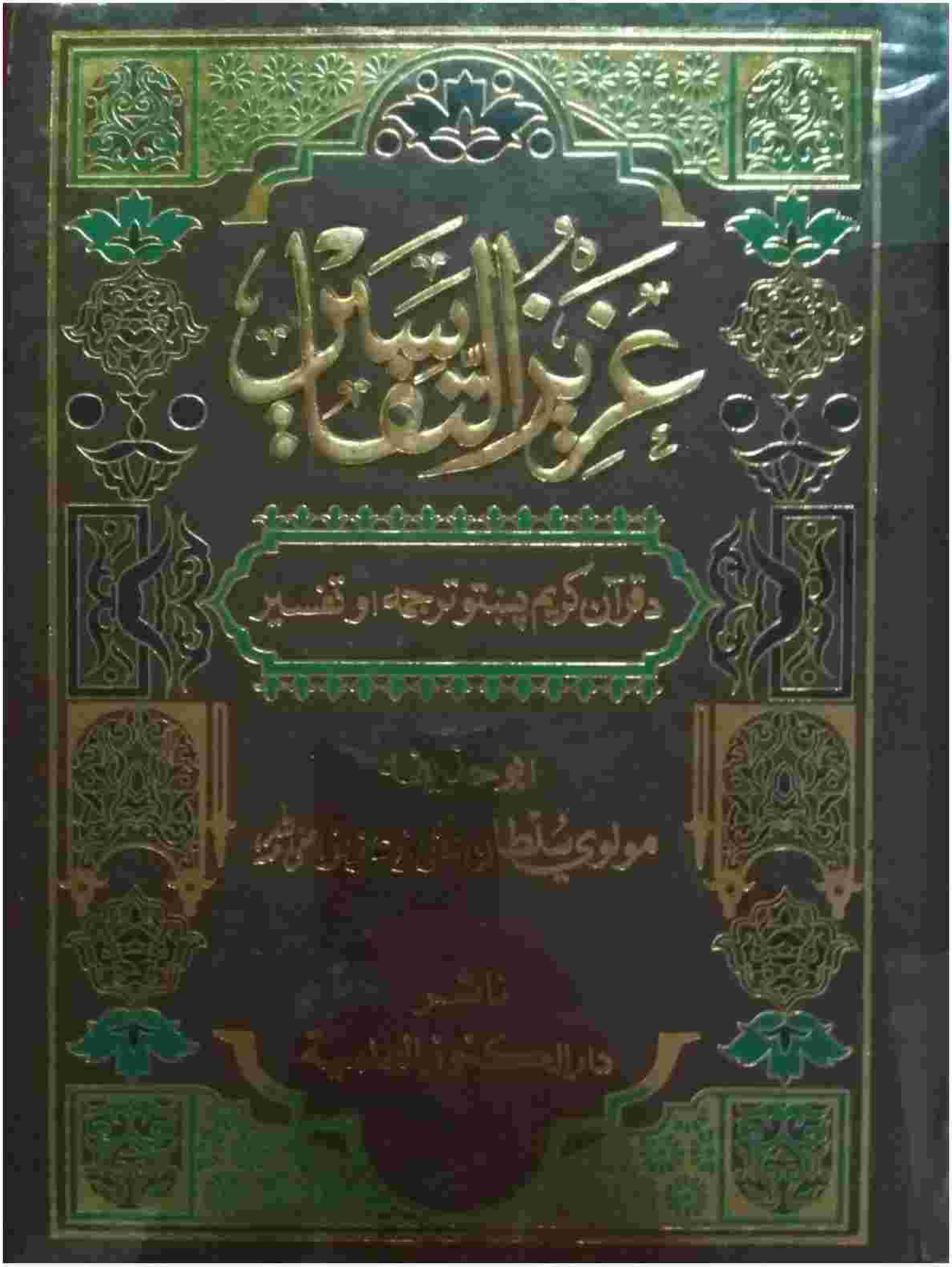

عزیز التفاسیر
د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر
ناشر

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پیښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه بې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه ورباندې اوولس کاله، خلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني، تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ، ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com
۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸٤٦۳٥۱)، (۰۰۹۲۳۱٦٥۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه ، کابل، افغانستان.
ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹٦۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹٦۲۸۰۷)
۲) رشیدیه کتب خانه ، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پیښور، پاکستان.
تلفون: (۰۹۱۲٥٦٥٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَا وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ (٢٣) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَقَـٰرُونَ
فَقَالُوا۟ سَـٰحِرٌ كَذَّابٌ (٢٤) فَلَمَّا جَآءَهُم بِٱلْحَقِّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا۟ ٱقْتُلُوٓا۟ أَبْنَآءَ ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ وَٱسْتَحْيُوا۟ نِسَآءَهُمْ ۚ وَمَا كَيْدُ ٱلْكَـٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَـٰلٍ (٢٥) وَقَالَ
فِرْعَوْنُ ذَرُونِىٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ
فِى ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ (٢٦) وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِنِّى عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ
بِيَوْمِ ٱلْحِسَابِ (٢٧) وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا
أَن يَقُولَ رَبِّىَ ٱللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ مِن رَّبِّكُمْ ۖ وَإِن يَكُ كَـٰذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۥ ۖ
وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ ٱلَّذِى يَعِدُكُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ
(٢٨) يَـٰقَوْمِ لَكُمُ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ظَـٰهِرِينَ فِى ٱلْأَرْضِ فَمَن يَنصُرُنَا مِنۢ بَأْسِ ٱللَّهِ إِن جَآءَنَا ۚ
قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ أُرِيكُمْ إِلَّا مَآ أَرَىٰ وَمَآ أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ (٢٩) ﴾

[۲۳] او یقینًا مونږ موسی علیه السلام په خپلو معجزاتو او په څرګند برهان سره لیږلی وه.

[۲۴] (البته) فرعون او هامان او (هم) قارون ته؛ نو دوی وویلې چې: دا (موسی علیه السلام) سخت دروغژن کوډګر دی.

[۲۵] نو کله چې موسی علیه السلام زمونږ د نزده فرعونیانو ته په حقه سره ورغی (چې خپل نبوت یې ورته په معجزاتو سره په اثبات ورساوه) نو هغوی وویلې چې: د هغو خلکو زامن ووژنئ کومو چې د موسی علیه السلام سره ایمان راوړی دی، او ښځې (لورګانې) یې ژوندۍ پرېږدئ.
(ای پیغمبره!) د کفارو پټ تدبیر نه دی مګر په ګمراهۍ کښې دی (مطلوبه نتیجه ورباندې نه مرتبېږي).

[۲۶] او فرعون وویلې چې: (ای د حکومت أراکینو!) ما پرېږدئ چې موسی ووژنم، او (زه ترې نه ډارېږم) هغه دې خپل رب جل جلاله راوبلي (چې زما څخه یې خلاص کړي)، یقینًا زه ډارېږم چې موسی به ستاسو (سپېڅلی) دین (په باطل دین باندې) عوض کړي، او یا به په ځمکه کښې فساد څرګند کړي (ستاسو دنیاوي نظام به ګډ وډ کړي).

[۲۷] او موسی علیه السلام وویلې چې: (ای بني اسرائیلو!) یقینًا زه په خپل رب جل جلاله او ستاسو په رب جل جلاله سره (د فرعون په شمول) د هر متکبر (د شر) څخه پنا غواړم چې د حساب په ورځ ایمان نه راوړي، (نو تاسو هم زما غوندې پنا وغواړئ او وارخطا کېږئ مه).

[٢٨] او د فرعون د ټبر (قبطيانو) څخه يوه ايماندار سړي چې: خپل ايمان يې پټاوه (ښې مؤمن وه) وويلې چې:

(اى فرعونيانو!) ايا تاسو يو سړى فقط د همدې کبله وژنئ چې هغه وايي چې يقيناً زما رب الله ﷻ دى (او بس)، حال دا چې همدغه سړي تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه (د خپلې خبرې په اثبات باندې) څرګند دلايل هم دروړي دي، او که دغه سړى (په خپله خبره کښې) دروغژن وي نو د ده د دروغو (ضرر) په همده باندې دى (چې ډېر به شرمنده شي)، او که رښتينى وي نو ضرور به تاسو ته د هغه عذاب ځينې برخه ورسېږي (او پرې به هلاک شئ) د کوم چې ستاسو سره يې وعده کوي (او تاسو ورباندې ډاروي).

يقيناً الله ﷻ هغه چاته سمه (د نجات) لاره نه ورښايي کوم چې (د شرعي چوکاټ څخه) تجاوز کوونکى (او) سخت دروغژن وي.

[٢٩] اى زما قومه! نن ورځ پاچاهي تاسو ته په داسې حال کښې ده چې په ځمکه کښې څرګند ياست (هيڅوک درسره سيالي او مقابله نه شي کولى)، نو (دا راته ووايـاست چې) زمونږ سره به د الله ﷻ د عذاب څخه څوک نصرت وکړي که مونږ ته همدا (ذکر شوى موعود) عذاب راشي؟ (ايا الله ﷻ هم ستاسو د مقابلې څخه عاجز دى؟).

(اى پيغمبره! په جواب کښې) فرعون وويلې چې: زه تاسو ته نه درليده کوم (نه درښيم) مګر هغه څه چې زه يې (ګټور) ونيم، او زه تاسو ته هدايت نه کوم مګر سمه (روغه) لار، (زما نصائح ستاسو په ګټه دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د موسى ﷺ او فرعونيانو قيصې ته اشاره شوې ده، او د وړاندېنيو ايتونو دمضمون دپاره پکښې يو ښه څرګند مثال نازل شوى دى چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! د پخوانيو هلاکو شوو کفارو قومونو د جملې څخه په خپل أُمت باندې د فرعونيانو قيصه قرائت کړه چې د موسى ﷺ سره يې په څه ډول کړنلاره غوره کړه او عاقبت يې په څه تمام شو. هغه دا چې:

١ـ يقيناً مونږ موسى ﷺ د معجزاتو او څرګند دليل (منطق) سره يوه کافر قوم ته لېږلى وه، چې د هغوى په سر کښې فرعون، هامان او قارون واقع وه، همدغو درېواړو يې مشري کوله. که بالفرض دوى دعوت قبول کړى وى نو ټول خلک به په ايمان باندې مشرف شوي وى.

خو ذکرو شوو درېواړو د خپلو ځانونو څخه اصالتاً او د نور قوم څخه کفالتاً د موسى ﷺ دعوت قبول نه کړ، چې دا جادوګر دى او په دروغو سره يې خپل ځان پيغمبر تراشلى دى چې د پيغمبر لقب يې ځان ته ورکړى دى.

٢ـ لنډه دا چې کله زمونږ د پلوه هغوى ته حق ورغى او موسى ﷺ ورته ابلاغ کړ او هم يې ورته په اثبات ورساوه، نو هغوى په داسې ډول رد کړ:

هغوی ټولو وویلې: د دې چې د موسی علیه السلام سره خپل قوم په جنګ اخته شي تاسو د دسیسي په توګه د هغو کسانو نارینه اولادونه ووژنئ کومو چې په موسی علیه السلام باندې ایمان راوړی دی او د پیغمبر په حیث یې منلی دی، او ښځینه اولادونه یې ژوندي پرېږدئ. اما پخپله موسی علیه السلام ژوندی پرېږدئ او هیڅ غرض وربانديې مه کوئ، چې اخر به ستړی (ستومانه) شي او د دعوت څخه به لاس واخلي.

۳ـ ای پیغمبره! د کفارو دسیسه شنډه شوه او د مؤمنانو په ایمان باندې یې څه اثر ونه غورزاوه چې اضطراب او بې اتفاقي پکښې رامنځته کړي، او دا ځکه چې د کفارو ټولې دسیسي او پټ تدبیرونه په ګمراهۍ او تباهۍ کښې دي، نتیجه نه ورکوي.

فرعون څه وویلې؟:

۴ـ فرعون خپلو قومیانو ته وویلې چې: د هغوی د نارینه اولادونو په وژلو باندې مطلب لاس ته نه راځي او د موسی علیه السلام د شر څخه نه شو بچ کېدلی نو بهتر تدبیر دا دی چې:

تاسو ما پرېږدئ او اجازه راکړئ چې زه موسی علیه السلام ووژنم او د فساد بېخ او بنیاد وباسم، تاسو د موسی علیه السلام د رب څخه مه دارېږئ چې څه مصیبت به رانازل کړي او یا به موسی علیه السلام ته د وژلو څخه نجات ورکړي، د موسی علیه السلام د رب مقابله فقط زما په غاړه ده.

ما ځکه ذکر شوی تدبیر (وژل) خوښ کړ چې زه د دغو کارونو څخه دارېږم:

الف: که موسی علیه السلام ژوندی پاتې شي نو ستاسو دین به خراب کړي او په ګمراهۍ کښې به مو وغورزوي. یا په بل عبارت ستاسو پلرنی حق دین به د منځه یوسي.

ب: او یا به په ځمکه کښې فساد او بې نظمي څرګنده کړي، چې موجوده ښکلی نظام به مو د منځه لرې کړي او پخوانی یوسفي نظام به بېرته راژوندی کړي.

د موسی علیه السلام جواب:

۵ـ موسی علیه السلام د ذکرو شوو دواړو تدبیرونو په مقابل کښې هغوی ته جواب ورکړ چې:

ای فراعنه وو! ستاسو ذکر شوي دواړه تدبیرونه د تکبر څخه استازیتوب کوي، او زه په الله جل جلاله سره ـ چې زما رب هم دی او ستاسو حقیقي رب هم دی ـ ستاسو په شمول د هر هغه متکبر د ضررونو څخه پنا غواړم چې د حساب کتاب (د قیامت) په ورځ ایمان او عقیده نه خپلوي او زما د وژلو یا زما د قوم د وژلو پسې زیار باسي.

موسی علیه السلام خپل قوم (بني اسرائیل) هم مخاطب کړه چې: زه خو په الله جل جلاله سره د هر متکبر کافر د شر څخه پنا غواړم، نو تاسو هم په الله جل جلاله باندې (چې زما او ستاسو رب جل جلاله دی) پنا وغواړئ او د فرعونیانو په تهدیداتو سره وارخطا کېږئ مه.

د مؤمن سړي نصیحت:

۶ـ د فرعونیانو د نظرونو په مقابل کښې هغه مؤمن سړي په نصیحت شروع وکړه کوم چې د فرعون د مربوطینو څخه وه او هم یې ایمان راوړی وه خو د فرعونیانو څخه یې پټ کړی وه، هغه دا چې:

الف: ای زما قومه! تاسو موسی ﷺ مه وژنئ ځکه چې د مرګ او وژلو حق ورباندې نه لرئ او کوم جنایت یې نه دی کړی. ایا تاسو هغه سړی وژنئ کوم چې فقط همدومره وايي چې: زما رب فرعون نه بلکې زما رب الله ﷻ دی چې ټول عالمونه یې پیدا کړي؟ ایا تاسو ذکر شوی سړی وژنئ حال دا چې نوموړی تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه د معجزو سره راغلی دی او خپل نبوت یې درته په اثبات رسولی دی؟.

ب: ای زما قومه! دې ته څه اړتیا نشته چې نوموړی د نبوت مدعي تاسو ووژنئ، ځکه چې که بالفرض نوموړی دروغژن وي نو همدغه دروغ به همده ته مصیبت جوړ شي او ډېر ژر به یې الله ﷻ رسوا او شرمنده کړي، او که بالفرض نوموړی دروغژن نه وي او رښتیانی پیغمبر وي نو د الله ﷻ څخه وېدار شئ او د حقاني پیغمبر وژلو ته تکل مه کوئ چې ضرور به تاسو ته د هغو عذابونو څخه ځینې په دنیا کښې ورسېږي، د کومو وعده چې تاسو ته د نوموړي د پلوه درکولی کېږي او تاسو ورباندې ډارول کېږئ.

نو ضرور به ستاسو دپاره ستاسو کفر یو مصیبت جوړ شي او د پیغمبر وژل به درته بل مصیبت وګرځي، او په دنیا او آخرت کښې به د شرم او خجالت سره مخامخ شئ.

ج: ای زما قومه! یقینًا الله ﷻ هغه چاته سمه او د نجات لاره نه ورښايي، کوم چې د شریعت د حدودو څخه تجاوز کوونکی وي، او کوم چې سخت دروغژن وي حتی چې په الله ﷻ پورې هم دروغ تړي چې ماته یې نبوت راکړی دی.

د: ای زما قومه! دا خبره یقیني ده چې نن ورځ په ځمکه کښې واکداري او پاچاهي ستاسو په برخه ده او هیڅوک ستاسو د مقابلې توان نه لري (تاسو په هر چا برلاسي یاست)، خو دا راته ووایاست چې ایا تاسو په الله ﷻ باندې هم برلاسي یاست؟ ایا داسې څوک شته چې زمونږ سره نصرت وکړي او د الله ﷻ د عذابه نجات راکړي البته په هغه صورت کښې چې دغه عذاب په مونږ نازل کړی شي؟

فرعون خپل جهالت تکرار کړ:

۷_ د ذکر شوي پټ مؤمن سړي د نصائحو په مقابل کښې یو ځل بیا فرعون خپله جهلي او کفري خبره تکراره کړه چې:

الف: زه ستاسو د خیر دپاره بله لاره نه درلیده کوم مګر هغه لاره چې پخوا مې په خپلو خبرو کښې درلیده کړې (درښودلې) ده، هغه دا چې ماته اجازه راکړئ ترڅو موسی ﷺ ووژنم او ژوند ته یې خاتمه ورکړم.

ب: ای زما قومه! زه ستاسو دپاره د خیر او هوسایۍ لاره غوره کوم، او زه تاسو ته هغه برابره لار درښیم چې ستاسو دین ورباندې سالم پاتې شي او نظام مو د خطره بچ شي.

توضیحات

۱_ د دې ایتونو څخه نیولې آن تر [المؤمن:۴۶] ایت پورې څوارلس (۱۴) ایتونه د فرعون او

د ده د ګمراه قوم په ارتباط نازل شوی دی.

٢_ په دې مقام پورې اړونده لاندې مطالب وړاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ:

الف: په [الأعراف: ١٣٠] ایت کښې د هغو نهو معجزاتو بیان تېر شوی دی کومو ته چې دلته په ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ سره اشاره شوې ده.

ب: د ﴿ وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ کلمات د [هود: ٨٦] ایت لاندې په درې ډوله تفسیر شوی دی، چې یو تفسیر یې د قوي دلیل او قوي منطق څخه عبارت دی.

ج: د [القصص: ٦] ایت لاندې د "هامان" څه لنډه پېژندنه ذکره شوې ده چې د فرعون دپاره یې د لومړي وزیر حیثیت درلود.

د: [القصص: ٧٦] ایت په تفسیر کښې د قارون لنډ سوانح لیکلی شوي دي، چې د مشهور قول په بنیاد د موسی ﷺ د تره زوی او د فرعون ملاتړی وه.

هـ: د [البقرة: ٤٩] ایت لاندې ذکر شوي دي چې فرعون اول خل د بني اسرائیلو د نارینه اولادونو په وژلو د دې کبله شروع کړې وه چې د خپلې پاچاهی د ړنګېدلو خطر ورته پیدا شوی وه چې د دوی د پلوه به صورت ونیسي.

خو په دې مقام کښې وړاندې اضافه کوو چې فرعون ذکرې شوې اولاد وژنې ته تر څه وخته پورې ادامه ورکړه خو بیا یې بس کړه، اما کله چې موسی ﷺ نوموړي ته د پیغمبر په صفت ورغی نو د دوهم خل دپاره یې بني اسرائیل د نارینه اولادونو په وژلو تهدید کړه[1]، مګر پوره څرګنده نه ده چې دا خل به یې وړاندې خپله تهدیدي نقشه عملي کړې وي او که نه، والله ﷻ اعلم.

و: همدا موضوع د [الأعراف: ١٢٧] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

سوالونه او جوابونه

٣_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د فرعون څه مطلب وه چې بني اسرائیل یې د دوهم خل دپاره په اولاد وژنه تهدید کړه؟

مونږ وایو چې: په دغه خل تهدید کښې نوموړي لاندې مطالب په نظر کښې نیولي وه:

اول: ترڅو موسی ﷺ وهڅوي چې په خپل قوم زړه وسوزي او د دعوت څخه لاس واخلي.

دوهم: ترڅو په موسی ﷺ باندې بني اسرائیل په غُصه کړي چې ایمان پرې رانه وړي، چې ستا د لاسه زمونږ نارینه اولادونه وژل کېږي او بنیاد مو ویستل کېږي.

دریم: ترڅو عوام وډار کړي چې ایمان راوړلو ته زړه ښه نه کړي.

ب: که څوک وایي چې: فرعون د بني اسرائیلو د دوهم خل اولاد وژنې په اړه خپله غوڅه فیصله

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٤ ص٧٦؛ تفسیر الطبري ج٢٤ ص٥٦؛ تفسیر القرطبي ج١٥ ص٣٠٥

اعلانه کړه چې: ﴿ سَنُقَتِّلُ أَبْنَآءَهُمْ ﴾ [الأعراف: ١٢٧] يعني د هر ژر به مونږ د بني اسرائيلو نارينه اولادونه د دوهم ځل دپاره ووژنو.

اما د موسی ﷺ د وژنې په هکله زړه نا زړه وه چې: ﴿ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ ﴾ [المؤمن: ٢٦] يعني ای مشاورينو! تاسو ما پرېږدي چې زه موسی ﷺ ووژنم.

نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه يې د موسی ﷺ د قتل په هکله غوڅ تصميم ونه نيوه؟

مونږ وايو چې: فرعون د موسی ﷺ د معجزانه اژدها څخه سخت ډار شوی وه او باور يې درلود، که زه موسی ﷺ ته څه اذيت ورسوم نو د موسی ﷺ رب ﷻ به مې بې انتقامه پرېنږدي، خو غوښتل يې چې په خپل ډار باندې پرده واچوي نو وېې ويلې چې ای مشاورينو! زه د موسی ﷺ د وژلو څخه فقط تاسو ايسار کړی يم که نه نو زما پرېکړه دا ده چې بايد ووژلی شي. او د خپل جرئت او شجاعت د ښودانې دپاره يې خپله خبره په ﴿ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ﴾ سره اوږده کړه، چې زه د موسی ﷺ د رب څخه نه ډارېږم په ما دا خيال ونه کړئ، نوموړی دې خپل رب زما مقابلې ته راوبلي چې کومک ورسره وکړي.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم ﴾ کښې په "کُم" سره څوک مخاطب دي، فرعونيان که بني اسرائيل؟

مونږ وايو چې: ځينې مفسرين کرام[1] په دې نظر دي چې کله د فرعون د پلوه موسی ﷺ په قتل سره تهديد شو نو موسی ﷺ هغوی مخاطب کړه چې: زه په الله ﷻ سره (چې زما رب دی او ستاسو هم حقيقي رب دی) ستاسو په شمول د هر متکبر د شر څخه پنا غواړم کوم چې د قيامت په ورځ عقيده نه لري.

مګر ظاهره دا ده چې په ذکر شوي "کُم" سره به موسی ﷺ خپل قوم مخاطب کړی وي[2] چې کله ورته د فرعون تهديدات رسېدلي وي، چې: ای زما قومه! زه په خپل رب او ستاسو په رب ﷻ سره د فرعونيانو په شمول د هر کافر متکبر د شر څخه پنا غواړم، نو تاسو هم ترې پنا وغواړئ او وارخطا کېږئ مه.

په همدې مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ٱسْتَعِينُواْ بِٱللَّهِ وَٱصْبِرُوٓاْ ﴾ [الأعراف: ١٢٨] يعني موسی ﷺ وويلې چې ای زما قومه! تاسو په الله ﷻ سره کومک او مدد وغواړئ او ثبات او استقامت خپل کړئ (وارخطا کېږئ مه) الله ﷻ زمونږ ملګری دی.

په دې باندې علاوه ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات هم نه لري، که د بدليت په لحاظ دواړه اراده کړی شي هم څه باک يې نشته چې موسی ﷺ يو ځل فرعونيان مخاطب کړي وي او بيا يې خپل قوم ته خطاب متوجه کړی وي.

د: که څوک وايي چې: هغه مؤمن سړی څوک وه کوم ته چې په ﴿ وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٣١؛ تفسير الطبري ج٢٤ ص٥٧
(٢) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٧

فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ ﴾ کښې اشاره شوې ده؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي مؤمن سړي په تشخيص کښې مفسرين کرام په لاندې دوه وو ډلو ويشلی شوي دي:

اول: ځينې وايي چې په ﴿ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کښې د ﴿ مِّنْ ﴾ توری په ﴿ يَكْتُمُ ﴾ پورې تعلق نيسي، او حاصل يې داسې راځېژي چې: د موسى ﷺ د قوم څخه يوه مؤمن سړي وويلې کوم چې د فرعونيانو څخه خپل ايمان پټاوه او پخپله سبطي وه[١].

دوهم: ځينې نور وايي چې ذکر شوی سړی د فرعونيانو څخه وه او قبطي وه[٢]، ځينې لا وايي چې د فرعون د تره زوی وه[٣]. نو د ﴿ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کلمات د متعلق په لحاظ سره د ﴿ رَجُلٌ ﴾ دپاره دوهم صفت ګرځوي او د ﴿ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ ﴾ جمله ترې حال واقع کوي. يعنې داسې يوه مؤمن سړي وويلې چې د فرعون د قوم څخه وه، البته په داسې حال کښې چې په موسى ﷺ باندې يې ايمان راوړی وه خو د فرعونيانو څخه يې پټ کړی وه.

مونږ ته همدغه دوهم قول د لاندې وجوهو د کبله د زړه پورې برېښي:

اوله وجه: د ذکر شوي مؤمن سړي د جرئت څخه ځرګندېږي چې هغه به قبطي وه. او دا ځکه چې سبطيانو خو د فرعون په مقابل کښې نه دغسې جرئت درلودلی شو او نه ورته فرعون فرصت ورکاوه چې خبرې يې واورې.

دوهمه وجه: فرعون د ذکر شوي سړي په جواب کښې وويل چې: ﴿ مَآ أُرِيكُمْ إِلَّا مَآ أَرَىٰ ﴾ يعنې تاسو ته نه درليده کوم مګر هغه شی کوم چې زه ستاسو دپاره ګټور وينم، چې موسى ﷺ ووژنئ. پوره واضحه ده چې دغه جواب د قبطيانو دپاره مناسب برېښي، نه د سبطيانو دپاره.

درېمه وجه: که څه هم عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي[٤] چې د فرعون د قوم څخه درې کسانو ايمان راوړی وه او بس، يو همدغه سړی دی چې بحث پکښې روان دی، بل هغه سړی دی د کوم ذکر چې په [القصص: ٢٠] ايت کښې تېر شوی دی او درېم کس د فرعون مېرمن وه چې ذکر يې په [التحريم: ١١] ايت کښې راروان دی.

خو داسې معلومېږي چې د ساحرانو د ايمان راوړلو څخه وروسته به د ايمان راوړونکو تعداد اضافه شوی وي. د همدې کبله په همدې ارتباط څه نور اقوال هم شتون لري چې تفصيل يې د [الأعراف ١٢١] او د [يونس: ٨٣] ايتونو لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

هـ: که څوک وايي چې: نوموړي مؤمن سړي خو لوی جهاد وکړ لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي

---

(١) تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٠٦
(٢) تفسير الكشاف ج٤ ص١٦٢
(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٧
(٤) الدر المنثور ج٧ ص٢٨٤

چې: «إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْجِهَادِ كَلِمَةَ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»(١) يعنې يقيناً د ډېر لوی جهاد څخه د يوه ظالم پاچا په وړاندې د عدل (او انصاف) خبره کول هم دي.

نو پوښتنه دا ده چې ايا د نوموړي سړي مثال په دې أمت کښې شته؟

مونږ وايو چې: الحمد لله ﷻ په دې (آخر الزمان) أمت کښې يې ډېر مثالونه تېر شوي دي او د قيامت تر ورځې پورې به پکښې ـ ان شاء الله ﷻـ ډېر نور پيدا شي، خو ښه بارز مثال يې أبو بكر الصديق ﷺ دی چې همدغه لوی جهاد يې کړی دی، هغه دا چې:

يوه ورځې د مکې مشرکانو ـ چې په سر کښې يې عقبه بن ابي مُعَيط واقع وه ـ د نبي کريم ﷺ په غاړه کښې څادر واچاوه او په شدت سره يې ورباندې زندی کړ، په همدغه حال کښې آبو بكر الصديق ﷺ راغی او د نبي کريم ﷺ غاړه يې د زندی څخه خلاصه کړه او مشرکان يې په عين هغې خبرې سره مخاطب کړه په کومې سره چې مؤمن سړي فرعونيان مخاطب کړی وه چې: ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ ٱللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ مِن رَّبِّكُمْ﴾(٢) يعنې ايا تاسو يو سړی صرف د دې کبله وژنئ چې هغه وايي: يقيناً زما رب الله ﷻ دی (نوره هيڅ گناه نه لري)، حال دا چې نوموړي تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه څرگند معجزات هم راوړي دي (او خپل نبوت يې درته په اثبات رسولی هم وي).

و: که څوک وايي چې: د دې خبرې څه باعث وه چې نوموړي سړي وويلې چې: ﴿يُصِبْكُم بَعْضُ ٱلَّذِى يَعِدُكُمْ﴾ يعنې که موسی ﷺ د نبوت په دعوه کښې صادق وی نو تاسو ته به د هغو وعيدانو ځينې برخه ضرور ورسېږي په کومو باندې چې تاسو ډاروي.

په کار وه چې نوموړی د صدق په تقدير سره په خپل کلام کښې د ﴿بَعْضُ﴾ کلمه نه وی استعماله کړې ترڅو يې ټولو وعيداتو ته شمول موندلی وی؟

مونږ وايو چې: د دغو سوال دپاره خو مفسرينو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي(٣)، خو کوم جواب چې مونږ ته بې تکلفه برېښي هغه دا دی(٤) چې: د نوموړي مؤمن سړي يوازې دنياوي وعيدات مطلب وه چې د آخرت د وعيداتو په شمول د ټولو وعيداتو ځينې برخه تشکيلوي.

په همدې مطلب باندې د نوموړي وروستنی کلام ﴿يَٰقَوْمِ لَكُمُ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ﴾ الآية دلالت کوي.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِىٓ ءَامَنَ يَٰقَوْمِ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُم مِّثْلَ يَوْمِ ٱلْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِمْ ۚ وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَٰقَوْمِ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ ٱلتَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۗ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٤٠
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٥٢٠: ج٢ ص٧١١
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤١: تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٠٧: زاد المسير ج٧ ص٤١
(٤) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٨

مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَمَا زِلْتُمْ فِى شَكٍّ مِّمَّا جَآءَكُم
بِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا ۚ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَنْ هُوَ
مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ ﴿٣٤﴾ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ ۖ كَبُرَ مَقْتًا
عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾﴾

[۳۰] او هغه سړي وويلې کوم چې (پټ) ایمان راوړی وه چې: ای زما قومه! یقینًا زه د (پخوانیو هلاکو شوو) ډلو (د عذاب) غوندې (عذاب څخه) په تاسو باندې دارېږم (چې د تکذیب د ادامې په صورت کښې به درباندې نازل شي).

[۳۱] (زه په تاسو باندې د داسې حال د درتللو څخه دارېږم) لکه د نوح ﷺ د قوم حال او د عادیانو او ثمودیانو او (هم) د هغو کسانو (حال) کوم چې د دوی څخه وروسته (تېر شوي) دي (چې په عذابونو سره د ټولو بنیادونه وویستلي شو). او الله ﷻ د خپلو بندګانو دپاره د ظلم (او تېرې) اراده (قدرې هم) نه لري (چې بدون د استحقاقه درباندې عذاب ورنازل کړي).

[۳۲] او ای زما قومه! یقینًا زه په تاسو باندې یو بل ته د اواز کولو د ورځې څخه دارېږم (چې د قیامت د ورځې څخه عبارت ده).

[۳۳] کومه ورځ چې تاسو به (پکښې د دوزخ څخه) په داسې حال مخونه واړوئ چې بېرته به خغاسته کوونکې یاست خو تاسو ته به د الله ﷻ څخه هیڅ ساتونکی نه وي (چې نجات درکړي).
او الله ﷻ چې هرڅوک ګمراه کړي نو هغه لره هیڅ (د سمې لارې) ښودونکی نشته (چې د ګمراهۍ څخه نجات ورکړي).

[۳۴] ای (ای زما قومه!) یقینًا تاسو ته د موسی ﷺ څخه مخکښې یوسف ﷺ په دلایلو سره درغلی وه، نو تاسو په هغه شي کښې په دائمي توګه په شک کښې پراته وئ کوم یې چې تاسو ته دروستلی (دروړی) وه (تاسو ورباندې باور ونه کړ)، آن تر دې چې کله یوسف ﷺ هلاک (مړ) شو نو تاسو وویلې چې: هیڅکله به د ده څخه وروسته الله ﷻ بل رالېږلی شوی مبعوث نه کړي (مونږ بل پیغمبر هم نه منو).
(ای پیغمبره!) دغه رنګه الله ﷻ هغه څوک ګمراه کوي کوم چې د حد څخه تجاوز کوونکي شک کوونکي وي (همدا یې عادت ګرځېدلی وي).

[۳۵] (دا ګمراه کړی شوي) هغه کسان (دي) کوم چې د الله ﷻ په ایتونو (معجزاتو) کښې بدون د داسې دلیل څخه جګړې کوي چې دوی ته ورغلي وي (او د اعتبار او اعتماد وړ وي)، دا (بلا دلیله جګړه) د الله ﷻ په نزد او د هغو کسانو په نزد کومو چې ایمان غوره کړی دی د غضب د حیثه ډېره لویه ده (او ډېر ورباندې په غضب کېږي).

(ای پیغمبره!) الله ﷻ د دغه (اضلال) غوندې د هر متکبر (او) سرکشه په زړه باندې مهر لګوي.

د مطلب خلاصه

د فرعون د جواب څخه وروسته نوموړي مؤمن سړي د دوهم ځل دپاره فرعونیانو ته په نصیحت شروع وکړه، چې د یو پلوه یې په خپلو پخوانیو نصیحتونو او دنیاوي وعیداتو باندې د مثالونو په ضمن کښې رڼا واچوله او د بله پلوه یې ورته د آخرت وعیدات هم ورپه یاد کړه، چې تیاري ورته ونیسي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د فرعون د متکبرانه جواب څخه وروسته ذکر شوي پټ مؤمن سړي یو ځل بیا هغوی مخاطب کړه چې:

۱ـ ای زما قومه! په دې تقدیر چې موسی ﷺ رښتینی وي او تاسو یې تکذیب وکړئ، نو زه په تاسو باندې ډارېږم چې په تاسو باندې به په دنیا کښې داسې مصیبت درنازل شي او د داسې بدې ورځې سره به مخامخ شئ لکه څنګه چې پخواني کفري قومونه ورسره مخامخ شوي وه، او داسې بد حال به درباندې درشي لکه چې په هغوی باندې ورغلی وه. مثلاً:

الف: الله ﷻ د نوح ﷺ قوم غرق کړ او ټوله مسکونه ځمکه یې ورته دریاب جوړه کړه.

ب: په عادیانو باندې الله ﷻ مسلسل تېز باد وچلاوه او ټول یې ‌پوپنا کړه.

ج: ثمودیان د الله ﷻ د پلوه د ځمکې په جړقېدلو او تېز اواز سره د ځرمې هلاک شوه.

د: همدارنګه د دغو قومونو څخه وروسته هم الله ﷻ د کفارو ډېر قومونه په ډول-ډول عذابونو سره پوپنا کړي دي لکه نمرودیان، د لوط ﷺ قوم او داسې نور.

ټول کفري قومونه د خپلو جنایتونو د کبله هلاک کړی شوي دي چې د پیغمبرانو تکذیب ته به یې ادامه ورکوله او معجزات او دلایل به یې د پښنو لاندې کول. الله ﷻ اراده نه لري چې په خپلو بندګانو باندې ظلم وکړي او بدون د استحقاقه یې بنیادونه وباسي.

نو تاسو ته په کار دي چې د ذکرو شوو هلاکو شوو قومونو په قدم باندې لاړ نه شئ؛ ترڅو د هغوی غوندې د بنیادي هلاک سره مخامخ نه شئ؛

۲ـ ای زما قومه! په دنیاوي عذاب باندې علاوه زه په تاسو باندې ډارېږم، چې د قیامت په ورځ به د تکذیب په صورت کښې د ډېرو سختو عذابونو سره په دائمي توګه لاس او ګرېوان شئ، هغه داسې ورځ ده چې:

الف: په هغې کښې به جنتیان دوزخیانو ته او دوزخیان جنتیانو ته اوازونه کوي، چې د دوزخیانو حسرت به ورباندې اضافه کېږي او څه ګټه به ورته نه رسېږي.

ب: په دغې ورځ کښې چې کله تاسو ـ د نورو کفارو په شمول ـ دوزخ وګورئ نو ډېر زیات به وډار شئ او مخونه به ترې په داسې حال کښې تاو کړئ چې مخ بېرته به تښتېدونکي یاست. خو نه به تاسو د تښتېدلو ځای مونده کړئ او نه به درته د الله ﷻ د عذاب څخه کوم نجات درکوونکی او حفاظت کوونکی په لاس درشي.

۳_ ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ د پلوه راغلی پیغمبر قبول کړئ او په ګمراهۍ پسې تاند مه وهئ چې الله ﷻ به مو ګمراهان وګرځوي، او هرڅوک چې الله ﷻ يې ګمراه وګرځوئ نو هغه ته هیڅ لاربنودونکی نشته چې هغه د ده ﷻ څخه پرته ورته هادي او لاربنود جوړ شي.

۴_ یقیناً تاسو ته د موسی ؑ څخه وړاندې یوسف ؑ هم درغلی وه او خپل نبوت يې درته په دلایلو او معجزاتو سره په اثبات رسولی وه. خو:

الف: تاسو د پیغمبر په صفت قبول نه کړ او عقیده مو وړباندې خپله نه کړه.

ب: تاسو ذکرې شوې کفري عقیدې ته تر هغه وخته پورې ادامه ورکړه ترڅو چې یوسف ؑ وفات شو، نو په دغه وخت کښې ستاسو کفري عقیده لا پخه او کلکه شوه، حتی چې ستاسو ګومان وه چې هیڅکله به الله ﷻ د یوسف ؑ څخه وروسته تاسو ته بل کوم د نبوت دعوه کوونکی دروانستوي او د حجت اتمام به دړباندې ونه کړي.

یا په بل عبارت، تاسو لا په هماغه وخت کښې کلکه اراده کړې وه چې د یوسف ؑ غوندې به په بل پیغمبر باندې هم ایمان نه راوړئ او په کفر به کلک درېږئ.

دغه دی چې الله ﷻ بل پیغمبر درته راولېږه چې معجزات يې درته ښکاره کړه او خپل نبوت يې درته په اثبات ورساوه، نو تاسو د توحید عقیده قبوله کړئ او د کفري عقیدې څخه لاس واخلئ که نه نو د الله ﷻ په غضب به اخته شئ چې حجت درباندې اتمام ته رسېدلی دی.

۵_ ای پیغمبره! که څه هم فرعونیانو ته نوموړي پټ مؤمن سړي په ډېره څرګنده او اغېزمنه لهجه وېناوې او اُخروي نصائح واورول مګر هغوی قبول نه کړه. دا ځکه چې الله ﷻ هغوی ګمراه کړي وه او په زړونو باندې يې ورته مهر لګولی وه دا د دې کبله چې:

الف: هغوی په هر یو کار کښې حتی په ظلم او بغاوت کښې هم د حد څخه تجاوز کوونکي وه.

ب: لکه څنګه چې هغوی د یوسف ؑ د نبوت په هکله په شک کښې پراته وه همدارنګه هغوی په هر شي کښې شک کوونکي وه حتی چې شک کول يې عادت ګرځېدلی وه.

ج: برسېره په دې، هغوی د الله ﷻ په معجزاتو کښې بدون د داسې برهانه چې ورته ورغلی وي او یا ورته رسېدلی وي، په ناحقه جدال او جګړو اخته وه، او ورسره عادت شوي وه.

حال دا چې دغسې بې برهانه او بې دلیله جګړې کول د الله ﷻ په نزد او هم د مؤمنانو په نزد د غضب د حیثه ډېره لویه او غټه ګناه ده، چې هم د الله ﷻ د غضب سبب جوړېږي او هم وړباندې مؤمنان په غُصه کېږي.

نو هرڅوک چې ذکر شوي درېواړه صفات د عادت په توګه خپل کړي هغوی د ایمان راوړلو استعداد د لاسه ورکوي او په نتیجه کښې يې الله ﷻ ګمراه کوي.

۶_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې الله ﷻ د فرعونیانو په زړونو باندې د هغوی د بدو عادتونو په سبب مهر لګولی وه او د ایمان استعداد يې ترې اخستی وه همدغه ډول مهر الله ﷻ د قیامت تر ورځې پورې د هر متکبر او سرکښه په زړه باندې هم لګوي او د ایمان راوړلو استعداد ترې اخلي چې

تکبر او سرکشي یې عادت ګرځېدلې وي بلکې دا ورته مرغوب صفتونه برېښي.

توضیحات

١_ که څوک وایي: کوم نصائح چې الله ﷻ په دغو ایتونو کښې د پټ مؤمن سړي د خولې څخه حکایت کړی دی هغه خو د ایمان د پټولو سره منافي برېښي، نو ایا نوموړي مؤمن خپل ایمان په ډاګه کړ که څنګه؟

مونږ وایو چې: د دغو نصائحو د ویونکي د تعیین په هکله علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ویشلی شوي دي[١]:

الف: ځینې علماء کرام ذکر شوی اعتراض په نظر کښې نیسي او وایي چې د دغو نصائحو قائل پخپله موسی علیه السلام دی خو الله ﷻ ترې په ﴿ٱلَّذِىٓ ءَامَنَ﴾ سره تعبیر کړی دی.

ب: جمهور علماء کرام وایي چې د دغو نصائحو ویونکی نوموړی پټ مؤمن سړی دی خو دلته یې خپل ایمان په ډاګه کړی دی.

تبصره

٢_ مونږ ته د جمهورو علماوو کرامو نظر د لاندې وجوهو د کبله په زړه پوری برېښي:

الف: د ایتونو سوق همدا غوښتنه کوي چې د ﴿ٱلَّذِىٓ ءَامَنَ﴾ څخه دې نوموړی سړی مطلب شي.

ب: نوموړي سړي خو خپل ایمان د کمزورۍ د کبله نه وه پټ کړی بلکې یو مصلحت یې په نظر کښې نیولی وه چې په فرعون باندې به یې نصائح ګټور تمام شي، خو کله چې دغه مصلحت لاس ته ورنغی نو خپل ایمان یې علني کړ ترڅو نور عوام خلک ایمان راوړلو ته ترغیب کړي.

ج: دغه نصائح د وړاندېنیو ایتونو غوندې د ﴿يَٰقَوۡمِ﴾، ﴿يَٰقَوۡمِ﴾ په کلماتو سره مشتمل دي، او پوره واضحه ده چې دغه کلمات د نوموړي مؤمن سړي سره ښه مناسب برېښي چې قبطي وه او د فرعون د قومیانو څخه وه، نه د موسی علیه السلام سره چې سبطي وه او د هغوی د قومیانو څخه نه وه.

د: د نوموړي مؤمن سړي د ایمان په ډاګه کولو باندې هغه جمله هم د اشارې په توګه دلالت کوي کومه چې د دغو نصائحو په پای کښې قرار لري چې: ﴿وَأُفَوِّضُ أَمۡرِيٓ إِلَى ٱللَّهِۚ﴾ [المؤمن: ٤٤] یعنې: زه خپل ایمان په ډاګه کوم او خپل کار الله ﷻ ته سپارم (په همده ﷻ مې توکل دی اُمید دی چې د ظالمانو څخه نجات راکړي).

"يَوۡمَ ٱلتَّنَادِ" کومه ورځ ده؟

٣_ په ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ يَوۡمَ ٱلتَّنَادِ﴾ کښې د "تَنَاد" کلمه (چې په اصل کښې "تَنَادِي" _لکه "تَضَارُب"_ وه) د تفاعل د باب څخه مصدر ده او مجرد یې "نِدَاء" ده چې د اواز کولو معنی ورکوي، خو د دغه باب په ملحوظ یې معنی دا ده چې دوه طرفونه یا دوه کسان یو بل ته اواز وکړي.

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٣٥؛ روح المعاني ج٢٤ ص٧٢

پاتې شوه دا خبره چې د قيامت ورځې ته دا لقب په څه مناسبت ورکړی شوی دی؟، نو د دې په جواب کښې مفسرينو کرامو زښت ډېر مناسبتونه ليکلي دي چې تقريبًا اوو مناسبتونو ته رسېږي[۱]. خو کوم مناسبت چې متبادر برېښي هغه دا دی چې په دغې ورځ کښې چې کله دوزخيان او جنتيان خپلو-خپلو ځايونو ته لاړ شي نو جنتيان به دوزخيانو ته او دوزخيان به جنتيانو ته اوازونه کوي او يو تربله به سره سوال جواب کوي. لکه چې همدغه مضمون په [الأعراف:۴۴_ ۴۹] ايتونو کښې نازل شوی دی.

هېر مو نه شي

۴_ هېر مو نه شي چې په ﴿ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ﴾ کښې د ﴿ تُوَلُّونَ ﴾ کلمه د "تَوْلِيَة" _لکه "تَكْرِمَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د مخ تاوولو معنی ورکوي، او د ﴿ مُدْبِرِينَ ﴾ کلمې د "إِدْبَار" _لکه "إِكْرَام"_ څخه اشتقاق موندلی دی، "إِدْبَار" يوه شي ته د شا ورګرځولو دپاره وضعه شوی دی.

نو د ځينو علماوو کرامو د نظر مطابق د دواړو کلمو د معناوو حاصل د تښتېدلو او د ځغلېدلو څخه عبارت ګرځي[۲]، يعنې ای فرعونيانو! کله چې تاسو د محشر په ميدان کښې دوزخ په خپلو سترګو وګورئ نو مخونه به ترې واړوئ او په ځغاسته به پيل وکړئ، ګوندې په تښتېدلو سره د خپلو ځانونو دپاره د نجات ځای مونده کړئ، خو دا کار به تاسو ته هيڅ ګټه ونه رسوي چې نه به ساتونکی ومومئ او نه به د نجات ځای په لاس درشي.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ يَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ ٱلْمَفَرُّ ﴾ [القيامة: ۱۰] يعنې د قيامت په ورځ به کافر انسان ووايي چې د تښتېدلو ځای چرته دی؟ چې زه وروځغلم او نجات مونده کړم.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: موسی ﷺ خو د يوسف ﷺ څخه ډېر وروسته مبعوث شوی وه حال دا چې د ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ ﴾ غوښتنه دا ده چې موسی ﷺ دې هغو خلکو ته مبعوث شوي وي کومو ته چې يوسف ﷺ ورمبعوث شوی وه؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ذکره شوې پوښتنه په غير متبادرو لارو سره جوابه کړې ده[۳]، لکه:

الف: دلته د ﴿ يُوسُفُ ﴾ څخه "ابن يعقوب ﷺ" مراد نه دی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دلته د

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۸؛ التفسير الكبير ج۲۷ ص۶۱؛ نظم الدرر ج۶ ص۵۱۱
(۲) البحر المحيط ج۹ ص۲۵۶؛ تفسير الطبري ج۲۴ ص۶۲؛ تفسير البغوي ج۴ ص۹۷
(۳) التفسير الكبير ج۲۷ ص۶۲؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۳۸؛ تفسير الكشاف ج۴ ص۱۶۶

یوسف په نوم بل پیغمبر مطلب دی چې د یعقوب ﷺ د خوځات څخه وه.

ب: کوم فرعون ته چې موسی ﷺ د پیغمبر په حیث ورغلی وه هغه د یوسف ﷺ د زمانې اوږد عمری سړی وه، حتی چې د موسی ﷺ د زمانې پورې ژوندی وه او څلور سوه او څلویښت (۴۴۰) کاله عمر یې درلود.

مګر متبادره دا ده چې: دلته د ﴿ يُوسُفُ ﴾ څخه یوسف بن یعقوب ﷺ مراد دی[١]، او فرعون هم د یوسف ﷺ د زمانې سړی نه وه بلکې د "الریان" په نامه بل سړی وه[٢]. نو په ایت شریف کښې د پلرونو حال اولادونو ته نسبت شوی دی[٣]، لکه چې د نبي کریم ﷺ د زمانې یهودان د هغه قول قائلین ګرځولي شوي دي کوم چې د هغوی پلرونو کړی وه چې: ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ ﴾ [البقرة: ٦١] یعني او تاسو هغه وخت یاد کړئ کله چې تاسو وویلې چې: ای موسی! مونږ به هیڅکله په یو ډول طعام (مَن او سَلوی) باندې صبر ونه کړو (مونږ ته د خپل رب ﷻ څخه نور ډولونه خوراکونه وغواړه).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٦ـ که څوک وایي چې: د ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا ﴾ د جملې څخه د چا ته ذهن ته ورځي چې فرعونیان د یوسف ﷺ د وفات څخه وروسته په تکذیب باندې پښېمانه او په نبوت باندې یې قائل شوه؛ نو ایا د ذکرې شوې جملې څخه دغه ډول مفهوم اخستل صحت لري؟

مونږ وایو چې: دغه ډول مفهوم اخستل ترې ځکه صحت نه لري چې د یو پلوه دا مفهوم د سیاق څخه مخالف دی چې د فرعونیانو شدید انکار دی؛ او د بله پلوه د دغه مفهوم سره په ﴿ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ ﴾ جملې باندې تعقیب ښه سلښښت نه نیسي.

نو په کار دي چې د ذکرې شوې جملې مفهوم داسې واخستل شي چې:

ای زما قومه! تاسو تر هغه وخته پورې د یوسف ﷺ د نبوت څخه په شک کښې وئ ترڅو چې هغه ﷺ وفات شو، بیا تاسو د راتلونکي پیغمبر د تکذیب دپاره هم بنیاد کېښود او بلا دلیله مو حکم وکړ چې هیڅکله به الله ﷻ هغه څوک مبعوث نه کړي کوم چې د رسالت دعوه ګیر وي، او په مونږ باندې به هیڅکله د دوهم ځل دپاره د حجت اتمام ونه کړي.

یا په بل عبارت: تاسو تصمیم ونیوه چې مونږ به په راتلونکي کښې هم بل پیغمبر نه منو، نو نن ورځ په همدغه بنیاد تاسو د موسی ﷺ تکذیب کوئ، او د جادوګر لقب ورباندې ږدئ.

لنډه دا چې تاسو هغه خلک یاست کومو چې په کفر کښې د حد څخه تجاوز کړی دی او شک (اشتباه) یې عادت ګرځېدلی دی، او پوره واضحه ده چې الله ﷻ دغه ډول خلک ګمراه کوي.

---

(١) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۶۳
(٢) روح المعاني ج۲۴ ص۶۸
(٣) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۷۶

مونږ ته داسې برېښي

۷_ مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ أعلم_ چې: د مؤمن سړي د کلام دغه مجموعه به په ذکره شوې جمله ﴿ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا ﴾ باندې ختمه شوې وي، او په متباقي کلام سره به آن تر ﴿ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴾ پورې الله ﷻ د نوموړي د کلام تصدیق او تائید نازل کړی وي او نبي کریم ﷺ به یې ورباندې مخاطب ګرځولی وي.

که بالفرض متباقي کلام د مؤمن سړي په حکایت کښې شامل وی نو د ﴿ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ ﴾ او ﴿ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ ﴾ په عوض به "كذلكم يضل الله" او "كذلكم يطبع الله" د حرفي خطابي کلمه په جمعیت سره نازله شوې وی، ځکه چې د نوموړي مؤمن سړي د خپل ټول قوم سره محاوره او خبرې اترې جارې وې، نه د یوه فرد سره. د همدې کبله په ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ ﴾ کښې د "کُم" ضمیر په جمعیت سره راحکایت شوی دی.

﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰهَـٰمَـٰنُ ٱبْنِ لِى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَـٰبَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَـٰبَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَـٰذِبًا ۚ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ۚ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳٦] او فرعون وویلې چې: ای هامانه! ماته یوه لوړه (دنګه) ماڼۍ جوړه کړه شاید چې زه (ورباندې) لارو (او دروازو) ته ورسېږم.

[۳۷] (د بل شي لارو او دروازو ته نه بلکې) د اسمانونو لارو (او دروازو) ته، نو چې د موسی ﷺ معبود ته وروخېژم (او پخپله ورسره وګورم). او یقیناً زه په موسی ﷺ باندې ګومان (اټکل) کوم چې هغه دروغژن دی (او په دروغو یې خپل ځان پیغمبر تراشلي دي).

او (ای پیغمبره!) په دغه ډول سره فرعون ته خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وه او (هم) د حقې لارې څخه اړولی شوی وه، او د فرعون پټ تدبیر نه وه مګر په دوامداره تاوان کښې وه (چې د أبد دپاره یې په ضرر تمام شو).

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ په دې مقام کښې باید لاندې څو نکات په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: وړاندېنې ایتونه د ﴿ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴾ په جملې سره باندې ختم شوي وه، او په دې ایتونو کښې د فرعون تکبر او جباریت (سرکشي) ډېره ښه تمثیله شوې ده.

ب: کله چې فرعون د مؤمن سړي د استدلال په میدان کښې ماتې وخوړه او د جواب توان ورسره پاتې نه شو، نو د نوموړي د خبرو څخه یې مخ وګرځاوه او خپل وزیر (هامان) یې مخاطب کړ، چې هله ژر شه ماته یوه دنګه ماڼۍ جوړه کړه چې زه د موسی ﷺ د رب سره پخپله وګورم.

ج: په ﴿ أَبۡلُغُ ٱلۡأَسۡبَٰبَ ۝ أَسۡبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کښې د "أَسْبَاب، أَسْبَاب" دواړه کلمې د سبب جمعې دي، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۸۴] ایت لاندې لیکلي دي چې سبب د هر هغه شي نوم دی کوم چې د مطلوب دپاره ذریعه او وسیله جوړیږي.

خو په دې مقام کښې ذکرې شوې کلمې علماوو کرامو په لارو او دروازو سره تفسیرې کړې دي[۱].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه فرعون خپل وزیر یو ځل د ﴿ أَسۡبَٰبَ ﴾ په کلمې باندې په اجمال سره مخاطب کړ او بیا یې همدغه اجمال په ﴿ أَسۡبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ سره توضیح کړ ترڅو یې په ذهن کښې ښه واضحه شي چې زه په ځمکه کښې د ګرځېدلو لارې چارې نه غواړم بلکې اسمان ته د ختلو لارې چارې زما مطلب دی.

د: فرعون خپل وزیر (هامان) د دې دپاره د دنګې ماڼۍ په جوړولو مکلف کړ چې د یو پلوه عوام اغفال کړي چې تاسو وارخطا کېږئ مه، زه به درته خبره سپینه کړم. او د بله پلوه هغوی په غوږ ووهي چې په ځمکه کښې خو زما څخه په غیر بل معبود نشته نو که د موسی ﷺ معبود حقیقت ولري نو هغه به ضرور په اسمان کښې شتون ولري.

هـ: فرعون په دې غرض د ﴿ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ ﴾ جمله د ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ كَٰذِبٗا ﴾ په جملې سره تعقیبیه کړه چې څوک ګومان ونه کړي چې نوموړی د موسی ﷺ د معبود په حقیقت باندې قائل دی. یعنې ای هامانه! ته دا کار وکړه چې زه د موسی ﷺ معبود ته وروخېژم او پخپله ورسره خبره وکړم که بالفرض دغه معبود هلته موجودیت ولري، خو زه ګومان کوم چې موسی ﷺ دروغژن دی.

و: ذکره شوې خیالي ماڼۍ د الله ﷻ په توفیق د [القصص:۳۸] ایت لاندې د هر حیثه څېړلې شوې ده نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

۲ـ د فرعون د پلوه د خپل وزیر خبرې په ذکرې شوې تعقیبي جملې سره ختمې شوې دي، نو د ﴿ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرۡعَوۡنَ ﴾ الآیة- جملو سره الله ﷻ خپل پیغمبر (محمد ﷺ) مخاطب ګرځولی دی چې حاصل یې داسې راځېږي: ای پیغمبره! په دغه ذکر شوي ډول سره فرعون ته خپل بد عمل او بده کړنلاره ښایسته کړی شوې وه او د سمې لارې څخه اړولې شوې وه، چې خپل وزیر (هامان) ته یې د خیالي ماڼۍ د جوړولو فرمایش ورکړی وه.

۳ـ په ﴿ وَمَا كَيۡدُ فِرۡعَوۡنَ إِلَّا فِي تَبَابٖ ﴾ کښې د ﴿ تَبَابٖ ﴾ کلمه د هغه خسران او تاوان څخه عبارت ده کوم چې مستمر او دوامداره وي[۲]. یعنې د فرعون پټ تدبیر په دائمي تاوان او خسران کښې وه چې د ګټې په ځای یې ورته زیان واړاوه او دوزخ یې ورته ابدي کور جوړ کړ.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِيٓ ءَامَنَ يَٰقَوۡمِ ٱتَّبِعُونِ أَهۡدِكُمۡ سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ۝٣٨ يَٰقَوۡمِ إِنَّمَا هَٰذِهِ

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۶۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۸۰

(۲) مفردات الراغب ص۶۹

ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا مَتَٰعٌ وَإِنَّ ٱلْءَاخِرَةَ هِىَ دَارُ ٱلْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا
مِثْلَهَا ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
ٱلْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾ وَيَٰقَوْمِ مَا لِىٓ أَدْعُوكُمْ إِلَى ٱلنَّجَوٰةِ وَتَدْعُونَنِىٓ
إِلَى ٱلنَّارِ ﴿٤١﴾ تَدْعُونَنِى لِأَكْفُرَ بِٱللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِۦ مَا لَيْسَ لِى بِهِۦ عِلْمٌ وَأَنَا۠ أَدْعُوكُمْ
إِلَى ٱلْعَزِيزِ ٱلْغَفَّٰرِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِىٓ إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُۥ دَعْوَةٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَا فِى
ٱلْءَاخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَآ إِلَى ٱللَّهِ وَأَنَّ ٱلْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَآ
أَقُولُ لَكُمْ ۚ وَأُفَوِّضُ أَمْرِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بَصِيرٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

[۳۸] او هغه سړي ووېلې کوم چې (پر) ایمان راوړی وه: ای زما قومه! تاسو زما پیروي وکړئ ترڅو تاسو ته سمه لاره دروښایم (تاسو ته فرعون سمه لاره نه ښیي).

[۳۹] ای زما قومه! یقیناً دغه نژدې (حقیر) ژوند لږه ګټه ده (چې ډېر ژر د زوال سره مخامخ کېدونکې ده) او بې شکه وروستنی کور چې دی همدا د دوام کور دی (چې زوال وربانديي نه ورځي).

[۴۰] هرڅوک چې بد عمل وکړي نو هغه ته به جزا ورنه کړی شي مګر د بد عمل په مثل (ظلم به پرې ونه کړی شي)، او هر هغه څوک چې صالح (نېک) عمل وکړي چې د نارينه څخه عبارت وي او که د ښځينه څخه، په داسې حال چې هغه مؤمن وي، نو همدغه کسان به جنت ته داخل شي چې په جنت کښې به بې حسابه روزي ورکړی شي.

[۴۱] او ای زما قومه! ما لره څه دي چې زه تاسو نجات ته رابولم، حال دا چې تاسو ما اور (دوزخ) ته بولی (زه ستاسو کلک دوست یم او تاسو مې کلک دښمنان یاست دا عجیبه کیفیت دی).

[۴۲] تاسو ما دربولی چې په الله ﷻ سره کفر غوره کړم او (په عبادت کښې) ورسره داسې شريک (یا شريکان) ودروم چې ما لره پرې (د هغو په ثبوت) علم نشته (بلکې اصلاً ثبوت نه لري)، او زه تاسو د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر بښونکي (الله ﷻ) ته رابولم.

[۴۳] (دا خبره) حقه (او رښتیا) ده چې یقیناً هغه شي (باطل معبود) ته چې تاسو ما دربولی، هغه ته نه په دنیا کښې د بللو (اجابت) کول شته او نه په آخرت کښې (هغه په یوه ځای کښې هم په درد نه خوري)، او یقیناً زمونږ (د ټولو) بېرته ورتاوېدل خاص الله ﷻ ته دي (خانونه ترې نه شو بچ کولی)، او یقیناً د حده تېرېدونکي کسان چې دي همدوی د اور (دائمي) ملګري دي.

[۴۴] نو ژر ده چې تاسو به هغه (نصائح) یاد (قبول) کړئ کوم چې زه یې تاسو ته وایم (خو په هغه وخت کښې به درته څه ګټه ونه شي رسولی).

او زه خپل کار الله ﷻ ته سپارم (په همده ﷻ توکل کوم)، یقیناً الله ﷻ په بندګانو باندې بینا دی (د هر چا کړه وړه ګوري).

د مطلب خلاصه

یعنې کله چې مؤمن سړي د فرعون جاهلانه او متکبرانه خبرې واورېدې او اُمید یې قطعه شو چې څه نصیحت به قبول کړي، نو په دریم ځل سره یې زیاته توجه د فرعون خواصو او عامه خلکو ته واړوله او ویې ویل چې:

۱_ ای زما قومه! د فرعون پیروي مه کوئ چې تاسو ته د غلطې لارې ښودونکی دی او غواړي چې په دنیا او آخرت دواړو کښې د خسران او تاوان سره مخامخ شئ، بلکې زما پیروي وکړئ او نصائح مې قبول کړئ چې زه تاسو ته سمه او ګټوره لاره ښیم، هغه دا چې د موسی ﷺ په نبوت عقیده خپله کړئ او د غیر الله د عبادت څخه لاس واخلئ.

۲_ ای زما قومه! د فرعون په دنیاوي ساز او سامان باندې مه غولېږئ، یقیناً دغه دنیوي ژوند د لږ وخت دپاره دی او ډېره کوچنۍ متاع ده، چې ډېر ژر به د فنا او زوال سره مخامخ شي. تاسو خپل آخرت او بیا ژوندون په نظر کښې ونیسئ چې دائمي ژوند دی او د همېشه دپاره د قرار نیولو او اوسېدلو ځای دی، تاسو هوښیار شئ او په فاني دنیا باندې باقي کور مه ورانوئ.

۳_ ای زما قومه! ستاسو د راتلونکي باقي ژوند ځینې کیفیات په لاندې ډول دي:

الف: هلته به په ډېر عدل او انصاف سره محاسبه صورت ونیسي، نو هر چا چې څه بدي کړې وي هغه ته به د همغې بدۍ د جزا څخه په غیر د کومې چې نوموړی مرتکب شوی وي، هیڅ جزا ورنه کړی شي.

ب: هرڅوک چې په داسې حال کښې صالح عمل وکړي چې نوموړی مؤمن وي او د الله ﷻ په پیغمبرانو باندې یې عقیده کړې وي، برابره خبره ده چې نارینه وي او که زنانه، نو دغو کسانو ته به لږ تر لږه لس چنده عوضونه ورکړی شي.

په دې باندې علاوه، همدغه کسان به دائمي جنت ته په داسې حال ورننوځي چې هلته به ورته بې شمېره او بې اندازې خوراک او څښاک او هم نور نعمتونه او روزۍ ورپېرزو کړی شي، دغه نعمتونه به د دنیاوي نعمتونو غوندې هیڅکله د زوال سره مخامخ نه شي.

۴_ ای زما قومه! عجیبه خبره خو دا ده چې زه تاسو په دنیا او آخرت کښې نجات او خلاصون ته بولم، حال دا چې تاسو مې اور ته دربولئ، زه تاسو ته رحمت غواړم او تاسو ماته د غضب غوښتونکي یاست، زه تاسو ته د دوستۍ خبرې کوم او تاسو ماته د دښمنۍ په خبرو اخته یاست. هغه داسې چې:

الف: تاسو ماته دعوت راکوئ چې د الله ﷻ په وحدانیت کافر او انکاري جوړ شم او هغه شیان ورسره په عبادت کښې شریکان وګڼم د کومو په ثبوت باندې چې ماته علم نشته بلکې هیڅ ثبوت نه لري یا په بل عبارت. تاسو غواړئ چې زه د الله ﷻ عبادت پرېږدم او د فرعون په عبادت لګیا شم.

ب: حال دا چې زه تاسو ته دعوت درکوم چې د فرعون عبادت پرېږدئ چې ستاسو غوندې یو مخلوق دی، تاسو د الله ﷻ په سوچه عبادت باندې مشغول شئ چې د کلکې ارادې درلودونکی دی او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او بښونکی هم دی، نو که تاسو په ایمان باندې مشرف شئ په هغو ګناهونو باندې به مو ونه نیسي د کومو چې تاسو د کفر په حال کښې مرتکب شوي یاست.

۵ـ ای زما قومه! دا هم واورئ چې:

الف: په دې کښې هیڅ شک او شبهه نشته چې د کومو شیانو چې تاسو بلنه او عبادت کوئ هغوی د دې صلاحیت نه لري چې ستاسو بلنه قبوله کړي او اړتیا مو پوره کړي، هغوی تاسو ته نه په دنیا کښې او نه په آخرت کښې په درد خوري، هغوی په هر خای کښې ناتوانه او بې وسې دي، حال دا چې الله ﷻ ستاسو احتیاجات په دنیا او آخرت کښې درپوره کوي.

ب: دا هم ضروري خبره ده چې ستاسو په شمول زمونږ د ټولو بېرته ورتاوېدل فقط الله ﷻ ته دي چې هلته به راسره محاسبه کوي، غیر الله به هیڅکله مونږ د بېرته ورتاوېدلو څخه بچ نه کړی شي چې د الهي محاسبې څخه بچ پاتې شو.

ج: دا خبره هم یقیني ده چې د شریعت د چوکاټ څخه تجاوز کوونکي خلګ ـچې د توحید او نبوت څخه انکاري وي ـ همدوی په دوامداره توګه د اور (دوزخ) اندېوالان دي چې هیڅکله به یې ورسره اندېوالي زوال ونه مومي.

د: که څه هم نن ورځ تاسو زما خبرې نه منئ خو داسې ورځ ضرور راتلونکې ده چې هرو مرو به پکښې زما نصائح درته په زړه شي او په افسوس سره به ووایاست چې ای کاش! چې مونږ نصائح قبول کړي وی، خو د هغه وخت قبول به تاسو ته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

هـ: زه موحد یم. او د موسی ﷺ په نبوت باندې هم معتقد یم چې په حقه پیغمبر دی، او همدارنګه ما هغه مسئولیت هم د الله ﷻ په توفیق اداء کړ کوم چې ستاسو په ارتباط زما په غاړه وه. نور نو خپل کار الله ﷻ ته سپارم په همده ﷻ باندې اعتماد او توکل کوم، یقیناً چې الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بینا دی، زما هلې ځلې یې هم ولېدلې او ستاسو لجاجت او په کفر باندې کلکوالی هم ګوري.

توضیحات

۱ـ فرعون د خپل قوم د غولونې دپاره ویلي وه چې: ﴿ وَمَآ أَهۡدِيكُمۡ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴾ [المؤمن: ۲۹] یعنې زه تاسو ته نه ښیم مګر سمه لاره چې مطلب ته ورباندې ورسېږئ.

مؤمن سړي په خپلو نصائحو کښې د فرعون خبره رده کړه چې: ﴿ ٱتَّبِعُونِ أَهۡدِكُمۡ سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴾ یعنې ای زما قومه! د فرعون پیروي مه کوئ چې تاسو ته غلطه لاره ښیي، زما پیروي وکړئ او نصائح مې قبول کړئ چې زه درته سمه لاره وښیم، ترڅو ورباندې په دنیا او آخرت کښې مطلب ته ورسېږئ.

یادونه

٢_ په ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِيٓ إِلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ لَا جَرَمَ ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود: ٢٢] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده چې د یقین او (حق) معنی ورکوي.

سوال جواب

٣_ که څوک وایي: دا جمله ﴿ لَيْسَ لَهُۥ دَعْوَةٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَا فِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ څه معنی؟

مونږ وایو چې: دغه جمله مفسرینو کرامو په ګڼو معناوو سره تفسیره کړې ده، لکه:

الف: دلته عبارت د مضاف په حذف سره دی چې په "لَيْسَ لَهُ اِسْتِجَابَةُ الدَّعْوَةِ" سره ترې تعبیر کولی شو[١]، یعنې: یقیناً هغه بوتان چې تاسو ما د هغو عبادت ته وربلئ چې خپل احتیاجات ترې وغواړم، هغوی نه په دنیا کښې د بلنې اجابت کولی شي چې د بلونکي د ضرر مخه ونیسي او یا ورته ګټه جلبه کړي، او نه په آخرت کښې د بلنې اجابت کولی شي چې د بلونکي د شفاعت وکړي.

ب: دغه باطل معبودان په دنیا کښې د خپلو خانونو دپاره بلنه نه شي کولی چې هلئ زمونږ عبادت وکړئ[٢]، او په آخرت کښې خو د بلنې په عوض د خپلو عابدینو څخه خپله بېزاري اعلانوي[٣]. اما په حقه معبود ضرور د خپلو بندګانو څخه خپل عبادت غواړي.

زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري که دواړه د بدلیت په لحاظ اراده کړی شي هم څه باک یې نشته.

برسېره په دې، دغه ایت ته ورته مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا۟ دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا۟ مَا ٱسْتَجَابُوا۟ لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ﴾ [فاطر: ١٤] یعنې ای مشرکانو! که تاسو بوتان وبلئ نو هغوی به ستاسو بلنه وانه وري، او که بالفرض ستاسو بلنه واوري نو ستاسو دپاره به د بلنې استجابت ونه کړي، په هر تقدیر، هغوی به د قیامت په ورځ ستاسو په شرک (عبادت) سره کافر (منکر) شي.

داسې معلومېږي

٤_ د ﴿ وَأُفَوِّضُ أَمْرِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ د جملې څخه داسې معلومېږي چې نوموړي مؤمن سړي ته به د فرعونیانو د پلوه څه اخطار ورکړی شوی وي او ده (علیه الرحمة) به په دغې جملې سره جواب ورکړی وي.

شاید چې نوموړي به دغه جمله د موسی ﷺ د کلام څخه زده کړې وي چې کله فرعون په قتل سره تهدید کړ نو وویلې چې: ﴿ إِنِّى عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ ﴾ [المؤمن: ٢٧] یعنې یقیناً په خپل رب او ستاسو په رب ﷻ سره د هر متکبر (کافر) څخه پنا غواړم.

---

(١) تفسیر القرطبي ج١٥ ص٣١٧
(٢) تفسیر الکشاف ج٤ ص١٦٩
(٣) تفسیر البغوي ج٤ ص٩٩

﴿ فَوَقَىٰهُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُواْ وَحَاقَ بِـَٔالِ فِرْعَوْنَ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ ٱلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدْخِلُوٓاْ ءَالَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ ٱلْعَذَابِ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۵] نو الله ﷻ هغه (مؤمن سړی) د هغه پلان د بدیو څخه وساته کوم چې ورته فرعونیانو پټ سنجولی وه. او (بالمقابل) د فرعون د پیروانو (او ټبر) څخه بد عذاب راچاپېر شو (او ټول د څرمې د قلزم په بحیره کښې غرق شوه).

[۴۶] (په برزخ کښې د هغوی دا حال دی چې) اور د دوزخ چې دی په هغوی باندې سبا او بېګا (همېشه) وروړاندې کولی کېږي، او د قیامت په ورځ (به پرښتو ته امر وکړی شي چې) د فرعون پیروان سخت عذاب ته ورداخل کړئ (چې همېشه پکښې واوسېږي).

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ ظاهره دا ده چې په ﴿ فَوَقَىٰهُ ٱللَّهُ ﴾ کښې په بارز ضمیر مؤمن سړي ته راجع وي چې نږدې بحث په همده کښې راروان دی او هم نږدې مذکور دی.

۲ـ که څوک وایي چې: په ﴿ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُواْ ﴾ کښې د ﴿ مَكَرُواْ ﴾ کلمه د "مَکَر" ـلکه "ضَرَب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټ تدبیر معنی ورکوي. نو پوښتنه دا ده چې هغه څه ډول پټ تدبیر وه کوم چې فرعونیانو د نوموړي مؤمن سړي د وژلو دپاره پلان کړی وه؟

مونږ وایو: ځینو مفسرینو کرامو د همدغه بد او پټ تدبیر د څرنګوالي په هکله ښه اوږده قیصه لیکلې ده[۱]، چې نوموړی سړی د هغوی څخه غره ته وتښتېد او کومو پولیسو او فرعونیانو چې تعقیب کړ هغوی ټول الله ﷻ هلاک کړه او مؤمن سړي ته یې نجات ورکړ.

مګر بهتره دا ده چې په همدومره خبره باندې اکتفاء وکړو کومه چې د ایت شریف څخه په ثبوت رسېدلې ده، چې الله ﷻ ورته نجات ورکړ، او د نجات د څرنګوالي په هکله خوله پټ کړو چې یقیني ثبوت یې نشته.

۳ـ په ﴿ وَحَاقَ بِـَٔالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کښې د فرعون په پیروانو او ټبر باندې صراحت شوی دی چې عذاب ترې راچاپېر شو، خو پخپله فرعون هم په دلالت النص سره پکښې شامل دی او صراحت ته یې څه اړتیا نه وه، نو ځکه وربانديې صراحت نه دی شوی.

۴ـ د ﴿ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو تفسیرونو سره تفسیره کړې ده[۲]:

الف: ځینې وایي: ﴿ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" دلته د اُخروي عذاب څخه عبارت دی او د متصل

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۷۳

(۲) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۷۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۶۱

ایت په سر کښې د ﴿ ٱلنَّارُ ﴾ کلمه د همدغه عذاب دپاره بیان واقع شوې ده او د ﴿ يُعۡرَضُونَ ﴾ جمله مستأنفه جمله ده[١].

ب: ځینې وایې: دلته ﴿ سُوٓءُ ٱلۡعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" د دنیاوي عذاب په معنی سره دی چې د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې ښه پوره شرحه شوي دي[٢] چې الله ﷻ بني اسرائیل د قلزم د بحیرې څخه سالم پورېویستل او فرعونیان یې پکښې غرق کړه.

په دې تفسیر سره د متصل ایت په سر کښې د ﴿ ٱلنَّارُ ﴾ کلمه مبتدا ګرځي او د ﴿ يُعۡرَضُونَ ﴾ جمله ورته خبر جوړېږي.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي چې د اول تفسیر څخه پکښې إفاده ډېره ده او دنیاوي او أُخروي دواړو عذابونو بیان ته شمولیت لري.

نو حاصل به یې داسې راوځېژي چې: الله ﷻ مؤمن سړی د فرعونیانو د پلان کړی شوي بد او پټ تدبیر څخه وساته او د وژلو څخه یې بچ کړ، خو په نتیجه کښې د فرعون په شمول د ټولو فرعونیانو څخه بد او ناکاره عذاب احاطه وکړه او د ځرمې په دریاب کښې غرق شوه.

۵ـ په ﴿ ٱلنَّارُ يُعۡرَضُونَ عَلَيۡهَا غُدُوّٗا وَعَشِيّٗا ﴾ کښې د "غدُو، عشي" دواړه کلمې په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیرې کړې دي[٣]:

الف: دغه دواړه کلمې د دوام څخه کنایه دي. یعنې فرعونیانو په عالم برزخ کښې د قیامت تر ورځې پورې په دوامداره توګه په دوزخ باندې وروړاندې کولی کېږي.

ب: دغه دواړه کلمې په خپلو اصلي معناوو باندې پاتې دي. یعنې هغوی د قیامت تر ورځې پورې په برزخ کښې سبا او بېګا په دوزخ باندې ور وړاندې کولی کېږي.

نو په دې تفسیر سره د سبا او د بېګا ترمنځ متباقي وختونه په سکوت کښې پاتې دي، څه لرې نه ده چې په دغو وختونو کښې په بل ډول عذاب باندې معذب کړی شي او یا یې پکښې تعذیب وقفه ولري، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

د قبر عذاب حق دی

۶ـ د دغه وروستني ایت څخه په ډاګه په اثبات رسېږي چې د مرګ څخه وروسته او د قیامت څخه وړاندې په عالم برزخ کښې تعذیب شته دی. او دا ځکه چې:

د ایت د وړاندېنۍ برخې څخه ځرګندېږي چې فرعونیانو ته په دوامداره توګه او یا سبا او بېګا اور ته وړاندې کول شته دي، او د ایت شریف دوهمه جمله په صراحت سره دلالت کوي چې د قیامت په ورځ به د همغوی په هکله امر صادر شي چې ډېر شدید عذاب ته یې ورداخل کړئ.

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۸۱

(٢) زاد المسیر ج۷ ص۴۶

(٣) روح المعاني ج۲۴ ص۷۴؛ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۳

که بالفرض د اولنی جملې څخه هم د قیامت د ورځې عذاب مطلب وي نو د یو پلوه به د دوهمې جملې نزول ته څه اړتیا نه وی، او د بله پلوه به هلته د ﴿ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ﴾ کلمات نه وی نازل شوي چې عرض او ادخال بېلې معناوې لري.

مونږ غواړو چې په همدغې موضوع باندې په لاندې کرښو کښې د الله ﷻ په توفیق لږه زیاته رڼا واچوو:

الف: په ذکر شوي ایت شریف کښې د فرعونیانو دپاره د برزخ عذاب په اثبات رسېدلی دی، خو څرنګه چې د مورد خصوص ته اعتبار نشته او په احکامو کښې د مفهوم عموم ته کتلی کېږي نو مونږ ویلی شو چې په همدغه ایت سره ټولو کفارو ته برزخي عذاب په اثبات رسېږي.

ب: په دې باندې علاوه برزخي عذاب ځینو عاصیانو مؤمنانو ته هم په احادیثو کښې روایت شوی دی، خو دوی د کفارو سره دومره توپیر لري چې د کفارو برزخي عذاب د قیامت تر ورځې پورې دوام لري او د عاصیانو مؤمنانو په هکله یې دوام ضرور نه دی.

لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَيْبَسَا»[1] نبي کریم ﷺ د مؤمنانو عاصیانو په دوه وو قبرونو باندې دوه لښتې کېښودلې او بیا یې وفرمایل: شاید شان دا دی چې د دغو دواړو قبرونو څخه عذاب تخفیف (لږ) کړی شي، ترڅو چې دغه دواړه لمدې لښتې نه وي وچې شوې.

ج: د قبر عذاب لکه څنګه چې په وړاندېنی ایت شریف سره په اثبات ورسېد د ټولو مسلمانانو په نزد په اجماع سره هم ثابت دی[2]. او په دې باندې علاوه په همدې موضوع کښې زښت ډېر احادیث هم روایت شوي دي چې د هغو د جملې څخه یو حدیث وړاندې ذکر شو، او بل حدیث هم لاندې لوستلی شئ:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ... ثُمَّ يُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ الَّذِي تُبْعَثُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[3] یعني کله چې یو سړی مړ شي نو سبا او بېګا وړاندې په جنت یا دوزخ کښې خپل د کېناستلو ځای وروړاندې کېږي (وربښودل کېږي) بیا ورته ویل کېږي چې دغه ستا د کېناستلو (او دائمي اوسېدلو) هغه ځای دی کوم ته به چې ته د قیامت په ورځ د خپل قبر څخه ورپورته (ژوندی) کړی شي (نو خوشاله اوسه).

د قبر یا برزخ عذاب په دوه ډوله دی

د: برزخي عذاب په دوه ډوله صورت نیسي، یو صرف روحي عذاب دی چې د کافر سړي روح ته سبا او بېګا د دوزخ دورې ورکړی شي او وروښودل شي چې ستا اصلي او دائمي استوګنځای دغه

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٥

(٢) تفسير المظهري ج٨ ص٢٦٢؛ شرح المقاصد ج٢ ص٢٢٠

(٣) صحيح مسلم ج٢ ص٢٨٥

دی، او بالمقابل په برزخ کښې مؤمنانو ته روحي خوشالي هم صورت نیسي، د ښه وضاحت دپاره د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د حدیث مضمون ولولی[1]:

اول: نوموړی صحابي وايي چې د شهیدانو ارواګانې په عالم برزخ کښې د شنو مرغانو په ګېډو کښې د جنت دورې کوي او چرته یې چې خوښه شي هلته به پکښې ګرځي راګرځي.

دوهم: د مؤمنانو د ماشومانو ارواګانې به د چرچڼو په جوجورو کښې جنت ته خې راخي.

دریم: د فرعون د پیروانو ارواګانې به د تکو تورو مرغانو په جوجورو کښې دوزخ ته تلل راتلل کوي، همدغه عذاب ته په ایت شریف کښې د ﴿ يُعْرَضُونَ ﴾ په کلمې سره اشاره شوې ده.

بل روحي او بدني عذاب دی چې مړی به ورسره په خپل قبر (برزخ) کښې معذب ګرځي، همدغه عذاب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې چې: «إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ»[2] یعنې بې شکه قبر یا د جنت د باغچو څخه یوه باغچه ده او یا د دوزخ د کندو څخه یوه کنده ده.

نو برزخي عذاب په ایت شریف سره په اثبات رسېدلی دی[3] او بدني او روحي ګډ عذاب په احادیثو ثابت دی چې شهرت ته رسېدلی دی او ټول مسلمانان وربانديې قائل دي إلا من شاء الله.

هـ: لنډه دا چې د قبر عذاب ممکن دی او په قرآن کریم او احادیثو سره په اثبات رسېدلی دی نو انکار ترې د جهالت او بې عقلۍ څخه په غیر بل شی نه دی.

یا په بل عبارت: په شریعت کښې هغه احکام ثبوت نه لري کوم چې ممکن نه وي او محال وي خو هغه احکام پکښې شته دي کوم چې عقل پکښې حیرانېږي[4] او ممکن وي.

د قبر عذاب د همدغې دوهمې قبیلې څخه دی، د همدې کبله په ځینو صورتونو کښې هغه کسان متحیر دي کوم چې فقط په عقل باندې اتکاء لري، لکه:

اول: کوم مړی چې وسوزول شي او ایره یې په دریاب کښې واچولی شي، او یا په تېز باد سره وشیندله شي.

دوهم: چې لېوان مړی وخوري او یا یې مرغان تالا ترغه کړي.

دریم: چې د مړي د هډوکو څخه صابون جوړ کړی شي او یا داسې نور.

د خپل بدن سره د روح تعلقات

و: د برزخي عذاب یا خوشالۍ دپاره د بدن او روح یوځای والی ضرور نه دی خو یو خاص ډول تعلق یې سره ضرور دی ترڅو عذاب یا خوشالي حس کړی شي، که څه هم اجزاء یې خواره واره وي. د ښه وضاحت دپاره د روح سره د خپل بدن تعلقات په لاندې ډول ولولی[5]:

(١) الدر المنثور ج٧ ص٢٩١
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٧٣
(٣) تفسیر ابن کثیر ج٤ ص٨١
(٤) شرح المقاصد ج٢ ص٢٢١
(٥) شرح العقيدة الطحاويه ص٥٧٨

اول: د مور په ګېډه (رحم) کښې روح د خپل بدن سره ډېره خاصه علاقه لري چې بدن ورباندې ژوندی کېږي حال دا چې رحم ډېر تنګ او بند خای دی، که بالفرض المحال څوک په دوهم خل په رحم کښې ایسار کړی شي نو سمدستي به مړ شي.

دوهم: کله چې څوک د رحم څخه بهر شي نو د روح علاقه یې په بل ډول صورت نیسي چې د رحم د تعلقې سره بالکل منافي ده. یا په بل عبارت: هلته په تنګ خای کښې خوشاله وي خو دلته په تنګ خای کښې خپه کېږي او مړ کېږي، هلته د رطوبت په ډنډ کښې ژوندی وه خو دلته یې د رطوبت په ډنډ کښې تنفس بندېږي.

دریم: د خوب په حال کښې د روح علاقه د خپل بدن سره په بل ډول صورت نیسي چې د ویښتیا سره بالکل منافي ده.

څلورم: د مرګ څخه وروسته او د قیامت د قیام څخه وړاندې هم هر یو روح د خپل بدن سره خاصه اړیکه لري چې خپل بدن د انحلال څخه نه شي ساتلی مګر برزخي عذاب ورباندې حس کولی شي، که څه هم جزونه یې خواره واره وي. لنډه دا چې د دغه عذاب د حس کولو دپاره د بدن اجتماع ضرور نه ده.

پنځم: د روح ډېره قوي اړیکه او علاقه هله صورت نیسي کله چې د دوهم ځل دپاره د قیامت په ورځ د قبرونو څخه مړي راژوندي کړی شي، نو په دغې علاقې سره نه د أبد دپاره په چا باندې خوب ورځي او نه یې د أبد دپاره بدن د انحلال سره مخامخ کېږي.

د برزخي عذاب یا خوشالۍ نظایر

ز: د دې دپاره چې د عذاب القبر ثبوت اذهانو ته ورنژدې شي باید لاندې نظایر ولولې:

اول: داسې ډېر شوي دي چې نبي کریم ﷺ ته د صحابه وو کرامو ﷺ په منځکښې وحې راغلې ده خو نه جبرائیل ﷺ چا لیدلی دی او نه یې چا اواز اورېدلی دی.

دوهم: په سړي باندې په خوب کښې خوشالي او خفګان تېرېږي خو حاضرین یې نه شي حس کولی.

دریم: ډېر کرته داسې هم کېږي چې یو سړی په خپل زړه ډېر خفه یا ډېر خوشاله شي مګر حاضرین یې نه د خفګان په اندازه پوهېږي او نه د خوشالۍ او داسې نور.

﴿ وَإِذْ يَتَحَآجُّونَ فِى ٱلنَّارِ فَيَقُولُ ٱلضُّعَفَـٰٓؤُا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُم مُّغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا كُلٌّ فِيهَآ إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ ٱلْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ فِى ٱلنَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ٱدْعُوا۟ رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِّنَ ٱلْعَذَابِ ﴿٤٩﴾ قَالُوٓا۟ أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ ۚ قَالُوا۟ فَٱدْعُوا۟ ۗ وَمَا دُعَـٰٓؤُا۟ ٱلْكَـٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَـٰلٍ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۷] او هغه وخت یاد کړه چې په اور (د دوزخ په داخل) کښې دوزخیان (کفار) يو تربله جګړې کوي، نو کمزوري کفار به هغو کسانو ته وايي کومو چې (په دنیا کښې) تکبر کړی وي (او کفر يې په نورو تحمیل کړی وي) چې: يقيناً مونږ ستاسو دپاره (په دنیا کښې) تابعان (پيروان) وو، نو ايا (نن ورځ) تاسو زمونږ څخه د دوزخ د اور څخه د څه برخې دفعه کوونکي یاست (چې مخه يې راڅخه واړوئ)؟

[۴۸] هغه کسان به (ورته په جواب کښې) ووايي کومو چې (په دنیا کښې) تکبر کاوه چې: يقيناً مونږ ټول (ستاسو په شمول) په همدې (دوزخ) کښې ياستو (د خلاصون او نجات لاره نشته) يقيناً الله ﷻ د خپلو بندګانو ترمنځ (حقه) فيصله کړې ده (چې د بهرته ماتولو هيڅ احتمال يې نشته).

[۴۹] او هغه کسان به کوم چې په اور کښې وي (کشران وي او که مشران) د دوزخ خازنانو (پرښتو) ته ووايي چې: تاسو خپل رب ﷻ ته (زمونږ په هکله) دعاء (سوال) وکړئ چې زمونږ څخه (د دوزخ) د عذاب څخه (فقط) يوه ورځ (عذاب) کم کړي.

[۵۰] پرښتې (خازنان) به (په جواب کښې) ووايي چې: ايا تاسو ته پيغمبران په معجزو (او دلايلو) سره نه وه درغلي؟ دوزخيان به ووايي چې ولې نه (مونږ ته راغلي وه خو مونږ ونه منل).

پرښتې به ووايي چې: تاسو (پخپله خپل رب ﷻ ته) دعاء (سوال) وکړئ. حال دا چې د کافرانو دعاء (سوال) نه دی مګر په ګمراهی کښې دی (څه نتيجه نه ورکوي د قبول اُميد يې مه کوئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې آن د [۲۳] ايت څخه راپه دېخوا دنياوي غيوب نازل شوي وه چې د نبي کريم ﷺ په صداقت باندې څرګند دلايل وه، او په دې ايتونو کښې برسېره په دې چې د ﴿ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴾ هغه کلمه پکښې شرحه شوې ده په کومه باندې چې وړاندېنې ايتونه ختم شوي دي، ځينې اُخروي غيوب هم پکښې نازل شوي دي چې قرائت يې د نبوت په حقانيت باندې په ډېره واضحه توګه دلالت کوي.

او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ نه د فرعون په زمانه کښې ژوندي وه چې د نوموړي حالات يې پخپله ليدلي وي او نه د آخرت څخه راغلی دی، حال دا چې وړاندېنې او وروستنې غيوب هوبهو او کټ مټ بيانوي، نو معلومه شوه چې نبوت يې حقيقت لري او په حقه پيغمبر دی.

يعنې ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه ترڅو دوی ته ښه څرګنده شي چې ته په حقه پيغمبر يې، او هم ورته جوته شي چې د دوزخ عذاب څومره دروند او سخت دی.

۱ـ خپل اُمت ته هغه وخت وريه ياد کړه په کوم کښې به چې د کفارو مشران او کشران يو تربله د عذاب د شدت د کبله جګړې کوي او ځينې به په ځينو نورو باندې پړه اچوي هغه دا:

الف: دنياوي کمزوري او پيروان به هغه کسان مخاطب وګرځوي کومو چې په دنيا کښې تکبر او د کفر مشري کړې وي. چې: ای مشرانو! مونږ خو په دنيا کښې ستاسو پيروان وو او ستاسو په

لاربښوونه مو کفر غوره کړی وه، نو ایا نن ورځ تاسو د دوزخ د عذاب څه مخه نیولی شئ چې مونږ ته ترې نجات راکړئ؟

ب: مشران به جواب ورکړي چې زمونږ هیڅ شی د لاسه پوره نه دی، مونږ د خپلو ځانونو څخه د عذاب مخنیوی نه شو کولی نو ستاسو څخه به یې څه مخنیوی وکړو، نو حقیقت دا دی چې مونږ او تاسو به ټول په همدغه عذاب کښې د همېشه دپاره یاستو، همدغه فیصله بل چا نه وه کړې بلکې الله ﷻ ورته د خپلو بندګانو په هکله صورت ورکړی دی چې مخنیوی یې ممکن نه دی.

۲_ د اُخروي عذاب د شدت یو مثال دا دی چې د نااُمیدۍ په حال کښې به ټول کفار (مشران او کشران) د دوزخ د خازنانو سره لاندې سوال جواب وکړي:

الف: دوی ټول به خازنان مخاطب کړي چې زمونږ په فریاد او واویلا باندې خو هیڅ مرتب نه شوه، نو مونږ له تاسو نه هیله کوو چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړئ ترڅو زمونږ څخه فقط یوه ورځ عذاب تخفیف کړي، ایا تاسو به دغه کار وکړئ؟

ب: هغوی به بېرته دوزخیانو ته پوښتنه راجع کړي چې: مونږ خو تاسو ته د یوې ورځې لا څه چې د یوې دقیقې دپاره هم د عذاب د تخفیف شفاعت نه شو کولی، مګر تاسو مونږ ته ووایاست چې ایا تاسو ته په دنیا کښې پیغمبران درغلي وه او معجزات یې دروړي وه چې ایمان مو ورباندې راوړی وی او د دغه سخت عذاب څخه مو نجات موندلی وی؟

ج: دوزخیان به په جواب کښې ووایي چې: ولې نه، مونږ ته پیغمبران راغلي وه خو مونږ قبول نه کړه او دروغژنان مو وبلل.

د: بیا به نو خازنان جواب ورکړي چې د نجات وخت ستاسو د لاسه وتلی دی، نن ورځ نه تاسو ته خلاصون شته او نه اعتذار وړاندې کولی شئ، مونږ ته هم دا محاله ده چې ستاسو دپاره د سوال لاسونه پورته کړو، نو په همدې بنیاد تاسو پخپله سوالونه او زاری وکړئ، خو دومره پوه شئ چې تاسو کفار یاست او نن ورځ د کفارو په سوالونو باندې هیڅ نتیجه نه شي مرتبه کېدلی.

توضیحات

۱_ د دغو څلورو ایتونو څخه په لومړنیو دواړو ایتونو کښې هغو جګړو ته اشاره شوې ده کومو چې د قرآن کریم په نورو ډېرو ایتونو کښې نزول موندلی دی، چې یو مثال یې په [سبا: ۳۱_ ۳۳] ایتونو کښې تېر شوی دی.

۲_ په ﴿ قَالُوا۟ فَٱدْعُوا۟ ﴾ الآیة- کښې هغه جواب ته اشاره ده کوم به چې کفارو (دوزخیانو) ته د پرښتو د پلوه ورکړی شي چې مونږ یې د الله ﷻ په توفیق په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: مونږ ستاسو دپاره د یوې ورځې د عذاب د تخفیف شفاعت هم نه شو کولی ځکه چې د یو پلوه مونږ ته د شفاعت کولو اجازه نه ده شوې، او د بله پلوه تاسو په دنیا کښې په خپلو پیغمبرانو باندې عقیده نه وه خپله کړې، حال دا چې دغه دواړه (اجازه او ایمان) زمونږ د شفاعت دپاره

ضروري شرطونه دي او دغو دوارو تحقق نه دی موندلی.

ب: نو تاسو پخپله مستقیماً الله ﷻ ته سوالونه وکړئ، خو په دې باندې پوه شئ چې دغه سوالونه به هم درته هیڅ ګټه ونه شي رسولی، او دا ځکه چې نن ورځ د کفارو غوښتنه په ګمراهی کښې ده او څه نتیجه نه ورکوي، ستاسو څخه د اجابت وخت د لاسه وتلی دی.

تقریبًا د پرښتو او کفارو (دوزخیانو) ذکر شوی سوال جواب په راتلونکو [الملك:٨، ٩] ایتونو کښې هم نازل شوی دی، باید هلته مراجعه وکړی شي.

﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ ٱلْأَشْهَٰدُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ ٱلظَّٰلِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ ۖ وَلَهُمُ ٱللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوٓءُ ٱلدَّارِ ﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْهُدَىٰ وَأَوْرَثْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرَىٰ لِأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٥٤﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِٱلْعَشِيِّ وَٱلْإِبْكَٰرِ ﴿٥٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِيٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ ۙ إِن فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُم بِبَٰلِغِيهِ ۚ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾﴾

[۵۱] یقینًا مونږ د خپلو پیغمبرانو او د هغو کسانو سره چې ایمان یې راوړی دی په نژدې (حقیر) ژوند کښې نصرت کوو او په هغې ورځ کښې هم چې شاهدان ودریږي (او حساب کتاب پیل شي).

[۵۲] په کومه ورځ کښې چې ظالمانو (کفارو) ته خپل معذرت وړاندې کول څه ګټه نه شي رسولی او چې دوی لره (پکښې) د الله ﷻ د رحمت څخه لرې کېدل دي او چې دوی لره (پکښې) د بر بد (ناکاره) کور (دوزخ) دی.

[۵۳] او یقینًا مونږ موسی ﷺ ته (د تورات په شمول) لارښوونکي (معجزات) هم ورکړي وه او په بني اسرائیلو کښې مو (دغه) کتاب (د موسی ﷺ د وفات څخه وروسته هم) باقي پرېښې وه.

[۵۴] (البته دا) د دې دپاره چې (هغوی ته د ژوند په اوږدو کښې) لارښوونکي وګرځي او (هم) د سوچه عقلونو خاوندانو ته پند (او عبرت) جوړ شي.

[۵۵] نو (ای پیغمبره!) ته صبر کوه (او خپل ثبات د لاسه مه ورکوه ځکه چې) یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده (ستا کامیابي واقع کېدونکي ده)، او ته د خپلو ګناهونو (نه بهتر کارونو) دپاره مغفرت (او بښنه) غواړه، او بېګا او سبا د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیحات هم ضمیمه کوه.

[۵۶] یقینًا هغه کسان کوم چې د الله ﷻ په ایتونو کښې بدون د داسې دلیل (برهان) د درلودلو څخه جګړې کوي چې ورته ورغلی وي (او ثبوت لري)، د دوی په زړونو کښې نه دی مګر داسې تکبر دی چې دوی یې مقتضی ته (هیڅکله) رسېدونکي نه دي.

نو ته په الله ﷻ سره (د همدغې جګړې څخه) پنا وغواړه (واخله)، يقيناً الله ﷻ همدى ﷻ اورېدونکی (او) لیدونکی دی (ستاسو خبرې اوري او کړه وړه مو ګوري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

ورانديې د [المؤمن:۲۳] ایت څخه راپه دېخوا الله ﷻ د موسی ﷺ او د پټ مؤمن سرې د قیصې څخه څه عبرتي ټکي نازل کړی وه چې په نتیجه کښې برى د همدوی په برخه شوه او فرعونیان د برزخي عذاب په شمول په دنیا او آخرت کښې د عذابونو سره مخامخ شوه.

په دې ایتونو کښې د همدغې قیصې عبرتي درسونو ته اشاره شوې ده او په همدې اړه څه ارشادات هم نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې څه مطالب قرائت کړه او پخپله هم څه ارشاداتو ته متوجه اوسه ترڅو په تا پسې د قیامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان اقتداء وکړي، هغه دا چې:

۱ـ زمونږ د پلوه خپل اُمت ته ورسوه چې زمونږ نصرت د موسی ﷺ او پټ مؤمن سرې پورې خاص نه وه، بلکې:

الف: مونږ په دغې نژدې ژوند کښې هم د خپلو پيغمبرانو سره په خپلو-خپلو وختونو کښې نصرت کړی دی او په دښمنانو باندې مو غلبه ورکړې ده، چې د ځینو قیصې مو په تاباندې نازلې کړې دي او د ځینو مو نه دي درنازلې کړې. همدارنګه مونږ د پيغمبرانو د ملګرو (مؤمنانو) سره هم نصرتونه کړي دي او د دښمنانو د تعذيبونو څخه مو وخت په وخت نجاتونه ورکړي دي.

ب: په دې باندې علاوه زمونږ نصرت او مرسته د قیامت په ورځ هم يقيني ده او هيڅ شک شبهه پکښې نشته، يا په بل عبارت: مونږ به د خپلو پيغمبرانو او مؤمنانو سره په هغې سخته ورځ کښې هم نصرت وکړو او دښمنان به يې د ذلت سره مخامخ کړو، په کومه کښې چې:

اول: حساب کتاب شروع شي او شهادت ورکوونکي ودرېږي او هر چا ته پکښې د خپلو کړو وړو سزا يا جزا پوره ورکوله کېږي.

دوهم: په کومه کښې به چې ظالمانو (کفارو) ته د هغوی معذرت وړاندې کول هيڅ ګټه ونه شي رسولی او هيڅ شفاعتګر به ورته مونده نه شي.

دريم: بلکې په هغوی باندې به په دغې ورځ کښې د الله ﷻ لعنت ورېږي او سات په سات به د ده ﷻ د رحمت څخه لرې کېږي او هم به ورته ناکاره کور (دوزخ) په آبدي توګه په برخه وي.

ج: نو مونږ به د همدغه خپل سنت په مطابق ستا او ستا د اُمتيانو (مؤمنانو) سره هم نصرت او کومک وکړو او دښمنان به مو په دنيا او آخرت کښې د عذابونو او کړاوونو سره مخامخ کړو، تاسو ډاډه اوسئ او وارخطا کېږئ مه.

۲ـ اى پيغمبره! برسېره پر دې چې مونږ د پټ مؤمن په شمول بني اسرائيلو ته د فرعونيانو څخه نجات ورپه برخه کړ. موسی ﷺ ته مو څه نورې معجزې هم ورکړې ترڅو ورباندې د ده ﷺ قوم حقه لاره مونده کړي او د ضلالت څخه ورباندې بچ پاتې شي.

په دې باندې علاوه مونږ موسی ﷺ ته يو کتاب (تورات) هم ورنازل کړ، چې د ده ﷺ د وفات څخه وروسته په بني اسرائيلو کښې د لارښود په حيث باقي پاتې شي. بې شکه دا کتاب (تورات) هدايت کوونکی کتاب وه او هم د پخو عقلونو خاوندانو دپاره سراسري ګټې او پند وه.

همدارنګه به مونږ تاته په خپلو معاندينو باندې په خارق العاده توګه برې درکړو او اسلام به ټولې دنيا ته ورسوو، او هم به مونږ تاته د قرآن کريم نزول بشپړ کړو او ستا په اُمت کښې به يې باقي پرېږدو ترڅو ستا د وفات څخه وروسته ترې هم مؤمنان د قيامت تر ورځې پورې د لارښود کار واخلي او عقيدةً او عملاً يې قبول کړي.

٣ـ اى پيغمبره! ته د څو نورو ارشاداتو تعميل ته هم ادامه ورکړه ترڅو درپسې د قيامت تر ورځې پورې خپل اُمتيان اقتداء وکړي او خپل خانونه د الله ﷻ د نصرت او کومک مستحقين جوړ کړي هغه دا چې:

الف: ته د هغو مشقتونو او مصيبتونو په تحمل باندې صبر کوه کوم چې تاته د دعوت او ابلاغ په لاره کښې رسېږي، نو خپل استقامت مه خرابوه او اضطراب مه خپلوه، او دا خکه چې د الله ﷻ د نصرت د وعدې په شمول ټولې وعدې حقې دي، بريالیتوب او کاميابي هرومرو همدا ستا په برخه ده او په عاقبت کښې همدا ته منصور جوړېږې.

ب: د همدې لارې په اوږدو کښې چې ستا د پلوه کومه ګناه (خلاف الاَولی کار) صورت نيسي د هغې په هکله د خپل رب ﷻ څخه مغفرت غواړه چې د نصرت مخه دې ونه نيسي او يا يې د تاخير سبب ونه ګرځي.

ج: په دې باندې علاوه، بېګا او سبا په دوامداره توګه د خپل رب ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبيحات هم وايه او د خپل رب ﷻ په ذکر باندې مشغول اوسه، ترڅو ستا اُمتيان هم ستا په قدم لاړ شي او ستا تګلاره خپله کړي.

د: کوم کسان چې تا سره د الله ﷻ په ايتونو او احکامو کښې پرته د کوم سنده جګړې کوي چې نه عقلي دليل په لاس کښې لري او نه ورسره نقلي دليل شته چې د الله ﷻ د پلوه ورته ورغلی وي، هغوی هيڅکله ستا د نصرت مخه نه شي بندولی او د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

په هغوی باندې د ناحقه جګړو دپاره بل لامل نشته بلکې هغوی فقط تکبر او غرور نيولي دي چې زړونه يې ورباندې ډک دي، او د همدغه تکبر د کبله په غُصه دي. خو په ياد ولره چې هغوی به هيڅکله د تکبر مقتضی ته ونه رسېږي او ستا د دعوت مخنيوی به ونه کړی شي (زړونه به يې ډک پاتې شي).

هـ: د ذکرو شوو ناحقه جګړه کوونکو په مقابل کښې ته فقط په الله ﷻ سره پنا اخله او په همده ﷻ سره د هغوی د شرونو څخه امان غواړه. يقيناً الله ﷻ همدی ﷻ اورېدونکی او ليدونکی دی. ستاسو ټولې خبرې اوري او ټول کړه وړه مو ګوري، نو د حکمت په مقتضی به درسره چال چلند وکړي.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ په ﴿ إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا ﴾ الآیة- کښې خپلو پیغمبرانو ته د دنیاوي نصرت وعده ورکړې ده حال دا چې دوی د ګناه د ارتکاب څخه په عصمت کښې دي چې د وعدې د پوره کېدلو په وړاندې خنډ وګرځي، خو د دې سره-سره د تاریخ په اوږدو کښې ځینې پیغمبران د کفارو د لاسه شهیدان شوي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا د دوی شهادت د نصرت د وعدې سره منافات نه لري؟، د دغې پوښتنې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾ [البقرة:٨٧] یعنې ای یهودانو! ایا نو هر کله چې تاسو ته په هغه شي سره پیغمبر درغلی دی کوم چې ستاسو نفسونو نه خوښاوه، نو تاسو د هغه د قبول څخه تکبر کړی دی، نو یوه ډله مو د هغوی تکذیبه کړې ده او یوه ډله وژنئ (یوه ډله مو وژلې ده).

ب: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ قَتَلَهُ نَبِيٌّ أَوْ قَتَلَ نَبِيًّا»[1] یعنې د قیامت په ورځ به د عذاب د حیثه په خلکو کښې داسې سړی ډېر سخت وي چې پیغمبر وژلی وي او یا یې پیغمبر شهید کړی وي (چې د پیغمبر قاتل یا مقتول وي).

ج: د عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روایت دی چې بني اسرائیلو په یوه ورځ کښې اویا کسه پیغمبران شهیدان کړه[2]، او بیا یې خپل عادي کارونه کول (تابه ویل چې هیڅ یې نه دي کړي).

د: أبو سفیان د هرقل پاچا په وړاندې وویلې چې: «تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالًا يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ»[3] یعنې زمونږ او د محمد ﷺ ترمنځ جنګ د بوقو مثال لري چې نوموړی زمونږ د پلوه مطلب ته رسېږي او مونږ د هغه طرفه مطلب حاصلوو (کله مونږ غلبه مونده کوو او کله هغه).

مونږ وایو چې: د پورتنۍ پوښتنې دپاره مفسرینو کرامو[4] زښت ډېر جوابونه کړي دي، خو کوم جواب چې بهتر برېښي هغه دا دی چې: د شهادت په صورت کښې د پیغمبرانو د نصرت وعده په دوه وو ټکو کښې نغښتې ده: یو دا چې د دوی استقامت او ثبات ته د نقصان او کمزورۍ رسېدلو احتمال نشته، خو د دې سره-سره د شهادت لوړ مقام ترلاسه کوي. او بل دا چې الله ﷻ د پیغمبرانو قاتلین بې انتقامه نه پرېږدي، په همدې بنیاد باندې یې د یحیی ﷺ په قاتلینو باندې بخت نصر کافر مسلط کړ چې بېخ او بنیاد یې ور ورویست[5].

د دې جواب د تائید دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴾

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٧٥
(٢) تفسیر ابن کثیر ج١ ص٣٩٧
(٣) صحیح مسلم ج٢ ص٩٧
(٤) تفسیر الطبري ج٢٤ ص٤٧، التفسیر الکبیر ج٢ ص٧٦؛ تفسیر ابن کثیر ج٤ ص٨٣
(٥) المحرر الوجیز ج١٤ ص١٤٦

[محمد:٧] یعنې ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! که تاسو د الله ﷻ (د دین) سره نصرت وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو سره نصرت وکړي او قدمونه به مو ثابت وګرځوي (ایمان به مو محکم کړي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَانْصُرْنِي عَلَى مَنْ يَظْلِمُنِي وَخُذْ مِنْهُ بِثَأْرِي»[1] یعنې ای الله! او ما ته په هغه چا باندې نصرت راکړې کوم چې په ماباندې یې ظلم کړی دی او زما انتقام ترې واخلې.

دریم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې عبد الله بن عمرو بن حرام رضي الله عنه (د أحد په غزا کښې) د شهادت څخه وروسته خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: «يَا رَبِّ تُحْيِينِي فَأُقْتَلُ فِيكَ ثَانِيَةً»[2] یعنې ای ربه! ته ما بېرته ژوندی کړې چې ستا په لاره کښې دوهم ځل ووژلی (شهید) شم.

څلورم: کله چې حرام بن ملحان رضي الله عنه د شهادت غشی په سینه باندې وخوړ، نو په الله أکبر سره یې اواز اوچت کړ او بیا یې وویل چې: «فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ»[3] یعنې د کعبې شریفې په رب ﷻ مې د سوګند وي چې زه کامیاب شوم (او نصرت مې ملګری شو).

پنځم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د یوه جنتي سړي د خولې څخه حکایت کړی دی چې: «أَسْأَلُكَ أَنْ تَرُدَّنِي إِلَى الدُّنْيَا فَأُقْتَلَ فِي سَبِيلِكَ عَشْرَ مَرَّاتٍ»[4] یعنې یو جنتي به الله ﷻ ته سوال وکړي چې: ای زما ربه! زه ستا څخه غواړم چې ما بېرته دنیا ته ورتاو کړې، ترڅو ستا په لاره کښې لس ځله شهید شم (نو شهادت هم یو ډول نصرت دی چې درجات ورباندې لوړېږي).

شپږم: همدغه الهي نصرت یوه پښتون شاعر هم په خپل یوه شعر کښې رانغښتی دی چې[5]:

د قیامت په ورځ به یې بیا له تا قربان کړم :: چې صورت مې خدای معاد کړ په محشر بیا

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ذکر شوي سوال په ارتباط برسېره په وړاندېنې جواب باندې څه نور جوابي وضاحتونه وړاندې هم د الله ﷻ په توفیق تېر شوي دي، لکه د [آل عمران:١٣٩_١٦٥] او د [الصافات:١٧٢_١٧٣] ایتونو لاندې. نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

أشهاد څوک دي؟

٢_ په ﴿ وَيَوْمَ يَقُومُ ٱلْأَشْهَـٰدُ ﴾ کښې د "أَشْهَاد" کلمه د "شهید" جمعه ده، چې وړاندې په [الزمر:٦٩] ایت کښې په "الشُّهَدَاء" سره جمعه شوې ده، دا کلمه مونږ هلته د الله ﷻ په توفیق ښه پوره شرحه کړې ده، چې ټولو شهادت ورکوونکو ته شامله ده لکه پیغمبران، پرښتې او داسې نور؛ نو بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٢٠١

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٣٠؛ سنن ابن ماجه ص٢٠١

(٣) صحیح البخاري ج١ ص٣٩٢

(٤) سنن النسائي ج٢ ص٦١

(٥) د عبد الرحمن مومند دیوان

څو نکات

۳_ په ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په دې ايت کښې نبي کريم ﷺ مامور شوی دی چې د خپلې ګناه (خلاف الأولى کار) د ارتکاب څخه مغفرت وغواړي، نو د قيامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان عموماً او ټول مشران خصوصاً مکلفيت لري چې د خپلو ګناهونو د مغفرت غوښتنه وکړي ترڅو دوی ته د فلاح او کاميابۍ دروازه پرانستې پاتې وي. همدا موضوع د الله ﷻ په توفيق د [الأنفال:۳۳] ايت لاندې د احاديثو په رڼا کښې ښه پوره شرحه شوې ده.

ب: د نبي کريم ﷺ د استغفار په هکله زښت ډېر احاديث روايت شوي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ»[۱] يعني زه په هره ورځ کښې سل کرته د الله ﷻ څخه ښښنه غواړم.

دوهم: عبد الله بن عمر ﷛ وايي چې: «كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَسَمِعْتُهُ اسْتَغْفَرَ مِائَةَ مَرَّةٍ»[۲] يعني زه د نبي کريم ﷺ په حضور کښې ناست وم، نو ما ترې واورېدل چې يو سل کرته يې د الله ﷻ څخه د مغفرت غوښتنه وکړه.

دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَاللهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً»[۳] يعني په الله ﷻ سوګند دی چې زه د الله ﷻ څخه په يوه ورځ کښې د اويا کرتو څخه زيات مغفرت غواړم او توبه ورته وباسم.

ج: په ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴾ کښې د "سَبِّحْ" کلمه د "تَسْبِيح" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې ترې ځينو علماء کرامو[۴] لمونځونه مراد کړي دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په اطلاق سره پرېښودله شي ترڅو ټولو تسبيحاتو ته شموليت ولري، برابره خبره ده چې په لمانځه کښې صورت نيسي او که په غير د لمانځه څخه.

د: اما په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴾ دواړه کلمې په بل ايت کښې داسې تفسيري شوې دي چې: ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴾ [ق:۳۹] يعني ای پيغمبره! او د لمر خاته څخه وړاندې او هم د لمر پرېواته څخه وړاندې (بلکې په ټولو اوقاتو کښې او په هر حال) د خپل رب ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبيحات ضميمه کوه.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ﴿ مَّا هُم بِبَالِغِيهِ ﴾ کښې د "بَالِغِيهِ" بارز ضمير خو په ﴿ إِن فِي صُدُورِهِمْ

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۴۸
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۳۳
(۴) زاد المسير ج۷ ص۴۹

إِلَّا كِبْرٌ ﴾ کښې "كِبْرٌ" ته راجع دی، یعنې کفار هغه تکبر ته رسېدونکي نه دي کوم چې ورسره ضمیمه دی او په زړونو کښې ورته قرار لري. نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغسې مضمون پورته کول صحت لري، حال دا چې هغوی تکبر ته لا ښخوا رسیدلي دي؟

مونږ وایو چې: دلته په عبارت کښې مضاف مقدر دی چې ظهور یې داسې صورت نیولی شي چې: "وَمَا هُمْ بِبَالِغِي مُقْتَضَاهُ" یعنې کفار د خپل تکبر مقتضی ته رسېدونکي نه دي. د مثاله په توګه:

الف: هغوی د تکبر د کبله غوښتل چې هر یوه ته اسماني کتاب ورکړی شي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴾ [المدثر:٥٢] یعنې بلکې د مشرکانو هر یو سړی غواړي چې (د نبي کریم ﷺ غوندې) ورته خورې کړی شوې صحیفې ورکړی شي (او وحې ورباندې نازله شي).

ب: د تکبر د کبله یې غوښتل چې د فقیرانو مؤمنانو څخه دې د نبي کریم ﷺ مجالس خالي کړی شي چې مونږ د هغوی سره په ناسته پاسته شرمېږو.

الله ﷻ د همدغې غوښتنې په رد کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی دی چې: ﴿ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ ﴾ [الکهف:٢٨] یعنې ای پیغمبره! ته خپل خان د هغو مؤمنانو (فقیرانو) سره کلک کړه (او د خپلو مجالسو څخه یې مه شړه) کوم چې سبا او بېګا خپل رب ﷻ بلي (او په اخلاص سره یې عبادت کوي).

ج: د هغوی د تکبر مقتضی دا هم وه چې په اسلام باندې غلبه مونده کړي او د ترقی مخه یې بنده کړي. الله ﷻ د هغوی د خولو څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسْمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْاْ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ [حم السجدة:٢٦] یعنې او کفار (خپلو پیروانو ته) وایي چې: دغه قرآن کریم ته غوږ مه نیسئ او د قرائت په وخت کښې یې شور کوئ، شاید چې تاسو ورباندې غلبه مونده کړئ او د قبول مخه یې بنده کړئ.

﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَعْمَىٰ وَٱلْبَصِيرُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَلَا ٱلْمُسِىٓءُ ۚ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ لَءَاتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ٱدْعُونِىٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِى سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

﴿٦١﴾ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ خَٰلِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذَٰلِكَ
يُؤْفَكُ ٱلَّذِينَ كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا
وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ
فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ ٱلْحَىُّ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَٱدْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ
ٱلدِّينَ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ إِنِّى نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن
دُونِ ٱللَّهِ لَمَّا جَآءَنِىَ ٱلْبَيِّنَٰتُ مِن رَّبِّى وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۵۷] د اسمانونو او ځمکو پیدا کول (د مرګ څخه وروسته) د خلکو د (بیا) پیداکولو څخه ضرور ډېر لوی دي. مګر اکثره خلک (مشرکان) نه پوهېږي (چې د هغو د پیدا کولو څخه انکار نه کوي او د خلکو د بیا پیدا کولو څخه انکاري دي).

[۵۸] او ړوند او بینا سره یو برابر نه دي، او (نه) هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او صالح عملونه یې کړي دي او نه بدکاره کس (سره برابر دي. ای خلکو!) تاسو (د دغو دلایلو څخه) ډېر لږ پند اخلئ.

[۵۹] یقینًا د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده چې هیڅ شک پکښې نشته، مګر اکثره خلک (ورباندې) ایمان نه راوړي (او دلایل یې د پښو لاندې کوي).

[۶۰] او (ای خلکو!) ستاسو رب ﷻ (تاسو ته) وایي (او امر درته کوي) چې تاسو خاص زما عبادت وکړئ (او خاص زما څخه سوال وکړئ) چې تاسو ته ثوابونه درکړم (او اړتیاوې مو پوره کړم). یقینًا هغه کسان کوم چې زما د عبادت (او زما د سوال جواب) څخه تکبر کوي ډېر ژر به دوزخ ته په داسې حال کښې ورداخل شي چې د ذلت (او سپکوالي) درلودونکي به وي.

[۶۱] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې شپه (تیاره) ګرځولې ده چې تاسو پکښې ارام وکړئ، او ورځ (یې درته) روښانه (ګرځولې ده ترڅو پکښې تاسو د حلالې روزۍ تالاش وکړئ). بې شکه الله ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی مګر اکثره خلک شکرګزاري نه کوي (او خپل انقیاد سوچه نه جوړوي).

[۶۲] (ای خلکو!) دغه الله ﷻ (چې د ذکرو شوو صفاتو درلودونکی دی) ستاسو رب دی چې د هر شي پیداکوونکی (هم) دی، (په حقه) معبود نشته مګر همدې ﷻ دی (او بس)، نو تاسو (د دغو دلایلو سره-سره) څنګه اړولي کېږئ (چې سوچه عبادت یې نه کوئ).

[۶۳] (ای پیغمبره!) په دغه (عجیب) ډول سره هغه کسان (د حقاني دلایلو څخه) اړولی کېږي کوم چې دوی دي چې د الله ﷻ په ایتونو سره انکار کوي.

[۶۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ځمکه یې ستاسو دپاره ارامګاه ګرځولې ده (چې سکونت ورباندې کوئ) او اسمان یې (درته) چت (ګرځولی دی)، او هم یې ځېرې درکړې دي نو ستاسو ځېرې یې ښایسته جوړې کړې دي، او تاسو ته یې د پاکیزه (او سپېڅلو) شیانو څخه روزي هم درکړې ده.

(ای خلکو!) دغه الله ﷻ ستاسو (حقیقي) رب دی (تاسو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ)، نو د ټولو عالمونو پالونکی (او روزونکی) الله ﷻ برکتناک دی (هر خیر د همده ﷻ په اختیار کښې دی).

[۶۵] همدا (الله ﷻ) همېشه ژوندی (او باقي) دی، (په حقه) معبود نشته مګر یوازې همدی ﷻ دی، نو تاسو یوازې همدی ﷻ په داسې حال کښې وبلئ (عبادت یې وکړئ) چې د خپلو غاړو د اېښودلو ورته سوچه ګرځوونکي یاست. (او دا څکه چې:) ټولې ستاینې خاص الله ﷻ لره دي چې د ټولو عالمونو پالونکی دی.

[۶۶] (ای پیغمبره! خلکو ته) ووایه چې: یقیناً زه د دې څخه منعه کړی شوی یم چې د هغو (بوتانو) عبادت وکړم کوم چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلئ (او عبادت یې کوئ، البته) کله چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه واضحه دلایل راغله، او ماته امر کړی شوی دی چې زه خاص رب العالمین ته (په اخلاص) خپله غاړه کېږدم.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنې متصل ایت کښې دې ته اشاره شوې وه چې کفار (جګړه ماران) تکبر نیولي دي چې د الله ﷻ په ایتونو کښې په ناحقه جګړې کوي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د هغوی د جګړو څو مثالونه ښودلی شوي دي، او د بله پلوه د هغوی په جګړه ماریه او تکبر باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېژي:

ای پیغمبره! که بالفرض ناحقه جګړه ماران رانده تکبر نه وی نیولي نو دوی به د خلکو د بیا راژوندي کولو په موضوع کښې جګړې نه وی کړې او دا څکه چې:

۱_ د اسمانونو او ځمکو پیداکول د مشرکانو په نزد هم د خلکو د پیداکولو څخه لوی دي او کامل قدرت ته اړتیا لري.

څرنګه چې هغوی په دې اعتراف کوي چې اسمانونه او ځمکې الله ﷻ پیدا کړي دي، نو باید چې د خلکو په بیا پیداکولو باندې اعتراف وکړي، چې لوی قدرت ته اړتیا نه لري او د ابتداء څخه اعاده هم اسانه ده. مګر اکثره خلک نه پوهېږي او د ذکر شوي څرګند استدلال څخه ګټه نه پورته کوي بلکې په ناحقه جګړو کښې اخته دي.

۲_ په دې باندې علاوه د قیامت قیام ضروري هم دی ترڅو د الله ﷻ عدل څرګند او په ډاګه شي. که نه نو:

الف: په زره باندې روند به په زره باندې د بینا سره یو برابر وګرځي، حال دا چې دوی دواړه سره یو برابر نه دي.

ب: هغه کسان به چې ایمان یې راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي، د هغه کس غوندې جوړ

شي د کوم چې نه عقیده سمه وي او نه عمل، حال دا چې هغوی د دغه غوندې نه شي ګرځېدلی او لیاقت نه لري چې دواړه یو برابر شي.

۳_ کفار د بوتانو په هکله په ناحقه جګړې کوي چې دوی د عبادت مستحق دي، که بالفرض رښتیا همداسې وي نو اقلاً د همدې غرض دپاره خو به یې دعوت چلولی شوی چې زمونږ عبادت وکړئ.

حال دا چې: _ای خلکو!_ ستاسو رب ﷻ تاسو ته امر کوي او وایي چې:

الف: تاسو زما عبادت وکړئ چې درته قبول یې کړم او زما څخه خپل احتیاجات وغواړئ چې درپوره یې کړم. ایا بوتان خپلو عابدینو ته د اجابت وعده ورکولی شي؟

ب: هغه کسان به ضرور هرومرو دوزخ ته داخل شي کوم چې زما د عبادت او زما د سوال څخه ډډه کوي او تکبر خپلوي.

۴_ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې شپه توره تیاره ګرځولې ده ترڅو پکښې تاسو ارام وکړئ، او ورځ یې درته روښانه پیدا کړې ده چې تاسو پکښې لیدل کولی شئ او د کارو بار زمینه درته پکښې برابرېږي.

یقیناً چې الله ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی خو اکثره خلک ناشکري کوي او د هغو شیانو عبادت کوي کوم چې نه په ورځ کښې تصرف کولی شي او نه په شپه کښې.

۵_ ای خلکو! دغه الله ﷻ ستاسو رب دی چې د هر شي پیداکوونکی دی، په حقه معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس. نو تاسو کوم لور ته اړولی کېږئ؟ چې د بوتانو عبادت کوئ حال دا چې هغوی نه په څه شي کښې تصرف کولی شي او نه کوم شي ته وجود ورکولی شي.

ای پیغمبره! په دغسې عجیب ډول اړولو سره هغه کسان د حقې لارې څخه اړولی کېږي کوم چې د الله ﷻ د ایتونو څخه د استمرار په توګه انکار کوي او عناداً ترې غاړې غړوي، لکه چې په څټونو باندې یې چا قبضه لګولې وي.

۶_ ای خلکو! د الله ﷻ د حق معبودیت څه نور دلایل هم ولولئ:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه ارامګاه ګرځولې ده چې تاسو پکښې استوګنه وکړئ، که بالفرض الله ﷻ د ځمکې اضطراب او تزلزل نه وی ختم کړی نو تاسو به ورباندې ارام نه وی کړی.

ب: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې اسمان ښه لوړ چت جوړ کړی دی او د راغورزېدلو څخه یې ساتلی دی چې تاسو لاندې کړي، او هم یې دغه چت ستاسو دپاره په ستورو، لمر او سپوږمۍ باندې روښانه کړی دی چې ستاسو زښتې ډېرې ګټې وټې پکښې نغښتې دي.

ج: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې خاصې څېرې درکړې دي چې په همدغو ښایسته څېرو باندې یې تاسو ډولې ګرځولې یاست.

د: په دې باندې یې علاوه تاسو ته ډېر پاکیزه او سپېڅلې شیان در روزي کړي دي چې خوراک او څښاک ترې وکړئ.

ه: د دغو کارونو کوونکي الله ﷻ ستاسو حقیقي رب دی، نو ایا د الله ﷻ څخه په غیر نور معبودان د ذکرو شوو کارونو د جملې څخه کوم یو کار کولی شي؟

و: ای خلکو! نو د بوتانو په عبادت کښې څه خیر نشته، فقط الله ﷻ برکتناک دی چې د ټولو عالمونو رب دی او د ټولو اړتیاوې پوره کوي.

ز: همدغه الله ﷻ ازلي او ابدي او همېشه باقي دی چې هیڅ زوال ورباندې نه شي ورتلای.

ح: همدغه الله ﷻ په حقه معبود دی چې واقعاً د عبادت لایق نشته مګر یوازې همدی ﷻ دی.

ط: نو ای خلکو! تاسو د ناحقه جګړو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ او خاص همده ﷻ ته خپل انقیاد سوچه وګرځوئ او د شرکیاتو څخه ځانونه بچ کړئ. او دا ځکه چې: ټول حمدونه او ثناګانې په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې د ټولو عالمونو مربي او د احتیاجاتو یې پوره کوونکی دی، یوازې همدی ﷻ د ستاینې وړ دی او بس.

۷ـ ای پیغمبره! په پای کښې یو ځل بیا خلکو ته ووایه او خپل دریځ ورته اعلان کړه، چې:

الف: کله چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه واضحه دلایل رانازل شوه او په حقه پیغمبر وګرځولی شوم نو زه د دې څخه منعه کړی شوی یم چې زه د هغو بوتانو عبادت وکړم د کومو چې تاسو عبادت کوئ او په عاجزۍ سره یې بلئ؛

ب: زه په دې مامور شوی یم چې خاص د خپل رب ﷻ دپاره خپل انقیاد سوچه وګرځوم چې زما په شمول د ټولو عالمونو رب دی او د ټولو د احتیاجاتو او اړتیاوو پوره کوونکی دی.

دا زما دریځ دی، زه په همدې دریځ باندې کلک ولاړ یم، تاسو ته په کار دي چې زما د دریځ ملاتړ او پیروي وکړئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ لَخَلْقُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ ﴾ الآية- مضمون په بل ایت کښې داسې ځای په ځای شوی دی چې: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴾ [الأحقاف:۳۳] یعني ایا مشرکان دې ته نه ګوري چې هغه الله ﷻ چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي او په پیدا کولو سره یې ستومانه (ستړي) شوي هم نه دي، په دې باندې قادر دی چې مړي راژوندي کړي او د قبرونو څخه یې راپورته کړي.

ایا دلته دجال ته اشاره شته؟

۲ـ ځینې خلک په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿ النَّاسِ ﴾ کلمه په هغه "دجال" سره تفسیروي کوم چې د یهودانو څخه دی او د قیامت په قرب کښې به راښکاره شي، نوموړی به د مهدي علیه الرحمه سره په جنګ وي چې عیسی ﷺ به د اسمان څخه راښکته شي او په قتل به یې ورسوي[1].

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۴۸

نو په دې تفسير سره به يې حاصل داسې راوخېژي چې: د اسمانونو او ځمکو پيدا کول د دجال د پيدا کولو څخه ډېر لوی دي مګر اکثره خلک (يهودان) نه پوهېږي چې افتخار ورباندې کوي.

که څه هم د "دجال" ظهور په احاديثو کښې په اثبات رسېدلی دی چې ځينو مفسرينو کرامو د نوموړي مربوط احاديث راغونډ کړي دي[۱]، مګر دغه ډول تفسير مونږ ته په دې مقام کښې بعيد وبرېښېده چې د ايت شريف سره چندان ارتباط نه لري، نو ځکه مو خوښ نه کړ.

دعاء څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَقَالَ رَبُّكُمُ ٱدْعُونِيٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱدْعُونِيٓ ﴾ کلمه د "دُعَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په دوه ډوله سره تفسيره کړې ده:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ځينې علماء کرام وايي چې: دلته "دُعَاء" د عبادت معنی ورکوي[۲]. يعنې ای زما بندګانو! تاسو عقيدةً او عملاً زما عبادت وکړئ چې تاسو ته اجرونه او ثوابونه درکړم.

ب: ځينې علماء کرام وايي چې: دغه کلمه "دُعَاء" په دې مقام کښې د سوال کولو او غوښتلو په معنی سره ده[۳]. يعنې ای زما بندګانو! تاسو د ناتوانه بوتانو څخه سوال مه کوئ او څه ترې مه غواړئ بلکې زما څخه د خپلو احتياجاتو غوښتنه وکړئ چې احتياجات مو درپوره کړم.

تبصره

۴_ مونږ ته داسې ښکاري _والله ﷻ أعلم_ چې ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، نو په کار دي چې د ﴿ ٱدْعُونِيٓ ﴾ کلمه د هغه "دُعَاء" څخه مشتقه وګڼله شي کومه چې د ما يطلق علي الدعاء (هر هغه شی چې د دعاء اطلاق پرې کېږي) په ملحوظ ذکرو شوو دواړو تفسيرونو ته شموليت لري. د ښه وضاحت دپاره د نبي کريم ﷺ لاندې څو احاديث ولولئ:

الف: يوه ورځ نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ»[۴] يعنې دعاء (سوال) عبادت دی. او بيا يې ذکر شوی ايت شريف د استشهاد په توګه ولوست.

ب: «مَنْ لَمْ يَدْعُ اللهَ سُبْحَانَهُ غَضِبَ عَلَيْهِ»[۵] يعنې هرڅوک چې الله ﷻ نه بلي (سوال ترې نه کوي) نو په هغه باندې الله ﷻ په غضب کېږي.

ج: «سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَأَفْضَلُ الْعِبَادَةِ انْتِظَارُ الْفَرَجِ»[۶] يعنې تاسو د الله ﷻ څخه فضل وغواړئ او سوال ترې وکړئ او دا ځکه چې الله ﷻ دا خوښوي چې سوال ترې وکړی شي،

---

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۳۶۰؛ تفسير البغوي ج۴ ص۱۰۲؛ الدر المنثور ج۷ ص۲۹۴

(۲) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۲۷؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۰۱

(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۸۵

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰

(۵) سنن ابن ماجه ص۲۷۱

(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۲۹۷

او بهتر عبادت چې دی پراخی ته انتظار ویستل دي. یا په بل عبارت: تاسو د سوال په قبول کښې عجله (تادي) مه کوئ او ورته منتظر اوسئ چې دغه انتظار په عبادت سره محاسبه کېږي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: څه وجه ده چې د الله ﷻ څخه سوال کول عبادت ګڼلی کېږي او د بنده څخه سوال کول عبادت نه دی؟

مونږ وايو چې: وړاندې د [البقرة: ۲۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې عبادت په شریعت کښې د هغه فعل یا قول څخه عبارت دی کوم چې په کاملې تواضع سره د کامل ډار او کامل اُمید په بنیاد صورت ونیسي. او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ څخه سوال کول د ذکر شوي کیفیت څخه استازیتوب کوي.

اما د بنده یا غیر الله څخه سوال کول د ذکر شوي کیفیت څخه استازیتوب نه کوي او که څوک ورته د همدغه کیفیت په ملحوظ صورت ورکړي نو هغه ورباندې سمدستي مشرک ګرځي، لکه چې مشرکان د خپلو بوتانو په سبب مشرکان ګرځېدلي دي.

یادونه

۶ـ د الله ﷻ په توفیق مونږ د [البقرة: ۱۸۶] ایت لاندې د دعاء (سوال) په ارتباط زښت ډېر خوندور مطالب لیکلي دي، لکه:

الف: کومه یوه دعاء (سوال) بنه قبلېږي، او د قبول اداب يې څه دي.

ب: الله ﷻ د بنده سوال په مختلفو شکلونو کښې قبلوي.

ج: سوال کله د حال په ژبه او کله د قال په ژبه صورت نیسي.

د: کوم کوم شیان د سوال د قبول دپاره موانع جوړېږي.

ه: د الله ﷻ په نومونو کښې کوم یوه نامه ته د "الإسم الأعظم" لقب ورکړی شوی دی.

نو هیله ده چې په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُواْ شُيُوخًا ۚ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ ۖ وَلِتَبْلُغُوٓاْ أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾ ﴾

[۶۷] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د خاورو څخه پیدا کړي یاست، بیا يې د نطفې څخه، بیا يې د پرنډ (نه بهېدونکې) وینې څخه، بیا تاسو (د رحمونو څخه) په داسې حال کښې بهر راوباسي چې تاسو ماشومان یاست، (او) بیا (تاسو باقي پرېږدي) ترڅو تاسو قوت ته ورسېږئ (او) بیا (مو هم باقي پرېږدي) ترڅو تاسو بوډاګان وګرځئ.

او ستاسو لا ځینې هغه کسان دي چې (د دغو مراحلو د تېرولو څخه) وړاندې وفات شي.
او (ای خلکو! الله ﷻ تاسو د دې دپاره د استمرار په توګه په دغو مرحلو سره پیدا کوي) ترڅو تاسو ټاکلې نېټې (د قیامت قیام) ته ورسېږئ. او شاید چې تاسو د عقلونو څخه کار واخلئ (او د بیا ژوندي کېدلو په مرحله باندې هم عقیده خپله کړئ).
[۶۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او (هم) مړه کول کوي. نو کله چې د یو کار (کول) فیصله کړي نو یقینًا هغه ته وایي چې: شه!، نو هغه شي، (هر ډول امر چې ورته وکړي نو هماغسې کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې څه آفاقي دلایلو ته اشاره شوې وه چې په ناحقه جګړمارانو د پښو لاندې کړې وه، او په دې ایتونو کښې څه انفسي دلایلو ته اشاره کېږي چې هغوی یې د پښو لاندې کوي او تکبر ورباندې خپلوي. نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې څه انفسي دلایل قرائت کړه ترڅو په ناحقه جګړماران د جګړو څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي هغه دا چې:
۱ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو پیدایښت ته یې په متعددو مرحلو سره صورت ورکړی دی، د مثال په توګه:
الف: الله ﷻ تاسو د آدم ﷺ په اعتبار سره د خاورو څخه پیدا کړي یاست، او همدارنګه ستاسو د مور او پلار نشوء او نما د غذا او خوراکونو څخه منشأ اخلي چې په نتیجه کښې ترې ستاسو تومنه (توخم) موجودیت خپلوي.
ب: بیا الله ﷻ تاسو ته د نطفې څخه شتون درکړی دی چې ستاسو دپاره د تومنې (توخم) مثال لري، البته کله چې دغه نطفه تر څه وخته پورې ستاسو د میندو په رحمونو کښې قرار ولري.
ج: بیا الله ﷻ د همدغې نطفې څخه پرنډ (نه بهېدونکې) وینه جوړوي او همدلته ورباندې څو نورې مرحلې هم تېروي ترڅو د جنین مرحلې ته ورسېږئ.
د: بیا الله ﷻ تاسو د ماشومانو په شکل د مورګانو د رحمونو څخه په قدرتي توګه بهر ته راوباسي او په ځمکه کښې مو اوسوي.
هـ: بیا الله ﷻ تاسو ته بقاء درکوي ترڅو تاسو په ورو ورو خپل قوت ته ورسېږئ او د زلمیتوب خاوندان وګرځئ.
و: بیا تاسو ته نور اضافه عمر هم در اوږدوي ترڅو تاسو بوډاګان جوړ شئ.
۲ـ ای خلکو! بیا ستاسو ځینې کسان د قوت (زلمیتوب) څخه وړاندې او ځینې کسانو مو د بوډاتوب څخه وړاندې د مرګ سره مخامخ کېږي او مړه کېږي. یا په بل عبارت: ستاسو ځینې کسان د یوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته د ورتېرېدلو څخه وړاندې خپل موجودیت د لاسه ورکوي او وروستنۍ مرحلې ته نه رسېږي.

۳_ ای خلکو! الله ﷻ ستاسو مرحلوي پیداکولو ته ادامه ورکوي ترڅو تاسو تر تاکلې نېټې پورې ورسېږئ او د قیامت تر ورځې پورې شتون ولرئ. او هم ترڅو تاسو د خپل موجودیت په هره مرحله کښې د عقل څخه کار واخلئ او په ناحقه جګړو اخته نه شئ، او خپل رب ﷻ وپېژنئ هغه دا چې:

۴_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او مړه کول کوي، او هم یې تاسو ته په مرحلوي توګه موجودیت درکړی دی، او په هر شي باندې د کامل قدرت خاوند دی. نو کله چې د یوه کار په هکله څه فیصله وکړي نو فقط همدومره ورته ووایي چې: وشه، نو همغه کار سمدستي د فیصلې مطابق موجود شي او هیڅ ځنډ پکښې نه پېښېږي.

یا په بل عبارت: په هر ډول سره یې چې فیصله شوې وی په همغه ډول سره موجودېږي، برابره خبره ده چې په مرحلوي توګه وي او که په غیر مرحلوي توګه.

توضیحات

۱_ په ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ﴾ الآیة- کښې د بنیادم مرحلوي موجودیت ته اشاره شوې ده ترڅو د حشر منکران د مرګ څخه وروسته د بلې مرحلې په راتګ باندې هم عقیده خپله کړي، د دغو مرحلو بیان په [الحج:۵] ایت کښې مفصل نازل شوی دی.

څو نُکات

۲_ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ﴾ کښې د "طِفْل" کلمه اسم جنس ده خو دلته ترې اطفال مراد دي[۱].

ب: په ﴿ ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمْ ﴾ کښې د "ل" توری په مقدر فعل پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "یُبْقِیکُمْ" سره تعبیر کولی شو. یعنې بیا تاسو د ماشومتوب په حال کښې باقي پرېږدي ترڅو تاسو قوت او زلمیتوب ته ورسېږئ.

ج: همدارنګه په ﴿ ثُمَّ لِتَكُونُواْ شُيُوخًا ﴾ کښې هم د "ل" توری د "یُبْقِیکُمْ" په کلمه پورې تعلق نیسي چې په عبارت کښې ورته مقدره ده. یعنې الله ﷻ بیا تاسو ته نوره بقاء هم درکوي ترڅو تاسو بوډاګان وګرځئ.

د: په ﴿ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کلمه د وړاندېنیو ټولو مراحلو سره پیوستون لري. یعنې او ستاسو ځینې کسان د هغه څخه وړاندې وفات کېږي چې بلې مرحلې ته ورتېر شي.

هـ: په ﴿ وَلِتَبْلُغُوٓاْ أَجَلًا مُّسَمًّى ﴾ کښې د "ل" توری په مقدرې جملې پورې تعلق لري چې په "یَفْعَلُ اللهُ تِلْكَ الأفْعَالَ" سره ترې مونږ تعبیر کولی شو، دا د یو پلوه.

و: او د بله پلوه که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ أَجَلًا مُّسَمًّى ﴾ څخه د مرګ نېټه مراده کړې ده[۲]،

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۸۴
(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۰۴؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۷۷

مګر بهتره دا ده چې دلته د قیامت د قیام وخت مراد کړی شي (١).

لنډه دا چې دغه جمله په ﴿ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ﴾ جمله باندې عطفه ده چې حاصل یې داسې راځي چې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په مرحلوې توګه پیدا کوي او همدغو مرحلوې پیدا کولو ته مو د استمرار په توګه ادامه ورکوي ترڅو تاسو تاکلي وخت (د قیامت قیام) ته ورسېږئ او تر هغه مو نسل ختم نه شي، نو هلته به بیا هرڅوک د خپلو کړو وړو د سزا یا جزا سره پیوسته شي.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ أَنَّىٰ يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِٱلْكِتَٰبِ وَبِمَآ أَرْسَلْنَا بِهِۦ رُسُلَنَا ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ ٱلْأَغْلَٰلُ فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ وَٱلسَّلَٰسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِى ٱلْحَمِيمِ ثُمَّ فِى ٱلنَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ قَالُوا۟ ضَلُّوا۟ عَنَّا بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُوا۟ مِن قَبْلُ شَيْـًٔا ۚ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُم بِمَا كُنتُمْ تَفْرَحُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾ ٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ فَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۚ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ۗ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِىَ بِـَٔايَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ فَإِذَا جَآءَ أَمْرُ ٱللَّهِ قُضِىَ بِٱلْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾ ﴾

[٦٩] ایا ته هغو کسانو ته نه ګورې کوم چې د الله ﷻ په ایتونو کښې (په ناحقه) جګړې کوي (ترڅو ته تعجب وکړې چې) هغوی (د حقایقو څخه) څنګه اوړلی کېږي؟

[٧٠] (هغوی) هغه کسان (دي) کوم چې (د قرآن کریم په شمول) د الله ﷻ هر کتاب ته د دروغو نسبت کوي، او هغه شریعتونه هم تکذیبوي په کومو سره چې مونږ (په هره زمانه کښې) خپل پیغمبران لېږلي دي. نو ډېر ژر به هغوی پوه شي (چې تکذیب یې غلط دی).

[٧١] (البته دا) په هغه وخت کښې کله چې د هغوی په غاړو کښې غوراښونه او زنځیرونه (اچول شوي) وي (او په عین حال کښې) راښکودلی کېږي.

[٧٢] (البته په بل شي کښې نه بلکې) په ډېرو ګرمو (خوټېدونکو) اوبو کښې (راکشول کېږي او) بیا په اور کښې سوزولی کېږي (د یوه عذاب څخه بل عذاب ته انتقالېږي).

(١) تفسیر ابي السعود ج٧ ص٢٨٣

[۷۳] (او) بیا ورته (د تخجیل دپاره) وویلی شي چې (ستاسو) هغه معبودان چرته دي کوم به چې تاسو (د الله ﷻ سره په عبادت کښې) شریکول.

[۷۴] (کوم چې تاسو) د الله ﷻ څخه په غیر (خپل معبودان گرځولي وه، نو هغوی دروبولې چې نجات درکړي).

کفار به (په جواب کښې) ووايي چې: هغوی زمونږ څخه (د استفادې په ملحوظ) ورک شوه، (د هغوی د لاسه هیڅ پوره نه دي) بلکې مونږ وړاندې (په دنیا کښې) نه وو چې د څه (گټور) شي بلنه (او عبادت) مو کړی وي.

(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ کافران گمراه کوي (چې په لوی لاس خپل ځانونه په عذاب اخته کوي).

[۷۵] (دا به هم ورته وویلی شي چې: ای کفارو!) دغه عذابونه په دې سبب (تاسو ته درکول کېږي) چې تاسو وئ چې په ځمکه کښې به مو ناحقه خوشالۍ کولې (او حقایق به مو د پښو لاندې کول)، او هم په دې سبب چې تاسو (هلته) وئ چې (په واقعیاتو باندې) به مو تکبر کاوه.

[۷۶] (نو تاسو د دوزخ (د عذابونو) په ډولونو کښې په داسې حال ورداخل شئ چې دلته به تل یاست. نو د تکبر کوونکو د اوسېدانې ځای ډېر بد (او ناکاره) دی (چې د دوزخ څخه عبارت دی).

[۷۷] نو (ای پیغمبره!) ته صبر کوه چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده (نصرت ستا په برخه دی) نو که چرته مونږ تاته هغه (ویناوې) عذاب هرو مرو درولید کړو د کوم وعده چې مونږ د هغوی سره کوو (او) یا تا وفات کړو (درویې نه لید کړو) نو (په دواړو تقدیرونو سره) به هغوی خاص مونږ ته راجع کړی شي (او په اُخروي عذاب باندې به اخته شي).

[۷۸] او یقینًا مونږ ستا څخه مخکښې ډېر پیغمبران (خپلو-خپلو قومونو ته) لېږلي وه، چې د دوی څخه ځینې هغه پیغمبران دي چې په تاباندې مو (د هغوی) قیصې درنازلې کړې دي، او ځینې یې هغه دي چې (د هغوی) قیصې مو درباندې نه دي درنازلې کړې.

(په هر تقدیر) هیڅ پیغمبر ته دا نه وه چې څه (فرمایشي) معجزه راوړي مگر د الله ﷻ په اجازه (تاته هم د دغې معجزې راوړل نشته).

نو کله چې (د کفارو د دنیاوي یا اُخروي عذاب په هکله) د الله ﷻ حکم راشي نو په حقه فیصله به وکړی شي او (هم) هلته به د باطلو خاوندان زیان (او تاوان) وکړي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د افاقي او انفسي دلایلو څه بیان نازل شوی وه ترڅو په ناحقه جگړماران د ناحقه جگړو څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د هغوی عکس العمل ته اشاره کېږي چې په مقابل کښې یې په اُخروي عذاب باندې هم څه رڼا اچولې شوې ده، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته د صبر (ثبات) توصیه کېږي او د پخوانیو اُمتونو په ذکر سره ورته ډاډ او تسلي هم ورکوله کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ایا ته هغو کسانو ته په تعجب سره نه گوری کوم چې د الله ﷻ په ایتونو کښې په ناحقه جګړې کوي، او انفسي دلایل او هم افاقي دلایل د پښو لاندې کوي؟.

ته د هغوی څخه تعجب وکړه چې د دغو ګڼو دلایلو سره-سره څنګه د حقې لارې څخه اړولی کېږي او څه باعث دی ورباندې، چې ذکره شوې غلطه کړنلاره یې په ډېر کلکوالي سره خپله کړې ده؟

۲_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې کړنلارې د خپلولو باعث دا دی چې هغوی هغه کسان دي کوم چې زمونږ نازل کړی شوي کتاب (قرآن کریم) ته د دروغو نسبت کوي او د حقاني کتاب په نظر ورته نه ګوري. همدارنګه هغوی هغه کسان دي کوم چې د مطلقې وحې تکذیب کوي او هغه ټول شریعتونه ورته دروغ بریښي کوم چې مونږ خپلو پیغمبرانو ته ورکړي او وراستولي وه.

۳_ ای پیغمبره! ذکر شوي په ناحقه جګړماران نن ورځ عناد نیولي دي او سترګې یې ورباندې پټې کړې دي چې خپله ګټه د خپل تاوان څخه نه شي بیلولی. خو ضرور داسې وخت راتلونکی دی چې هغوی به په خپلو غلطیاوو باندې پوه شي خو د هغه وخت پوهه به ورته هیڅ ګټه ونه رسولی شي.

یا په بل عبارت: کله چې قیامت قائم شي نو هغوی به د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: هلته به یې په غاړو کښې د اور غوراېونه او د اور زنځیرونه واچلولی شي، چې د یو پلوه به ډېر سخت درانه وي او د بله پلوه به سوزوونکي وي.

ب: هلته به په ګرمو او خوټېدونکو اوبو کښې راکشولی کېږي، چې غوښې به یې د هډوکو څخه جدا کوي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی به په اور باندې سوزول کېږي هم. لنډه دا چې هغوی به په دوزخ کښې د رنګارنګ عذابونو سره مخامخ شي او د خپلو دنیاوي غلطیو میوه به وخوري.

د: بیا به هغوی د تخجیل او توهین دپاره مخاطب کړی شي او ورته به وویلی شي چې: ای مشرکانو جګړمارانو! ستاسو هغه باطل معبودان نن ورځ چېرته دي کوم به چې تاسو د استمرار په توګه د الله ﷻ څخه په غیر معبودان ګرځول او په عبادت کښې به مو ورته اشتراک ورکاوه؟

ه: هغوی به په جواب کښې ووایي چې: زمونږ معبودان نن ورځ زمونږ څخه لادرکه دي او د استفادې د حیثه راڅخه ورک دي. بلکې اصلي خبره دا ده چې مونږ په دنیا کښې د څه اعتمادي او ګټور شي عبادت نه دی کړی، چې نن ورځ مو په درد وخوري او څه ګټه راته ورسولی شي، مونږ ته نن ورځ د خپلو معبودانو ناتواني ډېره ښه څرګنده شوه.

ای پیغمبره! الله ﷻ په دغه ډول سره عنادي کفار او جګړماران ګمراه کوي، چې نه په دلایلو کښې فکر کوي او نه د ناصح نصیحت اوري، خو بې وخته په خپلو غلطیاوو باندې اعتراف کوي.

و: د ذکر شوي جواب څخه وروسته به کفار او جګړماران مخاطب کړی شي چې: ای کفارو! نن ورځ دغه عذابونه ستاسو څخه خکه راتاو شوي دي او د نجات هیڅ لاره ترې نه شئ موندلی چې:

اول: تاسو په دنیا کښې وئ چې په خمکه کښې به مو په ناحقه توګه خوشالۍ کولې او حقایق به مو د پښو لاندې کول او نه به مو حقاني دعوت ته غوږ نیوه.

دوهم: تاسو به هلته د استمرار په توګه تکبر کاوه او شریعت ته به مو په سپک او حقیر نظر کتل.

ز: بیا به ذکر شوي دوزخیان د دوزخ په داخل کښې مخاطب کړی شي چې: ای دوزخیانو! تاسو د دوزخ په دروازو کښې د دوام په توګه ورداخل شئ: یا په بل عبارت، ستاسو هر یو کس او هر یوه ډله دې هغه ځای ته ورننوځي کوم چې ورته ټاکلی شوی دی ترڅو پکښې د همېشه دپاره معذب وګرځي.

نو د تکبر کوونکو د اوسېدانې ځای ډېر بد ځای دی چې د دوزخ د هغه ځای څخه عبارت دی کوم چې په رنګارنګ عذابونو باندې مشتمل دی.

۴ــ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه تاته توصیه او ارشاد دی چې:

الف: د جګړمارانو (کفارو) په ستغو او سپورو خبرو باندې مه بې حوصلې کېږه او خپل ثبات مه خرابوه. او دا ځکه چې:

ب: یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده نو هرو مرو به تاته په هغوی باندې نصرت درکړي.

ج: نو په همدې بنیاد به مونږ یا هغه ځینې عذابونه ورولېږد کړو او ستا په ژوند به یې ورباندې نازل کړو کوم چې مونږ ورته وعده کړې دي (په خپل علم کښې مو ورته ټاکلې دي) او یا به مونږ تا وفات کړو او بیا به یې په موعودو عذابونو باندې اخته کړو. یا په بل عبارت: د کفارو تعذیب یقیني دی، برابره خبره ده چې ستا په ژوند صورت ونیسي او یا ستا د وفات څخه وروسته.

د: په هر تقدیر هغوی به مونږ ته د قیامت په ورځ راجع کړی شي او هلته به د اُخروي عذابونو سره هم مخامخ شي.

ه: ای پیغمبره! ته د کفارو د اذیتونو په ارتباط یوازې نه یې، بلکې مونږ ستا څخه وړاندې ډېر پیغمبران خپلو-خپلو قومونو ته استولي وه چې د ځینو حالات مو په تاباندې قرائت کړي دي او د ځینو حالات مو لانه دي درنازل کړي. دغو پیغمبرانو د کفارو څخه ډېر اذیتونه لیدلي دي او خپلې حوصلې یې ورباندې نه دي خرابې کړې نو ته هم هغوی پسې اقتداء وکړه.

و: هغوی ته به هم د وخت کفارو د معجزاتو فرمایش ورکاوه خو د یوه سره هم دا صلاحیت نه وه چې بدون د الله ﷻ د اجازې څخه څه معجزه وړاندې کړی شي او خلک ایمان راوړلو ته مجبور کړي.

نو ته هم نه شې کولی چې د مشرکانو او عنادي کفارو د معجزاتو فرمایش پوره کړې او نه دا کار ستا په صلاحیت کښې شته.

۵ــ ای پیغمبره! کله چې د الله ﷻ د پلوه د تعذیب فرمان راشي برابره خبره ده چې په دنیا کښې وي او که په آخرت کښې، نو په کفارو به حقه فیصله تطبیق کړی شي، چې په نتیجه کښې به د باطلو او نارواوو خاوندان د داسې تاوان سره مخامخ شي چې نه به جبیره لري او نه به یې مخنیوی شونی وي.

توضیحات

۱ــ په ﴿ إِذِ ٱلۡأَغۡلَٰلُ فِيٓ أَعۡنَٰقِهِمۡ وَٱلسَّلَٰسِلُ ﴾ کښې د "سَلاسِل" کلمه د "سِلْسِلَة" جمعه ده چې د زنځیر معنی ورکوي او بیان یې ــان شاء الله ﷻــ د [الحاقة: ۳۲] ایت لاندې راروان دی.

د څو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ يُسْحَبُونَ ۝ فِي ٱلْحَمِيمِ ثُمَّ فِي ٱلنَّارِ يُسْجَرُونَ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ يُسْحَبُون ﴾ کلمه د "سَحْب" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د کشولو معنی ورکوي، د همدې کبله وریځې ته د "سَحَاب" نوم اېښودلی شوی دی چې په هوا کښې د یوه ځای څخه بل ځای ته کشولی کېږي[1]، او هم په ځمکه باندې اوبه خوروي (شیندي).

ب: د ﴿ ٱلْحَمِيم ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الحج:۱۹] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې تفسیره شوې ده، چې د خوټېدونکو اوبو دپاره وضعه شوې ده.

ج: د ﴿ يُسْجَرُون ﴾ کلمې د "سَجْر" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د اور بلولو او د تنور ګرمولو معنی ورکوي[2].

نو د ذکرو شوو کلماتو د معناوو مضمون داسې راځېږي چې: کفار به په خوټېدونکو اوبو کښې معذبېږي او بیا به پکښې راښکودلی کېږي، ترڅو سوزونکي اور ته ورسولی شي چې هلته به وربانديې د تناره د خاشاکو غوندې د دوزخ اور بلېږي او پکښې به سوزولی کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ ءَانٍ ﴾ [الرحمن:۴۴] یعنې کفار به د سوزونکي اور ترمنځ او د زیاتو ګرمو ایشېدلو (خوټېدونکو) اوبو ترمنځ تاوېږي او راتاوېږي، أعاذنا الله ﷻ منها ومن سائر أنواع العذاب.

دا اعتراف دی انکار نه دی

۳ـ ځینو علماوو کرامو دا جمله ﴿ بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُواْ مِن قَبْلُ شَيْـًٔا ﴾ په انکار سره تفسیره کړې ده چې مشرکان به د خپلو بوتانو د عبادت څخه انکار وکړي[3]، لکه چې په [الأنعام:۲۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د دغې جملې مضمون به انکار نه وي بلکې اعتراف به وي، یعنې: کفار به د دوزخ په داخل کښې پرښتو ته جواب ورکړي چې: بوتان زمونږ په درد دوا نه شوه او د استفادې د حیثه زمونږ څخه ورک شوه، بلکې اصلي خبره دا ده چې مونږ وړاندې (په دنیا کښې) نه وو چې د کوم ګټور شي عبادت مو کړی وي. مونږ دغسې تفسیر ځکه بهتر وګڼه چې:

الف: دغه سوال جواب خو په دوزخ کښې دننه صورت نیسي لکه چې په [المؤمن:۷۲] ایت کښې ورته لږ وړاندې اشاره وشوه، او د انکار وخت خو به د حشر میدان وي چې حساب کتاب پیل شي.

ب: انکار د وړاندې جملې ﴿ ضَلُّواْ عَنَّا ﴾ سره هم تناسب نه لري چې اعتراف ترې معلومېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۳۰

(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۵۲۲؛ مفردات الراغب ص۲۲۹

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۴۹

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د ﴿ ٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکر شوی سوال جواب به د دوزخ څخه بهر صورت ونیسي او بیا به کفارو ته امر وکړی شي چې د دوزخ په دروازو کښې ورداخل شئ؛ نو ایا دا مضمون د وړاندېني [المؤمن:۷۲] ایت سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې دغه سوال ځینو مفسرینو کرامو په دوه ډوله جواب کړی دی[۱]:

الف: دلته د ﴿ أَبۡوَٰبَ ﴾ څخه هغه دروازې مطلب نه دي کومو ته چې په [الحجر:۴۴] ایت کښې اشاره شوې ده ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته ترې د عذابونو ډولونه مراد دي، او یا ترې هغه خاص خایونه مطلب دي کوم چې د هر کافر دپاره د دوزخ په داخل کښې ځانګړي کړی شوي وي.

یعنې ای کفارو! تاسو د دوزخ ډول-ډول عذابونو ته ورداخل شئ او مزه یې وڅکئ او یا تاسو هر یو خپل ځای ته ورننوځئ او هلته پکښې مېشت شئ.

ب: په ﴿ ٱدۡخُلُوٓاْ ﴾ سره به کفار د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ په ملحوظ مخاطب کړی شي، نه د اصلي دخول په ملحوظ چې ذکر شوي ایت سره منافات ولري. ته به وایې چې کفارو ته به وویلی شي چې اوس نو د دوزخ په داخل کښې د همېشه دپاره اوسېږئ او خپلې استوګنې ته پکښې ادامه ورکړې.

یاذونه

۵ـ په ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا رُسُلٗا مِّن قَبۡلِكَ ﴾ الآية- کښې په اجمالي توګه ټولو پیغمبرانو ته اشاره شوې ده خو تعداد یې نه دی ښودلی شوی چې څو تنو ته رسېږي، مونږ د الله ﷻ په توفیق همدغه تعداد د [النساء:۱۶۴] ایت لاندې د یوه حدیث شریف په رڼا کښې لیکلي دي چې یو لک څلېرشت زرو (۱۲۴۰۰۰) تنو شاوخوا ته رسېږي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَنۡعَٰمَ لِتَرۡكَبُواْ مِنۡهَا وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَلِتَبۡلُغُواْ عَلَيۡهَا حَاجَةٗ فِي صُدُورِكُمۡ وَعَلَيۡهَا وَعَلَى ٱلۡفُلۡكِ تُحۡمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُرِيكُمۡ ءَايَٰتِهِۦ فَأَيَّ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُنكِرُونَ ﴿٨١﴾ أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَانُوٓاْ أَكۡثَرَ مِنۡهُمۡ وَأَشَدَّ قُوَّةٗ وَءَاثَارٗا فِي ٱلۡأَرۡضِ فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَرِحُواْ بِمَا عِندَهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوۡاْ بَأۡسَنَا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَحۡدَهُۥ

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۸۷

وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِۦ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَٰنُهُمْ لَمَّا رَأَوْا۟ بَأْسَنَا ۖ سُنَّتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى قَدْ خَلَتْ فِى عِبَادِهِۦ ۖ وَخَسِرَ هُنَالِكَ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾

[۷۹] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته يې د دې دپاره څاروي پيدا کړي دي چې په ځينو څارويو باندې سواره شئ، او د ځينو څارويو څخه (د غوښو) خوراک وکړئ (او بالآخره د ځينو څخه دواړه مطلبونه ترلاسه کړئ).

[۸۰] او تاسو ته په څارويو کښې ډېرې ګټې (وټې) شته. او (همدارنګه) د دې دپاره (يې درته څاروي پيدا کړي دي) چې تاسو ورباندې خپل داسې حاجت ته ورسېږئ چې ستاسو په سينو (زړونو کښې (پټ) وي (خو ور رسېدلی نه شئ). او (په دې باندې علاوه) تاسو په څارويو باندې او هم په بېړيو باندې سورَولی کېږئ (البته په هغه صورت کښې چې پخپله د سوريدلو توان ونه لرئ).

[۸۱] او الله ﷻ تاسو ته (د قيامت د ورځې پورې په مستمره توګه) خپل (د قدرت) دلايل درلېده کوي (دربښيي)، نو تاسو د الله ﷻ د کومو دلايلو څخه انکار کوئ؟ (ايا د ټولو دلايلو څخه انکار کول بې عقلي نه ده؟).

[۸۲] ايا نو (د کفارو په شمول ټول) خلک په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي نو چې وګوري (او پوه شي) چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شو کومې چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي (چې په جګړه ماري او عنادي کفر باندې اخته وه، ايا هغوی د ځرمې هلاک نه شوه؟).

حال دا چې هغوی د دوی څخه (په عدد او هم په ثروت کښې) زيات وه، او (هم ترې) د قوت د حيثه او په ځمکه کښې د نښو نښانو د حيثه ډېر کلک وه. نو (د دې سره-سره الله ﷻ پوښنا کړه او) هغه شي ترې (د عذاب) مخنيوی ونه کړ کوم چې هغوی وه چې کسب کول به يې (او جوړول به يې).

[۸۳] خو هر کله چې هغوی ته خپل پيغمبران په معجزاتو سره ورغله، نو (سمدستي) هغوی په هغه شي باندې خوشاله شوه کوم چې د هغوی په نزد وه چې هغه د دنياوي علم (او مهارت) څخه عبارت دی، (او هم يې د پيغمبرانو په علم پورې خندنی پيل کړې چې په نتيجه کښې هلاک شوه) او هغه عذاب ترې راچاپېر شو په کوم سره چې هغوی وه چې مسخرې به يې (پرې) کولې.

[۸۴] نو هر کله يې چې زمونږ عذاب وليد سمدستي يې وويلې چې: مونږ يوازې په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی او په هغو (بوتانو) سره کافر شوي ياستو په کومو سره چې مونږ مشرکان ګرځېدلي وو (مونږ شرکي عقيده په توحيدي عقيدې سره عوض کړه).

[۸۵] کله يې چې زمونږ عذاب په سترګو وليد نو (په دغه وخت) دا نه وه چې دوی ته خپل ايمان ګټه ورسوي.

(الله ﷻ دا طريقه جاري ساتلې ده) د الله ﷻ طريقه جاري ساتل، (البته دا) هغه طريقه ده چې د ده ﷻ په بندګانو کښې تېره شوې (پاتې) ده. (چې په دغه وخت کښې ايمان د قبول درجې ته نه رسېږي) او په دغه ځای کښې کفار د لوی خسران (تاوان) سره مخامخ کېږي (چې جبران نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

څرنګه چې د [المؤمن:۳] ایت څخه راپه دېخوا د ناحقه جګړمارانو د جګړو د ختمولو دپاره په مستقیمه او غیر مستقیمه توګه په رنګارنګ اسالیبو سره دلایل پیل شوي دي، نو په دې ایتونو کښې هم همدغه موضوع تعقیب شوې ده، او څه نورو دلایلو پکښې نزول موندلی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ناحقه جګړمارانو په شمول ټول خلک د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې څاروي پیدا کړي دي، چې تاسو ترې زښتې ډېرې استفادې کوئ. لکه:

الف: په دغو څارویو کښې تاسو په ځینو باندې سورېږئ، لکه په اوښانو باندې او داسې نور، او د ځینو لا غوښې خورئ لکه ګډې او داسې نور.

ب: په دغو څارویو کښې الله ﷻ ستاسو دپاره نور زښت ډېر منافع پیدا کړي دي، چې د وړیو څخه یې سامانونه جوړوئ او د پوستکو څخه یې، ګټې اخلئ او داسې نور.

ج: په دغو څارویو سره تاسو هغو مطالبو ته رسېږئ کوم چې تاسو په زړونو کښې نیولي وي، خو که بالفرض د څارویو شتون نه وی نو هغه به ستاسو په زړونو کښې پاتې شوي وی او هیڅکله به مو ورته رسېدنه نه وی کړې.

د: په دغو څارویو سره تاسو ډېر درانه سامانونه د یوه ځای څخه بل ځای ته انتقالولی شئ که نه نو انتقال به یې صورت نه وی نیولی.

هـ: که بالفرض تاسو په څارویو باندې د سورلۍ توان نه لرئ چې یا ماشومان او یا بوډاګان او مریضان یاست، نو تاسو د همدغو څارویو په شاګانو باندې د سامانونو غوندې بارولی کېږئ او مطلوب تهورباندې رسولی کېږئ.

لنډه دا چې لکه چې تاسو په دریابونو کښې په بېړیو کښې سورول کېږئ (بارول کېږئ) او مطلوبو ځایونو ته پرې رسېږئ همدارنګه په وچه کښې همدغه کار د څارویو څخه اخلئ، نو څاروي ستاسو دپاره په وچه کښې د بېړیو حیثیت لري.

۲ـ ای خلکو! که الله ﷻ څاروي نه وی پیدا کړي او یا یې ستاسو دپاره نه وی ایل کړي نو تاسو به د ذکرو شوو ګټو څخه بې برخې پاتې شوي وی او اړتیاوې به مو نه وی پوره شوې، نو په همدغه کامل قدرت سره الله ﷻ وپېژنئ او په توحید کښې یې بې دلیله جګړې مه کوئ.

۳ـ ای خلکو! په آینده کښې به الله ﷻ تاسو ته د خپل کامل قدرت څه نور دلایل هم درولیده کړي، ترڅو تاسو د شرکیاتو او جګړو څخه لاس واخلئ.

څرنګه چې د حقانیت دلایل زښت ډېر دي، چې ځینې تاسو سمدستي په سترګو ګورئ او ځینې به په آینده کښې وګورئ، نو تاسو د الله ﷻ د کومو دلایلو څخه انکار کوئ او د پښو لاندې کوئ یې؟ ایا د ټولو دلایلو د نظره غورزول د بې عقلۍ او سادګۍ نښه نه ده؟.

۴_ ای پیغمبره! ایا نو د دې زمانې مشرکان او په ناحقه جګړماران په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي، ترڅو وګوري او پوه شي چې:

الف: چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه په وړاندېنیو زمانو کښې تېر شوي دي؟

ب: ایا هغوی په بنیاد ویستونکي عذاب سره هلاک نه کړی شوه؟

ج: ایا هغوی د عدد د حیثه د دوی څخه زیات نه وه؟

د: ایا هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه ډېر قوتناک نه وه؟

ه: ایا هغوی د دوی څخه په ځمکه کښې د ابادیو او حفریاتو (مصنوعاتو) د حیثه د زیات قوت درلودونکي نه وه؟

هغوی د دوی څخه د هر حیثه لوړ وه، خو د دې سره-سره کله چې هغوی ته بېخ ویستونکي عذاب ورغی نو هغو شیانو ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او د عذاب مخه یې ترې وانه شوه اړولی، کوم چې هغوی کسب کول او کوم چې هغوی درلوده.

نو ایا د دې زمانې د جګړمارانو سره دومره قوت شته چې د الله ﷻ د عذاب مخه پرې ونیسي؟!

۵_ ای پیغمبره! کله چې پخوانیو جګړمارانو کفارو ته پیغمبران د معجزاتو سره ورغله او خپل رسالتونه یې ورته په اثبات ورسول، نو هغوی ورپورې ملنډې او مسخرې شروع کړې او په دنیاوي وسائلو او هم په دنیاوي پوهې او مهارتونو باندې خوشاله شوه، چې مونږ ستاسو څخه د مصنوعاتو او وسائلو د حیثه په لوړه درجه کښې یاستو او تاسو نه څه لرئ او نه ورباندې پوهېږئ.

نو د ذکرې شوې کړنلارې نتیجه دا شوه چې پیغمبرانو ته الله ﷻ نجات ورکړ او د هغوی څخه د خپلو ملنډو او مسخرو دنیاوي سزا ورچاپېره شوه.

۶_ مونږ ځکه په هغوی باندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل کړ چې هغوی د عذاب د لیدلو پورې خپله تګلاره بدله نه کړه او په خپلو کفریاتو باندې کلک پاتې شوه. اما کله یې چې زمونږ عذاب په سترګو ولید او د هلاکت وخت ورته په باوري توګه ورسید نو په دغه وخت کښې یې د توحید کلمه خپله کړه، چې مونږ یوازې په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او د هغو بوتانو څخه بېزار یاستو کومو ته به چې مونږ په دوامداره توګه په عبادت کښې اشتراک ورکاوه.

۷_ خو په دغه وخت کښې به هغوی نه وه چې ایمان یې د الله ﷻ په نزد مقبول وګرځي او د عذاب د مخنیوي په هکله ورته څه ګټه ورسولی شي.

۸_ نو ای پیغمبره! د دې زمانې په ناحقه جګړماران به هم د عذاب د لیدلو په وخت کښې د هغوی غوندې د توحید کلمه خپله کړي او ایمان به راوړي خو هیڅکله به ورته په درد ونه خوري. او دا ځکه چې: الله ﷻ د خپلو بندګانو په هکله سنت او قانون ټاکلی دی چې د عذاب د لیدنې په وخت کښې یې ایمان نه قبلوي، د همدې کبله په دغه وخت کښې پخواني کفار د زیات تاوان او زیان سره مخامخ شوه په کوم کښې چې هغوی په خپلو سترګو د عذاب لیدنه وکړه.

نو په راتلونکي کښې به هم په دغسې وختونو کښې د جګرمارانو ایمان د قبول درجې ته ونه رسیږي او د ډېر زیان سره به مخامخ شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ ﴾ کښې د ﴿جَعَلَ﴾ کلمه د "خَلَقَ" په معنی سره ده. لکه چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ ﴾ [النحل:۵] یعنې او څاروي چې دي الله ﷻ ستاسو (د منافعو) دپاره پیدا کړي دي.

۲_ دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته په ﴿ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ ﴾ کښې هغه مضمون ته اشاره شوې ده کوم چې په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ [النحل:۸] یعنې الله ﷻ به په آینده کښې داسې څیزونه پیدا کړي (او د خپل وحدانیت دلایل به یې وګرځوي) په کومو باندې چې تاسو نن ورځ علم او پوهه نه لرئ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَرِحُوا بِمَا عِندَهُم مِّنَ الْعِلْمِ ﴾ کښې د "عِلْم" کلمه د کوم علم څخه عبارت ده. یا په بل عبارت: هغه کوم علم وه چې مشرکان ورته خوشاله شوه او په خپلو پیغمبرانو باندې یې پرې استهزاوې پیل کړې، چې تاسو زمونږ د علم څخه محروم یاست؟

مونږ وایو چې: د دغه علم په تعین کښې مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي[1]، خو کوم تفسیر چې مونږ ته په زړه پورې برېښي او د وړاندېنیو ایتونو سره ډېر ښه سلښنت نیسي هغه دا دی چې: دلته د علم څخه هغه پوهه او مهارت مطلب دی د کوم په ذریعه چې هغوی په ځمکه کښې اثار او ابادۍ پرېښي دي، لکه مختلف صنعتونه، د غلو دانو د زیادت مهارتونه، د جامدو او مایعو معدنیاتو راویستنه، د اوسپنې څخه آلات او سامان جوړول او داسې نور.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: د پخوانیو زمانو کفارو د پیغمبرانو د ورتګ سره سم د هغوی علومو ته د حقارت په نظر وکتل او ملنډې یې ورباندې پیل کړې چې تاسو د هغو ګټورو علومو څخه بې برخې یاست د کومو چې مونږ درلودونکي یاستو.

ذکر شوي مضمون ته په [الزمر:۴۹] ایت کښې هم اشاره شوې ده، چې ډېر وړاندې نه دی تېر شوی او یو خل کتل یې چندان درانه نه تمامیږي.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُسْرَانِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ.

د "المؤمن" سورت د الله ﷻ په مرسته د پښتو ترجمې او تفسیر د حیثه ختم شو والحمد لله ﷻ.

۱۴۲۳/۱/۲۰ هـ ق - ۱۳۸۱/۱/۱۴ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۹۱؛ تفسیر المظهري ج۸ ص۲۷۸

حم السجدة (٤١)

سریزه

۱_ دا سورت متعدد نومونه لري(۱)، چې په همدې نومونو سره د نورو سورتونو څخه جدا شوی دی. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: یو نوم یې "اَلسَّجْدَة" دی، چې په [۳۸] ایت کښې د تلاوت په سجده باندې مشتمل دی.

ب: بل نوم یې "حمٓ السَّجْدَة" دی، چې د هغو سورتونو څخه دی کوم چې په ﴿ حمٓ ﴾ باندې شروع شوي دي او یوازې په همدې سورت کښې یې د تلاوت سجده موجودیت لري او بس.

ج: بل نوم یې "اَلْمَصَابِيح" دی، چې همدغه کلمه یې په [۱۲] ایت کښې نازله شوې ده.

د: د "اَلْأَقْوَات" په نامه هم نومولی شوی دی، چې په [۱۰] ایت کښې یې نزول موندلی دی.

ه: بالآخره بل نوم یې "فُصِّلَتْ" دی، چې همدغه کلمه د دې سورت په [۳] ایت کښې موجوده ده.

۲_ د دې سورت د ایتونو ټوله شمېره فقط څلور پنځوس (۵۴) ده(۲).

۳_ د دې سورت د کلماتو او حروفو تعداد په لاندې ډول دی(۳):

الف: د کلماتو تعداد یې اوو سوو او شپږ نویوو (۷۹۶) ته رسېږي.

ب: او د حروفو شمېره یې درې زرو درې سوو او پنځو سوو (۳۳۵۰) ته پورته شوې ده.

۴_ دا سورت د ټولو مفسرینو کرامو په اجماع سره مکي سورت دی(۴)، او ټول ایتونه یې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي.

۵_ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې د شرعي عقیدې دلایل نازل شوي دي، لکه د الله ﷻ د وحدانیت دلایل، د قیامت د ورځې د قیام دلایل، د نبي کریم ﷺ د نبوت اثبات او داسې نور.

۶_ دا سورت د وړاندېني سورت سره ښه قوي ارتباط لري. د مثال په توګه:

الف: دواړه سورتونه د ﴿ حمٓ ﴾ په کلمه پیل شوي دي.

ب: دواړه مکي سورتونه دي او په دواړو کښې عقیدوي احکام زیات بیان شوي دي.

ج: په دواړو کښې د عنادي کفارو د عناد مثالونو ته اشارې شوې دي او هم یې پکښې د رد دلایل نازل شوي دي.

د: بالآخره دا سورت لکه څنګه چې د هغه سورت په تعقیب قرائت کېږي همدارنګه د هغه په تعقیب نازل شوی هم دی(۵). یا په بل عبارت: د دواړو سورتونو د نزول ترتیب او د قرائت ترتیب څه فرق نه لري.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۹۴؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۳۷۰؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۶۱

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۵۴

(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۳۷۰

(۴) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۹۰

(۵) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۸۴؛ زاد المسیر ج۷ ص۵۲

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلٌ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝٢ كِتَٰبٌ فُصِّلَتۡ ءَايَٰتُهُۥ قُرۡءَانًا عَرَبِيًّا لِّقَوۡمٍ
يَعۡلَمُونَ ۝٣ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعۡرَضَ أَكۡثَرُهُمۡ فَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ۝٤ وَقَالُواْ قُلُوبُنَا فِيٓ
أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدۡعُونَآ إِلَيۡهِ وَفِيٓ ءَاذَانِنَا وَقۡرٌ وَمِنۢ بَيۡنِنَا وَبَيۡنِكَ حِجَابٌ فَٱعۡمَلۡ إِنَّنَا عَٰمِلُونَ
۝٥ قُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثۡلُكُمۡ يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَٱسۡتَقِيمُوٓاْ إِلَيۡهِ
وَٱسۡتَغۡفِرُوهُۗ وَوَيۡلٌ لِّلۡمُشۡرِكِينَ ۝٦ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ كَٰفِرُونَ
۝٧ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمۡ أَجۡرٌ غَيۡرُ مَمۡنُونٖ ۝٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] (دا قرآن کریم) د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ دپلوه نازل کړی شوی دی.

[۳] (دا قرآن کریم) داسې کتاب دی چې ایتونه یې (د هر ضروري شي دپاره) تفصیل کړخولی شوي دي، په داسې حال کښې چې په عربي ژبې لوستلی شي، د داسې قوم دپاره (ګټور ګرځولی شوی دی) کوم چې پوهېږي (او خپل خیر او شر سره بېلولی شي).

[۴] په داسې حال کښې چې (نېکوکارانو ته) زېری ورکوونکی او (بدانو ته د الله ﷻ د عذابه) ډاروونکی دی، خو (د دغو عالي صفاتو سره-سره) د خلکو اکثریت (ترې بلا دلیله) اعراض کوي نو دوی چې دي (ورته) غوږونه نه ږدي (نه یې قبلوي).

[۵] او د خلکو اکثریت (د استهزاء او تکبر د کبله د مبالغې په توګه تاته) وایي چې: زمونږ زړونه د هغه شي څخه په پردو کښې دي کوم ته چې ته مونږ وربلې (چې قبول یې کړو)، او زمونږ په غوږونو کښې (د هغه د قبول څخه) دروندوالی دی، او زمونږ ترمنځ او ستا ترمنځ ډېره قوي پرده (پرته) ده، نو ته (خپل) کار کوه، او یقیناً مونږ (د خپل کار) عمل کوونکو یاستو.

[۶] (ای پیغمبره!) ته (ورته) ووایه چې: یقیناً زه خو ستاسو غوندې بنیادم یم خو ماته دا خبره (د الله ﷻ دپلوه) وحي کېږي چې بې شکه ستاسو (حقیقي) معبود یو معبود دی (او بس). نو تاسو (اخوا دېخوا مه کېږئ او) خاص همده ﷻ ته (په اخلاص سره) متوجه شئ او د همده ﷻ څخه (د پخوانیو کفریاتو) مغفرت وغواړئ. او (دا خکه چې) هلاکت (او افسوس) مشرکانو لره دی (چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې غیر الله شریکان ګڼي).

[۷] (البته) هغه مشرکان چې زکات نه ورکوي (د بندګانو حق نه اداء کوي) او په وروستنی

ورځې سره (باندې) همدوی کافران (او ناشکران) دي.

[٨] (بالمقابل) یقیناً هغه کسان کومو چې (په قرآن باندې) ایمان راوړی دی او (په رڼا کښې يې) صالح عملونه کوي (نو) خاص همدوی لره داسې اجر دی چې پرې کړی شوی نه دی (دائمي دی څه زوال نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په کوم مضمون باندې چې وړاندېنی سورت (المؤمن) تمام شوی وه، په همغه مضمون باندې دا سورت (حمٓ السَّجْدَة) شروع شوی دی. هغه دا چې:

د دې زمانې عنادي کفارو او په ناحقه جګړمارانو د پخوانیو هلاکو شوو عنادیانو خاصیت خپل کړی دی او د هغه انجام څخه نه ډارېږي د کوم سره چې هغوی مخامخ شوي وه. هغوی به د خپلو پیغمبرانو په معجزاتو پورې ملنډې وهلې خو کله به یې چې د الله ﷻ عذاب په سترګو ولید، نو بیا به یې د "آمَنَّا" چیغې پورته کړې چې مونږ ایمان راوړی دی، خو د دغه وخت ایمان به ورته هیڅ ګټه نه شوه رسولی، او نجات به یې نه شو ورکولی.

د دې زمانې کفار د هغوی په خط السیر باندې روان دی، نو په کار دي چې د هغوی د عاقبت څخه وډار شي. نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې دا مطالب ولوله:

١ـ ته د پخوانیو پیغمبرانو غوندې یو پیغمبر یې او هم تاته د هغوی د معجزاتو غوندې معجزات درکړی شوي دي، بلکې ستا معجزات د قرآن کریم په عظیم الشانه معجزه باندې هم مشتمل دی چې لاندې اُمتیازات او خاصیتونه لري:

الف: که څه هم دغې معجزې (قرآن کریم) د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو تورو څخه چې د خلکو کلامونه روزمره ترکیب مومي، لکه "ح، م" او داسې نور، مګر دا معجزه به د قیامت تر ورځې پورې باقي پاتې وي او په یوه زمانه کښې به هم ورسره څوک سیالي ونه شي کړی.

ب: نو دغه اعجاز د دې خبرې څرګند دلیل دی چې قرآن کریم د نبي کریم ﷺ خپل تالیف نه دی بلکې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، هغه الله ﷻ چې په هیڅ شي کښې سیال او مثل نه لري، او هغه الله ﷻ چې په خپلو بندګانو باندې ډېر زیات مهربان دی، که بالفرض همدغه عالمي او دائمي معجزه یې نه وی نازله کړې نو خلکو به نه د دنیا سمه لاره او نه د آخرت سمه لاره موندلې وی.

ج: دا معجزه یو داسې کتاب دی چې برسېره په اعجاز د ټولو ضروریاتو په تفصیل سره بیانوونکی دی او هیڅ شی پکښې پټ پاتې نه دی، وړاندېني او وروستني ټول حالات پکښې څرګند دی.

د: دا کتاب په عربي ژبه لوستلی کېږي چې لومړني مخاطبین یې د همدې ژبې درلودونکی دی، چې فقط په اورېدلو سره یې په مطلب باندې ډېر ښه پوهېږي.

هـ: دا کتاب د داسې قوم دپاره نافع او ګټه رسوونکی ګرځولی شوی دی کوم چې پوهېږي او د

خیر لاره او د شر لاره یوه د بلې څخه جدا کولی شي (همدوی ترې استفاده کوي او عنادیان او جهال ترې محروم پاتې کېږي).

و: دا کتاب هغه چاته د دوارو دنیاوو په سعادت باندې زیری ورکوونکی دی کوم چې دا کتاب د خپل ځان دپاره کړنلاره وګرځوي.

ز: او د هغه چا دپاره په دوارو دنیاوو کښې د الهي عذاب څخه ډاروونکی دی کوم چې ورباندې عقیده خپله نه کړي او د عمل په میدان کښې یې هم د پښو لاندې کړي.

۲ـ ای پیغمبره! تاته د نورو معجزاتو سره- سرهٔ د قرآن کریم عالي شانه ذکره شوې معجزه هم درکړه شوې ده خو ستا د زمانې عنادي کفار ورباندې ایمان نه راوړي، او د پخوانیو عنادي کفارو غونډې ورباندې ملنډې وهي او تاته خطاب کوي چې:

الف: ای محمده! ته نه شې کولی چې خپل دعوت په مونږ باندې قبول کړې او مونږ خپل دین ته درواروې. او دا څکه چې:

اول: زمونږ زړونه ستا د دعوت څخه په پرده کښې دي، ته پکښې خپل دعوت ته ځای نه شي ورکولی چې پکښې ورداخل یې کړي.

دوهم: زمونږ په غوږونو کښې درونددوالی دی، مونږ ستا دعوت نه اورو او نه یې قبلوو.

دریم: لنډه دا چې زمونږ او ستا ترمنځ ښه قوي حجاب او پرده موجوده ده چې یو تربله یې سره جدا کړي یاستو (زمونږ او ستا اختلاط غیر ممکن کار دی).

ب: نو په همدې بنیاد مونږ تاته فقط یوه خبره کوو چې ته خپل کار کوه او مونږ به خپل کار کوو، ته په یو دین یې او مونږ په بل دین، زمونږ څخه تمه مه کوه چې ستا دین ته به دروا وړو.

۳ـ ای پیغمبره! نو ته کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: په تاسو باندې څه باعث دی چې ما د خپلو ځانونو څخه بالکل جدا ګڼئ او دعوت ته مې غوږ نه ږدئ؟ زه خو بل څوک نه یم بلکې ستاسو غونډې یو بشر یم. که بالفرض ستاسو غونډې بشر نه وی ـ چې یا پرښته وی او یا د جنیاتو څخه وی ـ نو تاسو به حق درلودی چې د خپلو ځانونو څخه مو جدا ګڼلی وی، او زما دعوت ته مو غوږ نه وی ایښی.

ب: زه خو ستاسو څخه همدومره فرق لرم چې ماته الله ﷻ وحي کړې ده او پیغمبر یې ګرځولی یم او مامور کړی یې یم چې توحید ته دعوت وچلوم او تاسو پوه کړم چې یقیناً ستاسو حقیقي معبود نه دی مګر یو الله ﷻ دی چې هیڅ شریک نه لري.

ج: د توحید کلمه خو څه عجیبه کلمه نه ده چې تاسو ترې نفرت کوئ بلکې د همدې کلمې په واقعیت او صداقت باندې خو ټول کائنات دلالت کوي او د زمانو په اوږدو کښې ورته یو لک څلورشت زره ـ زیات یا کم ـ پیغمبرانو دعوت چلولی دی.

د: زه یو ځل بیا تاسو د همدې کلمې قبول ته رابولم چې الله ﷻ ته په اخلاص سره مخه کړئ او اخوا او دا خوا په شرکیاتو کښې مه اخته کېږئ. او الله ﷻ ته په سمه لاره ورشئ.

هـ: زه تاسو ته توصیه کوم چې د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړئ او په اخلاص سره ورته توبه تائب وګرځئ، ترڅو تاسو ته د پخوانیو کفریاتو او شرکیاتو بښنه وکړي.

و: که نه نو د الله ﷻ د پلوه هغو مشرکانو او کفارو ته هلاک او دوزخ ټاکلی شوی دی کوم چې زکات نه ورکوي او په فرضیت باندې یې عقیده نه لري حال دا چې هغوی د آخرت (بعث بعد الموت) څخه انکار کوونکي دي او باور ورباندې نه لري.

ز: خو بالمقابل هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او نیک اعمال یې ورسره ملګري کړي وي نو د همدوی دپاره داسې اجر او ثواب ټاکلی شوی دی چې هیڅکله به د انقطاع او پرېکون سره مخامخ نه شي، چې هغه د جنت څخه عبارت دی.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو په ارتباط د نبي کریم ﷺ څخه په متعددو طریقو سره یو حدیث روایت شوی دی[۱] چې مونږ یې لنډ مضمون په لاندې ټکو کښې لیکو:

الف: یوه ورځې د مکې مشرکانو یوه لویه غونډه وکړه او په دغې غونډه کښې یې یوه فصیح او بلیغ سړي (عتبه بن ربیعه) ته وظیفه ورکړه، چې محمد ﷺ وهڅوه ترڅو خپل دین پرېږدي او د پخوانیو پلرونو دین ته راواوړي.

ب: نوموړي (عتبه بن ربیعه) د نبي کریم ﷺ په حضور کښې ښه مست تقریر وکړ چې د خپل دعوت څخه لاس واخله نور نو چې هر څه غواړې مونږ به یې درکړو او تا به خوشاله کړو.

ج: د نوموړي د تقریر په پای کښې نبي کریم ﷺ د ذکرو شوو ایتونو په قرائت باندې پیل وکړ او نوموړي ورته غوږ نیولی وه، نوموړی عربي ژبی وه او د ایتونو په مطالبو باندې ښه پوهېده.

د: کله چې نبي کریم ﷺ د دې سورت [۱۳] ایت ته ورسېد او هغه یې تلاوت کړ نو نوموړي "عُتبه" ورته په خوله لاس کېښود، چې بس کړه، او په خپل قوم باندې رحم وکړه چې د عادیانو او ثمودیانو غوندې عذابورباندې نازل نه کړی شي.

هـ: بیا په تلو-تلو کښې نوموړي "عُتبه بن ربیعه" وویلې چې: "وَاللهِ لَقَدْ سَمِعْتُ شَيْئًا مَا هُوَ بِالشِّعْرِ وَلَا بِالسِّحْرِ وَلَا بِالْكَهَانَةِ، وَلَقَدْ ظَنَنْتُ أَنَّ صَاعِقَةَ الْعَذَابِ عَلَى رَأْسِي"[۲] یعنې په الله ﷻ باندې مې سوګند دی چې ما داسې شی واورېد چې نه شعر دی، نه جادو دی او نه جوګیتوب دی، او یقیناً ما ګومان وکړ چې د عذاب تندر مې په سر باندې رانښکته شو، چې محمد ﷺ دروغژن سړی نه دی.

تفصیل څه معنی؟

۲ـ په ﴿كِتَٰبٌ فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥ﴾ کښې د ﴿فُصِّلَتْ﴾ کلمه د "تفصیل" څخه اشتقاقه شوې ده چې د

---

(۱) مصنف ابن ابي شيبه ج۷ ص۳۳۰؛ مسند عبد الحميد ج۱ ص۳۳۷؛ مسند ابي يعلى ج۳ ص۳۴۹؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۹۰؛ تفسير البغوي ج۴ ص۱۱۰؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۰۸؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۳۸

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۶۱

تبيين[١] او توضيح معنى وركوي. يعنې قرآن كريم داسې كتاب دى چې ايتونه يې د ټولو ضرورياتو دپاره بيانوونكى ګرځولي شوى دى، برابره خبره ده چې دنياوي ضروريات وي او يا اُخروي.

همدا مضمون په نورو ايتونو كښې هم نازل شوى دى لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿ مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَٰبِ مِن شَىْءٍ ﴾ [الأنعام:٣٨] يعنې مونږ په قرآن كريم كښې د هيڅ ضروري شي قصور نه دى كړى چې د وجوهو څخه مو په يوه وجه نه وي بيان كړي.

ب: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ﴾ [النحل:٨٩] يعنې اى پيغمبره! او مونږ په تاباندې په داسې حال كښې قرآن كريم درنازل كړى دى چې د هر ضروري شي د هر بڼه بيانوونكى دى.

څو نكات

٣_ په ﴿ وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِىٓ أَكِنَّةٍ ﴾ الآية- كښې لاندې نكاتو ته توجه په كار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:٢٥] ايت لاندې ليكلي دي چې د ﴿ أَكِنَّةٍ ﴾ كلمه د "كِنَان" _لكه "عِنَان"_ جمعه ده، چې د پردې معنى وركوي، خو دلته ورباندې وراضافه كوو چې د "قُلُوب" كلمه هم جمعه ده او جمعه د بلې جمعې په مقابل كښې توزيع فائده كوي.

نو حاصل يې داسې راځي چې: زمونږ د هر يوه زړه په خپله-خپله پرده كښې پټ دى، د دعوت د قبلولو ورته هيڅ لاره نشته.

ب: په ﴿ وَفِىٓ ءَاذَانِنَا وَقْرٌ ﴾ كښې د ﴿ وَقْرٌ ﴾ كلمه د غوږونو د درندوالي دپاره وضعه شوې ده[٢] او په هغه حال باندې يې هم اطلاق كېږي چې د چا د اورېدلو قوت بالكل د منځه لاړ شي.

په هر تقدير څرنګه چې ذكره شوې كلمه مصدر ده[٣] او مصدر بې موجبه نه جمعه كېږي نو ځكه دلته مفرده نازله شوې ده كه څه هم په مقابل كښې يې د "آذَان" كلمه جمعه ده.

ج: په ﴿ وَمِنۢ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ ﴾ كښې د "مِن" توري د حجاب او پردې په قوت باندې دلالت كوي[٤]، يعنې كوم حجاب چې زمونږ او ستا ترمنځ شتون لري هغه يو جانبه نه دى بلكې هغه د هر يوه جانب څخه شروع او په بل جانب ختم شوى دى چې د منځ ټوله مسافه يې اشغاله كړې ده.

د: مشركانو د تكبر د مبالغې په توګه د دعوت د عدم قبول څخه په ذكرو شوو درېوو ډولونو سره تعبير وكړ ترڅو نبي كريم ﷺ نااُميده كړي چې د دعوت څخه لاس واخلي او قرارې غلى كښېني.

د همدې كبله هغوى ذكر شوي درېواړه تعبيرونه په ﴿ فَٱعْمَلْ إِنَّنَا عَٰمِلُونَ ﴾ سره تعقيب كړه چې ته خپل كار كوه او مونږ به خپل كار كوو. لكه څنګه چې ته د خپلې تګلارې پرېښودونكى نه يې همدارنګه مونږ هم خپله تګلاره نه پرېږدو.

---

(١) لسان العرب ج١١ ص٥٢٢

(٢) مفردات الراغب ص٥٦٧

(٣) القاموس المحيط ج٤ ص٦٤١

(٤) تفسير الكشاف ج٤ ص١٨٥

ه: د مشرکانو ذکره شوې متکبرانه مبالغه د یهودو متکبرانه مبالغې ته ورته ده چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَقَالُواْ قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ ﴾ [البقرة:۸۸] یعنې او یهودان د دعوت د عدم قبول په هکله وايي چې: زمونږ زړونه په پوښ کښې دي، او یا زمونږ زړونه د علومو جوالونه دي (مونږ ستا علم ته څه اړتیا نه لرو او ته نه شې کولی چې په مونږ باندې خپل دعوت قبول کړې).

و: مشرکان په ذکره شوې مبالغه کښې دروغژن وه، د همدې کبله کله چې د هغوی څخه ځینې کسان په ایمان مشرف شوه نو د نبي کریم ﷺ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: تاسو خو پرون هغسې خبرې کولې او نن په ایمان مشرف شوې؟

تازه مسلمانان: "یَا رَسُولَ الله! كَذَبْنَا وَاللهِ بِالأَمْسِ"[۱] یعنې ای د الله ﷻ پیغمبره! په الله ﷻ سوګند دی چې مونږ پرون دروغ ویلي، که بالفرض مونږ پخپله په دغه خبره کښې رښتیني وی نو مونږ به هیڅکله په ایمان نه وی مشرف شوي.

سوالونه او جوابونه

۴_ په ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ الآیة- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:

الف: که څوک وايي چې: ایا په دې مقام کښې د ﴿ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ د کلمې څخه لغوي زکات مطلب دی لکه چې ځینو علماوو کرامو وربادې قول کړی دی؟[۲]. یعنې مشرکان هغه کسان دي کوم چې خپل خانونه د توحیدي عقیدې په خپلولو سره نه تزکیه کوي چې د شرکیاتو او کفریاتو څخه پاک شي.

مونږ وایو چې: دلته د لغوي زکات اراده کول متبادر نه دي، که نه نو د ﴿ وَهُم بِٱلْآخِرَةِ هُمْ كَـٰفِرُونَ ﴾ په جمله به نه وی تعقیب شوې چې د خانونو د تزکیه کولو معنی ورکوي (تکراراً به نه وی نازل شوی) بلکې دلته شرعي زکات مطلب دی[۳]، یعنې هغوی د خپلو مالونو زکات هم نه ورکوي.

ب: که څوک وايي چې: کفار خو یو شرعي حکم هم نه عملي کوي نو په دې کښې څه حکمت دی چې د زکات د نه ورکولو ذکر دلته خاص کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: زکات یو مالي عبادت دی چې فقیران ترې ګټه پورته کوي، نو شاید چې د تخصیص وجه به یې دا وي چې هغوی هغه کسان دي چې نه حقوق الله اداء کوي او نه بندګانو ته خپل حقوق ورکوي.

ج: که څوک وايي چې: دا سورت خو مکي سورت دی او د زکات فرضیت خو په مدینه منوره کښې نازل شوی دی نو په کار دي چې دلته لغوي زکات اراده کړی شي نه شرعي زکات؟

مونږ وایو چې: د زکات فرضیت په مکه معظمه کښې نازل شوی دی لکه څنګه چې د عشر فرضیت همدلته نازل شوی دی، الله ﷻ په مکي سورت کښې دا آیت هم نازل کړی دی چې: ﴿ وَءَاتُواْ

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۹۷
(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۲۵۶
(۳) تفسير الطبري ج۲۴ ص۹۳

حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ﴾ [الأنعام: ١٤١] يعنې او تاسو د خمکې د حاصل حق د لو کولو او درمند کولو په ورخ کښې ورکړئ.

اما د زکات نصابونو او نورو تفصيلاتو بې په مدينه منوره کښې نزول موندلی دی[١].

د: که څوک وايي چې: رئيس المفسرين (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) خو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ د کلمې څخه طيبه کلمه اراده کړې ده[٢]. يعنې مشرکان هغه کسان دي کوم چې په "لا إله إلا الله" باندې قول نه کوي. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه تفسير عين د زکات لغوي معنی نه ده؟

مونږ وايو[٣]: شايد چې ذکر شوی روايت به صحت نه لري او يا به د رئيس المفسرين ﷺ په قرائت کښې د ﴿ لَا يُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ په عوض "لَا يَأْتُونَ الزَّكَاةَ" وي چې د إتيان څخه يې اشتقاق موندلی دی. يعنې مشرکان د خپلو ځانونو تزکيه کولو ته ورتګ نه کوي. که نه نو د هغې "إيتاء" څخه ذکره شوې معنی اراده کول ډېر لرې برېښي د کومې څخه چې د ﴿ لَا يُؤْتُونَ ﴾ کلمې اشتقاق موندلی دی او د (ورکولو) دپاره وضعه شوې ده.

مَنٌّ څه معنی؟

٥_ په ﴿ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴾ کښې د ﴿ مَمْنُونٍ ﴾ کلمه د "مَنٌّ" _لکه "كَبٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکولو او قطعه کولو معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو سره تفسيره کړې ده:

الف: الله ﷻ مؤمنانو ته داسې اجر تاکلی دی چې قطعه کړی شوی نه دی او دائمي دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴾ [هود: ١٠٨] يعنې جنتيانو ته الله ﷻ داسې نعمتونه ورکوي چې پرېکړی شوي نه دي بلکې دائمي دي.

ب: الله ﷻ هغوی ته د داسې أجرونو او نعمتونو وعده کړې ده چې د بندګانو د حساب او شمېرلو لاندې نه شي راتلای، الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَأُوْلَـٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [المؤمن: ٤٠] يعنې نو دغه کسان به جنت ته په داسې حال کښې داخل شي چې هلته به پکښې بې حسابه (بې اندازې) روزي (نعمتونه) ورکړی شي.

ج: ځينې علماء کرام وايي چې دلته د اجر څخه د نېکو اعمالو ثواب مطلب دی. همدې مضمون ته په لاندې حديث شريف کښې اشاره شوې ده:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا كَانَ عَلَى طَرِيقَةٍ حَسَنَةٍ مِنَ الْعِبَادَةِ ثُمَّ مَرِضَ قِيلَ لِلْمَلَكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ اكْتُبْ لَهُ مِثْلَ عَمَلِهِ إِذَا كَانَ طَلِيقًا حَتَّى أُطْلِقَهُ أَوْ أَكْفِتَهُ إِلَيَّ»[٤] يعنې يقينًا کله چې يو بنده د

---

(١) تفسير ابن کثير ج٤ ص٩٢؛ اضواء البيان ج٢ ص١٨٩
(٢) الدر المنثور ج٧ ص٣١٣
(٣) روح المعاني ج٢٤ ص٩٩
(٤) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٦٤٨

عبادت څخه په ښایسته (نېکه) طریقه روان وي، بیا مریض شي (او د مرض په سبب سره تري عبادت پاتې شي) نو د الله ﷻ د پلوه هغې پربښتې ته وویل شي کومه چې د نوموړي د اعمالو په لیکلو سره ټاکلې شوې ده چې: نوموړي ته د هغه عمل مثل لیکه کوم به چې نوموړي د خلاصوالي (روغوالي) په حال کښې کاوه، ترڅو چې زه یې د مرض څخه خلاص کړم او یا یې خپل اقدس ذات ته ضمیمه کړم (روح یې قبض کړم).

تبصره

۶ـ که څه هم د مقام په لحاظ سره لومړي دواړه تفسیرونه ښه مناسب برېښي خو که په عبارة النص سره ـ د بدلیت په لحاظ ـ هغه دواړه اراده کړی شي او په اشارة النص سره دریم تفسیر مراد کړی شي هم څه باک یې نشته، بلکې ګټور به پرېوځي.

﴿ قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾ فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾ ﴾

[۹] (ای پیغمبره!) ته (کفارو ته) ووایه چې: ایا یقیناً تاسو ضرور په هغه اقدس ذات سره کافر کېږئ (انکار ترې کوئ) چې ځمکه یې په دوه وو ورځو کښې پیدا کړې ده؟ او تاسو همدغه اقدس ذات ﷻ ته (په عبادت کښې) سیالان ګرځوئ (شریکوئ)؟!

رب العالمین ﷻ دغه اقدس ذات دی (همدې د عبادت لایق دی او بس، نه دغه بوتان چې تاسو ورباندې معتقد یاست).

[۱۰] او الله ﷻ په ځمکه کښې یې د همدې دپاسه (غرونه) مېخونه ګرځولي دي (چې د دې اضطراري حرکت یې پرې د منځه وړی دی)، او په ځمکه کښې یې برکتونه ایښي دي (د ګټو وټو څخه یې ډکه کړې ده) او په همدې ځمکه کښې یې (د اوسېدونکو دپاره) په داسې حال کښې روزی په اندازه کړې دي چې د سوال کوونکو (محتاجانو) دپاره برابرې (او مطابقې) دي، (البته د ځمکې پیدا کول او نور کارونه یې ټول) په څلورو ورځو کښې (تمام کړې دي).

[۱۱] بیا الله ﷻ (د پیداکولو سلسله) اسمان ته په داسې حال متوجه کړه چې اسمان د یوه لوګي په شکل موجودیت درلود (نو اسمان یې پیدا کړ چې د تکثر دپاره قابل وه).

نو الله ﷻ اسمان او ځمکې (دواړو) ته وویلې چې: تاسو دواړه (په هغو منافعو سره) په خوښه او

ناخوښه راتګ وکړئ (کوم چې په تاسو کښې خای په خای شوي دي).
نو دواړو (په جواب کښې) وویلې چې مونږ (ورباندې) په داسې حال کښې راتلل وکړه چې مونږ خوښ یاستو (زور ته اړتیا نشته).
[۱۲] نو الله ﷻ په دوه وو ورځو کښې اسمانونه (بالفعل) فیصله (جوړ) کړه، اوه اسمانونه. او هم یې په هر اسمان کښې خپل خپل کار (په تسخیر سره) جاري کړ. او مونږ نږدې اسمان (د ستورو) په ډیوو سره ښایسته کړ او (د شیطانانو څخه مو ورباندې وساته) ساتل.
(ای پیغمبره!) دغه (چې وړاندې بیان شوه) د کلکې ارادې (او) ډېرې پوهې درلودونکي (الله ﷻ) تقدیر (او اندازه کول) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا مضمون هم شامل وه چې مشرکان د قرآن کریم شکریه نه کوي چې د الله ﷻ لوی فضل او عالي شانه معجزه ده، نو د دعوت د قبول څخه په متکبرانه توګه په شدید انکار کښې واقع دي او د توحید عقیده نه خپلوي. په دې ایتونو کښې ځینو دلایلو ته اشاره شوې ده ترڅو هغوی خپله متکبرانه وینا بېرته واخلي او د توحید عقیده خپله کړي ترڅو یې د دنیا او آخرت سعادت په برخه شي.
نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د توحید منکرانو ته څه دلایل واوروه ترڅو شرکي عقیده پرېږدي او توحیدي عقیده خپله کړي. هغه دا چې:
۱ـ هغوی ته ووایه او په تعجب آمېزه لهجه باندې یې مخاطب کړه چې:
الف: ای مشرکانو! ایا تاسو په بل چا باندې نه بلکې په هغه اقدس ذات باندې کفر خپلوئ چې ځمکه یې په کامل قدرت او کامل اختیار سره په دوه ورځو کښې پیدا کړې ده؟
ب: او داسې مخلوقات ورته په عبادت کښې سیالان او شریکان ګرځوئ د کومو د لاسه چې هیڅ شی پوره نه دي بلکې پخپله د ځمکې پیدا کوونکي ته احتیاج دي؟
ج: ای مشرکانو! دغه اقدس ذات چې ځمکه یې پیدا کړې ده د ټولو عالمونو پالونکی او د ټولو احتیاجاتو یې پوره کوونکی دی، نو یوازې همدی ﷻ د عبادت لیاقت لري او بس.
د: د عبادت لیاقت هغه اقدس ذات لري چې په ځمکه باندې یې د همدې ځمکې د جنس څخه د غرونو میخونه وهلي دي او د سکونت جوګه یې ګرځولې ده، که بالفرض غرونو موجودیت نه درلودی نو د ځمکې اضطراري حرکت به نه وی ورک شوی او د دوامداره زلزلې سره به مخامخه وي.
هـ: رب العالمین ﷻ په ځمکه کښې برکتونه کېښودل او په ډول-ډول کانو باندې یې ډکه کړه، او هم یې پکښې جامد او مایع معدنونه پټ کړه چې وخت په وخت ترې خلک ګټې پورته کوي.
و: دغه اقدس ذات په ځمکه کښې د همدې ځمکې هغه ټولې روزۍ مقدرې او په اندازه کړې د کومو څخه چې په همدې کښې اوسېدونکي ساکښان استفاده کوي او خپل ژوند ورباندې ساتي.

یا په بل عبارت: الله ﷻ د ټولو هغو شیانو احتیاجات او اړتیاوې په همدې ځمکه کښې یو برابر ونغښتلې کوم چې د حال په ژبه سوال کوونکي وه، او د ټولو ضروریات یې پکښې ځای په ځای کړه چې د قیامت تر ورځې پورې به ادامه لري او ختم به نه شي.

ز: څرنګه چې الله ﷻ اراده کړې وه چې د ځمکې مربوط ټول ذکر شوي کارونه په څلورو ورځو کښې سرته ورسوي نو د خپلې ارادې مطابق یې په همدغو څلورو ورځو کښې ترسره کړه.

۲ـ بیا الله ﷻ د پیدا کولو لرې اسمان ته متوجه کړه، خو د کوم مخلوق څخه یې چې د اسمان د پیدا کولو اراده کړې وه هغه مخلوق تردې وخته پورې د یوه لوړې په شکل موجود کړی شوی وه نو بیا یې ورته اسماني شکل ورکړ او اسمان یې ترې جوړ او پیدا کړ چې د تکثر قابل وه.

۳ـ مګر د دې څخه وړاندې چې الله ﷻ یو اسمان متعدد اسمانونه وګرځوي، اسمان او ځمکه یې دواړه مخاطب کړه چې تاسو دواړه په هغو منافعو باندې آن ترقیامته پورې راتګ وکړئ کوم چې په تاسو دواړو کښې د ساکښانو دپاره ایښودلی شوي دي، تاسو دواړه دا کار وکړئ برابره ده چې ستاسو خوښه وي او که خوښه مو نه وي.

نو اسمان او ځمکې دواړو په جواب کښې وویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه په خوښۍ سره دغه منافع میدان ته راوباسو، (بلکې مونږ د دغو منافعو راویستل داسې ګڼو لکه چې سمدستي مو راویستلي وي).

۴ـ بیا الله ﷻ د خپل حکمت په مطابق اراده او فیصله وکړه چې د اسمانونو تعداد اوو (۷) ته پورته کړي، نو دغه کار یې هم وکړ، چې د ټولو اسمانونو پیدا کول یې په دوه ورځو کښې د خپلې ارادې په بنیاد تمام کړ.

۵ـ ای پیغمبره! په دغو دوه ورځو کښې الله ﷻ لاندې کارونه هم انجام کړه چې:

الف: هر یو اسمان ته یې د هغه کار وحې کړه او ورته مسخر یې وګرځاوه کوم چې پکښې تدبیر شوی وه.

ب: مونږ په همدغو دوه وورځو کښې ځمکې ته نژدې اسمان په ستورو سره ښایسته کړ چې د شپې د پلوه لیدونکو ته د ډیوو په شکل څرګند پرې.

ج: په همدغو ستورو سره مونږ د شیطانانو د ختلو مخنیوی هم وکړ چې اسمان ته وخېژي او هلته د پرښتو څخه څه واوري او بیرته یې جوګیانو ته راښکته کړي، چې هغوی ورسره ښه پرېمانه دروغ ملګري کړي او خلک ورباندې تېر باسي.

د: په دې باندې علاوه مونږ ستوري داسې نښې وګرځول چې په ډاګونو او دریابونو کښې ورباندې مسافرین لارې موندې کوي او شپېني سفرونه پرې کوي.

۶ـ نو که د اسمان د پیدا کولو دوه ورځې د ځمکې د پیدا کولو د څلورو ورځو سره یوځای کړی شي ټولې به شپږ ورځې جوړې شي.

۷ـ ای پیغمبره! د ځمکو او اسمانونو (په ذکر شوي تفصیل سره) پیدا کول د الله ﷻ کار دی او بس

او د همدغه ﷻ اندازه کول دي چې د کلکې او نه بدلېدونکې ارادې خاوند او په هر شي باندې د کاملې پوهې درلودونکی دی.

۸ـ نو نظر پورتنیو دلایلو ته باید مشرکان د الله ﷻ سره هغه باطل معبودان په عبادت کښې شریکان ونه ګڼي کومو چې نه د دنیا په پیدا کولو کښې برخه اخستې ده او نه د برخې اخستلو جوګه دي، او هم نه په روزمره کارونو کښې څه تصرف کولی شي او نه په څه شي پوهه او علم لري.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب په ذهن کښې وساتل شي:

الف: په دې ایتونو کښې د هغو شپږو ورځو تفصیل بیان شوی دی کومو ته چې په [الأعراف:۵۴] ایت کښې اشاره شوې ده. هغه دا چې: الله ﷻ په څلورو ورځو کښې ځمکه پیدا کړې ده او په دوه ورځو کښې یې اُوه اسمانونه پیدا کړي دي، چې ټولې شپږ ورځې کېږي.

ب: که څوک وایي چې په دې مقام کښې د ﴿ فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ ﴾ څخه څرګندېږي چې په شپږ ورځو کښې یوازې ځمکه او د هغې مربوطات پیدا کړی شوي وه، او دا ځکه چې همدغه عبارت د ﴿ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ ﴾ په تعقیب نازل شوی دی، نو که د اسمان د پیدا کولو دوه ورځې ورسره ضمیمه کړی شي د خلقت د ټولو ورځو تعداد به اَتو ورځو ته ورسېږي چې په دې باندې هیڅ مسلمان قول نه دی کړی. نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه ایتونه د ذکر شوي ایت شریف تفصیل او تفسیر واقع کېدلی شي حال دا چې د دواړو ترمنځ د ورځو په تعداد کښې تفاوت دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ ﴾ عبارت د مضاف په تقدیر سره دی چې د "فِي تَتِمَّةِ أَرْبَعَةِ أَيَّام" ترې جوړېږي[١]، نو په دغو څلورو ورځو کښې هغه دوه ورځې هم شاملې دي کومو ته چې په ﴿ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ ﴾ کښې اشاره شوې ده، یعنې: الله ﷻ په دوه ورځو کښې ځمکه پیدا کړه او په نورو دوه وو ورځو کښې یې د هغې مربوطات پیدا کړه چې مجموعه یې څلور ورځې جوړېږي، او د اسمان د پیدا کولو د دوه ورځو په انضمام سره یې تعداد شپږو ورځو ته پورته کېږي.

ج: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ ﴾ په عوض "فِي يَوْمَيْنِ" نازل نه کړی شو ترڅو په مقصودي معنی باندې صراحت شوی وی؟

مونږ وایو چې: په دې ډول نزول کښې ـ والله ﷻ اعلم ـ لاندې حکمتونه مرموز دي:

اول: ترڅو الله ﷻ د قرآن کریم تفسیر کوونکو ته اجرونه اضافه کړي چې د مطلوبې معنی په موندلو پسې زیار باسي او متشابهات ایتونه محاکماتو ایتونو ته راجع کوي.

دوهم: ترڅو د قرآن کریم د نه منلو دپاره کفارو ته بهانه په لاس ورنه شي چې مونږ ځکه د قرآن کریم سره سیالي نه شو کولی چې په دې کښې زمونږ د محاورې خصوصیت د نظره غورځولی شوی دی.

---

[١] تفسیر روح المعاني ج۲۴ ص۱۰۱

که نه نو یو ایت لا څه چې ډېر ایتونه به مونږ جوړ کړي وی او د قرآن د اعجاز مخه به مو نیولې وی.

دغه ډول استعمال په عربي محاوره کښې موجودیت لري لکه چې وایي: "سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى بَغْدَادَ فِيْ عَشْرَةِ أَيَّامٍ وَإِلَى الْكُوْفَةِ فِيْ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا"[۱] یعني زه د بصرې څخه بغداد ته په لسو ورځو کښې ورسېدم او کوفې ته په پنځلسو ورځو کښې لاړم. یا په بل عبارت: زه د بصرې څخه کوفې ته په پنځلسو ورځو کښې ورسېدم چې لس ورځې مې د بصرې او بغداد ترمنځ مسافه ووهله، او پنځه ورځې مې د بغداد او کوفې ترمنځ مسافه طی کړه.

د دنیا لومړۍ ورځ کومه ورځ ده؟

د: که څوک وایي چې: د دنیا وروستنۍ ورځ خو د جمعې ورځ ده چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ»[۲] یعني او قیامت به قائم نه شي مګر د جمعې په ورځ. نو پوښتنه دا ده چې د دنیا د ابادۍ لومړۍ ورځ کومه ورځ ده؟

مونږ وایو چې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه په متعددو اسنادو سره روایت شوی دی چې دنیا په «يَوْمُ الأَحَدِ» یکشنبې سره پیل شوې ده او همدا یې لومړنۍ ورځ ده[۳].

که څه هم ذکر شوی حدیث موقوف دی مګر حکمًا مرفوع ګڼلی کېږي ځکه چې دا موضوع د هغو موضوعاتو څخه ده په کومو کښې چې څوک په عقل سره څه نه شي ویلی، نو شاید چې نوموړي صحابي رضی الله عنه به د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي وي.

ه: که څوک وایي چې په اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَلَقَ اللهُ التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْتِ»[۴] یعني الله ﷻ د خالي (شنبې) په ورځ خاوره (ځمکه) پیدا کړې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې: په تاسو باندې څه باعث دی چې په دغه حدیث باندې مو استدلال ونه نیوه او د دنیا لومړۍ ورځ مو یکشنبه (اتوار) وښودله؟

مونږ وایو چې: دغه حدیث د محدیثو په نزد کمزوری دی او د اعتبار قابل نه دی، دوی دا هم وایي چې دا حدیث اصلاً د کعب الأحبار څخه روایت شوی دی خو راوي د توهم د کبله نبي کریم ﷺ ته منسوب ګرځولی دی او د مرفوع لقب یې ورپېرزو کړی دی[۵].

و: که څوک وایي چې د ورځو موجودیت خو د لمر د طلوع او غروب سره پیل شوی دی نو په کار دي چې د دنیا د پیدا کولو اولنۍ ورځ د یکشنبې ورځ ونه ګڼله شي، چې په هغه وخت کښې خو نه طلوع وه او نه غروب ترڅو ورځو تحقق موندلی وی او په هغو نومونو باندې نومولی شوی وی چې اوسورباندې نومولی شوی دی؟

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۴۲
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۸۲
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۳۱۵
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۱
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۴

مونږ وايو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د حكمي مرفوع حديث مطلب دا دی ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د دنيا موجوديت په داسې موده کښې صورت نيولی دی که بالفرض په هغې موده کښې طلوع او غروب موجود وی او ورځو تحقق موندلی وی نو د شروع ورځ به يې د يوم الاحد (يکشنبې) ورځ وی[1].

لنډه دا چې د هغو شپږو ورځو ټولو کيفيات يوازې الله ﷻ ته معلوم دي او بس، نو په کار دي چې هغو ورځو ته د دنياوي ورځو په نظر ونه کتلی شي. همدې موضوع ته د [الأعراف ۵۴] ايت لاندې څه اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

په پيدايښت کښې ځمکه مخکښې ده او که اسمان؟

ز: که څه هم په پيدايښت کښې د اسمان او ځمکې مخکې والی او وروسته والی د بندګانو په مکلفيت باندې څه اثر نه اچوي ترڅو پکښې زيات تحقيق وکړی شي مګر د ايتونو د تفسير په لحاظ پکښې تحقيق ضرور دی. او دا خکه چې په دې موضوع کښې دوه ډوله ايتونه نازل شوي دي:

اول: يو ډول يې دلالت کوي چې ځمکه په خلقت کښې مخکښې ده، لکه همدغه ايتونه چې بحث پکښې روان دی چې د ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ﴾ جمله هم پکښې نازله شوې ده، همدغسې يوې جملې په [البقرة:۲۹] ايت کښې هم نزول موندلی دی، يعنې الله ﷻ ځمکه پيدا کړه بيا يې د پيداکولو مخ اسمان ته واړاوه. دا خکه چې: د "ثُمَّ، ثُمَّ" توري د زماني په تراخي (وروستوالي) باندې دلالت کوي.

دوهم: د بل ايت څخه څرګندېږي چې خبره بالعکس ده اسمان په خلقت او پيدايښت کښې د ځمکې څخه وړاندې دی. الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴾ [النازعات:۳۰] يعنې الله ﷻ د اسمان د خلقت څخه وروسته ځمکه خوره (پيدا) کړه.

ح: ځينو علماوو کرامو ـ چې په سر کښې يې عبد الله بن عباس رضي الله عنه واقع دی ـ دېته ترجيح ورکړې ده چې ځمکه په خلقت کښې د اسمان څخه مخکښې ده.

دوی د ﴿ وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴾ [النازعات:۳۰] تفسير داسې کوي چې: «أَنْ أَخْرَجَ مِنْهَا الْمَاءَ وَالْمَرْعَى وَخَلَقَ الْجِبَالَ»[2] يعنې:

اول: الله ﷻ په دوه وو ورځو کښې ځمکه پيدا کړه او د ضرورياتو استعداد يې پکښې کېښود.

دوهم: بيا يې په دوه وو ورځو کښې اسمانونه پيدا کړه او شماره يې ورته اوو ته پوره کړه.

دريم: بيا يې ځمکه وغوړوله چې اوبه يې پکښې وبهولې او څړځايونه يې پکښې موجود کړه او هم يې پکښې غرونه او غونډۍ نصبې کړې او داسې نور. يا په بل عبارت کوم شيان چې د ځمکې په استعداد کښې اېښودل شوي وه هغو ته يې عملي بڼه ورکړه.

لنډه دا چې د دې ايتونو او د هغه ايت ترمنځ څه تناقض نشته، فقط په نزول کښې دلته د ځمکې

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۲۵۵

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۲

د غوړولو دوه ورځې د اسمانونو د پیداکولو د دوه وو ورځو څخه وړاندې نازل شوي دي که څه هم په موجودیت کښې وروسته دی.

ط: ځینو نورو علماوو کرامو راجحه ګڼلې ده چې د اسمان پیدایښت د ځمکې د پیداکولو څخه وړاندې دي. دوی وایي چې د "ثُمَّ، ثُمَّ" توري په دواړو ایتونو کښې د حقیقي تراخي (وروستوالي) دپاره نه دی چې اعتراض وارد شي بلکې دواړه په ذکرې شوې تراخي (وروستوالي) باندې دلالت کوي. یعنې ای پیغمبره! د ځمکې د پیدایښت د ذکر څخه وروسته اوس د اسمان پیدایښت هم ذکر کړه چې الله ﷻ یې پیداکولو ته اراده وکړه نو اسمان ته یې هم موجودیت وروباښه او شماره یې ورته اوو ته پوره کړه.

تبصره

ي: مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم بحقیقة الحال ـ چې د ځمکو او اسمانونو په پیداکولو باندې متعدد مراحل تېر شوي دي چې په ځینو مرحلو کښې اسمانونه مخکښې دي او په ځینو نورو کښې ځمکې وړاندې دي، نو په ځینو ایتونو کښې یوې مرحلې ته کتلی شوي دي او د اسمان خلقت مخکښې ګڼلی شوې دي او په ځینو نورو ایتونو کښې د بلې مرحلې په لحاظ ځمکې ته د وړاندېوالي لقب ورکړی شوی دی، چې تفصیل یې دا دی:

اول: الله ﷻ اسمان د لوګي په شکل پیدا کړ چې په دغه وخت کښې لا ځمکه نه وه پیدا کړی شوې نو د اسمان پیدایښت مخکښې شو.

دوهم: بیا الله ﷻ ځمکه پیدا کړه او مختلف استعدادونه یې پکښې ونغښتل خو عملاً یې لا په کار باندې نه وه اچولي، نو په دې لحاظ سرّه ځمکه د اسمان څخه وړاندې ده چې په دغه وخت کښې لا اسمان خپل اسماني شکل نه وه خپل کړی.

درېم: بیا الله ﷻ اسمان ته اسماني شکل ورکړ او شمېره یې هم ورته اوو ته وخېژوله، خو په دغه وخت کښې لا د ځمکې استعدادونه پټ وه، نو د اسمان خلقت د وړاندېوالي لقب وګاټه.

څلورم: بیا الله ﷻ د ځمکې استعدادونو ته عملي بڼه ورکړه چې اوبه یې پکښې جاري کړې او غرونه یې ورباندې ودرول او داسې نور، نو په دې لحاظ د ځمکې خلقت وروسته ګڼلی کېږي.

کوچنی مناسبت

٢ـ په ﴿ أَقْوَاتَهَا ﴾ کښې د "أَقْوَات" د کلمې اضافت د ځمکې ضمیر (هَا) ته د کوچني مناسبت د کبله صورت نیولی دی چې ځمکه د "أَقْوَات" روزیو دپاره ظرف ده[١].

نو که مونږ ترې په "أَقْوَاتَ أَهْلِهَا" سره تعبیر وکړو هم څه بده نه ده. یعنې الله ﷻ د ځمکې د اوسېدونکي دپاره په همدې ځمکه کښې روزی مقدرې او په اندازه کړې.

---

(١) اللباب في علوم الکتاب ج١٧ ص١٠٥

نحوي تحليل

۳ـ مفسرينو كرامو د ﴿ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ﴾ په ارتباط متعدد تحليلونه كړي دي[١]، خو كوم تحليل چې مونږ ته بهتر بريښيدلى دى هغه په لاندې ټكو كښې راخلاصه كوو:

الف: د ﴿ سَوَآءً ﴾ كلمه د "مستوية" په تاويل سره د "أقوات" د كلمې څخه حال واقع شوې ده.

ب: په ﴿ لِّلسَّآئِلِينَ ﴾ كښې د "ل" توری په همدغې ﴿ سَوَآءً ﴾ كلمې پورې تعلق نيسي.

ج: د "سائلين" كلمه د محتاجانو څخه كنايه ده چې د حال په ژبه او يا د قال په ژبه د الله ﷻ څخه خپلې اړتياوې غواړي.

نو حاصل يې داسې راخېژي چې: الله ﷻ په ځمكه كښې په داسې حال روزي ګانې نغښتې دي او ځمكه يې ورته مستعده ګرځولې ده چې د ټولو محتاجانو او سوالګرو سره برابره ده، چې د قيامت تر ورځې پورې پكښې كمبود نه واقع كېږي او هم يو د بل روزي نه شي خوړولی، د هرچا برخه معلومه ده.

همدا مضمون په بل ايت كښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾ [إبراهيم:٣٤] يعني او الله ﷻ تاسو ته د هرې هغې نوعې نعمتونو څخه دركړي دي كوم چې تاسو يې ترې (د حال او يا د قال په ژبه) غواړئ، او كه تاسو يې شمار كړئ (د شمېرلو نيت يې وكړئ) نو وبه يې نه شئ شمېرلی.

سوالونه او جوابونه

۴ـ په دې مقام كښې د سړي په ذهن كښې لاندې سوالونه ګرځي راګرځي:

الف: كه څوك وايي چې: په ﴿ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا ﴾ كښې اسمان او ځمكه په ﴿ ٱئْتِيَا ﴾ سره مخاطب او مامور ګرځولي شوي دي حال دا چې دغه دواړه د جماداتو څخه دي، د خطاب صلاحيت پكښې نشته؟

مونږ وايو: ځينو مفسرينو كرامو ذكر شوی خطاب په حال باندې محمول كړی دی (نه په قال باندې)[٢]، ته به وايې چې دواړو ته ذكر شوی خطاب متوجه كړی شوی دی. مګر مونږ ته بهتره بريښي چې ذكر شوی خطاب په حقيقت باندې حمل كړی شي، او دا ځكه چې اسمان او ځمكه د جماداتو څخه دي خو د الله ﷻ په نزد هيڅ جماد ګونګ نه دی. لكه چې پوره بيان يې [الإسراء:۴۴] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ب: كه څوك وايي چې: د ﴿ ٱئْتِيَا ﴾ د كلمې مضمون خو داسې راوځي چې تاسو دواړه راشئ (موجود شئ)، حال دا چې د خطاب په وخت كښې خو دواړو موجوديت درلود، نو ايا د موجود شي بيا موجوديت صحت لري؟

---

(١) تفسير ابي السعود ج٨ ص۵؛ تفسير الكشاف ج۴ ص١٨٨

(٢) المحرر الوجيز ج١۴ ص١۶٨

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱئۡتِيَا ﴾ معنى دا نه ده چې تاسو دواړه موجوديت قبول کړئ، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې معنى يې دا ده چې په هغو منافعو باندې راتګ وکړئ کوم چې په تاسو دواړو کښې خاى په خاى شوي دي[۱]. يا په بل عبارت: اى اسمانه! ته د لمر او سپوږمۍ او نورو ستورو په طلوع او غروب باندې پيل وکړه او نور هغه کارونه راڅرګند کړه د کومو دپاره چې ته مستعد ګرځولى شوى يې لکه باران اورول او داسې نور، او اى ځمکې! ته نباتات رازرغون کړه او معادن رابکاره کړه او رنګارنګ ميوجاتو ته وده ورکړه او داسې نور.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ قَالَتَآ ﴾ کښې "السَّمَاء، الأَرْض" دواړو کلمو ته مونث ضمير راجع کړى شوى دى حال دا چې په دغو دواړو کښې د تانيث علامه نشته؟

مونږ وايو چې: ذکرې شوې دواړه کلمې حقيقي مونثې نه دي بلکې سماعي مونثې دي چې په استعمال کښې مونثې اوريدلې شوې دي.

د: که څوک وايي چې: د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ په کلمه کښې مستتر ضمير ذکرو شوو دواړو کلمو ته راجع دى نو په کار دي چې "طَائِعَتَيْنِ" نازل شوى وى ترڅو يې ورسره په تانيث کښې توافق موندلى وي؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې کلمه په ﴿ أَتَيۡنَا ﴾ کښې د "نَا" ځخه حال واقع شوې ده چې تانيث پکښې نشته، که څه هم په دې مقام کښې دغه د "نا" کلمه په مصداق کښې د اسمان او ځمکې سره متحده ده، مګر سماعي مونثه نه ده.

ﻫ: که څوک وايي چې: په کار وه چې د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ د کلمې په عوض "طَائِعَيْنِ" په مثنى سره نازله شوې وى ځکه چې د "السَّمَاء، الأَرْض" دواړه کلمې خو دوه دي، درې نه دي؟

مونږ وايو چې: په اسمان او ځمکه کښې د معنى په لحاظ جمعيت شته دى چې د اسمانونو تعداد اوو ته رسيږي او ځمکې هم اُوه دي، نو دلته همدغه معنوي جمعيت ته کتلى شوي دي.

و: که څوک وايي چې: د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ کلمه سالمه جمعه ده چې په عربيت کښې د ذو العقولو صفات ورباندې جمعه کيږي، حال دا چې اسمانونه او ځمکې خو ذو العقول نه دي؟

مونږ وايو چې: دواړه په ﴿ ٱئۡتِيَا ﴾ سره مخاطب کړى شوه او هم په ﴿ طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهًا ﴾ سره موصوف وګرځولى شوه نو داسې وګڼل شوه لکه چې دوى دواړه ذو العقول وي.

د همدې ايت يو نظير

د همدغه ډول جمعيت يو نظير د [يوسف:۴] ايت لاندې شرحه شوى دى، والحمد لله ﷻ.

۵_ په کار دي چې په دې ايتونو کښې لاندې يادونې په ذهن کښې وساتلى شي:

الف: په ﴿ فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٍ ﴾ کښې د "قَضَى" کلمه د "قَضَاء" ځخه اشتقاقه ده چې د يوه کار د فيصلو کولو معنى ورکوي، برابره خبره ده چې د کار فيصله کول په قول سره وي چې په کولو

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۱۰۳

چې یوه کار ته عملي بڼه ورکړې شي[١]. په باندې يې قطعي حكم وكړى شي، او يا په فعل سره وي چې يوه كار ته عملي بڼه وركړى شي. په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده.

ب: د "هُنَّ" ضمير د "السَّمَاء" كلمې ته راجع دى خو د معنى په لحاظ سره چې تعدد پكښې ملحوظ دی.

ج: د ﴿ سَبْعَ ﴾ په اعراب کښې مفسرينو كرامو متعدد احتمالات ليكلي دي[٢]، خو بهتره دا برېښي چې دا به د "هُنَّ" ضمير دپاره عطف بيان واقع شوى وي كوم چې محلاً منصوب دى.

نو پورتنيو ملحوظاتو ته په پام سره به يې حاصل داسې راوځېژي چې: نو الله ﷻ اسمانونه په موجودولو سره فيصله كړه (عملي بڼه يې وركړه) اوه اسمانونه.

د: په ﴿ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَآءٍ أَمْرَهَا ﴾ كښې د "أَوْحَى" كلمه اصلاً د "وحي" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:١٦٣] ايت لاندې ښه پوره شرحه كړې ده چې يوه معنى يې تسخير دى. په دې مقام كښې همدغه معنى مراده ده.

هـ: او په ﴿ أَمْرَهَا ﴾ كښې د "أمْر" كلمه د هر هغه كار څخه عبارت ده د كوم استعداد چې الله ﷻ په هر اسمان كښې اېښى دى، چې يوازې همدى ﷻ ورباندې ډېر ښه پوهېږي. يعني الله ﷻ هر يو اسمان د خپل-خپل كار دپاره مسخر وګرځاوه او په هر يوه كښې يې خپل-خپل كار جاري كړ.

و: په ﴿ وَحِفْظًا ﴾ كښې د "حِفْظًا" كلمه په مقدر فعل سره منصوبه ده چې مونږ ترې په "حَفِظْنَاهَا" سره تعبير كوو. يعني او مونږ نژدې اسمان د ستورو په ډيوو سره ښايسته وګرځاوه او په همدې ستورو سره مو د شيطانانو د ورختلو څخه بچ وساته، چې د ورختلو او غوږ نيولو په وخت كښې ورباندې ويشتلى كېږي.

﴿ فَإِنْ أَعْرَضُوا۟ فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَٰعِقَةً مِّثْلَ صَٰعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ إِذْ جَآءَتْهُمُ
ٱلرُّسُلُ مِنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّا ٱللَّهَ ۖ قَالُوا۟ لَوْ شَآءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ
مَلَٰٓئِكَةً فَإِنَّا بِمَآ أُرْسِلْتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا عَادٌ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ
وَقَالُوا۟ مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ۖ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۖ وَكَانُوا۟
بِـَٔايَٰتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِىٓ أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ
عَذَابَ ٱلْخِزْىِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ ٱلْءَاخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَأَمَّا

(١) مفردات الراغب ص٤٢١
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١١٣؛ البحر المحيط ج٩ ص٢٩٢

ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَٰعِقَةُ ٱلْعَذَابِ ٱلْهُونِ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَكَانُوا۟ يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۳] نو كه مشركانو (د توحيد څخه) اعراض وكړ نو (ته ورته) ووايه چې: زه تاسو د داسې هلاكوونكي عذاب څخه ډاروم لكه د عاديانو او ثموديانو عذاب.

[۱۴] كله چې هغوى ته پيغمبران د وړاندې خوا او د شا د خوا (بلكې د هره طرفه) ورغله (او په مختلفو دلايلو سره يې ترغيب كړه) چې تاسو (د هيچا) عبادت مه كوئ مګر يوازې د الله ﷻ (او بس). هغوى (د پيغمبرانو په جواب كښې) وويلې چې (تاسو په دروغو د نبوت دعوه كوونكې ياست): كه بالفرض زمونږ د رب ﷻ اراده شوې وى (چې مونږ ته پيغمبران راولېږي) نو هرومرو به يې پرښتې رالښكته كړې وى، نو يقيناً مونږ په هغه شي سره كافران (نامنونكي) ياستو په كوم سره چې تاسو (په خپل خيال) را استولى شوي ياست.

[۱۵] نو هر چې عاديان وه نو هغوى په ځمكه كښې په ناحقه تكبر وكړ او ويې ويلې چې هغه څوك دى چې زمونږ څخه د قوت (او زور) د حيثه سخت (او كلك) وي؟

(هغوى دا خبره كوله) او نه يې ليده (نه پوهېده) چې يقيناً هغه الله ﷻ چې هغوى يې پيدا كړي وه همغه ﷻ ترې د قوت (او زور) د حيثه سخت (او كلك) وه. حال دا چې هغوى په زړه كښې د پوهېدلو سره-سره زمونږ په ايتونو سره (په عنادي توګه) انكار كاوه.

[۱۶] نو مونږ په هغوى باندې په شومو ورځو كښې زورور سوزوونكى باد د دې دپاره ورولېږه ترڅو مونږ هغوى ته په نړدې (او حقير) ژوند كښې د شرمندګي (او رسوايي) عذاب وروڅكو، او د آخرت (دوزخ) عذاب خو هرومرو ډېر زيات شرموونكى (او رسواكوونكى) دى حال دا چې هلته به ورسره (د هيڅ طرفه) نصرت هم ونه كړى شي (چې نجات وركړي).

[۱۷] او هر چې ثموديان وه نو مونږ هغوى ته (ښې او بدې دواړه لارې) وښودلې خو هغوى د هدايت په قبول باندې ړوندوالى (ګمراهي) خوښه كړه. نو هغوى لره هم هلاكوونكي (او) سپكوونكي عذاب د دې كبله ونيول چې دوى وه چې (په دوامداره توګه) به يې (د جنايتونو) كسب كاوه.

[۱۸] او مونږ (د پيغمبر په شمول) هغو كسانو ته نجات وركړ كومو چې ايمان راوړى وه او وه چې (په دائمي توګه د الله ﷻ څخه) ډارېدل.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو كښې الله ﷻ څه دلايل نازل كړي وه ترڅو مشركان د عنادي اعراض څخه لاس واخلي او د توحيد عقيده خپله كړي. په دې ايتونو كښې څه تهديد ته اشاره شوې ده چې د دلايلو د عدم قبول په صورت كښې د الله ﷻ د عذاب څخه وډار شئ چې بنياد به مو داسې وباسي لكه چې د پخوانيو قومونو بنياد يې چې ويستلى وه. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! که مشرکانو د توحید دلایلو ته غوږ کېښېنود او خپل عنادي اعراض ته یې ادامه ورکړه نو هغوی په عذاب سره تهدید کړه او ورته ووایه چې:

۱_ ای مشرکانو! زه تاسو د داسې عذابې تندر څخه داروم لکه څنګه چې په عادیانو او ثمودیانو باندې د عذاب تندر د الله ﷻ د پلوه ورنازل شوی وه او ټول یې پوپنا کړه.

۲_ دا خکه چې ذکرو شوو کفارو ته د هرې خوا څخه پیغمبران ورغلل او په هر ډول نصائح یې ورته وراندې کړه، نه یې ورخ پرېښودله او نه شپه، نه انفرادي مجالس او نه اجتماعي، حتی نه پټ او نه ښکاره، بلکې په ټولو حالاتو کښې یې د توحید دعوت ورکړ مګر هغوی ورته هیڅ اعتناء ونه کړه او دعوت یې قبول نه کړ. دعوت دا وه چې تاسو د بل هیڅا عبادت مه کوئ مګر یوازې د الله ﷻ، چې یوازې همدی ﷻ د عبادت مستحق دی او بس.

۳_ هغوی د شرک څخه لاس وانخست او بهانه یې دا ونیوه چې کوم سړي چې مونږ ته د پیغمبرانو په نامه راغلي دي هغوی دروغژنان دي او په ناحقه یې د نبوت دعوې کړې دي، دا خکه چې که بالفرض زمونږ د رب ﷻ اراده شوې وی چې مونږ ته پیغمبر راولیږي نو ضرور به یې دا کار د پرښتو څخه اخستی وی، ایا مونږ هغه څوک د پیغمبر په حیث قبول کړو کوم چې زمونږ په شان بنیادم دی؟ نو په همدې بنیاد مونږ تاسو ته غوڅ جواب درکوو چې ای د نبوت مدعیانو! مونږ په هغه څه باندې کافران یاستو او نه یې قبلوو کوم چې تاسو ورباندې (په خپل خیال) رالیږلی شوي یاست.

۴_ ای پیغمبره! هر چې عادیان وه نو هغوی لاندې کړنلاره خوښه کړه:

الف: هغوی په ناحقه تکبر وکړ او دعوت ته یې شا کړه حال دا چې هغوی د ځمکې اوسېدونکي وه او په کار وه چې تواضع یې کړې وی او تکبر ته یې لاس نه وی اچولی.

ب: هغوی خپل تکبر ښه په ډاګه کړ او ویې ویلې چې: مونږ د هیڅا د عذابه نه ډارېږو، ایا زمونږ څخه د قوت د حیثه زیات قویان او زوروران شته؟ په مونږ باندې د هیڅا زور د پاسه نه دی، مونږ د عذاب د نزوله هیڅ نه ډارېږو.

۵_ ای پیغمبره! هغوی ذکرې شوې متکبرانه خبرې تکرارولې حال دا چې هغوی نه لیده او نه پوهېده چې:

الف: یقیناً هغه الله ﷻ چې هغوی یې د نشت څخه پیدا کړي وه او د بنیادمانو څېرې یې ورکړې وې، همغه الله ﷻ د هغوی څخه د قوت د حیثه زیات وه او هر څه یې د واکه پوره وه.

ب: بلکې هغوی هم په خپلو زړونو کښې پوهېده چې د الله ﷻ قوت په دوی باندې دپاسه دی، خو د عناد د کبله یې پوهه پټه ساتلې وه او د تکبر خبرې یې کولې.

۶_ نو د هغوی د ذکرې شوې کړنلارې نتیجه دا شوه چې مونږ ورباندې اوه شپې او اته ورځې ډېر توند باد وچلاوه چې دغه شپې او ورځې د هغوی دپاره ډېرې شومې او د ناکاره پایلو درلودونکې وې چې د ټولو بنیاد پکښې د څرمې وویستلی شو.

۷_ ذکر شوی عذاب د هغوی دپاره نهایي عذاب نه وه بلکې دا یو ابتدایي عذاب وه چې مونږ

ورباندې په همدغه نړدې او حقیر ژوند کښې ورنازل کړ ترڅو هغوی په دنیا کښې وشرمولی شي او د قیامت تر ورځې پورې ترې د همدوی غوندې عنادي کفار د عبرت درس واخلي.

هو! د هغوی نهایي عذاب د آخرت عذاب دی چې د قیامت په ورځ به ورباندې پیل کېږي، چې هغه ډېر رسواکوونکی او شرموونکی عذاب دی او په دې باندې علاوه هلته به د هغوی سره هیڅ نصرت هم ونه شي کړی چې نجات ترې ومومي او نه به انتهاء ولري بلکې ابدي به وي.

۸ـ ای پیغمبره! هر چې ثمودیان وه د هغوی حال هم عادیانو ته ورته وه، چې مونږ ورته د هدایت اسباب ورواستول او توحید ته مو دعوت کړه، خو هغوی په څمکه کښې د تواضع په عوض تکبر وکړ او خپل ځانونه ورته ډېر زیات قوي وبرېښېدل، نو نتیجه یې دا شوه چې د گمراهۍ لاره یې خپله کړه او همدا ورته محبوبه څرګنده شوه.

۹ـ ثمودیان هم د تندر سپکوونکي عذاب ونیول او ټول یې پوپنا کړه، البته چې دغه عذاب د هغوی د خپلو کسبي جنایتونو نتیجه وه او هیڅ تېری ورباندې نه وه شوی.

۱۰ـ ای پیغمبره! مونږ د عادیانو او ثمودیانو د هلاک په وخت کښې یوازې په همدوی باندې عذابونه ورنازل کړه او په دوارو صورتونو کښې مو هغه کسانو ته نجات ورکړ کومو چې د پیغمبرانو دعوت قبول کړی وه او د کفریاتو او شرکیاتو څخه یې خپل ځانونه بچ کړي وه.

نو که ستا د زمانې کفار هم د هغوی غوندې خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي او د توحید دلایلو ته شا کړي نو مونږ به په دوی باندې هم دنیاوي سپکوونکی عذاب ورنازل کړو او خپلو دوستانو ته به نجات ورکړو، البته چې اُخروي عذاب خو لا ورته په وړاندې پروت دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ صَٰعِقَةً مِّثۡلَ صَٰعِقَةِ عَادٖ وَثَمُودَ ﴾ کښې د ﴿ صَٰعِقَةً ﴾، ﴿ صَٰعِقَةِ ﴾ کلمې د هغه اور څخه عبارت دي کوم چې د وریځې څخه د باران په وخت کښې کله-کله راښکته کېږي[۱] چې په پښتو کښې ورته تندر وایو، خو په مهلک او بنیاد ویستونکی عذاب باندې یې هم اطلاق کېږي[۲] چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

یعنې ای پیغمبره! د خپلې زمانې کفارو ته د اعراض په سورت کښې ووایه چې زه خو تاسو د داسې مهلک او بنیاد ویستونکي عذاب څخه ډاروم لکه څنګه چې په عادیانو او ثمودیانو باندې ورنازل شوی وه، چې په تاسو باندې به هم درنازل کړی شي.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په ﴿ إِذۡ جَآءَتۡهُمُ ٱلرُّسُلُ مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه ګرځي راګرځي:

---

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۸۲۴

(۲) تفسير الخازن ج ۵ص۳۷۶؛ مفردات الراغب ص۲۸۹

الف: که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "هُمْ، هِمْ، هِمْ" درېواړه ضميرونه دوه وو قومونو ته راجع دي نو په کار وه چې د "هُمَا، هُمَا، هُمَا" ضميرونه نازل شوي وی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي دواړه قومونه د زښتو ډېرو ډلو درلودونکي وه چې د همدغو ډلو په ملحوظ ورته د جمعي ضمائر راجع کړی شوي دي.

په دې باندې علاوه، کله-کله په عربيت کښې د مثنی څخه هم په جمعه تعبير صورت نيسي[١]. او دلته د عربيت همدغه استعمال په نظر کښې نېولی شوی دی، والله ﷻ أعلم.

ب: که څوک وايي چې: په همدغه عبارت کښې د ﴿ ٱلرُّسُلُ ﴾ کلمه جمعه ده حال دا چې ذکرو شوو دواړو قومونو ته دوه پيغمبران (هُود ﷺ، صالح ﷺ) وراستولی شوي وه؟

مونږ وايو چې: څه لرې نه ده چې هغوی ته ډېر پيغمبران ورغلي وي، خو په قرآن کريم کښې مونږ ته فقط د همدغو دواړو په نومونو باندې صراحت شوی دی.

ج: که څوک وايي چې: د ذکر شوي عبارت څخه په ظاهره څرګندېږي چې پيغمبران عاديانو او ثموديانو ته نه وه ورغلي بلکې د هغوی څخه په وړاندې او وروسته زمانو کښې يې لېږلو صورت نيولی وه؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو کرامو د دغه اعتراض د جوابولو دپاره ډېر جوابونه کړي دي[٢]، خو کوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری برېښېدلی دی هغه دا دی چې: په دې مقام کښې پخوانی زمانې او وروستنی زمانې مطلبې نه دي ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته د ﴿ مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ کلمات د ټولو جهاتو څخه کنايه دي[٣].

يعنې عاديانو او ثموديانو ته د دعوت په جريان کښې د هرې خوا څخه پيغمبران ورغله او د ژوند په هر ا. خ باندې يې ورته رڼا واچوله او هم يې په مختلفو اساليبو او طريقو سره ورته دلايل اقامه کړه، خو هغوی خپل کفري خط السير تبديل نه کړ.

څه قرآني نظاير

٣ـ د دې دپاره چې ذکر شوی جواب ښه واضحه شي لاندې قرآني نظاير يې هم ولولئ:

الف: الله ﷻ د همدې قرآن کريم په هکله فرمايلي دي چې: ﴿ لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦ ﴾ [فصلت: ۴۲] يعنې قرآن کريم داسې کتاب دی چې باطل نه د وړاندې خوا او نه د وروسته خوا ورتلای شي (د هيڅ لارې څخه پکښې غلطه خبره نه موندله کېږي).

ب: الله ﷻ د شيطان د خولې څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ ثُمَّ لَأٓتِيَنَّهُم مِّنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ [الأعراف: ١٧] يعنې ای ربه! سوګند دی چې زه به بيا بنيادمانو ته د وړاندې خوا او د دوی د ببرته

(١) روح المعاني ج٢۴ ص١٠٩

(٢) تفسير البغوي ج۴ ص١٠٩؛ البحر المحيط ج٩ ص٢٩٣؛ المحرر الوجيز ج١۴ ص١٧٠

(٣) تفسير الكشاف ج۴ ص١٩١

خوا څخه ورشم (په هرې ممکنې طریقې او حیلې به یې تېر باسم او په هیڅ وسیله به صرفه ونه کړم).

ج: همدې ته ورته مضمون الله ﷻ د نوح ﷺ د پلوه هم مونږ ته نازل کړی دی چې: ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴾ [نوح:۵] یعنې نوح ﷺ وویلې چې ای زما ربه! ما خپل قوم د شپې او ورځې توحید ته دعوت کړ (او په همدې هکله مې هیڅ لاره پرېنښودله خو هغوی زما دعوت قبول نه کړ).

د دوه وو لغاتو معناوې

۴ـ په ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ ﴾ کښې د "صَرْصَر" کلمه یا د شدید اوازکوونکي ګرم باد نوم دی او یا د اوازکوونکي سوړ باد لقب دی[۱].

او د ﴿ نَّحِسَاتٍ ﴾ کلمه د "نَحِسَة" ـلکه "نَظِرَة"ـ جمعه ده چې د صفت مشبه صیغه ده او د "نَحْس" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده[۲]. "نَحْس" دې ته ویل کېږي چې د اسمان څنډې تکې زیړې وګرځي، لکه د اور لمبې چې لوړې ورسره شتون ونه لري[۳]، خو په عربي محاوره کښې د "نَحِسَة" لقب هغې ورځې ته ورکول کېږي کومه چې سراسري په غمونو او مشکلاتو باندې ډکه وي، دغې ورځې ته په پښتو کښې سپېره ورځ او شومه ورځ وایي.

د دغو ورځو تعداد ته الله ﷻ په [الحاقة:۷] ایت کښې اشاره کړې ده چې اوه شپې او اته ورځې وربانډې توند او سخت باد چلېدلی وه، او د دغه باد سختوالي ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾ [الذاریات:۴۲] یعنې دغه باد هیڅ شی نه پرېښود چې وربانډې به ورغی، مګر د ایرو غوندې به یې ګرځاوه.

نو د مضمون حاصل یې داسې کېږي چې: نو مونږ په عادیانو باندې په ډېرو شومو او سپېرو ورځو او شپو کښې داسې توند سوزونکی باد وچلاوه چې ټول یې ایره کړه او د ټولو بنیاد یې ور وویست.

د دې زمانې عادیان

۵ـ نن ورځ[۴] امریکایانو د عادیانو خاصیت خپل کړی دی او غواړي چې د ټولې دنیا څخه د اسلام نوم ورک کړي، د همدې کبله په هر مملکت کښې په مسلمانانو باندې نظامي عملیات کوي چې ځینې وژني او ځینې اسیران ګرځوي.

نن ورځ امریکایان هم وایي چې "مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً" هغه څوک دی چې د قوت د حیثه زمونږ څخه کلک او زیات دی؟ زمونږ مقابله هیڅوک نه شي کولی، مونږ په ټولې نړۍ باندې برلاسي یاستو. د هر چا چې مرګ زړه غواړي نو زمونږ مقابلې ته دې راوړاندې شي.

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۸۱۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۶۴؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۱۲۰
(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۱۱۲
(۳) مفردات الراغب ص۵۰۶
(۴) ۱۴۲۳/۲/۱۴ هق ـ ۱۳۸۱/۲/۶ هش

نن ورخ دوی په ډېر تکبر سره ټولې نړۍ ته د اخطار په توګه وايي چې: هر ملت او هر مملکت باید د دغو دوه لارو څخه یوه د خپل ځان دپاره غوره کړي، چې یا زمونږ مرستندویان شي زمونږ مشري او ریاست قبول کړي، او یا زمونږ په مقابل کښې زمونږ د دښمنانو او تروریستانو په څنګ کښې ودرېږي، دوی حقیقي مسلمانانو مجاهدینو ته د خپلو دښمنانو لقب ورکوي او بس.

نن ورخ که څه هم اسلامي هیوادونه ډېر دي خو افسوس چې د خپلې بې اتفاقۍ د کبله ـ د ایران د اسلامي دولت څخه پرته ـ یو هم په اسلام او مسلمانانو باندې غیرت نه کوي، او نه خپله خپلواکي څرګندولی یا غوښتلی شي.

الله ﷻ ته سوال کوو چې د اوس وخت په عادیانو باندې هم د پخوانیو زمانو د عادیانو غوندې قدرتي آفت ورنازل کړي، او داسې یې تیت پرک کړي لکه څنګه یې چې د افغان مجاهدینو په مقابل کښې روسان تیت پرک کړل، آمین یا رب العالمین.

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾ کښې د ﴿ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾ په عوض "عَلَی الْهِدَايَة" نازل نه کړی شو، حال دا چې دواړه (هداية، هدی) د ﴿ فَهَدَيْنَٰهُمْ ﴾ دپاره مصدرونه دي؟

مونږ وايو چې: که څه هم دغه دواړه مصدرونه د لغت په لحاظ څه فرق نه لري مګر د استعمال په لحاظ دا فرق لري[1] چې: د "هداية" کلمه مطلق لارښوونې ته وضعه شوې ده برابره ده چې لارښوول شوی کس په لارښوونه موصوف شوی وي او که نه (لارښوول یې قبول کړي وي او که نه).

اما د "هدی" کلمه د هغې لارښوونې څخه عبارت ده په کومې سره چې یوازې د الله ﷻ د پلوه لارښوول شوی کس په لارښوولو سره موصوف ګرځولی شوی وي (مطلب ته رسولې شوې وي).

یعنې او مونږ ثمودیانو ته "هداية" وکړ چې عقلونه مو ورکړي وه او شریعت مو د پیغمبرانو په ذریعه ورنازل کړی وه، خو هغوی زمونږ "هداية" د "هُدَی" مقام ته ونه رساوه چې قبول کړی یې وي بلکې د عدم قبول خوا یې غوره کړه او خپل ځانونه یېورباندې ړانده واچول.

همدې مضمون ته ورته مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې ﴿ وَهَدَيْنَٰهُ ٱلنَّجْدَيْنِ ﴾ [البلد: ١٠] یعنې او مونږ انسان ته دواړه لارې وښودلې (چې دا د خیر لاره ده او دا د شر لاره ده، خو کافر انسان د شر لاره خوښه کړه).

یادونه

٧ـ مونږ د الله ﷻ په مرسته د [الأعراف:٧٨] ایت لاندې ښه تحقق کړی دی چې ثمودیان په څه ډول عذاب سره هلاک کړی شوي دي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

(١) مفردات الراغب ص٥٣٨

﴿ وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَآءُ ٱللَّهِ إِلَى ٱلنَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا مَا جَآءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ
سَمْعُهُمْ وَأَبْصَـٰرُهُمْ وَجُلُودُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا۟ لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدتُّمْ عَلَيْنَا ۖ
قَالُوٓا۟ أَنطَقَنَا ٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَنطَقَ كُلَّ شَىْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا
كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَـٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَـٰكِن ظَنَنتُمْ أَنَّ ٱللَّهَ
لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِى ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَىٰكُمْ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ
ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِن يَصْبِرُوا۟ فَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ۖ وَإِن يَسْتَعْتِبُوا۟ فَمَا هُم مِّنَ ٱلْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾

[۱۹] او هغه ورځ یاده کړه چې د الله ﷻ دښمنان به (پکښې) دوزخ ته ورغونډ کړی شي، نو دوی به (پکښې د خوربدلو او بې نظمیو څخه) را ایسارولی کېږي.

[۲۰] آن تردې چې کله په کامل انتظام سره دوزخ ته ورشي نو خپل غوږونه او خپلې سترګې او (هم) خپل پوستکي به ورباندې په هغو جنایتونو سره شهادت ورکړي کوم چې دوی دي چې (په دنیا کښې) یې کوي.

[۲۱] او د الله ﷻ دښمنان به خپلو پوستکو ته وایي چې تاسو په مونږ باندې ولې شهادت اداء کړ؟ (حال دا چې مونږ خو ستاسو د نجات دپاره انکاري شوی وو).

پوستکي به یې (په جواب کښې) وایي: مونږ هغه الله ﷻ چې هر (غږېدونکی) شی غږوي وغږولو، او همده ﷻ تاسو اول خل پیدا کړي یاست (او حواس یې درکړي وه)، او (همدارنګه تاسو ته په دنیا کښې ویل شوي وه چې) خاص همده ﷻ ته به تاسو راجع کړی شئ (خو تاسو ورباندې باور نه کاوه).

[۲۲] او تاسو (په دنیا کښې) نه وئ چې (خپل جنایات) مو پټول چې په تاسو باندې به خپل غوږونه او خپلې سترګې او (هم) خپل پوستکي شهادتونه ورکړي (ستاسو ګومان نه وه چې دا کار به صورت ونیسي)، مګر تاسو (په دنیا کښې) ګومان کاوه چې، یقیناً الله ﷻ د هغو کارونو څخه چې تاسو یې عملي کوئ په ډېرو باندې نه پوهېږي (البته کومو ته چې په پرده کښې صورت وکړی شي).

[۲۳] او (ای مشرکانو!) دغه ستاسو هغه ګومان دی چې تاسو (په بل چا باندې نه بلکې) په خپل رب ﷻ کاوه همدغه (ګومان) تاسو هلاک کړئ (او ابدي دوزخ ته یې وروغورزولئ) نو (په دائمي توګه) د زیانکارانو څخه وګرځېدئ.

[۲۴] نو (ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې) که کفار صبر وکړي (او که صبر ونه کړي) نو (په دواړو
صورتونو کښې) ورته دوزخ استوګنځای دی. او که دوی (په دغې ورځ) د الله ﷻ د راضي کولو هڅه 6
وکړي (چې ایمان راوړي او توبه وباسي) نو دوی به د رضایت قبول کړی شوو څخه نه وي (الله ﷻ به ترې راضي نه شي او نه به یې بېرته دنیا ستانه کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید د دلایلو څخه اعراض کوونکو کسانو ته په دنیاوي عذاب سره تهدید ورکړی شوی وه او په دې ایتونو کښې په اُخروي عذاب سره تهدید ورکولی کېږي چې د توحید عقیده خپله کړئ که نه نو په آخرت کښې به د دائمي عذاب سره مخامخ شئ. نو حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! د دنیاوي عذاب د تهدید څخه وروسته مشرکانو او کفارو ته په اُخروي عذاب سره تهدید ورکړه او په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې:

۱ـ په کومه ورځ چې د الله ﷻ دښمنان او کفار اور او دوزخ ته ورټول کړی شي او د دې دپاره چې په اجتماعي صورت سره پکښې وروغورزولی شي نو دوی به ټولګی-ټولګی وګرځولی شي او هر یو ټولګی به داسې راغونډ کړی شي چې وړاندېني او وروستني به سره په یوه اجتماع کښې صورت ونیسي.

۲ـ آن تر دې چې هغوی دوزخ ته ښه ډېر ورنژدې کړی شي او د دوزخ عذابونه په سترګو وګوري نو سمدستي به د خپلو جنایتونو او کفریاتو څخه انکار وکړي او په سوګند سره به ووایي چې: په الله ﷻ سوګند دی چې مونږ په دنیا کښې مشرکان نه وو، او هیڅکله مو کفر او شرک نه وه غوره کړی.

۳ـ په دغه وخت کښې به الله ﷻ د هغوی په خولو باندې مهر ولګوي او د اختیاري خبرو کولو قوت به ترې واخلي او د هغوی اندامونو ته به امر وکړي چې تاسو واقعیات بیان کړئ. یا په بل عبارت: په دنیا کښې چې ستاسو په وړاندې کوم جنایات واقع شوي دي هغه هوبهو څرګند کړئ او شاهدي ورباندې ورکړئ.

۴ـ نو سمدستي به په کفارو باندې د دوی غوږونه، سترګې، پوستکي او نور اندامونه په هغو جنایتونو سره شهادتونه ورکړي کوم چې دوی په دنیا کښې دي چې عملي بڼه ورکوي او په کسب باندې یې اخته دي.

۵ـ په دې وخت کښې به کفار هک پک حیران شي چې د دوی د خپلو خانونو څخه ورباندې شاهدان تېر شوه، نو د همدې کبله به خپلو اندامونو او خپلو پوستکو ته په عتاب او غُصې سره ووايي چې: تاسو ولې په مونږ باندې شهادتونه ورکړه؟ تاسو خو زمونږ سره په عذابونو کښې شریکان یاست، مونږ خو په دې غرض د خپلو جنایتونو څخه انکار غوره کړی وه چې تاسو ته نجات درکړو، نو په تاسو څه باعث وه چې په ټولو جنایتونو باندې مو تکي په تکي شهادتونه ورکړه؟

۶ـ د کفارو پوستکي او نور اندامونه به جواب ورکړي چې:

الف: مونږ پوهېږو چې تاسو زمونږ د نجات دپاره دروغ وایاست او په دې هم پوهېږو چې زمونږ شهادتونه زمونږ په ضرر تمامېږي، مګر مونږ هغه الله ﷻ ګویان کړو او په خبرو یې راوستلو چې هر شی ګویانوي او هر شی په خبرو باندې راولي، د ده ﷻ د ګویانولو قدرت په ژبو پورې محدود نه دی.

یا په بل عبارت: الله ﷻ هر خبرې کوونکي شي ته د خبرو کولو قوت ورکړی دی، او دا توان هم لري چې هر غیر ناطق شی ناطق وګرځوي، چې مونږ هم د همدغې جملې څخه یاستو. د مثال په توګه: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د خاورو څخه اول ځل پیدا کړي یاست او ستاسو ژبه یې په خبرو سره ناطقه ګرځولې ده نو همدغه اقدس ذات مونږ (ستاسو اندامونه) هم ناطق وګرځولو.

ب: ای مشرکانو! تاسو ته خو د الله ﷻ د پلوه د پیغمبرانو په ذریعه ویل شوي وه چې هرومرو به تاسو الله ﷻ ته راجع کړی شئ او د همده ﷻ په حضور کښې به درباندې خپل اندامونه هم شاهدي اداء کړي، خو تاسو درباندې باور نه کاوه او انکار مو درباندې خپل کړی وه.

ج: د همدې کبله تاسو په دنیا کښې نه وئ چې خپل جنایات مو د خپلو اندامونو څخه پټ کړي وی چې د قیامت په ورځ به درباندې شهادت اداء کړي. یا په بل عبارت: که بالفرض تاسو همدغه ډار درلودی نو په دنیا کښې به د جنایتونو نه وی مرتکب شوی او اجتناب به مو ترې کړی وی.

د: په دې باندې علاوه ستاسو غلط ګومان دا وه چې یقیناً الله ﷻ ستاسو په ډېرو کارونو باندې نه پوهېږي. یا په بل عبارت: الله ﷻ ته هغه جنایات معلوم نه دي کوم چې په پټه وکړی شي.

ه: دغه ګومان ستاسو هغه ګومان وه چې تاسو یې هلاک کړئ او د دوزخ کندې ته یې ورواچولې؛ تاسو په خپل رب ﷻ باندې دغسې غلط ګومان کاوه چې نن ورځ تاسو د زیانکارانو او تاوانیانو د جملې څخه وګرځېدلئ چې د خلاصون چاره درباندې د هره طرفه درولې شوې ده.

۷_ ای پیغمبره! کله چې مشرکان او کفار د خپلو اندامونو د پلوه هم ملامت کړی شي نو په دغه وخت کښې به ورته هیڅ د تمې ځای پاتې نه شي. نو:

الف: که په دغه وخت کښې هغوی صبر وکړي، صبر به ورته ګټه ونه شي رسولی او د دوزخ څخه به نجات ورنه کړی شي بلکې همدغه دوزخ به یې استوګنځای وي او بس.

ب: او که اراده وکړي چې خپل رب ﷻ د خپلو خانونو څخه په توبو او سوالونو سره راضي کړي نو هغوی به د دغه کار کوونکي هم نه وي او نه به یې د توانه پوره شي.

لنډه دا چې په دغې ورځ کښې به په کفارو باندې د نجات ټولې دروازې وتړلی شي، نو دوی ته په کار دي چې نن ورځ د خپل نجات غم وخوري.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَآءُ ٱللَّهِ إِلَى ٱلنَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ۝ حَتَّىٰٓ إِذَا مَا جَآءُوهَا ﴾ کښې د ﴿ يُوزَعُونَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [النمل:۱۷] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د بې نظمۍ د مخنیوي معنی ورکوي. او د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ توری په ذکر شوي کلمې پورې تعلق نیسي او هم پکښې د "ما" توری د تاکید دپاره دی[۱] لکه څنګه چې په ﴿ عَمَّا قَلِيلٍ ﴾ [المؤمنون: ۴۰] ایت کښې د "ما" توری د تاکید دپاره نازل شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۱۱۵؛ تفسير الكشاف ج۴ ص۱۹۵

نو د معنی حاصل بې داسې راخېژي چې: هغه ورځ چې د الله ﷻ دښمنان (کفار) د ډېرو کلکو تدابیرو لاندې دوزخ ته ورټول کړی شي نو هیڅوک به بې نظمي ونه کړی شي چې خواره واره او تیت پرک شي، آن تردې چې کله د پوره نظم لاندې هلته ور ورسېږي، نو د خپلو کفریاتو څخه به انکارې شي ترڅو نجات ومومي، مګر سمدستي به د خپلو اندامونو د شهادت سره مخامخ شي او انکار به ورته بې ګټې وګرځي.

د اندامونو شهادتونه

۲_ په ﴿ شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَرُهُمْ وَجُلُودُهُم ﴾ الآية- کښې دېته اشاره ده چې د قیامت په ورځ به په کفارو باندې خپل خپل اندامونه شهادت ورکړي چې دا یې راباندې کړي دي او دا یې راباندې ویلي دي او داسې نور.

مونږ د الله ﷻ په توفیق همدا موضوع د احادیثو په رڼا کښې د [النور:۲۴] او [یس:۶۵] ایتونو لاندې ځېړلې ده چې بیا ځېړل یې د کتاب د اوږدولو څخه پرته څه ګټه نه لري، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي، خو د دې مقام په لحاظ ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: د دغو ایتونو لاندې ځینو مفسرینو کرامو ښه پرېمانه احادیث راغونډ کړي دي[۱] چې یو ځل لوستل یې ګټور تمامېږي.

ب: په دې مقام کښې الله ﷻ د غوږونو او سترګو او هم د پوستکو شهادت نازل کړی دی خو دغه نزول د حصر په توګه نه دی بلکې د قیامت په ورځ به د لاسونو او پښو په شمول ټول اندامونه شهادتونه ورکړي، لکه چې په نورو نصوصو کښې ورباندې صراحت شوی دی.

ج: ځینې علماء کرام په دې مقام کښې د ﴿ لِجُلُودِهِمْ﴾ څخه د کنایې په توګه غلیظ عورتونه مراد ګڼي[۲]، خو مونږ ته بهتر برېښي چې خپله حقیقي معنی (پوستکي) ترې اراده کړی شي، ضرورت نشته چې غیر متبادرې معنی ته لاس واچولی شي.

د: که څوک وایي چې: په دې کښې څه وجه ده چې د شهادت څخه وروسته به مشرکان یوازې پوستکو ته سوال متوجه کړي او ګیله به ورته وکړي چې دا کار مو ولې وکړ، حال دا چې شهادت خو به ټولو اندامونو ورکړی وي؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې پوستکي تقریباً په ټولو اندامونو باندې مشتمل دی او د تعذیب لومړي څکونکي هم دي نو پوستکو ته ګیله داسې وګڼله شوه لکه ټولو اندامونو ته یې چې ګیله کړې وي او سوال یې ورته متوجه کړی وي.

په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې سوال جواب به هلته د ټولو شهادت ورکوونکو اندامونو سره صورت ونیسي خو الله ﷻ به د مثال په توګه یوازې د پوستکو د سوال جواب په ذکر

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۵؛ تفسیر الطبري ج۲۴ ص۱۰۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۶۴

باندې اکتفاء کړې وي، والله ﷻ أعلم.

هـ: ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې د پوستکو جواب په ﴿ أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ باندې تمام شوی دی او متباقي کلام په جواب کښې شامل نه دی(١)، بلکې الله ﷻ د پوستکو د جواب تائيد نازل کړی دی.

مونږ ته بهتره دا برېښي چې د پوستکو جواب به په ﴿ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾ باندې تمام شوی وي، چې په همدغه طرز تفسير سره مو د مطلب په خلاصه کښې د ايتونو مضمون ليکلی دی.

و: که څوک وايي چې: د ﴿ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾ جملې مضمون داسې راخېژي چې ای مشرکانو! او تاسو به يوازې الله ﷻ ته راجع کړی شئ، حال دا چې په دغه وخت کښې به مشرکان الله ﷻ ته راجع کړی شوي وي او قيامت به قائم وي؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې جمله د مقدر (قِيلَ) دپاره مقوله ده، يعني ای مشرکانو! او تاسو ته په دنيا کښې ويل شوي وه چې د قيامت په ورځ به يوازې الله ﷻ ته راجع کړی شئ خو تاسو ورباندې عقيده نه خپلوله او باور مو ورباندې نه کاوه.

ز: يوه ورځې د کعبې شريفې ترڅنګ درېو کسانو لاندې خبرې اترې وکړې:

يوه پوښتنه وکړه چې ايا الله ﷻ زمونږ خبرې اترې اوري؟

بل جواب ورکړ چې که خبرې په جهر سره وکړو نو الله ﷻ يې اوري او که نه نو نه يې اوري.

درېم کس په جواب کښې وويلې چې که بالفرض الله ﷻ زمونږ خبرې اترې اوري نو ټولې به اوري (برابره خبره ده چې پټې وي او که ښکاره) او که نه يې اوري نو يو ډول خبرې به مو هم نه اوري.

عبد الله بن مسعود ﷺ د دوی خبرې واورېدې او نبي کريم ﷺ ته يې ورسولې چې دغو کسانو داسې خبرې کولې، «فَأَنْزَلَ اللهُ ﴿ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ ﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴾ »(٢) يعني نو الله ﷻ دغه دوه ايتونه د ﴿ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ ﴾ څخه تر ﴿ مِّنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾ پورې نازل کړه.

ح: مفسرينو کرامو په ﴿ وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِى ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَىٰكُمْ ﴾ کښې د نحويت په لحاظ متعدد تحليلونه کړي دي(٣)، خو کوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی(٤)، هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: ﴿ وَذَٰلِكُمْ ﴾ مبتداء ده او هغه ګومان ته اشاره ده کوم چې په وړاندېنې ايت کښې ذکر دی چې الله ﷻ په ډېرو کارونو علم نه لري، العياذ بالله.

---

(١) زاد المسير ج٧ ص٥٩؛ تفسير البغوي ج٤ ص١١٢

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٦٠؛ صحيح البخاري ج٢ ص٧١٢

(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٢٨

(٤) تفسير ابي السعود ج٨ ص١١

دوهم: ﴿ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِى ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ ﴾ د همدغې مبتداء دپاره لومړی خبر دی.
دریم: ﴿ أَرْدَىٰكُمْ ﴾ د همدغې مبتداء دپاره دوهم خبر دی.
نو حاصل یې داسې راخېژي چې: د قیامت په ورځ به پوستکي مشرکان مخاطب کړي او ورته به ووایي چې: ای مشرکانو! تاسو په بل چا باندې نه بلکې په خپل رب ﷻ دغه ګومان وه چې ستاسو په ډېرو اعمالو باندې علم نه لري. همدغه ګومان تاسو هلاک کړئ، د تل دپاره یې په دوزخ کښې وغورزولئ چې د نجات ټولې دروازې درباندې تړلې دي.

څو نکات

۳ـ په ﴿ فَإِن يَصْبِرُوا۟ فَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:
الف: مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ فَإِن يَصْبِرُوا۟ ﴾ څخه وروسته به "أَوْلَا يَصْبِرُوا" جمله مقدره وي. یعنې نو که په دغې ورځ کښې کفار صبر وکړي او که صبر ونه کړي په دواړو صورتونو کښې ورته ابدي دوزخ استوګنځای ټاکلی شوی دی، په آخرت کښې په صبر سره مشکلات نه حل کېږي لکه څنګه چې په دنیا کښې ورباندې حل کېږي.
مونږ خکه ذکره شوې جمله مقدره وګڼله چې د بل ایت څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې: ﴿ سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَجَزِعْنَآ أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِن مَّحِيصٍ ﴾ [إبراهيم: ۲۱] یعنې مشران کافران به کشرانو او پیروانو کفارو ته د قیامت په ورځ ووایي چې: په مونږ ټولو باندې نن ورځ برابره ده چې بې صبري (جزعي فزعي) وکړو یا صبر وکړو (په دواړو صورتونو کښې) مونږ ته خلاصون او نجات نشته.
ب: د ﴿ إِن يَسْتَعْتِبُوا۟ ﴾، ﴿ ٱلْمُعْتَبِينَ ﴾ دواړه کلمې اصلاً د "عُتْبىٰ" ـلکه "بُشْرَىٰ"ـ څخه اشتقاقي شوې دي چې د رضامندۍ معنی ورکوي[1] او څه بیان یې د [النحل: ۸۴] ایت لاندې تېر شوي دي.
نو حاصل یې داسې راخېژي چې: که کفار د قیامت په ورځ د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو هڅې وکړي او وغواړي چې یا یې هملته د محشر په میدان کښې ایمان او توبه قبول وګرځي او یا بېرته دنیا ته ورتاو کړی شي چې هلته د ایمان او توبې سره صالح اعمال ملګري کړي ترڅو د مشکلاتو څخه خلاص او د دوزخ څخه نجات مونده کړي، نو دوی به په دغې ورځ کښې د هغو کسانو د جملې څخه ونه ګرځولی شي کومو ته چې د ذکرو شوو دواړو غوښتنو څخه یوه غوښتنه منظوره کړی شوې وي. او دا خکه چې په مرګ سره د ایمان او توبې د قبول دروازه تړله کېږي او فرصت د لاسه وځي.
همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا يَتَمَنَّى أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ فَإِنَّهُ عِنْدَ انْقِطَاعِ عَمَلِهِ وَلَا يُرَدُّ فَيُسْتَعْتَبُ»[2] یعنې ستاسو یو کس دې هم د مرګ آرزو نه کوي خکه چې همدغه مرګ د عمل

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۷۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۲۸

د انقطاع په وخت کښې صورت نیسي (د عمل انقطاع ورسره ملګرې ده) او بیا دنیا ته نه شي راګرځولی کېدی چې ترڅو ترې د الله ﷻ د رضامندي حاصلولو غوښتنه وکړی شي چې د ګناهونو څخه توبه تائب جوړ شه او د ایمان سره صالح اعمال ملګري کړه.

﴿وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَآءَ فَزَيَّنُوا لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِىٓ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَٰسِرِينَ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَٰذَا الْقُرْءَانِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآءُ أَعْدَآءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا بِـَٔايَٰتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَآ أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾﴾

[۲۵] او مونږ کفارو ته ملګري (شیطانان) ټاکلي دي نو هغوی ته هغه جنایات ښایسته کوي کوم چې د هغوی په وړاندې دي (چې نه جنت شته او نه دوزخ شته او داسې نور) او هغه جنایات هم کوم چې هغوی د خپلو خانونو څخه وروسته پرېږدي (او روزمره پکښې لګیا دي، ترسره کوي یې).

او د عذاب خبره وړباندې په داسې حال کښې په اثبات رسېدلې ده چې هغوی په هغو اُمتونو کښې (شامل) دي کوم چې ترې وړاندې تېر شوي دي، چې د پیریانو او انسانانو څخه عبارت دي. (او دا خکه چې) یقیناً هغوی (ټول) زیانکاران (او تاوانیان) دي (چې د تاوان جبران ورته امکان نه لري).

[۲۶] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (یو تربله او هم پیروانو ته) وایي چې: تاسو دغه قرآن ته غوږ مه ږدئ او په دې کښې (د قرائت پر وخت) شورماشور کوئ شاید چې تاسو وړباندې غلبه مونده کړئ (او په خپله عقیده کلک پاتې شئ).

[۲۷] نو هرومرو (او ضرور) به مونږ هغو کسانو ته سخت عذاب ور وڅکو کومو چې کفر غوره کړی دی (او کفر ته دعوت چلوي)، او هرومرو (او ضرور) به مونږ ورته د هغو بدو اعمالو جزا ورکړو کوم چې دوی دي چې (روزمره) یې کوي.

[۲۸] (ای پیغمبره!) دغه د الله ﷻ د دښمنانو جزا ده چې د اور (دوزخ) څخه عبارت ده، همدوی لره به په دوزخ کښې (د عذابونو) د تلپاتې کېدو کور وي (د دوزخ په داخل کښې به ورته بندیخانه وي).

(الله ﷻ به ورته جزا ورکړي) په دې سبب جزا ورکول چې دوی په دوامداره توګه زمونږ په ایتونو سره جحود (انکار) کوي (او په زړونو کښې وړباندې باور لري).

[۲۹] او هغه کسان به ووایي کومو چې کفر غوره کړی دی (او د شیطانانو دعوت یې قبول کړی دی) چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه دوه کسان راوښیې (راولید کړې) کومو چې مونږ د سمې لارې

څخه اړولي پاسټو چې د پیریانو او بنیادمانو څخه عبارت دي، ترڅو یې موږ د خپلو قدمونو لاندې د دې دپاره وګرځوو چې د ښکته خلکو (ذلیلانو) د جملې څخه جوړ شي.

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا خبره هم شامله وه چې د توحید څخه د اعراض کوونکو کفارو دپاره د هغوی بدګوماني د هلاکت سبب جوړه شوې ده چې الله ﷻ په پټو شیانو باندې نه پوهېږي. په دې ایتونو کښې د هغوی د هلاکت خارجي سبب ته اشاره شوې ده چې إنسي او جني شیطانان یې د هلاکت کندې ته ورغورزوي.

۲ـ هلته د کفارو د ګمراهۍ بیان نازل شوی وه او دلته یې د ګمراه کولو بیان نازل شوی دی. او هم د ګمراه کوونکو او ګمراهانو عاقبت ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د عنادي سرغړوونکو په هکله څه نور مطلب هم قرائت کړه چې:

۱ـ ذکرو شوو اعراض کوونکو (چې د الله ﷻ دښمنئ ته یې په کلکه ملاوې تړلې دي) د نېکیو استعداد د لاسه ورکړی دی او د زړه سترګې یې ړندې دي (هیڅ بصیرت نه لري). نو د همدې کبله ورته موږ داسې انډیوالان ټاکلي دي چې روزمره یې بدې لارې ته اړوي حال دا چې دغه اعراض کوونکي ګومان کوي چې په ډېره ښه لاره باندې روان دي چې ډېر ژر به وربانديې مطلب ته ورسېږي.

یا په بل عبارت: دغه شیطانان انډیوالان ورته لاندې کارونه ښایسته کوي:

الف: هغه کارونه ورته ښایسته کوي په کومو کښې چې اعراض کوونکي کفار لګیا دي او روزمره یې د مخې تېرېږي، او ورته وایي چې د بوتانو عبادت، د اسلام د پرمختګ مخنیوی او داسې نور ډېر ښه کارونه دي.

ب: د آخرت په هکله یې ورته هم عقیده ښکلې ګرځوي، چې نه حساب شته او نه کتاب، نه بیا راژوندي کېدل حقیقت لري او نه به موږ د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شو او داسې نور.

۲ـ په دغو عنادي کفارو باندې ـ چې په زړونو باندې یې مهر لګېدلی دی ـ د تعذیب خبره ثبوت ته رسېدلې ده چې موږ به وربانديې ضرور دوزخ ډک کړو، خو عنادي اعراض کوونکي به د دوزخ په ډکولو کښې یوازې نه وي بلکې دوی به په هغو ډېرو کفري اُمتونو او ډلو کښې شامل وي کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي، برابره خبره ده چې د پیریانو کفري ډلې دي او یا د انسانانو، او دا خکه چې دوی ټول زیانکاران او تاوانیان دي.

۳ـ ای پیغمبره! ذکر شوي عنادي اعراض کوونکي کفار په همدې اکتفاء نه کوي چې پخپله یې حقه لاره خطا کړې ده او د جني او انسي شیطانانو په لمسون په باطله لاره باندې روان دي، بلکې هغوی نور خلک هم د لارې څخه اړوي او د خپلو شیطانانو دپاره کومکیان واقع کېږي چې د نورو خلکو په ګمراه کولو کښې ورسره لاس کوي.

د مثال په توګه: دغه اعراض کوونکي عنادي کفار عوامو ته او هم یو تربله دا توصیه کوي چې: تاسو دغه قرآن کریم ته غوږ مه ږدئ چې په ناڅاپي ډول سره به مو په زړونو څه اغېز وکړي، او همدارنګه د تلاوت په وخت یې کښې شور او غوغا اچوئ چې نور څوک یې هم وانه وري.

که تاسو دغه دوه کارونه وکړئ شاید چې ورباندې به زورور شئ او تاثیر به درباندې ونه کړي، او که نه نو هره ګړۍ دا وېره شته چې زړونه مو د اغېز لاندې راولي او عقیده ورباندې وکړئ.

۴_ نو ای پیغمبره! مونږ به همدغه کسانو ته په دنیا او آخرت کښې ډېر شدید عذاب وروڅکو چې دا ستاسو د شدید کفر نتیجه ده. او همدارنګه به هرومرو مونږ ورته د هغو عملونو جزا هم ورکړو کوم چې دوی دي چې روزمره یې کوي او ورباندې لګیا دي چې خلک د قرآن کریم د اورېدلو څخه منعه کوي او د قرائت په وخت کښې یې شور او غوغا خپلوي.

۵_ ای پیغمبره! دغه د الله ﷻ د دښمنانو (عنادي اعراض کوونکو کفارو) جزا ده چې په آخرت کښې د اور (دوزخ) څخه عبارت ده. همدوی لره په همدغه دوزخ کښې د همېشوالي کور دی چې هیڅکله به ترې رابهر نه شي او نه به ورباندې دوزخ سوړ جوړ شي. او دا ځکه چې:

ذکره شوې جزا ورته د دې کبله ټاکلې شوې ده چې دوی روزمره د دوام په توګه زمونږ د ایتونو څخه په داسې حال کښې انکار کوي چې په زړونو کښې ورباندې باوري دي، خو فقط د عناد د کبله په خپل کفر کلک دي.

۶_ ای پیغمبره! نن ورځ خو ذکر شوي عنادي کفار د خپلو انډیوالانو سره مینه او محبت لري او په اطاعت کښې یې څغلي، برابره خبره ده چې جني انډیوال یې وي او که انسي، خو داسې ورځ راتلونکې ده چې همدغه محبت کوونکې ډلې به د خپل رب ﷻ څخه وغواړي چې:

ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه دوه کسان راولیده کړه کوم چې د پیریانو او انسانانو څخه دي او مونږ یې بې لارې کړي یاستو، ترڅو یې مونږ د پښو لاندې کړو او خپله غُصه ورباندې سړه کړو. ای زمونږ ربه! همدغو ګمراه کوونکو کسانو ته په دوزخ کښې زمونږ څخه لاندې ټیټه طبقه ورکړه ترڅو د سخت عذاب څکونکي وګرځي او د ضلالت او د اضلال دواړو جنایتونو سزا وګوري.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ ﴾ کښې د "قَيَّضْنَا" کلمه اصلاً د "قَيْض" _لکه "بَيْع"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَيْض" د هګۍ پوټکي ته وضعه شوې ده چې د ټولو خواوو څخه یې په هګۍ باندې احاطه کړې وي[1]. یعني مونږ ذکرو شوو عنادي کفارو ته چې بصیرت یې د لاسه ورکړی دی داسې شریر انډیوالان ټاکو کوم چې ورباندې د هر حیثه مسلط وي او ټول حواس یې په خپله خوښه څرخوي (همدا د طبعي او مهر لګولو معنی ده).

همدې مضمون ته په نورو ایتونو کښې هم اشاره شوې ده. لاندې مثالونه یې ولولئ:

(۱) لسان العرب ج۷ ص۲۲۴؛ مفردات الراغب ص۴۲۵

الف: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَـٰطِينَ عَلَى ٱلْكَـٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴾ [مريم:٨٣] يعني ايا ته نه ګوري چې مونږ په کفارو باندې شيطانان مقررو (مسلطوو) چې د ميچنې غوندې يې چورلوي او اواز ترې باسي اواز ويستل.

ب: ﴿ وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَـٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَـٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ ﴾ [الزخرف:٣٦] يعني او هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه ړوند شي او خپل ځان د بې بصيرته خلکو په قطار کښې ودروي، نو د هغه دپاره مونږ شيطان ټاکو چې ورسره انډيوال (ملګرى) وي او څه چې ورته وايي همغه ورته هدايت برېښي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَزَيَّنُوا۟ لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ کښې د "ما، ما" دواړه توري په دې مقام کښې د څه شي څخه کنايي دي؟

مونږ وايو چې: د دغو دواړو تورو په تفسير کښې مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي[1] لکه:

الف: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د هغو کارونو څخه عبارت دى کوم چې په آخرت پورې اړه لري. يا په بل عبارت: دوى ورته ښايسته کوي چې نه جنت شته، نه دوزخ، نه حساب او نه بيا راژوندي کېدل.

او د ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ کلمات د هغو کارونو څخه عبارت دي کوم چې کفار يې روزمره اجراء کوي او خپلو شاوو ته يې پرېږدي، لکه کفريات، شرکيات، د شهواتو پيروي او داسې نور.

ب: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د دنياوي اُمورو معنى ورکوي او ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ د اُخروي اُمورو څخه عبارت دى (دا قول د وړاندې قول په عکس دى).

ج: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د هغو کارونو څخه کنايي دى کوم چې د هغوى په وړاندې دي او پکښې اخته دي، او ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ د هغو کارونو څخه عبارت دى کومو ته چې هغوى قصد لري چې په راتلونکي کښې به يې ترسره کړي.

زمونږ په فکر ذکر شوي اقوال سره چندان منافات نه لري که د بدليت په لحاظ درېواړه اراده کړى شي نو هم څه باک يې نشته.

القول څه معنى؟

٣ـ ځينو مفسرينو کرامو[2] په ﴿ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْقَوْل ﴾ کلمه دلته په ﴿ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ [الأعراف:١٨] سره تفسيره کړې ده، يعنې الله ﷻ ابليس مخاطب کړ چې هرومرو او ضرور به ستا او ستا د پيروانو (ستاسو) ټولو څخه دوزخ ډک کړم.

خو په دې مقام کښې مونږ ته دا هم بده نه برېښي چې ذکره شوې کلمه په عين ايت کښې د ﴿ إِنَّهُمْ

(١) روح المعاني ج٢٤ ص١١٨؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٥٤؛ البحر المحيط ج٩ ص٣٠١

(٢) تفسير ابي السعود ج٨ ص١١

كَانُوا۟ خَـٰسِرِینَ ﴾ څخه عبارت شي، يعنې په هغو كفارو باندې په كومو باندې چې شيطانان مسلط كړى شوي دي، دا خبره په اثبات رسېدلې ده چې يقينًا دوى زيانكاران او تاوانيان دي.

د قرآن كريم د حقانيت بل دليل

۴_ په ﴿ لَا تَسْمَعُوا۟ لِهَـٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْا۟ فِيهِ ﴾ كښې د "ٱلْغَوْا" كلمه د "لَغْو" ـ لكه "قَوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "لَغْو" په عبثو كارونو او عبثو قولونو دواړو كښې استعمالېږي. لكه د خولې غومبر او شپېلي وهل، د تخرگونو څخه اوازونه ويستل او د لاسونو پړقول، د مرغانو چنهار او چغار او داسې نور[1].

د قرآن كريم د حقانيت يو دليل دا دى چې د خپل ځان دپاره په زړونو كښې پخپله ځاى پيدا كوي او څوک چې عناد نه وي نيولى او په عربي ژبه باندې پوهېږي د هغه د ايمان راوړلو دپاره د ايتونو محض اورېدل كفايت كوي.

د همدې كبله الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾ [الأعراف: ۲۰۴] يعنې او كله چې قرآن كريم لوستل كېږي نو تاسو ورته غوږ كېږدئ او چپ شئ؛ شايد چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه مهرباني وكړى شي (او نېكمرغتيا مو په برخه شي).

د مكې مشركانو همدغه اثرات په خپلو زړونو كښې حس كول نو ځكه يې قرآن كريم ته د جادو لقب وركاوه او هم يې يو تربله توصيه كوله چې د قرائت په وخت كښې شورماشور جوړ كړئ او د لغو څخه كار واخلئ[2]، كه نه نو مغلوب به واقع شئ او په زړونو كښې به مو ايمان ځاى ونيسي.

سوال جواب

۵_ كه څوک وايي چې: په ﴿ لَهُمْ فِيهَا دَارُ ٱلْخُلْدِ ﴾ كښې ﴿دَارُ ٱلْخُلْدِ ﴾ د دوزخ څخه عبارت دى حال دا چې د ﴿ فِيهَا﴾ ضمير هم دوزخ ﴿ ٱلنَّارِ﴾ ته راجع دى، نو حاصل يې بايد داسې راوخېژي چې مشركانو ته د دوزخ په داخل كښې دوزخ دى. نو ايا دا معنى صحت لري؟

موږ وايو چې: ذكر شوى كلام د تجريد په بنياد نازل شوى دى، چې په علم المعاني كښې د بديعي محسناتو څخه گڼلى كېږي. د دغه علم په اصطلاح تجريد دې ته ويل كېږي چې يو صفت درلودونكى شى د صفت د مبالغې او قوت د كبله غبرگ اټكل كړى شي[3].

په دې مقام كښې د عذابونو د شدت د حيثه دوزخ داسې اټكل شوى دى لكه چې په داخل كښې يې بالمثل دوهم دوزخ موجوديت ولري او همدغه دوهم (غبرگ) دوزخ د مشركانو دپاره د تعذيب دائمي كور گرځولى شوى دى.

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۱۵۵؛ مفردات الراغب ص۴۷۲

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۷۹

(۳) مختصر المعاني في البديع ص۴۶۶

دوه ډوله تفسير

۶ـ د ﴿ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا ﴾ جمله په لاندې دوه وو ډولونو تفسيره شوې ده:

الف: يو دا چې دلته حقيقتاً تر پښو لاندې کول مطلب دي[۱]. يعني اى زمونږ ربه! کومو دوه کسانو چې مونږ په دنيا کښې بې لارې کړي ياستو هغوى زمونږ د پښو لاندې وغورزوه چې ورباندې وخېژو او د توهين دپاره يې په لغتو ووهو.

ب: بل دا چې ذکره شوې جمله د عذابونو د شدت څخه عبارت ده[۲]. يعني اى زمونږ ربه! هغوى دواړه زمونږ د قدمونو لاندې (د دوزخ په ټيټه طبقه کښې) معذب کړه او زمونږ د عذاب په نسبت غبرګ عذاب ورکړه چې په دنيا کښې بې مونږ ګمراه کړي ياستو.

تبصره

۷ـ زمونږ په نظر ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې هغوى د خپلو ګمراه کوونکو دپاره دوه ډوله توهين وغواړي چې هم يې د پښو لاندې کړي او هم د دوزخ په ټيټه طبقه (شديد عذاب کښې) وغورزولى شي.

پاتې شوه دا خبره چې د دغو کفارو غوښتنې ته به د الله ﷻ د پلوه د "هو" جواب ورکړى شي او که د "نه"؟، نو په دې ارتباط مونږ په احاديثو کښې څه شى مونده نه کړ، اما د متکبرانو په هکله مو پکښې يو حديث مونده کړ چې د توهين دواړو ډولونو ته پکښې اشاره شوې ده. هغه دا:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُوَرِ الرِّجَالِ يَغْشَاهُمُ الذُّلُّ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ يُسَاقُونَ إِلَى سِجْنٍ فِي جَهَنَّمَ يُسَمَّى بُولَسَ تَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ طِينَةَ الْخَبَالِ»[۳] يعني د قيامت په ورځ به متکبران د سږيو په څېرو کښې د سړو مېږتنو غوندې حشر کړى شي چې د هرې خوا څخه به ذلت پټ کړي وي (چې خلک به يې د پښو لاندې کړي) بيا به په دوزخ کښې يوې بنديخانې ته سوق کړى شي چې بولس نومېږي چې د پاسه به ورباندې د اورونو اور وي (د ډېل اور لاندې به وي) دوى ته به د دوزخيانو د زوو او خيرو څخه ورڅښول کېږي، چې فساد د ختو څخه عبارت دي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَـٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَبْشِرُواْ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ۝٣٠ نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِىٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ۝٣١ نُزُلًا مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ۝٣٢ ﴾

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۵۷
(۲) تفسير ابن کثير ج۴ ص۹۸؛ تفسير الطبري ج۲۴ ص۱۱۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۷۶

[۳۰] یقینًا هغه کسان کوم چې وايي زمونږ رب الله ﷻ دی (موحدين وي) بیا (په همدې توحیدي عقیده باندې) کلک ودرېږي، نو په دوی باندې (موقع په موقع) پرښتې ورنازلېږي چې تاسو مه دارېږئ او مه غمژن کېږئ او تاسو په هغه جنت سره زېری قبول کړئ کوم چې تاسو ویٔ چې وعده یې درکړه شوې وه.

[۳۱] مونږ په نژدې (او حقیر) ژوند کښې او په آخرت (وروستني کور) کښې ستاسو دوستان (او ملګري) یاستو، او تاسو ته په آخرت (جنت) کښې هغه نعمتونه شته کومو ته چې ستاسو نفسونه (زړونه) مینه کوي، او (همدارنګه) ستاسو دپاره په جنت کښې هغه څه شته دي کوم چې تاسو یې آرزو وکړئ.

[۳۲] په داسې حال کښې چې (دا ټول نعمتونه ستاسو دپاره) د بښونکي (او) مهربان (الله ﷻ) د پلوه مېلمستیا ده (تاسو ته د اعزاز او اکرام په توګه درکولی کېږي).

ارتباط او توضیحات

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د اعداء الله (کفارو) حالات بیان شوي وه چې شیطانان وربانديې مسلط کړی شوي دي او روزمره یې ضلالت او ګمراهی ته راکاږي.

په دې ایتونو کښې د أولیاء الله (مؤمنانو) حالاتو ته اشاره کېږي چې پرښتې ورسره په دوامداره توګه په استقامت کښې امداد کوونکی دی او د ضلالت څخه په اجتناب کښې ورسره لاس کوي.

استقامة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾ کښې د ﴿ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾ کلمه د "اسْتِقَامَة" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۱]، خو کومه معنی یې چې په زړه پورې برېښي هغه دا ده چې: دلته په ایمان باندې استقامت مطلب دی چې بېرته کفر ته وانه وړي. او دا ځکه چې:

الف: د ﴿ رَبُّنَا ٱللَّهُ ﴾ جمله د توحید د کلمې معنی ورکوي او متبادره دا ده چې د ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾ جمله کښې به د همدغې جملې په مضمون باندې استقامت (او کلکوالی) مطلب وي.

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه صحابي ﷺ په جواب کښې هغه ته توصیه وکړه چې: «قُلْ آمَنْتُ بِاللهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ»[۲] یعنې ووایه چې په الله ﷻ باندې مې ایمان راوړی دی، او بیا په همدغې عقیدې سره کلک شه (او کفر ته مه اوړه).

ج: یو ځلې نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف قرائت کړ او بیا یې وفرمایل چې: «قَدْ قَالَ النَّاسُ ثُمَّ كَفَرَ أَكْثَرُهُمْ فَمَنْ مَاتَ عَلَيْهَا فَهُوَ مِمَّنْ اسْتَقَامَ»[۳] یعنې خلکو ذکره شوې د توحید کلمه ویلې ده خو

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۸، روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۴۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰

بیا یې اکثریت کافر شوي دي، نو هرڅوک (چې کافر نه شي او) په همدغې توحیدي کلمې باندې م شي نو فقط همدغه کس د هغو خلکو څخه شمېرل کېږي د کومو چې استقامت په برخه شوی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: یقینًا د الله ﷻ د پلوه د اطمنان او ډاډینې دپاره په هغو کسانو باندې پرښتې ورنازلېږي کومو چې ایمان راوړی وي او بیا په خپل ایمان باندې د مرګ تر وخته پورې کلک ولاړ وي او بېرته کفر ته ورستانه نه شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په مؤمنانو باندې په کومو وختونو کښې پرښتې ورنازلېږي چې ډاډ او اطمنان ورکوي؟

مونږ وایو چې: د پرښتو د نزول دپاره مفسرینو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي، لکه:

الف: په روزمره ژوند کښې ورته په مشکلاتو کښې عمومًا او په جهادي حالاتو کښې خصوصًا الهام کوي او حتی د سړیو په څېره کښې ورته توصیه کوي او کفار ورسره تعقیبوي، چې د بدر او اُحد په غزاګانو کښې یې څه مثالونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ب: د روح د قبض په وخت کښې هم مؤمن سړي ته زیری ورکوي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې صالح سړي ته د ځنکدن په وخت کښې پرښتې حاضرېږي او ډاډ ورکوي چې: «اخرُجِي أيَّتُهَا النَّفسُ الطَّيِّبَةُ»[۱] یعنې ای پاکېزه روحه! د پاک جسد څخه راووځه، چې الله ﷻ درڅخه راضي دی او د مخې دې رڼا ده.

ج: همدارنګه به مؤمنانو ته د قیامت په ورځ (چې د قبرونو څخه پورته شي) موقع په موقع پرښتې ډاډ ورکوي چې وارخطاکېږئ مه او ډارېږئ مه، ستاسو څخه الله ﷻ راضي دی او هیڅکله به درته په غضب نه شي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ﴾ [الأنبياء:۱۰۳] یعنې مؤمنانو لره به د قیامت په ورځ لوی ډار غمژن نه کړي او سات په سات به ورسره پرښتې ملاقات کوي، چې مه غمژن کېږئ او په هغه جنت سره زېری قبول کړئ د کوم چې ستاسو سره یې په دنیا کښې وعده کړې شوې وه.

یادونه

۴_ ځینو مفسرینو کرامو[۲] جائزه ګڼلې ده چې د پرښتو د کلام حکایت په ﴿ تُوعَدُونَ ﴾ باندې ختم شي او د ﴿ نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ ﴾ تر ﴿ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴾ پورې د هغوی د کلام په حکایت کښې شامل ونه ګڼلی شي، خو ظاهره دا ده[۳] چې دا ټول د پرښتو د کلام حکایت وګڼلی شي.

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۵۹
(۳) البحر المحیط ج۹ ص۳۰۴

یعنې پرښتې به مؤمنانو ته ووایي چې: مونږ په دنیا کښې ستاسو دوستان او نژدې کسان وو، نو په آخرت کښې هم ستاسو انډیوالي او دوستي نه پرېږدو ترڅو چې تاسو جنت ته داخل شئ، چې هلته ستاسو دپاره هر نعمت موجودیت لري او هرڅه چې ستاسو زړونه په رغبت او اشتهاء سره وغواړي نو هغه به درته درکولی کېږي.

لنډه دا چې د مؤمنانو سره به د پرښتو دوستي د قیامت په ورځ هم ادامه ولري او هلته به لا قوت مونده کړي. دا دوستي د کفارو او د شیطانانو د دوستۍ غوندې نه ده چې په مرګ سره ختمېږي بلکې د مرګ څخه وروسته په دښمنۍ سره بدلون مومي، لکه چې څه تفصیل ته یې لږ وړاندې په [فصلت:۲۹] ایت کښې اشاره شوې ده.

هېر مو نه شي

۵ـ په ﴿ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴾ کښې د ﴿تَدَّعُون ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [یس:۵۷] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د "ادعاء" څخه یې اشتقاق موندلی دی او د طلب معنی ورکوي.

خو څرنګه چې دلته همدغه معنی د وړاندېنۍ جملې ﴿ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيٓ أَنفُسُكُمْ ﴾ څخه معلومېږي، نو ځینې مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په "مَا تَتَمَنَّوْا" سره تفسیره کړې ده[1] یعنې ای جنتیانو! تاسو ته په جنت کښې هغه نعمتونه شته دي او درکولی کېږي چې تاسو یې آرزو وکړئ او محض ستاسو په اذهانو کښې خطور وکړي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «...فَيُقَالُ لَهُ فَإِنَّ لَكَ الَّذِي تَمَنَّيْتَ وَعَشْرَةَ أَضْعَافِ الدُّنْيَا»[2] یعنې هغه جنتي ته به ووېل شي کوم چې د ټولو څخه وروسته جنت ته داخل کړی شي چې آرزو وکړه ستا زړه څه غواړي، نو نوموړی به په زړه کښې آرزوګانې وکړي (الله ﷻ پوهېږي چې څومره ارزوګانې به وکړي)، بیا به ورته ووېلی شي چې څومره ارزوګانې چې تا وکړې هغه ټولې تاته درکړی شوې او په دې باندې علاوه د دنیا په پراخۍ سره لس چنده پراخه ساحه هم درکړه شوه (چې د نعمتونو څخه به ډکه وي).

یو نحوي تحلیل

۶ـ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مَا تَدَّعُونَ ﴾ کلمات (د موصول او صلې په لحاظ) مبتدأ ده او د "لَكُمْ" کلمات د متعلق (ثابت) په لحاظ یې خبر دی. اما د ﴿ نُزُلاً مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴾ کلمات د هغه ضمیر څخه حال واقع شوی دی کوم چې په مقدر (ثابت) کښې مستتر دی[3].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "نُزُل" کلمه هغه خوراک او څښاک او فرش ظرف ته وضعه شوې ده

---

(۱) تفسیر الخازن ج۵ ص۳۸۴؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۱۴؛ تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۷

(۳) روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۲

کوم چې د یوه مېلمه دپاره د مېلمستیا په توګه تیار کړی شي[۱].

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي نعمتونه او آرزوګانې په داسې حال کښې په جنت کښې شتون لري چې ستاسو دپاره د ډېر بښونکي او ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه مېلمستیا ده چې د اعزاز او اکرام په توګه به درکولی کېږي.

﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا وَقَالَ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾ ﴾

[۳۳] او د وینا د حیثه د هغه چا څخه څوک ډېر ښایسته دی کوم چې الله ﷻ ته دعوت چلوي او صالح عمل کوي او (هم) وايي چې: یقیناً زه (الله ﷻ ته) د غاړه اېښودونکو څخه یم (او بس. زه په همدې دریځ کلک ولاړ یم).

[۳۴] او نېکي (د بدۍ سره) نه برابرېږي او نه بدي (د نېکۍ سره برابرېږي)، ته په هغې نېکۍ (او ښایسته خوی سره د بدۍ) مخه ونیسه چې هغه ډېره ښه (او ډېره ښایسته) وي، نو ناڅاپه به هغه څوک چې ستا ترمنځ او د هغه ترمنځ عداوت (او دښمني) وي (داسې وګرځي) لکه چې هغه (ستا دپاره) ډېر ګرم (مخلص) دوست وي.

[۳۵] او د دې (ذکر شوي) خاصیت سره پیوستون نه ورکول کېږي مګر هغه کسانو ته کوم چې صبر کوي (او خپل خانونه یې په قابو کښې وي)، او د همدغه خاصیت سره پیوستون نه ورکولی کېږي مګر د لویې برخې خاوند ته (چې د لوی علم او لوی عقل درلودونکی وي).

[۳۶] او که تاته (د دعوت په جریان کښې) د شیطان د پلوه څه ننوتل (وسوسه) درورسېږي نو ته (سمدستي د شیطان څخه) په الله ﷻ سره پنا وغواړه، یقیناً الله ﷻ همدی اورېدونکی (او) پوهېدونکی دی (هر څه اوري او هر څه ورته معلوم دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو کسانو څه صفت نازل شوی وه کوم چې په ایمان مشرف شوي وي او بیا په همدغې توحیدي عقیدې باندې د مرګ تر وخته پورې کلک ودرېږي. په دې ایتونو کښې د هغوی یوه بل ممتاز صفت ته اشاره کېږي چې ذکر شوي مؤمنان د توحیدي عقیدې دپاره دعوت هم چلوي او غواړي چې نور خلک هم د همدوی غوندې په ایمان مشرف وګرځي او د مرګ تر وخته پورې ورباندې کلک او ټینګ ودرېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

(۱) مفردات الراغب ص ۵۱۰

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هغو کسانو څه نور حالات هم قرائت کړه کوم چې د توحید په کلمه باندې کلک ولاړ دي او د پرښتو انډیوالي ورسره په دوامداره توګه صورت نیسي:

۱ـ په چا باندې چې شیطانان مسلط وي هغوی په خپلې ګمراهۍ باندې د پاسه د نورو خلکو د ګمراه کولو هڅه کوي او دعوت ورته چلوي چې د قرآن کریم د قرائت په وخت کښې شورماشور جوړ کړئ. اما مخلص مؤمنان د هغوی په عکس د لاندې صفاتو درلودونکي وي:

الف: مخلص مؤمنان د توحید د کلمې دپاره دعوت چلوي، نو ایا د دغسې کسانو څخه پرته کوم څوک د وینا د حیثه ښایسته شته چې خاص د الله ﷻ د دین دپاره دعوت چلوي؟.

ب: برسېره پر دې، مخلص مؤمنان د اسلام احکام په عمل کښې هم پیاده کوي ترڅو عملي دعوت هم ژوندی وساتي چې نور خلک ورپسې اقتداء وکړي.

ج: مخلص مؤمنان په ډاګه وایي چې: مونږ د مسلمانانو د ډلې څخه یاستو او خپل رب ﷻ ته غاړه ایښودونکي یاستو. نو په همدې اړه نه د چا څخه ډارېږي او نه ترې شرمېږي بلکې په افتخار سره خپله مسلماني اعلانوي.

۲ـ ای پیغمبره! نېکي او بدي په اثراتو کښې سره یو برابري نه دي، نو په همدې بنیاد که څه هم ته حق لرې چې د بدۍ جواب په بدۍ سره ورکړې او د مقابل لوري څخه انتقام او کسات واخلې مګر ته دغه لاره مه خوښوه ترڅو د دعوت په چلښت کښې خنډ واقع نه شي، بلکې ته د بدۍ جواب په نېکۍ سره لا څه چې په ډېرې ښې نېکۍ سره ورکړه او د عفوې سره احسان هم ملګرې کړه.

نو که ته دغه کړنلاره غوره کړې ضرور به تاته هغه څوک کوم چې ستا او د هغه ترمنځ دښمني او عداوت رامنځته شوی وه، داسې سرې وګرځي لکه چې ستا دپاره ګرم او مخلص دوست وي.

۳ـ ای پیغمبره! ذکره شوې ډول کړنلاره د دعوت دپاره ډېره اغېزمنه ده خو هیڅوک یې نه شي خپلولی مګر هغه کسان چې لاندې صفات ولري:

الف: څوک چې صبر کوونکی وي او خپل خانونه یې په خپله اداره او خپل قابو کښې ساتلي وي.

ب: هغه کسان کوم چې د عقل او پوهې د حیثه د غټې برخې خاوندان وي او هم د لویو اجرونو او ثوابونو مستحقین وي.

۴ـ ای پیغمبره! که د دعوت په جریان کښې تاته د شیطان د پلوه څه وسوسه په زړه کښې درچوخه شوه (درولوېده) چې د مقابل لور څخه دې څه ستغې سپورې خبرې واورېدې او یا د هغه د کړنلارې څخه په غُصه شوې، نو په دغه وخت کښې ته په الله ﷻ باندې پنا وغواړه او سوال ورته وکړه چې حوصله دې پیاوړې کړي او استقامت دې روغ وساتي.

او دا څکه چې: یقینًا الله ﷻ ستاسو د دواړو جانبو د اقوالو (خبرو اترو) اورېدونکی دی او ستاسو په ټولو احوالو باندې پوه دی، نو کومه لاره چې تاته د الله ﷻ د پلوه توصیه شوه هغه درته د
دعوت په جریان کښې ضرور په ګټه تمامېږي. تاته په کار دي چې د عمل جامه ورواغوندې ترڅو یې د قیامت تر ورځې پورې ستا د اُمت داعیان کړنلار وګرځوي.

توضيحات

په دې مقام کښې بايد لاندې نُکات په نظر کښې وساتل شي:

١ـ د ﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ مضمون دا دى چې د قول د حيثه د داعي إلى الله څخه هيڅوک بهتر نشته، نو د همدې مضمون څخه څرګندېږي چې د همدې حيثه د داعي إلى غير الله څخه ډېر قبيح او زيات بد بل هيڅوک نشته.

په دعوت کښې عمل هم ډېر اثر لري

٢ـ د ﴿ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾ څخه معلومېږي چې په عمل سره د قولي دعوت اثر زياتېږي او ښه مؤثر واقع کېږي، نو داعيانو ته په کار دي چې صرف په قولي دعوت باندې اکتفاء ونه کړي.

د ښه وضاحت دپاره د يوه حديث شريف مضمون ولولئ:

الف. کله چې په حديبيه کښې د صلحې پرېکړه وشوه او صلحنامه وليکلى شوه نو نبي کريم ﷺ خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته امر وکړ چې: «قُومُوا فَانْحَرُوا ثُمَّ احْلِقُوا»[١] يعنې پورته شئ او خپلې هدايا مو نحرې کړئ، بيا سرونه وخريئ.

ب: نبي کريم ﷺ ذکر شوى امر درې کرته تکرار کړ، خو يوه صحابي ﷺ هم عملي نه کړ (البته چې دوى به تمه درلوده چې په صلحه کښې به څه بدلون صورت ونيسي).

ج: أُم سلمى رضي الله عنها (أُم المؤمنين) نبي کريم ﷺ ته مشوره ورکړه چې: اى د الله نبي! ته هيچا ته څه مه وايه او په پټه خوله خپله هديه نحر کړه او سر خريونکى راوغواړه او خپل سر ورباندې وخريه.

د: نو نبي کريم ﷺ د ذکرې شوې بي بي رضي الله عنها مشوره عملي کړه نو سمدستي صحابه وو کرامو ﷺ خپلې هدايا نحرې کړې او خپل سرونه يې وخريل.

٣ـ په ﴿ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې داعي بايد په خپل دعوتي مطلب کښې متزلزل نه وي بلکې خپل قاطعيت پکښې په ډاګه کړي. د همدې کبله الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې ده چې: ﴿ قُلْ هَٰذِهِۦ سَبِيلِىٓ أَدْعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ [يوسف:١٠٨] يعنې د خپل دعوت په جريان کښې په غوڅه ووايه چې دغه زما لاره ده چې د الله ﷻ (په توحيد معتقد يم او همدې توحيد) ته دعوت چلوم (زه د دغې لارې څخه په هيڅ وجه جار وتونکى نه يم).

۴ـ په ﴿ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د شخصي انتقامونو څخه تېرېدل د دعوت إلى الله اثر زياتوي. د همدې کبله نبي کريم ﷺ د خپل دعوت په جريان کښې په همدغه ايت شريف باندې عمل کاوه، د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:

الف: عائشه رضي الله عنها په يوه حديث کښې وايي چې: «وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ»[٢]

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٨٠

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٢١

نبي كريم ﷺ په بدي، سره بدي، ته جزا نه وركوله مګر عفوه به يې کوله او اعراض به يې ترې كاوه.

ب. عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) په يوه اوږده حديث كښې وايي چې: «وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِنَفْسِهِ»[١] يعني د الله ﷺ پيغمبر د خپل خان دپاره انتقام نه دی اخستی. هو! كله به چې د الله ﷺ د شريعت بې احترامي، صورت ونيوه نو هلته به يې صرف د الله ﷺ دپاره انتقام اخست.

۵ـ كه څه هم په ﴿ ٱدْفَعْ ﴾ سره نبي كريم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی دی خو د مفهوم د عموم د كبله پكښې د قيامت تر ورځې پورې ټول داعيان شامل دي.

۶ـ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه حكمت دی چې د ﴿ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ په عوض "بِالْحَسَنَةِ" نازل نه كړی شو، سره د دې چې دغه عبارت د ﴿ وَلَا تَسْتَوِي ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ﴾ سره ډېر ښه پيوند اخلي؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف كښې د بدۍ د مخنيوي په ډېر ښه او ډېر غوره صورت باندې صراحت شوی دی. په دغه ډول نزول كښې د بديو د مخنيوي دپاره لاندې دوه صورتونه ښودلي شوي دي:

الف. يو صورت يې ډېر بهتر صورت دی چې په ډېرې ښې (نېكۍ) سره يې مخه ونيوله شي، چې په عدم انتقام باندې علاوه څه احسان هم ورسره وكړی شي، په همدې صورت باندې په ايت شريف كښې صراحت شوی دی.

ب. بل صورت يې بهتر دی خو ډېر بهتر نه دی، چې يوازې په عدم انتقام باندې اكتفاء وكړی شي او احسان ورسره ضميمه نه كړی شي.

كه بالفرض هغه عبارت نازل شوی وی كوم چې په سوال كښې ذكر دی نو لومړی صورت به پټ پاتې وی حال دا چې دا ډېر غوره صورت دی.

۷ـ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه حكمت دی چې په ﴿ كَأَنَّهُۥ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴾ كښې د ﴿ كَأَنَّهُۥ ﴾ كلمات اضافه نازل كړی شوه، چې په تشبيه باندې دلالت كوي؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ: دا د دې دپاره چې دغه نتيجه د ذكر شوې كړنلارې كوچنۍ نتيجه ده[٢]. يعني ای مخاطبه! كه ته دغه كړنلاره خپله كړې نو غالبه دا ده چې كلک دښمن به دې مخلص دوست وګرځي او كه نه نو د مخلص دوست غوندې خو به دې جوړ شي او د شره خو به يې بې غمه شې. كه بالفرض نه دا صورت ونيسي او نه هغه، نو ضرور به ستا دښمن عناد نيولی وي او سترګې به يې ورباندې پټې كړې وي.

۸ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ ﴾، ﴿ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ ﴾ كښې د "ها، ها" دواړه ضميرونه څه شي ته راجع دي؟

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٥٠٣

(٢) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٨٦

مونږ وايو چې دغه دواړه ضميرونه هغه خصلت او عادت ته راجع دي په کوم باندې چې وړاندېنۍ جمله دلالت کوي، هغه دا چې څوک د بدۍ مخنيوی په نيکۍ سره کوي.

۹ـ د ﴿ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ نَزۡغٌ ﴾ الآية- غوندې يو ايت وړاندې په [الأعراف: ۲۰۰] کښې تېر شوي دي چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د ارتباط په لحاظ هلته يو نقلي تفسير او يو لغوي تحليل ليکلی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، خو د مقام په لحاظ وړباندې وراضافه کوو چې:

الف: په ﴿ ٱدۡفَعۡ بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾ کښې د انسي شيطان د وسوسې مخنيوي ته اشاره شوې ده، او په ﴿ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ ﴾ سره د جني شيطان د وسوسې د مخنيوي چاره ښودله کېږي څکه چې:

ب: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې يو صحابي ﷺ مخاطب کړ چې: «فَإِذَا قُلْتَ بِسْمِ اللهِ تَصَاغَرَتْ إِلَيْهِ نَفْسُهُ حَتَّى يَكُونَ أَصْغَرَ مِنْ ذُبَابٍ»[۱] يعنې نو کله چې ته د الله ﷻ په نامه قول وکړې (او الله ﷻ ياد کړې) نو شيطان ته خپل ځان کوچنی (ښکاره) شي حتی چې د يو مچ څخه هم ورته وړوکی شي.

﴿ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِ ٱلَّيۡلُ وَٱلنَّهَارُ وَٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُۚ لَا تَسۡجُدُواْ لِلشَّمۡسِ وَلَا لِلۡقَمَرِ وَٱسۡجُدُواْۤ لِلَّهِ ٱلَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَإِنِ ٱسۡتَكۡبَرُواْ فَٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُۥ بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَهُمۡ لَا يَسۡـَٔمُونَ۩ ﴿٣٨﴾ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنَّكَ تَرَى ٱلۡأَرۡضَ خَٰشِعَةً فَإِذَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهَا ٱلۡمَآءَ ٱهۡتَزَّتۡ وَرَبَتۡۚ إِنَّ ٱلَّذِيٓ أَحۡيَاهَا لَمُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰٓۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُلۡحِدُونَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا لَا يَخۡفَوۡنَ عَلَيۡنَآۗ أَفَمَن يُلۡقَىٰ فِي ٱلنَّارِ خَيۡرٌ أَم مَّن يَأۡتِيٓ ءَامِنٗا يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ ٱعۡمَلُواْ مَا شِئۡتُمۡ إِنَّهُۥ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۷] او د الله ﷻ (د توحيد او قدرت) د دلايلو څخه شپه او ورځ او لمر او سپوږمۍ هم دي، تاسو لمر ته سجده مه کوئ او مه سپوږمۍ ته، تاسو هغه الله ﷻ ته سجده (عبادت) وکړئ چې لمر او سپوږمۍ او هم شپه او ورځ يې پيدا کړي دي، که تاسو ياست چې خاص الله ﷻ ته عبادت کوئ (نو مخلوقات ورسره پکښې برخوال مه ګرځوئ).

[۳۸] نو که خلکو (او کفارو د عبادت د اختصاص څخه) تکبر وکړ (او ستا دعوت يې قبول نه کړ) نو (هيڅ باک يې نشته څکه) هغه کسان کوم چې ستا د رب ﷻ په نزد (موجود) دي هغوی الله ﷻ ته شپه او ورځ په داسې حال تسبيحات وايي (او عبادت يې کوي) چې نه ستړي کېږي (عبادت يې فطري شی دی).

[۳۹] او د الله ﷻ (د توحيد او قدرت) د دلايلو څخه دا هم ده چې: يقيناً ته ځمکه په داسې حال

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۴۹

کښې ګوري چې وچه کلکه وي (او نباتات پکښې شتون نه لري)، نو کله چې ورباندې مونږ (د اسمانه اوبه) ورنازلې کړو نو (همدغه وچه کلکه ځمکه) وخوځېږي او پورته شي (په نباتاتو سره ویرسېږي او شنه شي).

یقینًا هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه (مړه) ځمکه راژوندۍ کوي هرومرو د مړو ژوندي کوونکی هم دی (چې بیا به یې د قبرونو څخه راپورته کړي) یقینًا الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت ښتن دی (هر څه یې د واکه پوره دي).

[٤٠] یقینًا هغه کسان کوم چې زمونږ په ایتونو کښې (په ناحقه پټ) میلان کوي، په مونږ باندې نه پټېږي، (مونږ ته څرګند دي چې ضرور به سزا ورکړو).

ایا نو هغه څوک بهتر دی چې په اور (دوزخ) کښې وراچولی کېږي او که هغه څوک چې د قیامت په ورځ د امن درلودلو په حال کښې راتلل کوي؟.

(ای خلکو! کله چې تاسو د الحاد لاره خوښه کړه) نو هغه عمل وکړئ کوم چې ستاسو خوښه وي، یقینًا الله ﷻ په هغو اعمالو سره بینا دی کوم چې تاسو یې روزمره کوئ (نو هر چاته به مناسبه سزا یا جزا ورکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغه داعي إلی الله ذکر نازل شوی وه کوم چې ناطق وي او په قول سره دعوت چلوي، او په دې ایتونو کښې د هغو داعیانو ذکر ته اشاره کېږي کوم چې خبرې نه کوي (په پټه خوله د الله ﷻ وحدانیت ته بلنه کوي) چې د توحید د دلایلو څخه عبارت دي، او همدارنګه پکښې په همدې ارتباط څه نور مطالب هم نازل شوي دي.

یعنې ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د توحید خیني دلایل قرائت کړه چې په پټه خوله دعوت چلوي او د ناطق داعي إلی الله سره کومک کوي هغه دا چې:

١ـ د الله ﷻ د وحدانیت او د کامل قدرت د اسماني دلایلو څخه لاندې دلایل هم دي:

الف: شپه او ورځ دواړه دلالت کوي چې الله ﷻ د کامل قدرت خاوند دی او هیڅوک ورسره په عبادت کښې اشتراک نه لري.

الله ﷻ په دوامداره توګه شپه په ورځ کښې او ورځ په شپه کښې ننباسي او همدارنګه په دائمي توګه دواړه یو بل تعقیبوي.

ب: د لمر او سپوږمۍ ختل او پرېوتل د الله ﷻ د کامل قدرت ډېرې لویې نښې دي چې هیڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري، که نه نو په دغه منظم ډول به یې ادامه نه وی درلودلې.

ج: همدارنګه د ګڼ شمېر ستورو ختل او پرېوتل او د کامل تنظیم لاندې حرکت کول د الله ﷻ د وحدانیت ستره نښه ده.

٢ـ نو ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې:

ای خلکو! تاسو مه د لمر عبادت کوئ، او مه د سپوږمۍ، او نه بل کوم ستوري ته سجده وکړئ؛ او دا ځکه چې دا ټول مخلوقات دي او هیڅ مخلوق د عبادت لیاقت نه لري. بلکې تاسو د هغه الله ﷻ عبادت وکړئ او د اشتراک د عقیدې څخه خپل ځانونه بچ کړئ چې ذکر شوي مخلوقات یې پیدا کړي دي او یوازې همدی ﷻ یې خالق دی او بس.

نو ای خلکو! که تاسو یاست چې خاص الله ﷻ ته عبادت کوئ نو خاص همدی ﷻ په وحدانیت سره وپېژنئ او شریک یا شریکان ورسره پکښې مه دروئ.

۳ـ ای پیغمبره! که خلکو او په تېره بیا مشرکانو ستا خبره ونه منله او د غیر الله ﷻ په عبادت باندې کلک ودرېده (تکبر یې غوره کړ او یا یې ادامه ورکړه) نو ته پوه شه چې دوی الله ﷻ ته هیڅ ضرر نه شي رسولی. او نه الله ﷻ د دوی عبادت ته څه اړتیا لري.

د دې سره-سره چې الله ﷻ د هیڅ مخلوق عبادت ته محتاج نه دی، هغه پرښتې کومې چې ستا د رب ﷻ په نزد موجودیت لري چې یوازې د همده ﷻ څخه په غیر یې هیڅوک په تعداد نه پوهېږي، شپه او ورځ الله ﷻ ته تسبیحات وایي حال دا چې هغوی هیڅکله ستومانه کېږي هم نه، بلکې تسبیحات ویل یې د فطرت غوښتنه ده.

۴ـ ای پیغمبره! خپل أمت ته د الله ﷻ د وحدانیت د دلایلو څخه یو ځمکنی دلیل هم بیان کړه: یقیناً ته ځمکه ګورې چې وچه کلکه وي او د نبات د زرغونولو څخه عاجزه او مړه وي، خو کله چې وریاندې مونږ د اسمان څخه اوبه وربښکته کړو او باران ورباندې وورو، نو سمدستي د ځمکې ځرنګوالی بدل شي چې: دستي پکښې خوځښت پیدا شي او د نباتاتو په تېغونو سره راوپړسېږي، او د خپلې ګېډې څخه ډېر باغونه راوباسي.

نو هغه اقدس ذات چې ذکره شوې مړه ځمکه راژوندۍ کوي او په نباتاتو سره یې تکه شنه زرغونه ګرځوي همدغه ﷻ هرومرو د قیامت په ورځ د قبرونو څخه د مړو راژوندي کوونکي هم دی، او دا ځکه چې همدغه الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی. نو همدی ﷻ د عبادت لیاقت لري او بس، د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک نه د ځمکې څخه یو نبات رازرغونولی شي او نه د عبادت لیاقت لري.

۵ـ نو ای پیغمبره! هرڅوک چې زمونږ په دلایلو کښې الحاد کوي او په کومو مطالبو باندې چې مونږ اقامه کړي دي د هغو د اثبات دپاره ترې استفاده نه کوي، هغوی په مونږ باندې پټ نه دي، هغوی مونږ ته معلوم دي چې په خپل وخت به ورته مناسبه سزا ورکړو، او په دوزخ کښې به یې په دائمي توګه ورغورزوو.

نو ایا هغه څوک چې په دوزخ کښې د توهین په توګه ورواچول شي بهتر دی او یا هغه څوک بهتر دی کوم چې د قیامت په ورځ د أمن درلودلو په حال کښې راشي او په امن باندې علاوه د جنت نعمتونه هم ورته ورکړئ شي؟

۶ـ ای پیغمبره! یو خل کفار او مشرکان مخاطب وګرځوه او ورته ووایه چې:

ځکه چې تاسو د داعي الی الله دعوت نه قبلوئ او هم قدرتي دلایل د پښو لاندې کوئ او تکبر مو اوج ته رسېدلی دی، نو وکړئ څه مو چې خوښه وي، د دنیا ورځې محدودې دي ډېر ژر به د قیامت په ورځ د حساب کتاب سره پیوستون مونده کړئ. نو هلته به الله ﷻ تاسو ته موافقه سزا درکړي. دا ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو يې کوئ او پکښې لګیا یاست.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې په ﴿ ٱلَّذِي خَلَقَهُنَّ ﴾ کښې د "هُنّ" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

موږ وایو چې د دغه ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱] خو کوم احتمال چې موږ ته بهتر برېښېدلی دی[۲] هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي.

الف: دغه ضمیر "هُنّ" د لمر او سپوږمۍ او هم د ورځې او شپې مجموعې ته راجع دی.

ب: دغه څلور واړه غیر ذو العقول دي او د غیر ذو العقولو جمعه په دوه ډوله تاویل مونډلی شي.

اول: یو دا چې د مفرد مونث (جماعة) په تاویل سره مول کړی شي او د مفرد مونث ضمیر ورته راجع کړی شي.

دوهم: بل دا چې د مونثاتو په نظر ورته وکتل شي.

په دې مقام کښې هم دغه دوهم تاویل معمول ګرځولی شوی دی

ج: که څوک وایي چې مشرکانو خو لمر او سپوږمۍ مسجودان (معبودان) ګرځولي وه، شپې او ورځې ته خو هغوی عبادت نه کاوه چې دواړه د اعراضو څخه دي، او د هغوی په نزد یې هم د معبودیت لیاقت نه درلود، نو په کار وه چې د "هُنّ" په عوض "هُمَا" نازل شوی وی، ترڅو شپې او ورځې ته یې شمولیت نه وی مونډلی؟

موږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ: شاید چې په دغسې نزول کښې به مشرکان په غوږ وهلی شوي وي چې د مسجودیت او معبودیت په لحاظ اعراض او اجسام یو برابر دي، چې دواړه مخلوقات دي او مخلوق د عبادت لیاقت نه لري، نو مشرکانو ته په کار دي چې لمر او سپوږمۍ ته هم د شپې او ورځې غوندې په عبادت قائل او معتقد ونه ګرځي چې دا ټول غیر مستحقین دي.

سأم څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَإِنِ ٱسۡتَكۡبَرُواْ فَٱلَّذِينَ ﴾ الآية- کښې لاندې مطالبو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ لَا يَسۡـَٔمُونَ ﴾ کلمه د "سأم" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ستومانتیا معنی ورکوي[۳]. او په همدې معنی باندې په یوه حدیث کښې هم استعماله شوې ده چې نبي کریم ﷺ

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۱۴۲، روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۵

(۲) تفسیر ابی السعود ج۸ ص۱۵

(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۲۸۰

کله چې تاسو د داعي إلى الله دعوت نه قبلوئ او هم قدرتي دلایل د پښو لاندې کوئ او تکبر مو اوج ته رسېدلی دی، نو وکړئ څه مو چې خوښه وي، د دنیا ورځې محدودې دي ډېر ژر به د قیامت په ورځ د حساب کتاب سره پیوستون مونده کړئ. نو هلته به الله ﷻ تاسو ته موافقه سزا درکړي. دا ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو یې کوئ او پکښې لګیا یاست.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَهُنَّ ﴾ کښې د "هُنَّ" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: د دغه ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱] خو کوم احتمال چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی[۲] هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: دغه ضمیر "هُنَّ" د لمر او سپوږمۍ او هم د ورځې او شپې مجموعې ته راجع دی.

ب: دغه څلور واړه غیر ذو العقول دي او د غیر ذو العقولو جمعه په دوه ډوله تاویل مونډلی شي:

اول: یو دا چې د مفرد مؤنث (جماعة) په تاویل سره مؤل کړی شي او د مفرد مؤنث ضمیر ورته راجع کړی شي.

دوهم: بل دا چې د مؤنثاتو په نظر ورته وکتل شي.

په دې مقام کښې همدغه دوهم تاویل معمول ګرځولی شوی دی.

ج: که څوک وایي چې: مشرکانو خو لمر او سپوږمۍ مسجودان (معبودان) ګرځولي وه، شپې او ورځې ته خو هغوی عبادت نه کاوه چې دواړه د اعراضو څخه دي، او د هغوی په نزد یې هم د معبودیت لیاقت نه درلود، نو په کار وه چې د "هُنَّ" په عوض "هُمَا" نازل شوی وی، ترڅو شپې او ورځې ته یې شمولیت نه وی مونډلی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ اعلمـ: شاید چې په دغسې نزول کښې به مشرکان په غوږ وهلی شوي وي چې د مسجودیت او معبودیت په لحاظ اعراض او اجسام یو برابر دي، چې دواړه مخلوقات دي او مخلوق د عبادت لیاقت نه لري، نو مشرکانو ته په کار دي چې لمر او سپوږمۍ ته هم د شپې او ورځې غوندې په عبادت قائل او معتقد ونه ګرځي چې دا ټول غیر مستحقین دي.

سَام څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَإِنِ ٱسۡتَكۡبَرُواْ فَٱلَّذِينَ ﴾ الآیة- کښې لاندې مطالبو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ لَا يَسۡـَٔمُونَ ﴾ کلمه د "سَام" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ستومانتیا معنی ورکوي[۳]. او په همدې معنی باندې په یوه حدیث کښې هم استعماله شوې ده چې نبي کریم ﷺ

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۱٤۲؛ روح المعاني ج۲٤ ص۱۲۵
(۲) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۵
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۲۸۰

فرمايلي دي چې: «فَإِنَّ اللهَ لَا يَسْأَمُ حَتَّى تَسْأَمُوا»[1] يعنې نو يقيناً الله ﷻ (د اجرونو په ورکولو باندې) نه ستومانه کېږي ترڅو چې تاسو (په عبادت کولو سره) ستومانه شئ. يا په بل عبارت: الله ﷻ سره اجرونه ډېر دي خو تاسو د خپلو ځانونو د حقونو مراعات وکړئ، او د توان څخه ورپورته عبادت مه کوئ.

ب: د همدې ايت مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوى دى چې: ﴿ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴾ [الأنبياء: ٢٠] يعنې د الله ﷻ پرښتې داسې مخلوق دى چې شپه او ورځ (تل) د الله ﷻ تسبيحات وايي چې سستېږي نه.

د تلاوت يوولسمه سجده

د ﴿ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴾ په کلمه باندې د تلاوت يوولسمه سجده ده، په کار دي چې تلاوت کوونکي يې هېره نه کړي.

د تلاوت د سجدې ځينې ضروري احکام د [الأعراف:٢٠٦] ايت لاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، نو هيله ده چې د لوستلو دپاره يې هملته مراجعه وکړى شي.

د إلحاد معنى

٣ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا ﴾ کښې د ﴿ يُلْحِدُونَ ﴾ کلمه د "إلحاد" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٨٠] ايت لاندې ليکلي دي چې د "إلحاد" کلمه هغه ميلان ته ويل کېږي کوم چې د استقامت څخه يوې څنډې ته صورت ونيسي.

خو مفسرينو کرامو د الله ﷻ په ايتونو کښې الحاد کول په متعددو معناوو سره تفسير کړي[2] لکه:

الف: چې د الله ﷻ ايتونو ته فاسد تاويلونه ورکړي.

ب: د ايتونو د تلاوت او قرائت په وخت کښې شورماشور کول، د خولې شپېلى وهل او يا غومبر، د تخرګونو څخه اوازونه ويستل او داسې نور.

ج: چې ايتونو ته د کذب نسبت وکړى شي او يا ورباندې د جادو او کوډو نومونه کېښودل شي.

غالبه دا ده چې مفسرينو کرامو به د الحاد دپاره فقط د مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کړې وي او حصر به يې مطلب نه وي، ځکه چې مشرکانو نور ډولونه الحاد هم کاوه.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلذِّكْرِ لَمَّا جَآءَهُمْ ۖ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَّا يَأْتِيهِ ٱلْبَٰطِلُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۦ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾ مَّا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِن قَبْلِكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَّقَالُواْ

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج ١٠ ص٩٥

(٢) روح المعاني ج٢٤ ص١٢٦، المحرر الوجيز ج١٤ ص١٩٠، تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٦٦

لَّوْلَا فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥٓ ءَا۬عْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ
وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُو۟لَٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن
مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَٱخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن
رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِى شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَّنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ وَمَنْ
أَسَآءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۱] یقینًا هغه کسان کوم چې په ذکر (قرآن کریم) سره کافر شوي دي (دوی ورباندې) په هغه وخت کښې (کافر شوه) چې کله ورته راغی (سمدستي یې ورباندې کفر غوره کړ).
حال دا چې یقیناً دا (قران کریم) عزتمند (کلک) کتاب دی چې:

[۴۲] باطل (دروغ) ورته نه د وړاندې خوا څخه راتلای شي او نه د وروسته خوا څخه (بلکې د هر جهته او هر حیثه محفوظ دی، او هم دا کتاب) د ډېر حکمت خاوند (او) د ښو صفاتو درلودونکي (الله ﷻ) د پلوه نازل کړی شوی دی (که بالفرض کافرانو یې په تکذیب کښې عجله نه وی کړې نو نژدې وه چې ایمان یې ورباندې په برخه شوی وی).

[۴۳] (ای پیغمبره!) تاته (د خپل کفري اُمت د پلوه) نه ویلی کېږي مګر هغه وېناګانې کومې چې ستا څخه وړاندې نورو پیغمبرانو ته (د خپلو اُمتونو د پلوه) ویلی شوې وې. یقینًا ستا رب ﷻ د مغفرت خاوند او د دردناک عذاب څښتن دی (مغفرت او تعذیب دواړه یې په اختیار کښې قرار لري).

[۴۴] او که بالفرض مونږ دا (ذکر) اعجمي قرآن ګرځولی وی (چې په اعجمي لغت کښې مو نازل کړی وی)، نو هرومرو به دغو (عنادي کفارو) ویلي وی چې: د دې کتاب ایتونه ولې (مونږ ته) واضحه (تفصیلوار) نه دي ګرځولی شوي؟ (مونږ په اعجمي ژبه نه پوهېږو. او هم به یې ویلي وی چې:) څنګه په عربي مخاطب باندې اعجمي کلام نازل کړی شو؟!
(نه ورته) ووایه چې: دا (ذکر په همدغه حال کښې) د هغو کسانو دپاره هدایت او شفاء دی کومو چې (ورباندې) ایمان راوړی دی (او په حقانیت یې باور لري)، او (بالمقابل) هغه کسان کوم چې (ورباندې) ایمان نه راوړي (هغوی چې دي) په غوږونو کښې یې درونډوالی دی او همدا ذکر ورباندې ړندوالی دی (په زړونو یې مهر لګېدلی دی).
(بلکې) همدوی (داسې دي لکه چې دوی) ته د لرې ځای څخه اواز کولی کېږي (چې په مطلب باندې یې نه پوهېږي).

[۴۵] او یقینًا مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه خو (د خلکو دپلوه) پکښې اختلاف وشو (چې چا قبول کړ او چا ترې انکار وکړ نو ته مه غمژن کېږه ستا په کتاب کښې به هم ستا اُمت په همدغو دوه وو ډلو ووېشلی شي).

او که ستا د رب ﷻ د پلوه داسې خبره نه وی چې پخوا تېره شوې ده نو د هغوی ترمنځ به (سمدستي) فیصله شوې وی (او قیامت ته به نه وی ټال کړی شوي).

او یقیناً کفار چې دي د دې ذکر (قرآن کریم) څخه په شک اچوونکي شک (ډېر قوي شک) کښې پراته دي.

[۴۶] (بیا هم ته مه غمژن کېږه ځکه) هرڅوک چې صالح عمل وکړي نو د خپل خان دپاره یې (ګټه) ده، او هرڅوک چې بد عمل وکړي نو فقط په خپل خان باندې یې (بدي) باره کړه.

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د بندګانو په هکله هیڅ ظلم کوونکی نه دی (چې نېک عمل ته یې اجر ورنه کړي او یا د بد عمل سزا د استحقاق څخه اضافه ورکړي).

ارتباطونه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په همدې ارتباط پکښې لاندې ټکو ته اشاره شوې ده:

۱_ په ډېر لوی ساکت داعي إلی الله (قرآن کریم) باندې د کفارو اعتراض او د هغه رد.

۲_ د دعوت په مقابل کښې د کفارو کلک عناد او په همدې هکله نبي کریم ﷺ ته تسله او ډاډ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د دعوت په تړاو په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ یقیناً هغو کسانو کومو چې عناداً کفر غوره کړی دی او په خپل اعراض باندې په دائمي توګه کلک دي، کله چې دوی ته د الله ﷻ ذکر (قرآن کریم) ورغی سمدستي یې ورباندې کفر ته ترجیح وکړه، او هیڅ فکر او تدبر یې پکښې ونه کړ، که بالفرض لږ څه ځنډ یې کړی وی او د فکر او تدبر څخه یې پکښې کار اخستی وی نو کفر به یې نه وی غوره کړی. او دا ځکه چې:

الف: دا قرآن کریم داسې معزز او کلک کتاب دی چې د هیڅ طرف څخه پکښې باطل او بې بنیاده شی لار نه شي موندلی او نه پکښې شته، بلکې د هر حیثه په حقایقو مشتمل او په اعجاز باندې ډک دی.

ب: دا کتاب د هغه اقدس ذات ﷻ د پلوه نازل شوی دی چې د حکمتونو درلودونکی دی او د ډېرو ښو صفاتو او حمدونو لرونکی دی، نو د الله ﷻ د شان عظمت پکښې د ورایه ځرګندېږي.

۲_ ای پیغمبره! ته د خپل اُمت د عنادي کفارو څخه ډېر زیات مه متاثر کېږه چې په قرآن کریم کښې تدبر نه کوي او په عاجلانه توګه ورباندې د کوډو، شعر او نور نومونه ږدي، او یا تاته جادوګر او شاعر وایي. ته ځکه مه خپه کېږه چې:

الف: ته په دغو لقبونو کښې یوازې نه یې، کفار چې تاته ستا د تکذیب په موخه کومې خبرې کوي او کوم لقبونه چې درکوي، هغه خبرې یې ستا څخه وړاندې پیغمبرانو ته هم کړې وې او هغوی ته یې هم همدغه لقبونه ورکړي وه.

ب: خو د دغو جنايتونو سره‌سره که ستا د زمانې کفار د عناد څخه لاس واخلي او په رښتيانو معناوو کښې په تابانديې ايمان راوړي، نو يقيناً ستا رب ﷻ د مغفرت خاوند دی په تېرو شوو کفرياتو باندې به يې ونه نيسي.

ج: او که نه دوی همدغه کفري حالاتو ته ادامه ورکړي نو بې شکه چې ستا رب ﷻ د دردناک عذاب څښتن دی، نو موافقه او مطابقه سزا به ورکړي.

۳_ ای پيغمبره! ستا د زمانې کفار د ايمان د نه راوړلو دپاره بهانه تراشي او وايي چې: که دا قرآن کريم په اعجمي لغت کښې نازل شوی وی نو مونږ به پرې باور کړی وی چې دا حقاني کتاب دی ځکه چې ته نه په اعجمي لغت باندې خبرې کولی شې او نه وربانديې کتاب ليکلی شې، څرنګه چې دا کتاب په عربي لغت کښې نازل شوی دی او ته هم د عربو څخه يې نو معلومه شوه چې دا کتاب الهي کتاب نه دی بلکې تا د خپله خانه جوړ کړی دی او په دروغو دې الله ﷻ ته منسوب ګرځولی دی.

۴_ ته کفارو ته په جواب کښې ووايه چې:

الف: که زما عربيتوب د دې خبرې دليل وي چې دا کتاب ما جوړ کړی دی نو تاسو خو هم عربان ياست، تاسو خو په اجتماعي توګه په يوه ايت يا يوه سورت کښې د دې کتاب سره سيالي وکړئ؟ ايا دا عجيبه نه ده چې زه دې په انفرادي توګه ـ ستاسو په خيال ـ ټول کتاب جوړ کړی شم او تاسو په اجتماعي توګه يو ايت يا يو سورت نه شئ جوړولی؟

ب: که بالفرض دا قرآن کريم په اعجمي لغت کښې نازل شوی وی نو کفارو به وربانديې هيڅکله ايمان نه وی راوړی او ډېره ښه پلمه به په لاس ورغلې وی چې: که دا کتاب حقاني کتاب وی نو ضرور به په عربي لغت کښې نازل شوی وی ترڅو يې په مفاهيمو باندې روښني اوربدونکي ـ چې عربان دي ـ ښه پوه شوي وی، او تفصيل يې ورته ښه څرګند شوی وی.

ج: په دې صورت کښې به يې ويلی چې: ايا دا عجيبه نه ده چې په عربي سړي باندې اعجمي کتاب نازل شوی دی، چې بالکل په اعجمي لغت نه پوهېږي؟ ايا دا عجيبه نه ده چې مونږ عربان ياستو او الله ﷻ راته په اعجمي لغت سره کتاب نازل کړی دی چې په تکي يې نه پوهېږو؟ نو معلومه شوه چې دا کتاب حقاني کتاب نه دی، الله ﷻ داسې غير مناسب کار نه کوي.

۵_ ای پيغمبره! کفارو ته ووايه چې:

الف: دا کتاب (قرآن کريم) حقاني کتاب دی او په پټه خوله الله ﷻ ته بلنه کوي او هم خپل حقانيت په خپل اعجاز سره پخپله په اثبات رسوي.

ب: دا کتاب د هغو کسانو دپاره کومو چې وربانديې ايمان راوړی دی او عقيده وربانديې لري په دنيا او آخرت کښې سراسري هدايت او د لارې مشال دی، او هم ورته د هغو مرضونو شفاء ده کومو چې د کفارو په زړونو کښې ځای نيولی دی چې په شرکياتو باندې اخته دي.

ج: هو! دا کتاب د هغو کسانو په ارتباط نه هدايت دی او نه شفاء ده، د کومو په غوږونو کښې چې دروندوالی دی او په سترګو باندې يې پردې خورې دي.

یا په بل عبارت: دا کتاب هغو خلکو ته ګټه نه شي رسولی د کومو په زړونو باندې چې مهر لګېدلی وي او د نېکۍ استعداد یې د لاسه ورکړی وي.

د: نو دغه کسان د قرآن کریم په نسبت د هغو خلکو غوندې دي کومو ته چې د ډېر لرې ځای څخه ناره وهلی کېږي حال دا چې د نارې کوونکي په مطلب باندې نه پوهېږي چې څه غواړي.

۶_ ای پیغمبره! ته په دې باندې ډېر مه غمژن کېږه چې ستا اُمت قرآن کریم ته ډول-ډول بهانې تراشي او ایمان ورباندې نه راوړي. او دا څکه چې:

الف: مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه، نو په هغه کتاب کښې هم د وخت خلک مختلف وګرځېدل، چې چا ورباندې ایمان راووړ او چا ترې انکار وکړ. ستا د زمانې خلک د قرآن کریم سره همدغه تګلاره خپلوي، څوک ورباندې ایمان راوړي او څوک ترې انکار کوي.

ب: که بالفرض ستا درب ﷻ سره دا خبره پخوا نه وی فیصله شوې چې د اختلافاتو فیصلې به د قیامت په ورځ صورت نیسي، نو د دغو اختلاف کوونکو سره به سمدستي په دنیا کښې فیصلې صورت نیولی وی. او دا څکه چې:

ج: یقیناً ستا د اُمت کفار د قرآن کریم د حقانیت په هکله په شک کښې پراته دي، البته داسې شک چې دوی یې په اضطراب او تشویش کښې اچولي دي چې د یوه پلوه د خپلو شکونو دپاره دلیل نه شي وړاندې کولی او د بلې خوا د عناد کبله د قرآن کریم په حقانیت اقرار او اعتراف نه شي کولی.

۷_ په دې ټولو باندې علاوه _ای پیغمبره!_ تا خپل مکلفیت سرته رسولی دی او خپله ذمه دې فارغه کړې ده چې قرآن کریم او د الله ﷻ پیغام دې هوبهو رسولی دی، نور نو خلک پوهېږي او کار یې. که څوک ستا دعوت قبول کړي او صالح عمل وکړي نو ګټه یې فقط همدغه کس ته راجع ده چې پخپله به د جنتیانو څخه وشمېرل شي، او که څوک ستا دعوت قبول نه کړي او جنایتونو ته ادامه ورکړي نو فقط خپل خان ته به ضرر ورسوي او د جنایتونو پېټی به د همده په اوږو باروي او بس. او دا څکه چې ستا رب ﷻ په خپلو بندګانو باندې ظلم او تېری نه کوي چې نېکو کار ته د نېکۍ بدله ورنه کړي او یا په بد کار باندې د استحقاق څخه اضافه عذاب ورنازل کړي او ورباندې یې اخته کړي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلذِّكۡرِ لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾ کښې د ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلذِّكۡرِ﴾ کلمات د "إنّ" د توري دپاره اسم دی او د همدغه توري په خبر کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې وجې لیکلې دي[١] خو په زړه پورې وجه یې دا ده چې:

(١) روح المعاني ج٢٤ ص١٢٧؛ البحر المحیط ج٩ ص٣١٢

د: ﴿ لَمَّا جَآءَهُمْ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ذکر شوي توري دپاره خبر دی چې مونږ ترې په "کفَرُوا بِهِ لَمَّا جَآءَهُمْ" سره تعبير کولی شو.

ب: په دې مقام کښې د ﴿ بِٱلذِّكْرِ ﴾ څخه قرآن کريم مطلب دی چې په بل ايت کښې ورباندې تقريبًا صراحت شوی دی چې: ﴿ وَهَـٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَـٰهُ ﴾ [الأنبياء: ٥٠] يعنې او دغه (قرآن کريم) مبارک ذکر دی چې مونږ (تاته) درنازل کړی دی.

ج: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَـٰبٌ عَزِيزٌ ﴾ کښې د ﴿ عَزِيزٌ ﴾ کلمه د هغه "عِزة" څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "عَزاز" کلمې ــ لکه "شَراب" ــ اشتقاق موندلی دی، دغه کلمه (عَزاز) کلکې ځمکې ته وايي[1]. شايد چې قرآن کرم ته په دغه لقب (عزيز) د دې کبله ورکړی شوی وي چې دا د هر کلک کتاب دی چې د تحريف څخه محفوظ کړی شوی دی او بطلان او د واقع سره عدم مطابقت ورته لار نه شي موندلی، بلکې دا وروستنی کتاب دی چې ناسخ نه لري.

د: په حقيقت کښې د ﴿ لَّا يَأْتِيهِ ٱلْبَـٰطِلُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۦ ﴾ الآية- د همدغه لقب (عزيز) دپاره تفسير واقع شوی دی او دا خکه چې:

هـ: که څه هم په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ ﴾ او د ﴿ مِنْ خَلْفِهِۦ ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسير کړي دي خو کوم تفسير چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دی چې دغه کلمات د ټولو جهاتو څخه کنايې دي، لکه چې په همدې مطلب باندې لږ وړاندې په [فصلت: ١٤] ايت کښې څه رڼا اچولې شوې ده.

نو پورتنيو ټکو ته په پام سره يې مطلب داسې راخېژي چې:

بې شکه هغو کسانو کومو چې د عناد د کبله په قرآن کريم سره کفر غوره کړی دی، دوی د قرآن کريم په حقانيت او اعجاز کښې هيڅ فکر نه دی کړی او د قرآن کريم د اورېدلو سره سم ورباندې کافر شوي دي، که بالفرض دوی د کفر په خپلولو کښې عجله نه وی کړې نو څه لرې نه وه چې ايمان يې ورباندې راوړی وی.

او دا خکه چې دا قرآن کريم داسې کلک کتاب دی چې د يوې خوا او د يوه جهت څخه هم ورته د اعتراض او ګوتنيونې لار نه شي پيدا کولی خکه چې نازلوونکی يې د حکمتونو څښتن او همدارنګه د ښو صفاتو خاوند دی او د دغو دواړو امتيازاتو اثار پکښې تدبر کوونکو او سوچ کوونکو ته څرګند دي.

يو نحوي تحليل

۲ـ د نحويت په لحاظ ځينو مفسرينو کرامو په ﴿ ءَا۬عْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ ﴾ کښې متعدد تحليلونه کړي

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۴

دي[١]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی[٢] هغه په لاندې تکو کښې خلاصه کوو.

الف: د ﴿ ءَاعْجَمِيٌّ ﴾ موصوف مقدر دی، چې په "کلام" سره ترې تعبیر کولی شو.

ب: د "عَرَبِيٌّ" موصوف هم مقدر برېښي، چې په "مخاطب" سره ترې تعبیر کېږي.

ج: ذکرې شوې دواړه کلمې د مقدر "يُنَزَّلُ" دپاره نائب فاعل جوړېږي.

یعنې که بالفرض مونږ دغه ذکر (قرآن کریم) په نبي کریم ﷺ باندې په أعجمي لغت کښې نازل کړی وی نو ضرور به معاندینو کفارو د انکار دپاره بهانه تراشلې وی او ویلي به یې وی چې: ایا په عربي مخاطب (محمد ﷺ) باندې د الله ﷻ د پلوه أعجمي کلام نازل کړی شوی دی؟ دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی، که نه نو په دغسې غیر مناسب ډول سره به یې نزول نه وی موندلی. هو! که دا پرې په عربي لغت کښې نازل شوی وی نو مونږ به وربانديې ضرور ایمان راوړی وی، خو افسوس چې داسې نه دي شوي.

ذکر شوي مضمون ته ورته مضمون په [الشعراء:۱۹۸] ایت کښې تېر شوي دي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي ترڅو پرې دا مقام ښه واضحه کړی شي.

د الله ﷻ په توفیق څلیرشتمه سپاره د پښتو ترجمې او تفسیر د حیثه ختمه شوه.

د الله ﷻ څخه لا زیات توفیق غواړو.

۱۴۲۳/۲/۳ هـ ق = ۱۳۸۱/۲/۲۵ هـ ش.

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٤٩

(٢) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٠٣

﴿إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ۚ وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنثَىٰ وَلَا
تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِۦ ۚ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَآءِى قَالُوٓاْ ءَاذَنَّٰكَ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾
وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَدْعُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَظَنُّواْ مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ ﴿٤٨﴾﴾

[۴۷] خاص الله ﷻ ته (د هره طرفه) د قيامت د قيام علم ورارولی کيږي (زه نه پوهېږم خاص الله ﷻ پوهېږي او بس)، او (همدارنګه) هيڅ ميوجات د خپلو شخولو (غلافونو) څخه نه راوځي او نه هيڅ ښځينه (انسان وي او که غير انسان) بار پورته کوي (نه بارداره کېږي) او نه (خپل بار) ږدي مګر د الله ﷻ په علم سره.

او هغه ورځ (ياده کړه) چې الله ﷻ (مشرکان مخاطب کړي او) ورته غږ وکړي چې (ستاسو په ګومان سره) زما شريکان (نن ورځ) چېرته دي (چې تاسو ته نجات درکړي)؟، هغوی به (په جواب کښې) ووايي چې: (ای ربه!) مونږ تاته لا وړاندې خبر درکړی وه چې (نن ورځ په شرک باندې) زمونږ د جملې څخه هيڅ شهادت ورکوونکی نشته.

[۴۸] او د مشرکانو څخه به (په دغه وخت کښې) هغه (باطل معبودان د استفادې د حيثه) ورک شي کوم چې دوی وه چې وړاندې (په دنيا کښې) به يې د هغوی بلنه (او عبادت) کاوه. او هم به يقين وکړي چې دوی ته د تښتېدلو (او خلاصون) هيڅ ځای نشته.

ارتباط او توضيحات

۱ـ په دې ايتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې کفارو ته د وړاندېنيو ايتونو څخه راولاړېده، هغه دا چې: هغه ورځ چې الله ﷻ د فيصلو دپاره ټاکلې ده چې هر چاته به پکښې د خپلو کړو وړو پوره سزا يا جزا ورکوله کېږي، هغه به کله راشي او څومره وخت ورته پاتې دی؟

د جواب حاصل يې دا دی چې: د ذکرې شوې ورځې په راتللو (د قيامت په قيام) باندې د الله ﷻ څخه په غير د پيغمبرانو او پرښتو په شمول هيڅوک علم نه لري، بلکې د هر چا د پلوه دغه علم الله ﷻ ته ورتاوولی کېږي، چې زه نه پوهېږم خاص الله ﷻ ورباندې پوهېږي او بس.

همدغه مضمون ته په يوه اوږده حديث کښې هم اشاره شوې ده[۱].

څو نکات

۲ـ په ﴿إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا﴾ کښې د "أكمام" کلمه د "كِم" جمعه ده چې د "ک" توری پکښې زبر لري او "م" توری يې مشدد دی.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۱۱۵

"کم" هغه غلاف یا پردې ته ویل کېږي د کوم څخه چې مېوه په اول خل راڅرګندېږي[۱]، څه لرې نه ده چې د همدغې پردې څخه مونږ په "شخولې" سره تعبیر وکړو.

ب: د ﴿ وَمَا تَحۡمِلُ مِنۡ أُنثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلۡمِهِۦ ﴾ په دواړو جملو کښې هغه مضمون منعکس شوی دی کوم ته چې په [الرعد:۸] ایت کښې اشاره شوې ده.

په دغو دواړو جملو کښې د ﴿ إِلَيۡهِ يُرَدُّ عِلۡمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾ د جملې تاکیدات او نظایر نازل شوي دي، یعنې: لکه څنګه چې د قیامت د قیام علم یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه د شخولو څخه د میوجاتو د ظهور علم هم په همده ﷻ پورې مختص دی چې کله به ترې ظهور کوي همدارنګه د اولادونو د علوقې د وخت او کیفیت علم او هم یې د وضعه کېدلو علم په همده ﷻ پورې اختصاص درلودونکی دی.

ج: د ﴿ وَيَوۡمَ يُنَادِيهِمۡ أَيۡنَ شُرَكَآءِي ﴾ په جمله کښې د قیامت د ورځې د حالاتو څخه هغه حالت ته اشاره شوې ده کوم چې په [القصص:۶۲] ایت کښې لږ څه تفصیلوار نازل شوی دی.

د: که څوک وایي چې: په ﴿ قَالُوٓاْ ءَاذَنَّٰكَ ﴾ کښې د "آذن" کلمه د "إيذان" څخه اشتقاقه شوې ده چې د اعلام (پوهولو) معنی ورکوي[۲]، حال دا چې د مشرکانو په ټولو حالاتو باندې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي؛ نو ایا د قیامت په ورځ به د دغې کلمې استعمال د هغوی د پلوه یو ناوړه استعمال نه وي؟

مونږ وایو چې: دلته د "اعلام" څخه اخبار مطلب دی چې خبردار او غیر خبردار دواړو ته صورت نیولی شي، او په دې مقام کښې لومړی صورت مطلب دی[۳]. یعنې ای ربه! مونږ تاته پخوا هم یو خل خبر درکړی وه او ته زمونږ په حالاتو باندې ښه خبر یې خو دا دی د لومړي اخبار غوندې یو خل بیا خبر درکوو چې: ﴿ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٖ ﴾ زمونږ څخه هیڅوک شهادت ورکوونکی نشته.

شاید چې د کره شوې پوښتنه به د مشرکانو څخه د تخجیل او رټلو په موخه په بیا-بیا وکړی شي. دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې جمله الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه راحکایت کړې ده او څه ضرور نه ده چې مونږ د هغوی کلام ته مناسبت ولټوو حال دا چې هغوی د الله ﷻ په شان کښې د شرک غوندې د غیرو مناسبو خبرو مرتکب شوي دي.

هـ: مفسرینو کرامو د ﴿ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٖ ﴾ جمله په لاندې دوه ډوله تفسیره کړې ده[۴]، او څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي:

اول: چې عدم شهادت د انکار څخه کنایه شي، یعنې زمونږ څخه په دنیا کښې یوه کس هم د شرک اقرار نه دی کړی او نه یې ورباندې شهادت ورکړی دی. همدې مضمون ته په [الأنعام:۲۳] ایت کښې اشاره شوې ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۹
(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۱۲۶
(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۳
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۸۳

دوهم: چې عدم شهادت د بېزارۍ معنی ورکړي، يعنې نن ورځ زمونږ يو کس هم په شرک اعتراف نه کوي او نه وربانديې شهادت ورکوي، مونږ ټول د شرکیاتو څخه بېزار یاستو او مونږ ټول په توحید معتقد یاستو. همدې مضمون ته ورته مضمون په [السجدة:۱۲] ایت کښې نزول موندلی دی.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د قیامت په ورځ خو به کفار یقین او باور لري چې د نجات لار ورته نشته، نو د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ د هغوی څخه د "ظَنُّوا" په کلمې سره حکایت وکړ، نه د "أَيْقَنُوا" په کلمې سره؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال په جواب کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[۱] چې دلته د "ظَنُّوا" کلمه د "أَيْقَنُوا" معنی ورکوي او په عربي محاوره کښې ظن د یقین په عوض استعمالېږي[۲].

خو مونږ ته دا هم بعیده نه برېښي چې مشرکانو ته به د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِي ﴾ د تکراري پوښتنې څخه د نجات تمه پیدا شوې وي او په عدم خلاصون او عدم نجات باندې به يې یقین د ګومان (ظن) ځای ته ورښکته شوی وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ لَّا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ قَنُوطٌ ۝٤٩ وَلَئِنْ أَذَقْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَـٰذَا لِى وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ إِنَّ لِى عِندَهُۥ لَلْحُسْنَىٰ ۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ۝٥٠ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَـٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ فَذُو دُعَآءٍ عَرِيضٍ ۝٥١ ﴾

[۴۹] بنیادم (د طبیعت په لحاظ سره) د خیر د غوښتنو څخه نه ستومانه کېږي (هیڅکله بس نه وايي)، او که شر ورته ورسېږي (او خیر ترې زائل شي) نو (همدغه بنیادم بیا) ډېر سخت نااُمیده (او نا هیلی) دی.

[۵۰] او که چرته مونږ د خپله طرفه (بدون استحقاقه) ورته د هغه څخه وروسته رحمت وروڅکو چې نوموړي ته د سختیو حالت رسېدلی دی، نو (په دغه وخت کښې شکر نه اداء کوي بلکې) هرومرو او ضرور وايي چې: دغه (د رحمت راکړه) زما دپاره ده (زه يې لیاقت لرم) او زه په قیامت باندې د ودرېدونکي ګومان نه کوم (چې رښتیا به زه بیا راژوندی کړی شم او د حساب کتاب سره به مخ شم). او که بالفرض زه خپل رب ﷻ ته بېرته ورتاو کړی شم (او قیامت قائم شي) نو یقینًا زما دپاره ضرور زما د رب ﷻ په نزد ښایسته درجې (چې زه يې لیاقت لرم) شته.

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۸
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۷۲

نو ضرور هرومرو به مونږ هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی په هغو جنايتونو سره خبر کړو چې دوی (په دنيا کښې) عملي بڼه ورکړې وه، او هرومرو ضرور به د کلک (سخت) عذاب څخه وروڅکو.

[۵۱] او کله چې مونږ په بنيادم باندې انعام وکړو نو سمدستي (د نعمت د شکر څخه) اعراض کوي او خپل څنګ ترې لرې کوي (ډېره ترې کوي او تکبر خپلوي)، او کله چې ورته شر ورسېږي (او د نعمت د نزول سره مخامخ شي) نو (نوموړی بنيادم) د پلنو (او اوږدو) سوالونو خاوند وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د هغه حالت نقيض ته اشاره شوې ده کوم چې په مشرکانو او کفارو باندې د قيامت په ورخ ورتلونکی دی او وړاندېنې ايتونه يې په بيان باندې مشتمل دی. يا په بل عبارت: نن ورخ هغوی غلط يقين او باور کوي چې اخروي نجات به د دوی په برخه وي او هلته به په ربښتيانې يقين او باور سره پوه شي چې د نجات هيڅ لاره به ونه مومي. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! کوم بنيادم چې د طبيعت په مقتضی لاړ شي او د اسلام هدايات د خپل ځان دپاره د لارې مشال ونه ګرځوي، هغه ضرور ثبات او استقامت د لاسه ورکوي او د لاندې بې ثباتيو سره مخامخ کېږي:

۱ـ هغه د خير او خوشاليو د غوښتنو څخه هيڅکله نه ستومانه کېږي او د زيات حرص د أمله هيڅکله قناعت نه خپلوي.

او که چرته همدغه حارص بنيادم ته څه شر ورسېږي او خير (خوشالي) يې د زوال سره مخامخ شي نو سمدستي زښت ډېر نااُميده کېږي او په خيال کښې يې هم نه ګرځي چې الله ﷻ ورته زائل شوي نعمتونه بېرته ورکولی شي، او غمګين حالت ته يې خاتمه ورکولی شي.

۲ـ که بالفرض ذکر شوي انسان په لومړي صورت کښې قناعت کړی وی او حرص ته يې لاس نه وی اچولی او په دوهم صورت کښې د الله ﷻ څخه نه وی نااُميده شوی او ثبات او صبر يې کړی وی، نو دواړه صورتونه به يې په ګټه تمام شوي وی او په دنيا او آخرت کښې به د نجات مستحق ګرځېدلی وی.

۳ـ که چرته مونږ د خپله جانبه نوموړي مايوسه او نااُميده بنيادم ته رحمت وروڅکو البته د داسې سختۍ څخه وروسته کومه چې ورته رسېدلې وه او د ډېرې نااُميدۍ سره يې مخامخ کړی وه، نو بيا کفري ويناوې کوي او خپله کفري عقيده لا قوي کوي هغه دا چې:

الف: په دغه وخت کښې د آخرت د عذابونو څخه د نجات دپاره کار نه کوي بلکې وايي چې: په ما باندې د الله ﷻ هيڅ احسان نشته زه د دغو نعمتونو مستحق يم. يا په بل عبارت: په دغه وخت کښې هغه وينا کوي کومه چې قارون کړې وه.

ب: که په دغه وخت کښې ورته وويلی شي چې د خپلو مالونو څخه څه برخه د آخرت دپاره خانګړې کړه چې هلته هم درته د الله ﷻ د پلوه نعمتونه درکړی شي او د عذابونو څخه نجات

رمومي، نو نوموړی سمدستي په جواب کښې وايي چې. زه ګومان نه کوم چې د قیامت ورځ به قائمه شي ترڅو ورته زه تیاري ونیسم.

ج: او که بالفرض د قیامت قیام حقیقت ولري او زه بېرته راژوندی کړی شم او د خپل رب ﷻ په حضور کښې ودرولی شم نو هرومرو او ضرور به په دغه صورت کښې هم زما دپاره زما د رب ﷻ په نزد ډېره لویه او ښایسته رتبه موجودیت ولري. یا په بل عبارت: لکه چې دلته زه د نعمتونو مستحق یم همدارنګه به هلته هم په خپل استحقاق سره د لا زیاتو رحمتونو درلودونکی جوړ شم

۴_ ای پیغمبره! دغسې نه ده لکه څنګه چې نوموړی کافر بنیادم خیال کوي. بلکې په دنیا کښې خوښي او ناخوښي دواړه د امتحان په توګه صورت نیسي او د الله ﷻ د پلوه دوست او دښمن دواړو ته ورکولی کېږي، او د قیامت په ورځ به ورسره محاسبه صورت نیسي.

نو هرومرو او ضرور به مونږ هغو کسانو ته په هغو جنایتونو سره خبر ورکړو چې دا دې کړي دي او هغه دې ویلي دي

او په نتیجه کښې به ورته ضرور او هرومرو مونږ د سخت او کلک عذاب څخه ټاکلې برخه وروڅکو او ورباندې به يې اخته کړو.

۵_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې کافر انسان د خوښۍ او ناخوښۍ په دواړو حالاتو کښې د مختلفو کفري اقوالو قائل جوړېږي، همدارنګه په دواړو حالاتو کښې د مختلفو کفري افعالو مرتکب هم ګرځي. د مثال په توګه:

الف: کله چې ورباندې مونږ انعام وکړو او خوشالي ورکړو نو سمدستي د شکرګزارۍ څخه ډډه کوي او تکبر خپلوي ، بلکې د حق څخه اعراض کوي او مخ ترې اړوي.

ب: او که په عین خوشالۍ کښې ورته څه شر ورسېږي او د نعمتونو د زوال سره مخامخ وګرځي نو سمدستي ناأمیده کېږي او په چیغو او زاریو شروع کوي، لکه چې هیڅکله يې نه چرته تکبر کړی وي او نه يې د نعمتونو د شکرګزارۍ څخه ډډه کړې وي.

توضیحات

۱_ په ﴿لَّا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ﴾ کښې د انسان هغه حرص او عدم قناعت ته اشاره شوې ده کوم چې نبي کریم ﷺ په ډېرو احادیثو کښې تفسیر کړی دی. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ لَأَحَبُّ أَنْ يَكُونَ لَهُ ثَانِيًا وَلَا يَمْلَأُ فَاهُ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ»[۱] یعني که چرته بنیادم ته د سرو زرو یوه کنده وي نو ضرور به خوښ کړي چې دوهمه کنده دې هم ولري، او خوله به يې ډکه نه کړي مګر خاورې (تر مرګه به په حرص کلک وي) او الله ﷻ به هغه چا باندې په رحمت سره رجوع کوي کوم چې الله ﷻ ته راجع شي (او د حرص څخه لاس واخلي).

ب: «لَوْ كَانَ لابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لابْتَغَى وَادِيًا ثَالِثًا وَلا يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۹

عَلَى مَنْ تَابَ»[١] يعنې كه چرته بنيادم ته د مال څخه دوه كندې وي نو دريمه كنده به هم وغواړي او د بنيادم ګېډه به ډكه نه كړي مګر خاوري (تر مرګه به په همدغه حرص باندې اخته وي) او الله ﷻ به هغه چا باندې په رحمت سره رجوع كوي كوم چې توبه تائب شي (او د حرص څخه لاس واخلي).

د يأس او قنوط معناوې

٢ـ په ﴿ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ قَنُوطٌ ﴾ كښې د "يئوس" كلمه د "يأس" ـلكه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نااميدۍ معنى وركوي، او د "قنوط" كلمې پكښې د "قُنُوط" ـلكه "خُشُوع" ـ څخه اشتقاق موندلى دى چې دا هم د نااميدۍ دپاره وضعه شوى دى.

ذكرې شوې دواړه كلمې د مبالغې صيغې دي او دوهمه د اولنۍ دپاره من غير اللفظ تاكيد واقع شوې ده، يعنې: او كه چرته حارص بنيادم ته شر او سختي ورسېږي نو سمدستي د الله ﷻ څخه ډېر سخت نااميده ګرځي او د نعمت د بېرته ورتاوېدلو هيڅ تمه نه كوي.

همدې مضمون ته په بل ايت كښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴾ [الإسراء:٨٣] يعنې او كله چې انسان ته شر (سختي) ورسېږي سمدستي ډېر نااميده شي. چې همدغه نااميدي يې د كافر كېدلو او يا د كافر پاتې كېدلو دپاره كفايت كوي لكه چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿ إِنَّهُۥ لَا يَاْيْـَٔسُ مِن رَّوْحِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴾ [يوسف:٨٧] يعنې: يقيناً شان دا دى چې د الله ﷻ د رحمت څخه نه نااميده كېږي مګر كافر قوم.

عريض څه معنى؟

٣ـ په ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ فَذُو دُعَآءٍ عَرِيضٍ ﴾ كښې د ﴿ عَرِيضٍ ﴾ كلمه د پلن معنى وركوي، چې په مقابل كښې يې د "طَوِيل" كلمه استعمالېږي چې د اوږد دپاره وضعه شوې ده او د عريض سره لازمه ده، نو كوم شى چې عرض لري هغه به ضرور طول هم لري چې د عرض څخه به يې زيات وي.

خو په دې مقام كښې ذكره شوې كلمه د كثرت څخه كنايه ده. يعنې: او كله چې كافر حارص انسان ته څه شر ورسېږي او د نعمتونو د زوال سره مخامخ شي نو همدغه انسان د پلنو او ډېرو سوالونو خاوند وي.

ذكر شوي مضمون ته په ډېرو ايتونو كښې اشاره شوې ده، د مثال په توګه:

الف. ﴿ فَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَـٰنَ ضُرٌّ دَعَانَا ﴾ [الزمر:٤٩] يعنې نو كله چې انسان ته څه ضرر (زحمت) ورسېږي نو يوازې مونږ بللي او بس.

ب. ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَـٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا ﴾ [يونس:١٢] يعنې او كله چې انسان ته ضرر ورسېږي نو مونږ (ورته) بللي (البته) په داسې حال كښې چې په خپل ارخ (پروت) وي او يا ناست وي او يا ولاړ وي.

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٣٥

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د ایتونو د همدې مجموعې په اولني ایت کښې تېر شوه چې انسان د شر د رسېدلو په وخت کښې ډېر سخت نااميده جوړېږي چې نه سوال کوي او نه ورسره د نعمتونو د بېرته راستنېدلو تمه پيدا کېږي، نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه ايت د هغه ايت سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: په دواړو ايتونو کښې هيڅ منافات نشته او دا ځکه چې کافر انسان د نعمتونو د زوال په وخت کښې د مختلفو حالاتو سره مخامخ کېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې ايتونه ولولئ:

الف: کله بالکل نااميده کېږي، لکه چې په وړانديني ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: کله ډېرې سختې زارۍ او سوالونه کوي، لکه چې په همدغه ايت کښې ورته اشاره کېږي چې بحث پکښې روان دی.

ج: کله د ځارويو په شان رمباړې وهي، لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴾ [النحل: ۵۳] يعنې بيا چې کله تاسو ته ضرر ورسېږي نو خاص الله ﷻ ته د ځارويو غوندې رمباړې وهئ او زارۍ کوئ.

د: کله وارخطايي خپلوي او شکايت کوي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ﴾ [المعارج: ۲۰] يعنې: کله چې حارص انسان ته ضرر ورسېږي نو جزعې فزعې کوونکی ګرځي او د الله ﷻ څخه شکايت کوي.

﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُم بِهِۦ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ۝٥٢ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ۝٥٣ أَلَآ إِنَّهُمْ فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآءِ رَبِّهِمْ ۗ أَلَآ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَىْءٍ مُّحِيطٌۢ ۝٥٤﴾

[۵۲] (ای پيغمبره! کفارو ته) ووايه چې: ايا تاسو ګورئ (ماته خبر راکړئ!) که چرته قرآن کريم د الله ﷻ د نزده (په حقه نازل شوی) وي (لکه چې همداسې واقعيت دی)، بيا ورباندې تاسو کفر غوره کړی وي، نو د هغه چا څخه به څوک ډېر ګمراه وي کوم چې (د همدغه حقاني قرآن کريم په هکله) په ډېر لرې مخالفت کښې (واقع) وي؟.

[۵۳] ژر دی چې مونږ به (د کفارو په شمول ټولو) بنيادمانو ته (د دنيا) په اطرافو کښې او (هم) د دوی په نفسونو کښې خپل نور دلايل وروښايو (او دا لړۍ به د قيامت تر ورځې پورې روانه وساتو) ترڅو چې دوی ته ښه پوره څرګنده شي چې يقينًا دا (قرآن کريم) حق دی (څه چې پکښې نازل شوی دي هغه ټول د واقع سره مطابق دي).

ايا (د راتلونکو دلايلو د ربښتينتوب دپاره) ستا رب ﷻ کفايت نه کوي (ايا دا خبره ورته کفايت نه کوي چې) يقينًا ستا رب ﷻ په هر شي باندې حاضر دی (او هيڅ شی يې د علم څخه نه شي وتلی؟)

[٥٤] اګاه اوسه چې يقيناً كفار د خپل رب ﷻ د ملاقات (د قيامت د قيام) څخه په شک کښې دي، اګاه اوسه چې يقيناً الله ﷻ (په علم او قدرت سره) پر هر شي احاطه كوونكى دى (هر څه ورته معلوم دي او پر هر شي قادر دى).

ارتباطونه

۱_ د سورت د اول سر څخه د قرآن كريم د حقانيت په هکله د كفارو د قناعت دپاره په بېلابېلو اساليبو سره زښت ډېر دلايل نازل كړى شوي دي او په دې ايتونو كښې بنيادمان متوجه كړى شوي دي چې په دلايلو باندې يو خل بېرته ورتاو شي او دوهم نظر ورباندې وكړي، ترڅو حقيقت درک كړي او د كفرياتو څخه لاس واخلي.

۲_ په وړاندېنيو نژدې ايتونو كښې د بنيادم طبيعت بنودلى شوى وه چې هيڅ ثبات او استقامت نه لري، او په دې ايتونو كښې هغه علاج نازل شوى دى په كوم سره چې د نوموړي متزلزل او مضطرب طبيعت د ثبات او استقامت خاوند جوړېدلى شي. نو حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! په دې مقام كښې په خپل دعوتي أمت باندې لاندې مطالب قرائت كړه:

۱_ د الله ﷻ د پلوه مشركانو ته ووايه، او په لاندې پوښتنو سره يې مخاطب كړه چې:

الف: ايا تاسو د هغو دلايلو رد كولى شئ كوم چې د همدې قرآن كريم په حقانيت اقامه كړى شوى دى؟ ايا تاسو د يوه ايت يا سورت په جوړولو سره د قرآن كريم مقابله كولى شئ چې د اعجاز مخه يې بنده كړئ؟.

ب: ايا تاسو د خپلو باطلو معبودانو د حقانيت د اثبات دپاره څه دلايل اقامه كولى شئ؟

پوره واضحه ده چې د ذكرو شوو دواړو پوښتنو جوابونه منفي دي، نو اوس تاسو ته دريمه پوښتنه متوجه كېږي:

ج: كه چرته دا قرآن كريم په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوى وي _لكه چې واقعيت همدا دى_ حال دا چې تاسو يې تكذيب كوئ، نو د هغه چا څخه سخت ګمراه څوک دى كوم چې د دغسې څرګندو دلايلو سره-سره په كفرياتو او شركياتو اخته وي؟ يا په بل عبارت: ايا تاسو د حقيقت او واقعيت څخه په ډېر لري مخالفت او ګمراهۍ كښې اخته نه ياست؟

۲_ دا هم ورته ووايه چې: د دلايلو لړۍ لا روانه ده مونږ به د قيامت تر ورځې پورې نور دلايل هم وروليده كړو. د مثال په توګه:

الف: پخپله په عربستان كښې (چې د مشركانو خپل ټاټوبى دى) او همدارنګه د عربستان په اطرافو كښې به په خارق العاده توګه اسلام خور كړو او د دنيا ټولو څنډو ته به يې ورسوو.

ب: د بنيادمانو په خانونو كښې به هم په راتلونكي وخت كښې نور دلايل وروښايو، د دلايلو لړۍ لا نه ده پرې شوې او د قيامت تر ورځې پورې به ادامه ولري.

ایا د نورو دلایلو د ښودلو د باوري ګرځېدلو دپاره دا خبره کفایت نه کوي چې یقینًا الله ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او د قیامت تر ورځې پورې یې په ټولو موجودېدونکو شیانو باندې علم حضوري دی چې هیڅ شی ترې غیاب نه شي موندلی؟

٣_ ای پیغمبره! په پای کښې د خپلې تسلی دپاره دغو ټکو ته متوجه شه:

الف: اګاه اوسه چې: د کفارو د کافر پاتې کېدلو اصلي لامل دا دی چې دوی په عنادي توګه د قیامت په قیام عقیده نه خپلوي او د خپل رب ﷻ د ملاقات څخه په شک او اشتباه کښې پراته دي.

ب: اګاه اوسه چې: یقینًا الله ﷻ د علم او قدرت د حیثه په هر شي باندې احاطه کړې ده او هر شی د ده ﷻ په واک او قدرت کښې دی، نو د قیامت په ورځ به هر چاته د هغه د کړو وړو موافقه سزا یا جزا ورکړي.

توضیحات

١_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُم بِهِۦ ﴾ کښې به د "كَانَ" او "بِهِ" دواړه ضمیرونه څه شي ته راجع وي؟

مونږ وایو چې: دغه دواړه ضمیرونه ځینو مفسرینو کرامو (شرع الله) ته راجع ګڼلي دي[١]، چې د وړاندېنې کلام د مضمون څخه څرګندېږي، خو بهتره دا ده چې ذکر شوي دواړه ضمیرونه قرآن کریم ته راجع وګڼو چې د سورت د اول سر څخه په همدې هکله د ایتونو نزول شروع شوی دی.

أفاقي او أنفسي دلایل

٣_ په ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ کښې افاقي (اطرافي) او انفسي دلایلو ته اشاره شوې ده چې مفسرینو د دغو دلایلو د تشخیص په هکله متعدد صورتونه ښودلي دي[٢]، لکه:

الف: په ﴿ فِى ٱلْءَافَاقِ ﴾ کښې هغو واقعو او پېښو ته اشاره ده کومې چې د دنیا په اطرافو کښې د کفارو په هکله پخوا تېرې شوې دي، او په ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ کښې هغو حوادثو ته اشاره لېده کېږي کومې چې د عربستان په داخل کښې رامنځته شوې دي لکه د بدر فتحه او یا داسې نور.

ب: افاقي ایات د اسماني اجرامو څخه عبارت دي لکه لمر، سپوږمۍ او داسې نور؛ او انفسي ایات د هغو حوادثو معنی ورکوي کوم چې په خمکه کښې صورت نیسي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د مفسرینو کرامو به حصر مطلب نه وي بلکې محض د مثال په توګه به یې د ذکرو شوو او نورو تفسیرونو نومونه ذکر کړي وي.

بهتره دا ده چې افاقي دلایل هغو ټولو تغیراتو او بدلونونو ته شمولیت ولري کوم چې د زمانو په اختلاف سره په دنیا کښې رامنځته کېږي، برابره خبره ده چې پورته وي او که لاندې (په اسمان

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٩٩
(٢) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٩٩؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٧٤؛ زاد المسير ج٧ ص٢٦٨؛ تفسير ابن كثير ج٤ ص١٠٥

کېږي وي او که په خمکه، یا په بل عبارت: ځومره چې ساینسي علوم وده کوي په همدغې اندازه باندې افاقي دلایل هم مخ په وړاندې زیادت مومي.

او همدارنګه بهتره ده چې انفسي دلایل هغو ټولو تحولاتو ته شامل وګڼلی شي کوم چې په نفس باندې د نطفې د حالت څخه د کهولت او ارذل العمر تر وخته پورې تېرېږي، او وخت په وخت پکښې تازه اکتشافات صورت نیسي. په دې باندې علاوه، د یوه بدن په داخل کښې چې څومره عجائب او غرائب موجودیت لري هغه ټول په انفسي دلایلو کښې شامل دي چې د زمانو په تېرېدلو سره به خلکو ته څرګند شي.

په ذکر شوي شمولیت او عمومیت باندې د ﴿ سَنُرِيهِمْ ﴾ د جملې نزول دلالت کوي او دا څکه کله چې په مضارع باندې د "سَوْفَ" یا "سَ" توری داخل شي نو معنی یې په استقبال پورې خاصه ګرځي.

نو په همدې ملحوظ به د ایت شریف د معنی حاصل داسې راوځېژي چې: ای پیغمبره! د هر زر دی چې مونږ به په موجوده دلایلو باندې علاوه انسانانو ته عمومًا او کفارو ته خصوصًا د دوی د ابدانو څخه دباندې او هم د دوی د ابدانو په داخل کښې د علومو په انکشاف سره د قیامت تر ورځې پورې د دلایلو سره سلسله جاري وساتو، ترڅو چې وخت په وخت ورته څرګنده شي چې قرآن کریم حقاني کتاب دی او څه چې پکښې نازل شوي دي هغه ټول د واقع سره برابر او مطابق دي.

یو نحوي تحلیل

۳ـ په ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ کښې لاندې نحوي تحلیل په نظر کښې ساتل په کار دي[1]:

الف: په ﴿ بِرَبِّكَ ﴾ کښې د "ب" توری د تاکید دپاره زائد دی او "رَبَّكَ" د "لَمْ يَكْفِ" دپاره فاعل دی.

ب: د ﴿ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ جمله د مفرد په تاویل سره د "رَبَّكَ" څخه په بدل اشتمال سره بدل واقع شوې ده چې په معنی کښې فاعل ده.

ج: د ﴿ شَهِيدٌ ﴾ کلمه د "شُهُود" ـلکه "حُضُور"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په معنی کښې هم د حضور سره مرادفه ده[2].

یعني: ایا د مذکور بیان د حقانیت دپاره ستا د رب ﷻ اخبار کفایت نه کوي؟ یا په بل عبارت: ایا دا خبره ورته کفایت نه کوي چې: یقینًا ستا رب ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او هیڅ شی ترې غائب نه شي جورېدلی؟.

د "حم السجدة" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.
۱۴۲۳/۳/۲۹ هـ ق - ۱۳۸۱/۳/۲۰ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۶، تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۷۵
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۵

الشوری (۴۲)

سریزه

۱_ د دې سورت مشهور نوم "الشُّورى" دی[۱]، چې د همدې سورت د [۳۸] ایت څخه اخستلی شوی دی، شاید چې دغه نوم په ورته ځکه غوره شوی وي چې ترڅو په اسلامي ټولنو او حکومتونو کښې د شورۍ په زیات اهمیت باندې دلالت وکړي.
ځینې علماء کرام وایي چې[۲]: د دې سورت دوهم نوم "حمٓ" دی چې په لومړي ایت کښې نازل شوی دی، او دریم نوم یې "عٓسٓقٓ" دی کوم چې په دوهم ایت کښې نازل شوی دی.

۲_ د دې سورت (الشورى) د ایتونو ټول تعداد دري پنځوس (۵۳) دی[۳].

۳_ او د کلماتو ټول شمېر یې اته سوه او شپېتو (۸۶۰) ته پورته شوی دی[۴].

۴_ بالآخره د حرفونو ټوله شمېره یې درې زره پنځه سوه اته اتیا (۳۵۸۸) حرفونو ته رسېږي[۵].

۵_ که څه هم په ځینو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته مګر د جمهورو او اکثرو علماوو کرامو په نزد د دغه سورت ټول ایتونه د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[۶].

۶_ په دې سورت کښې اکثراً په هغو موضوعاتو باندې رڼا اچولی شوې ده په کومو باندې چې په مکي سورتونو کښې ټینګار کېږي لکه د الله ﷻ توحید، د قیامت د ورځې قیام، د نبي کریم ﷺ نبوت او داسې نور، مګر د سورت د پلوشو زیاته برخه په وحې او نبوت باندې پربوزي، د همدې کبله دغه سورت د وحې په بیان سره پیل شوی دی او په همدغه بیان سره ختم شوی دی.

۷_ نو په همدې بنیاد د دې سورت (الشورى) او د وړاندیني سورت (حم السجدة) تناسب ډېر څرګند دی، چې دواړه سورتونه د اغلبیت په توګه په عقیدوي موضوعاتو پورې تماس نیسي او په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ ورکړی شوی دی او همدارنګه په دواړو کښې د کفارو اعتراضات جواب شوي دي او د قرآن کریم اعجاز ته پکښې اشاره شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ عٓسٓقٓ ۝٢ كَذَٰلِكَ يُوحِىٓ إِلَيْكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ۝٣ لَهُۥ مَا
فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْعَظِيمُ ۝٤ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِن فَوْقِهِنَّ ۚ
وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِى ٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَفُورُ

---

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۱۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۲۱
(۳) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۶
(۴) تفسیر الخازن ج۴ ص۳۹۵
(۵) اللباب في علوم الكتاب ج۷ ص۱۶۱
(۶) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۰۱؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۳۵

ٱلرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[١]

[٢]

[٣] د همدغه سورت د وحې کولو غوندې، د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن الله ﷻ تاته وحې کوي او هغو پيغمبرانو ته هم (په خپلو-خپلو وختونو کښې وحې کوي) کوم چې ستا څخه مخکښې تېر شوي دي (نو وحې کول کوم نوی او تعجبي کار نه دی).

[۴] خاص همده ﷻ ته هغه شيان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شيان (هم) کوم چې په ځمکو کښې دي، او همدی ﷻ ډېر اوچت (او) ډېر لوی دی (البته د هغو شرکياتو څخه کوم چې وړيورې د کفارو د پلوه تپل کېږي).

[۵] نژدې دي چې (د همدغو کفرياتو او شرکياتو د کبله) اسمانونه د خپل پاس طرف څخه وچوي (او د ټولو څخه لوی اسمان د نورو څخه وړاندې په چاودېدو پيل وکړي)، او (د همدغه خطر د کبله) پرښتې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبيحات هم وايي او د هغو کسانو دپاره د مغفرت غوښتنه کوي کوم چې په ځمکه کښې استوګنه لري (چې ای ربه! دوی ته فرصت ورکړې او په عجلې سره ورباندې دنياوي عذاب مه ورنازلوې).

اګاه اوسه چې يقينًا الله ﷻ همدی ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی.

[۶] او هغه کسان چې د الله ﷻ څخه په غير نور دوستان (او معبودان) نيسي، الله ﷻ ورباندې ساتونکی دی (ټول کړه وړه يې ورته معلوم دي)، او ته ورباندې وکيل نه يې (چې د کفرياتو پوښتنه يې تاته راجع کړی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت په وروستنيو ايتونو کښې الله ﷻ وعده کړې وه چې د قرآن کريم په حقانيت باندې څه نور دلايل هم نازل کړي او دغه لړۍ به د قيامت تر ورځې پورې ادامه ولري ترڅو کفارو او معاندينو ته ثابته شي چې د قيامت قيام حق دی او الله ﷻ د علم او قدرت د حيثه په هر شي احاطه کړې ده.

نو دغه سورت د همدغو وعده کړی شوو دلايلو د ځينو برخو په بيان باندې پيل شوی دی، چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل أمت باندې د قرآن کريم د حقانيت په هکله لاندې مطالب قرائت کړه:

١ـ قرآن کريم د هغو تورو څخه ترکيب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکيب مومي لکه "ح م ع س ق" او داسې نور، او هم پکښې هغه امتيازات او مواصفات مراعات

شوي دي كوم چې په عربي كلام كښې موجوديت لري، څو د دې سره-سره ټول ژبپوهان د دې قرآن كريم سره د يوه ايت په جوړولو كښې هم سيالي نه شي كولى او نه به يې د قيامت تر ورځې پورې وكړې. د عدم سيالۍ وجه يې دا ده چې دا قرآن كريم بشري كلام نه دی او تا پخپله نه دی جوړ كړی او نه ته دا توان لرې چې د خپله خانه يې جوړ كړې، نو پوره څرګنده شوه چې د دې كتاب مطالب ټول حق دي او د هيڅ شک او شبهې ځای پكښې نشته.

۲ـ ای پيغمبره! لكه څنګه چې الله ﷻ تاته دغه سورت په خارق العاده توګه وحې كوي همدارنګه يې تاته نور سورتونه وحې كړي دي او په راتلونكي كښې به هم د قرآن كريم د تكميل پورې دغه سلسله جاري وساتي. په دې باندې علاوه، د الله ﷻ د پلوه تاته وحې كول څه د عجب كار نه دی لكه چې كفار ورته د تعجب په نظر ګوري، او دا ځكه چې ته د پخوانيو پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر يې، او الله ﷻ ستا څخه وړاندې ټولو پيغمبرانو ته وحې كړې وه، او په خپلو-خپلو وختونو كښې يې شريعتونه وراستولي وه.

نو د كفارو عناد او استهزاء به د وحې په نزول باندې هيڅ اثر ونه غورزوي او دا ځكه چې الله ﷻ د كلكې ارادې خاوند دی او هم د حكمت څښتن دی، نو دغه وحې چې نن ورځ تاته درنازلېږي د الله ﷻ په ارادې سره او د همده ﷻ د حكمت په بنياد صورت نيسي او بس.

۳ـ د الله ﷻ د حكمتي ارادې په وړاندې ځكه هيڅ شی خنډ نه شي جوړېدلی چې:

الف: الله ﷻ په خپل ملک كښې تصرف كوي چې هيڅوک ورسره پكښې اشتراک نه لري، يا په بل عبارت: خاص الله ﷻ ته هغه څه دي كوم چې په اسمانونو او ځمكو كښې موجود دي، نو د ده ﷻ څخه په غير پكښې هيڅوک د تصرف توان نه لري.

ب: الله ﷻ په هر شي او هر چا باندې د علم او د قدرت د حيثه اوچت دی، او همدی ﷻ د هغو ټولو شركياتو او كفرياتو څخه لوی دی او د عظيم شان خاوند دی د كومو چې مشركان او كفار مرتكب شوي دي او يا مرتكب كېږي.

ج: دغه شركيات او كفريات دومره لوی جنايت دی چې د همدغه جنايت د كبله نژدې دي چې اسمانونه د پاسه ټوټه ټوټه وګرځي. يا په بل عبارت: نژدې دی چې د كوچنيو اسمانونو څخه وړاندې په لويو اسمانونو كښې د دغه لوی جنايت اثار څرګند شي او په نتيجه كښې ټول اسمانونه ړنګ او درې وړې شي.

د: د همدې كبله د الله ﷻ پرښتې د خپل رب ﷻ تسبيحات وايي او د هغو كفرياتو څخه ورته پاكي اثباتوي د كومو چې مشركان او كفار مرتكب ګرځي. همدارنګه ټولې پرښتې ـچې په عدد باندې يې د الله ﷻ څخه په غير بل څوک علم نه لريـ هغه حمدونه او ثناوې هم وايي كومې چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبې دي.

هـ: څرنګه چې پرښتو ته د يو پلوه د الله ﷻ عالي شان د نورو په نسبت ډېر ښه معلوم دی او د بله پلوه د مشركانو د شركياتو په شناعت او بدۍ ډېرې ښې پوهېږي، نو ځكه د هغه چا دپاره د الله ﷻ

مغفرت غوښتنه کوي کوم چې د ځمکې اوسېدونکي دي، البته په لاندې شرحې سره: ځکه د مؤمنانو دپاره د الله ﷻ رضامندي او د جنت نعمتونه غواړي.

اول: د مؤمنانو دپاره د الله ﷻ رضامندي او د جنت نعمتونه غواړي.

دوهم: د کفارو دپاره غواړي چې: ای ربه! په دوی باندې بنیاد ویستونکی عذاب په عجلې سره مه ورنازلوې ترڅو دوی ته د ښه تفکر موقع په لاس ورشي، څه لرې نه ده چې د کفریاتو څخه مخ واړوي او په وحدانیت معتقد جوړ شي.

۴_ ای پیغمبره! ته اګاه اوسه چې:

الف: یقینًا یوازې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی، د همدې کبله په کفارو باندې بېخ ویستونکی عذاب په عجلې سره نه ورنازلوي، که نه نو په ځمکه کښې به یو ساکښ هم ژوندی نه وی پاتې شوی.

ب: ته د کفارو او مشرکانو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر زیات مه غمژن کېږه او دا ځکه: هغه کسان کومو چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان نیولي دي او په شرکیاتو اخته دي، د دوی په ټولو کړو وړو باندې الله ﷻ حفیظ او رقیب دی، د دوی ټول احوال الله ﷻ ته ښه پوره ښکاره دي، نو د قیامت په ورځ به موافقه سزا ورکړي.

اما ته خو خلکو ته د مبلغ په حیث لېږلی شوی یې، نه د ساتونکي او ذموار په حیث چې د دوی د کفریاتو او جنایاتو پوښتنه تاته راجع کړی شي چې تا ولې په ایمان باندې مشرف ونه ګرځول.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: که څه هم ځینې علماء کرام وایي _لکه چې په سریزه کښې ورته اشاره شوې ده_ چې د "حم عسق" دواړه کلمې د دې سورت دوه نومونه دي[1]، مګر د اکثرو علماوو کرامو په نزد دغه دواړه کلمې د مقطعاتو حروفو څخه دي[2]، چې په اصلي مراد باندې یې یوازې الله ﷻ پوهېږي خو د اشارې په توګه د قرآن کریم په اعجاز باندې هم دلالت کوي.

ب: په ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کښې د "ذَٰلِكَ" کلمې د مشار الیه په هکله علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[3]، بهتره دا ده چې په ذکرې شوې کلمې سره د همدې سورت ایحاء (وحي کولو) ته اشاره کړی شوې وګڼل شي.

ج: په ﴿ يُوحِىٓ إِلَيۡكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكَ ﴾ کښې د ﴿ يُوحِى ﴾ کلمه هغه مضارع ده کومه چې په هغې ماضي باندې هم صادقېږي چې حاضره وګڼله شي او د ماضیتوب څخه یې نظر پرې کړی شي.
په همدې مطلب باندې د [البقرة: ۹۱] ایت لاندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۲۱
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۶؛ التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۱۴۱
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۸۸، روح المعاني ج۲۵ ص۱۱؛ اضواء البیان ج۷ ص۱۴۹

نو په همدې بنیاد څوک اعتراض نه شي کولی چې د ﴿ یُوحِی ﴾ کلمه په حال او استقبال باندې دلالت کوي چې د ﴿ مِن قَبْلِكَ ﴾ د مفهوم سره منافات لري.

د پورتنیو نکاتو په نظر کښې نیولو سره د ایت شریف د معنی حاصل په هغه ډول سره راځېږي کوم ته چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِن فَوۡقِهِنَّ ﴾ کښې خو د ﴿ مِن فَوۡقِهِنَّ ﴾ ضمیر ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ﴾ ته راجع دی، یعنې نژدې ده چې د مشرکانو د شرکیاتو د کبله اسمانونه د پورته پلوه وچوي او انفلاق وکړي؛ نو پوښتنه دا ده چې: دلته د ﴿ مِن فَوۡقِهِنَّ ﴾ د کلماتو په نزول کښې څه حکمت دی، حال دا چې ذکر شوی مضمون په [مریم: ۹۰] ایت کښې نازل شوی دی خو ذکر شوي کلمات ورسره نه دي نازل شوي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ذکرو شوو کلماتو په نزول سره د شرکیاتو ډېرې زیاتې تقبیح ته اشاره ده. او دا څکه چې: په ټولو اسمانونو کښې لوی اسمان اوم اسمان دی چې د ټولو د پاسه دی او په ټولو کښې قوي او محکم دی. نو دغو کلماتو ته په پام سره یې مضمون داسې راځېږي چې: نژدې ده چې د مشرکانو د شرکیاتو د کبله (ټیټ او کمزوري اسمانونه لا څه چې) لوی او قوتناکه اسمانونه هم وچوي، او د چاودنو لړۍ پکښې د لاندې خوا څخه نه بلکې د برې خوا څخه پیل شي او په نتیجه کښې ټول اسمانونه دړې وړې شي او راولوېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَيَسۡتَغۡفِرُونَ لِمَن فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د "مَنْ" کلمه عامه ده چې کفارو ته هم شامله ده حال دا چې پرښتې خو یوازې مؤمنانو ته مغفرت غواړي: ﴿ وَيَسۡتَغۡفِرُونَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ [المؤمن: ۷] یعنې پرښتې هغو کسانو ته مغفرت غواړي کومو چې ایمان راوړی دی؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د [المؤمن: ۷] ایت د دغه ایت دپاره مخصص ګرځولی دی په کوم کښې چې بحث روان دی، او د "مَنْ" کلمې ته یې دلته په مؤمنانو پورې اختصاص ورکړی دی[۱]، خو بهتر جواب دا دی چې د مغفرت غوښتنه په لاندې دوه ډوله ده:

الف: یوه په مؤمنانو پورې خاصه ده، چې ای ربه! دوی ته د اخروي عذاب څخه نجات ورکړې.

په [المؤمن: ۷] ایت کښې همدغه ډول غوښتنه مطلب ده، د همدې کبله پرښتو خپله د مغفرت غوښتنه په ﴿ وَقِهِمۡ عَذَابَ ٱلۡجَحِيمِ ﴾ سره تعقیب کړې ده، یعنې ای ربه! دوی ته د سوزوونکي دوزخ د عذاب څخه پنا ورکړې او ترې ویې ساتې.

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج ۱۷ ص ۱۶۷

ب. بلکه په مؤمنانو پورې اختصاص نه لري چې د دنیاوي عذاب په هکله ده، چې ای ربه! د کفارو په شمول تولو بنیادمانو ته زیات فرصت ورکړې چې د کفریاتو او ګناهونو څخه توبه تائب شي، او په عجله سره یې په دنیاوي عذاب باندې مه اخته کوه. دلته د مغفرت همدغه دول غوښتنه مراد ده.

﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لِّتُنذِرَ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ ٱلْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ فَرِيقٌ فِى ٱلْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى ٱلسَّعِيرِ ۝٧ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَٰكِن يُدْخِلُ مَن يَشَآءُ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ وَٱلظَّٰلِمُونَ مَا لَهُم مِّن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝٨ أَمِ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ۖ فَٱللَّهُ هُوَ ٱلْوَلِىُّ وَهُوَ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝٩﴾

[۷] او مونږ د همدغه (د ټولو پیغمبرانو د وحې) غوندې تاته په عربي لغت سره قرآن کریم د دې دپاره وحې کوو ترڅو ته د مکې معظمې خلک او هغه کسان ودار کړې کوم چې د مکې په چاپېریال کښې استوګن دي (او ټوله دنیا ورباندې ډکه ده)، او (هم د دې دپاره) چې ته د راغونډولو (د قیامت) د ورځې څخه ډارول وکړې، چې پکښې هیڅ شک نشته.

(په دغې ورځ کښې به) یوه ډله په جنت کښې وي او یوه (بله) ډله به په سوزوونکي دوزخ کښې وي.

[۸] او که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو ټول خلک به یې یوه ډله ګرځولي وی (او د امتحان لاندې به یې نه وی واقع کړي) مګر الله ﷻ خاص هغه څوک په خپل رحمت کښې داخلوي کومو ته یې چې اراده وشي (او په امتحان کښې کامیابي ترلاسه کړي).

او ظالمان (ناکامان) چې دي دوی لره (په دغې ورځ کښې) نه دوست شته او نه مددګار.

[۹] ایا مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر دوستان نیسي، (دا دوستي بې ګټې ده) څکه چې یوازې الله ﷻ همدی (حقیقي) دوست دی، او همدی ﷻ مړي ژوندي کوي، او همدی ﷻ په هر شي قدرت لري (او باطل معبودان دا کار نه شي کولی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په دې مقام کښې لاندې ارشادات د خپله ځانه سره حفظ کړه او خپله تسلي ورباندې وکړه:

۱ـ لکه څنګه چې مونږ پخوانیو پیغمبرانو ته وخت په وخت شریعتونه وحې کړي وه او د خلکو د عدم قبول پړه مو ورباندې نه وه اچولې چې که خلکو مو دعوت ونه مانه او ایمان یې رانه وړ نو تاسو به مسئول یاست؛ همدارنګه مو تاته دا کتاب (قرآن کریم) وحې کړی دی چې په عربي فصیحه ژبه نازل شوی دی او لومړني اوریدونکي ورباندې ډېر ښه پوهېږي، خو د عدم قبول مسئولیت یې په

تاباندې نشته چې ته يې په خلکو باندې خامخا قبول کړې، ستا مسئوليت فقط دا دی چې:

الف: ترڅو ته د مکې معظمې خلک (چې نورې دنيا ته د چورلېز مثال لري) زما د عذابه وډار کړې، او هم هغو خلکو ته دا قرآن کريم ابلاغ او دعوت کړې کوم چې د مکې معظمې په شاوخوا کښې د ختيځ او لويديځ او هم شمال او جنوب پورې پراته دي، او د دوزخ څخه يې وډار کړې.

ب: ترڅو ته ټول خلک (د قيامت تر ورځې پورې) د هغې ورځې څخه هم وډار کړې په کومه کښې به چې ټول مړي راژوندي شي او وړاندېني او وروستني به سره په يوه ميدان کښې راغونډ کړی شي. ترڅو ورته تياری ونيسي، د دې په راتګ کښې هيڅ شک او شبه نشته.

ج: دغې ورځې ته تياری ځکه ضرور دی چې په دې کښې به ټول خلک په دوه وو ډلو ووېشلی شي چې يوه ډله به په جنت کښې وي او بله ډله به په سوزوونکي اور کښې قرار لري، نو خلکو ته په کار دي چې د دوزخي ډلې د تګلارې څخه خانونه بچ کړي او د جنتيانو د ډلې تګلاره تعقيب کړي.

۲ ـ ای پيغمبره! لکه څنګه چې په تاباندې د خلکو د ايمان د نه راوړلو مسئوليت نشته همدارنګه ته په خلکو باندې مسلط کړی شوی هم نه يې، چې هرومرو او ضرور به ورباندې خپل توحيدي دعوت قبلوې او ټول به جنتيان جوړوې او دا ځکه چې:

که بالفرض د الله ﷻ اراده شوې وی چې هيڅوک اختلاف ته پرېنږدي او ټول په اسلام باندې راغونډ کړي او يو جنتي ټولګی ترې جوړ کړي، نو ضرور به يې دا کار پخپله کړی وی. مګر الله ﷻ دا کار د دې کبله ونه کړ چې په دغه صورت کښې به امتحان او ازمېښت د منځه تللی وي حال دا چې الله ﷻ دا دنيا د امتحان دپاره پيدا کړې ده، ترڅو د امتحان په نتيجه کښې هغه څوک په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي چاته يې چې اراده وشي او هغه کسان دوزخيان وګرځوي کومو ته يې چې اراده وشي.

البته چې د دوزخيانو ډله به هغه کسان وي کومو چې ظلم او کفر غوره کړی وي، نو دغې ډلې ته به هلته هيڅ دوست مونده نه شي چې د دوستۍ د کبله نجات ورکړي، او نه به مرستندوی مونده کړي چې په زور سره يې د دوزخ څخه بچ کړي.

۳ ـ کفارو خو د الله ﷻ څخه په غير نور دوستان نيولي دي خو دغه دوستان په حقيقت کښې د دوی دښمنان دي چې هيڅکله به يې په درد ونه خوري، او دا ځکه چې دوی خپل حقيقي دوست هېر کړی دی چې الله ﷻ دی:

الف: همدغه الله ﷻ حقيقي دوست دی او د مشکلاتو څخه يې بچ کوونکی دی.

ب: همدغه الله ﷻ مړی راژوندي کوي، د مرګ او ژوند اختيار يوازې د همده ﷻ سره دی.

ج: همدغه الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري او هر څه صرف د همده ﷻ په توان کښې دي.

توضيحات

۱ ـ په ﴿ لِّتُنذِرَ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا ﴾ کښې د ﴿ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ ﴾ څخه مکه معظمه مراده ده، او

د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:٩٢] ايت لاندې مكي معظمې ته د دغه لقب د وركولو ګټې وجې مونږ ليكلې دي چې بيا ليكلو ته يې څه اړتيا نه وينو.

٢_ همدارنګه مونږ د [الأنعام:١٩] ايت لاندې د احاديثو په رڼا كښې د نبي كريم ﷺ د رسالت د عموميت په هكله ښه مستند بحث ليكلى دى _ والحمد لله ﷻ، چې په بيا ليكلو يې كتاب اوږدېږي

٣_ په ﴿فَرِيقٌ فِي ٱلْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي ٱلسَّعِيرِ﴾ كښې د دوارو فرقو (ډلو) ښه پوره تفسير الله ﷻ په [هود ١٠٥] ايت او وروستې ايتونو كښې پخپله نازل كړى دى، بايد هلته مراجعه وكړى شي.

﴿وَمَا ٱخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِن شَيْءٍ فَحُكْمُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَمِنَ ٱلْأَنْعَٰمِ أَزْوَٰجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُۥ مَقَالِيدُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾﴾

[١٠] او هغه موضوع چې تاسو پكښې اختلاف لرئ، هر شى چې وي، نو حكم (فيصله) يې خاص الله ﷻ ته (مفوضه) ده (بل څوك پكښې د فيصلې حق نه لري او نه د فيصلې توان لري).

(اى خلكو!) دغه الله ﷻ زما رب دى، ما په همده ﷻ اعتماد (او توكل) كړى دى او زه خاص همده ﷻ ته (په هره فيصله كښې) رجوع كوم.

[١١] (زما رب ﷻ) د نشت څخه د اسمانونو او ځمكو پيداكوونكى دى.

ستاسو دپاره يې ستاسو د خپلو خانونو (جنس) څخه جوړې ګرځولې (پيدا كړې) دي، او د څارويو (دپاره يې هم د دوى د جنس) څخه جوړې (موئنثې پيدا كړې دي).

زما رب ﷻ د همدې (ذكرو شوو) پيدا كولو د كبله تاسو (بنيادمان او څاروي د قيامت تر قيام پورې په همدې سلسله) پيدا كوي (او په ځمكه كښې مو خوروي).

زما د رب ﷻ غوندې هيڅ شى نشته (نه په اقدس ذات كښې سيال لري او نه په عالي صفاتو كښې) او همدى ﷻ ښه اورېدونكى ډېر ښه لېدونكى دى.

[١٢] خاص زما رب ﷻ ته د اسمانونو او ځمكو كونجيګانې دي، (نو د همدې كبله) هغه چاته روزي پراخوي چې اراده يې ورته وشي او (هغه چاته يې) تنګوي (چې اراده يې ورته وشي).

يقيناً زما رب ﷻ په هر شي پوه دى (نو د ذكرو شوو وجوهاتو د كبله د هر شي فيصله زما رب ﷻ پورې خاصه ده).

د مطلب خلاصه

د وراندېنيو ايتونو څخه څرګنده شوه چې دنيا د امتحان ډګر دى او د امتحان سره د خلكو ترمنځ اختلاف ضرور واقع كېدونكى دى، په دې ايتونو كښې هغه چاره ښودلې شوې ده په كومې

سره چې سړي حق ته رسېږي او د اختلاف څخه ورباندې وځي. نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل دعوتي أمت باندې د خپل رب ﷻ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:
۱_ ای خلکو! په کوم شي کښې چې تاسو د اختلاف سره مخامخ شئ، برابره خبره ده چې ستاسو اختلافي موضوع عملي بڼه لري او یا د عقیدې سره تړاو لري، نو د هغې د فیصلې حکم الله ﷻ پورې ارتباط لري تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ شریعت ته مراجعه وکړئ او حقه فیصله ترلاسه کړئ.
۲_ ای خلکو! دغه الله ﷻ (چې د هر شي فیصله په همده ﷻ پورې اختصاص لري) زما رب دی، ما په همده ﷻ توکل او اعتماد کړی دی او زه همده ﷻ ته د قیامت په ورځ رجوع کوم، او هم ورته د هرې مسئلې د فیصلې دپاره رجوع کوونکی یم.
ایا ستاسو باطل معبودان د دې خبرې جوګه دي چې په اختلافي مسائلو کښې حقې فیصلې وکړي؟ ایا هغوی د توکل کولو لیاقت لري؟ ایا د قیامت په ورځ د هغوی د لاسه څه ګټه وته رسول پوره دي؟
۳_ ای خلکو! په دې باندې علاوه زما رب ﷻ د دغو عالي صفاتو درلودونکی هم دی:
الف: زما رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو بدون له سابقه مثال څخه پیدا کوونکی دی، یا په بل عبارت: اسمانونه او ځمکې یې ترمیم کړي نه دي بلکې ایجاد کړي یې دي چې وړاندې یې هیڅ مثل او نظیر نه درلود.
ب: زما رب ﷻ تاسو لره _ای بنیادمانو!_ همدا ستاسو د نفسونو څخه جوړې پیدا کړې دي، چې تاسو یې په نارینه او ښځینه وو باندې وېشلي یاست حال دا چې اصل مو فقط یو آدم ﷺ دی.
ج: همدارنګه زما رب ﷻ څاروي هم په جوړو وېشلي دي چې نر او ښځه یې پکښې پیدا کړي دي.
د: د همدې کبله چې زما رب ﷻ تاسو په نارینه وو او ښځینه وو باندې وېشلي یاست په ځمکه کښې یې خواره کړي او ډېر کړي یاست، او د خورولو او ډېرولو سلسله مو لا جاري ده.
هـ: ایا زما د رب ﷻ څخه په غیر بل څوک یا بل شی شته چې د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار یې کړی وي او یا یې وکړی شي؟ لنډه دا چې زما د رب ﷻ په مثل هیڅ شی نشته، نه په اقدس ذات کښې او نه په عالي صفاتو کښې څه مثل او سیال لري.
و: همدا زما رب ﷻ په بلا کیفه توګه ښه اورېدونکی او ښه لیدونکی دی، ایا د ده ﷻ څخه په غیر باطل معبودان اورېدل یا لیدل کولی شي؟
ز: خاص د همده ﷻ په ملکیت کښې د اسمانونو او ځمکو کونجیګانې دي چې ټولې خزانې د همده ﷻ په اختیار کښې دي، د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک نه له اسمانه یو څاڅکی راغورزولی شي او نه د ځمکې څخه د نبات یو تېغ راویستلی شي.
ح: نو د همدې کبله هغه چاته پراخه روزي ورکوي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چا باندې یې تنګوي کوم ته یې چې اراده وشي، چې د روزۍ پراخولو او تنګولو دواړو ته د حکمتونو په بنیاد صورت ورکوي. او دا ځکه چې:

ط: یقیناً زما رب ﷻ په هر شي باندې پوه دی او د هر شي د حال غوښتنه د هره ښه پېژني

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق په [النساء:۵۹] ایت کښې ښه پوره واضحه کړې ده چې د شخړو او اختلافي مسائلو د حل کولو فقط یوه لاره ده او بس، هغه دا چې کتاب الله ته مراجعه وکړی شي. او د [الأنعام:۳۸] ایت لاندې مو په مشرحه توګه اثبات کړې ده چې کتاب الله د هر شي بیانوونکی دی او د سنت، اجماع او قیاس بیان د کتاب الله په بیان کښې شامل دي چې د دغو درېواړو حجتیت په کتاب الله سره په اثبات رسېدلی دی. نو هیله ده چې په دې مقام کښې د ښو پوهېدلو دپاره ذکرو شوو دواړو ایتونو ته مراجعه وکړی شي.

څو نکات

۲_ په ﴿ فَاطِرُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ جَعَلَ لَكُم مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ أَزۡوَٰجًا ﴾ الآیة- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ يَذۡرَؤُكُمۡ ﴾ کښې د "يَذۡرَؤُ" کلمه د "ذَرۡء" _لکه "ضَرۡب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، که څه هم "ذَرۡء" د "خَلۡق" پیدا کولو معنی ورکوي[1] مګر په هغو پیداکولو کښې هم استعمالېږي کوم چې د زمانو په اوږدو کښې په زنځیري توګه صورت ونیسي[2].

ب: د "كُمۡ" په کلمې سره بنیادمان مخاطب کړی شوي دي خو دلته پکښې د تغلیب په ډول الأنعام (څاروي) هم شامل دي[3].

ج: په ﴿ فِيهِ ﴾ کښې د "في" توری په دې مقام کښې د "ل" د هغه توري معنی ورکوي چې په سبب باندې دلالت کوي[4]. دا ډول استعمال په محاوراتو کښې شته لکه:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ»[5] یعني یوه ښځه د الله ﷻ د پلوه د پیشو په سبب معذبه کړی شوه (چې ورې تړې یې ترلې وه آن تردې چې د لوږې او تندې د کبله مړه شوه).

د: د ذکر شوي ﴿ فِيهِ ﴾ په ضمیر کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[6] خو بهتره دا ده چې دغه ضمیر به هغه "جَعۡل" ته راجع وي په کوم باندې چې په ﴿ جَعَلَ لَكُم ﴾ کښې د "جَعَلَ" کلمه دلالت کوي او ورباندې مشتمله ده.

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۷۹
(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۰۷؛ القاموس المحیط ج۲ ص۲۵۱
(۳) تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۱۲
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۸
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۵
(۶) زاد المسیر ج۷ ص۷۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۰۸

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره به د ایت شریف مضمون داسې راوځېږي چې: زما رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو (بنیادمان او څاروي) په دې سبب پیدا کوي او ډېروي چې تاسو يې د جوړو (نرو او ښځو) لرونکي ګرځولي یاست، او په تاسو کښې يې د توالد او تناسل سلسله جاري ساتلې ده او لا د قیامت تر ورځې پورې به يې جاري وساتي.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې: په ﴿ لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞۖ ﴾ کښې د "ک" توری د تشبیه دپاره دی او په "مِثْل" باندې داخل دی، نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې د الله ﷻ د مثل غوندې هیڅ شی نشته، حال دا چې دا معنی مقصودي معنی نه ده بلکې مقصودي معنی دا ده چې د الله ﷻ هیڅ شی سیال او مثل نشته.

مونږ وایو چې: د دغه سوال د مخنیوي دپاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي[1]، خو کوم جواب چې په زړه پورې دی او محققینو خوښ کړی دی[2] هغه دا دی چې:

د "مِثْل" کلمه په محاوراتو کښې د کنايي په توګه د خپل مضاف إلیه په معنی باندې هم استعمال مومي لکه چې وايي "مِثْلُكَ لا يَبْخَلُ" ستا غوندې سړی بخل نه کوي یعنې ته بخل او شومتیا نه کوې.

د "مِثْل" کلمه په دې مقام کښې د ذکرې شوې کنايي په ملحوظ نازله شوې ده، ته به وایې چې اصلي عبارت داسې دی چې: "لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ" یعنې د الله ﷻ بالکل مثل نشته.

و: ځینو علماوو کرامو[3] په ﴿ فَإِنۡ ءَامَنُواْ بِمِثۡلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهۡتَدَواْۖ ﴾ [البقرة:۱۳۷] کښې د مثل کلمه په ذکر شوي کنايي لحاظ معنی کړې ده. یعنې نو که اهل الکتابو د هغه شریعت په مثل باندې ایمان راوړو په کوم باندې چې تاسو ایمان راوړی دی (چې دغه مثل پخپله د محمدي شریعت څخه عبارت دی) نو یقیناً هغوی لاره مونده کړه.

ز: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې ذکر شوی مطلب بدون د "ک" د تورې څخه نازل نه شو چې: "لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ"؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: نازل شوی عبارت د اشارې په توګه د الله ﷻ د مثل د عدم موجودیت په برهان باندې مشتمل دی چې حاصل يې داسې راځېږي:

الله ﷻ ازلي او ابدي اقدس ذات دی، او د ازلي او ابدي عالي صفاتو خاوند دی، او هرڅوک چې دغسې عالي شان ولري هغه مثل نه شي درلودلی، نو الله ﷻ هیڅ مثل نه لري او دا ځکه چې د همده ﷻ څخه په غیر بل هیڅ شی نه ازلي او ابدي کېدلی شي او نه ازلي او ابدي عالي صفات درلودلی شي، نو د الله ﷻ مثل نه دی مګر پخپله الله ﷻ دی.

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۸؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۱۷۲؛ تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۲؛ نظم الدرر ج۶ ص۶۰۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۹۲
(۳) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۹۵

که بالفرض هغه عبارت نازل شوی وی کوم چې په اعتراض کښې ذکر دی، نو دغه نکته به پټه پاتې وی چې د الله ﷻ د هیڅ مثل امکان نشته.

ج: د ذکر شوي عبارت د کنایې د وضاحت په ارتباط باید د [المائدة:۶۴] او د [الأعراف:۵۴] تفسیرونو ته مراجعه وکړی شي چې ګټور مطالب پکښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

یادونه

۳_ په ﴿ لَهُۥ مَقَالِيدُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ مَقَالِيد ﴾ کلمه د [الزمر:۶۳] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق بنه تحلیله شوې ده چې د کونجیګانو معنی ورکوي، په دوهم ځل تحلیل باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿ شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا وَٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِۦٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓ ۖ أَنْ أَقِيمُوا۟ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا۟ فِيهِ ۚ كَبُرَ عَلَى ٱلْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ ۚ ٱللَّهُ يَجْتَبِىٓ إِلَيْهِ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِىٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۚ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُورِثُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ مِنۢ بَعْدِهِمْ لَفِى شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۳] الله ﷻ ستاسو دپاره د دین څخه هغه شی تشریع کړی دی په کوم سره یې چې نوح ﷺ ته توصیه کړې وه او هغه شی کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی او (بالآخره) هغه شی په کوم سره چې مونږ ابراهیم ﷺ او موسی ﷺ او (هم) عیسی ﷺ ته توصیه کړې وه چې:

تاسو (ټول د اُمتونو په شمول دغه) دین ودروئ (په توحید باندې کلک اوسئ) او تفرق پکښې مه کوئ (چې تیت پرک شئ او ډلې ډلې جوړ شئ).

(ای پیغمبره!) په مشرکانو باندې هغه (توحیدي دین) ډېر دروند (ګران) تمامېږي کوم ته چې ته دوی وربولې (کوم ته چې ته دعوت چلوې. خو) یوازې الله ﷻ خپل اقدس ذات ته هغه څوک غوره کوي کومو ته یې چې اراده وشي، او خپل اقدس ذات ته هغه کسان هدایت کوي کوم چې (همده ﷻ ته) رجوع وکړي (او د توحیدي عقیدې موندلو هڅه کوي).

[۱۴] او د پخوانیو پیغمبرانو اُمتیانو تفرق نه وه خپل کړی مګر د هغه څخه وروسته چې دوی ته د توحیدي عقیدې پوهه ورغلې وه (البته دغه تفرق) په خپلو منځو کښې د بغاوت (او ظلم) د کبله (رامنځته شو). او که چرته داسې خبره نه وی کومه چې ستا د رب ﷻ د پلوه پخوا تېره شوې (فیصله شوې) ده (چې دوی به) تر ټاکلې نېټې پورې (بقاء ولري) نو ضرور به د دوی ترمنځ (په عجله سره) فیصله کړی شوې وی (او ټول به یو پېنا شوي وی).

او یقیناً هغه کسان کومو ته چې د تفرق کوونکو څخه وروسته الهي کتاب (اسماني وحې) په وراثت سره پاتې شو، بې شکه د همدې (کتاب او وحې) څخه په اضطراب اچوونکي شک کښې (پراته) دي (او په ړانده تقلید سره په شرکي او کفري عقیده باندې کلک دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو څخه په دې جمله ﴿ وَمَا ٱخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِن شَىْءٍ فَحُكْمُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! خپل دعوتي اُمت ته ښه پوره واضحه کړه چې په هره زمانه کښې د اختلافي مسائلو د فیصلو واک او اختیار یوازې د الله ﷻ سره وه او د قیامت تر ورځې پورې به همدغه اختیار ادامه ولري. او دا خکه چې:

١ـ ای خلکو! الله ﷻ ستاسو دپاره په دې زمانه کښې هغه دین تشریع کړی دی په کوم سره یې چې نوح ﷺ ته په خپله زمانه کښې توصیه کړې وه؛ یا په بل عبارت: ستاسو دین په عقایدو کښې د لاندې دین څخه عبارت دی:

الف: دا دین چې د الله ﷻ په توحید ولاړ دی د نوح ﷺ د دین څخه عبارت دی، چې نهه نیم سوه (٩٥٠) کاله یې ورته په ډېرو سختو شرایطو کښې دعوت وچلاوه، او د کفارو د پلوه یې د دعوت په اوږدو کښې زښت ډېر مشقات وګالل.

ب: ای پیغمبره! همدغه توحیدي دین مونږ تاته هم وحې کړی دی، که بالفرض مونږ درته نه وی وحې کړی نو تا به ورته دعوت نه وی چلولی، او نه به دې د نوح ﷺ د حالاتو څخه څه زده کړې وی چې ستا او د هغه ترمنځ ډېرې اوږدې زماني تېرې شوې دي.

ج: همدغه دین مونږ ابراهیم ﷺ، موسی ﷺ او عیسی ﷺ ته په خپلو-خپلو زمانو کښې وحې کړې وه او توصیه مو ورته ورباندې کړې وه چې پخپله ورباندې کلک اوسېږئ او خپلو-خپلو پیروانو ته پرې توصیه وکړئ، چې: دغه د توحید دین په پښو باندې ودروئ او په عمل کښې یې پیاده کړئ او هم تاسو په دغه دین کښې تفرق او اختلاف مه غوره کوئ او ورباندې راغونډ شئ.

٢ـ ای پیغمبره! پخوانیو ټولو پیغمبرانو زمونږ په توصیه باندې کلک عمل وکړ او هر یوه خپل-خپل اُمت په توحید باندې پاتې کېدلو ته دعوت کړ، خو د وخت په تېرېدلو سره دغه نصیحت هغوی د پښو لاندې کړ او په دین کښې یې اختلاف ته ملاوې وتړلې آن تردې چې ځینو پکښې شرکي عقیده خپله کړه او په همدغې شرکي عقیدې باندې کلک ودرېده، د همدې کبله:

په مشرکانو باندې د هغه شي قبول ډېر دروند تمامېږي کوم ته چې ته دعوت چلوې، چې هغه د توحید د عقیدې څخه عبارت دی.

٣ـ ای پیغمبره! ستا مکلفیت فقط دعوت او ابلاغ دی او بس، نور نو الله ﷻ پوهېږي او کار یې. څنګه یې چې اراده وي هماغسې به وکړي. د مثال په توګه:

الف: الله ﷻ هغه څوک د توحيدي عقيدې دپاره غوره کوي کوم ته يې چې اراده وشي، او په داسې جامعه کښې موجوديت ورکوي کومه چې په همدغه دين باندې کلکه ولاړه وي.

ب. الله ﷻ د کفارو څخه هم هغه چاته هدايت کوي (په همدغه توحيدي دين باندې يې مشرف کړخوي) کوم چې الله ﷻ ته رجوع کوي او بدون د عناده يې د دين د موندلو تالاش کوي.

۴_ اې پيغمبره! په دغه الهي دين کښې خلکو د دې کبله اختلاف نه دی کړی چې هغوی ته د الله ﷻ د پلوه حق دين او حق حکم نه دی وربښودلی شوی، بلکې هغوی د ظلم او عناد د کبله د پوهې څخه وروسته تفرق او تشتت غوره کړ او په بېلو-بېلو لارو باندې روان شوه.

نو که ستا د رب ﷻ د پلوه دا خبره لا وړاندې نه وی فيصله شوې چې د خلکو په تعذيب به عجله صورت نه نيسي او تر ټاکلې نېټې پورې به ټالېږي، نو د دغو اختلاف کوونکو په هکله به په عجلې سره فيصله کړی شوې وی او په تعذيب سره به يې بنياد ويستلی شوی وی.

۵_ د ذکر شوي اختلاف ډېره خو اصلاً هغو خلکو کښېښوده کومو چې د پيغمبرانو د وفات څخه وروسته په الهي دين کښې تفرق او تشتت پيل کړ، خو يقيناً کومو خلکو ته چې د اختلاف کوونکو څخه وروسته د الله ﷻ کتاب او واحد دين په ميراث سره پاتې شو نو هغوی پکښې څه نور اختلافات هم وراضافه کړه بلکې د حق دين څخه په داسې شک او اضطراب کښې ولوېده چې ورځ په ورځ مخ په زيادت روان وه، او حقيقي دين يې بالکل هېر کړ، د دوی په خيال همدغه اختراع کړی شوی دين حق دين وګڼل شو او په ړانده تقليد باندې کلک شوه.

توضيحات

۱_ لاندې مطالب د الله ﷻ په توفيق وړاندې تېر شوي دي چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه وينو:

الف: په ﴿ شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ ﴾ کښې د ﴿ شَرَعَ ﴾ کلمه د "شِرْعَة" يا "شَرِيعَة" _لکه "خِدْمَة" يا "بَصِيرَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې بشپړ بيان يې د [المائدة:۱۴۸] ايت لاندې تېر شوی دی.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د وحې بيان د نوح ﷺ په ذکر سره پيل شو او د وړاندېنيو پيغمبرانو ذکر ته څه اشاره ونه کړی شوه؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال جواب ته د [النساء:۱۶۳] ايت لاندې اشاره شوې ده چې د نوح ﷺ څخه وړاندېنيو پيغمبرانو فقط د معلمانو حيثيت درلود او بس، او د شرک مخنيوی فقط د نوح ﷺ په رسالت سره پيل شوی دی.

ج: که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې يوازې د پنځو پيغمبرانو په ذکر باندې اکتفاء شوې ده؟

مونږ وايو چې: د دې سوال جواب د [الأحزاب:۷] ايت لاندې ليکلی شوي دي چې دغه پنځه پيغمبران اولو العزم پيغمبران دي او عالمي شهرت لري، نو کله چې دوی په دين کښې متحد دي نو نور خو به ضرور پکښې متحد وي.

د: كه څوک وايي چې: الله ﷻ په [المائدة:٤٨] ايت کښې فرمايلي دي چې مونږ ستاسو (انسانانو) د هرې ډلې دپاره بېل شريعت او بېله کړنلاره ټاکلې ده، حال دا چې په ذکر شوي ايت کښې د ټولو پيغمبرانو دين متحد ښودلی شوی دی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی سوال هملته جواب شوی دی چې ټول اديان او شريعتونه په عقايدو کښې متحد دي او په فروعو کښې اختلاف لري نو هلته فروعي اختلاف مراد دی او دلته عقيدوي اتحاد ته اشاره شوې ده، خو په دې مقام کښې ورباندې يو حديث وراضافه کوو چې: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَالْأَنْبِيَاءُ أَوْلَادُ عَلَّاتٍ»[١] يعنې ټول پيغمبران (د دين په نسبت) داسې دي لکه د بنو زامن، چې په عقيدوي احکامو کښې متحد دي او په فرعي احکامو کښې تفاوت لري.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په ﴿ اَللَّهُ يَجْتَبِيٓ إِلَيْهِ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِيٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴾ کښې د "يَجْتَبِي" کلمه د "اِجْتِبَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د غوره کولو معنی ورکوي او د "يَهْدِي" کلمې پکښې د "هِدَايَة" څخه اشتقاق موندلی دی، نو پوښتنه دا ده چې د غوره کړی شوو کسانو او د هدايت کړی شوو کسانو ترمنځ څه فرق دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم ذکر شوې دواړه ډلې په مصداق کښې چندان فرق نه لري مګر په دې مقام کښې يې ځينو مفسرينو کرامو[٢] په لاندې ډول فرق کړی دی:

الف: د ﴿ اَللَّهُ يَجْتَبِيٓ إِلَيْهِ مَن يَشَآءُ ﴾ څخه هغه ډله مطلب ده کومه چې الله ﷻ په اسلامي جامعه کښې تولد کړې وي او کفري دوره يې نه وي تېره کړې.

ب: په ﴿ وَيَهْدِيٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴾ کښې هغې ډلې ته اشاره ده کومو چې کفري دوره تېره کړې وي او بيا د الله ﷻ په توفيق په ايمان مشرف شوي وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ فَلِذَٰلِكَ فَٱدْعُ وَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَهُمْ وَقُلْ ءَامَنتُ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِن كِتَٰبٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ٱللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ٱللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ وَٱلَّذِينَ يُحَآجُّونَ فِي ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا ٱسْتُجِيبَ لَهُۥ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾ ﴾

[١٥] نو (اې پيغمبره!) ته دغه (توحيد) ته بلنه جاري وساته، او (په همدغه توحيدي عقيده باندې) کلک اوسېږه لکه څنګه چې درته امر کړی شوی دی.

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٨٩

(٢) تفسير ابن عباس علي هامش الخازن ج٥ ص٤٠١

او ته د اختلاف کوونکو (کفارو) د خواهشاتو پیروي مه کوه (خپلې عدم پیروۍ ته ادامه ورکړه)، او (ورته) ووایه چې: ما په هغه کتاب ایمان راوړی دی کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی هر یو کتاب چې وي (زه ټول حق ګڼم)، او ماته (د الله ﷻ د پلوه) امر کړی شوی دی چې ستاسو ترمنځ عدل (او انصاف) پیاده کړم، الله ﷻ زمونږ رب دی او ستاسو رب هم دی، مونږ لره خپل عملونه دي او تاسو لره خپل عملونه دي (یوه ډله د بلې ډلې په اعمالو باندې نه مجازات کېږو او نه پرې مکافات کېږو. په حقیقت کښې) زمونږ ترمنځ او ستاسو ترمنځ هیڅ جګړه نشته (باید ټول حق ته غاړې کېږدو او جګړې ونه کړو)، الله ﷻ به مو (د قیامت په ورځ) سره راغونډ کړي، او (زمونږ د ټولو) خاص الله ﷻ ته بېرته ورګرځېدل دي (چې هملته به راسره په عدل او انصاف فیصلې وکړي).

[۱۶] او کوم کسان چې د الله ﷻ په هکله جګړې کوي (البته) د هغه څخه وروسته چې د خینو کسانو د پلوه ورته اجابت (قبول) صورت نیولی دی (ایمان یې پرې راوړی دی)، د دوی (ګمراه کوونکو) جګړه د دوی د رب ﷻ په نزد د زوال سره مخامخه ده (هیڅ نتیجه به وربانديې مرتبه نه شي او مؤمنان به کفر ته ورتاو نه کړی شي)، او په همدوی باندې (د الله ﷻ) غضب دی او همدوی ته (د الله ﷻ د پلوه) سخت عذاب دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده ترڅو د هغه تفرق د مخنیوي دپاره دعوت وچلوي کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده او کوم چې د پیغمبرانو څخه وروسته د هغوی اُمتیانو خپل کړی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د هغو اختلافاتو د له منځه وړلو دپاره کوم چې خلکو د پیغمبرانو د وفات څخه وروسته رامنځته کړي دي، دغه ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ د توحید د عقیدې دپاره دعوت وچلوه ترڅو دوی کفریات او شرکیات پرېږدي او هم د تفرق څخه لاس واخلي او خپل رب ﷻ په وحدانیت سره وپېژني.

۲ـ د خپل دعوت په چلونه کښې کلک اوسه لکه څنګه چې درته امر کړی شوی دی، او د اضطراب او کاواکۍ څخه خپل ځان وساته.

۳ـ د اختلاف کوونکو د غوښتنو او خواهشاتو پیروي مه کوه او مه ترې ډارېږه، الله ﷻ ستا ملګری دی.

۴ـ خلکو ته په ډاګه ووایه چې ما په هغو ټولو کتابونو باندې ایمان راوړی دی کوم چې د الله ﷻ د پلوه ـ په هره زمانه کښې چې وي ـ نازل شوي دي، زما شریعت په عقایدو کښې د ټولو شریعتونو سره متحد دی، نو په کار دي چې تاسو هم زما غوندې عقیده خپله کړئ.

۵ـ ای خلکو! زه د الله ﷻ د پلوه مامور شوی یم چې ستاسو اختلافات په عدل سره د منځه یوسم او ستاسو ترمنځ په انصاف سره فیصله وکړم، نو تاسو زما نبوت قبول کړئ او ایمان راباندې راوړئ.

۶ـ ای خلکو! زه تاسو د الله ﷻ دین ته رابولم، الله ﷻ زمونږ رب هم دی او ستاسو رب هم، نو په

کار دي چې نه ورسره په عبادت کښې مونږ په اشتراک قائل شو او نه تاسو.

۷_ که تاسو زما دعوت قبول نه کړئ او په خپله کفري عقیده کلک پاتې شئ نو مونږ ته هیڅ ضرر نشته، زمونږ دپاره خپل اعمال دي او ستاسو دپاره خپل، مونږ ستاسو په اعمالو نه نیولی کېږو او تاسو زمونږ په اعمالو نه نیولی کېږئ.

۸_ ای خلکو! زمونږ او ستاسو ترمنځ هیڅ جګړه نشته، حقه لاره بالکل څرګنده او واضحه ده، حتی چې په ماباندې نازل شوی کتاب (قرآن کریم) د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي.

۹_ که نن ورځ تاسو زما فیصلې نه منئ او زما حاکمیت ته غوږ نه ږدئ نو داسې ورځ راروانه ده، چې په هغې کښې به الله ﷻ مونږ او تاسو ټول ورغونډ کړي او حقې فیصلې به وکړي.

۱۰_ بالآخره زمونږ او ستاسو (ټولو) خاص الله ﷻ ته بېرته ورګرځېدل دي چې هیڅوک به ترې خپل ځان بچ نه کړی شي.

۱۱_ ای پیغمبره! ته په حقه پیغمبر یې، او دعوت إلی الله دې د واقع سره برابر دی (دروغ او ټګي پکښې نشته) او په زښتو ډېرو دلایلو سره په اثبات رسېدلی دی، ستا دعوت د ځینو خلکو پلوه د قبول درجې ته هم رسېدلی دی چې په اخلاص سره په ایمان مشرف ګرځېدلي دي.

نو د هغو کسانو دلایل باطل دي کوم چې د الله ﷻ په توحید کښې جګړې کوي او غواړي چې په ایمان مشرف شوي کسان بېرته کفر ته ستانه کړي، نو په دغو جګړو به یې مطلوبه نتیجه مرتبه نه شي او په دې باندې علاوه:

الف: په دغو جګړمارانو باندې د الله ﷻ غضب نازل شوی دی، چې په دنیا کښې روزمره د ده ﷻ د رحمت څخه لرې کېږي.

ب: او همدغو کسانو ته په آخرت کښې سخت عذاب تیاکلی شوی دی، چې هرومرو به ورسره مخامخ شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَلِذَٰلِكَ فَٱدۡعُ ﴾ الآیة- کښې لس جملې دي چې هره یوه جمله په مستقل مطلب باندې دلالت کوي، دا ډول ایت شریف په قرآن کریم کښې بل ځای نه دی نازل شوی، یوازې آیة الکرسي د دغه ایت مثل ګرځېدلی شي چې د عقیدې لس اصول پکښې نازل شوي دي[1].

۲_ د ﴿ وَأُمِرۡتُ لِأَعۡدِلَ بَيۡنَكُمُ ﴾ د جملې په ارتباط لاندې احادیث ولولئ:

الف: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د حنین د غزا غنیمت تقسیماوه چې یوه سړي ورته وویلې چې تا په وېش کښې عدل ونه کړ، نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَنْ يَعْدِلُ عَلَيْكُمْ بَعْدِي»[2] یعني هغه څوک دی چې زما څخه وروسته (زما څخه په غیر) په تاسو باندې عدل او انصاف وچلوي؟.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۰۹؛ نظم الدرر ج۶ ص۶۱۲

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۱۸

ب: په بل روایت کښې نوموړي سړي ته نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «وَيْلَكَ وَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ»(١) یعنې تالره دې (په دغه اعتراض سره) افسوس وي، او څوک به عدل وکړي که چرته زه عدل ونه کړم؟!.

ج: بوه ورځې یوه سړي د نبي کریم ﷺ په وېش باندې اعتراض وکړ چې عدل پکښې نه دی مراعات شوی، کله چې نبي کریم د اعتراض څخه خبر شو ویې فرمایل چې: «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللهُ وَرَسُولُهُ»(٢) یعنې کله چې الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ عدل (انصاف) ونه کړي نو هغه څوک دی چې عدل او انصاف وکړي؟

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ وَٱلْمِيزَانَ ۗ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا ٱلْحَقُّ ۗ أَلَآ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُمَارُونَ فِى ٱلسَّاعَةِ لَفِى ضَلَـٰلٍۭ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾ ٱللَّهُ لَطِيفٌۢ بِعِبَادِهِۦ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْعَزِيزُ ﴿١٩﴾ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْـَٔاخِرَةِ نَزِدْ لَهُۥ فِى حَرْثِهِۦ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴿٢٠﴾ ﴾

[١٧] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په حقه یې جنس کتاب (ټول کتابونه) نازل کړي دي او تله (بې) هم نازله کړې او پیدا کړې ده ترڅو عدالت تامین شي.

او (ای پیغمبره!) تاته څه شي پوهه درکړه (چې قیامت به کله قائم شي؟). تاته هیڅ شي پوهه نه ده درکړې، شاید چې د قیامت قیام نژدې وي (او ډېره ژر د عدالت تله قائمه کړی شي).

[١٨] د قیامت په قیام باندې هغه کسان (د ملنډو د کبله) عجله کوي کوم چې پرې ایمان نه راوړي، او هغه کسان کومو چې (پرې) ایمان راوړی دی ترې وارخطا دي (او تیاری ورته نیسي) او دوی پوهېږي (باور لري) چې یقیناً قیامت حق دی (ضرور واقع کېدونکی دی).

(ای خلکو!) اګاه اوسئ! یقیناً کوم کسان چې د قیامت په هکله (باطلې) جګړې کوي ضرور (دوی د حق څخه) په ډېره لرې ګمراهۍ کښې (پراته) دي (چې روزمره پکښې زیادت کوي).

[١٩] الله ﷻ په خپلو ټولو بندګانو باندې (کافران وي او که مؤمنان) ډېر مهربان دی (او په دقت سره یې اړتیاوې وریپوره کوي او) هر چاته یې چې اراده وشي (هغه ته) پراخه روزي ورکوي.

او الله ﷻ د کامل قوت خاوند دی (د چا زور وریاندې نه رسیږي او) د کلکې ارادې درلودونکی دی (هیڅوک یې د ارادې په وړاندې څه نه شي واقع کېدلی).

(١) صحيح البخاري ج١ ص٥٠٩
(٢) صحيح مسلم ج١ ص٣٤٠

[۲۰] هرڅوک چې (په خپل عمل سره) د آخرت کښت (ګټې) غواړي نو مونږ به ورته په کښت (ګټې) کښې زیادت وکړو (او د دنیاوي ګټو څخه به یې هم بې برخې ونه ګرځوو).
او هرڅوک چې (یوازې) د نړدې کور کښت غواړي (او آخرت یې هېر کړی وي) مونږ به ورته (د خپلې ارادې مطابق) ګټې ورکړو او ده لره په آخرت کښې هیڅ برخه نشته (هلته به په دائمي اور کښې معذبېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په عدل او د قیامت په قیام رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د عدل او د قیامت په ارتباط څه نور وضاحت هم قرائت کړه ترڅو د توحید عقیده قبوله کړي او د اختلافاتو څخه لاس واخلي. هغه دا چې:
۱_ لکه څنګه چې الله ﷻ ستا په شمول ټول پیغمبران په خپلو- خپلو اُمتونو کښې په عدل او انصاف کولو سره مامور کړي وه، همدارنګه یې (د قرآن کریم په شمول) ټول کتابونه هم د همدغه مطلب د پیاده کولو دپاره په حقه نازل کړي دي، ترڅو په څمکه کښې په عقیدوي او عملي مسائلو کښې د عدل څخه کار واخستلی شي.
په دې باندې علاوه، الله ﷻ په څمکه کښې تله هم نازله کړې او پیدا کړې ده چې خلک ترې د انصاف او عدل په پېژاندلو کښې کار اخلي او ډول-ډول شیان ورباندې تلي.
۲_ ای پیغمبره! ته څه شي پوه کړې چې د قیامت ورځ به کله راځي؟ تاته د هغې د وخت په هکله هیڅ علم نشته، شاید چې د قیامت قیام ډېر نژدې وي. په دغې ورځ کښې به الله ﷻ یوه بله تله نصبه کړي چې دنیاوي نتائج به ورباندې تلل کېږي. نو هلته به د خلکو ټولې بې عدالتۍ په ډاګه څرګندې شي.
نو خلکو ته په کار دي چې همغه د قیامت تله په نظر کښې ونیسي او بې عدالتیو ته لاس وانچوي، او دا څکه چې د قیامت قیام ډېر نژدې راروان دی خو خلک په همدې نسبت په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي:
الف: هغه کسان چې د قیامت په قیام باندې ایمان نه لري او باور ورباندې نه کوي، د مسخرو په توګه ورباندې عجله کوي چې د قیامت قیام ولې ټال دی؟
ب: کوم کسان چې ورباندې عقیده لري او د قیامت په قیام کښې مشتبه نه دي هغوی ترې دارېږي او روزمره ورته تیاری نیسي، هغوی یې د قیام د وخت پوښتنه نه کوي چې کله به تحقق ونیسي.
۳_ هغوی پوهېږي چې د قیامت قیام حق دی، ای خلکو! اګاه اوسئ چې بې شکه کوم کسان چې د قیامت په هکله جګړې کوي او ملنډې ورباندې وهي، یقیناً هغوی د حق څخه په لرې ګمراهۍ کښې پرېوتلي دي او روزمره یې ګمراهي قوت مونده کوي.
۴_ ای پیغمبره! الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو په شمول په خپلو ټولو بندګانو باندې ډېر مهربان

دی (په ډېر دقت سره یې ارتیاوې پوره کوي)، او په دنیا کښې ورباندې د کفر په سبب روزي نه دروي. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ د ډېر قوت خاوند دی، نو هیڅوک نه شي کولی چې د ډېرو نعمتونو په درلودلو سره په الله ﷻ باندې زورور جوړ شي.

ب: الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، نو هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی چې فلانکی د خپل نعمت څخه بې برخه کړه.

۵_ لنډه دا چې: په دنیا کښې ورکړه د هیڅا څخه ایساره نه ده او مسلمانان او هم کفار دواړه ډلې ترې ګټه پورته کوي مګر په لاندې تفاوت سره:

الف: هغه کسان چې د آخرت اراده لري او غواړي چې په دنیا کښې ورته کار وکړي نو مونږ به هغوی ته اقلاً لس چنده اجرونه ورکړو، خو په دنیا کښې به هم دغه کسان د نعمتونو او روزیو څخه بې برخې نه پاتې کېږي.

ب: بالمقابل هغه کسان کوم چې په خپل کار او زیار سره د دنیا ژوند نصب العین وګرځوي او آخرت بالکل هېر کړي، نو مونږ به هغوی ته هرومرو د دنیا څخه څه ناڅه نعمتونه ورکړو البته کله چې ورته زمونږ اراده وشي. اما دغسې کسانو ته په آخرت کښې هیڅ بوخه نشته بلکې هلته ورته اور ټاکلی شوی دی چې په دائمي توګه به پکښې معذبېږي.

توضیحات

۱_ اکثرو علماوو کرامو دلته په ﴿أَنزَلَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ وَٱلۡمِيزَانَ﴾ کښې د "الْمِيزَان" کلمه د کنایې په توګه په عدل او انصاف سره تفسیره کړې ده[1]، نو په دې تفسیر سره ذکره شوې کلمه د هغه عدل دپاره تاکید واقع کېږي په کوم باندې چې وړاندېنې کلمات ﴿ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ﴾ مشتمل دي. او دا ځکه چې د الهي کتاب سره عدل او انصاف لازم دي.

پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی، نو ښه دا ده چې په دې مقام کښې دغه کلمه "المِيزَان" په خپله حقیقي معنی سره تفسیره کړی شي چې د "تلې" څخه عبارت ده.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: که دلته د "الْمِيزَان" د کلمې څخه حقیقي معنی مراده وی نو "وَخَلَقَ الْمِيزَانَ" به نازل شوی وی ځکه چې الله ﷻ تله په ځمکه کښې پیدا کړې ده او خلکو ته یې د هغې استعمال وربښودلی دی، د قرآن کریم او نورو کتابونو غوندې خو یې د اسمانه نه ده نازله کړې؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۲۶] ایت لاندې ښه په تفصیل سره لیکلی شوي دي چې په قرآن کریم کله-کله د عام المنفعه (ټولګټو) شیانو د پیداکولو څخه په

[1] تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۵؛ زاد المسیر ج۷ ص۷۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۱۰

رانازلولو سره تعبير كېږي. نو د ذكرې شوې جملې د معنى حاصل به داسې راوخېژي چې:
الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې د قرآن كريم په شمول جنس اسماني كتاب يې -چې په عدل باندې مشتمل دى- په حقه نازل كړى دى، او همدارنګه يې د عدل او انصاف دپاره تله هم نازله (پيدا) كړې ده چې په دنيا كښې وربانديې انصاف او عدل څرګندېږي.

د ايت شريف يو نظير

٣- د ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْآخِرَةِ ﴾ الآية- يو نظير وړاندې تېر شوى دى چې همدغه ايت ته ورته مضمون پكښې نازل شوى دى، هغه دا چې: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ ﴾ [الإسراء:١٨] يعنې هرڅوك چې عاجل كور (دنيا) غواړي نو مونږ به ورته په همدې كور كښې په جلتۍ سره هغه څه وركړو كوم چې زمونږ اراده وي (نه هغه كوم چې نوموړى يې اراده كوي)، بيا به ورته (په آخرت كښې) دوزخ وګرځوو (وركړو چې همېشه به پكښې كړېږي).

همدې مضمون ته په يوه حديث كښې هم اشاره شوې ده چې نبي كريم ﷺ أُبَي بن كعب مخاطب كړ چې: «بَشِّرْ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِالسَّنَاءِ وَالنَّصْرِ وَالتَّمْكِينِ فَمَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ عَمَلَ الْآخِرَةِ لِلدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْآخِرَةِ نَصِيبٌ»[١] يعنې اى ابن كعبه! دغه (محمدي ﷺ) أمت ته په روښنانتيا (لوړوالي) او نصرت او هم (په ښارونو كښې) د قدرت زېرى وركړه، نو د دوى څخه چې هر چا د دنيا دپاره د آخرت عمل وكړ (دنيا يې مقصود وګرځوله) نو هغه ته په آخرت كښې برخه نشته.

﴿ أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُاْ شَرَعُواْ لَهُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنۢ بِهِ ٱللَّهُۚ وَلَوْلَا كَلِمَةُ ٱلْفَصْلِ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُواْ وَهُوَ وَاقِعٌۢ بِهِمْۗ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِى رَوْضَاتِ ٱلْجَنَّاتِۖ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ عِندَ رَبِّهِمْۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾ ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِۗ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰۗ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُۥ فِيهَا حُسْنًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ ﴾

[٢١] ايا مشركانو ته داسې شريكان (شيطانان) دي چې هغه دين يې ورته تشريع (جوړ) كړى دى په كوم سره چې الله ﷻ اذن نه دى كړى (چې جوړ دې شي بلكې منعه كړى يې دى)؟.
او كه چرته د فيصلې خبره (پخوا تېره شوې) نه وى نو د بندګانو ترمنځ به (په دنيا كښې) فيصلې كړى شوې وى. او يقينًا ظالمانو (كفارو) ته (په قيامت كښې) دردناک عذاب دى.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٤٥

[۲۲] ته به (د قیامت په ورځ) ظالمان (کفار) ګوري چې د هغو (کړو وړو) څخه به ډېر داریدونکي دي کوم یې چې (په دنیا کښې) کسب کړي وي، حال دا چې هغه به وربانديې پرېوتونکې وي (او هیڅ نجات به ترې نه شي موندلی).
او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي دوی به (د قیامت په ورځ) د جنتونو په شنو (او تازه) باغچو کښې وي، او هم به ورته هغه شیان د دوی د رب ﷻ په نزد (هلته) شتون ولري کوم چې د دوی زړونه یې غواړي.
(ای پیغمبره!) دغه (جنتونه) همدا (د الله ﷻ) ډېر لوی فضل دی (چې مؤمنانو ته به ورکړی شي).
[۲۳] دغه (اجر) هغه شی دی کوم چې الله ﷻ هغو بندګانو ته (وربانديې) زېری ورکوي کومو چې ایمان راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي.
(ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: زه ستاسو څخه په دغه پیغام (او زیري) باندې په هیڅ ډول سره مزدوري (او اُجرت) نه غواړم، مګر په خپل قرابت (او خپلوۍ) کښې درڅخه مینه (او محبت) غواړم (چې دښمني راسره مه کوئ او د دعوت په وړاندې مې خنډمه واقع کېږئ).
او هرڅوک چې ښایسته (او نېک) کار وکړي (لږ وي او که ډېر) نو مونږ به ورته پکښې ښکلا زیاته کړو، (او دا څکه چې) یقیناً الله ﷻ ښه مغفرت کوونکی (او) ښه منونکی (شکرګزار) دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت د پیل څخه په الهي (اسماني) تشریع کښې بحث راروان دی چې الله ﷻ یو لک څلیرشت زره ـزیات یا کم ـ پیغمبرانو ته فقط یو دین تشریع کړی او وحې کړی دی چې د الله ﷻ په توحید او د عدالت په تامین باندې ولاړ دی، خو تفرق ته په عنادي توګه خلکو لاس اچولی دی او بې عدالتي یې خوښه کړې ده.
په دې ایتونو کښې د تفرق اصلي سبب ته اشاره کېږي چې ټول اختلافات د همدغه سبب څخه منشأ اخلي نو حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو د تفرق په ارتباط څه مطالب قرائت کړه هغه دا چې:
۱ـ ایا د هغوی د تفرق سبب همدا دی چې خپلو شریکانو (جني او انسي شیطانانو) ورته هغه دین تشریع کړی دی د کوم د تشریع دپاره چې الله ﷻ اجازه نه ده کړې بلکې د همده ﷻ د پلوه ممنوع او حرام ګرځولی شوې دي؟ یا په بل عبارت: الله ﷻ د تشریع حق هیچا ته نه دی ورکړی خو د دې سره‌سره د تاریخ په اوږدو کښې ورته شیطانانو اقدام کړی دی او مشرکانو (کفارو) په لبیک ویلو سره قبول کړی دی او لا قبلولې یې.
۲ـ ای پیغمبره! ذکر شوی اقدام دومره لوی جنایت دی که بالفرض د الله ﷻ د پلوه د کارونو د تصفیه کولو دپاره لا وړاندې وخت نه وی ټاکلی شوی (چې د قیامت په ورځ به صورت نیسي) نو د دغو کفارو ترمنځ به په دنیا کښې فیصله کړی شوې وی او سمدستي به (بدون د مهلته) پوپنا کړی شوي وی او دوزخ ته به وراچولي شوي وی او دا څکه چې: ذکر شوي کسان د غټ ظلم مرتکب شوي دي

او د ظالمانو دپاره دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې د قیامت په ورځ به ورباندې اخته کړی شي.

۳_ نن ورځ ذکر شوي ظالمان په خپلې کړنلارې باندې افتخار کوي او خوښي ورباندې ښکاره کوي خو د قیامت په ورځ به ته همدغه ظالمان وګورې چې په خپله کړنلاره باندې به پښېمانه وي او ډارېږي به چې په همدې سبب به د مجازات سره مخامخ شي.

مګر هیڅکله به د مجازات څخه بچ پاتې نه شي او هرو مرو به ورباندې د خپلو کړو وړو اثر پرېوځي او ورسره به مخامخ شي.

۴_ ای پیغمبره! (بالمقابل) ته به د قیامت په ورځ هغه کسان ګورې کومو چې ایمان راوړی دی او د الهي تشریع په مطابق یې نېک اعمال کړي دي، چې د داسې حالونو درلودونکی به وي:

الف: دوی به د جنتونو په تازه او شنو باغچو کښې اوسېږي، او په خپله دنیاوي کړنلاره به ډېر خوښ او راضي وي.

ب: بلکې همدوی لره به په جنت کښې د دوی د رب ﷻ په نزد هغه نعمتونه موجودیت ولري کوم چې دوی غواړي او یا یې په زړونو کښې خطور وکړي.

۵_ ای پیغمبره! دغه ډېر لوی فضل دی چې الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو دپاره ټاکلی دی، او دغه نعمتونه هغه لوی بشارت دی په کوم سره چې الله ﷻ په دنیا کښې خپلو مخلصو بندګانو ته ورباندې زېری ورکوي، البته هغه مخلص بندګان کومو چې د الله ﷻ په وحدانیت ایمان راوړی وي او د همده ﷻ د تشریع مطابق یې نېک اعمال هم ورسره ضمیمه کړي وي.

۶_ ای پیغمبره! ته ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: کومه اسماني تشریع چې ما ستاسو دپاره راوړې ده چې قرآن کریم ورباندې مشتمل دی، هغه په دنیا او آخرت کښې ستاسو دپاره ډېره ګټوره او ارزښتناکه ده، خو د دې سره-سره زه ورباندې ستاسو څخه په هیڅ ډول سره بدله او اجر نه غواړم، که بالفرض ما ورباندې ستاسو څخه څه أجرت غوښتی وی نو تاسو به حق درلودی چې غاړې مو ترې غړولې وی.

ب: هو! ستاسو څخه عموماً او د عربو څخه خصوصاً د عدم قبول په صورت کښې یو شی غواړم هغه دا چې: زما سره په قرابت کښې دوستي وکړئ او زما د دعوت په وړاندې خنډ مه واقع کېږئ.

یا په بل عبارت: که تاسو زما دعوت نه قبلوئ اقلاً دومره خو وکړئ چې د دعوت مخه مې مه بندوئ ترڅو زه خپل دعوت نړې ته ورسوم.

ایا تاسو د خپلوۍ او قرابت دومره لحاظ هم نه ساتئ؟ ایا تاسو د انسانیت مراعات هم نه کوئ؟.

ج: ای پیغمبره! زمونږ د پلوه دا هم ورته ووایه هرڅوک چې د نېکۍ کسب وکړي که څه هم ډېره کوچنۍ نیکي وي نو مونږ به ورته پکښې خیر واچوو او په عوضونو کښې به ورته ډېر زیادت وکړو.

یا په بل عبارت: مونږ به یې داسې وګڼو لکه چې نوموړي ډېرې نېکۍ کړې وي او یا یې ډېره لویه نېکي کړې وي. او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ بښونکی دی، د ایمان څخه په وړاندېنیو جنایاتو هیڅوک نه نیسي، او شکور (منونکی) هم دی چې لږ عمل ته ډېره جزا ټاکي.

لنډه دا چې: که تاسو د لاندې کارونو څخه هر یو کار ترسره کړئ نو بې اجره به پاتې نه شئ:
اول: چې ایمان راباندې رانه وړئ خو د دعوت په وړاندې مې خنډ هم واقع نه شئ.
دوهم: چې ایمان راباندې رانه وړئ خو د دعوت په تعمیم کښې راسره نصرت او کومک وکړئ.
دریم: چې ایمان هم راباندې راوړئ او نصرت او کومک هم راسره وکړئ.
البته په لومړنیو دواړو صورتونو کښې به یوازې دنیاوي اجرونه درکړی شي او بس، خو په دریم صورت کښې به په دنیا او آخرت کښې د اجرونو خاوندان وګرځولی شئ.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُاْ شَرَعُواْ لَهُم ﴾ کښې د "أم" توری په تقریري استفهام مشمل دی او د وړاندېنی [الشورى:۱۳] ایت سره تړاو لري[۱].
په دې باندې علاوه ظاهره دا ده چې دلته په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ شُرَكَٰٓؤُاْ ﴾ د کلمې څخه بوتان مطلب نه دي چې د مشرکانو په نزد هم د تشریع استعداد نه لري، بلکې دلته ترې انسي او جني شیطانان مراد دي[۲]، کومو چې مشرکانو ته کفري او شرکي بنیادونه ایښي دي چې څه وضاحت یې په منقوله توګه د [المائدة:۱۰۳] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.
یعنې د الله ﷻ تشریع خو هغه ده کومې ته چې وړاندې اشاره وشوه، ایا د کفارو تشریع هغه ده کومه چې ورته شیطانانو ټاکلې ده؟ هو! د دوی شریعت او تشریع همدغه ده.

زه مزدوري نه غواړم

۲ـ مونږ غواړو چې د ﴿ لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ د جملې تفسیر په هغه ډول سره لوستونکو ته وړاندې کړو کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی چې لنډیز یې په لاندې ټکو کښې لوستل کېدلی شي:
الف: یوه ورځې په یوه مجلس کښې ـ چې سعید بن جبیر علیه الرحمة هم پکښې شتون درلود ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه چا د ذکر شوي ایت پوښتنه وکړه، چې دغه جمله څه معنی ورکوي؟
ب: سعید بن جبیر علیه الرحمة په عجلې او چالاکۍ سره جواب ورکړ چې دلته د ﴿ ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ څخه د محمد ﷺ اقارب او خپلوان مطلب دي. یعنې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ اجر نه غواړم مګر دا غواړم چې زما د اقاربو سره محبت او دوستي وکړئ.
ج: رئیس المفسرین ﷺ نوموړی تابعي علیه الرحمة مخاطب کړ چې تا په تفسیر کښې ډېره عجله وکړه، ته منتظر نه شوې چې ما صحیح جواب ورکړی وی او تا هم اورېدلی وی، هغه دا چې په قریشو کښې یوه وره کورنۍ هم نه وه مګر نبي کریم ﷺ ورسره لرې یا نژدې قرابت درلود او د

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۲۸
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۱۵

خپلوۍ اړیکې یې ورسره موجودې وې، نو نبي کریم ﷺ قریش مخاطب کړه چې: «إِلاَّ أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ»[١] یعنې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ باندې هیڅ مزدوري او أجرت نه غواړم، مګر دا درڅخه غواړم چې زما سره په هغه بنیاد صله رحمي وکړئ او اذیت راته مه رسوئ کوم چې زه یې ستاسو د هرې یوې کورنۍ سره لرم.

ته به وایې چې هغوی ته یې ویلي وي چې: ستاسو څخه د خیر تمه نه لرم خو ضرر راته مه رسوئ چې د دعوت مخه مې بنده کړئ.

د: اکثره مفسرین کرام وایي چې په ذکره شوې جمله کښې په "إلاّ" سره منقطعي استثناء صورت نیولی دی[٢] چې مضمون یې په هغه ډول سره راځېږي کوم چې وړاندې ذکر شو.

او که بالفرض دغه استثناء متصله وګڼله شي نو بیا به یې حاصل یې داسې راوځېږي چې: زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ مزدوري نه غواړم مګر دا أجرت ورڅخه پرې غواړم چې تاسو د هغه قرابت مراعات وکړئ کوم چې زما او ستاسو ترمنځ موجودیت لري. یا په بل عبارت: تاسو زما په ارتباط زما د تره (آبو طالب) تګلاره تعقیب کړئ، چې ایمان راباندې نه راوړي مګر د صله رحمۍ مراعات مې کوي چې د دعوت په چلونه کښې راسره مدد او نصرت کوي.

هـ: نو په دې تقدیر به صله رحمۍ ته د مجاز په توګه او یا ادعاءً د اجر لقب ورکولی شوی وي، ته به وایې چې ورته یې ویلي وی چې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ باندې څه اجر نه غواړم مګر فقط صله رحمي درڅخه پرې غواړم، که بالفرض تاسو صله رحمۍ ته د اجر او مزدورۍ لقب ورکوئ نو وریې کړئ او یا دغه صله رحمي ماته د أجرت غوندې مثال لري.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو د ذکرې شوې جملې نور تفسیرونه هم کړي دي[٣]، د مثال په توګه:

الف: زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ څه مزدوري نه غواړم _ای مسلمانانو!_ مګر ستاسو څخه زما د خپلوانو په هکله دوستي غواړم چې مینه او محبت ورسره وساتئ؛

ب: ای مسلمانانو! زه ستاسو څخه په قرآن کریم سره هیڅ مزدوري نه غواړم مګر ستاسو څخه غواړم چې په طاعت او عبادت سره الله ﷻ ته قرب او نژدېکت ترلاسه کړئ او په ایمان کلک ودرېږئ؛

ج: ای مسلمانانو! زه ستاسو څخه وړباندې نه غواړم مګر دا درڅخه پرې غواړم چې په خپلو منځو کښې صله رحمي وکړئ او خپلوي وپالئ؛

نو پوښتنه دا ده چې: په څه وجه تاسو ذکر شوي دربواړه تفسیرونه خوښ نه کړه؟

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٧١٣؛ جامع الترمذي ج٢ ص١٦٠

(٢) زاد المسير ج٧ ص٧٩؛ المحرر الوجيز ج١٤ ص٢١٨؛ تفسير المظهري ج٨ ص٣٢٠

(٣) أضواء البيان ج٧ ص١٨٩؛ روح المعاني ج٢٥ ص٣٠

مونږ وایو چې: دغه درېواړه تفسیرونه د واقعیت په لحاظ صحت لري او په حقانیت کښې یې هیڅ شک شبه نشته، یا په بل عبارت: د نبي کریم ﷺ د اقاربو دوستي د هر مسلمان دپاره د واجباتو څخه ده، حتی چې د دوی سره د نبي کریم ﷺ په ملحوظ دښمني کول او کینه درلودل د کفر څخه پرته بل شی نه دی، همدارنګه د عبادت او طاعت په ذریعه الله ﷻ ته ورنږدې کېدل او هم په خپلو منځو کښې د خپلوۍ پالل د واجباتو څخه دي، هیڅوک ترې انکار نه شي کولی.

اما ذکر شوي درېواړه مطالب د ایت شریف دپاره د تفسیر په حیث منل د ډېر لرې او بعید برېښي. او دا ځکه چې:

اول: په ﴿لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ﴾ کښې د "کُمْ" په کلمې سره د عبارة النص په اعتبار د مکې معظمې قریش (مشرکان) مخاطب کړی شوي دي[1] ځکه چې په همدوی کښې بحث راروان دی، او د اشارة النص په اعتبار وربانديې ټول عرب بلکې ټول بنیادمان مخاطب دي، چې د نبي کریم ﷺ د ټولو بنیادمانو سره عمومًا او د عربو سره خصوصًا د قرابت اړیکي شته او د مراتبو په تفاوت سره د صله رحمۍ مراعات په هر یوه قرابت کښې په کار دي.

نو د تخصیص دپاره هیڅ دلیل موجودیت نه لري چې صرف د فاطمې رضی الله عنها د اولادې پورې اختصاص ورکړی شي.

دوهم: دغه ایت شریف ـ چې بحث پکښې روان دی ـ د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[2]، چې فاطمه الزهراء رضی الله عنها لا واده شوې هم نه وه او اولادونه یې نه وه تولد شوي.

درېیم: د همدغه تفسیر په بهترۍ باندې د ﴿وَمَن يَقۡتَرِفۡ حَسَنَةٗ نَّزِدۡ لَهُۥ فِيهَا حُسۡنًا﴾ او د ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ شَكُورٌ﴾ دواړه تعقیبونه هم دلالت کوي لکه چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

﴿أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗاۖ فَإِن يَشَإِ ٱللَّهُ يَخۡتِمۡ عَلَىٰ قَلۡبِكَۗ وَيَمۡحُ ٱللَّهُ ٱلۡبَٰطِلَ وَيُحِقُّ
ٱلۡحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿٢٤﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي يَقۡبَلُ ٱلتَّوۡبَةَ عَنۡ عِبَادِهِۦ
وَيَعۡفُواْ عَنِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ وَيَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَسۡتَجِيبُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ
وَيَزِيدُهُم مِّن فَضۡلِهِۦۚ وَٱلۡكَٰفِرُونَ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدٞ ﴿٢٦﴾ وَلَوۡ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزۡقَ لِعِبَادِهِۦ
لَبَغَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٖ مَّا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرُۢ بَصِيرٞ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي
يُنَزِّلُ ٱلۡغَيۡثَ مِنۢ بَعۡدِ مَا قَنَطُواْ وَيَنشُرُ رَحۡمَتَهُۥۚ وَهُوَ ٱلۡوَلِيُّ ٱلۡحَمِيدُ ﴿٢٨﴾﴾

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۳۰

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۰۷

[۲۴] ایا مشرکان وایي چې محمد (ﷺ) په الله ﷻ باندې دروغ تړلي دي (او خپل خان يې پيغمبر تراشلی دی؟ ای پیغمبره!) نو که د الله ﷻ اراده وشي ستا په زړه به مهر ولګوي (په وحې کښې خو ستا اراده څه اثر نه لري).

او (د) الله ﷻ (عادت دی چې) باطل محوه کوي او په خپلو اوامرو سره حق ته اثبات وربښي (که بالفرض ستا وحې حقیقت نه درلودی نو الله ﷻ به يې مخه بنده کړې وی). يقيناً الله ﷻ په داسې حالاتو باندې پوه دی کوم چې د سینو خاوندان دي (او په زړونو کښې پټ دي).

[۲۵] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خپلو بندګانو څخه توبه (پښېماني) قبلوي او د بدیو (ګناهونو) څخه يې عفوه کوي او (هم) په هغو (کړو وړو) پوهېږي کوم چې تاسو يې (د استمرار په توګه) کوئ.

[۲۶] او الله ﷻ هغو کسانو ته اجابت کوي (عبادت او سوالونه يې قبلوي) کومو چې ايمان راوړی دی او صالح اعمال يې ورسره يوځای کړي دي، او (همدارنګه) هغوی ته د خپل فضل څخه زيادت کوي (په چندونو اجرونه او ثوابونه ورکوي).

او (بالمقابل) کافران چې دي دوی لره (د قيامت په ورځ) سخت عذاب دی.

[۲۷] او که الله ﷻ خپلو بندګانو ته (د حاجت څخه اضافه) روزي پراخه کړې وی نو (د خپل طبیعت مطابق) به يې په ځمکه کښې بغاوت اختيار کړی وی، مګر الله ﷻ (د خپل حکمت په بنياد) هغه نعمتونه په اندازې سره رانازلوي کومو ته يې چې اراده وشي، يقيناً الله ﷻ په خپلو بندګانو سره ښه خبردار (او) بینا دی (کوم حالت چې د حکمت غوښتنه وي هغه ورته څرګند دي).

[۲۸] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د هغه څخه وروسته (د اسمانه) باران نازلوي چې بندګان ترې نااُميده شوي وي، او (په همدغه حالت کښې) خپل رحمت خوروي، او همدی ﷻ (د خپلو بندګانو) دوست (کارساز او) ستايلی شوی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه تهمت او اتهام رد شوی دی کوم چې د مشرکانو د پلوه د وړاندېنيو ایتونو په نسبت د هغوی په اذهانو کښې ګرځېد او د ایمان د نه راوړلو په ارتباط يې ترې د پلمې کار اخست، چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! مشرکان وايي چې: که زمونږ دين الهي دين نه وي نو د محمد (ﷺ) دين هم الهي دين نه دی چې قرآن يې پخپله تاليف کړی دی او بيا يې په دروغو الله ﷻ ته نسبت کړی دی ترڅو ورته پيروان مونده کړي.

دغـــې نه ده لکه چې مشرکان خيال کوي. او دا خکه چې:

۱ـ د مشرکانو اتهام به په هغه وخت کښې په ځای وی چې ستا په ژبه د قرآن قرائت او ستا په زړه کښې د قرآن حفظ کول ستا په واک او اختيار کښې وی، خو حقيقت دا دی چې:

الف: که د الله ﷻ اراده وشي نو ته به د قرآن کريم يوه جمله هم قرائت نه کړی شې لکه څنګه چې د نبوت څخه وړاندې په خلوښتو کالو کښې تا دغه کار نه شو کولی.

ب: که د الله ﷻ اراده وشي نو ستا په زړه باندې به مهر ولګوي نو څومره ايتونه چې ستا په مبارک زړه کښې محفوظ دي هغه ټول به درڅخه هېر کړي او په راتلونکي کښې به هم د يوه ايت يا بوې قرآني جملې د حفظ توان ونه لرې (ته به هغه حال ته بېرته ورستون شې په کوم باندې چې ته د نبوت څخه وړاندې وې).

٢ـ اې پيغمبره! د الله ﷻ عادت دا دی چې:

الف: الله ﷻ باطل او ناحق د زوال سره مخامخ کوي او په غيبي فرمانونو سره د حق حقانيت او واقعيت څرګندوي، که څه هم د څه مهلت څخه وروسته صورت ونيسي.

ب: اما په خاصه توګه د نبوت په هکله خو باطلو ته هيڅ فرصت نه ورکوي او په بېړې سره يې خلکو ته ورښکاره کوي ترڅو ورباندې دوی ونه غولېږي.

نو په همدې بنياد که بالفرض المحال تا په الله ﷻ دروغ تړلي وی او په ناحقه دې خپل ځان پيغمبر تراشلی وی نو تاته به تر اوسه پورې الله ﷻ فرصت نه وی درکړی او لا د وړاندې څخه به يې رسوا کړی وی.

٣ـ اې پيغمبره! ته ډاډه اوسه الله ﷻ به ستا دين ته په ټولو اديانو غلبه ورکړي او د کفارو دسيسې به هيڅکله اغېزمنې واقع نه شي، که څه هم هغوی په زړونو کښې د حق دين د له منځه وړلو دپاره ډېر پلانونه لري. او دا ځکه چې يقيناً الله ﷻ په هغو ټولو حالاتو باندې ښه پوره پوه دی کوم چې په سينو او زړونو کښې پټ دي.

٤ـ اې پيغمبره! الله ﷻ په خپلو بندګانو او مخلوقاتو باندې ډېر مهربان دی چې په همدې بنياد:

الف: د خپلو بندګانو توبه قبلوي، که ذکر شوي مشرکان او کفار ـ چې په ناحقه په تاباندې تور لګوي ـ د خپلو کړو وړو څخه توبه تائب وګرځي نو الله ﷻ به يې توبه قبوله کړي.

ب: الله ﷻ ګناهونه او بدۍ عفوه کوي، نو په هغو ګناهونو باندې کفار نه نيسي د کومو چې دوی د کفر په حال کښې مرتکب شوي وي.

ج: الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو (بندګان) يې سرته رسوئ او عملي بڼه ورکوئ.

د: کله چې بندګان په ايمان باندې مشرف وګرځي نو الله ﷻ د همدغو کسانو د ښېګڼو منښه کوي کومو چې ايمان راوړی وي او نېک اعمال يې ترسره کړي وي، برسېره د ښېګڼو په منښه باندې پرته د استحقاقه اضافه اجرونه هم ورکوي او د خپل فضل په بنياد ورباندې زياتې پېرزوينې کوي.

اما هغه کسان کوم چې تر اوسه په کفر کلک دي او لا دغه کلکوالي ته د مرګ تر ورځې پورې ادامه ورکړي، چې نه توبه تائب جوړ شي او نه ايمان راوړي، نو هغوی ته په قيامت کښې ډېر سخت عذاب تاکلی شوی دی.

۵_ ای پیغمبره! الله ﷻ خپلو بندګانو ته په خپل فضل سره په آخرت کښې بلا حسابه روزي ورکوي، اما په دنیا کښې ورته دغه ډول روزي نه ورکوي او دا ځکه که په دنیا کښې دا کار وکړي او یا یې کړي وی نو ضرور به دوی بغاوت کړي وی، او په ضرر به یې تمام شوی وی.

نو الله ﷻ په دنیا کښې خپلو بندګانو ته په هغې ټاکلې اندازې سره روزي ورنازلوي (ورکوي) کومې ته یې چې اراده وشي، ځکه چې الله ﷻ د خپلو بندګانو په ټولو حالاتو باندې خبردار دی او هم ټول کره وړه یې ورته ښکاره دي.

۶_ که الله ﷻ د خپلو بندګانو د بغاوت کولو مراعات نه وی کړي نو دوی ته به یې په دنیا کښې هم د آخرت غوندې غیر محدوده روزي ورکړې وی چې دا کار ورته ډېر اسان دی، ایا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بندګانو د نااُمیدۍ څخه وروسته د بله طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه باران (اوبه) نازلوي او خپل رحمت خوروي، همدی ﷻ ټولو بندګانو ته په کارسازۍ سره نژدې دی او همدی ﷻ په عالي صفاتو ستایلی شوی دی.

توضیحات

۱_ په ﴿أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: مفسرینو کرامو دا جمله ﴿فَإِن يَشَإِ ٱللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ﴾ په متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده[۱]، کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې:

الله ﷻ د کفارو دا اتهام (چې قرآن کریم د نبي کریم ﷺ خپل تصنیف دی او په دروغو یې الله ﷻ ته منسوب کړی دی) په ډېرو ایتونو کښې د چلنج په توګه رد کړی دی، چې څو مثالونه یې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۲] ایت لاندې راغونډ کړی شوي دي، خو په دې مقام کښې الله ﷻ دغه اتهام په ذکرې شوې جملې سره جواب کړی دی.

یعنې ای پیغمبره! که بالفرض المحال قرآن کریم ستا خپل تصنیف وی _لکه چې کفار خیال کوي- نو ضرور به پکښې ستا ارادې څه دخل درلودی، حال دا چې ستا اراده پکښې هیڅ دخل نه لري. نو که د الله ﷻ اراده وشي ستا په زړه باندې به مهر ولګوي او د قرآن کریم یوې جملې ته به پکښې هم ځای ورنه کړي لکه چې د نبوت څخه وړاندې یې پکښې ځای نه وه ورکړی، او نه به ته وتوانېږې چې د قرآن کریم یوه جمله قرائت کړي لکه چې د نبوت څخه وړاندې دې نه شوه قرائت کولی.

همدغه مضمون په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی، د مثال په توګه:

اول: ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ﴾ [القیامة:۱۷] یعنې ای پیغمبره! ستا په مبارک زړه کښې قرآن کریم ته ځای ورکول او ستا په مبارکه ژبه باندې د قرآن کریم قرائت زمونږ ذمواري ده (ته ورنه هیڅ تشویش مه کوه).

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۳۴؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۲۱

دوهم: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ﴾ [الإسراء:۸۶] يعني اى پيغمبره! او هرومرو که زمونږ اراده وشي نو هغه شی (قرآن کريم) به ستا (د سينې) څخه يوسو (هېر کړو) کوم چې مونږ تاته وحي کړی دی.

ب: په ﴿ وَيَمْحُ ٱللَّهُ ٱلْبَٰطِلَ وَيُحِقُّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦٓ ﴾ کښې د ذکر شوي اتهام دوهم رد ته اشاره شوې ده، يعنې که بالفرض د کفارو اتهام څه واقعيت درلودی نو الله ﷻ به ضرور ستا وحي د زوال سره مخامخه کړې وی او روزمره به يې خکه ترقي نه وی د رپه برخه کړې چې: د الله ﷻ وعده ده چې په خپلو فرمانونو سره باطل محوه کوي او د حق احقاق کوي (خلکو ته يې حقانيت ورڅرګندوي).

ج: که څه هم د عربي ليک دود دی چې هره يوه کلمه په هغه تورو سره ليکله کېږي په کومو باندې چې د وقف په حالت کښې تلفظ کېږي که څه هم سمدستي د وقف حالت نه وي او خينې توري بې د تلفظه لوېدلي وي[1]، مګر د قرآن کريم ليکنه د قوانينو تابع نه ده بلکې په عثماني ليکنې پورې اختصاص لري، چې په همدې ليکنه کښې په ذکره شوې جمله کښې د 'يَمْحُوْ' کلمه 'يَمْحُ' ليکلی شوې ده چې د قيامت تر ورځې پورې بايد همداسې (بې واوه) وليکله شي، که نه نو بايد په 'و' سره 'يَمْحُوْ' ليکلې شوې وی، د همدې قبيلې څخه په ﴿ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ ﴾ [الإسراء:۱۱] ايت کښې د 'يَدْعُ' کلمه هم شمېرله کېږي چې بايد نظر قوانينو ته 'يَدْعُوْ' ليکله شوې وی.

د: په ﴿ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴾ کښې نورو هغه اتهامونو ته اشاره ده کوم چې کفارو په زړونو کښې پټ ساتلي وه. يعنې الله ﷻ د زړونو په حالاتو باندې پوه دی نو هغه اتهامات به هم د مځه يوسي کوم چې هغوی په زړونو کښې پټ ساتلي دي، او تول پلانونه به يې شنډ کړي.

څو نکات

۲ـ په ﴿ وَلَوْ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزْقَ لِعِبَادِهِۦ ﴾ الآية کښې بايد لاندې نکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: که څوک وايي چې: په دغه عبارت کښې د 'لَو' د توري غوښتنه دا ده چې الله ﷻ دې په هيچا باندې روزي نه وي پراخه کړې که نه نو بغاوت به يې کړی وی. حال دا چې د پراخې روزۍ خاوندان خو ډېر تېر شوي دي چې بغاوت يې نه دی کړی لکه سليمان ؑ او داسې نور؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[2] په دې مقام کښې د جنتي روزۍ پراخي اراده کړې ده، يعنې که الله ﷻ په دنيا کښې خپلو بندګانو ته د جنتيانو غوندې غير محدوده پراخي (د حاجت څخه اضافه) روزي ورکړې وی نو دوی به ضرور بغاوت کړی وی؛ او پوره واضحه ده چې دنياوي روزي د خپلې پراخۍ سره-سره د آخرت د روزۍ په پرتله پراخه نه ده او د سليمان ؑ په شمول هيچا ته نه ده ورکړه شوې.

مګر دا جواب په زړه پورې نه دی او دا خکه چې په دنيا کښې نه څوک جنتي روزي غواړي او نه

---

[1] صرف العزيز ص ۳۷۰

[2] في ظلال القرآن ج۵ ص۳۱۵۷

پکښې بحث کېږي، بلکې دلته د دنیاوي روزۍ پراخي مطلب ده چې څینو بندګانو ته نه ده ورکړه شوې. د همدې مطلب په تائید لیکو چې: څینې مفسرین کرام وایي چې دغه ایت شریف د مسلمانانو څخه د یوه ټولګي په هکله نازل شوی دی چې ډېر فقیران وه او د دنیا د پراخۍ او د غنیتوب آرزو یې کوله[1].

ب: زمونږ په نظر په ایت شریف کښې د طبیعت په ملحوظ د انسان بې ثباتۍ ته اشاره شوې ده، یعنې که الله ﷻ خپلو بندګانو ته پراخه (د حاجت څخه اضافه) روزي ورکړې وی نو هرو مرو به یې د طبیعت په ملحوظ بغاوت کړی وی.

هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ په چا باندې فضل وکړي او په همدغه حال کښې یې هم د بغاوت څخه بچ وساتي لکه صالحان غنیان خلک، چې د همدوی د جملې څخه سلیمان ؑ هم شمېرل کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ﴾ [الحج: ۶۶] یعنې یقیناً هرومرو انسان (د طبیعت په لحاظ) ناشکره دی (مګر هغه څوک چې الله ﷻ ورته د شکرګزارۍ توفیق ورکړي).

ج: د پراخۍ په حال کښې د انسان د بغاوت دپاره د قارون حالت ډېر ښه مثال جوړېدلی شي چې په [القصص: ۷۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

د: د ښه وضاحت دپاره لاندې مطالب ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا حَمَاهُ الدُّنْيَا كَمَا يَظَلُّ أَحَدُكُمْ يَحْمِي سَقِيمَهُ الْمَاءَ»[2] یعنې کله چې الله ﷻ یو بنده خپل محبوب وګرځوي نو د دنیا څخه یې داسې ساتي لکه چې ستاسو یو کس همېشه وي چې خپل مریض د اوبو څخه ساتي (البته هغه مریض چې اوبه څښل ورته په ضرر تمامېږي لکه د استسقاء په مرض باندې اخته مریض).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا»[3] یعنې یقیناً ډېر خطرناک شی چې زه پرې ستاسو په هکله د خپل وفات څخه وروسته ډارېږم هغه شی دی چې الله ﷻ به یې په تاسو باندې پرانیزي چې هغه د دنیا د تازګۍ او سنګار څخه عبارت دی.

درېیم: د دري ژبې یوه شاعر څومره ښه ویلي دي چې:

نفس من کمتر از فرعون نیست :: لیکن او را عون مرا عون نیست

یعنې زما نفس د فرعون څخه کم نه دی، مګر هغه ته عون (د روزۍ پراخي) وه او ماته د رزق پراخي نشته.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۳۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۷

ه: په همدغه ايت شريف کښې د ﴿ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَآءُ ﴾ او د ﴿ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرٌۢ بَصِيرٌ ﴾ دواړو جمله د تعقيب څخه د اشارې په توګه مقابله معنى هم څرګندېږي، چې که الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې ډېره تنګي ورنازله کړې وى نو همدارنګه به يې د طبيعت په لحاظ بغاوت خپل کړى وى (چې بې صبري هم يو قسم بغاوت دى).

خو دا ښېله خبره ده چې په همدغه حالت کښې هم چاته الله ﷻ توان او توفيق ورکړى وي او د بې صبرى څخه يې بچ ساتلى وي.

و: په همدې مضمون باندې په بل ځاى کښې صراحت شوى دى چې: ﴿ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ۝ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ۝ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلْخَيْرُ مَنُوعًا ﴾ [المعارج: ۱۹_۲۱] يعنې يقينًا انسان ډېر زيات حارص پيدا کړى شوى دى چې شر ورته ورسېږي بې صبرې کوي او چې خير ورته ورسېږي د حقوقو د اداء کولو مانع جوړېږي.

ز: لنډه دا چې نظر فقر او غنى ته خلک په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلى کېږي:

اول: يو ګروپ خلک هغه دي کومو ته چې د روزى په تنګى باندې صبر کول اسان وي، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمْ لَيَفْرَحُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَفْرَحُ أَحَدُكُمْ بِالرَّخَاءِ»[1] يعنې په پخوانيو صالحانو خلکو کښې داسې کسان هم وه چې يو کس به يې په بلاء (د روزى په تنګى) باندې داسې خوشالېده لکه چې ستاسو يو کس د روزى په پراخى باندې خوشالېږي.

دوهم: بل ګروپ خلک هغه دي کوم چې په شکرګزارى کښې تکړه وي او په صبر کولو کښې ورته خپل ځان کمزورى برېښي.

په همدې ارتباط انس ﷺ ويلي دي چې: «اللّٰهُمَّ إِنِّي مِنْ عِبَادِكَ الَّذِيْنَ لَا يُصْلِحُهُمْ إِلَّا الْغِنٰى، فَلَا تُفْقِرْنِي»[2] يعنې اى الله! يقينًا زه ستا د هغه بندګانو څخه يم چې نه يې اصلاح کوي مګر غنا، نو ما فقير مه ګرځوه (چې په فقيرى کښې صبر نه شم کولى او ناکامېږم).

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌ ۝٢٩ وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا۟ عَن كَثِيرٍ ۝٣٠ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝٣١ وَمِنْ ءَايَٰتِهِ ٱلْجَوَارِ فِى ٱلْبَحْرِ كَٱلْأَعْلَٰمِ ۝٣٢ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِۦٓ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝٣٣ أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا۟ وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ ۝٣٤

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۹۱
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۲۲

﴿وَيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ ﴿٣٥﴾﴾

[۲۹] او د الله ﷻ (د قدرت) د دلايلو څخه د اسمانونو او ځمکو پیدا کول دي او هم د هغو مخلوقاتو (پیدا کول) کوم چې یې په دواړو کښې خواره کړي (او پیدا کړي) دي چې د هر ساکښ څخه عبارت دی. او الله ﷻ د ټولو ساکښانو په راغونډولو باندې د قدرت څښتن دی (البته) کله یې چې (د قیامت په ورځ د حساب کتاب دپاره) اراده وشي.

[۳۰] او (ای بنیادمانو!) هغه شی چې تاسو ته (په دنیا کښې) رسېږي، هر مصیبت چې وي، نو دا د هغه جنایت په سبب سره دی کوم چې ستاسو لاسونو کسب کړی وي، او الله ﷻ (په عین حال کښې ستاسو) د ډېرو جنایتونو څخه عفوه کوي.

[۳۱] او تاسو په ځمکه کښې د الله ﷻ عاجز ګرځوونکي نه یاست (چې په الله ﷻ باندې مو زور دپاسه شي)، او تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته او نه مددګار (چې په دوستۍ یا قوت سره نجات درکړي).

[۳۲] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلايلو څخه په درياب کښې چلېدونکې بېړۍ دي چې (په لویوالي کښې) د غرونو غونډې دي.

[۳۳] که چرته د الله ﷻ اراده وشي نو باد به ودروي نو بېړۍ به د درياب په شا ولاړې وګرځي (او د حرکت څخه به پاتې شي)، يقيناً د دغو (بېړیو په چلښت) کښې د هر ښه صبر کوونکي (او هر) شکرګزار دپاره (د الله ﷻ د کامل قدرت) لويې نښې (پټې) دي.

[۳۴] يا (که د الله ﷻ اراده وشي نو تېز باد به وچلوئ او) بېړۍ به (د سورلیو سره) د هغو جنایتونو په سبب هلاکې (او غرقې) کړي کوم چې سورلیو کسب کړي دي، او (په عین حال کښې) به الله ﷻ د ډېرو جنایتونو څخه عفوه وکړي.

[۳۵] (البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د جنایتکارانو څخه انتقام واخلي) او د دې دپاره چې هغه کسان پوه شي کوم چې زمونږ په ایتونو کښې (عنادي) جګړې کوي چې دوی ته د خلاصون هېڅ ځای نشته.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د الله ﷻ د عالي نومونو څخه هغه دواړه نومونه تشریح شوي دي په کومو باندې چې وړاندېني ایتونه ختم شوي وه چې هغه د ﴿ٱلْوَلِىُّ ٱلْحَمِيدُ﴾ څخه عبارت دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې څه نوره توضیح هم قرائت کړه ترڅو هغوی پوه شي چې یقیناً الله ﷻ ولي (کارساز) او ستایلی شوی دی. هغه دا چې:

۱ ـ د هغو دلايلو څخه چې د الله ﷻ په ولیتوب او حمیدیت باندې رڼا اچوي، دغه کارونه هم دي:

الف: الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په خپل کامل قدرت سره په هغه کیفیت سره پیدا کړي دي کوم

چې ورسره مناسب وه، او په دې پیداکولو کښې ورسره هیڅا نه ګډون کړی دی او نه یې کولی شو.
ب: د پیداکولو څخه وروسته یې په اسمانونو او ځمکو کښې هغه زښت ډېر ساکښان هم پیدا کړي دي کوم یې چې په دواړو کښې خواره واره ګرځولي دي او د ټولو اړتیاوې یې ورته پکښې پوره کړي دي.

نو څرنګه چې الله ﷻ د دغو ساکښانو په خوړولو باندې قدرت درلود او لري یې، همدارنګه همدغه اقدس ذات قادر دی چې د مړه کېدلو او تیت پرک ګرځېدلو څخه وروسته یې د قیامت په ورځ بېرته راټول کړي البته کله یې چې ورته اراده وشي.

ج: الله ﷻ د جنایت او قصور څخه په غیر هیڅوک په مصیبت باندې نه اخته کوي نو ـای بنیادمانو!ـ کوم مصیبت چې تاسو ته رسېږي هغه ستاسو د خپلو لاسونو او خپل کسب نتیجه ده.

د: خو د دې سره-سره الله ﷻ ستاسو د ډېرو جنایتونو څخه عفوه کوي که نه نو تاسو (څخه) به (بوه ساکښ هم) ژوند نه وی کړی، او ټول به یې پوپنا کړي وی. او دا څکه چې:

اول: ای بنیادمانو! تاسو نه یاست چې په الله ﷻ باندې زورور وګرځئ او په ځمکه کښې یې د ارادې په وړاندې خنډ واقع شئ او د نیولو څخه یې خپلو ځانونو ته نجات ورکړئ.

دوهم: همدارنګه تاسو د الله ﷻ څخه پرته بل دوست او کارسازی هم نه لرئ، چې بدون د اجازې ستاسو شفاعت وکړي او نجات درکړي.

دریم: په دغه وخت کښې تاسو کوم مددګار نه لرئ چې په قوت او نصرت سره مو د الله ﷻ د تعذیب څخه بچ وساتي.

۲ـ د الله ﷻ په ولیتوب او حمیدیت باندې لاندې دلایل هم دلالت کوي:

الف: په نرم دریاب کښې الله ﷻ ډېرې لویې او درنې بېړۍ روانې کړې دي چې پکښې ګرځي راګرځي، لکه چې غرونه پکښې چلېږي.

ب: که د الله ﷻ اراده وشي نو هغه بادونه به د چلښت څخه ودروي کومو چې د غرونو غوندې بېړۍ روانې کړې دي، نو بېړۍ به هم ځای په نرمو اوبو د دریاب په شا ودروي او د حرکت څخه به یې پاتې کړي.

یقیناً په دغه ذکر شوي کار کښې د الله ﷻ د کامل ولیتوب او کامل حمیدیت ډېر لوړ دلایل نغښتي دي، البته د هغه چا دپاره کوم چې ډېر ښه صبر کوونکی او ډېره ښه شکرګزار بنده وي.

ج: که د الله ﷻ اراده وشي نو د بادونو چلښت به تېز کړي او د طوفان مرحلې ته به یې ورسوي، او یا به بل کوم آفت نازل کړي او د کسب کړی شوو جنایتونو په سبب به بېړۍ او د بېړۍ ټولې سورلۍ هلاکې او غرقې کړي. یا په بل عبارت: که الله ﷻ د غرق اراده وکړي نو د لږو جنایتونو سببیت هم ورته کفایت کوي چې د ډېرو څخه عفوه وکړي.

د: نو که الله ﷻ د سورو په شمول بېړۍ غرقه کړي نو دغه کار به د دې دپاره صورت نیولی وي چې جنایتکاران په دنیا کښې د خپلو جنایتونو څه سزا وګوري، او بل د دې دپاره چې هغه

جګړماران پوه شي کوم چې زمونږ په ایتونو او دلایلو کښې په عنادي توګه جګړې کوي چې دوی لره زمونږ د نیونې څخه هیڅوک نجات نه شي ورکولی او نه ورته په دنیا او آخرت کښې څه خلاصون صورت موندلی شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ دَآبَّةٍ ﴾ کلمه په لغت کښې هر هغه ساکښ ته وضعه شوې ده کوم چې په ځمکه په ارامۍ سره حرکت کوي او پیاده ورباندې ګرځي[1]، نو په کار دي چې د ذکرې شوې کلمې اطلاق یوازې په ځمکنیو ساکښانو باندې وشي او بس، لکه چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾ [البقرة: ۱۶۴] یعني او الله ﷻ په ځمکه کښې (په اوبو سره) هر ډول پیاده مزل کوونکي ساکښان خواره کړي او زیات کړي دي.

حال دا چې په دې مقام کښې د ﴿ فِيهِمَا ﴾ د ضمیر غوښتنه دا ده چې د دغې کلمې اطلاق په اسماني ساکښانو باندې هم وکړی شي، ځکه چې دغه ضمیر اسمانونو ته هم شامل دی؟

مونږ وایو: که څه هم د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد غیر متبادر جوابونه کړي دي[2]، مګر کوم چې بهتر برېښي هغه دا دی چې دلته د ﴿ دَآبَّةٍ ﴾ کلمه د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الدَّابَّةُ" په ملحوظ هر ژوندي مخلوق ته شامله ده[3]. نو لاندې مخلوقات پکښې تول شمولیت لري:

الف: پرښتې، چې په اسمانونو کښې الوتنه کوي او کله-کله په ځمکه هم ګرځي لکه چې د بدر په غزا کښې په پیاده مزله باندې لیدلی شوې دي.

ب: پیریان شیطانان، چې دوی هم الوتنه او پیاده ګرځېدل دواړه کولی شي.

ج: په ځمکه باندې نور ساکښان لکه بنیادمان، حشرات او مرغان، چې په پروازونو باندې علاوه په پښو سره هم ګرځي راګرځي.

د: هغه نور ساکښان کوم چې په اسمانونو او سیاراتو کښې موجودیت لري او مونږ ورباندې علم نه لرو، یوازې الله ﷻ پرې پوه دی چې څه کیفیت لري او په څه کمیت کښې شتون لري او داسې نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ ﴾ الآية- کښې د ﴿ فَبِمَا كَسَبَتۡ أَيۡدِيكُمۡ ﴾ څخه ګناهونه مراد دي لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تُصِيبُ عَبْدًا نَكْبَةٌ فَمَا فَوْقَهَا أَوْ دُونَهَا إِلَّا بِذَنْبٍ وَمَا يَعْفُو اللهُ عَنْهُ أَكْثَرُ. وَقَرَأَ ﴿ وَمَا أَصَابَكُمْ ﴾ الآيَةَ»[4] یعني په دنیا کښې بنده ته یو مصیبت نو

(۱) لسان العرب ج۱ ص۳۶۹

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۲۴؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۹۸

(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۳۹؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۱۶

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۱

پورته یا ترې ښکته نه رسېږي مګر په ګناه سره، او د کومې ګناه څخه چې الله ﷻ عفوه کوي هغه ډېرې دي، او نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف د استشهاد دپاره قرائت کړ.

تو پوښتنه دا ده چې: په دنیا کښې خو مصیبتونه پیغمبرانو ته هم رسېدلی دی حال دا چې دوی د ګناه څخه په عصمت کښې دي، همدارنګه ماشومانو او لیونیانو ته هم مصیبتونه رسېږي حال دا چې دوی مکلفیت نه لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په خای وی چې په ایت شریف کښې مصیبت خپلي او جنایتکاران د یوې ډلې اشخاصو څخه عبارت وی، خو خبره دغسې نه ده بلکې دلته مطلب دا دي چې: ای بنیادمانو! په تاسو کښې داسې اشخاص شته چې د هغوی د جنایت د کبله په تاسو باندې د معصومانو او همدارنګه د لیونیانو په شمول مصیبتونه درنازلېږي، که څه هم تاسو پخپله جنایتونه نه وي کړي.

همدغه جواب د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال:۲۵] ایت لاندې ښه پوره واضحه شوی دی، خو په دې مقام کښې درباندې یو بل جواب هم اضافه کوو چې:

په ایت شریف کښې د مصائبو دپاره د ګناهونو موجودیت د حصر په توګه نه دی ښودلی شوی بلکې د مثال په توګه نازل شوی دی، او دا څکه چې الله ﷻ کله-کله د ځینو حکمتونو په بنیاد (چې مونږ درباندې علم نه لرو) او کله-کله د درجاتو او مراتبو د اوچتولو په اساس مصیبتونه رانازلوي[1].

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَبَقَتْ لِلْعَبْدِ مِنَ اللهِ مَنْزِلَةٌ لَمْ يَبْلُغْهَا بِعَمَلِهِ ابْتَلَاهُ اللهُ فِي جَسَدِهِ أَوْ فِي مَالِهِ أَوْ فِي وَلَدِهِ ثُمَّ صَبَّرَهُ حَتَّى يُبْلِغَهُ الْمَنْزِلَةَ الَّتِي سَبَقَتْ لَهُ مِنْهُ»[2] یعنې کله چې یوه بنده ته د الله ﷻ د پلوه څه منزلت (او درجه) ټېره (فیصله) کړی شي خو په خپل عمل سره ورته نه شي رسېدلی، نو الله ﷻ یې په بدن کښې یا په مال کښې او یا په اولاد کښې په مصیبت اخته کوي (او) بیا صبر ورکوي ترڅو چې هغې درجې او منزلت ته پرې ورسېږي کومه چې ورته د همده ﷻ د پلوه (په خپل علم کښې) ټاکلې شوې وي.

هېر مو نه شي

۳- هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې الله ﷻ د بېړیو درېګونو حالاتو ته اشاره کړې ده. هغه دا:

الف: چې الله ﷻ په ټاکلې اندازې موافق باد وچلوي او په نورمال حالت سره په دریابونو کښې بېړۍ وګرځي راوګرځي ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِ ٱلْجَوَارِ فِى ٱلْبَحْرِ كَٱلْأَعْلَـٰمِ ﴾.

ب: چې الله ﷻ باد بالکل ودروي او بېړۍ د ګناهونو په سبب د دریاب په شا باندې خای په خای ودروي ﴿ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ ﴾.

---

[1] روح المعاني ج۲۵ ص۴۱
[2] مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۵

ج: چې الله ﷻ ډېر تېز باد وچلوي او د ګناهونو په سبب يې د طوفان اندازې ته ورسوي او يا ورباندې بل کوم افت نازل کړي نو د ټولو سورليو په شمول بېړۍ غرقه کړي چې د سورليو څخه يې يو کس هم ژوندی پاتې نه شي ﴿أَوْ يُوبِقْهُنَّ﴾.

پوره واضحه ده چې الله ﷻ وروستني دواړو حالتونو ته د سورليو د جنايتونو د کبله صورت ورکوي او په عين حال کښې د ډېرو ګناهونو څخه عفوه هم کوي ﴿وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ﴾. که بالفرض الله ﷻ د ډېرو ګناهونو څخه عفوه ونه کړي نو د بېړيو لومړنی حالت به هم تحقق مونده نه کړي او د ځمکې په سر به يو ساکښ هم ژوندی پاتې نه شي لکه چې په [فاطر: ۴۵] ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

غیر مناسب تفسیرونه

۴_ په کوم ډول سره چې مونږ ذکر شوي ايتونه تفسير کړه هغه د همدې مجموعې د اولنی ايت سره تناسب او توافق لري، خو ځينو مفسرينو کرامو په دې مقام کښې غير مناسبو تفسيرونو ته لاس اچولی دی، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ﴾ جمله په ﴿يُوبِقْهُنَّ﴾ باندې عطفه ده او حاصل يې داسې اخستی دی[۱] چې که د الله ﷻ اراده وشي نو د جنايتونو د کبله به د بېړۍ ځينې سورلۍ هلاکې کړي او ځينو ته به يې نجات ورکړي او د ډېرو ګناهونو څخه به عفوه وکړي.

ب: ذکره شوې جمله په مقدره مجزومه جمله باندې عطفه ده چې مونږ ترې "أَوْ يُرْسِلْهَا طَيِّبَةً وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ" سره تعبير کولی شو[۲]، يعنې او که د الله ﷻ اراده وشي نو موافق او سپېڅلی باد به وچلوي او د ډېرو ګناهونو څخه به عفوه وکړي.

دغه دواړه تفسيرونه د همدې مجموعې د اولني ايت ﴿وَمَآ أَصَٰبَكُم﴾ الآية- سره سمون نه خوري چې د مصيبت د رسېدلو سره-سره الله ﷻ د ډېرو ګناهونو څخه عفوه کوي، نه دا چې کله د ډېرو ګناهونو څخه عفوه وکړي نو په مصيبت به يې اخته نه کړي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ أَذْنَبَ فِي الدُّنْيَا ذَنْبًا فَعُوقِبَ بِهِ فَاللهُ أَعْدَلُ مِنْ أَنْ يُثَنِّيَ عُقُوبَتَهُ عَلَى عَبْدِهِ، وَمَنْ أَذْنَبَ ذَنْبًا فِي الدُّنْيَا فَسَتَرَ اللهُ عَلَيْهِ وَعَفَا عَنْهُ فَاللهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَعُودَ فِي شَيْءٍ قَدْ عَفَا عَنْهُ»[۳] يعنې هرڅوک چې په دنيا کښې يوه ګناه وکړي او همدلته ورباندې مجازات شي نو الله ﷻ ددې څخه ډېر عادل دی چې په خپل بنده باندې تکراراً عقوبت ورنازل کړي (او په آخرت کښې يې معذب کړي)، او هرڅوک چې په دنيا کښې يوه ګناه وکړي نو الله ﷻ ورباندې

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۱۷؛ تفسير الکشاف ج۱۶ ص۳۲؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۰۵

(۲) تفسير المظهري ج۸ ص۳۲۷

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۱۳، ۲۲۴

بردا واچوي او عفوه ترې وكړي نو الله ﷻ ډېر ښه كريم دى د دې شخه چې په هغه شي كښې بهرته ورو ګرځي د كوم شخه يې چې عفوه كړې وي.

نو پوښتنه دا ده چې: كه څوک په خپلو خينو ګناهونو (كفرياتو) باندې په دنيا كښې په مصيبت اخته كړى شي نو ايا په دغه كفرياتو سره په آخرت كښې نه نيولى كېږي؟

مونږ وايو چې: ګناهونه د تعذيب په نسبت په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشل كېږي:

الف: يو ګروپ هغه دى چې د ډېر لويوالي د كبله په دنيا او آخرت دواړو كښې د تعذيب او مصيبت سبب ګرځي لكه كفريات. الله ﷻ په همدې هكله فرمايي چې: ﴿ وَلَعَذَابُ ٱلْأَخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴾ [حم السجدة: ۱۶] يعني عاديان مونږ په دنيا كښې په تېز باد سره هلاک كړه او هرومرو د دوى أخروي عذاب ډېر رسواكوونكى دى حال دا چې د دوى سره به هيڅ كومک ونه كړى شي.

ب: بل ګروپ هغه دى چې كه په دنيا كښې ورباندې تعذيب صورت ونيسي نو په آخرت كښې ورباندې بيا نه تكرارېږي.

په ذكر شوي حديث كښې همدغه دوهم ګروپ مطلب دى لكه چې په بل حديث كښې ورباندې نبي كريم ﷺ صراحت كړى دى هغه دا چې: «مَا يَزَالُ الْبَلَاءُ بِالْمُؤْمِنِ وَالْمُؤْمِنَةِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ حَتَّى يَلْقَى اللهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ»[1] يعني مؤمن نارينه او مؤمني زنانه ته په دوامداره توګه په ځان او بچيو او هم په مال (او نورو شيانو) كښې مصيبت رسېږي آن تردې چې د الله ﷻ سره په داسې حال كښې ملاقي كېږي چې ګناه او خطاكاري ورباندې شتون ونه لري (د ټولو شخه خلاص شوى وي).

هېر مو نه شي

۵- هېر مو نه شي چې په دې مقام كښې يوازې په تكويني مصائبو كښې بحث روان دى او بس، اما تشريعي مصائب او عقوبات (لكه حُدُود) دلته مطرح نه دي، په كومو كښې چې د الله ﷻ په توفيق د [المائدة: ۳۳] ايت لاندې ښه خوندور بحث تېر شوى دى. هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وكړى شي.

يو نحوي تحليل

۶- په ﴿ وَيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ ﴾ كښې د "يَعْلَمَ" كلمه منصوبه ده او په يوه مقدره منصوبه كلمه باندې عطفه ده چې مونږ ترې داسې تعبير كوو "لِيَنْتَقِمَ مِنْهُمْ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ" الآية[2]. يعني كه د الله ﷻ اراده وشي نو د ګناهونو په سبب به ډېرې سورلى د دې دپاره غرقې كړي چې انتقام ترې واخلي او د دې دپاره چې هغه كسان كوم چې زمونږ په ايتونو كښې په عنادي توګه جګړې كوي پوه شي چې دوى ته د الله ﷻ شخه په غير د خلاصون هيڅ ځاى نشته چې هلته پنا يوسي.

﴿ فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۶۵
(۲) تفسير ابي السعود ج۸ ص۳۳

رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (٣٦) وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ
(٣٧) وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ
(٣٨) وَالَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ (٣٩) وَجَزَٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا
وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُۥ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ الظَّٰلِمِينَ (٤٠) وَلَمَنِ انتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِۦ فَأُولَٰٓئِكَ مَا
عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ (٤١) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ
الْحَقِّ أُولَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٤٢) وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (٤٣)

[۳۶] نو کوم شی چې تاسو ته (دلته) درکړی شوی دی، هر شی چې وي، نو (هغه) د حقیر (او) نژدې ژوند (ژر تېرونکې) متاع ده (چې بقاء نه لري).

او کوم شی چې د الله ﷻ په نزد دي (هغه) بهتر او ډېر بنه باقي پاتې کېدونکی دی (البته دا) د هغو کسانو دپاره کومو چې ایمان راوړی وي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

[۳۷] او د هغو کسانو (دپاره) کوم چې د لویو ګناهونو او بې شرمه ګناهونو څخه ډډه کوي، او هر کله چې په غضب (او په غُصه) شي نو دوی ببښنه کوي (او خپله غُصه زغمي).

[۳۸] او د هغو کسانو (دپاره) کوم چې خپل رب ﷻ ته اجابت کوي (احکام یې قبلوي)، او لمونځونه دروي، او کار یې په خپل منځکښې شوری وي (شوری ته په ډېر اهمیت قائل وي)، او د هغو مالونو څخه انفاق کوي کوم چې مونږ یې ورته روزي کوو.

[۳۹] او د هغو کسانو (دپاره) کومو ته چې کله (د ظالمانو د پلوه) بغاوت (ظلم) ورسېږي نو دوی (بالمثل) انتقام اخلي.

[۴۰] (دوی د دې اصل مراعات کوي چې:) د بدۍ (عقوبت) جزا د هغه مثل بدې (عقوبت) دی.

نو هرڅوک چې عفوه وکړي او (بغاوت کوونکي سره په عفوه) سوله وکړي نو د ده اجر (په بل چا نه دی بلکې) په الله ﷻ دی، یقیناً شان دا دی چې الله ﷻ ظالمان نه خوښوي (برابره خبره ده چې ابتدایي ظالمان وي او یا په انتقام کښې ظلم کوونکي وي).

[۴۱] او هرومرو هرڅوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته انتقام واخلي نو په هغه باندې هیڅ لاره نشته (چې ملامت کړی شي او د عتاب لاندې واقع کړی شي).

[۴۲] بې شکه ملامتیا (عتاب) په هغو کسانو ده کوم چې په خلکو ظلم کوي او په ځمکه باندې په ناحقه بغاوت (او فساد) کوي.

دغه کسان چې دي دوی لره (په آخرت کښې) دردناک عذاب (تیاکلی شوی) دی.

[۴۳] او ضرور هغه څوک چې (په بغاوت باندې) صبر وکړي او (د انتقام) ببښنه وکړي (نو اجر او

جزا به ورکړی شي او دا ځکه چې) یقیناً دغه کارونه (عفوه صبر او مغفرت) د غوره کارونو څخه دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د ځینو عالي صفاتو ذکر نازل شوی وه او څه دلایل ورباندې اقامه کړی شوي وه، په دې ایتونو کښې خلک هڅولی شوي دي چې د همدغو دلایلو څخه د خپلو عقیدو په تصحیح کښې دنیاوي او اُخروي ګټې اوچتې کړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای خلکو! تاسو د ذکرو شوو دلایلو څخه د الله ﷻ په پېژاندنه کښې ګټه پورته کړئ او په فاني دنیا باندې مه غولېږئ. او دا ځکه چې:

الف: کوم شی چې تاسو ته په دغه نژدې او حقیر ژوند کښې درکړی شوی دی هر شی چې وي، هغه ټول فاني دی او د څو ورځو څخه اضافه بقاء نه لري. یا په بل عبارت: لکه چې ټوله دنیا فاني ده همدارنګه دنیاوي ټول شیان هم د ډېر ژر فاني کېدونکي دي، نو تاسو ترې د آخرت په ملحوظ ګټه پورته کړئ او د متاع البلاغ کار ترې واخلئ؛

ب: کوم شیان چې د الله ﷻ په نزد ستاسو دپاره تیار کړی شوي دي نو هغه د یو پلوه حقیر او بې ارزښته نه دي او د بله پلوه دوامداره دي او ژر فاني کېدونکي نه دي، نو تاسو ته په کار دي چې فاني او حقیر شي ته په باقي او خیر شي باندې ترجیح ورنه کړئ.

۲ـ ای خلکو! تاسو په یاد ولرئ چې د آخرت باقي نعمتونه د هغو کسانو دپاره په نظر کښې نیولی شوي دي کوم چې د لاندې صفاتو درلودونکي دي:

الف: هغه کسان چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر باندې یې په رښتیانیو معناوو کښې ایمان راوړی وي او د کفریاتو څخه یې خپل ځانونه بچ ساتلي وي.

ب: هغه کسان کوم چې په خپل رب ﷻ باندې په ټولو حالاتو کښې توکل او اعتماد کوي، چې نه ورباندې د کفارو غانبچیچی اثر غورزولی شي او نه یې څوک تطمیع کولی شي.

ج: هغه کسان کوم چې د کبیره ګناهونو څخه ځان ساتي او هم د هغو ګناهونو څخه کوم چې په عصیان باندې علاوه بې شرمه او بې حیا هم وي.

د: هغه کسان کوم چې کله په غُصه او غضب شي نو خپله غُصه او غضب زغمي او د بښلو او عفوې څخه کار اخلي.

ه: هغه کسان کوم چې د خپل رب ﷻ د ارشاداتو مننه کوي او په سر او سترګو یې قبلوي.

و: هغه کسان کوم چې خپل لمونځونه د حقوقو او ارکانو سره په ټاکلو وختونو کښې په پښو باندې دروي او همېشوالی ورباندې کوي (بدني عبادتونه کوي).

ز: هغه کسان کوم چې خپل مهم کارونه په خپلمنځي شورا سره فیصله کوي.

ح: هغه کسان کوم چې د هغو مالونو څخه انفاق کوي او زکاتونه ترې ورکوي کوم چې مونږ ورته روزي کړی دی (خپل مالي عبادتونه سرته رسوي).

ط: بالآخره هغه کسان کله چې ورته د ظالمانو د پلوه ظلم او تېرى ورسېږي نو هغوى انتقام اخلي او تجاوز کوونکو ته غاښ ماتوونکى جواب ورکوي.

۳ـ اى پیغمبره! د انتقام په هکله په خپل أمت باندې لاندې ارشادات قرائت کړه:

الف: کله چې څوک د بدى جزا (سزا) ورکوي نو باید چې د مثلیت څخه وړاندې تېرى ونه کړي او هومره بدي ورسره وکړي څومره یې چې د ده سره کړې وي.

ب: هو! که څوک بالکل د غچ اخیستو څخه تېر شي او د عفوې لاره خپله کړي او د همدې عفوې په لاره د ظالم سره د خپل خان اصلاح وکړي او روغه جوړه ورسره په نظر کښې ونیسي، نو بې شکه د دغه عفوه کوونکي اجر په بل چا نه دى بلکې په الله ﷻ باندې دى، چې هره وعده یې سل په سلو کښې رېښتیا ده.

ج: یقینًا شان دا دى چې الله ﷻ ظالمان مطلقًا نه خوښوي، نه هغه ظالمان چې ابتداءً یې په ظلم پیل کړى وي او نه هغه ظالمان کوم چې په انتقام کښې د مثل څخه تېرى وکړي.

د: اما هر څوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته انتقام واخلي او د انتقام په اخستلو کښې د ظلم څخه خپل خان بچ وساتي او د مثلیت څخه تېرى ونه کړي، نو یقینًا په دغو کسانو باندې هیڅ لاره نشته چې څوک ورته د ملامتیا ګوته ونیسي او یا ترې انتقام واخلي او په دوهم خل سره یې مظلوم وګرځوي.

هـ: یقینًا د ملامتیا او انتقام لاره په هغو خلکو باندې جاري ده کوم چې په خلکو ظلم کوي او په ځمکه کښې په ناحقه بغاوت کوي (فساد خوروي)، نو دغو کسانو ته د قیامت په ورځ دردناک عذاب دى.

و: لنډه دا چې هرڅوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته عفوه وکړي او د صبر څخه کار واخلي (انتقام وروبښي) نو دغه سړي په عزیمت او اصل باندې عمل وکړ ځکه چې دغه کار د عزیمتي او مقصودي اُمورو څخه دى.

توضیحات

۱ـ د ﴿فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٖ﴾ الآية- مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوى دى چې: ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖ﴾ [النحل:۹۶] یعنې کوم شیان چې ستاسو په نزد دى (اى بنیادمانو!) هغه فاني کېږي (او ډېر ژر د منځه ځي) او کوم چې د الله ﷻ په نزد دى هغه باقي دى (او هیڅکله وربانديې زوال نه ورځي).

۲ـ په ﴿كَبَٰٓئِرَ ٱلۡإِثۡمِ وَٱلۡفَوَٰحِشَ﴾ کښې د "كبائر الإثم" کلمه (چې د کبیره وو ګناهونو څخه عبارت ده) د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۳۱] لاندې پوره څېړل شوې ده چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو.

او د "الفَوَاحِش" کلمه د "فَاحِشَة" جمعه ده چې د الله ﷻ په توفیق د [الأحزاب:۳۰] ایت لاندې یې لغوي معنى لیکلې شوې ده چې د هغه قول یا فعل څخه عبارت ده کوم چې په بدۍ او قباحت کښې

زیات وي، او د [آل عمران:۱۳۵] ایت لاندې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده والحمد لله ﷻ؛ نو څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې ترې مونږ په بې شرمه او بې حیا گناهونو سره تعبیر وکړو لکه زنا او نور امثال یې.

غَیظ او غضب څه فرق لري؟

۳_ په ﴿ وَإِذَا مَا غَضِبُواْ ﴾ کښې د ﴿ غَضِبُوا ﴾ کلمه د "غَضَب" _لکه "شَرَف"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د [آل عمران:۱۳۴] ایت لاندې لیکلي دي چې غضب هغې غُصې ته ویل کېږي چې اثار یې د غُصناک په جوارحو څرگند شي او انتقام ورسره ملگرى شي، او د "غَيْظ" کلمه د پټې غُصې څخه عبارت ده چې اثار یې نه وي څرگند شوي.

په همدې ارتباط هلته یو حدیث هم لیکلی شوی دی چې موضوع یې ښه پوره واضحه کړې ده، والحمد لله ﷻ، مگر په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ»(۱) یعني کلک سړی پهلوان سړی نه دی، یقینًا کلک سړی هغه سړی دی چې د غضب په وخت کښې خپل خان اداره کړي (او غیر شرعي حرکت ونه کړي).

ب: د نبي کریم ﷺ په حضور کښې دوه کسانو یو تربله ترخې خبرې وکړې چې د یو کس د غُصې څخه مخ تک سور واوښت او رگونه یې نبغ-نبغ ودرېده. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنِّي لَأَعْرِفُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ الَّذِي يَجِدُ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»(۲) یعني زه یوه داسې جمله پېژنم (زما زده ده) که دغه په غضب شوی کس یې ووایي نو هغه غضب به ترې محوه شي کوم چې نوموړی یې په خپل خان کښې مومي (هغه دا جمله ده چې) «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ».

د شورى په هکله

۴_ په ﴿ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ شُورَىٰ ﴾ په هکله د [آل عمران:۱۵۹] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لاندې مطالب تېر شوي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه گورو:

الف: د ﴿ شُورَىٰ ﴾ د کلمې تحلیل، چې د تشاور (یو تربله مشوره کولو) معنی ورکوي.

ب: په اسلام کښې شورى کول ډېر زیات ارزښت لري.

ج: نبي کریم ﷺ د هر چا څخه زیات شورى کوونکی وه، البته په هغو چارو کښې چې نصوص به پکښې نه وه او وحې به یې په اړه نزول نه وه موندلی.

د: د شورى د غړو څرنگوالی او څومره والی.

هـ: د شورى کوونکو اختلاف باید څنگه د منځه یوړلی شي؟

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۰۳

(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۳۲۶

و: په مشوره ورکولو کښې تګې کول لوی خیانت دی.

همدارنګه څه نور مطالب هم هلته لیکلی شوي دي، خو دلته ورباندې اضافه کوو چې:

اول: په ذکر شوي عبارت کښې د "أمرُ" کلمه (چې د شان او کار معنی ورکوي) مبتدأ ده او د ﴿ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴾ کلمات يې د مبالغې په توګه خبر واقع شوي دي، لکه چې په "زَيدٌ عَدلٌ" کښې د "عَدلٌ" کلمه د "زَيدٌ" دپاره د مبالغې په توګه خبر واقع شوې ده يعنې زید ټول عدل دی.

نو معنی به يې داسې راوځېږي چې: مؤمنان يو تربله مشورې کولو ته دومره په أهميت قائل دي. لکه چې د دوی ټول کار او ټول شان شوری کول وي او بس.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى اسْتَشَارَنِي فِي أُمَّتِي مَاذَا أَفْعَلُ بِهِمْ فَقُلْتُ: مَا شِئْتَ أَيْ رَبِّهُمْ خَلْقُكَ وَعِبَادُكَ فَاسْتَشَارَنِي الثَّانِيَةَ فَقُلْتُ لَهُ كَذَلِكَ فَقَالَ لَا أُحْزِنُكَ فِي أُمَّتِكَ يَا مُحَمَّدُ!»[۱] يعنې يقيناً زما رب تبارک وتعالی زما سره زما د أمت په هکله مشوره وکړه چې هغه څه دي کوم چې زه يې ورسره وکړم؟ نو ما ورته ووېلې څنګه چې ستا خوښه وي (همغسې ورسره وکړه) ای د دوی ربه! دوی ستا مخلوق او ستا بندګان دي. نو الله ﷻ بیا راسره پکښې مشوره وکړه، نو ما ورته دوهم ځل هم همدغه ذکر شوی جواب ووېلې. نو الله ﷻ راته ووېلې چې: ای محمده! په خپل أمت کښې به دې نه خپه کوم (نو بيا يې ډېر بشارتونه راکړه).

درېم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا كَانَتْ أُمَرَاؤُكُمْ خِيَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سُمَحَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ شُورَى بَيْنَكُمْ فَظَهْرُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِهَا وَإِذَا كَانَ أُمَرَاؤُكُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخَلَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ إِلَى نِسَائِكُمْ فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[۲] يعنې کله چې ستاسو آمران ستاسو غوره کسان وي، او غنيان مو سخيان وي، او کارونه مو په خپلو منځو کښې په مشوره سره وي، نو تاسو ته د ځمکې د ګېډې څخه د ځمکې شا بهتره ده (د مرګ څخه درته ژوند غوره دی). او کله چې ستاسو آمران ستاسو شريران خلک وي او غنيان مو بخيلان وي او کارونه مو زنانه وو ته سپارلی شوي وي (په مشوره سره يې نه حل کوئ) نو تاسو ته (په دغه وخت کښې) د ځمکې د شا څخه د ځمکې ګېډه بهتره ده (تاسو ته د ژوند څخه مرګ غوره دی).

څلورم: لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د خپلو صحابه وو کرام ﷺ سره مشوره کوله همدارنګه خلفاء الراشدين او نور صحابه کرام هم په مشوره کولو باندې ډېر کلک وه چې: «وَكَانَتِ الْأَئِمَّةُ بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ يَسْتَشِيرُونَ الْأُمَنَاءَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي الْأُمُورِ الْمُبَاحَةِ لِيَأْخُذُوا بِأَسْهَلِهَا فَإِذَا وَضَحَ الْكِتَابُ أَوِ السُّنَّةُ لَمْ يَتَعَدَّوْهُ إِلَى غَيْرِهِ»[۳] يعنې دوی د أمينانو کسانو څخه مشورې غوښتلې چې د اهل العلم څخه عبارت دي. البته په مباحو أمورو کښې به يې د دې دپاره مشورې غوښتلې چې اساني پکښې ولټوي او عمل

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۹۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۵۲

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۹۶

ورباندې وکړي، خو کله به چې کتاب الله او د رسول الله ﷺ سنت واضحه شو نو بیا به یې د هغه څخه بل شي ته تجاوز نه کاوه (مشورې ته به اړتیا نه وه).

انتقام بهتر دی که عفوه؟

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ ٱلْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ کښې انتصار (انتقام) د مؤمنانو د عالي صفاتو څخه شمېرلې شوی دی، حال دا چې د همدې مجموعې د لومړي ایت څخه څرګندېږي چې مغفرت او عفوه د عالي صفاتو څخه ده، همدارنګه د ېر نور نصوص هم په همدغه مطلب باندې دلالت کوي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ ﴾ [الأعراف:۱۹۹] یعنې ای پیغمبره! عفوه کول کلک ونیسه (همدا خپل عادت وګرځوه).

ب: ﴿ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ [النور:۲۲] یعنې او مؤمنان دې عفوه وکړي او (د جنایتکارانو څخه) دې مخونه واړوي، (ای مؤمنانو!) ایا تاسو نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت وکړي؟

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ وَمَا زَادَ رَجُلًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ»[1] د مال څخه هیڅ خیرات څه نقصان نه واقع کوي، او په عفوې سره الله ﷻ هیڅ سړي ته نه زیاتوي مګر عزت او (بالآخره) هیڅوک د الله ﷻ دپاره تواضع نه کوي مګر الله ﷻ به یې اوچت او لوړ کړي.

د: أم المؤمنین عائشه رضي الله عنها په یوه اوږده حدیث کښې د نبي کریم ﷺ د عالي صفاتو په بیان کښې وایي چې: «وَمَا انْتَقَمَ لِنَفْسِهِ شَيْئًا يُؤْتَى إِلَيْهِ»[2] یعنې نبي کریم ﷺ نه وه چې د خپل ځان دپاره یې د کوم داسې شي څخه انتقام اخستی وی کوم چې به ورته وروستلی شو.

هـ: همدارنګه یو ځل یوه سړي ابو بکر ﷺ ته د نبي کریم ﷺ په حضور کښې ستغې سپورې خبرې وکړې او نوموړي ﷺ ورته جواب نه ورکاوه، خو کله چې دریم ځل کښې یې ورته بالمثل جواب ورکړ، نو سمدستي نبي کریم ﷺ د مجلس څخه اوچت شو. أبو بکر ﷺ ترې پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! ایا ته په ماباندې په غُصه شوې؟

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَزَلَ مَلَكٌ مِنَ السَّمَاءِ يُكَذِّبُهُ بِمَا قَالَ لَكَ فَلَمَّا انْتَصَرْتَ وَقَعَ الشَّيْطَانُ فَلَمْ أَكُنْ لِأَجْلِسَ إِذْ وَقَعَ الشَّيْطَانُ»[3] د اسمان څخه یوه پرښته رانښکته شوه چې د کنځل کوونکي تکذیب یې کاوه (چې دغسې نه ده لکه چې ته یې ابو بکر ﷺ ته نسبت کوې)، نو کله چې تا د نوموړي څخه انتقام واخست (او بالمثل جواب دې ورکړ) نو شیطان (په منځکښې) واقع شو، نو زه

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳
(۲) سنن أبي داوٗد ج۲ ص۳۱۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۵۱

نه وم چې هلته کېښم کله چې شیطان په منځکښې واقع شو (او په مجلس کښې شریک شو).

و: بو خل موسی ﷺ وویلې چې: «يَا رَبِّ! مَنْ أَعَزُّ عِبَادِكَ عِنْدَكَ» ای ربه! ستا د بندګانو څخه کوم بنده ستا په نزد معزز دی؟ الله ﷻ جواب ورکړ چې: «مَنْ إِذَا قَدَرَ غَفَرَ»[۱] یعني څوک چې (د خپل جنایتکار څخه د غېج اخستلو) قدرت مونده کړي (خو سره د دې ورته) مغفرت او عفوه وکړي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا انتقام او عفوه (چې په مصداق کښې سره تضاد لري) دواړه د عالي صفاتو څخه شمېرلی کېدی شي؟

مونږ وایو چې د دغه سوال د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۲]، لاندې مثالونه یې ولولې:

اول: انتصار (انتقام) په هغه وخت کښې د عالي صفاتو څخه شمېرل کېږي چې کله په کفارو پورې تعلق ونیسي او په جهاد ورسره پیل وکړی شي، او عفوه او مغفرت د مسلمانانو جنایتکارانو په ارتباط د عالي صفاتو څخه دی.

دوهم: انتصار (انتقام) د هغه جنایتکار په لحاظ عالي صفت دی چې کله نوموړی خپل جنایت ته ادامه ورکوي او په خپلو کړو باندې پښېمان نه وي ګرځېدلی او جرئت یې لا زیاتېږي. او عفوه باید هغه جنایتکار ته وکړی شي کوم چې په خپل جنایت باندې پښېمان وي او په عفوې سره لا نور پښېمان ګرځي او خجالت خوري.

تبصره

۶_ په داسې حال کښې چې مونږ ذکر شوي جوابونه نه ردوو، بهتره ګڼو چې په جواب کښې ووایو په دې مقام کښې د ﴿ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ دپاره د ﴿ وَجَزَاؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا ﴾ کلمات د قید حیثیت لري نو حاصل به یې داسې راوځېږي:

انتصار (انتقام) مطلقًا د عالي صفاتو څخه نه دی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د مماثلت په لحاظ د دغو صفاتو څخه ګرځي. یا په بل عبارت: مؤمنان د خپلو غُصو زغمونکي دي او عادت یې عفوه او تېرېدنه ده، خو کله چې انتصار (انتقام) اخلي نو ضرور د مماثلت مراعات کوي. اما د مسلمانانو څخه په غیر نور خلک نه د غُصې په وخت کښې خپل ځانونه کنټرولولی شي چې عفوه او مغفرت وکړي، او نه د انتصار او انتقام په وخت کښې په مماثلت باندې قائم پاتې کېدلی شي بلکې ضرور د مماثلت څخه تجاوز کوي.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَجَزَاؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا ﴾ کښې د ﴿ سَيِّئَةٍ ﴾، ﴿ سَيِّئَةٌ ﴾ دواړه

---

(۱) شعب الایمان للبیهقي ج۶ ص۳۱۹

(۲) زاد المسیر ج۷ ص۸۴ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۱۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۹؛ روح المعاني ج۲۵ ص۴۷؛ التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۱۷۷؛ تفسیر المظهري ج۸ ص۳۲۹؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۸۶

کلمې د بدیو معناوې ورکوي حال دا چې د مثلیت په ملحوظ خو انتقام بدي نه ده بلکې نیکي ده چې شریعت اجازه ورکړې ده؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نزد په دې مقام کښې د انتقام څخه د "سَيِّئَةٌ" په کلمې سره د مقابلې او مشاکلت په توګه تعبیر کړی شوی دی، چې د ﴿ سَيِّئَةٍ ﴾ لومړی کلمه د جنایت څخه عبارت ده چې په بدیتوب کښې یې څه شک نشته[۱].

خو بهتره دا ده چې دلته ذکر شوې دواړه کلمې د عقوبت معناوې ورکړي، یعنې د عقوبت جزا بالمثل عقوبت دی. نو د سوال دپاره هیڅ موقع نه پاتې کېږي.

په همدې مطلب باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ﴾ [النحل: ۱۲۶] یعنې او که تاسو (خپلو جنایتکارانو ته) عقوبت ورکاوه نو د هغه عقوبت په مثل عقوبت ورکړئ په کوم سره چې تاسو عقوبت کړی شوی یاست.

دلته شرعي مماثلت مطلب دی

۸_ په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ مِّثْلُهَا ﴾ څخه شرعي مماثلت مطلب دی او بس، د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د وژلو مثل وژل دي، چې په شرعه کښې ورته د قصاص نوم اېښودلی شوی دی.

ب: د زخمونو امثال زخمونه دي لکه د غابښماتي په عوض غابښ ماتول او داسې نور، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ﴾ [المائدة: ۴۵] یعنې او مونږ په تورات کښې فرض کړي وه چې یقیناً ټول زخمونه یو برابر دي (هر یو زخم په خپل مثل سره انتقام کېدی شي).

ج: که څوک بل ته د "أخزاك الله" کلمه استعماله کړي، نو په عین کلمې سره جواب ورکول کېدی شي او بس. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

یو ځل أم سلمی رضي الله عنها (أم المؤمنين) د نبي کریم ﷺ په حضور کښې عائشې رضي الله عنها (أم المؤمنين) ته سختې سپورې خبرې وکړې، نبي کریم ﷺ منعه کړه چې غلې شه، خو نوموړې غلې نه شوه. نو نبي کریم ﷺ عائشې رضي الله عنها ته وویلې چې: «سُبِّيهَا» یعنې ته هم ورته سختې سپورې خبرې واوروه (او انتقام ترې واخله) «فَسَبَّتْهَا حَتَّى غَلَبَتْهَا»[۲] نو عائشې رضي الله عنها نوموړې وکنځله تردې چې وریاندې غالبه شوه (او غلې یې کړه).

د: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ دَعَا عَلَى مَنْ ظَلَمَهُ فَقَدْ انْتَصَرَ»[۳] یعنې څوک چې هغه چا ته ښېرا وکړي (بدې ورته وغواړي) کوم چې وریاندې ظلم کړی وي نو یقیناً هغه خپل انتقام واخست.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۲۱۲، البحر المحيط ج۹ ص۳۴۴

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۵۱، سنن ابن ماجه ص۱۴۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵

هـ: که څوک بل ته داسې کلمه واوروي چې د حد قذف موجبه وي، نو په کار دي چې په عين کلمې سره جواب ورنه کړی شي بلکې د انتقام دپاره بايد محکمې ته وړاندې کړی شي ترڅو وربانديې شرعي حد جاري کړي چې همدغه يې شرعي مثل دی او بس[1].

و: که د چا د أقاربو سره د زنا شنيع عمل اجراء کړی شوی وي (العياذ بالله) نو جواز نه لري چې عين عمل د جنايتکار د اقاربو سره ترسره کړی شي، بلکې په کار دي چې دغه مسئله هم په شرعي چوکاټ کښې واچوله شي.

ز: که په مال سره بغاوت صورت نيولی وه، نو کولی شي چې د خپل تلف کړی شوي مال په اندازه ترې مال ترلاسه کړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وايي چې: ايا جائزه ده چې څوک خپل هغه اندازه مال بالمثل په خيانت يا غلا سره ترلاسه کړي په کوم باندې چې جنايتکار کېده اچولې وي؟

مونږ وايو چې په دغې موضوع کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو ويشلی شوي دي[2].

الف: ځينې وايي چې: په خيانت سره د خپل مال بالمثل ترلاسه کول جواز نه لري، ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ ائْتَمَنَكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ»[3] يعنې هغه چاته امانت ببرته وسپاره کوم چې تاته يې امانت درکړی وي، او ته د هغه چا سره خيانت مه کوه کوم چې ستا سره يې خيانت کړی وي.

دوی وايي چې ذکر شوي مظلوم بايد چې خپل حق د قاضي او حاکم له لارې ترلاسه کړي.

ب: ځينې نور وايي چې: دغه مظلوم ته جائزه ده چې خپل حق بالمثل لاس ته وروړي، په هره ذريعه چې صورت ونيسي باک يې نشته. او دا ځکه چې:

اول: دغه ايت شريف چې بحث پکښې روان دی بدني او مالي ټولو انتقامونو ته شامل دی.

دوهم: د قاضي او حاکم په وړاندې هرڅوک خپل حق په اثبات نه شي رسولی، چې دعوه کول سل بناخونه لري (دعوه صد شاخ دارد)، او همدارنګه د جنايتکارانو بهانې او پلمې هم ډېرې زده وي، چې هرڅوک وربانديې خپل حق نه شي منلی.

دريم: په ذکر شوي ډول سره د خپل حق رانيول د وړاندېنې حديث لاندې هم نه واقع کېږي چې په دغه وخت کښې د خپل حق رانيول خيانت نه دی، که څه هم ظاهراً خيانت ښکاري. د همدې مطلب دپاره د نبي کريم ﷺ دغه حديث ولولئ چې فرمايي: «إِنَّ ذَلِكَ لَيْسَ بِشِفَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ»[4] يعنې يقينًا دغه شراب شفاء نه ده (حرام دي) بلکې مرض (او هم ګناه) ده.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۵۰

(۲) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۴۱

(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۳۹؛ مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۲۵۷

(۴) سنن ابن ماجه ص۲۵۰، مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۶۲

خو د دې سره-سره همدغه شراب څښل د مجبوريت په وخت کښې جائز دي چې په دغه وخت کښې حلال دي او حرام نه دي (د حديث لاندې نه داخلېږي).

په دې باندې علاوه ځينې علماء كرام وايي[1] چې: د «وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ» په حديث کښې د زنا فعل مطلب دی. يعني د هغه چا د محارمو سره بالمثل معامله مه کوه چا چې ستا د محارمو سره شنيع عمل کړی وي. دغه موضوع وړاندې په اتمه توضيح کښې ښه واضحه شوې ده، والحمد لله ﷻ.

﴿ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن وَلِىٍّ مِّنۢ بَعْدِهِۦ ۗ وَتَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِّن سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾ وَتَرَىٰهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَٰشِعِينَ مِنَ ٱلذُّلِّ يَنظُرُونَ مِن طَرْفٍ خَفِىٍّ ۗ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ ٱلْخَٰسِرِينَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ أَلَآ إِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ فِى عَذَابٍ مُّقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنْ أَوْلِيَآءَ يَنصُرُونَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۗ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۴] او هر هغه څوک چې الله ﷻ يې ګمراه کړي نو ده لره هيڅ دوست نشته (چې) د الله ﷻ (د پلوه د ګمراه کولو) څخه وروسته (يې د ګمراهي څخه وژغوري).

او ته به ظالمان ګورې هرکله چې هغوی (په خپلو سترګو) عذاب (دوزخ) وګوري چې وايي به: ايا بېرته ستنېدلو ته څه لاره شته؟ (چې مونږ وړباندې دنيا ته ورستانه شو).

[۴۵] او ته به كفار ګورې چې په دوزخ باندې به په داسې حال وړاندې کولی کېږي چې د ذلت د کبله به عاجزي کوونکي (او ډارېدونکي) وي (او) په پټو کتلو به سره (د سترګو لاندې دوزخ ته) ګوري.

او هغه کسان به ووايي کومو چې (په دنيا کښې) ايمان راوړی دی چې: يقيناً کامل زيانکاران هغه کسان دي کوم چې خپل ځانونه او خپلې کورنۍ يې (په بله ورځ کښې نه بلکې) د قيامت په ورځ په زيان کښې اچولي دي (چې د نجات لاره ورته په هيڅ ډول نه موندله کېږي).

اګاه اوسئ چې يقيناً ظالمان (كفار) په دائمي عذاب کښې دي (چې بالکل انقطاع نه لري).

[۴۶] او كفارو ته به (په دغې ورځ کښې) د الله ﷻ څخه پرته هيڅ دوستان نشتون ونه لري چې کومک ورسره وکړي (او د عذاب مخ ترې واړوي لکه چې دوی په دنيا کښې خيال کاوه)، او هر څوک چې الله ﷻ يې ګمراه کړي نو هغه ته (د نجات) هيڅ لاره نشته.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو په مضمون باندې رڼا اچولی شوې ده چې آخرت د مومنانو

(۱) المحرر الوجيز ج۹ ص۲۳۰

دپاره د دنیا څخه بهتر دی او د کفارو دپاره خبره بالعکس ده، چې حاصل بې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د آخرت څه حالات قرائت کړه ترڅو دوی ته جوته شي چې ربښتیا د کفارو دپاره هلته هیڅ خیر نشته. هغه دا چې:

۱ـ که څه هم دنیا او څه چې په دنیا کښې دي ټول فاني او ډېر ژر د منځه تلونکي دي، خو د دې سره‌سره د آخرت د دائمي نعمتونو دپاره ذریعه او سبب جوړېدلی شي. مګر په دې باندې هغه کسان پوهېږي او ګټه ترې پورته کولی شي کومو ته چې الله ﷻ هدایت کړی وي او توفیق یې ورته په برخه کړی وي او بس.

اما هغه کسان کوم چې الله ﷻ د حکمتونو او خپلو استعدادونو په مطابق ګمراه کړي وي او توفیق یې ورته نه وي په برخه کړي، هغوی ذکر شوی مطلب نه شي درک کولی او ګټه ترې نه شي اوچتولی. او دا ځکه چې: هغوی ته د الله ﷻ د ګمراه کولو څخه وروسته هیڅ دوست نشته چې په لاره یې سم روان کړي او د نېکو کارونو د کولو توفیق ورپېرزو کړي.

۲ـ ذکر شوي ګمراهان به په هغه وخت کښې خپلو غلطیو ته متوجه شي کله چې دغه ظالمان د دوزخ عذاب په خپلو سترګو وګوري او باوري شي چې په دنیا کښې په غلطه لاره روان وه، نو په دغه وخت کښې به یې حالات داسې جوړ شي چې:

الف: په دغه وخت کښې به ته ظالمان وګورې او ترې به واورې چې په حسرت او افسوس سره به پوښتنه کوي چې: ایا بېرته دنیا ته د ورستنېدلو څه لاره شته چې مونږ بېرته هلته ستانه شو او ایمان او هم صالح عمل دواړه خپل کړو؟.

ب: په دغې ورځ کښې به هغوی په دوزخ باندې وروړاندې کولی کېږي او هلته به ورتېلوهلی کېږي حال دا چې هغوی به د ذلت او خوارۍ د کبله ډېر عاجزي کوونکي وي او دنیاوي تکبر به ورسره شتون ونه لري.

ج: په عین حال کښې به د ډېر خجالت او زیات ډار د کبله دوزخ ته نېغ نه شي کتلی بلکې د سترګو لاندې او په نیم غړېدلو سترګو به ورته ګوري.

۳ـ په دغه وخت کښې به د کفارو د تخجیل دپاره مؤمنان ووایي چې: یقینًا پوره زیانکاران هغه کسان دي کومو چې خپل ځانونه او خپلې کورنۍ په نن ورځ (د قیامت په ورځ) په تاوان کښې اچولي دي، چې نه یې د خلاصون څه چاره شته او نه یې د تاوان او زیان څه جبران ممکن دی.

۴ـ ای خلکو! تاسو په لاندې ټکو اګاه اوسئ چې بالکل حقیقت لري:

الف: په یقیني توګه به ظالمان (کفار) د قیامت په ورځ په دائمي عذاب کښې وي، چې نه به ورباندې تخفیف کړی شي او نه به ترې خارج کړی شي.

ب: همدغو کفارو ته د الله ﷻ څخه پرته په هیڅ ډول سره دوستان نشته چې مرسته ورسره وکړي او د الله ﷻ د عذابه نجات ورکړي او یا ورباندې څه تخفیف ورښکته کړي، لکه چې دوی په دنیا کښې خیال کاوه.

ج: لنډه دا چې هر چاته چې د الله ﷻ د پلوه گمراهي ورپه برخه کړی شي نو هغوی ته هیڅ لاره نشته، چې یا ورته د هدایت لاره مونده شي او یا د نجات کومه لار ترلاسه کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ يَنظُرُونَ مِن طَرۡفٍ خَفِيّٖۗ ﴾ کښې لاندې ټکي په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ مِن ﴾ توری د ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ پورې تعلق نیسي چې مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره اخستی دی[1]، مونږ ته بهتر بریښي چې د "ب" معنی ورکړي.

ب: د ﴿ طَرۡفٍ ﴾ کلمه د کتلو په وخت کښې د بڼو ښورولو ته وضعه شوې ده[2]، څرنگه چې په دې مقام کښې په ﴿ خَفِيّٖ ﴾ سره توصیفه شوې ده نو د پټو کتلو معنی ورکوي، چې مونږ ترې په پښتو کښې د سترگو لاندې په کتلو سره تعبیر کوو.

یعنې کله چې کفار دوزخ ته وروړاندې کړی شي او د ورغورزولو وخت یې ور ورسېږي نو دوی به ورته له ډېره ډاره په غړولو سترگو نه گوري بلکې د سترگو لاندې به ورته گوري، لکه چې د وژلو دپاره درولی شوی سړی د سترگو لاندې د جلاد توري ته گوري.

۲ـ په ﴿ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ وَأَهۡلِيهِمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾ کلمې ته په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ کښې د "قال" پورې تعلق ورکړی دی[3]، مونږ ته بهتره بریښي چې ذکره شوې کلمه په ﴿ خَسِرُوٓاْ ﴾ پورې مربوطه وگڼله شي. یعنې کامل زیانکاران هغه کسان دي کومو چې په خپلو ځانونو باندې علاوه خپل خپلوان او پیروان هم په زیان کښې اچولي وي، او دا هم په بله ورځ نه بلکې د قیامت په ورځ چې په هیڅ وجه یې مخنیوی ممکن نه دی.

همدې مضمون ته ورته مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ﴾ [إبراهيم:۲۸] یعنې ته هغو کسانو ته نه گورې چې د الله ﷻ نعمت یې په کفر سره تبدیل کړ او خپل قوم یې د هلاکت په کنده کښې ورواچاوه.

﴿ ٱسۡتَجِيبُواْ لِرَبِّكُم مِّن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَ يَوۡمٞ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِۚ مَا لَكُم مِّن مَّلۡجَإٖ يَوۡمَئِذٖ
وَمَا لَكُم مِّن نَّكِيرٖ ﴿٤٧﴾ فَإِنۡ أَعۡرَضُواْ فَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ حَفِيظًاۖ إِنۡ عَلَيۡكَ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُۗ وَإِنَّآ
إِذَآ أَذَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِنَّا رَحۡمَةٗ فَرِحَ بِهَاۖ وَإِن تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ فَإِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ
كَفُورٞ ﴿٤٨﴾ لِّلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُۚ يَهَبُ لِمَن يَشَآءُ إِنَٰثٗا وَيَهَبُ لِمَن

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۲۱۶
(۲) لسان العرب ج۹ ص۲۱۳
(۳) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۳۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۲۰

يَشَآءُ ٱلذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَٰثًا ۖ وَيَجْعَلُ مَن يَشَآءُ عَقِيمًا ۚ إِنَّهُۥ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

[۴۷] (ای خلکو!) تاسو د هغه څخه وړاندې خپل رب ﷻ ته اجابت وکړئ (او ارشادات یې قبول کړئ) چې داسې یوه ورځ راشي (قائمه شي) چې هغې ورځې ته د الله ﷻ د پلوه هیڅ بېرته ستنول نشته. په دغې ورځ کښې تاسو ته د پنا اخستو هیڅ خای نشته او نه (پکښې) تاسو ته انکار شته (چې د خپلو کفریاتو څخه انکار وکړئ او څه ګټه درته ورسوي).

[۴۸] (ای پیغمبره!) نو که خلکو اعراض وکړ (او ستا دعوت یې قبول نه کړ) نو (په دې صورت کښې) خو مونږ په دوی باندې ته ساتونکی نه یې استولی، په تاباندې نه دی مګر د ارشاداتو ابلاغ دی (چې دا کار تا په ښه توګه سرته رسولی دی).

او یقینًا مونږ چې کله انسان ته د خپله جانبه رحمت ورروڅکو (او نعمت ورباندې ورنازل کړو) نو نوموړی پرې خوشاله شي (او تکبر ته لاس واچوي)، او که چرته ورته څه ډول بدي (مصیبت) ورسېږي (البته) د هغو جنایتونو په سبب کوم چې د دوی لاسونو وړاندې (کسب) کړي وي. نو یقینًا (په دغه وخت کښې) بنیادم ډېر ناشکره دی (انسان د طبیعت په ملحوظ مضطرب الحال دی الا من شاء الله ﷻ).

[۴۹] خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو پاچاهي (واکداري) ده (هیڅوک پکښې ورسره برخه نه لري، د همدې کبله یوازې بدون د اشتراکه) هغه شی پیدا کوي کوم ته یې چې اراده وشي، او هغه چاته (سوچه) لورګانې ښښي کوم ته یې چې اراده وشي، او هغه چا ته (سوچه) نارینه (اولادونه ښښي) کوم ته یې چې اراده وشي.

[۵۰] یا (هغه چا ته یې چې اراده وشي) نارینه او ښځینه (دواړه ډوله اولادونه) ورته جوړه ګرځوي، او هغه څوک (نارینه وي او که ښځینه) شنډ ګرځوي کوم ته یې چې اراده وشي.

یقینًا الله ﷻ پوه (او) قدرتمند دی (د خنثی په پیدا کولو باندې هم قدرت لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې ختم شوي وه چې د قیامت په ورځ به کفارو ته هیڅ لاره مونده نه شي چې یا پرې دنیا ته ستانه شي او هلته ایمان راوړي او نېک عمل وکړي، او یا ورباندې د هغې ګمراهۍ څخه خلاص شي په کومه باندې چې الله ﷻ اخته کړي دي.

په دې ایتونو کښې د نجات لاره ښودلې شوې ده چې سړی ورباندې د بې وخته ارمان او حسرت څخه بچ کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! خپل دعوتي أمت مخاطب کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې:

۱ ـ ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ ارشاداتو ته غاړې کېږدئ او په سر او سترګو یې ومنئ ترڅو تاسو د قیامت د ورځې د حسرت او افسوس څخه نجات مونده کړئ. ځکه چې:

الف: دغه ورځ تاسو ته په ډېره جلتۍ سره در روانه ده چې د الله ﷻ د پلوه ورته بالکل بېرته ستنول او یا د خپل ټاکلي وخت څخه وروسته کول نشته.

ب: په دغې ورځ کښې تاسو ته د پنا اخستلو هیڅ ځای شتون نه لري، که څه هم په دنیا کښې تاسو د قیامت د قیام څخه منکران یاست او باور ورباندې نه خپلوئ مګر هلته به ترې انکار ونه شئ کړی او هر څه به په ډاګه وګورئ، او په خپلو دنیاوي کړو وړو به پښېمانه جوړ شئ خو دغه پښېماني به درته هیڅ ګټه ونه رسوي.

۲_ ای پیغمبره! که ستا دعوتي اُمت ستا بلنه قبوله نه کړه او اعراض یې ترې وکړه چې مخونه یې ترې واړول، نو ته مه خپه کېږه. ځکه چې:

الف: ته خو مونږ په هغوی باندې ساتونکی او مراقب نه یې استولی چې د هغوی د جنایتونو پوښتنه به ستا څخه وکړی شي.

ب. ستا ذمواري فقط ابلاغ او رسونه ده چې دا کار تا په بشپړه توګه اداء کړی دی او زمونږ ارشادات دې ورته پوره رسولي دي، نور نو دوی پوهېږي او کار یې.

ج: په دې باندې علاوه، بنیادم د طبیعت په لحاظ هم ناشکره دی او هم بې صبره، د همدې کبله:

اول: کله چې ورته مونږ خپل رحمت وروڅکوو او د خپله جانبه ورباندې مهرباني وکړو نو سمدستي ورباندې د تکبر خوشالي کوي او ناشکری، ته ملا تړي او زمونږ د انعام هیڅ خیال نه ساتي چې ایمان راوړي او نېک عمل خپل کړي.

دوهم: او که بنیادم ته د خپلو جنایتونو په نتیجه کښې څه بدي او مصیبت ورسېږي نو په دغه وخت کښې د بې صبری، څخه کار اخلي.

دریم: نو یقیناً بنیادم د طبیعت په ملحوظ ډېر ناشکره او بې صبره دی، نو که ستا دعوت نه قبلوي ته پرې ډېر مه غمژن کېږه، ته د الله ﷻ لوی نعمت یې خو په تاباندې تکبر کوي.

د: خاص الله ﷻ ته داسمانونو او ځمکو پاچاهي او واکداري ده، یوازې په خپله خوښه هغه شی پیدا کوي کوم ته یې چې اراده وشي، خپلو ټولو کارونو ته د حکمتونو په بنیاد صورت ورکوي، او هیڅوک ترې پوښتنه نه شي کولی چې دا کار دې ولې وکړ؟ او هغه ولې نه کوي؟.

۳_ ای پیغمبره! د الله ﷻ کامله واکداري د بنیادمانو په پیداکولو کښې خلکو ته ډېره ښه څرګندېږي نو په کار دي چې عبرت ترې واخلي. هغه دا چې:

الف: هغه چا ته یې چې اراده وشي یوازې لورګانې ښښي او ټول اولادونه یې ښځینه ګرځوي.

ب: هغه چا ته یې چې اراده وشي یوازې زامن وربېرزو کوي چې ټوله اولاده یې نارینه جوړوي.

ج: هر چا ته یې چې اراده وشي هغوی ته نارینه او ښځینه اولادونه دواړه ډوله وربښي، چې ځینې یې نارینه او ځینې یې ښځینه ګرځوي.

د: بالآخره چا ته یې چې اراده وشي هغه شنډ ګرځوي، چې د ځینو نارینه وو دپاره د اولادونو زېږونه صورت نه نیسي او ځینې ښځینه اولاد نه شي زېږولی.

یقیناً الله ﷻ پوه دی، د خپلو حکمتونو په بنیاد ذکرو شوو صورتونو ته موجودیت ورکوي، او هم په هر شي باندې د کامل قدرت خاوند دی، حتی چې دوه ضدین هم سره جمعه کولی شي چې په یوه

رحم کښې لور او زوی دواړه په یوه وخت کښې دوه تنه یا ډېر غبرګونکي پیدا کړي، همدارنګه په یوه شخص کښې د نارینه وو او ښځینه وو (دواړو) امتیازات موجودولی شي چې خنثی ترې جوړ کړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿وَمَا لَكُم مِّن نَّكِيرٍ﴾ کښې د ﴿نَّكِيرٍ﴾ کلمه د "أنكر" _لکه "أفتل" _ دپاره غیر قیاسي مصدر ده چې د انکار معنی لري[۱] یعني ستاسو (کفارو) دپاره به د قیامت په ورځ هیڅ انکار نه وي خو په دنیا کښې مو انکار خپل کړی دی؛ حال دا چې الله ﷻ په [الأنعام:۲۳] ایت کښې مونږ ته د همدوی د خولو څخه انکار راحکایت کړی دی چې مونږ په دنیا کښې مشرکان نه وو؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې دقیامت په ورځ هغوی ته انکار څه ګټه نه شي رسولی او د اندامونو په شهادت سره د اعتباره لوېږي، نو داسې وګڼلی شو لکه چې بالکل یې انکار نه وي کړی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ په دې مقام کښې د خنثی (نرښځي) ذکر نازل نه کړ حال دا چې په اولادونو کښې دغه ډول اولادونه هم مونده کېږي لکه چې لومړنی نرښځی د جاهلیت په زمنه کښې (د نبي کریم ﷺ د مبعوثیت څخه وړاندې) تولد شوی وه[۲]؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خنثی (نرښځي) ذکر ته په اشارې سره اکتفاء وکړه او په صراحت سره یې د هغه ذکر نازل نه کړ ترڅو خلک پوه شي چې د دغه ډول مولود موجودیت ډېر لږ لږ صورت نیسي.

یا په بل عبارت: د نرښځي ذکر ته په دغو جملو کښې اشاره شوې ده چې:

الف: په ﴿يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ﴾ کښې. یعني الله ﷻ هغه شی پیدا کوي کوم ته یې چې اراده وشي (لکه نرښځی او داسې نور).

ب: په ﴿إِنَّهُۥ عَلِيمٌ قَدِيرٌ﴾ کښې. یعني یقیناً الله ﷻ پوه (او په هر شي باندې) د قدرت درلودونکی دی (حتی چې نرښځی او د ده امثال هم پیدا کولی شي).

﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّهُۥ عَلِىٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ۚ مَا كُنتَ تَدْرِى مَا ٱلْكِتَٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَٰنُ وَلَٰكِن جَعَلْنَٰهُ نُورًا نَّهْدِى بِهِۦ مَن نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ۚ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَٰطِ ٱللَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِلَى ٱللَّهِ تَصِيرُ ٱلْأُمُورُ ﴿٥٣﴾﴾

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۵۲

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۵۱، البحر المحیط ج۹ ص۳۴۹

[۵۱] د هیڅ بشر دپاره نه ښایي (او نه ورته ممکنه ده) چې الله ﷻ ورسره (د وجوهو څخه په یوه وجه) خبرې وکړي مګر په پټ کلام سره (چې په اواز او حروفو باندې اشتمال ونه لري او د الله ﷻ د پلوه د هغه د زړه سره تماس ورکړی شي)، یا (په داسې کلام سره چې) د پردې په هغې خوا (د پردې ترشا صورت ورکړی شي. او بالآخره) یا (په داسې کلام سره چې) الله ﷻ یوه پرښته ورولیږي نو (د همدغې پرښتې په ذریعه بنیادم ته) په خپل اذن (أمر) سره هغه څه وحې کړي کوم ته یې چې اراده وشي.

یقیناً الله ﷻ (د هر حیثه) اوچت (او) د حکمت څښتن دی (نو د عالي شان د کبله د حکمتونو په بنیاد کارونو ته صورت ورکوي).

[۵۲] او (ای پیغمبره!) په دغو ډولونو سره مونږ تاته د خپل امر (او فرمان) د کبله روح در وحې کوو (چې ته ورباندې مړه زړونه راژوندي کړې).

(ای پیغمبره! د نبوت څخه وړاندې) ته نه وې چې وپېژنې چې کتاب (قرآن کریم) څه شی دی، او (هم نه پوهېدې چې په دغه کتاب باندې) ایمان څه شی دی، مګر مونږ دا کتاب رڼا وګرځاوه (او تاته مو درنازل کړ نو) مونږ ورباندې د خپلو بندګانو څخه هغه چاته هدایت کوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي. او یقیناً ته چې یې هرومرو برابرې لارې ته ښودانه کوې.

[۵۳] (البته) د هغه الله ﷻ لارې ته چې همده ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي (او (هم) هغه شیان کوم چې په ځمکو کښې دي.

(ای خلکو!) اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته (د مخلوقاتو) ټول کارونه (د قیامت په ورځ) ورګرځي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د کاملې واکدارۍ هغه مثال ته اشاره شوې وه، کوم چې د بنیادمانو په پیداکولو پورې تعلق نیسي چې ډول-ډول اولادونه وربښي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د وحې په هکله د کاملې واکدارۍ څه وضاحت نازل شوی دی چې په متعددو طریقو سره صورت ورکوي، او د بله پلوه پکښې هغه نور څه کیفیت نازل شوی دی په کوم باندې چې د الله ﷻ مستقیمه لاره روښانه ګرځي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د وحې په ارتباط د الله ﷻ د کامل قدرت یو مثال قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ هیڅ بنیادم ته ممکنه نه ده چې د الله ﷻ سره مستقیماً ارتباط ونیسي او هدایت ترې وغواړي. یا په بل عبارت: په دنیا کښې هیڅوک توان نه لري چې الله ﷻ ورسره خبرې وکړي مګر په لاندې صورتونو سره:

الف: چې الله ﷻ ورته وحې وکړي او په ویښه یا خوب کښې ورته په زړه کښې څه مطلب یا مطالب ورواچوي.

ب: چې الله ﷻ ورسره مستقیماً د پردې ترشا خبرې وکړي.

ج: چې الله ﷻ یوه بنده ته کومه پرښته یا پرښتې ورواستوي او د نبوت تاج ورپه سر کړي. چې پرښته یا پرښتې ورته د الله ﷻ په اذن او امر سره هغه څه وحې کړي کومو ته چې د همده ﷻ د وحې کولو اراده وشي، نو دوی پکښې په هیڅ ډول سره کمبود او زیادت نه شي واقع کولی.

۲_ الله ﷻ څکه د بنیادم سره د ذکرو شوو صورتونو څخه په غیر خبرې نه کوي چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بنیادم یې پیدا کړی دی او هغه استعدادونه یې ورته ښه معلوم دي کوم یې چې په دنیا کښې ورپېرزو کړي دي، نو د ذکرو شوو صورتونو څخه پرته انسان طاقت نه لري چې خبرې اترې ورسره وکړي، د الله ﷻ شان ډېر اوچت دی.

ب: همدارنګه الله ﷻ د حکمتونو څښتن دی چې په ذکرو شوو صورتونو کښې بې شمېره حکمتونه پټ دي که څه هم بنیادمان وربانديې نه پوهېږي.

۳_ ای پیغمبره! د وحې په دغو ډولونو سره مونږ تاته د خپل امر او فرمان په اثر قرآن کریم او نور ارشادات در وحې کړي دي ترڅو وربانديې مړه زړونه راژوندي او د کفر د تیارو څخه رابهر شي. که بالفرض مونږ په خپل مرحمت سره دغه ارشادات تاته نه وی درنازل کړي او د نبوت تاج مو تاته په سر نه وی ایښې، نو ته به نه وی توانېدلی چې د وحې د ذکرو شوو طریقو څخه دې استفاده کړې وی او ارشادات دې ترلاسه کړې وی.

۴_ د همدې کبله د نبوت څخه وړاندې ته نه پوهېدې چې کتاب څه شی دی او قرآن کریم د څرنګه کتاب نوم دی؟ او نه په دې پوهېدې چې دغه کتاب (قرآن کریم) په څنګه-څنګه احکامو باندې مشتمل دی او په څه-څه ډول سره پکښې خای په خای شوې دي او ایمان وربانديې واجب دی؟، مګر مونږ په خپل فضل او مرحمت سره تاته نبوت درپېرزو کړ او هم مو دربانديې قرآن کریم درنازل کړ، چې د یوه عظیم الشان مشال حیثیت لري او د قیامت تر ورځې پورې به باقي وي. نو:

الف: نو په دغه کتاب (نُور) سره مونږ د خپلو بندګانو څخه هغه چا ته هدایت کوو، کومو ته چې زمونږ اراده وشي.

هو! د کومو بندګانو په غوږونو کښې چې درندوالی وي او په زړونو کښې یې ړوندوالی موجودیت لري هغوی وربانديې لاره نه شي موندلی او د هدایت کتاب ورته نه برېښي.

ب: لنډه دا چې _ای پیغمبره!_ ته په حقه پیغمبر یې او ته هغې لارې ته هدایت کوې کومه چې سمه ده او هیڅ ډول کوږوالی پکښې نشته. او دا څکه چې:

ج: دغه لاره د هغه اقدس ذات لاره ده چې د اسمانونو ټول مخلوقات او هم د ځمکو ټول مخلوقات د همده ﷻ ملکیت دی. هر ډول تصرف ته یې چې اراده وشي هغه پکښې چلوي.

۵_ په پای کښې _ای خلکو!_ اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو بېرته ورستنېدل ... او ټولې فیصلې د همده ﷻ په اختیار کښې دي او بس. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې د ټولو ... موجودیت او پیدا کول په الله ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه د ټولو أمورو محاسبه او د حسابونو تصفیه په همده ﷻ پورې خاصه ده.

توضيحات

١ ـ په ﴿ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً ﴾ كښې لاندې نُكات په ذهن كښې ساتل په كار دي:

الف: د "وَحْي" كلمه د ډېرو معناوو دپاره وضعه شوې ده چې يوه معنى يې پټ كلام (خبري) دي[١]، چې په اواز او تورو باندې اشتمال ونه لري او د الله ﷻ د پلوه د يوه بنده د زړه سره تماس وركړى شي[٢].

ب: مونږ د ﴿ وَحْيًا ﴾ كلمه په "بِالْوَحْي" سره تعبيروو[٣]. دغه ډول وحې په لاندې دوه صورتونو كښې تحقق موندلى شي:

اول: يو يې د الهام صورت دى، چې په ويښه او د بېدارۍ په حال كښې تحقق ونيسي.

دوهم: بل يې د رښتينې خوب صورت دى، چې د خوب په حال كښې تحقق ومومي.

ج: د ﴿ أَوْ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ ﴾ كلمات په څه تقدير سره په ﴿ وَحْيًا ﴾ باندې عطف دي چې مونږ ترې په "بِكَلَامٍ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ" سره تعبير كولى شو. دا ډول وحي فقط يو صورت لري چې په قديم بلا كيفه كلام سره الله ﷻ خپل يو پيغمبر مخاطب كړى وي.

د: د ﴿ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً ﴾ كلمات هم د څه تقدير په ملحوظ په ﴿ وَحْيًا ﴾ باندې عطف دي چې مونږ ترې په "بِكَلَامٍ بِأَنْ يُرْسِلَ رَسُولًا" سره تعبير كولى شو، چې دغه ډول وحې لاندې څلور صورتونه درلودلى شي:

اول: چې يوه پرښته بدون د اواز او بدون د حروفو څخه د يوه مخلص بنده په زړه كښې څه خفي كلام ور واچوي.

دوهم: چې يوه پرښته يوه مخلص بنده (پيغمبر) ته په اواز سره څه ورواوروي چې د همدغه مخلص بنده څخه په غير يې بل څوك وانه وري او نه يې څوك څېره ولېدله شي.

درېيم: چې يوه پرښته په خپله اصلي څېره كښې يوه پيغمبر ته ورڅرګنده شي او د الله ﷻ پيغام ورته ورسوي.

څلورم: چې پرښته ورته همدغه پيغام ورسوي البته په بشري څېره كښې چې د پيغمبر ﷺ په شمول نور مؤمنان يې هم وګوري.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٢ ـ كه څوك وايي چې: په ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ﴾ كښې د "ذٰلِكَ" په كلمې سره څه شي ته اشاره ده؟

---

(١) القاموس المحيط ج٤ ص٥٨٥

(٢) تفسير المظهري ج٨ ص٣٣٣

(٣) تفسير ابي السعود ج٨ ص٣٧

مونږ وايو چې: په دغې کلمې سره د مذکور په لحاظ د وحې ټولو ذکرو شوو ډولونو ته اشاره ده،
ځکه چې په دغو ښځو وارو صورتونو سره نبي کريم ﷺ ته وحي تحقق موندلی دی[1] چې د [النساء ١٦٣] ايت لاندې يې د مثالونو او نصوصو په رڼا کښې څه وضاحتونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ مَا كُنتَ تَدْرِي مَا ٱلْكِتَٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَٰنُ ﴾ کښې د "إيمَان" کلمه د هغې توحيدي عقيدې او هغه نفساني صفت څخه عبارت ده د کومې په مقابل کښې چې د "کُفر" کلمه استعمالېږي.

نو څرنګه چې په ذکر شوي صفت باندې د مؤمن (ايماندار) پوهه حتمي ده ځکه چې دا صفت يې په زړه کښې موجوديت لري، منطقيان وايي چې: په خپل ځان او په خپلو صفاتو باندې پوهېدل حضوري دي، نه کسب ته اړتيا لري او نه د چا څخه غيبوبت قبلوي؛ نو په ايمان باندې عدم پوهه د ايمان د عدم موجوديت معنی ورکوي، نو څوک چې په خپل ايمان باندې پوهه ونه لري هغه په حقيقت کښې په ايمان باندې موصوف نه دی.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا خبره صحت لري چې د نبوت څخه وړاندې نبي کريم ﷺ په خپل ايمان باندې پوهه نه درلوده؟

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرينو کرامو متعدد جوابونه خوښ کړي دي[2] چې يو جواب يې کښې ډېر غوره ښودلی شوی دی هغه دا چې:

په دې مقام کښې د ايمان د کلمې څخه د شريعت احکام مطلب دی[3]. يعني د نبوت څخه وړاندې تا په کتاب (قرآن کريم) باندې پوهه نه درلوده چې دا به څنګه کتاب وي او نه دې په شرعي احکامو باندې علم درلود چې په څنګه-څنګه احکامو باندې اشتمال لري.

او د ايمان اطلاق خو په شرعي احکامو باندې شوی دی، د مثال په توګه لاندې نصوص ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ ﴾ [البقرة:١٤٣] يعني الله ﷻ داسې نه دی چې ستاسو ايمان (لمونځ) ضائع کړي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ»[4] يعني ايمان څه د پاسه آويا خصلته (برخې) دي او حياء (هم) د ايمان څخه يوه برخه (يو خصلت) دی.

تبصره

۴_ په داسې حال کښې چې مونږ ذکر شوی جواب نه ردوو بهتر جواب راته داسې برېښي چې:

---

(١) روح المعاني ج٢٥ ص٥٨

(٢) روح المعاني ج٢٥ ص٥٨، تفسير ابن كثير ج٤ ص١٢٢؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٢٢٤؛ تفسير القرطبي ج١٦ ص٥٩

(٣) زاد المسير ج٧ ص٨٨

(٤) سنن النسائي ج٢ ص٢٦٨

دلته د ایمان د کلمې څخه هغه ایمان مطلب نه دی د کوم په مقابل کښې چې د کفر کلمه استعمالېږي، او په منفي ګرځولو سره یې سړی کفر ته وځي، ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي، بلکې په دې مقام کښې ترې په قرآن کریم باندې د حقانیت عقیده خپلول مطلب دي، نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې:

ای پیغمبره! د نبوت څخه وړاندې تا نه کتاب (قرآن کریم) پېژانده او نه دې په دغه کتاب باندې ایمان پېژاند چې ایمان وربانديې د څه شي څخه عبارت دی، مګر الله ﷻ په تاباندې فضل وکړ چې قرآن کریم یې درباندې درنازل کړ او دروېې پېژاند، او همدارنګه یې په دغه کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان در روزي کړ.

لنډه دا چې: دلته د نبي کریم ﷺ څخه خاص ایمان منفي ګرځولی شوی دی او پوره واضحه ده چې د دغه خاص ایمان منفي ګرځول د دې سره څه منافات نه لري چې نبي کریم ﷺ په دغه وخت کښې هم د کلک توحیدي ایمان او عقیدې درلودونکی وه، لکه چې ټول پیغمبران علیهم السلام د نبوت څخه وړاندې د کفر په شمول د مطلقو ګناهونو څخه په عصمت کښې وه[1] او توحید ورته د الهام په توګه په زړونو کښې اچولی شوی وه.

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې نبي کریم ﷺ د نبوت څخه وړاندې په څه ډول سره عبادت کاوه؟ نو د دې جواب دا دی چې د نبي کریم ﷺ عبادت په هغه وخت کښې تفکري عبادت وه لکه څنګه چې د ابراهیم عبادت د نبوت څخه وړاندې په همدغه ډول سره فکري عبارت وه، لکه چې په [الأنعام:۷۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده او څه شرحه یې هملته د الله ﷻ په توفیق تېره شوې ده.

خو که څوک په دې ارتباط د اوږده بحث شوق لري نو هغه دې ځینو اوږدو کتابو ته مراجعه وکړي[2] چې دغې موضوع ته یې پوره شرحه ورکړې ده، الله ﷻ دې اجرونه ورکړي.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفیق د "الشورى" سورت پښتو ترجمه او تفسیر ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زیات توفیق غواړو.

اللّٰهُمَّ اجْعَلْ قَلْبِيْ نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا، وَفِي سَمْعِيْ نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ لِيْ نُورًا.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ.

۱۴۲۳/۶/۸ هـ ق - ۱۳۸۱/۵/۲۵ هـ ش.

[1] حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۲۸۸

[2] عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱ ص۴ ۱۰ ؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۵۵

الزخرف (٤٣)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "الزُّخْرُف" اینبولی شوی دی، او د همدې سورت د [۳۵] ایت څخه اخستلی شوی دی. نو دا سورت د نورو سورتونو څخه په دغه نامه سره بیل کړی شوی دی، نه دا چې ټول بحثونه یې په همدغې کلمې پورې خانګړي دي.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی:

الف: د ایتونو شمېره یې نهه اتیاوو (۸۹) ته پورته شوې ده[۱].

ب: د کلماتو شمېره یې اته سوه او درې دیرشو (۸۳۳) کلمو ته رسېږي[۲].

ج: بالآخره د حرفونو تعداد یې درې زره او څلورو سوو (۳۴۰۰) حرفونو ته پورته شوی دی[۳].

۳_ دا مکي سورت دی او په اجماع سره یې ټول ایتونه د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۴].

۴_ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي موضوعات مطرح شوي دي. د مثال په توګه: د الله ﷻ وحدانیت، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت د ورځې قیام، د مشرکانو د اعتراضاتو رد.

۵_ دا سورت د وړاندېني سورت (الشّوری) سره ډېرې نږدې اړیکي لري، دواړه په ﴿ حمٓ ﴾ باندې پیل شوي، دواړه مکي سورتونه دي چې عقیدوي موضوعات پکښې نازل شوي دي او داسې نور.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ۝٢ إِنَّا جَعَلۡنَٰهُ قُرۡءَٰنًا عَرَبِيّٗا لَّعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ۝٣ وَإِنَّهُۥ
فِيٓ أُمِّ ٱلۡكِتَٰبِ لَدَيۡنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ۝٤ أَفَنَضۡرِبُ عَنكُمُ ٱلذِّكۡرَ صَفۡحًا أَن كُنتُمۡ قَوۡمٗا
مُّسۡرِفِينَ ۝٥ وَكَمۡ أَرۡسَلۡنَا مِن نَّبِيّٖ فِي ٱلۡأَوَّلِينَ ۝٦ وَمَا يَأۡتِيهِم مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا كَانُواْ بِهِۦ
يَسۡتَهۡزِءُونَ ۝٧ فَأَهۡلَكۡنَآ أَشَدَّ مِنۡهُم بَطۡشٗا وَمَضَىٰ مَثَلُ ٱلۡأَوَّلِينَ ۝٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) د ډېر رحم والا الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] په دغه څرګند (او بیانوونکي) کتاب (قرآن کریم) باندې سوګند دی (چې):

[۳] یقینًا مونږ دا کتاب په عربي ژبه لوستلی شوی د دې دپاره ګرځولی دی چې شاید تاسو د

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۴۷
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۶
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۲۰
(۴) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۳۹

عقل څخه کار واخلئ؛ (په دقت سره پکښې تفکر وکړئ).
[۴] او چې يقيناً دا (قرآن کريم) په اصل کتاب (لوح محفوظ) کښې زمونږ په نزد هرو مرو د اوچتې رتبې درلودونکی (او) د حکمتونو څخه ډک دی.
[۵] ايا نو مونږ ستاسو څخه د دې کبله قرآن کريم تاو کړو، تاوول (نزول يې بند کړو)، چې تاسو (د حق او حقيقت څخه) تجاوز کوونکی قوم ياست (قدرداني يې نه کوئ)؟.
[۶] او د نبيانو عليهم السلام څخه مونږ په پخوانيو (خلکو) کښې څومره ډېر استولي وه.
[۷] او پخوانيو (خلکو) ته هيڅ نبي نه ورځي (نه وه ورغلی) مگر هغوی وه چې مسخرې به يې پرې کولې (او ايمان به يې پرې نه راووړ).
[۸] نو (هغوی) مونږ په داسې حال کښې هلاک کړه چې د رانيولو (او قوت) د حيثه د دوی څخه سخت (او کلک) وه. او د پخوانيو (هلاکو شوو مسخره کوونکو) ډېر مثالونه (په قرآن کريم کښې ځای په ځای) تېر شوي دي (لکه عاديان، ثموديان او نور).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت (الشُّورىٰ) وروستني ايتونه د قرآن کريم په خواصو باندې مشتمل وه چې د دنيا او آخرت دپاره نُور (رڼا) دی او هم د سمې لارې ښودونکی دی. د دې سورت (الزُّخْرُف) په ذکرو شوو لومړنيو ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې خلاصه يې داسې راځي:
ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته د قرآن کريم په هکله په خپل اُمت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:
۱ـ دا کتاب برسېره پر دې چې د الله ﷻ د پلوه د دنيا او آخرت دواړو دپاره رڼا گرځولی شوی دی، د لاندې صفتونو درلودونکی هم دی:
الف: دا داسې کتاب دی چې د ټولو ضرورياتو بيانوونکی دی حتیٰ چې د خپل ځان د حقانيت بيانوونکی او اثباتوونکی هم دی. او دا ځکه چې دا کتاب د هغو تورو څخه مرکب گرځولی شوی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکيب مومي لکه "ح، م" او داسې نور، خو د دې سره سره هيڅوک توان نه لري چې: همدې کتاب د يوه سورت يا يوه ايت غوندې سورت يا ايت جوړ کړي. که بالفرض المحال دا کتاب بشري کتاب وی نو زبښتو ډېرو خلکو به ورسره د يوه ايت يا يوه سورت په جوړولو کښې سيالي کړې وي.
ب: نو مونږ په همدغه معجز کتاب باندې سوگند يادوو چې يقيناً مونږ دا کتاب داسې کتاب گرځولی دی چې په عربي ژبه لوستل کېږي، ترڅو د دې کتاب اولني اورېدونکي (چې په عربي ژبه يا په بل عبارت: ترڅو تاسو عربان ـ چې مورنۍ ژبه مو عربي ده ـ د عقلونو په رڼا کښې د دې کرېږي) د عقل څخه کار واخلي او په حقانيت باندې يې اعتراف وکړي.
کتاب په حقانيت معترف وگرځئ چې د نورو دپاره امامان جوړ شئ.

ج: مونږ بیا هم په همدغه کتاب باندې سوګند یادوو چې دا کتاب په لوح محفوظ کښې زمونږ په نزد د اوچتې مرتبې درلودونکی دی، چې وروستنی کتاب دی او هیڅکله د منسوخیت سره مخامخ کېدونکی نه دی، او همدارنګه د حکمتونو خاوند دی.

نو تاسو ته په کار دي چې د دې کتاب قدرداني وکړئ او ایمان ورباندې راوړئ، او ناشکري یې ونه کړئ چې بې دلیله یې تکذیب ته ملاوې وتړئ.

۲_ کله چې تاسو د دې کبله د قرآن کریم قدرداني نه کوئ چې تاسو د حق او حقیقت څخه تجاوز کوونکي خلک یاست، نو ایا تاسو غواړئ چې مونږ به د دغه ذکر (کتاب) د نزول مخ بلې خواته واړوو، او نزول به یې بند کړو؟

دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، بلکې مونږ به ضرور په دغه ذکر او کتاب سره ټوله دنیا رڼا کړو او په تاسو باندې به ضرور خپل حجت اتمام کړو، نو که تاسو ترې ګټه نه پورته کوئ نور خلک به ترې ګټې پورته کړي او عقیده به پرې خپله کړي.

لنډه دا چې د حق او حقیقت څخه ستاسو تجاوز د دې باعث نه شي جوړېدلی چې د کتاب نزول بند شي، بلکې ستاسو دغه کار د نزول باعث دی چې تاسو د تجاوز څخه را ایسار کړي.

۳_ ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې دعنادي کفارو په کړنلاره باندې مه خپه کېږه، چې د دغه معزز او عالي شان کتاب قدرداني نه کوي او ایمان ورباندې نه راوړي. او دا څکه چې:

الف: مونږ ستا څخه وړاندې په پخوانیو قومونو کښې څومره ډېر پیغمبران استولي وه او وخت په وخت مو څومره ډېر ارشادات ورنازل کړي وه، خو هغوی په پیغمبرانو باندې عقیده خپله نه کړه او ارشادات یې قبول نه کړه، بلکې ملنډې او مسخرې به یې ورباندې وهلې.

ب: نو مونږ دغه استهزاء کوونکي کفار هلاک کړه حال دا چې هغوی ستا د زمانې د استهزاء کوونکو کفارو څخه د لاس اچولو او رانیولو د حیثه ډېر قوي او کلک وه، خو قوت او کلکوالي ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او نجات یې ورنه کړی شو.

ج: د دغسې هلاکو کړی شوو پخوانیو قومونو مثالونه خو په قرآن کریم کښې ډېر تېر شوي دي، لکه عادیان، ثمودیان او داسې نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِنَّهُۥ فِىٓ أُمِّ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الرعد:۳۹] ایت لاندې د ﴿ أُمِّ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کلمه د احادیثو په رڼا کښې ډېره ښه تفسیره کړې ده چې د لوح محفوظ څخه عبارت ده، خو د مقام په لحاظ ورباندې اضافه کوو چې:

د ذکر شوي ایت مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ فِى لَوْحٍ مَّحْفُوظٍۭ ﴾ [البروج: ۲۲] یعنې دا قرآن کریم په ټولو اسماني کتابونو کښې عالي شان کتاب دی او په لوح محفوظ کښې ساتلی شوی دی.

تحلیلونه

۲_ په ﴿ أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ ﴾ الآية- کښې لاندې تحلیلونه په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ عَنكُمُ ﴾ کلمه په ﴿ أَفَنَضْرِبُ ﴾ پورې تعلق نیسي، نو د همدغه تعلق د کبله یې د "افتعرض" معنی ته اوړي[۱].

ب: که څه هم ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلذِّكْرَ ﴾ کلمه په عذاب سره تفسیره کړې ده[۲]، خو مونږ ته بهتره بریښي چې دلته په قرآن کریم سره تفسیره کړی شي[۳] چې بحث په همدې کښې پیل شوی دی.

ج: د ﴿ صَفْحًا ﴾ په نصب کښې متعدد احتمالات امکان لري[۴]، مگر مونږ ته غوره بریښي چې دغه کلمه د ﴿ أَفَنَضْرِب ﴾ دپاره من غير اللفظ مفعول مطلق دی، او دا ځکه چې دلته د اعراض معنی ورکوي[۵]، او د دغسې مفعول مطلق مثالونه خو په عربي کلام کښې ډېر دي لکه چې وایي: "قَعَدْتُ جُلُوسًا" زه کېناستم کېناستل.

د: د ﴿ أَن كُنتُمْ ﴾ سره د أجليه "ل" توری مقدر دی.

نو د ذکرو شوو تحلیلونو په نظر کښې نیولو سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي:

ای مشرکانو! ایا نو د دې کبله چې تاسو د حق څخه تجاوز کوونکي او د عقلونو څخه کار نه اخستونکی قوم یاست، مونږ به د قرآن کریم د نزول مخه ستاسو څخه واړوو، او وحي به قطعه کړو؟ مونږ به دغسې هیڅکله ونه کړو، بلکې ضرور به د قرآن کریم نزول بشپړ کړو، او ستاسو دسیسه به درته گټه ونه شي رسولی.

څو نکات

۳_ په ﴿ فَأَهْلَكْنَآ أَشَدَّ مِنْهُم ﴾ الآية- کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ فَأَهْلَكْنَآ ﴾ دپاره مفعول مقدر دی چې متصله جمله ﴿ يَسْتَهْزِءُونَ ﴾ ورباندې دلالت کوي، او مونږ ترې په "الْمُسْتَهْزِئِين" سره تعبیر کولی شو.

ب: د ﴿ أَشَدَّ ﴾ کلمه د همدغه مقدر مفعول څخه حال واقع شوې ده.

ج: د ﴿ مِنْهُم ﴾ ضمیر ﴿ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ ﴾ ته راجع دی.

د: د ﴿ بَطْشًا ﴾ کلمه د ﴿ أَشَدَّ ﴾ د نسبت څخه تمیز واقع کېږي.

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۴۷
(۲) تفسير الطبري ج۲۵ ص۴۹
(۳) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۶۲
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۶۲
(۵) تفسير البغوي ج۴ ص۱۲۳؛ لسان العرب ج۱ ص۵۴۷

ای پیغمبره! ته متسلي اوسه نو مونږ پخواني استهزاء کوونکي هلاک کړه حال دا چې هغوی ستا د زمانې د کفارو (د حقیقت څخه د تجاوز کوونکو) څخه د قوت او رانیولو د حیثه زیات او ډېر کلک وه، خو قوت او کلکوالي ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او نجات یې ورنه کړی شو، د دغسې هلاکو کړی شوو قومونو پخوانیو مثالونه ځای په ځای په قرآن کریم کښې تېر شوي دي لکه عادیان، ثمودیان او داسې نور.

د ایت شریف نظایر

۴_ د همدغه ایت شریف مضمون په ډېرو ایتونو کښې نازل شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف. ﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ﴾ [فاطر:۴۴] یعنې او یا دوی په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي نو چې وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شوی دی کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوی دي، حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه ډېر کلک او قویان وه.

ب. ﴿ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ﴾ [المؤمن:۲۱] یعنې پخواني هلاک کړی شوي قومونه د دوی څخه د قوت د حیثه او په ځمکه کښې د اثارو (صنائعو) د حیثه ډېر کلک او قویان وه نو الله ﷻ دوی په خپلو ګناهونو (کفریاتو) باندې ونیول (او هیڅ شي نجات ورنه کړی شو).

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ۝٩ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝١٠ وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ۝١١ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ۝١٢ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ۝١٣ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ۝١٤ ﴾

[۹] او که ته هرومرو د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي؟ نو هغوی به ضرور (او) خامخا (په جواب کښې) ووایي چې دغه ټول الله ﷻ پیدا کړي دي (هو! دغه ټول الله ﷻ پیدا کړي دي چې) د کلکې ارادې خاوند (او) د کامل علم څښتن دی.

[۱۰] هغه الله ﷻ چې ستاسو دپاره یې ځمکه زانګو (د ارام نیولو ځای) ګرځولې ده او هم یې پکښې ستاسو دپاره لارې ګرځولې (پیدا کړې) دي، شاید چې تاسو (خپلو مقاصدو ته) لارې موندې کړئ

[۱۱] او هغه الله ﷻ چې د اسمانه يې په اندازې سره اوبه (باران) نازل کړې دی، نو مونږ وربانديې مړ (وچ) ښار (ځمکه) راژوندی کوو.
(ای بنیادمانو!) په همدغه ډول سره به تاسو هم (د قیامت په ورځ راژوندي او د ځمکې څخه) راوویستلی شئ.
[۱۲] او هغه الله ﷻ چې (د مخلوقاتو) ټول ډولونه يې پیدا کړي دي او هم يې ستاسو دپاره د بېړیو او څارویو څخه هغه شیان ګرځولي (پیدا کړي) دي په کومو باندې چې تاسو (په وچه او لمده کښې) سوريږئ.
[۱۳] (البته دا) د دې دپاره چې تاسو يې په شاګانو باندې سم (برابر کېنئ) (او) بیا چې کله وربانديې سم (برابر) کېنئ د خپل رب ﷻ نعمت درېه زړه کړئ او ووایاست چې:
هغه اقدس ذات ته پاکي ده چې مونږ ته يې دغه (سورلی) مسخرې کړې دي (او راته يې ایل کړي دي) حال دا چې زمونږ پرې توان نه وه (چې استفاده مو ترې کړې وي).
[۱۴] او یقیناً مونږ خپل رب ﷻ ته (د قیامت په ورځ) بېرته ورتلونکي یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې کفار د حق څخه تجاوز کوونکی قوم دی او د حقائقو په پېژاندلو کښې خپل عقلونه په کار نه اچوي. په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې دلایل اقامه کړی شوي دي، او د حماقت یوه مثال ته يې اشاره شوې ده چې خلاصه يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د حقائقو په پېژاندلو کښې کفار د حد څخه تېرې کوي او د خپلو عقلونو څخه پکښې کار نه اخلي بلکې په حماقت کښې پراته دي او دا ځکه چې:

۱ـ که ته د همدغو کفارو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي؟ نو هغوی به ضرور په جواب کښې ووايي چې: دا ټول الله ﷻ پیدا کړي دي او هیڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري.

د دغه جواب غوښتنه دا ده چې هغوی باید په عمل کښې هم په توحید قائل شي، خو د ذکر شوي اعتراف سره‌سره هغوی په عمل کښې شرک خپل کړی دی او خپل بوتان د الله ﷻ په عبادت کښې شریکان جوړوي، او الله ﷻ په عالي صفاتو سره نه پېژني چې شرک ورسره منافات لري. که (بالفرض) هغوی د حقائقو په موندلو کښې خپل عقلونه په کار اچولي وی نو هیڅکله به يې خپل عمل د خپل قول سره ضد نه وی ګرځولی او قولاً او عملاً به يې د الله ﷻ په وحدانیت عقیده درلودی.

۲ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې مشرکان د اسمانونو او ځمکو په پیدا کولو کښې خپلو بوتانو ته د اشتراک دعوه نه شي کولی همدارنګه ورته د الله ﷻ په نورو اسماوو او صفاتو کښې هم په اشتراک نه شي قائل کېدلی خو د دې سره‌سره په عبادت کښې يې برخوال ګڼي، د ښه وضاحت دپاره يې لاندې څینې مثالونه قرائت کړه.

الف: الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، ایا د کفارو بوتانو اراده درلودلی شي؟
ب: الله ﷻ د کامل علم او پوهې څښتن دی، ایا د هغوی بوتان څه پوهه لري؟
ج: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه ارامګاه ګرځولې ده او د غرونو په نصب کولو سره یې د هغې اضطراري حرکت د منځه وړی دی، ایا بوتانو دا کار کولی شو؟
د: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په ځمکه کښې لارې پیدا کړې او جوړې کړې دي ترڅو تاسو وربانديې خپلو مطالبو ته رسېدنه وکړئ او په اسانۍ سره یې ترلاسه کړئ. ایا په دغه کار کښې ورسره څوک اشتراک لري؟
ه: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بله طرفه نه بلکې د اسمانه په اندازې سره اوبه (باران) نازلوي، ایا د ده ﷻ څخه پرته بل څوک د اسمانه یو څاڅکی رابښکته کولی شي او یا باران ته اندازه ټاکلی شي؟
و: نو مونږ په همدغو اسماني اوبو سره مړ ښار او مړه ځمکه راژوندۍ کوو چې ډول-ډول نبات پکښې رازرغونوو، ایا بل څوک د دغه کار توان لري؟
ز: ای خلکو! همدارنګه به د قیامت د قیام په وخت کښې تاسو د الله ﷻ په امر د قبرونو څخه رااوویستلی شئ. ایا د همده ﷻ څخه پرته څوک د دغه کار مخنیوی کولی شي؟
ح: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په دنیا کښې یې د مخلوقاتو او نباتاتو ټول ډولونه او قسمونه پیدا کړي دي. ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک یو مخلوق یا یوه نوعه پیدا کولی شي؟
ط: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په دریابونو کښې هغه بېړۍ پیدا کړې دي په کومو کښې چې تاسو سورېږئ او د دریاب د یوې خوا څخه بلې خوا ته پورېوځئ. ایا که الله ﷻ د بېړیو د چلښت دپاره دریابونه مساعد نه وي پیدا کړي بل چا به پکښې دغه استعداد ایښی وی؟
ي: همدارنګه یې د څارویو څخه ستاسو دپاره هغه څاروي ایل کړي دي په کومو باندې چې تاسو پرې په وچه کښې سورېږئ او خپلو مطالبو ته وربانديې ځانونه رسوئ او هم وربانديې درانه بارونه انتقالوئ، ایا د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک تاسو ته څاروي ایل کولی شي؟
۳ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه بنیادمانو ته ابلاغ کړه چې:
الف: الله ﷻ تاسو ته په وچه او دریابونو کښې د دې دپاره څاروي او بېړۍ سورلۍ پیدا کړې او ایل کړې دي ترڅو یې تاسو په شاګانو باندې سواره شئ او ښه په استراحت سره وربانديې سفرونه وکړئ.
ب: بیا چې کله تاسو د هغو په شاګانو سواره شي نو د خپل رب ﷻ نعمتونه درپه زړه کړئ او د عقیدې او عمل په اخلاص سره یې شکریه وکړئ.
ج: ترڅو تاسو په ژبو هم د خپل رب ﷻ په حمد او ثناء باندې قول وکړئ او په خوله ووایاست چې: هغه اقدس ذات ته پاکي ده چې مونږ ته یې دغه سورلۍ مسخرې کړې دي نو مونږ کولی شو چې هم د څارویو څخه استفاده وکړو او هم د بېړیو څخه همدغه ګټه پورته کړو.
د: که بالفرض الله ﷻ مونږ ته ذکر شوې سورلۍ نه وی مسخرې کړې، نو مونږ به نه وی توانیدلي چې یا مو د څارویو څخه د سورلیو کار اخستی وی او یا په بېړیو کښې سواره شوي وي.

هـ: ای بنیادمانو! تاسو ته په کار دي چې په همدغه وخت کښې آخرت هم درپه زړه کړئ او وواياست چې: يقيناً مونږ خپل رب ﷻ ته هرومرو ورتاوېدونکي ياستو، چې هلته به ضرور د حساب کتاب او سوال جواب سره مخامخ شو، چې د دغو نعمتونو په هکله به هم راځخه وپوښتل شي د کومو څخه چې مونږ په سورېدلو کښې استفاده کوو.

توضيحات

١ـ د دې ايتونو څخه نيولې آن تر [الزخرف:٣٥] ايت پورې په ټولو ايتونو کښې د کفارو (مشرکانو) د حماقتونو مثالونو ته اشارې شوې دي، چې د ټولو شمېره يې لسو ته رسېږي، البته د هغو حماقتونو شمېره کومو ته چې په دې مقام کښې اشارې شوې دي.

نو لومړی حماقت يې دا دی چې مشرکان خپلو بوتانو ته د اسمانونو او ځمکو په پيداکولو کښې په اشتراک قائل نه دي خو په عبادت کښې ورته په اشتراک قول کوي، حال دا چې د عبادت استحقاق په هغه چا پورې اختصاص لري په کوم پورې چې د اسمانونو او ځمکو پيدا کول مختص دي.

يو تفسيري تحليل

٢ـ د دې ايتونو ـکوم چې سمدستي د بحث لاندې دي ـ په تفسيري تحليل کښې علماء کرام په لاندې ټکو کښې متفق دي:

الف: دغه پوښتنه مشرکانو ته د هغوی د حماقت د څرګندولو دپاره راجع شوې ده که نه نو هغوی خو هيڅکله خپلو بوتانو ته د اسمانونو او ځمکو په خلقت کښې په اشتراک سره قول نه وه کړی.

ب: د ﴿ خَلَقَهُنَّ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ۝ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ﴾ څخه نيولې آن تر ﴿ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ﴾ پورې ټول ايتونه د مشرکانو د ذکر شوي جواب په ارتباط نازل شوي دي.

ج: په دغو ايتونو کښې ځينې داسې جملې شته چې د مشرکانو د جواب سره سمون نه خوري، او صحت نه لري چې د هغوی په جواب کښې شامل وګڼلې شي، د مثال په توګه:

اول: د کفارو د جواب سره مناسب وه چې د ﴿ لَكُمُ ﴾، ﴿ لَكُمْ ﴾، ﴿ لَّعَلَّكُم ﴾ په عوض "لَنَا، لَنَا، لَعَلَّنَا" نازل شوي وی.

دوهم: د هغوی د جواب سره د ﴿ كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴾ جمله بالکل منافات لري، هغوی خو د بعث بعد الموت څخه انکاري وه.

د: علماء کرام په اتفاق سره وايي چې که څه هم ذکر شوي ايتونه د مشرکانو د جواب په ارتباط نازل شوي دي مګر ټول ايتونه او ټولې جملې د هغوی د جواب حکايت نه دي.

نو د همدې کبله د هغوی د جواب د تحديد په هکله په لاندې دوه وو ګروپونو وېشل شوي دي:

اول: ځينې وايي چې د هغوی جواب په ﴿ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ باندې ختم شوی دی[1] او د ﴿ ٱلَّذِى

---

(١) البحر المحيط ج٩ ص٢٦٠

﴿جَعَلَ لَكُمُ﴾ كلمات آن تر آخره پورې د مقدرې مبتداء خبر دی چې مونږ ترې په "هُوَ" سره تعبير کوو. يعني الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې دغه دغه نومونه لري او دغه دغه کارونه کوي.

دوهم: ځينې نور وايي چې د هغوی اجمالي جواب دلته مقدر دی چې په "خَلَقَهُنَّ اللهُ" سره ترې تعبير کولی شو[1]، او د ﴿ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ﴾ څخه نيولې آن تر آخره پورې د هغوی د جواب تفصيل دی. يعني ربتيا چې د اسمانونو او ځمکو پيدا کول الله ﷻ پورې اختصاص لري چې ځينې عالي اسماء او صفات يې دغه دغه دي.

تبصره

۳_ مونږ ته همدغه دوهم تحليلي تفسير په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې:

الف. که څه هم مشرکان قائل وه چې الله ﷻ ﴿ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ﴾ دی مګر په دغو نومونو باندې يې داسې عقيده نه درلوده لکه څنګه چې د الله ﷻ د شان سره مناسبه وه.

او دا ځکه چې هغوی معتقد وه چې بوتان د الله ﷻ د تعذيب مخه نيولی شي نو الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند نه دی. همدارنګه د هغوی په عقيده بعث بعد الموت حقيقت او واقعيت نه درلود او الله ﷻ ته يې د قيامت د قيام په هکله ناخبرې او بې علمي نسبتوله.

ب: څرنګه چې د "الله" کلمه په اجمالي توګه ټولو سلبي او ثبوتي صفاتو ته شامله ده نو الله ﷻ په دې مقام کښې د مشرکانو جواب د دې دپاره په تفصيل سره نازل کړ ترڅو د هغوی په ښه پوره حماقت باندې دلالت وکړي. اما په بل ايت کښې يې د هغوی جواب په اجمال سره راحکايت کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ﴾ [لقمان: ۲۵] يعني او که ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پيدا کړي نو هرومرو به دوی (په جواب کښې) ووايي چې (دا ټول فقط) الله ﷻ پيدا کړي دي.

إقران څه معنی؟

۴_ په ﴿وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقْرِنِينَ﴾ کښې د ﴿مُقْرِنِينَ﴾ کلمه د "إقران" _لکه "إکرام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او کله چې د "اقران" پورې د "ل" توری تعلق ونيسي _لکه چې په همدغه ايت کښې يې ورپورې تعلق نيولی دی_ نو د طاقت او توان معنی ورکوي[2].

يعني که د الله ﷻ فضل او مهرباني نه وی چې مونږ ته يې سورلی ايل کړي او تسخير کړي دي نو مونږ به په هغو باندې د توان او طاقت درلودونکي نه وو چې ګټه مو ترې پورته کړې وی.

د سورېدلو د دعاء په هکله

۵_ په سورليو باندې د سورېدلو د دعاء په هکله بايد لاندې مطالب په پام کښې ونيول شي:

---

(۱) المحرر الوجيز ج۹ ص۲۴۲، تفسير الكشاف ج۴ ص۱۳۸

(۲) القاموس المحيط ج۳ ص۶۰۸

الف: ځينو مفسرينو کرامو د ذکر شوي دعاء په ارتباط ډېر احاديث راغونډ کړي دي[۱]. خو مونږ د يوه حديث په ليکلو باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

کله به چې نبي کريم ﷺ سفر کاوه نو په خپله راحله (سورېدلی) باندې به سور شو، نو درې کرته به يې تکبير ووېلې او بيا به يې دغه قرآني کلمات قرائت کړه چې: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقْرِنِينَ ۝ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ﴾.

بيا به يې ويل چې: «اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِي سَفَرِي هَذَا مِنَ الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى اللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا الْمَسِيرَ وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَ الْأَرْضِ اللّٰهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ اللّٰهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا وَاخْلُفْنَا فِي أَهْلِنَا» يعني اى الله! زه ستا څخه په دغه سفر کښې نيکی او تقوی غواړم او هم د عمل څخه هغه اندازه غواړم چې ته ورباندې راضي کېږې.

اى الله! په مونږ باندې مزل اسان کړې او د ځمکې لرېوالی راته راټاو (رالنډ) کړې.

اى الله! ته زما په سفر کښې ملګری يې او په کور کښې مې خليفه يې، اى الله! ته زمونږ په سفر کښې ملګری شه او په کورونو کښې مو خليفه شه.

او چې کله به نبي کريم ﷺ د سفر څخه خپل کور ته راستون شو نو ويل به يې چې: «آيِبُونَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ»[۲] يعني ان شاء الله ﷻ مونږ خپلو کورونو ته راتاوېدونکي ياستو او توبه کوونکي او عبادت کوونکي ياستو او هم خپل رب ﷻ ته حمد ويونکي ياستو.

ب: شايد چې په سفري دعاګانو کښې به حکمتونه دا وي چې:

اول: تر څو سورېدونکی د الله ﷻ نعمتونه ورپه زړه کړي چې شکرګذاري يې وکړي او د تکبر څخه خپل ځان بچ وساتي.

دوهم: تر څو د دنياوي سفر سره اُخروي سفر هم ورپه ياد کړي چې تياري ورته ونيسي.

درېيم: تر څو د مصيبتونو څخه د بچ کېدلو دپاره د خپل رب ﷻ په حضور کښې د سوال لاسونه پورته کړي، چې په سفر کښې د خطراتو او مشکلاتو احتمال ډېر وي.

ج: ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي[۳] چې يوه ډله خلک سفر ته روان وه، نو ټولو دعاګانې ولوستلې او د الله ﷻ د تسخير شکريه يې وکړه، خو يوه سړي دعاء ونه لوستله چې زما اوښه (سورلی) ډېره خواره او ډنګره ده او زما ورباندې زور دپاسه دی يعني د الله ﷻ د تسخير شکرګزاري يې ونه کړه نو ناڅاپه ډنګرې اوښې تور وخوړ او سړی يې په ځمکه باندې ښکته راوغورزاوه چې سمدستي يې څټ مات شو او مړ شو.

﴿ وَجَعَلُوا۟ لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۚ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ۝ أَمِ ٱتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۲۳ - الدر المنثور ج۷ ص۳۶۸

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۳

(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۶۹ - الدر المنثور ج۷ ص۳۶۹

بَنَاتٍ وَأَصْفَىٰكُم بِٱلْبَنِينَ (١٦) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ
مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (١٧) أَوَمَن يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (١٨)
وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ
وَيُسْـَٔلُونَ (١٩) وَقَالُوا۟ لَوْ شَآءَ ٱلرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَٰهُم ۗ مَّا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا
يَخْرُصُونَ (٢٠) أَمْ ءَاتَيْنَٰهُمْ كِتَٰبًا مِّن قَبْلِهِۦ فَهُم بِهِۦ مُسْتَمْسِكُونَ (٢١) بَلْ قَالُوٓا۟ إِنَّا
وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّهْتَدُونَ (٢٢) وَكَذَٰلِكَ مَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ
فِى قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم
مُّقْتَدُونَ (٢٣) قَٰلَ أَوَلَوْ جِئْتُكُم بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدتُّمْ عَلَيْهِ ءَابَآءَكُمْ ۖ قَالُوٓا۟ إِنَّا بِمَآ
أُرْسِلْتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ (٢٤) فَٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ (٢٥) ﴾

[١٥] او مشرکان الله ﷻ ته د همده ﷻ د بندګانو څخه جزء ګرځوي (مقرروي، چې پرښتو ته بنات الله وايي)، يقيناً چې (د طبيعت په لحاظ) بنيادم ښکاره ناشکره دی.

[١٦] ايا الله ﷻ د هغه مخلوق څخه چې پخپله يې پيدا کړي دي (پرښتې) د لورګانو په حيث نيسي حال دا چې تاسو يې په زامنو (نارينه اولادونو سره) غوره کړي ياست؟

[١٧] او کله چې د مشرکانو کوم يوه ته په هغه ماشوم (لور) سره زيرى (خبر) ورکړى شي کوم يې چې د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره مثل (جزء) ګرځولى وي، نو سمدستي يې مخ په داسې حال کښې تک تور جوړ شي چې د غم (او غُصې) څخه ډک وي.

[١٨] او ايا (مشرکان الله ﷻ ته) هغه مخلوق (د ولد په حيث ټاکي) کوم چې (د ماشومتوب څخه) په ګاڼو کښې روزل کېږي حال دا چې همدغه مخلوق د جګړې په وخت کښې (د خپل مطلب ښکاره کوونکې نه دی (چې عقل يې کم دی).

[١٩] او مشرکان هغه پرښتې کومې چې دوى د ډېر مهربان الله ﷻ (مخلص) بندګان دي، ښځې (لونې) ګرځوي (او ټاکي).

ايا مشرکان د پرښتو پيدايښت ته حاضر شوي وه (چې مونږ ښځينه پيدا کړه)؟

ژر دی چې (يقيناً)، د مشرکانو دغه شهادت (ادعاء) ليکلى کېږي، او هم به ترې پوښتنه وکړى شي (چې تاسو په کوم دليل دغه دروغ جوړ کړي وه).

[٢٠] او مشرکان وايي چې که ډېر مهربان الله ﷻ اراده کړې وى (چې مونږ د بوتانو عبادت ونه

کړو) نو مونږ به یې عبادت نه وی کړی (زمونږ په عبادت الله ﷻ راضي دی).
مشرکانو ته په دغې خبره (چې الله ﷻ زمونږ په عبادت راضي دی) باندې هیڅ علم (او دلیل) نشته، دوی نه دي مګر اټکل کوي (چې اراده او رضامندي یو شی ګڼي).

[۲۱] ایا مونږ مشرکانو ته د قرآن کریم څخه مخکښې کوم کتاب ورکړی وه (او په هغه کښې د همدغې خبرې ذکر وه) نو دوی وربانديې منګولې ښخې کړې دي؟

[۲۲] بلکې مشرکان وايي چې: یقیناً مونږ خپل پلرونه په یوه دین باندې موندلي دي (چې همدغه بوت پرستي ده) او مونږ د هغوی په پلونو باندې (د ړانده تقلید په ډول) لاره موندونکي یاستو.

[۲۳] او همدا (ستا د لیږلو په) شان مونږ ستا څخه مخکښې په یوه ښار کښې هم ډاروونکی نه دی لیږلی مګر د همغه ښار ارامي درلودونکو (نعمت لرونکو خلکو) به ویل چې: یقیناً مونږ خپل پلرونه په یوه دین باندې موندلی دی او یقیناً مونږ د هغوی په پلونو (قدمونو) باندې (د ړانده تقلید په حیث) اقتداء کوونکي یاستو.

[۲۴] (نو ډاروونکي (پیغمبر به ورته) ویل چې ایا (تاسو په تقلید کلک یاست) اګر که ما تاسو ته د هغه دین څخه ډېر ښه هدایت کوونکی (دین) راوړی وي په کوم باندې چې تاسو خپل پلرونه موندلي دي؟ نو هغوی به (په جواب کښې) ویلې چې یقیناً مونږ په هغه دین سره کافر یاستو (عقیده وربانديې نه څېلوو) په کوم سره چې تاسو (ستاسو په ګومان) رالیږلی شوی یاست.

[۲۵] نو مونږ د هغوی (پخوانیو کفارو) څخه انتقام واخست، نو وګوره چې د تکذیب کوونکو عاقبت څنګه شو؟ (تول په عذاب سره پوینا کړی شوه).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو څه نور حماقتونه ښودل شوي دي. چې حاصل یې داسې راځېږي ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د مشرکانو څه نور حماقتونه هم قرائت کړه:

۱_ د مشرکانو د حماقتونو څخه یو دا دی چې دوی الله ﷻ ته د همده ﷻ د بندګانو او مخلوقاتو څخه ځینو ته په جزئیت او ولدیت قائل دي.

ایا مخلوق د خالق جزء ګرځېدلی شي؟ ایا حادث او فاني د ازلي او ابدي ذات ولد جوړېدلی شي؟ بې شکه چې بنیادم (له دې حیثه چې بنیادم دی) ښه پوره څرګند ناشکره دی.

۲_ د مشرکانو بل حماقت په لاندې ټکو کښې شرحه کېږي:

الف: مشرکان په اولادونو کښې الله ﷻ ته په لورګانو قول کوي حال دا چې د خپلو خانونو دپاره زامن خوښوي او لورګانې یې ډېرې بدې ایسي.

ب: ای مشرکانو! ایا الله ﷻ د هغو مخلوقاتو څخه کوم چې همده ﷻ پیدا کړي دي ځیني مخلوقات د لورګانو په حیث نیولي دي حال دا چې تاسو یې په زامنو سره غوره کړي یاست. تاسو ته یې زامن درینلي دي؟

ج: لنډه دا چې الله ﷻ ته د ولد اثباتول يو حماقت دی او په اولادونو کښې ورته د لورګانو نسبت کول بل حماقت.

د: ای پیغمبره! د مشرکانو د خپلو ځانونو دپاره لورګانې دومره بدې راځي چې کله د دوی کوم يو ته په هغه شي سره خبر ورکړی شي کوم چې هغوی يې د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره مثل او ولد ګرځوي، او ورته وويلی شي چې په کور دې لور وزېږېده، نو د دغه خبر په اورېدلو سره يې سمدستي په داسې حال کښې مخ تک تور وګرځي چې د غم او غُصې ځخه ډک وي، او د ډېره غمه نرخه وخته پورې د خلکو ځخه پټ ګرځي.

ه: ايا مشرکان هغه شي ته د الله ﷻ دپاره په ولديت او جزئيت باندې قول کوي کوم ته چې په ګاڼو کښې نشوء او نما ورکولی کېږي او د ماشومتوب د مرحلې ځخه ورباندې ډولې ګرځولی کېږي؟

حال دا چې همدغه شی په جګړه او سوال جواب کښې د کم عقلۍ د کبله خپل مطلب پوره نه شي واضحه کولی او خپله مدعي نه شي اثباتولی.

ذکر شوی شی د ښځینه مخلوق ځخه عبارت دی، چې مشرکان يې الله ﷻ ته جزء ګرځوي.

۳_ د مشرکانو بل حماقت دا دی چې دوی هغه پرښتې ښځينه مخلوق بولي کوم چې د ډېر مهربان الله ﷻ مخلص بندګان دي او نه په ذکوريت موصوفېدلی شي او نه په اُنوثيت، چې د نرتوب او ښځتوب دواړه صفتونه پکښې نشته.

د مشرکانو ذکره شوې وينا ځکه حماقت دی چې په اثبات باندې يې هيڅ دليل نه شي درلودلی.

د مثال په توګه:

الف: ايا د پرښتو د پيدا کولو په وخت کښې مشرکان حاضر وه چې په خپلو سترګو باندې يې ليدلي وي چې دوی په ښځينه صفت پيدا کړی شوه؟

ب: ايا مشرکانو ته کوم پيغمبر ابلاغ کړې ده چې پرښتې ښځينه مخلوق دی؟

نو په يقين سره به د دروغو مفتريانو مشرکانو دروغين شهادت وليکلی شي او د قيامت په ورځ به ترې د تخجيل او توبيخ دپاره پوښتنه هم وکړې شي چې ستاسو د دغو دروغين شهادت وجه څه وه؟

۴_ ای پيغمبره! د مشرکانو بل حماقت دا دی چې وايي:

رښتيا چې مونږ د پرښتو خيالي مجسمې جوړې کړې دي او عبادت يې کوو، او دا حق کار دی، که بالفرض دغه ناحقه کار وی نو ډېر مهربان الله ﷻ به زمونږ د دغه کار مخه نيولې وی. يا په بل عبارت: په دنيا کښې هر شی ـزمونږ د عبادت په شمولـ د الله ﷻ په اراده موجود ېږي.

۵_ نو ای پيغمبره! د دغه حماقت په اختيارولو کښې هم مشرکان په ناحقه لاره روان دي. او دا ځکه چې:

الف: دوی په دغې باره کښې کوم علمي دليل نه لري چې باور او يقين افاده کوي بلکې دوی نه دي مګر اټکل کوي، چې د الله ﷻ اراده او د ده ﷻ رضامندي يو شی ګڼي حال دا چې اراده يو شی دی او رضامندي بل شی. نو د مشرکانو په کفري عبادت کښې د الله ﷻ اراده شته او رضامندي او

خوښي يې پکښې موجوديت نه لري.

ب: په دې باندې علاوه مشركانو ته نقلي دليل هم نشته چې د كفري عبادت حقانيت ورته اثبات كړې شي. ايا مونږ مشركانو ته د قرآن كريم څخه وړاندې كوم كتاب ورنازل كړى دى چې دوى ورباندې خپله كفري عقيده په اثبات رسوي؟

۶ـ د مشركانو د ډېر لوى دليل دا دى چې دوى د خپلې كفري عقيدې په اثبات كښې وايي چې: يقيناً مونږ پخواني پلرونه په دغې عقيدې او د غه دين باندې موندلي دي چې د بوتانو عبادت به يې كاوه، او مونږ د همدوى په قدم باندې قدم ږدو، او د همدوى په لاره تلونكي ياستو.

۷ـ اې پيغمبره! ستا د زمانې د كفارو د شركي عقيدې استدلال عين هغه استدلال دى په كوم باندې چې پخوانيو كفارو د خپلې كفري عقيدې د اثبات او حمايت دپاره استدلال كاوه. او دا څكه چې مونږ ستا څخه وړاندې په هيڅ ښار كښې هيڅ ډاروونكى نه دى استولى مګر د هغه په مقابل كښې به كفارو او د وخت مخورو او د نعمتونو خاوندانو ويل چې: مونږ خپل پلرونه په يوه دين باندې موندلي دي او يقيناً مونږ په همدغه موندلي شوي دين باندې روان ياستو او قدم په قدم د هغوى پيروي كوونكي ياستو او هيڅكله به دغه طرز عقيده پرېنږدو.

۸ـ د وخت پيغمبرانو هغوى مخاطب كړه چې: اې كفارو! ايا تاسو په خپل دغه ړانده تقليد باندې كلك ياست، كه څه هم مونږ تاسو ته هغه دين راوړى وي كوم چې ستاسو د پلرني دين څخه په مراتبو بهتر او په مراتبو ښه هدايت كوونكى وي؟

۹ـ هغوى پيغمبرانو ته د ذكرې شوې پوښتنې بل جواب ورنه كړ مګر دا چې: كه تاسو خپل راوړى دين په هر ډول سره توصيف كړئ هم مونږ ستاسو دين نه منو او په هغه شي سره انكاري ياستو كوم چې تاسو ورباندې په خپل خيال راليږلى شوي ياست.

۱۰ـ نو نتيجه دا شوه چې مونږ د هغوى څخه د كفرياتو دنياوي انتقام واخست او د څرمې مو پوينا كړه.

۱۱ـ نو اى پيغمبره! ته وګوره چې د پخوانيو مكذبينو عاقبت څنګه شو، همدارنګه مهلك عذاب ستا د زمانې عنادي تكذيب كوونكو ته هم متوجه دى.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَجَعَلُوا لَهُۥ مِنۡ عِبَادِهِۦ جُزۡءًا ﴾ كښې د "جُزۡء" كلمه په دې مقام كښې د "وَلَد" معنى وركوي. او دا څكه چې اولادونه د خپل پلار دپاره جزونه دي، لكه چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې «فاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي فَمَنْ أَغْضَبَهَا فَقَدْ أَغْضَبَنِي»[۱] يعني فاطمه (رضي الله عنها) زما څخه جزء دى نو هرڅوک يې چې په غصه (خپه) كړي نو زه يې په غصه (خپه) كړم.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مشركان الله ﷻ ته د بل چا څخه نه بلكې د ده ﷻ د خپلو

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۳۲

بندګانو څخه ولد ګرځوي، که نه نو الله ﷻ د ولدیت څخه پاک او منزه دی.

پنځه حماقتونه

۲ـ په دې ایتونو کښې د هغه حماقت په تعقیب کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده، د مشرکانو پنځو نورو حماقتونو ته هم اشاره شوې ده چې اجمال یې دا دی:

الف. مشرکان الله ﷻ ته په ولدیت او جزئیت باندې قائل دي، حال دا چې الله ﷻ ازلي او ابدي دی چې ولدیت ورسره منافات لري.

ب. هغوی د الله ﷻ د بندګانو او مخلوقاتو څخه خینو بندګانو (پرښتو) ته د ولدیت او جزئیت لقب ورکوي، حال دا چې مخلوق هیڅکله نه ابدي او ازلي جوړېدلی شي او نه د ابدي او ازلي جزء ګرځېدلی شي.

ج. هغوی پرښتې د ښځینه مخلوق په نامه یادوي، حال دا چې پرښتې د دغو دواړو نومونو (ښځینه او نارینه) څخه په یوه سره هم نه شي موصوفې کېدلی.

د. هغوی همدغه پرښتې (چې ښځینه لقب ورکوي) الله ﷻ ته نسبتوي حال دا چې د خپلو ځانونو دپاره ښځینه اولادونه نه خوښوي، چې پوره بیان یې د [النحل:۵۷] او نورو ایتونو لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ه. هغوی خپل ځانونه په شرکي او کفري عقیده کښې په حقه بولي او د الله ﷻ اراده او د ده ﷻ رضامندي دواړه په مصداق کښې یو شی ګڼي، حال دا چې دواړه صفتونه سره توپیر لري (یو شی نه دی) لکه چې په [النحل:۳۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده او د [الأنعام:۱۴۸] او [الزمر:۷] ایتونو لاندې یې ښه پوره شرحه تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

تنشئة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ أَوَمَن يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ ﴾ کښې د "يُنَشَّأ" کلمه د "تَنْشِئَة" ـ لکه "تَكْرِمَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "تَرْبِيَة" معنی ورکوي[1].

که څه هم په شریعت کښې د مکلفو نارینه وو دپاره د سرو زرو، سپینو زرو او وریښمو استعمال جواز نه لري او په زنانه وو پورې مختص دی مګر د ایت شریف څخه د اشارې په توګه دا هم جوتېږي چې باید نارینه ماشومانو ته هم ذکر شوي شیان استعمال نه کړی شي، او دا ځکه چې دلته په ګانو کښې روزل او تربیه کول د زنانه وو په حالاتو کښې نازل شوي دي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه حدیث کښې هم اشاره کړې ده چې: «لَوْ كَانَ أُسَامَةُ جَارِيَةً لَحَلَّيْتُهَا وَلَكَسَوْتُهَا حَتَّى أُنَفِّقَهَا»[2] یعنې که چرته اسامه ؓ جلۍ وی نو ما به ورباندې ګانې اچولې وې او (ښایسته) جامې به مې وراغوستې وې ترڅو مې چې (په خلکو کښې) چلښت ورکړی

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۱۴

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۶۸؛ سنن ابن ماجه ص۱۴۲

وی (او په ښه ځای کښې مې واده کړې وی).

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ﴿ وَهُوَ فِي ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴾ کښې د "خِصَام" کلمه د "خَاصِم" _لکه "ضَارِب"_ دپاره مصدر ده چې مونث يې په پښتو کښې په "جګړې" سره ترجمه کوو.

زنانه وو بنيادمانو ته ځکه په جګړه کښې د ﴿ غَيْرُ مُبِينٍ ﴾ لقب ورکړی شوی دی چې دوی د جنس په لحاظ سره د نارينه بنيادمانو په نسبت په عقل کښې کمزورې دي چې په څرګنده توګه د خپلې مدعې اثبات نه شي کولی.

د همدې کبله د دوه وو زنانه وو شهادت د يوه نارينه د شهادت سره مساوي ګڼلی شوی دی، او د همدې کبله ورته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د کم عقلو لقب ورکړی دی[1].

يادونه

۴_ په ﴿ عَلَىٰٓ أُمَّةٍ _ عَلَىٰٓ أُمَّةٍ ﴾ کښې د "أُمَّة" کلمه مونث د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۳۸] او د [هود:۸] ايتونو لاندې ډېره ښه تحليله کړې چې د دين په معنی هم استعمالېږي.

چې په دغو دوارو جملو کښې د (دين) معنی ورکوي[2] او حاصل يې هغسې راخېژي کوم چې د مطلب په خلاصه کښې ذکر شوی دی.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّنِى بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ۝٢٦ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى فَإِنَّهُۥ سَيَهْدِينِ ۝٢٧ وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِۦ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ۝٢٨ بَلْ مَتَّعْتُ هَٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ وَرَسُولٌ مُّبِينٌ ۝٢٩ وَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِۦ كَٰفِرُونَ ۝٣٠ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ۝٣١ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ۗ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ۝٣٢ وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِٱلرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ۝٣٣ وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَٰبًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔونَ ۝٣٤ وَزُخْرُفًا ۚ وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَٱلْءَاخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ۝٣٥ ﴾

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۴
(۲) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۲۶

[٢٦] او هغه وخت (یاد کړه) چې ابراهیم ﷺ خپل پلار او خپل قوم ته وویل چې: یقینًا زه (بالکل) د هغو (معبودانو) څخه بېزار یم د کومو چې تاسو (د الله ﷻ څخه په غیر) عبادت کوئ.
[٢٧] مګر (زه د) هغه اقدس ذات (عبادت کوم) چې زه يې د نشت څخه پیدا کړی یم، نو یقینًا هم دغه اقدس ذات به زما هدایت (او لارښودانې) ته ادامه ورکړي.
[٢٨] او ابراهیم ﷺ همدا (د توحید کلمه) په خپله اولاده کښې باقي پاتې کېدونکې کلمه وګرځوله. (د دې دپاره ذکر شوی وخت وریاد کړه چې) شاید دوی (ستا، زمانې کفار هم د توحید کلمې ته) رجوع وکړي (او په ایمان مشرف شي).
[٢٩] (د مشرکانو د مشرک پاتې کېدلو وجه صرف تقلید نه دی) بلکې (وجه يې دا هم ده چې) ما دغو مشرکانو او د دوی پلرونو ته دنیاوي (پرېمانه) ګټې ورکړې وې، آن تر دې چې دوی ته حق (قرآن کریم) او څرګند لېږلی شوی (محمد ﷺ) ورغی (دنیاوي ګټو يې ادامه درلوده).
[٣٠] او کله چې ورته حق (قرآن کریم) ورغی نو سمدستي يې (بدون د تفکره) وویلې چې دا جادو دی (او راوړونکې يې جادوګر دی)، او یقینًا مونږ وربانديې د کفر غوره کوونکې یاستو (هیڅکله به يې قبول نه کړو).
[٣١] او مشرکان (د حماقت د کبله دا هم) وايي چې: دغه قرآن د دغو دوارو ښارونو (مکه او طائف) څخه ولې په یوه لوی سړي (لوی سرمایه دار) باندې نازل نه کړی شو؟ (که واقعیت يې درلودلی نو دغسې به شوي وی).
[٣٢] (ای پیغمبره!) ایا مشرکان ستا د رب ﷻ رحمت (نبوت) وېشي؟ (دغسې نه ده بلکې) مونږ پخپله د بنیادمانو ترمنځ په نړدې (او حقیر) ژوند کښې د دوی معیشت وېشلی دی، او ځینې کسان مو په ځینو نورو باندې د درجاتو د حیثه د دې دپاره پورته کړي دي چې ځینې يې ځینې نور تابع جوړ کړي (او یو تربله اړتیاوې ولري).
او ستا د رب ﷻ رحمت (نبوت) خو د هغو (ګټو وټو) څخه ډېر بهتر (او غوره) دی کوم چې مشرکان يې راغونډوي (نو د دغه غوره نعمت تقسیم به څنګه مشرکانو ته په لاس کښې ورکړي چې تاسو يې تقسیم کړئ؟)؟
[٣٣] او که چرته (دا خطر) نه وی چې ټول خلک به یو ټولګی جوړ شي (او ټول به په کفر سره ورغونډ شي) نو هرومرو به مونږ د هغو خلکو دپاره کومو چې په ډېر مهربان الله ﷻ سره کفر اختیار وي، د دوی د کوټو دپاره د سپینو زرو څخه چتونه جوړ کړي وی او زینې هم چې (چتونو ته) ورباندې اوچتېږي (خېژي).
[٣٤] او (هم به مو) د دوی د کوټو دپاره دروازې (هم د سپینو زرو څخه جوړې کړې وی) او تختونه (هم) چې تکیاګانې به يې ورباندې وهلی.
[٣٥] او (همدارنګه به مو ورته ذکر شوي شیان) د سروزرو څخه (جوړ کړي وي).
او دغه (ذکر شوي شیان) نه دي مګر د حقیر (او نړدې) ژوند متاع دي (چې ډېر ژر فاني

کېدونکي دي)، او آخرت (اُخروي نعمتونه چې دائمي دي) ستا د رب ﷻ په نزد د متقیانو دپاره (مختص کړی شوي) دي (او کفار ترې په قطعي ډول سره بې برخې دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د ذکرو شوو شپږو حماقتونو په تعقیب د دوی دوه نور حماقتونو هم یاد شوي دي چې شمېر یې اتو ته پوره کړی شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ذکرو شوو حماقتونو په تعقیب په خپل اُمت باندې د مشرکانو دوه نور حماقتونه هم قرائت کړه او د ابراهیم ؈ څه حالات ورپه زړه کړه هغه دا چې:

۱ـ مشرکان د یو پلوه وایي چې مونږ د خپلو پخوانیو پلرونو د تقلید د کبله بوت پرستی ته ادامه ورکوو، او د بله پلوه یې د خپل پلار (ابراهیم ؈) خط السیر د پښو لاندې کړي دي او تقلید یې نه کوي او دا څکه چې:

الف: ابراهیم ؈ خپل پلار او ټول قومیان (اقارب) مخاطب کړه چې: زه د هغو بوتانو څخه په قطعي توګه بېزار یم د کومو چې تاسو په ناحقه عبادت کوئ او د الله ﷻ شریکان یې ګڼئ، مګر زه د هغه الله ﷻ عبادت کوم او شریک ورسره په عبادت کښې نه ګرځوم چې ماته یې د نشت څخه شتون راکړی دی، زه همدغه پیداکوونکی الله ﷻ ته اُمید کوم چې ماته په همدغې توحیدي عقیدې باندې د کلک پاتې کېدلو توفیق راکړي.

ب: ابراهیم ؈ همدغه د توحید کلمه په خپله اولاده کښې باقي پرېښودله او خپلې ټولې اولادې ته یې وروباندې توصیه وکړه چې د مرګ تر وخته پورې په همدغې کلمې باندې کلک پاتې شئ.

ج: ابراهیم ؈ ذکره شوې توصیه د دې دپاره په خپله اولاده کښې باقي پرېښودله ترڅو د ده ؈ د اولادې مشرکان د شرکیاتو او د کفریاتو څخه همدغې توحیدي کلمې ته وروګرځي.

نو د وخت مشرکان که ضرور د خپلو پلرونو تقلید کوي نو په کار دي چې د خپل پلار (ابراهیم ؈) تقلید وکړي او د خپلو مشرکانو اقاربو څخه بېزاري اعلانه کړي، نه دا چې د حماقت څخه کار واخلي او د مشرکانو پلرونو پیروي وکړي.

۲ـ نو په شرکیاتو باندې د دغو مشرکانو د کلکو پاتې کېدلو وجه صرف تقلید نه دی، بلکې اصلي وجه یې دا هم ده چې:

الف: مونږ همدغو مشرکانو ته او د دوی پلرونو ته زښت ډېر دنیاوي نعمتونه ورکړي دي چې پېړۍ پېړۍ پکښې هوسا ژوند کوي او په داسې مقام کښې مو اوسېدانه ورپه برخه کړې ده چې چارچاپېره خلک یې ډېر احترام کوي چې دوی د بیت الله منجاوران دي.

آن تر دې چې همدغو مشرکانو ته مو یو بل عظیم الشان نعمت هم ورکړ هغه دا چې: حق (قرآن کریم) مو ورنازل کړ او د معجزاتو سره مو په همدوی کښې پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړ.

خو مشرکانو د دغو نعمتونو قدرداني ونه کړه او نه یې په عظیم الشان نعمت باندې عقیده وکړه.

ب: بلکې کله چې ورته عظیم الشان نعمت (پیغمبر ﷺ) ورغی نو سمدستي یې ترې انکار وکړ او

په معجزاتو باندې يې د جادو نوم کېښود. او بالآخره په صراحت سره يې وويلې چې: مونږ په دغه عظيم الشان نعمت باندې کافر ياستو. نه پرې عقيده خپلوو او نه يې د پيغمبر په حيث منلی شو.

نو مشرکان په خپلې کفرې او شرکي عقيدې باندې کلک پاتې شوه او د تکبر د کبله يې يوه بل حماقت ته لاس واچاوه هغه دا چې:

۳ـ مشرکانو وويلې چې: مونږ ځکه په خپلې شرکي عقيدې باندې کلک ياستو او محمد ﷺ د پيغمبر په حيث نه قبلوو چې نوموړی سرمايه دار نه دی او قومي مشرتوب نه لري، که بالفرض دا کتاب (قرآن) د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو ضرور به د مکې معظمې يا د طائف په يو مشر باندې نازل شوی وی، چې هم سرمايه دار وی او هم قومي مشر، نو کله چې داسې ونه شوه نو معلومه شوه چې دا (قرآن) الهي کتاب نه دی او په دروغو الله ﷻ ته منسوب کړی شوی دی چې خلک ورباندې اعتماد او باور وکړي.

۴ـ اې پيغمبره! ايا (بل څوک نه بلکې) مشرکان غواړي چې ستا د رب ﷻ د رحمت په وېشلو کښې مداخله وکړي چې فلانکی دې پيغمبر شي او فلانکی دې پيغمبر نه کړی شي؟ دغسې نه ده، بلکې مونږ دا کار پخپله او په خپله خوښه ترسره کوو، او مونږ پوهېږو چې څوک د نبوت لياقت لري (چې ورکړی شي) او څوک يې نه لري.

لنډه دا چې مونږ د خپلو ټولو نعمتونو وېشونکي پخپله ياستو د مثال په توګه:

الف: يوازې مونږ د بنيادمانو ترمنځ په دغه نړدې ژوند کښې معيشت وېشلی دی چې د چا معيشت مو پراخه ګرځولی دی او د چا مو تنګ کړی دی، ايا څوک توان لري چې زمونږ په وېش کښې څه تغير واقع کړي؟.

ب: يوازې مونږ په بنيادمانو کښې ځينو ته په ځينو نورو باندې د مختلفو مراتبو په حيث فوقيت ورکړی دی چې څوک مو په يوه شي کښې اوچت ګرځولي دي او څوک په بل شي کښې.

البته دا د دې دپاره چې ځينې بنيادمان ځينو نورو لره تابعان او محتاجان ونيسي، او يو تربله په دنيا کښې خوړه ګوزاره وکړي (يو تربله استفاده وکړي).

۵ـ اې پيغمبره! ستا د رب ﷻ أخروي نعمتونه د هغو نعمتونو څخه ډېر بهتر دي کوم چې دنيا پورې تړاو لري او خلک يې په راغونډولو کښې زيار باسي او پکښې بنکېل دي. نو کله چې ستا رب ﷻ د حقيرو او دنياوي نعمتونو په وېشلو کښې چاته مداخله نه ده ورکړې نو د عظيم الشانو او أخروي نعمتونو په وېشلو کښې به څنګه مداخله ورکړي؟

۶ـ په دې باندې علاوه، د دنيا سرمايه داري او دنياوي سامانونه نه د افضليت نښه ده او نه زمونږ په نزد څه قدر او عزت درلودونکي دي. نو:

الف: که د دې خبرې وېره نه وی چې ټول خلک به يو امت جوړ شي او ټول به په کفر باندې متفق وګرځي نو هرومرو به مونږ د هغو کسانو دپاره کوم چې په ډېر مهربان الله ﷻ باندې کافر دي او ايمان ورباندې نه لري، د دوی د کورونو دپاره مختلف ځيزونه د سپينو زرو څخه ګرځولي وی. دوی

ته به مو دومره توان ورکړی وی چې لاندې شیان یې د سپینو زرو څخه تیار کړي وی:

اول: د کورونو چتونه.

دوهم: د کورونو زینې، چې د کوټو بامونو ته وریاندې خېژي.

دریم: د هغوی د کورونو دروازې.

څلورم: تختونه او چوکۍ ګانې، چې تکیه ګانې وریاندې وهي.

ب: همدارنګه به مو هغوی ته دا توان ورکړی وی چې ذکر شوي شیان او د دغو شیانو امثال یې د سرو زرو څخه هم تیار کړی وی، چې ځینې سامانونه به یې د سپینو زرو څخه جوړ وی او ځینې نور د سرو زرو څخه.

۷_ ای پیغمبره! دنیاوي سامانونه څکه ستا د رب ﷻ په نزد ارزښت نه لري چې دا تول فاني دي او څه بقاء نه لري، او د دغه نژدې ژوند څه موقت نعمتونه دي او بس.

اما ستا د رب ﷻ په نزد فقط آخرت او د آخرت نعمتونه ارزښت درلودونکي دي چې دائمي او ابدي دي، څه زوال نه لري. دغه نعمتونه صرف متقیانو ته ټاکلی شوي دي چې کفار پکښې برخه نه شي درلودلی، د کفارو برخه هلته دائمي دوزخ دی او بس.

توضیحات

۱_ په دې ایتونو کښې د مشرکانو د پخوانیو شپږو حماقتونو په تعقیب دوه وو نورو حماقتونو ته هم اشاره شوې ده چې شمېره یې اتو (۸) حماقتونو ته رسېږي هغه دا چې:

الف: مشرکان د یو پلوه د خپلو پلرونو د تقلید دعوه کوي او د بله پلوه د خپل پلار (ابراهیم ؑ) پیروي نه کوي او په توحید سره توصیه یې نه قبلوي، حال دا چې د هغوی په پلرونو کښې ابراهیم ؑ د تقلید دپاره ډېر بهتر وه.

ب: هغوی د حماقت د کبله وایي چې: نبوت د سرمایه دارۍ سره تړاو لري نو بې سرمایې سړی نه شي پیغمبر کېدلی.

۲_ په ﴿ إِنَّنِي بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَرَآء ﴾ کلمه _لکه "طلاق"_ مصدر ده چې د بېزاره کېدلو معنی ورکوي، خو ابراهیم ؑ د مبالغې په توګه د "زَيْدٌ عَدْلٌ" غوندې بېزارکېدونکی نه بلکې بېزار کېدل ګڼلی شوی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى ﴾ کښې د "إلا" توری د منقطعې استثناء دپاره دی چې د الله ﷻ په توفیق د [الشعراء:۷۷] ایت لاندې یې تحقیق تېر شوی دی.

او هم په ﴿ فَإِنَّهُۥ سَيَهْدِينِ ﴾ کښې د "س" توری د استقبال دپاره نه دی بلکې د تاکید دپاره دی او بس[۱]، او که د استقبال دپاره یې ومنو نو بیا په توفیق او د هدایت په زیادت باندې دلالت کوي[۲]،

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۷۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۳۶

او دا ځکه چې ابراهیم ﷺ ته خو الله ﷻ په عین وخت کښې هدایت کړی وه چې د ټولو باطلو معبودانو څخه یې خپله بېزاري اعلانه کړه.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ابراهیم ﷺ خپل پلار او قوم ته وویلې چې په یقیني ډول سره زه ستاسو د معبودانو څخه په هر اړخیزه توګه بېزار یم، مګر زه د هغه الله ﷻ عبادت کوم چې زه یې د نشت څخه پیدا کړی یم او په یقیني توګه یې راته هدایت کړی دی او اُمید دی چې نور زیات توفیق به هم راکړي.

څو ټکي

۳_په ﴿ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً ﴾ الآية- کښې لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده:

الف: ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ وَجَعَلَهَا ﴾ کښې مستتر ضمیر الله ﷻ ته راجع کړی دی[1]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمیر ابراهیم ﷺ ته راجع وګڼلی شي.

ب: د "هَا" ضمیر د توحید کلمې ته راجع دی په کومې باندې چې وړاندېنی استثناء ﴿ إِلَّا ٱلَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُۥ سَيَهۡدِينِ ﴾ دلالت کوي.

ج: په ﴿ فِي عَقِبِهِۦ ﴾ کښې د "عقب" کلمه د سړي د پوندۍ دپاره وضعه شوې ده، مګر د مجاز په توګه په اولادونو او زوزات کښې هم استعمالېږي[2] چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

د: ابراهیم ﷺ د توحید کلمه په خپلو اولادونو کښې په لاندې ډولونو سره باقي پرېښې ده:

اول: په توصیه کولو سره، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ ﴾ [البقرة: ۱۳۲] یعني او ابراهیم ﷺ د توحید په کلمې سره خپلو زامنو ته توصیه وکړه، او یعقوب ﷺ هم (دغه توصیه خپلو اولادونو ته تکراره کړه).

دوهم: په دعاء سره، لکه چې الله ﷻ ترې حکایت کوي چې: ﴿ وَٱجۡنُبۡنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعۡبُدَ ٱلۡأَصۡنَامَ ﴾ [إبراهیم:۳۵] یعني او (ابراهیم ﷺ وویلې چې) ای زما ربه! ما او زما اولادونه د دې څخه بچ وساتې چې د بوتانو عبادت وکړو.

هـ: زمونږ په نزد احتمال شته چې د ﴿ لَعَلَّهُمۡ ﴾ جمله د ﴿ وَإِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِيمُ ﴾ د جملې سره تړاو ولري او د "هُمۡ" ضمیر او همدارنګه د ﴿ يَرۡجِعُونَ ﴾ مستتر ضمیر دواړه د وخت مشرکانو ته راجع وګڼلی شي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! ته خپل دعوتي أمت ته د ابراهیم ﷺ څه حالات واوروه زړه کړه شاید چې دوی حماقت پرېږدي او د شرکي عقیدې څخه توحیدي عقیدې ته رجوع وکړي.

سخري څه معنی؟

۴_په ﴿ لِّيَتَّخِذَ بَعۡضُهُم بَعۡضٗا سُخۡرِيّٗا ﴾ کښې د "سخري" کلمه، که څه هم د "س" په زیر سره

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۷۷
(۲) مفردات الراغب ص۳۵۲

مسخرو او ملنډو ته وضعه شوې ده مګر په پېښ سره يې د تابعدارۍ او خدمتګارۍ معنی ورکوي[۱].

څرنګه چې په دې مقام کښې دغه کلمه د "س" د توري په پېښ سره نازله شوې ده، نو دلته دوهمه معنی مراده ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې څو صورتونه ولولئ:

الف. روغتياپال (طبيب) ناروغانو ته احتياج دی او په خدمت کښې يې لګيا دی ترڅو يې طبابت رواج مونده کړي او مال ترلاسه کړي، څو ناروغان ورته د تداوۍ په حيث اړ دي په همدې هکله يې استخدامول غواړي.

ب. غنيان د فقيرانو کارګرۍ ته اړ دي او فقيران د هغوی شتمنيو ته اړتيا لري.

لنډه دا چې الله ﷻ په دنيا کښې هيڅوک داسې نه دی پيدا کړی چې په هر اړخيز ډول د نورو څخه بې پروا وګرځي، که نه نو د دنيا نظام او د ژوند ګوزاره به ګډوډه شوې وي.

څو نکات

۵ـ د ﴿ وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ ﴾ څخه نيولې تر ﴿ وَٱلْـَٔاخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ پورې ايتونو کښې لاندې څو نکات په نظر کښې ساتل به کار دي

الف په ﴿ وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ ﴾ الآية- کښې د الله ﷻ په نزد د دنيا حقارت تمثيل شوی دی، په همدغه تمثيل کښې د نبي کريم ﷺ څخه هم زښت ډېر احاديث روايت شوي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول. يوه ورځې په يوه ځای کښې مرداره ګډه پرته وه او د ډېر پرسوب د کبله يې پښې نيغې نيولې وې. نو نبي کريم ﷺ همدغې مردارې ګډې ته اشاره وکړه او په يوه حديث کښې يې خپلو صحابه وو کرامو ته وفرمايل چې: «اَتَرَوْنَ هٰذِهٖ هَيِّنَةً عَلٰى صَاحِبِهَا فَوَالَّذِيْ نَفْسِيْ بِيَدِهٖ لَلدُّنْيَا اَهْوَنُ عَلَى اللهِ مِنْ هٰذِهٖ عَلٰى صَاحِبِهَا»[۲] يعنې ايا تاسو ګورئ چې دغه مرداره په خپل خاوند باندې (څومره) سپکه ده؟ نو زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما روح د ده ﷻ په بلا کيفه لاس کښې دی چې هرومرو به الله ﷻ باندې دا دنيا د دغې مردارې څخه په خپل خاوند باندې ډېره سپکه ده.

دوهم. «لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوْضَةٍ مَا سَقٰى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ»[۳] يعنې که چېرته دا دنيا (من حيث دنيا) د الله ﷻ په نزد د ماشي د وزر سره برابرېدلې شوی نو کافر ته به يې ترې يو غړپ اوبه هم نه وی ورکړي.

درېيم. «اِذَا رَاَيْتَ اللهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مِنَ الدُّنْيَا عَلٰى مَعَاصِيْهِ مَا يُحِبُّ فَاِنَّمَا هُوَ اسْتِدْرَاجٌ»[۴] يعنې کله چې ته وګورې چې الله ﷻ يوه بنده ته د ګناهونو سره‌سره د دنيا څخه هغه څه ورکړي چې نوموړی يې

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۵۳

(۲) سنن ابن ماجه ص۲ ۳۰۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۲۲

خوښوي، نو ته په یقین سره پوه شه چې دغه ورکړه استدراج دی (په ورو ورو نیول دي).

ب: که څوک وایي چې: د ایت شریف څخه فهمېږي چې که بالفرض الله ﷻ کفارو ته په هغه ډول سره دنیا ورکړې وی کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده، نو ضرور به ټول خلک په کفر باندې ورغونډ شوي وی او د دنیا د اثر لاندې به واقع شوي وی. حال دا چې په نړۍ کښې داسې کسان تېر شوي او تېرېږي چې کفر ته په هیڅ وجه اووښتونکي نه دي، که څه هم یا ووژلی شي او یا په وژلو سره تهدید شي؟

مونږ وایو چې: د ایت شریف مطلب دا دی چې د طبیعت په لحاظ بنیادمان هغسې دي څنګه چې ورته اشاره شوې ده، او په بل ایت کښېورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ مُّبِينٌ ﴾ [الزخرف:۱۵] یعني بې شکه (د طبیعت په لحاظ) بنیادم ښکاره ناشکره دی.

ج: که څوک وایي: چې کله دنیاوي پریماني د خلکو د اجتماع او په یوه هدف باندې د راغونډېدلو ذریعه جوړېږي نو د څه حکمت په بنیاد دغسې پرېمانه دنیاوي وسایل مسلمانانو ته ورنه کړی شوه ترڅو هیڅوک کافر نه وی پاتې شوی او ټول په اسلام باندې راغونډ شوي وي؟

مونږ وایو چې: په دې کښې ـوالله ﷻ أعلمـ حکمت دا دی چې په دې صورت کښې به خلک په اخلاص سره نه بلکې د دنیاوي تمې په ملحوظ په اسلام کښې داخل شوي وی، حال دا چې دغه ډول اسلام د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی لکه چې فرمایي: ﴿ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلۡخَالِصُ ﴾ [الزمر:۳] یعني اګاه اوسئ چې الله ﷻ ته (مقبول دین) سوچه دین دی او بس.

د: په ﴿ يَتَّكِـُٔونَ ۝٣٤ وَزُخۡرُفٗا ﴾ کښې د "زُخۡرُف" کلمه په قرآن کریم کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعماله شوې ده[1]:

اول: دغه کلمه د زینت او ښایست په معنی په [یونس:۲۴] ایت کښې نازله شوې ده.

دوهم: او د سرو زرو په معنی یې په [الإسراء:۹۳] ایت کښې نزول موندلی دی.

که څه هم دا کلمه دلته ځینو مفسرینو کرامو په لومړنۍ معنی سره اخستې ده، مګر مونږ ته د دې مقام سره ـچې په مبالغه باندې مشتمل دیـ د دوهمې معنی اخستل بهتر برېښي.

ه: دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ذکر شوې کلمې (زُخۡرُفٗا) په نصب (اعراب) کښې علماوو کرامو متعددې وجې لیکلې دي[2]، خو مونږ ته بهتره وجه دا ښکاري چې په ﴿ مِّن فِضَّةٖ ﴾ کښې به په "فضّة" کلمه باندې عطفه وي چې محلاً منصوبه ده.

و: په ﴿ وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ کښې د "إنْ" توری د نفي دپاره دی او د "لمّا" توری پکښې د "إلّا" معنی ورکوي[3].

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۴۶

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۸۰

(۳) المحرر الوجیز ج۹ ص۲۵۶؛ تفسیر الطبري ج۲۵ ص۷۲؛ البحر المحیط ج۹ ص۳۷۲

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره به د ایتونو مضمون داسې راوخېږي چې:

که په کفر باندې د خلکو د غونډېدلو او متفق کېدلو خطره نه وی نو مونږ به کفارو ته دومره ډېر دنیاوي ساز او سامانونه ورکړي وی چې آن د کوټو چتونه، زینې، د کوټو دروازې، تختونه (چوکۍ) او بالآخره د کورونو نور سامانونه به مو ورته د سپینو زرو او د سرو زرو څخه ګرځولي وی او خلک به مو د ډېر سخت امتحان سره مخامخ کړي وی. او دا ځکه چې: ستا د رب ﷻ په نزد دنیاوي سامان آلات څه ارزښت نه لري او هم یې آخرت یوازې متقیانو (مؤمنانو) پورې مختص ګرځولی دی او کفارو ته یې پکښې برخه نه ده ورکړې بلکې ابدي دوزخ یې ورته ټاکلی دی.

ز: الله ﷻ خپل بندګان په احکامو سره د امتحان لاندې واقع کوي مګر په هغو سختو احکامو سره نه کوم چې د اکثریت په لحاظ د دوی د وسې څخه بهر وي او د امتحان مفهوم د منځه وړي، بلکې ناکامي پکښې د طبیعت په لحاظ په عمومي توګه یقیني وي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق همدغه موضوع د [البقرة:۱۸۵] او [النساء:۶۶] ایتونه لاندې د مثالونو په ترڅ کښې ښه پوره واضحه کړې ده خو په دې مقام کښې وربادنې لاندې وضاحت وراضافه کوو:

ح: الله ﷻ د مؤمنانو ملګری دی خو فتحه او بری کله-کله په خارق العاده توګه ورکوي، که بالفرض په هر جنګي صحنه کښې یې مؤمنانو ته په خارق العاده توګه بری ورکړې او د کفارو جنګي وسائل په دوامداره توګه یو مخ د کاره وغورزوي نو د کفارو امتحان به د منځه لاړ شي او د ایمان په راوړولو سره به مجبور وګرځي، حال دا چې دنیا د امتحان ډګر دی.

﴿ وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَنَا قَالَ يَٰلَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ ٱلْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ ٱلْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَن يَنفَعَكُمُ ٱلْيَوْمَ إِذ ظَّلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِى ٱلْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ أَوْ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَمَن كَانَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُم مُّنتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ ٱلَّذِى وَعَدْنَٰهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِم مُّقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَٱسْتَمْسِكْ بِٱلَّذِىٓ أُوحِىَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَإِنَّهُۥ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَآ أَجَعَلْنَا مِن دُونِ ٱلرَّحْمَٰنِ ءَالِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۳۶] او څوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه اعراض وکړي (او د ایمان راوړلو څخه سترګې پټې کړي) نو مونږ ورته شیطان ټاکو چې د هغه سره به ملګری وي (او بدو کارونو ته به یې هڅوي).

[۳۷] او يقينًا شيطانان به يې د سمې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی به ګومان کوي چې بې شکه دوی د سمې لارې موندونکي دي.

[۳۸] آن تردې چې کله دوی مونږ ته راشي (او قيامت قائم شي) نو اعراض کوونکی کس به (ذکر شوي ملګري ته) ووايي چې: ای کاش! چې زما ترمنځ او ستا ترمنځ د مشرق او مغرب په اندازه لرېوالي وی، ځکه چې (ته) ډېر بد (ناکاره) ملګری يې.

[۳۹] او (هلته به اعراض کوونکي او ملګري يې مخاطب کړی شي چې) هيڅکله به نن ورځ تاسو ته د دې کبله چې تاسو (د کفر په ارتکاب سره) ظلم کړی دی دا خبره څه ګټه ونه شي رسولی (عذاب مو نه شي تخفيف کولی) چې يقينًا تاسو په عذاب کښې اشتراک کوونکي ياست (لکه چې په دنيا کښې به په اشتراک سره تخفيف کېده).

[۴۰] (ای پيغمبره!) ايا نو ته کڼو ته اورول کولی شې او يا ړوندو ته او (يا) هغه چا ته (سمه لاره ښودلی شې) کوم چې په څرګنده ګمراهۍ کښې (پروت) وي؟

[۴۱] نو هرومرو به يا مونږ تا بوځو (د دوی د تعذيب څخه به دې ورانديې وفات کړو) نو يقينًا مونږ ترې (په دنياوي عذاب سره هم) انتقام اخستونکي ياستو.

[۴۲] او يا به هرومرو مونږ تاته هغه عذاب درولید کړو کوم چې مونږ ورسره (پرې) وعده کړې ده (ستا په ژوند کښې به يې معذب کړو).

ځکه چې يقينًا مونږ وربانديې (په دواړو صورتونو کښې) قدرت درلودونکي ياستو.

[۴۳] نو (ای پيغمبره!) ته په هغه (قرآن کريم) منګولې ښخې کړه کوم چې تاته (زمونږ د پلوه) وحې کړی شوی دی، (ځکه چې) يقينًا ته په سمه لاره بانديې (روان) يې (چې مطلب ته رسوونکې لاره ده).

[۴۴] او يقينًا دا قرآن کريم ستا دپاره او ستا د قوم دپاره عزت (او شرف) دی، او ژر دی چې تاسو (په همدې هکله) وپوښتلی شئ (چې عمل مو وربانديې کړی دی او که نه).

[۴۵] او (ای پيغمبره!) ته د هغو کسانو (د اُمتيانو) څخه پوښتنه وکړه کوم چې مونږ ستا څخه پخوا لېږلي دي چې زمونږ د پيغمبرانو څخه عبارت دي، (البته داسې پوښتنه چې) ايا مونږ د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غير داسې معبودان ګرځولي دي چې د هغوی عبادت دې وکړی شي؟ (نو د توحيد عقيده اجماعي عقيده ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د [الزخرف:۹] ايت څخه راپه دېخوا د مشرکانو اتو حماقتونو ته اشاره شوې ده. او په دې ايتونو کښې د دغو حماقتونو اصلي وجه ښودله کېږي، او هم پکښې نبي کريم ﷺ ته څه د خاصو ارشاداتو اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت بانديې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د مشرکانو د حماقتونو اصلي وجه دا ده چې هغوی په دوامدار ډول د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه اعراض کوي او خانونه يې وربانديې رانده کاڼه اچولي دي چې ايمان وربانديې نه راوړي،

او هرڅوک چې دغه کار وکړي نو مونږ ورته شیطانان مقررو چې لاندې چال چلند ورسره کوي:
الف: دغه شیطانان ورسره په دوامداره توګه ملګري دي او د هر یو نېک کار مخه یې نیسي.
ب: دغه شیطانان یې د حقې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی په خپلو ځانونو باندې ګومان کوي چې دوی یقیناً په حقه لاره روان او د حقې لارې موندونکي دي، چې د پلرونو ړوند تقلید یې غوره کړی دی.
ج: دغه حال به تر هغې ادامه وکړي ترڅو چې مونږ ته د انډیوالانو سره راشي او قیامت قائم شي، په دغه وخت کښې به هر یو کافر په خپله غلطۍ باور وکړي او خپل ملګری انډیوال به مخاطب کړي چې: ای کاش! چې زما او ستا ترمنځ د مشرق او مغرب په اندازه لرېوالی وی او ستا دغه منحوسه څېره مې نه لیدلی، او ای کاش! چې زما او ستا ترمنځ په دنیا کښې هم همدومره لرېوالي شتون درلودی او دا ځکه چې ته ډېر بد انډیوال یې چې زه دې د دائمي هلاکت په کنده کښې واچولم.
۲ـ د قیامت په ورځ به کفارو او د دوی انډیوالانو ته وویلې چې:
ای ظالمانو! کله چې تاسو په یقیني توګه په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی نو نن ورځ به تاسو ټول په دائمي عذاب کښې پراته یاست او هېڅکله به تاسو ته په عذاب کښې اشتراک څه ګټه ونه شي رسولی چې څه تخفیف مونده کړئ لکه څنګه به مو چې په دنیا کښې په اشتراک سره غم تخفیف مونده کاوه.
۳ـ نو ای پیغمبره! د ذکرو شوو عنادي او په بصیرت باندې د ړندو کفارو په مقابل کښې لاندې ارشادات په یاد وساته:
الف: د هغوی په کفر او شرک باندې په کلکو پاتې کېدلو سره ډېر مه غمژن کېږه، دا ځکه چې:
اول: ته · هغوی د کږلارې مسئول نه یې او ستا په توان کښې نشته چې ضرور به ورته لاربښوونه کوې. ایا ته کڼو خلکو ته اورول کولی شي او یا ړندو ته لاره ښودلی شې؟ ایا ته هغه څوک په سمه سیده لاره روانه ولی شې کوم چې عناد نیولی وي او په ښکاره ګمراهۍ او حماقت کښې لګیا وي؟
دوهم: هو! ستا په غاړه فقط ابلاغ دی، نور نو زمونږ کار دی چې څه ورسره کوو. هغه دا چې:
درېیم: مونږ به یا تا وفات کړو او ته به ونه ګورې چې مونږ ترې څنګه انتقام اخلو، او دا ځکه چې مونږ ضرور د ذکرو شوو احمقانو څخه په دنیا کښې هم د انتقام اخستونکي یاستو. او یا به تاته هغه عذاب درولید کړو د کوم چې مونږ ورسره وعده کړې ده.
په هر تقدیر مونږ په هغوی باندې د هر حیثه د اقتدار درلودونکي یاستو.
ب: ای پیغمبره! ته پخپله او ستا پیروان په هغه شي (قرآن کریم) باندې منګولې ښخې کړئ او په کلکه ورباندې عمل وکړئ کوم چې تاته وحې کړی شوی دی.
کفار که هرڅه پروپاګند کوي او هر ډول دروغجن لقبونه درکوي، کوي دې، ته یې هېڅ پروا مه ساته، او ورباندې غمژن کېږه مه. او دا ځکه چې بې شکه ته په ډېره سمه سیده لاره باندې روان یې چې پروپاګند ورباندې هېڅ اثر نه شي اچولی.

ج: ای پیغمبره! په یقین سره دا قرآن کریم ستا او ستا د پیروانو دپاره عموماً او ستا د قومیانو (قریشو) دپاره خصوصاً ډېر لوی شرف او عزت دی، خو دا په یاد وساتئ چې ډېر ژر به ستاسو څخه د دغه لوی شرف او عظیم الشان نعمت په هکله پوښتنې وکړی شي چې د عمل په میدان کښې مو پیاده کړي دي او که نه.

د: ای پیغمبره! ستا د وخت کفار عناد نیولي دي چې تا د پیغمبر په صفت نه مني او د توحید دعوت دې نه قبلوي، که نه نو تا خو دوی ته کوم نوی شی نه دی وروړی چې په پخوانیو پېړیو کښې هیڅ سابقه نه لري، مونږ خو ستا په شمول ټول پیغمبران د توحید د اشاعت دپاره استولي دي چې ټولو به په اتفاق سره همدغه توحید ته دعوت چلاوه.

نو ته د خپل وخت د عنادیانو کفارو د قناعت دپاره د هغو پیغمبرانو د اُمتیانو څخه پوښتنه وکړه کوم چې مونږ ستا څخه وړاندې لېږلی وه چې: ایا مونږ د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غیر نور شیان معبودان ګرځولي وه؟ ایا چاته مو اجازه ورکړې وه چې د غیر الله عبادت دې وکړی شي؟ ایا کوم پیغمبر د غیر الله د عبادت دپاره دعوت چلولی دی؟

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ ﴾ الآیة- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ يَعْشُ ﴾ کلمه واوي ناقص ده ـلکه "دَعَا، يَدْعُوْ"ـ چې د "وَ" توری یې د "مَنْ" په کلمې سره ساقط شوی دی کوم چې شرطیه معنی ته متضمن دی.

دا کلمه د "عَشَا" ـلکه "عَصَا"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نظر د کمزورۍ معنی ورکوي[۱]، مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د اعراض څخه کنایه اخستې ده[۲].

ب: د ﴿ نُقَيِّضْ ﴾ کلمې اصلاً د "قَيْضٌ" ـلکه "بَيْعٌ"ـ څخه اشتقاق موندلی دی، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [حم السجدة: ۲۵] ایت لاندې ښه پوره تشریح کړې ده، چې اصلاً د هګۍ نازکې پردې ته وضعه شوې ده خو دلته د کنایې په توګه د تسلط او په قابو کښې د راوستلو معنی ورکوي.

یعنې: هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه په زړه باندې ړوند شي او عقیده وړباندې خپله نه کړي نو هغه ته مونږ شیطان ټاکو او ورباندې یې مسلطوو، نو دغه شیطان به ورسره په دنیا کښې پیوستون ولري چې د ایمان راوړلو مخه به یې نیسي او په آخرت کښې به هم ورسره په دوزخ کښې دائمي اندیوال وي.

دلته تغلیب مراد دی

۲ـ په ﴿ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ ٱلْمَشْرِقَيْنِ ﴾ کښې د "مَشْرِقَيْنِ" کلمه د مشرق او مغرب دواړو څخه عبارت

[۱] القاموس المحیط ج۳ ص۲۳۴
[۲] تفسیر الطبري ج۲۵ ص۷۲

ده چې د تغليب په توګه د "مَغْرِب" څخه هم په "مَشْرِق" سره تعبير شوی دی[١]، لکه چې کله کله د لمر او سپوږمۍ (شمس، قمر) دواړو څخه د تغليب په توګه په "قَمَرَيْن" سره تعبير کېږي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه که څه هم د ﴿ بُعْدَ ﴾ کلمه د يو طرفه لرېوالي دپاره وضعه شوې ده مګر دلته د تباعد (يو تربله بله د لرېوالي) معنی ورکوي[٢]، نو حاصل يې هغې راځېږي کوم ته چې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.

يادونه

٣ـ د ﴿ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ ﴾ او د ﴿ نُرِيَنَّكَ ﴾ دواړو ايتونو مضمون وړاندې په [المؤمن:٧٧] ايت کښې هم نازل شوی دی هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٤ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ ﴾ کښې د "ک" په توري سره نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی او د "ذِكْر" د کلمې څخه دلته د "شرف او عزت" صفت مطلب دی چې د ذکر سره لازم دی[٣]، خو پوښتنه دا ده چې د نبي کريم ﷺ قوم دلته د چا څخه عبارت دی او قرآن کريم د چا دپاره شرف او عزت دی؟

مونږ وايو: په دې مقام کښې د "قَوْم" کلمه مفسرينو کرامو په لاندې معناوو سره تفسيره کړې ده:

الف: د نبي کريم ﷺ قوم څخه قريش مراد دی چې د ده ﷺ نژدې نسبي اقارب دي[٤].

او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ په خپل هغه حديث کښې فرمايلي دي کوم چې د "ص" د سورت په شان نزول کښې تېر شوی دی چې يو ځل يې د خپل تره (أبو طالب) په جواب کښې وويلې چې: «يَا عَمِّ أُرِيدُهُمْ عَلَى كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ تَدِينُ لَهُمْ بِهَا الْعَرَبُ وَتُؤَدِّي الْعَجَمُ إِلَيْهِمُ الْجِزْيَةَ» ای کاکا! زه د قريشو څخه فقط په يوه کلمه باندې اتفاق غواړم د کومې په سبب به چې ورته عرب اطاعت او انقياد وکړي او عجم به ورته پرې جزيه ورکړي.

ابو طالب پوښتنه وکړه چې هغه کومه کلمه ده؟ نو نبي کريم ﷺ ورته جواب ورکړ چې هغه دا کلمه ده چې: «لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ»[٥].

ب: دلته د "قوم" څخه ټول عرب مطلب دي[٦]. لکه چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ د سلمان الفارسي رضي الله عنه سره لاندې سوال جواب وکړ:

---

(١) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٢٨
(٢) تفسير الكشاف ج٤ ص٢٥٢
(٣) زاد المسير ج٧ ص٩٩
(٤) روح المعاني ج٢٥ ص٨٥
(٥) مسند احمد بن حنبل ج١ ص٣٤٩٠، جامع الترمذي ج٢ ص١٥٨
(٦) الجواهر ج٢٠ ص١٦٨

نبي کریم ﷺ: ای سلمانه! زما سره بغض مه کوه چې د خپل دين څخه به جدا شې (کافر به شې)

سلمان ﷺ: ای د الله رسوله! زه به څنګه ستا سره بغض وکړم حال دا چې همدا ستا په ذريعه ما ته الله ﷻ هدايت کړی دی (او په ايمان يې مشرف ګرځولی يم)؟

نبي کريم ﷺ: «تُبْغِضُ الْعَرَبَ فَتُبْغِضُنِي»[۱] يعني زما سره بغض دا دی چې ته د عربو سره بغض وکړې نو تا زما سره بغض وکړ.

ج: ځينو مفسرينو کرامو ترجيح ورکړې ده چې دلته د قوم څخه د نبي کريم ﷺ پيروان مطلب شي[۲]، او دا ځکه چې په همدې مطلب باندې زيښت ډېر نصوص دلالت کوي، د بېلګې په توګه

اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ﴾ [الحجرات: ۱۳] يعني يقيناً د الله ﷻ په نزد ستاسو ډېر مکرم (معزز) ستاسو ډېر تقوی دار دی.

دوهم: يو ځل (په يوه حديث کښې) د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې د خلکو مکرم (معزز) څوک دی؟ هغه ﷺ جواب ورکړ چې: «أَتْقَاهُمْ»[۳] يعني هغه څوک ډېر مکرم دی کوم چې ډېر متقي وي.

دريم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې «أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى»[۴] يعني اګاه اوسئ چې عربي سړي ته په اعجمي سړي باندې فضل (بهتري) نشته، او نه اعجمي سړي ته په عربي باندې، او نه سره ته په تور باندې، او نه تور ته په سره باندې مګر په تقوی سره.

تبصره

۵ـ زمونږ په نزد دنياوي شرف او عزت ته په کتلو سره لومړی قول اول لمبر دی او دوهم قول دوهم لمبر، او اُخروي شرف او عزت ته په کتلو سره راته دريم قول په زړه پورې او لومړی درجه بريښي، والله ﷻ اعلم.

په هر صورت ذکر شوی مضمون په بل ايت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ لَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ كِتَـٰبًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ [الأنبياء: ۱۰] يعني يقيناً مونږ تاسو ته داسې کتاب درنازل کړی دی چې ستاسو عزت (شرف) پکښې (پټ) دی ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې د خپل عزت او شرف قدرداني وکړئ).

يوه عجيبه قيصه

۶ـ يوه ورځې هلاکو ـچې د چنګيز خان لمسی او د تاريخ ظالم باچا وه ـ د خپلو ملګرو سره په داسې حال کښې لاندې سوال جواب وکړ چې موذن لګيا وه اذان يې کاوه:

---

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۰

[۲] تفسير القرطبي ج۱۶ ص۹۴- الدر المنثور ج۷ ص۳۸۰

[۳] صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۹

[۴] مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۲۷

هلاکو: نن ورځ په دنيا کښې څوک پاچا دی؟

ملګرې: نن ورځ همدا ته جناب پاچا يې، چې په خمکه دې حکومت جاري دی او د عامو خلکو په شمول آن پاچاهان دې هم اطاعت کوي.

هلاکو: دغسې نه ده، په دنيا کښې هغه څوک پاچا دی چې دا دی شپږ سوه کاله وروسته هم د هغه نوم په منارو کښې په لوړ اواز سره اخستل کېږي[1].

نوموړي د نبي کريم ﷺ نوم ته اشاره وکړه چې په "اشْهَدُ انَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ" کښې يادېږي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَسْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَآ ﴾ کښې په ﴿ وَسْئَلْ ﴾ کلمې سره نبي کريم ﷺ ته توصيه شوې ده چې د پخوانيو پيغمبرانو څخه د خپل قوم د تخجيل او توبيخ دپاره د توحيد په هکله معلومات وغواړه چې: ايا تاسو د شرکياتو دپاره دعوت چلولی وه، ايا تاسو توحيد ته په دعوت نه ياست مامور شوي؟

نو پوښتنه دا ده چې د پخوانيو پيغمبرانو څخه د معلوماتو د اخستلو په غرض په څه ډول سره پوښتنې صورت نيولی شو، حال دا چې هغوی وفات شوي وه؟

مونږ وايو چې د دغې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ځينو مفسرينو کرام وايي[3] چې که څه هم پخواني پيغمبران وفات شوي وه مګر د معراج په شپه ورسره نبي کريم ﷺ په بيت المقدس کښې ملاقات وکړ او د ټولو دپاره يې د دوه رکعته لمانځه امامت په غاړه واخست، چې د الله ﷻ په توفيق په همدې ارتباط د [الإسراء:۱] ايت لاندې ښه وضاحت تېر شوی دی.

ته به وايې چې نبي کريم ﷺ ته به په ايت شريف کښې توصيه شوې وي چې د معراج په شپه د پيغمبرانو څخه معلومات وغواړه.

ب: اکثريت علماء کرام وايي چې دلته د پيغمبرانو د اُمتيانو څخه معلومات اخستل مراد دي. نه پخپله د دوی څخه[4]. همدا مطلب د ايت شريف څخه په لاندې طريقو سره ترلاسه کولی شو:

اول: چې عبارت د مضاف په تقدير وګڼو، لکه چې په ﴿ وَسْئَلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ﴾ [الأعراف:۱۶۳] ايت کښې د "أهْل" کلمه مقدره ګڼله کېږي، يعنې او د يهودو څخه د هغه ښار د اهاليو په هکله پوښتنه وکړه کوم چې د درياب په غاړه پروت وه.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۸۵

(۲) المحرر الوجيز ج۴ ص۲۶۲؛ تفسير الكشاف ج۴ ص۲۵۴

(۳) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۹۵

(۴) تفسير الطبري ج۲۵ ص۷۸؛ تفسير البغوي ج۴ ص۴۱۴؛ تفسير المظهري ج۸ ص۳۵۳

نو په دې طريقې سره به يې تقدير داسې راوخېژي چې: "وَاسْأَلْ أُمَمَ مَنْ أَرْسَلْنَا".
دوهم: څرنګه اُمتيانو ته ذکره شوې پوښتنه د پيغمبرانو په ملحوظ راجع کېدى شوه نو ته به
رابې چې هغوى ته ويل شوي وي چې تاسو ته خپلو پيغمبرانو د توحيد په هکله څه ويلي وه؟ ايا
تاسو بې شرکياتو ته دعوت کړي وئ؟

تبصره

۸ـ مونږ ته د اکثريت نظر بهتر برېښي او دا څکه چې:
الف: په دغه سوال سره نبي کريم ﷺ د مشرکانو د تخجيل او رټلو دپاره مخاطب شوى وه چې تا خو
کوم نوى شى (عقيده) نه ده راوړې، د خلکو د قناعت دپاره ته د پخوانيو اهل الکتابو څخه وپوښته.
په ايت شريف کښې اصلاً مشرکان په غوږ وهلى شوي وه چې تاسو دا کار وکړئ ترڅو درته جوته
شي چې د توحيد د ټولو پيغمبرانو ګډه عقيده ده. څرنګه چې مشرکان د نبوت او معراج څخه
انکاري وه نو هغوى هيڅکله باور نه کاوه چې نبي کريم ﷺ د معراج په شپه د پيغمبرانو سره
ملاقات کړى دى او د توحيد په هکله يې ورته پوښتنه راجع کړې ده، او نه په مشرکانو باندې د
دغې پوښتنې جواب څه اثر غورزولى شو.
ب: په دې باندې علاوه دغه مضمون ته ورته مضمون په بل ايت کښې هم تېر شوى دى چې د دې
دپاره نظير ګڼلى کېږي، هغه دا چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿ فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ
ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكَ ﴾ [يونس:۹۴] يعني اى پيغمبره! که بالفرض المحال ته د هغه
(قرآن) څخه په شک يې کوم چې مونږ تاته درنازل کړى دى، نو ته د هغو کسانو څخه (په همدې
هکله) پوښتنه وکړه کوم چې ستا څخه مخکښې اسماني کتاب لولي.
د همدغه ايت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفيق ډېرې ګټورې نکتې ليکلې دي، هيله ده چې
ښاغلي لوستونکي يو ځل هلته مراجعه وکړي.

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦ فَقَالَ إِنِّى رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ
(۴۶) فَلَمَّا جَآءَهُم بِـَٔايَـٰتِنَآ إِذَا هُم مِّنْهَا يَضْحَكُونَ (۴۷) وَمَا نُرِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ إِلَّا هِىَ أَكْبَرُ
مِنْ أُخْتِهَا ۖ وَأَخَذْنَـٰهُم بِٱلْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۸) وَقَالُوا۟ يَـٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ
بِمَا عَهِدَ عِندَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ (۴۹) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ ٱلْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ
(۵۰) وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهِۦ قَالَ يَـٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَـٰذِهِ ٱلْأَنْهَـٰرُ تَجْرِى مِن
تَحْتِىٓ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۵۱) أَمْ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْ هَـٰذَا ٱلَّذِى هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (۵۲) فَلَوْلَآ

أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَٱسْتَخَفَّ قَوْمَهُۥ
فَأَطَاعُوهُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّآ ءَاسَفُونَا ٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ ﴿٥٦﴾ ﴾

[۴۶] او يقيناً مونږ موسى ﷺ په خپلو معجزاتو (او دلايلو) سره فرعون او د ده (د حکومت مشرانو ته لېږلی وه، نو ورته يې وويلې چې: بې شکه زه د رب العالمين د پلوه استولی شوی يم.

[۴۷] نو کله چې زمونږ د معجزاتو (او دلايلو) سره هغوی ته ورغی نو سمدستي هغوی زمونږ د معجزاتو څخه خنداوې (او مسخرې) وکړې.

[۴۸] او مونږ فرعونيانو ته (د نهو معجزاتو څخه) هيڅ معجزه ور ونه ښودله مگر هغه به د هغې د خور (سيالې معجزې) څخه (په يو حيث) لويه وه، او (د هرې يوې معجزې په ورښودلو سره) مونږ هغوی په عذاب سره ونيول، شايد چې دوی (د کفرياتو څخه توحيدي عقيدې ته) رجوع وکړي.

[۴۹] او فرعونيانو (موسى ﷺ ته) وويلې چې: ای غټ جادوگره! زمونږ دپاره خپل رب ﷻ د هغې وعدې په بنياد وبله کومه چې (د هغه ﷻ د پلوه) ستا په نزد شتون لري، (ترڅو زمونږ څخه دغه خارق العاده عذاب لرې کړي او دا خکه چې:) يقيناً مونږ هرو مرو (د نجات په صورت کښې) لاره موندونکي ياستو (په تاباندې ايمان راوړونکي ياستو).

[۵۰] نو هرکله به چې مونږ د هغوی څخه خارق العاده عذاب لرې (اوچت) کړ نو (سمدستي ناڅاپه به هغوی وه چې (د ايمان راوړلو) وعده به يې ماته کړه (او خپلو کفرياتو ته به يې ادامه ورکړه).

[۵۱] او فرعون (په ډېر تکبر سره) په خپل قوم کښې لوړ اواز وکړ (او جارچيان يې ولېږل) ويې ويلې چې ای زما قومه! ايا د مصر مملکت په ما پورې اختصاص نه لري او هم دغه ويالې چې زما (د تصرف) لاندې بهېږي؟ ايا نو تاسو نه گورئ؟ (ايا زما خبرې واقعيت نه لري؟).

[۵۲] بلکې زه د دغه هغه سړي څخه بهتر يم کوم چې سپک (او حقير) دی (هيڅ شی په واک کښې نه لري او فقير دی) او (هم) نژدې نه دی چې (خپل مطلب) ښه واضحه کړي (او په چلېدونکې ژبې سره يې څرگند کړي).

[۵۳] (که دغه ترټری په رښتيا پيغمبر وی) نو په ده باندې ولې (د الله ﷻ د پلوه) د سرو زرو څخه (جوړ کړی شوي) بنگړي وانه چول شوه؟ (او) يا ولې ورسره په داسې حال کښې پرښتې رانغلې چې يو تربله پيوسته (او صف) ترونکې وي؟

[۵۴] نو فرعون (په دغه استدلال سره) خپل قوم تحميق کړ (او نوره بې عقلي يې هم وراضافه کړه) نو هغوی د هغه اطاعت ته ادامه ورکړه. يقيناً فرعونيان فاسق (د حد څخه تجاوز کوونکی) قوم وه.

[۵۵] نو کله چې فرعونيانو (د خپلو جنايتونو په ادامې سره) مونږ (خپلو خانونو ته) په غضب کړو، نو مونږ ترې (په دنيا کښې) انتقام واخست نو دوی ټول مو (د قلزم په بحيره کښې) غرق کړه

راو د ځمکې مخ مو ترې خالي کړ).
[۵۶] نو مونږ هغوی د وروستنیو کفارو دپاره امامان او (د وروستنیو مؤمنانو دپاره) د عبرت درسونه وګرځول.

ارتباطونه

۱ـ په [الزخرف: ۳۱] ایت کښې د وخت د مشرکانو څخه دا حماقت هم راحکایت شوی وه چې د نبوت ورکړه یې په سرمایه دارانو پورې مختصه ګرځولې وه. په دې ایتونو کښې همدغه حماقت د فرعونیانو څخه هم راحکایت شوی دی چې د موسی ﷺ په مقابل کښې یې خپل کړی وه، او په نتیجه کښې د خپل حماقت په سزا ورسېده.
۲ـ د وراندېنیو ایتونو څخه د وروستني ایت مضمون دا وه چې د توحید عقیده اجماعي عقیده ده چې ټول پیغمبران د همدغې عقیدې د اشاعت دپاره استول شوي وه، او په دې ایتونو کښې آن تر [الزخرف ۶۷] ایت پورې د موسی ﷺ او عیسی ﷺ څه حالات د استشهاد په توګه نازل شوي دي چې دوی دواړه او هم د دوی دواړو کتابونه (تورات او انجیل) د توحید د اشاعت په هکله عالمي شهرت لري نو حاصل یې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې د کفارو د حماقتونو په ارتباط او هم د توحیدي عقیدې د اشاعت په ارتباط د استشهاد په توګه لاندې مطالب قرائت کړه:
۱ـ په یقین سره مونږ فرعون او د ده د رعیت مخوړو کسانو ته د دې دپاره موسی ﷺ د پیغمبر په حیث ولېږه ترڅو هغوی د توحید عقیدې ته دعوت کړي، ترڅو په نتیجه کښې د هغوی په قبول سره عوام هم د توحید عقیده خپله کړي.
۲ـ موسی ﷺ فرعونیانو ته ورغی او خپل خان یې ورته وروپېژاند چې: یقینًا زه د رب العالمین د پلوه تاسو ته رالېږلی شوی یم، ترڅو په ماباندې ایمان راوړئ او بني اسرائیل د خپل قید څخه خلاص کړئ او زما سره یې د شام تاتوبي ته پرېږدئ چې لاړ شي.
۳ـ موسی ﷺ فرعونیانو ته د معجزاتو سره ورغی او خپل رسالت یې ورته په اثبات ورساوه خو د دې سره- سره هغوی د پیغمبر په صفت قبول نه کړ بلکې سمدستي یې د هغه ﷺ په دعوت باندې خندنې او ملنډې پیل کړې، او په معجزاتو باندې یې د جادو نوم کېښود.
۴ـ مونږ د موسی ﷺ د تائید دپاره د معجزاتو لړۍ جاري وساتله او دېرې معجزې مو ورونبودلې چې هره یوه معجزه به د بلې سیالې معجزې څخه د ځینو حیثیتونو په لحاظستره او قوي وه.
۵ـ لنډه دا چې مونږ فرعونیانو ته داسې معجزات وروښودل چې برسېره په دې چې خارق العاده معجزات وه په هره یوه کښې عذاب او ډارول هم نغښتي وه.
نو مونږ هغوی د دغو معجزاتو په ترڅ کښې په ډول-ډول عذاب سره ونیوه شاید چې دوی د

شرکیاتو او کفریاتو څخه توحید عقیدې ته رجوع وکړي او په ایمان مشرف جوړ شي.

۶_ که څه هم هغوی د هرې یوې معجزې او خارق العاده په لیدلو سره د ایمان راوړلو وعده موسی ﷺ ته ورکوله او په هر وار به یې مخاطب ګرځاوه چې: ای پوخ جادوګره! زمونږ دپاره خپل رب ﷻ ته سوال وکړه چې د هغه عهد په اساس کوم چې ستا په نزد موجودیت لري، زمونږ څخه د عذاب مخه واړوي او دا څکه چې په دغه صورت به مونږ په تابانديې ایمان راوړونکي جوړ شو او د سمې لارې موندونکي به وګرځو.

۷_ خو کله به چې مونږ د هغوی څخه د عذاب مخه واړوله نو سمدستي به هغوی د خپل لوظ څخه وګرځېده او خپلې وعدې به یې ماتې کړې، تا به ویل چې دوی هغه کسان نه دي کومو چې د ایمان د راوړلو وعده کړې وه، بلکې خپلو کفریاتو ته به یې د پخوا غوندې ادامه ورکړه.

۸_ په دې باندې علاوه د خپل قوم د تحمیق دپاره فرعون هغوی مخاطب کړه او په لوړ اواز یې ورته وویلې او هم یې په ښارونو کښې جارچیان خواره کړه چې:

الف: ای زما قومه! ایا د مصر پاچایي زما نه ده؟ ایا دغه ویالې (چې زما د لاس لاندې بهېږي او ټول مصر ورباندې تروتازه او شین زرغون ګرځېدلی دی) زما نه دي؟ نو تاسو نه ګورئ چې موسی ﷺ نه په مصر پاچایي لري او نه د دغو ویالو څخه څه برخه درلودونکی دی، ایا نوموړی زما سره سیالي کولی شي؟

ب: ایا زه د دغه سړي څخه بهتر یم کوم چې مال او ثروت نه لري (سرمایه دار نه دی) او په دې باندې علاوه په ښه وضاحت سره خبرې هم نه شي کولی او په خبرو کښې یې ژبه نښلي او د ترټرې اواز درلودونکی دی.

ج: په دې باندې علاوه، که بالفرض موسی ﷺ په رښتیا سره پیغمبر وي نو په هغه باندې ولې د الله ﷻ د پلوه د سرو زرو بنګړي وانه چولي شوه، ترڅو خلک پوه شوي وی چې نوموړی په خپله ادعاء کښې رښتینی دی او د الله ﷻ په نزد معزز سړی دی. او یا ولې ورسره صفونه‌صفونه پرښتې رانغلې چې مونږ ته یې راپېژندلې وی چې نوموړی د الله ﷻ د پلوه په رښتیا رالېږلی شوی دی.

نو کله چې د ذکرو شوو دواړو کارونو جواب منفي دی نو مونږ هیڅکله نوموړي ته د پیغمبر په صفت عقیده نه شو کولی.

۹_ ای پیغمبره! فرعون په ذکر شوي بې بنیاده خطاب سره خپل قوم تحمیق کړ او د پخوانۍ ساده‌ګۍ څخه علاوه نوره ساده‌ګي یې هم ورباندې وربار کړه، نو د همدې کبله یې د فرعون اطاعت ته ادامه ورکړه او دا څکه چې دوی فاسق قوم وه او د فاسق په اطاعت کلک شوه.

۱۰_ نو کله چې فرعونیانو د اوږده دعوت څخه وروسته او د ګڼ شمېر معجزاتو په تعقیب د موسی ﷺ تکذیب ته ادامه ورکړه، نو مونږ یې خپلو خانونو ته په غضب کړو، چې سمدستي مو ترې دنیاوي انتقام واخست نو ټول مو د څرمې په دریاب کښې په خارق العاده توګه غرق کړه او څمکه مو د هغوی د شره خلاصه کړه.

۱۱_ بلکې هغوی مو د وروستنیو کفارو دپاره امامان في الكفر وګرځول، چې دوی به هم د هغوی غونډې انتقام سره مخامخ کړی شي. همدارنګه مو هغوی د وروستنیو نېکانو او مؤمنانو دپاره مثال او د عبرت درس جوړ کړه چې د هغوی په قدم لاړ نه شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ﴾ کښې د "أُخت" کلمه د "اخ" د کلمې دپاره مونثه ده چې د خور معنی ورکوي، مګر د کنایې په توګه په هر هغه شي کښې استعمالېږي کوم چې د بل شي سره د مناسبتونو څخه په یوه مناسبت کښې اشتراک ولري[1].

موسی ﷺ ته نهه (۹) معجزې ورکړی شوي وې چې تفصیل ته يې په [الأعراف:۱۳۳] ایت کښې اشاره شوې ده، دغه ټولې معجزې په خارق العاده توب کښې شریکې وې څکه په هرې یوې باندې د "اُخت" اطلاق وکړی شو.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ﴾ څخه څرګندېږي چې د موسی ﷺ نهه معجزې هره یوه د بلې څخه لویه وه. نو پوښتنه دا ده چې ایا په دې تقدیر تناقض نه لازمېږي چې هره یوه معجزه هم وړه او هم لویه ګرځي، بلکې هره یوه د خپلې خانه هم وړه یا لویه وګرځي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[2]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به حیثیت ملحوظ وي، یعنې هره یوه معجزه په یو حیث سره د بلې معجزې څخه په بل حیث سره لویه وه.

دغه جواب ته ورته جواب په ﴿ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴾ [یوسف:۷۶] ایت کښې هم تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

پوښتنې او جوابونه

۳_ دغه عبارت ﴿ وَقَالُوا يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ ﴾ ته ورته عبارت وړاندې هم نازل شوی دی چې: ﴿ قَالُوا يَٰمُوسَى ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ ﴾ [الأعراف:۱۳۴]، او مناسب تحقیق يې هم هلته لیکلی شوی دی والحمد لله ﷻ، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې پوښتنې او جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څوک وايي چې: هلته د فرعونیانو څخه د ﴿ يَٰمُوسَى ﴾ کلمه راحکایت شوې ده او دلته ترې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ کلمې حکایت موندلی دی، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه خطابونه سره یو تربله منافات نه لري حال دا چې موضوع یوه ده؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۸
(۲) نظم الدرر ج۷ ص۳۴

مونږ وایو چې: ځرنګه چې تعذیبي معجزاتو په تحقق کښې فاصله درلوده، نو ځه لرې نه ده چې په یوه غوښتنه کښې به یوې خطابې صورت نیولی وي او په بله کښې به بلې، او یا به دغه اختلاف د قائلینو د اختلاف په سبب رامنځته شوی وی، والله ﷻ أعلم.

ب: که څوک وایي چې: ایا دا عجب حماقت او تناقض نه دی چې د یو پلوه موسی ﷺ د فرعونیانو د پلوه په ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ سره تحقیرېږي چې ای جادوګره!، او د بله پلوه غواړي چې د همده ﷺ د دعاء په برکت د خارق العاده عذابه نجات مونده کړي؟ او په دې باندې علاوه، د همدغه تحقیر سره-سره د ایمان راوړلو وعده هم ورکوي چې: ﴿ إِنَّنَا لَمُهۡتَدُونَ ﴾ مونږ ستا د دعوت منونکي یاستو او ستا د هدایت قبلوونکي یاست؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو د دغه حماقت او تناقض څخه د فرعونیانو د بچ کولو دپاره ډېر غیر متبادر جوابونه کړي دي[1] چې یو هم زړه ته نه لوېږي.

د مثال په توګه: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ د خطاب څخه د هغوی تحقیر مطلب نه وه بلکې هغوی د تعظیم دپاره دغه لقب ورکاوه، هغوی د "ساحِر" کلمه د لوی عالم په معنی اخستله چې ای لویه عالمه![2].

مګر مونږ ته دغه جواب ډېر بې مزې برېښي چې د یو پلوه په قرآن کریم کښې چرته د "ساحِر" کلمه د لوی عالم په معنی نه ده استعماله شوې، او د بله پلوه ضرورت هم نشته چې د فرعونیانو څخه د حماقت او تناقض د لرې کولو دپاره غیرو متبادرو جوابونو ته لاس واچوو؛ خلک وایي چې: "اوښه! کوم خای دې سم دی پاتې دې لا غاړه".

نو جواب ته څه اړتیا نشته، هغوی خو دغسې ډېر حماقتونه درلوده.

د فرعونیانو حماقتونه

۴ـ د ښه وضاحت دپاره د فرعونیانو د حماقتونو لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یوه حماقت ته یې په [القصص:۳۸] ایت کښې اشاره شوې ده چې هغوی د فرعون په دې خبره هم باور وکړ چې: زه به د یوې دنګې مانۍ په ذریعه اسمان ته وخېژم او هلته به د موسی ﷺ د رب سره پخپله وګورم، چې ایا موسی ﷺ تا په رښتیا د پیغمبر په حیث رالېږلی دی او که نه؟.

ب: د بل حماقت په هکله یې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴾ [النازعات:۲۴] یعنې نو فرعون خپل قوم ته وویلې چې: زه ستاسو اوچت (لوی) رب یم.

خو دغه أحمق قوم یې تصدیق وکړ او دومره یې هم ورته ونه شو ویلی چې ته خو پخپله مخلوق یې، ستا رب څوک دی؟، یا د اسمانونو او ځمکو رب څوک دی؟.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۲۱۸؛ روح المعاني ج۲۵ ص۸۸؛ زاد المسیر ج۷ ص۱۰۱

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۲۹؛ تفسیر الطبري ج۲۵ ص۸۰

د فرعونیانو د حماقت یو نظیر

۵ـ مونږ ته د فرعونیانو هغه حماقت په کوم کښې چې بحث روان دی د قریشو یو حماقت ته ورته برېښي، چې د یو پلوه یې د نبي کریم ﷺ د رسالت څخه انکار کاوه او د بله پلوه یې باور درلود چې الله ﷻ یې سوال قبلوي. خلاصه یې دا ده:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ ولیده چې خلکو د اسلام قبول ته شا کړه نو ښېرا یې ورته وکړه او ویې ویل چې: «اللّٰهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ»[۱] ای الله ﷻ! په دغو خلکو هغسې اوه سخت کلونه ورولې لکه د یوسف ؑ اوه سخت کلونه (چې د قحطۍ سره مخامخ شي).

ب: نو الله ﷻ په هغوی باندې داسې وچکالي او قحطي وروستله چې هر شی یې پوپنا کړ.

ج: آن تردې چې خلکو پوستکي او مرداري وخوړې، او د ډېرې لوږې د کبله وربانديې داسې حالت ورغی چې کوم یوه به اسمان ته وکاته نو اسمان به ورته لوغړن ښکارېده، حال دا چې اسمان به لوغړن نه وه، په سترګو به یې لوږې پرده خوره کړې وه.

د: نو نبي کریم ﷺ ته ابو سفیان ـچې لا تر دغه وخته د "رضي الله عنه" لایق نه وه ګرځېدلیـ ورغی او ورته یې وویلې چې: ای محمده! ته خو د الله ﷻ په اطاعت او په صله رحمۍ سره امر کوې حال دا چې ستا قوم د قحطۍ او وچکالۍ د کبله هلاک شو، نو د همدوی دپاره الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه ترڅو ترې سختي لرې کړي او پراخي وربانديې ورولي.

د "أم" د توري معنی

د: مفسرینو کرامو په ﴿ أَمْ أَنَا خَيْرٌ ﴾ کښې د "أم" توری په ډېرو احتمالاتو سره معنی کړی دی[۲]، خو د اکثرو په نزد دغه توری دلته د "بل" د توري معنی ورکوي[۳]. یعني فرعون خپل قوم مخاطب کړ چې: ای قومه! د مصر پاچاهي زما ده او تاسو د سر په سترګو ګورئ چې بهېدونکې ویالې زما په اختیار کښې دي، بلکې زه د دغه هغه کس څخه بهتر یم کوم چې سپک او فقیر دی هیڅ شی یې په واک کښې نشته، او په دې باندې علاوه ژبه یې هم نښلي.

یو بل اتهام

۷ـ د موسی ؑ ژبې لږ څه غوټه درلوده چې په خبرو کښې بنده بنده کېده، که څه هم الله ﷻ دغه غوټه پرانستله، لکه چې په [طه: ۳۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر فرعون د غوټې په پرانستلو سترګې پټې کړې او د توهین په غرض یې وربانديې د ترټې اتهام ولګاوه چې: ﴿ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴾ یعني موسی ؑ نږدې نه دی چې ما في الضمیر په ښه توګه څرګند کړي، او زه د بلبل غوندې چغېږم (ژبه مې نه نښلي).

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۷؛ ج۲ ص۷۱۴
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۷۴
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۹۹

آسف څه معنی؟

٨_ په ﴿ فَلَمَّآ ءَاسَفُونَا ﴾ کښې د ﴿ ءَاسَفُونَا ﴾ کلمه اصلاً د "أسَف" _لکه "غضب"_ څخه اشتقاق شوې ده، "أسَف" د حزن او غضب د مبالغې دپاره وضعه شوی دی[١] خو په دې مقام کښې عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما یوازې په غضب سره تفسیر کړی دی[٢]. یعنې نو کله چې فرعونیانو مونږ د خپلو جنایتونو او لجاجتونو د کبله په غضب کړو (هغسې غضب کوم چې زمونږ د شان سره مناسب وه) نو انتقام مو ترې واخست او ټول مو په دریاب کښې غرق وګرځول.

د سلف او مثل معناوې

٩_ په ﴿ فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ ﴾ کښې د "سَلَف" کلمه هغه چا ته وضعه شوې ده کوم چې وړاندې تېر شوي وي[٣] او د راتلونکو خلکو دپاره د إمام حیثیت ولري. او د "مَثَل" کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو د عبرت په معنی سره تفسیره کړې ده[٤]. یعنې مونږ فرعونیان د راتلونکو کفارو دپاره امامان وګرځول او د راتلونکو مؤمنانو دپاره مو د عبرت درس جوړ کړ.

همدغه مضمون په لاندې ایتونو کښې په صراحت سره نازل شوی دی:

الف: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾ [القصص: ٤١] یعنې او مونږ فرعونیان (د بدانو دپاره) داسې امامان وګرځول چې (د قیامت تر ورځې پورې) اور ته بلل کوي.

ب: ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰٓ ﴾ [النازعات: ٢٦] یعنې یقیناً په دغه (فرعونیانو په غرقولو) کښې د هغه چا دپاره د عبرت درس دی کوم چې (د الله ﷻ څخه) داریږي.

﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوٓاْ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ
هُوَ ۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًۢا ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ
وَجَعَلْنَٰهُ مَثَلًا لِّبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِي ٱلْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾
وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَٱتَّبِعُونِ ۚ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ
ٱلشَّيْطَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَآءَ عِيسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُم
بِٱلْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُم بَعْضَ ٱلَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۖ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ

---

(١) لسان العرب ج٩ ص٥
(٢) تفسير الطبري ج٢٥ ص٨٤، الدر المنثور ج٧ ص٣٨٤
(٣) القاموس المحيط ج٢ ص٥٩٧
(٤) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٣٠

رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِن بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ ﴾

[۵۷] او هر کله چې د مريمې رضي الله عنها زوی (عيسى ﷺ د شرکياتو د استدلال دپاره) مثال ووهلى شي (وګرځولى شي) نو ناڅاپه (سمدستي) ستا قوم (قريش) د دې (مثال) څخه شور او زوږ خپلوي (او د خوشالۍ نه کبله خاندي).

[۵۸] او (په خندا کښې) وايي چې: ايا زمونږ معبودان (ستا په نزد) بهتر دي او که عيسى ﷺ؟ (عيسى ﷺ د نصاراوو معبود دی او ستا په نزد پکښې خير شته چې ته يې پيغمبر ګڼې).

(اې پيغمبره!) هغوی عيسى ﷺ تاته د مثال په توګه نه ګرځوي مګر په داسې حال کښې چې هغوی جګړه کوونکي دي بلکې هغوی (په باطله سره په مستمره توګه) جګړماران دي.

[۵۹] عيسى ﷺ نه دی مګر يو بنده دی (معبود نه دی) چې مونږ ورباندې (د نبوت په ورکړې سره) انعام کړی دی، او (په خارق العاده پيدا کولو سره) مونږ د بني اسرائيلو دپاره (د خپل کامل قدرت) يو مثال ګرځولی دی.

[۶۰] او (دا څه عجيبه نه ده بلکې) که زمونږ اراده وشي نو ستاسو نارينه وو (بنيادمانو) څخه به پرښتې په ځمکه کښې وګرځوو چې (ستاسو) خلافت به کوي (لکه څنګه چې ستاسو اولادونه ستاسو خليفه ګان دي).

[۶۱] او يقيناً عيسى ﷺ د قيامت د قيام دپاره غټه علمي نښه ده، نو (اې خلکو!) تاسو د قيامت په قيام سره بالکل شک مه کوئ او زما پيروي وکړئ چې همدغه سمه لاره ده.

[۶۲] او تاسو دې هرو مرو شيطان (د قيامت د عقيدې څخه) وانه ړوي (او دا ځکه چې) بې شکه شيطان ستاسو څرګند دښمن دی.

[۶۳] او کله چې عيسى ﷺ (بني اسرائيلو ته) د معجزاتو سره ورغی نو (ورته) يې وويلې چې: ما تاسو ته حکمت (شريعت) راوستلی دی، او هم د دې دپاره (راغلی يم) چې تاسو ته ځينې هغه شی بيان کړم په کوم کښې چې تاسو اختلاف کوئ. نو (زما څخه نه بلکې) د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[۶۴] يقيناً الله ﷻ همدی ﷻ زما رب دی او ستاسو رب هم، نو (زما عبادت مه کوئ) د الله ﷻ عبادت وکړئ، دغه (يوازې د الله ﷻ عبادت کول) سمه لاره ده.

[۶۵] نو بني اسرائيل د خپل منځ څخه مختلف شوه (او ډلې پکښې جوړې شوې). نو هغو کسانو ته ويل دي کومو چې ظلم اختيار کړ چې (دا ويل) د دردناکې ورځې د عذاب څخه عبارت دي.

شان نزولونه

د دغو ايتونو په ارتباط مفسرينو کرامو متعدد شان نزولونه ليکلي دي لاندې مثالونه يې ولولئ:

۱_ ځینو هغه شان نزول لیکلی دی[۱] کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبياء:۱۰۱] ایت لاندې لیکلي دي.

۲_ ځینې وایي: کله چې دا ایت شریف نازل شو چې ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ﴾ [آل عمران:۵۹]، نو د مشرکانو څخه یوې ډلې وویلې چې د محمد ﷺ د دې قیصې په ذکر سره مطلب دا دی چې مونږ یې داسې عبادت وکړو لکه څنګه چې نصاراوو د عیسی ؑ عبادت کاوه. نو الله ﷻ د هغوی خبره رده کړه او ذکر شوي ایتونه نازل شوه[۲].

۳_ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه په یوه اوږده حدیث کښې روایت دی چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ قریش مخاطب کړه چې: «يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ! إِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللهِ فِيهِ خَيْرٌ»[۳] یعني ای د قریشو ټولګیه! یقینًا شان دا دی چې هیڅوک داسې نشته چې د الله ﷻ څخه په غیر یې عبادت وکړی شي او په هغه کښې څه خیر وي.

نو هغوی سمدستي عیسی ؑ په اعتراض کښې یاد کړ، چې ستا په خیال پیغمبر دی او د الله ﷻ صالح بنده دی خو نصارا یې عبادت کوي، که په ده ؑ کښې خیر نه وي نو باک یې نشته زمونږ په معبودانو کښې دې هم خیر نه وي.

په دې باندې علاوه ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[۴] چې کله وړاندېنی [الزخرف: ۴۵] ایت نازل شو او شرک یې په ټولو اسماني ادیانو کښې غیر مشروع وباله، نو مشرکانو (قریشو) ذکر شوی اعتراض راپورته کړ چې دغسې نه ده، عیسویت (نصرانیت) اسماني دین دی حال دا چې نصارا د عیسی ؑ عبادت کوي.

په هر تقدیر، د قریشو د ذکر شوي اعتراض په رد کښې الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه.

تبصره او ارتباط

که څه هم ذکر شوي شان نزولونه سره څه منافات نه لري مګر مونږ ته دریم شان نزول په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې دغه شان نزول د سیاق او سباق (د وړاندې ببرته) ایتونو په ارتباط کښې ډېر ښه تناسب لري هغه دا چې:

الله ﷻ په وړاندېنیو ایتونو کښې د استشهاد په توګه د موسی ؑ قیصې ته اشاره وکړه او په دې ایتونو کښې یې په همدغه ملحوظ د عیسی ؑ څه حالات نازل کړي دي. دغه دواړه مشهور پیغمبران او د مشهورو کتابونو (تورات انجیل) خاوندان دي او د دواړو په شریعتونو کښې شرکي عبادت ممنوع ګرځولی شوی دی.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۰۳

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۶۸ . الدر المنثور ج۷ ص۳۸۵؛ تفسير الطبري ج۲۵ ص۸۶

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۸۱؛ اسباب النزول للواحدي ج۲۵۲

(۴) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۰۱

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د توحید د واقعیت د بیانولو دپاره په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ ته خو خلکو ته د توحید توصیه کوې خو هرکله چې ستا توصیه مشرکان واوري نو:

الف: همدا ستا د دعوت د رد په هکله او د بوت پرستۍ د حقانیت د اثبات په هکله د هغوی د یوه کس د پلوه په عیسی ﷺ باندې استدلال ونیولی شي چې نصرانیان یې عبادت کوي، نو سمدستي بدون د تفکره ستا قوم (قریش) په خندا او زوړ سره خوشالي څرګنده کړي چې هغوی په تاباندې برلاسي شوه او ته یې پر کړې.

ب: ستا قوم (قریش) د خپل ذکر شوي اعتراض د تائید په ارتباط وایي چې: ای محمده! ایا زمونږ معبودان بهتر دي او که عیسی ﷺ؟ پوره واضحه ده چې ستا په نزد عیسی ﷺ بهتر دی او خیر پکښې دی، چې په نبوت ورته قائل یې، خو د دې سره-سره نصاراوو خپل معبود ګرځولی دی، نو ستا دغه خبره د اعتبار قابله نه ده چې په غیر الله معبودانو کښې خیر نشته.

۲ـ عیسی ﷺ چا ته توصیه نه ده کړې چې زما عبادت وکړئ او نه کوم پیغمبر ته دغه ډول توصیه مناسبه ده، او همدارنګه د مشرکانو سره د خپل اعتراض په تائید کښې کوم دلیل هم نشته.

نو د هغوی اعتراض نه دی مګر نامشروعه او بې دلیله جګړه ده چې تاته یې درمخې ته کړې ده بلکې هغوی جګړه مار خلک دي چې بلا دلیله جګړې یې عادت ګرځېدلی دی.

۳ـ عیسی ﷺ خو زمونږ یو مخلص بنده دی چې:

الف: مونږ ورباندې انعام کړی دی او د نبوت تاج مو ورپه سر کړی دی، او هیڅ پیغمبر ته مناسبه نه ده او نه واقعیت موندلی شي چې خلک خپل عبادت ته دعوت کړي او د الله ﷻ په عبادت باندې سترګې پټې کړي.

ب: هو! عیسی ﷺ مونږ په خارق العاده توګه (بې پلاره) پیدا کړي دي او د بني اسرائیلو دپاره بلکې د ټولو خلکو دپاره مو د خپل کامل قدرت یو مثال ګرځولی دی. مګر بني اسرائیلو زمونږ د دغه خارق العاده کار څخه غلطه استفاده وکړه او په عبادت ورته قائل شوه، او عیسوي شریعت یې د پښو لاندې کړ.

ج: حال دا چې بې پلاره پیداکول او پیداکېدل خو د معبودیت دلیل نه شي جوړېدلی، ایا تاسو نه ګورئ چې: که زمونږ اراده وشي نو مونږ به ستاسو څخه پرښتې تولد کړو حال دا چې ستاسو (نارینه وو) سره دا کار تاسو ته بعید بربښي خو زمونږ قدرت ته ډېر اسان کار دی.

لنډه دا چې مونږ کولی شو چې په خارق العاده توګه پرښتې ستاسو اولادونه وګرځوو چې په ځمکه کښې ستاسو خلیفه ګانې جوړې شي لکه چې ستاسو اولادونه درته خلیفه ګان جوړېږي. زمونږ قدرت محدود او ناقص نه دی، زمونږ هر څه د واکه پوره دي نو خارق العاده توب د معبودیت دلیل نه شي کېدلی.

د: هوا عیسی ؑ لکه څنګه چې په خارق العاده توګه پیدا کړی شوی وه همدارنګه په خارق العاده توګه په اسمانونو کښې ژوندی دی چې د قیامت د قیام په نژدې وخت کښې به راښکته شي او څنګه به په عدل او انصاف سره فیصله وکړي، نو په دغه وخت کښې به د قیامت د قیام دپاره علم او نښه وګرځي.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپل اُمت مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: تاسو د قیامت په قیام او د عیسی ؑ په راښکته کېدلو کښې شکونه مه کوئ او زما پیروي وکړئ چې په دې زمانه کښې فقط همدغه سمه او برابره لار ده او بس.

ب: او هرومرو دې تاسو د دغې عقیدې او زما د اتباع څخه شیطان ونه ګرځوي او دا ځکه چې شیطان ستاسو دپاره څرګند دښمن دی، په خبره یې باور مه کوئ.

۵ـ ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې په دې مقام کښې څه واقعیتونه قرائت کړه ترڅو د عیسی ؑ په هکله د مشرکانو افتراګانې ښې په ډاګه شي هغه دا چې:

الف: کله چې عیسی ؑ بني اسرائیلو ته د معجزاتو سره د پیغمبر په صفت ورغلی نو هغوی یې په لاندې مطالبو مخاطب کړه:

اول: ای بني اسرائیلو! زه تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د حکمتونو سره راغلی یم او انجیل مې د خانه سره راوړی دی، البته دا د دې دپاره چې تاسو په سمه لاره باندې سوق کړم او هغه څېنې شیان درته بیان کړم په کومو کښې چې تاسو اختلاف کوئ او د جګړو باعث مو ګرځېدلي دي.

دوهم: نو تاسو یوازې د یو الله ﷻ څخه وډار شئ او د عذابونو څخه یې خپل ځانونه بچ کړئ.

دریم: تاسو صرف زما پیروي او اطاعت وکړئ او هغه ارشادات قبول کړئ کوم چې ما د یوه پیغمبر په حیث د الله ﷻ د پلوه راوړي دي.

څلورم: یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ زما رب هم دی او ستاسو رب هم، نو تاسو فقط د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ او بس، زه تاسو خپلې بندګۍ ته نه دعوتوم زه پخپله د خپل رب ﷻ بندګي کوم، ما ته د معبود لقب مه راکوئ.

پنځم: ای بني اسرائیلو! دغه سمه لاره ده، هر چا چې دغه سمه لاره پرېښوده هغه ګمراه شو.

ب: که څه هم عیسی ؑ هغوی ته د اختلاف د له منځه وړلو دپاره ورغلی وه چې ټول په توحیدي عقیده باندې متفق جوړ شي، مګر هغوی خپلمنځي اختلاف ته وده ورکړه او په زښتو ډېرو ډلو باندې ووېشلې شوه، چې فقط یوه ډله پکښې په توحیدي عقیده باندې کلکه پاتې شوه کومې چې عیسی ؑ د الله ﷻ بنده او پیغمبر ګاڼه، او نورې ټولې په ضلالت اخته شوې او یا پکښې اخته پاتې شوې حتی چې څېنې ډلې عیسی ؑ ته په الوهیت قائلې شوې چې اوس ورباندې مشرکان استدلال کوي.

ج: نو هغو کسانو ته وېل دی کومو چې ظلم غوره کړ، کومو چې توحیدي عقیده پرېښوده او په کفریاتو اخته شوه. البته دغه وېل د دردناکې ورځې د عذاب څخه عبارت دی.

توضیحات

۱_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبْنُ مَرْيَمَ مَثَلاً ﴾ الآية- کښې د ﴿ ضُرِب﴾ کلمه مجهوله صيغه ده، چې فاعل يې ذکر نه دی، نو فاعل يې څوک دی؟ يا په بل عبارت: هغه څوک وه چې د بوتانو د حق ګرځولو دپاره يې په عيسى ﷺ باندې په دروغو معبوديت او الوهيت ورتاپه؟

مونږ وايو چې: د جمهورو علماوو په نزد د دغو تور ورتپونکی "عبد الله بن الزبعرى" وه چې د قريشو په استازيتوب يې خبرې کولې[1]، د همدې کبله په راتلونکي ﴿ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلاً ﴾ کښې د دغه دروغين تور نسبت ټولو قريشو ته صورت نيولى دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ يَصِدُّونَ ﴾ کلمه د "صَدِيد" څخه اشتقاقه شوې ده او په "ضَرَبَ يَضْرِبُ" باندې قياس ده، چې د شور او زوږ او په کړس-کړس خندا معنى ورکوي[2].

يعني اى پيغمبره! کله چې د قريشو د نماينده (عبد الله بن الزبعرى) د پلوه د بوتانو د حق ګرځولو په غرض عيسى ﷺ د مثال په توګه ذکر کړى شي نو سمدستي ستا قوم (قريش) شور او زوږ جوړ کړي او په کړس-کړس خاندي، ګوندې ته ملامته او پړ شوې، خو خبره دغسې نه ده.

جګړه د ضلالت نښه ده

۲_ په ﴿ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلاً بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴾ کښې د "جَدَل" د کلمې څخه هغه جګړه مطلب ده، کومه چې د ناجائز مطلب دپاره صورت نيسي او په واقعياتو باندې ولاړه نه وي، نو دغه ډول جګړه د ګمراهي نښه ده. لکه چې يو خل نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ»[3] يعني هيڅ قوم د داسې هدايت څخه وروسته نه دی ګمراه شوی چې دوی به ورباندې ولاړ وه مګر دوی ته ناحقې جګړې کول ورکړى شوي دي. يا په بل عبارت: دوی به ناحقې جګړې خپلې کړې نو همدا به يې د ضلالت ذريعه جوړه شوه. بيا نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف د استشهاد په توګه قرائت کړ.

د پرښتو د خلافت صورتونه

۳_ د دې ايت ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِى ٱلْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴾ په هکله مفسرينو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[4]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د پرښتو د خلافت صورت دا دی چې الله ﷻ ټول بنيادمان پوپنا کړي او په عوض يې د ځمکې مخ په پرښتو باندې ډک کړي[5]. يعني که زمونږ اراده وشي تاسو ټول به هلاک کړو او په

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۲۵۹؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۸۵؛ تفسير ابي السعود ج۸ ص۵۱
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۸۰۴؛ لسان العرب ج۳ ص۲۴۶
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۱
(۴) زاد المسير ج۷ ص۱۰۴؛ نظم الدرر ج۷ ص۴۲
(۵) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۳۲

عوض به مو په خمکه کښې پرښتې مېشتې کړو.

په همدې مضمون باندې نور ایتونه هم نازل شوي دي لکه: ﴿ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا ٱلنَّاسُ وَيَأْتِ بِـَٔاخَرِينَ ﴾ [النساء:۱۳۳] یعنې که د الله ﷻ اراده وشي ای خلکو! نو تاسو به ټول د منځه یوسي او (ستاسو په عوض) به نور خلک راولي (پیدا کړي).

ب: د خلافت صورت یې دا دی چې الله ﷻ په خارق العاده توګه د بنیادمانو څخه پرښتې وزېږوي[۱]. یعنې که زمونږ اراده وشي نو ای نارینه بنیادمانو! (د دې سره-سره چې ستاسو حال د ولادت صلاحیت نه لري) مونږ به همدا ستاسو نارینه وو څخه پرښتې وزېږوو، چې هغوی به په خمکه کښې ستاسو خلافت کوي لکه څنګه چې ستاسو اولادونه ستاسو خلیفه ګان جوړېږي.

تبصره

۴ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، مګر څرنګه چې په دې مقام کښې د قدرت کمال ته اشاره ده نو مونږ ته دوهم تفسیر غوره بریښي چې په همدې مطلب باندې بیه اوچته دلالت کوي، که بالفرض دلته د بحث موضوع تخویف وی نو بیا به لومړی تفسیر غوره وی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو: خینو مفسرینو کرامو دغه ضمیر قرآن کریم ته راجع ګڼلی دی[۲] خو بهتره دا ده چې عیسی علیه السلام ته راجع وګڼلی شي[۳] چې په وړاندې ببرته ایتونو کښې په همده علیه السلام پورې مربوط بحثونه نازل شوي دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په همدغه عبارت کښې عیسی علیه السلام د مبالغې په توګه د قیامت د ورځې سوچه علم (نښه) ګڼلی شوی دی[۴]، لکه په "زَيْدٌ عَدْلٌ" کښې چې زید سوچه عدل ګڼلی کېږي.

عیسی علیه السلام ته خکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې د قیامت په نژدې وختونو کښې به نوموړی علیه السلام د اسمان څخه رابښکته شي او خمکه به په عدل او انصاف سره ډکه کړي.

یادوني

۶ـ په دې مقام پورې اړونده لاندې مطالب وړاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو:

الف: عیسی علیه السلام اسمان ته ژوندی خېژولی شوی دی او قیامت ته په نژدې وخت کښې به بېرته

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۶۱؛ روح المعاني ج۲۵ ص۹۳؛ تفسیر ابي السعود ج۸ ص۵۲
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۴۸
(۳) البحر المحیط ج۹ ص۳۸۶
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۸۵

ځمکې ته راښکته کېږي: د [آل عمران:۵۵] ایت.

ب: هغه شیان چې عیسی ﷺ بني اسرائیلو ته حلال ګرځولی وه: د [آل عمران: ۵۰] ایت.

ج: د نصاراوو په ډېرو ډلو وېشل کېدل: د [النساء:۱۵۷، ۱۷۱] ایتونه.

د: د عیسی ﷺ پورې مربوط ځینې آحادیث د [الأحزاب: ۴۰] ایت لاندې تېر شوي دي، په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو د دغه ډول احادیثو یوه مجموعه راغونډه کړې ده[1].

خو دلته وړباندې د یوه موقوف حدیث مضمون وراضافه کوو چې عبد الله بن سلام ﷺ وایي چې: په تورات کښې لیکلی شوي وه چې عیسی ﷺ به د نبي کریم ﷺ په څنګ کښې دفن کړی شي چرته چې د یوه قبر ځای شته دی[2].

یا په بل عبارت: کله چې عیسی د اسمان څخه راښکته شي نو په ځمکه کښې به هومره ژوند وکړي څومره چې ورته الله ﷻ په ازل کښې لیکلی دی او بیا به وفات شي او په هغې خونه کښې به خاورو ته وسپارلی شي په کومه کښې چې نبي کریم ﷺ دفن شوی دی.

﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾ ٱلْأَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍۭ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَٰعِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ ٱلْيَوْمَ وَلَآ أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا۟ مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ أَنتُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ۖ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ۖ وَأَنتُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِىٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَٰكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِّنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾ إِنَّ ٱلْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَٰهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا۟ هُمُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا۟ يَٰمَٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ۖ قَالَ إِنَّكُم مَّٰكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَٰكُم بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَٰرِهُونَ ﴿٧٨﴾﴾

[۶۶] ایا مشرکان (چې هیڅ برهان ته غوږ نه ږدي کوم شي ته) انتظار کوي (انتظار نه کوي) مګر د قیامت قیام ته، چې په ناڅاپي توګه په داسې حال کښې ورشي چې دوی به (وړباندې) شعور نه لري (د دوی په خیال کښې به هم نه ګرځي).

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۰۶
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۲

[۶۷] په دغې ورځ کښې به ټول دوستان ځینې د ځینو نورو دپاره دښمنان وي مګر متقیان (چې دوستي به یې هلته لا قوي وګرځي).

[۶۸] (په دغې ورځ کښې به متقیانو ته د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې:) ای زما بندګانو! په تاسو باندې نن ورځ هیڅ قسم ډار نشته او هم تاسو نه یاست چې (په آینده کښې به) غمژن شئ.

[۶۹] (ای پیغمبره! متقیان) هغه کسان دي کومو چې په ایتونو سره ایمان راوړی دی او دوی (د شریعت احکامو ته) غاړې ایښودونکي دي.

[۷۰] (هلته به ورته وویلی شي چې:) جنت ته تاسو او ستاسو مېرمنې (جوړې) په داسې حال کښې داخل شئ چې تاسو خوشال ګرځولې شوي یاست.

[۷۱] په جنتیانو باندې به (په جنت کښې د خدمتګارانو د پلوه) د سرو زرو څخه جوړ (او په خوراکي شیانو باندې ډک) پلېټونه او هم (د څښاک څخه ډک او د سرو زرو څخه جوړ) ګیلاسونه تاوولی کېږي. او په جنت کښې (د جنتیانو دپاره) هغه نعمتونه دي کوم چې زړونه یې غواړي او سترګې (ورباندې) خوړېږي (پرې خوند اخلي).

او (ای جنتیانو!) تاسو به په جنت کښې همېشه اوسېدونکي یاست.

[۷۲] او دغه هغه جنت دی چې تاسو ته د هغو عملونو په سبب ورپا درکړی شو کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وې چې کول به مو.

[۷۳] تاسو ته په جنت کښې زښتې ډېرې مېوې دي چې تاسو به د دغو (میوجاتو) څخه (د استمرار په توګه) خورئ (او ختم به نه لري).

[۷۴] یقینًا مجرمان (کفار) د دوزخ په عذاب کښې تل پاتې کېدونکي دي.

[۷۵] دا (عذاب) به د دوی څخه سست (تخفیف) نه کړی شي حال دا چې دوی به په همدې عذاب کښې (د نجات څخه) نااُمیده کېدونکي وي.

[۷۶] او مونږ په کفارو باندې (په تعذیب سره) ظلم نه دی کړی مګر همدوی (په دنیا کښې په خپلو ځانونو باندې) ظلم کوونکي وه.

[۷۷] او دوزخیان (کفار) به (د خازنانو مشر ته) په لوړ اواز سره غږ وکړي چې: ای مالکه! ستا رب ﷻ دې په مونږ باندې (د مرګ) فیصله وکړي.

مالک (به جواب ورکړي او ورته) به ووایي چې: یقینًا تاسو (همدلته دوامداره) ژوندي پاتې کېدونکي یاست (تاسو ته مرګ نشته).

[۷۸] (د الله ﷻ د پلوه به ورته وویلی شي چې:) یقینًا مونږ تاسو ته (د پیغمبرانو په ذریعه) حق دروستلی (در رسولی) وه مګر ستاسو اکثریت حق لره بدګڼونکي (نه خوښوونکي) وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت د پیل څخه د توحید د عقیدې د اثبات او د مشرکانو د اعتراضونو د مخنیوي دپاره بحث راروان دی، چې په دې ایتونو کښې د همدې مطلب دپاره د ترغیب او ترهیب څخه کار

اخستلې شوې دی. چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه حالات قرائت کړه چې په ترغیب او ترهیب باندې مشتمل دي هغه دا:

۱ـ څرنګه چې مشرکان په خپلو شرکیاتو او کفریاتو باندې عناداً کلک ولاړ دي او په قاطعو دلایلو سره هم قناعت نه کوي، نو دوی بل هیڅ شي ته منتظر نه دي مګر دېته منتظر دي چې د قیامت ورځ وریاندې ناڅاپه قائمه شي حال دا چې دوی به وریاندې شعور نه لري او خیال به یې نه وي چې داسې به وشي.

په دغې ورځ کښې به مشرکان واقعیات په خپلو سترګو وګوري او قناعت به یې حاصل شي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی. او دا ځکه چې:

۲ـ دا داسې سخته ورځ ده چې په دې کښې به ټول دوستان یو تربله بېزار وي او یو تربله به سره دښمنان وګرځي. مګر په دغې ورځ کښې به یوازې د متقیانو دوستي باقي وي بلکې لا زیادت به ومومي، متقیان هغه څوک دی کومو چې د شرکیاتو او کفریاتو څخه خپل ځانونه بچ ساتلي دي او په همدې حال د مرګ تر وخته پورې باقي پاتې شوي وي.

۳ـ ای پیغمبره! همدغو متقیانو ته به د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې:

الف: ای زما مخلصو بندګانو! نن ورځ په تاسو باندې د هیڅ طرفه څه ډار نشته او کوم خطر درته متوجه نه دي، تاسو په ابدي توګه د خطراتو څخه بچ یاست.

ب: همدارنګه نن ورځ به تاسو غمژن هم نه شئ او تر ابده به بې غمه یاست.

ج: زما مخلص بندګان هغه دي کومو چې په دنیا کښې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړی وه، او د همدارنګه دوی زمونږ احکامو ته غاړه ایښودونکي وه، چې تاسو د همدې قبیلې څخه یاست.

د: تاسو او ستاسو مېرمنې جنت ته په داسې حال کښې ورننوځئ چې تاسو په دائمي توګه خوشاله کړی شوي یاست، او په هر شي چې تاسو خوشالېږئ هغه درکړی شوي دي.

هـ: ای پیغمبره! جنتیان (متقیان) به هلته په دغو شیانو خوشاله کړی شي:

اول: په دوی باندې به د خدمتګارانو د پلوه د سرو زرو کاسې چې خوراکي څیزونه به پکښې وي ورتاوولی کېږي چې په هره یوه کښې به بېل-بېل خوراک وي.

دوهم: خدمتګاران به د څښاک دپاره هم ګیلاسونه ورورانډې کوي.

دریم: لنډه دا چې جنتیانو ته به هلته هر ډول نعمتونه ورکړی شي، برابره خبره ده چې هغه د خوړلو او څښلو پورې ارتباط ولري، یا یې د دوی زړونه وغواړي او اشتهاء یې ورته وشي او بالآخره چې یا یې وریاندې سترګې یخېږي.

و: په عین حال کښې به د الله ﷻ د پلوه د خوشالولو دپاره په لاندې مطالبو باندې هم مخاطب کړی شي:

اول: ای جنتیانو (متقیانو)! تاسو په دغه جنت کښې همېشه یاست.

دوهم: دا هغه جنت دی کوم چې تاسو ته د خپلو اعمالو په عوضیت نه بلکې د خپلو اعمالو په سببیت ورپا درکړی شوی دی.

دریم: ستاسو دپاره دلته زښتې ډېرې میوې شتون لري چې تاسو به د دغو میوجاتو څخه په دایمي توګه خورئ، چې نه به تمامېږي او نه به يې وخت تېرېږي چې کوم موسم پورې اړه ولري.

۴ـ بالمقابل مشرکان (کفار) به هلته د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: مجرمان او کفار به د دوزخ په عذاب کښې په یقیني توګه په دائمي ډول سره معذب کړی شي او د نجات هیڅ وسیله به مونده نه کړي.

ب: د دوزخ عذاب به ورڅخه نه سستېږي او نه به يې ترې اور سړېږي، بلکې هره ورځ به په زیادت کښې وي.

ج: دوزخیان به په دوزخ کښې د نجات د هرې وسیلې څخه نااميده او ناهيلي وي چې نه به ورته بوتان په درد وخوري او نه دنیاوي دوستان.

د: ای پیغمبره! په ذکر شوي تعذیب سره مونږ په کفارو ظلم نه دی کړی چې بدون د استحقاق مو په دوزخ کښې اچولي وي، او نه وریاندې ظلم کوو مگر دوی پخپله همدوی ظلم کوونکي دي، چې په کفر باندې د مرګ تر وخته کلک وه.

هـ: په دوزخ کښې به کفار د دوزخ د خازن (مالک) سره لاندې سوال جواب وکړي:

دوزخیان: ای مالکه! ستا رب ﷻ دې په مونږ باندې د مرګ فیصله وکړي چې تول مړه شو او په مرګ سره د دغه عذاب څخه نجات ومومو.

مالک: په یقین سره تاسو ته د نجات هیڅ ذریعه نشته، نه په مرګ سره او نه په بل شي سره، بلکې تاسو به دلته د تل دپاره اوسېدونکي یاست.

و: همدارنګه دوزخیانو ته به د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې: مونږ تاسو ته د پیغمبرانو په سلسله حق دروړی وه چې د نجات لاره پکښې نغښتې وه، مگر ستاسو اکثریت حق لره خوښوونکي نه وه بلکې حق يې د پښو لاندې کړ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ٱلۡأَخِلَّآءُ يَوۡمَئِذِۭ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٍ عَدُوٌّ﴾ په ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ په [العنکبوت:۲۵] ایت کښې هم ذکر شوي مضمون ته اشاره کړې وه چې د قیامت په ورځ به کافران په خپلو منځو کښې دښمنان جوړ شي او خینې به خینو نورو ته لعنت غواړي.

ب: بالمقابل د متقیانو دوستي به هلته نبه پخه شي او خینې به خینو نورو ته د الله ﷻ د رحمت غوښتونکي وي، او هم به ورته همدغه محبت د درجاتو د لوړېدلو سبب وګرځي. لاندې احادیث مثال په توګه ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ ووایي چې: «أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي

يَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي»[۱] يعنې زما په جلال سره محبت کوونکي نن ورځ چرته دي چې زه يې د خپل رحمت په سوري کښې وګرځوم (البته چې نن داسې) ورځ ده چې زما د رحمت سوري څخه په غير بل سوری نشته.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث فرمايلي دي چې: د قيامت په ورځ به يو مومن سړی (چې د دوزخ مستحق وي) په يو بل مومن سړي باندې تېرېږي نو ورته به وايي چې: «أَمَا تَذْكُرُ يَوْمَ نَاوَلْتُكَ طَهُورًا فَيَشْفَعُ لَهُ»[۲] يعنې ای فلانکيه! ايا ستا هغه ورځ نه يادېږي چې ما درته د اوداسه دپاره د اوبو کوزه درکړه؟ (زه ستا دوست يم، نو بل مومن سړي ته به يې دوستي وريه زړه شي) نو شفاعت به يې وکړي (او د دوزخ څخه به بچ شي).

د څو لغاتو معناوې

۲_ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف ﴿ وَأَزْوَٰجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ تُحْبَرُونَ ﴾ کلمه د "حَبْرَة" _لکه "نَضْرَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "حَبْرَة" د نعمتونو او خوښيو د مبالغې معنی ورکوي[۳] چې ليدونکو ته له ورايه ښکاره څرګندېږي.

يعني ای جنتيانو! تاسو ته به داسې نعمتونه او خوشالي درکړی شي چې د هغو اثار به په تاسو کښې له ورايه ځلېږي.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ ٱلنَّعِيمِ ﴾ [المطففين: ۲۴] يعنې ای کتونکيه! ته به د جنتيانو په مخونو کښې د نعمتونو تازګي پېژنې (او پوهېږې به چې دوی څومره خوشاله دي).

ب په ﴿ يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ﴾ کښې د "صِحَاف" کلمه د "صَحْفَة" _لکه "رَحْمَة"_ جمعه ده، "صَحْفَة" د هغه لوښي نوم دی کوم چې د ناليکي غوندې هوار وي (ژور نه وي) او د خوراکي شيانو دپاره استعمالېږي[۴] چې "قاب" ورته هم ويل کېدی شي او په کوزه پښتونخوا کښې يې د "پليټ" په نامه يادوي، لکه څنګه چې په انګليسي ژبه کښې هم په همدغه نامه يادېږي.

ج د "أَكْوَاب" کلمه د "كُوب" _لکه "نُور"_ جمعه ده، دا د څښاک هغه لوښی دی کوم چې لاستی نه لري او ژور وي[۵]. څه لري نه ده چې مونږ ترې په بې لاستي ګيلاس سره تعبير وکړو.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ يُطَافُ ﴾ کلمه مجهوله مضارع ده چې فاعل يې دلته نه دی ذکر شوی، خو د همدغه فاعل څخه په [الطور: ۲۴] ايت کښې په ﴿ غِلْمَانٌ ﴾ او په [الواقعة: ۱۷] ايت

---

[۱] صحيح مسلم ج۲ ص۳۱۷

[۲] سنن ابن ماجه ج۲ ۲۶۲

[۳] لسان العرب ج۴ ص۱۵۸

[۴] مفردات الراغب ص۲۸۳

[۵] القاموس المحيط ج۴ ص۹۵

کښې په ﴿ وِلْدَانٌ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی.

نو حاصل یې داسې کېږي چې: په جنتیانو باندې به د متعددو خدمتګارانو د پلوه د خوراکي شیانو په ارتباط د سرو زرو پلیټونه او د څښاک د شیانو په ارتباط د سروزرو ګیلاسونه تاوولی کېږي، (دوی به ورته خي او راخي).

نو د دې مقام د ښه وضاحت دپاره د نبي کریم ﷺ لاندې څو احادیث د مثال په توګه ولولئ:

اول: «أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ الَّذِي لَهُ ثَمَانُونَ أَلْفَ خَادِمٍ»[1] د جنتیانو ادنی (ټیټ رتبه) سړی هغه دی کوم ته چې اتیا زره خدمتګاران شتون ولري.

دوهم: په یو بل اورږده حدیث کښې فرمایي چې: «وَإِنَّ لَهُ لَثَلَاثَ مِائَةِ خَادِمٍ وَيُغْدَى عَلَيْهِ وَيُرَاحُ كُلَّ يَوْمٍ ثَلَاثُ مِائَةِ صَحْفَةٍ وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ مِنْ ذَهَبٍ فِي كُلِّ صَحْفَةٍ لَوْنٌ لَيْسَ فِي الْأُخْرَى»[2] یعنې او یقیناً د ادنی جنتي دپاره په جنت کښې درې سوه (۳۰۰) خدمتګاران شتون لري چې سبا او بېګا به ورباندې (د هغوی د پلوه) درې سوه (۳۰۰) کاسې وروراندې کولی کېږي، د راوي د علم په بنیاد د "مِنْ ذَهَبٍ" کلمات یې هم وفرمایل چې دا کاسې به د سرو زرو څخه وي، او په هره کاسه (پلېټ) کښې به داسې ډول خوراک وي چې هغه ډول به په بله کاسه یا پلېټ کښې نه وي.

دریم: «لَا تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ وَلَا الدِّيبَاجَ وَلَا تَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَا تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهَا فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَهِيَ لَكُمْ فِي الْآخِرَةِ»[3] یعنې تاسو مه نري ورېښم اغوندئ او مه پېړ، او تاسو د سرو زرو او سپینو زرو په لوښو کښې څښل مه کوئ، او هم د دغو لوښو په کاسو (پلېټونو) کښې خوراک مه کوئ، ځکه چې دا په دنیا کښې د کفارو دپاره دي او په آخرت کښې ستاسو دپاره.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې دا جمله: ﴿ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ﴾ د نبي کریم ﷺ د پلوه ډېره ښه تفسیره شوې ده. د مثال په توګه:

الف: د یوه حدیث مضمون دی چې یوه سړي د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ایا په جنت کښې آس شته؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: هو، که الله ﷻ ته جنت ته داخل کړې او زړه دې آس وغواړي نو د سرو یاقوتو آس به درکړی شي. په عین مجلس کښې بل سړي پوښتنه وکړه چې: ایا په جنت کښې اوښ شته؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنْ يُدْخِلْكَ اللهُ الْجَنَّةَ يَكُنْ لَكَ فِيهَا مَا اشْتَهَتْ نَفْسُكَ وَلَذَّتْ عَيْنُكَ»[4] یعنې که چرته الله ﷻ ته جنت ته داخل کړې نو تاته به هلته هغه څه وي چې ستا زړه یې غواړي او ستا سترګې ورباندې خوند اخلي (ورباندې خوړېږي).

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۶۴۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۸۱۶
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۸۰

ب: په بل حديث کښې نبي کريم ﷺ د هغه جنتي ذکر هم کړی دی کوم به چې هلته کښت وغواړي او سمدستي به د رشې خاوند جوړ شي[۱].

نو پوښتنه دا ده چې: که هلته کوم جنتي اولاد (بچیان) وغواړي، ایا هغه به هم ورکړی شي؟ ایا په جنت کښې توالد او تناسل شته؟

مونږ وایو چې: د جنتي اولادونو په هکله لاندې دوه ډوله احادیث روایت شوي دي:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمُؤْمِنُ إِذَا اشْتَهَى الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ كَانَ حَمْلُهُ وَوَضْعُهُ وَسِنُّهُ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ كَمَا يَشْتَهِي»[۲] يعنې کله چې مومن په جنت کښې د ولد (زوی) غوښتنه او ارزو وکړي نو په هغه (زوی) سره حمل او د هغه زېږېدل او همدارنګه جنتي عمر (درې دیرش کالو) ته یې رسېدل (دا ټول هر څه) به په یوه سات (د سترګو په رپ) کښې داسې صورت ونیسي څنګه یې چې خوښه وي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په یوه اوږده حديث کښې د لقیط ﷺ د یوې پوښتنې په جواب کښې ویلي دي چې: «الصَّالِحَاتُ لِلصَّالِحِينَ تَلَذُّونَ بِهِنَّ مِثْلَ لَذَّاتِكُمْ فِي الدُّنْيَا وَيَلَذْذَنَ بِكُمْ غَيْرَ أَنْ لَا تَوَالُدَ»[۳] یعنې صالحې ښځې د صالحو نارینه وو دپاره دي، تاسو به (په جنت کښې) په دغو ښځو سره داسې خوند اخلئ لکه چې په دنیا کښې ترې خوند اخلئ، او هغوی (جنتي صالحې ښځې) به په تاسو سره د دنیا د خوند غوندې خوند اخلي غیر د دې څخه چې په جنت کښې توالد نشته.

تبصره

۴ـ که څه هم ځینو مفسرینو په ذکره شوې موضوع کښې ښه اوږد بحث کړی دی[۴]، مګر علماء کرام پکښې په عمومي توګه په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي:

الف: ځینو ته راجح برېښي چې په جنت کښې توالد صورت نیولی شي، لکه چې وړاندېنی اولنی حديث وړاندې دلالت کوي.

ب: ځینې د دوهم حديث په استناد دې ته ترجيح ورکوي چې هلته توالد صورت نه نیسي، هسې نه چې صورت نه شي نیولی.

دغه ګروپ علماء کرام د خپل نظر دپاره د نبي کريم ﷺ په یو بل حديث باندې استناد کوي چې دا کار هلته ممکن دی خو واقع کېږي نه، هغه دا چې «إِذَا اشْتَهَى الْمُؤْمِنُ الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ كَانَ فِي سَاعَةٍ كَمَا يَشْتَهِي وَلَكِنْ لَا يَشْتَهِي»[۵] یعنې کله چې په جنت کښې یو مومن د ولد اشتهاء وکړي نو دستي به په یو ساعت (د سترګو په رپ) کښې په هغه ډول سره صورت نیسي لکه چې د هغه خوښه وي، مګر هلته جنتي سړی دغسې اشتهاء نه کوي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۱
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۲۳، سنن الدارمي ج۲ ص۲۴۳
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۷۵
(۴) روح المعاني ج۲۵ ص۹۹
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۸۴

يا په بل عبارت: کومه اشتهاء چې د جنت سره مناسبه نه وي نوموړې به هلته هغه دول اشتهاء نه کوي. د مثال په توګه: هلته به د جنتي په زړه کښې دا غوښتنه ونه ګرځي چې د پیغمبرانو سره او یا د ده ځخه د اوچتو جنتیانو سره په درجه کښې یو برابر وګرځي.

مالک یعني څوک؟

۵ـ په ﴿ وَنَادَوْا يَـٰمَـٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ﴾ کښې د "مَالِكُ" کلمه د هغو پرښتو د مشر نوم دی کومې چې په دوزخ باندې مقررې دي، د کومو عدد چې په [المدثر:۳۰] ایت کښې نولس (۱۹) ښودلی شوی دی.

د "مَالِک" ﷺ په ارتباط نبي کریم ﷺ د معراج په خپل اوږد حدیث کښې فرمایلي دي چې: «هٰذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَالْتَفَتُّ إِلَيْهِ فَبَدَأَنِي بِالسَّلَامِ»[۱] یعني ماته یوه ویونکي وویلې چې ای محمده! دغه مالک دی چې د اور (دوزخ) ملګری دی (د خازنانو مشر دی)، نو ته وربانديې سلام واچوه، نو ما ورته وکاته (چې سلام وربانديې واچوم خو) هغه راباندې مخکښې شو او په ما باندې يې سلام واچاوه.

په [المؤمن:۴۹] ایت کښې الله ﷻ هغه غوښتنه راحکایت کړې ده کومه به چې دوزخیان د دوزخ تولو خازنانو ته راجع کړي خومنفي جواب به واوري. په دې مقام کښې د هغې غوښتنې ذکر دی کومه به چې هغوی د خازنانو مشر (مالک ﷺ) ته وړاندې کړي او هغه جواب به واوري کوم ته چې په ایتونو کښې اشاره شوې ده.

خو په یوه حدیث کښې دا جمله هم روایت شوې ده چې: «أَنَّ بَيْنَ دُعَائِهِمْ وَبَيْنَ إِجَابَةِ مَالِكٍ إِيَّاهُمْ أَلْفَ عَامٍ»[۲] یعني یقیناً د دوزخیانو د غوښتنې ترمنځ او د مالک ﷺ د جواب وزکولو ترمنځ به یو زر کاله فاصله وي (یو زر کاله وروسته به جواب ورکړي).

یادونه

۶ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۳] د دوزخیانو هغه ټول سوالونه راغونډ کړي دي کوم چې موقع په موقع به یې وړاندې کړي، چې تعداد یې پنځو ته رسېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿ أَمْ أَبْرَمُوٓا۟ أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ۝٧٩ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُم ۚ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ۝٨٠ قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَـٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْعَـٰبِدِينَ ۝٨١ سُبْحَـٰنَ رَبِّ

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۹۶
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶
(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۳۶۳

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا۟ وَيَلْعَبُوا۟ حَتَّىٰ يُلَٰقُوا۟
يَوْمَهُمُ ٱلَّذِى يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى فِى ٱلسَّمَآءِ إِلَٰهٌ وَفِى ٱلْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ
ٱلْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ
وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَن شَهِدَ
بِٱلْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِۦ
يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ فَٱصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَٰمٌ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

[۷۹] ایا مشرکان (د اسلام د مخنیوي) کار پیاوړی کوي؟ نو یقیناً مونږ (د اسلام د ترقۍ د کار) پیاوړي کوونکي یاستو (نو معلومه به شي چې د چا کار به نتیجه ورکړي).

[۸۰] ایا مشرکان (کفار) ګومان کوي چې یقیناً مونږ د دوی پټې خبرې او د دوی د راز خبرې نه اورو، دغسې نه ده (لکه چې دوی خیال کوي) حال دا چې زمونږ لیږلي شوي پرښتې ورسره (حاضرې) دي چې په دوامداره توګه (د دوی کړه وړه) لیکي.

[۸۱] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: که (بالفرض المحال) چرته د بېر مهربان الله ﷻ ته ولد شتون درلودی نو زه به (ورته د همدغه ولدیت په حیث) د ټولو عبادت کوونکو لومړی عبادت کوونکی وی (زه به وربانديې د هر چا څخه وړاندې خبر وی).

[۸۲] (دغسې نه ده لکه چې مشرکان پرې قول کوي بلکې) د اسمانونو او ځمکو رب ﷻ ته (او) د عرش عظیم رب ﷻ ته د هغه شي څخه پاکي ده کوم چې مشرکان يې بیانوي.

[۸۳] نو (ای پیغمبره!) تر هغه مشرکان پرېږده چې (په باطلو کښې) ژوږ لاړ شي او لوبې وکړي ترڅو چې دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي شي د کومې چې ورته وعده ورکوله کېږي (چې د قیامت د ورځې څخه عبارت ده).

[۸۴] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په اسمانونو کښې هم (حقیقي) معبود دی او په ځمکو کښې هم (حقیقي) معبود دی او همدی ﷻ د حکمت څښتن (او) د کامل علم درلودونکی دی.

[۸۵] او هغه اقدس ذات برکتناک دی چې ده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو پاچاهي (واکداري) ده، او د هغو (شیانو واکداري هم) کوم چې د اسمانونو او ځمکو په منځکښې (موجود) دي.
او خاص د همده ﷻ په نزد د قیامت (د قیام) علم شته (او بس)، او خاص همده ﷻ ته به تاسو (ټول د حساب کتاب دپاره) راجع کړی شئ.

[۸۶] او هغه (بوتان) د شفاعت کولو اختیار (واک) نه لري د کومو چې مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (او عبادت) کوي، مګر هغه کسان (د الله ﷻ په اذن د شفاعت کولو اختیار لري) کوم چې

به حق (توحید) سره په داسې حال شهادت ورکوي چې (قلبًا ورباندې) پوهېږي (او په اخلاص سره پرې باور او یقین لري لکه پرښتې او نور مؤمنان).

[۸۷] او (ای پیغمبره!) که چرته ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې دوی چا پیدا کړي دي؟ نو هرو مرو ضرور به دوی (تا لره په جواب کښې) ووايي چې: (فقط) الله ﷻ پیدا کړي دي (او بس).

نو مشرکان (د دغه اعتراف سره-سره) کوم پلو ته تاوولی کېږي؟ (چې د توحید عقیده نه خپلوي)

[۸۸] او د پیغمبر ﷺ په دې قول چې: ای ربه! یقینًا دغه داسې قوم دی چې ایمان نه راوړي، سوګند دی (چې هرومرو به زه ورسره نصرت وکړم او کفارو ته به تعذیب ورکړم).

[۸۹] (ای پیغمبره!) نو د کفارو (د انتقام) څخه مخ واړوه او (د متارکې په توګه ورته) ووایه چې: سلام. نو ډېر ژر به هغوی پوه شي (چې کامیابي د چا په برخه ده).

ارتباطونه

۱ _ د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې تمام شوي وه چې کفار به د قیامت په ورځ په مرګ سره د خپلو ځانونو د خلاصون غوښتونکي وي، خو نن ورځ برسېره پر دې باندې چې د خپلو ځانونو د خلاصون فکر ورسره نشته په عذاب کښې محکم والی غوره کوي.

۲ _ هلته دا خبره هم شامله وه چې کفار حق نه خوښوي او بد یې ګڼي، او دلته د همدغې ناخوښۍ څه دلایلو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د مشرکانو هغه هلې ځلې په ډاګه شي کومې چې د اسلام د مخنیوي په موخه یې په کار اچوي، څه مطالب په خپل أمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ _ مشرکان د ذکر شوي موخې د پوره کولو دپاره بې بنیاده اعتراضونه وړاندې کوي او د خپلو باطلو عقائدو د حق ښودلو دپاره بې اساسه دلایل او پلمې تراشي.

یا په بل عبارت: ایا مشرکان خپلو کفري کارونو ته تقویه او محکموالی ورکوي؟ نو یقینًا مونږ هم د هغوی د نیولو او معذب ګرځولو کارته تقویه ورکوونکي یاستو او د هغوی د خلاصون د دروازې بندوونکي یاستو.

۲ _ مشرکان (کفار) د خپلو باطلو بنیادونو د پلانونو په هکله په هیڅ ډول باندې صرفه نه کوي، او پټ او ښکاره ورباندې اخته دي. ایا هغوی ګومان نه کوي او نه پوهېږي چې یقینًا مونږ یې پټې او ښکاره خبرې اورو او حتی د هغوی په رازونو او سري مجالسو باندې هم خبر یاستو؟

مونږ ته د هغوی ټول حالات ښکاره دي، او په دې باندې علاوه زمونږ لېږلې شوې پرښتې (کرام الکاتبین) د هغوی په نزد او د هغوی په حضور کښې هغه څه لیکي کوم چې هغوی د پلان لاندې نیولي وي. نو مطابق چال چلند به ورسره وکړو.

۳ _ ای پیغمبره! د مشرکانو د باطلو استدلالاتو څخه یو دا دی چې: مونږ ځکه د پرښتو عبادت

کوو چې دوی د الله ﷻ اولادونه دي، او په مونږ باندې لکه چې الله ﷻ حق لري همدارنګه د هغه ﷻ اولادونه هم زمونږ حقداران دي.

نو ته د دغه استدلال د رد کولو دپاره ورته ووایه چې:

الف: تاسو ته په څه دلیل په اثبات رسېدلې ده چې الله ﷻ د اولادونه درلودونکی دی، که بالفرض تاسو څه عقلي یا نقلي دلیل لرئ نو هغه راوړاندې کړئ.

ب: که بالفرض المحال الله ﷻ اولاد درلودی نو د هر چا څخه وړاندې به ورباندې زه خبر وی چې زه د الله ﷻ د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر یم، او یا به وربانډې د پخوانیو پیغمبرانو څخه کوم یوه پیغمبر قول کړی وی.

یا په بل عبارت: که ډېر مهربان الله ﷻ اولاد درلودی نو زه به وربانډې د هر چا څخه وړاندې معترف شوی وی او په همدغه (د ولدیت په صفت) سره به ورته د هر چا څخه مخکښې عبادت کوونکی ګرځېدلی وی، بلکې په دغه صورت کښې به زه ورته اول نمره عبادت کوونکی وی او دا خکه چې زه ستاسو په نسبت الله ﷻ ډېر ښه پېژنم.

ج: ای پیغمبره! دغسې نه ده لکه چې مشرکان خیال کوي، بلکې الله ﷻ د اسمانونو او د ځمکو او هم د عرش عظیم رب دی چې ټولو ته یې موجودیت ورکړی دی او ټول د همده ﷻ مخلوقات دي، ایا مخلوقیت او ولدیت سره منافات نه لري؟

نو همدغه رب ﷻ ته د هغو ټولو افتراګانو څخه پاکي ده کومې چې مشرکانو په کار اچولي دي او د ده ﷻ مخلوق ته د همده ﷻ د ولد لقب ورکوي.

د: نو ای پیغمبره! مشرکان پرېږده چې باطل پلانونه جوړ کړي او په عبثیاتو باندې اخته شي، چې د خلاصون او نجات څخه روزمره خپل خانونه لرې کړي، آن تردې چې دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي او پیوسته شي کومه چې ورسره وعده کړی شوې ده چې هغه د قیامت ورځ ده.

نو هلته به په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وګرځي او د خازن څخه به وغواړي چې د الله ﷻ د پلوه دې وربانډې مرګ مسلط کړی شي، خو د دغه وخت پښېماني به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

۴ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا خلکو ته خپل رب ﷻ په څه صفاتو سره وروپېژنه. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هم په اسمان کښې حقیقي او بالفعل معبود دی او هم په ځمکو کښې، بلکې هیڅ داسې شی شتون نه لري چې د الله ﷻ حمد او تسبیح نه وایي، حتی کفار هم د ده ﷻ په تکویني عبادت باندې مشغول دي پرته له دې چې د ارادي عبادت څخه یې غاړې غړوي.

ب: الله ﷻ د حکمت څښتن دی خکه کفارو ته د کفر سره-سره ژوند ورکوي او تر ټاکلي وخته پورې ترې روزي نه ایساروي، که نه نو الله ﷻ پوه دی او د هغوی کفریات ورته ټول معلوم دي.

ج: الله ﷻ هغه برکتناک اقدس ذات دی چې د اسمانونو او ځمکو واکداري د همده ﷻ په اختیار کښې ده، او کوم شیان چې د ځمکو او اسمانونو ترمنځ موقعیت لري هغه هم د همده ﷻ په واکداری کښې شامل دي. د همدې کبله د خپلو ټولو مخلوقاتو اړتیاوې پوره کوي او روزي خورو

ته روزمره روزۍ ورکوي، نو لکه څنګه چې همده ﷻ په پیدا کولو کښې چاته برخه نه ده ورکړې همدارنګه په روزمره کارونو کښې یې هم څوک برخوال نه دی ګرځولی.

د: الله ﷻ د قیامت د قیام علم د خپل اقدس ذات په نزد پټ ساتلی دی نو دغه وخت د همده ﷻ څخه په غیر هیچا ته معلوم نه دی که څه هم یا پیغمبر وي او یا مقربه پرښته.

ه: ای خلکو! خاص همده ﷻ ته به تاسو په همدغې ورځې (قیامت) کښې راجع کړی شئ او ستاسو د هر یوه سره به د دنیاوي کړو وړو حساب کتاب ترسره کړي.

و: خو د حساب کتاب په وخت کښې به هغه بوتان خپلو عابدینو ته د شفاعت کولو واک نه لري کوم چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوي او په عبادت یې مشغول دي.

هو! په هغه وخت کښې هغه څوک د الله ﷻ په اذن د شفاعت واک لري کوم چې په حق سره په داسې حال شهادت ورکوي چې په حق باندې قلبي بصیرت لري او په یقین سره پوهېږي چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی.

پوره واضحه ده چې د مشرکانو باطل معبودان نه علم لري او نه د علم استعداد درلودونکي دي او نه پکښې د شهادت استعداد شته دی.

ز: الله ﷻ د ټولو مخلوقاتو خالق دی چې مشرکان هم ترې انکار نه کوي، که بالفرض ته ترې وپوښتې چې ستاسو په شمول خلک چا پیدا کړي دي؟ هرومرو او ضرور به هغوی په جواب کښې ووايي چې یوازې الله ﷻ پیدا کړي دي او د بوتانو په شمول هیڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري.

نو د دغه اعتراف سره‌سره هغوی څنګه د توحید څخه اړولي کېږي او بوتانو ته په عبادت کښې په برخه قول کوي؟ حال دا چې په پیدا کولو کښې د هغوی په عقیده هم برخه نه لري.

ح: بالآخره، لکه څنګه چې الله ﷻ د قیامت د قیام په وخت باندې پوه دی همدارنګه د خپل پیغمبر په دې قول هم پوه دی او اوري یې چې: ای زما ربه! دغه کفار داسې قوم دی چې د ډول‌ډول براهینو او د مستمر دعوت سره‌سره ایمان نه راوړي او ما د پیغمبر په حیث نه قبلوي.

۵ـ نو ای پیغمبره! ته د دغو عنادیانو کافرانو سره لاندې چال چلند خپل کړه:

الف: د هغوی د ناندریو څخه مخ واړوه چې وخت دې ضائع نه شي.

ب: هغوی ته د متارکې سلام واچوه لکه څنګه چې ابراهیم ؑ خپل پلار ته همدغه ډول سلام اچولی وه. او دا خکه چې مشرکان به ډېر ژر پوه شي چې مونږ څنګه سزا ورکوو؟.

توضیحات

۱ـ په ﴿أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا﴾ کښې د ﴿أَبْرَمُوا﴾ کلمه د "اِبْرَام" ـ لکه "اِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "اِبْرَام" د محکمولو، ټینګولو او قوي کولو معنی ورکوي لکه چې رسۍ په تاوولو سره محکمېږي او قوي ګرځوله کېږي.[۱]

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۲، القاموس المحیط ج۱ ص۲۶۱

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دلته د "أَمْرٌ" د كلمې څخه هر هغه كار مطلب دی كوم چې د اسلام په ضرر او د كفر په گټه وي.

يعنې ايا كفار (مشركان) د اسلام په ضرر او د كفر په گټه پلانونه او كارونه كوي ترڅو په نتيجه كښې د اسلام د پرمختګ مخنيوی وكړي؟ خو هغوی به په خپلو هلو ځلو سره مطلب ته ونه رسېږي، او دا ځكه چې مونږ د اسلام د كار تقويه كوونكي ياستو چې په ټولو اديانو ورته غلبه وركړو حال دا چې زمونږ د ارادې مخنيوی هيڅوک نه شي كولی.

د همدې ايت يو نظير وروسته راروان دی چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ هُمُ ٱلْمَكِيدُونَ ﴾ [الطور:٤٢] ايا كفار (د اسلام او ستا په هكله) پټ تدبير كولو ته اراده لري؟ (نه يې هيڅ پروا مه كوه ځكه چې) نو هغه كسان كومو چې كفر غوره كړی دی همدوی (د الله ﷻ د پلوه) پټ تدبير كړی شوي دي.

يادونه

٢_ د اسلام په ضد د كفارو (مشركانو) د پلان او د الله ﷻ د پلوه د هغه د شنډولو يوې قيصې ته په [الأنفال: ٣٠] كښې اشاره شوې ده، چې هغوی د نبي كريم ﷺ د كور په شاوخوا كښې محاصره اچولې وه او الله ﷻ خپل پيغمبر ته نجات وركړ او د هغوی پلان بې نتيجې او شنډ پاتې شو.

سر او نَجوی څه فرق لري؟

٣_ مفسرينو كرامو ليكلي دي چې په ﴿ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُم ﴾ كښې د "سِر" كلمه دلته د هغه مطلب معنی وركوي په كوم باندې چې څوک يوازې د خپله ځانه سره خبرې وكړي او يا ورباندې په يوه خالي ځای كښې بل څوک هم خبر كړي او بس[1].

او د "نَجْوَا" كلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:١١٤] ايت لاندې ښه تحليله كړې ده چې هغه "راز" ته وضعه شوې ده په كوم باندې چې يوازې څه خاصه ډله د خپلو نظرياتو تبادلې ته صورت وركړي.

متعدد تفسيرونه

٤_ دا ايت شريف: ﴿ قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْعَٰبِدِينَ ﴾ مفسرينو كرامو په متعددو طريقو سره تفسير كړی دی[2]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ځينې علماء وايي چې: په ذكر شوي عبارت كښې د "إِنْ" توری د نفي دپاره دی[3]. يعنې ای پيغمبره! مشركان مخاطب كړه او ورته ووايه چې: ډېر مهربان الله ﷻ ته ولد نشته نو ځكه زه

---

(١) تفسير الكشاف ج٤ ص٢٦٥؛ تفسير ابي السعود ج٨ ص٥٦

(٢) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٣٦؛ المحرر الوجيز ج٩ ص٢٧٨؛ تفسير القرطبي ج١٦ ص١١٩

(٣) اضواء البيان ج٧ ص٢٨٩

الله ﷻ ته په همدې حیث د لومړنیو او اول نمره عبادت کوونکو څخه یم، زما څخه نه به تاسو څوک ستاسو عقیده به خپله کړم.

ب: ځینې نور علماء کرام وایي چې: د "إن" ذکر شوی توری د شرط معنی ورکوي چې د ﴿ فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْعَـٰبِدِينَ ﴾ جمله د همدغه شرط دپاره جزا ده(۱). یعني ای پیغمبره! کفارو ته ووایه چې د الله ﷻ په هکله ستاسو عقیده باطله ده چې ولدیت لري، که بالفرض المحال دغه مهربان الله ﷻ ولد یا اولادونه درلودی (او واقعیت همداسې وي) نو زه به د الله ﷻ دپاره په همدې حیث د اول نمره عبادت کوونکو څخه وی. لکه چې اوس ورته د توحید په حیث د اول نمره عبادت کوونکو څخه یم.

یا په بل عبارت که همداسې وي لکه چې تاسو معتقد یاست نو د هر چا څخه وړاندې به زه ورباندې اعتراف کړی وی او د هر چا څخه وړاندې به ورباندې زه خبر وی او ما به ورباندې هرومرو خبر کړي وی. او دا ځکه چې زه د الله ﷻ په شئوناتو (شانونو) باندې په بندګانو کښې ښه پوهیږم ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو بل چا ته نه بلکې ماته (چې یو پیغمبر یم) د الله ﷻ په شئوناتو (شانونو) سره خبر راکوئ؟

تبصره

۵ـ مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې:

الف: دوهم تفسیر متبادر دی او په کار دی چې د قرآن کریم ایتونه تر وسې پورې په متبادره معنی تفسیر کړی شي.

ب: دغه تفسیر په قرآن کریم کښې د توحید په هکله د الله ﷻ په نسبت څه نظایر هم لري لکه

اول: ﴿ قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ [یونس ۱۸] یعني ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې: ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته په هغه شي سره خبر ورکوئ په کوم باندې چې الله ﷻ نه په اسمانونو کښې علم لري او نه په ځمکو کښې؟ (چې په دواړو کښې موجودیت نه لري)، ذکر شوی شی په عبادت کښې د شریک یا شریکانو څخه عبارت دی.

دوهم: ﴿ أَمْ تُنَبِّـُٔونَهُۥ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ [الرعد ۳۳] یعني ای مشرکانو! ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته په هغه شي سره خبر ورکوئ په کوم باندې چې الله ﷻ (ورباندې) په ځمکه کښې علم نه لري (موجودیت نه لري)، نوموړی شی د شریک یا شریکانو څخه عبارت دی.

لنډه دا چې: ایا دا عجیبه نه ده چې الله ﷻ په خپله وایي چې زه شریک نه لرم او تاسو ورته وایاست چې ته شریک یا شریکان لرې خو ته ورباندې خبر نه یې؟

نو په دې مقام کښې به د ایت شریف حاصل داسې راوځيږي چې

ای مشرکانو! ایا تاسو بل چا ته نه بلکې یو پیغمبر ته د الله ﷻ په صفاتو او شئوناتو باندې خبر ورکوئ؟ ایا تاسو ته د پیغمبر غوندې وحې رانازلیږي؟

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۰۳؛ زاد المسیر ج۷ ص۱۰۷

ج: دوهم تفسیر د [الزخرف:۴۵] ایت د مضمون سره ډېر ښه سلېښنت اخلي هغه دا چې:

لکه څنګه چې الله ﷻ د نبي کریم ﷺ په شمول هیڅ پیغمبر د دې دپاره نه دی استولی چې د غیر الله عبادت دې وکړی شي همدارنګه یې هیڅ پیغمبر د دې دپاره هم نه دی استولی چې د الله ﷻ ولدیت نه دې دعوت وچلوي.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولدیت درلودی نو د هر چا څخه وړاندې به یې ورباندې خپل پیغمبران (په عبادت کښې اول نمره ګان بندګان) خبر کړي وی چې زه ولدیت لرم. عجیبه ده چې ټول پیغمبران متفق دي چې الله ﷻ نه شریک لري او نه ولدیت، حال دا چې مشرکان (په ضلالت کښې اول نمره بندګان) ورته هم په شریک او شریکانو قول کوي او هم ورته په ولدیت قائل دي، سبحان الله عما یقولون علواً کبیراً.

دا استثناء منقطعه ده

۶ـ که څه هم په ﴿ إِلَّا مَن شَهِدَ بِٱلْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو جائزه ګڼلې ده چې د "إلا" توری د متصلې استثناء دپاره شي[1]، خو بهتره دا ده چې دلته ذکر شوی د "إلّا" توری د منقطعې استثناء دپاره شي[2].

یعني کوم بوتان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر د شفاعت په تمه عبادت او بلنه کوي هغوی د جنس شفاعت کولو ملکیت او توان نه لري او نه پکښې د شفاعت کولو استعداد شته دی. مګر هغه کسان د شفاعت کولو استعداد لري کوم چې په حق (توحید) سره شهادت وايي او په توحید معتقد وي حال دا چې دوی پوهېږي هم، چې شهادت یې په حقه او اخلاص سره دی، نو بوازې همدوی به د خپل استعداد څخه کار واخلي او مستحقینو ته به شفاعت وکړي او بس.

یو إعرابي تحلیل

۷ـ که څه هم مفسرین کرام متفق دي[3] چې په ﴿ وَقِيلِهِۦ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴾ کښې د "قِيل" کلمه مصدر ده او ضمیر یې نبي کریم ﷺ ته راجع دی چې وړاندېنې متصل ایت کښې ورته په ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم ﴾ کښې په خطاب سره اشاره ده، او همدارنګه ټول متفق دي چې د ﴿ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴾ جمله د همدغه "قِيل" دپاره مقوله ده.

مګر د ذکر شوي ﴿ وَقِيلِهِ ﴾ په إعراب کښې علماء کرام زښت ډېر اختلاف لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې: "قِيلِهِ" مجرور دی او په وړاندېنې [الزخرف:۸۵] ایت کښې په

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۳۹۲؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۸۱؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۲۲
(۲) تفسير الطبري ج۲۵ ص۱۰۵
(۳) زاد المسير ج۷ ص۱۰۹؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۰۵

﴿ اَلسَّاعَةِ ﴾ باندې عطف دی چې په "وَعِنْدَهٗ عِلْمُ قِیلِهٖ" سره ترې تعبیر کېدلی شي، او حاصل یې هاغسې راځېږي څنګه چې ورته د "مطلب خلاصه" عنوان لاندې اشاره شوې ده.

ب: د ځینو نورو علماوو کرامو نظر په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

اول: دلته په ﴿ وَقِیلِهٖ ﴾ کښې د "وَ" توری د سوګند دپاره دی.

دوهم: د سوګند جواب مقدر دی چې په "لَاَنْصُرَنَّهٗ عَلٰی هٰؤُلَاءِ" سره ترې تعبیر کولی شو.

درېیم: په همدغه مقدر جواب باندې په راتلونکي ایت کښې د ﴿ فَسَوْفَ یَعْلَمُوْنَ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: زه د پیغمبر ﷺ په دې خبره چې: "ای ربه! یقینًا دغه کفار داسې قوم دی چې عناد نیولي دي او په دلایلو سره هم ایمان نه راوړي او په دوامداره توګه د اسلام د ترقۍ مخنیوی کوي" سوګند یادوم چې هرومرو به زه خپل پیغمبر ته نصرت ورکړم او همدغه کفار به د ذلت سره مخامخ کړم ترڅو زما د پیغمبر شکایت رفعه شي.

تبصره

۸ـ مونږ ته دوهم تحلیل په زړه پورې برېښي، د همدې کبله مو د ایت په ترجمه کښې غوره کړی دی، او دا څکه چې د یو پلوه متبادر دی او د بله پلوه عین مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده هغه دا چې: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ یَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِی ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾ [الفرقان: ۳۰] یعنې او پیغمبر وایې چې: ای زما ربه! زما قوم دغه قرآن کریم پرېښودل شوی نیولی دی (عقیده او عمل ورباندې نه کوي).

او اول تحلیل نه ردوو د همدې کبله مو د مطلب په خلاصه کښې تر نظر لاندې نیولی دی.

د "الزُخرف" سورت ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زیاته مرسته غواړو.

آمِینَ یَا رَبَّ الْعَالَمِینَ.

۱۴۲۳/۸/۵ هـ ق - ۱۳۸۱/۷/۱۹ هـ ش.

الدخان (٤٤)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "الدُّخَان" دی چې د همدې سورت د [۱۰] ایت څخه اخستل شوی دی، یا په بل عبارت: دا سورت د نورو سورتونو څخه په همدغه نامه سره جدا شوی دی.

۲_ د دې سورت إعداد په لاندې ډول دی[۱]:

الف: د ایتونو تعداد یې نهه پنځوس (۵۹) دی[۲].

ب: د کلماتو شمېر یې درې سوه او شپږ څلوېښتو (۳۴۶) ته پورته شوی دی.

ج: د حروفو تعداد یې یو زرو څلور سوه او یو دېرشو (۱۴۳۱) ته رسېږي.

۳_ د دې سورت ټول ایتونه په اتفاق سره مکي ایتونه دي[۳] او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، مګر یوازې په [۱۵] ایت کښې یې څه اختلاف شته، چې د ځینو علماوو کرامو په نزد په مدینه کښې نازل شوی دی[۴].

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو غوندې په عمده توګه په عقیدوي احکامو پورې ارتباط نیسي، اما په دنیاوي او أُخروي تهدیداتو باندې او همدارنګه په ترغیباتو باندې هم اشتمال لري. بالآخره نبي کريم ته پکښې تسلي ورکړه شوې ده چې مطمئن اوسه الله ﷻ به تاته د خپل وخت په کافرانو باندې داسې غلبه درکړي لکه څنګه یې چې موسی ﷺ ته په فرعونیانو باندې غلبه ورکړې وه. یا په بل عبارت: هغه سورت د نبي کريم ﷺ په شکایت باندې مشتمل وه او د نصرت وعده پکښې ورکړه شوې وه [الزخرف: ۸۸]، او په دې سورت کښې د موسی ﷺ د شکایت ذکر نازل شوی دی او هم یې د نصرت موندلو صورت ښودل شوی دی [الدخان: ۲۲].

۵_ دا سورت (الدُّخَان) د وړاندېني سورت (الزُّخْرُف) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه مکي سورتونه دي او دواړه په ﴿ حمٓ ﴾ سره شروع شوي دي.

ب: په دواړو سورتونو کښې د قرآن کريم اعجاز او ځینو خواصو ته اشاره شوې ده.

ج: دواړه د کفارو دپاره په دنیاوي او أُخروي تهدیداتو باندې مشتمل دي.

د: په دواړو کښې نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ۝٢ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ۝٣ فِيهَا يُفْرَقُ

(۱) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۲۶؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۳۰۶
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۰۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۷؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۸۳
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۲۵

كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ أَمْرًا مِّنْ عِندِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴿٧﴾ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] په څرګند کتاب (قرآن کريم) باندې سوګند دی چې:

[۳] يقينًا دا کتاب (بل چا نه بلکې) مونږ په مبارکه شپه کښې نازل کړی دی (نو) يقينًا مونږ ډاروونکي ياستو (چې نه قبلوونکي خلک به يې د سخت عذاب سره مخامخ کړو).

[۴] په دې (مبارکه شپه) کښې د حکمت څخه ډک هر کار.(د لوح محفوظ څخه) رابېلاوه شي (او د اجراء دپاره پرښتو ته ورکول کېږي).

[۵] (مونږ په امر حکيم سره) داسې کار (اراده کوو) کوم چې زمونږ د پلوه وي. يقينًا مونږ (تا لره د پيغمبر په حيث) استوونکي ياستو.

[۶] (البته) د دې دپاره چې ته د خپل رب ﷻ د پلوه (د ټولو عالمونو په ارتباط) رحمت وګرځې، يقينًا ستا رب ﷻ (د خلکو د اقوالو) اورېدونکی (او په احتياجاتو باندې يې) پوهېدونکی دی.

[۷] (چې همدی ﷻ) د اسمانونو او ځمکو او د هغو مخلوقاتو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجود دي.

(ای خلکو!) که تاسو يقين کوونکي ياست (د يقين کولو استعداد په تاسو کښې شتون لري نو په ذکر شوي ارشاد باندې يقين او باور وکړئ).

[۸] په حقه معبود نه شته مګر همدی ﷻ دی چې ژوندي کول کوي او هم مړه کول کوي، او (همدارنګه) ستاسو رب دی او ستاسو د پخوانيو پلرونو رب (او پالونکی) هم دی.

[۹] (ای پيغمبره!) کفار يقين کوونکی نه دی) بلکې په شک کښې (په داسې حال پراته دي چې لوبې کوي (او ساتېری کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنی سورت (الزخرف) د کفارو په تهديد باندې ختم شوی وه چې که تاسو په قرآن کريم باندې عقيده خپله نه کړئ نو ډېر ژر به په خپله غلطيا باندې پوه شئ، خو د دغه وخت پوهه به تاسو ته هيڅ ګټه ونه شي رسولی. دا سورت (الدُّخان) په ترغيب باندې پيل شوی دی، چې قرآن کريم برکتناک کتاب دی چې عقيده خپلول ورباندې په ګټه تمامېږي نه په ضرر، لکه چې تاسو خيال کوئ.

نو د مطلب خلاصه يې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته د قرآن کریم څه نور اختصاصي صفات هم قرائت کړه، ترڅو وربانديې عقیده کلکه وساتي او یا وربانديې عقیده خپله کړي. هغه دا.

۱ـ دا قرآن کریم داسې کتاب دی چې د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي. او دا ځکه چې دغه کتاب د هغو تورو څخه جوړ دي د کومو څخه چې د خلکو کلامونه جوړېږي لکه ﴿ حٰمٓ ﴾ او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول مخلوقات ورسره په یوه ایت کښې هم سیالي نه شي کولی او نه به یې وکړي. که بالفرض المحال دا کتاب د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی او پیغمبر ﷺ د خپله خانه جوړ کړی وی ـلکه چې مشرکان خیال کويـ نو یو سیال لا څه چې ډېر سیالان به یې درلودلي وی. په همدې بنیاد مونږ وایو چې:

الف: په دغه واضحه او څرګند کتاب باندې سوګند دی چې مونږ دا مبارک کتاب په مبارکه شپه کښې په مبارک پیغمبر (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی. او دا ځکه چې: یقیناً مونږ په همدغه مبارک کتاب سره د خلکو ډاروونکي یاستو چې ایمان وربانديې راوړي اوـ د برکاتو څخه یې ګټه پورته کړي، که نه نو د ډېرو بدو عواقبو سره به مخامخ کړی شي.

ب: قرآن کریم داسې یو برکتناک کتاب دی چې د نزول دپاره یې مونږ مبارکه شپه انتخابه کړې ده، په کومه کښې چې هر فیصله شوی او حکمتي کار د لوح محفوظ څخه جدا کاوه شي ترڅو ورته د کال په اوږدو کښې عملي بڼه ورکړه شي.

ج: په دغه حکمتي کار سره مونږ هغه کار اراده کوو چې د بل چا د پلوه نه بلکې زمونږ د نزد څخه ورته صورت ورکولی کېږي، چې قرآن کریم هم د همدې قبیلې څخه دی.

د: ای پیغمبره! مونږ ځکه ذکر شوی مبارک کتاب رانازل کړ چې یقیناً مونږ تا لره د پیغمبر په صفت استوونکي یاستو، ترڅو نه د ټولو مخلوقاتو دپاره د خپل رب ﷻ د پلوه رحمت وګرځې.

هـ: یقیناً ستا رب ﷻ د خپلو مخلوقاتو د سوالونو قبلوونکی (اورېدونکی) دی برابره خبره ده چې سوالونه یې د حال په ژبه صورت نیسي او یا د قال په ژبه، او همدارنګه د ټولو په اړتیاوو باندې پوه دی.

و: ستا رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو او هم د هغو مخلوقاتو رب او پالونکی دی کوم چې د اسمانونو او ځمکو ترمنځ موقعیت لري.

نو څرنګه چې ستا رب ﷻ د دغو مخلوقاتو مادي اړتیاوې پوره کوي همدارنګه یې د دوی معنوي اړتیاوې هم د نظره نه دي غورزولې، نو ځکه یې تاته د نبوت تاج درپه سر کړ او د پیغمبر په حیث یې ورولېږلې، او هم یې دربانديې مبارک کتاب درنازل کړ ترڅو ترې د معنوي غذا استفاده وکړي.

ز: ای بنیادمانو! که تاسو یقین کوونکي یاست او د یقین کولو استعداد درکښې موجود وي، نو په ذکرو شوو حقائقو باور او یقین وکړئ.

ح: څرنګه چې د ټولو مخلوقاتو پالونکی یوازې ستاسو رب ﷻ دی او بس، نو په حقه معبود هم نشته مګر یوازې همدی ﷻ دی. او همدارنګه یوازې همدی ﷻ مړه کول او ژوندي کول کوي (چا نه

روح وربښي او د چا څخه يې اخلي).

ط: ای بنیادمانو! همدغه رب ﷻ ستاسو رب او پالونکی دی او همدارنگه ستاسو د پخوانیو پلرونو رب او پالونکی هم دی، او یوازې همدی ﷻ د عبادت لایق دی او بس.

۲_ ای پیغمبره! کفار او عنادي مشرکان ذکرو شوو دلایلو ته نه گوري او په الله ﷻ باندې د توحید عقیده نه خپلوي، بلکې دوی په ډېر لوی شک او اشتباه کښې په داسې حال پراته دي چې خپلو ساتېریو او لوبو ته پکښې ادامه ورکوي.

توضیحات

۱_ په ﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: څرنگه چې قرآن کریم په درویشتو کلونو کښې نازل شوی دی نو علماوو کرامو يې په یوه مبارکه شپه کښې د نازلولو دوه معناوې کړې دي چې د [البقرة:۱۸۵] ایت لاندې هم ورته د الله ﷻ په توفیق اشاره شوې ده. هغه دا چې:

اول: په یوه مبارکه شپه کښې الله ﷻ د لوح محفوظ څخه د دنیا اسمان ته نازل کړ او هلته يې په بو مقام کښې کېښود چې "بیت العزة" نومېږي، چې د دې مقام څخه بیا په درویشتو کلونو کښې څمکې ته رانازل شو[۱].

دوهم: په مبارکه شپه کښې د قرآن کریم په نزول باندې شروع شوې ده او په درویشتو کلونو کښې يې اختتام موندلی دی[۲].

ب: د دغې مبارکې شپې په تعین کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو باندې وېشلی شوي دي:

اول: جمهور او اکثر علماء کرام وایي چې دغه مبارکه شپه د "لیلة القدر" څخه عبارت ده[۳].

دوی په خپل همدغه مطلب باندې زښت ډېر دلایل اقامه کړی دی[۴] خو مونږ يې یوازې د یوه دلیل په ذکر اکتفاء کوو هغه دا چې: الله ﷻ په [البقرة:۱۸۵] ایت کښې په صراحت سره فرمایلي دي چې قرآن کریم د روژې په میاشت کښې نازل کړی شوی دی (نه د شعبان په میاشت کښې) او په [القدر:۱] ایت کښې يې صراحت کړی دی چې قرآن کریم مونږ په "لیلة القدر" کښې نازل کړی دی. لنډه دا چې قرآن کریم په رمضان کښې نازل شوی او په رمضان کښې په بله شپه کښې نه بلکې د قدر په شپه کښې نازل شوی دی، نه د شعبان په نیمایي شپه کښې.

دوهم: خینې علماء کرام وایي چې دغه مبارکه شپه د شعبان د میاشتې د منځنۍ شپې څخه عبارت ده[۵]. خو دغو علماوو کرامو په کوم قوي دلیل باندې استدلال نه دی نیولی ترڅو د هغو

(۱) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۴۷
(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۸۴
(۳) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۰۸؛ البحر المحیط ج۹ ص۳۹۷
(۴) التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۲۳۸؛ اضواء البیان ج۷ ص۳۱۹
(۵) روح المعاني ج۲۵ ص۱۱۰

دلایلو مقابله وکړی شي په کومو باندې چې لومړی دلې علماوو کرامو استدلال نیولی دی، بلکې د دوی استدلال په مراسیلو او کمزورو احادیث باندې ولاړ دی[1].

ج د دغې مبارکې شپې د برکاتو څخه یوه برکت ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴾ [القدر: ۳] یعنې د دغې یوې شپې عبادت د څه کمو څلورو اتیاوو (۸۴) کالو د عبادت څخه بهتر دی، البته هغه کلونه په کومو کښې چې "ليلة القدر" شامله ونه ګڼله شي.

د. که څوک وایي چې: په ﴿ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴾ کښې د "فِيهَا" ضمیر ذکرې شوې ﴿ لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾ ته راجع دی، نو ﴿ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴾ د کوم کار څخه عبارت دی او راجدا کول یې څه معنی؟

مونږ وایو چې: دغه ایت شریف عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د پر بنه تفسیر کړی دی چې: «يُكْتَبُ مِنْ أُمِّ الْكِتَابِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ مَا يَكُونُ فِي السَّنَةِ مِنْ رِزْقٍ أَوْ مَوْتٍ أَوْ حَيَاةٍ أَوْ مَطَرٍ حَتَّى يُكْتَبُ الْحَاجُّ يَحُجُّ فُلَانٌ وَيَحُجُّ فُلَانٌ»[2] یعنې د قدر په شپه کښې د لوح محفوظ څخه هغه ټول کارونه په لیک سره راجدا کولی کېږي لکه روزي، باران، مرګ یا ژوند (او داسې نور) په کومو باندې چې د الله ﷻ د پلوه فیصله کړی شوې وي چې په جاري کال کښې دې اجراء کړی شي، آن تردې چې حج کوونکی هم لیکل کېږي چې سږ کال به فلانکی او فلانکی حج کوي.

د الله ﷻ هر کار د حکمت څخه ډک او محکم (فیصله کړی شوی) دی چې هیڅوک یې مخنیوی نه شي کولی، نو د همدې کبله ورته د "حَکِيم" لقب ورکړی شوی دی.

هـ. که څه هم خینو علماوو کرامو د ذکرو شوو دواړو دلو ترمنځ تطبیق کړی دی چې وایي: د لوح محفوظ څخه هر یو کار د شعبان په منځنۍ شپه کښې په لیکلو سره راجدا کېږي او د قدر په شپه کښې پرښتو ته د اجراء دپاره ورسپارل کېږي[3]؛ مګر مونږ ته دغه تطبیق د ایت شریف څخه مخالف بربښي دا څکه چې په ایت شریف ﴿ يُفْرَقُ كُلُّ ﴾ کښې صراحت شوی دی چې جدا کول د قدر په شپه کښې صورت نیسي. نه د شعبان په نیمایي کښې.

که څه هم د شعبان د میاشتې د نیمایي د فضائلو په ارتباط خینې صحیح احادیث روایت شوی دی[4]، مګر په دې باره کښې هیڅ صحیح حدیث نه دی روایت شوی چې د لوح محفوظ څخه په دغې میاشت کښې هغه مضمون صورت نیسي کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده[5].

د اعراب یو تحلیل

۲ـ خینو مفسرینو کرامو جائزه ګڼلې ده چې په ﴿ إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ۝ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾ کښې د

(۱) تفسیر ابن کثیر ج ۴ ص ۱۳۷
(۲) الدر المنثور ج ۷ ص ۳۹۹
(۳) تفسیر البغوي ج ۴ ص ۱۴۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۵۸۹
(۵) اضواء البیان ج ۷ ص ۳۱۹

﴿ رَحۡمَةٗ ﴾ کلمه د ﴿ مُرۡسِلِينَ ﴾ دپاره مفعول به وګرځي[1]، يعنې يقينًا مونږ ستا د رب ﷻ د پلوه د رحمت استوونکي ياستو.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا کلمه به ورته "مفعول لهٗ" وي، يعنې يقينًا مونږ تا لره د پيغمبر په حيث د دې دپاره استوونکي ياستو چې ته د خپل رب ﷻ د پلوه ټولو عالمونو ته رحمت وګرځې.

په همدې مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ﴾ [الأنبياء:١٠٧] يعنې او مونږ ته نه يې استولی مګر د ټولو عالمونو دپاره رحمت.

﴿ فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ يَغۡشَى ٱلنَّاسَۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[١٠] نو (د کفارو په هکله) داسې ورځې ته منتظر شه چې اسمان (پکښې) په ښکاره لوګي (دود) سره رانګ وکړي.

[١١] داسې لوګی چې ټول خلک به پټ کړي (او خلک به وايي چې) دغه ډېر دردناک عذاب دی.

[١٢] ای زمونږ ربه! زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړه، يقينًا مونږ (ستا په پيغمبر) ايمان راوړونکي ياستو.

[١٣] (ای پيغمبره!) کفارو ته به څنګه د پند اخستل شتون ولري حال دا چې يقينًا دوی ته (په معجزاتو سره) څرګند لېږلی شوی (پيغمبر) ورغلی دی (او دوی ترې انکار کړی دی).

[١٤] نو دوی ترې مخونه واړول (او ورته شا يې کړه) او دوی وويلې چې: (دا رښتياني لېږلی شوی نه دی بلکې) زده کړی شوی ليونی دی (ليونی شاګرد دی).

[١٥] يقينًا مونږ د لږ وخت دپاره (ستاسو څخه) د دې عذاب لرې کوونکي ياستو، خو بې شکه تاسو (مونږ ته يا پخواني کفر ته) ګرځېدونکي ياست.

[١٦] (ای پيغمبره!) داسې ورځ ياده کړه چې مونږ (پکښې) سخت نيول وکړو، ډېر لوی سخت نيول، يقينًا مونږ (د کفارو څخه په دنيا او آخرت کښې) انتقام اخستونکي ياستو.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د دلايلو په اقامه کولو سره کفار هڅولي شوي وه چې د الله ﷻ په توحيد باندې عقيده وکړي. په دې ايتونو کښې د تهديداتو په نازلولو سره هغوی هڅولی کېږي چې په توحيد باندې معتقد جوړ شي.

[1] المحرر الوجيز ج١٤ ص٢٨٥

يادونه

الله ﷻ په ﴿ يَوْمَ تَأْتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴾ کښې مشرکان او کفار په يوه عذاب سره تهديد کړي دي چې په راتلونکي وخت کښې به يې وربانديې ورنازل کړي، او د همدغه عذاب څخه يې په "دُخَان" سره تعبير کړی دی.

د دغه عذاب په کيفيت او د نزول په وخت کښې علماء کرام په متعددو ډلو سره ويشلی شوي دي[۱] خو مونږ ترې دوه مثالونه ذکر کوو، چې د يوې ډلې په سر کښې رئيس المفسرين عبدالله بن عباس رضي الله عنهما واقع دی[۲] او د بلې ډلې په سر کښې عبد الله بن مسعود ﷺ قرار لري[۳].

څرنګه چې ايتونه په لږ-لږ تاويل سره د دواړو ډلو تفسيرونه تحمل کولی شي نو مونږ يې د الله ﷻ په توفيق د هرې ډلې د تفسير مطابق په لاندې ډول جدا جدا د مطلب خلاصه او توضيحات ليکو:

د لومړۍ ډلې د تفسير خلاصه

د دې ډلې د تفسير مطابق يې د مطلب خلاصه داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! څرنګه چې مشرکان د دلايلو د اورېدلو څخه په لوی شک کښې پراته دي او واقعياتو ته د عبثياتو په نظر ګوري، نو ته هغوی ته په يوه کلک عذاب سره اطلاع ورکړه چې په راتلونکي وخت کښې به وربانديې ورنازل کړی شي. هغه دا:

۱ـ ته هغې ورځې ته منتظر اوسه چې هغه لاندې صفات لري:

الف: په دې ورځ کښې به په اسمان يو څرګند لوګی راوړي چې ټوله فضا به وربانديې ډکه شي او ټول خلک به پټ کړي.

خو دغه لوګی به مؤمنانو ته هيڅ ضرر نه رسوي بې د دې چې دوی ته به د زکام کيفيت ورپېښ کړي، ته به وايې چې د زکام په مرض اخته شوي دي. اما کفارو ته به ذکر شوی لوګی ډېر سخت عذاب وګرځي آن تردې چې دوی به په يوه خوله چيغې وهي چې:

ب: دا خو ډېر دردناک عذاب دی، ای زمونږ ربه! زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړه، يقيناً مونږ ستا په توحيد باور کوونکي ياستو او پيغمبران دې منو، مونږ پوه شوو چې دغه عذاب په مونږ باندې زمونږ د شرکي او کفري عقيدې د کبله نازل شوی دی، مونږ د دغې عقيدې څخه توبه تائب ياستو.

۲ـ ای پيغمبره! په دغې ورځ کښې به کفار په دروغو وعده وکړي چې مونږ ايمان راوړو او د کفري او شرکي عقيدې څخه بېزار ياستو. خو:

الف: هغوی به څنګه پند قبول کړي او د کفري عقيدې څخه به لاس واخلي حال دا چې هغوی نه څرګند پيغمبر ورغلی وه، چې په معجزاتو او براهينو سره يې نبوت په اثبات رسېدلی وه مګر هغوی

(۱) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۲۶۳؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۳۰؛ روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۸
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۸۵
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۴

دوی معتقد نه شوه او ایمان یې ورباندې رانه وړ

۲ــ بلکې د پیغمبر د قبول څخه یې مخونه واړول او دروغجن لقبونه یې ورباندې کېښودل. د مثال په توګه: کله به یې ویل چې دا پیغمبر نه دی بلکې د چا شاګرد دی چې استاذ یې ورته سبا او بېګا ورزده کوي او بیا یې په موږ باندې لولوي. او کله به یې ویل چې دا لېونی دی، د لېوني خبرو اعتبار وړ نه دی.

۳ــ اې پیغمبره! کفارو ته زموږ د پلوه ووایه او خبر ورکړه چې: یقیناً موږ د لږ وخت دپاره د دوی عذاب لرې کوونکي یاستو چې دا دنیاوي عذاب دی دائمي عذاب نه دی، مګر تاسو پوه شئ چې یقیناً تاسو موږ ته راتلونکي یاستئ؛ چې زموږ په حضور کښې به د خپلو کړو وړو د سزا د ګاللو دپاره ودرولی شئ؛ البته چې موږ ته به ستاسو راستنېدل په هغې ورځ کښې صورت ونیسي په کومه ورځ کښې چې موږ کلک نیول وکړو د بر لوی کلک نیول، چې نه به څوک د خپل ځان د نجات کومه وسیله ومومي او نه به زموږ نیول اختتام پیدا کوي. او دا ځکه چې یقیناً موږ په دغې ورځ کښې د کفارو څخه د دوام په توګه انتقام اخستونکي یاستو.

د لومړي تفسیر توضیحات

۱ــ په ﴿بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾ کښې د "دُخان" کلمه خپله حقیقي معنی ورکوي چې لوګی (دود) دی، کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾ [حم السجدة ۱۱] یعنې بیا الله ﷻ (د پیدا کولو سلسله) اسمان ته په داسې حال متوجه کړه چې هغه د یوه لوګي (دود) په شکل موجودیت درلود.

ته به وایې چې د قیامت په نژدېکت سره به په ګراره-ګراره په اسمان کښې د خپل اصلیت نښې څرګندې شي.

۲ــ په ﴿يَغْشَى النَّاسَ﴾ کښې د ﴿النَّاسَ﴾ کلمه د ټولو خلکو څخه عبارت ده کوم چې په هغه وخت کښې ژوندي وي.

۳ــ د دغه لوګي (دود) په هکله عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ویلي دي چې: «يَخْرُجُ الدُّخَانُ فَيَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكْمَةِ وَيَدْخُلُ فِي مَسَامِعِ الْكُفَّارِ وَالْمُنَافِقِ حَتَّى يَكُونَ كَالرَّأْسِ الْحَنِيذِ»[۱] یعنې یو لوګی (دود) به راښکاره شي، نو مؤمن به د زکام غوندې یو کیفیت ونیسي (لکه چې د زکام مرض نیولی وي)، او دا (لوګی) به د کافر او منافق په غوږونو کښې ننوځي آن تردې چې د هر یوه سر به د وریت کړی شوي (کباب شوي) سر غوندې وګرځي.

۴ــ کوم څوک وایي چې: په ﴿رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ﴾ کښې د ﴿الْعَذَابَ﴾ څخه مقصد د لوګي (دود) عذاب مطلب دی چې د قیامت د لویو نښو څخه دی. نو پوښتنه دا ده چې په

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۴۰۷

دغه وخت کښې خو د توبې دروازه بندېږي او ایمان نه قبلېږي، نو ایا په هغه وخت کښې به د مشرکانو دا غوښتنه صحت ولري چې: ای ربه! مونږ مؤمنان یاستو زمونږ څخه عذاب لرې کړه؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:١٥٨] ایت لاندې تېر شوي دي چې د توبې دروازه د مغرب څخه د لمر په راختلو سره بندېږي، حال دا چې ذکر شوی "دُخَان" به د هغه څخه وړاندې رامنځته شي چې لمر د مغرب څخه راوخېژي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ته توجه وکړئ:

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا» الحديث[1]. یعنې یقینًا قیامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو ترې تاسو وړاندې لس علامات وګورئ، نو لوګی یې یاد کړ، او دجال او دابة الأرض او د لمر راختل د خپل مغرب څخه او داسې نور.

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ﴾ کښې د "قَلِيل" کلمه د کوم لږ وخت څخه عبارت ده چې الله ﷻ پکښې د کفارو څخه د عذاب (دُخَان) لرې کوونکی دی؟

مونږ وایو چې: لږ وخت په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیر کېدلی شي:

الف: د "دُخَان" د مرحلې تېرېدنه د همدغه لږ وخت څخه عبارت ده چې سمدستي وروسته د قیامت د علاماتو څخه د بلې علامې د راښکاره کېدو وخت رارسېږي.

ب: دغه لږ وخت د دنیاوي ژوند څخه عبارت دی چې وروسته ورپسې دائمي ژوند ورروان دی، همدې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ قُلْ مَتَـٰعُ ٱلدُّنْيَا قَلِيلٌ ﴾ [النساء:٧٧] یعنې ای پیغمبره! ووایه چې د دې دنیا متاع ډېر لږ شی دی، هیڅ شی یې دوامداره نه دی.

۶ـ په ﴿ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴾ کښې د ﴿ عَآئِدُونَ ﴾ کلمه د "رَاجِعُوْنَ" معنی ورکوي[2]، لکه چې په بل ایت کښې وړاندې صراحت شوی دی چې: ﴿ كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ ﴾ [الأنبياء:٩٣] یعنې ټول خلک خاص مونږ ته د حساب کتاب دپاره رجوع کوونکي دي.

۷ـ په ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ﴾ کښې د ﴿ يَوْم ﴾ کلمه د ﴿ عَآئِدُونَ ﴾ دپاره ظرف ده او د قیامت د ورځې څخه عبارت ده[3]. یعنې ای کفارو! مونږ د لږ وخت دپاره ستاسو څخه د عذاب پورته کوونکي یاستو خو دا د عفوې معنی نه ورکوي بلکې په یقین سره تاسو مونږ ته په داسې ورځ کښې رجوع کوونکي یاست په کومه کښې چې مونږ سخت نیول کوو ډېر لوی سخت نیول، نو بې شکه هلته مونږ ستاسو څخه انتقام اخستونکي یاستو.

د دوهمې ډلې د تفسیر خلاصه

د دې ډلې تفسیر مطابق یې د مطلب خلاصه داسې راځي چې:

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٩٢

(٢) تفسير القرطبي ج٦ ص١٣٢

(٣) الدر المنثور ج٧ ص٤٠٨

۱_ ای پیغمبره! ته هغې ورځې ته منتظر اوسه چې په مشرکانو باندې الله ﷻ داسې سخته وچکالي ورولي او د داسې لوږې سره یې مخامخ کړي چې له ډېرې لوږې به یې په سترګو جالونه غوړېدلي وي او د اسمان طرف هوا به ورته خړه پړه او لوغړنه برېښي حال دا چې واقعیت به هغسې نه وي.

۲_ دغه وچکالي به د مکې مشرکان احاطه کړي او دېته به یې مجبور کړي چې په چیغو چیغو او یوه خوله ووایي چې دا خو ډېر دردناک عذاب دی.

۳_ او هم به ووایي چې: ای زمونږ ربه! د دغې وچکالۍ مخه زمونږ څخه واړوه او پراخي رابانديې راوله چې یقیناً مونږ ستا په پیغمبر باندې باور کوونکي او یقین کوونکي یاستو.

۴_ ای پیغمبره! مشرکانو ته به څنګه پند حاصل شي او څنګه به ایمان راوړي او بالآخره دوی به څنګه د ایمان د راوړلو په وعده وفا وکړي، حال دا چې دوی ته پیغمبر په ښکاره توګه ورغلی دی او خپل رسالت یې ورته په معجزاتو سره اثبات کړی دی خو د دې سره-سره دوی ورته شا کړې ده، او حتی تهمت یې وریاندې ولګاوه چې دا سړی (محمد ﷺ) د چا شاګرد دی چې د هغه څخه یې روزمره زده کوي او په مونږ باندې یې سبا او بېګا لولوي. بلکې دوی همدغه حقاني پیغمبر ته د لیوني او جادوګر لقبونه هم ورکړه او د معجزاتو د اثر لاندې واقع نه شوه.

۵_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

یقیناً مونږ ستاسو څخه د لږ وخت دپاره د دغې وچکالۍ لرې کوونکي یاستو، خو تاسو به په خپله وعده باندې ونه درېږئ او ایمان به رانه وړئ بلکې بیا به خپله پخوانۍ کفري او شرکي تګلاره تعقیبه کړئ. یا په بل عبارت: تاسو په دغه صورت کښې په یقین سره خپل کفر ته تاوېدونکي یاست او په خپله وعده باندې نه درېدونکي یاست.

۶_ ای پیغمبره! مشرکان زمونږ د پلوه په دې باندې هم مخاطب کړه چې: یقیناً مونږ ستاسو څخه د دغو کفریاتو او بې لوظیو انتقام اخستونکي یاستو او دائمي دوزخ ته مو وراچوونکي یاستو، البته په هغې ورځ کښې چې کله مونږ کلک نیول وکړو ډېر لوی کلک نیول.

د دوهم ډول تفسیر توضیحات

۱_ په ﴿يَوْمَ تَأْتِي ٱلسَّمَآءُ﴾ کښې د ﴿ٱلسَّمَآءُ﴾ د کلمې څخه اسمان لور ته هوا مطلب ده[۱]، نه هغه اسمان کوم چې د ځمکې مقابل دی.

۲_ په ﴿بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾ کښې د "دُخَان" کلمه د حقیقي لوګي څخه عبارت نه ده، بلکې هغه ګرد او خړوالی ترې مطلب دی کوم چې د وږي سړي په سترګو ورخورېږي[۲]، او ټوله دنیا ورته لوګنه (لوغړنه) برېښي.

۳_ په ﴿يَغْشَى ٱلنَّاسَ﴾ کښې د ﴿ٱلنَّاسَ﴾ د کلمې څخه یوازې قریش او د مکې مشرکان مطلب

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲۵ ص۱۲۲

(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص ۲۸۶

دي[۱]. کومو ته چي نبي کريم ﷺ ښېراکړې وه چې اې ربه! په دغو مشرکانو باندې سخته قحطي ورنازله کړې لکه څنګه چې تا د يوسف ﷺ په قوم باندې ورنازله کړې وه.

د نبي کريم ﷺ دغه ښېرا ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د [الزخرف:۴۹] ايت لاندې رانقله شوې ده، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي

۴ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو د مشرکانو څخه ذکره شوې وچکالي بالکل لرې کړه چې، هغوی د ژوند پوري ورباندې بيا ورغله. حال دا چې په ﴿ إِنَّا كَاشِفُوا ٱلْعَذَابِ قَلِيلاً ﴾ کښې: ﴿ قَلِيلاً ﴾ د کلمې څخه لږ وخت څرګندېږي؟

ځواب وايو چې: د ﴿ قَلِيلاً ﴾ معنی دا ده چې مشرکان به ډېر ژر خپلې کفري عقيدې ته وروګرځي، که څه هم وچکالي ترې ډېر لږ وخت لرې کړی شي، پاتې خولا ډېر وخت.

د الله ﷻ وينا واقعيت مونده کړ، چې د وچکالی د لرې کولو سره تقريباً جوخت هغوی بيا خپله کفري او شرکي عقيده تعقيب کړه او د خپل لوظ څخه وګرځېدل. لکه چې په همدې مطلب باندې په ﴿ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴾ کښې د ﴿ عَآئِدُونَ ﴾ کلمه دلالت کوي.

۵ـ په ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ د کلمې د متعلق په اړه مفسرينو کرامو زښت ډېر احتمالات ليکلي دي[۲]، خو دا احتمال بهتر برېښي چې ذکره شوې کلمه په ﴿ مُنتَقِمُونَ ﴾ پورې تعلق ونيسي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴾ څخه د بدر غزا مطلب ده[۳]، چې ډېر مشرکان پکښې ووژلی شوه او ډېر پکښې اسيران شوه.

تبصره

د ذکرو شوو دوارو تفسيرونو د ترجيح صورت حال په لاندې ډول دی:

۱ـ ځينې مفسرين کرام ـ چې په سر کښې يې العلامه ابن کثير قرار لري ـ وايي چې لومړی ډول تفسير غوره دی[۴]. او په هغه حديث باندې هم استدلال نيسي په کوم کښې چې د ابن صياد قيصه د احاديثو په کتابونو کښې ذکره ده[۵]، چې نبي کريم ﷺ ورته د "دُخَان" په هکله پوښتنه راجع کړه: که بالفرض د دغې کلمې څخه تېر شوی لوګی مطلب وی نو پوښتنه به يې ورته نه وی راجع کړې.

۲ـ ځينې نور دوهم تفسير ته ترجيح ورکوي، چې د دوی په لومړي سر کښې شيخ المفسرين العلامه ابن جرير الطبري واقع دی[۶].

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۳۱
(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۰
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۲
(۴) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۳۹
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۰ ، صحيح مسلم ج۲ ص۲۹۷
(۶) تفسير الطبري ج۲۵ ص۱۱۴

٢ـ خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ذکرو شوو دواړو تفسیرونو ترمنځ د ترجیح وجوه ونه لټولی شي ځکه چې دواړه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې 'دُخَان' به دوه صورتونه ولري[1]، یو صورت به يې پخوا تېر شوی وي او دوهم صورت به يې په آینده کښې د قیامت د بوې علامې په حیث تحقق ومومي. او ایتونه د څه تاویلاتو په ملحوظ د دواړو تفسیرونو تحمل کولی شي.

﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوٓا۟ إِلَىَّ عِبَادَ ٱللَّهِ
إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَن لَّا تَعْلُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ إِنِّىٓ ءَاتِيكُم بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّى
عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ لِى فَٱعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ
هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا
إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا۟ مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا۟ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ
ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ وَمَا كَانُوا۟ مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ
﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى
ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم مِّنَ ٱلْءَايَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌا۟ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾﴾

[١٧] او یقیناً مونږ (د دې زمانې) د کفارو څخه مخکښې د فرعون قوم د امتحان لاندې واقع کړی وه او هغوی ته باکرامته (معزز) پیغمبر ورغلې وه (چې موسی ﷺ نومېده).

[١٨] (موسی ﷺ فرعونیان مخاطب کړه چې): ماته د الله ﷻ بندګان (بني اسرائیل) راکړئ (چې زه یې د خپله خانه سره د شام په لور بوخم. ای فرعونیانو!) یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر پیغمبر یم.

[١٩] او (هم یې مخاطب کړه) چې تاسو په الله ﷻ باندې لويې مه کوئ (په پیغمبر باندې یې ایمان راوړئ) بې شکه زه تاسو ته د څرګند دلیل (برهان) راوړونکی یم.

[٢٠] او یقیناً زه په خپل رب ﷻ او ستاسو په رب ﷻ (الله ﷻ) سره د دې څخه پنا غواړم چې تاسو مې رجم (او سنګسار) کړئ.

[٢١] او که چرته تاسو ماته عقیده نه کوئ (ایمان راباندې نه راوړئ) نو ما (د بني اسرائیلو په شمول) جدا کړئ (اجازه راکړئ چې مونږ شام ته لاړ شو).

[٢٢] نو (هغوی انکار ته ادامه ورکړه او) موسی ﷺ خپل رب ﷻ وباله، چې یقیناً دغه

[1] التحرير والتنوير ج١٤ ص٢٨٦؛ شرح النووي على مسلم ج٢ ص٣٩٣؛ تفسير القاسمي ج١٤ ص٣٧٢

(فرعونیان) جرم کوونکي (جنایتکار) قوم دی (ای ربه! سخت عذاب وربانديې نازل کړه).
[۲۳] نو (الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړه او توصیه یې ورته وکړه چې): زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې بوځه (د مصر څخه یې وباسه خو اګاه اوسه چې:) یقیناً تاسو تعقیب کړی شوي یاست (فرعونیان درپسې در روان دي).
[۲۴] او (ای موسی!) دریاب (د همـا وهلو او د لارو د جوړېدلو څخه وروسته) پرانیستی (ولاړ) پرېږده، یقیناً فرعونیان (د الله ﷻ په علم کښې) غرق کړی شوی لښکر دی.
[۲۵] (نو الله ﷻ هغوی هلاک کړه او) ته ګوره چې څومره ډېر (شیان) یې پرېښودل چې د باغونو او چینو څخه عبارت دی.
[۲۶] او هم د کښتونو او معززو ځایونو څخه.
[۲۷] او هم د داسې نعمت څخه چې فرعونیان پکښې خوشالي کوونکي (او تکبر کوونکي) وه.
[۲۸] (ای پیغمبره! مونږ د مجرمانو سره) دغه ډول (چال چلند کوو)، او (مونږ د فرعونیانو څخه ذکر شوي شیان واخستل او) بل قوم (بني اسرائیلو) ته مو وریا ورکړه.
[۲۹] نو په فرعونیانو باندې نه اسمان وژړل او نه ځمکې، او نه هغوی وه چې مهلت ورکړی شوی وي.
[۳۰] او یقیناً مونږ بني اسرائیلو ته د سپکوونکي عذاب څخه نجات ورکړې.
[۳۱] (البته چې دا عذاب ورته) د فرعون د پلوه (متوجه وه)، یقیناً فرعون اوچتېدونکی (متکبر او هم) د حد څخه د تجاوز کوونکو د جملې څخه وه.
[۳۲] او یقیناً مونږ د پوهې په بنیاد بني اسرائیلو ته (د خپلې زمانې) په عالمونو باندې غوره والی ورکړی وه (چې د پیغمبرانو سلسله مو په همدوی کښې جاري ساتلې وه).
[۳۳] او یقیناً مونږ بني اسرائیلو ته د معجزاتو څخه هومره ورکړې وې په کومو کښې چې څرګند امتحان (او څرګند نعمت) وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعونیانو په ذکر سره نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپل قوم په بې لوظۍ باندې ډېر مه متاثر کېږه چې په خپله ژمنه وفا نه کوي او د عذاب د لرې کولو سره سم بېرته خپل پخواني کفر ته ادامه ورکوي، او دا څکه چې:

۱ـ کفار ټول یو ملت دی چې پخواني او وروستني یو هم په خپلو ژمنو نه درېدلي دي او نه به ودرېږي. د مثال په توګه، مونږ ستا د زمانې د کفارو څخه پخوا فرعونیان د موسی ﷺ په ورلېږلو سره د ازمېښت لاندې واقع کړي وه. هغه دا چې:

الف: هغوی ته د کرامت څخه ډک پیغمبر (موسی ﷺ) ورغلی وه، او خپل رسالت یې ورته د معجزاتو په ښودلو سره په اثبات رسولی وه او بیا یې مخاطب کړي وه چې:

ب: ای فرعونیانو! تاسو د کفریاتو څخه لاس واخلئ او د توحید عقیدې ته راوګرځئ.

ج: ماته بني اسرائيل راکړئ چې زه يې د شام ټاټوبي ته بوځم، دوی د الله ﷻ بندګان دي او تاسو حق نه لرئ چې د دوی سره د غلامۍ او بندګۍ چال چلند وکړئ.

د: ای فرعونیانو! زه ستاسو دپاره امانتدار پیغمبر یم، په کوم شي سره چې زه رالیږلی شوی یم هغه مې درته هو بهو او کټ مټ دروررساوه.

ه: نو په همدې بنیاد تاسو په ماباندې لویي او تکبر مه کوئ چې د پیغمبر په حیث مې ونه منئ، او دا ځکه چې په ماباندې تکبر کول په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې خپل ځان اوچت ګڼل دي.

و: یقیناً زه ستاسو دپاره د ځرګندو دلایلو او معجزاتو راوړونکی یم، ما تاسو ته خپل رسالت په اثبات رسولی دی او په راتلونکي کښې به يې هم درته په کراتو مراتو سره په اثبات ورسوم.

۲ـ د ذکرې شوې خطابي څخه وروسته فرعونیانو موسی ﷺ تهدید کړ چې که ته خپله تګلاره بدله نه کړې او د خپل دعوت څخه لاس وانخلې نو ضرور به ته زمونږ د پلوه ووژلی شې بلکې په کاڼو به دې ووژنو او سنګسار به دې کړو.

۳ـ نو موسی ﷺ یو ځل بیا هغوی مخاطب کړه چې:

الف: یقیناً زه په خپل رب ﷻ (چې ستاسو رب هم دی) پنا اخلم چې تاسو مې ووژنئ او یا مې سنګسار کړئ. یا په بل عبارت: ستاسو د تهدید په مقابل کښې ما خپل ځان په خپل رب ﷻ سپارلی دی.

ب: زه تاسو ته یو ځل بیا وایم چې: که ایمان راباندې نه راوړئ (اولنۍ غوښتنه مې نه پوره کوئ) نو د بني اسرائیلو په شمول مې د دې وطن څخه جدا کړئ (دوهمه غوښتنه خو مې ومنئ) چې خپل ټاټوبي ته لاړ شو.

۴ـ فرعونیانو د موسی ﷺ یوه غوښتنه هم ونه منله او خپلو کفریاتو او تهدیداتو ته يې ادامه ورکړه، نو ځکه موسی ﷺ خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای ربه! یقیناً دغه فرعونیان مجرمان خلک دي او په خپلو کفریاتو باندې ډېر زیات کلک دي نو ترهغه به ایمان رانه وړي ترڅو چې دردناک عذاب وګوري، نو زما سوال دا دی چې مهلک عذابورباندې ورنازل کړې.

الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ چې په نژدې وخت کښې به ورباندې دردناک عذاب ورنازل کړم، نو توصیه يې ورته وکړه چې:

اول: ای موسی! ته زما بندګان (بني اسرائیل) په شپه کښې د مصر څخه وباسه خو په دې باندې پوه شه چې تاسو تعقیب کړی شوي یاست، ډېر ژر به درپسې فرعوني لښکر درشي خو تاسو وارخطا کیږئ مه، تاسو د نجات خاوندان یاست.

دوهم: ای موسی! کله چې ته دریاب ته ورسېدې او د فرعونیانو د پلوه محاصره شوې نو په دغه وخت کښې په خپله همسا باندې دریاب ووهه ترڅو پکښې تاته د نجات لارې جوړې شي چې وچې کلکې به وي، په دغه وخت کښې مه د غرق څخه ډارېږه او مه د فرعونیانو د اسارت څخه.

دربم: ای موسی! کله چې ته د خپلو پیروانو سره په همدغه معجزانه لارو باندې د دریاب څخه تېر
خوا ته پوره پوری تلې نو دریاب په خپل حال ارام پرېږده، ذکري شوي لارې مه ورانوه. او دا څکه چې:
څلورم: فرعونیان تاته نه شي دربوره پوری تلی بلکې دوی په همدغه دریاب کښې غرق کړی شوي دي.
۵_ ای پیغمبره! مونږ د موسی ﷺ د سوال په مطابق په فرعونیانو باندې د غرقولو نقشه عملي
کړه او ټول مو پوپنا کړه، نو ته وګوره چې څومره نعمتونه یې په خای پرېښودل؟ مثلاً:
الف: څومره باغونه او څومره چینې؟
ب: څومره کښتونه او څومره باکرامته مقامونه او مانۍ؟
ج: څومره نور بې شمېره نعمتونه؟ چې فرعونیان به پکښې په تکبر سره ګرځېدل راګرځېدل، او
هم به یې ورباندې افتخار کاوه، په ټوکو ټکالو به لګیا وه.
۶_ ای پیغمبره! کله چې زمونږ اراده وشي نو مونږ د کفارو سره دغسې چال چلند کوو او په دغه
ډول سره یې هلاکوو او خپل نعمتونه ترې اخلو. مونږ د کفارو معاندینو (فرعونیانو) څخه خپل
نعمتونه واخستل او همدغه ډول نعمتونه مو د هغوی څخه په غیر بل قوم (بني اسرائیلو) ته ورکړه.
دغسې کار مونږ په هر وخت کښې کولی شو نو ستا د زمانې کفار باید د فرعونیانو څخه د
عبرت درس زده کړي او د کفري او شرکي عقیدې څخه لاس واخلي.
۷_ فرعونیانو ته د هلاکت په وخت کښې هیڅ ناصر او کومکي مونده نه شو چې نجات ورکړي
او نه ورته مالونه او ثروتونه په درد ولګېده. لنډه دا چې:
الف: په هغوی باندې نه اسمان وژړل او نه ځمکې، بلکې دغه دواړه ورباندې خوشاله شوه چې د
شره یې خلاص شوه، او نه په هغوی کښې څه خیر وه چې هغو دواړو یې ارمان کړی وی.
ب: همدارنګه هغوی ته هیڅ مهلت هم ونه کړی شو البته کله یې چې د هلاکت وخت ورسېد او
نېټه یې پوره شوه.
۸_ ای پیغمبره! مونږ بني اسرائیلو ته د هغه سپک کوونکي عذاب څخه نجات ورکړ کوم چې
هغوی ته د فرعون د پلوه متوجه وه، چې نارینه اولادونه به یې د دوی په وړاندې ذبحه کول او
ښځینه اولادونه به یې ورته ژوندي پرېښودل.
یقیناً چې فرعون په خپل وخت کښې ډېر زیات سرکشه او تکبر کوونکی وه، او په دې باندې
علاوه په بدیو کښې هم د انساني حده تجاوز کوونکی وه.
۹_ برسېره په نجات باندې، مونږ بني اسرائیلو ته د خپلې زمانې په ټولو عالمونو او قومونو
باندې غوره والی ورکړ، چې د پیغمبرانو لړۍ مو په همدوی کښې جاري وساتله او سیادت مو
همدوی ته ورپه برخه کړ. او دا څکه چې: مونږ پوهېدو چې همدوی په حاضر وخت کښې د غوره
والي مستحق دي او هم پوهېدو چې په آینده کښې به دوی د همدغه غوره والي حق په خای نه کړي
او د ډېرو تقصیراتو به مرتکب وګرځي (لکه چې همداسې وشوه).
۱۰_ په دې باندې علاوه مونږ بني اسرائیلو ته داسې معجزانه نعمتونه ورکړه چې د یو پلوه

نعمتونه وه او د بله پلوه پکښې څرګند امتحان نغښتی وه. د مثال په توګه، من او سلوی مو پرې ورنازل کړه او د وچې کلکې ډبرې څخه مو ورته بهېدونکې اوبه جارې کړې او داسې نور.

توضیحات

۱_ د فرعونیانو د بې لوظۍ او په ژمنه باندې د نه درېدلو څو مثالونو ته په [الأعراف:۱۳۳] ایت کښې اشاره شوې ده نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

۲_ که څه هم الله ﷻ په بل ایت کښې د فرعون د پلوه د موسی ﷺ تهدید په قتل سره نازل کړی دی چې: ﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ ﴾ [المؤمن: ۲۶] یعنې ما پرېږدئ چې موسی ووژنم؛ مګر داسې معلومېږي چې په رجم سره به یې هم تهدید کړي وي، د همدې کبله په ﴿ وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي ﴾ الآية- کښې د موسی ﷺ د پلوه د رجم څخه هم د پنا غوښتنه راحکایت شوې ده.

اعتزال څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُواْ لِي فَٱعْتَزِلُونِ ﴾ کښې د "اِعْتَزِلُوا" کلمه د "اِعْتِزَال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د یوه شي څخه د څنګ کولو معنی ورکوي[۱]. خو په دې مقام کښې لاندې معناوې درلودلی شي:

الف: د ضرر څخه څنګ کول[۲]. یعنې که تاسو په ما باندې ایمان نه راوړئ نو اقلاً د ضرر رسولو څخه خو مې څنګ وکړئ او په قتل او رجم سره مې مه تهدیدوئ.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۰۵] ایت لاندې لیکلي دي چې موسی ﷺ د فرعون څخه دوه غوښتنې درلودې، یوه ایمان راوړل، او بله د بني اسرائیلو خوشې کول، نو په ﴿ فَٱعْتَزِلُونِ ﴾ کښې دوهمې غوښتنې ته اشاره ده.

یعنې ای فرعونیانو! که تاسو زما یوه غوښتنه نه منئ نو بله غوښتنه خو مې ومنئ او ما د بني اسرائیلو په شمول پرېږدئ چې خپل اصلي وطن (شام) ته لاړ شو.

د "رَهْوًا" معنی

۴_ په ﴿ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ﴾ کښې د "رَهْو" کلمه د پښو بېرته کولو ته وضعه شوې ده[۳]، خو په دې مقام کښې د "مرهوّ" معنی ورکوي. یعنې دریاب بېرته (پرانستلی) پرېږده، ترڅو پکښې فرعونیان غرق کړی شي چې یقینًا دوی د الله ﷻ په علم کښې غرق کړی شوی لښکر دي.

دلته بل قوم د چا څخه عبارت دی؟

۵_ په ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴾ کښې د ﴿ قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴾ بل قوم څخه بني اسرائیل مراد دي لکه چې په [الشعراء:۵۹] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۵
(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۲
(۳) القاموس المحیط ج۲ ص۴۰۴

هلته مونږ د الله ﷻ په توفيق سره تحقيق کړی دی چې په ايتونو کښې د کوم وطن باغونه او چينې مرادې دي؟ د مصر او که د شام، او که د ټولې دنيا؟؛ نو هيله ده چې هلته يو ځلې مراجعه وکړی شي ترڅو دا مقام ښه واضحه وګرځي.

يو اعرابي تحليل

٦ـ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ په اعراب کښې مفسرينو کرامو متعدد تحليلونه ليکلي دي خو مونږ ته دا بهتره برېښي چې دلته د "ک" توری په مقدر "نفعل" پورې تعلق ونيسي چې ظهور به يې داسې صورت ونيسي چې: "كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ" يعنې مونږ د مجرمانو (کفارو) سره دغسې کار کوو.
مونږ ځکه ذکر شوی تقدير خوښ کړ چې په بل ايت کښې ورباندې تقريباً صراحت شوی دی چې: ﴿ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ [الصافات:٣٤] يعنې يقيناً مونږ د مجرمانو (کفارو) سره دغه ډول کار کوو.

ايا اسمان او ځمکه ژاړي؟

٧ـ د ﴿ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ ﴾ لاندې تفسيرونه ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَهُ بَابَانِ بَابٌ يَصْعَدُ مِنْهُ عَمَلُهُ وَبَابٌ يَنْزِلُ مِنْهُ رِزْقُهُ فَإِذَا مَاتَ بَكَيَا عَلَيْهِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمْ ﴾ (الآية)»[1] يعنې هيڅ مؤمن نه دی مګر هغه ته دوه دروازې دي چې د يوې دروازې څخه يې نېک عملونه پورته خېژي او د بلې دروازې څخه يې روزي رانښکته کېږي، نو کله چې مؤمن سړی وفات شي نو دواړه دروازې ورباندې ژاړي.
عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) ذکر شوی حديث شريف شرحه کړی دی[2]، چې لنډه خلاصه يې داسې راځي:
اول: هر چا ته په اسمان کښې يوه دروازه شته چې د هغې څخه يې روزي رانښکته کېږي او د همغې په ذريعه يې نېک اعمال پورته خېژي. (شايد چې په ذکر شوي حديث کښې به د همدغې يوې دروازې څخه د دې کبله په دوه وو دروازو سره تعبير شوی وي چې دوه کارونه ورباندې کېږي. (جامع))
دوهم: کله چې مؤمن وفات شي نو ذکره شوې اسماني دروازه يې بنده شي د همدې کبله ورباندې اسمان ژاړي.
درېيم: همدارنګه ورباندې هغه ځمکه هم ژاړي په کومه باندې به چې نوموړي متوفی لمونځ اداء کاوه او الله ﷻ به يې ورباندې يادلوه.
څلورم: فرعونيانو نه په ځمکه کښې کوم صالح عمل درلود او نه د دوی د پلوه اسمان ته څه خير پورته کېده. نو ځکه ورباندې نه ځمکې وژړل او نه اسمان.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٦١
(٢) الدر المنثور ج٧ ص٤١١

ب: خيني مفسرين كرام وايي چې ذكر شوى ايت شريف د بې پروايي څخه كنايه دى[1]. يعنې د فرعونيانو په هلاک سره نه اسمان راوغورزېد او نه پرې ځمكه وچاوده. حال دا چې هغوى دومره لوى متكبرين وه، تابه ويل چې اسمان هغوى درولى دى او ځمكه هغوى د چاودنې څخه ساتلې ده.

ج: زمونږ په فكر دغه تفسير به د اشارة النص په ملحوظ مراد وي، نو د وړاندېني ماثور تفسير سره څه منافات نه لري.

﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ۝٣٤ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ ۝٣٥ فَأْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ۝٣٦ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ أَهْلَكْنَٰهُمْ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ۝٣٧ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ۝٣٨ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝٣٩ إِنَّ يَوْمَ ٱلْفَصْلِ مِيقَٰتُهُمْ أَجْمَعِينَ ۝٤٠ يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۝٤١ إِلَّا مَن رَّحِمَ ٱللَّهُ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٤٢﴾

[۳۴] بې شكه دغه (مشركان) هرومرو وايي چې:

[۳۵] دا (زمونږ عاقبت) نه دى مگر زمونږ (همدا) ړومبى مرگ دى، په داسې حال كښې چې مونږ (بيا ژوندي كړى شوي او) خواره كړى شوي نه ياستو.

[۳۶] نو (د پيغمبر په شمول اى مؤمنانو!) تاسو زمونږ (پخواني مړه شوي) پلرونه راولئ (راژوندي كړئ) كه تاسو (د بعث بعد الموت په خبره كښې) رښتيني ياست.

[۳۷] (اى پيغمبره!) ايا د دې زمانې كفار (په مالونو او قوتونو كښې) بهتر دي او كه د تُبع (پاچا) قوم، او (يا) هغه كفار كوم چې د تُبع د قوم څخه وړاندې تېر شوي دي؟

دوى مو (ټول د كفرياتو د كبله) هلاک كړه، يقينًا دوى (ټول) مجرمان (او جنايتكاران) وه.

[۳۸] او مونږ اسمانونه او ځمكې او هغه مخلوقات كوم چې د دواړو ترمنځ موجود دي، د لوبې كوونكي په حيث نه دي پيدا كړي (دا عبث نه دي).

[۳۹] دا دواړه (د منځنې مخلوق په شمول) مونږ نه دي پيدا كړي مگر په حقه سره (حكمتونه پكښې مرموز دي)، خو د خلكو اكثريت نه پوهېږي (دا ټول ورته عبثيات برېښي).

[۴۰] يقينًا د فيصلې ورځ (قيامت) چې ده د ټول خلكو (د بيا راژوندي كېدلو) تاكلى وخت دى (تغير پكښې صورت نه شي نيولى).

[۴۱] (دا) داسې ورځ ده چې يو دوست به (پكښې) د بل دوست څخه د هيڅ شي (عذاب) مخنيوى نه شي كولى، او نه به د دوى سره مرسته وكړى شي.

[1] تفسير روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۴؛ تفسير زاد المسير ج۷ ص۱۱۶

[۴۲] مګر هغه څوک (د عذاب څخه نجات موندلی شي) چې الله ﷻ پرې مهرباني وکړي، یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني [الدخان: ۹] ایت مضمون دا وه چې مشرکان د بعث بعد الموت څخه په شک کښې پراته دي، بیا د هغه ارتباط د کبله د فرعون څه حالات نازل شوه کوم چې د وړاندېنیو ایتونو د مجموعې لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوی دی.

په دې ایتونو کښې ذکر شوي مضمون ته بیا د بحث مخ اړولی شوی دی او د مشرکانو عقیده راحکایته شوې او رده شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بعث بعد الموت په ارتباط یو ځل بیا په خپل اُمت باندې څه مطالب قرائت کړه:

۱ـ دغه د دې زمانې فرعونیان (کفار) د بعث الموت په هکله وایي او عقیده لري چې:

الف: زمونږ د ژوند انجام او عاقبت بل شی نه دی مګر همدغه لومړی مرګ دی چې زمونږ ژوند ته خاتمه ورکوي، د دې مرګ څخه وروسته په مونږ باندې بل هیڅ حالت راتلونکی نه دی.

ب: لنډه دا چې مونږ د دغه مرګ څخه وروسته راژوندي کړی شوي نه یاستو چې د قبرونو څخه راپاځولی شو او یو ځل بیا په ځمکه خواره واره کړی شو.

ج: ای د بعث بعد الموت مدعیانو! که تاسو په خپله دعوه کښې رښتیني یاست نو تاسو زمونږ مړه شوي پخواني تېر شوي پلرونه بېرته راولئ او خپل رب ﷻ ته سوال وکړئ چې هغوی بېرته راژوندي کړي. او که نه نو مونږ ستاسو په خبرو باور نه شو کولی.

۲ـ ای پیغمبره! په ذکرې شوې عقیدې باندې په کلکو پاتې کېدلو سره مشرکان په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت کندې ته ورغورزوي. ایا مونږ د همدغې کفري عقیدې په ادامې سره پخواني کفار نه دي هلاک کړي؟ ایا د دې زمانې کفار د مال او ثروت د حیثه بهتر دی او که د تُبع پاچا قوم؟ ایا د دې زمانې کفار ډېره سرمایه لري او که د تُبع پاچا د قوم څخه وړاندې نورو کافرانو ډېره او غوره سرمایې او قوتونه درلوده لکه عادیان، ثمودیان او نور؟.

خو دغه ټول مونږ هلاک کړه ځکه چې یقیناً هغوی ټول مجرمان او جنایتکاران قومونه وه او په خپلو جرمونو او جنایتونو باندې کلک ولاړ وه، ترڅو چې پوهېنا شوه، نو په کار دي چې د دې زمانې کفار د هغوی څخه د عبرت درس واخلي.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ خو اسمانونه او ځمکې او هغه مخلوقات چې د دغو دواړو ترمنځ شتون لريْ عبث نه دي پیدا کړي، مونږ خو لوبې کوونکي نه یاستو چې دنیا په پای کښې د حساباتو تصفیه ونه لري او فقط په مرګ سره اختتام مونده کړي.

بلکې مونږ اسمانونه او ځمکې نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره چې زښت ډېر حکمتونه پکښې نغښتي دي. مګر د خلکو اکثریت نه پوهېږي او د ټولې دنیا پیدایښت ته د عبثیاتو او لوبو په نظر

ګوري او وايي چې نه بيا ژوندون شته او نه حساب کتاب.

۴_ اې پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه د مشرکانو اعتراض رد کړه او ووايه چې: د ټولو خلکو د بيا ژوندي کېدلو ټاکلی وخت د فيصلې ورځ ټاکلې شوې ده چې هرڅوک به د خپلو کړو وړو د محاسبې سره مخامخ شي، که بالفرض د بعث بعد الموت دپاره د دنياوي ورځو څخه کومه ورځ ښودلې شوې وی نو بيا به د هغوی اعتراض په خای وی چې زمونږ پخواني پلرونه راژوندي کړئ.

دغه د بيا ژوندون دپاره ټاکلې ورځ د قيامت ورځ ده او د لاندې صفاتو درلودونکې ده:

الف: په دې ورځ کښې هيڅ يو دوست د بل دوست څخه د څه عذاب مخنيوی نه شي کولی او نه يې شفاعت کولی شي.

ب: هلته هيڅوک د بل چا سره نصرت او کومک نه شي کولی مګر هله چې الله ﷻ ورباندې رحم وکړي، چې يا يې شفاعت په برخه کړي او يا يې څه کومک په نصيب کړي. او دا ځکه چې: يقيناً الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکي دي هيڅوک ورباندې زور نه شي اچولی، او هم ډېر مهربان دی ايماندارانو عاصيانو ته د شفاعت د قبول چانس او شفاعتګرو ته يې د شفاعت کولو اجازه ورکوي.

توضيحات

۱_ په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ الآية- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: که څوک وايي چې په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د "هِيَ" ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې د دغه ضمير په مرجع کښې لاندې دوه احتماله شتون درلودلی شي[1]:

اول: چې دا ضمير د "غَاقِبَة" کلمې ته راجع شي کومه چې وړاندې په صراحت سره ذکره نه ده بلکې حُکماً ذکره ده چې بحث په همدغه عاقبت کښې راروان دي. يعنې کفار وايي چې: زمونږ د ژوند عاقبت او انجام همدغه اولنی مرګ دی او بيا ژوندون نشته.

دوهم: چې دا ضمير په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د "مَوْتَة" کلمې ته راجع شي، کومه چې وروسته ذکره ده. دلته که څه هم اضمار قبل الذکر راځي خو نحويان يې په دغسې مورادو کښې جائز ګڼي لکه چې د الله ﷻ په توفيق د [المؤمن:۳۷] ايت لاندې ورباندې څه رڼا اچولې شوې ده.

ب: که څوک وايي چې مرګ خو د ټولو په اتفاق همدغه يو مرګ دی چې هر ساکښ يې ضرور څکونکی دی، نو په څه لحاظ همدغه مرګ ته د اولنې مرګ لقب ورکړی شو، ايا دوهم مرګ شته؟

مونږ وايو چې:

اول: د "اول" يا "أُولى" کلمه په عربي کلام کښې په دوه ډوله استعمالېږي[2]:

يو دا چې په مقابل کښې يې دوهم وي لکه چې په سوال کښې ورته اشاره شوې ده، او بل دا چې په مقابل کښې يې دوهم موجوديت ونه لري لکه چې وايي: "فُلَانٌ حَجَّ أَوَّلَ حَجِّ لَمْ مَاتَ" يعنې

---

[1] روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۶. البحر المحيط ج۹ ص۴۰۵
[2] تفسير ابي السعود ج۸ ص۶۳. تفسير الكشاف ج۴ ص۲۷۹

فلانکي سړي حج اداء کړ اولنی حج، او بیا مړ شو.

نو په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلۡأُولَىٰ ﴾ کلمې څخه دوهم استعمال مراد دی.

دوهم: دلته د مرګ څخه هغه حالت مطلب دی په کوم کښې چې د ژوند خاوند نه وي موجود شوی، الله ﷻ فرمايي: ﴿ كَيۡفَ تَكۡفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمۡ أَمۡوَٰتٗا فَأَحۡيَٰكُمۡ ﴾ [البقرة:۲۸] یعنې ای کفارو! تاسو څنګه په الله ﷻ سره کفر اختیاروئ حال دا چې تاسو مړه وئ (روح درکښې موجودیت نه درلوذ) نو الله ﷻ تاسو ژوندي کړئ او روح یې درکښې پو کړ.

د دې جواب په ملحوظ به یې حاصل داسې راوخېژي چې: زمونږ مرګ نه دی مګر اولنی مرګ دی چې په تعقیب یې ژوندون صورت نیسي، اما زمونږ د دغه دوهم مرګ په تعقیب ژوندون صورت نه نیسي چې مونږ د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شو.

تبصره

۲_ مونږ ته اول استعمال بهتر برېښي څکه چې په راتلونکي [الدخان:۵۶] ایت کښې ذکره شوې کلمه په اتفاق سره په هغه مرګ کښې استعماله شوې ده په کوم باندې چې دنیاوي ژوند ختمېږي.

په همدې مطلب باندې د ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُنشَرِينَ ﴾ تعقیب هم دلالت کوي، یعنې حال دا چې مونږ بیا ژوندي کړی شوي او د حشر په میدان کښې خواره واره کړی شوي نه یاستو.

تُبع څوک وه؟

۳_ په ﴿ أَهُمۡ خَيۡرٌ أَمۡ قَوۡمُ تُبَّعٖ ﴾ کښې د ﴿ تُبَّعٖ ﴾ د کلمې په هکله مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي[۱]، که د چا اوږدو بحثونو او قیصو ته زړه نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په همدې اړه د څه لنډو معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو[۲] چې تفسیر ورسره زیات تړاو لري:

الف: د ﴿ تُبَّعٖ ﴾ کلمه د یَمن د هر یوه پاچا لقب دی[۳] لکه چې د فارس هر یو پاچا د کسری په لقب یادېږي او داسې نور.

ب: خو په دې مقام کښې د یَمن د پاچاهانو څخه هغه پاچا ته اشاره ده کوم چې د عیسی ؑ څخه پخوا تېر شوی دی او په موسی ؑ باندې یې تر څه وخته پورې ایمان نه وه راوړی خو څه وخت وروسته یې ورباندې ایمان راووړ، او د ده په ذریعه یې قوم او پیروانو هم ایمان قبول کړ.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسُبُّوا تُبَّعًا فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ أَسْلَمَ»[۴] یعنې تاسو تُبع ته کنځل مه کوئ څکه چې یقیناً نوموړی مسلمان شوی وه (او د موسی ؑ دین یې قبول کړی وه).

ج: خو کله چې نوموړی وفات شو ـ رحمه الله ـ نو د څه وخت څخه وروسته یې قوم بېرته کفر ته

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۴۵؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۵۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۴۳

(۳) التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۲۴۹، صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۴۳

واوربنت او د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري يې پيل کړه.

د. په نتيجه کښې وربانديې الله ﷻ داسې ورخوشي کړ چې ځينې پکښې هلاک شوه او متباقي خلک د دنيا په ښارونو کښې تيت پرک او خواره واره وګرځېده. د همدغې قيصې څه بيان ته په [سبأ ۱۵_ ۲۱] ايتونو کښې اشاره شوې ده.

ه. د قريشو توجه څکه د تُبع قوم ته ورواروله شوه چې په دوی کښې يې شهرت درلود او هغوی هم د دوی غونډې عريان وه، نو دوی ودارولي شوه چې د نعمتونو ناشکري مه کوئ او توحيد ته راجع شئ هسې نه چې د تُبع د قوم غونډې عذاب دربانديې نازل کړی شي، تاسو خو په هغوی باندې څه بهتري او افضليت نه لرئ، ايا تاسو د هغوی څخه په مال او ثروت کښې زيات ياست؟

﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلْمُهْلِ يَغْلِي فِي ٱلْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّواْ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَٰهُم بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ ۖ وَوَقَىٰهُمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِّن رَّبِّكَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾﴾

[۴۳] يقيناً د زقوم ونه (ميوه يې) چې ده.
[۴۴] د ډېر غټ ګنهګار (کافر) خوراک دی.
[۴۵] د تيلو د خيرې غونډې ده، چې د کفارو په ګېډو کښې به خوټېږي.
[۴۶] لکه د ډېرو ګرمو اُوبو خوټېدل.
[۴۷] (خازنانو ته به وويلی شي چې): دا غټ کافر ونيسئ نو د دوزخ برابر (منځ) ته يې ورټېلوهئ.
[۴۸] بيا يې د سر د پاسه د ډېرو ګرمو اوبو عذاب ورتوی کړئ (ورواړوئ).
[۴۹] (او تخجيلاً ورته وواياست چې دا) عذاب وڅکه، يقيناً ته (په خپل ګومان په دنيا کښې) عزتمند (او) باکرامته وې.
[۵۰] يقيناً دا هغه عذاب دی کوم چې تاسو (په دنيا کښې) وئ چې شک به مو پکښې کاوه.
[۵۱] يقيناً (په دغې ورځ کښې) متقيان (د ټولو مکروهاتو څخه) په أمن ځای کښې دي.
[۵۲] په باغونو او چينو کښې دي.

[۵۳] د نازکو او پیړو وربښمنو څخه به په داسې حال کښې اغوندي چې یو به بل ته مخامخ کېناستونکي وي (دوی به مینه او محبت کوونکي وي).

[۵۴] دغه ډول (به نور نعمتونه هم ورکړو) او هم به ورسره تورسترګې غټې سترګې ښځې جوړه (او ملګرې) کړو.

[۵۵] جنتیان به په جنت کښې هر ډول میوجات په داسې حال کښې راغواړي چې (د کمبود او نشتوالي څخه به یې) آمن درلودونکي (بې غمه) وي.

[۵۶] جنتیان په جنت کښې (د ابد دپاره) مرګ نه څکي، مګر وړاندې مرګ (چې پخوا یې په دنیا کښې څکلي وه)، او الله ﷻ به یې د دوزخ د عذابه (په دائمي توګه) وساتي.

[۵۷] (دا ټولو نعمتونه به جنتیانو ته) ستا د رب ﷻ د فضل د کبله (ورکړی شي).

(ای پیغمبره!) دغه (چې ذکر شو) همدا ډېر لوی بری دی.

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قیامت ورځې ته د یوم الفصل لقب ورکړی شوی وه، په دې ایتونو کښې همدغه لقب بـه پوره واضحه شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه هغه دا:

۱_ کله چې په دغې ورځ کښې ټولې قضایا حل او فصل کړی شي نو ټول خلک به په دوه وو غټو ګروپونو وویشلی شي چې یو به د متقیانو ګروپ وي او بل به د غیر متقیانو کفارو ګروپ وي، چې د دواړو ګروپونو حالات به په لاندې ډول سره صورت ونیسي:

۲_ غیر متقیـان (کفار) به د سختو عذابونو او مشکلاتو سره مخامخ شي. د مثال په توګه:

الف: د هغوی خوراک به هلته د یوې ډېرې ترخې ونې میوه وي کومه چې د دوزخ په منځکښې زرغونه شوې ده او ښاخونه یې په ټولو دوزخونو کښې خواره واره دي، دغه میوه زقوم نومېږي.

ب: د زقوم لُعاب او زېښنلې شوې اوبه به داسې خیرنې او ختېنې وي لکه د تېلو خیری او ختې کومې چې د تېلو د لوښې په آخر کښې پاتې کېږي.

ج: دغه د زقوم زېښنلې شوې اوبه به د کفارو په ګېډو کښې داسې خوټېږي لکه چې په یوه دیګ کښې اوبه خوټېږي د کوم لاندې چې تېز اور بلېږي.

د: اور ته د وراچولو په وخت کښې به د الله ﷻ د پلوه موظفو پرښتو ته امر وکړی شي چې: دغه کافر ونیسئ او سر یې د پښو سره پیوسته کړئ نو بیا یې د دوزخ منځ ته ورټېل وهئ او پکښې ورګوزار یې کړئ.

ه: بیا ورته په سر باندې دوزخي خوټېدونکې اوبه ورواړوئ او د دغو خوټېدونکو اوبو په عذاب یې معذب کړئ.

و. په عین حال کښې ورته د استهزاء او تخجیل په غرض ووایاست چې: دغه عذاب وڅکه!، یقیناً همدا ته معزز او د کرامت څښتن یې، چې په دنیا کښې دې خپل ځان ته همدغه لقبونه خوښ

کړي وه، ایا نن ورځ ته همدغه لقبونه لري؟.

ز: دا هم ورته وواياست چې: دغه عذابونه هغه دي د کومو په هکله به چې تاسو په دنیا کښې شکونه کول او عقیده به مو درلوده چې دغه به هیڅکله واقع نه شي. عقیده به مو وربانديې نه خپلوله، ایا اوس باوري شوئ؟.

۳ـ ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې به بالمقابل متقیان او مؤمنان په زښتو ډېرو نعمتونو کښې ژوند کوي او په ډېرې خوشالۍ سره به پکښې ګرځي راګرځي. مثلاً:

الف: یقیناً متقیان (پرهېزګاران) به په داسې ځایونو کښې استوګن وي چې هیڅ خطر به ورته متوجه نه وي او په دائمي توګه به په امان کښې وي.

ب: هغوی به د رنګارنګ میوجاتو په باغونو کښې اوسېږي چې په شاوخوا به یې چینې بهېږي، لکه د اوبو، شودو، شاتو او شرابو چینې.

ج: هغوی به د ډول-ډول ورېښمنو ښکلو لباسونه اغوندي چې ځینې به د نریو ورېښمو او ځینې نور به د غټو ورېښمو ځخه جوړ وي، او په عین حال کښې به یو تربله مخامخ ناسته ولاړه کوي او یو به بل ته شا نه وراړوي چې په خفګان او ناراضیتوب باندې یې دلالت وکړي. یا په بل عبارت: د جنتیانو ترمنځ به زړه بداوی شتون ونه لري.

د: همدارنګه به مونږ جنتیانو ته زښت ډېر نعمتونه نور هم ورکړو چې په دنیا کښې د هیچا په زړه کښې لا هم نه دي تېر شوي.

ه: هلته به مونږ د جنتیانو سره داسې ښځې جوړه کړو کومې چې غټې سترګې ولري او په عین حال کښې به یې د سترګو تور ډېر زیات تور وي او هم به یې د سترګو سپین تک سپین وي. یا په بل عبارت: ښې ډولي سترګې به ولري.

و: هغوی به په جنت کښې د هر ډول میوجاتو غوښتنې کوي چې سمدستي به ورته ورکولی کېږي، خو په عین حال کښې به هغوی د میوجاتو د عدم موجودیت ځخه په امن کښې وي، چې نوموړي میوجات د دنیا د میوجاتو غوندې موسمي نه دي چې کله وي او کله نه وي.

ز: جنتیان به په جنت کښې همېشه ژوندي وي چې نه به وربانديې خوب ورځي او نه به مرګ وڅکي مګر کوم وړاندېنی مرګ چې هغوی څکلی دی د هغه په غیر به بل مرګ ونه څکي.

ح: ای پیغمبره! نور نعمتونه خو لا پرېږده چې د جنتیانو همدا نعمت هم ډېر لوی نعمت دی چې ستا رب ﷻ په خپل فضل سره دوی د دوزخ د اوره وژغورل.

ط: ای پیغمبره! دغه چې ده همدا ډېره لویه کامیابي ده چې الله ﷻ د یو پلوه هغوی د دوزخ ځخه بچ وساتل او د بله پلوه یې بې شماره او دائمي نعمتونه ورکړه.

توضیحات

۱ـ د دې مقام ځینې کلمات د احادیثو په رڼا کښې او یا د لغوي تحلیل په لحاظ وړاندې واضحه شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې په بیا واضحه کولو سره یې کتاب نه شو اوږدولی. هغه دا دي:

الف: په ﴿ إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴾ کښې د "زَقُوم" کلمه د [الصافات: ۶۲] ایت لاندې.

ب: په ﴿ كَٱلْمُهْلِ ﴾ کښې د "مُهْل" کلمه د [الکهف:۲۹] ایت لاندې.

ج: په ﴿ كَغَلْيِ ٱلْحَمِيمِ ﴾ کښې د "حَمِيم" کلمه د [الحج: ۲۰] ایت لاندې.

د: په ﴿ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ ﴾ کښې د "سُندُس، إِسْتَبْرَق" دواړه کلمې د [الکهف:۳۱] ایت لاندې.

ه: په ﴿ بِحُورٍ عِينٍ ﴾ کښې د "عِين" کلمه د [الصافات:۴۸] ایت لاندې.

أثيم څه معنی؟

۲_ که څه هم په ﴿ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴾ کښې د "أثِيم" د کلمې معنی ځرګنده ده چې ګنهګار او جنایتکار دی، خو په دې مقام کښې ورڅخه غټ جنایتکار مطلب دی چې د کافر څخه عبارت دی، او مؤمن جنایتکار ته شمولیت نه لري ځکه چې وړاندې بېرته بحث په کفارو کښې چلېږي[۱].

د "عتل" معنی

۳_ په ﴿ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ ﴾ کښې د "اعْتِلُوا" کلمه د "عَتْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَتْل" دوه معناوې لري: يوه په غضب او قهر سره خپل ځان ته راکشول او بله په قهر سره تېلوهل[۲].

په دې مقام کښې دوهمه معنی غوره برېښي[۳] چې د ﴿ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴾ تعقيب وړباندې دلالت کوي. يعنې وېې نيسئ او د دوزخ منځ ته يې په قهر او غضب سره ورټېلوهئ.

يو نحوي تحليل

۴_ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ په هکله مفسرينو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[۴]، مونږ ته دا بهتره برېښي چې دلته به فعليه جمله مقدره وي په کومې باندې چې د ﴿ وَزَوَّجْنَٰهُم ﴾ جمله عطفه ده، نو څه لري نه ده چې مونږ ترې داسې تعبير وکړو چې: "كَذَلِكَ نُعْطِيهِمْ نعما أخرى" يعنې مونږ به جنتيانو ته په دغه ډول سره نور نعمتونه هم ورکړو چې په دنيا کښې وړباندې د چا ذهن احاطه نه شي کولی او حورې به هم ورسره جوړه کړو.

د "حُور" او د "عين" تحليلونه

۵_ په ﴿ بِحُورٍ عِينٍ ﴾ کښې د "حُور" کلمه د "حَوْرَاء" جمعه ده، "حَوْرَاء" هغې ښځې ته وايي چې د سترګو تور يې تک تور وي او د سترګو سپين يې تک سپين وي[۵]، يا هغې ښځې ته د کومې چې د سترګو تور په سپينو باندې زيات وي[۶] لکه د اوسۍ سترګې.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۳۲
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۴۲۳
(۳) تفسير الطبري ج۲۵ ص۱۳۳
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۳۴
(۵) تفسير البغوي ج۴ ص۱۵۵
(۶) مفردات الراغب ص۱۳۴

او د "مبين" كلمه د الله ﷻ په توفيق د [الصافات:٤٨] ايت لاندې تحليله شوې ده چې د غټې سترګو ښځو لقب دی، نو هملته دې مراجعه وکړی شي.

څو ټکي

۶ـ په ﴿ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو جائزه ګڼلې ده چې دغه د "إلا" توری د متصلې استثناء دپاره شي[1]، او ځينو پکښې نور احتمالات جائز ګڼلي دي[2]، مګر مونږ بهتره او متبادره برهښې چې ذکر شوی توری دلته د منقطعې استثناء دپاره دی[3].

ب: دا د يو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿ ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ ﴾ څخه بالاتفاق همغه مرګ مراد دی په کوم باندې چې دنياوي ژوند اختتام پيدا کوي.

يعنې جنتيان به په جنت کښې مرګ نه څکي (مرګ به وربانديې نه ورځي)، مګر هغه مرګ به يې څکلی وي کوم چې پخوا تېر شوی دی او په دنيا کښې يې وربانديې ژوند ختم شوی دی.

ج: همدا موضوع د الله ﷻ په توفيق د [مريم:٣٩] ايت لاندې د يوه حديث په رڼا کښې ډېره ښه شرحه شوې ده، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي. او په دې باندې علاوه د [الأعراف:٤٣] ايت لاندې هم په همدې ارتباط يوه حديث ته اشاره شوې ده چې يو ځل کتل يې بې ګټې نه دي.

﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝٥٨ فَٱرْتَقِبْ إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ ۝٥٩ ﴾

[٥٨] نو يقيناً دا کتاب مونږ ستا په ژبه آسان کړی دی (او په عربي ژبه مو څکه نازل کړی دی چې) شايد خلک (ترې) پند واخلي (او عقيده وربانديې وکړي، چې لومړني مخاطبين يې عرب دي).

[٥٩] (که د دې سره‌سره خلک وربانديې ايمان نه راوړي) نو ته منتظر اوسه يقيناً کفار هم منتظر دي (وروسته به څرګنده شي چې د چا بری په برخه کېږي او څوک ناکامېږي).

يوه توضيح

د سورت په پای کښې هغه مطلب خلاصه شوی دی په کوم باندې چې سورت پيل شوی وه، هغه دا چې دا قرآن کريم معجز او برکتناک کتاب دی.

د "الدخان" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.

١٤٢٣/٩/٧ هـ ق - ١٣٨١/٨/٢٠ هـ ش.

---

(١) تفسير الكشاف ج٤ ص٢٨٣؛ روح المعاني ج٢٥ ص١٣٦

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٣٣٦

(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٤٦

الجاثية (٤٥)

سریزه

۱ـ دا سورت دوه نومونه لري(۱)، یو "الجَاثِیَة" دی چې د [۲۸] ایت څخه اخستل شوی دی، او بل "الشَّرِيعَة" دی چې د همدې سورت په [۱۸] ایت کښې نازل شوی دی.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېر يې اوه دېرش (۳۷) ایته دي(۲).

ب: د کلماتو شمېر يې څلور سوه او اته اتیا (۴۸۸) کلمو ته رسېږي(۳).

ج: او د حروفو ټول شمېر يې دوه زره یو سلو یو نوي (۲۱۹۱) حرفونو ته پورته شوی دی(۴).

۳ـ دا سورت مکي سورت دی او ټول ایتونه يې د هجرت څخه پخوا نازل شوي دي(۵).

۴ـ د دې سورت محتویات هم د نورو مکي سورتونو غوندې د عمومیت په توګه په عقیدوي احکامو باندې څرخېږي، لکه د الله ﷻ د توحید دلایل، د قیامت د قیام ضرورت، د کفارو او دهریانو د اعتراضاتو مخنیوی او داسې نور.

۵ـ د دې سورت (الجَاثِیَة) او وړاندېني سورت (الدُّخَان) تناسب ډېر واضحه دی، چې دواړه مکي سورتونه دي او په محتویاتو کښې متشابه دي او په دې باندې علاوه دواړه د ﴿ حمٓ ﴾ په کلمه باندې پیل شوي دي.

حتی ځیني مفسرین کرام وايي(۶) چې دا سورت په نزول کښې هم د هغه سورت په تعقیب نازل شوی دی، لکه څنګه چې په عثماني مصحف کښې د هغه په تعقیب لیکلی شوی دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۖ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ ﴾

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۸۵
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۵۶
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۵۹
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۳۳۹
(۵) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۳۰۳
(۶) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۵۶

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] د دې کتاب (قرآن کریم) نازلول د کلکې ارادې درلودونکي (او) د حکمت څښتن الله ﷻ د پلوه دی.

[۳] یقینًا په اسمانونو او ځمکو کښې د مؤمنانو دپاره هرو مرو (د توحید زښت ډېر) دلایل (نغښتي) دي (چې همدوی ترې ګټه اوچتوي).

[۴] او (ای بنیادمانو!) ستاسو په پیداکولو او په هغه شي کښې کوم چې الله ﷻ (په ځمکه کښې) خواره واره کړي دي چې د خوځېدونکو (ساکښانو) څخه عبارت دی، د داسې قوم دپاره زښت ډېر دلایل (پټ) دي کوم چې یقین کوي (او یقین حاصلولو پسې تاند وهي).

[۵] او (یقینًا) د شپې او ورځې په اختلاف کښې او په هغه شي کښې کوم چې الله ﷻ یې د اسمان د طرفه رانښکته کوي چې د رزق (باران) څخه عبارت دی، نو ځمکه وریاندې د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ کوي (شنه کوي)، او (هم) د بادونو په چلولو کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) ښه پرېمانه دلایل موجودیت لري کوم چې د عقل څخه (په سمه توګه) کار اخلي.

[۶] (ای پیغمبره!) دغه د الله ﷻ دلایل دي چې مونږ یې په تاباندې په حقه سره تلاوت کوو (او هیڅ شک شبه پکښې نشته. کله چې خلک په دغو الهي دلایلو باندې ایمان نه راوړي) نو د الله ﷻ (د بیان) او د ده ﷻ د دلایلو څخه وروسته به دوی په کومه خبره (او دلیل) ایمان راوړي؟ (ایا د دغو دلایلو څخه زیات پاخه دلایل هم چرته موندل کېږي؟).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ سورت (الدُّخَان) د قرآن کریم اعجاز او د کفارو تهدید ته په اشارې سره ختم شوی وه، او دا سورت (الْجَاثِيَة) د قرآن کریم په اعجاز او د توحید په دلایلو پیل شوی دی او په تعقیب یې د کفارو تهدید نازل شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ دا قرآن کریم لکه څنګه چې ستا په مبارکه ژبه د اعجاز په توګه اسان کړی شوی دی همدارنګه یو بل اعجاز یې دا دی چې دا د عادي تورو څخه جوړ دی، لکه "ح، م" او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول مخلوق یې د مقابلې څخه ناتوانه دی.

که بالفرض المحال دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی نو یوه سیالي لا څه چې ډېرو سیالیو به ورسره صورت نیولی وی، او دا ځکه چې عادي توري د خلکو په واک دي او روزمره ترې خپلو کلامونو ته ترکیب ورکوي.

۲ـ نو په همدې بنیاد دا حقیقت او واقعیت دی چې د دې کتاب نزول د الله ﷻ د پلوه صورت

نیولی دی چې د کلکې ارادې خاوند دی او هیڅوک یې د ادارې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او هم د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه یې په همدغه بنیاد باندې ولاړ دي.

۳ـ ای پیغمبره! د دې کتاب په نازلولو کښې یو حکمت دا دی چې دا کتاب معنوي او روحي غذا ده، نو الله ﷻ لکه څنګه چې د خلکو دپاره د مادي غذا بندوبس کړی دی او مادي ضروریات یې ورپوره کړي دي، همدارنګه یې د دوی معنوي غذا او روحي ضروریات هم د نظره نه دي غورځولی، نو په همدې بنیاد ځرګنده ده چې په لاندې کارونو کښې د عبرت لوی درسونه او د توحید پاخه دلایل نغښتي دي:

الف: د اسمانونو او ځمکو په پیدایښت کښې د مؤمنانو او یقین کوونکو دپاره زښت ډېر دلایل پراته دي، چې څومره په عجیبه توګه پیدا کړی شوي دي او څومره په عجیبه توګه د یوه کامل نظام لاندې چلېږي. که بالفرض المحال الله ﷻ شریک درلودی نو دغه نظام به باقي نه وی پاتې شوی.

ب: ای بنیادمانو! تاسو ته په خپل پیدایښت کښې هم د توحید ډېر دلایل نغښتي دي چې د نطفې څخه یې په متعددو مراحلو سره د کهولت دورې ته ورسولئ او ډول-ډول حالات یې درباندې یو د بل پسې جاري وساتل.

ج: همدارنګه په هغو ساکښانو کښې هم د توحید ډېر دلایل پټ دي کوم چې الله ﷻ په ځمکه کښې خواره واره ګرځولي دي او د ټولو اړتیاوې یې پوره کړي دي، البته د داسې قوم دپاره چې عناد نه وي نیولي او د یقین حاصلولو پسې تاند وهي.

د: د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې هم ګڼ شمېر دلایل شتون لري چې کله لنډېږي او کله اوږدېږي او هم کله د ځمکې مخ په تیاره کښې پټ شي او کله د ورځې په رڼا باندې روښانه شي.

ه: په هغه شي کښې هم دلایل موجودیت لري کوم چې الله ﷻ د اسمان څخه نازل کړي دي چې د اوبو څخه عبارت دي چې د یو پلوه پخپله همدغه اوبه روزي ده او څښلی کېږي او د بله پلوه الله ﷻ په دغو اوبو سره وچه کلکه ځمکه راژوندۍ کوي او رنګارنګ حبوبات او میوجات پکښې راټوکوي.

و: بالآخره د بادونو په چلولو کښې هم د داسې قوم دپاره زښت ډېر دلایل موجود دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې تفکر کوي.

۴ـ ای پیغمبره! دغه دلایل بل څوک نه بلکې مونږ یې په تاباندې په حقه لولو چې ټول د واقع سره برابر دي او هیڅ تخلف او د واقع څخه مخالفت پکښې صورت نه شي نیولی او سراسري رښتیا دي. نو که څوک د الله ﷻ په بیان او د ده ﷻ په دلایلو باندې باور او یقین نه کوي، هغه کوم بیان او کومه خبره ده چې دوی به ورباندې باور وکړي؟ یا په بل عبارت: د الله ﷻ د بیان څخه وروسته کوم بیان دی او د چا د پلوه دی چې خلک ورباندې باور وکړي او د ایمان راوړلو ذریعه یې وګرځي؟

توضیحات

۱ـ د ﴿ إِنَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ څخه نیولې تر ﴿ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾ پورې ایتونو مضمون ته ورته

مضمون په [البقرة: ۱۶۴] ایت کښې تېر شوی دی او مونږ پکښې د الله ﷻ په توفیق هلته څه تحقیق لیکلی دی چې په بیا لیکلو باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

رزق څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٖ ﴾ کښې د "رزق" کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضع شوې ده په کوم باندې چې نفعه او ګټه اخستله کېږي(۱)، خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په باران سره تفسیره کړې ده(۲).

شاید چې د دې تفسیر وجه به دا وي چې د باران (د اوبو) نفعه عامه ده چې په خپلو باندې علاوه د خمکې ټول حبوبات، نباتات، میوجات او داسې نور شیان د باران په ذریعه وده او نمو کوي، چې د انسانانو او نورو ساکښانو ارتیاوې وریاندې پوره کېږي، او هم د الله ﷻ په وحدانیت باندې په څرګندو دلایلو سره ښودانه کوي.

﴿ وَيۡلٞ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٖ ۝٧ يَسۡمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسۡتَكۡبِرٗا كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَاۖ فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ۝٨ وَإِذَا عَلِمَ مِنۡ ءَايَٰتِنَا شَيۡـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ ۝٩ مِّن وَرَآئِهِمۡ جَهَنَّمُۖ وَلَا يُغۡنِي عَنۡهُم مَّا كَسَبُواْ شَيۡـٔٗا وَلَا مَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡلِيَآءَۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝١٠ هَٰذَا هُدٗىۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ لَهُمۡ عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٌ ۝١١ ۞ٱللَّهُ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ ٱلۡبَحۡرَ لِتَجۡرِيَ ٱلۡفُلۡكُ فِيهِ بِأَمۡرِهِۦ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ۝١٢ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ۝١٣ ﴾

[۷] هلاک (او افسوس) هر غټ دروغژن غټ ګنهګار ته دی (چې:)

[۸] د الله ﷻ ایتونه اوري بیا (په خپل کفر باندې) په داسې حال کلک درېدونکی وي لکه چې د الله ﷻ ایتونه یې هیڅ اورېدلي نه وي.

نو (ای پیغمبره!) نوموړي (دروغژن) ته په دردناک عذاب سره زېری ورکړه.

[۹] او کله چې نوموړی (د خپل کوم ملګري په سبب) زمونږ د ایتونو څخه په لږ څه شي باندې پوه شي نو سمدستي یې په ملنډو (او اعتراضونو) سره نیسي.

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۱۱۵، القاموس المحیط ج۲ ص۳۳۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۴۷، تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۴۱

دې کسان چې دي دوی لره سپکوونکی عذاب (د الله ﷻ په نزد تاکلی شوی) دی.

[۱۰] وړاندې یې (د قیامت په ورځ) دوزخ دی. او د دوی څخه به (په دغې ورځ کښې) هغه پلوه لره (عذاب) هم دفعه نه کړی شي کوم چې دوی (په دنیا کښې) کسب کړي دي، او نه هغه څوک کوم چې دوی بدون د الله ﷻ دوستان (او معبودان) نیولي دي.
او د همدوی دپاره ډېر لوی عذاب دی (چې یوازې الله ﷻ وریاندې پوهېږي او بس).

[۱۱] دا (قرآن کریم) سراسري هدایت دی. او هغه کسان چې د خپل رب ﷻ په ایتونو سره یې کفر شوي کړی دی د همدوی دپاره دردناک عذاب دی چې د لړزوونکي (مصیبت) څخه عبارت دی.

[۱۲] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې د دې دپاره دریاب مسخر کړی دی چې د الله ﷻ په امر سره پکښې بېړۍ وچلېږي. او (هم) د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د فضل څخه (په تجارتونو سره) څه طلب کوئ. او شاید چې تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شکرګزاري وکړئ.

[۱۳] او الله ﷻ ستاسو دپاره هغه شیان مسخر ګرځولي دي کوم چې په اسمانونو کښې دي (چې ستاسو په ګټه ګرځېږي) او هغه شیان هم کوم چې په ځمکه کښې دي، (دا) ټول یوازې د الله ﷻ د پلوه (مسخر ګرځولي شوي) دي (او بس چې بل چا ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی).
یقیناً په دغه (تسخیر) کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت ډېرې غټې) نښې (نغښتې) دي کوم چې د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې) فکر کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید څه قرآني دلایل بیان شوي وه، او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د کفارو تکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه پکښې د کفارو دپاره وعید او تهدید نازل شوی دی. په دې باندې علاوه د څه کونیه دلایلو بیان هم پکښې نزول موندلی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! د قرآني دلایلو څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې دغه مطالب قرائت کړه:

۱- د قرآني دلایلو څخه انکار نه کوي مګر هغه کسان چې لاندې خاصیتونه ولري:

الف- چې ډېر دروغژن وي او حقایق سرچپه اړوي آن تردې، چې د الله ﷻ سره په شریک باندې معتقد وي.

ب- چې ډېر غټ ګنهګار او جنایت کار وي چې کفر وریاندې احاطه کړې وي، نو دغسې کسانو ته افسوس دی او هم ورته د دوزخ کنده ټاکلې شوې ده.

ج- چې روزمره د الله ﷻ ایتونه اوري چې وریاندې لوستل کېږي خو د دې سره‌سره په خپل انکار باندې اصرار کوي او خپلې بې باورۍ او تکبر ته ادامه ورکوي، ته به وایې چې ذکر شوي ایتونه یې بالکل نه دي اورېدلي او هیڅ وریاندې نه دی پوه شوی.

نو اې پیغمبره! دغسې خلکو ته په دردناک عذاب سره زېری او خبر ورکړه چې څه وخت وروسته به وریاندې ورنازل کړی شي.

د: چې پخپله په قرآني ایتونو باندې خان ګول اچوي او یا یې اورېدلو ته شا وراړوي خو کله چې وربانديې د بل چا د پلوه پوه شي او کوم کفري ملګري یې ورته ورسوي چې دا سړی (محمد ﷺ) دغسې دلایل وایي، نو سمدستي د ملنډو او مسخرو لاره نیسي او د جادو نوم وربانديې ږدي او یا ورڅخه اعراض کوي.

۲ــ ای پیغمبره! د دغو خلکو په هکله لاندې تهدیدات اعلان کړه:

الف: دغو کسانو ته چې ډېر غټ دروغژنان او ملنډې وهونکي دي د قیامت د ورځې څخه مخکښې د الله ﷻ په نزد سپکوونکی عذاب تیاکلی شوی دی چې تکبر به یې ورمات کړي.

ب: د همدغو کسانو په وړاندې د قیامت په ورځ دوزخ تیاکلی شوی دی چې هلته به پکښې په دوامداره توګه تعذیبېږي.

ج: د دغو کسانو څخه به د دوی هغه مالونه چې دوی کسب کړي دي، د عذاب د هیڅ برخې مخه وانهړوي چې په فدیه سره یې ترې بچ کړي، او نه به هلته دغه ګټلي مالونه ورسره شتون ولري.

د: د دغو کسانو څخه به د دوی هغه معبودان هم څه د عذاب مخنیوی ونه کړی شي چې دوی د الله ﷻ څخه په غیر د دوستانو په حیث نیولي وه چې شفاعت ورته وکړي او د عذاب څخه نجات ورکړي.

ه: بالآخره، د دغو کسانو دپاره ډېر لوی عذاب دی چې په دنیا کښې یې بندګان پوره نه شي اټکل کولی چې څومره لوی دی.

۳ــ ای پیغمبره! دا قرآن کریم سراسري هدایت او لاربښودانه ده، خلکو ته په کار دي چې د هدایت استفاده ترې وکړي او په دنیا او آخرت کښې ترې ګټه پورته کړي.

هو! کوم کسان چې د قرآن کریم په ایتونو باندې کفر غوره کوي او د خپل رب ﷻ د دلایلو څخه انکاري ګرځي، نو همدغو کسانو ته د الله ﷻ په نزد ډېر دروند عذاب تیاکلی شوی دی چې په عین حال کښې دردناک او اضطراب ورکوونکی دی.

۴ــ ای پیغمبره! په خلکو باندې د قرآن کریم د دلایلو څخه علاوه لاندې کونیه دلایل هم قرائت کړه:

الف: الله ﷻ هغه واحد او لا شریک اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې دریابونه داسې مسخر کړي دي چې د الله ﷻ په امر سره پکښې ستاسو دپاره درنې بېړۍ ګرځي راګرځي او د یوې خوا څخه یې بلې خوا ته خي راخي، او هم د دې دپاره چې تاسو د دغو بېړیو څخه استفاده وکړئ او د الله ﷻ فضل ولټوئ او حلال مالونه کسب کړئ (تجارت وکړئ)، او په دې باندې علاوه شاید چې تاسو د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او په شریک ورته معتقد جوړ نه شئ.

ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو د ګټې دپاره هغه مخلوقات مسخر کړي دي کوم چې په اسمانونو کښې موجود دي او کوم چې په ځمکو کښې شتون لري. دغو ټولو مخلوقاتو یوازې د الله ﷻ د پلوه موجودیت موندلی دی، چې هیڅا ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی ترڅو هغه هم د عبادت لایق جوړ شي.

۵- ای پیغمبره! یقیناً د ذکرو شوو مخلوقاتو په ذکر کښې د داسې قوم دپاره د توحید زښت ډیر دلایل نغښتې دي کوم چې پکښې تفکر کوي او سرسري ورپاندې نه تیریږي.
یا په بل عبارت: متفکر خلک پوهیږي چې معبودیت د خالقیت نتیجه ده، نو څرنګه چې د مشرکانو باطل معبودان په خالقیت کښې برخوال نه دي نو هرومرو او ضرور په معبودیت کښې هم په هیڅ ډول سره لیاقت او استحقاق نه شي درلودی.

توضیحات

۱- په ﴿ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا ﴾ کښې د ﴿ يُصِرُّ ﴾ کلمه د "إصرار" -لکه "إكرام"- څخه اشتقاقه شوې ده، "إصرار" دې ته وايي: چې څوک د يو شي سره ملازمت ولري او په هيڅ حال کښې ترې نه جدا کيږي[1]. يعني کله چې په نوموړي دروغژن باندې د الله ﷻ ايتونه ولوستلی شي، نوموړی کافر د خپل کفر سره ملازم پاتې کيږي او خپل کفر ته په داسې حال کښې ادامه ورکوي چې د ايمان راوړلو څخه تکبر غوره کوونکی وي.

سوال جواب

۲- که څوک وايي چې: د ﴿ كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ﴾ څخه څرګنديږي چې ذکر شوي غټ دروغژن د الله ﷻ په ايتونو باندې خپل خان ګول اچولی دی لکه چې نه يې اوريدلي وي او نه ورپاندې پوه شوی وي، حال دا چې د ﴿ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَـٰتِنَا شَيْـًٔا ﴾ د جملې څخه معلوميږي چې نوموړی په خينو ايتونو باندې پوهيدونکی دی؟
موږ وايو چې: د ذکرې شوې جملې مطلب دا دی چې کله نوموړی غټ دروغژن د خپل کوم يوه انډيوال د پلوه پوه کړی شي چې محمد ﷺ داسې داسې دلايل وراندې کوي، نو په دغه وخت کښې يې بيا په ملنډو او مسخرو سره نيسي او د جادو يا د بل شي نوم ورپاندې ږدي، او يا ورپاندې اعتراض کوي لکه چې يوه مثال ته يې د [الأنبياء:۹۸] ايت لاندې -د الله ﷻ په توفيق- اشاره شوې ده چې د "ابن الزبعرى" کافر د پلوه يې صورت نيولی وه.

رِجز څه معنی؟

۳- په ﴿ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ رِّجْزٍ ﴾ کلمه د اضطراب او لړزان دپاره وضعه شوې ده[2]. يعني د دغو کفارو دپاره دردناک عذاب دی چې د لړزوونکي او اضطراب ورکوونکي مصيبت څخه عبارت دی.

﴿ قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۳
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۲

يَكۡسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِنَفۡسِهِۦۖ وَمَنۡ أَسَآءَ فَعَلَيۡهَاۖ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ
﴿١٥﴾ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحُكۡمَ وَٱلنُّبُوَّةَ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ
عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿١٦﴾ وَءَاتَيۡنَٰهُم بَيِّنَٰتٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِۖ فَمَا ٱخۡتَلَفُوٓاْ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَهُمُ
ٱلۡعِلۡمُ بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقۡضِي بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴿١٧﴾
ثُمَّ جَعَلۡنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ فَٱتَّبِعۡهَا وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمۡ
لَن يُغۡنُواْ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـٔٗاۚ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلِيَآءُ بَعۡضٖۖ وَٱللَّهُ وَلِيُّ
ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَٰٓئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٞ لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

[۱۴] (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته ووایه کومو چې ایمان راوړی دی چې دوی دې (د انتقام څخه) مغفرت (او عفوه) وکړي (البته) د هغو کسانو دپاره چې د الله ﷻ د نعمتونو اُمید نه لري (او نه يې د عذابونو څخه ډارېږي، دا) د دې دپاره چې الله ﷻ یو قوم ته (کافر وي او که مؤمن) په هغه سبب جزا ورکړي کوم چې دوی دي چې (روزمره) يې کسب کوي.

[۱۵] هر چا چې صالح عمل وکړ نو ګټه يې د خپل ځان دپاره ده، او هر چا چې بدې وکړه نو ضرر يې په خپل ځان دی، بیا به (د قیامت په ورځ تاسو ټول) خپل رب ﷻ ته راجع کړی شئ (نو هر چا ته به د خپلو کړو وړو سزا یا جزا درکړي).

[۱۶] او یقیناً مونږ بني اسرائیلو ته کتاب (تورات) او حکمراني او هم نبوت (درېواړه) ورکړي وه، او د پاکیزه شیانو څخه مو ورته روزي ورکړې وه او (د خپلې زمانې) په عالمونو باندې مو غوره ګرځولي وه.

[۱۷] او د دین په کار کښې مو ورته څرګند (او واضحه) دلایل هم ورکړي وه (چې د اختلاف د لرې کولو دپاره يې کفایت کاوه)، نو (په همدې بنیاد) هغوی اختلاف ونه کړ مګر د هغه څخه وروسته چې پوهه ورته ورغله (البته) د خپلمنځي عناد (او ظلم) د کبله.

(ای پیغمبره!) یقیناً ستا رب ﷻ به د دوی ترمنځ د قیامت په ورځ په هغو قضایاوو کښې (حقه) فیصله وکړي په کومو کښې چې هغوی وه چې اختلاف به يې پکښې کاوه.

[۱۸] بیا مونږ ته په (مستقل) شریعت باندې وګرځولې چې د دیني کار څخه عبارت دی، نو ته د همدغه شریعت پیروي کوه، او د هغو کسانو د خواهشاتو پیروي مه کوه کوم چې نه پوهېږي.

[۱۹] یقیناً دغه ناپوهان به هیڅکله ستا څخه د الله ﷻ د پلوه د (نازل شوي) عذاب د لږ شي مخنیوی هم ونه کړي (او نه يې په توان کښې شته).

بې شکه ظالمان چې دي د دوی ځینې کسان د ځینو نورو دوستان دي (ستاسو دوستان نه دي)، او الله ﷻ د متقیانو (مؤمنانو) دوست دی (چې د کفر د تیارو څخه یې بچ ساتي).

[۲۰] دغه (قرآن کریم) د خلکو دپاره (ظاهري او باطني) بصیرتونه دي او د داسې قوم دپاره لارښود او رحمت دی کوم چې باور کوي (او باور کولو پسې تاند وهي).

شان نزول او ارتباط

د دغو ایتونو د شان نزول په هکله مفسرینو کرامو متعدد واقعات لیکلي دي[۱]، د مثال په توګه: یوه ورځې عمر ﷺ ته په مکه معظمه کښې د بني غفار د قبیلې یوه سړي کنځلې وکړې چې سمدستي عمر ﷺ قصد وکړ چې منګولې ورباندې ښخې کړي او خپل انتقام ترې واخلي، نو الله ﷻ د ذکرو شوو ایتونو څخه اولني ایتونه نازل کړه[۲].

څو زمونږ په فکر څه لرې نه ده چې ټول مؤمنان د مشرکانو په هغې استهزاء سره په غُصه شوي وي او د انتقام د اخستلو قصد یې کړی وي کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه په وړاندېښې [الجاثیة:۹] ایت کښې راحکایت کړې ده، نو په دغو ایتونو کښې به الله ﷻ د یو پلوه مؤمنانو ته د تحمل او صبر توصیه کړې وي او د بله پلوه به یې اتفاق او اتحاد ته هڅولي وي چې د بني اسرائیلو غونډې اختلاف او شقاق ونه کړي.

نو په دې تقدیر د ایتونو ارتباط په ډاګه څرګندېږي او څه خفاء پکښې نه پاتې کېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! ته مؤمنانو ته ووایه او د الله ﷻ د پلوه یې مخاطب کړه چې:

۱ـ چې دوی دې د کفارو د استهزاء او تمسخر په ارتباط دغه کړنلاره خپله کړي:

الف: دوی دې هغوی ته عفوه وکړي او ناندرې دې ورسره نه وهي، هغوی خو نه د الله ﷻ د ښو ورځو او نعمتونو (جنتونو) اُمید لري او نه یې د بدو ورځو (دنیاوي یا اُخروي عذابونو) څخه ډارېږي، نو د هغوی څخه څه ګیله ده.

ب: یا په بل عبارت: مؤمنان دې هم د هغوی په مقابل کښې ستا غونډې صبر او تحمل وکړي او ستا غونډې دې د حوصلې څخه کار واخلي، ترڅو الله ﷻ بدکاره قوم ته د خپلو کړوو وړو جزا ورکړي او په دنیوي او اُخروي عذابونو باندې یې اخته کړي، او نېکو کار قوم (مؤمنانو) ته د صبر او تحمل اجرونه ورعنایت کړي.

ج: مؤمنانو ته ورسوه چې د کفارو د استهزاء جزا په تاسو باندې نشته، بلکې هرڅوک چې صالح عمل کوي نو د خپل ځان دپاره ګټه رسوي او هرڅوک چې بدي کوي او د الله ﷻ ایتونه په ملنډو سره نیسي نو فقط د خپلو اوږو پېټی درنوي، او خپل ځان په مشکلاتو اخته کوي.

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۷؛ زاد المسیر ج۷ ص۱۲۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۸۹
(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۵۸

د: مؤمنانو ته دا هم ابلاغ کړه چې د مرګ څخه وروسته به تاسو ټول د کفارو په شمول خپل رب ﷻ ته د حساب کتاب دپاره راجع کړی شئ او هر چا ته به جزا یا سزا ورکړي.

۲ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته د عبرت اخستلو دپاره زمونږ د پلوه خبر ورکړه چې مونږ د بني اسرائیلو سره لاندې ښېګنې هم کړي وې:

الف: هغوی ته مو د موسی ﷺ په سلسله اسماني کتاب (تورات) ورکړی وه چې د قرآن کریم په نسبت دوهم نمره کتاب دی.

ب: هغوی ته مو د دغه کتاب د چلښت او په عمل کښې د پیاده کولو توان هم ورکړی وه، چې حکومت او پاچاهي یې په خپل لاس کښې درلوده.

ج: هغوی ته مو نبوت ورکړی وه چې د بل هر یو قوم څخه په دوی کښې ډېر پیغمبران تېر شوي دي.

د: مونږ بني اسرائیلو ته پاکیزه خوراکونه او میوجات هم ورکړي وه چې د شام په خمکه کښې یې خاوندان جوړ شوه او د دې څخه وړاندې مو وربانديې من او سلوی هم نازل کړي وه.

ه: لنډه دا چې مونږ هغوی د خپلې زمانې په ټولو عالمونو باندې بهتر ګرځولي وه لکه چې نن ورځ مو مؤمنان په ټولو عالمونو باندې بهتر جوړ کړي دي.

و: په دې باندې علاوه مونږ هغوی ته په دیني کارونو کښې ښه پوره دلایل ورکړي وه چې د ټولو مسائلو او قضایاوو د حل کولو دپاره یې ښه پوره کفایت کاوه.

۳ـ ای پیغمبره! د دغو ټولو نعمتونو سره-سره بني اسرائیلو د اختلاف او شقاق لاره غوره کړه او خپل اختلافي مسائل یې د شریعت په چوکاټ کښې حل نه کړه، بلکې د هغوی اختلاف د بغاوت او ظلم د کبله صورت نیولی وه. او دا څکه چې هغوی په اختلاف اخته نه شوه مګر د هغه څخه وروسته چې علم ورته ورغلی وه او د اختلافاتو د لرې کولو دپاره یې ښه کافي معلومات درلوده.

۴ـ ای پیغمبره! د اختلافاتو د حل کولو او د فیصلو ورځ راروانه ده نو یقینًا ستا رب ﷻ به د هغوی ترمنځ په هغو قضایاوو کښې په حقه فیصلې وکړي کومو چې د هغوی ترمنځ موجودیت درلود او اختلافونه یې پکښې کول.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ په دې زمانه کښې زښت ډېر فضائل تاته او ستا قوم ته درکړي دي چې دومره فضائل مو بني اسرائیلو ته نه وه ورکړي، چې د دین په کارونو کښې مو مستقل شریعت درکړی دی او تاسو کولی شئ چې خپل اختلافات وربانديې د ښخه وباسئ او اتفاق (اتحاد) خپل کړئ.

۶ـ نو ته د خپل شریعت پیروي کوه او ستا اُمتیان دې هم همدغه شریعت په عمل کښې پیاده کړي او کلکې منګولې دې وربانديې ښخې کړي. تاسو د هغو کسانو پیروي مه کوئ کوم چې نه پوهېږي او جهال دي او د جهالت د کبله ستاسو څخه د خپلې پیروۍ مطالبه کوي، ترڅو تاسو د خپلو خانونو غونډې د هلاکت په کنده کښې واچوي.

۷ـ یقینًا دغه جهال هیڅکله د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی چې د نعمت د

ورکړي مخه يې بنده کړي، او نه هغوی تاسو د هغه عظيم بيځ خلاصولای شي کوم چې تاسو ته د عصيان په صورت کښې متوجه کړی شي او دا حکمه چې

۸_ يقيناً ظالمان او طاغوتان يو تر بله دوستان دي چې څنګه کسان سره خپلې اړيکې د ايمان د رڼا څخه د کفر تيارو ته روانوي او وربانديې اخته کوي يې

اما الله ﷻ د مومنانو (متقيانو) دوست دی، چې د کفر د تيارو څخه يې د ايمان نور او رڼا ته راوباسي او يا يې نه پرېږدي چې په کفريانو کښې سر په څړې واخيستي

۹_ ای پيغمبره! په دې زمانه کښې دغه قرآن کريم د خلکو دپاره سراسر بصيرتونه او واضحه دلايل دي او هم د هغوی دپاره په هره اختلافي مسئله کښې لارښود دی، البته د داسې قوم دپاره چې پخه عقيده او پوخ يقين (باور لري)، او همدا د الله ﷻ د پلوه دوی لپاره هدايت او رحمت دی

نو تاسو ته په کار دي چې دغه کتاب (قرآن کريم) په عظمت سره وپېژنئ او خپل ټولې قضيې او مسائل په همدې کتاب باندې حل کړئ، بالاخره تاسو ته په کار دي چې د بني اسرائيلو کړنلارې غوره نه کړئ که نه نو تاسو به هم د هغوی په مرض اخته شئ او د ذلت سره به مخامخ شئ

توضيحات

۱_ که څوک وايي: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې د ذکرو شوو آيتونو اولني څو آيتونه د بني المصطلق په غزا کښې نازل شوي دي[۱] په کومه کښې چې د منافقينو مشر (عبد الله بن أبي) د اسلام سپکاوی کړی وه، او عمر ﷺ قصد کړی وه چې سر يې د تنې څخه په توره واخلي، مګر نبي کريم ﷺ د دې کار څخه منعه کړ چې: «دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[۲] يعنې پرې يې ږده (مه يې وژنه) ترڅو خلک ونه وايي چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني او په اسلام راوړلو کښې به د خلکو رغبت کم شي.

نو پوښتنه دا ده چې: تاسو په سريزه کښې ليکلي دي چې دا سورت (الجاثية) ټول مکي دی، حال دا چې د بني المصطلق غزا د هجرت څخه وروسته واقع شوې ده؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو د ايتونو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۳]، نو څه لرې نه ده چې د ځينو علماوو کرامو به د شان نزول څخه مصداق مطلب وي نو په ذکره شوې ليکنه کښې يې څه منافات صورت نه نيسي

څو نکات

۲_ په ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا يَغْفِرُوا﴾ الآية- کښې بايد لاندې نکات په نظر کښې ونيول شي

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۶۱؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۵۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۸

(۳) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

الف: د ﴿يَغْفِرُواْ﴾ کلمې د اعرابي نون د سقوط دپاره دې هغه تحليل تطبيق کړی شي کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [إبراهيم: ٣١] ايت لاندې ليکلی دی.

ب: د ﴿ يَغْفِرُواْ ﴾ کلمه د "غفر" ـ لکه "ضرب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټولو[١] او د عفوې معنی ورکوي، برابره خبره ده چې دغه عفوه ظاهراً او باطنًا دواړه وي او يا يوازې په ظاهره کښې وي او بس[٢]، په دې مقام کښې همدغه يوازې ظاهري عفوه مطلب ده.

ج: د ﴿ لَا يَرْجُونَ ﴾ کلمه د "رِجَاء" ـ لکه "رِخَاء" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اُميد معنی ورکوي خو دار ورسره ملګری او لازم دی[٣].

د: د کنايې په توګه د ﴿ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴾ اطلاق په نعمتونو باندې کېږي او په عذابونو او مصيبتونو باندې هم[٤].

هـ: په ﴿ لِيَجْزِيَ قَوْمًا ﴾ کښې د قوم کلمه نَکره نازله شوې ده چې دلته د بدليت په لحاظ مؤمنانو او کفارو (دواړو قومونو) ته شامله ده.

نو د ذکرو شوو نُکاتو په نظر کښې نيولو سره يې مطلب داسې خلاصه کېږي چې: ای پيغمبره! مؤمنانو ته ووايه چې د هغو کسانو د انتقام څخه ظاهراً تېر شي او عفوه ورته وکړي کوم چې نه د الله ﷻ د نعمتونو اُميد لري او نه يې د عذابونو څخه ډارېږي، ترڅو الله ﷻ هر يو قوم ته (مؤمنان وي او کفار) د خپلو کسبياتو په مطابق جزا يا سزا ورکړي.

٣ـ که څه هم په دې مقام کښې په ذکر شوي مضمون باندې يوازې مؤمنان مکلف ګرځولی شوي دي، خو په بل ايت کښې په عين مضمون سره نبي کريم ﷺ ته هم ارشاد نازل شوی دی چې: ﴿ فَٱصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَٰمٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾ [الزخرف:٨٩] يعنې ای پيغمبره! د کفارو د ايذاء او مسخرو په مقابل کښې د هغوی د انتقام څخه مخ واړوه (ناندرې ورسره مه وهه) او د متارکې په توګه ورته د "سَلام" کلمه ووايه، نو ډېر ژر به پوه شي (چې عاقبت د چا په برخه دی).

حُکم څه معنی؟

٤ـ په ﴿ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو دلته د "حُکم" کلمه په حکمرانۍ سره تفسيره کړې ده[٥]. يعنې لکه څنګه چې مونږ بني اسرائيلو ته تورات ورکړی وه همدارنګه مو هغوی ته د حکومت چلونې واګې هم ورپېرزو کړې وې ترڅو هغوی د خپل کتاب او د خپل پيغمبر (موسی ؑ) ارشادات په عمل کښې پياده کړي.

---

(١) القاموس المحيط ج٣ ص٤٠٥
(٢) مفردات الراغب ص٣٧٤
(٣) مفردات الراغب ص١٩٦
(٤) لسان العرب ج١٢ ص٦٥٠
(٥) تفسير ابي السعود ج٨ ص١٤٩

د "مِن" توري معناوې

۵ـ په ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ﴾ کښې د "مِن" توری د "في" د توري معنی ورکوي[1]. يعنې مونږ بني اسرائيلو ته د دين په کار کښې ښه واضحه او څرګند دلايل ورکړي وه چې د هر ډول اختلاف مخنيوی يې کولی شو مګر هغوی ترې کار وانخست او په اختلافاتو باندې اخته شوه.

او په ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ﴾ کښې د "مِن" توری د بيان دپاره دی. يعنې د بني اسرائيلو څخه وروسته مونږ تاته شريعت درکړ چې د دين د کار څخه عبارت دی، نو تاسو د بني اسرائيلو غوندې مه کېږئ چې خپل شريعت د پښو لاندې کړئ.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د "شريعة" کلمه د الله ﷻ په توفيق مونږ د [المائدة:۴۸] ايت لاندې تحليله کړې ده چې په بيا تحليلولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۲۱] ايا هغه کسان کومو چې بدۍ کسب کړي دي ګومان کوي چې مونږ به يې د هغو کسانو په شان ثابت وګرځوو کومو چې ايمان راوړی دی او نېک اعمال يې کړي دي، (البته) په داسې حال کښې چې د هغوی (جنايتکارانو) ژوند او مرګ (د دوی د مرګ او ژوند سره) يو برابر وي؟.

(دا) حکم ډېر بد دی چې هغوی يې کوي (چې يو برابر دې وګرځي).

[۲۲] او الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه سره (او د عمل دپاره) پيدا کړي دي او (هم) د دې دپاره چې هر نفس ته په هغو (کسبياتو) سره جزا ورکړه شي کوم يې چې کسب کړی دی، (البته) په داسې حال کښې چې ظلم (او تيری) به ورباندې ونه کړی شي.

[۲۳] ايا نو ته خبر راکړه هغه څوک (لاره موندلی شي) چا چې خپل معبود خپله نفساني غوښتنه ګرځولې وي، او الله ﷻ (د خپلې) پوهې (په مطابق) باندې ګمراه کړی وي، او هم يې ورته په غوږونو او زړه باندې مهر لګولی وي او په سترګو باندې يې (ورته) پرده خوره کړې وي؟ (دغسې کس سمه لاره نه شي موندلی ځکه چې) نو څوک به ورته د الله ﷻ (د ګمراه کولو) څخه وروسته لارښوونه وکړي؟ ايا تاسو پند نه اخلئ؛ (او نه پوهېږئ)؟.

---

(1) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۸

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دا مضمون هم شامل وه چې د قیامت ورځ د فیصلې ورځ ده چې ټولې اختلافي قضایا به پکښې حل او فصل شي او هر چا ته به د خپلو کړو وړو جزا یا سزا ورکړه شي.
په دې ایتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقیب شوی دی او د همدغې ورځې په ضرورت باندې لا زیات زور اچولی شوی دی چې موجودیت یې د حکمت غوښتنه ده ترڅو په خلکو کښې عدل پیاده شي. نو حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! خلکو ته د قیامت د قیام ضرورت په لاندې ټکو کښې قرائت کړه:
۱ـ که بالفرض ذکره شوې ورځ صورت ونه نیسي نو دوه کارونه به واقع شي، حال دا چې دواړه کارونه د عدل او حکمت څخه لرې دي، هغه دا:
الف: بدکارانو ته به سزا ورنه کړه شي او داسې به وګڼلی شي لکه نېکو کاران چې د سزا لیاقت نه لري.
ب: نېکو کاران به بې اجره او بې جزا پاتې شي او د بدکارانو غوندې معامله به ورسره صورت ونیسي چې ټول عمرونه یې د جنایتونو په ارتکاب کښې تېر کړی وي.
۲ـ نو په همدې بنیاد پوښتنه مطرحه کېږي چې:
ایا هغه کسان چې د بدیو کسب یې کړی دی ګومان کوي چې مونږ به یې د هغو کسانو غوندې وګرځوو کومو چې ایمان راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي؟ ایا مونږ به د هغوی ژوند او مرګ د دوی د ژوند او مرګ سره یو برابر کړو او په هیڅ تفاوت به ورته قائل نه شو حال دا چې هغوی خپل ژوند په جنایتونو کښې تېر کړی دی او په همدغه حال باندې مړه شوي دي، او دوی خپل ژوند ته د الله ﷻ په اطاعتونو کښې ادامه ورکړې ده او په همدغه حال باندې مړه شوي دي؟
نو پوره واضحه ده چې د جنایتکارانو د مساوات ذکر شوی حکم ډېر بد حکم دی او د عدالت او حکمت څخه ډېر لرې دی چې الله ﷻ ترې منزه او پاک دی.
۳ـ په دې باندې علاوه الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه او د حکمت په بنیاد پیدا کړي دي چې عدل پکښې پیاده کړي او عبث یې نه دی پیدا کړی لکه چې جنایتکاران خیال کوي، او هم یې د دې دپاره پیدا کړی دی چې هر چا ته او هر نفس ته د هغو کړو وړو بدله ورکړی شي کوم یې چې کسب کړي دي او په هیڅا باندې تېری ونه کړی شي چې یا یې بې جنایته تعذیب صورت ونیسي او کومه نیکي یې بلا عوضه پاتې شي.
لنډه دا که بالفرض قیامت قائم نه شي او مړي بیا راژوندي نه کړی شي نو د دنیا پیداکول به عبث او د یوه لوبغارۍ کار وګڼلی شي.
۴ـ نو ایا هغه څوک سمه لاره موندلی شي کوم چې لاندې خاصیتونه ولري:
الف: څوک چې خپل معبود خپل خواهشات جوړ کړي او خاص د همدغو پیروي کوي.
ب: څوک چې الله ﷻ د هغه د استعداد په مطابق ګمراه کړی وي.

ج. څوک چې الله ﷻ ورته په غوږونو او زړه باندې مهر لګولی وي.

د. بالآخره چې الله ﷻ يې په سترګو باندې پرده خوره کړې وي چې حقايق نه ګوري.

۵ـ ای پیغمبره! هر څوک چې د ذکرو شوو خاصیتونو درلودونکي وي او الله ﷻ ګمراه کړي وي نو څوک به ورته سمه لاره وښايي او څوک به يې په لاره سم کړی شي؟

نو ايا تاسو د ذکر شوي بيان څخه پند نه اخلئ؟ ايا تاسو نه پوهېږئ چې بل څوک ورته هدايت نه شي کولی؟.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُواْ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ ٱجْتَرَحُواْ ﴾ کلمه د "اِجْتِراح" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د "اِكْتِساب" (کسب کولو) معنی ورکوي، د همدې کبله د انسان اندامونو ته د "جَوَارِح" لقب ورکړی شوی دی چې په همدغو باندې کسب کول صورت نیسي[۱].

ب: د "أَنْ نَجْعَلَ" کلمه دوه مفعوله غواړي چې يو مفعول يې د "هُمْ" کلمه ده چې د جنايتکارانو څخه عبارت ده، او دوهم مفعول يې د "ثابِتِينَ" هغه مقدره کلمه ده په کومه پورې چې په ﴿ كَٱلَّذِينَ ﴾ کښې د "ک" توری تعلق نيسي.

ج: د ﴿ سَوَآءً ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې وجې محتملې ګڼلې دي[۲]، خو کومه وجه چې مونږ غوره کړې ده هغه دا ده چې: د ﴿ سَوَآءً ﴾ کلمه د "مُسْتَوِيا" په تاويل سره د هغه ضمير څخه حال واقع شوې ده کوم چې د ﴿ كَٱلَّذِينَ ﴾ په متعلق (ثابِتِينَ) کښې پټ دی.

د: د ﴿ مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ﴾ کښې دواړه کلمې د عطف په لحاظ سره په هغه ﴿ سَوَآءً ﴾ سره مرفوعې ګرځېدلې دي کوم چې د "مُتَساوِياً" معنی ورکوي.

هـ: د دغو دواړو کلمو دوه ضميرونه (هُمْ، هُمْ) هغې مرجع ته راجع دي کومې ته چې په ﴿ أَن نَّجْعَلَهُمْ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير راجع دی چې کفار دي.

و: بالآخره، د "بِهِمْ" کلمه ورسره مقدره ده[۳] چې ﴿ سَوَآءً ﴾ پورې تعلق نيسي او ضمير پکښې "الَّذِينَ آمَنُوا" ته راجع دی.

نو د پورتنيو ټکو په ملحوظ سره يې د معنی لنډ حاصل داسې راځېږي چې:

ايا هغه کسان ګومان کوي کومو چې د بديو او جنايتونو کسب کړی دی چې مونږ به يې د هغو کسانو په شان ثابت وګرځوو کومو چې ايمان راوړی دی او نېک عملونه يې کړي دي، (البته) په

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۴۷۰
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۵۹؛ روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۹
(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۵۰

داسې حال کښې چې د دوی ژوند او د دوی مرګ به د مؤمنانو سره يو برابر وي؟ دا ګومان بالکل غلط دی، مونږ دغسې کار نه کوو.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلِتُجْزَىٰ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره دی نو پوښتنه دا ده چې دا جمله په کومه جمله باندې عطف ده؟

مونږ وايو چې: دغه جمله د مفرد په تاويل سره په ﴿ بِالْحَقِّ ﴾ باندې عطفه ده ځکه چې په تعليل باندې اشتمال لري[1]. يعنې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې عبث نه دي پيدا کړي بلکې د حق او حکمت په بنياد يې پيدا کړي دي چې عدل پکښې پياده کړی شي او د دې دپاره چې هر چا ته د هغه د کړو وړو په مطابق جزا ورکړه شي، ښه وي او که بده.

يو نحوي تحليل

۳_ په ﴿ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾ الآية- کښې په ارتباط د ځينو مفسرينو د قول[2] په مطابق لاندې وضاحتونه بايد په نظر کښې وساتل شي:

الف: د ﴿ أَفَرَءَيْتَ ﴾ جمله د "أَخْبِرْنِي" معنی ورکوي.

ب: دا جمله دوه مفعولانو ته متعدي ده، چې يو مفعول يې ﴿ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ ﴾ دی او بل مفعول يې د ټولو مربوطو کلمو څخه وروسته مقدر دی چې په "أَيَهْتَدِي" سره ترې تعبير کولی شو.

ج: په همدغه مقدر مفعول باندې په ايت شريف کښې د ﴿ فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو پورتنيو وضاحتونو ته په پام سره يې حاصل داسې راځېږي چې: ماته خبر راکړه، ايا کوم کس چې د دغو خاصيتونو خاوند ګرځولی شوی وي هغه په سمه لاره باندې تلل کولی شي؟ هيڅکله نه.

نفساني غوښتنې او معبوديت

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يوسف:۵۳] ايت لاندې ليکلي دي چې د بنيادم نفس په درېوو لحاظونو سره درې لقبونه درلودلی شي او يو لقب يې "إمارة بالسوء" (په بدو امر کوونکی) دی. نو دا د هغه نفس لقب دی کوم چې د شريعت د اثر لاندې واقع نه شي، او د خپلو نفساني غوښتنو (د بې قيضې آس غوندې) عمل کوونکی وي.

نو هر څوک چې د دغسې غير شرعي غوښتنو پيروي کوي د هغه دپاره خپلې نفساني غوښتنې د معبود حيثيت لري، او نفس يې ورته عبادت کوونکی جوړېږي چې په ﴿ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۸ ص۷۲

(۲) البحر المحيط ج۹ ص۴۲۲

کښې د نفس همدغه لقب ته اشاره ده.

د نفس ذکر شوی لقب په ډېرو نصوصو کښې ښه پوره شرحه شوی دی لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿وَلَا تَتَّبِعِ ٱلْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ [ص: ۲۶] یعنې ای داوده! او نه د خپلې نفساني غوښتنې پیروي مه کوه (عدم پیروۍ ته یې ادامه ورکړه) نو د الله ﷻ د لارې څخه به دې بې لارې کړي (او په کنده کښې به دې وغورزوي).

ب نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ثُمَّ تَمَنَّى عَلَى اللَّهِ»[1] یعنې هوښیار بنیادم هغه دی کوم چې د خپل نفس سره محاسبه کوي او د مرګ څخه وروسته وخت (آخرت) دپاره عمل کوي او ناتوانه (ساده) بنیادم هغه دی کوم چې خپل نفس د خپلو نفساني غوښتنو پیرو وګرځوي (او) بیا په الله ﷻ آرزو کوي (چې مغفرت به ورته وکړي).

﴿وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾﴾

[۲۴] او کفار وایي چې: زمونږ ژوند نه دی مګر زمونږ (فقط همدا) نژدې ژوند دی چې مونږ (ځینې) مړه کېږو او (ځینې) ژوندي کېږو (نوي تولد کېږو)، او مونږ نه هلاکوي (مړه کوي) مګر زمانه (چې زړېږو او عمرونه مو ختمېږي).

او (ای پیغمبره!) دغو کفارو ته په ذکره شوې خبره (عقیده) باندې هیڅ علم نشته (کوم نقلي یا عقلي دلیل نه لري).

دوی نه دي مګر (بې دلیله) اټکل (او ګومان) کوي (او بس).

[۲۵] او کله چې په ذکرو شوو کفارو باندې زمونږ څرګند (او پاخه) ایتونه (او دلایل) ولوستلی شي نو د دوی حجت (او برهان) نه دی مګر (په خپل خیال) دا وینا ده چې: (ای مؤمنانو!) تاسو زمونږ (پخواني) پلرونه (د قبرونو څخه ژوندي) راولئ که تاسو (په خپله عقیده کښې) رښتیني یاست.

[۲۶] (ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې الله ﷻ تاسو ژوندي کوي، بیا مو مړه کوي (او همدغې سلسلې ته) د قیامت تر ورځې پورې (ادامه ورکوي) چې هیڅ شک پکښې نشته، بیا به (نو) الله ﷻ تاسو (په دغې ورځ کښې د حساب کتاب دپاره) راغونډ کړي.

او (دا واقعیت دی)، مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او یا یې خپل ځانونه په ناپوهۍ وهلي دي).

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۴؛ مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۲۴

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې د قیامت د قیام په ضرورت دلایل اقامه کړی شوي وه او د هغو کفارو عقیده رده شوې وه کوم چې د قیامت د قیام څخه انکاري وه. په دې ایتونو کښې د هغو کفارو عقیده ردیږي کوم چې د الله ﷻ د توحید عقیده نه لري، او په دې باندې علاوه په دې ایتونو کښې د هغو هوا پرستو انسانانو یوه مثال ته هم اشاره شوې ده د کومو په ذکر باندې چې وړاندېنۍ وروستنی [الجاثیة:۲۳] ایت مشتمل وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د هغو کفارو د عقیدې د رد په هکله هم په خپل اُمت باندې څه ایتونو قرائت کړ، کوم چې د قیامت د قیام څخه لا څه چې د الله ﷻ د موجودیت او توحید دواړو څخه انکاري دي:

۱ـ د کفارو یوه ډله وایي چې: موږ بل ژوند نه لرو بلکې همدغه یو دنیاوي ژوند دی چې ځینې کسان مو مړه کېږي او ځینې نور مو د مورګانو څخه تازه ژوندي تولد کېږي، او بیا د څه وخت وروسته د مرګ سره مخامخ کېدونکي ګرځي.

دوی وایي چې زموږ ژوندي کېدل او بیا مړه کېدل د هیچا د پلوه صورت نه نیسي، بلکې همدغه دَهْر (زمانه) ده چې د مرګ او ژوند مرحلې په موږ باندې تېروي.

۲ـ د کفارو ذکره شوې ډله د خپلې عقیدې په ثبوت باندې هیڅ دلیل نه لري چې دوی ته علم او پوهه إفاده کړي. یا په بل عبارت: د دوی په لاس کښې نه نقلي دلیل شته چې کوم پیغمبر ورباندې قول کړی وي او یا ورباندې کوم اسماني کتاب نازل شوی وي، او نه عقلي دلیل لري چې ذکره شوې عقیده ورته په اثبات ورسوي.

لنډه دا چې دغه ډله کفار نه دي مګر اټکل کوي او د خپلو ځانونو د غولونې دپاره یوه پلمه جوړوي او خپلو ځانونو ته د ختو پوزه ړدي.

۳ـ کله چې په ذکرې شوې ډلې کفارو باندې زموږ واضحه دلایل قرائت کړی شي او عقیده یې ورته رده کړي، نو د حجت د نه درلودلو د کبله په هیڅ شي استدلال نه نیسي مګر مؤمنان مخاطب ګرځوي او ورته وایي چې: که د قیامت قیام ربښتیا وي او مړي د قبرونو څخه ضرور بېرته را اوچتول کېږي نو تاسو زموږ پخواني مړه شوي پلرونه بېرته دنیا ته راولئ، کله چې تاسو دغه کار نه شئ انجامولی نو معلومه شوه چې ستاسو خبره دروغژنه ده.

۴ـ ای پیغمبره! د کفارو د ذکرې شوې وینا په رد کښې ورته ووایه چې:

الف: ای کفارو! ستاسو ذکره شوې الزامي خبره به هغه وخت په ځای وی چې موږ په دنیا کښې د مړو د راژوندي کېدلو عقیده درلودی، نو تاسو به ویلی چې هلئ ژر شئ زموږ پلرونه راژوندي کړئ.

ب: زموږ عقیده دا ده چې د ټولو مخلوقاتو د مړینې څخه وروسته به مړي د قبرونو څخه راپورته کېږي، نو دغه وخت خو لا تر اوسه نه دی راغلی، کله چې دغه وخت راغی او ستاسو پلرونه راژوندي نه کړی شو نو موږ به تاسو ته ملامت یاستو.

ځ الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره په توالد سره د ژوندو پیدا کولو او بیا د ملک الموت په ذریعه د دغو ژوندیو د ارواحو د قبض کولو سلسله جاري ساتلې ده او تر [illegible] وخته پورې به جاري وساتي

کله چې دغه سلسله پای ته ورسیږي او ټاکلی وخت راورسیږي نو په دغه وخت کښې به الله ﷻ ستاسو پخواني پلرونه [illegible] چې تاسو غواړئ راژوندي کړي او د قیامت ورځې ته به مو ورټول کړي ولې څکه چې کوم اقدس ذات چې د ژوند او مرګ د سلسلې په جریان باندې قادر دی هغه اقدس ذات د ټولو مخلوقاتو په بیا راژوندي کولو باندې هم مطلق قدرت لري او د هیڅ شک او شبهې ځای پکښې نشته

مګر د خلکو اکثریت نه پوهیږي او شک پکښې کوي او یا په خپل خاموشه [illegible] ولاړ دي چې شکمن یې معرفي کوي حال دا چې په دې کښې هیڅ شک نشته

توضیحات

١- په ﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ آیة کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده

الف- په دغه کښې یوه داسې ډله هم شته کومه چې د الله ﷻ د موجودیت څخه انکار کوي دغه ډله په دهریانو سره مشهوره ده[1] په دغو آیتونو کښې د همدغې ډلې عقیده رد شوې ده

دوی وایي - العیاذ بالله - چې نه خالق شته او نه بیا راژوندي کېدل، اما موجودات مړه کېدل او بیا [illegible] کېدل د زماني کار دی چې د عمر د تېرېدلو سره ځینې مړه کېږي او په ځینو نورو بیا کېږي

ب- په ﴿مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ کښې د "هي" ضمیر په ﴿حَيَاتُنَا﴾ کښې د "حياة" کلمې ته راجع دی کومه چې تر دې وروسته ذکر شوې ده، او اضمار قبل الذکر په دغسې مواردو کښې تحسیناً جائز دی لکه چې د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون ٣٧] آیت لاندې ورته اشاره شوې ده

ج- د ﴿نَمُوتُ وَنَحْيَا﴾ په ارتباط هم د [المؤمنون ٣٧] آیت لاندې یو سوال جواب تېر شوی دی والحمد لله ﷻ چې د دې مقام د وضاحت دپاره هغه هم کافي دی

د- په ﴿إِلَّا الدَّهْرُ﴾ کښې د "دهر" کلمه د اوږد وخت څخه عبارت ده، اما د "زمان" کلمه د مطلق وخت معنی ورکوي برابره خبره ده چې اوږد وي او که لنډ[2]

ه- که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ»[3] یعنې تاسو دهر ته کنځل مه کوئ ځکه چې الله ﷻ همدی دهر دی او د حوادثو [illegible] دی

نو پوښتنه دا ده چې آیا د الله ﷻ د صفاتو څخه "دهر" هم شمېرل کېږي؟

[1] [illegible] ج١٣ ص١٥١
[2] [illegible] ج٤ ص٢٩٠ - روح المعاني ج٢٥ ص١٥٣
[3] صحیح مسلم ج٤ ص١٧٦٣

مونږ وايو چې: دغه کلمه د ښايسته نومونو څخه نه شمېرله کېږي، اما په ذکر شوي حديث شريف کښې د نهي وجه دا ده[1] چې:

د ايت شريف د نزول په وخت کښې دهريانو کفارو موجوديت درلود چې د دنيا حوادث او مصائب به يې زمانې (دَهر) ته نسبتول او بيا به يې ورته په همدغه حيث کنځلې کولې، حال دا چې د ټولو حوادثو او مصائبو نازلوونکی خاص الله ﷻ دی او بس. نو د دهريانو زمانې ته په ذکر شوي حيث کنځلې کول په حقيقت کښې الله ﷻ ته کنځل کول وه، چې خالق يوازې همدی ﷻ وه او بس؛ نو ځکه ترې نبي کريم ﷺ خپل اُمت منعه کړ چې دغسې کار مه کوئ.

د دهريانو د عقيدې ابطال

۲ـ په دې مقام کښې د دهريانو د عقيدې ابطال ته په لاندې دوه وو جملو کښې اشارې نازلې شوې دي:

الف: په ﴿وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ﴾ کښې دېته اشاره ده چې دهريان د خپلې عقيدې د اثبات دپاره کوم علمي دليل (نقلي يا عقلي) نه لري چې خپله عقيده ورباندې په اثبات ورسوي او محض په ګومان او اټکل سره خو څه شی ثبوت نه شي مُوندلی.

ب: په ﴿قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د ژوندي کول او مړه کول او نور حوادث نوي-نوي پيدا کېږي او موجودېږي چې هيڅوک ترې انکار نه شي کولی.

او پوره واضحه ده چې دغه حوادث نه پخپله خپلو ځانونو ته وُجود ورکولی شي او نه د بل حادث څخه خپل موجوديت استفاده کولی شي، که نه نو يا به دور لازم شي او يا به تسلسل، حال دا چې دغه دواړه د ټولو عقلاوو په نزد باطل دي. نو څرګنده شوه چې يو ابدي او ازلي اقدس ذات (د ټولو حوادثو څخه بهر) شته دی چې د حدوث سلسله د همده ﷻ په ارادې سره پيل شوې ده او جاري ده.

همدغه اقدس ذات چې د ممکناتو د سلسلې څخه بهر دی الله ﷻ دی چې روزمره تاسو پيدا کوي او بيا مو مړه کوي. نو همدغه اقدس ذات به يو ځل بيا تاسو ټول د قيامت په ورځ د قبرونو څخه راپاڅوي او د حساب کتاب دپاره به مو په خپل حضور کښې ودروي، چې د دغې ورځې په راتګ کښې هيڅ شک شبه نشته.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ کښې د "إلى" توری په څه شي پورې تعلق نيسي؟ مونږ وايو: ځينو مفسرينو کرامو دغه توری دلته د "في" په معنی اخستی دی او په ﴿ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ﴾ جملې پورې يې تعلق ورکړی دی چې د جَر ورکولو توري يو د بل په معنی سره ډېر استعمالېږي[2].

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۵۱

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۵۵

يعني بيا به الله ﷻ تاسو د قيامت په روځ د حساب كتاب دپاره خپل حضور ته راغونډ كړي.

مګر بهتره دا ده چې دلته د "إلى" توری په خپله معنی باندې پاتې شي او په هغې مقدرې جملې پورې تعلق ونيسي په كومې باندې چې د ﴿يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ﴾ دواړه جملې دلالت كوي، چې مونږ نرې په "يَسْتَمِرُّ هٰذَا الْحَالُ" سره تعبير كولی شو.

يعنې الله ﷻ تاسو روزمره ژوندي كوي چې نوي تولد كېږئ او بيا مو روزمره مړه كوي چې ملك الموت مو ارواګانې قبضوي، دغه كار دائمي نه دی لكه چې دهريان خيال كوي بلكې د قيامت تر ورځې پورې به استمرار مونده كړي او بيا به د الله ﷻ په اراده ختم شي.

﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾
وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ۚ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰٓ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَٰذَا
كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَأَمَّا
ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَفَلَمْ تَكُنْ ءَايَٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا قِيلَ
إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُم مَّا نَدْرِى مَا ٱلسَّاعَةُ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا
نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا۟ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ
﴿٣٣﴾ وَقِيلَ ٱلْيَوْمَ نَنسَىٰكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن
نَّٰصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ لَا
يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾﴾

[٢٧] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمكو واكداري ده.

او كله چې قيامت قائم شي نو په دغې ورځ كښې به د باطلو (كفرياتو) خاوندان تاوانيان شي (خپل تاوان او زيان به ورته څرګند شي).

[٢٨] او ته به هر ټولګی (په دغې ورځ كښې له ډېره خوفه) په ګونډو باندې وګورې (چې د سم دربدلو توان به نه لري).

هر ټولګی به خپلې جنس عملنامې ته وبللی شي (او هر فرد ته به په لاس كښې وركړی شي)، په دغې ورځ كښې به تاسو (ټولو) ته د هغو اعمالو اجزا دركړی شي كوم چې تاسو ياست چې كوئ يې.

[۲۹] (بیا به تاسو ټول مخاطب کړی شئ چې:) دغه (عملنامه) زمونږ کتاب دی (زمونږ په امر لیکلی شوی دی او) په تاسو باندې په حقه خبرې کوي (شاهدي درباندې وايي. څکه چې:)
یقینًا مونږ وو چې هغه څه به مو ثبتول (د ثبتولو امر مو کاوه) کوم چې تاسو وئ چې عملي کول به مو (ښه به وه او که بد).

[۳۰] نو هر چې هغه کسان دي کومو چې ایمان راوړی وي او نیک اعمال یې کړي وي نو د دوی رب ﷻ به یې په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي. (ای پیغمبره!) دغه ډېر څرګند بری دی.

[۳۱] او هر چې هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی نو (دوی ته به تخجیلاً وویلی شي چې:) ایا تاسو په دنیا کښې نه وئ چې زما ایتونه به درباندې لوستل کېدل نو تاسو به (یې د قبول څخه) تکبر کاوه، او تاسو مجرمان (جنایتکاران) قوم وئ؟

[۳۲] او کله به چې (تاسو ته) وویلی شو چې یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده او قیامت چې دی هیڅ شک پکښې نشته (ضرور راتلونکی دی)، نو تاسو به (په جواب کښې) ویلی چې: مونږ نه پوهېږو چې قیامت څه شی دی (مونږ یې نه پېژنو) مونږ (درباندې) ګومان نه کوو مګر ډېر لږ (کمزوری) ګومان، (چې د شک د مرتبې څخه نه پورته کېږي) او مونږ (د قیامت په قیام باندې) باور کوونکي نه یاستو.

[۳۳] (ای پیغمبره!) کفارو ته به (په دغې ورځ کښې) د خپلو کړو وړو هغه بد اعمال څرګند شي کوم به چې دوی (په دنیا کښې) کول، او د هغو ایتونو (جزا او تعذیب) به ترې راچاپېر شي کوم چې دوی وه چې ملنډې (او مسخرې) به یې پرې وهلې.

[۳۴] او (کفارو ته به) وویلی شي چې: نن ورځ مونږ تاسو (د خپل رحمت څخه) هېر کړئ (پکښې داخل مو نه کړئ) لکه چې تاسو (په دنیا کښې) د خپلې دغې ورځې سره پیوستون هېر کړی وه، او (نن ورځ) ستاسو استوګنځای اور (دوزخ) دی او تاسو ته (نن ورځ) هیڅ نصرت کوونکی نشته (چې نجات درکړی شي).

[۳۵] دغه (تعذیب) په دې سبب (په تاسو نازل شوی دی) چې یقینًا تاسو د الله ﷻ ایتونه (قرآن کریم) په ملنډو سره نیولي وه، او همدارنګه تاسو نژدې (او حقیر) ژوند تېر ویستلي وئ (چې آخرت مو بالکل د نظره غورزولی وه).
نو (ای پیغمبره!) نن ورځ به هغوی د دوزخ څخه ونه ویستلی شي او نه به ترې دا مطالبه وکړی شي چې (خپل رب ﷻ په توبې سره) راضي کړئ (ترڅو د عذابه نجات مونده کړئ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون تعقیب شوی دی او د قیامت په ورځې باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې په ارتباط څه نور مطالب هم قرائت کړه:

۱_ الله ﷻ د مخلوقاتو راژوندي کولو ته ځکه صورت ورکوي چې خاص همده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري ده، او هيڅوک او هيڅ شی د ده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

۲_ نو کله چې الله ﷻ مړي بېرته راژوندي کړي او قيامت قائم کړي نو په دغې ورځ کښې به د باطلو او کفرياتو خاوندان د غټ زيان او تاوان سره مخامخ شي.

يا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به هغوی پوه شي چې په څومره تاوان کښې واقع دي چې جبيره نه لري.

۳_ ای پيغمبره! په دغې ورځ کښې داسې وخت هم راتلونکی دی چې هره يوه ډله به د زيات خوف او ډار د کبله پکښې په ګونډو شي، او د سم درېدلو توان به نه لري.

۴_ په دغې ورځ کښې به هره يوه ډله خپلې عملنامې ته وروبلله شي چې خپله عملنامه دې پخپله ولوله او پخپله د خانه سره محاسبه وکړه، او دا ځکه چې نن ورځ تاسو ته د هغو اعمالو جزا درکوله کېږي کوم چې تاسو په دنيا کښې کول.

۵_ دغه کتاب چې ستاسو ټول اعمال پکښې ليکلی شوي دي هغه کتاب دی چې مونږ يې په ليکلو باندې امر کړی وه، او کرام الکاتبين مو ورباندې مقرر کړي وه.

دغه کتاب په هغه څه په حقه ناطق دی کوم چې تاسو په دنيا کښې ترسره کړي وه، په دې کتاب کښې نه په تاسو باندې زيادت ليکلی شوی دی او نه پکښې کمبود شته.

۶_ ای پيغمبره! د محاسبې څخه وروسته به خلک په دوه وو لويو ټولګيو ووېشلی شي، چې يو ټولګی به يې مؤمنان وي او بل ټولګی به يې کفار، چې څه امتيازي حالات يې دغه دي:

۷_ نو کوم کسان چې ايمان يې راوړی وي او نيک اعمال يې کړي وي الله ﷻ به هغوي په خپل رحمت او جنت کښې داخل کړي او په ابدي توګه به د ده ﷻ د غضب څخه په امن کښې پاتې شي.

۸_ او کومو کسانو چې په دنيا کښې کفر غوره کړی دی او بيا د همدغه کفري حالت په درلودلو سره مړه شوي دي نو هغوی به په دوزخ کښې په مادي او روحي دواړو ډولو عذابونو سره اخته شي، چې څو مثالونه يې دا دي:

الف: هغوی ته به د تخجيل او توبيخ دپاره د الله ﷻ د پلوه وويلی شي چې: ايا تاسو په دنيا کښې نه وئ چې روزمره به درباندې زما ايتونه لوستل کېده او توحيد ته به رابلل کېدئ خو تاسو به د دعوت د قبول څخه تکبر کاوه، او تاسو جنايتکار او مجرم قوم وئ چې جرم او جنايت مو عادت ګرځېدلی وه، او په هيڅ صورت به مو خپله کړنلاره نه بدلوله.

ب: او ای کفارو! کله به چې تاسو ته وويلی شوه چې د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت په قيام کښې هيڅ شک نشته (ضرور راتلونکې ده) نو خپل ځانونه ورته تيار کړئ او د پيغمبر دعوت قبول کړئ، نو تاسو به په جواب کښې ويلې چې: مونږ نه پوهېږو چې قيامت څه شی دی؟ مونږ قيامت بالکل نه پېژنو او د پيغمبر په خبره باور نه کوو.

تاسو به ويل چې: مونږ د قيامت په قيام باندې ګومان نه کوو مګر ډېر کمزوری ګومان چې د

اعتماد قابل نه دی، که بالفرض مونږ ورباندې باورکوونکي وی نو څه تیاری به مو ورته نیولی وی خو مونږ ورباندې بالکل یقین کوونکي نه یاستو.

ج: ای پیغمبره! کفارو ته به د قیامت په ورځ د خپلو عملونو او خپلو کړو وړو بدلې څرګندې شي او پوه به شي چې دوی په دنیا کښې ډېره غلطه لاره خپله کړې وه چې ورباندې به پښېمانه وګرځي.

د: خو د دغه وخت پښېماني به ورته هیڅ ګټه ونه رسوي او د تعذیب په حیث به ترې هغه دعوت راچاپېر شي په کوم باندې به یې چې مسخرې او ملنډې وهلې، یا په بل عبارت: هغوی ته به د خپلو جنایتونو څخه مصیبتونه جوړ شي.

ه: د زیات تخجیل دپاره به کفارو ته د الله ﷻ د پلوه دا هم وویلی شي چې:

ای کفارو! نن ورځ مونږ تاسو هېر کړئ او د خپل رحمت څخه مو محروم پرېښودلئ؛ او دا ځکه چې تاسو د خپلې دغې ورځې ملاقات او پیوستون په دنیا کښې هېر کړی وه، او خپل ځانونه مو ورباندې ړانده کاڼه اچولي وه چې مونږ یې بالکل نه پېژنو چې قیامت څه شی دی.

و: ای کفارو! نو په همدې بنیاد نن ورځ ستاسو د دائمي اوسېدانې ځای اور دی، او همدارنګه نن ورځ تاسو ته د کومک کوونکي په حیث هیڅوک نشته، او د نجات هیڅ لاره نه شئ موندلی او په دائمي توګه به دلته معذبېږئ. او دا ځکه چې:

ز: یقینًا تاسو په دنیا کښې د الله ﷻ ایتونه په مسخرو او ملنډو سره نیولي وه او توکي درته برېښېدلې، او تاسو د حقیر ژوند په مزو او چړچو باندې غولېدلي وئ. یا په بل عبارت: تاسو دنیاوي ژوند دوکه کړي وئ او همدا درته نهایي هدف څرګندېده.

ط: ای پیغمبره! نو په دغې ورځ کښې به دوی هیڅکله د دوزخ څخه ونه ویستلی شي او نه به ترې وغوښتلی شي چې تاسو د الله ﷻ د راضي کولو هڅه او کوښښ وکړئ او خپل ځانونه د عتاب څخه خلاص کړئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ جَاثِيَةً ﴾ کلمه د "جُثو" _لکه "عُلو"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [مریم: ۷۲] ایت لاندې لیکلي دي چې "جُثو" دې ته وایي چې سړی د ډېر هیبت د کبله د درېدلو توان ونه لري او خپل زنګنونه په ځمکه باندې ولګوي، او په ګونډو شي.

ب: په دې باندې علاوه هلته مونږ یو سوال جواب هم لیکلي دي چې د دې مقام د وضاحت دپاره یې یو ځل کتل بد نه دي.

ج: په ﴿ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا ﴾ کښې د "كِتَاب" کلمه د جنس کتاب (عملنامې) څخه عبارت ده چې هلته هر فرد ته عملنامه ورکوله کېږي، نه هر ټولګي ته.

جنت د الله ﷻ رحمت دی

۲ـ په ﴿ فَيُدۡخِلُهُمۡ رَبُّهُمۡ فِي رَحۡمَتِهِۦ ﴾ کښې د "رَحۡمَة" کلمه په دې مقام کښې د جنت څخه عبارت ده او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ په یوه قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کړی دی چې: «أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي»[۱] یعنې ای جنته! ته زما رحمت یې، چې زه ستا په سلسله د خپلو بندګانو څخه په هغه چا باندې رحم (مهرباني) کوم کوم ته چې زما اراده وشي.

ماثور تفسیر

۳ـ نبي کریم ﷺ دا ایت شریف ﴿ وَقِيلَ ٱلۡيَوۡمَ نَنسَىٰكُمۡ كَمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَا ﴾ د یوه بنده په مثال کښې ډېر ښه واضحه کړی دی چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د قیامت په ورځ به یو (کافر) بنده د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شي او الله ﷻ به ورته لاندې پوښتنې راجع کړي:

اوله: ای بنده! ایا تاته ما غوږونه او سترګې نه وې درکړې؟ او یا مالونه او اولادونه مې نه وه درپېرزو کړي؟.

دوهمه: ایا تاته مې څاروي او کښتونه نه وه مسخر کړي (چې د ځمکې څخه به دې ډول-ډول حاصلات او میوجات راغونډول)؟.

درېیمه: ایا ما تاته په خلکو باندې ریاست نه وه درکړی، چې آمریت به دې ورباندې چلاوه او د غنیمتونو څخه به دې د اُمتیاز په توګه څلورمه برخه اخستله؟.

څلورمه: نو بیا تا د دغې ورځې (د قیامت د قیام) څه خیال ساتلی وه؟ ایا تا د دغې ورځې په راتګ څه باور درلود؟ ایا ستا ګومان وه چې ته به ورسره ملاقي کېږې؟.

ب: بنده به وراندېنۍ دریو پوښتنې په "هو" سره جوابې کړې، او څلورمې پوښتنې ته به منفي جواب ورکړي چې د قیامت په قیام مونږ هیڅ باور نه درلود.

ج: نو الله ﷻ به ورته ووایي چې: «اَلْيَوْمَ أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي»[۲] یعنې نن ورځ زه تا په عذاب کښې پرېږدم لکه چې تا په دنیا کښې زما ارشادات پرېښې وه، او د قیامت په قیام باندې دې باور نه درلود.

یادونه

۴ـ په ﴿ وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [النحل: ۶۴] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې بیا شرحه کولو ته یې څه اړتیا نه ګورو. یعنې او نه به د کفارو څخه وغوښتلی شي چې په توبې سره د الله ﷻ رضامندي حاصله کړئ او د تعذیب مخ د خپلو خانونو څخه واړوئ.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۸

﴿ فَلِلَّهِ ٱلْحَمْدُ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] نو خاص الله ﷻ ته ټولې ستاینې دي چې د اسمانونو مربي (تربیه کوونکی) دی او هم د خمکو مربي دی، (بلکې) د ټولو عالمونو رب دی (او د ټولو ارتیاوې پوره کوي).

[۳۷] او خاص الله ﷻ ته په اسمانونو او هم په خمکو کښې کبریاء ده (چې ټول همده ﷻ ته منقاد دي، او دی ﷻ د هیچا او هیڅ شي اطاعت نه کوي).

او همدی ﷻ د کلکې ارادې (او) د حکمت درلودونکی دی.

ارتباط او توضیحات

۱_ د سورت د اول سر څخه الله ﷻ د عقیدوي مطالبو په اثبات باندې ښه پوره قوي او پاخه دلایل اقامه کړه، او د کفارو د واهیاتو او اعتراضاتو مخنیوی یې په ډېره احسنه طریقه ترسره کړ، په دې ایتونو کښې د ذکرو شوو بیاناتو تائید نازل شوی دی چې الله ﷻ د ټولو محامدو او ستاینو درلودونکی دی او په اسمانونو او خمکو کښې د کبریاء او عالي شان خاوند دی، نو خکه یې نازل شوي مطالب په داسې ډول سره په اثبات ورسول چې د هیچا سره یې د رد توان نشته، او د کفارو اعتراضات یې په دومره قوت سره رد کړه چې هیڅوک یې د رد مخنیوی نه شي کولی.

۲_ په ﴿ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ ﴾ کښې د "کِبْرِیَاء" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۲۲] ایت لاندې د یو حدیث په رڼا کښې ښه پوره تحلیله کړې ده چې په بیا تحلیلولو باندې یې کتاب نه اوږدوو.

و في الأخير: اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

د "الجاثیة" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو، چې ورسره پنځه ویشتمه سپاره هم پای ته ورسیده، والحمد لله ﷻ.

مونږ نور توفیق ته هم پوره اړ یاستو او د الله ﷻ څخه یې تمه کوو.

۱۴۲۳/۹/۲۵هـ ق - ۱۳۸۱/۹/۸ هـ ش.

الأحقاف (٤٦)

سریزه

۱_ دا سورت د نورو سورتونو څخه د "الأحقاف" په کلمې سره جدا شوی او نومولی شوی دی. کومه چې د همدې سورت په [۲۱] ایت کښې نازله شوې ده.

۲_ دا سورت د هجرت څخه تقریباً درې کاله وړاندې نازل شوی دی[۱]، چې په همدغه کال کښې د نبي کریم ﷺ تره (ابو طالب) او هم أم المؤمنین (خدیجة الکُبری) دواړه وفات شوي وه، همدغه کال ته د "عام الحُزن" لقب ورکړی شوی دی.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېره یې پنځه دېرش (۳۵) ده.

ب: د کلماتو شمېره یې شپږ سوه او څلور څلوېښت (۶۴۴) کلمو ته پورته شوې ده.

ج: د حرفونو شمېره یې دوه زره پنځه سوه او پنځه نوي (۲۵۹۵) تورو ته رسېدلې ده.

۴_ دا سورت ټول مکي سورت دی[۲]، مګر په څینو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې څینو علماوو کرامو ورته د مدنیتوب لقب ورکړی دی[۳].

۵_ د دې سورت محتویات هم د نورو مکي سورتونو غوندې د عقیدوي أحکامو په محور باندې څرخېږي لکه توحید، نبوت، د بعث بعد الموت دلایل، د کفارو د اعتراضاتو مخنیوی او داسې نور.

۶_ دا سورت (الأحقاف) او وړاندېنی سورت (الجاثیة) دواړه سره ډېر نژدې تناسب لري چې دواړه مکي سورتونه دي، دواړه د اکثریت په ملحوظ په عقیدوي احکامو پورې تعلق نیسي او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ۝٢ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ۝٣ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا
تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ ۖ
ٱئْتُونِى بِكِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَآ أَوْ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ۝٤ وَمَنْ أَضَلُّ
مِمَّن يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ

(۱) سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶

(۲) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۷۸

(۳) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۷

غَٰفِلُونَ ﴿٥﴾ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمْ أَعْدَآءً وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ
عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] د دې کتاب (قرآن کریم) نازلول د کلکې ارادې د خاوند (او) د حکمت څښتن الله ﷻ د پلوه دي.

[۳] مونږ اسمانونه او ځمکې او هغه (مخلوقات) چې د دواړو ترمنځ (موجود) دي، نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره او هم په ټاکلې نېټې سره (چې هلته به حسابونه تصفیه شي).

او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د هغه (کتاب) څخه اعراض کونکي دي په کوم سره چې دوی ډارولی کېږي.

[۴] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: تاسو ماته خبر راکړئ چې هغو (بوتانو) چې تاسو یې د الله ﷻ څخه پرته بلئ، ماته خبر راکړئ چې هغه کوم شی دی چې د ځمکې څخه یې پیدا کړی دی (او دا هم خبر راکړئ چې) ایا هغوی ته په اسمانونو کښې څه شرکت شته (چې په پیداکولو کښې یې څه برخه اخستې وي)؟.

(ای کفارو!) تاسو ماته داسې کتاب راوړئ چې د دغه کتاب (قرآن کریم) څخه مخکښې (نازل شوی) وي (او د شرکي عقیدې په صحت دلالت وکړي) او یا (د پخواني) علم څخه څه پاتې (علم راوړئ چې همدغه مطلب تائید کړي) که تاسو (په خپله ادعاء کښې) رښتیني یاست.

[۵] او د هغه چا څخه زیات ګمراه څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غیر هغه (بوتان) بلي کوم چې ورته د قیامت تر ورځې پورې (په دائمي توګه) قبول نه شي کولی، حال دا چې همدغه معبودین د عبادت کوونکو د بلنې څخه غافلان (او بې خبره) دي.

[۶] او کله چې خلک حشر کړی شي (او قیامت قائم شي) نو همدوی (معبودین) به دوی (عابدینو) ته دښمنان وګرځي او د عبادت څخه به یې منکران جوړ شي.

[۷] او کله چې په کفارو باندې زمونږ واضحه دلایل ولوستلی شي نو هغه کسان حق (ایتونو) ته (اشاره کوي او) وایي چې دغه (قرآن کریم) ځرګند جادو دی، (البته) کله چې ورته ورشي (سمدستي ورباندې دغه تهمت لګوي او هیڅ ډیل او درنګ پکښې نه کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وراندېنۍ سورت د توحید او د قیامت د قیام د دلایلو په تعقیب د الله ﷻ د ځینو عالي صفاتو په ذکر سره ختم شوی وه چې: ﴿ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾. او دا سورت بالعکس د همدغو عالي صفاتو په ذکر سره پیل کېږي چې لومړی ایت یې ورباندې مشتمل دی، او بیا د توحید د براهینو په نزول

سره تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو ځل بیا د الله ﷻ څه عالي صفات قرائت کړه ترڅو پکښې کفار (مشرکان) تفکر وکړي او په نتیجه کښې شرکي عقیده پرېږدي.
۱_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د عادي تورو لکه "ح، م" او داسې نورو څخه یې داسې کتاب ترتیب کړی دی چې ټول مخلوقات ورسره په یوه ایت کښې هم سیالي نه شي کولی. یا په بل عبارت: دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوی دی او په اعجاز سره یې څکه مشتمل کرځولی دی چې الله ﷻ د کلکې ارادې درلودنکی دی او هم د حکمت څښتن دی.
۲_ ای پیغمبره! مونږ دغه لاندې شیان نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره چې د حکمتونو څخه ډک دي او عبث نه دي چې په پای کښې تصفیه ونه لري:
الف: اسمانونه مو پیدا کړي دي او لمر، سپوږمی او ستوري یوازې مونږ راځېژوو او بیا غروب ورکوو.
ب: ځمکې یوازې مونږ پیدا کړې دې او غرونه وربانده مونږ نصب کړي دي همدارنګه سیندونه پکښې مونږ بهولي دي او د معادنو پیداکول پکښې یوازې زمونږ کار دی.
ج: څه چې د اسمانونو او ځمکو ترمنځ موجودات او مخلوقات دي لکه باران او نور، دغه هم یوازې زمونږ په اراده موجود شوي دي او موجودېږي.
لنډه دا چې ټول مخلوقات مونږ پیدا کړي دي او ټولو ته مو د موجودیت دپاره څه نېټه او عمر ټاکلی دی، کله چې دغه ټاکلې شوې نېټه پوره شي نو بیا ضرور تصفیه صورت نیسي، او د بېرته راژوندي کېدلو په حال کښې به حساب کتاب پیل کېږي.
۳_ نو کفارو ته په کار دي چې د بیا راژوندي کېدلو څخه وډار شي او څه تیاري ورته ونیسي، مګر ټول کفار د هغه شي څخه اعراض کوي په کوم سره چې ډارول کېږي او د کفریاتو څخه لاس نه اخلي.
۴_ نو ای پیغمبره! په همدې بنیاد کفارو ته دغه پوښتنې متوجه کړه او ورته ووایه چې:
الف: تاسو ماته خبر راکړئ، زه تاسو ته په کلکه وایم چې ماته خبر راکړئ چې: ایا هغو معبودانو د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ د ځمکې څخه کوم شی پیدا کړی دی؟ ایا هغوی یو نبات رازرغونولی شي؟ او یا په یو ماشي کښې روح اچولی شي؟ او داسې نور.
ب: دا هم راته ووایاست چې هغوی ته په اسمان کښې څه اشتراک شته؟ هغوی د کوم ستوري د راخېژلو او پرېوستلو توان لري؟ او داسې نور.
ج: همدارنګه ایا هغوی د اسمانونو څخه د باران یو څاڅکی راښکته کولی شي؟ او یا پکښې د بادونو د چلولو څه وسه شته؟ او داسې نور.
نو څرنګه چې د ذکرو شوو پوښتنو جوابونه ټول منفي دي، نو بیا دا پوښتنه مطرح کېږي چې کله باطل معبودان یوه کوچنۍ مخلوق ته هم موجودیت نه شي ورکولی او د یوه شي په پیداکولو کښې هم د الله ﷻ سره اشتراک نه لري، نو په عبادت کښې به ورسره اشتراک د کومه کړي؟

۵_ ای پیغمبره! اوس د مشرکانو او کفارو څخه برهان وغواړه او ورته ووایه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا تاسو د دغه کتاب (قرآن کریم) څخه وړاندې کوم اسماني کتاب لرئ چې د الله ﷻ څخه پکښې د شرکي عقیدې تجویز نازل شوی وي؟

ب: ایا تاسو ته د پخوانیو هوښیارانو د علومو څخه څه علم باقي پاتې دی چې د شرکي عقیدې ثبوت پکښې صورت نیولی وي؟

نو که بالفرض تاسو په خپله کفري عقیده باندې کوم نقلي دلیل لرئ هغه راوړئ که تاسو صادقین یاست نو هلئ ژر شئ هغه راوړاندې کړئ. واضحه ده چې د مشرکانو جواب دلته هم منفي دی.

۶_ ای پیغمبره! نو د هغه چا څخه ډېر غټ ګمراه څوک دی چې د دغو خاصیتونو درلودنکي وي:

الف: چې د الله ﷻ څخه په غیر هغه څوک بلي د کومو په موجودیت باندې چې نه عقلي دلیل قائمولی شي او نه نقلي.

ب: چې د هغه چا بلنې ته ادامه ورکوي کوم چې ورته د قیامت تر ورځې پورې بلکې د ابد دپاره نه په قبول سره جواب ورکولی شي او نه ورته هو یا نه ویلی شي. یا په بل عبارت: چې د هغه چا عبادت کوي چې دوی (د عابدینو) د عبادت څخه غافل او ناخبره وي، او نه پکښې د خیر صلاحیت شتون لري او نه د شر د رسولو.

ج: چې د هغو معبودانو عبادت کوي کوم به چې ورته د محشر په میدان او د قیامت په ورځ دښمنان وګرځي او د عبادت څخه به یې انکار وکړي چې تاسو زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو په دنیا کښې د خپلو نفسانیاتو عبادت کوونکي وئ.

د: چې کله ورباندې زمونږ واضحه او څرګند ایتونه او دلایل ولوستلی شي نو سمدستي ترې اعراض کوي او سمدستي ورباندې د ښکاره جادو نوم ږدي. ځکه چې دغه کسان عنادي کفار دي او زمونږ دلایل حق دي چې هغوی ورسره د کفري عقیدې د کبله حساسیت لري او د جادو لقب ورکوي.

توضیحات

۱_ په ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ ﴾ الآیة- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ أَرَءَيْتُم ﴾ کلمه د "اخبِرُوني" معنی ورکوي او د ﴿ أَرُونِي ﴾ کلمه ورته تاکید واقع شوې ده چې دا کلمه هم همدغه معنی تعقیبوي[۱]. او همدغه مفهوم ترې اخستلی کېږي.

ب: نو د "اخبِرُوني" دپاره یو مفعول د ﴿ مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ کلمات دی، او بله مفعول یې د ﴿ مَاذَا خَلَقُوا ﴾ کلمات ګڼل کېږي. یعنې ای کفارو! تاسو ماته خبر راکړئ (بیا وایم چې) ماته خبر راکړئ چې ستاسو باطلو معبودانو د ځمکې څخه څه شی پیدا کړی دی؟ او په اسمانو کښې د څه شي په پیداکولو کښې اشتراک لري؟

(۱) روح المعاني ج ۲۶ ص ۵

ج: په ﴿ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ ﴾ کښې د "أثارة" کلمه د "بقیة" معنی ورکوي[۱]. یعنې ایا تاسو نه د پخوانیو علماوو د علومو څخه څه علم پاتې دی چې ستاسو شرکي عقیده ورباندې په اثبات ورسېږي؟ د مثال په توګه: تاسو سره په همدې ارتباط د لقمان حکیم څه علم باقي پاتې دی؟.

د: په دغه ایت شریف کښې دې ته اشاره ده چې مشرکان په خپلو شرکیاتو او خپلو کفریاتو باندې نه عقلي دلیل لري او نه نقلي.

یادونه

۲ـ په ﴿ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ کښې د ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ کلمه د "آبد" څخه کنایي ده[۲] چې په متصل ایت ﴿ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ ﴾ الآیة- کښې ورباندې تقریباً صراحت شوی دی.

یعنې باطل معبودان د خپلو عابدینو دپاره د قیامت تر ورځې پورې (د آبد دپاره) قبول نه شي کولی چې د عبادت مننه یې وکړي او غوښتنو ته یې مثبت جواب ورکړي، اما د قیامت په ورځ به په عدم قبول باندې عداوت هم وراضافه شي چې په دغې ورځ کښې به ورته دښمنان جوړ شي او د عبادت څخه به یې انکار کوونکي وګرځي.

﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ۖ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۖ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۸] بلکې مشرکان وایي چې: محمد ﷺ دا (قرآن کریم) د خپله خانه جوړ کړی دی (او د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی).

ته (ورته) ووایه چې: که (بالفرض المحال) دا (قرآن کریم) زه د خپله خانه جوړ کړم نو (الله ﷻ به ضرور په ماباندې عذاب نازل کړي او) تاسو به زما دپاره د الله ﷻ (د عذاب) څخه د هیڅ شي ملکیت (او توان) ونه لرئ (چې نجات راکړئ، نو زه څه مجبوریت لرم چې دروغ جوړوم).

(هو!) الله ﷻ د هغه (کتاب په حال باندې) ډېر ښه پوهېږي چې تاسو پکښې په ډېرې خوښۍ سره لګیا یاست (او ډول-ډول دروغین لقبونه ورباندې ږدئ).

الله ﷻ زما او ستاسو ترمنځ د شاهد په حیث کافي دی (دروغژن پېژني).

(۱) القاموس المحیط ج۶ ص۱۱۲؛ صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۵

(۲) البحر المحیط ج۹ ص۴۳۳

او الله ﷻ همدی ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (که تاسو د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شئ نو د عذاب څخه به نجات درکړي).

[٩] (ای پیغمبره! مشرکانو ته دا هم) ووایه چې: زه خو د پیغمبرانو څخه لومړی پیغمبر نه یم (چې زما څخه وړاندې هیڅ پیغمبر نه وي تېر شوی).

او زه پوهه نه لرم چې ما سره به (د الله ﷻ د پلوه) څه کېږي (چې ستاسو تعذیب به راولیډ کړي او که ژر به وفات شم)، او (هم زه نه پوهېږم چې) تاسو سره به څه کېږي (څه ډول عذاب به درباندې نازلوي او د عذاب وخت به مو نژدې وي او که لرې).

زه پیروي نه کوم مګر د هغه شي کوم چې ماته وحې کېږي، او زه نه یم مګر (د عذاب څخه) څرګند ډاروونکی یم (او بس).

[١٠] ووایه (چې ای مشرکانو!) تاسو ماته خبر راکړئ چې که چرته دا قرآن کریم د الله ﷻ د نزده (په حقه نازل شوی) وي او تاسو درباندې کفر غوره کړی وي، او هم د بني اسرائیلو څخه پرې شاهد شهادت هم ورکوي (چې دا حق کتاب دی) نو ایمان درباندې راوړي او تاسو خپل استکبار (عدم ایمان) ته پرې ادامه ورکوئ (نو په دغه صورت کښې به تاسو ظالمان نه یاست؟).
یقیناً الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید په هکله دلایل نازل شوي وه او په دې ایتونو کښې د نبوت موضوع مطرحه شوې ده او د مشرکانو شبهات رد شوي دي، چې حاصل یې داسې راځي:

لکه څنګه چې مشرکان د خپل رب ﷻ په توحید کښې په شک کښې واقع دي همدارنګه هغوی د محمد ﷺ د نبوت څخه هم انکاري دي او وایي چې دا قرآن کریم د ده د پلوه جوړ کړی شوی دی.
ای پیغمبره! ایا مشرکان وایي چې محمد ﷺ دا قرآن د خپله ځانه په دروغو جوړ کړی دی؟ نو:

١ـ ته مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای مشرکانو! لکه چې ټول مخلوقات د قرآن کریم د سیالۍ توان نه لري همدارنګه زما په توان کښې هم نشته چې د دغه کتاب یو ایت جوړ کړی شم.

ب: تاسو ته خو زما ځلوېښت کلن عمر معلوم دی، ایا په دغه عمر کښې ما چرته په یو بنیادم باندې دروغ تړلي دي چې اوس په الله ﷻ باندې دروغ وترم؟.

ج: که بالفرض المحال زه په الله ﷻ باندې دروغ وترم نو ضرور به ما په ډېر سخت عذاب سره معذب کړي، او په دغه وخت کښې به تاسو هم توان ونه لرئ چې د ده ﷻ د عذاب څخه نجات راکړئ. او یا د ده ﷻ د عذاب د ډېرې کوچنۍ برخې مخنیوی وکړئ.

د: ای مشرکانو! زه دروغژن نه یم بلکې تاسو دروغژنان یاست چې په قرآن کریم باندې د جادو نوم ږدئ او ماته د مفتري لقب راکوئ. الله ﷻ ستاسو په دغه کار باندې پوه دی چې تاسو پکښې

لګیا او اخته یاست. نو ضرور به تاسو د سخت عذاب سره مخامخ کړي.

هـ: کله چې زه تاسو د یو پیغمبر په حیث توحید ته دعوتوم او د دې سره-سره الله ﷻ زما تائید کوي، نو دا د الله ﷻ شهادت دی چې زه په حقه پیغمبر یم.

نو په همدې بنیاد زه وایم چې زما او ستاسو ترمنځ الله ﷻ د شاهد په حیث بس او کافي دی، تاسو ته په کار دي چې په ماباندې ایمان راوړئ.

و: ای مشرکانو! اوس هم وخت دی چې د کفر څخه لاس واخلئ، الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، که نه نو د قیامت په ورځ ستاسو اعتذار د قبول درجې ته نه رسېږي او د الله ﷻ په نزد مو ایمان نه قبلېږي.

۲ـ ای پیغمبره! کفارو ته دا هم ووایه چې:

الف: زه خو د پیغمبرانو د جملې څخه اولنی پیغمبر نه یم چې زما څخه وړاندې بل پیغمبر نه وي تېر شوی او زما نبوت درته عجیبه وبرېښي.

ب: همدارنګه ما تاسو ته کومه داسې نوې عقیده هم نه ده راوړې چې پخوانیو پیغمبرانو ورته دعوت نه وي چلولی، هغوی هم توحید ته دعوت چلاوه او زه هم لګیا یم همدغه دعوت تازه کوم.

ج: ای مشرکانو! زه خو یو بنیادم یم، د خپل ذات په اعتبار (بدون د وحې) زه هیڅ نه پوهېږم چې الله ﷻ به زما سره څه کوي او ستاسو انجام به څه حال ته رسوي، زه به ژوندی یم چې پر تاسو به عذاب نازل کړی شي او که به مړ یم، او هم نه پوهېږم چې ستاسو تعذیب به څه ډول وي او وخت به یې نژدې وي او که لرې.

د: نو په همدې بنیاد زه پیروي نه کوم مګر د هغه شي کوم چې ماته وحې کېږي او په همدې بنیاد وایم چې :ه د عذاب څخه ځرګند ډاروونکی یم، خو د عذاب نازلوونکی نه یم، او نه د عذاب په ډول او وخت پوهېږم چې څه ډول به وي او کله به وي.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته چې:

ای مشرکانو! تاسو ماته خبر راکړئ چې که دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوی وي او زما تصنیف نه وي لکه چې تاسو خیال کوئ، او تاسو ورباندې کافر جوړ شئ او خپل کفر ته ورباندې ادامه ورکړئ، نو ستاسو انجام به څه وي؟.

ایا تاسو به ډېر غټ ظالمان نه یاست چې د الله ﷻ پیغمبر ته د دروغژن لقب ورکوئ؟ حال دا چې دا قرآن کریم د الله ﷻ په نزد حقاني کتاب دی او په حقه یې په ماباندې نازل کړی دی، حال دا چې د بني اسرائیلو څخه یو شاهد شهادت هم ورکوي چې دا قرآن کریم ربښتیانی کتاب دی او مضامین یې زمونږ د کتاب مضامینو ته ورته دي چې دواړه په توحید قائل دي او دواړه شرک او کفر ردوي، نو د همدې کبله ذکر شوی شاهد په قرآن کریم باندې ایمان راوړي او تاسو ورباندې تکبر خپلوئ چې د ایمان راوړلو څخه یې اعراض کوئ خو د دې سره-سره بني اسرائیل علماء ګڼ چې دوی اهل الکتاب او اهل العلم دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده[۱]:

الف: په ﴿ بِمَا ﴾ کښې د "ما" کلمه موصول ده، او د قرآن کریم څخه عبارت ده.

ب: د ﴿ تُفِيضُونَ ﴾ کلمه د "إفاضة" ـ لکه "إضافة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اوبو بهولو او جاري کولو دپاره وضعه شوې ده.

ج: د ﴿ فِيهِ ﴾ ضمیر وراندېنې موصول ته راجع دی، کوم چې د قرآن کریم څخه کنایه دی.

یعنې الله ﷻ په هغه قرآن کریم باندې ډېر ښه پوهېږي د کوم په عیب لګولو کښې چې تاسو ډېر په بې باکۍ سره ورلوېږئ چې کله ورته د دروغژن کتاب لقب ورکوئ او کله ورباندې د جادو نوم ږدئ، نو ضرور به سزا درکړي.

د: شاید چې په دې مقام کښې به د ﴿ تُفِيضُونَ ﴾ کلمه د دې کبله نازله کړی شوې وي چې مشرکان به د عیب لګولو په مجالسو کښې به ډېره اسانۍ سره ورګډېدل او په خوشالۍ سره به پکښې اخته کېدل، تابه ویل چې چې د یوه لوړ ځای څخه اوبه ښکته بهېږي.

هـ: د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۹] ایت لاندې د الله ﷻ د شهادت ډولونه ښودلي شوي دي او د دې مقام دا کلمات: ﴿ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًا ﴾ د څو مثالونو په ضمن کښې واضحه کړی شوي دي، نو هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: ﴿ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ﴾ څه معنی؟ یا په بل عبارت: هغه څه شی وه چې نبي کریم ﷺ بې د خپل خان څخه د پوهېدلو په منفي کولو باندې مکلف شوی وه، چې د الله ﷻ د پلوه به ما سره څه کېږي او د مشرکانو سره به څه صورت نیسي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي[۲]. د مثال په توګه:

الف: دلته د تفصیلي پوهې منفي کول مطلب دي[۳]. یعنې زه تفصیلاً نه پوهېږم چې په دنیا او آخرت کښې به الله ﷻ زما سره څه کوي او تاسو به د څه حال سره مخامخ کړي. اما اجمالاً پوهېږم چې ما به کامیاب کړي او تاسو به ناکام کړي ما به جنت ته بوځي او تاسو به په دوزخ کښې داخل کړي.

ب: دلته نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې یوازې په دنیاوي کارونو کښې به خپلې عدم پوهې باندې اعتراف وکړي چې ماته به څه راپېښېږي او مشرکان به د څه پېښو سره مخامخ شي[۴].

---

(۱) تفسیر روح المعاني ج۲٦ ص۸، لسان العرب ج۷ ص۲۱۳
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۸۳، التفسير الكبير ج۲۸ ص۸، تفسير البغوي ج۴ ص۱٦۴
(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام
(۴) تفسير الطبري ج۲٦ ص۷، تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۵۵

تبصره

۳ـ ذکر شوي دواړه جوابونه مونږ ته په زړه پوري نه برېښي چې ایت شریف ته پکښې بدون د دلیله تخصیص ورکړی شوی دی او هم د سیاق او سباق (وړاندې بېرته) ایتونو سره چندان پیوند نه نیسي. کوم جواب چې مونږ ته د الله ﷻ په توفیق بهتر ځرګند شوی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په وړاندېنیو کلماتو ﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ﴾ الآية- کښې دېته اشاره ده چې: ای مشرکانو! الله ﷻ ستاسو په جنایتونو باندې ډېر ښه پوه دی او شاهد دی چې تاسو غلطه لاره نیولې ده، نو د خپلې غلطې لارې څخه توبه تائب شئ، الله ﷻ غفور او رحیم دی د سزا او تعذیب څخه به مو بچ کړي، که نه نو ضرور به درباندې سخت مصیبت درنازل کړي.

ب: اما ماته معلومه نه ده چې الله ﷻ به ما ژوندی پرېږدي او ستاسو تعذیب به راولید کړي او که زما د وفات څخه وروسته به درباندې عذاب درنازل کړي ﴿ وَمَآ أَدۡرِي مَا يُفۡعَلُ بِي ﴾.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعۡضَ ٱلَّذِي نَعِدُهُمۡ أَوۡ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ﴾ [یونس: ۴٦] یعنې او (ای پیغمبره!) که مونږ د هغه عذاب ځینې برخې تاته درولیدې کړو کوم چې مونږ د کفارو سره وعده کړې دی او یا تا وفات کړو (او بیا یې درباندې ورنازل کړو)، نو په دواړو صورتونو کښې د دوی رجوع یوازې مونږ ته ده (چې هلته به یې د دائمي عذاب سره مخامخ کړو).

ج: دا هم راته نه ده معلومه چې درنازلېدونکی عذاب به څه ډول وي او په تاسو باندې به کله او څه وخت درنازل کړی شي ﴿ وَلَا بِكُمۡ ﴾.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَإِنۡ أَدۡرِيٓ أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٞ مَّا تُوعَدُونَ ﴾ [الأنبياء: ۱۰۹] یعنې زه پوهه او درایت نه لرم چې هغه شی (عذاب) نږدې دی او که لرې، د کوم چې ستاسو سره وعده کړی شوې ده.

عین مضمون په راتلونکي [الأحقاف: ۲۳] ایت کښې هم د هود ﷺ د خولې څخه حکایت شوی دی چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلۡعِلۡمُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ یعنې یقیناً د عذاب د نزول علم یوازې د الله ﷻ په نزد دی او بس، زما سره نشته، چې وخت یې درته وښاکم.

د: ﴿ إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ ﴾ یعنې زه فقط د هغه شي پیروي کوم (او تاسو ته یې ابلاغوم) کوم چې ماته وحې کول کېږي، او ذکر شوي دواړه صورتونه ماته نه دي وحې کړی شوي چې ترڅو تاسو ته یې ابلاغ کړم.

هـ: ﴿ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٞ مُّبِينٞ ﴾ یعنې په دې باندې علاوه (ای مشرکانو!) ستاسو تعذیب زما په اختیار کښې هم نه دی چې وخت یې درته وښاکلی شم. او نه دا کار زما مکلفیت دی، زه خو نه یم مګر ځرګند ډاروونکی یم او بس.

څو نکات

۴_ په ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ الآية- کښې باید لاندې نکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: د ﴿ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ کلمات شرط معطوف علیها دي چې دوه جملې ورباندې عطفي دي، چې یوه د ﴿ وَكَفَرْتُم ﴾ جمله ده او بله د ﴿ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ﴾ جمله.

ب: د ذکر شوي شرط جزا د ټولو معطوفاتو څخه وروسته مقدره ده، چې مونږ تري په "أَلَسْتُمْ بظَالِمِينَ" سره تعبیر کوو، په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾ جمله دلالت کوي[1].

ج: په ﴿ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ ﴾ کښې ضمیر قرآن کریم ته راجع دی[2]، او د "مِثْلَ الْقُرْآنِ" څخه پخپله قرآن مراد دی لکه چې څه تحقیق یې د الله ﷻ په توفیق د [الشوری: ١١] ایت لاندې تېر شوی دی.

نو د پورتنیو نکاتو په پام کښې نیولو سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

ای مشرکانو! مونږ ته خبر راکړئ چې ایا تاسو به په دغه صورت کښې ظالمان نه یاست چې: دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وي _لکه چې واقعیت همداسې دی_ او تاسو ورباندې کفر غوره کړی وي. او په دې باندې علاوه چې د بني اسرائیلو څخه ورباندې ښه قوي شاهد شهادت هم اداء کوي چې دا حق کتاب دی نو د خپل همدغه شهادت د کبله ورباندې ایمان راوړي او تاسو خپل استکبار او کفر ته ادامه ورکوئ، او ایمان ورباندې نه راوړئ.

یقینًا په دغه صورت کښې به تاسو غټ ظالمان یاست؛ او الله ﷻ ظلم کوونکي قوم ته هدایت نه کوي او توفیق نه ورکوي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "شاهد" څخه څوک مراد دي؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر د ﴿ شَاهِدٌ ﴾ د کلمې څخه په دې مقام کښې عبد الله بن سلام ﷛ مطلب دی، چې په مدینه منوره کښې په ایمان مشرف شوی وه[3]، بلکې د همدغه صحابي ﷛ څخه پخپله هم داسې روایت شته چې د دغې کلمې څخه زه مراد یم او دا ایت زما په هکله نازل شوی دی[4].

خو بهتره دا ده چې د ﴿ شَاهِد ﴾ کلمه دلته په اطلاق سره پرېښودله شي ترڅو د عبد الله بن سلام ﷛.

---

(١) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۰۰

(٢) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲

(٣) صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۹

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۰

په شمول د بني اسرائیلو ټولو حقاني علماوو ته شامله شي، لکه چې په بل ایت کښې وربانديې صراحت شوی دی چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ ءَايَةً أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَٰٓؤُاْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ [الشعراء:١٩٧] یعنې او ایا د مشرکانو دپاره د قرآن کریم د حقانیت په هکله دا خبره کافي دلیل نه دی چې د بني اسرائیلو علماء وربانديې پوه دي (چې دا الهي کتاب دی).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي جواب په بنیاد باید دغه ایت شریف مدني وګڼل شي په کوم کښې چې بحث روان دي، اما په دې مقام کښې به د نبي کریم ﷺ په اشاره اینبودلی شوی وي[۱]، حال دا چې وړاندې او ېبرته ایتونه ټول د مکې د مشرکانو پورې ارتباط لري؟.

مونږ وایو چې: سلفو صالحینو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲]، او په مصداق کښې ضرور نه ده چې د ایت شریف د نزول زمانه دې ورسره متحده وي، نو څه لرې نه ده چې عبد الله بن سلام ﷺ د ایت شریف دپاره په همدغې معنی سره شان نزول وګڼلی شي.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ ۚ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِن قَبْلِهِۦ كِتَٰبُ مُوسَىٰٓ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُواْ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۱] او هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی د هغو کسانو په شان کښې وایي کومو چې (په قرآن کریم باندې) ایمان راوړی دی چې: که چرته دا (قرآن کریم) خیر وی (او د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی) نو دغو (مؤمنانو) به ورته زمونږ څخه سبقت نه وی کړی (ځکه چې مونږ د الله ﷻ په نزد د هر خیر مستحقین یاستو).

او کله چې کفارو په قرآن کریم سره (سمه) لاره موندلې نه کړه (نو عناد یې بنه پوره په ډاګه شو) نو (په همدې بنیاد) ژر ده چې دوی (قرآن کریم ته اشاره وکړي او) ووایي چې دغه (کتاب) پخواني دروغ دي (نو مونږ وربانديې ایمان نه راوړو).

[۱۲] حال دا چې د دغه کتاب (قرآن کریم) څخه وړاندې د موسی ﷺ کتاب (تورات) په داسې کیفیت سره نازل شوی وه چې (د خلکو دپاره) پېشوا (لارښود) او لوی رحمت وه. او دغه (قرآن کریم)

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۴۳۹

(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

داسې کتاب دی (چې د موسی ﷺ د کتاب) په داسې حال کښې تصدیق کوونکی دی، چې په عربي ژبه نازل شوی دی (او د هغه کتاب څخه یې لغت جدا دی) د دې دپاره (نازل کړی شوی دی) چې هغه کسان (د الله ﷻ د عذابه ودار کړي کومو چې (په خپلو ځانونو باندې) ظلم کړی دی (او په کفر کښې اخته دي) او (د دې دپاره) چې نېکو کارانو (مؤمنانو) ته (په جنت سره) زېری وګرځي.

[١٣] یقینًا هغه کسان کوم چې وايي: زمونږ رب (یوازې) الله ﷻ دی (په توحید عقیده ولري)، بیا (په همدې عقیده) کلک پاتې شي (او مرتد نه شي) نو په دوی باندې (د الله ﷻ د پلوه) نه ډار شته او نه به دوی وي چې غمژن شي.

[١٤] دغه (مؤمنان) چې دي په داسې حال کښې د جنت (دائمي) ملګري دي چې پکښې به همېشه وي، (البته دوی ته به) په دې سبب (جزا ورکړی شي) جزا ورکول چې دوی (په دنیا کښې) دي چې (نېک) عملونه کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو یو اعتراض راحکایت شوی او رد شوی وه چې دا کتاب (قرآن کریم) حقاني کتاب نه دی بلکې دروغژن کتاب دی او د محمد ﷺ تصنیف دی. په دې ایتونو کښې د هغوی استدلال راحکایت کېږي او ردېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل أمت باندې د قرآن کریم د عالي شان په باب څه نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:

١ـ کوم کفار او مشرکان چې قرآن کریم ته د دروغین کتاب لقب ورکوي د دوی ډېر قوي دلیل (د دوی په نزد) دا دی چې وایي: د دې کتاب پیروي فقیران خلک کوي او همدوی ورباندې په عجلې سره ایمان راوړی دی، که بالفرض دا کتاب حقاني کتاب وی او د الله ﷻ د پلوه یې په رښتیا نزول موندلی وی (او څه خیر پکښې نغښتی وی) نو د هر چا څخه وړاندې به یې مونږ پیروي کړې وی او د ایمان راوړلو ویاړ به زمونږ په برخه شوی وی، او دا خکه چې یوازې مونږ د ټولو ښېګڼو مستحقین یاستو چې مالونه او پرېمانه دنیاوي وسائل لرو، دا د دې خبرې دلیل دی چې مونږ د هر چا څخه زیات د الله ﷻ په نزد معزز یاستو.

څرنګه چې په دغه کتاب باندې زمونږ څخه په ایمان راوړلو کښې فقیرانو خلکو سبقت وکړ نو معلومه شوه چې په دې کتاب کښې خیر نشته او د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی.

٢ـ ای پیغمبره! مشرکان خکه ذکره شوې خبره کوي چې دوی ته فقیران خلک قدر نه لري او ټول عزت ورته په دنیاوي مالونو او ثروتونو کښې څرګندېږي. دوی غواړي چې د الله ﷻ د فضل او رحمت وېشل د همدوی په لاس کښې پرېوځي او همدوی یې تقسیموونکي وګرځي. حال دا چې دغسې به هیڅکله ونه شي.

٣ـ دغه د مشرکانو یوه بهانه ده چې د ایمان نه راوړلو دپاره ترې کار اخلي. نو کله چې دوی همدغه حال ته ادامه ورکړي او هدایت ورباندې حاصل نه کړي، نو عناد او تعصب به یې نور هم

ظهور وکړي او په قرآن کريم باندې به نور توږونه هم ولګوي، او په ويره وايي چې

که دا کتاب اوسني دروغ نه وي چې محمد (ﷺ) د خپله خانه نه وي جوړ کړي نو پخواني دروغ خو دي، چې د پخوانيو دروغجنو قيصې دي او د الهي کتاب نوم ورباندې د دې دپاره ايښودل شوی دی چې د خلکو په نزد ورته مقبوليت موندنه کړي.

۴ـ لکه څنګه چې محمد ﷺ لومړی پيغمبر نه دی بلکې وړاندې تر ده ډېر پيغمبران تېر شوي دي، همدارنګه دا کتاب (قرآن کريم) هم لومړی کتاب نه دی بلکې د الهي کتابونو يوه کړۍ ده د مثال په توګه د دې کتاب څخه وړاندې الله ﷻ د موسی ؑ کتاب (تورات) نازل کړی وه چې د عيسی ؑ په کتاب (انجيل) سره يې تائيد کړی وه، او د دې کتاب (قرآن کريم) د نزول څېړې د ټولو خلکو دپاره د سمې لارې مشال وه او د يوه امام حيثيت يې درلود. او په دې باندې علاوه د دوی دپاره د الله ﷻ يو عظيم الشان رحمت وه. خو د دې سره سره کفارو پرې ايمان رانه وړو او د اسماني کتاب په حيث يې ورته ونه کتل.

۵ـ دغه کتاب (قرآن کريم) د پخوانيو الهي کتابونو تصديق کوي او د هغو عقيدوي مضامين تائيدوي، حال دا چې دا په عربي ژبه دي او هغه په دغې ژبې باندې نه وه چې نبي کريم ﷺ ترې استفاده کړې وي.

دا کتاب (قرآن کريم) په دې زمانه کښې د دې دپاره نازل شوی دی چې:

الف: هغه کسان د الله ﷻ د عذاب څخه ووار کړي کوم چې په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی او کفر ته ادامه ورکوي، ترڅو ورباندې خپل عقائد او خپل اعمال اصلاح کړي.

ب: همدارنګه د هغو کسانو دپاره زيری او بشارت دی کوم چې د عقيدې او عمل د حيثه نېکان دي او په سمه لاره باندې روان دي.

نو په همدې بنياد، کوم کسان چې خپل رب يوازې الله ﷻ ګڼي او په همدې باندې اقرار کوي او بيا همدغې عقيدې ته ادامه ورکوي او کلک ورباندې ولاړ وي، نو په دغو باندې د الله ﷻ د پلوه هيڅ ډار نشته، او نه به دوی په آخرت کښې غمژن شي بلکې هلته به د همېشه دپاره خوشاله وي دغه کسان د جنت اوسيدونکي دي چې هلته به د تل دپاره اوسېږي او هيڅکله به يې ددوی څخه وتلو ته نه کړه شي.

البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ ورته د هغو نېکو کړو وړو جزا ورکړي کوم چې دوی به په دنيا کښې وه چې په دوامداره توګه به يې کول.

توضيحات

۱ـ په ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ الآية کښې لاندې ټکي په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ کښې د (ل) توری ځينو مفسرينو کرامو[۱] د تبليغ دپاره ګڼلی دی، يعني

---

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۴۳۷

زمونږ د پلوه دې هغو کسانو ته ورسوله شي کومو چې ایمان راوړی دی؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری (ل) د "فِي" معنی ورکړي، لکه چې په [الأنبياء:۴۷] ایت کښې په همدې معنی نازل شوی دی. یعنې کفار د هغو کسانو په شان کښې وایي کومو چې ایمان راوړی دی.

ب: په دې مقام کښې مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې دلته د ﴿ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ څخه څوک مطلب دي[1]، خو مونږ ته غوره برېښي چې دلته د مؤمنانو فقیران کسان مراد دي کومو چې د بعثت په اولنیو وختونو کښې ایمان راوړی وه، لکه بلال ﷺ، صهیب ﷺ او داسې نور[2].

همدغه مضمون ته په [الأنعام:۵۳] ایت کښې هم اشاره شوې ده.

ج: په ﴿ لَوْ كَانَ خَيْرًا ﴾ کښې د "كَانَ" مستتر ضمیر قرآن کریم ته راجع دی[3]. یعنې که په قرآن کریم کښې څه خیر وی او د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو زمونږ څخه به وړاندې په ایمان راوړلو کښې فقیران خلک نه وی مخکښې شوي، ځکه چې تولې ښېګڼې د دنیادارانو په برخه دي او بس.

د: د دې ایت مضمون د [الزخرف:۳۱] ایت مضمون ته ورته دی چې: که دا قرآن حقاني کتاب وي نو د مکې یا طائف په لوی بډای باندې ولې نازل نه کړی شو؟.

ه: ځینې مفسرین کرام وایي[4] چې په ﴿ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِۦ ﴾ کښې د "إذ" کلمه په مقدرې جملې پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "ظَهَرَ عِنَادُهُمْ" سره تعبیر کولی شو، او په ﴿ فَسَيَقُولُونَ ﴾ پورې تعلق نه شي نیولی ځکه چې د "إذ" توری په ماضي دلالت کوي او د "س" توری په مستقبل پورې اختصاص لري چې د دواړو ترمنځ منافات دی.

و: په ﴿ فَسَيَقُولُونَ ﴾ کښې د "ف" توری په همدغې مقدرې جملې باندې په تفریع دلالت کوي. یعنې کله چې د مشرکانو هدایت په نصیب نه شو نو عناد یې لا تقویه شو نو ځکه یې زړ دی چې په قرآن کریم باندې د پخواني دروغین کتاب نوم کېږدي او یا ورته د اساطیر الاولین لقب ورکړي.

استقامة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُوا۟ ﴾ کښې د ﴿ ٱسْتَقَٰمُوا۟ ﴾ کلمه د "اسْتِقَامَة" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د[حم السجدة:۳۰] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې ښه شرحه کړې ده چې په اسلام باندې کلکوالی ترې مطلب دی، چې مرتد نه شي او د مرګ تر ورځې پورې ورباندې ولاړ پاتې شي. هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ

---

[1] تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۸۹
[2] تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۵۶؛ المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۶
[3] تفسير البغوي ج۴ ص۱۶۶
[4] الكشاف ج۴ ص۳۰۱

ثَلَٰثُونَ شَهۡرًاۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗ قَالَ رَبِّ أَوۡزِعۡنِيٓ أَنۡ أَشۡكُرَ نِعۡمَتَكَ
ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَيَّ وَأَنۡ أَعۡمَلَ صَٰلِحٗا تَرۡضَىٰهُ وَأَصۡلِحۡ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓۖ إِنِّي تُبۡتُ
إِلَيۡكَ وَإِنِّي مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنۡهُمۡ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ وَنَتَجَاوَزُ عَن
سَيِّـَٔاتِهِمۡ فِيٓ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَنَّةِۖ وَعۡدَ ٱلصِّدۡقِ ٱلَّذِي كَانُواْ يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِي قَالَ لِوَٰلِدَيۡهِ
أُفّٖ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِيٓ أَنۡ أُخۡرَجَ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِي وَهُمَا يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيۡلَكَ
ءَامِنۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ
عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ فِيٓ أُمَمٖ قَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِۖ إِنَّهُمۡ كَانُواْ خَٰسِرِينَ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۵] او مونږ انسان ته توصیه کړې ده (کلک حکم مو ورکړی دی چې) د خپل مور او پلار دواړو سره (نېکي وکړي) نیکي کول، (او په خاصه توګه د مور سره چې) په داسې حال کښې یې (په خپل نس کښې) پورته کوي چې د مشقت (سختیو) درلودونکې وي او په داسې حال کښې یې زېږوي چې د مشقت ګاللونکې وي، او په خپل نس (ګېډه) کښې یې د اوچتولو او (بیا) د تې څخه یې د پرې کولو (تولو) موده دېرش میاشتې ده.

(چې کله ژوندی پاتې شي) آن تر هغه وخته چې خپل بدني قوت ته ورسېږي او د څلوېښتو کالو (عمر) ته هم ورسېږي (چې عقل یې پوخ شي) نو وایي چې:

ای زما ربه! ماته الهام وکړه (او توفیق راکړه) چې زه د هغه نعمت شکریه وکړم کوم چې تا په ما باندې او زما په مور او پلار باندې پېرزو کړی دی (چې مونږ ټولو ته دې د ایمان راوړلو توفیق راکړی دی، او هم دې دوی ته زما د خدمت کولو طاقت ورعنایت کړی). او (همدارنګه ماته توفیق راکړه) چې داسې عمل وکړم چې ته یې خوښوې (او ته وربانډې راضي کېږې)، او زما په اولاده کښې اصلاح جاري وساتې (چې ایمانداري پکښې باقي پاتې شي).

یقینًا (ای زما ربه!) ما تاته رجوع کړې ده او یقینًا خاص تاته د غاړو اېښودونکو څخه یم.

[۱۶] دغه ټول هغه کسان دي د کومو څخه چې مونږ هغه ډېر ښه عملونه قبلوو کوم چې دوی یې کوي (بلکې ښو اعمالو ته یې د ډېرو ښو اعمالو اجرونه ورکوو)، او هم یې د ګناهونو څخه د جنت د ملګرو په ډله کښې تېرېږو.

(دغه وعده الله ﷻ کړې ده) د رښتیاوو هغه وعده کومه چې دوی ته دي چې (په دنیا کښې) ورسره وعده کوله کېږي.

[۱۷] او هغه کس (هغه ډله) چې خپل مور او پلار ته وايي چې: تاسو دواړو ته دې "أف" وي. ایا تاسو دواړه ماته وعده راکوئ چې زه به (د قبر څخه) رابهر کړی شم حال دا چې زما څخه وړاندې

یقینًا ډېرې پېړۍ تېرې شوې دي (او هیڅوک بېرته نه دي راغلي)؟.

او مور او پلار یې د الله ﷻ څخه (د خپل زوی په هکله) نصرت غواړي (او زارۍ ورته کوي چې په سمه لاره یې برابر کړي، او همدارنګه خپل زوی مخاطب ګرځوي چې) تاته دې افسوس (او حسرت) وي ایمان راوړه. یقینًا د الله ﷻ وعده حق ده (د قیامت ورځ راتلونکې ده او قران کریم ربنتیا وایي). نو نوموړی کس (یا ډله د هغوی په جواب کښې) وایي چې: دغه (قران کریم) نه دی مګر د پخوانیو قیصې دي (چې هیڅ حقیقت نه لري).

[۱۸] (ای پیغمبره!) دغه (ذکره شوې ډله) هغه کسان دي چې (د عذاب) خبره وربانديې ثابته شوې ده، (البته دوی) په هغو (کفري) ډلو کښې شامل دي کومې چې د دوی څخه وړاندې تېرې شوې دي چې د پیریانو او بنیادمانو څخه عبارت دي، یقینًا دوی ټول زیانکاران دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د حقیقي روزونکي (الله ﷻ) د حقوقو ذکر نازل شوی وه چې ځینې کسان وربانديې مستقیم ولاړ دي او ځینې کسان یې د پښو لاندې کوي. په دې ایتونو کښې د مجازي روزونکو (مور او پلار) د حقوقو بیان نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ بنیادم ته توصیه کړې ده چې د خپل رب ﷻ حقوق اداء کړي او په وحدانیت ورته معتقد شي همدارنګه ورته توصیه کوو چې د خپل مور او پلار حقوق هم ښه پوره ورکړي او د پښو لاندې یې نه کړي. او دا خکه چې:

۱ـ مور او پلار د بنیادم په روزنه او تربیه کښې ډېر مشقات او سختۍ ګالي، او په تېره بیا مور یې د لاندې مشکلاتو سره مخامخه کېږي:

الف: مور یې په سختۍ سره په ګېډه کښې اوچتوي او په خپلو وینو سره یې تربیه کوي ترڅو چې د زېږېدو وخت ته ورسېږي.

ب: بیا یې په ډېرې سختۍ سره زېږوي او د ولادت مشکلات ورسره ګالي، نژدې وي چې خپل ژوند د لاسه ورکړي.

ج: بیا ورته د خپل بدن اجزاء (شوده) ورکوي او د خپل تي پوره یې ښېلولی وي.

د. لنډه دا چې مور د خپل اولاد په هکله د علوقې څخه نیولې آن د تي څخه د جدا کولو تر وخته پورې دېرش میاشتې (دوه نیم کاله) مشکلات ګالي.

هـ: له دېرشو میاشتو وروسته هم مور او پلار د اولادونو په روزنه او تربیه کښې مشغول وي او هیڅ وخت ترې نه غافله کېږي، آن تردې چې ماشوم بلوغ ته ورسېږي او د قوت خاوند جوړ شي چې په درې دېرشم کال کښې قدم کېږدي او بدن یې ښه پوره قوام ونیسي. په دې باندې علاوه، آن تردې چې عقل یې هم پوخ شي او څلوېښت کلن هوښیار سړی ترې جوړ شي.

۲ـ نو په دغه وخت کښې ذکر شوی څلوېښت کلن سړی په دوه ډوله بنیادم جوړېدلی شي:

الف: یو هغه بنیادم چې د خپل رب ﷻ حقوق هم پېژني او د خپلو والدینو د حقوقو مراعات هم

کوي، او په شکرګزارۍ باندې يې مشغولېږي.

ب: بل هغه بنيادم چې د خپل رب ﷻ حقوق د پښو لاندې کوي او په شرک او کفر عقيدې خپلوي، او همدارنګه د مور او پلار ناشکري هم کوي او د عاق الوالدين لقب ګټي. د دواړو ډلو حالات لاندې لوستلی شئ:

شکرګزار بنيادم:

۳ـ ای پيغمبره! شکرګزار بنيادم دغه خاصيتونه خپلوي:

الف: برسېره په دې چې الله ﷻ په وحدانيت سره پېژني او د کفرياتو څخه خپل ځان بچ ساتي د خپل مور او پلار سره په عملي ښېګنو باندې د پاسه قولي ښېګنې هم کوي او شکرګزارۍ ته يې ادامه ورکوي. د مثال په توګه:

ب: خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي او وايي چې: ای زما ربه! ماته توفيق راکړې او الهام راته وکړې چې زه د هغو نعمتونو شکرګزاري وکړم کوم چې تا په خپل فضل سره په ما باندې کړي دي چې د شمېر لاندې نه راځي.

ج: د دغو نعمتونو څخه يو لوی نعمت دا دی چې زه دې په ايمان باندې مشرف کړی يم، او بل لوی نعمت دا دی چې زما په مور او پلار باندې دې هم د ايمان لوی نعمت پېرزو کړی دی چې دوی دواړه هم موحدين دي او د کفرياتو څخه بچ دي.

د: ای زما ربه! ماته توفيق راکړې چې د ايمان د پاسه داسې صالح اعمال وکړم په کومو باندې چې ته راضي کېږې او ستا خوښ وي. يا په بل عبارت: ستا څخه توفيق غواړم چې اسلام عملاً پياده کړم او د مور او پلار داسې خدمت وکړم لکه څنګه چې دوی دواړو په ماشومتوب کښې زما خدمت کړی دی، او د ځلوېښت کلنې عمر پورې يې د خپلو ګټورو نصائحو څخه نه يم بې برخې کړی.

هـ: ای زما ربه! زما اولادونه هم صالحان وګرځوې او توفيق ورکړې چې عقيدةً او عملاً د اسلام احکام په خپلو ځانونو باندې تطبيق کړي او د کفرياتو او شرکياتو څخه بچ پاتې شي.

و: ای زما ربه! زما سوالونه قبول کړې، زه همدا تاته توبه تائب يم او يقيناً ستا احکامو ته د غاړې ايښودونکو د ډلې څخه يم.

۴ـ ای پيغمبره! د ذکرې شوې ډلې بنيادمانو سره مونږ داسې چال چلند کوو:

الف: د دوی أحسن او ډېر ښه اعمال به قبول کړو او د دوی ښو اعمالو ته به د ډېرو ښو اعمالو مرتبه ورکړو، چې پرېمانه اجرونه يې په برخه شي.

ب: د دوی د ګناهونو څخه به ورتېر شو او پرې وبه يې نه نيسو.

ج: دوی به د جنتيانو په ډله کښې شامل کړو چې همېشه به پکښې استوګن وګرځي.

د: ذکره شوې وعده د رښتياوو هغه وعده ده کومه چې دوی سره په دنيا کښې شوې وه، چې نېک اعمال به يې قبول کړو او د ګناهونو څخه به ورته ورتېر شو.

ناشکره بنيادم:

۵ـ ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د ناشکره بنيادم څه خاصيتونه هم قرائت کړه. هغه دا:

الف: کله چې ناشکره بنيادم د خپل مور او پلار په مشقتونو سره قوت ته ورسيږي او په داسې عمر کښې قدم کيږدي چې مکلفيت ورته متوجه شي، نو په دغه وخت کښې د يو پلوه د خپل رب ﷻ د نعمتونو ناشکري اختياروي او د کفرياتو او شرکياتو لارې ته مخه کوي او د بله پلوه د والدينو ناشکري ته ملا تړي او د عاق الوالدين لقب ګټي.

ب: خو چې د مور او پلار د پلوه (د نصيحت په توګه) د الله ﷻ د عذابه ډاروونکی شي چې: ای زويه! کفري لارې پريږده او توحيدي لارې ونيسه چې د الله ﷻ د غضبه بچ پاتې شې لو د قيامت په ورځ د دوزخ دائمي ملګری ونه ګرځې

نو سمدستي هغوی دواړو ته د زړه تنګی کلمه استعمالوي چې ﴿ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾ تاسو دواړو ته دې 'اُف' وي چې ماته نصيحت کوئ، او بيا ورته د توبيخ دپاره پوښتنه راجع کوي چې: ايا تاسو دواړه ما د دوزخ د عذابه ډاروئ او وعده راکوئ چې زه به بيرته د قبر څخه ژوندی رابهر کړی شم او د حشر په ميدان کښې به ودرولی شم؟ حال دا چې زما څخه وړاندې د خلکو زيښتې ډېرې طبقې تېرې شوې او مړې شوې دي چې هيڅوک بيرته نه دي راژوندي شوي.

ج: په دغه وخت کښې د نوموړي ناشکره بنيادم مور او پلار د خپل زوی په هکله الله ﷻ ته سوال او زاري کوي چې: ای الله! زمونږ سره نصرت وکړې او زمونږ دغه زوی ته توفيق ورکړې چې د کفر څخه لاس واخلي او په بعث بعد الموت باندې معتقد وګرځي. او بيا خپل زوی مخاطب ګرځوي چې

د: ای زويه! تاته افسوس او حسرت دی چې کفري لارې دې خوښه کړې ده او د قيامت د قيام څخه انکاري ګرځيدلی يې. ای زويه! د حسرت او افسوس څخه خپل ځان خلاص کړه، د قيامت په قيام اعتراف وکړه او هم د کفرياتو او شرکياتو څخه لاس واخله، او دا ځکه چې يقيناً د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت ورځ ضرور راتلونکې ده.

هـ: د دغو ټولو نصائحو په رد کښې نوموړی ناشکره بنيادم وايي چې: سناسو ذکر شوي نصائح نه دي مګر د پخوانيو قومونو دروغجنې قيصې دي چې هيڅ واقعيت نه لري، همدغسې قيصې پخوانيو ته هم شوې وې لکه چې تاسو دواړه يې ماته کوئ، زه ورباندې هيڅ باور نه کوم

۶ـ ای پيغمبره! دغه ناشکره بنيادم او د ده امثال هغه کسان دي په کومو باندې چې د الله ﷻ د عذاب خبره ثابته شوې ده چې هرومرو او ضرور به معذب کړی شي، کوم چې د نورو هغو معذبينو په ډله کښې شامل کړی شوي دي چې د دوی څخه وړاندې په همدغې کفري عقيده باندې تېر شوي دي او د کفارو جنياتو او کفارو انسانانو څخه عبارت دي.

او دا ځکه چې يقيناً دغه ټول دوړاندينې او وروستني) زيانکاران دي چې د ډېر زيات تاوان او زيان سره مخامخ دي

توضيحات

۱_ په ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَـٰنًا ﴾ الآية- کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ کښې د "ب" توری په هغه مقدر فعل پورې تعلق نيسي کوم چې د ﴿ إِحْسَـٰنًا ﴾ کلمې ته نصب ورکړی دی[۱]، مونږ ترې داسې تعبير کولی شو چې: "أَنْ يُحْسِنَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا" يعنې مونږ انسان ته توصيه کړې ده او کلک حکم مو ورکړی دی چې د خپل مور او پلار سره نيکي وکړي نيکي کول (او بدي ورسره ونه کړي).

ب: د ﴿ كُرْهًا ﴾، ﴿ كَرْهًا ﴾ دواړه کلمې (هره يوه) د هغه مشقت څخه عبارت ده کوم چې انسان ته د خپله ځانه رسېږي[۲]. يا په بل عبارت: چې پخپله يې د مشقت ګاللو التزام کړی وي، لکه چې مور په ودېدلو سره دغه التزام کوي.

ج: ذکرې شوې دواړه کلمې (هره يوه) د اسم فاعل (كَارِهَة) په معنی ده، چې لومړنی د ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ څخه حال واقع شوې ده او دوهمه د هغه ضمير څخه حال ده کوم چې ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ ته راجع دی[۳]. يعنې: انسان چې دی خپله مور يې په داسې حال په خپله ګېډه کښې اوچتوي چې مشقت درلودونکې وي او په داسې حال يې وضعه کوي (زېږوي) چې مشقت (سختي) زغمونکې وي.

د: په دې مقام کښې مور درې کرته ذکره شوې ده چې په يوه کرت باندې د ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ کلمه دلالت کوي، دوهم ځل ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ په لفظ سره او دريم ځل په هغه ضمير سره کوم چې په ﴿ وَوَضَعَتْهُ ﴾ کښې هغې ته راجع دی، اما د پلار ذکر فقط يو ځل د ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ په کلمې سره نازل شوی دی.

نو د ايت شريف څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې د مور حق د پلار د حق په نسبت زيات دی، لکه چې همدا مضمون په هغه حديث کښې په صراحت سره روايت شوی دی کوم چې د الله ﷻ په توفيق د [لقمان:۱۴] لاندې مونږ راحکايت کړی دی، چې په بيا حکايت کولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

هـ: د ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ﴾ څخه د کنايې په توګه د حمل او فصال موده مطلب ده ترڅو ورته د ﴿ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ﴾ کلمات د خبر په حيث صحت ولري، ځکه چې دېرش مياشتې د مودې (زمانې) څخه عبارت دي او بس.

و: که څه هم په ﴿ وَفِصَـٰلُهُۥ ﴾ کښې د "فِصَال" کلمه د تې څخه د ماشوم د پرې کولو معنی ورکوي چې د رضاع (تې ورکولو) وخت ورباندې اختتام مومي، مګر دلته ترې د رضاع ټول وخت مطلب دی، نه د رضاع ختم او بس.

(۱) اضواء البيان ج۷ ص۳۸۴؛ التفسير الكبير ج۲۸ ص۱۴
(۲) القاموس المحيط ج۴ ص۴۴؛ مفردات الراغب ص۴۴۶
(۳) تفسير الكشاف ج۴ ص۳۰۲

د حمل موده

ز: د حمل په اقله موده کښې ټول علماء کرام متفق دي چې شپږ میاشتې ده[۱]، خو د احنافو علیهم الرحمة په نزد د دغو شپږو میاشتو په موده باندې عثمان ﷺ د صحابه وو ﷺ په حضور کښې عمل کړی دی[۲]، نو داسې ګڼل کېږي لکه چې اجماع ورباندې شوې وي.

اما شوافع علیهم الرحمة وايي چې دا عبارت ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ﴾ په توزيع باندې محمول دی چې پنځلس میاشتې د حمل دي او پنځلس میاشتې د فصال دي. نظر دغې توزيع ته په کار ده چې د حمل موده پنځلس میاشتې شي، خو څرنګه چې په بل ایت کښې الله ﷻ د فصال (رضاع) موده دوه کاله ټاکلې ده چې: ﴿ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ ﴾ [لقمان:۱۴] يعنې د ماشوم پرته کول (د تي څخه پرې کول) په دوه وو کالو کښې صورت نیسي؛ نو په دې سره د دېرشو میاشتو څخه دوه کاله (څلېرشت میاشتې) د رضاع برخه وټاکله شوه نو حمل ته فقط شپږ میاشتې پاتې شوې.

هو! د شوافعو علیهم الرحمة په نزد د حمل په اکثره موده کښې څه نص موجوديت نه لري، نو د ځینو حکایتونو په بنیاد یې څلور کاله ټاکلې ده[۳]، اما احناف علیهم الرحمة وايي چې د حمل اکثره موده دوه کاله ده چې وضاحت یې په راتلونکې توضیح کښې ـان شاء الله ﷻـ راروان دی.

د رضاع موده

ح: شوافع علیهم الرحمة وايي چې: د رضاع (تی ورکولو) موده پوره دوه کاله ده لکه چې په [لقمان:۱۴] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

اما أحناف علیهم الرحمة وايي چې: دا عبارت ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ﴾ په توزيع باندې محمول نه دی بلکې د هر يوه (حمل او فصال) دپاره جدا-جدا وختونه ټاکلی شوي دي[۴]، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې: "وَحَمْلُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا، وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا".

خو څرنګه چې د حمل په ارتباط أم المؤمنين عائشې رضي الله عنها فرمايلي دي چې: «لا يَبْقَى الْوَلَدُ فِي رَحِمِ أُمِّهِ أَكْثَرَ مِنْ سَنَتَيْنِ وَلَوْ بِفَلْكَةِ مِغْزَلٍ»[۵] يعنې ماشوم د خپلې مور په رحم (ګېډه) کښې د دوه وو کالو څخه اضافه نه پاتې کېږي اګر که د څرخې د يو خل تاوولو په اندازه وي؛ نو په دې سره د حمل موده دوه وو کالو ته راښکته شوه، اما د رضاع په هکله کوم کموونکی نص نشته نو موده یې په خپل حال (دوه نیم کاله) پاتې شوه.

---

(۱) تفسير المظهري ج۸ ص۴۰۳

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۴۴۱؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۵۷

(۳) تفسير المظهري ج۸ ص۴۰۳

(۴) كتاب الهدايه شرح البدايه في الفقه ج۲ ص۴۵

(۵) الفقه الإسلامي وادلته بحوالة البيهقي والدار القطني في سننيهما. که څه هم دغه حديث موقوف دی خو حکمًا مرفوع ګڼل کېږي چې په شرعم. مقاديرو کښې څوک په عقل سره اندازې نه شي ټاکلی

په همدې هکله څه بیان د [البقرة:۲۳۳] ایت لاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې یو ځل کتل یې ګټور دي.

سوالونه او جوابونه

ط: په دې مقام کښې په احنافو باندې لاندې سوالونه واردېږي:

اول: که څوک وایي: د عائشې رضي الله عنها حدیث خو خبر واحد دی چې ایت ته تغیر نه شي ورکولی، نو په څه دلیل تاسو د حمل موده د دوه نیم کالو څخه دوه وو کالو ته رابښکته کړه؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې د ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ﴾ جمله د خپلې معنی په اداء کولو کښې دوه احتماله لري او په دواړو احتمالونو کښې مشترکه ده چې یو احتمال یې شوافعو غوره کړی دی او بل احتمال یې احنافو، نو د هرې یوې محتملې معنی په اراده کولو سره موله ګرځي[1] او پوره واضحه ده چې تاویلي معنی اراده کول د قیاس حیثیت لري چې په خبر واحد سره تغیر موندلی شي.

دوهم: که څوک وایي چې: د رضاع موده خو په [لقمان:۱۴] ایت کښې په صراحت سره دوه کاله ټاکلې شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې په دې ایت کښې دوه نیم کاله ورسره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: په [لقمان:۱۴] ایت کښې د رضاع موده دوه کاله ښودلې شوې ده خو ایت شریف متباقي موده نفي کړې نه ده ترڅو اعتراض وارد شي بلکې په متباقي موده کښې ایت شریف ساکت پاتې دی[2]..خو په دې مقام کښې ورباندې شپږ میاشتې وراضافه شوې دي چې ټوله موده یې دوه نیمو کالو ته پوره شوه، او منافات به په هغه وخت کښې صورت نیولی وی چې ایت شریف متباقي موده نفي کړې وی.

دریم: که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې د رضاع موده په مرحلوي توګه تعین شوه او په یو ځل نازله نه شوه؟ یا په بل عبارت: د څه حکمت په بنیاد په رضاع کښې په همدغه ایت شریف باندې اکتفاء ونه کړی شوه په کوم کښې چې بحث روان دی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د رضاع موده په مرحلوي توګه د دې دپاره وټاکله شوه ترڅو خلک د اشارې په توګه پوه کړی شي چې د رضاع اصلي موده فقط دوه کاله ده، او شپږ میاشتې اضافه مودې د غذا د بدلون په غرض صورت نیولی دی چې ماشوم پکښې د شودو عادت پرېږدي او د غذایي موادو د خوراک سره اموخت واخلي.

نو که بالفرض د [لقمان:۱۴] ایت نه وی نازل شوی نو ذکره شوې اشاره به پټه پاتې وی، حال دا چې ماشوم بدون د تدریج څخه په دفعي توګه خپل خوراک نه شي بدلولی.

څلورم: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د خوراک د بدلون شپږ میاشتې وټاکلې شوې؟

---

(۱) نور الانوار ص۸۵
(۲) الحسامي في أصول الفقه ص۲۳

مونږ وایو چې: څرنګه چې یو جنین د تولد په صورت کښې خپل خوراک په شپږو میاشتو کښې په شودو سره تبدیلوي، همدارنګه کولی شي چې په همدغې موده کښې د شودو خوراک په غذایي خوراکونو سره عوض کړي.

پنځم: که څوک وایي چې: ایا په قرآن کریم کښې داسې شی شته چې په مرحلوي توګه یې ثبوت موندلی وي، ترڅو د رضاع د مودې دپاره یو نظیر وګڼلی شي او د سړي زړه ورباندې مطمئن شي؟

مونږ وایو چې: د دغسې مرحلوي ثبوت دپاره هغه موده یو نظیر جوړېدلی شي کومه چې الله ﷻ د موسی ﷺ دپاره ټاکلې وه چې تورات پکښې ورکړی شي. لکه چې فرمایي: ﴿ وَوَٰعَدۡنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيۡلَةٗ وَأَتۡمَمۡنَٰهَا بِعَشۡرٖ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرۡبَعِينَ لَيۡلَةٗۚ ﴾ [الأعراف:۱۴۲] یعنې مونږ موسی ﷺ ته (د کتاب د ورکړې دپاره) دېرش شپې وعده ورکړه او (بیا) مو دېرش شپې په (نورو) لسو شپو سره پوره کړې نو د خپل رب ﷻ میعاد یې څلوېښت شپې تمام (بشپړ) شو.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ي: که څوک وایي چې: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ ﴾ کښې د "حَتّٰی" توری په څه شي پورې تعلق نیسي؟

مونږ وایو چې: دغه توری په هغې مقدرې جملې پورې تعلق نیسي کومه چې د وړاندېنې کلام څخه فهمېږي چې مونږ ترې په "فَعَاشَ بَعْدَ ذٰلِكَ" سره تعبیر کولی شو[۱]. یعنې د بنیادم سره خپله مور مشکلات ګالي نو چې د رضاع د بشپړېدو څخه وروسته ژوندی پاتې شي، تردې چې "رُشْد" او څلوېښت کلنۍ ته ورسېږي.

یا: مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ أَشُدَّهُۥ ﴾ کلمه د [الأنعام:۱۵۲] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده، او د [یوسف:۲۲] ایت لاندې مو د دغې کلمې متعددې معناوې لیکلې دي، والحمد لله ﷻ.

په دې مقام کښې خینو مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په هغه عمر باندې تفسیره کړې ده کوم چې د اتلس کالو څخه پیل کېږي او تر څلوېښت کالو پورې امتداد پیدا کوي[۲].

مګر مونږ ته دلته د شیخ المفسرین ابن جریر الطبري تفسیر په زړه پورې برېښي چې درې دېرش کلن عمر یې ترې اراده کړی دی[۳]، چې بدني قوت پکښې پوره اوج ته رسېږي.

مونږ څکه دا تفسیر غوره کړ چې په دې کښې تاسیس دی او په اولنې تفسیر کښې تاکید دی چې په ﴿ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗ ﴾ سره تاکید ګرځي، او څرګنده ده چې د تاکید څخه تاسیس غوره دی.

د نبوت عمر

یب: خینې علماء کرام وایي چې د نبوت د ورکړې دپاره څلوېښت کلن عمر ضرور نه دی لکه چې

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۴۴۰
(۲) تفسير البغوي ج۴ ص۱۶۷
(۳) تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۶

الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴾ [مریم: ۱۲] یعنې مونږ یحیی ﷺ ته د ماشومتوب په حال کښې نبوت ورکړی وه (دوی د حکم تفسیر په نبوت سره کوي).

مګر اکثره علماء کرام همدغه خلوېښت کلن عمر د نبوت د ورکړې دپاره ضرور ګڼي (۱) دوی وايي چې په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلْحُكْمَ ﴾ معنی نبوت نه دی، او که بالفرض معنی یې نبوت شي نو مطلب به یې دا وي چې مونږ نوموړي ته په خپل علم کښې نبوت ورکړی وه چې پیغمبر به ترې جوړوو.

تبصره

یې څه لرې نه ده چې د نبوت د ورکړې دپاره په خلوېښت کلن عمر ضرور نه وه، د الله ﷻ فضل څو څه محدودیت نه لري، مګر په دعوت باندې د مکلفیت دپاره به دغه عمر ضرور وه (۲) چې په دغه عمر کښې د سړي خبره په خلکو باندې اثر اچوي، او ماشوم که هرڅومره فاضل او هوښیار وي څوک یې دعوت ته چندان ارزښت نه ورکوي، لکه څنګه چې د غلام یا زنانه وو دعوت د خلکو په نزد بې اعتباره وي.

وزع څه معنی؟

ید: د ﴿ أَوْزِعْنِي ﴾ کلمه اصلاً د "وَزْع" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د راغونډولو معنی ورکوي او مونږ د [النمل: ۱۷] ایت لاندې تحلیله کړې ده، والحمدلله ﷻ. څو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې په "اِلْهَام" سره تفسیره کړې ده (۳) خو که "توفیق" ترې مراد واخستلی شي هم صحت به ولري.

د چا ټوله کورنۍ صحابه وه؟

یه: د ﴿ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾ څخه پخپله قائل مراد دی چې الله ﷻ ورباندې د ایمان انعام کړی وه، او ﴿ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ ﴾ څخه هغه مور او پلار مطلب دي چې په ایمان راوړلو سره مشرف شوي وه او بالآخره په ﴿ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ﴾ کښې د نوموړي اولادې ته اشاره شوې ده چې د اصلاح سوال یې ورته کړی دی، او اُمید دی چې قبول شوی به وي.

نو ځینې مفسرین کرام (۴) لیکي چې د نبوت په زمانه کښې د أبو بکر الصدیق ﷺ څخه په غیر بل هیڅوک داسې نه وه چې ذکر شوو دریوارو خاصیتونو پکښې موجودیت درلودلی وي او د کورنۍ ټول غړي یې صحابه کرام ګرځېدلي وي، حتی د نوموړي صحابي یو لمسی (أبو عتیق بن عبد الرحمن بن أبي بکر ﷺ) هم صحابي وه (۵) فهنیئًا له و تبریکًا له.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۸۲؛ تفسیر البحر المحیط ج۹ ص۴۴۰
(۲) تفسیر روح المعاني ج۲۶ ص۱۸
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۵۷
(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۰۳؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۴۷
(۵) روح المعاني ج۲۶ ص۱۹

یادونه

۲_ په ﴿ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل: ۹٦] ایت لاندې ئې تحقیق کړی دی چې د مطلب په خلاصه کښې مو ورته اشاره کړې ده، نو هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي ترڅو دا مقام ښه پوره واضحه وګرځي.

یو نحوي تحلیل

۳_ په ﴿ وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ ﴾ کښې د "الَّذِي" کلمه مفرده ده خو معنی ترې جمعه مراده ده، دغه کلمه د خپلو ټولو متعلقاتو په شمول مبتدا ده او ﴿ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ﴾ د خپلو متعلقاتو سره یې خبر دی. یعنې هغه کسان کوم چې د خپلې مور او پلار سره هغسې سوال جواب کوي کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده همدغه هغه کسان دي چې د الله ﷻ د عذاب خبره وربانديې ثابته شوې ده چې هرو مرو به په دوزخ کښې اچولی کېږي.

عَاق د چا لقب دی؟

۴_ څوک چې د خپل پلار او مور بې اطاعتي کوي د نېکو په عوض ورسره بد کوي هغه ته په عربي لغت کښې د "عَاق" کلمه وضعه شوې ده، چې په مقابل کښې یې د "بارّ" کلمه استعمالېږي[۱] یعنې هغه څوک چې د خپل مور او پلار اطاعت کوي او د خپه کولو څخه یې خپل خان ژغوري.

د "عَاق" کلمه د "عُقُوق" څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکون معنی ورکوي[۲]. او دا ځکه چې د خپل پلار او مور په بې اطاعتۍ کښې د پرېکون او د صله رحمۍ د غوڅولو معناوې نغښتې دي.

لومړی شی چې سړې ورباندې د "عَاقُ الْوَالِدَيْن" لقب ګټي هغه د "أُفّ" د کلمې اورول دي، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ ﴾ [الإسراء: ۲۳] یعنې ته خپل مور او پلار ته د "أُفّ" کلمه هم مه اوروه.

په دې مقام کښې د عاق الوالدین په خاصیتونو کښې دا کلمات هم نازل شوي دي چې ﴿ وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا ﴾ یعنې او هغه څوک چې خپلو والدینو ته وایي چې: تاسو دواړو ته دې "أُفّ" وي چې زه مو په خپلو نصیحتونو سره زړه تنګی کړم.

یو تذکر

۵_ په ﴿ وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَغِيثَانِ ﴾ کلمه اصلاً د "غَوْث" _لکه "قَوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال: ۹] ایت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده، هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا ۖ وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ

---

(۱) القاموس المحیط ج۳ ص۲۷۷

(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۲۵۷

كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ ٱلْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

[١٩] او هرې يوې ډلې (مؤمنانو او كافرانو) ته (د جزا د حيثه) د هغو كړو وړو د كبله مختلف مراتب دي كوم چې دوى (دواړو ډلو په دنيا كښې) عملي كړي دي. او د دې دپاره (ورته مراتب وټاكلې شوه) ترڅو چې دوى (ټولو) ته د خپلو عملونو (جزا) په داسې حال كښې پوره وركړى شي چې ظلم (او تيرى) ورباندې نه وى كړى شوى.

[٢٠] او هغه ورځ (ياده كړه) چې كله هغه كسان په اور باندې وروړاندې كړى شي كومو چې كفر غوره كړى دى (او د مرګ تر وخته پورې ورباندې كلك دي).

(په دغې ورځ كښې به ورته ووېلى شي چې.) تاسو خپل لذتونه (او د ښو اعمالو ثمرات) په خپل نژدې (او حقير) ژوند كښې بېولي دي (تير كړي دي) او ګټه مو ترې اخستې ده، نو نن ورځ به تاسو ته په سپكوونكي عذاب سره په دې سبب جزا دركړى شي چې تاسو به په ځمكه كښې په ناحقه تكبر كاوه او په دې سبب چې تاسو (په دنيا كښې) وى چې فسق به مو كاوه (چې عقيدةً او عملاً به د شرعي چوكاټ څخه په مستمره توګه وتلى)

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې د هغو دوه وړ ډلو أخروي نتائج بيان شوي دي كومو ته چې وړاندې په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُواْ ﴾ [الأحقاف ١٣] ايت او په ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾ [الأحقاف ١٧] ايت كښې اشارې شوې دي، نو حاصل يې داسې راځېږي.

اى پيغمبره! اوس به خپل أمت باندې د متقيانو او منحرفانو د أخروي نتائجو څه بيان قرائت كړه هغه دا چې

١ـ د دغو دواړو ډلو څخه د هرې ډلې دپاره د قيامت په ورځ جدا جدا مراتب او درجات دي، چې متقيان به په جنت كښې مختلفې رتبې ولري او منحرفان به په دوزخ كښې د دركاتو په تفاوت سره پراته وي

٢ـ څكه د هرې ډلې دپاره مختلف درجات وركړى شوه ترڅو د الله ﷻ د پلوه دغو دواړو ډلو ته د خپلو اعمالو او كړو وړو نتائج بـه پوره وركړى شي حال دا چې ظلم او تيرى ورباندې نه وي كړى شوى چې متقيانو ته پوره اجر ورنه كړى شي او منحرفانو ته د خپل استحقاق څخه اضافه تعذيب وركړى شي.

٣ـ په دې باندې علاوه كله چې د دوزخ اور ته منحرفان يا هغه كسان كومو چې كفر غوره كړى دى ورواچولى شي نو د تخجيل او توبيخ دپاره به مخاطب كړى شي چې.

اى كفارو! تاسو ته څكه د متقيانو په څير د جنت نعمتونه او پاكيزه ميوجات درنه كړى شوه چې

تاسو هغه په خپل حقير دنياوي ژوند کښې د منځه وړي او ضائع کړي وه. يا په بل عبارت: تاسو د دنياوي نعمتونو څخه په داسې توګه استفاده کړې ده چې آخرت مو بالکل د نظره غورزولی وه او تاسو په خيال کښې هم نه تېرېده چې قيامت به قائم او حساب کتاب به پيل شي.

لنډه دا چې نن ورځ تاسو ته سپکوونکی عذاب د دې کبله د سزا په حيث وټاکل شو چې:

الف: تاسو په دنيا کښې په ناحقه تکبر کاوه او د الله ﷻ پيغمبرانو ته مو په سپک او حقير نظر کتل چې دوی ټول دروغژنان دي.

ب: تاسو په دنيا کښې وئ چې په دوامداره توګه مو فسق غوره کړی وه او د الله ﷻ ټولو احکامو ته مو ـ عقيدوي احکام وه او که عملي ـ شا وراړولې وه.

توضيحات

۱ـ په ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجَٰتٌ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿وَلِكُلٍّ﴾ کښې تنوين د مضاف اليه عوض دی چې مونږ تري په "وَلِكُلٍّ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ" سره تعبير کولی شو[۱]. يعنې د هرې يوې ډلې دپاره د الله ﷻ په نزد متعدد درجات دي، نو جنتيان په جنت کښې ښې پرېمانه درجې لري او دوزخيانو ته په دوزخ کښې متفاوت ځايونه شته دي.

ب: د ﴿دَرَجَٰتٌ﴾ کلمه د "دَرَجَة" جمعه ده. لکه چې د "دَرَكَات" کلمه د "دَرَكَة" جمعه ده، دواړه کلمې په خپل منځکښې اعتباري فرق لري، چې د زينې پوړيو ته د پورته کېدلو په ملحوظ "درجات" وايي او د ښکته کېدلو په ملحوظ د "درکات" په نامه يادېږي[۲].

نو په جنت کښې د "درجات" کلمه استعمالېږي او په دوزخ کښې د "درکات" کلمه، اما په دې مقام کښې د تغليب په توګه دواړه د "درجات" په کلمه سره اداء شوي دي.

ج: مونږ د الله ﷻ په توفيق د جنتيانو درجات د يوه حديث شريف په رڼا کښې د [النساء: ۹۶] او د [الکهف:۱۰۷] ايتونو لاندې واضحه کړي دي، چې سل درجې دي او د هرو دوه وو درجو ترمنځ دومره لرېوالی دی لکه د ځمکې او اسمان ترمنځ. همدارنګه مو د [النساء:۱۴۵] ايت لاندې د دوزخ په درکاتو باندې څه رڼا اچولې ده، والحمد لله ﷻ.

د: په ﴿مِّمَّا عَمِلُوا﴾ کښې د "مِنْ" توری أجليه دی[۳]. يعنې د دواړو ډلو د درجاتو تفاوت د دوی د اعمالو او کړو وړو د کبله صورت نيولی دی.

هـ: په ﴿وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ﴾ کښې د "ل" توری د هغې جملې پورې تعلق نيسي کومه چې د "و" د توري څخه وروسته مقدره ده[۴]، چې مونږ تري په "عَيَّنَتْ لِكُلٍّ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ دَرَجَاتٍ" سره تعبير کولی

(۱) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۸

(۲) مفردات الراغب ج ۱۷۰

(۳) نظم الدرر ج۷ ص۱۳۲

(۴) البحر المحيط ج۹ ص۴۴۳

شو. یعني او د هرې یوې ډلې (مستقیمین وي او که منحرفین) د دې دپاره درجات پاکلي شوي دي ترڅو هرې یوې ډلې ته د خپلو اعمالو سزا یا جزا پوره ورکړې شي.

طیبات څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې د "طَیِّبَات" کلمه ډېرې معناوې لري[1]، خو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې په دوه ډوله تفسیره کړې ده او په دواړو ډولونو کښې د ذکرې شوي جملې دپاره د ﴿ وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا ﴾ جمله تفسیر واقع شوې ده[2]. هغه دا چې

الف. د "طَیِّبَات" کلمه دلته د لذتونو (مزو چرچو) معنی ورکوي[3]. یعني کفارو ته به د قیامت په ورځ وویلې شي چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د لذتونو او خوندونو څه برخه ټاکلې وه خو تاسو هغه په دنیا کښې پوره کړې ده او په آخرت کښې ستاسو دپاره هیڅ برخه نشته نو په دوزخ کښې به تاسو د همېشه دپاره پراته یاست. دغه مضمون ته په ډېرو نصوصو کښې اشاره شوې ده، د مثال په توګه

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴾ [الشوری ۲۰] یعني او هر څوک چې (یوازې) د نړدې کور کښت (ګټې) غواړي (او آخرت یې هېر کړی وي) نو مونږ به ورته (د خپلې ارادې په مطابق) ګټې ورکړو او دغه کس ته په آخرت کښې (د ګټو وټو) هیڅ برخه نشته.

دوهم: په ډېر اوږده حدیث کښې یوه ورځې عمر بن الخطاب ﷺ نبي کریم ﷺ ته وویلې چې ای د الله رسوله! د الله ﷻ څخه وغواړه چې ستا په أمت باندې پراخي راولي چې یقیناً په فارسیانو او رومیانو باندې یې پراخي وروستلې ده، حال دا چې هغوی په وحدانیت سره عبادت نه کوي او په وحدانیت یې نه پېژني. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې «أولئك قومٌ عُجِّلَتْ لَهُمْ طَيِّبَاتُهُمْ فِي الحَيَاةِ الدُّنْيَا»[4] یعني دغه کفار (فارسیان او رومیان) داسې قومونه دي چې په نړدې ژوند کښې ورته خپل خوندونه په عجلې سره ورکړې شوي دي (او په آخرت کښې هیڅ برخه نه لري، او مونږ ته به لذتونه په آخرت کښې راکولی کېږي).

ب. په ذکرې شوې کلمې سره په دې مقام کښې اجرونه او ثوابونه مطلب دي[5]. یعني که څه هم کفار په اخلاص سره (د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو دپاره) څه نېک کارونه وکړي نو الله ﷻ به ورته په دنیا کښې اجرونه او عوضونه ورکړي خو په آخرت کښې به هیڅ برخه ونه لري، حتی چې ځینې هغه کفار به کومو چې نېک کارونه کړي دي ووایي چې هغه نېکۍ څه شوې کومې چې مونږ په دنیا کښې کړې وې (آیا د هغو اجرونه مونږ ته نه راکولی کېږي)؟ په جواب کښې به ورته د ذکر

---

۱. لسان العرب ج۱ ص۵۶۳
۲. روح المعاني ج۲۶ ص۲۳
۳. تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۰۰
۴. صحیح الترمذي ج۲ ص۱۶۹
۵. اضواء البیان ج۷ ص۳۹۳

شوي ایت مضمون واورولی شي چې تاسو ته په دنیا کښې د نېکو اعمالو اجرونه درکړی شوي دي او د آخرت دپاره مو هیڅ اجر پاتې نه دي[1]. د کفارو نېک کارونه دا دي لکه د والدینو حقوق چې اداء کړي، د خپلوانو سره صله رحمي وکړي، د فقیرانو سره خواخوږي وکړي، د مېلمنو اکرام او عزت وکړي، یا لکه د مهاجرینو اړتیاوې پوره کړي او داسې نور صالح عملونه.

ذکر شوي مضمون ته په ډېرو نصوصو کښې اشاره شوې ده لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَـٰلَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴾ [هود:۱۵] یعنې هرڅوک چې (په خپلو نېکو اعمالو سره) نژدې ژوند او ډول (سنګار) اراده کوي نه دوی ته به د خپلو اعمالو (اجر او نتیجه) په دنیا کښې پوره ورکړو حال دا چې (د استحقاق) د کمبود سره به مخامخ نه کړی شي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مُؤْمِنًا حَسَنَةً يُعْطَى بِهَا فِي الدُّنْيَا وَيُجْزَى بِهَا فِي الْآخِرَةِ وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيُطْعَمُ بِحَسَنَاتِ مَا عَمِلَ بِهَا لِلّٰهِ فِي الدُّنْيَا حَتَّى إِذَا أَفْضَى إِلَى الْآخِرَةِ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَةٌ يُجْزَى بِهَا»[2] یعنې یقینًا الله ﷻ په مؤمن کس باندې د نېکۍ په اجر کښې ظلم نه کوي، چې په دنیا کښې ورباندې (اجر) ورکوي او په آخرت کښې هم پرې جزا (ثواب) ورکوي. او هر چې کافر کس دی نو الله ﷻ په هغو نېکیو سره په دنیا کښې (عوض) ورکوي کومې چې هغه د الله ﷻ دپاره عملي کړې وي (او بس)، آن تردې چې کله نوموړی آخرت ته ورسېږي نو هغه ته به یوه نیکي هم نه وي چې جزا ورباندې ورکړی شي.

تبصره

۳_ مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه په زړه پوري برېښي، نو که د "الطَّيِّبَات" د کلمې څخه د "مَا يُطْلَقُ عَلَيهِ الطَّيِّبَات" په ملحوظ دواړه اراده کړی شي ډېر به ښه وي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه خو د کفارو په هکله نازل شوي دي لکه چې په عین ایتونو کښې ورباندې د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ او ﴿ كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ جملې دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه سلفو صالحینو د همدې ایتونو د ډاره د دنیاوي لذتونو څخه اعظمي استفاده نه کوله. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو یې ښې ډېرې قیصې راحکایت کړې دي[3]؟

مونږ وایو چې: که څه هم سلف صالحین د دغو ایتونو په مراد باندې ډېر ښه پوهېده او د نبي کریم ﷺ حدیث هم ورته معلوم وه چې: «إِنَّ اللهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ»[4] یعنې الله ﷻ

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۶۰

(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۶، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۶۴

(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۸۴، تفسیر المظهری ج۸ ص۴۰۹

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۹

خوښوي چې د خپلو نعمتونو اثار د ده ﷻ په بنده باندې وليدلی شي؛ مګر هغوی د زيات زهد او تقوی د کبله د دنياوي نعمتونو څخه اعظمي استفاده نه کوله ترڅو د کفارو سره په مشابهت کښې واقع نه شي، او داسې يې ګڼل لکه چې د اشارې په توګه د استفادې څخه منعه کړی شوي وي(۱).

نو د دنياوي نعمتونو په ارتباط د سلفو صالحينو کړنلاره د پرښتو خوف (دار) ته ورته وه، پرښتې ښې پوهېږي چې د الله ﷻ د پلوه ورته عذاب نه متوجه کېږي خو د دې سره‌سره ترې دارېږي، لکه چې الله ﷻ فرمايي ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ﴾ [النحل: ۵۰] يعنې د خپل رب ﷻ څخه دارېږي چې په علم او قدرت کښې ورباندې دپاسه دی.

﴿وَٱذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُۥ بِٱلْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦٓ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّا ٱللَّهَ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا ٱلْعِلْمُ عِندَ ٱللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرْسِلْتُ بِهِۦ وَلَٰكِنِّىٓ أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا۟ هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا ٱسْتَعْجَلْتُم بِهِۦ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَىْءٍۭ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا۟ لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْقَوْمَ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۱] (ای پيغمبره!) د عاديانو ورور (هُود ؑ) ياد کړه، څه وخت يې چې خپل قوم په الأحقاف (ريګستان) کښې (د الله ﷻ د عذابه) ودار کړ، حال دا چې د هُود ؑ څخه وړاندې هم داروونکي (پيغمبران) تېر شوي وه او وروسته يې هم (نور پيغمبران ور روان وه).

(دارول يې داسې وه) چې تاسو عبادت مه کوئ مګر (يوازې) د الله ﷻ (او بس) يقيناً زه په تاسو باندې د لويې ورځې د عذابه دارېږم (چې درباندې نازل به شي).

[۲۲] عاديانو (په جواب کښې) وويلې چې: (ای هوده!) ايا ته مونږ ته د دې دپاره راغلی يې چې مونږ د خپلو معبودانو (د عبادت) څخه واړوې؟ نو مونږ ته هغه عذاب راوله په کوم سره چې ته مونږ ته وعده راکوې (او ورباندې داروې مو) که چرته ته د رښتيا ويونکو څخه يې.

[۲۳] هود ؑ وويلې چې: يقيناً (د عذاب د نزول) علم يوازې د الله ﷻ په نزد دی (او بس زه پرې نه پوهېږم) او زه تاسو ته هغه شي ابلاغوم (رسوم) په کوم سره چې زه (تاسو ته) استولی شوی يم، مګر زه تاسو ګورم چې داسې قوم ياست چې په دوامداره توګه ناپوهي خپلوئ (چې زما څخه غير معقولې غوښتنې کوئ).

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۹

[۲۴] نو کله چې عادیانو موعود عذاب په داسې حال کښې ولید چې د وریځې په شکل وه (او د همدوی ناوونو ته مخ کوونکې وه (همدوی ته وروان وه)، نو د خوشالۍ په حال کښې یې وویلې چې دغه پلنه وریځ ده چې په مونږ وروونکې ده (دغه ده چې د اُفق څخه راپورته شوه).

(هود علیه السلام د هغوی خبره رده کړه چې دا وروونکې وریځ نه ده) بلکې دا هغه عذاب دی په کوم سره چې تاسو جلتې کوله (او په چالاکۍ باندې مو غوښت. دا په حقیقت کښې داسې تېز باد دی چې دردناک عذاب پکښې نغښتی دی.

[۲۵] (داسې باد دی) چې د خپل رب جل جلاله په امر سره هر شی هلاکوي.

نو (کله چې ورباندې ورنازل شو) عادیان داسې وګرځېدل چې په سترګو نه لیده کېده مګر د دوی کورونه (چې خالي پراته وه).

(ای پیغمبره!) مونږ جنایتکار (او مجرم) قوم ته دغسې جزا ورکوو (نو په کار دي چې ستا د زمانې مجرمان هم وډار شي او ایمان راوړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندې ایتونو کښې د اعراض کوونکو او په ناحقه د تکبر کوونکو د څه اُخروي حالاتو بیان نازل شوی وه ترڅو هغوی خپله کفري او شرکي عقیده پرېږدي، او په دې ایتونو کښې د همدغه مطلب دپاره د عادیانو قیصې ته اشاره شوې ده او د دنیاوي عذاب یو مثال ښودلی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل دعوتي اُمت باندې د هود علیه السلام د قوم څه حالات قرائت کړه چې د هود علیه السلام د دعوت په نتیجه کښې د څنګه عذاب سره مخامخ شوه. هغه دا:

۱ـ مونږ هود علیه السلام د خپل قوم (عادیانو) د دعوت دپاره استولی وه چې د حالاتو څه تفصیل یې دا دی.

الف: ته هغه وخت د دې زمانې خلکو ته وریه یاد کړه چې هود علیه السلام خپل قوم د الله جل جلاله څخه وډار کړ چې کفري عقیده پرېږدئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

ب: دغه قوم چې د عادیانو څخه عبارت دی، د "الأحقاف" په مقام کښې اوسېده چې د دې زمانې د خلکو څخه پټ نه دي او ټول یې پېژني.

ج: هود علیه السلام د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر وه چې وړاندې ترې هم پیغمبران تېر شوي وه او وروسته ترې هم تېرېدونکي وه. یا په بل عبارت: هود علیه السلام نه اولنی پیغمبر وه او نه وروستنی. خو د دې سره سره خپل قوم ورته د تعجب په نظر وکتل او ایمان یې ورباندې رانه وړ.

د: د هود علیه السلام دعوت د نورو پیغمبرانو د دعوت په څېر په توحید باندې ولاړ وه چې: ای زما قومه! تاسو د بل هیچا عبادت مه کوئ مګر بوازې د الله جل جلاله، چې د عبادت مستحق دی او بس.

ه: ای زما قومه! یقیناً زه په تاسو باندې د ډېرې لویې هولناکې ورځې د عذابه وېرېږم چې د

الله ﷻ د پلوه به دربانديې د خپلو کفرياتو او شرکياتو د امله درنازل کړی شي او د نجات هيڅ لاره به
ترې مونده نه کړئ.

۲ـ عاديانو د هود ﷺ د دعوت په رد کښې وويلې چې:

الف: ای هوده! ايا ته غواړې چې په خپل دعوت سره مونږ د خپلو معبودانو د عبادت څخه واړوې، حال دا چې دغه عبادت مونږ ته د خپلو پلرونو څخه راپاتې دی.

ب: مونږ به هيڅکله د خپلو معبودانو عبادت پرېږدو، او هيڅکله به ستا په تهديد بانديې د عذابه ونه ډار شو، نو هله ژر شه هغه عذاب په مونږ بانديې رانښکته کړه په کوم بانديې چې ته مونږ ډاروې او وعده يې راکوې، که ته بې شکه د صادقانو څخه يې او په خبره (وعده) کښې دروغژن نه يې نو دا کار وکړه.

۳ـ هود ﷺ د خپل قوم په جواب کښې وويلې چې:

الف: زه يقين لرم چې که تاسو خپل کفري حالت ته ادامه ورکړئ نو ضرور به دربانديې عذاب درنازل شي، اما زه په دې نه پوهېږم چې دا به کله وي، او دا خکه چې يقيناً د عذاب د نزول علم فقط د الله ﷻ په نزد دی.

ب: که بالفرض المحال د عذاب نزول زما په لاس وی نو ماته به يې د نزول وخت هم معلوم وی او تاسو ته به مې ابلاغ کړی وی، او دا خکه چې: زه تاسو ته فقط هغه شی ابلاغوم په کوم سره چې زه تاسو ته د الله ﷻ د پلوه را استولی شوی يم او بس.

ج: که څه هم زه تاسو ته د عذاب د نزول وخت نه شم ټاکلی مګر زه تاسو ګورم او پوهېږم چې تاسو يو قوم ياست چې په دوامداره توګه په نادانۍ او جهالت کښې پراته ياست، د همدې کبله زما څخه هغه شی غواړئ کوم چې زما په وظائفو کښې شامل نه وي.

۴ـ عاديانو ته د عذاب د نزول وخت ورسېد نو دغه عذاب يې د يوې وريځې په شکل کښې وليد چې د هغوی ډاګرنو او څړخايونو ته متوجه او ورروان وه.

۵ـ عاديانو دغه وريځ ډېره ښه استقباله کړه او ورته خوشاله شوه چې دغه وريځ ده چې په مونږ بانديې د باران ورېدونکې ده، د همدغه باران په اثر به زمونږ وطن تروتازه جوړ شي او ډاګونه به مو د څړ دپاره ښه پوره اماده شي.

٦ـ په دغه وخت کښې هود ﷺ هغوی مخاطب کړه او ورته يې وويلې چې:

الف: دغه به ده لکه چې تاسو خيال کوئ چې دا د باران ورونکې وريځ ده، بلکې په دغې وريځ کښې هغه عذاب نغښتی دی کوم چې تاسو په عجله سره غوښت او درته دروغ برېښېد.

ب: په دغې وريځ کښې ستاسو په لور ډېر سخت باد در روان دی چې اوه شپې او اته ورځې به په تاسو بانديې په دوامداره توګه وچلېږي.

ج: په دې کښې تاسو ته دردناک عذاب درتلونکی دی د کوم خبر چې ما تاسو ته وړاندې درکړی وه خو تاسو وربانديې باور نه کاوه.

د: دغه وريخ داسې ده چې د خپل رب ﷻ په امر سره به هر شی هلاک او پوپنا کړي.

٧ـ په نتيجه کښې همدغسې وشوه نو د عاديانو توله سيمه داسې وګرځېده چې د خالي مساکنو (ابادیو) څخه په غير يې هيڅ شی نه ليده کيده، او ټول پوپنا شوه.

٨ـ ای پيغمبره! زمونږ چې اراده وشي په هره زمانه کښې جنايتکارانو او مجرمانو ته دغسې دنياوي جزا ورکوو، او د آخرت جزا لا ورته په وړاندې پرته ده.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: يوه ورځې نبي کريم ﷺ په خپله دعاء کښې وويلي چې: «يَرْحَمُنَا اللهُ وَأَخَا عَادٍ»[١] يعني الله ﷻ دې په مونږ باندې او د عاديانو په نسبي ورور (هود ﷺ) باندې رحم وکړي.

ب: شايد چې هود ﷺ به د أخ (ورور) په لقب د دې دپاره ياد شوی وي چې د ده ﷺ په زياتې خواخوږۍ باندې دلالت وکړي چې خپل قوم ته يې ډېر اخلاص درلود.

ج: په ﴿ بِٱلۡأَحۡقَافِ ﴾ کښې د "أَحْقَاف" کلمه د "حِقْف" ـ لکه "عِلْم" ـ جمعه ده، "حِقْف" هغې شکلنې غونډۍ ته وايي چې ګرده ورده او يا اوږده وي، خو چې لوړوالی يې د غره څخه کم وي[٢].

د هود ﷺ اصلي ټاټوبی په دغه نامه څکه نومولی شوی دی چې دغه ټاټوبی ټول د شګو غونډۍ غونډۍ وه، او د يمن او حضر موت په شاوخوا کښې يې موقعيت درلود[٣].

د: امکان لري چې د هُود ﷺ په ټاټوبي به د "الأَحْقَاف" په نامه د دې کبله صراحت شوی وي چې د مکې خلکو دغه وطن پېژاند او ورته معلوم وه.

ه: د ﴿ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ ﴾ جملې مضمون د هغې جملې مضمون ته ورته دی کومه چې وړاندې تېره شوې ده او نبي کريم ﷺ يې په ويلو مکلف ګرځولی شوی وه چې: ﴿ قُلۡ مَا كُنتُ بِدۡعٗا مِّنَ ٱلرُّسُلِ ﴾ [الأحقاف:٩] يعنې ورته ووايه چې زه داسې پيغمبر نه يم چې زما څخه وړاندې د پيغمبرانو څخه هيڅوک نه وي مبعوث شوی (نو تاسو ته زما نبوت ولې ناآشنا بريښي او انکار ترې کوئ).

و: بالآخره، د ﴿ يَوۡمٍ عَظِيمٍ ﴾ څخه په دې مقام کښې دنياوي بده ورځ مطلب ده چې لوی عذاب پکښې نازل شي، لکه چې په راتلونکي متصل ايت کښې وړاندې د ﴿ فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ ﴾ کلمات دلالت کوي.

د "عارض" معنی

٢ـ په ﴿ فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضٗا ﴾ کښې د "عَارِض" کلمه دلته د هغې وريځې څخه عبارت ده کومه چې

---

(١) سنن ابن ماجه ص٢٧٤

(٢) لسان العرب ج٩ ص٥٢؛ القاموس المحيط ج١ ص٦٧٨

(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٦٠

په اُفق کښې راڅرګنده شي او د وربښت تمه ورته کېږي[1].

دا د يو پلوه، او د بل پلوه دغه کلمه د ﴿رَأَوْهُ﴾ د منصوب ضمير څخه حال واقع شوې ده کوم چې د کنايې په توګه د موعود عذاب معنی ورکوي[2]. يعنې کله چې عاديانو خپل موعود عذاب په داسې حال کښې وليد چې د وريځې شکل يې درلود او د اُفق څخه ورپورته شو او د همدوی خوا ته ورمخ کوونکی او ورتلونکی وه.

دا څه ډول عذاب وه؟

٣ـ کوم عذاب ته چې په دې ايتونو کښې اشاره شوې ده هغه په "الْحَاقَة" سورت کښې لږ څه په تفصيل سره نازل شوی دی، او مونږ هم ورباندې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:٧٢] ايت لاندې رڼا اچولې ده، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[3] يعنې ما ته د الله ﷻ د پلوه د خندق په غزا کښې په "صبا" باد سره نصرت راکړی شو او عاديان په "دَبُور" باد سره هلاک وګرځولی شوه.

"صَبَا" د ښکېښې باد نوم دی چې د مشرق د پلوه چلېږي او "دَبُور" د پاسني باد نوم دی چې د مغرب د پلوه جريان لري او مونږ ورته په پښتو کښې د "برو" باد وايو.

ب: بوه ورځې عائشې رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ څخه وپوښتل چې ای د الله رسوله! خلک وريځې ته خوشالېږي او د باران تمه ورته لري خو ته چې کله وريځ وګورې نو په مبارک مخ کښې دې ناخوښي څرګندېږي دا څه وجه ده؟ نبي کريم ﷺ ورته په جواب کښې دا هم وويلي چې: «وَقَدْ رَأَى قَوْمٌ الْعَذَابَ فَقَالُوا ﴿هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا﴾ »[4] يعنې (په پخوانيو زمانو کښې) يوه قوم (عاديانو) خپل عذاب د وريځې په شکل کښې لېدلی وه نو ويلي يې وه چې دغه داسې وريځ ده چې په مونږ باندې د ورونکې ده (حال دا چې خبره هغسې نه وه، نو زه دارېږم چې په وريځ کښې عذاب نغښتی نه وي).

﴿ وَلَقَدْ مَكَّنَّٰهُمْ فِيمَآ إِن مَّكَّنَّٰكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَٰرًا وَأَفْـِٔدَةً فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُهُمْ وَلَآ أَفْـِٔدَتُهُم مِّن شَىْءٍ إِذْ كَانُوا۟ يَجْحَدُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةً

(١) لسان العرب ج٧ ص١٧٤
(٢) تفسير ابي السعود ج٨ ص٨٦
(٣) صحيح البخاري ج١ ص١٤١
(٤) صحيح مسلم ج٢ ص٢٩٥ ، صحيح البخاري ج٢ ص٧١٥

بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

[۲٦] او (ای مشرکانو!) یقیناً مونږ عادیان په هومره نعمتونو کښې اوسولي وه چې تاسو مو پکښې نه یاست اوسولي (هغوی ستاسو څخه په عمرونو او امکانیاتو کښې زیات وه).

او (همدارنگه) مونږ هغوی ته غوږونه او سترگې او (هم) زړونه گرځولي (ورکړي) وه (خو د دې سره-سره هغوی په ایات الله ملنډې وهلې)، نو د هغوی څخه نه د هغوی غوږونو د عذاب د څه برخې مخنیوی وکړ او نه یې سترگو او (هم) نه یې زړونو (او هوښیارۍ، البته) په کوم وخت کښې چې هغوی د الله ﷻ د ایتونو څخه په دوامداره توگه انکار وکړ او هغه عذاب ترې راچاپېر شو په کوم سره چې هغوی د استمرار په ډول ملنډې وهلې.

[۲۷] او (ای مشرکانو!) مونږ ستاسو چارچاپېره ډېر هلاک کړي دي چې د ښارونو څخه عبارت دي، او حال دا چې مونږ ورته بیا-بیا خپل دلائل بیان کړي وه، شاید چې دوی (توحید ته) راجع شي (خو داسې یې ونه کړه او هلاک کړی شوه).

[۲۸] نو د هلاکو کړی شوو ښارونو (او قومونو) سره هغو بوتانو ولې کومک ونه کړ کوم یې (چې په خپل گومان) په داسې حال کښې معبودان نیولي (او گرځولي) وه چې دوی الله ﷻ ته د نژدېکت وسائل دي. (بوتانو ورسره مرسته ونه کړه) بلکې (د مرستې کوونکو په حیث) ترې ورک شوه.

(ای پیغمبره!) دغه د هلاکو شوو ښارونو (او قومونو) د دروغو نتیجه وه (چې بوتان شفاعت کولی شي) او هم یې د هغو (دروغو نتیجه وه) کوم چې په دوامداره توگه هغوی وه چې جوړول به یې (چې الله ﷻ په عبادت کښې شریکان لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عادیانو د قیصې په تعقیب مشرکان متوجه کړی شوي دي چې عبرت ترې واخلي ترڅو د هغه حال سره مخامخ نه شي د کوم سره چې هغوی مخامخ شوي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای مشرکانو! تاسو لاندې ټکو ته متوجه شئ ترڅو درته په کته تمام شي:

الف: یقیناً مونږ عادیانو ته ستاسو په نسبت ډېر نعمتونه ورکړي وه، هغوی ډېر مالداران وه او ډېر ثروتونه یې درلوده، او هم یې عمرونه اوږده وه.

ب: هغوی ته مو ستاسو غوندې غوږونه (سامعه قوې) ورکړې وې چې د ناصحانو خبرې او نصیحتونه وربانديې واوري، او سترگې مو هم ورکړې وې چې د الله ﷻ د توحید کونیه دلایل وربانديې وگوري او بالآخره هغوی ته مو ښه هوښیار زړونه هم ورکړي وه چې د خپلو عقلونو څخه کار واخلي او توحیدي عقیده خپله کړي.

ج: خو هغوی د ذکرو شوو کارونو څخه یو هم ترسره نه کړ، چې نه یې د پیغمبرانو نصیحت ته

غوږ کېښود، نه يې کونيه دلايلو ته وکتل او بالآخره نه يې خپل عقلونه په کار واچول چې په خپلو گرېوانونو کښې يې سرونه ښکته کړي وی چې د عذاب مخه يې ترې اړولې وی.

د: لنډه دا چې عاديانو نه د افاقي دلايلو څخه کار واخست او نه يې د انفسي دلايلو څخه گټه پورته کړه، نو د همدې کبله يې د الله ﷻ په ايتونو سره خپل جحود او انکار ته ادامه ورکړه او په انکار باندې علاوه ملنډې او مسخرې يې هم ورباندې ووهلې.

هـ: نو په نتيجه کښې د هغوی څخه هغه عذاب راچاپېر شو کوم يې چې د استهزاء او ملنډو په سبب د خپلو خانونو دپاره گټلی وه. يا په بل عبارت: د خپلو کړو وړو څخه ورته دردناک عذاب جوړ شو.

و: ای مشرکانو! مونږ ستاسو په شاوخوا کښې د عاديانو په شمول ډېر ښارونه سرچپه کړي او هلاک کړي دي، تاسو خو وګرځئ راوګرځئ ترڅو د هغوی کنډوالې خايونه په خپلو سترگو وګورئ او عبرت ترې واخلئ لکه ثموديان، د لوط ﷺ قوم او داسې نور.

ز: هسې نه چې مونږ هلاکو کړی شوو ښارونو ته خپل دلايل نه وه وراورولي بلکې مونږ بيا-بيا په تکراري توگه هغوی په خپلو دلايلو سره د دې دپاره اگاه کړي وه ترڅو هغوی د کفرياتو څخه لاس واخلي او د الله ﷻ په توحيد عقيده وکړي، خو هغوی دا کار ونه کړ او په نتيجه کښې د هلاک سره مخامخ شوه.

٢ـ نو ای پيغمبره! اوس ستا د زمانې کفارو او مشرکانو ته پوښتنه راجع کېږي چې: ای مشرکانو! تاسو ووایاست چې د ذکرو شوو هلاکو شوو قومونو سره هغو بوتانو ولې مرسته ونه کړه کوم يې چې د دې دپاره د الله ﷻ څخه په غير معبودان نيولي وه چې الله ﷻ ته به يې د ورنږدېکت شفاعت وکړي او د عذاب څخه به يې خلاص کړي. ايا د نجات توان يې درلودلی شو؟.

يقيناً نه يې نجات ورکړ او نه يې د نجات توان درلود بلکې د نصرت او نجات ورکولو په حيث ترې بالکل ورک او لا درکه شوه.

٣ـ ای پيغمبره! دغه د پخوانيو هلاکو شوو قومونو د هغو دروغو نتيجه وه چې بوتان به ورته شفاعت وکړي، او هم يې د هغو دروغو نتيجه وه کوم چې په دوامداره توگه هغوی وه چې په الله ﷻ باندې به يې ورتپل او په عبادت کښې به يې ورسره شريکان درول.

لنډه دا چې ستا د زمانې کفارو او مشرکانو ته په کار دي چې د پخوانيو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلي او په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت په کنده کښې سر په څړې ور ونه غورزوي.

توضيحات

١ـ په ﴿ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةَۢ ﴾ کښې د نحوي تحليل په ملحوظ مفسرينو کرامو ښه ډېر احتمالات ليکلي دي[١]، خو کوم تحليل چې مونږ ته غوره برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤١١

الف: د ﴿ ٱتَّخَذُوا ﴾ کلمه دوه مفعوله غواړي چې يو مفعول يې مقدر ضمير ﴿ هُمْ ﴾ دی چې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمې ته راجع دی کومه چې د بوتانو څخه کنايي ده، کېدی شي چې مونږ تري په "اتَّخَذُوهُمْ" سره تعبير وکړو؛ او دوهم مفعول يې د ﴿ ءَالِهَةً ﴾ کلمه ده.

ب: د ﴿ قُرْبَانًا ﴾ کلمه د هغه شي نوم دی کوم چې الله ﷻ ته د نږدېکت سبب وي[1]. دغه کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۱۸۳] ايت لاندې ښه څېړلې ده. دا د يو پلوه، او د بله پلوه همدغه کلمه د مقدر مفعول (هُمْ) څخه حال واقع شوې ده.

نو حاصل يې داسې راخېژي چې: د هلاکو شوو ښارونو (قومونو) سره هغو بوتانو ولې کومک ونه کړ کوم يې چې (په خپل گومان) په داسې حال معبودان نيولي او گرځولي وه چې دوی الله ﷻ ته د نږدېکت وسائل دي، او د عذاب په مخنيوي کښې مرسته کولی شي؟.

يو بل نحوي تحليل

۲ـ په ﴿ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کښې بايد لاندې تحليل په پام کښې ونيول شي:

الف: د "ذَٰلِكَ" کلمه مبتدا ده او هغه عدم نصرت ته اشاره ده[2] کوم چې د وړاندېنيو جملو څخه په تبادر سره ذهن ته راځي.

ب: د ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ کلمه يې خبر ده او مضاف پکښې مقدر دی چې مونږ ترې په "نَتِيجَة إِفْكِهِمْ" سره تعبير کولی شو[3].

ج: د ﴿ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کلمات د ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ په کلمه باندې عطف دي او د ذکرې شوې مبتدا خبر واقع شوی دي.

د: که څه هم په ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ او د ﴿ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کښې د "إِفْك" او "إِفْتِرَاء" دواړه کلمې د دروغو معنی ورکوي خو په دې مقام کښې د مقام په لحاظ لاندې توپير لري:

اول: د "إِفْك" د کلمې څخه هغه دروغ مطلب دي کوم به چې د مشرکانو څخه هر چا خپل خپل بوت ته د "قُرْبَان" لقب ورکاوه. الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰ ﴾ [الزمر:۳] يعنې مونږ د بوتانو عبادت نه کوو مگر د دې دپاره چې دوی مونږ الله ﷻ ته نږدې کړي نږدې کول.

او هم ترې حکايت کوي چې: ﴿ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَٰؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾ [يونس:۱۸] يعنې او مشرکان وايي چې دغه (بوتان) د الله ﷻ په نزد زمونږ شفاعتگر دي (او زمونږ د تقرب الی الله او زمونږ د نجات وسائل دي).

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۶۶۴

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۴۰

(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۲۹

دوهم: د ﴿وَمَا كَانُواْ يَفْتَرُونَ﴾ څخه د مشرکانو هغه دروغ مراد دي چې خپل بوتان به یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګڼل. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱفْتَرَىٰٓ إِثْمًا عَظِيمًا﴾ [النساء:٤٨] یعنې او هرڅوک چې د الله ﷻ سره په شرک عقیده وکړي نو یقینًا (په الله ﷻ باندې یې) لویه ګناه (لوی دروغ) وتړل.

﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓاْ أَنصِتُواْ ۖ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْاْ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُواْ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ وَءَامِنُواْ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾﴾

[٢٩] او هغه وخت یاد کړه چې مونږ تاته د پیریانو څخه یوه داسې ډلګۍ درتاوه کړه چې قران کریم ته یې غوږ اینښود (په داسې حال کښې چې تا په لمانځه کښې قران کریم قرائت کاوه، او دوی د اوریدو اراده درلوده)، نو کله چې ذکره شوې ډلګۍ قرآن کریم ته حاضره شوه نو (یو تربله) یې سره وویلې چې چپ شئ (شور مه کوئ چې قرائت واورو).

نو کله چې د قرآن کریم (قرائت) فیصله کړی شو (بس کړی شو) نو دوی خپل قوم ته په داسې حال بیرته تاو شوه چې (هغوی لره) ډاروونکي وه.

[٣٠] دغې ډلګۍ (خپل قوم ته) وویلې چې: ای زمونږ قومه! یقینًا مونږ داسې کتاب واورید چې د موسی علیه السلام څخه وروسته په داسې حال کښې نازل شوی دی چې د هغو کتابونو تصدیق کوونکی دی کوم چې وړاندې ترې (نازل کړی شوي) دي (او هم) حقې عقیدې او (په عمل کښې) سمې لارې ته لارښوونه کوي.

[٣١] ای زمونږ قومه! تاسو د الله ﷻ د داعي (پیغمبر) اجابت وکړئ او ایمان پرې راوړئ نو څو الله ﷻ تاسو ته ستاسو د ګناهونو څخه (د دوزخ موجبه) برخه وبښي او د دردناک عذاب څخه پناه درکړي (ترې بچ مو کړي).

[٣٢] او هرڅوک چې د الله ﷻ د داعي (پیغمبر) اجابت ونه کړي نو (دغه کس) په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کوونکی نه دی (چې ورباندې زورور وګرځي)، او دغه (کس) ته د الله ﷻ څخه په غیر څه دوستان هم نشته (چې په شفاعت سره د عذابه نجات ورکړي. نو د همدې کبله) دغه کسان په ښکاره ګمراهۍ کښې (پرېوتلي) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د بنیادمانو د هغو هلاکو کړی شوو قومونو ذکر نازل شوی وه کومو چې د خپلو حواسو څخه کار نه وه اخستی او د دلایلو په تکراري نزول سره یې د توحید عقیده نه وه خپله کړې. په دې ایتونو کښې د پیریانو څخه هغې جرګې ته اشاره کېږي کومې چې د خپلو حواسو څخه کار واخست او د قرآن کریم په یو خل اورېدلو سره په ایمان مشرف شوه او خپلو قومونو ته داعیان إلی الله وګرځېده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د پیریانو څه حالات قرائت کړه چې څنګه یې د خپلو حواسو څخه په کار اخستلو سره ایمان راووړ. هغه دا چې:

۱ـ هغه وخت یاد کړه چې مونږ د پیریانو یوه ډله په تاباندې دربرابره کړه، البته هغه ډله کومې چې د حقیقت موندلو پسې هڅه کوله، چې څه تفصیل یې دا دی:

الف: ته د خپلو صحابه وو کرامو ﷺ سره په جهري لمانځه باندې ولاړ وې او په جهر سره دې پکښې قرآن کریم لوست، نو د پیریانو ذکرې شوې ډلې ستا قرائت ته غوږ کېښود.

ب: نو د قرآن کریم قرائت ته حاضر شوه او یو تربله یې سره وویلې چې: چپ شئ خبرې مه کوئ (غوږ ونیسئ) ترڅو وریاندې ښه پوه شي.

ج: د قرآن کریم قرائت یې په ډېر دقت سره واورېد او کله چې د قرآن کریم قرائت ستا د پلوه بس کړی شو نو سمدستي ذکره شوې ډله په ایمان باندې مشرفه شوه او بدون د خوارقو غوښتلو څخه یې باور او یقین وکړ چې دا الهي کتاب دی، او په چا چې نازل شوی دی هغه په حقه پیغمبر دی.

د: د پیریانو ذکرې شوې ډلې د ایمان په راوړلو باندې اکتفاء ونه کړه بلکې سمدستي د اسلام داعیان وګرځېده او خپل قوم ته په داسې حال ورستانه شوه چې هغوی ته د الله ﷻ د عذاب څخه داروونکي جوړ شوه.

۲ـ ای پیغمبره! هغوی خپل قوم په لاندې مطالبو سره دعوت کړ چې:

الف: ای زمونږ قومه! یقیناً مونږ داسې الهي کتاب واورېد کوم چې د موسی ﷺ څخه وروسته د الله ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی.

ب: دا کتاب د ټولو اسماني کتابونو عموماً او د تورات خصوصاً تصدیق کوونکی دی، چې هدایات او ارشادات یې سره یو تربله متحد دي.

ج: دا کتاب د عقیدې په لحاظ حقې عقیدې ته او د عمل په لحاظ سمې لارې ته بلل کوي، په دې کتاب کښې د دنیا او آخرت دواړو لارې بیانې شوې دي.

د: ای زمونږ قومه! مونږ تاسو ته بلنه درکوو چې د هغه چا اجابت وکړئ کوم چې د دغه کتاب په بنیاد بلل کوي او په همدې لحاظ داعي الی الله دی. تاسو په دغه شخص باندې د یوه پیغمبر په حیث ایمان راوړئ لکه څنګه چې وړاندې مونږ ایمان راوړی او په همدغه صفت مو قبول کړی دی.

هـ: که تاسو دغه کار وکړئ نو د یو پلوه به الله ﷻ تاسو ته هغه ګناهونه وبښي کومې چې حقوق الله پورې ارتباط لري او هم به د پخوانیو کفریاتو څخه درتیر شي. او د بله پلوه به الله ﷻ تاسو د دردناک عذاب څخه بچ کړي. حال دا چې دغه دواړه کارونه ډېر لوی عظیم الشان کارونه دي

و ای زموږ قومه! تاسو په یاد ولرئ هرڅوک چې د داعي الی الله اجابت ونه کړي او د یوه پیغمبر په حیث وریاندې عقیده خپله نه کړي نو

اول هغه په ځمکه کښې د الله ﷻ عاجزکوونکی نه دی، چې د عذاب څخه یې خپل ځان پخپله بچ کړی شي او چرته وتښتي. حال دا چې د اسمان د طرفه په ستورو ویشتلی کېږي

دوهم تومورې کس ته د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان هم نشته چې په دوستۍ سره ترې د عذاب مخنیوی وکړي

دریم دغه کسان په څرګنده ګمراهۍ کښې واقع دي چې د خپلې کمزورۍ سره- سره د داعي الی الله اجابت نه کوي

توضیحات

١ـ موږ د الله ﷻ په توفیق د احادیثو په رڼا کښې د [الحجر ١٨] ایت لاندې څه مطالب لیکلي دي چې د دې مقام د ښه وضاحت دپاره ډېر ضرور دي. لکه

الف د بعثت په لومړیو وختونو کښې کاهنان پیریان په شدت سره اسمان ته د ختلو څخه منعه کړی شوه او په ستورو باندې یې ویشتلو شدت وموند

ب هغوی په ځمکه کښې شرقًا او غربًا خواره واره شوه چې د دغې منعې د شدت وجه معلومه کړي چې دغه بندیز په څه وجه کلک کړی شوی دی

ج د همدغو پلټونکو کاهنانو پیریانو یوه ډله په نبي کریم ﷺ باندې وربرابره شوه البته په داسې وخت کښې چې نبي کریم ﷺ په "نخله" نومې ځای کښې د سهار په لمانځه کښې په جهر سره قرآن کریم لوست او پیریانو واورېد

نو هیله ده چې محترم لوستونکي هلته مراجعه وکړي ترڅو دا مقام ورته ښه واضحه وګرځي

سوالونه او جوابونه

٢ـ په ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ الآیات- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي

الف که څوک وایي چې د پیریانو ذکر شوې ټولګی څو کسان وه؟

موږ وایو چې د دغه ټولګي په شمیر کښې زښت ډېر اقوال شته[١]. مګر د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په قول دوی اوه (٧) کسان وه[٢]

(١). التفسير الوسيط ج١٥ ص٣٩

(٢). تفسير الطبري ج٢٢ ص٣١

ب: دغې واقعې په کوم مکان کښې صورت نیولی وه؟

مونږ وایو چې: دغه پېښه په "نخلة" نومې ځای کښې واقع شوې وه کوم چې د مکې معظمې څخه په یوه شپه منزل سره لرې پروت دی[1]. په دغه سفر کښې نبي کریم ﷺ د عکاظ بازار ته روان وه چې هلته خلک دین او ایمان ته دعوت کړي.

ج: نبي کریم ﷺ په کوم لمانځه کښې قرآن کریم لوست چې پېریانو واورېد؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ماسخوتن لمونځ ښودلی دی[2] مگر په یوه حدیث کښې صراحت شوی دی چې دغه لمونځ د سبا لمونځ وه[3] چې د صحابه کرامو ﷺ سره یې په جمه اداء کاوه.

د: نبي کریم ﷺ کوم سورت په لمانځه کښې قرائت کاوه چې پېریانو واورېد؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو په قول[4] نبي کریم ﷺ د: "العلق" سورت قرائت کاوه.

هـ: آیا نبي کریم ﷺ پوه شوی وه چې د پېریانو یوې ډلې یې قرائت ته غوږ نیولی دی؟

مونږ وایو چې: نبي کریم ﷺ وریاندې نه وه پوه شوی، خو د پوهنډلو په هکله یې لاندې دوه صورتونه روایت شوي دي:

یو دا چې عبد الله بن مسعود ﷺ وایي هلته یوې ونې نبي کریم ﷺ ته په دغې ډلې باندې خبر ورکړ[5]. او بل دا چې عبد الله بن عباس رضي الله عنه په اوږده حدیث کښې وایي چې: الله ﷻ د "الجن" سورت نازل کړ[6]. او نبي کریم ﷺ ته یې وریاندې وحي وکړه.

خو څه لرې نه ده چې نبي کریم ﷺ ته په عین وخت کښې ونې خبر ورکړی وي او بیا وریاندې ذکر شوی سورت هم نازل شوی وي، نو د دواړو روایتونو ترمنځ څه منافات نشته.

و: که څوک وایي: د عبد الله بن مسعود ﷺ روایت دی چې: «مَا صَحِبَهُ مِنَّا أَحَدٌ»[7] یعنې د نبي کریم ﷺ سره په لیلة الجن کښې زمونږ څخه یو کس هم ملگری نه وه. حال دا چې تاسو وړاندې لیکلي دي چې نبي کریم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو ﷺ سره د سهار په جمه ولاړ وه چې پېریانو د قرآن کریم قرائت واورېده؟

مونږ وایو چې: لیلة الجن په متعددو وارونو سره صورت موندلی دی[8]، څه لرې نه ده چې ذکر شوي صحابي ﷺ به د خپلو معلوماتو په بنیاد ذکره شوې خبره کړې وي.

---

(١) روح المعاني ج٢٦ ص٣٠
(٢) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٦٢
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٧٣٢
(٤) تفسير القاسمي ج١٥ ص٣٢
(٥) صحيح مسلم ج١ ص١٨٤
(٦) جامع الترمذي ج٢ ص١٧٠
(٧) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص١٣٤
(٨) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٤٧

ز: که څوک وايي: تاسو وړاندې وليکل چې: پيريانو د ډلګۍ استماع په هغه سفر کښې پېښه شوې وه په کوم کښې چې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې څخه د عکاظ بازار ته روان وه، حال دا چې خينې علماء کرام د دوهم روايت په بنياد وايي چې دغې استماع په هغه وخت کښې صورت نيولی دی په کوم کښې چې نبي کريم ﷺ د طائف څخه مکې معظمې ته راستون شوی وه[1]. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه روايتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: که څه هم خينې مفسرين کرام دوهم روايت صحيح نه ګڼي مګر څه لري نه ده چې دواړه روايتونه صحت ولري او د پيريانو بوګې دوه کرته د قرآن کريم اورېدلو ته غوږ ايښی، يو کرت هلته چې د مکې معظمې څخه د عکاظ بازار ته روان وه، او بل کرت هلته چې د طائف څخه بيرته مکې معظمې ته راستون شوی وه، والله ﷻ اعلم.

حتی خينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې د انفرادي ملاقاتونو څخه علاوه د پيريانو جرګو شپږ کرته صورت نيولی دی[2]، نو په روايتونو کښې د خينو برخو اختلاف په همدغه تعدد باندې ولاړ دی او تناقض يې د منځه ځي.

ح: که څوک وايي: څه وجه وه چې د پيريانو ډلګۍ خپل قوم ته د قرآن کريم په معرفي کولو کښې په ﴿ كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعۡدِ مُوسَىٰ ﴾ په کلماتو سره اکتفاء وکړه او د عيسی ؑ نوم او هم د انجيل نوم يې ذکر نه کړ، حال دا چې نبي کريم ﷺ آخرنی پيغمبر دی او قرآن کريم وروستنی کتاب دی.

مونږ وايو: لکه څنګه چې د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران: ٥٠] ايت لاندې ورته اشاره شوې ده، د قرآن کريم څخه وروسته په اسماني کتابونو کښې تورات محوري کتاب وه، حتی چې عيسی ؑ هم ورته دعوت ځلاوه او انجيل وربانديې د همدغه کتاب د تتميم دپاره نازل شوی وه چې د هغه خينې احکام يې د تحريم څخه تحليل ته راښکته او را اسان کړه.

نو ځکه د پيريانو ډلګۍ نه انجيل او زبور ياد کړ او نه يې د عيسی ؑ او د داوُد ؑ نومونه واخستل. او د همدې کبله ورقه بن نُوفل د موسی ؑ په ذکر باندې اکتفاء وکړه البته کله يې چې نبي کريم ﷺ ته داړ ورکاوه چې «هٰذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ اللهُ عَلَى مُوسَى»[3] دا هغه د سر خاونده پرښته ده کومه چې الله ﷻ په موسی ؑ باندې رانازله کړې وه.

ط: که څوک وايي: ايا په ﴿ يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴾ کښې دوهمه جمله د لومړۍ جملې دپاره تاکيد واقع شوې ده؟

مونږ وايو چې: د تاکيد څخه تاسيس بهتر دی نو د همدې کبله خينو مفسرينو کرامو لومړۍ جمله په عقيدوي احکامو سره تفسيره کړې ده او دوهمې جملې ته يې په عملي احکامو پورې اختصاص

---

(١) سيرت ابن هشام ج٢ ص٣١؛ تفسير البغوي ج٤ ص١٧٢

(٢) روح المعاني ج٢٦ ص٣١

(٣) صحيح البخاري ج١ ص٣

ورکړی دی[1] یعني قرآن کریم حقې او واقعي عقیدې ته او مستقیمې کرښلارې ته هدایت کوي.

ې. که څوک وایي: د پیریانو ذکره شوې ډلګی په څه وجه پوه شوه چې قرآن کریم اسماني کتاب دی او په حقه د الله ﷻ د پلوه لاربښود دی؟

مونږ وایو: شاید چې هغوی به د قرآن کریم په اوریدل شوي سورت کښې هغه صفات پیژندلي وي کوم چې هغوی ته د وروستني اسماني کتاب په هکله په تورات کښې معلوم وه. او یا به د هغوی ایمان راوړل د ابو بکر الصدیق ﷺ ایمان راوړلو ته ورته وي چې بدون د معجزې غوښتلو بې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړو، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

یا. که څوک وایي: په ﴿أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ وَءَامِنُواْ بِهِۦ﴾ کښې د ﴿أَجِيبُواْ﴾ کلمه د ﴿وَءَامِنُواْ بِهِۦ﴾ په مضمون باندې مشتمله ده. نو په دغې جملې باندې په صراحت کولو کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: په ﴿وَءَامِنُواْ بِهِۦ﴾ یا په ایمان باندې صراحت به د دې دپاره صورت نیولی وي چې دا د اجابت اشرفه او اعظمه برخه ده. ترڅو ورته زیات اهتمام وکړی شي.

یب. که څوک وایي: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[2] یعني نو یقیناً اسلام هغه ګناهونه د منځه وړي کومو چې د اسلام څخه وړاندې صورت نیولی وي. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ﴾ کښې د "مِنْ" توری نازل شو چې په بعضیت باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو: دلته خو الله ﷻ د پیریانو د ټولګې خبره هوبهو راحکایت کړې ده او څه لرې نه ده چې هغوی ته به معلومات نه وه چې په ایمان راوړلو سره ټول پخواني ګناهونه بښلي کیږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه احتمال شته چې دلته ځینې ګناهونه د هغو ګناهونو څخه عبارت وي کومې چې د الله ﷻ په نزد د دوزخ موجبې ګرځي او یا پکښې د تل پاتې کېدلو غوښتونکي وي. په همدغه احتمال باندې متصله جمله هم دلالت کوي چې ﴿وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ یعني او الله ﷻ به تاسو ته د دردناک عذاب څخه پنا درکړي.

یج. که څوک وایي: د پیریانو ډلګی خپل قوم ته د ایمان راوړلو په صورت کښې د جنت بشارت ورنه کړ. نو پوښتنه دا ده چې ایا مومنان پیریان جنت ته داخلیدلی شي؟

مونږ وایو: صحیحه خبره دا ده چې پیریان د انسانانو غوندې په دوه وو برخو ویشلي شوي دي، ځینې یې مومنان دي او ځینې یې کفار دي. نو لکه څنګه چې دوی ته جنت او دوزخ دواړه شته همدارنګه به د قیامت په ورځ د هغوی مومنان هم جنت ته لاړ شي او کفار به یې په دوزخ کښې په ابدي توګه معذب کړی شي[3].

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۴۳
(٢) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۳۲
(٣) شرح النووي علی مسلم ج۱ ص۱۸۱، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۱

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن
يُحْـِۧىَ ٱلْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰٓ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ
أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾
فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ۚ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا
يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۳] ایا (دغه) گمراهان نه گوري (نه پوهېږي) چې یقیناً هغه الله ﷻ چې اسمانونه او ځمکې يې په داسې شان پیدا کړي دي چې په پیداکولو سره يې ستومانه شوی نه دی، په دې باندې د قدرت څښتن دی چې مړي (بېرته را) ژوندي کړي؟
دغسې نه ده (چې نه پوهېږي) یقیناً الله ﷻ د هر شي په پیدا کولو باندې قدرت درلودونکی دی
[۳۴] او هغه ورځ (یاده کړه) کله چې هغه کسان په اور باندې وروړاندې کړی شي کومو چې کفر غوره کړی دی، (نو ورته به وویلی شي چې) ایا دغه عذاب حق نه دی (چې تاسو په دنیا کښېورباندې هم دغسې گومان کاوه)؟
هغوی به (په جواب کښې) ووایي چې ولې نه، زمونږ دې په خپل رب ﷻ سوگند وي.
(نو) الله ﷻ به (ورته) ووایي چې په دې سبب د دوزخ عذاب وڅکئ چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې د استمرار په توگه مو کفر خپل کړی وه
[۳۵] نو (ای پیغمبره!) ته داسې صبر کوه لکه څنگه چې د پیغمبرانو د جملې څخه د کلک عزم (ثبات) خاوندانو صبر کړی دی، او کفارو ته (د عذاب په نزول سره) عجله مه کوه.
(او دا څکه) کله چې دوی هغه عذاب (په سترگو) وگوري کوم چې ورسره وعده کېږي نو (خپل خانونه به ورته داسې ورڅرگند شي) لکه چې دوی (په دنیا کښې) درنگ (معطل) نه وي کړی مگر د ورځې یوه گړی (او بس)
(دغه قرآن کریم د مسئولیت د حیثه فقط د احکامو) رسونه ده (په تاباندې نوره ذمواري نشته)
نو ایا هلاک به کړی شي مگر داسې قوم چې د احکامو څخه سرغړونکی وي؟

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د پیریانو د یوې ډلگی حال ته اشاره شوې وه چې بدون د دلایلو او بدون د تهدیده يې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راووړ او د قرآن کریم حقانیت يې ومانه. حال دا چې هغوی نه د نبي کریم ﷺ همجنس وه او نه ورته د ده ﷺ د عفت خلوبینت کلن عمر معلوم وه. خو د حق په بلتنې بسې ونلي وه

په دې ایتونو کښې علاوه په دې چې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده د توحید یو دلیل او یوه تهدید ته هم پکښې اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي.

اې پیغمبره! ستا د دعوتي اُمت کفار د پیریانو د ډلګۍ غوندې نه دي چې د حق پلټنه وکړي او بدون د معجزې او دلیل غوښتلو ایمان راوړي. که نه نو:

۱ـ ایا دوی نه ګوري او نه پوهېږي چې یقیناً الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې یې بوازې پیدا کړي دي او هیڅوا ورسره پکښې اشتراک نه دی کړې او نه د چا اشتراک ته اړ وه او هم نه د هغو په پیدا کولو سره ستومانه شوی دی او نه یې د عالي شان سره ستوماني مناسبت درلودلی شي؟!

نو ایا الله ﷻ (چې د داسې عالي شان خاوند دی) قادر نه دی چې مړی بېرته راژوندي کړي او د قبرونو څخه یې راپورته کړي؟ هو! الله ﷻ په دغه کار باندې کامل قدرت لري بلکې الله ﷻ د هر ممکن شي په پیداکولو د قدرت درلودونکی دی.

۲ـ اې پیغمبره! کله چې مړي راژوندي کړی شي نو هغه کسان به دوزخ ته وروړاندې کړی شي کوم چې د مرګ تر ورځې پورې په کفري عقیدې باندې کلک ولاړ دي. نو د تخجیل دپاره به ورسره داسې سوال جواب صورت ونیسي:

الف: ایا دغه عذاب (چې دوزخ ورباندې مشتمل دی) حق نه دی چې په دنیا کښې ورباندې تاسو عقیده نه کوله او دروغ درته برېښېده؟

ب: کفار به په جواب کښې ووایي چې ولې نه، دا عذاب حق او د عدل سره مطابق دی، او مونږ په خپل رب ﷻ سره سوګند یادوو چې دا حق دی، او مونږ په دنیا کښې غلط شوي وو چې د ناحق ګومان مو ورباندې کړی وه.

ج: بیا به الله ﷻ ورته ووایي چې: نو اوس دغه عذاب وڅکئ او مزه یې واخلئ، په دې سبب چې تاسو ورباندې په دنیا کښې په دوامداره توګه کفر غوره کړی وه.

۳ـ اې پیغمبره! څرنګه چې ستا د دعوتي اُمت کفار عناد نیولي دي چې نه ورباندې دلیل اثر غورزوي او نه د تهدید د اثر لاندې واقع کېږي، نو لاندې کړنلاره تېنګه کړه:

الف: نو ته د همدغو عنادیانو کفارو په اذیت باندې داسې صبر وکړه لکه څنګه چې د پیغمبرانو د جملې څخه اولو العزمو او باثباته پیغمبرانو کړی وه، او دا ځکه چې ته د همدغو اولو العزمو پیغمبرانو د ډلې څخه یې.

ب: په دغو کفارو باندې د عذاب په نزول سره عجله مه کوه چې خپله حوصله او استقامت په اضطراب کښې واچوې او د عذاب د نزول غوښتنه ورته وکړې. او دا ځکه چې:

د کفارو دنیاوي عمر (چې په مزو او چړچو کښې یې تېروي) د اُخروي عمر په نسبت ډېر لږ او ناچیزه دی. د همدې کبله کله چې کفار هغه عذابونه په سترګو وګوري کوم چې ورسره نن ورځ وعده کېږي نو داسې به ورته څرګند شي چې په دنیا کښې یې درنګ او معطل نه دی کړی مګر د ورځې فقط یوه ګړی او بس.

ج: په دې باندې علاوه ستا په غاړه خو فقط د قرآن کريم رسونه ده او بس، د کفارو په کافر پاتې کېدلو سره خو تاته څه ملامته نه راجع کېږي. نو ایا د کفرياتو او فسقونو په ارتکاب سره پرته د فاسق او جنايتکار قوم څخه بل قوم هلاکولی کېږي (په دوزخ کښې اچولی کېږي)؟.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ ﴾ کښې د "لَمْ يَعْيَ" کلمه د "عي" څخه په زير او شد سره اشتقاقه شوې ده چې د عجز او ناتوانۍ معنى ورکوي[١]، او مونږ ترې په ستومانۍ سره تعبير کولی شو. يعني حال دا دی چې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو په پيداکولو سره ستومانه شوی هم نه دی، او نه د ده ﷻ د شان سره ستوماني مناسبه ده.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴾ [العنكبوت: ١٩] يعني يقينًا دغه کار (پيدا کول او اعاده کول) په الله ﷻ باندې اسان دي چې فقط د امر (کُن) په کولو سره صورت نيسي.

٢ـ په ﴿ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ﴾ کښې د "هَذَا" کلمه هغه عذاب ته اشاره ده کوم چې د وړاندېنۍ جملې څخه فهمېږي او په وروستنۍ جمله ﴿ فَذُوقُواْ ٱلْعَذَابَ ﴾ کښې ورباندې صراحت شوی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دغه جمله ﴿ أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ﴾ د مقدر "يُقَالُ لَهُمْ" دپاره مقوله ده[٢]. يعني او په هغې ورځ چې کفار په دوزخ باندې وروړاندې کړی شي دوی ته به د تخجيل دپاره ويلی شي چې: ايا دغه عذاب چې تاسو يې په سترګو ګورئ حق نه دی؟ ايا نن ورځ هم ورته تاسو د دروغو لقب ورکولی شئ لکه چې په دنيا کښې به مو ورته دغه لقب ورکاوه؟.

اولو العزم پيغمبران څوک-څوک دي؟

٣ـ د ﴿ فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ﴾ د جملې په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه ډلو ويشلي شوي دي[٣]:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې ټول پيغمبران د عزم او ثبات خاوندان دي، نو د "من" توری به ذکره شوې جمله کښې د بيان دپاره دی. يعني اې پيغمبره! نو ته د کفارو په اذيت باندې داسې صبر او استقامت خپل کړه لکه څنګه چې پرې د عزم او ثبات خاوندانو صبر او استقامت خپل کړی وه" چې دغه ډله د ټولو پيغمبرانو څخه عبارت ده.

ب: مشهوره دا ده چې اولو العزم پيغمبران پنځه تنه دي چې په [الأحزاب: ٧] ايت کښې ورته اشاره

---

(١) القاموس المحيط ج٣ ص٣٦٣؛ مفردات الراغب ص٣٦٨
(٢) المحرر الوجيز ج١٥ ص٤٤
(٣) تفسير البغوي ج٤ ص١٧٦؛ تفسير ابن كثير ج٤ ص١٧٢؛ المحرر الوجيز ج١٥ ص٤٤

شوې ده، نو په دې تقدیر د "من" ذکر شوی توری د بعضیت معنی ورکوي. یعني نو ته د پیغمبرانو د جملې څخه د هغه ټولګي غوندې صبر وکړه کوم چې د ډېر ثبات او حوصلې او هم د عالي همت او عالي شان خاوندان دي چې ته هم په همدغې ډله کښې شامل یې.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ﴾ د جملې څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې نبي کریم ﷺ د کفارو په دنیاوي عذاب باندې عجله کوله، حال دا چې نبي کریم ﷺ د یوه پیغمبر څخه په حکایت کښې فرمایلي چې یو پیغمبر خپل قوم وهلی او زخمي کړی وه نو د خپل مخ څخه یې وینې پاکولې او په خوله یې دا سوال جاري وه چې: «رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»[1] یعني ای ربه! ته زما قوم ته مغفرت وکړې (او دنیاوي عذاب ورباندې په عجله سره مه نازلوې) څکه چې یقیناً دوی نه پوهېږي.

ته به وایې چې نبي کریم ﷺ د اولو العزمو پیغمبرانو یوه خاصیت ته اشاره کړې ده چې پخپله هم په همدغې ډله کښې شامل وه؟

مونږ وایو چې: په ذکره شوې جمله کښې کفار په غوږ وهلی شوي دي چې که بالفرض نبي کریم ﷺ د عذاب په نزول سره عجله وکړي نو ډېر ژر به ورباندې ورنازل کړی شي، خو د الله ﷻ د پلوه ورته توصیه کېږي چې په عذاب باندې عجله نه کولو ته ادامه ورکړه ترڅو د کفارو د ایمان راوړلو فرصت بنه اوږد شي.

همدا مضمون په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی لکه: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ فَمَهِّلِ ٱلْكَٰفِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًۢا ﴾ [الطارق:۱۷] یعني نو ای پیغمبره! کفارو ته انتظار وباسه او لږ وخت ورته مهلت ورکړه، ترڅو ته پخپله وګورې چې د څنګه عذاب سره مخامخ کېږي.

یو نحوي تحلیل

۵ـ د ﴿ بَلَٰغٌ ﴾ کلمې په اعراب کښې مفسرینو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[2] خو مونږ ته دا بهتره برېښي چې دغه کلمه به د مقدرې مبتدا څخه خبر وي چې مونږ ترې په "هَذَا الْقُرآن" سره تعبیر کولی شو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې کلمه د "تبلیغ" معنی ورکوي[3]. یعني دغه قرآن کریم فقط د احکامو رسونه ده، د نه منلو مسئولیت یې تاته متوجه نه دی، ستا ذمواري په رسونې سره ختمېږي، نور نو الله ﷻ پوهېږي او کار یې.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۲۴؛ صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۱۹
(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۳۵؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۲۱
(۳) مفردات الراغب ص۵۸

مونږ څکه ذکر شوی تحلیل خوښ کړ چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ هَٰذَا بَلَٰغٌ لِّلنَّاسِ ﴾ [إبراهيم: ٥٢] يعنې دغه قرآن کريم خلکو ته فقط رسونه ده او بس.

د دې ايت خاصيتونه

۶_ ځينو مفسرينو کرامو د دې سورت د وروستني ايت په ارتباط ځينې خاصيتونه ليکلي دي نو هيله ده چې محترم لوستونکي ترې د ضرورت په وخت ګټه پورته کړي هغه دا:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: اى مخاطبه: کله چې ته د يوه حاجت غوښتنه کوې او غواړې چې پکښې کامياب شې نو داسې ووايه (دعاء وکړه) چې:

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ. اللَّهُمَّ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا إِلَّا فَرَّجْتَهُ وَلَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»[1].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) ويلي دي چې کله په کومه أميدواره ښځه باندې د ماشوم زېږول سخت شي، نو لاندې دوه ايتونه او دوه کلمې دې په يوه لوښي کښې وليکلی شي او بيا دې لوښي په اوبو وويناځلی شي او ذکره شوې زنانه دې هماغه اوبه وڅښي. هغه دا:

اول: «بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ».

دوهم: «سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

دريم: ﴿ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَىٰهَا ﴾ [النازعات: ٤٦].

څلورم: ﴿ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍۭ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ [الأحقاف: ٣٥][2].

د "الأحقاف" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو.

اللَّهُمَّ آمِنْ رَوْعَاتِنَا وَاسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَاقْضِ حَاجَاتِنَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

١٤٢٣/١٠/٢٥ هـ ق - ١٣٨١/١٠/٨ هـ ش.

---

(١) المعجم الاوسط للطبراني ج٣ ص٣٥٨؛ المعجم الصغير للطبراني ج١ ص٢١٣

(٢) تفسير القرطبي ج١٦ ص٢٢٢

محمد (٤٧)

سریزه

۱_ دا سورت د نورو سورتونو څخه په دوه نومونو سره جدا شوی دی[۱]: یو نوم یې "مُحَمَّد" دی چې همدغه مبارکه کلمه د دې سورت په دوهم ایت کښې نازله شوې ده، او بل نوم یې "اَلْقِتَال" دی چې په [۲۰] ایت کښې نازل شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی[۲]:

الف: د ایتونو شمېر یې اته دېرش (۳۸) دی.

ب: د کلماتو تعداد یې پنځه سوه او نهه دېرشو (۵۳۹) ته رسېدلې ده.

ج: د تورو شمېر یې دوه زره درې سوه او نهه څلوېښتو (۲۳۴۹) ته پورته شوی دی.

۳_ د اکثرو علماوو کرامو په نزد دا سورت ټول مدني دی او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی[۳] خو ځینې علماء کرام د دې سورت د [۱۳] ایت په مدنیتوب کښې شک لري[۴] چې د هجرت په سفر کښې نازل شوی دی چې نبي کریم ﷺ لا مدینې منورې ته نه وه رسېدلی، ان شاء الله ﷻ په خپل ځای کښې به وربانديې رڼا واچوله شي.

۴_ د دې سورت په اصلي محتویاتو کښې د نورو مدني سورتونو غوندې د عملي احکامو بیان لیدل کېږي خو في سبیل الله قتال او اړونده موضوعګانې یې پکښې ډېرې څېړلی شوې دي، لکه:

الف: مسلح جهاد (قتال) ته هڅونه او په قوت سره یې تعمیل.

ب: د جنګي اسیرانو احکام.

ج: د مجاهدینو او شهیدانو اجرونه.

د: د دوی سره د نصرت وعده.

ه: د جهاد د فرضیت سره د منافقانو ظهور او د دوی خاصیتونه.

و: کفارو ته د سولې د وړاندیز ممنوعیت او داسې نور.

۵_ د دې سورت او د وړاندېنې سورت (الأحقاف) تناسب بالکل واضحه دی، هغه داسې چې دیني احکام په دوه وو برخو ویشل کېږي، یوه برخه یې عقیدوي احکام دي چې په وړاندېنې سورت کښې پرې ټینګار شوی وه او بله برخه یې عملي احکام دي چې په دې سورت کښې په کلکه سره بیانېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ۝ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟

(۱) روح المعاني ج۶ ص۳۶؛ الدر المنثور ج۷ ص۴۵۶
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۲۴؛ تفسیر الطبري ج۲۶ ص۳۸
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۹۵
(۴) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۴۸

ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُواْ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْبَٰطِلَ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ ﴿٣﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې څخه (خلک) اړوي، الله ﷻ د دوی عملونه (او دسیسې) بې لارې (بې نتیجې) کړي دي (مطلب ته به ورباندې ونه رسېږي).

[۲] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي او هم یې په هغه شي (قرآن کریم) باندې ایمان راوړی دی کوم چې (د الله ﷻ د پلوه) په محمد ﷺ باندې په داسې حال کښې نازل کړی شوی دی چې همدا د دوی د رب ﷻ د خوا څخه حق دی، نو الله ﷻ به د دوی څخه د دوی ګناهونه پټ کړي (عفوه کړي) او حال به یې سم کړي (چې کمزوري به یې په قوت بدله کړي).

[۳] (ای پیغمبره!) دغه (ذکر شوی چال چلند ته الله ﷻ) په دې سبب (صورت ورکوی) چې یقیناً هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د باطل (ناحق) پیروي کوي، او یقیناً هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی د خپل رب ﷻ د پلوه د حق پیروي کوي (نو همدغه چال چلند ورسره مناسبت لري).

الله ﷻ د خلکو دپاره په دغه ډول سره د دوی صفات (او کړه وړه) وهي (بیانوي، ترڅو دوی د خیر په ډله کښې شامل شي او د شر د ډلې څخه اجتناب وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت د اولني ایت او د وړاندېنې سورت (الأحقاف) د وروستني ایت تناسب دومره قوي دی چې که بالفرض د "بسم الله الرحمن الرحیم" د کلماتو څخه نظر پرې کړی شي نو سړی به ګومان وکړي چې دا د هغه بیان واقع شوی دی او د ﴿ ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ کلمه یې تشریح کړې ده.نو حاصل یې داسې راخیژي:

ای پیغمبره! د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه شروع وکړه او په خپل اُمت باندې د کفارو او مؤمنانو څه حالات قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ کوم کسان چې فاسقان دي او کفر یې غوره کړی دی او په دې باندې علاوه نور خلک هم د الله ﷻ د لارې څخه اړوي نو الله ﷻ د هغوی عملونه ضائع کړه، که څه هم هغوی به ورته په تمه وي چې په ګټه به یې تمام شي او خلک به پرې بې لارې کړی شي.

۲ـ بالمقابل کومو کسانو چې په ټولو پیغمبرانو باندې یې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې ورسره ضمیمه کړي وي، او په خاصه توګه په هغه کتاب باندې یې هم ایمان راوړی وي کوم چې د الله ﷻ د پلوه په محمد ﷺ باندې نازل کړی شوی دی حال دا چې په دې زمانه کښې فقط همدغه

کتاب (قرآن کريم) حق دی چې د قيامت تر ورځې پورې به باقي وي او بل کتاب ترې وروسته نه نازلېږي، نو الله ﷻ به د دغو صفاتو درلودونکو کسانو ګناهونه محوه کړي او په مغفرت سره به يې پټ کړي، او په دې باندې علاوه، حالات به يې نور هم صالح وګرځوي او زيات توفيق به ورکړي. او هم به ورته د هر نېک عمل دپاره چندونه‌چندونه اجرونه او ثوابونه په دنيا او آخرت کښې ورکړي.

٣_ ای پيغمبره! الله ﷻ ځکه د هغوی (کفارو) اعمال ضائع کوي او د دوی (مؤمنانو) اعمالو ته اجرونه ورکوي چې: هغوی د باطلو پيروي کوي او حق يې د پښو لاندې کړی دی، او دوی د هغه حق پيروي کوي کوم چې ورته د خپل رب ﷻ د پلوه ورغلی دی او د باطلو د پيروۍ څخه ډډه کوي.

٤_ ای پيغمبره! الله ﷻ خلکو ته حالات دغسې بيانوي او واضحه کوي، نور نو د دوی کار دی چې په کومه ډله کښې شموليت خوښوي او د کومې ډلې څخه اجتناب کوي.

توضيحات

١_ په ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ کښې د "صَدُّوا" کلمه د "صُدُود" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې يوه معنی يې د لارې څخه اوښتل دي او بله معنی يې د لارې څخه اړول دي[1]؛ په دې مقام کښې دواړه معنی مراده ده چې په اولنۍ معنی باندې د ﴿كَفَرُوا﴾ کلمه دلالت کوي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو د ﴿أَعْمَالَهُمْ﴾ څخه هغه نېک اعمال اراده کړي دي کوم چې کفار يې په اخلاص سره اداء کړي لکه صله رحمي او نور[2]. لکه چې څه بيان ته يې په [الفرقان:٢٣] او [الأحقاف:٢] ايتونو کښې اشاره شوې ده. مګر مونږ ته د مقام په لحاظ بهتره برېښي چې دلته د ﴿أَعْمَالَهُمْ﴾ څخه د کفارو هغه حيلې او چلونه مطلب شي کوم به چې هغوی د اسلام د مخنيوي دپاره او د خلکو د ګمراه کولو دپاره په کار اچول؛ يعنې الله ﷻ به د کفارو چلونه ټول بې اثره کړي او د دوی د اسلام د مخنيوي هلې ځلې به ټولې ضائع کړي.

زمونږ په فکر کومه معنی چې ځينو مفسرينو کرامو دلته اراده کړې ده هغه به په راتلونکي ايت کښې مراده وي چې: ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾ [محمد:٩] يعنې نو الله ﷻ د کفارو نېک اعمال (د هغوی د کفر او عدم ايمان د کبله) ضائع کړه چې هيڅ أخروي اجر او ثواب ورباندې نه شي مرتب کېدلی.

بال څه معنی؟

٢_ په ﴿وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾ کښې د "بَال" کلمه د حال او شان په معنی هم استعماله شوې ده[3] چې دلته همدغه معنی مناسبه برېښي.

ځينو مفسرينو کرامو دلته ذکره شوې کلمه دنياوي او أخروي دواړو حالونو ته شامله ګڼلې ده[4].

(١) مفردات الراغب ص٢٨٣
(٢) تفسير ابن کثير ج٣ ص١٧٢
(٣) لسان العرب ج١١ ص٧٤
(٤) روح المعاني ج٢٦ ص٣٨

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته صرف دنياوي حال مراد شي او دا څكه چې په اُخروي حال باندې وراندېني جمله ﴿ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ﴾ په څرګنده توګه دلالت كوي. نو په دې تقدير به يې د معنى حاصل داسي راوځېږي چې: الله ﷻ به د مؤمنانو حال اصلاح كړي او كومه مالي كمزري چې پكښې ليده كېږي هغه به په قوت بدله كړي، ترڅو د ټولو كفارو سره د جهاد توان ولري (لكه چې الله ﷻ خپله وعده پوره كړه او مؤمنانو ته يې جهاني برلاسي وربښله).

امثال څه معنى؟

۳_ په ﴿ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَـٰلَهُمْ ﴾ كښې مفسرينو كرامو د "أمثال" كلمه ښه پوره تفسيره كړې ده[۱]، كوم تفسير چې مونږ ته د مقام سره مطابق برېښي هغه دا دي چې: دغه كلمه د "مَثَل" _لكه "شَرَف"_ جمعه ده او د صفت معنى وركوي لكه چې همدغه كلمه مفسرينو كرامو په راتلونكي پنځلسم ايت كښې په همدې معنى سره تفسيره كړې ده[۲]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ أَمْثَـٰلَهُمْ ﴾ ضمير په ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ كښې د "النَّاس" كلمې ته راجع دى كومه چې ورسره متصله ذكره ده.

يعنې اى پيغمبره! په دغه ذكر شوي ډول سره الله ﷻ د خلكو دپاره د دوى صفات او حالات بيانوي او په همدغه ډول سره يې په دوه وو ګروپونو ويشي، ترڅو دوى هغه حالت او صفت خپل كړي كوم چې ورته په ګټه تماميږي او په هغې ډلې كښې شامل شي كومه چې په دنيا او آخرت دواړو كښې كاميابه ډله ده.

﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَـٰكِن لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝٤ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ۝٥ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ۝٦ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ۝٧ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝٨ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝٩ ﴾

[۴] نو كله چې تاسو (د جنګ په ميدان كښې) د هغو كسانو سره ملاقي (مخامخ) شوئ كومو چې كفر غوره كړى دى، نو (څټونه يې ووهئ) څټونه وهل (ككرى يې والوزوئ).

آن تردې چې كله تاسو په هغوى كښې ښه ډېر وژل وكړه نو (بيا په اسيرانو باندې) خپل پرې سخت

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۳۱۶؛ تفسير ابي السعود ج۸ ص۹۲

(۲) تفسير البغوي ج۴ ص۱۸۱؛ تفسير الطبري ج۴ ص۴۹؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۷۶

(او کلک) کړئ (محکم یې وتړئ)، نو د تړلو څخه وروسته یا (په هغوی باندې احسان وکړئ) احسان کول، او یا (دې هغوی فدیه ورکړي) فدیه ورکول.

(تاسو ترهغه پورې د کفارو د ککریو الوزولو ته ادامه ورکړئ) ترڅو چې جنګ خپل وسائل (په خمکه باندې) کېږدي (او د کفارو د مقابلې توان د منځه لاړ شي او فتنه ورکه شي).

(ای پیغمبره!) دغه کار (وکړئ او ادامه ورکړئ) او که الله ﷻ اراده کړې وی (چې د کفارو څخه پخپله انتقام واخلي) نو هرومرو به یې ترې (په اسماني آفت سره) انتقام اخستی وی، مګر (الله ﷻ دا کار) د دې دپاره (ونه کړ) ترڅو ستاسو (بنیادمانو) ځینې کسان په ځینو نورو سره امتحان کړي (او هر چاته خپل وزن پخپله څرګند شي).

او هغه کسان کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي نو هیڅکله به الله ﷻ د هغوی اعمال ورک نه کړي (چې نتائج ورباندې مرتب نه شي).

[۵] ډېر ژر به الله ﷻ هغوی (د خپلې رضامندۍ په لور) هدایت کړي (او مطلب ته به یې ورسوي)، او هم به یې (راتلونکي هر یو) حال صالح (او بهتر) وګرځوي.

[۶] او هم به یې جنت ته داخل کړي چې (په دنیا کښې) یې ورته (د پیغمبرانو په ذریعه) ښودلی دی (او په آخرت کښې به یې په ورداخلېدلو سره ورته وښیي).

[۷] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! که چرته تاسو د الله ﷻ نصرت وکړئ (په جهاد باندې کلک شئ) نو الله ﷻ به ستاسو نصرت وکړي او قدمونه به مو ثابت وګرځوي (صبر او استقامت به درپېرزو کړي).

[۸] او هغه کسان چې دي کومو چې کفر غوره کړی دی هغوی ته (په الله ﷻ پښې ښوېدل او سقوط ورکړي) پښې ښوېدل، او هم به یې اعمال (او وسائل) بې نتیجې کړي.

[۹] دغه کار به په دې سبب (ترسره شي) چې یقیناً دوی هغه شی (قرآن کریم) نه خوښوي کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی، نو الله ﷻ د دوی (نېک) اعمال ضائع کوي (چې دوی ایمان نه لري او کافران دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وراندېنیو ایتونو کښې خلک په دوه وو ډلو ویشلی شوي وه چې یوه شیطاني ډله وه او بله رحماني ډله، په دې ایتونو کښې الله ﷻ په رحماني ډلې باندې جهاد فرض کړی دی ترڅو دوی د شیطاني ډلې د اضلال (ګمراه کولو) مخه ونیسي او خلک یې د شره خلاص کړي. نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! څرنګه چې د شیطاني ډلې سره جهاد فرض دی چې ترڅو یې د شیطانت مخه ونیوله شي، نو په همدې اړه د الله ﷻ د پلوه په مؤمنانو باندې څه مطالب قرائت کړه او ورته ووایه چې:

۱ ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو د جنګ په میدان کښې د کفارو (شیطاني) ډلې سره مخامخ شوئ

نو د هغوی په وژلو او سر پرې کولو باندې هیڅ دریغ مه کوئ او په ډېر شدت سره یې په څټونو باندې ووهئ او ککرۍ یې والوزوئ.

۲ـ تاسو خپل ذکر شوی چال چلند ته تر هغه ادامه ورکړئ ترڅو په هغوی کښې ښه پوره مرګ ژوبله رامنځته کړئ چې زور یې مات شي او ستاسو د مقابلې توان پکښې پاتې نه شي.

۳ـ کله چې هغوی د مقابلې توان د لاسه ورکړ نو تاسو متباقي جنګیالان اسیران وګرځوئ او خپله قبضه وباندې ښه پوره کلکه کړئ، هسې نه چې یا په تښتېدلو بریالي شي او یا تاسو ته د څه ضرر د رسولو پلان جوړ کړي. کله مو چې ورباندې خپله قبضه ټینګه کړه او په قابو کښې مو راوستل نو بیا ورسره لاندې چال چلند وکړئ او دائمي یې په اسارت کښې مه ساتئ:

الف: یا ورباندې احسان وکړئ چې د وژلو څخه یې بچ کړئ، نو یا ترې غلامان جوړ کړئ او یا یې بالکل ازاد کړئ او د غلامانو لقب هم ورنه کړئ.

ب: یا ترې فدیه واخلئ او په مالي عوض سره ازادي ورکړئ او یا یې په بدل کښې مسلمانان اسیران د کفارو د اسارت څخه خلاص کړئ.

۴ـ ای مؤمنانو! په تاسو باندې ترهغه وخته پورې جهاد فرض دی چې کله د کفارو د پلوه جنګ ختم شي او جنګیالي یې په یقیني توګه خپله وسله په ځمکه کېږدي. یا په بل عبارت: ترڅو د بې لارې کولو فتنه د منځه لاړه شي او داسې کفار موجودیت ونه لري چې د خلکو د ایمان راوړلو مخه نیسي.

۵ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته یو ځل بیا ووایه چې تاسو جهاد ته ادامه ورکړئ او تنبلي پکښې مه کوئ. ځکه چې دا کار ستاسو په ګټه دی، الله ﷻ ستاسو جهاد ته څه ضرورت نه لري، که اراده یې وشي نو په کوم اسماني آفت باندې به د کفارو څخه انتقام واخلي، خو په دې صورت کښې به تاسو د جهادي اجرونو څخه بې برخې جوړ شئ. یا په بل عبارت: په تاسو باندې جهاد کول د دې دپاره فرض ګرځولی شوي دي ترڅو الله ﷻ ستاسو ځینې بنیادمان په ځینو نورو سره وآزمایي او په نتیجه کښې هر چاته موافقه جزا یا سزا ورکړي.

۶ـ په جهاد کښې تکلیفونه او زحمتونه حتی شهادتونه شته خو ستاسو هیڅ زحمت او درد به بې اجره پرېښنبودلی شي. د مثال په توګه:

الف: کوم کسان چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي او شهادت یې په برخه شي نو الله ﷻ به یې د شهادت څخه علاوه نور عملونه او زحمتونه هم ضائع نه کړي چې بې اجره یې پرېږدي، بلکې په خو چنده ثوابونه به ورکړي.

ب: ډېر ژر به الله ﷻ هغوی مطلوب ته ورسوي او خپله رضامندي به ورپېرزو کړي، او همدارنګه به ورته قبر د جنت یوه روضه وګرځوي بلکې ټول برزخي حالات به یې نېک او سپېځلي جوړ کړي چې ارواګانې به یې جنت ته خې راځي.

ج: بالآخره الله ﷻ به د قیامت په ورځ هغوی داسې جنت ته داخل کړي کوم یې چې د پخوا څخه ورپېژاندلی وي، ته به وایې چې خپل دنیاوي کور یې دی او ښه پکښې بلد دی.

۷_ ای مؤمنانو! که تاسو د الله ﷻ د دین سره نصرت وکړئ او په جهاد سره د کفارو مخه بنده کړئ چې خلک د سمې لارې څخه واړوي، نو الله ﷻ به تاسو سره مرسته او نصرت وکړي او ستاسو لږو کسانو ته به په ډېرو کفارو باندې غلبه ورکړي او په لږو وسائلو باندې به مو ډېر اثارات او نتائج مرتب کړي، او همدارنګه الله ﷻ به ستاسو قدمونه ثابت وګرځوي او د ډېر مقاومت او مقابلې توان به دربېرزو کړي، او بالآخره د فتحې څخه وروسته به مو قدمونه د ښویېدلو څخه بچ کړي چې په مغلوبه څمکه کښې د شریعت د چوکاټ څخه وتلي کارونه انجام کړئ او یا په مغلوبو کسانو باندې ظلم او تېری غوره کړئ.

۸_ بالمقابل هغو کسانو ته به د الله ﷻ د پلوه سقوط او د پښو ښویېدل په برخه کړی شي کومو چې کفر غوره کړی دی او ستاسو په وړاندې جنګېږي، په دې باندې علاوه، الله ﷻ به د دغو جنګیالیو کفارو جنګي پلانونه او وسائل شنډ او بې نتیجې کړي او د ماتې سره به یې مخامخ کړي او دا خکه چې:

۹_ هغوی هغه قرآن کریم او شرعي ارشادات نه خوښوي کوم چې الله ﷻ د خلکو د ګټو دپاره نازل کړي دي چې ټوله دنیا ورباندې روښانه کړي. نو د همدې کبله یې الله ﷻ هغه نیک اعمال هم ضائع کوي کوم چې هغوی ورته په تمه دي چې په درد به یې دوا شي، لکه صله رحمي او نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ کښې د ﴿ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمات په اصل کښې "فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ ضَرْبًا" وه نو د تاکید او اختصار دپاره د "اضْرِبُوا" کلمه حذفه شوه، او د "ضَرْبًا" کلمه یې په داسې حال قائم مقام وګرځوله شوه چې د ﴿ ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمې ته یې اضافت وموند، نو ﴿ فَضَرْبَ الرِّقَابِ ﴾ کلمات ترې جوړ شوه[1].

یعنې ای مؤمنانو! نو کله چې تاسو د کفارو سره د جنګ په میدان کښې ملاقي شوئ نو څټونه یې ووهئ، څټونه وهل (سرونه یې والوزوئ او هیڅ صرفه ورباندې مه کوئ).

د جنګي اسیرانو حکم

۲_ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّواْ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنَّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ کښې الله ﷻ د جنګي بندیانو په هکله ارشادات فرمایلي دي، خو مونږ د همده ﷻ په توفیق د [الأنفال: ۶۷] ایت لاندې په همدې اړه څه اجمالي معلومات لیکلي دي او د تفصیل دپاره مو د خینو فقهي کتابونو نومونو ته هم اشاره کړې ده چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو. مګر د مقام په لحاظ ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف. د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ کلمه دلته په ﴿ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ پورې تعلق نیسي[2]. او د ﴿ أَثْخَنتُمُوهُمْ ﴾ کلمه

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۱۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۲

اصلاً د "ثخونة" ـلکه "صُعُوبَة"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "ثخونة" دېته وايي چې يو بېهدونکی شی غلظت (ټينګوالی) پيدا کړي او د بېهدلو توان د لاسه ورکړي[١]. يعني تاسو د کفارو سرونو پرېکولو نه تر هغه ادامه ورکړئ ترڅو چې هغوی د حرکته ولوېږي او ستاسو د مقابلې توان د لاسه ورکړي (تاسو ورباندې غلبه مونده کړئ).

ب: د ذکرې شوې ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ څخه څرګندېږي چې د جنګي کفارو وژل په همدغه إثخان باندې ختمېږي او په کار دي چې په مغلوبو او اسيرانو کفارو باندې إثخان تطبيق نه کړی شي چې د اسارت په حال کښې ووژلی شي، او نه يې عامو مجاهدينو ته د وژلو اجازه شته.

ج: هو! د مجاهدينو قائد (مشر) کولی شي چې په خاصو ملحوظاتو (د شرارتونو په ارتکاب) سره د ځينو اسيرانو د اعدامولو او وژلو امر صادر کړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د بدر په اسيرانو (بنديانو) کښې د نبي کريم ﷺ د پلوه په عقبه بن أبي مُعَيط باندې د اعدام حکم صادر او تطبيق کړی شو[٢].

دوهم: نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ وفرمايل چې: «كُفُّوا عَنِ الْقَوْمِ إِلَّا أَرْبَعَةً»[٣] يعني د قوم (مکيانو) څخه څنګ وکړئ (مه يې وژنئ) مګر څلور کسان (ووژنئ هر چرته چې لاس ته درغله).

دغه څلور کسان د عکرمة بن أبي جهل، عبد الله بن خطل، مقيس بن صبابة، عبد الله بن سعد بن ابي السرح څخه عبارت وه[٤]. خو د دغو څلورو کسانو د جملې څخه دوه کسانو (عکرمة بن ابي جهل، او عبد الله بن سعد بن ابي السرح) نجات وموند، چې مونږ يې د الله ﷻ په توفيق په ترتيب سره د [الأنعام: ٤١، ٩٣] ايتونو لاندې د نجات قيصې ليکلې دي.

د: په ﴿ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ ﴾ کښې د "وَثَاق" کلمه د هغه شي نوم دی په کوم سره چې بل شی تړل کېږي[٥] څه لرې نه ده چې مونږ ترې په پړي يا رسۍ سره تعبير وکړو، مګر په دې مقام کښې د بنديانو د پړي کلکوالی د ښه حفاظت څخه کنايي دی چې ونه تښتي او يا څه ضرر پېښ نه کړي.

ه: په ﴿ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ کښې د "مَنًّا، فِدَاءً" دواړه کلمې په مقدرو فعلونو سره منصوبې دي چې مونږ ترې په "تَمُنُّونَ مَنًّا، يَفْدُونَ فِدَاءً" سره تعبير کولی شو[٦]. يعني نو د اسيرانو د ښه کلکولو څخه وروسته به تاسو يا د هغوی سره احسان کوئ احسان کول، او يا به هغوی تاسو ته فديه درکوي فديه درکول.

و: په احسان کولو کښې لاندې دواړه صورتونه شامل دي:

---

(١) القاموس المحيط ج١ ص٣٩٨، مفردات الراغب ص٧٥

(٢) سنن ابي داؤد ج٢ ص١٠، سيرت ابن هشام ج٢ ص٢٨٦

(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٥

(٤) تحفة الأحوذي على الترمذي ج٩ ص٤٤٥

(٥) مفردات الراغب ص٥٤٨

(٦) تفسير الكشاف ج٥ ص٣١٦

اول: چې بنديان وړيا (بدون د قيده او شرطه) ازاد کړی شي لکه چې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ ټولو اسيرانو ته ازادي ورکړه او ورته يې وويل چې تاسو ټول ازاد یاست[۱].

او اتيا نفره اسيران يې په هغه وخت کښې وړيا ازاد کړه کله چې هغوی په نبي کريم ﷺ باندې غلچکې حمله وکړه خو د مجاهدينو د پلوه ټول ونيولی شوه[۲]، همدارنګه نبي کريم ﷺ ثمامه بن أثال هم بدون د قيده او شرطه (مفت) خوشې کړی وه کله چې مجاهدينو نيولی وه او مدينې منورې ته يې لاس تړلی راووست[۳].

دوهم: د إحسان يو صورت دا هم . دی چې بنديان د مملوکيت په صفت ژوندی پرېښودل شي او د وژلو څخه يې صرف نظر وکړی شي[۴].

دغو مملوکانو ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ﴾ [النور:۳۲] يعني او (ای مؤمنانو!) تاسو د خپلو ځانونو (اصيلانو) د جملې څخه مجردان په نکاح ورکړئ (او يا ورته نکاح وکړئ) او همدارنګه تاسو د خپلو غلامانو او وينځو څخه (هم) صلاح درلودونکي په نکاح ورکړئ (او يا ورته نکاح وکړئ).

ز: په فديه کښې لاندې ټول صورتونه شموليت لري:

اول: چې د بنديانو څخه څه مالي عوض واخستلی شي او ازادي ورکولی شي، لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د بدر بنديان په مالي عوض سره خوشې کړي وه[۵].

دوهم: چې کفري اسيران د هغو مسلمانانو په بدل کښې ازاد کړی شي کوم چې د کفارو په لاس بنديان او نيولی شوي وي، لکه چې نبي کريم ﷺ يوه کافره اسيره ښځه کفارو ته ورکړه او دېر مؤمنان اسيران يې ورباندې راخلاص کړه کوم چې د کفارو په اسارت کښې وه[۶]، همدارنګه نبي کريم ﷺ کفارو ته يو اسير کافر ورکړ او په عوض کښې يې ترې دوه مؤمنان اسيران د کفارو د بنده او اسارت څخه راخلاص کړه[۷].

درېم: د فديه اخستلو يو صورت دا هم دی چې بنديان خپل صنعت مسلمانانو ته ورزده کړي او د همدغې زده کړې په بدل کښې ازاد کړی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: «كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَسْرَى يَوْمَ بَدْرٍ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِدَاءٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِدَاءَهُمْ أَنْ يُعَلِّمُوا أَوْلَادَ الْأَنْصَارِ الْكِتَابَةَ»[۸] يعني د بدر په ورځ د بنديانو څخه څينې داسې

---

(۱) السنن الكبرى للبيهقي ج۹ ص۱۱۸

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۱۱۶

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۲۷؛ سنن ابي داؤد ج۲ ص۸

(۴) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۵۲

(۵) سيرت ابن هشام ج۲ ص۳۰۶

(۶) سنن ابن ماجه ص۲۰۴

(۷) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۰۰ او ج۷ ص۲۰۸

(۸) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۳۱

(۲۶) کله چې دا چې فدیه یې نه درلوده (مګر لیک یې زده وه) نو نبي کریم ﷺ د هغوی فدیه دا وګرځوله چې د انصارو اولادونو (ماشونو) ته لیک (او لوست) ورزده کړي.

سوال جواب

ح: که څوک وایي چې: د [الأنفال:۶۸] ایت څخه څرګندېږي چې د بدر په اسیرانو کښې مجاهدینو ته د دې کبله عتاب متوجه شوی وه چې فدیه یې ترې اخستې وه، حال دا چې په دغه ایت کښې -چې بحث پکښې روان دی- هغوی ته د فدیه اخستلو اجازه ورکړه شوې ده، نو ایا دغه دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د څینو مفسرینو کرامو په نظر دغه ایت د [الأنفال:۶۸] ایت څخه وروسته نازل شوی دی نو څه منافات یې سره نشته[^1]، مګر دغه جواب په زړه پوری نه برېښي، نو په زړه پوری جواب دا دی چې د بدر په غزا کښې مجاهدینو ته د دې کبله عتاب متوجه شوی وه چې هغوی د إثخان: څخه وړاندې د اسیرانو څخه فدیه اخستې وه، او دغه ایت -چې بحث پکښې روان دی- د فدیه اخستلو دپاره "إثخان" شرط کړی دی لکه چې د ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ ﴾ کلمات ورباندې په صراحت سره دلالت کوي.

همدغه مضمون کټ مټ د امیر المؤمنین عمر ﷛ د خولې څخه هم روایت شوی دی چې لنډیز یې په لاندې ټکو کښې لوستلی شئ:

اول: امیر المؤمنین عمر ﷛ وایي چې: نبي کریم ﷺ د آبو بکر ﷛ څخه د بدر د اسیرانو په هکله مشوره وغوښتله چې څه ورسره وکړو؟ نوموړي ﷛ مشوره ورکړه چې: ای پیغمبره! د دغو څخه فدیه واخله او خوشې یې کړه (ازادي ورکړه) چې د یو پلوه به زمونږ دپاره په نورو غزاګانو کښې د قوت سبب وګرځي او د بله پلوه اُمید دی چې اسیران په ایمان مشرف شي (نو زما په فکر د إثخان څخه فدیه اخستل بهتر دي).

دوهم: کله چې نبي کریم ﷺ ذکره شوې پوښتنه ماته راجع کړه نو ما ورته وویلې چې زما نظر د ابو بکر الصدیق ﷛ د نظر څخه مخالف دی هغه دا چې: ای پیغمبره! مونږ ته امر وکړه چې د اسیرانو سرونه والوزوو او هرڅوک دې د خپلو اقاربو سره همدغه کار وکړي، ځکه چې دغه اسیران د کفر اماماں او مشران دي (نو د دوی په هکله د فدیه اخستلو څخه په وژلو کښې إثخان بهتر دی).

دریم: «فَهَوِيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا قَالَ أَبُو بَكْرٍ وَلَمْ يَهْوَ مَا قُلْتُ»[^2] یعنې نبي کریم ﷺ هغه خبره خوښه کړه کومه چې ورته ابو بکر ﷛ ویلې وه، او هغه مشوره یې خوښه نه کړه کومه چې ما ویلې.

څلورم: سبا ته ګورم چې نبي کریم ﷺ او آبو بکر ﷛ دواړه ناست دي او ژاړي، نو ما پوښتنه وکړه چې: ولې؟ نو نبي کریم ﷺ یوې نژدې ونې ته اشاره وکړه او په جواب کښې یې وویلې چې: د دغې

[^1]: (۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۲
[^2]: (۲) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴

ونې څخه صحابه وو کرامو ته عذاب ډېر نژدې شوی وه ځکه چې د اسیرانو څخه یې فدیه واخستله (او اېڅان یې پکښې ونه کړ لکه څنګه چې ستا نظر وه).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٣_ که څوک وایي چې: په ﴿ حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلۡحَرۡبُ أَوۡزَارَهَا ﴾ کښې خو د "أوزار" کلمه د "وِزر" لکه "عِلم" _ جمعه ده، چې د درروند پیټي او بار معنی ورکوي[١]. او په دې مقام کښې ترې د جنګ آلات او سامانونه مطلب دي[٢]. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ حَتَّىٰ ﴾ توری دلته د څه شي پورې تعلق نیسي؟ یا په بل عبارت: باید مجاهدین کوم کار ته ترهغه ادامه ورکړي ترڅو چې جنګیان خپله وسله په ځمکه کېږدي او جنګ ختم شي او د بیا راپورته کېدلو احتمال یې د منځه لاړ شي؟

مونږ وایو: مفسرینو کرامو د ذکر شوي توري په متعلق کښې متعدد اقوال کړي دي[٣]، خو بهتره دا ده چې دغه توری د "فَاضْرِبُوا" په هغې کلمې پورې تعلق ونیسي کومه چې د ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ سره مقدره ده او په اولنی توضیح کښې ورته اشاره شوې ده. یعنې ای مؤمنانو! په هر ځای کښې او په هر وخت کښې چې تاسو د کفارو سره د جنګ په موقع ملاقي شوئ نو سرونه یې والوزوئ او دغه کار ته تر هغه ادامه ورکړئ ترڅو چې جنګ ختم شي او د کفارو مقاومت د منځه لاړ شي.

لنډه دا چې ذکر شوی عبارت د "حَتّٰى يَوْمِ الْقِيَامَة" معنی ورکوي[٤] یعنې تاسو د قیامت تر ورځې پورې د کفارو سره وجنګېږئ.

پورتنی مطلب په ډېرو نصوصو کښې واضحه شوی دی، د مثال په توګه:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾ [البقرة:١٩٣] یعنې او تاسو د کفارو سره تر هغه وجنګېږئ ترڅو چې فتنه نشت (ورکه) شي او دین (غاړه ایښودل) یوازې الله ﷻ ته مفوض شي او بس، (هیڅوک ونه کړی شي چې د چا د ایمان راوړلو په وړاندې خنډ واقع شي).

ب: یوه ورځې یوه سړي وویلې چې: ای د الله رسوله! «أَذَالَ النَّاسُ الْخَيْلَ وَوَضَعُوا السِّلَاحَ وَقَالُوا لَا جِهَادَ قَدْ وَضَعَتْ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» یعنې خلک آسونو ته په سپک نظر ګوري او وسلې یې کېښودې او وایي چې جهاد ختم شو یعنې جنګ خپل آلات او سامان په ځمکه کېښود. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «كَذَبُوا الْآنَ الْآنَ جَاءَ الْقِتَالُ»[٥] یعنې خلک دروغ وایي اوس اوس جنګ راغلی (دا ختمېږي نه ترڅو چې قیامت قائم شي).

---

(١) مفردات الراغب ص٥٥٨

(٢) روح المعاني ج٢٦ ص٤١

(٣) تفسیر ابي السعود ج٨ ص٩٣

(٤) المحرر الوجیز ج١٥ ص٥٣

(٥) سنن النسائي ج٢ ص١٢١

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَاوَأَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَيَنْزِلَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ﷺ»[1] يعنې زما د اُمت څخه به يوه ډله همېشه په حق باندې ولاړه وي، په هغه چاباندې به غلبه موندونکې وي کوم چې ورسره دښمني کوي. ترڅو چې د الله ﷻ امر (قيامت) راشي او عيسى بن مريم ﷺ د اسمانه رابکته شي.

يو نحوي تحليل

۴ـ په ﴿ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو جائزه ګڼلي ده چې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه د مقدرې مبتدا دپاره خبر واقع شي، نو ظهور به يې داسې صورت ونيسي چې "الْأَمْرُ ذَٰلِكَ" يعنې کار همدغه دی چې وړاندې ذکر شو[2].

مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه د مقدر فعل دپاره مفعول وي او دا ځکه چې وړاندې د ﴿ فَضَرْبَ الرِّقَابِ ﴾، ﴿ مَنًّا ﴾، ﴿ فِدَاءً ﴾ درېواړو کلمو دپاره افعال مقدر ګڼلی شوي دي، نو ظهور به يې داسې جوړ شي چې "افْعَلُوا ذَٰلِكَ"، يعنې اى مؤمنانو! تاسو د کفارو سره د امتحان په ملحوظ په دغې ذکرې شوې طريقې سره جنګ او جهاد ته ادامه ورکړئ، که نه نو الله ﷻ د هغوى څخه په اسانۍ آفت سره هم انتقام اخستلی شي، خو په دې صورت کښې به تاسو د ثوابونو او اجرونو څخه بې برخې ياست.

د شهيدانو فضائل

۵ـ په دې کتاب کښې د الله ﷻ په توفيق خاى په خاى د نصوصو په رڼا کښې د شهيدانو ډېر فضائل ليکلي شوي دي او په خاصه توګه د [البقرة:۱۵۴] ايت لاندې پکښې به اوږد بحث تېر شوى دی، خو د مقام په لحاظ وړباندې لاندې څه وضاحتونه وراضافه کوو:

دلته الله ﷻ د شهيدانو په هکله لاندېنۍ درې جملې نازلې کړې دي:

الف: په ﴿ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ أَعْمَالَهُمْ ﴾ څخه د شهيدانو ټول نېک اعمال مطلب دي، برابره خبره ده چې جهاد پورې مربوط وي او که نه. يعنې الله ﷻ به هيڅکله د شهيدانو نېک اعمال بې اجره پرېنږدي، او هم به يې جهادي هلې ځلې بې نتيجې ونه ګرځوي چې کاميابي او برياليتوب وړباندې مرتب نه شي.

ب: د ﴿ سَيَهْدِيهِمْ ﴾ کلمه د "هُدَى" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [حم السجدة: ۱۷] ايت لاندې ليکلي دي چې "هُدَى" د هغې لارښوونې څخه عبارت ده په کومې سره چې الله ﷻ لارښوولی شوى کس موصوف وګرځوي (مطلب ته يې ورسوي). يعنې ډېر ژر به الله ﷻ هغوى خپل مطلب ته ورسوي او د اروآګانو په لحاظ به سمدستي جنت ته د ورداخلېدلو نعمت ورپېرزو کړي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۱۹۸

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۳۳

ج: په ﴿ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴾ کښې د "بَال" کلمه د شهيدانو هغو ټولو حالاتو ته شامله ده کوم چې په هغوی باندې د روح د قبض څخه نيولې آن جنت ته د داخلېدلو پورې تېرېږي. يعني الله ﷻ به د هغوی راتلونکي حالات ټول صالح او بهتر وګرځوي چې نه به وربانديې په ځنکدن کښې مشقت وي او نه په برزخ او نه په نورو مقاماتو کښې.

د: په ﴿ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴾ کښې د "عَرَّفَ" کلمه د تعريف څخه اشتقاقه شوې ده چې د ورښودلو او وربېژاندلو معنی ورکوي. په همدې باب لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا»[1] يعني نو په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې د محمد روح د هغه ﷺ په بلا کيفه لاس کښې دی چې د جنتيانو هر يو کس به په جنت کښې خپل کور ته د ده څخه دنياوي کور ته ښه لاره موندونکی وي. يا په بل عبارت: هر يو کس به د دنياوي کور څخه خپل جنتي کور ښه پېژني او ښه به ورښودلی شوی وي.

تَعس څه معنی؟

٦ـ په ﴿ فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴾ کښې د "تَعْسًا" کلمه په مقدر فعل سره منصوبه ده چې مونږ تري په "فَتَعِسَ لَهُمْ تَعْسًا" سره تعبير کولی شو[2]. دغه کلمه د ښويېدلو او غورزېدلو معنی ورکوي[3].

يعني الله ﷻ به د جنګ په ميدان کښې (د مؤمنانو په عکس) کفارو ته سقوط ورکړي او پښې به يې وروښويوي، او هغه ټول اعمال او وسائل به يې بې نتيجې وګرځوي کوم چې هغوی د خپلو پښو د ټينګولو دپاره په کار اچولي وي.

﴿ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَٰفِرِينَ أَمْثَٰلُهَا ﴿١٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿١١﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ﴿١٢﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِىَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُم ﴿١٤﴾ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٩٦٧
(٢) روح المعاني ج٢٦ ص٤٤
(٣) القاموس المحيط ج١ ص٢٧٠، المحرر الوجيز ج١٥ ص٥٥

فِيهَآ أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۖ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ۖ كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ ﴿۱۵﴾

[۱۰] ایا نو کفار په ځمکه کښې نه ګرځي (راګرځي) چې وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شوی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي؟.

(د دوی عاقبت داسې شوی وه چې) مونږ ورباندې هلاک (عقوبت) ورښکته کړ (او د څرمې مو پوپنا کړه). او (د دې زمانې) کفارو ته د هغه عقوبت امثال (تاکلي شوي) دي (چې وخت په وخت به د دوی په مختلفو ډولو باندې ورنازل کړی شي).

[۱۱] دِغه (ذکر شوي عقوبتونه ورته) په دې سبب (تاکلي شوي) دي چې یقینًا الله ﷻ د هغو کسانو ناصر (مددګار) دی کومو چې ایمان راوړی دی او یقینًا کفار چې دي دوی ته ناصر نشته.

[۱۲] (د همدې کبله) یقینًا الله ﷻ هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي داسې جنتونو ته داخلوي چې (د ونو) لاندې یې (څلور ډوله) ویالې بهېږي. او یقینًا هغه کسان چې کفر یې غوره کړی (د دنیا څخه) ګټه پورته کوي او داسې خوراک (ترې) کوي لکه څنګه چې (ترې) څاروي خوراک کوي، او اور (دوزخ) چې دی د همدوی دپاره د (دائمي) اوسېدانې ځای دی.

[۱۳] او مونږ د داسې ښارونو څخه څومره ډېر هلاک کړي دي چې (هر یو یې) د قوت د حیثه د هغه ښار څخه کلک وه کوم چې ته یې (د خپله خانه) ویستلی (او شړلی) یې، نو هغوی ته هیڅ مددګار نه وه (چې زمونږ د عذابه یې نجات ورکړی وی).

[۱۴] ایا نو هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د پلوه په څرګنده لاره (او دلیل) باندې وي د هغه چا غوندې دی کوم ته چې خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وي او د خپلو خواهشاتو پیروي کوي؟.

[۱۵] (ایا) د هغه جنت (عجیب) صفت چې متقیانو ته (د جزا په حیث) وعده کړی شوی دی، چې په هغه کښې د داسې اوبو ویالې بهېږي چې غیر متغیرې دي (خوند، رنګ او بوی یې په خپل اصلیت باقي دي) او د داسې شودو ویالې هم چې خوند یې پیکه نه دی، او د داسې شرابو ویالې هم چې څښونکو ته مزه درلودونکي دي، او د داسې شاتو ویالې هم چې (د خیرو میرو څخه) صاف کړی شوي دي، او (بالآخره) چې په هغه کښې متقیانو ته د هر ډول میوجاتو څخه او د خپل رب ﷻ د پلوه لوی مغفرت هم شته؛ د هغه چا (د جزا) غوندې دی کوم چې په اور (دوزخ) کښې همېشه اوسېدونکی دی (او کومو ته) چې ګرمې (خوټېدلې) اوبه ورڅښولی کېږي، نو کولمې یې ټوټه-ټوټه ګرځوي؟ (هیڅکله هغه د دې غوندې نه شي جوړېدلی او نه سره تناسب لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې کفار د اشارې په توګه تهدید شوي وه چې په کفر باندې د کلک پاتې

کېدلو په صورت کښې به وربانديې مؤمنان مسلط کړي او د زوره به يې وغورزوي. په دې ايتونو کښې هغوی په اسماني عذاب سره تهديدېږي چې په ذکر شوي صورت کښې به وربانديې ورنازل کړی شي او بنياد به يې وويستلی شي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

اې پيغمبره! په خپل دعوتي اُمت باندې د ذکر شوي تهديد په تعقيب څه نور تهديدات هم قرائن کړه هغه دا چې:

۱_ ايا نو کفار په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي ترڅو پخواني تاريخي اثار وګوري او پوه شي چې د هغو کفارو عاقبت څنګه تېر شوی دی کوم چې د دوی څخه وړاندې په کفر باندې کلک وه او د خپلو-خپلو پيغمبرانو تکذيب ته يې ملاوې تړلې وې؟ ترڅو ترې عبرت واخلي.

د هغوی عاقبت دا تېر شوی دی چې الله ﷻ ورباندې هلاکت او بربادي ورنازله کړه چې نه يې سرونه په امن کښې پاتې شوه او نه مالونه، بلکې ټول د ځرمې پوپنا شوه.

۲_ د دې زمانې کفارو ته د الله ﷻ په نزد د پخوانيو کفارو د عقوبت او تعذيب متعدد مثالونه ټاکلي شوي دي چې په متعددو او مختلفو ډلو به په مختلفو وختونو کښې تطبيق کړی شي. او دا ځکه چې الله ﷻ د مؤمنانو مددګار او ناصر دی او کفار مددګار او ناصر نه لري چې د عقوبتونو څخه نجات ورکړي.

۳_ په آخرت کښې به هم الله ﷻ د مؤمنانو او کفارو سره موافق چال چلند وکړي هغه دا چې:

الف: مؤمنان به داسې جنتونو ته داخل کړي د کومو د ونو لاندې چې څلور ډوله ويالې بهېږي، ځکه چې دوی ايمان راوړی دی او صالح اعمال يې ورسره ملګري کړي دي.

ب: هغه کسان چې نه يې ايمان راوړی دی او نه يې صالح اعمال کړي دي بلکې برسېره په کفري عقيده او کفري اعمالو باندې د دنيا څخه د څارويو غوندې فقط خوراکونه او څښاکونه کوي او آخرت يې بالکل هېر کړی دی، د دوی دپاره د الله ﷻ د پلوه دوزخ د دائمي اوسېدانې ځای ټاکلی شوی دی چې د دوی د کړو وړو سره پوره سمون خوري.

۴_ اې پيغمبره! مونږ څومره ډېر پخواني کفري ښارونه هلاک کړي دي، حال دا چې هغوی ستا د هغه ښار څخه د قوت د حيثه زيات او قوي وه کوم چې ته د خپله خانه وويستلې او اوسېدونکو يې پرېنښودلې چې ژوند پکښې وکړې، خو کفري هلاک کړی شوو ښارونو ته نه قوت څه ګټه ورسولی شوه چې نجات ورکړي او نه يې څه ناصر او مددګار وموند چې د هلاک مخه يې ونيسي.

نو ايا که ستا په ښار باندې (ستا د اخراج څخه وروسته) مونږ څه مهلک عذاب ورنازل کړو دوی به نجات موندې کړي او څه مددګار به ولري؟.

۵_ مونږ ځکه په دنيا او آخرت کښې د مؤمنانو او کفارو سره جدا-جدا چال چلند کوو چې دغه دواړه ډلې په خاصيتونو کښې سره جدا-جدا او بېلې-بېلې دي. يا په بل عبارت: ايا نو هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د پلوه په څرګند حجت باندې ولاړ وي او په اخلاص سره يې د خپل پيغمبر ﷺ پيروي کړې وي، د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم ته چې خپله بده کړنلاره د نفس او شيطان د پلوه

تابسته کړی شوې وي او د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (شریعت یې د پښو لاندې کړی وي)؟

۶_ ای پیغمبره! د ښه وضاحت دپاره په خپل اُمت باندې د ذکرو شوو دوارو ډلو اُخروي جدا جدا حالتونه هم قرائت کړه، هغه دا چې:

الف: مؤمنانو (متقیانو) ته په آخرت کښې د هغه جنت وعده ورکړه شوې ده چې صفات یې دا دي:

اول: په دغه جنت کښې د پاکو او صافو اوبو ویالې بهېږي چې د تل دپاره به مزناکې او خوندورې وي چې نه به پکښې بد بوی پیدا کېږي او نه به یې په خوند او رنګ کښې څه بدلون راځي.

دوهم: په دغه جنت کښې د شودو ویالې هم بهېږي چې د همېشه دپاره تازه او خوندورې دي او هېڅکله یې خوند نه بدلېږي، دغه شوده د دنیاوي شودو غوندې نه دي چې د ساکښانو او څارویو څخه رالوشلی کېږي.

دریم: په دغه جنت کښې د خوندورو شرابو ویالې هم بهېږي چې د څښونکو دپاره لذت او مزه ښونکې دي، چې نه ورته سر درد پیدا کوي او نه یې په عقل کښې څه قصور رامنځته کوي.

څلورم: په دغه جنت کښې د صافو او خالصو شاتو ویالې هم بهېږي، چې د دنیاوي شاتو په څېر مچیو نه دي کړي، چې عادةً د خیرو او خلو څخه خالي نه وي او چاڼ ته ضرورت لري.

پنځم: په دغه جنت کښې د هر ډول میوجاتو څخه ښه پرېمانه شتون لري چې تل به د تازګۍ او پوخوالي په حال په ونو کښې موجودې وي، چې نه به وریاندې موسم څه اثر درلودلی شي او نه به په ونو کښې ختمېږي.

شپږم: په دغه جنت کښې به په مادي نعمتونو باندې علاوه زښت ډېر روحي او معنوي نعمتونه هم جنتیانو ته ورکړی شي هغه دا چې د خپل رب ﷻ د پلوه به ورته ډېر لوی مغفرت په برخه کړی شي.

ب: کفار او مشرکان به (د متقیانو په عکس) د قیامت په ورځ په اور (دوزخ) کښې وغورزولی شي، هلته به نه خوړې او سړې اوبه موجودیت ولري او نه کوم میوجات، بلکې هغوی ته به هلته ډېرې سختې ګرمې خوټېدلې اوبه ورڅښولی کېږي چې محض د ستوني څخه په ښکته کېدلو سره به یې کولمې ټوټې-ټوټې کړي او د مقعد څخه به یې ورته وغورزوي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا جنتیان (متقیان) د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم به چې همېشه په دوزخ کښې وي او ذکرې شوې خوټېدلې اوبه به یې پکښې څښاک وي؟.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴾ کښې د "هَا" ضمیر هغه عقوبت ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾ جمله دلالت کوي؛ نو د دې زماني کفارو ته د پخوانیو کفارو څو چنده عذاب تاکلو وجه څه ده، چې د هغوی د عذابونو په څو مثله عذابونو سره به معذب کړی شي؟ مونږ وایو چې: د دې پوښتنې دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[1]، خو کوم جواب

[1] تفسیر ابي السعود ج۸ ص۹۴؛ روح المعاني ج۲۶ ص۴۵

چې بهتر بربښي هغه دا دی چې: پخواني اکثره کافر قومونه په يو ډول عذاب سره هلاک کړی شوي دي لکه چې په عادیانو باندې تېز باد وچلېد ، فرعونیان په دریاب کښې غرق کړی شوه او داسې نور ، اما څرنګه چې محمدي ﷺ اُمت د قیامت تر ورځې پورې امتداد لري نو د دوی د کفارو مختلفې ډلې به په مختلفو عقوبتونو سره هلاکې وګرځولی شي چې د پخوانیو عقوبتونو امثال ګڼل کېږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې فرمایلي يې دي: «يَكُونُ فِي آخِرِ هَذِهِ الْأُمَّةِ خَسْفٌ وَمَسْخٌ وَقَذْفٌ»[۱] يعنې د دغه اُمت په آخر کښې به خسف (په ځمکه ډوبېدل) او مسخ (د څېرې بدلون) او قذف (په ډبرو ويشتل) هم پېښ شي.

څه لرې نه ده چې خپلمنځي جنګ هم د پخوانیو عقوبتونو يو مثل وي کوم ته چې په [الأنعام: ۶۵] ایت کښې اشاره شوې ده، په کوم باندې چې نن ورځ[۲] ټوله نړۍ اخته ده او روزمره سرونه او ککرۍ الوزولی کېږي.

مولی څه معنی؟

۲ـ په ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَأَنَّ ٱلْكَـٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ مَوْلَىٰ ﴾، ﴿ مَوْلَىٰ ﴾ کلمه د متعددو معناوو دپاره وضعه شوې ده[۳]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: یوه معنی يې "مَالِك" ده، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ثُمَّ رُدُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ ﴾ [الأنعام: ۶۲] يعنې بيا ټول بنيادمان خاص الله ﷻ ته ورتاولی کېږي چې په حقه (حقيقي) مالک دی.

ب: بله معنی يې د "ناصِر" او مددګار ده. د مثال په توګه:

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په دې مقام کښې د ﴿ مَوْلَىٰ ﴾ دواړه کلمې په همدغې معنی سره تفسيرې کړې دي[۴]، يعنې الله ﷻ د مؤمنانو ناصر او مددګار دی او د کفارو دپاره ناصر او مددګار نشته. په همدې معنی باندې په راتلونکي ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ أَهْلَكْنَـٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴾ [محمد: ۱۳] يعنې مونږ ډېر ښارونه هلاک کړي دي نو هيڅ ناصر (مددګار) ورته موجوديت نه درلود (چې د هلاک څخه يې نجات ورکړی وی).

دوهم: د اُحد په غزا کښې چې کله أبو سفيان (تردې وخته د "رضي الله عنه" لايق نه وه ګرځېدلی) مجاهدين مخاطب کړه چې: "لَنَا عُزَى وَلَا عُزَى لَكُمْ" مونږ ته عُزا شته او تاسو ته عُزا نشته (مونږ عُزا بوت لرو او تاسو عُزا بوت نه لرئ)؛ نو نبي کريم ﷺ صحابه وو کرامو ﷺ ته داسې جواب تلقين کړ چې: «اللهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَى لَكُمْ»[۵] يعنې الله ﷻ زمونږ مددګار (ناصر) دی او تاسو ته مددګار نشته.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۴۲؛ سنن ابن ماجه ص۲۹۵
(۲) ۱۴۲۳/۱۱/۲۴ هـ ق - ۱۳۸۱/۱۱/۶ هـ ش.
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۶۵۸
(۴) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۳۴؛ تفسير الطبري ج۲۶ ص۴۷
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۵۷۹

د څارویو غونډې خوراک او څښاک

۳ـ په ﴿ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د کفارو په نزد (د څارویو غونډې) د دنیا د نعمتونو څخه استفاده کول اصلي مراد او نهایي هدف دی چې د آخرت په نعمتونو باندې عقیده نه لري.

همدغه مطلب ته نبي کریم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې: «الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعًى وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ»[۱] یعنې مؤمن کس په یوه کولمه کښې خوراک کوي (چې قناعت لري) او کافر کس په اوو کولمو کښې خوراک (او څښاک) کوي (چې حارص دی او په آخرت عقیده نه لري).

د نبي کریم ﷺ قریه

۴ـ په ﴿ مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ ﴾ کښې د "قَرْيَة" د کلمې څخه مکه معظمه مراده ده. د بنه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې مکه معظمه مخاطبه ګرځولې او فرمایلي یې دي چې: «وَاللهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللهِ إِلَيَّ وَاللهِ لَوْلَا أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ»[۲] یعنې په الله ﷻ سوګند دی چې ته د الله ﷻ په ځمکو کښې بهتره ځمکه یې، او هم د الله ﷻ په ځمکو کښې ماته ډېره محبوبه (ګرانه) ځمکه یې، او سوګند دی چې که چرته زه ستا څخه نه وی ویستلی شوی نو زه به ستا څخه نه وی وتلی.

ب: همدارنګه په یوه بل حدیث کښې نبي کریم ﷺ مکه معظمه مخاطبه کړه چې: «مَا أَطْيَبَكِ مِنْ بَلَدٍ وَأَحَبَّكِ إِلَيَّ وَلَوْلَا أَنَّ قَوْمِي أَخْرَجُونِي مِنْكِ مَا سَكَنْتُ غَيْرَكِ»[۳] ته څومره پاکیزه یې چې د ښار څخه عبارت یې، او څومره ماته محبوبه یې، او که زه خپل قوم ستا څخه نه وی ویستلی نو زه به ستا څخه په غیر په بل ښار کښې نه وی اوسېدلی.

څو نکات

۵ـ په ﴿ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مفسرینو کرامو د ﴿ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ﴾ په اعراب کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[۴]، مګر څرنګه چې ـزموږـ په نظر ـ دغه ایت د وړاندېنې ایت دپاره تفصیل واقع شوی دی نو کوم تحلیل چې موږ ته د مقام په لحاظ غوره او په زړه پورې برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

اول: د ﴿ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾ عبارت مبتدا ده چې استفهامیه انکاریه همزه ورسره

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۸۶
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۲۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۰
(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۲۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۴۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۴۷

مقدره ده لکه څنګه چې په وړاندیني ایت کښې وړباندې صراحت شوی دی، او د "مثل" کلمه د عجیب صفت معنی ورکوي(۱).

دوهم: د ﴿ فِيهَآ أَنۡهَٰرٞ ﴾ جمله د خپلو ټولو متعلقاتو او معطوفاتو سره آن تر ﴿ مِّن رَّبِّهِمۡ ﴾ پورې بیاني استیناف دی، ته به وایې چې دا سوال (ما صفة الجنة؟) پکښې جواب شوی دی.

دریم: د ﴿ كَمَنۡ هُوَ خَٰلِدٞ فِي ٱلنَّارِ ﴾ کلمات د ذکرې شوې مبتدا خبر دی، خو مضاف ورسره مقدر دی چې ظهور یې داسې کیږي چې: "كَجَزَاءُ مَنْ هُوَ خَالِدٌ".

نو پورتنیو ټکو ته په پام سره د دې مقام د معنی حاصل داسې راځي چې: ایا نو هغه څوک چې متقي وي د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم چې غیر متقي او هوا پرست وي؟ ایا د هغه جنت عجیب صفت کوم چې متقیانو ته د جزا په حیث وعده کړی شوی دی په کوم کښې چې څلور دوله ویالې بهیږي، د هغه چا د جزا غوندې کېدلی شي کوم چې په دوزخ کښې همېشه وي او د جنتي څښاکونو په مقابل کښې خوټېدلې اوبه ورڅښلولی کیږي؟.

ب: د جنتي ویالو په هکله زښت ډېر أحادیث روایت شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَحْرَ الْمَاءِ وَبَحْرَ الْعَسَلِ وَبَحْرَ اللَّبَنِ وَبَحْرَ الْخَمْرِ ثُمَّ تُشَقَّقُ الْأَنْهَارُ بَعْدُ»(۲) یعنې په جنت کښې د اوبو دریاب، د شاتو دریاب، د شودو دریاب او د شرابو دریاب دی بیا (د دغو دریابونو څخه د جنت ټولو ځانګو ته) ویالې شکولی شوې (بهولې شوې) دي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَالْفِرْدَوْسُ أَعْلَاهَا دَرَجَةً وَمِنْهَا تَخْرُجُ الْأَنْهَارُ الْأَرْبَعَةُ»(۳) یعنې جنت الفردوس په جنتونو کښې د درجې د حیثه لوړ (او اوچت) دی او د همدغه جنت الفردوس څخه (نورو جنتونو ته) څلور ویالې وتلې دي.

دریم: أنس بن مالک ﷜ په خپل یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «وَاللهِ أَنَّهَا تَجْرِي سَائِحَةً عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ»(۴) یعنې شاید چې تاسو به ګومان کوئ چې د جنت ویالې به د ځمکې په ژورو کښې بهیږي، په الله ﷻ سوګند دی چې دغه جنتي ویالې د ځمکې په مخ باندې په هوار میدان بهیږي.

ج: په ﴿ مَّآءٍ غَيۡرِ ءَاسِنٖ ﴾ کښې د ﴿ ءَاسِنٖ ﴾ کلمه هغو اوبو ته وضعه شوې ده کومې چې په خپل اصلیت باندې باقي پاتې نه وي او څه بدلون پکښې راغلی وي(۵). یعنې په جنت کښې د داسې اوبو ویالې دي چې هیڅکله یې خوند او رنګ نه تغیر کیږي او د دنیا د اوبو غوندې بد بویه نه ګرځي، د همېشه دپاره په خپل اصلیت باندې باقي دي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۸۱؛ تفسیر ابي السعود ج۸ ص۹۵

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۹۸؛ صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۶

(۵) مفردات الراغب ص۱۳

د په ﴿ لَذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ ﴾ کښې د "لذة" کلمه د "لذيذة" معنی ورکوي[1]. يعني په جنت کښې د خوړو او څښلو د شرابو ویالې بهېږي چې نه د دنیا د شرابو غوندې پیکه خوند لري او نه سردرد او بې هوښي پیدا کوي.

سوال جواب

که څوک دا پوښتنه وکړي چې، په ﴿ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ﴾ کښې د "مغفرة" کلمه که څه هم د اصلي تورو (غ، ف، ر) په لحاظ په لغت کښې د پټولو معنی ورکوي[2]، مګر په استعمال کښې د ګناهونو د ښښنې او عفوې څخه عبارت ده، نو پوښتنه دا ده چې په داخل د جنت کښې د ګناهونو ښښل څه معنی، حال دا چې هلته نه مکلفیت شته او نه د ګناهونو ارتکاب؟!

موږ وايو چې: د دغه سوال د حلولو دپاره مفسرينو کرامو متعدد جوابونه ليکلي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ څخه د الله ﷻ رضامندي او ديدار د کنايې په توګه مراد دی[3] لکه چې په [یونس: ۲٦] ايت کښې ترې په "زيادة" سره تعبير شوی دی.

دوهم: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ کلمه د ګناهونو د ښښنې معنی نه ورکوي بلکې د ګناهونو د ذکر او يادونې معنی ورکوي ترڅو ورباندې خجالت ونه خوري[4]، همدې مطلب ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴾ [الواقعة: ۲۵] يعني جنتيان به په جنت کښې نه چټې خبرې اوري او نه ګناه ته نسبتول (چې فلانی ګناه دې په دنيا کښې کړې وه).

دريم: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ معنی دا ده چې جنتيان به د جنتي خوراک څښاک څخه استفاده کوي مګر د دنياوي خوراک او څښاک غوندې عواقب به نه لري، او د فضلاتو څخه به ورته ښښنه کړې شوې وي[5]. لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَأْكُلُونَ فِيهَا وَيَشْرَبُونَ وَلَا يَتْفُلُونَ وَلَا يَبُولُونَ وَلَا يَتَغَوَّطُونَ وَلَا يَمْتَخِطُونَ»[6] يعني يقيناً جنتيان په جنت کښې خوراک او څښاک کوي او لاړې به په کښې نه تو کوي او متيازې به نه کوي او هم به غټې متيازې نه کوي او ګرېنګ به نه سونږ کوي (بلکې ټول خوراک او څښاک به يې د خوشبويه خولې په توګه حل کېږي).

ماثور تفسير

د موږ د الله ﷻ په توفيق د [الحج: ۲۰] ايت لاندې په ﴿ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴾

(۱) لسان العرب ج۳ ص۵۰۷
(۲) القاموس المحيط ج۳ ص۴۰۵
(۳) تفسير المظهري ج۸ ص۴۲۸
(۴) روح المعاني ج۲٦ ص۴۹
(۵) التفسير الكبير ج۲۸ ص۵۵
(٦) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷۹

کښې د "حمیم" کلمه د یوه حدیث په رڼا کښې په ماثوره توګه تفسیره کړې ده، خو په دې مقام کښې وروباندې څه نور مأثور وضاحت هم وراضافه کوو هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِذَا شَرِبَهُ قَطَّعَ أَمْعَاءَهُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ دُبُرِهِ»[۱] یعني کله چې دوزخي د دوزخیانو (خوټېدلي) زوي وځښي نو کولمې به یې توټه توټه کړي آن ترديې چې د مقعد څخه به یې ووځي (بیا نبي کریم ﷺ ذکره شوې جمله د استشهاد په توګه قرائت کړه).

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴿١٧﴾ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ۖ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ۚ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴿١٨﴾ فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَىٰكُمْ ﴿١٩﴾ ﴾

[۱۶] او د منافقانو (کفارو) څخه ځینې هغه کسان دي چې تاته غوږ ږدي آن تردې چې کله ستا د نزده بهر ووځي نو هغو کسانو ته وايي کومو ته چې علم (پوهه) ورکړه شوې ده چې هغه څه خبره وه کومه چې محمد ﷺ دستي (لږ وړاندې) وویلې؟.

دغه (ذکر شوي) هغه کسان دي د کومو په زړونو باندې چې الله ﷻ مهر وهلی دی، او کوم چې د خپلو (نفساني) خواهشاتو پیروي کوي.

[۱۷] او هغه کسان کومو چې (سمه) لاره موندلې ده الله ﷻ ورته (نور) هدایت (لاره موندل) زیاتوي (قوي کوي)، او پرهېزګاري یې ورته ورکوي (ثبات او استقامت او هم توفیق یې تقویه کوي).

[۱۸] نو ایا منافقان (او کفار) منتظر دي مګر د قیامت قیام ته چې په ناڅاپي توګه ورته ورشي؟ (که نه) نو د قیامت نښانې خو ورته ورغلې دي (ډېر ژر به قائم شي).

نو د هغوی پند اخستل (ایمان راوړل) به ورته څنګه (د مقبولیت په حیث) صورت ونیسي البته کله چې ورته ورشي (او وروباندې قائم شي)؟.

[۱۹] نو (ای پیغمبره!) پوه شه! (خپلې پوهې او باور ته ادامه ورکړه) چې یقیناً شان دا دی چې په حقه (او حقیقي توګه) معبود نه دی مګر الله ﷻ دی (او بس). او ته د خپلې ګناه (خلاف الأولی) دپاره (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړه او د نارینه وو او ښځینه وو مؤمنانو (د ګناهونو) دپاره هم.

او (دا څکه چې) الله ﷻ ستاسو د ګرځېدلو راګرځېدلو په ځای او هم ستاسو د استوګنې په ځای علم لري (پوهېږي، ستاسو ټول حالات ورته ځرګند دي).

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی. هلته مؤمنان د څرګندو کفارو سره د کړنلارې او نتیجې په حیث مقایسه شوې وه او په دې ایتونو کښې هغوی د منافقانو سره پرتله کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د منافقانو څه خاصیتونه قرائت کړه او د مؤمنانو د خاصیت سره یې پرتله کړه هغه دا چې:

۱ـ د کفارو څخه یوه ډله (چې د منافقانو څخه عبارت ده) د تظاهر او خپل ځان ښودلو په غرض ستا مجالسو ته حاضرېږي او ستا ارشاداتو ته د مجلس تر پایه پورې غوږ ږدي، آن تردې چې کله ستا مجلس ختم شي او هغوی ستا د حضور څخه بهر ووځي نو هغو کسانو ته وایي کومو ته چې د الله ﷻ د پلوه علم ورکړی شوی دی او رښتیاني مؤمنان دي چې: هغه څه خبره ده کومه چې دستي (لږ وړاندې) نبي کریم ﷺ وکړه، تاسو وړاندې مونږ ته خبر راکړئ چې زمونږ د ذهن څخه وتلې ده او بالکل مو هېره ده.

۲ـ ای پیغمبره! دغه د منافقانو ډله هغه کسان دي د کومو په زړونو باندې چې الله ﷻ مهر وهلی دی نو ستا ارشادات پکښې ځای نه نیسي، او کوم چې د خپلو خواهشاتو پیروي کوي او ستا اتباع یې د پښو لاندې کړې ده.

۳ـ بالمقابل کوم کسان چې د راسخ علم درلودونکي دي هغوی ته الله ﷻ ستا په ارشاداتو سره نور فضائل هم ورکوي هغه دا چې:

الف: د هغوی د پوهې او هدایت رڼا وړاندې زیاتوي او د زړه بصیرت یې وړاندې پیاوړی کوي.

ب: هغوی ته الله ﷻ د همدغو ارشاداتو په سبب کامله تقوی او پرهېزګاري وربه برخه کوي.

۴ـ نو ته د کفارو او منافقانو په کړنلاره باندې ډېر مه متاثر کېږه چې په دلایلو سره د غفلت د خوبه نه راپېدارېږي، او دا خکه چې د قیامت ورځ نژدې راروانه ده چې ټول غافلان به پکښې راویښ شي. یا په بل عبارت: ایا نو هغوی منتظر دي مګر قیامت ته؟ چې په ناڅاپي توګه به وړاندې قائم شي او د خوبه به یې راویښ کړي، قیامت ډېر نژدې راروان دی او د قیام نښې یې څرګندې شوې دي او د هغوی د سترګو لاندې دي.

۵ـ هو! هغوی به د قیامت په قیام سره د خوبه راویښ شي او په ارشاداتو باندې به عقیده خپله کړي چې ته په حقه پیغمبر یې او په خپل دعوت کښې رښتینی یې. خو د دغه وخت راوېښېدل او عقیده به ورته څه ګټه ورسوي؟ کله چې هغوی په تاباندې بالغیب ایمان رانه وړ نو ایمان بالمشاهده به ورته څه ګټه ورسوي او د الله ﷻ په نزد به څنګه مقبول وګرځي؟

۶ـ نو ای پیغمبره! د کفارو او منافقانو د دعوت په څنګ کښې څه نور ارشادات هم په نظر کښې وساته هغه دا چې:

الف: پوه شه چې یقیناً شان دا دی چې په حقه معبود نه دی مګر الله ﷻ دی او بس. ته همدغې

پوهې او همدغه يقين ته ادامه ورکړه او ستا اجابتي أمت دې هم په همدغې عقيدې او پوهې باندې قائم اوسېږي. يا په بل عبارت: که د قاطعو دلايلو او براهينو څخه وروسته هم منافقان او کفار د توحيد علم او عقيده نه خپلوي، نه دې خپلوي خو تاسو وربانديې کلک اوسېږئ او د حقوقو حفاظت ته يې ادامه ورکړئ، او دعوت ورته وچلوئ.

ب: خو په عين حال کښې خپل خان ته د الله ﷻ څخه د خلاف الأولى (ذنب) د ارتکاب په هکله مغفرت او ښښنه وغواړه او خپله عاجزي ورته وړاندې کړه.

ج: همدارنګه د خپل اجابتي أمت نارينه او زنانه وو دپاره هم د سوال لاسونه پورته کړه او د ګناهونو مغفرت ورته وغواړه او هم ورته د توفيق ورکولو غوښتنه وکړه چې لا زيات صالح اعمال ترسره کړي. او دا څکه چې:

الله ﷻ په هغه ځای باندې پوه دی په کوم کښې چې تاسو اوړئ را اوړئ او په هغه ځای هم پوه دی کوم چې ستاسو دپاره دائمي ارامګاه ده، نو تاسو ته په کار دي چې په هر حال ترې وډار شئ، چې هيڅ حالت مو هم ورڅخه پټ نه دی.

توضيحات

۱_ په ﴿ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ﴾ کښې د "آنِف" کلمه د "الآن، الساعة" معنى ورکوي[۱]، نو نصب يې د ظرفيت په ملحوظ صورت نيولی دی، اما د دغه قول په کولو کښې لاندې دوه وجې احتمال درلودلی شي:

الف: منافقانو دغه وينا د استهزاء او ملنډو په توګه کوله. يعني ای مؤمنانو! دستي او ډېر لږ وخت وړاندې نبي کريم ﷺ څه خبره وکړه؟ (هيڅ مهمه خبره نه وه).

ب: هغوی د نبي کريم ﷺ خبرو ته توجه نه کوله چې په زړونو کښې يې ورته ځای نيولی وی او پوښتنې ته اړتيا نه وی پاتې شوې.

په هر تقدير، د دې ايت مضمون وړاندې په [التوبة:۱۲۵] ايت کښې هم نازل شوی دی چې د قرآن کريم په اورېدلو سره د کفارو او منافقانو کفر او منافقت تقويه کېږي آن تردې چې په زړونو باندې يې مهر لګولی کېږي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ءَانِفًا ﴾ کلمه مجردو کښې مشتقات نه لري او په مزيد فيه کښې ترې بابونو صورت موندلې دي لکه "اِسْتَأْنَفَ يَسْتَأْنِفُ اِسْتِينَافًا" او داسې نور[۲].

غوره تفسير

۲_ ځينو مفسرينو کرامو دا ايت ﴿ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى ﴾ الآية- په متعددو معناوو سره

(۱) لسان العرب ج۹ ص۱۵

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۴۷

تفسیر کړی دی[١]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د [التوبة ١٢٤] ایت مضمون ته اشاره شوې وي. هغه دا چې د قرآن کریم په نزول او د نبي کریم ﷺ د ارشاداتو په اورېدلو سره د مؤمنانو ایمان د کیفیت په ملحوظ زیاتېږي او د ثواب موندلو تمه یې تقویه پیدا کوي چې په همدې باندې یې خوشالي او بشارت وار په وار اوج ته رسېږي.

څو نکات

٣ـ په ﴿ فَهَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ ﴾ کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:٣١] ایت لاندې لیکلي دي چې: د ﴿ ٱلسَّاعَةَ ﴾ کلمه د زماني د یوې کوچنۍ برخې څخه عبارت ده. خو د قیامت د نومونو څخه یو نوم هم ګرځېدلي ده چې په ډېر کوچني وخت کښې به د شپېلۍ په پوکولو سره سمدستي خلک مړه کېږي او په بلې شپېلۍ سره به سمدستي بېرته راژوندي کېږي.

ب: د ﴿ بَغۡتَةً ﴾ کلمه مو هم د همده ﷻ په توفیق د [الأعراف:١٨٧] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې ښه شرحه کړې ده چې د قیامت قیام به په ناڅاپي توګه په داسې حال کښې صورت ونیسي چې خلک به په معاملاتو او راکړه ورکړه باندې مشغول وي.

ج: په ﴿ فَقَدۡ جَآءَ أَشۡرَاطُهَا ﴾ کښې د "أشراط" کلمه د "شرط" ـلکه "شرف"ـ جمعه ده چې د نښې او علامې معنی ورکوي[٢]. پاتې شوه دا خبره چې د قیامت د قیام نښې او علامې کومې دي؟ نو د دې خبرې جواب دا دی چې:

د قیامت د قیام وخت الله ﷻ د خپل اقدس ذات سره پټ ساتلی دی چې نه یې کوم پیغمبر ته ښودلی دی او نه کومې مقربې پرښتې ته، اما د قیام نښو او علامو ته یې په ډېرو نصوصو کښې ښه تفصیل ورکړی شوی دی او د ډېرو په نومونو باندې صراحت شوی دی. هیله ده چې علاقمندان د احادیثو کتابونو[٣] ته مراجعه وکړي، چې دلته رانقلول یې ډېر اوږدوالی پیدا کوي؛ ځینې مفسرینو کرامو په همدې موضوع کښې ډېر احادیث راغونډ کړي دي[٤] الله ﷻ دې اجرونه ورکړي.

خو کومو علامو ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده. یا په بل عبارت: د قیامت کومو علامې چې د ایت شریف د نزول تر وخته پورې راڅرګندې شوې وي؛ د هغو لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د نبي کریم ﷺ بعثت د قیامت لومړی نښه ده چې آخر الزمان پیغمبر دی او د ده ﷺ څخه وروسته بل پیغمبر نه مبعوث کېږي بلکې قیامت به قائمېږي او دنیا به ورانېږي. همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَذِهِ مِنْ هَذِهِ إِنْ كَادَتْ لَتَسْبِقُهَا»[٥] یعنې زه د

---

(١) تفسیر القرطبي ج١٦ ص٢٣٩

(٢) لسان العرب ج٧ ص٣٢٩

(٣) صحیح البخاري ج٢ ص١٠٥٤؛ صحیح مسلم ج٢ ص٣٨٨؛ جامع الترمذي ج٢ ص٤٤

(٤) الدر المنثور ج٧ ص٤٦٧

(٥) مسند احمد بن حنبل ج٦ ص٤٥٩

قیامت د قیام سره داسې مبعوث شوی یم لکه چې دغه ګوته (سَبّابَه) د دغې بلې ګوتې (وُسطی) څخه ده. یقیناً هغه ګوته نژدې وه چې د دغې ګوتې څخه وړاندې شي، (همدارنګه د قیامت قیام هم نژدې وه چې زما څخه وړاندې شي).

دوهم: تر دغه پورې د سپوږمۍ انشقاق (چاودېدل) هم صورت نیولی وه چې د قیامت د نژدېکت یوه نښه ده. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ ٱقْتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلْقَمَرُ ﴾ [القمر:۱] یعنې د قیامت قیام نژدې شو او سپوږمۍ وچاوده.

دریم: همدارنګه د ایت شریف د نزول تر وخته پورې د دُخان (لوګي) نښه هم څرګنده شوې وه کومې ته چې د یوه تفسیر په بنیاد په [الدخان:۱۰] ایت کښې اشاره شوې ده.

د: د ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴾ نحوي تحلیل په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي[۱]:

اول: په ﴿ فَأَنَّىٰ ﴾ کښې د "أنّی" کلمه د "كَيْفَ" معنی ورکوي، چې د متعلق په اعتبار سره خبر مقدم ده، چې مونږ ترې په "يَنفَعُ" سره تعبیر کولی شو.

دوهم: په همدغه "يَنفَعُ" پورې د ﴿ لَهُم ﴾ او ﴿ إِذَا جَآءَتْهُمْ ﴾ کلمات هم تعلق نیسي.

دریم: د ﴿ ذِكْرَىٰهُم ﴾ کلمه مؤخره مبتدا ده، نو لکه چې داسې نازل شوي وي چې: "فَذِكْرَاهُمْ كَيْفَ يَنْفَعُ لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ" یعنې کفارو ته به د دوی پند اخستل په هغه وخت کښې څه ګټه ورسوي کله چې قیامت راشي او ایمان د بالغیب څخه بالمشاهده وګرځي؟.

همدې مضمون ته الله ﷻ په بل ایت کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ ٱلْإِنسَـٰنُ وَأَنَّىٰ لَهُ ٱلذِّكْرَىٰ ﴾ [الفجر:۲۳] یعنې په دغه وخت کښې به (چې قیامت قائم شي) بنیادم پند واخلي (او په خپلو کړو وړو به پښېمانه شي) او څنګه به ورته پند اخستل ګټه ورسوي (چې وخت یې تېر شوی وي).

سوالونه او جوابونه

۴_ په ﴿ فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ الآية- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې راولاړېږي:

الف: که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ خو پوه وه چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی (د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک په حقه معبود نه شي جوړېدلی)، نو پوښتنه دا ده چې په ﴿ فَٱعْلَمْ ﴾ سره یې مخاطب ګرځول څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: د دې معنی دا ده چې همدغې پوهې او همدغې عقیدې ته ادامه ورکړه، او شاید چې په ادامه باندې به یې د څه حکمتونو په بنیاد مخاطب ګرځولی شوی وي لکه:

اول: ترڅو د کفارو تمه پرې شي چې نبي کریم ﷺ به کفري عقیدې ته وروا وړي او یا به د توحیدي عقیدې د دعوت څخه لاس واخلي.

دوهم: ترڅو د نبي کریم ﷺ ټول اجابتي اُمت په همدغې توحیدي پوهې او توحیدي عقیدې باندې

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۵۲

کلک پاتې شي او د کفارو او منافقانو د دسیسي ښکار ونه ګرځي چې په تخويف يا تطميع سره کفري عقیدې ته ورواوړي.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې نبي کريم ﷺ په ﴿ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ ﴾ کښې مامور کړی شو چې د خپلو ګناهونو دپاره بښنه وغواړي حال دا چې پیغمبران د ګناه څخه په عصمت کښې دي؟

مونږ وايو چې: د همدې پوښتنې جواب د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:٣٧] ايت لاندې تېر شوي دي چې د "ذَنب" د کلمې څخه د پیغمبرانو په هکله عصيان او نافرماني نه اراده کېږي بلکې د خلاف الأولى (نه بهتر) کار معنى ورکوي چې د عصمت سره هيڅ منافات نه لري. خو دلته ورباندې د مقام په ارتباط لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

اول: د [المؤمن:٥٥] ايت شريف لاندې مونږ د احاديثو په رڼا کښې ليکلي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې نبي کريم ﷺ به په هره ورځ کښې يا په هر مجلس کښې سل کرته د الله ﷻ څخه بښنه غوښتله.

دوهم: مغفرت غوښتل يو عبادت دی چې د تواضع او شکرګزارۍ څخه نمايندګي کوي، د همدې کبله به نبي کريم ﷺ د شپې دومره عبادت کاوه چې مبارکې پښې به يې وپړسېدلې، کله چې په همدې اړه وپوښتل شو نو په جواب کښې يې وفرمايل چې: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا»[١] يعنې ايا نو زه (د خپل رب ﷻ) شکرګزار بنده ونه ګرځم؟ (چې وړاندې او بېرته ګناهونه يې راته ټول بښلي دي).

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾ کښې د عاطف "و" څخه هغه مطلوب فهمېږي په کوم باندې چې په همدې عبارت کښې د جاره "ل" توری دلالت کوي. نو د څه حکمت په بنياد "الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ" بدون د جاره "ل" څخه نازل نه کړی شو؟

مونږ وايو چې: دا د دې دپاره ـ والله ﷻ أعلم ـ ترڅو څوک ګومان ونه کړي چې د نبي کريم ﷺ د خپل ځان دپاره استغفار او د مؤمنانو (نارينه وو او زنانه وو) دپاره استغفار (دواړه) به متحد وي او څه فرق به نه لري، حال دا چې اول د خلاف الأولى (نه بهتر) کار استغفار دی او دوهم د عصيان (نافرمانۍ) استغفار دی، که بالفرض په ذکر شوي عبارت کښې د "ل" توری نه وی نازل شوی او په عاطفه "و" باندې اکتفاء شوې وی نو ذکر شوي فرق ته به اشاره نه وی شوې.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه که څه هم نبي کريم ﷺ په دنيا کښې د مؤمنانو نارينه وو او زنانه وو دپاره وخت په وخت مغفرت غوښتی دی خو د قيامت په ورځ به يې هم ورته وغواړي (الله ﷻ دې پکښې زمونږ برخه وکړي). د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: په يوه حديث کښې راغلي دي چې: «فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ اللَّهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي وَبَكَى»[٢] يعنې نو نبي کريم ﷺ (يوه ورځ) لاسونه پورته کړه او (د سوال په توګه يې) وويلې چې: اې الله! زما اُمت، زما اُمت

[١] صحيح البخاري ج١ ص١٥٢
[٢] صحيح مسلم ج١ ص١١٣

(ته ورته مغفرت وکړې)، او ویې ژړل.

دوهم: په یوه بل ډېر اوږده حدیث کښې هم داسې جمله روایت شوې ده چې: «وَسَلْ تُعْطَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ وَقُلْ يُسْمَعْ لِقَوْلِكَ»[۱] یعنې د قیامت په ورځ به نبي کریم ﷺ ته وویلی شي چې: ای پیغمبره! وغواړه چې درکړی شي او شفاعت وکړه چې قبول کړی شي او وایه چې خبره دې واورېدله شي.

درېم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا فِي أُمَّتِهِ وَخَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۲] یعنې د هر پیغمبر دپاره (د الله ﷻ په نزد) یوه مقبوله دعاء ده چې هر یوه په خپل-خپل اُمت کښې پرې غوښتنه کړې ده، او یقیناً ما خپله مقبوله دعاء د قیامت په ورځ د خپل اُمت دپاره د شفاعت کولو په حیث پټه ساتلې ده.

د: که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَىٰكُمْ ﴾ کښې د "مُتَقَلَّب" او "مَثْوَىٰ" دواړو کلمو څه فرق لري؟

مونږ وایو چې: خینو علماوو کرامو د "مُتَقَلَّب" کلمه په "مُسْتَوْدَع" سره او د "مَثْوَىٰ" کلمه په "مُسْتَقَرّ" سره تفسیره کړې ده[۳] چې دغه دواړه کلمې (مُسْتَوْدَع، مُسْتَقَرّ) د [الأنعام:۹۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه شرحه شوې دي، مګر د مقام په اقتضاء بهتره ده چې د "مُتَقَلَّب" کلمه د هغو ځایونو څخه عبارت شي چرته چې سړی د ورځې د پلوه ګرځي راګرځي او کاروبار پکښې کوي، او د "مَثْوَىٰ" کلمه د هغو ځایونو څخه کنایه شي چرته چې سړی د شپې د پلوه ارام کوي او پکښې پتېږي.

یعنې ای پیغمبره! ته څکه د استغفار غوښتنې ته ادامه ورکړه چې الله ﷻ ستاسو د هغو ځایونو په حالاتو باندې پوه دی په کومو کښې چې تاسو د ورځې ګرځئ راګرځئ او ډول-ډول کارونو ته پکښې صورت ورکوئ، او هم مو ورته د هغو ځایونو حالات معلوم دي په کومو کښې چې تاسو د شپې د پلوه ارام کوئ او یا پکښې د څه پټو کارونو مرتکب کېږئ.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍۭ بِٱلَّيْلِ وَسَارِبٌۢ بِٱلنَّهَارِ ﴾ [الرعد: ۱۰] یعنې او (الله ﷻ ته) هغه څوک کوم چې په شپه کښې پټېدونکی دی او (هغه څوک کوم چې) په ورځ کښې (د خپل ځان) څرګندونکی دی (په علم کښې یو برابر دي او هیڅ تفاوت نه لري).

هـ: که څوک وایي چې: "سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَار" د کومې دعاء نوم دی؟

مونږ وایو چې: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې لاندې دعاء ته د "سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَار" لقب ورکړی دی: «اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ»[۴] یعنې: ای الله!

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۷
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۸۹
(۳) البحر المحيط ج۹ ص۴۶۹؛ روح المعاني ج۲۶ ص۶۶؛ زاد المسير ج۷ ص۱۵۲
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۹۳۲

نه زما رب یې په حقه معبود نشته مګر یوازې ته یې، تا زه پیدا کړی یم او زه ستا بنده یم او زه ستا په عهد او ستا په وعده (ترهغه کلک) ولاړ یم ترڅو چې زما توان وي، زه په تا سره د هغه شي د شر څخه پنا غواړم چې ما کړي دي، زه تاته ستا په نعمت سره رجوع کوم (د شکر توفیق یې راکړې) او زه تاته په خپلې ګناه سره رجوع کوم نو ماته مغفرت وکړې (ځکه چې شان دا دی چې ګناه نه ښښي (او نه یې ښنلی شي) مګر یوازې ته.

﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلْقِتَالُ رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ ٱلْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ ٱلْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُواْ فِي ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾﴾

[۲۰] او هغه کسان وايي کومو چې ایمان راوړی دی (برابره خبره ده چې رښتیاني ایمان وي او که دروغین) چې ولې یو سورت نازل نه کړی شو (چې د قتال ذکر پکښې وي)؟. نو کله چې مضبوط (محکم) سورت نازل کړی شي او د قتال (جنګ) ذکر پکښې شوی وي، ته هغه کسان ګورې د کومو په زړونو کښې چې (د منافقت) مرض دی چې تاته د هغه چا د کتلو غوندې ګوري په کوم باندې چې د مرګ (سا ختلو) د کبله بې هوښي ورغلې وي. نو دوی ته هلاک (او حسرت) دی.

[۲۱] (منافقان وايي چې: زمونږ کار تاته) اطاعت او شرعي (معروفه) وینا کول دي (ستا په خلاف نه قول کوو او نه عمل). نو کله چې (آهل) کار کلک قصد وکړي (او د جهاد خبره فیصله کړی شي) نو که منافقانو الله ﷻ ته رښتیا وینا کړې وي (د عمل په میدان کښې یې اطاعت ته صورت ورکړی وي) نو دا (کار) به ورته بهتر وه (د رسوایۍ څخه بچ پاتې شوي وی).

[۲۲] نو (ای منافقانو!) که چرته تاسو اطاعت ته شا کړئ، ایا تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې به فسادونه وکړئ او (د خپلوانو سره به) خپلې خپلوۍ پرې کړئ؟ (هو، دغسې به وکړئ).

[۲۳] (ای پیغمبره!) دغه (منافقان) هغه کسان دي کوم چې الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي نو (په غوږونو) یې کاڼه کړي دي او (د زړه) سترګې یې ړندې کړې دي.

[۲۴] نو ایا منافقان (د) قرآن کریم (په ارشاداتو) کښې تدبر (غور) نه کوي یا (یې) په زړونو باندې خپل (معنوي) قلفونه پراته دي؟ (هو، د دوی په زړونو باندې د عدم تدبر د کبله مهرونه لګېدلي دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په تعقیب د منافقانو په خاصیتونو باندې څه نوره رڼا هم

اچولي شوي ده. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

اى پیغمبره! د منافقانو څه نور خاصیتونه هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه ترڅو هغوی د مخلصو مؤمنانو د صف څخه په ډاګه جدا وپېژندلی شي. هغه دا:

۱_ کومو کسانو چې ایمان راوړی دی او په دروغو یا رښتیاوو د "آمَنَّا" په کلمه خوله ښوروي د هغوی خاصیتونه دا دي:

الف: هغوی وسلوال جهاد ته ډېره لېوالتیا ښيي او وايي چې: اى کاش! چې په مونږ باندې جهاد فرض شوی وی ترڅو د کفارو په مقابل کښې جنګېدلي وی، څه وجه ده چې د جهاد د فرضیت سورت نه نازلېږي؟

ب: نو کله چې د وسلوال جهاد د فرضیت په هکله کوم سورت نازل کړی شي چې د جهاد فرضیت پکښې په صریحو ټکو ذکر شوی وي او د بهانو پلمو مخه پکښې په بشپړه توګه بنده کړی شوې وي، نو په دغه وخت کښې د "آمَنَّا" د کلمې ویونکي په لاندې دوه وو ډلو وېشلی کېږي:

ج: مخلص او حقیقي مؤمنان د خوشالۍ په حال کښې سمدستي په تجهیزاتو پیل کوي، ترڅو څرګنده کړي چې پخوا يې د جهاد غوښتنه په دروغو نه وه کړې.

د: خو بالمقابل منافقان او هغه کسان چې په زړونو کښې يې مرض دی هیښ پاتې کېږي او د ډېرې ورخطایۍ څخه يې سترګې په کولکونو اوړي را اوړي. او ته ـ اى پیغمبره! ـ داسې ګورې لکه چې د ځان ختکدن وي او سات ګړی ته يې روح قبض کېږي اما يې سترګې نه راپورته شوې وي.

لنډه دا چې: په دغه وخت کښې منافقان د مخلصو مؤمنانو د صف څخه په څرګنده توګه جدا کېږي او هر چا ته معلومېږي چې هغوی د وسلوال جهاد غوښتنې په دروغو سره کړې وې، نو هغوی ته دې هلاک وي چې خپل ځانونه يې په دنیا او آخرت کښې د خسران او تاوان سره مخامخ کړه.

۲_ اى پیغمبره! منافقان په خوله وايي چې زمونږ کار د پیغمبر اطاعت دی او وېناوې مو معروفي او شرعي وېناوې دي چې په غیر شرعي او ناجائزو خبرو باندې مونږ هیڅکله خوله نه ښوروو. خو د ذکرو شوو څرګندونو سره سره کله چې د جهاد خبره فیصله شي او پوره تصمیم پکښې ونیولی شي هغوی پکښې سستي کوي او په یوه او بله بهانه ترې خپل ځانونه په څنګوي بلکې نورو مجاهدینو ته هم پښو نه ټینګې ورا چوي چې جهاد مه کوئ او زمونږ سره په خپلو کورونو کښې پټ کېنئ.

نو که هغوی خپلو څرګندونو ته عملي بڼه ورکړې وی او د الله ﷻ سره يې خپلې وعدې او څرګندونې رښتیا کړې وی نو دا کار به ورته ډېر غوره وه، چې د دنیا او آخرت د رسوایۍ څخه به بېغ بچ شوي وی.

۳_ اى پیغمبره! هغوی د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووایه چې: اى منافقانو! که چېرته تاسو په یوه او بله بهانه د نبي کریم ﷺ ارشاداتو ته شا کړئ او خپل اظهارات په عمل کښې پیاده نه کړئ نو ایا تاسو نژدې یاست چې په دغه صورت کښې به په ځمکه کښې د پخوا په شان فساد وکړئ او د خپلو اقاربو سره به خپلوي او صله رحمي پرې کړئ؟

هوا ناسو به په داسې صورت کښې د دغو جنايتونو او د دغسې نورو جنايتونو مرتکب وګرځي او خپل اُخروي پوښتنې ته ورونه کړي.

۴ـ لیږدا چې منافقان هغه کسان دي چې الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او د حقائقو او اورېدلو څخه یې کاڼه کړ ګولي دي او هم یې د زړونو سترګې ړندې کړې دي په زړونو باندې یې ورته مهر وهلی دی؛ که نه نو د ایمان راوړلو دپاره دې کار هم کفایت کاوه چې د قرآن کریم په ارشاداتو کښې یې تدبر او غور کړی وی او د خپلو ځانونو د قناعت دپاره یې ترې کار اخستی وی.

۵ـ نو ایا منافقان په قرآن کریم کښې تدبر او تفکر نه کوي چې ایمان راوړي او که په زړونو باندې یې معنوي قلفونه پراته دي او مهرونه پرې لګېدلي دي؟ حقیقت دا دی چې هغوی د یو پلوه په قرآن کریم کښې تدبر او تفکر نه کوي او د بله پلوه یې په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، نو د داسې خلکو څخه د ایمان راوړلو تمه کول څه ګټه نه لري.

توضیحات

۱ـ ځینې مفسرین کرام وايي چې: په ﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ الآية- کښې هغه مضمون انځور شوی دی کوم چې په [النساء ۷۷] ایت کښې نزول موندلی دی[1]، خو مونږ ته دا دول تفسیر په زړه پورې نه برېښي او دا ځکه چې هلته د مؤمنانو هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې ورباندې په مکه معظمه کښې تېر شوی وه چې د مسلح جهاد اجازه دې راکړی شي، او په دې ایت کښې ـچې بحث پکښې روان دی ـ د هغوی هغه حال ته اشاره کېږي کوم چې ورباندې په مدینه منوره کښې تېرېده چې ای کاش! چې د جهاد په هکله قطعي حکم نازل شوی وی. د همدې کبله دلته د مضارع صیغه ﴿ وَيَقُولُ ﴾ نازله شوې ده او هلته د ماضي صیغې "قیل" نزول موندلی دی.

زمونږ په فکر ـوالله ﷻ اعلمـ په دې ایت کښې هغه مضمون نازل شوی دی کوم ته چې په [الأحزاب ۱۸، ۱۹] ایتونو کښې اشاره شوې ده، نو هیله ده چې د ښه وضاحت دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

اولی څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴾ کښې د "أَوْلَىٰ" د کلمې په ارتباط مفسرینو کرامو اوږده بحثونه لیکلي دي[2]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي. خو مونږ د لاندې بحثونو په ذکر باندې اکتفاء کوو.

الف. د "أَوْلَىٰ" کلمه د "وَلْيٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د قُرب او نژدېکت معنی ورکوي[3].

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۸
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۵۳، روح المعاني ج۲۶ ص۶۷؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۵۱
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۶۵۸

ب: كه څه هم دغه كلمه اصلاً د اسم تفضيل صيغه ده مگر په عربي كلام كښې د "زَجْر" او تهديد دپاره هم استعمالېږي چې د وَيْل او معنوي هلاک او حسرت معنى وركوي. په دې مقام كښې همدغه معنى مراده ده[١]، والله ﷻ اعلم.

ج: نو په همدې بنياد د "أَوْلَى" كلمه مبتدا ده او د متعلق په ملحوظ يې د "لَهُمْ" كلمه خبر ده. نو په وايي چې داسې نازل شوى دى: "وَيْلٌ لَهُمْ مِنْ صَنِيعِهِمُ الْمَذْكُور"، يعنې منافقانو ته د ذكرې شوې كړنلارې د كبله هلاک او حسرت دى[٢].

په همدې مضمون باندې په بل ايت كښې د يهودانو په هكله صراحت نازل شوى دى چې: ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَـٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَـٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:٧٩] يعنې نو يهودانو ته د دې كبله هلاكت دى چې په خپلو لاسونو سره كتاب ليكي او بيا وايي چې دا د الله ﷻ كتاب دى.

يو نَحوي تحليل

٣ــ مفسرينو كرامو د ﴿ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ ﴾ په اعراب كښې متعدد تحليلونه كړي دي، خو كوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښېدلى دى هغه دا دى چې: دغه كلمات د مقدرې مبتدا دپاره خبر واقع شوي دي چې مونږ ترې په "أَمْرُنَا" سره تعبير كولى شو، بيا دغه جمله د مقدر "يَقُولُونَ" دپاره مقولهٔ گڼلې كېږي، لكه چې داسې نازل شوى وي: "يَقُولُونَ أَمْرُنَا طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ".

يعنې اى پيغمبره! ستا په حضور كښې منافقان وايي چې زمونږ كار فقط ستا اطاعت او د شرعي معروفو خبرو كول دي (چې نه ستا بې اطاعتي كوو او نه غير شرعي خبرې كوو).

مونږ ځكه دغه تحليل غوره او بهتر وگڼه چې په بل ايت كښې همدغه مضمون دغو كلمو ته په ورته كلمو كښې نازل شوى دى چې: ﴿ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا۟ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ ٱلَّذِى تَقُولُ ﴾ [النساء:٨١] يعنې منافقان (ستا په حضور كښې) وايي چې: زمونږ كار ستا اطاعت دى، نو كله چې ستا د حضوره بهر ووځي نو يوه ډله يې د هغې خبرې څخه په غير (په خلاف) پټ مجلسونه كوي كومه چې ته وايې.

هېر مو نه شي

٤ــ په كار دي چې د ﴿ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ ﴾- الآية- په ارتباط لاندې مطالب هېر نه كړى شي:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:٢٤٦] ايت لاندې ليكلي دي چې دلته د "هَلْ" توری د تقريري استفهام دپاره دى او د ﴿ عَسَيْتُمْ ﴾ كلمه د "قَارَبْتُمْ" معنى ته متضمنه ده، چې د "تُمْ" كلمه يې اسم دى او ﴿ أَن تُفْسِدُوا۟ ﴾ الآية يې خبر دى.

---

(١) المحرر الوجيز ج١٥ ص٦٧؛ مفردات الراغب ص٥٧٢
(٢) تفسير ابي السعود ج٨ ص٩٨

ب: د ﴿ إِن تَوَلَّيْتُمْ ﴾ په تفسیر کښې مفسرین کرام په لاندې دوه وو ډلو باندې ویشلی شوي دي:

اول: دغه کلمه اصلاً د "وَلَايَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د واکدارۍ معنی ورکوي[١]. یعنې: ای "منافقانو! نو په کوم صورت کښې چې تاسو د پیغمبر ﷺ اطاعت ونه کړئ، په تاسو کښې به څه خیر پاتې شي، که بالفرض تاسو د خلکو د کارونو متولیان او واکداران هم وګرځئ څه خیر به ورته ونه رسوئ، بلکې په دې صورت کښې: ایا تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې فسادونه وکړئ او د خپلوانو سره به صله رحمي او خپلوي پالل (په بې رحمۍ سره) پرې کړئ؟ (هو! همداسې به وکړئ).

دوهم: چې د ﴿ تَوَلَّيْتُمْ ﴾ کلمه د "اَعْرَضْتُمْ" معنی ورکوي[٢]. یعنې: ای منافقانو! نو که چرته تاسو د نبي کريم ﷺ د اطاعت څخه اعراض وکړئ او د جهاد فرضیت د پښو لاندې کړئ، ایا (په دغه صورت کښې) تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې فسادونه وکړئ او د اقاربو سره خپلوي او خواخوږي پرېکړئ؟ (هو! تاسو به همداسې وکړئ او خپلو پخوانیو جنایتونو ته به بېرته وروګرځئ).

یا په بل عبارت: تاسو غواړئ چې خپلې بې بندو بارۍ ته بېرته ورتاو شئ.

ج: ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري او د بدلیت په لحاظ دواړه هم اراده کېدلی شي مګر د مقام په ملحوظ دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي.

د: که څه هم د ﴿ وَتُقَطِّعُوٓا۟ أَرْحَامَكُمْ ﴾ جملې مضمون د ﴿ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ جملې په مضمون کښې شامل دی، خو د دې کېله ورباندې صراحت وکړی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې په هغه وخت کښې د صله رحمي پرېکول عادي کار وه حتی چې ځینو خلکو به خپلې لورګانې ژوندۍ ښخولې.

ه: په احادیثو کښې هم د صله رحمۍ په باب زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو کرامو یې یوه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[٣]، خو مونږ د کتاب د اوږدېدلو د ډاره د نبي کريم ﷺ د لاندې احادیثو په ذکر باندې د مثال په توګه اکتفاء کوو:

اول: «تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَثَرِ»[٤] یعنې د خپلو نسبونو څخه هومره زده کړئ چې خپله خپلوي ورباندې پالئ (صله رحمي پرې کوئ)، ځکه چې صله رحمي په اهل (خپلوانو) کښې د محبت سبب دی او په مال کښې د ډېروالي سبب دی (او بالآخره) په عمر کښې د وروستوالي (اوږدوالي) سبب دی.

دوهم: «أَسْرَعُ الْخَيْرِ ثَوَابًا الْبِرُّ وَصِلَةُ الرَّحِمِ وَأَسْرَعُ الشَّرِّ عُقُوبَةً الْبَغْيُ وَقَطِيعَةُ الرَّحِمِ»[٥] یعنې د خیریه کارونو د جملې څخه د اجر او ثواب د حیثه نېکي کول او خپلوي پالل ډېر چوست دي (الله ﷻ ورباندې په دنیا کښې هم اجر او ثواب مرتبوي) او د شر په کارونو کښې د عقوبت (سزا) د حیثه

---

(١) روح المعاني ج٢٦ ص٦٨
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص١٨٣؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص١٨٣
(٣) الدر المنثور ج٧ ص۴٩٧
(۴) جامع الترمذي ج٢ ص١٩
(٥) سنن ابن ماجه ص٣١٠

بغاوت او صله رحمي پرېکول د هر چوست دي (الله ﷻ ورباندې جنايتکار ته د اُخروي سزا څخه ورانديې په دنيا کښې هم سزا ورکوي)

قُفل څه معنی؟

۵_ په ﴿ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴾ کښې د "أَقْفَال" کلمه د "قُفْل" _لکه "شُغْل"_ جمعه ده، "قُفْل" هغه شي ته وايي په کوم سره چې د دروازې ورونه کلک تړلی کېږي چې په پښتو کښې ورته "قُلف" يا "تالا" ويل کېږي. په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ قُلُوبٍ ﴾ ضمير ته مضافه ده، نو دلته د دروازو قلفونه مطلب نه دي بلکې هغه قلفونه مطلب دي کوم چې په زړونو پورې اختصاص لري او په "ختم"، "طَبْع" او نورو کلماتو سره ترې تعبير کېږي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ايت شريف کښې اولنۍ جمله د دوهمې جملې دپاره د سببيت حيثيت لري. يعني منافقانو په زړونو باندې د دې کبله مهر لګولی شوی دی او په حق باندې د پوهېدلو څخه قلف کړی شوي دي چې دوی د قرآن کريم ارشادات د زړه په غوږونو باندې نه اوري او په دقت سره پکښې سوچ او تفکر نه کوي.

عين مضمون ته لړ ورانديې په [محمد: ۱۶] ايت کښې هم اشاره شوې ده.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرْتَدُّوا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَى ٱلشَّيْطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ كَرِهُوا۟ مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ ٱلْأَمْرِ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَٰرَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱتَّبَعُوا۟ مَآ أَسْخَطَ ٱللَّهَ وَكَرِهُوا۟ رِضْوَٰنَهُۥ فَأَحْبَطَ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٢٨﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ ﴾

[۲۵] يقيناً کوم کسان چې (د اسلام څخه) بېرته په خپلو شاګانو باندې ګرځېدلي دي (البته) د هغه څخه وروسته چې سمه لاره ورته ښکاره شوې ده.

هغوی ته شيطان (بېرته ګرځېدل) ښايسته کړي دي (او ګمراه کړي يې دي) او هم يې ورته د ګمراه کولو په زمانو کښې) اوږدوالی کړی دی (چې ارتداد پرېنږدي).

[۲۶] دغه (ارتداد) په دې سبب چې يقيناً مرتدان هغو کسانو ته وايي کوم چې هغه شی نه خوښوي چې الله ﷻ نازل کړی دی چې: د هر ژر به مونږ په ځينو کارونو کښې ستاسو اطاعت وکړو

(ستاسو ملګرتیا به غوره کړو)؛ حال دا چې الله ﷻ یې په پټو مشورو (او رازونو باندې) پوهېږي.

[۲۷] نو د مرتدانو به په هغه وخت کښې څه حال وي چې کله پرښتې د هغوی ارواګانې په داسې شان سره اخلي چې په مخونو او شاګانو باندې یې وهي؟!

[۲۸] دغه (په شدت سره د ارواګانو قبض) په دې سبب دی چې یقینًا مرتدان د هغه شي پیروي کوي کوم چې الله ﷻ (ورته) په غضب کوي، او (هم په دې سبب چې) هغوی د الله ﷻ رضامندي نه خوښوي (چې بدکارونه کوي) نو الله ﷻ یې (نېک) اعمال ضائع (بې اجره) کړه.

[۲۹] ایا هغه کسان ګومان کوي د کومو په زړونو کښې چې مرض (نفاق) دی چې هیڅکله به الله ﷻ د هغوی عداوت (او د اسلام سره دښمني) څرګنده نه کړي (او پټه به یې پرېږدي)؟.

[۳۰] او (ای پیغمبره!) که زمونږ اراده وشي نو مونږ به هرو مرو تاته منافقان دروښیو، نو ته به یې په نښو سره وپېژنې، او سوګند دی چې ته به هرومرو ضرور هغوی د خبرو کولو په طرز (طریقه) کښې وپېژنې. او الله ﷻ (د منافقانو په شمول) ستاسو په عملونو باندې پوهېږي.

[۳۱] او هرو مرو ضرور به مونږ تاسو امتحان کړو ترڅو مونږ ستاسو د جملې څخه په مجاهدینو او صابرینو باندې (په شهودي پوهې سره) پوه شو، او (هم ترڅو) مونږ (د ایمان د خبر څخه علاوه) ستاسو نور خبرونه هم امتحان کړو (چې رښتیا وایاست او که لاپې کوئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په تعقیب د منافقانو د منافقت په خوښولو باندې رڼا اچولې شوې ده او څه تهدید یې پکښې نازل شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هغې وجې څه بیان قرائت کړه د کومې په سبب چې منافقانو منافقت غوره کړی دی او بېرته کفر ته اووښتي دي. هغه دا چې:

۱ـ یقینًا کومو کسانو چې ایمان راوړی دی او سمه لاره ورته ښه پوره روښانه شوې ده خو د دې سره-سره بېرته کفر ته وراووښتي دي او مرتد شوي دي، د هغوی د دې کار وجه دا ده چې:

الف: شیطان ورته کفري لاره ښایسته کړې او اسانه کړې ده، نو د اسلام څخه ورته کفر غوره برېښي چې هغوی (کفار) حق په جانب دي او په سمه لاره باندې روان دي.

ب: همدارنګه د هغوی غولوني ته شیطان اوږده زمانه ادامه ورکړې ده او لا لګیا دی ادامه ورکوي چې په همدغې کفري عقیدې باندې د مرګ تر وخته پورې باقي پاتې شي.

۲ـ هغوی ته ځکه کفر غوره برېښېدلی دی چې د کفارو سره د مؤمنانو په مقابل کښې مینه او محبت لري حتی هغو کسانو ته جاسوسي کوي کوم چې قرآن کریم نه خوښوي او په مَا اَنزَلَ الله باندې په غُصه دي. هغوی څرګندو کفارو ته وایي چې: «بر ژر به مونږ په ځینو کارونو کښې عمومًا او په جهادي کارونو کښې خصوصاً ستاسو اطاعت وکړو او ستاسو په ګټه به اجراءات وکړو.

حال دا چې الله ﷻ د منافقانو په شمول د ټولو خلکو په اسرارو او پټو رازونو باندې پوهېږي او حتی په هغو خبرو باندې هم پوهېږي کومې چې د چا په زړه کښې ګرځي راګرځي.

۳_ نو د کفارو به څه حال وي کله چې هغوی ته د ارواګانو د قبض دپاره پرښتې ورشي او ارواګانې يې په داسې حال کښې قبض کړي چې مخونو ته يې وهل ورکوي چې ولې مو د اسلام څخه مخونه واړول، او شاګانو ته يې هم وهل ورکړي چې ولې مو د پيغمبر ﷺ ارشاداتو ته شا کړې وه او خپل خانونه مو وربانديې راندہ کانه اچولي وه؟.

۴_ ای پيغمبره! څکه به پرښتې هغوی ته وهل ورکوي چې:

الف: هغوی د هغه شي پيروي کړې ده کوم چې الله ﷻ په غضب کوي، نو خپلو خانونو ته يې الله ﷻ په غضب کړی دی.

ب: او هم هغوی د الله ﷻ رضامندي نه ده خوښه کړې او ټول زيار او کوښښ يې د شيطان او کفارو د رضامندۍ په حاصلولو کښې تېر کړی دی، نو څکه يې الله ﷻ هغه عملونه ضائع کړه کوم يې چې د منافقت په لباس کښې ترسره کړي وه، لکه لمونځ او نور.

۵_ ايا هغه کسان ګومان کوي د کومو په زړونو کښې چې د منافقت مرض دی چې الله ﷻ به يې رسوا نه کړي او هغه کينه او عداوت به يې په ډاګه نه کړي کوم چې هغوی په زړونو کښې د مؤمنانو په هکله پټ ساتلی دی؟ دغسې به الله ﷻ هيڅکله ونه کړي لکه چې د هغوی خيال دی بلکې:

الف: ای پيغمبره! که زمونږ اراده وشي نو مونږ به تاته منافقان په نښو سره دروښيو نو هرومرو به يې ته په نښو سره وپېژنې، او يا به يې په اشخاصو سره دروپېژنو نو چې ته به يې ښه پوره وپېژنې چې فلانکی او فلانکی منافقان دي، خو تر اوسه پورې دغه کار ته زمونږ اراده نه ده شوې.

ب: هو! زمونږ د ښودانې څخه وړاندې هم ته منافقان پېژاندلی شې چې د خبرو طرز او لهجې ته يې متوجه شې، نو په دغه صورت کښې به هم ته هغوی وپېژنې چې دغه منافق دی او هغه منافق دی.

ج: الله ﷻ ستاسو د ټولو (منافقان ياست او که مخلص مؤمنان) په اعمالو باندې ښه پوهېږي چې تاسو يې په کوم غرض اجراء کوئ، نو هر چاته به موافقه سزا يا جزا ورکړي.

۶_ ای د آمنًا ويونکو! هرومرو او ضرور به مونږ تاسو په داسې ډول د امتحان لاندې ونيسو:

الف: په تاسو به جهاد فرض کړو ترڅو مونږ خپل خان ته په شهودي علم سره معلومه کړو چې ستاسو د جملې څخه واقعي مجاهدين څوک څوک دي او څومره-څومره اندازه ايماني اخلاص لري؟

ب: تاسو به د مشقتونو په نزول سره هم د امتحان لاندې ونيسو ترڅو په خپل شهودي علم سره صابران او بې صبران خپل خان ته معلوم کړو، چې ستاسو د جملې څخه څوک په ايمان باندې ډېر کلک دي او په همدې هکله څومره مشکلات په اوږو اخلي؟

ج: همدارنګه ترڅو مونږ د جهاد په فرضيت او د مشقاتو په نزول سره (د ايمان په امتحان باندې علاوه) ستاسو نور اخبارات هم امتحان کړو چې تاسو په خپلو اخباراتو کښې رښتيني ياست او که محض د خولې لاپې شاپې کوئ؟.

توضيحات

۱_ ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرْتَدُّوا۟﴾ الآية- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ ٱلشَّيْطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ سَوَّلَ ﴾ کلمه د "تَسْوِيْل" ـ لکه "تَكْرِيْم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يوسف:۱۸] ايت لاندې ليکلي دي چې "تَسْوِيْل" د "تَزْيِين" معنی ورکوي. خو په دې مقام کښې وربانديې وراضافه کوو چې که ذکره شوې کلمه نفس ته منسوبه شي نو "تَزْيِين" ترې مراد ېږي او که شيطان ته نسبت شي لکه چې په دې مقام کښې ورته نسبت شوې ده نو په "إِغْوَاء" ګمراه کولو بانديې هم دلالت کوي[1].

ب: په ﴿ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴾ کښې د "أَمْلَىٰ" کلمه اصلاً د "مَلَاوَة" ـ لکه "شَرَاقَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده.

او د [مريم:۴۶] ايت لاندې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ ليکلي شوي دي چې د "مَلَاوَة" څخه د زمانې اوږدوالی اراده کېږي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: مرتدانو ته شيطان کفري لاره ښايسته کړې ده او د سمې لارې څخه يې اړولي دي، او د زمانې په اوږدو کښې د هغوی ګمراه کولو ته ادامه ورکوي چې د ارتداد څخه پښېمانه نه شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ ٱلْأَمْرِ ﴾ کښې د ﴿ بَعْضِ ٱلْأَمْرِ ﴾ څخه کوم ځيني کارونه مراد دي، يا په بل عبارت: هغه ځينې کارونه کوم کوم دي چې منافقانو به يې کفارو ته په پټه وعده ورکوله؟

مونږ وايو چې: د دغو کارونو څخه په ځينو بانديې په بل ايت کښې رڼا اچولې شوې ده چې: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نَافَقُوا۟ يَقُولُونَ لِإِخْوَٰنِهِمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ ﴾ [الحشر:۱۱] يعنې ايا ته هغو کسانو ته نه ګورې کومو چې منافقت غوره کړی دی چې د اهل الکتابو څخه خپلو هغو کفري ورونو ته وايي کومو چې (څرګند) کفر غوره کړی دی چې: که چرته تاسو (د خپل وطن څخه) ووېستلی شئ نو هرومرو به مونږ درسره يو ځای ووځو، او مونږ به هيڅکله ستاسو (د ضرر) په هکله د هيچا اطاعت ونه کړو، او که تاسو (د مسلمانانو د پلوه) وژل کېدلی نو هرومرو به مونږ ستاسو مرسته وکړو (او ستاسو په ګټه به د هغوی سره وجنګېږو).

اضغان څه معنی؟

۳ـ په ﴿ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴾ کښې د "اضغان" کلمه د "ضَغْن" ـ لکه "ضَرْب" ـ جمعه ده چې د کينې او عداوت معنی ورکوي[2] او جمعيت يې د مضاف اليه "هُمْ" په اعتبار سره صورت نيولی

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۶۵۱

(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۵۵ ؛ مفردات الراغب ص۳۰۶

دی چې د متعددو منافقانو څخه کنایه دی. یعني ایا د منافقانو ګومان دی چې هیڅکله به الله ﷻ د هغوی عداوتونه او کینې څرګندې نه کړي او په زړونو کښې به یې ورته پټې پرېږدي؟.

دغه کلمه (أضغان) په راتلونکي [محمد:۳۷] ایت کښې هم راروانه ده او هلته هم د عداوتونو معنی ورکوي.

څو نکات

۴_ په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ ﴾ الآیتین- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۹] ایت لاندې لیکلي دي چې منافقت په مدینه منوره کښې وده وکړه، چې ځینو خلکو د تمې یا د ډار له کبله په طیبه کلمه باندې تلفظ وکړ او په زړونو کښې سوچه کفار وه او کفر پکښې ځای نیولی وه.

ب: الله ﷻ تر څه وخته پورې د منافقانو په منافقت پرده اچولې وه او د رسوایۍ څخه یې بچ ساتلي وه، ترڅو هغوی ته موقع په لاس ورشي چې د خالص ایمان خاوندان وګرځي.

ج: حتی چې تر یو وخته پورې الله ﷻ په نامه ونه ښودل چې هغه منافق دی او دغه منافق دی، همدې مطلب ته په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ ﴾ سره اشاره شوې ده، یعنې که زمونږ اراده وشي نو تاته به منافقان درولید کړو (او په بېل‌بېل نفر به دې پوه کړو).

د: خو په عین وخت کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته هغوی په نښو او علامو سره وروښودل چې په خپل فراست سره یې پېژاندل[۱]، چې په دې مقام کښې ورته په ﴿ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ ﴾ سره اشاره شوې ده، یعنې نو هرومرو به یې ته په نښو سره وپېژنې.

هـ: د خبرو په طرز او أسلوب سره هم نبي کریم ﷺ ته منافقان ورپېژاندلي شوي وه، چې په ﴿ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ جملې سره ورته اشاره شوې ده او دا خکه چې د "لَحْن" کلمه د خبرو کولو أسلوب او طرز او طریقې ته وضعه شوې ده، چې متکلم خپل اصلي مطلب په لفافه کښې (په ناڅرګنده توګه) بیان کړي[۲]. یعنې او هرومرو ضرور به ته د خبرو کولو په طرز او طریقه کښې هم منافقان وپېژنې.

د ﴿ لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ دپاره په یوه اوږده حدیث کښې د محمد بن مسلمه ﷺ کلام مثال ګرځېدلی شي چې کله یې ورباندې کعب بن الأشرف یهودي (د اسلام ډېر کلک دښمن د نبي کریم ﷺ په اجازه) مخاطب کړ چې: «وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّانَا وَإِنِّي قَدْ أَتَيْتُكَ أَسْتَسْلِفُكَ»[۳] یعنې یقیناً دغه سړی (محمد ﷺ) مونږ ستومانه کړي یاستو او یقیناً زه تاته راغلی یم چې څه قرض راکړې. نوموړي صحابي ﷺ د خپل کلام حقیقي مضمون نه اراده کاوه بلکې په همدې بهانه ذکر شوي یهودي ته ورنژدې شو او ویې واژه.

---

(۱) د "فراست" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الحجر:۷۵] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده.
(۲) مفردات الراغب ص۴۶۹
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۵۷۶

و: د دې ډول پېژاندنې ډېرو مثالونو ته په "الأحزاب" سورت کښې او خاصتاً په "التوبة" سورت کښې اشاره شوې ده، د همدې کبله د "التوبة" سورت ته د "الْفَاضِحَة" لقب ورکړی شوی دی چې د شرموونکي او رسواکوونکي معنې ورکوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّى وَلَا تَفْتِنِّىٓ ﴾ [التوبة:۴۹] يعنې او د منافقانو څخه هغه څوک هم دی کوم چې (تا مخاطب ګرځوي او درته) وايي چې: ای پیغمبره! ماته اجازه راکړه (چې د تبوک غزا ته لاړ نه شم او) فتنه کښې مې مه اچوه[۱].

دوهم: ﴿ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴾ [الأحزاب:۱۳] يعنې او د منافقانو څخه يوه لويه ډله د پیغمبر ﷺ څخه اجازه غواړي، وايي چې يقيناً زمونږ کورونه په خطرناکو ځايونو کښې واقع دي، حال دا چې کورونه يې په خطرناکو ځايونو کښې واقع نه دي (بلکې) دوی اراده نه لري مګر (د خندق د غزا څخه) د تېښتېدلو.

ز: الله ﷻ د جهاد په فرضيت سره هم خپل پیغمبر ﷺ ته د منافقانو منافقت څرګند کړ، چې په ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، او يو مثال يې لږ وړاندې په [محمد: ۲۰] ايت کښې تېر شو.

ح: څه وخت وروسته الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته د هغوی اشخاص هم وروښودل چې هغه او دغه منافقان دي، خو تر دغه وخته پورې يې عامو خلکو ته نه وه په ډاګه کړي، يوازې حذيفه ﷺ يې ورباندې خبر کړی وه چې د يوه راز په توګه يې د خپل ځان سره وساتي، د همدې کبله دغه صحابي ﷺ ته د "صَاحِبُ السِّرِّ" لقب ورکړی شوی دی[۲] چې د نبي کريم ﷺ رازدار وه.

ط: بالآخره، الله ﷻ د منافقانو څخه پرده پورته کړه او ټولو صحابه وو کرامو ﷺ ته يې په ډاګه وګرځول آن تردې چې نبي کريم ﷺ په يوه مجلس کښې په شپږ دېرشو تنو باندې غږ وکړ چې: «قُمْ يَا فُلَانُ! قُمْ يَا فُلَانُ! قُمْ يَا فُلَانُ!»[۳] ودرېږه ای فلانکيه!، ودرېږه ای فلانکيه!، ودرېږه ای فلانکيه!، او ټول يې د خپل مجلس څخه وشړل چې تاسو منافقان ياست.

او آن تردې چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته ارشاد نازل کړ چې: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ﴾ [التوبة:۸۴] يعنې ای پیغمبره! د منافقانو په يو کس باندې هم چې مړ شي هېڅکله د جنازې لمونځ مه اداء کوه او مه يې په قبر باندې ودرېږه.

ي: په ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ﴾ کښې د ﴿ نَعْلَمَ ﴾ کلمې غوندې بله کلمه ﴿ لِنَعْلَمَ ﴾ د [البقرة:۱۴۳] ايت لاندې ښه پوره تشريح شوې ده او د اعتراض مخه پکښې نيولی شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې په بيا تشريح کولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

---

(۱) د دې مثال د ښه وضاحت دپاره بايد هملته د [التوبة:۴۹] ايت ته مراجعه وکړه شي
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۱
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۷

یا: په ﴿ وَنَبْلُوَا أَخْبَارَكُمْ ﴾ کښې د "نبلو" کلمه په ﴿ نَعْلَمَ ﴾ عطفه ده، او د ﴿ أَخْبَارَكُمْ ﴾ څخه د منافقانو د "آمنّا" ویلو څخه په غیر نور اخبارات او څرګندونې مطلبې دي.

یعنې ترڅو مونږ د جهاد په فرضیت سره او د مشقاتو په نزول سره (ای منافقانو!) ستاسو نور اخبارات هم امتحان کړو چې څرګندونې مو رښتیانې دي او که محض لاپې شاپې کوئ.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَشَآقُّوا۟ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَىٰ لَن يَضُرُّوا۟ ٱللَّهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَـٰلَهُمْ ﴿٣٢﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا۟ وَيُخْرِجْ أَضْغَـٰنَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَـٰٓأَنتُمْ هَـٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ ۖ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ وَٱللَّهُ ٱلْغَنِىُّ وَأَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ ۚ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا۟ أَمْثَـٰلَكُم ﴿٣٨﴾ ﴾

[٣٢] یقینًا هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې (نور خلک) اړوي، او هم د پیغمبر ﷺ څخه د هغه څخه وروسته مخالفت کوي چې سمه لاره ورته ښکاره شوې (څرګنده شوې) ده، دوی به هیڅکله الله ﷻ ته د هیڅ شي ضرر ونه رسوي، او ژر به یې الله ﷻ عملونه ضائع کړي (چې نه به یې نیکي په درد وخوري او نه به یې د اسلام ضد پلانونه نتیجه ورکړي).

[٣٣] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د الله ﷻ اطاعت وکړئ او (هم) د پیغمبر اطاعت وکړئ او خپل عملونه (په کفر او ارتداد سره) مه باطلوئ.

[٣٤] یقینًا هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې څخه (خلک) اړوي (او بیا په داسې حال کښې مړه شي چې کفار وي، نو هیڅکله به ورته الله ﷻ مغفرت ونه کړي.

[٣٥] نو (ای مؤمنانو!) تاسو سستي مه کوئ او (د بې همتی د کبله کفار) روغې ته مه بلئ حال دا چې تاسو (په هغوی باندې) اوچت (غالب) یاست او الله ﷻ ستاسو (ملګری) دی، او هیڅکله به الله ﷻ تاسو د خپلو عملونو څخه بوازې نه کړي (چې ضائع یې وګرځوي).

[۳۶] بې شکه نړدې (او حقیر) ژوند لوبې او مشغولتیا ده (البته کله چې ورسره آخرت په نظر کښې نه وي).
او (ای مؤمنانو!) که چرته تاسو (په صحیحو معناوو کښې) ایمان ته ادامه ورکړئ او تقوی خپله کړئ نو الله ﷻ به تاسو ته ستاسو اجرونه پوره درکړي او مالونه به مو درڅخه ونه غواړي (چې کوم مخلوق ته روزي ورکړئ).
[۳۷] او که (بالفرض المحال) الله ﷻ درڅخه مالونه وغواړي بیا په غوښتلو باندې ټینګار وکړي نو تاسو به بخل (شومتیا) وکړئ او الله ﷻ به (په همدې سبب) ستاسو کینې (او عداوتونه) راوباسي (د اسلام ناخوښي به څرګنده کړئ).
[۳۸] اګاه اوسئ! تاسو چې یاست ای دغو کسانو (چې وړاندې مو خاصیت بیان شو د الله ﷻ د پلوه) دېته بلل کېږئ چې د الله ﷻ په لار کښې (څه مال) نفقه کړئ، نو ستاسو د جملې څخه هغه څوک هم دي چې (په دغه انفاق کښې) شومتیا غوره کوي.
او هرڅوک چې شومتیا غوره کړي نو یقیناً هغه د خپل ځان څخه (په اجرونو کښې) شومتیا غوره کړه (چې ضرر یې خاص همده ﷻ ته راجع دی او بس).
او الله ﷻ همدی بې پروا دی او تاسو فقیران (او محتاجان) یاست.
او (ای مؤمنانو!) که تاسو (ایمان او تقوی ته) شا کړئ نو الله ﷻ به (ستاسو) په بدل کښې ستاسو څخه په غیر بل قوم راولي چې بیا به هغوی ستاسو غوندې (بې همته او بخیلان) نه وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د منافقانو په حالاتو باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د منافقانو په باب څه نور مطالب هم قرائت کړه:
۱ـ کومو منافقانو ته چې سمه لاره څرګنده شوې ده او ښه پوره ورته واضحه ګرځېدلې ده خو د دې څخه وروسته هم د لاندې خاصیتونو درلونکي دي:
الف: چې کفر یې غوره کړی دی او د اسلام څخه کفر ته بېرته وراوښتي دي.
ب: چې مؤمنان د الله ﷻ د لارې څخه اړوي او غواړي چې د خپلو ځانونو غوندې یې مرتدان وګرځوي (همدې کار ته دعوت چلوي).
ج: چې د پیغمبر ﷺ سره دښمني کوي او په مقابل طرف کښې ورته ولاړ وي.
دغه کسان فقط خپلو ځانونو ته ضرر رسوي او الله ﷻ ته به هیڅکله د هیڅ شي ضرر ونه شي رسولی، نو الله ﷻ به یې نېک اعمال ضائع کړي او پلانونه به یې شنډ کړي چې مطلوبه نتیجه به ورباندې مرتبه نه شي.
۲ـ نو په همدې بنیاد ای مؤمنانو! تاسو د ارتداد څخه خپل ځانونه وساتئ او په لاندې ارشاداتو عمل وکړئ:

الف: تاسو خاص د الله ﷻ اطاعت ته ادامه ورکړئ او هم د پیغمبر ﷺ په اطاعت باندې ګلک ودرېږئ، د شیطان اطاعت مه کوئ او پیروي ته یې شا کړئ.

ب: تاسو د خپلو اعمالو حفاظت وکړئ او په مرتد کېدلو او نورو شیانو سره یې مه باطلوئ چې مطلوبه نتیجه ورباندې مرتبه نه شي. یا په بل عبارت: تاسو د ارتداد په شمول د رياکارۍ او ګناهونو څخه اجتناب وکړئ.

۳ـ ای مؤمنانو! که ستاسو څخه څوک په ذکر شوي مرض اخته شوي وي او مرتد شوي وي نو هغه دې ببرته اسلام ته راواوړي او په خپله تګلاره باندې دې بیا نظر وکړي، هسې نه چې په همدغه کفري حال باندې مړ او د سختو ستونزو سره مخامخ شي.

او دا څکه چې: کومو کسانو چې کفر غوره کړی وي او د الله ﷻ د لارې څخه یې د مؤمنانو د اړولو هڅې کړې وي (کفر ته یې دعوت چلولی وي) او بیا په داسې حال کښې مړه شي چې د ذکر شوي خاصیت درلودونکي وي، نو الله ﷻ به ورته هیڅکله مغفرت ونه کړي او د کفر څخه به ورتېر نه شي چې توبه یې قبوله کړي. یا په بل عبارت: د توبې د قبول ځای همدغه نړدې دنیاوي ژوند دی په آخرت کښې بیا توبه نه قبلېږي.

۴ـ نو ای مؤمنانو! د ذکرو شوو بیاناتو په پام کښې نیولو سره تاسو د کفارو او منافقانو سره په جهاد کښې سستي مه کوئ او د سستۍ او بې همتۍ د کبله هغوی ته د روغې جوړې وړاندیز مه کوئ، چې دغه وړاندیز ته فقط د بې همتۍ د کبله صورت ورکړئ او کوم اصلاحي اجتماعي هدف مو پکښې مرموز نه وي. او دا څکه چې:

الف: تاسو په هغوی باندې هسک او لوړ یاست، نو مناسبه نه ده چې په ذکر شوي وړاندیز سره خپل ځانونه ښکته وغورزوئ او په ذلت کښې قرار ولرئ.

ب: الله ﷻ ستاسو ملګری دی، تاسو کمزوري نه یاست، نو تاسو مه بې زړه کېږئ.

ج: او هیڅکله به الله ﷻ په جهاد کښې ستاسو عملونه او زیار ویستنې ضایعې نه کړي چې نتیجه ورباندې مرتبه نه کړي او تاسو ورباندې مطلب ته ورنه رسېږئ.

د: په تاسو باندې دې د نړدې ژوند محبت باعث نه شي چې جهاد ته شا کړئ او روغې جوړې ته لاس واچوئ. او دا څکه چې یقیناً پرته د أخروي ملحوظه دغه ستاسو نړدې او حقیر ژوند نه دی مګر د دوه وو شیانو مجموعه ده. هغه دا:

اول: دا ژوند د ماشومانو د لوبو حیثیت لري او ډېر ژر د فنا سره مخامخ کېږي.

دوهم: دا ژوند د ابدي أخروي ژوند څخه مشغولوونکی او په غفلت کښې اچوونکی دی.

۵ـ ای مؤمنانو! که چرته تاسو خپل ایمان ته په رښتیانیو معناوو کښې ادامه ورکړئ او تقوی او پرهېزګاري وکړئ نو الله ﷻ به تاسو ته ستاسو ثوابونه پوره درکړي او هم به درڅخه مالونه ونه غواړي چې خپلو ځانونو یا نورو مخلوقاتو ته روزي ورکړئ، بلکې په وړیا توګه به تاسو ته اجرونه دربېرزو کړي.

۶_ که بالفرض المحال الله ﷻ ستاسو څخه مالونه وغواړي او په همدې باندې ټینګار وکړي چې ملځ ژر شئ کوم مخلوق ته روزي ورکړئ، نو تاسو به ضرور شومتیا وکړئ او د مال ورکړې ته به حاضر نه شئ: په دې باندې علاوه، په دغه صورت کښې به الله ﷻ ستاسو عداوت څرګند کړي. یا په بل عبارت: ستاسو په زړونو کښې به د مالونو په ورکړه باندې ناخوښي پیدا شي او دغه ناخوښي به پټه ونه شئ ساتلی بلکې هر څوک به پرې پوه شي.

خو الله ﷻ په تاسو باندې ډېر زيات مهربان دی او په ديني کارونو کښې مو د دومره دروند امتحان سره نه مخامخ کوي چې تاسو پکښې ټول ناکامان وګرځي الا من شاء الله.

۷_ ای مؤمنانو! اګاه اوسئ چې تاسو بل څوک نه یاست بلکې هغه خلک یاست چې وړاندې مو څه خاصیتونو ته اشاره وشوه، هغه دا چې: تاسو په سخت امتحان کښې نه شئ کامیابېدلی او الله ﷻ مو د خپلې مهربانۍ د کبله د دروند امتحان سره نه مخامخ کوي. نو تاسو د دغه نعمت شکریه وکړئ او په سپک امتحان کښې خپل ځانونه مه ناکاموئ چې په تعمیل کښې یې سستي وکړئ. د مثال په توګه:

۸_ تاسو د الله ﷻ د پلوه دېته بلل کېږئ چې په جهاد کښې په ځاني قربانۍ باندې علاوه څه مالي قربانۍ ته هم خپل ځانونه چمتو کړي او خپل څه مالونه د الله ﷻ په لار کښې ولګوئ. مګر په تاسو کښې داسې خلک شته چې په دغه خفیف امتحان کښې هم د ناکامۍ سره مخامخ کېږي او د لږ مال په انفاق کښې هم شومتیا غوره کوي، خو تاسو پوه شئ چې:

الف: هرڅوک چې د لږ مال په خرڅولو کښې هم شومتیا غوره کړي نو هغه په حقیقت کښې د خپل ځان په ضرر باندې شومتیا غوره کړه او خپل ځان یې د اجرونو څخه بې برخې کړ.

ب: الله ﷻ ستاسو څخه لا څه چې د خپلو ټولو مخلوقاتو څخه بې پروا دی او هیچا ته څه اړتیا او احتیاج نه لري، خو بالمقابل ستاسو په شمول ټول مخلوقات همده ﷻ ته اړ او محتاج دي.

۹_ ای مؤمنانو! الله ﷻ په تاسو باندې ډېره زیاته مهرباني نازله کړې ده چې تاسو یې په جهاد باندې مکلف ګرځولي یاست او په همدې هکله یې د څه مالي انفاق په امتحان کښې واقع کړي یاست. او که تاسو دغو خفیفو ارشاداتو ته شا کړئ نو الله ﷻ دا هم کولی شي چې د ځمکې مخ ستاسو څخه خالي کړي او ستاسو په عوض یې په بل قوم باندې ډک (اباد) کړي، او همدغه بل قوم په مالي او ځاني جهاد باندې مکلف وګرځوي، چې هغوی به بیا ستاسو غوندې نه وي او ارشاداتو ته به خپلې شاګانې نه اړوي او سستي به پکښې نه کوي.

لنډه دا چې په دې صورت کښې به تاسو د اجرونو څخه محروم وګرځئ او ستاسو په عوض به بل عوضي قوم د لوړو مراتبو خاوندان جوړ شي او فضیلتونه به یې په برخه شي.

25

توضیحات

۱_ په ﴿وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾ کښې د "لا تُبطِلوا" کلمه اصلاً د "بُطلان" _لکه "غُفران"_ څخه اشتقاقه

شوي ده، "بُطْلان" دې ته وايي چې کوم شی د ضائع کېدلو او تاوان موندلو د حيثه د منځه لاړ شي[١].
يعني ای مؤمنانو! تاسو خپل نېک اعمال په ضائع کېدلو او تاوان موندلو سره د منځه مه وړئ.

٢ـ پاتې شوه دا خبره چې په کوم شي باندې نېک اعمال د منځه ځي او د عامل په درد نه خوري، نو د دغه شي په تعين کښې علماوو کرامو ګڼ اقوال کړي دي[٢]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: هر نېک عمل په ارتداد او نفاق خپلولو سره باطلېږي. لکه چې په وړاندې متصل ايت [محمد: ٣٢] کښې وړباندې صراحت شوی دی.

ب: په احسان اېښودلو او اذيت رسولو سره نېک اعمال (لکه صدقات) باطلېږي.

ج: همدارنګه په رياکارۍ سره هم د نيکو اعمالو مقبوليت اوبه وړي.

همدغو دواړو ډولونو ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَـٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ كَٱلَّذِى يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ ﴾ [البقرة: ٢٦٤] يعني ای هغو کسانو کومو چې ايمان راوړی دی! تاسو خپل صدقات په احسان اېښودلو او ضرر رسولو سره مه ضائع کوئ لکه چې هغه څوک يې ضائع کوي کوم چې خپل مال د خلکو د ليدنې دپاره انفاق کوي (او اخلاص ونه لري).

د: د هغه چا نېک عمل هم په کار نه ورځي چې په نورو خلکو باندې يې ظلم کړی وي، البته ترڅو پورې چې د ظلمونو او جنايتونو بدله او قصاص پوره شي. همدغه ډول عامل ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د مفلس لقب ورکړی دی[٣].

تبصره

٣ـ که څه هم د ايت شريف کلمات عام دي او ذکرو شوو ټولو صورتونو ته شموليت لري مګر د مقام په لحاظ لومړی صورت غوره برېښي چې بحث په کفارو او منافقانو کښې راروان دی، نو څه لرې نه ده چې لومړی صورت په عبارة النص سره مقصود وګڼو او متباقي صورتونه په اشارة النص سره اثبات وبولو.

سوال جواب

٤ـ که څوک وايي چې: ايا د ايت شريف په حکم کښې هغه نفلي عبادت شامل‌بدلی شي کوم چې د شروع څخه وروسته ناتمام نقض کړی شي، لکه چې څوک په نفلي روژه کښې د ماښام څخه وړاندې افطار وکړي؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څوک نفلي حج يا عمره نقض کړي او ناتمامه يې پرېږدي نو د ټولو فقهاوو کرامو په نزد په هغه باندې واجبه ده چې د نقض کړی شوی نفلي حج يا نفلي عمرې قضايي راوړي او د ذکر شوي

(١) لسان العرب ج١١ ص٥٦؛ القاموس المحيط ج١ ص٢٨٨
(٢) نظم الدرر ج٧ ص١٧٧؛ روح المعاني ج٢٦ ص٧٩
(٣) صحيح مسلم ج٢ ص٣٢٠

ایت شریف په بنیاد د نقض کولو د کبله د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي. ۱

ب: د دغو دواړو عبادتونو څخه په غیر په نورو عبادتونو کښي فقهاء کرام په لاندي دوه وو ګروپونو باندي ویشلی شوي دي:

اول: یو ګروپ فقهاء کرام (چي په سر کښي الشافعي علیه الرحمة واقع دی) وایي چي: د دغو عبادتونو نه اتمام واجب دی او نه یي په نقض کښي قضایي راوړل شته. او دا ځکه چي عائشه رضي الله عنها وایي چي: نبي کریم ﷺ یو ځل څه خوراکي شی وخوړ او بیا یي وفرمایل چي: «قَدْ كُنْتُ أَصْبَحْتُ صَائِمًا»[۱] یعني یقیناً ما په داسي حال سبا کړی وه چي روژه دار وم.

دوهم: د بل ګروپ په سر کښي ابو حنیفه علیه الرحمة واقع دی، دوی وایي چي: نظر همدغه ایت شریف ته چي بحث پکښي روان دی د نفلي عبادت ناتمام نقض کول جواز نه لري، او که څوک یي نقض کړي نو وربانديې واجبه ده چي قضایي یي راوړي ځکه چي: یوه ورځي عائشي او حفصي رضي الله عنها دواړو نفلي روژه نیولي وه او بیا یي ناتمامه ماته کړې وه نو چي کله یي وربانديې نبي کریم ﷺ خبر کړ دواړو ته یي امر وکړ چي: «اقْضِيَا يَوْمًا آخَرَ مَكَانَهُ»[۲] یعني تاسو دواړه د همدغي ماتي کړی شوي روژي په عوض بله ورځ قضایي روژه ونیسئ.

همدغه حدیث دلالت کوي چي نفلي عبادت په شروع سره واجب ګرځي که بالفرض واجب نه ګرځېدلی نو قضایي راوړل به یي هم واجب نه وی ګرځول شوي.

تبصره

۵ـ خینو علماوو کرامو په دغي مسئله کښي متوسطه لاره غوره کړي ده هغه دا چي: د نفلي عبادت نقض کول نظر هغو نصوصو ته جائز دي په کومو باندي چي الشافعي علیه الرحمة استدلال کړی دی، خو قضایي راوړل یي نظر هغو نصوصو ته هم واجب دي په کومو باندي چي ابو حنیفه علیه الرحمة استدلال نیولی دی[۳].

مونږ ته همدغه متوسطه لاره بهتره برېښي چي د یو پلوه په ټولو نصوصو باندي عمل ترلاسه کېږي، او د بله پلوه همدغه متوسطه لاره احتیاطي هم ده.

وَهن څه معنی؟

۶ـ په ﴿ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ ﴾ کښي د "لا تَهِنُوا" کلمه د "وَهْن" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوي ده، "وَهْن" د ضعف او کمزوری معنی ورکوي[۴]، خو په دي مقام کښي د دغي کلمي (وَهْن) څخه ـزمونږ په فکرـ هغه معنی مراده ده کومي ته چي په یوه حدیث کښي اشاره شوي ده

(۱) صحیح المسلم ج۱ ص۳٦۴
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۵۵
(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۴۴۴
(۴) مفردات الراغب ص۵۷۲

هغه دا چې: «فَقَالَ قَائِلٌ يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا الْوَهْنُ قَالَ حُبُّ الدُّنْيَا وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ»[۱] يعني: نو يوه صحابي ﷺ پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! وَهَن څه شی دی؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې د دنيا محبت او د مرګ څخه ډارېدل (وهن دی).

نو کله چې مؤمنان وهن خپل کړي او جهاد ته شا کړي، نو د هره طرفه به ورته کفار لاسونه وروغزوي او د هره طرفه به يې د محاصرې لاندې ونيسي.

نو په دې تقدير به د ايت شريف معنی داسې راوخېژي چې: ای مؤمنانو! تاسو وهن مه خپلوئ چې خاص د وهن د خپلولو د کبله کفارو ته د روغې جوړې لاس وراوږد کړئ او په همدې ذريعه د جهاد څخه خپلې اوږې سپکې کړئ.

د کفارو سره صلحه

۷ـ د کفارو سره د جنګ د نه کولو صلحه او روغه جوړه متعدد صورتونه درلودلی شي چې ځينې جائز دي او ځينې ناجائز دي. د مثال په توګه:

الف: که مسلمانان کمزوري وه او د جنګ وسائل يې نه درلوده نو صلحه ورسره جائزه ده[۲] لکه چې نبي کريم ﷺ د هجرت په اول وخت کښې د مدينې منورې د يهودانو سره صلحه کړې وه[۳].

ب: چې په صلحه کښې شرعي ټولنيزې موخې په پام کښې نيول شوي وي هم جواز لري، لکه چې نبي کريم ﷺ په حديبيه مقام کښې د مشرکانو سره صلحه وکړه[۴] خو بيا د هغوی د پلوه ماته شوه.

ج: چې د صلحې وړانديز د کفارو د پلوه صورت ونيسي او د مسلمانانو د پلوه منظور کړی شي لکه چې په [الأنفال: ۶۱] ايت کښې ورته اشاره شوې ده، دا هم په شرعي چوکاټ کښې جائزه ده.

د: د کفارو سره هغه صلحه او روغه جوړه جواز نه لري په کومې باندې چې فقط وهن باعث ګرځېدلی وي، لکه چې په همدې ايت کښې ورته اشاره ده چې بحث پکښې روان دی.

هـ: هغه صلحه هم جواز نه لري چې په مداهنت (غوړمالی) باندې ولاړه وي، لکه چې په [ن: ۹] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

دغه ناجائزه صلحه لاندې دوه صورتونه درلودلی شي:

اول: چې په صلحه کښې د شرعي حکم د پښو لاندې کول قبول کړی شي. لکه چې د ثقيف قبيلې د خپلو خانونو دپاره شرط کوله چې دوی ته به سود کول جواز لري او هم به دوی د زکات څخه معاف وي، چې پوره بيان يې د [الإسراء: ۷۳] ايت په شان نزول کښې تېر شوي دي، والحمد الله ﷻ.

دوهم: چې په صلحه کښې ناجائز حکم جائز او مشروع وګڼلی شي لکه چې د مکې مشرکانو نبي

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۳۴
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۰؛ تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۸۱
(۳) سيرت ابن هشام ج۲ ص۱۲۲
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۳۷۲

کریم ﷺ ته په صلحه کښې دا شرط کوله چې ته به د بوتانو قباحت نه بیانوې او په حقانیت به ورته قول کوې، چې وضاحت یې د الله ﷻ په توفیق د "ص" سورت د لومړنیو ایتونو په شان نزول کښې تېر شوی دی.

د "وِتر" معنی

۸_ په ﴿ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴾ کښې د "لَنْ يَتِرَ" کلمه د "وَتْر" _لکه "ضَرَب"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "وتر" په پښتو کښې د "طاق" معنی ورکوي او د "شفع" مقابل دی چې په دَري لغت کښې په "جوفت" سره معنی کېږي[۱]. یعني الله ﷻ به د جهاد په صورت کښې هیڅکله تاسو د خپلو اعمالو څخه طاق (بوازې) ونه ګرځوي چې عوض یې درنه کړي او مطلوبه نتیجه درته ورباندې مرتبه نه کړي.

سوال جواب

۹_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴾ جمله د عطف په لحاظ د ﴿ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا ﴾ شرطیه جملې دپاره جزا واقع شوې ده چې په همدې ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راوځېږي چې ای مؤمنانو! که چرته تاسو خپل ایمان ته په ربښتیانیو معناوو کښې ادامه ورکړئ او پرهېزګاري خپله کړئ نو الله ﷻ به تاسو ته اجرونه درکړي او مالونه به مو درڅخه ونه غواړي چې زکات یا عشر ورکړئ؛ حال دا چې دغه معنی خو د زکات د فرضیت سره منافي ده؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره علماوو کرامو ګڼ جوابونه کړي دي[۲]، د مثال په توګه:

الف: دلته د ﴿ أَمْوَالَكُمْ ﴾ کلمه په "جَمِيعًا" سره مقیده ده. یعني په دې صورت کښې به الله ﷻ ستاسو څخه ستاسو ټول مالونه ونه غواړي، بلکې د نصاب په غوښتنه به اکتفاء وکړي.

خو دا جواب مونږ ته خوندور نه برېښي څکه چې د "جَمِيعًا" په تقدیر باندې هیڅ دلیل نشته.

ب: په ﴿ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴾ کښې مستتر ضمیر نبي کریم ﷺ ته راجع دی چې وړاندېني کلام څخه حکما معلومېږي. یعني په دغه صورت کښې به الله ﷻ تاسو ته اجرونه درکړي او نبي کریم ﷺ به درڅخه (په خپل دعوت باندې) ستاسو مالونه ونه غواړي چې ماته څه أجرت او مزدوري راکړئ.

دا جواب هم مونږ ته بې مزې ښکاري، څکه چې دا جمله ﴿ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴾ په ﴿ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ ﴾ په جمله باندې عطفه ده نو چې په لومړۍ جمله کښې مستتر ضمیر الله ﷻ ته راجع دی نو په کار دي چې په دوهمه (معطوفه) جمله کښې هم ضمیر الله ﷻ ته راجع شي، نه نبي کریم ﷺ ته.

ج: دلته د ﴿أَمْوَالَكُمْ ﴾ څخه زکاتي او عُشري مالونه مطلب نه دي ترڅو اعتراض وارد شي بلکې

---

(۱) القاموس المحیط ج۴ ص۵۶۸

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۷۰؛ اضواء البیان ج۷ ص۵۹۹

دلته تري مطلق مالونه مراد دي. مونږ ته همدا جواب بهتر برېښي:

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: اې مؤمنانو! د ایمان راوړلو او تقوی خپلولو په صورت کښې الله ﷻ تاسو ته وړیا اجرونه درکوي او ستاسو څخه د اجرونو په عوض کښې مالونه نه غواړي چې خپلو ځانونو او نورو مخلوقاتو ته څه روزي ورکړئ، ځکه چې الله ﷻ تاسو ته احتیاج نه دی بلکې تاسو ورته اړ او احتیاج یاست.

مونږ ځکه دا جواب بهتر وګڼه چې:

اول: همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾ [الذاریات: ۵۷] یعنې زه د پیریانو او بنیادمانو څخه (د خپل عبادت څخه په غیر) اراده نه لرم چې دوی خپلو ځانونو او یا نورو مخلوقاتو ته روزي ورکړي (او نه تري د دې غوښتنه کوم).

دوهم: په همدې جواب باندې راتلونکې متصله جمله هم دلالت کوي چې ﴿ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُواْ وَيُخْرِجْ أَضْغَـٰنَكُمْ ﴾ یعنې که بالفرض المحال الله ﷻ ستاسو څخه مالونه وغواړي (چې خلکو ته روزي ورکړئ) او (په همدې خبره باندې) ټینګار وکړي (چې دا کار به ضرور او هرومرو کوئ) نو سمدستي به تاسو شومتیا خپله کړئ او به زړونو کښې به د دین سره عداوتونه پیدا کړئ او بالآخره دغه عداوتونه به الله ﷻ په ذکرې شوې غوښتنې سره به ډاګه کړي. او تاسو به یې په خپلو خولو سره څرګند کړئ.

دریم: د انسان شومتیا ته داسې اشاره هم شوې ده چې: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ قَتُورًا ﴾ [الإسراء: ۱۰۰] یعنې او بنیادم ډېر زیات سخت بخیل (شوم) دی.

یو نحوي تحلیل

۱۰ـ په ﴿ هَـٰٓأَنتُمْ هَـٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ ﴾ کښې نحوي تحلیل په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي[۱]:

الف: د ﴿ هَـٰٓأَنتُمْ ﴾ کلمه مبتدا ده.

ب: د ﴿ هَـٰٓؤُلَآءِ ﴾ کلمه منادی ده او د نداء توری پکښې مقدر دی چې مونږ تري په "یاهؤلاء" سره تعبیر کولی شو.

ج: ﴿ تُدْعَوْنَ ﴾ د خپلو متعلقاتو سره د ذکرې شوې مبتدا دپاره خبر ده. بیا دا جمله د نداء دپاره جواب ده.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: اې دغو کسانو چې د شومتیا په خاصیت مو وراندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده! تاسو د الله ﷻ د پلوه دېته بلل کېږئ چې في سبیل الله لپاره څه مال انفاق کړئ او جهادي وسائل ورباندې ترلاسه کړئ. خو په تاسو کښې داسې خلک شته چې د مال لپاره انفاق ته هم چمتو نه دي.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۰۳

یادونه

۱۱_ د ﴿ وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ﴾ شرطیه جمله په وړاندېنۍ شرطیه جملې ﴿ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ ﴾ باندې عطفه ده[۱]. یعنې ای مؤمنانو! او که تاسو ایمان او تقوی ته شا کړئ (او د جهاد څخه په یوه بهانه او بله بهانه خپلې اوږې سپکې کړئ) نو الله ﷻ به ستاسو څخه په غیر د بدل په حیث بل قوم راولي (پیدا کړي) چې هغوی به بیا ستاسو غوندې نه وي چې جهاد ته یې سترګې سپینې وي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي: دغه کوم قوم دی چې په ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو: که څه هم د دغه سوال د جوابولو په هکله علماوو کرامو ګڼ تفسیرونه لیکلي دي چې شمېر یې آن تر آتو تفسیرونو پورې رسېږي[۲]، مګر په ټولو کښې بهتر تفسیر هغه دی کوم ته چې په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده هغه دا چې:

یوه ورځې ذکره شوې پوښتنه د نبي کریم ﷺ څخه په داسې حال کښې وکړی شوه چې سلمان الفارسي ﷺ یې په څنګ کښې ناست وه، نو نبي کریم ﷺ د دغه صحابي ﷺ په ورانه باندې لاس کېښود او ویې وفرمایل چې: «هَذَا وَأَصْحَابُهُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ مَنُوطًا بِالثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ»[۳] یعنې نوموړی قوم دغه سړی او د ده ملګري دي، زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما ځان د ده ﷻ په بلاکیفه لاس کښې دی که چرته بالفرض ایمان د ثریا ستورو پورې نښتی وی نو د فارس څخه به ځینو سړیو رانیولی وی.

ځینې علماء کرام دلته د فارسیانو څخه مطلق عجم اراده کوي.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَصْحَابِ سَلْمَانَ فِي الْجَنَّةِ.

د "مُحَمَّد" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

والحمد لله ﷻ علی ذلک.

۱۴۲۳/۱۲/۱۹ هـ ق = ۱۳۸۱/۱۲/۱ هـ ش.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۳۱

(۲) زاد المسیر ج۷ ص۱۵۷

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۲

الفتح (٤٨)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم (الْفَتْح) د لومړني ایت څخه اخستلې شوي دي، نو دا سورت د نورو سورتونو څخه په همدې نامه جدا کړی شوی دی.

۲_ دا سورت ټول په یو ځل[1] د هجرت په شپږم کال د ذو القعدې په میاشت کښې[2] په هغه وخت کښې نازل شوی دی چې کله نبي کریم ﷺ د حدیبیې د صلحې څخه بېرته مدینې منورې ته ستون شو او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴾ »[3] یعنې یقینًا په ما باندې بېګا شپه داسې یو سورت نازل شوی دی چې هرومرو ماته د هغو ټولو شیانو څخه محبوب دی په کوم باندې چې لمر راخېژي (چې د ټولو دنیا څخه عبارت دی)، بیا یې د ذکر شوي سورت اولنی ایت قرائت کړ.

۳_ نو په همدې بنیاد دا سورت ټول مدني سورت دی او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی[4].

۴_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی[5]:

الف: د ایتونو عدد یې فقط نهه ویشتو (۲۹) ایتونو ته رسېږي.

ب: د کلماتو شمېر یې پنځه سوه او شپېتو (۵۶۰) کلمو ته پورته شوی دی.

ج: د حروفو تعداد یې دوه زره څلور سوه او اته دېرش (۲۴۳۸) دی.

۵_ دا سورت (الْفَتْح) او وړاندېنی سورت (مُحَمَّد) دواړه سره یو تربله ډېرې نژدې اړیکې لري چې دواړه مدني سورتونه دي او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هلته په وسلوال جهاد باندې ډېر زور اچولی شوی وه او دلته د جهاد په نتائجو ډېره رڼا اچولې شوې ده چې بری او فتحه د مؤمنانو په برخه دي.

ب: هلته د مخلصو مؤمنانو او منافقانو په څرګندولو کښې ډېر بحث نازل شوی دی او دلته هم عین موضوع مطرحه شوې ده او د منافقانو او مخلصو مؤمنانو څه امتیازاتو ته اشاره شوې ده.

ج: هلته په [۱۹] ایت کښې نبي کریم ﷺ ته د استغفار توصیه شوې ده او دلته په دوهم ایت کښې د استغفار قبول نازل شوی دی.

د: هلته په [۳۵] ایت کښې ارشاد نازل شوی وه چې د بې همتۍ د کبله صلحې (روغې جوړې) ته لاس مه اوږدوئ او دلته ارشاد کېږي چې د اجتماعي اسلامي مصالحو په غرض دغه کار ته اقدام کول ښه کار دی (او داسې نور).

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۵۰۷

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۸

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۶؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۲

(۴) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۵۹

(۵) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۷۴

یوه مقدمه

کومې صلحې ته چې په دې سورت کښې اشاره شوې ده هغه د سیرت کتابونو[١] او ځینو مفسرینو کرامو[٢] ښه په تفصیل سره لیکلې ده، او ځینو مفسرینو کرامو په همدې هکله زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي[٣]. خو مونږ دلته د دغې صلحې د ځینو ټکو په ذکر باندې (د مقدمې په شکل) اکتفاء کوو البته کوم ټکي چې د سورت د مطالبو سره ډېر کلک تړاو لري او په پوهېدلو باندې د لوستونکو سره لاس کوي هغه دا:

١ـ قتاده ﷺ وايي چې: نبي کريم ﷺ خوب وليد چې مکې معظمې ته د صحابه کرامو ﷺ سره داخل شي او هلته د بيت الله شريف څخه طواف وکړي[٤]. نو دغه خوب يې صحابه وو کرامو ﷺ ته حکايت کړ.

٢ـ څرنګه چې د پيغمبر خوب د وحې معنى وركوي نو داسې وګڼلی شو لکه چې نبي کريم ﷺ ته امر کړی شوی وي چې تاسو لاړ شئ او د بيت الله څخه طواف وکړئ (عمره اداء کړئ).

٣ـ نو د همدې کبله نبي کريم ﷺ په څرګنده توګه اعلان وکړ چې زه د عمرې کولو اراده لرم او هرڅوک چې زما ملګرتيا کوي هغه دې مکې معظمې ته د سفر کولو تياري ونيسي.

۴ـ دغه خوب او دغه اعلان د ذو القعدې په مياشت کښې صورت ونيوه، دغه مياشت د هغو څلورو مياشتو څخه ده په کومو کښې چې په ټول عربستان کښې جنګ حرام ګڼلی کېده، چې چا پکښې د پلار په قاتل باندې هم تعرض نه کاوه.

۵ـ څرنګه چې د دغه وخت څخه وړاندې د بدر، أحد او خندق غزا ګانې رامنځته شوې وې چې دواړو لورو ته پکښې درانده تلفات رسېدلي وه او د مؤمنانو او کفارو دښمنې اوج ته رسېدلې وه او يو ترېله يې سره هډونه مات شوي وه، نو په دغسې حال کښې مکې معظمې ته سفر کول او د کلک دښمن کور ته ورداخلېدل څه اسان کار نه وه او دا پوښتنې راولاړېدې چې: ايا قريش به د محترمې مياشتې احترام وساتي او مؤمنان به د عمرې عبادت کولو ته پرېږدي؟ ايا د حرمې به يې ونه وژني؟

۶ـ د همدې کبله د ذکر شوي اعلان په اورېدلو سره خلک په دوه وو ډلو تقسيم شوه:

اول: کومو کسانو چې قوي ايمان درلود او خالص مؤمنان وه هغوی وويلې چې دا کار يقيني کېدونکی دی او قريش نه شي کولی چې د عمره کوونکو په وړاندې خنډ واقع شي او يا يې د حرمې قتل کړي، نو ځکه يې دغه سفر ته په تياري نيولو پيل وکړ، چې تقريبًا يو زرو پنځه سوه (١۵٠٠) کسه د عمرې سفر ته چمتو شوه.

دوهم: بالمقابل منافقانو خيال کاوه چې قريش به عمره کوونکي د حرمې قتل کړي او هيڅوک

---

(١) سيرت ابن هشام ج٣ ص٣۵۵

(٢) تفسير الخازن ج۶ ص٢٣، تفسير المظهري ج٩ ص۶

(٣) تفسير ابن کثير ج۴ ص١٩۴

(۴) الدر المنثور ج٧ ص۵٣٨

به ترې بېرته مدينې منورې ته راستون نه شي، نو د همدې کبله دغه ډله د خپله کوره ونه بښورېده چې مونږ هلته په تللو باندې خپل ځانونه نه وژنو.

٧ـ نو مخلصو مؤمنانو د عمرو احرامونه وتړل او بيت الله شريف ته تلبيه ويونکې روان شوه او همدارنګه يې د خپلو ځانونو سره د شکرګزارۍ ځاروي هم سوق کړه.

٨ـ کله چې دغه مخلص ټولګی مکې معظمې ته نژدې د حديبيه نومې ځای ته ورسېد او د قريشو په تصميم باندې خبر شو چې مخه يې ورته بنده کړې ده او د محترمې مياشتې (ذو القعدې) احترام يې تر پښو لاندې کړی دی، نو په دغه مقام کښې نبي کريم ﷺ او صحابه کرام ﷺ د سلا مشورې دپاره تم شوه چې اوس بايد مونږ څه وکړو؟ ايا د مخه نېوونکو سره وجنګېږو او که د خبرو لاره غوره کړو؟.

٩ـ په نتيجه کښې نبي کريم ﷺ قريشو ته عثمان ﷺ ورولېږه ترڅو هغوی پوه کړي چې مونږ جنګ ته نه ياستو راغلي[1]، مونږ احرامونه تړلي دي او غواړو چې په دغې محترمه مياشت کښې د عمرې عبادت اداء کړو، زمونږ مخه مه نيسئ.

١٠ـ بيا يوه دروغ خبره خوره شوه چې عثمان ﷺ د قريشو د پلوه وژل شوی دی، د دغې خبرې په اورېدلو سره مؤمنانو ته د جنګ څخه پرته بله لاره پاتې نه شوه، نو د همدې کبله نبي کريم ﷺ د يوې ونې لاندې د صحابه وو کرامو ﷺ څخه د وسلوال جهاد بيعت واخست چې ټولو ورته په ډېر اخلاص سره خپل چمتوالی ونښود.

١١ـ د بيعت اخستلو څخه وروسته معلومه شوه چې د عثمان ﷺ د قتل خبره دروغ وه او حقيقت يې نه درلود، نو ځکه نبي کريم ﷺ د خبرو اترو لړۍ ته ادامه ورکړه، آن تردې چې د قريشو سره په لاندې ټکو فيصله وشوه او صلحه منعقده شوه[2]:

اول: لس کاله به دواړه لوري جنګ ته لاس نه غزوي او نه به د دواړو لورو حليفان دغه کار ته اقدام کوي.

دوهم: صحابه کرام ﷺ به سږ کال د همدغه ځايه بېرته مدينې منورې ته ستنېږي او په راتلونکي کال کښې به د دغې عمرې قضايي راوړي.

او بالآخره د قضايي عمرې د اداء کولو په وخت کښې به فقط درې ورځې په مکه معظمه کښې تم کېدلی شي او بس، د اضافه وخت تېرولو حق به نه لري.

درېم: نبي کريم ﷺ به د قريشو د خوا څخه تښتېدلي کسان بېرته هغوی ته سپاري خو بالمقابل که د صحابه وو کرامو ﷺ د ډلې څخه څوک قريشو ته وروتښتي نو هغه به بېرته نه سپارل کېږي او نه به يې څوک د مطالبې حق لري.

١٢ـ په پورتنيو درېواړو شرطونو کښې وروستني دواړه شرطونه په صحابه وو ﷺ باندې ډېر

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٢١١
(٢) سيرت ابن هشام ج٣ ص٣٦٦

درانه تمام شوه، حتى عمر بن الخطاب ﷺ د نبي كريم ﷺ سره لاندې سوال جواب وكړ:

عمر ﷺ: اى د الله رسوله! ايا تا نه وه ويلي چې مونږ به بيت الله ته لاړ شو او هلته به طواف وكړو؟

نبي كريم ﷺ: ايا ما ويلي وه چې همدا سږ كال به ته مكې معظمې ته لاړ شې؟

عمر ﷺ: نه، سږ كال خو دې نه وه ټاكلى.

نبي كريم ﷺ: «فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُتَطَوِّفٌ بِهِ»[١] يعني زه تاته اوس هم وايم چې يقيناً ته به بيت الله ته لاړ شې او هلته به ترې طواف كوونكى وګرځې.

عمر ﷺ: اى د الله رسوله! ايا مونږ په حقه نه ياستو او هغوى په باطله نه دي؟ نو مونږ دغه حقارت څنګه وزغمو چې د بنديانو تسليمي به يو جانبه وي؟.

نبي كريم ﷺ: «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللهُ أَبَدًا»[٢] يعني اى د خطاب زويه! يقيناً زه د الله ﷻ پيغمبر يم او هيڅكله به الله ﷻ ما ضائع نه كړي (چې په تاواني لاره مې سوق كړي).

نو الله ﷻ دغه سورت (الفتح) نازل كړ او د نبي كريم ﷺ خبره يې تاييده كړه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝٣﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١] يقيناً مونږ تاته څرګنده فتحه دركړه.

[٢] د دې دپاره چې الله ﷻ تاته هغه شى وبښي كوم چې ستا د ګناه (خلاف الأولى) څخه وړاندې تېر شوي دي او هغه چې وروسته دي، او (د دې دپاره چې) الله ﷻ خپل نعمت په تاباندې پوره كړي (او دين درته كامل وګرځوي) او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ تاته سمه (سيده) لاره وښيي (او په همدې باندې دې سوق كړي).

[٣] او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ ستا سره نصرت (مدد) وكړي ډېر كلك (او قوي) نصرت.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت (مُحَمَّد) په وروستنيو ايتونو كښې د ايمان او تقوى او هم د جهاد څخه تخلف كوونكي تهديد شوي وه، او په دې ايتونو كښې د يو پلوه نبي كريم ﷺ ته د فتحې زيرى وركړى شوى دى او د بله پلوه پكښې د اشارې په توګه مؤمنان جهاد ته هڅولى شوي دي، چې حاصل يې داسې راځي:

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٤ ص٣٢٩

(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٧١٧

حم (۲٦)
ای پیغمبره! د ډېر مهربان الله ﷻ په نامه د ډېر لوی بریالیتوب او فتحې بشارت واوره او قبول یې کړه، هغه دا چې:

۱_ یقیناً مونږ تاته ډېره څرګنده فتحه درکړه چې د خپلو هغو کلکو غلیمانو سره مو د صلحې کولو توفیق دروبابښه کوم چې د څو کالو څخه راپه دېخوا ستا سره په جنګ اخته وه او د مخامخ خبرو امکان مو بالکل د منځه تللی وه، بلکې ستاسو سره خبرو ته کېناستل د هغوی په نزد شرم او عار برېښېد.

۲_ دغه لویه فتحه مو د دې دپاره درکړه ترڅو الله ﷻ تا د څه خاصو فضائلو خاوند وګرځوي هغه دا:

الف: د همدغې فتحې او روغې جوړې په نتیجه کښې به خلک په ټولنیزه توګه په ایمان مشرف شي او ډلې-ډلې به د الله ﷻ په دین کښې داخل شي. نو په دغه وخت کښې به ته مغفرت وغواړې او د الله ﷻ د پلوه به درته وړاندې او ېېرته ګناهونه (خلاف الأولی کارونه) وبښلی شي.

ب: د الله ﷻ دین به کمال ته ورسېږي او په دنیا کښې به په تاباندې د ده ﷻ نعمتونه بشپړ او تمام کړی شي، البته چې د نعمتونو کمال به په اخرت کښې صورت ونیسي.

ج: ترڅو الله ﷻ تاته په دریېښه شوې مشکله مسئله کښې د سمې لارې ښودانه وکړي لکه چې ستا سره یې په ټولو مشکلاتو کښې همدغه چال چلند کړی دی او په آینده کښې لا ادامه ورکوي.

د: بالآخره ترڅو الله ﷻ داسې کلک او قوي نصرت درپېرزو کړي چې ستا ټول دښمنان به درته په ګونډو کړي او په دائمي توګه به یې ستا سره د مقاومت توان د لاسه وباسي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴾ کښې څرګنده فتحه د کومې فتحې څخه عبارت ده چې نبي کریم ﷺ ته یې بشارت ورکړی شوی وه؟

مونږ وایو چې: د دغې فتحې په تعین کښې علماء کرامو متعدد اقوال کړي دي[1]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې وایي چې دلته د مکې معظمې فتحه مطلب ده چې د هجرت په اتم (۸) کال پېښه شوه، او د دې کېله چې تحقق یې یقیني وه نو په ماضي ﴿ فَتَحْنَا ﴾ سره ترې تعبیر کړی شوی دی.

ب: ځینې نور وایي چې: دلته د خیبر فتحه مراده ده چې په راتلونکي [الفتح:۱۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

ج: د جمهور علماوو کرامو په نزد دلته د حدیبیې صلحه د "فَتح" په نامه نومولې شوې ده.

تبصره

۲_ که څه هم جائزه ده چې د "ما یطلق علیه الفتح" (هر هغه شی چې د الفتح اطلاق پرې کېږي)

[1] روح المعاني ج۲٦ ص۸۳؛ تفسیر القرطبي ج۱٦ ص۲٦۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۷۴

په لحاظ ایت شریف ذکرو شوو درېواړو فتحو ته شامل وګڼلی شي، مګر ظاهره دا ده چې دلته همدغه صلحه مطلب ده او د فتحې لقب ورکړی شوی دی. او دا ځکه چې:

الف: البراء بن عازب ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «تَعُدُّونَ أَنْتُمُ الْفَتْحَ فَتْحَ مَكَّةَ وَقَدْ كَانَ فَتْحُ مَكَّةَ فَتْحًا وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ»[1] یعني تاسو (په ایت شریف کښې ذکره شوې) فتحه د مکې معظمې فتحه شمېرئ (ربښتیا چې) د مکې فتحه فتحه وه، حال دا چې مونږ (صحابه کرام ﷺ) ډېره لویه فتحه "بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ" ګڼو، کومه چې د حدیبیې په ورځ رامنځته شوه (چې په راتلونکي [١٨] ایت کښې یې بیان راروان دی).

ب: انس ﷺ هم په ایت شریف کښې د "فَتْح" کلمه په همدغې صلحې سره تفسیره کړې ده[2].

سوال جواب

٣_ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د صلحې څخه په ﴿ فَتْحًا مُّبِينًا ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: د "فَتْح" کلمه اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې مشکلات د منځه لاړ شي او د بندو منافعو دروازه ببرته شي[3]، برابره خبره ده چې دغه کارونه په جنګ سره صورت ونیسي او که بدون د جنګه. پوره واضحه ده چې په دغې صلحې سره هغه مطالب ترلاسه شوه د کومو د تحصیل دپاره چې نبي کریم ﷺ را استولی شوی وه، همدغه مطالب د لاندې جملو څخه د سرې ذهن ته ورځي:

الف: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾ یعني ای پیغمبره! د دغې صلحې په نتیجه کښې به ته وګورې چې خلک به ډلې-ډلې د الله ﷻ په دین کښې داخلېږي، او په دغه وخت کښې به تاته توصیه وکړی شي چې: ﴿ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَٱسْتَغْفِرْهُ ﴾ [النصر:٣] یعني تا خپله دنده په ډېره ښه توګه انجام کړه او مطلب ته ورسېدې نو د دې څخه وروسته د آخرت سفر ته تیاری ونیسه او زیاته توجه ورواړوه، هغه دا چې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیحات ملګري کړه او مغفرت ترې غواړه. نو ستا د دغه استغفار په اړوند به تاته الله ﷻ وحې وکړي چې تاته یې وړاندېني او وروستني ګناهونه (خلاف الأولی کارونه) ټول ببښلي دي.

لنډه دا چې ذکره شوې جمله په حقیقت کښې د ټولو ګناهونو (خلاف الأولی کارونو) څخه کنایه ده او د نبي کریم ﷺ تشریف او تکریم پکښې نغښتی دی. لکه چې یو خل ورته چا پوښتنه راجع کړه چې د دومره زیات عبادت وجه څه ده، چې د قیام د اوږدوالي د کبله دې مبارکې پښې وپړسېدې، حال دا چې تاته الله ﷻ ټول ګناهونه ببښلي دي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا»[4]

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٥٩٨
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٧١٦
(٣) مفردات الراغب ص٣٨٣
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٧١٦

يعني نو ايا زه د الله ﷻ شکرګزار بنده نه شم؟.

ب: ﴿ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ ﴾ يعني د همدغې صلحې په نتيجه کښې به دين کمال ته ورسېږي او په تاباندې به الله ﷻ خپل نعمت پوره کړي.

په همدغه مطلب باندې الله ﷻ د "حجة الوداع" په ورځ صراحت وکړ چې: ﴿ ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى ﴾ [المائدة:٣] يعني نن ورځ ما تاسو ته خپل دين کامل وګرځاوه او خپل نعمت مې درباندې په دنيا کښې تمام کړ.

ج: ﴿ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴾ يعني د همدغې صلحې په ذريعه به الله ﷻ تاته هغه برابره لاره دروښيي په کومې سره چې ته پرته د جنګه خپل مطلب ته ورسېږې.

لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې (د صلحې په اړه) وفرمايل چې: «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ! إِنِّي رَسُولُ اللهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللهُ أَبَدًا»[1] يعني اى ابن الخطابه! يقيناً زه د الله ﷻ پيغمبر يم او ابداً به ما هيڅکله الله ﷻ ضائع نه کړي (چې په کږه لاره مې سوق کړي او په سمه لاره مې روان نه کړي).

د: ﴿ وَيَنصُرَكَ ٱللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴾ يعني الله ﷻ به دغه صلحه د دې سبب وګرځوي چې په ټوله عربي جزيره کښې به ستا د مقابلې توان په چا کښې پاتې نه شي او د داسې نصرت خاوند به دې جوړ کړي چې د کفر او شرک جرړې به وباسي.

دغه نصرت ته د حجة الوداع په ورځ نبي کريم ﷺ اشاره وکړه چې: «إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يَعْبُدَهُ الْمُصَلُّونَ فِي جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَلَكِنْ فِي التَّحْرِيشِ بَيْنَهُمْ»[2] يعني يقيناً شيطان د دې څخه نااُميده شوى دى چې لمونځ کوونکي (مؤمنان) به يې په عربي جزيره کښې عبادت وکړي (او بېرته به يې مرتدان وګرځوي) مګر نوموړى په دې کښې زيار باسي چې مؤمنان په خپلو منځو کښې په جنګ واچوي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: څه وجه ده چې دغه صلحه د ذکرو شوو ګټو مصدر جوړه شوه؟

مونږ وايو چې: په دغې صلحې سره د ډېر داسې کارونه وشوه چې د اسلام په ګټه تمام شوه لکه:

الف: په غير مستقيمه توګه قريشو دا اعتراف وکړ چې مؤمنان يو قوي طاقت دى، دوى اوس د پخوا په څېر کمزوري نه دي چې شپږ کاله وړاندې مو هجرت کولو ته مجبور کړي وه. د قريشو په اعتراف سره هغه ټول خلک په ايمان مشرف شوه کومو چې د مؤمنانو بنياد وتلو ته سترګې نيولې وې چې په نن سبا کښې به يې تغر ټول شي.

ب: د صلحې څخه وروسته د مؤمنانو او کفارو ترمنځ ناسته ولاړه پيدا شوه او هغه کفار هم په ايمان مشرف شوه کوم چې د اسلام په مزاياوو باندې خبر نه وه او يا خپلو مشرانو موقع نه ورکوله چې خپل خانونه پرې خبر کړي. د مثال په توګه: په دغې صلحې کښې د مؤمنانو تعداد ايله يو زر

(١) صحيح مسلم ج٢ ص١٠٦
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص٣٧٦؛ مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٣٧٦

پنځه سوو (۱۵۰۰) کسانو ته رسېده، خو درې کاله وروسته نبي کريم ﷺ د مکې د فتحې په موقع لس زره (۱۰۰۰۰) ملګري درلوده.

ج: کومو کسانو چې ايمان راوړی وه او د قريشو د ډاره يې په مکه معظمه کښې اسلامي شعاير په ځرګنده توګه نه شو اجراء کولی د هغوی مخه خلاصه شوه چې په لېدلو سره يې د خلکو په اذهانو کښې د اسلام څخه د نفرت روحيه کمزورې شوه.

د: مؤمنان د قريشو د خطر څخه بې غمه شوه او د جهاد مخه يې يهودي مناطقو ته واړوله، د همدې کبله د دغې صلحې څخه لږ وخت وروسته خيبر فتحه شو.

هـ: بالآخره، عمرې ته د سفر کولو په ذريعه او بيا په حديبيه مقام کښې د صلحې په ذريعه د منافقانو څخه پرده پورته شوه او منافقت يې ښه ځرګند شو، چې وروسته يې د پخوا په څېر د لستوڼي د مارانو غوندې تخريب نه شو کولی.

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ لِيَزۡدَادُوٓاْ إِيمَٰنٗا مَّعَ إِيمَٰنِهِمۡۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمٗا ۝ لِّيُدۡخِلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوۡزًا عَظِيمٗا ۝ وَيُعَذِّبَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلۡمُشۡرِكِينَ وَٱلۡمُشۡرِكَٰتِ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوۡءِۚ عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِۖ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَلَعَنَهُمۡ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَهَنَّمَۖ وَسَآءَتۡ مَصِيرٗا ۝ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝ ﴾

[۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د مؤمنانو په زړونو کښې يې ډاډينه د دې دپاره نازله (پيدا) کړه ترڅو دوی د خپل ايمان سره‌سره (نور هم) د ايمان د حيثه زيات شي (او ايمان يې ښه قوي وګرځي). او (دا څکه چې) د اسمانونو او ځمکو لښکرې خاص الله ﷻ لره دي (يوازې الله ﷻ يې مالک دی او بس)، او الله ﷻ د علم څښتن (او) د حکمت خاوند دی.

[۵] (البته) د دې دپاره (الله ﷻ د صلحې جريان ته صورت ورکړ) ترڅو مؤمنان او مؤمناني داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې (ځلور ډوله) ويالې بهېږي حال دا چې دوی به پکښې همېشه (اوسېدونکي) وي، او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ د دوی (نارينه وو او زنانه وو) څخه ګناهونه ورژوي (او ورته يې عفوه کړي)، او دغه (نعمتونه) د الله ﷻ په نزد ډېره لويه کاميابي ده.

[۶] او (د دې دپاره هم) ترڅو الله ﷻ منافقان او منافقانې او هم مشرکان او مشرکانې معذب کړي (چې دوی ټول) په الله ﷻ باندې ګومان کوونکي دي بدګومان کول (چې مؤمنانو ته به کاميابي ورنه کړي).

(ای پیغمبره!) د بدۍ (او عدم نصرت) کړۍ په همدوی باندې راچاپېره شوې ده (الله ﷻ به همدوی د ذلت سره مخامخ کړي)، او الله ﷻ وربانديې غضب (نازل) کړی دی او د خپل رحمت څخه يې لرې کړي دي او هم يې ورته دوزخ تيار کړی دی، او دوزخ د ورتګ د ځای د حیثه ډېر بد ځای دی.

[۷] او (څکه به الله ﷻ منافقان او مشرکان معذب کړي او ملعونان به يې وګرځوي چې) د اسمانونو او ځمکو لښکرې خاص الله ﷻ لره دي (ملکيت يې الله ﷻ پورې اختصاص لري).

او (همدارنګه) الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د پوره حکمت څښتن دی (چې هر څه يې په اختيار کښې دي او هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د صلحې په اثراتو باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د ذکرې شوې فتحې (صلحې) څه نور اثرات هم قرائت کړه:

۱ـ د صلحې ځینې شرطونه او د عمرې عدم انجام ستا په ملګرو (صحابه وو کرامو ﷺ) باندې ډېر دروند تمام شو حتی نژدې وه چې په زړونو کښې ورته اضطراب او تزلزل واچوي، خو الله ﷻ هغه اقدس مهربان ذات دی چې ستا سره يې نصرت وکړ او ستا ملګري يې تفرق او خورېدلو ته پرېنښودل بلکې په زړونو کښې يې ورته اطمنان او ډاډينه واچوله او د اضطراب او تزلزل مخه يې ترې واړوله.

۲ـ البته الله ﷻ دا کار د دې دپاره وکړ ترڅو ستا ملګري په پخواني ایمان باندې د پاسه نور هم د ایمان د حیثه قوي او زيات شي او د ډېرو لويو اجرونو او ثوابونو خاوندان جوړ شي.

۳ـ الله ﷻ کولی شوه چې همدا سږ کال يې تاسو بيت الله ته رسولي وی او په مشرکانو باندې يې غلبه درکړې وی، او يا يې د خپلو غيبو لښکرو په ذريعه ستاسو نصرت کړی وی او د کفارو بنیاد يې ويستلی وی، چې د اسمانونو او ځمکو لښکرې د همده ﷻ په ملکيت کښې دي او په هر چا يې مسلطې ګرځولی شي چې اراده يې ورته وشي؛ خو د دې سره-سره الله ﷻ د لاندې صفاتو درلودونکی هم دی:

الف: د کامل علم خاوند دی، او پوهېده چې بالفعل نصرت ستاسو په زیاته ګټه نه تمامېده، چې د امتحان لمن به ټوله شوې وی او تاسو به د کاميابۍ د منافعو څخه بې برخې شوي وی.

ب: الله ﷻ د حکمت څښتن هم دی، چې کفارو ته يې فرصت او مهلت ورکړ ترڅو په خپل اختيار سره په ایمان مشرف شي او ستاسو ربښتیاني ملګري جوړ شي.

۴ـ ای پیغمبره! الله ﷻ د دې دپاره دغه صورت حال ته موجوديت ورکړ ترڅو:

الف: ټول مؤمنان (نارینه وي او که زنانه) داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې ځلور ډوله ويالې بهېږي، او ترڅو يې ورته ګناهونه محوه کړي او درجات يې ورته لوړ وګرځوي.

ب: ترڅو منافقان او مشرکان (نارينه وي او که زنانه) معذب کړي، او دا ځکه چې دوی ټول په الله ﷻ باندې بدګومان کوونکي دي چې د مؤمنانو سره به الله ﷻ هيڅ نصرت ونه کړي او د

مشرکانو د لاسه به تېول ووژلی شي.

۵ـ دغو بدګومان کوونکو ته د الله ﷻ د پلوه دغه سزاوې ټاکلې شوې دي:

الف. د بدۍ خط د همدوی څخه راچاپېر شوی دی او د مصیبت دائرې پرې احاطه کړې ده.

ب. په همدوی باندې د الله ﷻ غضب دی چې روزمره وریاندې وربېږي.

ج. الله ﷻ همدوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او همدغه د لرې کولو سلسله لا روانه ده.

د. بالآخره، الله ﷻ ورته په آخرت کښې دوزخ تیار کړی دی چې د بېرته ورتاوېدلو د حیثه ډېر بد ځای دی او په رنګارنګ عذابونو باندې ډک دی.

۶ـ الله ﷻ ته د منافقانو او مشرکانو هلاک (د منځه وړل) څه ستونزمن کار نه دی او دا ځکه چې د ځمکو او اسمانونو ټولې لښکرې د همده ﷻ ملکیت دی او د همده ﷻ اطاعت کوونکي دي او په هرچا یې مسلطولی شي. همدارنګه الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، خو د دې سره-سره د حکمت غوښتنه هم دی چې کفار په جلتۍ سره نه تعذیبوي او نه یې هلاکوي او تر څه وخته پورې یې د ایمان راوړلو فرصت د لاسه نه وباسي.

توضیحات

١ـ د ﴿ هُوَ ٱلَّذِیٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِینَةَ ﴾ الآیة- مضمون ته ورته مضمون په بل ایت کښې هم نازل شوی دی چې: ﴿ هُوَ ٱلَّذِیٓ أَیَّدَكَ بِنَصۡرِهِۦ وَبِٱلۡمُؤۡمِنِینَ ﴾ [الأنفال: ۶٢] یعنې که چېرته کفار (په صلحې سره) وغواړي چې تاته دوکه درکړي نو هیڅ تشویش مه کوه ځکه چې یقیناً الله ﷻ ستا بس دی، الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ته یې په خپل نصرت او په مؤمنانو سره تائید (قوي) کړی یې او هم یې د دوی په زړونو کښې یو تربله ډېر لوی اُلفت او محبت اچولی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د همدغه ایت شریف څخه اشارتاً څرګندېږي چې صحابه کرام ﷺ د صلحې په ځینو شرطونو سره د ډېر اضطراب سره مخامخ شوي وه، خو الله ﷻ وریاندې خپل فضل او مرحمت وکړ او سکینه او ډاډینه یې وریاندې نازله کړه. د ښه وضاحت دپاره لاندې روایتونه ولولئ:

الف. عمر بن الخطاب ﷺ په ډېرې وارخطایۍ سره نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: ای د الله رسوله! ایا دا فتحه ده (چې مونږ د مشرکانو سره په معلومو شرطونو سره صلحه وکړه)؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ»[١] یعنې هو، (همدغه صلحه فتحه ده چې په راتلونکي کښې به وریاندې پوه شې)

ب. د صلحې کولو څخه وروسته نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: «قُومُوا فَانْحَرُوا ثُمَّ احْلِقُوا»[٢] یعنې پورته شئ نو خپلې هدایا نحرې کړئ بیا سرونه حلق کړئ (وخرېئ). خو هیڅوک هم د ذکر شوي ماموریت د اجراء دپاره پورته نه شو. چې څنګه د همدې خایه مدینې منورې ته ستانه شو حال دا چې د عمرې عبادت به مو نه وي انجام کړی؟

---

(١) صحیح مسلم ج٢ ص١٠۶- مسند احمد بن حنبل ج۵ ص١٣٠

(٢) صحیح البخاري ج١ ص٣٨٠

بیا نبي کریم ﷺ د أُم سلمی (أم المؤمنین) رضی الله عنها په مشوره د خپل قول سره عمل ملګری کړ او د صحابه وو ﷺ د نظر لاندې یې خپله اوښه نحره کړه او خپل سر یې حلق کړ (د احرام څخه یې خپل ځان خلاص کړ). نو د دغه کار په لیدلو سره هغوی هم پورته شوه او ذکر شوی ماموریت یې اجراء کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ﴾ کښې د "ل" توری څه شي پورې تعلق نیسي؟

مونږ وایو چې: د دغه توري د تعلق په هکله مفسرینو کرامو زښت ډېر احتمالات لیکلي دي[۱]، کوم احتمال چې بهتر برېښي او د څه تاویلاتو په بنیاد په ټولو احتمالاتو اشتمال موندلی شي هغه دا دی چې: ذکر شوی د "ل" توری په یوې مقدرې جملې پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "فَعَلَ اللهُ مَا فَعَلَ" سره تعبیر کولی شو، چې لږ څه تفصیل یې په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

الف: الله ﷻ د عمرې سفر نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې ورولید کړ خو صحابه وو کرامو ﷺ ورباندې په قطعي توګه باور وکړ او په خپلو اذهانو کښې یې شک او تردد ته ځای ورنه کړ.

ب: د صحابه وو کرامو ﷺ خیال وه چې همدا سږ کال به عمره اداء کړو، خو کله یې چې د اداء کولو کال راتلونکی کال وټاکل شو نو بیا هم ورته په پوره اخلاص قانع شوه او څه شک یې پکښې ونه کړ.

ج: د صلحې په شرطونو کښې ځینې شرطونه په صحابه وو کرامو ﷺ باندې ډېر درانه تمام شوه خو د ایمان په قوت سره ورته هر یوه غاړه کېښودله او په اخلاص سره یې قبول کړه.

د: صحابه وو کرامو ﷺ د جنګ څه تیاری نه درلود او تعداد یې هم د مشرکانو په پرتله ډېر لږ وه خو په پوره متانت سره یې بیعت ته اقدام وکړ او د الله ﷻ په لاره کښې د خپلو سرونو څخه تېر شوه. نو د پاسنیو وجوهو د کبله الله ﷻ جنت ته داخل کړه او د ګناهونو د مغفرت او عفوې وعده یې ورکړه. اما کفارو په ذکرو شوو ځلورو وارو حالاتو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ په مقابل لور کښې قرار ونیو، چې د نبي کریم ﷺ د خوب په وحې باندې یې باور ونه کړ، د عمرې د کال په تاخیر او بدلون یې اعتراض وکړ، د صلحې شرطونه یې د مؤمنانو تحقیر ګڼانه او د مشرکانو سره یې جنګ کولو ته د حماقت او ځان وژنې لقب ورکړ؛ نو ځکه الله ﷻ د دوزخ مستحق وګرځول او خپل غضب او لعنت یې ورباندې ورنازل کړ.

پوښتنې او جوابونه

۳_ په دې مقام کښې لاندې پوښتنې هم جوابونه غواړي:

الف: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ دلته په زنانه وو ﴿ ٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ﴾، ﴿ ٱلْمُنَـٰفِقَـٰتِ ﴾، ﴿ ٱلْمُشْرِكَـٰتِ ﴾ سره صراحت وکړ، حال دا چې په دغه صورت حال کښې د دوارو

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۸۱؛ البحر المحيط ج۹ ص۴۸۵

جانبو څخه د نارينه وو مطلق اکثريت وه؟

مونږ وايو چې: دلته د زنانه وو په ذکر باندې ځکه صراحت شوی دی -والله ﷻ أعلم- چې د دواړو جانبو زنانه وو د خپلو نارينه وو خاصيتونه خپل کړي وه. يا په بل عبارت: مؤمنانو زنانه وو عقيده درلوده چې نارينه يې په حقه لاره روان دي او د همدغې لارې د خپلولو دپاره يې هڅوي هڅول، بالمقابل کافرو او منافقو زنانه وو خپل نارينه په حقه ګڼل او ترغيب يې ورکاوه چې په خپلې تګلارې باندې کلک اوسېږئ.

ب: که څوک وايي چې: په ﴿ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ ﴾ کښې کومو بدو ګومانونو ته اشاره شوې ده چې منافقانو او مشرکانو خپل کړي وه؟

مونږ وايو چې: د منافقانو د بدو ګومانونو څخه په يوه مثال باندې په راتلونکي [الفتح:۱۱] ايت کښې صراحت شوی دی، چې هيڅکله به نبي کريم ﷺ او صحابه کرام ﷺ د دغه سفر څخه بېرته ژوندي راستانه نه شي. او د مشرکانو د بدوګومانونو يوه مثال ته په [الحج:۱۵] ايت کښې اشاره شوې ده چې الله ﷻ به هيڅکله د خپل پيغمبر سره نصرت ونه کړي (او زمونږ په لاس به يې بنياد وخېژي).

څه لرې نه ده چې د مشرکانو يو ګومان به دا هم وه چې مؤمنان د عمرې په بهانه غواړي چې مکه معظمه اشغال کړي.

ج: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکره شوې مجموعه کښې په لږ تغير سره د ﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ الآية- تکراراً نازل کړی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په اولني ايت کښې د مخکني ايت مضمون (د مخلوقاتو تدبير د الله ﷻ په اختيار کښې دی) تائيد شوی دی، د همدې کبله د ﴿ حَكِيمًا ﴾ د کلمې سره د ﴿ عَلِيمًا ﴾ کلمې نزول مونډلی دی. او په دوهم ايت کښې هم وړاندېنی مضمون تائيد شوی دی چې د منافقانو او مشرکانو د تهديد څخه عبارت دی، نو د همدې کبله د ﴿ حَكِيمًا ﴾ د کلمې سره د ﴿ عَزِيزًا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د تهديد سره ښه تناسب لري، نو په دواړو ايتونو کښې تکرار نشته[1].

﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَـٰكَ شَـٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝٨ لِّتُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۝٩ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَـٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ۝١٠ ﴾

[۸] (اې پيغمبره!) يقيناً مونږ ته د شهادت ورکوونکي په حيث او د زېرې ورکوونکي په حيث او

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۵

(هم) د ډاروونکي په حيث (خلکو ته) استولی يې.

[۹] (البته) د دې دپاره چې تاسو ټول د الله ﷻ په توحيد او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ په نبوت سره خپل ايمان ته ادامه ورکړئ، او (همدارنګه) د الله ﷻ (د دين) سره کومک وکړئ او د ده ﷻ (په عقيدې او عمل سره) تعظيم وکړئ او د الله ﷻ تسبيحاتو ته سبا او بېګا ادامه ورکړئ (لمونځونه ورته ودروئ).

[۱۰] يقيناً کوم کسان چې ستا سره (په بيعة الرضوان کښې) بيعت کوي بې شکه هغوی د الله ﷻ سره بيعت کوي (چې ستا اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی، نو د بيعت په حال کښې) د الله ﷻ بلا کيفه لاس د دوی د لاسونو د پاسه دی.

نو هرڅوک چې خپل بيعت (او عهد) مات کړي نو هغه (په حقيقت کښې) د خپل ځان (په ضرر) باندې بيعت مات کړ، او کوم کس چې په هغه شي وفاء وکړي په کوم باندې يې چې د الله ﷻ (او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ) سره عهد (او بيعت) کړی وي نو ډېر ژر به الله ﷻ ورته لوی اجر (او ثواب) ورکړي.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې ـ د صلحې د نتائجو د بيان څخه وروسته ـ بيا نبي کريم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی دی او څه نورو بشارتونو ته پکښې اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! څه نور بشارتونه هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ ـ يقيناً مونږ ته په داسې حال کښې دنيا ته استولی يې چې د لاندې صفاتو درلودونکی يې:

الف: ته به د قيامت په ورځ د شاهد په حيث د خپل اُمت تزکيه کوې البته کله چې ستا اُمت د نورو پيغمبرانو په اُمتونو باندې شهادت اداء کړي چې هر اُمت ته خپل خپل پيغمبر د الله ﷻ احکام ابلاغ کړي دي.

ب: ته مؤمنانو ته زېری ورکوونکی يې چې د توحيدي عقيدې په خپلولو سره به ترې الله ﷻ راضي شي او جنتونو ته به يې داخل کړي.

ج: ته کفارو ته د الله ﷻ د عذابه ډاروونکی يې او بس، نو د خلکو ايمان راوړل ستا مکلفيت نه دی چې په زور به يې ته په ايمان مشرف ګرځوې.

۲ ـ ای پيغمبره! ستا په شمول ټول مؤمنان په لاندې کارونو باندې مکلفيت لري:

الف: چې تاسو ټول د الله ﷻ په وحدانيت او د پيغمبر په رسالت خپلې عقيدې ته ادامه ورکړئ.

ب: چې تاسو ټول د الله ﷻ د دين نصرت وکړئ او په ډېر اخلاص سره ورته دعوت وچلوئ.

ج: چې د الله ﷻ تعظيم او توقير وکړئ (ارشاداتو ته يې غاړې کېږدئ او د عذابه يې ودار شئ).

د: چې سبا او بېګا يې د حمد او ثناء سره تسبيحات ووايئ او خپل دغه ذکر ته ټول عمر ادامه ورکړئ او هم په لمونځونو سره يې ژوندي وساتئ.

۳ ـ ای پيغمبره! يقيناً کوم کسان چې د ايمان راوړلو څخه وروسته تاسره په جهادي کارونو کښې

بيعت کوي او خپل بيعت د خپلو لاسونو په درکولو سره څرګندوي، هغوی په حقيقت کښې د الله ﷻ سره بيعت کوي او دا څکه چې ته د الله ﷻ پيغمبر يې او ستا اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی. يا په بل عبارت: د بيعت په وخت کښې د الله ﷻ بلا کيفه لاس د همدوی د لاسونو د پاسه دی او د همده ﷻ سره يې بيعت صورت نيولی دی.

۴ـ نو په همدې بنياد هرڅوک چې ستا بيعت مات کړي او په خپل عهد باندې ونه دريږي نو هغه فقط خپل ځان ته ضرر ورساوه، د بيعت ماتولو ضرر يوازې همده ته راجع دی چې د لوی عذاب سره به مخامخ شي. بالمقابل هرڅوک چې په هغه شي باندې وفا وکړي او کلک پرې ودريږي په کوم باندې يې چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ سره عهد کړی وي نو د بر ژر به هغه ته الله ﷻ ډېر لوی اجر ورکړي او په جنتونو کښې به يې داخل کړي.

توضيحات

۱ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د نبي کريم ﷺ د القابو څخه يو لقب د "شاهِد" کلمه ده (چې د "شَهِيد" د کلمې سره مرادفه ده) او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۱۴۳] ايت لاندې شرحه کړې ده.

ب: په ﴿لِتُؤْمِنُوا﴾ کښې په مستتر ضمير سره د تغليب په توګه د نبي کريم ﷺ په شمول ټول مؤمنان مخاطب ګرځولې شوي دي چې خپلې توحيدي عقيدې ته ادامه ورکړي، او نبي کريم ﷺ هم مکلف وه چې د يوه پيغمبر په صفت په خپل ځان باندې د نورو مؤمنانو غوندې عقيده ولري.

ج: د ﴿وَتُعَزِّرُوهُ﴾ کلمه د "تَعْزِير" څخه اشتقاقه شوې ده چې د هغه نصرت معنی ورکوي د کوم سره چې تعظيم ملګری وي[1] خو دلته ترې يوازې نصرت مراد دی چې:

د: دلته ورسره د ﴿وَتُوَقِّرُوهُ﴾ کلمه هم نازله شوې ده چې د "تَوْقِير" ـ لکه "تَكْرِيم" ـ څخه يې اشتقاق موندلی دی او د تعظيم معنی ورکوي[2].

هـ: ځينو مفسرينو کرامو[3] په ﴿تُعَزِّرُوهُ﴾، ﴿تُوَقِّرُوهُ﴾ کښې دواړه بارز ضميرونه نبي کريم ﷺ ته راجع ګڼلي دي خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضميرونه به د الله ﷻ څخه کنايي وي لکه چې په "تُسَبِّحُوهُ" کښې بارز ضمير په اتفاق سره د همده ﷻ څخه کنايي دی. نو په دې تقدير د يو پلوه د ايت شريف ضمائر د تفکيک څخه ساتل کېږي او د بله پلوه په اصلي مطلب باندې څه منفي اثر نه غورزېږي.

بيعة څه ته وايي؟

۲ـ په ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ﴾ کښې د "يُبَايِعُونَ، يُبَايِعُونَ" دواړه کلمې اصلاً

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۵
(۲) لسان العرب ج۵ ص۲۹۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱٦ ص۲٦۷

د "بَيْعَة" _لكه "نِيَّة"_ څخه اشتقاقي شوې دى. "بيعة" د هغه وايې چې څوک بل چا ته د اطاعت لاس ورکوي (۱). او په همدې باندې ورسره ټکلک عهد وکړي.

د "بيعة" په کلمه باندې به په [الفتح ۱۸] ايت کښې _ان شاء الله ﷻ_ څه رڼا واچولى شي خو په دې مقام کښې په همدې اړوند د لاندې معلوماتو په ذکر اکتفاء کوو:

الف: په ذکرو شوو دواړو کلمو کښې "بَيْعَة الرِّضْوَان" ته اشاره ده، کوم چې د سورت د نزول څخه وړاندې صورت نيولى وه، نو په کار وه چې ذکرې شوې دواړه کلمې د ماضي صيغې نازلې شوې وې، خو په استعمالاتو کښې کله-کله تېر شوى حال حاضر ګڼلى کېږي او په حالي مضارع سره ترې تعبير صورت نيسي. لکه چې په همدې مطلب باندې د [البقرة: ۹۱] ايت لاندې به پوره رڼا اچولې شوې ده. نو شايد چې په دې مقام کښې همدغه ډول استعمال د اجراء لاندې نيولى شوى وي.

ب: د ﴿ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾ جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تاکيد واقع شوې ده چې د هغې جملې مضمون يکښې په بل عبارت سره نازل شوى دى (۲).

يعنې اى پيغمبره! کومو کسانو چې ستا سره په بيعت الرضوان کښې بيعت او عهد کړى وه چې په جنګ کښې به ستا اطاعت کوي او تر مرګه پورې به دې ملاتړ ته ادامه ورکوي، نو هغوى په حقيقت کښې د الله ﷻ سره بيعت کړى دى. نو که بالفرض هغوى بيعت مات کړي نو د الله ﷻ سره به بيعت او عهد مات کړي.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ مَّن يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ﴾ [النساء: ۸۰] يعنې هرڅوک چې د پيغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو بې شکه هغه د الله ﷻ اطاعت وکړ.

ج: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دى چې په ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ ﴾ کښې د "عَلَيْه" ضميرې "ه" په پېښ سره قرائت کېږي حال دا چې په نورو ځايونو کښې دغه ډول "ه" په زېر سره نزول موندلى دى، لکه ﴿ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ ﴾ [سبا: ۱۴] يعنې نو کله چې مونږ په سليمان ﷺ باندې د مرګ فيصله وکړه؟

مونږ وايو چې: د "ه" ضمير د "هُوَ" څخه تخفيف شوى دى، نو کله چې ورباندې د "عَلَى" توری داخل شو، نو د "و" توری ترې حذف شو او د "ه" توری د لاندې وجوهو د کبله دلته مضموم پرېښودلى شو:

اول: ترڅو د ﴿ اللَّهَ ﴾ مبارکه کلمه په تفخيم (ډکوالي) سره قرائت کړى شي (۳) چې د عهد ماتوونکي دپاره ډېر زيات تهديد افاده کړي. که بالفرض دغه "ه" په زېر سره قرائت شوې وى نو بيا به ذکره شوې مبارکه کلمه په ترقيق سره قرائت شوې وى او دغه افاده به فوته شوې وى.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۲۴
(۲) تفسير الکشاف ج۴ ص۳۳۵
(۳) تفسير ابى السعود ج۸ ص۱۰۶

دوهم: ترڅو د اشارې په توګه ایت شریف دلالت وکړي چې باید عهد او بیعت په خپل اصلیت سره باقي پرېښودل شي لکه څنګه چې ضمیري "هُ" په خپل اصلیت سره مضمومه پرېښودلې شوې ده[1]. همدغې اشارې ته ورته اشاره د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۸۲] ایت لاندې هم تېره شوې ده چې د ﴿ لَمْ تَسْطِعْ ﴾ په عوض "لَمْ تَسْتَطِعْ" نازل نه کړی شو، ترڅو د اشارې په توګه دلالت وکړي چې د موسی ﷺ اندیوالي د خضر ﷺ څخه داسې پرې شوه لکه څنګه چې د "ت" د توري اندیوالي د "اِسْتِفْعَال" د باب سره پرې شوه.

﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا فَٱسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًۢا ۚ بَلْ كَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًۢا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ ٱلرَّسُولُ وَٱلْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰٓ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًۢا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَن لَّمْ يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ فَإِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٤﴾ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ۖ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾

[۱۱] (ای پیغمبره!) ژر به تاته د عمرې د سفر څخه وروسته پاتې شوي کسان د پلمې په توګه ووایي کوم چې د باندچیانو (منافقانو) څخه عبارت دي چې: مونږ خپلو مالونو او خپلو کورنیو مشغول کړي وه (نو څکه مو ستا سره ملګرتیا ونه شوه کړی)، نو مونږ ته (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړه (او معذرت مو قبول کړه).

دوی (منافقان) په خپلو ژبو هغه خبرې کوي کومې یې چې په زړونو کښې نشته (بهانې یې درغیني دي. ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: نو هغه څوک دي چې ستاسو دپاره د داسې څه شي ملکیت ولري (البته) که چرته الله ﷻ تاسو ته د څه ضرر رسولو اراده وکړي او یا درته د ګټې رسولو اراده وکړي؟ (دغسې نه ده لکه چې تاسو ورباندې قول کوئ) بلکې الله ﷻ په هغو کړو وړو باندې

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۷

خبردار دی کومو ته چې تاسو د عمل جامه وراغوندئ (هغه دا چې:)

[۱۲] بلکې تاسو گومان کاوه چې هیڅکله به پیغمبر ﷺ او مؤمنان خپلو کورونو ته د همېشه دپاره راونه گرځي (هلته به ټول ووژلی شي)، او دغه خبره ستاسو په زړونو کښې ښایسته کړی شوې وه او (همدارنگه) تاسو (په الله ﷻ باندې) گومان کاوه بدگومان (چې د مؤمنانو سره به نصرت ونه کړي)، او تاسو (په معنوي هلاکت سره) هلاکېدونکی قوم وئ.

[۱۳] او هرڅوک چې (په اخلاص سره) په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ ایمان رانه وړي نو مونږ (د دوی په شمول ټولو) کفارو ته گرم اور (دوزخ) تیار کړی دی.

[۱۴] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري ده، چې د هغه چا دپاره مغفرت کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هغه څوک معذب گرځوي کوم ته یې چې اراده وشي، او الله ﷻ ډېر بښونکی مهربان دی (د منافقانو څخه د توبې فرصت لا نه دی فوت شوی).

[۱۵] ډېر ژر به (تاته) د عمرې د سفر څخه وروسته پاتې شوي کسان په هغه وخت کښې ووایي کله چې تاسو ډېرو غنیمتونو ته د دې دپاره روان شئ چې (په اسانۍ سره) یې راواخلئ، چې: مونږ پرېږدئ چې ستاسو پیروي وکړو (او غزا ته درسره لاړ شو).

منافقان (په دغې خبرې سره) اراده لري چې د الله ﷻ کلام تغییر (او تبدیل) کړي (د خیبر د غنیمتونو اختصاص مات کړي او ځانونه پکښې ورگډ کړي).

(ای پیغمبره! ته ورته په رد کښې) ووایه چې تاسو به هیڅکله (په دغې غزا کښې) زمونږ پیروي ونه کړئ (تاسو به گډون ته پکښې پرېنږدو) الله ﷻ لا پخوا دغسې خبره (د خپل پیغمبر په خوله) کړې وه.

ډېر ژر دی چې (منافقان به ستا خبره رده کړي او) وبه وایي چې: (دغسې نه ده) بلکې تاسو زمونږ سره کینه کوئ (او غنیمت مو راباندې نه لورېږي).

(دغسې نه ده لکه چې منافقان یې وایي) بلکې دوی نه پوهېږي (زیرکي نه لري) مگر لږ پوهه (او لږ زیرکي، که دوی هوښیار وی نو د عمرې د سفر څخه به نه پاتې کېدلې).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د منافقانو هغو بهانو او وېناوو ته اشاره شوې ده په کومو باندې چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د حدیبیې څخه د بېرته ستنېدلو په وخت په لاره کښې خبر کړی وه، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! کله چې ته بېرته مدینې منورې ته ورسېدې نو د منافقانو د پلوه به د لاندې وېناوو سره مخامخ شې:

۱ـ ډېر ژر دی چې هغه کسان به کوم چې ستا د ملگرتیا څخه خپل منافقت وروسته کړي دي او د عمرې د سفر څخه یې بې برخې کړي دي چې د باندچیانو منافقانو څخه عبارت دي، تاته اعتذار وړاندې کړي او د بهانې په توگه به ووایي چې:

الف: مونږ ستا د ملګرتیا څخه منافقت نه یاستو وروسته کړي بلکې مونږ خپلو مالونو او کورنیو وروسته کړي یاستو، هیله ده چې زمونږ اعتذار قبول کړې او د ملامتې ګوته راته ونه نیسې.

ب: زمونږ اُمید دی چې مونږ ته د الله ﷻ څخه د بېرته پاتې کېدلو د ګناه مغفرت هم وغواړې ترڅو زمونږ معذرت د الله ﷻ په نزد هم قبول وګرځي.

۲_ ای پیغمبره! د هر څه څخه وړاندې ته په دې پوه شه چې د بانډچیانو ذکر شوی اعتذار واقعي اعتذار نه دی بلکې محض بهانه جوړول دي چې محض خپلې ژبې ورباندې ښوروي او د زړونو څخه یې نمایندګي نه کوي، او واقعیت دغسې نه دي لکه چې هغوی به ورباندې قول وکړي. نو کله چې هغوی تاته ذکر شوی دروغین اعتذار وړاندې کړي نو ته ورته د هغه په رد کښې ووایه چې:

الف: ای بانډچیانو! ستاسو ذکر شوی اعتذار د قبول وړ نه دی او دا ځکه چې ټول کارونه د الله ﷻ په اراده څرخېږي او هیڅوک او هیڅ شی د ده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، نو په همدې بنیاد تاسو د دغو پوښتنو جوابونه راکړئ:

اول: هغه څوک دی چې پخپله ستاسو څخه د ډېر لږ شي مخه ونیسي البته که چرته الله ﷻ تاسو ته د څه ضرر او نقصان رسولو اراده وکړي؟.

دوهم: هغه څوک دی چې پخپله ستاسو څخه د څه ګټې مخنیوی وکړي البته که چرته تاسو ته الله ﷻ د څه ګټې رسولو اراده وکړي؟.

په همدې بنیاد که الله ﷻ ستاسو مالونو او ستاسو کورنیو ته د څه ګټې رسولو او یا نقصان رسولو اراده کړې وی نو ستاسو موجودیت به څه اثر درلودلی وی؟ حال دا چې ستاسو موجودیت په خپله ستاسو په هکله څه اثر نه شي درلودلی.

ب: نو پوره څرګنده ده چې ستاسو اعتذار دروغین اعتذار دی بلکې الله ﷻ ستاسو په ټولو کارونو او کړو وړو باندې خبردار دی حتی ستاسو د زړونو حالات ترې هم پټ نه دي.

ج: ای بانډچیانو منافقانو! ستاسو د عدم ملګرتیا وجه هغه نه ده کومه چې تاسو په خولو باندې وایاست بلکې واقعي وجه یې دا ده چې:

اول: ستاسو (په خپلو زړونو کښې) ګومان کاوه چې هیڅکله به پیغمبر ﷺ او مؤمنان د دغه سفر څخه روغ رمټ خپلو کورونو ته راستانه نه شي، بلکې ټول به د مشرکانو د پلوه هلته ووژلی شي او بنیاد به یې وویستلی شي.

دوهم: همدغه ګومان تاسو ته په خپلو زړونو کښې ښایسته کړی شوی وه او د همدغه ګومان د کبله تاسو د عمرې په سفر کښې زمونږ سره ملګرتیا خوښه نه کړه.

دریم: تاسو په الله ﷻ باندې ډېر بدګومان کاوه چې هیڅکله به د خپل پیغمبر ﷺ او مؤمنانو سره نصرت ونه کړي او نه به یې بېرته روغ رمټ راستانه کړي.

څلورم: ذکرو شوو ګومانونو ته تاسو ځکه په خپلو زړونو کښې ځای ورکړی وه چې تاسو د الله ﷻ په نزد هلاک شوی او زیانمن شوی قوم یاست. او هرڅوک چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ

باندې واقعي او په اخلاص سره ايمان رانه وړي بلکې کفر پرې غوره کړي، نو يقيناً مونږ د دوی په شمول ټولو کفارو ته دوزخ تيار کړی دی چې تل به پکښې کړېږي.

د يقيناً د اسمانونو او ځمکو واکداري يوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري، اوس هم تاسو د دې جوګه ياست چې کوم غيبي مصيبت درباندې نازل کړي او ټول پوپنا کړي خو د دې سره-سره الله ﷻ هغه چا ته مغفرت کوي کوم ته يې چې اراده وشي او هغه څوک معذبوي کوم ته يې چې اراده وشي، او دا ځکه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی د همدې کبله تاسو سمدستي نه هلاکوي او فرصت درکوي چې په اخلاص سره د منافقت څخه توبه تائب وګرځئ او مخلص مؤمنان جوړ شئ.

۳_ ای پيغمبره! کله چې تاسو د مديني منورې څخه هغې غزا ته د روانېدلو تياری نيسئ په کومه کښې چې الله ﷻ ستاسو دپاره زښت ډېر غنيمتونه په خپل علم کښې ټاکلي دي او د کومې په باب چې تاسو ته بشارت درکړی شوی دی چې دغه غنيمتونه فقط په هغو کسانو پورې خاص دي کومو چې د عمرې په سفر کښې ګډون کړی دی، نو بېرته پاتې کړی شوي باندچيان منافقان به د خپل عادت په خلاف تاسو ته وړانديز وکړي چې مونږ پرېږدئ چې په دغه جهادي سفر کښې ستاسو اتباع وکړو او ستاسو انډيوالان جوړ شو.

په دغه وخت کښې به هغوی سره نه د خپلو مالونو د حفاظت غم وي او نه به په خپلو کورونيو باندې داربېږي. يا په بل عبارت: هغوی به خپلې هغې بهانې ته شا کړي په کومې باندې يې چې د عمرې د سفر په ارتباط استدلال کاوه. ايا هغوی به په دغه وخت کښې اراده لري چې د الله ﷻ کلام ته بدلون ورکړي او هغه بشارت سرچپه وګرځوي په کوم باندې چې د بلې غزا غنيمتونو ته د عمرې سفر کوونکو پورې اختصاص ورکړی شوی وه؟

۴_ نو ته د منافقانو ذکر شوی وړانديز رد کړه او ورته ووايه چې: هيڅکله به تاسو په دغې غزا کښې زمونږ اتباع ونه کړی شئ او هيڅکله به مونږ تاسو ملګري نه کړو چې راسره لاړ شئ، دغه خبره الله ﷻ لا پخوا د عمرې د سفر په وخت کښې مونږ ته کړې وه چې تاسو په دغې غزا کښې ګډون نه شئ کولی.

۵_ په دغه وخت کښې به منافقان يو ځل بيا خپل منافقت ښکند کړي او تاسو ته به ووايي چې: دغسې نه ده چې د دغې غزا څخه الله ﷻ مونږ محروم کړي ياستو بلکې تاسو زمونږ سره حسد لرئ او غواړئ چې په دغې بهانې سره زمونږ د اشتراک مخه بنده کړئ.

۶_ خو تاسو د حسد د کبله نه دي منعه کړي، بلکې منافقان ذکاوت او زيرکي نه لري، مګر ډېره لږه زيرکي، چې د دنيا منافع يې په نظر کښې نيولي دي او آخرت يې د پښو لاندې کړی دی.

توضيحات

۱_ په ﴿ مِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ ﴾ کښې د "أعْرَاب" کلمه د الله ﷻ په توفيق د [التوبة:۹۷] ايت لاندې ښه پوره تحليله شوې ده چې د خپل لفظ څخه مفرد نه لري او د باندچيانو معنی ورکوي، نو بيا تحليلولو ته يې اړتيا نه ګورو.

۲_ په ﴿ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا ﴾ کښې د "اهْلُونَا" کلمه او په ﴿ إِلَىٰٓ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا ﴾ کښې د ﴿ أَهْلِيهِمْ ﴾ کلمه دواړه بالترتیب په رفعي او جرې حالونو کښې د شذوذ په توګه د "اهْل" کلمې سالمې جمعې دي چې د اعراب (نونونه) یې په اضافت سره ساقط شوي دي[1]. دغه جمعه د دوهم خل دپاره په "اهالي" _لکه "اناسي"_ سره جمعه کېږي چې بیا د جمع الجمع په نامه یادېږي[2].

د "بائر" کلمې معنی

۳_ په ﴿ وَكُنتُمْ قَوْمًۢا بُورًا ﴾ کښې د "بُور" کلمه د "بَائِر" _لکه "قَائِل"_ جمعه ده چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان: ۱۸] ایت لاندې تحلیله کړې ده، چې "بَائِر" هغه چا ته ویل کېږي کوم چې په معنوي هلاک سره هلاک شوی وي او د الله ﷻ د غضب لاندې واقع وي. یعنې: ای منافقانو تاسو د الله ﷻ د غضب لاندې واقع شوی قوم یاست چې په همده ﷻ باندې بدګومانونه کوئ.

سوالونه او جوابونه

۴_ په ﴿ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾ کښې باید لاندې سوالونه جوابونه په نظر کښې وساتلی شي:

الف: که څوک وایي چې: دلته د ﴿ مَغَانِمَ ﴾ څخه کوم غنیمتونه مطلب دي چې منافقانو پکښې د اشتراک تمه کوله؟

مونږ وایو چې: دلته د خیبر د غزا غنیمتونه مراد دي او دا ځکه چې د حدیبیې څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې نبي کریم ﷺ (د الله ﷻ د پلوه) مؤمنانو ته وعده ورکړه چې ډېر ژر به خیبر فتحه کړي او ښه پرېمانه غنیمتونه به ترلاسه کړي او دغه غنیمتونه به په همدوی پورې اختصاص ولري[3]. شاید چې په ذکر شوي بشارت باندې به منافقان هم خبر شوي وي نو د همدې کبله یې زور واچاوه چې مونږ د خیبر په غزا کښې ستاسو ملګرتیا کوو، مونږ ته هم پکښې د ګډون اجازه راکړئ.

ب: که څوک وایي چې: په څه وجه نبي کریم ﷺ هغوی ته د خیبر په غزا کښې د ګډون اجازه نه ورکوله چې د مجاهدینو ملګرتیا وکړي؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خیبر د غزا غنیمتونه مجاهدینو ته د انعام په توګه ورعنایت کړي وه او خپل پیغمبر ته یې ارشاد فرمایلی وه چې د حدیبیې د مجاهدینو څخه پرته بل چا ته پکښې اشتراک ورنه کړي کوم چې په بهانو سره د هغه سفر (حدیبیه) څخه بېرته پاتې شوي وه.

ج: که څوک وایي چې: ایا په قرآن کریم کښې بل داسې نظیر شته چې منافقان پکښې د غزاګانو څخه منعه کړی شوي وي او د اشتراک اجازه نه وي ورکړه شوې؟

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۹

(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸

(۳) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۸۰؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۷۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۰۱

مونږ وایو چي: هو همدغه ډول منعي ته الله ﷻ اشاره کړې ده چي: ﴿ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَن تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا ﴾ [التوبة: ۸۳] یعني ای پیغمبره! کوم کسان چي د تبوک د غزا څخه د منافقت د کبله پاتې شوي دي هغوی ته ابلاغ کړه چي: د نن څخه وروسته به تاسو هیڅکله د همېشه دپاره زما سره جهاد ته ونه وځئ او نه به زما سره د دښمن په جنګ کښې اشتراک وکړئ.

د: که څوک وایي چي: د خیبر د غنیمتونو وعده خو صحابه وو کرامو ﷺ ته نبي کریم ﷺ ورکړې وه، نو پوښتنه دا ده چي د څه حکمت په بنیاد د همدغي وعدې څخه په ایت شریف کښې په ﴿ كَلَامَ اللَّهِ ﴾ او ﴿ قَالَ اللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾ سره تعبیر نازل شو؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم: دا د دې دپاره چي د نبي کریم ﷺ وعده او قول د الله ﷻ وعده او قول دی، لکه چي الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴾ [النجم: ۳، ۴] یعني او نبي کریم ﷺ د خپل خواهش څخه خبرې نه کوي، د ده ﷺ خبرې نه دي مګر وحې دي چي (د الله ﷻ د پلوه ورته) وحې کېږي.

په دې باندې علاوه، که څه هم الله ﷻ په ذکر شوې وعده باندې صراحت نه دی کړی مګر په [الفتح: ۲۰] ایت کښې یې ورته اشاره کړې ده، او د الله ﷻ اشاره صراحت ته ډېره نژدې ده، ته به وایي چي عین صراحت دی.

ه: که څوک وایي چي په همدې بنیاد باید د هر یوه حدیث انکار کوونکی کافر وګڼلی شي لکه چي د هر یوه ایت انکار کوونکی کافر ګڼل کېږي؟

مونږ وایو چي: د ایت او حدیث ترمنځ د سند په لحاظ فرق صورت نیولی دی، که نه نو هغه څوک به د حدیث په انکار سره هم کافر ګرځېدلی وي کوم چي د نبي کریم ﷺ د مبارکې خولې څخه مستقیمًا (بدون د سنده) څه قول اورېدلی وي او بیا ترې انکاري شوی وي.

و: که څوک وایي چي: د خیبر غزا په کوم تاریخ صورت ونیوه؟

مونږ وایو چي: نبي کریم ﷺ د د هجرت په شپږم کال د ذو القعدې په میاشت کښې د حدیبیې د صلحې څخه مدینې منورې ته راستون شو او فقط د ذو الحجې یوه میاشت هلته تم شو، او د اوم کال د محرمې په میاشت کښې د خیبر په لور وخوځېد[1]، چي الله ﷻ ورته د خپلې وعدې سره سم بېه پرېمانه غنیمتونه ورپېرزو کړو.

﴿ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۝ لَّيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ ۗ وَمَن يُطِعِ

(1) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۷۸

ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدۡخِلۡهُ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبۡهُ عَذَابًا أَلِيمٗا ﴿١٧﴾

[۱۶] وروسته پاتې کړی شوو کسانو ته چې د بانډچیانو څخه عبارت دي ووایه چې: ډېر ژر دی چې تاسو به د داسې یو قوم مقابلې ته وروبللی شئ کوم چې د ډېر سخت جنګ خاوندان دي، تاسو به د دغه قوم سره یا جنګ وکړئ یا به هغوی مسلمانان جوړ شي (د دغو دواړو ډولو څخه به وتلې نه وي) نو که تاسو (په ذکرو شوو بللو کښې د داعي) اطاعت وکړ نو الله ﷻ به تاسو ته ښایسته اجر (جنت) درکړي، او که تاسو (دعوت ته) شا کړه لکه چې وړاندې مو (د عمرې په سفر کښې ورته) شا کړې وه نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي.

[۱۷] په ړانده باندې ګناه نشته (چې جهاد ته لاړ نه شي) او نه په ګوډ باندې او نه په مریض (او نورو معذورینو) باندې.

او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر اطاعت وکړي نو الله ﷻ به یې داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې به ترې (څلور ډوله) ویالې بهېږي، او هرڅوک چې (د الله ﷻ اطاعت ته) شا کړي نو الله ﷻ به یې په دردناک عذاب سره معذب کړي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د عمرې د سفر څخه بیرته پاتې کړی شوو بانډچیانو منافقانو ته دا هم ابلاغ کړه او ورته ووایه چې:

۱ ـ دغې د خیبر په غزا باندې خو د غزاګانو لړۍ نه ختمېږي چې تاسو پکښې په ګډون کولو باندې زور اچوئ بلکې نورې غزاګانې هم راروانې دي، تاسو تکړه شئ په هغو کښې برخه واخلئ چې هلته په تاسو باندې بندیز نه دی لګېدلی. هغه دا چې: تاسو به د مؤمنانو د مشر د پلوه د یوه داسې قوم جنګ او مقابلې ته دعوت کړی شئ چې ډېر سخت جنګیالان به وي او د ښه قوت خاوندان به وي، خو د دې سره‌سره به هغوی په دوه وو حالونو باندې تقسیم شي، یا به ستاسو سره وجنګېږي او نهایې برلاسي به ستاسو په برخه وي، او یا به پرته د جنګه مسلمانان جوړ شي او د مؤمنانو مشر ته به بدون د قیده او شرطه تسلیم شي.

۲ ـ ای متخلفینو! نو که تاسو ذکر شوی دعوت قبول کړ او په اخلاص سره جهاد ته روان شوئ نو الله ﷻ به تاسو ته نېک اجرونه درکړي او په دنیا او آخرت کښې به مو سرلوړي وګرځوي. او که دعوت مو قبول نه کړ او جهاد ته مو شا واړوله لکه څنګه چې تاسو د عمرې سفر ته شاګانې اړولې وې (پخوانۍ عادت مو بیا تکرار کړ)، نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي او دنیا او آخرت به مو دواړه خوار کړي.

۳ ـ ای متخلفینو! د ذکر شوي دعوت په عدم قبول کښې هغو کسانو باندې څه حرج او مواخذه نشته کوم چې د معذرت درلودونکي وي، نو په ړانده، ګوډ، مریض او دغسې نورو معذورینو باندې څه ملامته نشته.

۴_ ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې د الله ﷻ یوه عمومي قاعده بیان کړه هغه دا چې هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي او په اخلاص سره یې دعوت ومني نو الله ﷻ به هغه داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې به ترې څلور دوله ویالې بهېږي، بالمقابل هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ اطاعت ته شا کړي او د قبول په عوض یې د پښو لاندې کړي نو الله ﷻ به هغه په دردناک عذاب سره معذب کړي او سوزوونکې اور ته به یې ورواچوي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: الله ﷻ په ﴿ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾ کښې کوم قوم ته اشاره کړې ده؟

مونږ وایو چې: د دغه قوم په تعیین کښې علماوو کرامو ګڼ شمېر اقوال کړي دي چې تقریبًا لسو ته رسېږي[1]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته د هوازن او حنین دوارو غزاګانو جنګیالانو ته اشاره ده چې پخپله نبي کریم ﷺ پکښې ګډون کړی وه.

ب: دلته د مرتدانو غزاګانې مطلب دي چې په دغو غزاګانو کښې أبو بکر الصدیق ؓ د هغوی سره جنګېدلی وه.

ج: دلته د فارسیانو او رومیانو جنګیالان مراد دي چې أمیر المؤمنین عمر ؓ ورسره جنګېدلی وه.

تبصره

۲_ مونږ ته د ایتونو څخه داسې څرګندېږي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾ څخه د مکې معظمې جنګیالان مطلب دي او دا ځکه چې:

الف: په ﴿ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ ﴾ کښې د "الْمُخَلَّفِينَ" کلمې څخه هغه مشخص کسان مراد دي کومو ته چې وړاندې په [الفتح: ۱۱، ۱۵] ایتونو کښې په ﴿ ٱلْمُخَلَّفُونَ، ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ کلمو سره اشاره اشاره شوې ده، نه په نورو زمانو کښې د هغوی أمثال.

ب: د ﴿ سَتُدْعَوْنَ ﴾ د کلمې څخه د اشارې په توګه لاندې مطلبونه څرګندېږي:

اول: د "س" توري په قرب او نژدېکت باندې دلالت کوي، او کومه غزا چې د خیبر غزا ته ډېره نژدې پېښه شوې وه او نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون کړی وه هغه د مکې معظمې فتحه وه او بس. او دا ځکه چې که څه هم د "موتة" غزا د خیبر غزا ته ډېره په نژدې وخت کښې واقع وه مګر نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون نه وه کړی.

دوهم: دلته مستتر ضمیر د هغو کسانو څخه کنایه دی کوم چې د عمرې د سفر څخه وروسته باتې شوي وه، نه د هغوی د أمثالو څخه په راتلونکو زمانو کښې.

دریم: داسې معلومېږي چې د قوي خلکو جنګ ته بلونکی به هغه څوک وي چا چې د عمرې سفر

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۴۶؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۰۲؛ نظم الدرر ج۷ ص۲۰۲؛ تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۸۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۹۰

ته بلل کړي وه چې د نبي کریم ﷺ څخه عبارت دی، نه د ده ﷺ د خلیفګانو یا نورو امیرانو څخه.

ج: د ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ﴾ د دواړو جملو مضامین د مکې معظمې په فتحه کېدو په ځرګنده توګه متحقق شوي دي، نه په نورو غزاګانو کېښې. او دا ځکه چې دلته د "او" توری د تنویع دپاره دی[1] چې د ځینو کسانو سره به تاسو جنګ وکړئ او ځینې نور به مسلمانان وګرځي او په ایمان به مشرف شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کېښې فرمایلي دي چې: «وَإِنَّمَا أُذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ»[2] یعنې او ماته الله ﷻ د ورځې څخه یو سات (ګړی) دپاره اجازه راکړه (چې په مکه معظمه کېښې جنګ وکړم او دا ځکه چې په همدومره وخت کېښې مقاومت ختم شو).

دوهم: یو صحابي په یوه اوږده حدیث کېښې وایي چې: «فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ أَهْلِ الْفَتْحِ بَادَرَ كُلُّ قَوْمٍ بِإِسْلَامِهِمْ»[3] یعنې نو کله چې د اهل الفتح واقعه رامنځته شوه نو هر قوم په خپلو مسلمانېدلو سره تونده وکړه (آن تردې چې ډلې ډلې په اسلام کېښې داخل شوه).

نو پورتنیو دلایلو ته په پام سره به د ایت شریف مضمون داسې راوخېژي چې:

ای متخلفینو! تاسو خو د عمرې په سفر کېښې د نبي کریم ﷺ ملګرتیا ونه کړه، د مکې معظمې مشرکان درته ډېر قوي جنګیالان برېښېدل چې یو عمره کوونکی به هم ترې خپل کور ته ژوندي راستون نه شي، نو ځکه مو د عدم اشتراک دپاره بهانې وتراشلې. د خیبر په غزا کېښې ستاسو د اشتراک دپاره اجازه نشته خو څه وخت وروسته به تاسو د توریالي (جنګیالي) قوم د مقابلې دپاره بیا وبلل شئ او ډېر ژر به د مکې معظمې د مشرکانو سره جنګ اعلان کړی شي، نو بیا به وګورو چې تاسو اطاعت خپلوئ او که بیا به د دوهم خل دپاره بهانو ته لاس واچوئ.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ د مکې معظمې په غزا باندې صراحت ونه کړ چې دغه غزا راروانه ده؟

مونږ وایو: که بالفرض الله ﷻ وریاندې صراحت کړی وی نو ضرور به مشرکانو ترې د عهد ماتونې معنی اخستې وی او نبي کریم ﷺ به یې مخاطب ګرځولی وی چې د حدیبیې صلحه تا ماته کړه چې د مکې د جنګ اراده لرې.

حرج څه معنی؟

۴ـ په ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ ﴾ الآية- کېښې د ﴿ حَرَجٌ ﴾ د یوارِه کلمې د ګناه معنی ورکوي[4].

---

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۱۰۴

(۲) سنن النسائي ج۲ ص۳۱

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۱۶

(۴) مفردات الراغب ص۱۱۱

یعنې په معذورو کسانو باندې څه ګناه نشته چې جهاد ته لاړ نه شي، نو د اعذارو سره-سره جهاد ته تلل ورته بهتر دي، د همدې کبله يوه په سترګو ړوند صحابي (عبد الله بن أم مكتوب ﷺ) په غزا کښې ګډون کړی وه، لکه چې انس ﷺ په يوه حديث کښې وايي چې: «وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يَوْمَ الْقَادِسِيَّةِ مَعَهُ رَايَةٌ سَوْدَاءُ»[1] او يقينًا ما نوموړی معذور صحابي د قادسيه په ورځ (په دغې غزا کښې) وليد چې تور بيرغ ورسره وه.

﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ
فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِۦ وَكَفَّ أَيْدِىَ
ٱلنَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ ءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرَىٰ لَمْ
تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ ٱللَّهُ بِهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَٰتَلَكُمُ ٱلَّذِينَ
كَفَرُوا۟ لَوَلَّوُا۟ ٱلْأَدْبَٰرَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى قَدْ خَلَتْ مِن
قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم
بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾﴾

[۱۸] بې شکه الله ﷻ د مؤمنانو (صحابه کرامو ﷺ) څخه په هغه وخت کښې راضي شو کله چې هغوی د اغزي لرونکې ونې لاندې تا سره (د جهاد) بيعت کوي، نو الله ﷻ (په شهودي پوهې سره هم) په هغه (اخلاص) باندې پوه شو کوم چې د هغوی په زړونو کښې يې شتون درلود، نو الله ﷻ ورباندې سکينه (ډاډ) نازل کړ او په نژدې فتحې سره يې ورته عوضونه ورکړه (چې ډېر لږ وخت وروسته به ورته خيبر فتحه کړي).

[۱۹] او ډېر غنيمتونه (يې ورته هم په عوض کښې ورکړه) چې په اسانی سره به يې (په دغې فتحې کښې) ترلاسه کړي. او الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن دی.

[۲۰] (ای مؤمنانو!) تاسو ته الله ﷻ (د خيبر په فتحه کښې) د ډېرو غنيمتونو وعده درکوي چې په اسانی سره به يې ترلاسه کړئ، نو ستاسو دپاره يې په دغو (خيبري) غنيمتونو (په درکولو) سره تلوار وکړ (چې ډېر ژر به يې درتبريک کړي) او ستاسو څخه يې د خلکو (قريشو) لاسونه بند کړه (حال دا چې تاسو د جنګ تياری نه درلود).

[1] مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۶۵

(دا تول د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ) او د دې دپاره چې دا نعمتونه (د قیامت تر ورځې پورې) د مؤمنانو دپاره ډېره لویه قدرتي نښه وګرځي او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ تاسو ته سمه لاره وښيي (او په همدې لارې باندې د تللو توفیق درکړي).

[۲۱] او (الله ﷻ تاسو ته د حنین په غزا کښې) د نورو غنیمتونو (وعده هم درکوي) چې تاسو یې په غنیمت کولو قدرت نه لرئ (خو) یقینًا الله ﷻ ورباندې (په کامل قدرت سره) احاطه کړې ده، او الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.

[۲۲] او که چرته ستاسو سره هغو کسانو جنګ کړی وی (او صلحه یې نه وی کړې) کومو چې کفر (او شرک) غوره کړی دی، نو هرومرو به یې (تاسو ته) شاګانې داړولې وی (او ماتې به یې خوړلې وی) بیا به یې نه دوست او نه نصرت کوونکی موندلی وی.

[۲۳] (تاسره) د الله ﷻ په هغې طریقې (باندې د الله ﷻ د پلوه تلل کېږي) کومه چې پخوا تېره شوې ده او ته به هیڅکله د الله ﷻ طریقې ته بدلون موندونکی نه کړې (چې د خپلو دوستانو سره نصرت ونه کړي).

[۲۴] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خلکو (مکیانو) لاسونه یې ستاسو څخه بند کړه او ستاسو لاسونه یې د هغوی څخه (بند کړه البته) د مکې معظمې څخه په لاندې جهت (حدیبیه کښې، هدغه د لاسونو بندول یې) د هغه څخه وروسته (وکړه) چې تاسو ته یې په هغوی باندې برلاسي درکړه (چې هغوی ستاسو په اسارت کښې واقع شوه).

او الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی چې تاسو یې کوئ.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! د منافقانو د حالاتو د بیان څخه وروسته په خپل اُمت باندې د مؤمنانو څه حالات قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ الله ﷻ د مؤمنانو څخه هغه وخت راضي شو چې کله هغوی ستا سره د کیکر د ونې لاندې بیعت وکړ البته کله چې تاسو ته خبر ورسېد چې د قریشو د پلوه عثمان ﷺ وژلی شوی دی، او دا څکه ترې الله ﷻ راضي شو چې:

۲ـ الله ﷻ د مؤمنانو په هغه اخلاص باندې پوهېده کوم چې د دوی په زړونو کښې یې ځای نیولی وه، حال دا چې دوی د جنګ په نیت نه وه راروان شوي او نه یې جنګي وسائل درلوده، خو د دې سره-سره دوی د مرګ تر وخته پورې په جنګېدلو تعهد وکړ چې تبتبدل به نه خپلوي.

۳ـ نو کله چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه راضي شو نو داسې مهرباني یې ورباندې پېرزو کړې:

الف. کله چې د عثمان ﷺ د وژلو خبره دورغ شوه او د مشرکانو سره په څو شرطونو باندې روغې جوړې صورت ونیوه، نو په مؤمنان باندې ځینې شرطونه ډېر درانه تمام شوه، خو الله ﷻ ورباندې د خپلې مهربانۍ د مخې داډ او سکینه نازله کړه او ټول ورته غاړه ایښودونکي وګرځېدل.

ب. که څه هم الله ﷻ مؤمنانو ته سمدستي مکه معظمه فتحه نه کړه مګر په عوض کښې یې ورته

د خپل پیغمبر ﷺ په ذریعه د خیبر د فتحې زېرى ورکړ چې په نژدې وخت کښې به صورت ونیسي او دوى به پکښې په ډېرې اسانۍ سره پرېمانه غنیمتونه ترلاسه کړي. او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکى دى او هم د حکمت څښتن دى.

۴ـ اى مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ دغه مهربانۍ په یاد ولرئ:

الف: الله ﷻ تاسو ته د ښو ډېرو (پرېمانه) غنیمتونو وعده درکوي چې په خیبر کښې به یې ترلاسه کړئ، نو د دغو غنیمتونو په درکولو باندې یې تلوار وکړ ترڅو تاسو ډاډه او مطمئن جوړ شئ. یا په بل عبارت: تاسو دغه غنیمتونه داسې وګڼئ لکه چې سمدستي په تلوار سره درکړى شوي وي او دا ځکه چې د الله ﷻ په خبره کښې دروغ نشته.

ب: الله ﷻ ستاسو څخه د مکیانو مخنیوى وکړ او توان یې ورنه کړ چې تاسو ته د تعرض لاسونه دروغزوي، حال دا چې تاسو نه د جنګ تیارى نیولى وه او نه د جنګ په نیت راوتلي وئ.

ج: البته دا د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او د دې دپاره چې دغه معجزانه کامیابي د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره یوه لویه نښه وګرځي چې الله ﷻ ورسره خپل نصرت جاري ساتي.

د: بالآخره، دا د دې دپاره چې الله ﷻ ستاسو هدایت ته ادامه ورکړي او په هغې سمې لارې باندې مو سوق کړي په کومه کښې چې ستاسو د دنیا او آخرت ښېګڼې نغښتې دي، که څه هم تاسوورباندې نه پوهېږئ.

ه: الله ﷻ تاسو ته د خیبر د غنیمتونو څخه علاوه د نورو غنیمتونو وعده هم درکوي د کومو په رانیولو باندې چې تاسو قدرت او توان نه لرئ او په اسانۍ سره یې نه شئ ترلاسه کولى، خو الله ﷻ ورباندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده، نو په خپل کامل قدرت سره به یې تاسو ته درپېرزو کړي، او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دى.

۵ـ اى مؤمنانو! الله ﷻ ستاسو څخه د مشرکانو لاسونه لنډ کړه او د تعرض توان یې ورنه کړ، خو که بالفرض هغوى تاسو سره د صلحې په عوض د جنګ لاره غوره کړې وى نو هرومرو به یې د جنګ په میدان کښې ماتې خوړلې وى او تاسو ته به یې د تښتېدلو په حال کښې شاګانې دراړولې وى، او دا ځکه چې الله ﷻ ستاسو ملګرى دى، نو په دغه وخت کښې به یې نه دوست موندلى وى او نه څه مددګار چې لاس یې ورکړى وى او د شکست څخه یې بچ کړي وى.

۶ـ دغه د نصرت لاره د الله ﷻ هغه لاره ده چې په پخوانیو زمانو کښې تېره شوې ده او په هره زمانه کښې کامیابي د پیغمبرانو او مؤمنانو په برخه شوې ده. دغه لاره به د قیامت تر ورځې پورې جاري وي او هیڅکله به ته دغې الهي لارې ته بدلون او تغیر مونده نه کړې چې الله ﷻ د خپلو دوستانو سره نصرت ونه کړي.

۷ـ اى مؤمنانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې د کفارو لاسونه یې ستاسو څخه بند کړه او د هغوى جنګي ټولګي ونه توانېد چې تاسو ته څه ضرر ورسوي. دغه ټولګي په داسې موقع کښې په

تاسو باندې د تعرض نیت درلود چې مکې ته ډېر نژدې وه حال دا چې تاسو د خپل ټاټوبي څخه ډېر لرې په حدیبیه مقام کښې تم شوي وئ، خو د دې سره-سره الله ﷻ هغوی ستاسو د قابو لاندې راوستل او تاسو کولی شوه چې ټول مو پوپنا کړي وی.

مګر الله ﷻ ستاسو لاسونه د هغوی څخه بند کړه چې په نتیجه کښې مو بدون د قیدو شرطه خوشې کړه او دا ځکه چې الله ﷻ ستاسو په ټولو کارونو باندې بینا دی چې په دغې موقع کښې د هغوی خوشې کول ستاسو په ګټه وه.

توضیحات

۱ـ په ﴿ لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: کوم بیعت ته چې په دغه ایت کښې اشاره شوې ده هغه د "بیعة الرضوان" په نامه یادېږي او دا ځکه چې دلته د ﴿ رَضِيَ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د "رِضْوَان" څخه یې اشتقاق موندلی دی.

ب: دغه رضوان ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ»[1] یعنې د هغو کسانو څخه به یو کس هم دوزخ ته داخل نه شي کومو چې د ونې لاندې بیعت کړی دی. همدارنګه یې فرمایلي دي چې: «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مَنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ إِلَّا صَاحِبَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ»[2] یعنې هرومرو به هغه څوک جنت ته داخل شي چا چې د ونې لاندې (د نبي کریم ﷺ سره) بیعت کړی وه، مګر د سور اوښ خاوند به جنت ته داخل نه شي چې بیعت یې ونه کړ.

ج: د سور اوښ خاوند قیس نومېده چې د بیعت په وخت کښې د خپل اوښ د ګېډې لاندې پټ شو[3]، او دا ځکه چې دغه یو کس منافق وه[4].

د: دغه ونه یوه اغزیداره ونه وه چې مونږ ترې د "کیکر" په ونې سره تعبیر کولی شو. خو صحابه وو کرامو ﷺ دغه ونه د قضايي عمرې په سفر کښې ونه شوه پېژاندلی چې مونږ تېر کال د دغې ونې لاندې د نبي کریم ﷺ سره د جهاد بیعت کړی وه[5] (د الله ﷻ هر کار د حکمت په بنیاد صورت نیسي).

هـ: په بیعت کښې د ګډون کوونکو صحابه وو کرامو ﷺ شمېر په روایتونو کښې مختلف ښودلی شوی دی لکه څوارلس سوه (۱۴۰۰) کسه او پنځلس سوه (۱۵۰۰) کسه او داسې نور[6]؛ نو که مونږ ووایو چې د هغوی شماره په تقریبي توګه پنځلس سوه کسانو ته رسېده ان شاء الله ﷻ څه باک به یې نه وي.

و: د دغه بیعت په کیفیت او څرنګوالي کښې لاندې دوه روایتونه ولولی:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵، سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۸۳، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۲۳
(۲) جامع الرمذي ج۲ ص۲۲۵
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۱۲۹
(۴) البحر المحیط ج۹ ص۴۸۷
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۹
(۶) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۸

اول: یوه ورځې د سلمه بن الاکوع ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې تاسو په حدیبیه مقام کښې د نبي کریم ﷺ سره په څه شي بیعت وکړ؟ هغه جواب ورکړ چې: «عَلَى الْمَوْتِ»[1] یعنې په مرګ باندې مو ورسره بیعت کړی وه.

دوهم: جابر ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «بَايَعْنَا رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَى أَنْ لَا نَفِرَّ وَلَمْ نُبَايِعْهُ عَلَى الْمَوْتِ»[2] یعنې موږ د نبي کریم ﷺ سره (په بیعت الرضوان کښې) په دې خبره بیعت کړی وه چې موږ به نه تښتو او په مرګ باندې مو ورسره بیعت نه وه کړی.

موږ ته داسې برېښي -والله ﷺ أعلم- چې په مرګ باندې بیعت به هم د عدم فرار (نه تښتېدلو) څخه کنایې وي نو پورتني دواړه روایتونه په مصداق کښې سره متحد دي او څه منافات سره نه لري.

ز: نو کله چې مشرکان په بیعت خبر شوه چې د مرګ تر وخته پورې راسره جنګېږي، نو وډار شوه او د صلحې وراندېز یې وکړ[3] چې د نبي کریم ﷺ د پلوه منظور شو او په نتیجه کښې هغه صلحه منعقده شوه کومې ته چې د دې سورت (الْفَتْح) په مقدمه کښې لږ څه زیاته شرحه ورکړه شوې ده، والحمد لله ﷺ.

ح: په ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾ کښې د "ما" کلمه د هغه اخلاص څخه کنایه ده کوم چې د بیعت کولو په وخت کښې د صحابه وو کرامو ﷺ په زړونو کښې موجود وه. نو الله ﷺ ورته په دغه اخلاص باندې په عاجله توګه دوه نتیجې مرتبې کړې:

اول: یو دا چې هغه اضطراب یې ورته په ډاډینه تبدیل کړ کوم چې هغوی ته لږ څه وروسته د صلحې د شرطونو د کبله پیدا شو. دغې نتیجې ته الله ﷺ د ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾ په نزول سره اشاره کړې ده، یعنې نو الله ﷺ په هغوی باندې ډاډ او سکینه نازله کړه (او اضطراب یې ترې لرې کړ).

دوهم: بله دا چې په ډېر نژدې وخت کښې به ورته خیبر فتحه کړي او ښه پرېمانه غنیمتونه به ورته په نصیب کړي. دغه نتیجه د ﴿وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ۝ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي[4]، یعنې او الله ﷺ صحابه وو کرامو ته (په اختصاصي صورت سره) نژدې فتحه او ښه ډېر غنیمتونه د دنیاوي أجر په توګه ورکړه چې په اسانۍ سره به یې ترلاسه کړي.

هېر مو نه شي

۲- په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: په ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾ کښې د ډېرو غنیمتونو څخه د خیبر غنیمتونه مطلب دي، او د ﴿يَأْخُذُونَهَا﴾ جمله د دغو غنیمتونو په اسانۍ تر لاسه کولو باندې دلالت کوي چې صحابه کرام ﷺ

[1] صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۰
[2] جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۸، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۲۱۳
[3] تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸۶؛ سیرت النبي لابن هشام ج۳ ص۸۵؛ صحیح مسلم ج۲ ص۱۱۳؛ مسند أحمد بن حنبل ج۵ ص۵۵۱
[4] تفسیر البغوي ج۴ ص۱۹۴؛ تفسیر الطبري ج۲۴ ص۸۸

په یې بدون د مشقتہ ترلاسہ کړي.

ب. کہ څہ هم جمهورو مفسرینو کرامو په ﴿ وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا ﴾ کښې د ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ څخه هغه ټول غنیمتونه اراده کړي دي کوم چې مؤمنانو ته د قیامت تر ورځې پورې وخت په وخت ورکولی کېږي[۱]، خو زمونږ په نزد دلته هم د خیبر غنیمتونو ته اشاره شوې ده، ځکه چې اول لکه ځنګه چې وړاندې د خیبر د غنیمتونو په ارتباط د ﴿ يَأْخُذُونَهَا ﴾ کلمه نازله شوې وه کومه چې په اسانۍ باندې دلالت کوي همدارنګه دلته هم د ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ په تعقیب د ﴿ تَأْخُذُونَهَا ﴾ جملې نزول موندلی دی. چې په اسانۍ سره رانیول ترې معلومېږي.

دوهم. د ﴿ فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِۦ ﴾ د جملې غوښتنه هم دا ده چې دلته د خیبر غنیمتونه مراد کړی شي او دا ځکه چې د حدیبیې د صلحې څخه وروسته په نژدې وخت کښې په تلوار سره فقط همدغو غنیمتونو تحقق موندلی دی چې تقریبًا ځلوېښت ورځې وروسته خیبر فتحه شو.

ج. کہ څوک وایي چې په دغه تقدیر پوښتنه راولاړېږي چې د کوم حکمت په بنیاد د خیبر غنیمتونو ته په دې ایت کښې تکرارًا اشاره وشوه حال دا چې په وړاندې ایت کښې یې ذکر نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: هلته په دغو غنیمتونو سره نبي کریم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی وه ترڅو د قیامت تر ورځې پورې ټولو مخلصو مؤمنانو ته بشارت جوړ شي، او په دوهم ځل نزول باندې یې صحابه کرام ﵃ مخاطب کړی شوي دي، ته به وایې چې د الله ﷻ د پلوه ورته د نژدې غنیمتونو تبریکي ورکړه شوې ده.

د. د ﴿ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ ٱللَّهُ بِهَا ﴾ کلمات په ﴿ وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ کښې په ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ باندې عطف دي او هغو غنیمتونو ته پکښې اشاره ده کوم چې الله ﷻ د حنین په غزا کښې صحابه وو کرامو ﵃ ته د شکست څخه وروسته په خپل کامل قدرت سره وربېرزو کړه، چې پوره بیان یې د [التوبة:۲۵] ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

سوال جواب

۳ـ کہ څوک وایي چې په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ ﴾ الآية کښې کومو کسانو ته اشاره ده، یا په بل عبارت د صحابه وو کرامو ﵃ سره څوک په مقابله کښې واقع شوي وه چې الله ﷻ د دواړو جانبو لاسونه یو تربله لنډ کړه او جنګ صورت ونه نیوه؟

مونږ وایو چې د دغو کسانو په تعین کښې مفسرینو کرامو متعدد واقعات روایت کړي دي[۲]، لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۱۰۹؛ البحر المحیط ج۹ ص۴۹۳
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۹۲؛ نظم الدرر ج۷ ص۲۰۸

الف: أنس ﷺ وايي چې د مکې د مشرکانو څخه اتيا (۸۰) تنه وسلوال کسان د تنعيم د غره څخه رابکته شوه او غوښتل يې چې په ناخبرۍ کښې په نبي کريم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ باندې يرغل وکړي «فَأَخَذَهُمْ سِلْمًا فَاسْتَحْيَاهُمْ»[۱] يعني نو نبي کريم ﷺ په داسې حال کښې ونيول چې ټول ورته تسليم شوه خو نبي کريم ﷺ ټول ژوندي پرېښودل.

ب: عبد الله بن المغفل المزني ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: د بيعت الرضوان په موقع کښې په مونږ باندې دېرش (۳۰) وسلوال ځوانان راڅرګند شوه چې حمله راباندې وکړي، خو نبي کريم ﷺ ورته ښېرا وکړه نو الله ﷺ په سترګو باندې ټول ړانده کړه نو مونږ ټول اسيران کړه «فَخَلّى سَبِيلَهُمْ»[۲] يعني نو نبي کريم ﷺ تر څه تحقيق وروسته د ټولو لاره خالي کړه (او د اسارت څخه يې خوشې کړه).

د "بَطن" کلمې معنی

۴ ـ په ﴿ بِبَطْنِ مَكَّةَ ﴾ کښې د "بَطْن" کلمه کله-کله د يوه شي د لاندېنې جهت څخه کنايه اخستله کېږي چې په مقابل کښې يې د يوه شي په پاسني جهت باندې د "ظَهر" اطلاق کېږي[۳].

خو په دې مقام کښې ترې د حديبيې مقام مطلب دی په کوم چې "بيعة الرضوان" صورت نيولی وه، کوم چې د مکې معظمې په لاندې جهت کښې نهه ميله فاصله کښې موقعيت لري[۴]، او ځينې برخې يې په حرم شريف کښې شاملې دي[۵].

﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَـُٔوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ وَكَانُوٓا۟ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾ ﴾

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۱۱۶
(۲) مسند أحمد بن حنبل ج۵ ص۶۲۸
(۳) مفردات الراغب ص۴۹
(۴) زاد المسير ج۷ ص۱۶۰
(۵) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۸۲

[۲۵] مشرکان هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی او تاسو یې د المسجد الحرام څخه منعه کړي یاست، او د قرباني څاروي (یې هم) په داسې حال کښې (منعه کړي دي) چې خپل د حلالولو ځای (حرم شریف) ته د رسېدلو څخه ایسارې کړی شوې (ولاړې) دې.

او که چېرته (په مکه معظمه کښې) مؤمنان نارینه او مؤمنانې زنانه موجود نه وی چې تاسو وریاندې علم نه لرئ (نو الله ﷻ به ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه نه وی لنډ کړي او جنګ به نښتی وی. یقیناً الله ﷻ ستاسو لاسونه د هغوی څخه) د دې کبله (لنډ کړه) چې تاسو به هغوی (د جنګ په صورت کښې) بدون د علمه (او پېژاندلو) د پښو لاندې کړئ نو تاسو ته به ترې زړه سوی (خفګان) ورسېږي (او هم به مشرکان پیغور درکړي).

(الله ﷻ په حدیبیه مقام کښې) د دې دپاره (صلحه منعقده کړه) ترڅو په خپل رحمت کښې هغه څوک داخل کړي کومو ته یې چې اراده وشي (او په ایمان باندې یې مشرف وګرځوي).

(لنډه دا چې) که چېرته مشرکان او مؤمنان یو تربله بېل (جدا) شوي وی نو مونږ به د دوی څخه هغه کسان په دردناک عذاب سره معذب کړي وی کومو چې کفر غوره کړی دی (او کلک وریاندې ولاړ دي).

[۲٦] (دغه تعذیب به په هغه وخت کښې صورت نیولی وی) کله چې هغو کسانو په خپلو زړونو کښې سخت غضب واچاوه کومو چې کفر غوره کړی دی (البته) جاهلي غضب (چې په کوم دلیل او حجت باندې ولاړ نه وه).

نو الله ﷻ په خپل پیغمبر او په مؤمنانو باندې سکینه (ډاډینه) ورنازله کړه (او د هغوی د جاهلي غضب په مقابل کښې یې عکس العمل ونه بنود)، او (هم) الله ﷻ د دوی سره د تقوی کلمه (لا إله إلا الله) لازمه (او کلکه) وګرځوله، او همدوی د تقوی د کلمې سره لیاقت درلود او أهل (او مستحقین) یې وه. او (دا څکه چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د چا په ذهن کښې راپورته کېدلی شوه هغه دا: کله چې د جنګ په صورت کښې د مشرکانو شکست یقیني وه نو د څه حکمت په بنیاد د جنګ مخه ونیوله شوه؟. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل أمت باندې په حدیبیه کښې د قتال د نه واقع کېدلو په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ په حدیبیه مقام کښې مشرکان مستحق وه چې جنګ ورسره واقع شوی وی او ښه فاحش شکست ورکړی شوی وی چې آن تر مکې معظمې پورې د جنګ لمن اوږده کړی شوې وی. او دا څکه چې:

الف: همدغو مشرکانو ستاسو مخه بنده کړه او موقع یې درنه کړه چې المسجد الحرام ته تللي وی

او هلته مو د خپل رب عبادت کړی وی او د عمرې ارکان مو اداء کړي وی، حال دا چې هغوی دغه کار نه په محترمه میاشت کښې لاس واچاوه.

ب. هغوی ستاسو قرباني، هم پرېنښودلې چې خپل ځای (حرم شریف) ته رسېدلې وی، او هلته د شرعي قانون په مطابق نحرې کړی شوې او حلالې کړی شوې وی.

۲ـ نو په همدې بنیاد که چرته څه وجوهو موجودیت نه درلودی نو ضرور به الله ﷻ تاسو ته د قتال اجازه درکړې وی او په نتیجه کښې به مو مشرکان د فاحشې ماتې سره مخامخ کړي وی او آن د مکې معظمې په داخل کښې به مو وژلي او تکولي وی. هغه ځینې وجوه دا دي:

الف. په مکه معظمه کښې ځینې نارینه مؤمنان او ځینې زنانه مؤمنانې شتون لري، نو د جنګ په صورت کښې به تاسو هغوی نه وی پېژندلي او په ناپوهی سره به مو وژلي وی او هم به مو د پښو لاندې کړي وی.

ب. په دغه وخت کښې به تاسو د مشرکانو د پلوه د ناپوهی د کبله د سخت پیغور سره مخامخ شوي وی، چې صحابه کرام ؓ د خپلو همعقیده خلکو خیال هم نه ساتي او په وژلو باندې یې صرفه نه کوي. همدارنګه په دغه وخت کښې به تاسو ته هم د خپلې ناپوهی د کبله حسرت او افسوس در رسېدلی وي چې په ناپوهی سره مو په خپل لاس مؤمنان (زنانه یا نارینه) ووژل.

نو د همدې کبله الله ﷻ د جنګ مخنیوی وکړ او لاتجه یې د دې دپاره په صلحې فیصله کړه چې د مشرکانو د جملې څخه هغه کسان په خپل رحمت کښې داخل کړي او په ایمان یې مشرف کړي کومو ته یې چې اراده وشي ترڅو په خپله خوښه ستاسو ملګرتیا غوره کړي او په ایمان مشرف شي.

لنډه دا چې: که چرته په مکه معظمه کښې د مؤمنانو او مشرکانو ډلې یو تربله سره جدا جدا وی او خلط ملط نه وی نو هرومرو به مونږ د مکې د اوسېدونکو د جملې څخه هغه کسان په دردناک عذاب سره معذب کړي وی کومو چې کفر او شرک غوره کړی دی.

۳ـ مونږ په څکه ذکر شوي کسان په دردناک عذاب باندې معذب کړي وی او تاسو به مو ورباندې مسلط ګرځولي وی، چې همدغو کسانو د خپل کفر د کبله په خپلو زړونو کښې هغه کفري ننګ او غیرت اچولی وه کوم چې د جاهلیت د زمانې څخه نمایندګي کوله.

د همدې کبله یې د صلحې په لیک کښې د "بسم الله الرحمن الرحیم" او همدارنګه د "محمد رسول الله ﷺ" د لیکلو سره په کلکه مخالفت وکړ چې په مؤمنانو باندې یې د بد منفي (بد) اثر واچاوه او نژدې وه چې د صلحې پروسه د خاورو سره برابره شي.

۴ـ څرنګه چې الله ﷻ د دغې پروسې ناکامېدل نه غوښتل نو په خپل پیغمبر ﷺ او په مؤمنانو صحابه وو کرامو ؓ باندې یې سکینه او ډاډینه نازله کړه او حوصله یې ورکړه چې د کفارو غوښتنې نه غاړې کېږدې او په صلحه لیک کښې د ذکرو شوو دواړو کلمو د لیکلو څخه تېر شي.

۵ـ دغه غاړه ایښودل په دې معنی نه وه چې د مؤمنانو د تقوی د کلمو سره مینه او محبت کم شو او دا څکه چې

الف: الله ﷻ د مؤمنانو سره د تقوی کلمې پیوند کړې دي او د دوی په زړونو کښې يې ورته ځای ورکړی دی، چې په صلحه نامه کښې په نه ليکلو سره ورباندې څه اثر نه پرېوځي.

ب: مؤمنان د همدغو کلمو مستحقين دي او همدوی حق په جانب وه خو مشرکانو د جاهليت د ننګ څخه کار واخست او په نه ليکلو باندې يې زور واچاوه.

ج: مؤمنان د همدغو کلمو اهل دي او د همدوی په نزد قدر او عزت لري، اما مشرکانو د دغو کلمو اهليت نه درلود او نه يې د هغوی په نزد څه عزت درلود، نو د همدې کبله يې په نه ليکلو باندې کلک پاتې شوه.

۶ـ الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی نو د تقوی د کلمو سره د مؤمنانو مينه او د کفارو ضديت (عناد) دواړه ورته معلوم او پوره څرګند دي، چې د هر چا سره به د خپلو کړو وړو مطابق چال چلند وکړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمۡ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: زيارت کوونکي چې کوم څاروي کعبې شريفې ته د تحفې او سوغات په توګه روانوي ترڅو يې هلته حلال او ذبحه کړي، هغو ته د "هَدْي" کلمه وضعه شوې ده، چې د همدغو د جملې څخه يوه څاروي ته "هَدْيَة" ويل کېږي[۱]، د دغو څارويو څخه مونږ په قربانيو سره تعبير کوو.

ب: په حديبيه مقام کښې اويا (۷۰) څاروي مشرکانو پرېنښودل چې د حلالولو خپل ځای ته بوتللی شي او هلته قرباني کړی شي[۲].

ج: د ټولو علماوو کرامو اتفاق دی چې د قربانيو د حلالې ځای حرم شريف او خاصتاً منًا ده، خو دوی د ايسار کړی شوو زيارت کوونکو د قربانيو په هکله اختلاف لري[۳]: الشافعي عليه الرحمة وايي چې د دوی د قرباني کولو او حلالو ځای همغه ځای دی په کوم کښې چې ايسارېدل واقع شوي وي، او د أبو حنيفه عليه الرحمة په نزد د دغو زيارت کوونکو قرباني هم بايد په حرم شريف کښې حلالې کړی شي.

څرنګه چې د حديبيه مقام ځينې برخې په حرم شريف کښې شاملې دي نو نبي کريم ﷺ په همدغو برخو کښې خپل څاروي قرباني کړه.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ وَلَوۡلَا رِجَالٞ مُّؤۡمِنُونَ وَنِسَآءٞ مُّؤۡمِنَٰتٞ لَّمۡ تَعۡلَمُوهُمۡ ﴾ کښې د "لولا" توری د شرط معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه شرط دپاره کومه يوه جمله جوابيه جمله ده؟

مونږ وايو چې: د دغې جوابيې جملې په تعين کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[۴]

(۱) مفردات الراغب ص۵۳۹؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۱۲

(۲) تفسير البغوي ج۴ ص۲۰۳؛ تفسير البغوي ج۱۶ ص۲۸۳

(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۱۱۳

(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۶۷ ص۵۰۳

خو بهتره پکښې دا ده چې دلته به جوابيه جمله مقدره وي چې په "مَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ" سره ترې تعبير کېدلی شي. يعنې که چرته په مکه معظمه کښې څه نارينه او زنانه مؤمنانو موجوديت نه درلودی چې تاسو ورباندې علم نه لرلو او نه مو پېژاندل، نو الله ﷻ به ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه نه وی لنډ کړي او د جنګ مخنيوی به يې نه وی کړی.

د. په دغه وخت کښې په مکه معظمه کښې ټول نهه کسه مؤمنان وه چې اوه کسان يې نارينه وه او دوه تنه يې زنانه وې[1]، نو د همدوی د برکته مشرکانو د جنګ څخه نجات وموند.

ه. که څوک وايي چې: د ﴿ أَن تَطَـُٔوهُمْ ﴾ کلمات په اعراب کښې څه شی واقع شوي دي؟

مونږ وايو چې: دغه کلمات د حرف جر (ل) په تقدير سره په يوې مقدرې جملې پورې تعلق نيسي په کومې باندې چې وراندېنۍ مقدره جوابيه جمله دلالت کوي، چې په "إِلَمَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ" سره ترې تعبير امکان لري. يعنې يقيناً الله ﷻ ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه د دې کبله لنډ کړه چې د جنګ په صورت کښې به تاسو ذکر شوي نارينه او زنانه مؤمنان کسان د پښو لاندې کړئ او د هلاک سره به يې مخامخ کړئ.

و. په ﴿ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ ﴾ کښې د ﴿ مَّعَرَّةٌ ﴾ کلمه د "عَرّ" ـ لکه "شَدّ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عرّ" هغه جلدي سخت مرض ته ويل کېږي په کوم باندې چې اوښان اخته کېږي[2]، چې مونږ ترې په "پوم" سره تعبير کوو، او هغه اوښ د پمن په نامه يادوو کوم ته چې دغه مرض رسېدلی وي.

خو ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې مفسرينو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[3]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: دغه کلمه د زړه سوي او خفګان معنی ورکوي، که د ﴿ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾ کلمات په ﴿ أَن تَطَـُٔوهُمْ ﴾ پورې تعلق ونيسي. يعنې د هغوی د وژلو په صورت کښې به تاسو ته د خپلې ناپوهۍ د کبله زړه سوی در رسېده چې خپل همعقيده خلکو مو ووژل.

دوهم: او که ذکر شوي کلمات په ﴿ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم ﴾ پورې ارتباط ولري، نو دغه کلمه ﴿ مَّعَرَّةٌ ﴾ د پيغور او طعن څخه عبارت ګرځي. يعنې په دغه صورت کښې به تاسو ته د مشرکانو د پلوه پيغور متوجه کېده چې تاسو د خپلو همعقيده کسانو په وژلو باندې هم صرفه نه کوئ، حال دا چې دا پيغور به تاسو ته متوجه نه وه ځکه چې تاسو به ورباندې علم نه درلود.

ز: نو په همدې بنياد د أبو حنيفه رحمه الله په نزد په لاندې صورتونو کښې مجاهدينو ته هيڅ ګناه نشته چې د کفارو سره وجنګېږي[4]:

اول: چې د دوی په منځکښې خينې مؤمنان استوګنه ولري.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۹۲

(۲) لسان العرب ج۴ ص۵۵۵

(۳) البحر المحيط ج۹ ص۴۹۶

(۴) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹۴، تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۸۷

دوهم: چې كفار د مؤمنانو بنديانو څخه د سپر (ډال) كار واخلي.
دريم: چې د كفارو ډله په ماشومانو او كافرو زنانه وو باندې مشتمله وي او داسې نور.
ح. كه څوک وايي چې: په ﴿ لِيُدْخِلَ ٱللَّهُ ﴾ "ل" توری په كومې جملې پورې تعلق نيسي؟
مونږ وايو چې: دغه توری (ل) په بلې مقدرې جملې پورې تعلق لري په كومې باندې چې وړاندېنۍ مقدره جوابيه جمله دلالت كوي، څه لرې نه ده چې په "أَوْقَعَ اللهُ الصُّلْحَ" سره ترې تعبير وكړى شي.
يعني برسېره په دې چې الله ﷻ د طرفينو لاسونه د جنګ څخه لنډ كړه، د صلحې عقد ته يې هم صورت وركړ ترڅو په خپل رحمت كښې هغه كسان داخل كړي كومو ته يې چې اراده وشي. يا په بل عبارت: ترڅو الله ﷻ توفيق وركړي چې په خپله خوښه په ايمان مشرف وګرځي.
ط: لنډه دا چې په ﴿ وَلَوْلَا رِجَالٌ ﴾ كښې د "لَوْلَا" توری په لاندې درېوو مقدرو جملو باندې دلالت كوي:
اول: جوابيه جمله "مَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ".
دوهم: د ﴿ أَن تَطَـُٔوهُمْ ﴾ د كلماتو دپاره متعلقه جمله "إِنَّمَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ".
دريم: د ﴿ لِيُدْخِلَ ٱللَّهُ ﴾ دپاره متعلقه جمله "أَوْقَعَ اللهُ الصُّلْحَ".
ي: د ﴿ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ﴾ الآية- كښې د زيات اهتمام دپاره هغه مضمون يو ځل بيا منعكس شوى دى او صراحت ورباندې صورت نيولى دى كوم ته چې د ايت شريف په اولنۍ جمله كښې اشاره شوې ده.

حَمِيَّة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَـٰهِلِيَّةِ ﴾ كښې د "حَمِيَّة" كلمه د شديد غضب دپاره وضعه شوې ده[۱]، په حديبيه مقام كښې د مشركانو د غضب څه مثالونو ته د دې سورت په مقدمه كښې اشاره شوې ده ـ والحمد لله ﷻ. خو په دې مقام كښې ورباندې د لاندې مثالونو ذكر وراضافه كوو:
الف: نبي كريم ﷺ د صلحې د ليک ليكونكي ته امر وكړ چې صلحنامه په "بسم الله الرحمن الرحيم" سره پيل كړه، خو د مشركانو استازي (سُهَيل) وويلې چې: «أَمَّا الرَّحْمَنُ فَوَاللهِ مَا أَدْرِي مَا هُوَ وَلَكِنْ اكْتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ»[۲] يعني هر چې "الرَّحْمَن" دى نو په الله ﷻ سوګند دى چې زه يې نه پېژنم چې دا څه شى دى (نو د صلحې د خط شروع كول په "بسم الله الرحمن الرحيم" سره نه منم) مګر وليكه چې: اى الله! ستا په نامه شروع كوم.
ب: بيا نبي كريم ﷺ ليكونكي ته امر وكړ چې داسې وليكي: «هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ

(۱) مفردات الراغب ص۱۳۲
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۷۹

سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو»[۱] يعني دا هغه مضمون دی په کوم باندې محمد رسول الله ﷺ د سهيل بن عمرو سره صلحه وکړه.

نو د مشرکانو استازي سمدستي انکار وکړ او ويې ويلې چې: د "محمد رسول الله" په عوض "محمد بن عبدالله" وليکه، که ته ما د "رسول الله" په صفت پېژاندلی نو جنګ به مې درسره نه کولی. نبي کريم ﷺ د مشرکانو د استازي (سُهَيل) دواړه غوښتنې ومنلې او صلحنامه وليکله شوه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ کښې ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د کومې کلمې څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: د ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ په هکله علماوو کرامو متعدد تفسيرونه کړي دي[۲]، خو د ټولو څخه بهتر تفسير هغه دی کوم چې د نبي کريم ﷺ څخه روايت شوی دی هغه دا چې: ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ» څخه عبارت ده[۳]، دا ځکه چې په همدغې کلمې سره سړی د اور (دوزخ) څخه ساتل کېږي او نجات مومي.

خو هېر مو نه شي چې دغه ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د اشارې په توګه په هغو دوه وو کلمو باندې هم مشتمله ده د کومو د ليکلو څخه چې د مشرکانو نماينده (سُهَيل) انکار وکړ، چې تفصيل يې لږ وړاندې په دوهمه توضيح کښې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا۟ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ ﴾

[۲۷] الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته (ورلېدل شوی) خوب په حقه رښتيا کړ چې:

هرومرو (او) ضرور به تاسو ان شاء الله په داسې حال کښې المسجد الحرام ته داخل شئ چې أمن درلودونکي به ياست او هم به خپل سرونه خريونکي او لنډوونکي ياست، (او) په داسې حال (به هلته اوسېدونکي ياست) چې (د هيچا څخه) به نه داريږئ.

نو الله ﷻ (د صلحې) په هغو (ګټو) باندې پوهېده په کومو باندې چې تاسو نه پوهېدلئ، نو

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۹۰: صحيح مسلم ج۲ ص۱۰۴
(۲) الدر المنثور ج۷ ص۵۳۶: زاد المسير ج۷ ص۱۷۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۲: مسند أحمد بن حنبل ج۸ ص۵۳

المسجد الحرام ته د داخلېدلو څخه وراندي يې (ستاسو دپاره د خيبر) فتحه وګرځوله (او درته يې په نصيب کړه).

[۲۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پيغمبر (محمد ﷺ) يې په هدايت سره او د حق په دين (اسلام) سره د دې دپاره استولی دی چې دا (د اسلام دين) په ټولو دينونو باندې څرګند کړي (او په ټولو يې غالب وګرځوي). او (په همدې خبره باندې) الله ﷻ د شاهد په حيث بس دی (يوازې د همده ﷻ شهادت يې د صدق او تحقق دپاره کفايت کوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هغه مضمون نازل شوی دی کوم ته چې د دې سورت په مقدمه کښې اشاره شوې ده او په کوم سره چې نبي کريم ﷺ خپل ډېر نژدې ملګری (عمر ﷺ) مخاطب کړی وه، نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د ډاډ او تسکين دپاره په خپلو صحابه وو کرامو ﷺ باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ ای مومنانو! کوم خوب چې تاسو ته پيغمبر ﷺ اوروئی وه الله ﷻ به هغه په راتلونکي کال کښې رښتيا کړي او په عين شکل سره به تاسو د عمرې مناسک اجراء کړئ. يا په بل عبارت: تاسو د عمرې اداء کول داسې وګڼئ لکه چې لا پخوا په حقه واقع شوي وي. نو:

الف: هرومرو ضرور به تاسو ـکه د الله ﷻ اراده وشي ـ په راتلونکي کال کښې مسجد حرام ته په داسې حال داخل شئ چې تاسو به د هر حيثه د أمن خاوندان ياست، او هيڅوک به درته د لارې خنډ واقع نه شي.

ب: تاسو به هلته د عمرې مناسک په ښه اطمنان سره ترسره کړئ او خپلو احرامونو ته به خاتمه ورکړئ چې ستاسو ځينې کسان به د خپلو سرونو خريوونکي وي او ځينې نور به يې لنډوونکي او بياتې کوونکي وګرځي. تاسو به هلته نه د مناسکو په اداء کولو کښې د چا څخه ډارېږئ او نه به درته په بېرته ستنېدلو کښې د چا څخه څه خطره موجوده وي.

۲ـ الله ﷻ پوهېده چې تاسو به په راتلونکي کال د عمرې مناسک په ښه شان سره اداء کړئ نو ځکه يې دغه صورت حال خپل پيغمبر ﷺ ته په خوب کښې وروليد کړ. خو تاسو نه پوهېدئ، ستاسو ګومان وه چې دغه صورت حال به همدا سږ کال تحقق وموني حال دا چې حقيقت دغسې نه وه.

الله ﷻ پوهېده چې په دغه تاخير کښې زښت ډېر حکمتونه نغښتي دي نو د همدې کبله يې ذکر شوی صورت حال وروسته کړ او د صلحې عقد يې وړياندې وړاندې کړ، او هم يې د خيبر نژدې فتحه رامنځته کړه، چې تاسو پکښې د ډېرو غنيمتونو خاوندان وګرځېدلئ.

۳ـ ای مومنانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پيغمبر يې په هدايت سره لېږلی دی او ټول کاروبار يې په روښانه رڼا کښې ورته روان کړی دی، او همدارنګه يې په حق دين سره استولی دی ترڅو دغه حق دين په ټولو اديانو باندې غالب وګرځوي. نو په همدې بنياد:

الف: د پیغمبر ﷺ هره یوه وینا وحې ده او هره یوه وحې واقعیت لري، برابره خبره ده چې په خوب کښې صورت ونیسي او که په ویښه.

ب: د پیغمبر د خوب رښتیا کول د همده ﷺ په نبوت باندي د الله ﷻ د پلوه د شهادت معنی ورکوي او د نورو معجزاتو څخه پرته یوازې همدغه شهادت هم کفایت کوي چې د نبوت منکرین ورباندې قناعت وکړي او د انکار څخه تېر شي. همدارنګه د الله ﷻ شهادت د دې خبرې د اثبات دپاره هم کافي دی چې د اسلام دین به په ټولو ادیانو باندې غالب وګرځي.

توضیحات

۱ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې: په ﴿لَقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا﴾ الآية- کښې د منافقانو د اعتراض مخه نیولې شوې ده چې د نبي کریم ﷺ خوب رښتیا نه شو چې د عمرې مناسک یې ادا، نه کړ او د حدیبیې مقام څخه بېرته راستون شو[1] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغه ایت شریف کښې به د صحابه وو کرامو ﷺ اطمنان مراد وي لکه چې د دې سورت په مقدمه کښې ورباندې څه رڼا اچولې شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ او دا ځکه چې په ایت شریف کښې همدوی مخاطب ګرځولی شوي دي

دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿صَدَقَ﴾ کلمه د "یَصْدُقُ" په معنی سره ده چې کله-کله د راتلونکي متحقق الوقوع شي څخه په ماضي سره تعبیر کولی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: مکې معظمې ته خو د مؤمنانو داخلېدل متحقق او یقیني وه، نو د څه حکمت په بنیاد به ﴿إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾ جملې سره مقید وګرځولی شوه چې په شک باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، بهتر قول دا برېښي چې دلته الله ﷻ بندګانو ته هغه کلمات په عین شکل سره رانازل کړي دي کوم چې نبي کریم ﷺ ته د پرښتې د پلوه په خوب کښې وحې شوي وه. ترڅو ترې د قیامت تر ورځې پورې بندګان عبرت واخلي او په خپلو راتلونکو اخباراتو کښې د ﴿إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾ جمله هېره نه کړي.

لنډه دا چې دا ﴿لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ﴾ کلمات د خوب کلمات دي چې په عین شکل سره راحکایت شوي دي.

د قصر څخه حلق بهتر دی

۳ـ د احرام څخه د خپل ځان د حلالولو په وخت کښې نارینه وو محرمانو ته د خپل سر د قصر (لنډولو) څخه حلق (خریل) بهتر دي، او دا ځکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ په تکرار سره وفرمایل

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۰۷

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۰، تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۴۵، تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۹۰

چې: «اَللّٰهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ»(۱) يعنې اى الله! ته په سر خرېونکو باندې رحم وکړې. او په درېم يا څلورم وار يې ورسره د سرلنډوونکي هم ملګري کړه چې: اى الله! په دوى باندې هم رحم وکړې.

هېر مو نه شي

۴_ په دې مقام کښې بايد لاندې مطالب هېر نه کړى شي:

الف: په ﴿ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا ﴾ کښې د "ما" توری د هغو حکمتونو څخه کنايي دى کومو ته چې وړاندې په [الفتح: ۲۵] ايت کښې اشاره شوې ده، چې په بې علمۍ سره مومنان ونه وژلى شي او هم خينې مشرکان په خپله خوښه په ايمان مشرف وګرځي.

ب: په ﴿ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾ کښې خينو مفسرينو کرامو د ﴿ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾ کلمات د صلحې د عقد او د خيبر د فتحې په مجموعې سره تفسير کړي دي(۲)، خو مونږ ته بهتر برېښي چې دلته هم ذکر شوي کلمات يوازې د خيبر په فتحې سره تفسير کړى شي لکه څنګه چې عين کلمات په [الفتح: ۱۸] ايت کښې په همدغې فتحې سره تفسير کړى شوي دي.

ج: د ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ ﴾ الآية په مضمون سره يو بل ايت شريف وړاندې په [التوبة: ۳۳] کښې تېر شوى دى. نو هيله ده چې د دې ايت د ښه وضاحت دپاره هلته يو خل مراجعه وکړى شي چې د اسلام د دين اظهار پکښې ډېر ښه تشريح شوى دى، والحمد لله ﷻ.

﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِى ٱلْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًۢا ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۹] محمد (ﷺ) د الله ﷻ پيغمبر دى.

او هغه کسان کوم چې د ده ﷺ سره (ملګري) دي (هغوى) په کفارو باندې سخت دى (او) په خپلو منځو کښې (يو تربله) مهربانان دي.

ته هغوى رکوع کوونکي (او) سجده کوونکي (لمونځ کوونکي) ګورې چې (په عبادت سره) د الله ﷻ څخه لوى فضل او لويه رضامندي غواړي. په مخونو کښې يې د سجدو (عبادت) د اثراتو د

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۲۳۳. مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۶۴
(۲) تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۰۸

كله خپلې (د ديندارۍ) نښې ښته.

او دغه (ذکر شوی صفت) په تورات کښې د هغوی صفت دی، او په انجیل کښې د هغوی صفت داسې يو كښت په خبر دی چې (په ابتداء کښې) خپل تبغ (د كمزورۍ په حال د خمکې څخه) راوباسي، نو بيا يې قوي كړي نو (په وروورو) بيا كلک شي نو په خپل ډډ باندې ودرېږي (آن تردې چې) بخپله بزگران (دهقانان) په حيرانتيا (تعجب) کښې واچوي.

(الله ﷻ هغوی ته معجزانه وده) د دې دپاره (ورکوي) چې كفار پرې په قهر كړي (حال دا چې هيڅ شی به يې د وسې پوره نه وي).

الله ﷻ هغو كسانو ته د (لوی) مغفرت او لوی اجر وعده وركړې ده كومو چې سوچه ايمان راوړی دی او صالح عملونه يې كړي دي، چې د هغو (صحابه وو كرامو ﷺ) څخه عبارت دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې دا مضمون هم شامل وه چې حق دين به ضرور په ټولو اديانو باندې غلبه مونده كړي، په دې ايتونو کښې هغو شرطونو ته اشاره شوې ده كوم چې د غلبې موندلو اسباب دي نو حاصل يې داسې راځېږي.

۱ـ محمد ﷺ په حقه پيغمبر دی او د الله ﷻ د پلوه په حقه سره د خلكو د هدايت دپاره استولی شوی دی ترڅو په ټولو اهل الاديانو باندې غلبه ومومي او دا څكه چې د ده ﷺ ملگري د لاندې صفاتو درلودونكي دي.

الف دوی په خپلو منځو کښې يو تربله مهربانان او زړه سوونكي دي او په كفارو باندې سخت زړي دي چې د مقابلې په وخت کښې دوی د خپلو ديني وروڼو په څنگ کښې درېږي، نه د كفارو په څنگ کښې.

ب ای پيغمبره! ته خپل ملگري گورې چې ركوع كوونكي او سجده كوونكي (عبادت كوونكي) دي، او په عبادت کښې ډېر زيار ويستونكي دي

ج ستا ملگري په خپل هر يو كار سره د الله ﷻ د پلوه فضل غواړي او بوازې د همده ﷻ رضامندي حاصلول يې مطلب دی، چې د رياكارۍ څخه بېزار دي

د ستا د ملگرو په مخونو کښې داسې نښانې شتون لري چې د عبادت د ډېروالي څخه نمايندگي كوي او ليدونكی يې پېژندلی شي چې دوی ډېر سجده كوونكي دي

هـ لنډه دا چې ستا ملگري لا په تورات کښې په همدغو صفاتو سره ستايلي شوي وه چې دغه ذكر شوي صفات به ولري، او هماغې ستاينې اوس واقعيت مونده كړ.

۲ـ ای پيغمبره! ستا د ملگرو ودې او ترقی ته په انجيل کښې د كښت سره تشبيه وركړه شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي

الف ستا ملگري به په اول وخت کښې كمزوري وي لكه يو كښت چې په ابتداء کښې خپل نری او ډېر باريكه تبغ راوباسي

ب بیا به دوی قوت مونده کړي لکه چې کښت خپل نری تبغ قوي کړي.

ج په ورو ورو به ستا د ملګرو څخه د قوت به موندلو سره یو کلک او پیړ ټولګی تشکیل شي لکه څنګه چې د کښت نری تبغ د غنې وبې خاوند جوړ شي.

د بیا به ستا ملګري په خپلو پښو ودریږي او د هیڅا د اثر لاندې به نه واقع کیږي لکه چې د کښت نری تبغ د ودې مرحلې ته ورسیږي او د بادو باران اثر وربانديې نه پرېوځي.

ه لنډه دا چې ستا د ملګرو اجتماع به دومره قوتناکه جوړه شي چې پخپله ته به هم ورته په تعجب کښې واقع شې لکه چې دهقانان د خپل کښت قوت ته پخپله په تعجب کښې شي.

۳ـ ای پیغمبره! هرومرو او ضرور به الله ﷻ ستا ملګري ډېر زیات پیاوړي وګرځوي چې هیڅوک به یې د مقابلې توان ونه لري. البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د دوی په قوت سره کافران د غصو په اور کښې وسوزي.

یا په بل عبارت: د هرې زمانې کفار ستا د ملګرو قوت نه خوښوي او وربانديې په غصه کیږي خو الله ﷻ د دې کار کوونکی دی. او دا څکه چې:

الله ﷻ د هغو کسانو سره وعده کړې ده کومو چې ایمان راوړی دی او نیک اعمال یې ورسره ضمیمه کړي دي چې ګناهونه به ورته وبښي او په دنیا او آخرت کښې به ډېر لوی اجرونه ورکړي، دغه ایمان راوړونکي او د نیکو اعمالو کوونکي همدا ستا د ملګرو څخه عبارت دي.

توضیحات

۱ـ په دې ایت شریف کښې د صحابه وو کرامو ﷺ څه اختصاصي صفاتو ته اشاره شوې ده چې د همدغو صفاتو په برکت الله ﷻ د اسلام دین ته په ټولو ادیانو باندې برلاسي ورکړه او دغه برلاسي تر هغه وخته پورې مخ په وړاندې روانه وه ترڅو چې په اسلامي اجتماع کښې ذکرو شوو صفاتو شتون درلود. خو کله چې دغو عالي صفاتو په نقصان شروع وکړه نو ذکره شوې برلاسي هم د خپله زوره ولوېده او روزمره مخ په کمزورۍ روانه شوه، چې په نتیجه کښې یوه اسلامي اجتماع په متعددو اجتماعګانو باندې وویشله شوه.

نن ورځ په دغو متعددو اجتماعګانو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ ذکر شوي صفات موجودیت نه لري. بلکې اضداد یې پکښې شتون لري، چې د کفارو دوستي یې خپلې کړې دي. په خپلو منځو کښې په اختلافاتو او دښمنیو اخته دي او حتی د کفارو سره یې انډیوالۍ کلکې کړې دي او حربي کفارو ته یې په خپلو خپلو ټاټوبو کښې جنګي اډې ورکړې دي چې د اسلامي حکومتونو په ضد ترې کار اخلي. نو څکه نن ورځ کفر مخ په وړاندې روان دی چې امریکایانو د عراق حکومت منحل کړ[۱]، او نورو اسلامي حکومتونو ته یې تهدید متوجه کړ.

نن ورځ موږ ته په ټوله نړۍ کښې داسې اسلامي حکومت په نظر نه راځي چې د کفري حکومت

---

(۱) ۲۷/۱/۱۴۲۴ هق - ۱۳۸۲/۱/۲۰ هش.

د مقابلې توان ولري او په هر اړخيز ډول يې خپل استقلال ساتلى وي او هيڅ کفري حکومت نه يې د پوستو لاس نه وي غځولى، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

نو د همدې کبله مونږ د امام مهدي د راتلو، ظهور او د عيسى عليه السلام نزول ته سترګې په لار پاتې شو، ترڅو د حالاتو د سمون بوښي او په ټوله نړۍ کښې اسلامي حکومت (اسلامستان) جوړ کړي.

اللّهمّ ايّد الإسلام والمسلمين واخذل الكفرة والمبتدعة والمشركين، آمين يا ربّ العالمين

د عالي صفاتو وضاحتونه

۲_ د ذکرو شوو عالي صفاتو څه وضاحتونه لاندې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَسَوْفَ يَأْتِي ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ [المائدة: ۵۴] يعنې اى مؤمنانو! که بالفرض تاسو د دين څخه بېرته واوړئ نو د هر ژر به الله ﷻ د دين د نصرت دپاره داسې قوم راوړي (پيدا کړي) چې الله ﷻ به يې خوښوي او هغوى به د الله ﷻ سره محبت کوي، هغوى به په مؤمنانو باندې نرمي کوونکي وي او په کفارو باندې به سختي کوونکي وي.

ب: الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ [التوبة: ۱۲۳] يعنې او کفار دې په تاسو کښې کلکوالي مونده کړي (تاسو په هغوى باندې کلکوالى ولرئ).

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى»[۱] يعنې اى کتونکيه! ته مؤمنان يو تربله په مهربانۍ او دوستۍ او نرمۍ کښې ګورې چې د يوه جسد غوندې عجيب صفت لري، هغه دا چې کله دغه جسد د يوه اندام د حيثه شکايت وکړي (مريض شي) نو متباقي اندامونه يې په بې خوبۍ او تبې سره يو تربله اواز وکړي (ټول بې خوبه او مريضان شي).

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا»[۲] يعنې يو مؤمن د بل مؤمن دپاره د ابادۍ (يوه تعمير) غوندې دى چې څينې برخې يې څينې نورې کلکوي (او قوي کوي).

سيما څه معنى؟

۲_ په ﴿ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ﴾ کښې د "سيما" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة: ۲۷۳] ايت لاندې ښه تحليله کړې ده چې په اصل کښې "وسمى" وه او د نښې (علامې) معنى ورکوي. خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[۳]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۸۹

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴

(۳) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۰۱؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۵؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۹۳؛ تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۱۰

الف: دلته د لمانځه هغه نښې مطلب دي کومې به چې د قيامت په ورځ څرګندې کړی شي[۱]، کومو ته چې په لاندې احاديثو کښې اشاره شوې ده:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَإِنَّ أُمَّتِي يَوْمَئِذٍ غُرٌّ مِنَ السُّجُودِ مُحَجَّلُونَ مِنَ الْوُضُوءِ»[۲] يعنې زه به د قيامت په ورځ خپل اُمتيان داسې پېژنم چې دوی به په دغې ورځ کښې د لمونځونو د کبله سپين خلېږي او د اودسونو د امله به يې پښې او لاسونه سپين (روښانه) کړی شوي وي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «حَرَّمَ اللهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ أَثَرَ السُّجُودِ»[۳] يعنې د قيامت په ورځ به الله ﷻ پرښتو ته امر وکړي چې د دوزخ څخه موحدين عاصيان راوباسئ، نو پرښتې به دغه ډول کسان د نورو دوزخيانو څخه په هغو آثارو او نښو سره پېژني کوم به چې د هغوی په اندامونو باندې د دنياوي لمونځونو د کبله خلېږي. او دا ځکه چې الله ﷻ په دوزخ باندې حرام کړي دي چې د سجودو نښې وخوري او د منځه يې يوسي.

ب. مجاهد رحمه الله وايي چې: د "سِيمَا" کلمې څخه په دنيا کښې معنوي اثار مطلب دي[۴]، لکه خشوع، تواضع او نور.

ج: ځينو نورو علماوو کرامو دغه کلمه په هغو حسي نښو باندې تفسيره کړې ده چې د ښه فراست او قوي ذهن خاوندان يې په دنيا کښې د خلکو په مخونو کښې ليدلی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَّاءَ لَيْسَ لَهَا بَابٌ وَلَا كُوَّةٌ لَخَرَجَ عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ»[۵] يعنې که چرته ستاسو يو کس (بالفرض) په يوه (ښويه) ډبره کښې کوم عمل وکړي چې نه دروازه لري او نه دريڅه، نو خلکو ته به يې عمل څرګند شي هر ډول عمل چې وي (ښه وي او که بد).

دوهم: عبد الله بن سلام رضی الله عنه په يوه حديث کښې وايي چې: «فَلَمَّا تَبَيَّنْتُ وَجْهَهُ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ»[٦] يعنې کله چې ما د نبي کريم ﷺ مبارک مخ په ښه دقت سره وکوت نو پوه شوم چې دا د دروغژن سړي مخ نه دی.

تبصره

۳ـ څرنګه چې وړاندېنې تفسيرونه سره څه منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې د "ما يطلق

---

(۱) زاد المسير ج۷ ص۱۷۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۱۳
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۶، صحيح مسلم ج۱ ص۱۰۱
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۵۴۲، تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۰۴، صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۴
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸
(٦) سنن ابن ماجه ص۲۳۴

علیه السیما" (هر هغه شی چې د سیما اطلاق پرې کېږي) په ملحوظ ټول اراده کړی شي چې ټولو په صحابه وو کرامو ﷺ کښې شتون درلود، او هم به پکښې د قیامت په ورځ شتون ولري.

یو نحوي تحلیل

۴ـ مفسرینو کرامو د ﴿ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ﴾ په نحوي تحلیل کښې متعدد اقوال کړي دي[۱]. خو مونږ دلته فقط یو تحلیل راخلاصه کوو هغه دا چې:

الف: د ﴿ذَٰلِكَ﴾ کلمه مبتدا ده او هغو صفاتو ته اشاره ده کوم چې په ایت شریف کښې وړاندې ذکر دي، او ﴿مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ﴾ یې خبر دی. یعنې د نبي کریم ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ دغه ذکر شوی عجیب صفت په تورات کښې هم نازل شوی وه چې دوی به دغه صفات ولري.

ب: د ﴿وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ﴾ کلمات مبتدا ده او د ﴿كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ﴾ کلمات یې خبر دی. یعنې د نبي کریم ﷺ د ملګرو صفت په انجیل کښې د یوه کښت سره تشبیه کړی شوی وه چې په ورو ورو وده کوي.

هیر مو نه شي

۵ـ په دې مقام کښې باید لاندې ټکي هم هېر نه کړی شي:

الف: په ﴿أَخْرَجَ شَطْأَهُ﴾ کښې د "شطأ" کلمه د طرف دپاره وضعه شوې ده[۲]، خو دلته ترې د کښت هغه طرف مطلب دی کوم چې په اول خل د ځمکې څخه ظهور کوي، نو که مونږ یې په "تبغ" تعبیر کړو ان شاء الله ﷻ څه باک به یې نه وي.

ب: په ﴿فَآزَرَهُ﴾ کښې د "آزر" کلمه اصلاً د "أزر" ـ لکه "ضرب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د الله ﷻ په توفیق د [طه: ۳۱] ایت لاندې به پوره تشریح شوې ده چې د قوت معنی ورکوي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ د نبي کریم ﷺ ملګري په انجیل کښې د یوه کښت سره تشبیه کړي دي چې د ډېرې کمزورۍ په حالت کښې د ځمکې څخه خپل نری تبغ (څوکه) راوباسي (را اوچت کړي)، بیا یې بنه قوي کړي چې بنه ډېر وګرځي او بالآخره په خپل ډډ (په خپلو پښو) ودرېږي او د هیڅ شي د اثر لاندې نه واقع کېږي، حتی دغه تدریجي قوت یې نور خلک لا څه بلکې پخپله دهقانان (کروندګران) په تعجب کښې واچوي او ورپاندې خوښ شي.

همدارنګه د اسلام دین هم په ابتداء کښې ډېر کمزوری وه چې ورو ورو یې وده وکړه او په ټوله نړۍ کښې خور شو او ظهور یې وکړ[۳].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۰۳
(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۰۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۶

دوه سوالونه او جوابونه

۶ ـ دلته د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپیدا کیدی شي

الف که څوک وايي په ﴿ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ﴾ کښې د "لِ" توری څه شي پورې تعلق نیسي؟

موږ وایو چې دغه توری په یوې مقدرې جملې پورې متعلق دی چې په "جَعَلَهُمُ اللهُ بِهٰذِهِ الصِّفَاتِ" سره تري تعبير كېدلی شي[1] یعنې الله ﷻ د نبي کریم ﷺ ملګري په ذکرو شوو صفاتو سره د دې لپاره موصوف وګرځول ترڅو د همدغو صفاتو په سبب په کفارو باندې برلاسي مونده کړي او هغوی پرې ورندی په غصه شي. او د غصې څخه په غیر بې نور هیڅ شی د وسې ونه شي چې د پرمختګ مخه یې سده کړي.

ب که څوک وايي دا مقام د ضمير دی نو د څه حکمت په بنیاد دلته د صحابه وو کرامو ﷺ څخه په ﴿ وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم ﴾ کښې په موصول سره تعبیر نازل شو. او په ضمیر سره تعبیر نه کړی شو چې "وَعَدَهُمُ اللهُ" نازل شوی وی؟

موږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ دا د دې دپاره چې د دغې وعدې وجې ته اشاره وکړی شي چې صحابه کرام ﷺ د سوچه ایمان او صالحو اعمالو درلودونکي وه نو څکه ورته دغه وعده ورکړی شوه. نو د اشارې په توګه دغه وعده د قیامت تر ورځې پورې ټولو هغو کسانو ته شمولیت لري کوم چې د سوچه ایمان او صالحو اعمالو درلودونکي جوړ شي

همدغه مضمون په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ مِنْهُم ﴾ په نزول سره تائید شوی دی، او دا څکه چې دلته د "مِن" توری د بعضیت دپاره نه بلکې د بیان دپاره دی[2]. یعنې صحابه کرام ﷺ د همدغو کسانو څخه عبارت دي چې قوي ایمان لري او د صالحو اعمالو خاوندان دي

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

د الله ﷻ په مرسته د "الفتح" سورت پښتو ترجمه او تفسیر پای ته ورسید، او ټولې ستاینې خاص الله ﷻ لره دي.

۱۴۲۴/۲/۱۴ هـ ق ـ ۱۳۸۲/۱/۲۸ هـ ش.

---

۱. البحر الوجيز ج۱۵ ص۱۲۸

۲. تفسير الكشاف ج۴ ص۳۴۸

الحجرات (٤٩)

سریزه

۱_ دا سورت د نورو سورتونو څخه د "اَلْحُجُرَات" په نامه بېل شوی او همدغه نوم یې د همدې سورت د څلورم ایت څخه اخستلی شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۱]:

الف: د ایتونو شمېر یې فقط اتلس (۱۸) دی.

ب: د کلماتو شمېر یې درې سوه او درې څلوېښتو (۳۴۳) ته رسېږي.

ج: د حروفو شمېر یې یو زر څلور سوه او اوه شپېتو (۱۴۶۷) ته پورته شوی دی.

۳_ دا سورت ټول مدني سورت دی او ټول ایتونه یې د هجرت څخه وروسته په مدینه منوره کښې نازل شوی دی[۲].

۴_ د دې سورت (اَلْحُجُرَات) او د وړاندېنې سورت (اَلْفَتْح) لاندې مناسبات د مثال په توګه ولولئ:

الف: دواړه سورتونه د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي.

ب: هلته د یوې عظیمې فتحې بشارت نازل شوی وه چې په نتیجه کښې به مؤمنان د قوي حکومت او قوي اجتماع خاوندان وګرځي، او دلته د قوي حکومت او اجتماع د ساتنې أصول او د عالي اخلاقو مجموعې ته اشاره شوې ده.

ج: هلته د کفارو سره د چال چلند کیفیت نازل شوی وه او دلته د باغیانو سره د چال چلند لار ښوولې شوې ده.

د: په دواړو سورتونو کښې مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د نبي کریم ﷺ توقیر او تعظیم ته ادامه ورکړي او په هیڅ حالت کښې یې د نظره ونه غورزوي او داسې نور.

۵_ بالآخره، په دې سورت کښې د نورو مدني سورتونو غوندې احکام مطرح شوي دي او په مکارم الأخلاق باندې ډېر ټینګار شوی دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
(١) يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ
كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (٢) إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ
أَصْوَٰتَهُمْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمْتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰۚ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ

(۱) تفسیر الخازن ج۶ ص۳۷

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۰۰

عَظِيمٌ ﴿٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر په مخکښې وړاندېوالی مه کوئ، او د الله ﷻ څخه وډار شئ، یقینًا الله ﷻ اوریدونکی (او) پوه دی

[۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو خپل اوازونه د نبي کریم ﷺ د اواز د پاسه مه اوچتوئ او هم ورته په خبرې سره داسې جهر مه کوئ لکه ستاسو د ځینو کسانو ځینو نورو ته جهر کول، چې (نېک) أعمال به مو ضائع شي حال دا چې تاسو به ورباندې شعور (خبرتيا) درلودونکي نه یاست.

[۳] یقینًا هغه کسان کوم چې د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په نزد خپل اوازونه ټیټوي دغه هغه کسان دي د کومو زړونه چې الله ﷻ د تقوی (پرهېزګاری) دپاره سوچه ګرځولي دي، د همدوی دپاره (د الله ﷻ په نزد) عظیم الشان مغفرت او ډېر لوی أجر دی

[۴] یقینًا هغه کسان کوم چې تاته د کورونو (انګړونو) ترشا نارې وهي، اکثره يې د هوښیارۍ څخه کار نه اخلي.

[۵] او که چرته یقینًا دوی ترهغه صبر کړی وی (او نارې يې نه وی وهلې) ترڅو چې ته ورته (په خپله خوښه) راوتلی وی، نو هرومرو دا کار به ورته ډېر بهتر وه.

او الله ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (که دوی د ذکر شوي کار څخه توبه تائب شي نو مغفرت به ورته وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت (الفَتح) وروستنی ایت په هغې عالي اخلاقو مشتمل وه کوم چې صحابه وو کرامو ﷺ درلوده او یا يې باید ټول مؤمنان د قیامت تر ورځې پورې ولري. په دې ایتونو کښې د همدغو عالي اخلاقو او کریمه خویونو بیان تعقیب شوی دی چې باید صحابه کرام ﷺ يې د الله ﷻ او د پیغمبر ﷺ د ارشاداتو په وړاندې ولري او یا يې باید ټول مؤمنان د ایت او حدیث په ارتباط د قیامت تر ورځې پورې خپل کړي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه شروع کړه او په خپل أمت باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه اخلاقي ارشادات قرائت کړه هغه دا چې:

۱_ ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت خپل خانونه اداره کړئ. نو:

الف_ د الله ﷻ او د پیغمبر ﷺ په وړاندې په هیڅ قول او فعل کښې مخکښوالی مه کوئ او ارشاد ته منتظر اوسئ؛

ب. تاسو خپل قول او فعل ته په ارشاداتو باندې له مخې مه کوئ چې د ارشاداتو په تعمیل کښې سستي یا تنبلي وکړئ.

ج. د الله ﷻ څخه ووېرېږئ چې الله ﷻ ستاسو د ټولو اقوالو اورېدونکی دی او په ټولو کړو وړو باندې هم پوه دی، هسې نه چې د تخلف په صورت کښې درباندې عذاب درنازل کړي.

۲ـ اې مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت د نبي کریم ﷺ په حضور کښې لاندې ارشادات په عمل کښې پیاده کړئ:

الف. تاسو د پیغمبر ﷺ په اواز باندې خپل اواز مه اوچتوئ، چې په لوړ اواز سره وغږېږئ او د هغه ﷺ اواز د خپل اواز د اثر لاندې واقع کړئ. البته کله چې نبي کریم ﷺ خبرې کوي.

ب. او کله چې نبي کریم ﷺ چپ وي نو تاسو ورته په ډېر لوړ اواز سره خبرې مه کوئ لکه څنګه چې تاسو خپلو کسانو خپلو ملګرو ته په لوړ اواز سره خبرې کوئ یا په بل عبارت تاسو نبي کریم ﷺ د خپلو ځانونو غوندې عادي سړی مه ګڼئ او عالي شان یې مه هېروئ.

ج. هسې نه چې د اواز په اوچتولو او یا په زوره خبرو کولو سره ستاسو نېک اعمال ضائع شي حال دا چې تاسو به وربانديې شعور او خبر نه لرئ، نو په خپلو خبرو او خپلو اوازونو کښې د احتیاط څخه کار واخلئ او بې احتیاطي مه کوئ.

۳ـ یقیناً کوم کسان چې د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په حضور کښې خپل اوازونه ټیټوي او په لوړو اوازونو سره نه غږېږي دغه ډله هغه کسان دي د کومو زړونه چې الله ﷻ د تقوی او دینداري دپاره امتحان کړي او تیار کړي دي. او ایمان یې په زړونو کښې ځای نیولی دی چې هر قول او فعل ته د ایمان په رڼا کښې اقدام کوي، په دې باندې علاوه همدغې ډلې کسانو ته د الله ﷻ د پلوه عظیم الشان مغفرت او ډېر لوی اجر ټاکلی شوی دی.

۴ـ اې پیغمبره! یقیناً کوم کسان چې تاته د حجرو د شاوخوا څخه چیغې وهي چې هله ژر شه راووځه چې زموږ درسره کار دی، د دوی اکثره سادګان دي او د عقلونو څخه کار نه اخلي او تاته د یوه عادي سړي خیال کوي نو که دوی د عقلونو څخه کار اخستی وی او تر هغه پورې یې صبر کړی وی ترڅو چې ته ورته په خپله خوښه راوتلی وی نو دا به ورته ډېر بهتر وه او الله ﷻ به ورته اجر ورکاوه، نو د بې صبرۍ د کبله یې خپل ځانونه ګنهګاران کړل.

څرنګه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او مهربان دی نو که دغه سادګان د خپلو ګناهونو څخه مغفرت وغواړي او په خپلو کړو وړو پښېمانه شي څه لرې نه ده چې الله ﷻ ورته مغفرت او عفوه وکړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُقَدِّمُوا۟ ﴾ الایة. کښې لاندې ټکاتو ته توجه په کار ده:

الف. څرنګه چې د دې سورت ارشادات په صالحه ټولنه کښې ډېر زیات اهمیت لري، نو د (۱۸) ایتونو څخه یې پنځه ایتونه په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ سره پیل شوي دي چې باید د قوي ایمان

خاوندان وړاندې عمل وکړي او ګنهه ترې پوره نه کړي

ب- د ﴿ لَا تُقَدِّمُوا ﴾ کلمه د "تَقدِيم" ـ لکه "تَکرِيم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. په دې مقام کښې علماوو کرامو د "تَقدِيم" دپاره متعدد تفسيرونه کړي دي[۱]. خو موږ ته دا تفسير جامع او بې تکلفه ښکاري چې: دلته "تَقدِيم" متعدي نه دی بلکې لازم دی او د "تَقَدُّم" معنی ورکوي لکه چې کله-کله "تَبيين" د "تَبَيُّن" په معنی سره استعماليږي[۲].

ج- د ﴿ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ ﴾ کلمه د کنايې په توګه د "قُدَّام" څخه عبارت ده[۳]. چې موږ ترې په "وړاندې" سره تعبير کولی شو. نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ كَذَّابِينَ فَاحْذَرُوهُمْ»[۴] يعنې د قيامت د قيام په وړاندې به ډېر دروغژنان (د نبوت مدعيان) ظهور وکړي نو تاسو ترې ودار شئ او ځېل ځانونه ترې بچ وساتئ.

د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) په دې مقام کښې د ﴿ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ﴾ کلمات په "کتاب الله" او "سُنَّةُ الرَّسُول" سره تفسير کړي دي[۵]. برابره خبره ده چې د نبي کريم ﷺ د ژوند حالت وي او يا د وفات حالت.

نو د پورتنيو نکاتو په ملحوظ د آيت شريف حاصل داسې راځيږي چې:

اې مؤمنانو! تاسو د "کتاب الله" او "سُنَّةُ الرسول" په وړاندې مخکښې کېدل مه کوئ چې د شرعي ارشاد څخه وړاندې ځپل نظر څرګند کړئ بلکې تاسو منتظر اوسئ چې شريعت څه هدايت درکوي.

هـ- د ذکر شوي آيت شريف د شان نزول په ارتباط مفسرينو کرامو متعدد واقعات ليکلي دي[۶]. خو موږ فقط د لاندې يوې واقعې په ذکر باندې اکتفاء کوو چې ذکر شوی مضمون پکښې ډېر ښه منعکس شوی دی.

عبدالله بن الزبير رضي الله عنه وايي چې: مدينې منورې ته د بني تميمو يوه جرګه راغله (او په ايمان باندې مشرفه شوه) نو د دغې جرګې د امير په ټاکلو کښې لا نبي کريم ﷺ اقدام نه وه کړی چې يوه واقعه پېښه شوه هغه دا چې:

ابو بکر الصديق رضي الله عنه وويلې چې اې د الله رسوله! د دغې جرګې دپاره القعقاع بن معبد د امير په حيث وټاکه. او عمر الفاروق رضي الله عنه وړانديز وکړ چې اې د الله رسوله! دغې جرګې ته الأقرع بن حابس د امير په حيث وټاکه.

په همدې موضوع کښې د دواړو شيخينو رضي الله عنهما آوازونه پورته شوه او جګړې زور واخست. نو

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۳۴۹، تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۰۶
(۲) أضواء البيان ج۷ ص۶۱۳، تفسير أبي السعود ج۸ ص۱۱۶
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۴۲۲، لسان العرب ج۱۵ ص۴۲۵
(۴) صحيح مسلم ج۲ ص۱۲
(۵) تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۴۶
(۶) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۳۰۲، روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۳، زاد المعاد ج۷ ص۱۷۷، أسباب النزول للواحدي ص۲۵۷

الله ﷺ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ، مخکې الفطب (؟) (۱) یعنې تاسو چې ایت شریفه پوره نازل شي او ارشاد تکمیل شي.

د ایت شریف مضمون او ارشاد د معاذ ﷺ په حدیث کښې هم ثابت دی چې مضمون یې دا دی چې نبي کریم ﷺ د یمن والي معاذ ﷺ د یمن خلکو ته د قاضي په حیث واستاوه، د وداع په وخت کښې ورته وفرمایل چې سوال جواب وکړو:

نبي کریم ﷺ: اې معاذه! ته به په قضا باره کښې په څه سره حکم کوې؟

معاذ ﷺ: اې د الله رسوله! زه به د هغه څه مطابق د الله ﷺ په کتاب سره فیصله کوم.

نبي کریم ﷺ: که مطلوب حکم د الله ﷺ په کتاب کښې په صراحت سره موجود نه وي نو بیا به څه کوې؟

معاذ ﷺ: بیا به د رسول الله ﷺ په سنتو سره فیصله کوم.

نبي کریم ﷺ: که د رسول الله ﷺ په سنتو کښې هم مطلوب حکم په نظر درته نه شي نو بیا به څه کوې؟

معاذ ﷺ: بیا به زه د کتاب الله او سنة الرسول په رڼا کښې د خپل فکر څخه کار اخلم او د مطلوب حکم په موندلو کښې به هیڅ قصور نه کوم.

نبي کریم ﷺ: الحمد لله الذي وفق رسول رسول الله لما یرضی رسول الله (۲) یعنې شکر الله ﷺ ته ستاینه ده چې د خپل پیغمبر استازي ته یې د هغې طریقې توفیق ورکړ کومه چې د ده ﷺ پیغمبر ﷺ خوشالوي او راضي یې کړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک داسې چې نیکه اعمال هم په کفر او ارتداد سره ضائع کیږي او په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې د نبي کریم ﷺ توهین او قصدي ایذاء کفر او ارتداد دی (۳) نو پوښتنه دا ده چې د ﴿أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ﴾ د جملې څخه په تبادر سره څرګندیږي چې د نبي کریم ﷺ په مخکې مطلق اواز پورته کول او په لوړ اواز سره کول کښې هم د نیکو اعمالو د ضائع کیدلو خطره شته که څه هم توهین او ایذاء په نظر کښې نه وي؟

جواب دا دی چې په دې مقام کښې موږ د نبي کریم ﷺ د عالي شان په ارتباط د حبط اعمال تاثل شوي دي او د عموم قاعدې بیان مطلب نه دی ترڅو ذکر شوي اعتراض وارد شي.

په همدې جواب باندې د ﴿وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ د جملې تعقیب دلالت کوي یعنې د دې خطر شته چې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې اواز اوچتول او شور ماشور کول د اعمالو د ضائع کیدلو سبب وګرځي حال دا چې تاسو به د دغه خطر باندې شعور نه لرئ او دا ځکه چې تاسو ته د اعمالو د

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۹، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۲۴۲، جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۷

(۳) تفسیر ابي السعود ج۵ ص۱۱۴

ضایع دپاره بوازې ارتداد او کفر سبب جوړېدل بربېښي او بس.

د ایت شریف ښه وضاحت

۳ـ د ایت شریف ښه وضاحت ته د نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده هغه دا چې:

«إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللهُ لَهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ»[۱] یعنې یقینًا ستاسو یو کس د الله ﷻ د رضامندۍ څخه په یوې کلمې باندې تکلم کوي او ګومان نه کوي چې دا کلمه به هغه مقام ته ورسېږي کوم ته چې هغه رسېدلې ده (هغه دا چې) نو الله به ورته پرې خپله رضامندي آن تر قیامته پورې ولیکي (د نېکیو کولو توفیق به ورکړي). او ستاسو یو کس د الله ﷻ د غضب څخه په یوې کلمې باندې تکلم کوي او ګومان نه کوي چې دا کلمه به هغه ځای ته ورسېږي کوم ته چې رسېدلې ده (هغه دا چې) نو الله ﷻ به پرې (ورته) خپل غضب آن تر هغې ورځې پورې ولیکي په کومه کښې چې نوموړی د الله ﷻ سره ملاقي کېږي.

یوه مسئله

۴ـ علماء کرام وایي چې د ذکر شوي ایت شریف په استناد په کار دي چې د نبي کریم ﷺ د مبارک قبر ترڅنګ هم مؤمنان نه په اوچت اواز سره خبرې وکړي[۲]، او نه په لوړ اواز سره دعاوې ولولي. همدارنګه مؤمنانو ته مناسب دي چې همدغه أدب د آحادیثو په درس کښې هم د پامه ونه غورځوي[۳].

د "إمتحان" د کلمې معنی

۵ـ په ﴿ ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ ٱمۡتَحَنَ ﴾ کلمه د "إِمْتِحَان" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام کښې "إِمْتِحَان" د تصفیه کولو[۴] او پراخولو[۵] معنی ورکوي. یعنې کوم کسان چې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې خپل اوازونه ټیټوي د هغوی زړونه په حقیقت کښې الله ﷻ تصفیه کړي دي او د تقوی دپاره یې پکښې پراخي موجوده کړې ده او شک شبهې ته یې پکښې ځای نه دی پرېښی.

د ښه وضاحت دپاره د تصفیه کړی شوو کسانو لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د نبي کریم ﷺ په حضور کښې به صحابه کرام ﵃ داسې غلي اوارام ناست وه چې: «كَأَنَّمَا عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ»[۶] یعنې لکه چې یقینًا په سرونو باندې یې مرغان ناست وي (که څه حرکت وکړي نو مرغان به والوزي).

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸؛ صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۹
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۰۷
(۳) روح المعاني ج۲٦ ص۱۳۷
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۷
(۵) القاموس المحیط ج۴ ص۲۱۱؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۰۱
(٦) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۸۳

ب. د ذکر شوي ایت شریف د نزول څخه وروسته به عمر الفاروق ﷺ د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په دومره ټیټ اواز سره خبرې کولې چې پوښتنې ته به ارتیا پاتې کېده چې ته څه وایې[۱].

ج. کله چې دغه ایت شریف نازل شو، نو یو لوړ اوازی صحابي (ثابت بن قیس ﷺ) په خپل کور کښې غلی کښناست او په خپل خان باندې یې ژړل، چې زه دوزخي یم ما د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په لوړ اواز سره خبرې کړې دي او نېک اعمال مې ضائع شوي دي. کله چې نبي کریم ﷺ ته د نوموړي صحابي ﷺ د حال اطلاع ورکړه شوه نو ویې فرمایل چې: «بَلْ هُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ»[۲] یعنې نوموړی دوزخي نه دی بلکې د جنتیانو څخه دی.

د دغه عظیم الشان بشارت څخه وروسته ذکر شوي صحابي ﷺ عهد وکړ چې زه به د دې څخه وروسته هیڅکله د نبي کریم ﷺ په اواز باندې خپل اواز اوچت نه کړم[۳].

څو نکات

۶ـ د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ ﴾ الآية- په ارتباط لاندې نکات په یاد ساتل په کار دي.

الف. د دغه ایت په شان نزول کښې مفسرینو کرامو متعدد واقعات لیکلي دي[۴]، څه لرې نه ده چې ذکر شوی ایت شریف د ټولو واقعاتو څخه وروسته نازل شوی وي او په هرې یوې واقعې باندې یې د شان نزول اطلاق وکړی شي.

ب. د دغو واقعاتو څخه یوه واقعه د بني تمیمو واقعه ده چې ځینو علماوو کرامو په تفصیل سره لیکلې ده خو مونږ یې فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول. د هجرت نهم کال ته د عام الوفود (د جرګو کال) لقب ورکړی شوی دی[۵]، چه په دغه کال کښې د عـ ـي قبائلو جرګې نبي کریم ﷺ ته راماتې شوې او د خپلو-خپلو قومونو څخه به یې نمایندګي کوله او په ایمان باندې به مشرفېدلې.

دوهم: د دغو جرګو څخه یوه د بني تمیمو جرګه وه چه د کسانو تعداد تقریباً اویا تنو ته رسیده.

دریم: د دغې جرګې څخه یوه کس چې الأقرع بن حابس نومېده د نبي کریم ﷺ د کوروټو ترشا په لوړ اواز سره نارې کړې چې: "يَا مُحَمَّدُ إِنَّ حَمْدِي زَيْنٌ وَإِنَّ ذَمِّي شَيْنٌ" یعنې ای محمده! (ماته راووځه چې) زما ستاینه ښایست دی او زما غندنه عیب دی. نو نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «ذَاكُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»[۶] یعنې دغه الله ﷻ دی چې ستاینه یې ښایست دی او غندنه یې بدرنګي (عیب) دی یا په بل عبارت: عزت او ذلت یوازې د الله ﷻ په اختیار کښې دی او بس.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۲
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۷۵، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۷۵
(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۷
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۵۵۲، البحر المحیط ج۹ ص۵۰۹
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۰۹، تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۱۸
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۳۴۵

څلورم: که څه هم د نبي کريم ﷺ د کورونو ترشا يوازې الأقرع بن حابس په لوړ اواز سره غږ کړی وه چې هله ژر شه راووځه چې مونږ ډېر محترم خلک ياستو: مګر په ايت شريف کښې ټولې جرګې ته د چيغو کولو نسبت وکړی شو. او دا ځکه چې د نوموړي په چيغه کولو باندې هغوی ټول راضي وه او نوموړي د هغوی په استازيتوب چيغه وهله.

او دا هم څه لرې نه ده چې ځينو کسانو د نبي کريم ﷺ يوه کور ته چيغه کړې وي او ځينو نورو يې نورو کورونو ته چيغې وهلې وي، او يا يوازې همدغه يو سړی د نبي کريم ﷺ د کورونو څخه چارچاپېره تاو شوی وي او د هر کور سره بې يوه يوه چيغه اوچته کړې وي.

پنځم: دغه جرګه هم په ايمان مشرفه شوه[1]. او د مشر په ټاکنه کښې يې د أبو بكر الصديق ؓ او عمر الفاروق ؓ ترمنځ هغه اختلاف پېښ شو کوم ته چې وړاندې د لومړی توضيح په پنځمه کړی کښې اشاره شوې ده.

ج: په ايت شريف کښې د ﴿ٱلْحُجُرَٰتِ﴾ کلمه د "حُجْرَةٌ" ـ لکه "غُرْفَةٌ" ـ جمعه ده، د ځمکې هغې برخې ته د "حُجْرَةٌ" نوم اېښودلی شوی دی کومه چې احاطه کړی شوې وي او د خلکو د تېرېدنې راتېرېدنې مخه ترې نيولی شوې وي[2]. لکه باغچه او يا د اوښانو چوغالي او د ګډو پنډغالي او داسې نور.

د: په دې مقام کښې د ﴿ٱلْحُجُرَٰتِ﴾ کلمې څخه کوټې مراد نه دی بلکې د نبي کريم ﷺ هغه کورونه ترې مطلب دي کوم چې د کوټو لرونکي وه، څه لرې نه ده چې مونږ ترې په انګړونو سره تعبير وکړو.

هـ: د نبي کريم ﷺ د کورونو په هکله لاندې لنډ معلومات[3] هېر نه کړئ:

اول: نبي کريم ﷺ د وفات په وخت کښې نهه بيبيانې درلودې او د هرې يوې دپاره يې بېل بېل کور ټاکلی وه، نو د کورونو تعداد يې نهو ته رسېده.

دوهم: هر يوه کور د انګړ د وره څخه د کوټې تر دروازې پورې شپږ يا اوه ګزه فاصله درلوده.

درېم: د هرې کوټې داخل يې لس مربع ګزونه اتکل شوي دي.

څلورم: د کوټې په داخل کښې د ولاړ سړي لاس چت ته رسېده.

پنځم: ذکر شوي مبارک کورونه د عائشې رضي الله عنها د کور څخه په غير نور ټول د الوليد بن عبد الملک د حکومت په دوران کښې تخريب کړی شوه او نبوي جومات ورباندې پراخه کړی شو. حال دا چې په دغه کار باندې د وخت ټول خلک خپه او په ژړا شوه.

شپږم: د عائشې رضي الله عنها په کور (کوټه) کښې نبي کريم ﷺ او د ده ﷺ دوه نژدې ملګري دفن کړی شوي دي چې يو د عائشې رضي الله عنها پلار أبو بكر الصديق ؓ او بل عمر الفاروق ؓ دی، او هم به

[1] سيرت ابن هشام ج۴ ص۱۳۲
[2] لسان العرب ج۴ ص۱۶۸
[3] الدر المنثور ج۷ ص۵۵۴، روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۹، البحر المحيط ج۹ ص۵۱۱

پکښې عیسی علیه السلام دفن کړی شي البته کله چې د قیامت په نژدې وخت کښې د اسمان څخه رابنکته شي او د ټاکلي ژوند څخه وروسته وفات شي.

يادونه

۷ـ رئیس المفسرین عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د خپلو استاذانو په وړاندې هغه چال چلند خپل کړی وه کوم چې د نبي کریم ﷺ په هکله په ایت شریف کښې نازل شوی دی[۱]. همدارنګه علامه الالوسي رحمه الله هم همدغه ارشاد آن د ماشومتوب تر وخته خپله تګلاره ټاکلې وه، شاید چې د همدغې تګلارې په برکت به ورته الله ﷻ په علومو کښې ښه پوره برخه ورکړې وي، والله ﷻ أعلم.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ۝٦ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ۝٧ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ۝٨﴾

[۶] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! که چرته تاسو ته فاسق (بدکار سړی) په مهم خبر سره درتګ وکړي، نو تاسو (پکښې) پوره څېړنه وکړئ (سمدستي ورباندې عمل مه کوئ) چې تاسو به (د عمل په صورت کښې) په ناپوهۍ سره یوه قوم ته مصیبت ورسوئ نو په هغه کار باندې به پښېمان وګرځئ کوم چې تاسو کړی وي (خو بیا وخته پښېماني به درته څه ګټه ونه شي رسولی).

[۷] او تاسو پوه شئ چې په تاسو کښې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ موجود دی، که په ډېرو کارونو کښې ستاسو د نظر پیروي وکړي نو تاسو به په مشقت کښې واقع شئ (حال دا چې پیغمبر ﷺ ستاسو مشقت نه خوښوي)، مګر (تاسو دغسې نظرونه نه وړاندې کوئ او دا خکه چې) الله ﷻ تاسو ته ایمان محبوب ګرځولی دی او په زړونو کښې یې درته ښایسته کړی دی، او کفر او د شرعي چوکاټ څخه وتل او نافرماني کول یې درته (تول په زړونو کښې) کرکجن ګرځولي دي. دغه ډله کسان چې دي همدوی په سمه لاره باندې تلونکي دي.

[۸] (او دا خکه چې په سمه لاره تلل په دوی باندې) د الله ﷻ د پلوه لوی فضل او لوی نعمت دی، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی (هر څه ورته معلوم دي او ټول کارونه یې په حکمت باندې ګرځېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو څخه په لومړي ایت کښې دوه وو ټکو ته اشاره شوې وه، یو دا چې عجله مه

[۱] روح المعاني ج۲۶ ص۱۴۴

کوئ او بل دا چې په نبي کریم ﷺ باندې خپل نظر مه تحمیلوئ. په دې ایتونو کښې د عدم مراعات په صورت کښې د همدغو دوارو ټکو د خطرونو یو-یو مثال ښودلی شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! خپل اُمت مخاطب کړ او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې:

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو په ټولو کارونو کښې عموماً او د شرعي احکامو په لاس ته راوړلو کښې خصوصاً هیڅ عجله مه کوئ نو په همدې بنیاد:

الف: که چرته تاسو ته یو فاسق سړی (چې په فسق سره شهرت لري) او یا مستور الحال سړی (چې د فسق د اشتباه لاندې وي) څه مهم خبر درورسوي نو تاسو د دغه خبر په مقتضی په عجله سره اقدامات مه کوئ بلکې ښه تحقیق پکښې وکړئ چې خبر بې حقیقت لري او که څنګه؟، نو د تحقیق او پلټنې څخه وروسته بیا مناسب اقدام وکړئ.

او دا ځکه چې که بالفرض پرته د تحقیقه تاسو څه غیرګون څرګند کړئ نو څه لرې نه ده چې د پښېمانۍ سره به مخامخ شئ، خو د دغه وخت پښېماني به درته هیڅ په کټه تمامه نه شي. البته دا په هغه وخت کښې چې ذکر شوی خبر دروغجن خبر وي او هیڅ واقعیت ونه لري.

ب: تاسو پوه شئ چې ستاسو په منځکښې د الله ﷻ پیغمبر موجودیت لري، تاسو په هر کار کښې انتظار وباسئ چې الله ﷻ خپل پیغمبر ته په څه ډول سره وحي کوي. که بالفرض تاسو وحي ته منتظر نه شئ او د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته د خپل نظر وړاندیز وکړئ او نبي کریم ﷺ هم ستاسو نظر په ډېرو کارونو کښې قبول کړي نو څه لرې نه ده چې په ډېرو کارونو کښې خطرناک کارونه هم شمولیت ولري او تاسو پکښې د حرج او مشقت سره مخامخ شئ، نو په دې صورت کښې به مو په خپل لاس خپل ځانونه په لا شعوري توګه په حرج او مشقت کښې اچولي وي حال دا چې نبي کریم ﷺ ستاسو حرج نه خوښوي او ستاسو دپاره د اسانۍ غوښتونکی دی.

۲ـ مګر ای مؤمنانو! تاسو دغسې نه یاست چې په ډېرو کارونو کښې د نبي کریم ﷺ څخه د خپلو نظرونو غوښتونکي جوړ شئ، یا په بل عبارت: تاسو په نبي کریم ﷺ باندې خپل نظریات نه تحمیلوئ، او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ ستاسو په زړونو کښې تاسو ته ایمان محبوب ګرځولی دی او په چا باندې مو چې ایمان راوړی دی هغه درته ډېر ګران دی

ب: ستاسو په زړونو کښې درته الله ﷻ ایمان ښایسته کړی دی نو خپل پیغمبر ﷺ هم درته په زړونو کښې ښایسته او لوړ مقام لري

ج: الله ﷻ تاسو ته کفر او د شریعت د چوکاټ څخه وتل او هم د خپل پیغمبر ﷺ څخه نافرماني ناخوښه ګرځولې ده. نو تاسو د دغه شیانو څخه د ډېر زیات نفرت درلودونکي یاست.

د همدې کبله تاسو د خپل نظر په تحمیل باندې ټینګار نه کوئ او ستاسو د جملې څخه چې کوم یو د خپل نظر په تحمیل زور اچولی وه هغه ترې پښېمانه او توبه تائب ګرځېدلی دی.

۳_ ای پیغمبره! دغه ډله کسان کوم چې د ذکرو شوو عادتونو درلودونکي دي همدوی په سمه لاره باندې تلونکي دي، او د ضلالت د لارې څخه د خپلو خانونو په څنګ کوونکي دي.

البته چې دغه خاصیتونه ورکول د الله ﷻ د پلوه ډېر لوی فضل دی او ډېر لوی نعمت دی چې تاسو ته درکړی شوی دی. او الله ﷻ ډېر ښه پوه دی، د دغې ډلې د کسانو خاصیتونه ورته ښه پوره معلوم دي چې په زړونو کښې یې ورته ثابت کړخولي دي، او هم د حکمت څښتن دی چې ستا د ملګرو سره همدغسې خاصیتونه ډېر ښه تناسب لري.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول په هکله متعدد واقعات روایت شوي دي[۱] چې مونږ یې فقط یو روایت[۲] په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: نبي کریم ﷺ الولید بن عقبه ﷺ ولېږه چې د بني المصطلق د قبیلې څخه راغونډ کړی شوي زکاتي مالونه مدینې منورې ته را انتقال کړي.

ب: کله چې هغوی د نوموړي (الولید ﷺ) په ورتللو خبر شوه نو د خوشالۍ د کبله یې استقبال ته راووتل، خو نوموړی ﷺ ترې وډار شو او ګومان یې وکړ چې دوی زما د وژلو دپاره لاره نیولې ده، شاید چې چا به ورته غلط راپور ورکړی وي.

ج: نوموړی ﷺ د نیمایي لارې څخه بېرته ستون شو او نبي کریم ﷺ ته یې اطلاع ورکړه چې بني المصطلق د زکاتي مالونو ورکړې ته حاضر نه وه او غوښتل یې چې ما قتل کړي.

د: نبي کریم ﷺ دغې قبیلې ته د خالد بن ولید ﷺ په مشرۍ یو ټولګی مجاهدین ورواستول، ترڅو موضوع تحقیق کړي چې ایا رښتیا بني المصطلق مرتدان شوي دي او رښتیا یې د الولید بن عقبه ﷺ د قتل پلان جوړ کړی وه، که دا خبر رښتیا وي نو جهاد دې ورسره وکړی شي. خو په نتیجه کښې دغه اطلاع غلطه ثابته شوه، او الله ﷻ وراندېني ایتونه نازل کړه.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا صحت لري چې په ﴿ جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ ﴾ کښې د "فاسق" کلمه په ذکر شوي (الولید بن عُقبه ﷺ) سره تفسیره کړی شي کوم چې د نبي کریم ﷺ صحابي دی او عالي شان لري؟

مونږ وایو چې: که څه هم صحابه کرام ﷺ د ګناه څخه د پیغمبرانو غوندې په عصمت کښې نه وه او امکان یې درلود چې د نوموړي صحابي (الولید ﷺ) څخه دروغ صادر شوي وي او بیا ترې توبه تائب شوی وي، مګر په جواب کښې وایو چې:

اول: ذکر شوی روایت ضعیف دی او دا ځکه چې که بالفرض ذکر شوې قیصه رښتیا پېښه شوې وی نو د هجرت په نهم کال کښې به پېښه شوې وی چې عام الوفود (د جرګو کال) نومېږي، حال دا چې یو کال وړاندې د هجرت په اتم کال ـ چې مکه معظمه پکښې فتحه شوې وه ـ نوموړی

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۲۳، اسباب النزول للواحدي ص۲٦۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۹۶

صحابي (الوليد بن عقبه ﷺ) ماشوم وه او د ماشومانو په ډله کښې نبي کریم ﷺ ته وروستلی شوی وه چې دعاء ورته وکړي او په سر باندې یې مبارک لاس راکش کړي[۱].

نو ایا دا امکان لري چې په یوه کال کښې نوموړی د دې جوګه شوی وی چې د زکاتونو د راغونډولو دپاره کوم طرف ته واستولی شي؟

دوهم که بالفرض روایت کمزوری ونه ګڼو نو په جواب کښې وایو چې: په ایت شریف کښې د ﴿فَاسِقٌ﴾ د کلمې څخه هغه څوک مراد دی چا چې نوموړی صحابي (الولید ﷺ) ته دروغجن راپور ورکړی وه چې ته وژل کېږې (بېرته ستون شه)، او نوموړي ﷺ ورباندې بدون د تحقیقه باور کړی وه چې نبي کریم ﷺ ته یې پرې اطلاع ورکړې وه.

په همدې جواب باندې د ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾ خطاب دلالت کوي، او دا ځکه چې که دلته د الولید بن عقبه ﷺ اطلاع مطلب وي نو "یاأیها النبي" به نازل شوی وی.

دریم: څه لرې نه ده ـ والله ﷻ اعلم ـ چې په دې مقام کښې به د خبریال څخه ـ که څه هم عادل وي ـ د دې دپاره د "فاسق" په کلمې سره تعبیر نازل شوی وي ترڅو مؤمنان ترغیب کړی شي چې په خطرناکه موضوع کښې د عادل خبریال خبر هم بدون د تحقیقه قبول نه کړی شي او د فاسق خبریال د خبر غوندې پکښې پلټنې ته صورت ورکړی شي.

څو ارشادات

۲ـ د ذکرو شوو ایتونو څخه لاندې ارشادات هم د اشارې په توګه معلومېږي:

الف: په ﴿إِن جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ﴾ کښې د "نبأ" کلمه د ډېر مهم او خطرناک خبر دپاره وضعه شوې ده[۲]، نو په همدې بنیاد د ذکرې شوې کلمې څخه لاندې حکمونه هم د اشارې په توګه څرګندېږي:

اول: کوم خبر چې خطرناک نه وي بلکې ګټه یې یقیني وي د هغه په قبول او تعمیل کښې سرعت او تلوار په کار دی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ﴾ [آل عمران: ۱۳۳] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د خپل رب ﷻ مغفرت او جنت ته په تلوار سره ورودانګئ چې یو د بل څخه وړاندې کېدونکي یاست.

دوهم: کوم خبر چې خطرناک نه وي او قبول یې هم ضرور نه وي د هغه په قبول کښې هم پلټنه ضرور نه ده. د مثال په توګه: که څوک د چا کور ته د ننوتلو اجازه وغواړي او د فاسق پیرداز د پلوه ورته خبر ورکړی شي چې تاته اجازه درکړه شوه، کور ته داخل شه. نو د دغه خبر په قبول کښې پلټنې ته څه ضرورت نشته[۳].

ب: لکه څنګه چې د خطرناک خبر په قبول کښې پلټنه ضرور ده همدارنګه پرته د پلټنې څخه د

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص: ۲۲

(۲) مفردات الراغب ص: ۵۰

(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص ۳۹۹

دغسې خبر رد هم ښه کار نه دی. د ښه وضاحت دپاره باید د [النساء: ۹۴] ایت شان نزول ته یو ځل مراجعه وکړی شي چې د احادیثو په رڼا کښې یې هلته څه مثالونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

لنډه دا چې نبي کریم ﷺ په تلوار سره یوازې د خطرناک خبر قبول یا رد ته د شیطاني کار لقب ورکړی دی چې: «الْأَنَاةُ مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ»[۱] یعنې ارامي (نه تلوار) د الله ﷻ د پلوه دي او تلوار کول د شیطان د پلوه دي.

ج: د ﴿لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ﴾ څخه څرګندېږي چې نبي کریم ﷺ په ځینو موضوعاتو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ وړاندیزونه قبول کړي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د بدر په غزا کښې نبي کریم ﷺ یو ځای د مرکز په حیث وټاکه، خو الحباب بن المنذر ﷺ بل ځای ته اشاره وکړه چې دغه ځای د مرکز ګرځولو دپاره بهتر دی، نبي کریم ﷺ سمدستي د خپل نظر څخه تېر شو او د ذکر شوي صحابي ﷺ وړاندیز یې قبول کړ[۲].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ﴾ الآیة- کښې د "لکنّ" توری د هغه تَوَهُّم د پورته کولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې د وړاندېني کلام څخه د چا په ذهن کښې خطور کوي: نو په دې مقام کښې پورته کړی شوی توهم د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: څه لرې نه وه چې د وړاندېني کلام څخه د چا په ذهن کښې تېر شوي وی چې صحابه وو کرامو ﷺ به د نبي کریم ﷺ په حضور کښې زښت ډېر وړاندیزونه کول نو ځکه ذکر شوی ارشاد نازل شو، حال دا چې حقیقت داسې نه وه او دا ځکه چې: ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ﴾ الآیة- یعنې ای صحابه وو کرامو! که څه هم په خطرناکو موضوعاتو کښې ستاسو د پلوه وړاندیز کول ښه عواقب نه لري، مګر الله ﷻ په تاسو باندې فضل کړی دی او د ایمان په قوت سره یې تاسو داسې جوړ کړي یاست چې ایمان درته محبوب دی او د جنایتونو څخه اجتناب کوئ.

یا په بل عبارت: تاسو د ذکرو شوو وړاندیزونو څخه خانونه په جدي توګه په ځنګوئ او که کوم یو وړاندیز درڅخه صادر شوی وي د هغه څخه توبه تائب یاست.

ذکر شوي مضمون ته په لاندې حدیث کښې اشاره شوې ده چې:

یو سړي د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! ایمان څه شی دی؟

نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِذَا سَرَّتْكَ حَسَنَتُكَ وَسَاءَتْكَ سَيِّئَتُكَ فَأَنْتَ مُؤْمِنٌ»[۳] یعنې چې کله ته خپلې نېکۍ خوشاله کړې او خپلې بدۍ خپه کړې نو ته (رښتیانی) مومن یې.

﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۖ فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱
(۲) سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۵۹
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۷۵

ٱلْأُخْرَىٰ فَقَٰتِلُوا۟ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ وَأَقْسِطُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۹] او که د مؤمنانو څخه دوه ډلې (یو تربله) سره په جنګ (او جګړه) شوې نو تاسو د دوارو ترمنځ اصلاح وکړئ (د جګړې مخه یې ونیسئ).

نو که چېرته یوې ډلې په بلې ډلې باندې (د اصلاح څخه وروسته) بغاوت (او تېری) وکړ (او یا یې بالکل اصلاح ونه منله) نو تاسو د هغې ډلې سره جنګ وکړئ کومې چې بغاوت غوره کړی دی، (البته) تر هغه پورې ترڅو چې بغاوت کوونکې ډله د الله ﷻ امر (شریعت) ته راجع شي (او د بغاوت څخه لاس واخلي).

نو که چېرته (د الله ﷻ د امر منلو ته) راجع شوه نو تاسو د دوارو (متخاصمو) ډلو ترمنځ په عدل (انصاف) سره اصلاح وکړئ او جور (تېری) مه کوئ (ځکه چې) یقینًا الله ﷻ انصاف کوونکي (او تېری نه کوونکي) کـــان خوښوي.

[۱۰] بې شکه ټول مؤمنان (دیني) وروڼه دي نو تاسو د خپلو دوه وو ورونو ترمنځ اصلاح وکړئ.

او د الله ﷻ څخه وډار شئ شاید چې رحم (مهرباني) درباندې وکړی شي.

شان نزول او ارتباط

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې علماوو کرامو ګڼ شمېر واقعات لیکلي دي[۱]، د مثال په توګه:

۱ ـ ځینې علماء کرام وایي چې: دا ایتونه د هغې شخړې په ارتباط نازل شوي دي کومې چې د اوس او خزرج (د انصارو د دوه وو قبیلو) ترمنځ صورت نیولی وه او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران: ۱۰۳] ایت لاندې مشرحه لیکلې ده.

۲ ـ ځینې نورو د دې ایتونو د شان نزول دپاره هغه شخړه ټاکلې ده کومې چې د صحابه وو کرامو ﷺ او د رئیس المنافقین (عبدالله بن اُبي) د ملګرو ترمنځ یې صورت نیولی وه، او سوک څپېړې پکښې تبادله شوې وې، چې څه بیان یې د "المنافقون" په سریزه کښې ـ إن شاء الله ـ راروان دی.

خو دغه روایات څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې هر یو یې شان نزول ومنلی شي.

اما د دغو ایتونو د ارتباط وجه دا ده چې وړاندېني ایتونه د دې دپاره نازل شوي وه چې باید مؤمنان د شخړو د پېښېدلو مخه ونیسي او په دې ایتونو کښې د پېښو شوو شخړو د محوه کولو لارې چارې ښودلې شوې دي، چې هغــې او دغــې چال چلند ورسره وکړئ. نو حاصل یې داسې راځېږي

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۰ ـ الدر المنثور ج۷ ص۵۶۰

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو تر خپلې وسې وسې پورې زيار وباسئ چې د مؤمنانو ترمنځ شخړې او جګړې پېښې نه شي، او که چرته پېښې شوې نو بايد تاسو لاندې چال چلند خپل کړئ:

۱ـ بايد تاسو دواړو جنګيالانو ډلو ته د ننداړچيانو په حيث ونه ګورئ بلکې زيار وباسئ او د دواړو ترمنځ روغې جوړې ته صورت ورکړئ او د جنګ مخه يې ونيسئ.

۲ـ که په دغو دواړو جنګيالانو ډلو کښې يوې ډلې ستاسو هلې ځلې قبولې نه کړې او په بله ډله باندې يې خپل بغاوت او تېري ته ادامه ورکوله، نو بيا هم تاسو قرار مه کښېنئ چې د جنګ ننداره يې وکړئ او بس بلکې په دې صورت کښې تاسو د هغې ډلې سره ملګري شئ کومه چې په حقه وي او د بلې بغاوت کوونکې ډلې په مقابل کښې ورسره ترهغه لاس يو کړئ ترڅو چې دغه ډله د خپل بغاوت او تيري څخه لاس واخلي او د الله ﷻ امر (شريعت) ته غاړه کېږدي.

۳ـ بيا تاسو زيار وباسئ چې د دواړو جنګيالانو ډلو څخه د حکميت (جرګې) واک اختيار ترلاسه کړئ او د دوی ترمنځ روغه جوړه وکړئ.

۴ـ نو د دغه (منځګړيتوب) په صورت کښې تاسو د عدل او انصاف څخه کار واخلئ او يو طرفه قضاوت مه کوئ. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ بې انصافه کسان نه خوښوي بلکې انصافداران خوښوي، تاسو زيار وباسئ چې الله ﷻ درڅخه په انصاف کولو سره راضي شي.

ب: يقيناً ټول مؤمنان ديني ورونه دي، په عارضي جګړو سره يې ديني ورورولي د منځه نه ځي، حال دا چې دواړو جانبو د جګړو څخه لاس اخستی دی او ستاسو منځګړيتوب (جرګې) ته راجع شوي دي، نو داسې يې وګڼئ چې تاسو د دوه ورونو ترمنځ فيصله کوئ نه د دوه وو دښمنانو ترمنځ.

يا په بل عبارت: تاسو په نظر کښې ولرئ چې د دواړو لورو عارضي دښمني ختمه کړئ او پخوانۍ ورورولي يې ترمنځ را اعاده کړئ.

په دې باندې علاوه، تاسو اميد وکړئ چې په دغه صورت کښې به په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه مهرباني او رحمت وکړی شي او د ډېرې بهترې فيصلې توان به درکړی شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ ٱقْتَتَلُوا۟ ﴾ کلمه د "اِقْتِتَال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "تَقَاتُل" معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې د دواړو جانبو څخه مطلق جنګ او جګړه مطلب ده، برابره خبره ده چې د خولې ناندرې وي يا د سوک څپېړې جنګ وي او هم برابره خبره ده چې وژل پکښې واقع شي او يا نه[1].

ب: په همدغې کلمه ﴿ ٱقْتَتَلُوا۟ ﴾ کښې د "النَّاس" په تاويل سره ﴿ طَآئِفَتَانِ ﴾ ته د جمعې ضمير

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۲۱؛ مفردات الراغب ص۴۰۸

راجع کړی شوی دی چې د جنګ په حالت کښې د متعددو ډلو څخه یوه ډله تشکیلیږي. د همدې کلمه ورته په ﴿ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ﴾ کښې د ﴿ بَيْنَهُمَا ﴾ مثنی ضمیر راجع شوی دی چې په اصلاح سره ګډودي د منځه خي او د مجموعه جنګیانو څخه بیلې بیلې دوه ډلې جوړیږي لکه څنګه چې د جنګ د شروع څخه وړاندې دوه ډلې وې.

ج: په ﴿ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ﴾ کښې د هر ډول جګړې مخنیوی مطلب دي او لاندې دوه وو ټکو ته پکښې اشاره ده:

اول: چې تاسو جنګ بند کړئ ترڅو اصلاح ته لاره هواره شي، په روانه جګړه کښې خو اصلاح امکان نه لري.

دوهم: چې تاسو په هغې ډلې باندې پړه واچوئ کومه چې د جنګ په پیل کولو کښې ملامته وي.

د: په ﴿ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا ﴾ کښې د "ف" د توري څخه څرګندیږي چې که ملامتې ډلې خپله پړه ونه منله او د زور (بغاوت) څخه یې کار واخست، نو په مؤمنانو باندې د مظلومې ډلې ملاتړ او د ظالمې ډلې مقابله په کار ده ترڅو یې زور اوبه شي او حق ته غاړه کیږدي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»[۱] یعني ای مؤمنه! ته د خپل ورور سره نصرت وکړه برابره خبره ده چې نوموړی ظالم وي او یا مظلوم، (په اول صورت کښې یې د ظلم مخه ونیسه، او په دوهم صورت کښې ورته د ظلم څخه نجات ورکړه).

ه: د ﴿ فَقَاتِلُوا ﴾ په کلمې سره ټول هغه مؤمنان د مراتبو په تفاوت سره مخاطب کړی شوي دي کوم چې په جنګ کښې لتاړ نه وي، برابره خبره ده چې د اسلامي حکومت غړی وي او یا نور عادي افراد او ټولنې وي، نو په کار دي چې هرڅوک د خپل توان په اندازه د ظالمې ډلې د ظلم مخنیوی وکړي.

و: که چرته جګړماري دواړه ډلې ملامتې وي، البته یوه ډله په یو حیث او بله ډله په بل حیث چې یوې هم په بلې باندې په بغاوت کښې ترجیح نه درلوده، نو باید چې بې طرفه مؤمنان په دې صورت کښې د دواړو جګړمارو ډلو سره وجنګیږي[۲].

ز: که ملامته او بغاوت کوونکې ډله په دواړو کښې ورکه وه او سړي نه شو کولی چې یوې ته د بغاوت کوونکې ډلې لقب ورکړي، نو په دغه صورت حال کښې پټه خوله کیناستل په کار دي.

لکه چې یو صحابي په یوه حدیث کښې علي ؓ ته ویلي دي چې: «إِنَّ خَلِيلِي وَابْنَ عَمِّكَ عَهِدَ إِلَيَّ إِذَا اخْتَلَفَ النَّاسُ أَنْ أَتَّخِذَ سَيْفًا مِنْ خَشَبٍ»[۳] یعني ماته خپل دوست او ستا د تره خوی (نبي کریم ﷺ) توصیه کړې ده چې کله خلک په اختلاف کښې واقع شوه (حال دا چې حقداره ډله نه پیژندل کیده، نو په کار دي) چې زه توره د لرګي څخه جوړه کړم (د یوې ډلې سره هم ملګرتیا ونه کړم).

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۰

(۲) البحر المحیط ج۹ ص۵۱۶؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۱۷

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۴

سوال جواب

ح. که څوک وايي چې د څه حکمت په بنياد په ﴿ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ ﴾ کښې د ﴿ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾ جمله په ﴿ بِٱلْعَدْلِ ﴾ سره مقيده وګرځولی شوه حال دا چې همدغه جمله لږ وړاندې بدون د قيده نازله شوې وه؟

مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلمـ چې شايد په دغې جمله کښې به ځکه په ﴿ بِٱلْعَدْلِ ﴾ سره صراحت شوی وي ترڅو اصلاح کوونکي مؤمنان د اصلاح په صورت کښې خپله بې طرفي وساتي او د بغاوت کوونکې ډلې څخه په بې عدلی سره غچ وانخلي چې لږ وخت وړاندې ورسره په جنګ اخته وه.

ط. په همدې مطلب باندې د ﴿ وَأَقْسِطُوٓاْ ﴾ د جملې تعقيب هم دلالت کوي، ځکه چې د "أقسطوا" کلمه اصلاً د "قِسْط" ـلکه "عِلْم"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د جَور او ظلم معنی ورکوي[۱]. خو همزه پکښې د سلب دپاره ده[۲]. يعنې ای مؤمنانو! په دغه وخت کښې تاسو په عدل (انصاف) سره اصلاح وکړئ او د ظلم او تيري څخه خپل ځانونه بچ وساتئ.

ي. اصلاح په لاندې دوه وو طريقو سره صورت نيولی شي:

اول: چې دواړه لوري مؤمنانو ته د حکميت (منځګړيتوب) واک او اختيار ورکړي، په دې صورت سره په بهتره توګه شخړه د منځه وړل کېدی شي.

دوهم: چې حکميت موجوديت ونه لري او صرف په دعوت او تذکير سره اصلاح صورت ونيسي، البته چې دا کمزورې ډول اصلاح ده.

يا: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴾ جمله ډېره ښه تفسيره کړې ده چې: «إِنَّ الْمُقْسِطِينَ فِي الدُّنْيَا عَلَى مَنَابِرَ مِنْ لُؤْلُؤٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ بِمَا أَقْسَطُوا فِي الدُّنْيَا»[۳] يقيناً په دنيا کښې ظلم او تېری د منځه وړونکي (انصافداران) به د قيامت په ورځ د ډېر مهربان الله ﷻ په حضور کښې د دې کبله د ملغلرو په ممبرونو (چوکيو) باندې ناست وي چې په دنيا کښې يې ظلم او تېری د منځه وړی وه او د عدل او انصاف څخه يې کار اخستی وه.

يادونه

يب: د دغه ايت لاندې ځينو مفسرينو کرامو د باغيانو موضوع مطرحه کړې ده چې که د اسلامي حکومت څخه څوک بغاوت وکړي د هغوی په هکله شرعي حکم څه شی دی؟[۴]. همدارنګه ځينو نورو علماوو کرامو دغه اوږده موضوع په خپلو کتابونو کښې ښه پوره څېړلې ده[۵].

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۸

(۲) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۲۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۲

(۴) تفسير المظهري ج۹ ص۴۹؛ تفسير الخازن ج۶ ص۴۸؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹۸

(۵) اعلاء السنن ج۱۲ ص۴۵۴

ځرنګه چې دا کتاب د ډېرو اوږدو بحثونو حوصله نه لري نو مونږ د محترمو لوستونکو ځخه هیله کوو چې هملته مراجعه وکړي، هغوی وربانديې د احادیثو په رڼا کښې ډېره ښه رڼا اچولې ده چې باغیان څوک دي او څو ډولونه لري؟، او همدارنګه يې هلته د صحابه وو کرامو ﷺ خپلمنځي جنګونه هم ډېر ښه تشريح کړي دي چې وروستنیو مؤمنانو ته پکښې توقف او سکوت بهتر دی.

اسلامي وروروللي

۲ـ د ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ جمله په ډېرو احاديثو كښې تفسيره شوې ده چې خینو مفسرينو كرامو يې يوه وړه مجموعه راغونډه كړې ده[۱]، خو مونږ د نبي كريم ﷺ د يوه حديث په ذكر اكتفاء كوو چې فرمايي: «الْمُؤْمِنُ مِرآةُ الْمُؤْمِنِ وَالْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكُفُّ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَيَحُوطُهُ مِنْ وَرَائِهِ»[۲] يعنې (په اخلاص) يو مؤمن د بل مؤمن آينه ده (چې تګې ورسره نه كوي) او يو مؤمن د بل مؤمن ورور دى چې ضائع كېدونكى شى وربانديې رابندوي (ضياع ته يې نه پرېږدي) او چارچاپېر يې احاطه كوي (په غياب كښې يې حفاظت كوي).

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلْأَلْقَٰبِ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١١﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجْتَنِبُواْ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُواْ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾﴾

[۱۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! (ستاسو) هیڅ یو قوم دې د بل قوم ځخه مسخرې (او ملنډې) ونه وهي شاید چې دغه (ملنډې وهلی شوی قوم) د هغوی (ملنډې وهونکي قوم) ځخه (د الله ﷻ په نزد) غوره وي.

او نه دې (ستاسو) ځینې زنانه د نورو زنانه وو ځخه (مسخرې او ملنډې ووهي) شاید چې دغه (ملنډې وهلې شوې زنانه د الله ﷻ په نزد) د هغوی (ملنډې وهونکو زنانه وو) ځخه بهترې وي.

او تاسو خپلو ځانونو ته عیبونه مه نسبتوئ (خپل ورور ته پیغورونه مه ورکوئ) او تاسو یو تربله

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۳۲۳

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۳۱۷

په بدو القابو (نوموتو) سره بلل مه کوئ (بد نومونه سره یو تربله مه ږدئ او دا خکه چې) په ایمان سره د یادېنت څخه وروسته په عصیان (فسق) سره یادېدل ډېر بد شی دی. (که تاسو د ذکرو شوو جنایتونو مرتکب شوي یاست نو توبه تائب شئ) او هر څوک چې (الله ﷻ ته) توبه تائب جوړ نه شي نو دغه ډله کسان همدوی (په خپلو خانونو باندې) ظلم کوونکي دي.

[۱۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د گومان څخه د ډېرو څخه اجتناب وکړئ (د احتیاط څخه کار واخلئ خکه چې) خینې گومان گناه ده (چې پکښې واقع نه شئ).

او تاسو پټ عیبونه مه لټوئ او خینې د خینو نورو په غیاب کښې عیبونه مه ذکر کوئ، ایا ستاسو یو کس خوښوي چې د خپل ورور غوښه په داسې حال کښې وخوري چې هغه مړ وي؟ نو (بنکاره ده چې) تاسو دا (خوراک) نه خوښوئ.

او تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ. یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.

[۱۳] ای خلکو! مونږ تاسو د یوه نارینه (آدم ﷺ) او یوې زنانه (حواء ﷺ) څخه پیدا کړي یاست. او تاسو مو ډېرې خانگې او قبیلې د دې دپاره گرځولي یاست ترڅو تاسو یو تربله وپېژنئ.

یقیناً د الله ﷻ په نزد ستاسو ډېر معزز ستاسو زیات تقواداران دي (نو تاسو په نسب فخر مه کوئ بلکې تقوی خپله کړئ)، بې شکه الله ﷻ په هر شي پوه (او) خبردار دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او هغه ارشادات پکښې نازل شوي دي په کومو سره چې د جگړې د واقع کېدلو مخه نیوله کېږي، او همدارنگه دلته د اسلامي اخوت (ورورولۍ) مقتضیاتو نزول موندلی دی د کوم په بیان سره چې وړاندېني ایتونه ختم شوي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! په خپل أمت باندې څه نور هغه ارشادات قرائت کړه د کومو په ذریعه چې اسلامي اخوت پیاوړی کېږي او هم وړباندې د جگړو او جنگونو مخه نیوله کېږي. نو:

۱ــ د الله ﷻ د پلوه یې مخاطب کړه چې ای مؤمنانو!

الف: ستاسو خینې قومونه دې په خینو نورو قومونو باندې مسخرې او ملنډې نه وهي چې خپل خانونه وړباندې بهتر وبولي او هغوی ته د اهانت او سپکاوي په سترگه وگوري چې خلک وریورې وخاندي. او دا خکه چې څه لرې نه ده چې همغوی د الله ﷻ په نزد د ملنډو وهونکو قومونو څخه بهتر وي او د خندا په عوض د آفرین لیاقت ولري.

ب: ستاسو خینې زنانه دې په خینو نورو زنانه وو باندې خپل خانونه بهتر نه گڼي چې د حقارت په نظر ورته وگوري او خلک وریورې وخندوي او یا وریورې پخپله وخاندي. او دا خکه چې تاسو د خندا ور کسان نه پېژنئ. څه لرې نه ده چې مسخره کړی شوې زنانه د الله ﷻ په نزد د مسخره کوونکو زنانه وو څخه غوره او بهترې وي.

ج: تاسو د خپلو ځانونو عیب مه وایاست. یا په بل عبارت: تاسو د خپلو دیني ورونو (مؤمنانو) عیبونه مه په ډاګه کوئ، دا کار په حقیقت کښې د خپلو ځانونو عیبونه په ډاګه کول دي. او دا ځکه چې هر مؤمن د خپل ورور دپاره هغه څه خوښوي کوم چې د خپل ځان دپاره یې خوښوي، نو بل ته عیب خوښول په حقیقت کښې خپل ځان ته عیب خوښول دي.

د: تاسو په بدو القابو سره بلل مه کوئ، لکه چې چاته ووایې: ای ګوډه!، ای ړونده! او داسې نور، دا ډول بلل هم د کینې او عداوت سبب جوړېدلی شي.

هـ: ای مؤمنانو! تاسو ذکر شوي دړېواړه ارشادات په عمل کښې پلي کړئ که نه نو تاسو به په کامل ایمان سره د یادښت څخه وروسته په فسوق او عصیان سره یاد شئ، حال دا چې دغه ډول یادښت ډېر بد کار دی. یا په بل عبارت: په دغه صورت کښې به تاسو د کامل مؤمن د لقب څخه وروسته د فاسق په لقب یاد شئ چې دا ډېر بد لقب دی.

و: ای مؤمنانو! ستاسو د جملې څخه چې هر چا د ذکر شوو ارشاداتو څخه سرغړونه کړې وي هغوی دې توبه تائب شي او په خپله کړنلاره باندې دې پښېمان شي، که نه نو دوی به په خپلو ځانونو باندې د تېري او ظلم کوونکو کسانو څخه وشمېرل شي.

۲ـ همدارنګه د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې:

الف: ای مؤمنانو! تاسو د ډېرو ګومانونو څخه ځانونه وساتئ او بې دلیله په چا باندې بدګومان مه کوئ، او دا ځکه چې د ځینو ګومانونو په سبب تاسو په ګناه کښې اخته کېږئ، نو تاسو ډېر احتیاط وکړئ چې خپل ځانونه په لوی لاس په ګناه کښې اخته نه کړئ.

ب: تاسو جاسوسي مه کوئ او د خلکو په عیبونو پسې مه ګرځئ (خپل مؤمنان ورونه مه شرموئ).

ج: ستاسو ځینې کسان دې د ځینو نورو غیبت نه کوي او د هغوی په غیاب کښې دې د هغوی داسې یادونه نه کوي کومه چې د خبرتیا په صورت کښې د خفګان لامل ګرځي.

دغه کار په حقیقت کښې د خپل مړه ورور د غوښو خوړل دي نو ایا ستاسو څخه څوک دا خوښوي چې د خپل مړه ورور د کالبوت څه غوښې وخوري؟، پوره څرګنده ده چې د دغو غوښو خوړل تاسو نه خوښوئ، نو په همدې بنیاد تاسو ته توصیه کېږي چې په غیاب کښې یو د بل عیبونه هم مه بیانوئ.

د: ای مؤمنانو! تاسو په هر کار کښې د الله ﷻ څخه وډار شئ او د غیبت په شمول د هر ډول ګناه څخه توبه تائب وګرځئ. او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی او ډېر مهربان دی.

۳ـ ای پیغمبره! ټول خلک (د الله ﷻ د پلوه) مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای خلکو! تاسو د پیدایښت په لحاظ ځینې په ځینو نورو باندې هیڅ فضیلت نه لرئ، او دا ځکه چې مونږ تاسو ټول د یوه نارینه (آدم علیه السلام) او یوې زنانه (حواء رضي الله عنها) څخه پیدا کړي یاست، ستاسو د ټولو اصل یو دی، نو یو قوم بل قوم ته سپک نظر مه کوئ او په نسبونو باندې فخر مه کوئ او دا ځکه چې:

ب: مونږ د دې دپاره تاسو اولسونه او قبیلې نه یاست ګرځولي چې ستاسو د افتخار سبب وګرځي

بلکې د دې دپاره مو په دغو نومونو باندې ویشلي یاست ترڅو تاسو سره یو تربله وپېژنئ او په راکړه ورکړه کښې درته په درد وخوري. که بالفرض مونږ ستاسو خلقت د څارویو غوندې جوړ کړی وی نو په پېژاندلو کښې به د سختو ستونزو سره مخامخ شوي وی، او په دې باندې علاوه په دغه صورت کښې به ستاسو ترمنځ صله رحمي او توارث هم تحقق نه وی موندلی.

ج: لنډه دا چې د الله ﷻ په نزد یوه قبیله او یو قوم په بلې قبیلې او بل قوم باندې هیڅ فضیلت نه لري، بلکې د الله ﷻ په نزد هغه څوک ډېر معزز او د کرامت څښتن دی کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډېر ډارېدونکی وي، نور نو د هر قوم څخه چې وي، وي به.

په همدې بنیاد که تاسو بالفرض فخر کوئ نو په تقوی سره فخر وکړئ نه په نسبونو سره. یقیناً الله ﷻ په تاسو او ستاسو په اعمالو باندې پوره علم لري او ستاسو په ټولو حالاتو باندې باخبره دی.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو د هر ایت دپاره بلکې تقریباً د هرې یوې جملې دپاره مفسرینو کرامو متعدد شان نزولونه لیکلي دي[۱]، نو که څوک یې د لوستلو شوق لري همغه دې مراجعه وکړي چې مونږ یې د اوږدوالي د کبله دلته نه شو راحکایت کولی.

د "سُخرِیَة" معنی

۲ـ په ﴿لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ﴾ کښې د ﴿لَا يَسْخَرْ﴾ کلمه د "سُخْرِيَة" څخه اشتقاقه شوې ده، "سُخْرِيَة" د چا په هکله د هغه کار څخه عبارت ده کوم چې د حاضرینو د خندا سبب جوړېږي، چې متعدد صورتونه لري[۲] لاندې بیلګې یې ولولئ:

الف: چې په قول سره څوک توهین کړی شي او ملنډې ورپورې ووهلی شي.

ب: چې د سترګو په اشارو یا د لاس او یا سر په ښورولو سره ورپورې حاضرین وخندولی شي.

ج: چې په لیک یا پېښو کولو سره خندول او توکې ټکالې صورت ونیسي او داسې نور.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نبوي احادیث ولولئ:

اول: «إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ يُضْحِكُ بِهَا جُلَسَاءَهُ يَهْوِي بِهَا مِنْ أَبْعَدِ مِنَ الثُّرَيَّا»[۳] یعنې یو سړی به یوې خبرې سره په داسې حال تکلم کوي چې د خپل مجلس کسان ورباندې وخندوي، نو د همدغې یوې خبرې په سبب (په دوزخ کښې) دومره ښکته ژورې ته لوېږي، ته به وایې چې د ثریا ستورو څخه لا د لرې مسافې څخه ښکته راولوېد.

دوهم: «كَمْ مِنْ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ مِنْهُمُ الْبَرَاءُ بْنُ مَالِكٍ»[۴] یعنې

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۸۲؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۵۲؛ أسباب النزول للواحدي ص۲۶۳

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۵۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۲۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۶۶

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵

خومره ډېر پېښېږي چې یو ناګومنځ سړی، ګرد وهلی، د دوه وو زړو جامو اغوستونکی سړی وي چې (د حقارت د کبله) ورته نه کتلی کېږي (او خلکو ته سپک ښکاري)، خو د الله ﷻ په نزد ډېر معزز وي (حتی) که بالفرض په الله ﷻ باندې سوګند یاد کړي (چې دا کار به وشي) نو الله ﷻ به یې په سوګند کښې رښتینی وګرځوي (او پکښې حانث به یې نه کړي)، د دې ډلې څخه البراء بن مالک ﷺ هم دی.

قوم څه معنی؟

۳_ که څه هم په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ قَوْمٌ ﴾ کلمه د هغې مجموعې دپاره وضعه شوې ده کومه چې په نارینه وو او زنانه وو (ډوارو) باندې مشتمله وي[۱] او یا بوازې د نارینه وو مجموعې ته وضعه شوې ده خو زنانه پکښې ضمناً شاملې دي[۲]، مګر په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه بوازې د نارینه وو مجموعه مطلب ده او دا ځکه چې دلته په ﴿ وَلَا نِسَآءٌ مِّن نِّسَآءٍ ﴾ کښې د زنانه وو په بولګې باندې صراحت نازل شوی دی، او په ضمني ذکر باندې یې اکتفاء نه ده کړه شوې

شاید _ والله ﷻ اعلم_ چې د دغه صراحت وجه به دا وي چې خندنې او ټوکې ټکالې په اکثره وختونو کښې د هغو کسانو ترمنځ صورت نیسي کوم چې یو تربله سره ناسته پاسته لري، او پوره واضحه ده چې د زنانه وو ناسته پاسته د زنانه وو سره ډېره وي نه د نارینه وو سره، که بالفرض دلته د زنانه وو په ټولګیو باندې صراحت نه وی شوی نو ذکر شوی مطلب به پټ پاتې وی.

د لمز معنی

۴_ په ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ ﴾ کلمه د "لمز"_لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "لمز" دې ته وضعه شوی دی چې په چا کښې د عیب پلټنه وکړی شي او مخامخ یې ورته نسبت کړي چې ته دغسې یې[۳].

ذکره شوې جمله په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه ډوله تفسیره کړې ده[۴]:

الف: ای مؤمنانو! تاسو نورو مؤمنانو ته مخامخ عیب مه نسبتوئ، او دا ځکه چې د دغسې کار معنی دا ده چې تاسو په خپلو خانونو پورې پخپله عیب تپئ:

په بل ایت کښې همدا ډول کلمات داسې نازل شوي دي چې: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء: ۲۹] یعنې او تاسو خپل خانونه مه وژنئ چې خپل مؤمنان وروڼه په ناحقه قتل کړئ، نو د بل مؤمن قتل د خپل خان د قتل څخه کم نه دی.

ب: ای مؤمنانو! په خپلو خانونو پورې عیبونه مه تپئ، چې نورو ته عیبونه نسبت کړئ او بالمقابل هغوی یې تاسو ته نسبت کړي.

---

(۱) القاموس المحیط ج۳ ص۷۱۸
(۲) لسان العرب ج۱۲ ص۵۰۵
(۳) القاموس المحیط ج۲ ص۲۶۹
(۴) اللباب فی علوم الکتاب ج۱۷ ص۵۴۷

د همدې ډول تفسير يوه نظير ته په يوه حديث کښې هم اشاره شوې ده هغه دا چې: «مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ! وَهَلْ يَشْتِمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ وَيَسُبُّ أُمَّهُ فَيَسُبُّ أُمَّهُ»[١] يعنې نبي کريم ﷺ وفرمايل: خپلو والدينو ته د سړي کنځل کول د لويو ګناهونو څخه دي صحابه کرامو ﷺ پوښتنه وکړه چې: اې د الله رسوله! ايا خپلو والدينو ته هم سړی کنځل کوي؟ نبي کريم ﷺ په جواب کښې وويلې چې: هو، څوک چې د بل سړي پلار ته کنځل وکړي نو هغه د ده پلار ته کنځل وکړي، او چې سړی د بل سړي مور وکنځي نو هغه د ده مور وکنځي (چې د خپلو والدينو د کنځلو سبب وګرځي).

نبز څه معنی؟

٥ـ په ﴿وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾ کښې د ﴿وَلَا تَنَابَزُوا﴾ کلمه اصلاً د "نَبز" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې چاته د لقب ورکولو معنی ورکوي[٢]، خو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: اې مؤمنانو! تاسو يو بل ته داسې لقبونه مه ورکوئ چې توهين پکښې نغښتی وي او تاسو يې نه خوښوئ، لکه خر، غوايه، لنډی، کچی، پيت او داسې نور.

نو په همدې بنياد لاندې صورتونه په ايت شريف کښې شموليت نه لري:

الف: چې په لقب ورکولو کښې توهين مطلب نه وي. لکه چې نبي کريم ﷺ په خپل يوه حديث کښې يوه صحابي ﷺ ته ـ چې "الخرباق" نومېده ـ د "ذُو الْيَدَيْن" لقب ورکړ[٣]. يعنې د اوږدو لاسونو درلودونکی.

ب: چې کله په لقب ورکولو کښې مدحه او ستايل مطلب وي او مخاطب کړی شوی ورباندې خوشالېږي. لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه سفر کښې د "مُهرَان" په نوم يو صحابي ﷺ په "سَفِينَة" سره ملقب کړ چې: «أَنْتَ السَّفِينَةُ»[٤] يعنې ته د خپلو ملګرو بېړۍ يې، چې خپل درانه سامانونه په تاباندې درباروي کله چې هغوی ستومانه شي.

ج: کله چې پخپله لقب کړی شوی سړی ورباندې نه خپه کېږي که څه هم نور خلک ورباندې خپه کېږي. لکه چې عبد الله بن سرجس ﷺ په يوه حديث کښې وايي چې: «رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ»[٥] يعنې ما "أصلع" (هغه څوک چې د سر وړاندېنۍ برخه يې ويښتان ونه لري) وليد، چې حجر أسود يې مچې کړ. د نوموړي د "الأصلع" څخه مراد عمر الفاروق ﷺ وه.

د: چې کله لقب وَرکول د پېژاندلو دپاره صورت ونيسي لکه "حَمِيدُ الطَّوِيْل" (اوږد حميد) او "حميدُ

---

(١) صحيح مسلم ج١ ص٦٤
(٢) مفردات الراغب ص٥٠٢
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٦٩
(٤) تحفة الأحوذي شرح جامع الترمذي ج٦ ص٣٩٥
(٥) صحيح مسلم ج١ ص٤١٣

(لنګړ) (کوډ حمید)[۱]، یا لکه چې وایي: کوډ تیمور (تیمور لنګ) او داسې نور.

د چې کله د متکلم د خبرو څخه څوک د اشارې په توګه کوم لقب فهم کړي. لکه چې یوه ورځ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «خَيْرُ دُورِ الْأَنْصَارِ بَنُو النَّجَّارِ»[۲] یعنې د انصارو د کورونو د ټولو بهتر کورونه (بنو النجار) دي.

نو په دې حدیث کښې د بنو النجارو څخه په غیر نورو کورونو ته د اشارې په توګه د بهتروالي لقب ورکړی شو، او د ډېر بهتروالي لقب ترې د اشارې په توګه سلب کړی شو.

په یاد ولرئ

۶ـ په یاد ولرئ چې د ﴿بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ﴾ جمله مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]، خو کومه معنی چې مونږ ته د مقام په لحاظ بهتره برېښېدلې ده هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د ﴿ٱلِٱسْمُ﴾ کلمه دلته د نوم په معنی سره نه ده بلکې د ذکر او یادښت معنی ورکوي[۴].

ب: د ﴿ٱلْفُسُوقُ﴾ کلمه مصدر ده چې د عصیان معنی ورکوي او د ﴿ٱلِٱسْمُ﴾ د کلمې دپاره د مبالغې په توګه صفت واقع شوې ده.

ج: په ﴿بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ﴾ کښې د "بَعْدَ" څخه وروسته ذکره شوې موصوفه کلمه ﴿ٱلِٱسْمُ﴾ مقدره ده چې د ﴿ٱلْإِيمَٰنِ﴾ کلمه ورته د مبالغې په توګه صفت واقع کېږي.

د: دغه جمله د وړاندېنیو درېواړو ارشاداتو سره ارتباط نیسي.

نو دغو ځلورو واړو ټکو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت وړاندېنې درېواړه ارشادات عملي کړئ که نه نو تاسو به په ایمان سره د یادښت څخه وروسته په فسوق (عصیان) سره یاد شئ، حال دا چې په ایمان سره د یادښت څخه وروسته په عصیان سره یادېدل ډېر بد شی دی.

یا په بل عبارت: که کافر شړی په عصیان او فسوق سره یاد شي دومره بد نه ښکاري لکه څومره چې مؤمن سړی د ایمان سره‌سره په دغه ډول یادېدلو سره بد ښکاري.

هـ: د ذکر شوې جملې نظیر په عربي کلام کښې داسې جوړېږي چې: "بِئْسَتِ الصَّبْوَةُ بَعْدَ الْكَبْرَةِ"[۵].

یعنې د بوډاتوب څخه وروسته ماشومتوب ډېر بد شی دی، چې بوډا د ماشومانو کارونه وکړي.

و: نو لکه څنګه چې بوډا سړی د ماشومانو په کارونو خپلولو سره د بوډاتوب څخه نه وځي

(۱) تفسیر القرطبي ج ۱۶ ص ۳۳۰
(۲) صحیح البخاري ج ۲ ص ۸۹۴
(۳) تفسیر القاسمي ج ۱۵ ص ۱۳۹
(۴) تفسیر أبي السعود ج ۸ ص ۱۲۱
(۵) روح المعاني ج ۲۶ ص ۱۵۵

همدارنګه په ګناه او فسق سره هم مؤمن سړی د ایمان څخه نه وځي، لکه څنګه چې معتزله خیال کوي[۱] (الله ﷻ دې ورته هدایت وکړي).

هېر مو نه شي!

۷_ هېر مو نه شي چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجۡتَنِبُواْ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلظَّنِّ ﴾ کښې د اجتناب امر د ګومانونو ډېروالي ته د ډېروالي د حیثه متوجه نه دی چې ډېر جواز نه لري او لږ جواز لري، بلکې هغه مبهم ګومان ته متوجه دی کوم چې په ډېرو ګومانونو کښې پټ دی او په ﴿ إِنَّ بَعۡضَ ٱلظَّنِّ ﴾ کښې وروباندې صراحت شوی دی. نو حاصل بې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د احتیاط څخه کار واخلئ او د ځېلو ګومانونو کچه د ډېروالي څخه لږوالي ته راښکته کړئ. هسې نه چې تاسو د هغو ځینو ګومانونو مرتکب وګرځئ د کومو ارتکاب چې د عصیان سبب جوړېږي.

احتیاط په هغه وخت کښې صورت نیولی شي چې تاسو د ګومان ډولونه وپېژنئ هغه دا چې:

د ګومان ډولونه

۸_ ګومان په څلور ډوله دی: اول ممنوع، دوهم واجب، درېیم مستحب او څلورم مباح دی[۲]، چې په لاندې کرښو کښې بې تفصیل لوستلی شئ:

الف: په الله ﷻ باندې بدګومان کول ممنوع دی، په کار دي چې پیروي بې ونه کړی شي. نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کوي چې: «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي إِنْ ظَنَّ بِي خَيْرًا فَلَهُ وَإِنْ ظَنَّ شَرًّا فَلَهُ»[۳] یعنې زه د ځېل بنده د ګومان په نزد یم چې په ماباندې بې لري، که چرته په ما سره د خیر ګومان کوي نو د ځېل ځان دپاره بې دی، او که د شر ګومان راباندې کوي هم نو د ځېل ځان دپاره بې دی.

همدارنګه په مؤمنانو باندې بد ګومان کول جائز نه دي او ځان ساتل ترې واجب دي ترڅو قطعي دلیل موجودیت ونه لري. همدې موضوع ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ»[۴] یعنې تاسو د ګومان څخه ځانونه وساتئ ځکه چې په ګومان کښې دروغ ډېر پېښېږي.

ب: په الله ﷻ او هم په پیغمبر ﷺ باندې نېک ګومان واجب دی، همدارنګه په هغو کارونو کښې هم ګومان واجب دی د کوم د معرفت دپاره چې د ګومان څخه پرته بله لاره شتون ونه لري. لکه د قاضي دپاره د دوه شاهدانو شهادت، د لمونځ کوونکي دپاره د قبلې پېژندل، په هلاکو کړی شوو قیمتي مالونو کښې د عادلانو دپاره قیمت ټاکل او داسې نور.

---

(۱) البحر المحيط ج۱۵ ص۱۴۷

(۲) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۴۰۵

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۴۴، صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹

ج: په مؤمنانو باندې نېک ګومان کول مستحب دی ترڅو چې ورباندې د بدی دلایل اقامه او څرګند نه شي. که څه هم په دغه صورت کښې جائزه ده چې نه ورباندې نېک ګومان وکړي او نه بد بلکې په سکوت کښې پرېښودل شي.

د همدې کبله الله ﷻ د إفک په پېښه کښې په هغو مؤمنانو باندې هم پړه وراچوله کومو چې پکښې څه نا څه اشتراک کړی وه چې: ﴿ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا ﴾ [النور: ١٢] يعني کله چې تاسو دغه (دروغ) واورېده ولې داسې ونه شوه چې نارينه مؤمنانو او زنانه مؤمناتو په خپلو ځانونو باندې د خير ګومان کړی وی او ويلي يې وی چې دا څرګند دروغ دي.

د: مباح ګومان هغه دی چې اتباع او غير اتباع دواړه پکښې جواز ولري. لکه څوک چې د لمانځه د رکعتونو په تعداد کښې شکمن شي چې څو رکعتونه يې اداء کړي دي او څو ورته پاتې دي؟.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٩_ که څوک وايي چې: ايا هغه څوک ګنهګار دی د کوم په زړه کښې چې د بل مؤمن په هکله بدون دليله او بدون د اختياره څه بد ګومان وګرځي؟

مونږ وايو چې: د دغه ډول بدګومان په هکله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي مَا وَسْوَسَتْ بِهِ صُدُورُهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ أَوْ تَكَلَّمْ»(١) يعني يقيناً الله ﷻ زما دپاره زما د أُمت (د نيولو څخه د هغه شي په ارتباط تېر شوی دی کوم چې د دوی په زړونو کښې تېرېږي راتېرېږي، (البته) ترڅو چې د هغه په مقتضی عمل ونه کړي او يا ورباندې تلفظ ونه کړي.

نو په دې صورت کښې په کار دي چې فقط د خپل ځان حفاظت وکړي، لکه څنګه چې سړی په خطرناکه لاره کښې د خپل ځان حفاظت کوي.

د "تَجَسس" د کلمې معنی

١٠_ د ﴿ وَلَا تَجَسَّسُواْ ﴾ کلمه د "تَجَسُّس" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَجَسُّس" دېته وايي چې څوک پټ کارونه د بل چا دپاره پلټي، چې پلټونکي ته جاسوس وايي او اکثراً په شر کښې استعمالېږي.

اما "تَحَسُّس" په "ح" سره د پټو کارونو پلټنې ته وضعه شوی دی، خو د خپل ځان دپاره، نه د بل چا دپاره(٢). نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې شيطان ته د حساس لقب ورکړی دی(٣)، چې د پټو کارونو څرګندونه د شرمولو دپاره کوي چې خلک ورباندې وشرموي.

د همدې موضوع په باب نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا»(٤) يعني ای مؤمنانو! او تاسو د خپل ځان د

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٤٣
(٢) النهاية في غريب الحديث والاثر ج١ ص٢٧٢
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٧
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٩٩٥

پوهولو دپاره (د خلکو عیبونه) مه پلټئ او د بل چا دپاره یې هم پلټنه مه کوئ، او هم تاسو یو تربله بغض مه کوئ او یو بل ته شا مه وراړوئ (چې ناسته ولاړه سره پرېږدئ)، او ای د الله ﷻ بندګانو! تاسو ټول سره ورونه وګرځئ (چې یو په بل دردېږئ).

آیا غیبت پېژنئ؟

١١ـ د "غِیبَة" کلمه ـ د "خِیفَة" په وزن ـ په غیاب کښې د خاص ډول یادولو دپاره وضعه شوې ده کوم چې په لاندې یوه حدیث کښې تفسیر شوی دی.

یوه ورځې نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: ایا تاسو غیبت پېژنئ؟ هغوی په جواب کښې وویلې چې: الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ ډېر ښه پوهېږي. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: غیبت دېته وایي چې ته خپل ورور په غیاب کښې په داسې شي سره یاد کړې کوم چې هغه یې نه خوښېږي.

چا تربنه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! که زما په ورور کښې همغه شی شتون ولري په کوم باندې چې ما یاد کړی وي نو دا هم غیبت دی؟ نبي کریم ﷺ په جواب کښې وویل چې: «إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَقَدْ بَهَتَّهُ»[١] یعنې که ستا په ورور کښې هغه څه موجودیت لري چې ته پرې قول کوې نو یقیناً تا یې غیبت وکړ، او که هغه پکښې شتون ونه لري نو یقیناً تا په هغه باندې بهتان وتاړه.

دغه خاص ډول یادښت ته عملي بڼه ورکول د "اِغْتِيَاب" ـ لکه "اِكْتِسَاب" ـ په نامه یادېږي، د کوم څخه چې په ﴿ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا ﴾ کښې د "لَا يَغْتَبْ" کلمه اشتقاقه شوې ده. او اصلاً یې د "غِيبَة" ـ لکه "عِيلَة" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي او پنا کېدلو معنی ورکوي[٢]. نو د دغې جملې د مضمون حاصل داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! ستاسو څېنې کسان دې څېنې نور په هغه خاص ډول سره یاد نه کړي کوم ته چې په ذکر شوي حدیث کښې اشاره شوې ده.

د غیبت ډولونه

١٢ـ د "غِيبَة" کلمه هغو ټولو ډولونو ته شامله ده کوم ته چې مونږ د الله ﷻ په توفیق وراندې په دوهمه توضیح کښې څه شرحه ورکړې ده. یا په بل عبارت: غیبت لکه چې په قول سره صورت نیسي همدارنګه په لیک او د سر او سترګو په اشارو سره هم صورت نیولی شي او په پېښو کولو سره هم تحقق مومي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: عائشه رضي‌الله‌عنها په یوه حدیث کښې وایي چې: ما نبي کریم ﷺ ته د یوه سړي پېښې وکړې نو راته وېې فرمایل چې: «مَا يَسُرُّنِي أَنِّي حَكَيْتُ رَجُلًا وَأَنَّ لِي كَذَا وَكَذَا»[٣] یعنې ما دا خبره نه خوشالوي

---

(١) صحیح مسلم ج٣ ص٣٢۶

(٢) المعجم الوسیط ج۶۶٧

(٣) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص٥۶٠

چې زه يقيناً د يوه سړي پېښې وکړم حال دا چې ماته (پرې د دنيا څخه) دومره-دومره راکړه شي.

ب: عائشه رضي الله عنها په بل حديث کښې وايي چې: ما نبي کريم ﷺ مخاطب کړ او په لاس مې اشاره وکړه چې صفيه رضي الله عنها دغومره ده (ټيټکۍ ده)، نو نبي کريم ﷺ جواب راکړ چې: «لَقَدْ مَزَجْتِ بِكَلِمَةٍ لَوْ مُزِجَ بِهَا مَاءَ الْبَحْرِ لَمُزِجَ»[۱] يعني يقيناً تا (د خپلو خبرو سره) داسې يوه خبره ګډه کړه که بالفرض دغه (غيبتي خبره) د درياب د اوبو سره ګډه کړی شوې وی هم، ورسره به ګډه کړی شوې وی (او تغير به يې ورکړی وی).

هو! په مجلس کښې د يو چا بد ويل په دې شرط غيبت شمېرل کېږي چې غيبت کړی شوی سړی ورباندې پوه نه شي که څه هم په مجلس کښې حضور ولري او غائب نه وي، ځکه چې په دغه وخت کښې د غائب غوندې ګڼلی کېږي.

د غيبت تحريم د احاديثو په رڼا کښې

۱۳_ د غيبت کولو د تحريم او غندلو په باب ډېر احاديث روايت شوی دی چې ځينو مفسرينو کرامو يې ښه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[۲]، خو مونږ د لنډون په غرض فقط د لاندې احاديثو په ليکلو سره اکتفاء کوو هغه دا چې:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايي چې: د معراج په شپه زه په يوه قوم باندې تېر شوم چې د تانبې (زيړو) نوکان يې درلوده او خپل مخونه او ټټرونه يې ورباندې شوکاري کول (تراشل)، ما پوښتنه وکړه چې: اې جبرائيله! دغه قوم څوک دی؟ جبرائيل عليه السلام جواب راکړ چې: «هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ لُحُومَ النَّاسِ وَيَقَعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ»[۳] يعني دغه ډله هغه کسان دي کوم چې د خلکو غوښې خوري او په پت او عزت کښې يې واقع کېږي (په غيبت کولو سره يې سپکوي).

ب: جابر بن عبد الله رضي الله عنه وايي: يوه ورځې مونږ د نبي کريم ﷺ سره موجوديت درلود چې د مردارې ډېر بدبويه باد پورته شو، نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «أَتَدْرُونَ مَا هَذِهِ الرِّيحُ هَذِهِ رِيحُ الَّذِينَ يَغْتَابُونَ الْمُؤْمِنِينَ»[۴] يعني ايا تاسو پوهېږئ چې دغه څنګه بدبويه باد دی؟ دغه د هغو کسانو بدبويه باد دی چې د مؤمنانو غيبت کوي (او په غياب کښې يې په بدۍ سره يادوي).

د مړي غيبت

۱۴_ لکه څنګه چې د ژوندي وررور غيبت حرام دی همدارنګه د مړه وررور غيبت هم جواز نه لري. لاندې حديث د استدلال په توګه ولولئ:

ماعز رضي الله عنه په زنا باندې اعتراف وکړ او د رجم فيصله ورباندې صادره او تطبيق شوه، د فيصلې د

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۷۷

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۵۷۰؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۱۳

(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۱۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۴۷

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۲۴

تطبیق په وخت کښې دوه صحابه وو کرامو رضي الله عنهما یو تر بله وویلې چې وګورئ دغه خپل ځان رسوا کړ او په زنا باندې یې اعتراف (اقرار) وکړ چې په نتیجه کښې د سپي غوندې رجم کړی شو.

نبي کریم ﷺ دغه (غیبتي خبره) واورېده خو ساکت پاتې شو ان تردې چې په یوه مردار خره باندې تېر شو چې پړسېدلی وه او پښې یې نېغې نیولې وې. نو نبي کریم ﷺ ذکر شوي دواړه صحابه کرام رضي الله عنهما مخاطب کړل چې: ښکته شئ او د دغه مردار خره غوښه وخورئ!

هغوی دواړو عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! د مردار خره غوښه به څوک وخوري؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «فما نلتما من عرض أخيكما آنفا أشدُّ من أكلٍ منه»[1] یعني تو تاسو دواړو چې لږ وړاندې (دستي) د خپل ورور پت (عزت) واخست هغه د دې څخه ډېر سخت وه چې د دغه مردار خره غوښه مو خوړلې وی.

د غیبت د ګناه چاره

۱۵ـ په غیبت کولو کښې دوه حقونه د پښو لاندې کېږي، چې یو د الله ﷻ حق دی چې د ده ﷻ ارشاد ته یې اعتناء ونه کړه او بل د بنده حق دی چې په غیبت سره یې خپه کړ. نو غیبت کوونکي ته په کار دي چې په لاندې دوه وو کارونو سره خپل ځان د ګناه څخه خلاص کړي.

الف: باید الله ﷻ ته تویه تائب وګرځي او په استغفار زور واچوي، نو هیله ده چې عفو ورته وکړي او په خپل حق باندې یې ونه نیسي.

همدغه مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «كَفَّارَةُ الْمَجَالِسِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ»[2] یعني په مجالسو کښې د ګناهونو کفاره دا ده چې بنیادم ووایي چې: ای الله! تاته پاکي ده، او (زه د تسبیح سره) ستا حمد (ثناء هم ضمیمه کوم)، زه ستا څخه بښنه غواړم او همدا تاته په ندامت سره توبه (رجوع) کوم.

ب: باید د هغه چا څخه عفوه او بښنه واخلي د کوم په غیبت چې اخته شوی وي. نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ»[3] یعني هرڅوک چې د ده په نزد د خپل ورور دپاره په ظلم سره اخستلی شوی شی وي نو د نوموړي څخه دې د همدغه حق د خلاصون مطالبه وکړي (او عفوه دې ترې وغواړي) ځکه چې یقیناً شان دا دی چې هلته (د قیامت په ورځ) نه دینار شته او نه درهم.

یا په بل عبارت: دغه عفوه دې د هغې ورځې وړاندې ترلاسه کړي چې نیکي یې مظلوم ورور ته ورکړی شي او که نیکي ونه لري نو د همدغه مظلوم ورور څه ګناهونه به ورباندې وروا چولی شي.

هو! که غیبت کړی شوی بنیادم د عفوه کولو قابل نه وه لکه لیونی یا ماشوم. او یا ترې د عفوې

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۵۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۷

غوښتل مشکل یا محال وه لکه مفقود یا مړی او داسې نور، نو په دغه صورتونو کښې د عفوې موضوع د قیامت ورځې ته پاتېږي[۱].

سوال جواب

۱٦_ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا ﴾ کښې د ﴿ مَيْتًا ﴾ کلمه نازله کړی شوي ده حال دا چې د خپل ورور غوښې خوراک بد کار دی، برابره خبره ده چې هغه مړ وي او که ژوندی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ اعلمـ: شاید چې د دغې کلمې په نزول کښې به دېته اشاره وي چې غیبت کړی شوی بنیادم د مړي سره ډېر زیات شباهت لري چې یو هم د خپله ځانه دفاع نه شي کولی او غیبت کوونکی یې په مړه ګېډه غوښې خوړلی شي.

دا د یو پلوه، او د پلوه د ذکرې شوې تشبیه په نزول کښې دېته اشاره ده چې باید مؤمنان د غیبت کولو څخه په ډېره جدي توګه ډډه او کرکه وکړي لکه چې د مړي د غوښو څخه کرکه کوي او په خپلو خانونو باندې ناکاره مثال تطبیق نه کړي.

دغه ایت شریف ډېر نظائر لري، د مثال په توګه: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السَّوْءِ الَّذِي يَعُودُ فِي هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ فِي قَيْئِهِ»[۲] یعنې مونږ (مؤمنانو) ته بد مثال نشته (باید خپل خانونه ترې وساتو) هغه څوک چې په خپل بښلی شوي شي کښې بېرته وروګرځي، د داسې سپي مثال لري چې خپلو کانګو ته بېرته ورتاو شي (وېې څټي).

د غیبت د جواز صورتونه

۱۷_ ځینو علماوو کرامو په څو صورتونو کښې د غیبت په جواز باندې حکم کړی دی[۳]، چې مونږ یې د الله ﷻ په توفیق د نصوصو په رڼا کښې په لاندې ډول سره وړاندې کوو:

الف: مظلوم ته روا ده چې د حاکم په حضور کښې د ظالم غیبت وکړي او مظالم یې بیان کړي چې دا ډول او هغه ډول ظلم ته یې ملا تړلې ده.

الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ لَّا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَن ظُلِمَ ﴾ [النساء:۱۴۸] یعنې الله ﷻ په بدی سره څرګندونه نه خوښوي په داسې حال کښې چې بدي د وینا څخه عبارت ده، مګر هغه څوک چې ظلم ورباندې شوی وي (نو نوموړي ته د ظلم د څرګندونې اجازه شته).

ب: جائزه ده چې د منکراتو د محوه کولو دپاره هغه چا ته څرګندونه وکړی شي کوم چې د منکراتو په محوه کولو باندې توان او قدرت لري.

---

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۱٦۰

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷

(۳) شرح النووي علی صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۲؛ روح المعاني ج۲٦ ص۱٦۱

همدې مطلب ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ» (الحديث)[۱] يعنې ستاسو د جملې څخه چې هرڅوک بدکار وګوري نو په خپل لاس دې تغير ورکړي، نو که د دغه ډول تغير توان يې نه درلود نو په ژبې (بيان) سره دې تغير ورکړي (چې وعظ ورته وکړي او يا ورباندې د توان او قدرت خاوند خبر کړي).

ج: فتوی غوښتونکي ته هم جواز لري چې د فتوی ورکوونکي په وړاندې د مسئلې صورت بيان کړي که څه هم د يو مؤمن په غيبت اشتمال ولري. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

يوه ورځې "هندة بنت عتبة" نبي کريم ﷺ ته عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! يقينًا (زما خاوند) ابو سفيان ډېر سخت بخيل دی او ماته دومره نفقه نه راکوي چې زما او زما د اولادونو دپاره کفايت وکړي، مګر هله چې د نوموړي په بې علمۍ کښې يې زه د مال څخه څه شی واخلم (ايا دا کار زما دپاره جواز لري؟).

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ»[۲] يعنې هو! د نوموړي د مال څخه هومره اندازه واخله څومره چې ستا او ستا د اولادونو دپاره په متعارفه طريقه سره بسنه کوي.

د: په دې غرض هم غيبت کول رخصت دی چې مؤمنان د يوه شرير د شره وساتل شي. او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ درې څله تکرار کړ چې: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ»[۳] دين د خير غوښتنې او اخلاص څخه عبارت دی. چا وپوښتل چې: ای د الله رسوله! د چا دپاره؟ نبي کريم ﷺ په جواب کښې وفرمايل چې: د الله ﷻ دپاره، او د الله ﷻ د کتاب (قرآن کريم) دپاره، او هم د مسلمانانو د امامانو دپاره او د عامو مسلمانانو دپاره.

دا ډول په ډېرو صورتونو باندې متشمل دی، لاندې صورتونه يې د بيلګې په توګه ولولئ:

اول: د راويانو او شاهدانو او هم د مصنفينو او ليکوالانو جرحه جائزه ده، ترڅو مؤمنان ونه غولېږي او شريعت د پېښو لاندې نه کړی شي.

دوهم: د مشورې ورکولو په وخت کښې هم غيبت جائز دی. لکه چې يوه ورځې فاطمه بنت قيس رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ په حضور کښې حاضره شوه او مشوره يې ترې وغوښتله چې ماته فلانی او فلانی دعوت راکوي چې په نکاح سره يې واخلم، ته راته څرنګه مشوره راکوې؟ نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «أَمَّا أَبُو جَهْمٍ فَلَا يَضَعُ عَصَاهُ عَنْ عَاتِقِهِ وَأَمَّا مُعَاوِيَةُ فَصُعْلُوكٌ لَا مَالَ لَهُ انْكِحِي أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ»[۴] يعنې ابو جَهم چې دی نو هغه خپله لکړه د خپلې اوږې څخه نه ښکته کوي (ډېر جنګي دی) او معاويه چې دی نو هغه خوار دی مال نه لري (زما مشوره دا ده چې:) أسامه بن زيد په نکاح واخله. نو هغې همدغه مشوره ومنله.

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۵۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۸۰۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴
(۴) صحيح مسلم ج۱ ص۴۸۳

دریم: که څوک د یوه فاسق او مبتدع سره ناسته پاسته لري حال دا چې په فسق او بدعت باندې بې خبر نه وي، نو تا ته جائزه ده چې ورته خبر ورکړې ترڅو دوکه نه شي او د بې دینی سره مخامخ نه شي. د همدې کبله یوه ورځې نبي کریم ﷺ یوه سړي ته اشاره وکړه او د صحابه وو کرامو ﷺ د اطلاع دپاره یې وفرمایل چې: «بِئْسَ أخُو الْعَشِيرَةِ أوِ ابْنُ الْعَشِيرَةِ»[۱] یعنې دغه سړی په خپله قبیله کښې ډېر بد سړی دی.

د نبي کریم ﷺ خبره رښتیا شوه، نوموړی سړی د ابو بکر الصدیق ﷺ په زمانه کښې مرتد شو او کفر یې غوره کړ.

څلورم: دا هم جواز لري چې د والیانو او حاکمانو په نه اهلیت باندې مرکزي حکومت خبر کړی شي ترڅو یې د تاکلې دندې څخه گوښه کړي او داسې نور.

ه: د هغه چا په غیبت باندې هم څوک نه گنهگاریږي، کوم چې په فسق او بد اخلاقی سره شهرت لري (بلکې وربانديې وياړي).

و: یو مؤمن په غیاب کښې د القابو په هغو صورتونو سره یادول هم ممنوع غیبت نه دی کومو ته چې وړاندې په پنځمه توضیح کښې اشاره شوې ده والحمد لله ﷺ علی ذلک.

ز: د یوه غلط حکم رد او تقبیح هم ممانعت نه لري، که څه هم حکم کوونکی غائب وي او وربانديې خپه شي.

همدا موضوع په یوه حدیث کښې ډېره ښه واضحه شوې ده چې مونږ یې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: یوه ورځې یو اعرابي سړی په خپل اوښ باندې سور شو او په لوړ اواز سره یې وویلې چې: ای الله! په ما او په محمد ﷺ باندې رحم وکړې، او هیڅوک راسره پکښې شریک نه کړې.

دوهم: نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: «أتَقُولُونَ هُوَ أضَلُّ أمْ بَعِيرُهُ ألَمْ تَسْمَعُوا إلَى مَا قَالَ؟»[۲] یعنې ایا تاسو وایاست چې نوموړی اعرابي سړی ډېر گمراه دی او که د ده اوښ؟ ایا تاسو د نوموړي هغې خبرې ته غوږ کېښود کومه یې چې وکړه؟

دریم: صحابه کرامو ﷺ وویلې چې: هوا مونږ د نوموړي جاهلانه خبره واورېده (چې د الله ﷺ څخه یې د پراخه رحمت د راښندولو سوال وکړ).

د شعوب او قبائل معناوې

۱۸_ په ﴿ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ ﴾ کښې لاندې وضاحتونه د نظره تېر کړی[۳]:

الف: د خلکو هغه ډېره لویه ډله چې په یوه پلار راغونډ شوي وي، د "شَعْب" _لکه "غَرْض"_ په

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۹۴

(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۱۴

(۳) لسان العرب ج۱ ص۵۰۰، تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۳۶

نامه یادیږي او په "شعوب" سره جمعه کیږي.

ب: د یوه پلار اولاده چې د "شعب" څخه بېلېږي په "قبیلة" سره نومول کیږي، چې جمعه یې "قبائل" اوریدلي شوې ده.

ج: د "قبیلة" څخه وړه اجتماع چې یوه پلار ته منسوبه وي د "عمارة" په نامه نومولې شوې ده، چې په "عمائر" سره جمعه کیږي.

د: د "عمارة" څخه وړې اجتماع ته "بطن" وایي، چې جمعه یې "بطون" راځي.

هـ: د "بطن" څخه وړېنه اجتماع د "فخذ" نوم لري، چې "أفخاذ" یې جمعه ده.

و: بالآخره، د "فخذ" څخه هم وړه اجتماع چې په یوه پلار باندې راغونډه شوې وي هغوی ته "فصیلة" وایي چې جمعه یې "فصائل" اوریدل کیږي.

نو په ایت شریف کښې په دوه وړو نومونو باندې د مثال په توګه صراحت نازل شوی دی.

تعارف څه معنی؟

۱۹ـ په ایت شریف کښې د ﴿لِتَعَارَفُوا﴾ کلمه د "تعارف" ـ لکه "تقارب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې یو تر بله د پېژندلو معنی ورکوي. دغه ډول پېژندل اشنسه د ډېرو مطالبو سبب جوړیږي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: که بالفرض په بنیادمانو کښې د خاروبو غوندې په نسب سره پېژندلو شتون نه درلودی نو معاملات او راکړه ورکړه به یې د ستونزو سره مخامخ شوې وې.

ب: که بالفرض په انسانانو کښې د خاروبو غوندې د نسب اړیکو موجودیت نه درلودی نو په دوی کښې به د زړه سوي او صله رحمي لمن هم ټوله شوې وې.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې «تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَثَرِ»[۱] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د خپلو نسبونو څخه څه زده کړئ ترڅو ورباندې خپله خپلوي وپالئ او صله رحمي پرې وکړئ. یقیناً صله رحمي په کورنۍ کښې د محبت سبب دی او په مال کښې د ډېروالي سبب دی او بالآخره په عمر کښې د وروسته والي (اوږدوالي) سبب دی.

څو نکات

۲۰ـ د ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ﴾ الآية په ارتباط یو ځل بیا لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د الله ﷻ په نزد یوازې او یوازې تقوی اعتبار لري او بس. چې په همدې تقوی سره الله ﷻ اجرونه او ثوابونه ورکوي. د هر چا د پلوه چې صورت ونیسي. برابره خبره ده چې عربي وي او که

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹

اعجمي، او یا هندي وي یا حبشي او داسې نور

ب: په ایت شریف کښې د تقوی څخه پرته د نورو اعتباراتو سلب مطلب نه دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې «وَالنَّاسُ مَعَادِنُ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا»[۱] یعني او ټول خلک د معادنو مثال لري چې په عاداتو او خاصیتونو کښې د توپیرونو درلودونکي دي، لکه څنګه چې معادن د مختلفو جواهراتو درلودونکي دي، (نو په همدې بنیاد) په جاهلیت کښې د خلکو غوره په اسلام کښې هم د خلکو غوره دي خو کله چې (دیني) پوهه زده کړي

د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي د نظره تیر کړئ

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې «الْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ»[۲] یعني امامان د قریشو څخه دي (ترڅو د عظمی امامت په هکله شخړې او جګړې راپورته نه شي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په بل یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَقْبَلَ هَدِيَّةً إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ»[۳] یعني یقیناً ما قصد وکړ چې (د دې څخه وروسته) زه د هیچا څخه سوغات قبول نه کړم، مګر د قریشي یا انصاري یا ثقفي او یا د دوسي څخه (چې دوی په سوغات ورکولو کښې د عوض تمه نه کوي او نور ځیني خلک په ښه ډېر عوض هم قناعت نه لري).

دریم: نبي کریم ﷺ د حنین غزا د ماتې په وخت کښې د خلکو د راستنېدلو دپاره په یوه حدیث کښې وویلي چې «أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ»[۴] یعني ای مؤمنانو! بېرته راستانه شئ (ما بوازې مه پرېږدئ) چې د یو پلوه زه رښتینی پیغمبر یم او د بله پلوه زه ستاسو د پخواني مشر عبد المطلب زوی یم

څلورم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ اصْطَفَى كِنَانَةَ مِنْ وَلَدِ إِسْمٰعِيلَ وَاصْطَفَى قُرَيْشًا مِنْ كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ»[۵] یعني الله ﷻ د اسماعیل ؑ د اولادې څخه (د ښو اخلاقو په اعتبار) بني کنانه غوره کړه او د بني کنانه وو څخه یې (په همدې لحاظ) قریش غوره کړه او د قریشو څخه یې بني هاشم غوره کړه او (بالآخره) د بني هاشمو څخه یې زه (د پیغمبر په صفت) غوره کړم (چې دا په مابانديې د الله ﷻ ډېر لوی فضل دی).

پنځم: د میراث استحقاق په نسب سره صورت نیسي او هم د نسب په قُرب او بُعد سره ترجیح مونده کوي

شپږم: جمهورو فقهاوو کرامو په نکاح کښې فقط د دې دپاره کفاءة معتبر ګرځولی دی چې د

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۶

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۵۹

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۱

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۹۹

(۵) صحیح مسلم ج۲ ص۲۴۵

مېړه او ماندینې ګوزاره او ژوند خراب نه شي لکه څنګه چې د اسامه بن زید ﷺ او زینب بنت جحش رضي الله عنها ګوزاره او ژوند خراب شو، چې د الله ﷻ په توفیق یې د [الأحزاب ٣٧] لاندې مفصله قیصه تېره شوې ده.

د نسب په ارتباط د احادیثو مجموعه

٢١_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د نسب په ارتباط زښت ډېر نبوي احادیث راغونډ کړي دي[١] الله ﷻ دې ورته اجر ورکړي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: «إِنَّ اللهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخْرَهَا بِالْآبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ أَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ»[٢] یعنې یقیناً الله ﷻ ستاسو څخه د جاهلیت تکبر او د جاهلیت په پلرونو باندې فخر کول په څنګ کړي دي (د الله ﷻ په نزد ټول خلک په دوه ډوله دي چې:) یو مومن متقي دی او بل فاجر بد بخت دی، تاسو ټول د آدم ﷺ زامن یاست او آدم ﷺ د خاورو څخه جوړ کړی شوی دی (نو ټول یو برابر یاست).

ب: «لَا تَفْتَخِرُوا بِآبَائِكُمُ الَّذِينَ مَاتُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَا يُدَهْدِهُ الْجُعَلُ بِمَنْخَرَيْهِ خَيْرٌ مِنْ آبَائِكُمُ الَّذِينَ مَاتُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ»[٣] یعنې تاسو په خپلو هغو پلرونو سره فخر مه کوئ کوم چې په جاهلیت کښې مړه شوي دي، نو زما دې په هغه اقدس ذات سوګند وي چې زما روح یې په بلا کیفه لاس کښې دی چې ضرور هغه شی کوم چې ګونګټان یې په خپلو اوربوزونو سره رغړوي ستاسو د هغو پلرونو څخه بهتر دی کوم چې په جاهلیت کښې مړه شوي دي.

﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَـٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَـٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَـٰلِكُمْ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّـٰدِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا۟ ۖ قُل لَّا تَمُنُّوا۟ عَلَىَّ إِسْلَـٰمَكُم ۖ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَىٰكُمْ لِلْإِيمَـٰنِ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ ﴾

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۳۱۷
(٢) سنن أبي داود ج۲ ص۳۴۱
(٣) مسند أحمد بن حنبل ج۱ ص۶۴۵

[۱۴] بانډچیان وایي چې: مونږ ایمان راوړی (مونږ کامل مؤمنان یاستو).

ته (ورته) ووایه چې: تاسو کامل ایمان نه دی راوړی (نو آمَنَّا مه وایاست)، مګر (تاسو اسلام قبول کړی دی نو) تاسو ووایاست چې مونږ اسلام راوړی دی، حال دا چې ایمان ستاسو په زړونو کښې نه دی ننوتلی (ترڅو پورې چې ستاسو همدا حال وي نو د آمَنَّا څخه ډډه وکړئ).

او که چرته تاسو د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ (او په کامله توګه مؤمنان جوړ شئ) نو الله ﷻ به ستاسو د اعمالو (د ثوابونو) څخه هیڅ شی هم کم نه کړي (او په چندونو ثوابونه به درکړي). یقینًا الله ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (د ایمان په پخوانۍ کمزورۍ باندې به مو ونه نیسي).

[۱۵] یقینًا کامل مؤمنان هغه کسان دي کومو چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی دی بیا یې (په توحیدي عقیده کښې) شک نه وي کړی او په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره یې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کړی وي. دغه ډله همدوی (د آمَنَّا په ویلو کښې) رښتیني دي.

[۱۶] ته (اعراب مخاطب کړه او ورته) ووایه چې: ایا تاسو (بل چا ته نه بلکې) الله ﷻ ته خپل دین وریېژنئ؛ (معلومات ورکوئ) حال دا چې الله ﷻ په هغو شیانو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو کښې دي او په هغو شیانو باندې هم کوم چې په ځمکو کښې دي.

او (لنډه دا چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۱۷] (ای پیغمبره!) اعراب په تاباندې د دې کار احسان باروي چې دوی اسلام راوړی دی (او همدغه اسلام ته د ایمان لقب ورکوي).

ته ورته په رد کښې) ووایه چې: په ماباندې د خپل اسلام راوړلو احسان مه کوئ، بلکې الله ﷻ په تاسو باندې احسان کوي چې ایمان ته یې تاسو هدایت کړي یاست (البته په دې شرط) که چرته تاسو (په خپله وعده کښې) رښتیني یاست (خو خبره دغسې نه ده).

[۱۸] یقینًا الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې پوهېږي (چې ستاسو زړونه هم پکښې شامل دي)، او الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو سره بینا دی کوم چې تاسو یې (روزمره) کوئ.

ارتباط او شان نزول

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې سورت د لومړي ایت په لومړۍ توضیح کښې لیکلي دي چې د دې سورت د ارشاداتو تعمیل قوي ایمان ته اړتیا لري.

په دې ایتونو کښې همدغه مطلب تعقیب شوی دی او د کمزوري ایمان د خاوندانو یوه مثال ته پکښې اشاره شوې ده، چې په شان نزول کښې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده. هغه دا چې:

۲ـ یوه ورځې د بانډچیانو څخه یوه ډله خلک نبي کریم ﷺ ته ورغله او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! نورو خلکو تا سره جنګونه وکړه او مونږ پرته د جنګه په تاباندې ایمان راوړ[1].

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص ۲۲۰؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۶۶؛ المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۵۷

په دغه وړاندیز کښې هغوی لاندې دوه غرضونه په نظر کښې نیولي وه:

الف: ای د الله رسوله! زمونږ شکریه وکړه او احسان مو ومنه.

ب: مونږ ته د بیت المال څخه ښه پوره برخه راکړه، ځکه چې مونږ د نورو خلکو په پرتله زیات مستحق یاستو.

نو په ذکرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ د هغوی دواړه غرضونه رد کړه، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کمزورې ایمان د خاوندانو څه حالات قرائت کړه ترڅو ترې عبرت واخلي. هغه دا چې:

۱ـ باندچیان (د کمزورې ایمان خاوندان) تاته راځي او وايي چې: مونږ په تاباندې ایمان راوړی دی او هیڅ جنګ او جګړه مو درسره نه ده کړې، نو زمونږ احسان ومنه او مننه مو وکړه او په دې باندې علاوه د بیت المال څخه مونږ ته ښه درنه ونډه راکړه، ځکه چې مونږ د جنګیانو خلکو څخه زیات مستحق یاستو.

۲ـ ته دغو باندچیانو ته د هغوی د غرضونو په رد کښې ووایه چې:

الف: ای باندچیانو! تاسو هغه ایمان نه دی راوړی کوم چې د یوه مؤمن سره مناسب وي، بلکې ستاسو ډېر زیات کمزوری ایمان دی، نو په همدې بنیاد تاسو د "آمَنَّا" کلمه مه تکراروئ بلکې تاسو وایاست چې: "أَسْلَمْنَا" یعني مونږ تاته منقاد یاستو او مونږ جنګ نه کوو بلکې تاته بې جنګه تسلیم شوي یاستو. او دا ځکه چې:

ب: ستاسو په زړونو کښې ایمان نه دی ننوتلی او ریښې یې پکښې نه دي غزولې چې ستاسو حرکات او سکنات او هم أقوال او أفعال یې کنټرول کړي وي.

ج: ای باندچیانو! اوس وخت دی چې تاسو په خپل ایمان باندې بیا نظر وکړئ، او د الله ﷻ اطاعت او د پیغمبر ﷺ اتباع بدون د قیدو شرطه خپله کړئ او خپل ایمان د کمال مقام ته ورسوئ.

د: که تاسو دا کار وکړئ او خپل خانونه د سوچه ایمان څښتنان جوړ کړئ، نو الله ﷻ به ستاسو د اعمالو اجر او ثواب ښه پوره درکړي او هیڅ شی به درڅخه کم نه کړي، نو په دې تقدیر به ستاسو ایمان کمال ته ورسېږي.

هـ: برسېره پر دې تاسو د خپلو پخوانیو کړو وړو څخه مغفرت وغواړئ او پښېماني ورباندې څرګنده کړئ، نو الله ﷻ به درته مغفرت وکړي او خپله مهرباني به درپېرزو کړي. او دا ځکه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی.

۳ـ ای پیغمبره! د کاملو مؤمنانو خاصیتونه خپل اُمت ته ورزده کړه ترڅو په همدې کچه خپل ایمان ته وده ورکړي هغه دا چې: یقینًا کامل مؤمنان هغه کسان دي کومو چې په رښتیانیو معناوو کښې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی دی او بیا په همدغه حالت باندې کلک

ولاړ دي او شک شبه یې پکښې نه ده کړې. همدارنګه کامل مؤمنان هغه کسان دي کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد کوي، نه دا چې خپل ایمان یې د مالونو د راغونډولو ذریعه ګرځولې وي چې مونږ ایمان راوړی دی مونږ ته د بیت المال ځخه به پوره ونډه راکړه.

ای پیغمبره! یقیناً همدغه کسان همدوی د "آمَنَّا" په ویلو کښې رښتیني دي او د همدوی په زړونو کښې ایمان ریښې غزولې دي.

۴ـ ای پیغمبره! باندچیان بو ځل بیا مخاطب کړه او ورځخه وپوښته چې ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته خپل دین وربښئ چې مونږ د بر کلک مؤمنان یاستو؟. حال دا چې الله ﷻ ستاسو د ایمان په شمول په هغو ټولو شیانو او کیفیاتو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې شتون لري. او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی. ستاسو عقیده او ستاسو زړونه ورته بنه پوره ځرګند دي او پوهېږي چې ستاسو ایمان په کومه درجه کښې موقعیت لري؟.

۵ـ او ای پیغمبره! باندچیان په تاباندې د دې خبرې احسان ږدي چې دوی پرته د جنګه تاته تسلیم شوي دي او خپل انقیاد یې درته وړاندې کړی دی، نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې

ای باندچیانو! تاسو په ماباندې خپل اسلام او انقیاد مه احسانوئ او زما ځخه یې منته مه غواړئ. ځکه چې په ماباندې احسان ایښودل په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې احسان ایښودل دي، حال دا چې په الله ﷻ باندې هیڅوک احسان نه شي ایښودلی او نه د چا احسان او ښېګڼې ته ځه ارتیا لري. بلکې تاسو د الله ﷻ احسان ومنئ چې تاسو ته یې د ایمان راوړلو توفیق درکړ او د ایمان راوړلو لاره یې دروښودله، البته دا په هغه صورت کښې چې تاسو د کامل ایمان راوړلو په دعوه کښې رښتیني یاست.

۶ـ ای پیغمبره! یقیناً الله ﷻ د باندچیانو د عقائدو په شمول د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې پوهېږي او هیڅ شی ورته مجهول او بې علمه نه دی، او په دې باندې علاوه الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو لګیا یاست چې کوئ یې.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق په ﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ﴾ کښې د ﴿ ٱلْأَعْرَابُ ﴾ کلمه د [التوبة ۹۷] ایت لاندې بنه پوره تحلیله کړې ده چې د باندچیانو معنی ورکوي. خو ځرنګه چې د قرآن کریم د نزول په وخت کښې په باندچیانو کښې مؤمنانو او منافقانو دواړو ډلو موجودیت درلود، نو که ځه هم د ځینو مفسرینو کرامو نظر دا دی چې دلته هغه باندچیان مطلب دي کومو چې پټ په زړونو کښې ایمان نه وه راوړی[1] او منافقان وه، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د کمزوري ایمان خاوندان مراد دي چې د سورت د اول سر ځخه په همدوی کښې بحث را روان دی او د منافقانو موضوع هیڅ مطرحه نه ده.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج ۱۶ ص ۳۴۸

د ايمان او اسلام كلمې

۲ـ څرنګه چې په ﴿ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَـٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا ﴾ كښې الله ﷻ د ذكرو شوو باندېچيانو څخه ايمان نفي كړ چې تاسو ايمان نه دی راوړی، او د ﴿ أَسْلَمْنَا ﴾ د ويلو اجازه يې وركړه، چې تاسو خپلو ځانونو ته د مسلمانانو لقب وركړئ؛ نو په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره څينو علماوو كرامو زښت اوږد بحث كړی دی او د ايمان او اسلام دواړه كلمې يې د متعددو حيثيتونو څخه ښې پوره شرحه كړې دي[۱]، خو مونږ دلته د لندون په غرض لاندې نصوص د مقدمې په توګه وړاندې كوو:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلْإِسْلَـٰمُ ﴾ [آل عمران ۱۹] يعنې مقبول دين د الله ﷻ په نزد (فقط) اسلام دی او بس.

ب: يوه ورځې د نبي كريم ﷺ سره جبرائيل ﷺ د ناأشنا سړي په څېره د تعليم دپاره په اوږده حديث كښې لاندې سوال جواب وكړ:

جبرائيل ﷺ: «ما الْإِيمَانُ؟» يعنې ايمان د څه شي نوم دی؟

نبي كريم ﷺ: «أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكِتَابِهِ وَلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ» يعنې شرعي ايمان دا دی چې ته په الله ﷻ سره ايمان راوړې او د ده ﷻ په پرښتو هم، او د ده ﷻ په (جنس) كتاب هم، او د ده ﷻ په ملاقات هم، او د ده ﷻ په پيغمبرانو هم، او چې ته ايمان راوړې د ځمكې څخه په وروستنيو راپورته كېدلو باندې هم.

جبرائيل ﷺ: «ما الْإِسْلَامُ؟» يعنې اسلام څه شی دی؟

نبي كريم ﷺ: «الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ»[۲] يعنې اسلام دا دی چې ته د الله ﷻ عبادت وكړې او هيڅ شی ورسره پكښې شريک ونه ګرځوې، او چې ته فرض لمونځ ودروې او چې ته فرض زكات اداء كړې او چې ته د رمضان مياشت روژه ونيسې.

ج: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ»[۳] يعنې اسلام په پنځو بنيادونو باندې ولاړ دی چې يوه كلمه طيبه ده او بل د لمانځه درول او زكات وركول دي، او بل حج دی او بل د رمضان د مياشتې روژه ده.

د: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ»[۴] يعنې زه د الله ﷻ د پلوه مامور كړی شوی يم چې

---

(۱) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱ ص۱۴۲-ص۱۷۵
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۲۹
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۶
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۸۸

د خلکو سره ترهغه وجنګېږم ترڅو چې دوی طیبه کلمه ووايي، نو کله چې دوی طيبه کلمه وويلې، نو د دوی وينې او مالونه زما څخه په عصمت کښې شوه، مګر د همدغې کلمې طيبې په حق سره، او (باطني) حساب يې په الله ﷻ دی چې پټ او ښکاره ورته ټول څرګند دي.

ه. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې. «الْمُؤْمِنُونَ فِي الدُّنْيَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَجْزَاءٍ: الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَالَّذِي يَأْمَنُهُ النَّاسُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ، ثُمَّ الَّذِي إِذَا أَشْرَفَ عَلَى طَمَعٍ تَرَكَهُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»[۱] يعنې په دنيا کښې مؤمنان په درېوو برخو ويشلی شوي دي:

اول: هغه ډله کومې چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پيغمبر ﷺ باندې ايمان راوړی وي، بيا يې په خپل زړه کښې شک او تردد ته ځای نه وي ورکړی او په دې باندې علاوه د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره يې جهاد هم کړی وي.

دوهم: بله هغه ډله ده چې خلک ترې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو کښې په امن وي او څه خطره ترې نه لري.

درېم: وروستنۍ هغه ډله ده چې کله په يوه (ناجائزه) تمه باندې توان مونده کړي او د خپل اشراف لاندې يې راولي خو محض د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره يې پرېږدي.

و. يو ځل نبي کريم ﷺ په ممبر باندې ودرېد او (په خپل يوه حديث کښې يې) په لوړ اواز يې وويل چې: «يَا مَعْشَرَ مَنْ قَدْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُفْضِ الْإِيمَانُ إِلَى قَلْبِهِ لَا تُؤْذُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تُعَيِّرُوهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ»[۲] يعنې ای د هغو کسانو ډلې کومې چې په خپله ژبه اسلام راوړی دی (طيبه کلمه يې ويلې ده) او ايمان يې زړه ته نه دی رسېدلی! تاسو مسلمانانو ته ضرر او اذيت مه رسوئ او مه پيغورونه ورکوئ او بالآخره مه يې د پټو عيبونو پلټنه کوئ.

ز. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ»[۳] يعنې هرڅوک چې خاص د الله ﷻ دپاره محبت کوي او خاص د الله ﷻ دپاره بغض کوي او خاص د الله ﷻ دپاره ورکړه کوي او خاص د الله ﷻ دپاره د ورکړې څخه منعه کوي، نو يقيناً دغه کس خپل ايمان کامل کړ.

ح. په يوه حديث کښې يوه ورځې سعد بن وقاص رضی الله عنه يوه سړي ته اشاره وکړه او بيا يې نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې: ای د الله رسوله! دغه سړی مؤمن دی. نبي کريم ﷺ بالمقابل نوموړی مخاطب کړ چې: «لَا تَقُلْ مُؤْمِنٌ وَقُلْ مُسْلِمٌ»[۴] يعنې ته مه وايه چې دغه سړی مؤمن دی ځکه چې ايمان باطني شی دی ته يې په سترګو نه شې ليدلی. بلکې ووايه چې دغه سړی مسلم دی (غاړه ايښودونکی دی) چې ته يې غاړه ايښودل په خپلو حواسو درک کولی شې.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۸

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳

(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۸۷

(۴) سنن النسائي ج۲ ص۲٦٦

په دې حديث کښې مطلب دا نه دی چې مسلمان ته د "مؤمن" لقب ورکول جواز نه لري بلکې مطلب پکښې دا دی چې د "مسلم" په نامه باندې يې يادول بهتر دي[1]، چې شواهد يې ليدل کېږي.

تبصره

۳ـ د ذکرې شوې مقدمې څخه لاندې ټکي په اثبات رسېږي:

الف: د "إسلام" کلمه دوه معناوې لري چې يوه د ټول دين څخه عبارت ده او ايمان ته هم شامله ده، او بله يوازې د طيبې کلمې د ويلو څخه عبارت ده چې د مال او ځان د امنيت سبب ده[2].

ب: ايمان د توحيدي عقيدې معنى ورکوي چې دوه صورتونه درلودلی شي: يو ناقص ايمان، چې په جوارحو کنترول نه لري، او بل کامل ايمان چې ټول جوارح او ټول بدن اداره کوي.

د دې مقام وضاحت

۴ـ نو د دې مقام څه وضاحت ته توجه وکړئ:

الف: د باندېچيانو "آمَنَّا" ويلو سره مطلب دا وه چې مونږ د کامل دين درلودونکي ياستو او ايمان مو پوره کمال ته رسېدلی دی.

ب: الله ﷻ د هغوی مطلب رد کړ، چې تاسو د کامل دين درلودونکي نه ياست او ايمان مو کمال ته نه دی رسېدلی که نه نو تاسو به په نبي کريم ﷺ باندې خپل ايمان نه احسانولی او هم به مو ترې په ايمان راوړلو باندې د مالي مرستې غوښتنه نه کولی، او دا ځکه چې تاسو د مؤمنانو خاصيت نه دی خپل کړی، د مؤمنانو خاصيت دا دی چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ ﴾ الآية.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَـٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ﴾ مضمون په وړاندې جمله ﴿ لَّمْ تُؤْمِنُواْ ﴾ کښې اداء شوی دی؛ نو د همدغه يوه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي مضمون په نزول کښې د لاندې وجوهو د کبله تکرار نشته:

الف: دغه جمله د ﴿ قُولُوٓاْ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده.

ب: دلته د "لَم" په عوض "لَمّا" نازل شوی دی چې په توقع او تمنى باندې دلالت کوي[3].

يعنې اې اعرابو! تاسو د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ په عوض د ﴿ أَسْلَمْنَا ﴾ جمله په داسې حال کښې واياست، چې ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتلی او په جوارحو باندې مو کنترول نه لري. نو ترڅو مو چې همدا حال وي د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ د ويلو څخه اجتناب وکړئ، خو د دې سره-سره تاسو توقع او تمه ولرئ چې په آينده کښې به ورباندې کنترول مونده کړې او تاسو به د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ د ويلو جوګه وګرځئ.

---

(۱) شرح النووي على صحيح مسلم ج١ ص٨٥

(۲) المحرر الوجيز ج١٥ ص١٥٥

(۳) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص٣٧٦؛ تفسير الكشاف ج۴ ص٣٧٧

ولَت څه معنی؟

۶ـ په ﴿لَا يَلِتكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾ کښې د ﴿لَا يَلِتكُم﴾ کلمه د "وَلْت" ـلکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې نقصان ورکولو ته وضعه شوې دی[۱]. يعنې ای اعرابو! که تاسو په رښتيايو معناوو کښې اسلام عملي کړئ او ايمان مو په زړونو کښې ځای ونيسي نو تاسو ته به الله ﷻ د اعمالو پوره اجر درکړي او د ايمان په پخوانۍ کمزورۍ باندې به مو ونيسي

سوالونه او جوابونه

۷ـ په ﴿يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا﴾ الآية- کښې د سري په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي

الف: لکه چې د وړاندې څخه څرګنده شوه چې اعرابو په نبي کريم ﷺ باندې د ﴿ءَامَنَّا﴾ په ويلو باندې احسان ايښود، نو په کار وه چې د ﴿أَنْ أَسْلَمُوا﴾ په ځای "أَنْ آمَنُوا" او د ﴿عَلَيَّ إِسْلَامَكُم﴾ په عوض "عَلَيَّ إِيْمَانَكُمْ" نازل شوی وی؟

مونږ وايو: څرنګه چې الله ﷻ د اعرابو د ﴿ءَامَنَّا﴾ کلمه رده کړه او د ﴿أَسْلَمْنَا﴾ کلمه يې ورته تصحيح کړه نو د هغوی د ﴿ءَامَنَّا﴾ کلمې د ﴿أَسْلَمْنَا﴾ معنی ورکړه. نو ته به وايې چې هغوی په خپل ايمان سره په نبي کريم ﷺ باندې احسان نه وې بار کړی بلکې په خپل اسلام سره به يې ورباندې احسان بار کړی وې، نو هغوی ته ارشاد نازل شو چې د دغه کار څخه لاس واخلئ؛

ب: که څوک وايي چې: د ذکر شوې جواب په بنياد بايد چې په ﴿بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَىٰكُمْ لِلْإِيمَٰنِ﴾ کښې د ﴿لِلْإِيمَٰنِ﴾ په عوض "لِلْإِسْلَام" نازل شوی وی؟

مونږ وايو چې: د همدغې جملې دپاره د ﴿إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ﴾ جمله د قيد حيثيت لري. يعنې ای اعرابو! دغسې نه ده لکه چې تاسو خيال کوئ (چې کامل ايمان مو راوړی دی) که بالفرض همدغسې وي او تاسو په خپله خبره کښې رښتيني ياست، نو تاسو د الله ﷻ احسان ومنئ چې په دې تقدير يې تاسو ايمان ته هدايت کړي ياست، نه دا چې په نبي کريم ﷺ باندې احسان بار کړئ.

د "الحُجُرات" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق پای ته ورسېد.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ كَمَالَ الْإِيْمَانِ وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ وَضُعْفِ الْإِيْمَانِ

۱۱/۵/۱۳۸۲ه ق - ۲۰/۴/۱۳۸۲ه ش

31

(۱) لسان العرب ج۲ ص۱۰۸

ق (۵۰)

سریزه

۱_ د دې سورت اولنی توری "ق" د همدې سورت نوم ګرځولی شوی دی او په همدې نامه سره د نورو سورتونو څخه جدا کړی شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول سره دي[۱]:

الف: د ایتونو شمېره یې پنځه څلوېښتو (۴۵) ته رسېږي.

ب: د کلماتو شمېره یې درې سوه او اوه پنځوسو (۳۵۷) ته پوره شوې ده.

ج: بالآخره د حروفو ټوله شمېره یې یو زر څلور سوه او څلور نوي (۱۴۹۴) حرفونو ته اوچتېږي.

۳_ د دې سورت ټول ایتونه په اجماع سره مکي دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۲].

د دې سورت محتویات

۴_ که څه هم د قرآن کریم د سورتونو محتویات محدودیت نه لري مګر د اغلبیت په لحاظ سره د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي ارشادات تشکیلوي. لکه ابتدایي خلقت، البعث بعد الموت، جنت او دوزخ، حساب کتاب او داسې نور، خو د بیان زیات زور یې په بیا راژوندي کولو باندې اچولی شوی دی.

څرنګه چې دا سورت په عقیدې مهمو احکامو باندې مشتمل دی نو نبي کریم ﷺ به په لویو غونډو کښې ډېر قرائت کاوه د همدې کبله أم هشام بنت حارثه ﵂ وایي چې: «مَا حَفِظْتُ "ق" إِلَّا مِنْ فِي رَسُولِ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ بِهَا كُلَّ جُمُعَةٍ وَكَانَ تَنُّورُنَا وَتَنُّورُ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَاحِدًا»[۳] یعنې ما د "ق" سورت نه دی حفظ کړی مګر د نبي کریم ﷺ د مبارکې خولې څخه، چې په هره جمعه کښې به یې پرې خطبه ورکوله او زمونږ تنور او د نبي کریم ﷺ تنور (تر څه وخته پورې) یو وه (چې زمونږ کور ورته نژدې وه).

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ وړاندېنی سورت (الحُجُرَات) مدني سورت دی او عملي احکامو پورې زیات تعلق لري او دا سورت (ق) مکي سورت دی او په عقیدوي احکامو پورې زیات ارتباط لري، څرنګه چې دین د دغو دواړو ډولو احکامو مجموعه ده نو هلته یې یوه برخه نازله شوې ده او دلته یې بله برخې نزول موندلی دی.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ قٓ ۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ ۝ بَلۡ عَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٞ مِّنۡهُمۡ فَقَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ هَٰذَا

---

(۱) تفسیر الخازن ج۶ ص۵۹، اللباب في علوم الكتاب ج۱۸ ص۱
(۲) المحرر الوجيز ج۵ ص۱۵۸
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۲۸۶

شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِندَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴿٥﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

او په باعظمته قرآن باندې سوګند دی (چې مشرکان بلا برهانه ستا تکذیب کوي).

[۲] بلکې دوی د دې خبرې څخه تعجب کوي چې د همدوی د جنس څخه ورته ډاروونکی ورغی نو کفارو (د خپل کفر د أمله) وویلې چې: دا عجیب شی دی (چې بشر پیغمبر شي او مړي بېرته راژوندي شي).

[۳] (کفار وایي چې) ایا کله چې مونږ مړه شو او خاورې وګرځو (نو بیا به راژوندي کړی شو)؟ دغه (بیا راژوندي کېدل) ډېر لرې راګرځېدل دي (چې زمونږ عقل یې نه شي قبلولی).

[۴] یقیناً مونږ ته هغه بخرګي (او جزونه) ښه معلوم دی کوم چې د دوی څخه یې ځمکه کموي (او تیت پرک یې ګرځوي)، او (هم) زمونږ په نزد ساتلی شوی کتاب دی (چې هر څه پکښې ثبت دي).

[۵] (کفارو کوم برهان نه درلود) بلکې حق ته یې په عجلې سره د درغو نسبت وکړ کله چې ورته ورغی (او هیڅ تدبر یې ونه کړ)، نو (د همدې کبله) دوی په ګډوډ کار کښې واقع دی (په یوه خبره ولاړ نه دي، کله یو څه وایي او کله بل څه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت (الحُجُرات) په وروستنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د علم احاطې ته اشاره شوې ده چې په هر څه باندې پوهېږي. او د دې سورت (ق) په وړاندېنیو ایتونو کښې یې د قدرت احاطې ته اشاره کېږي چې په هر څه باندې د قدرت څښتن دی. نو حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل أمت باندې د الله ﷻ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ په دې قرآن کریم باندې، چې د مَجد او عَظمت درلودونکی دی، سوګند یادوم چې ته په حقه پیغمبر او الهي ډاروونکی یې. یا په بل عبارت: ستا د نبوت د اثبات دپاره همدغه قرآن کریم ښه دلیل او برهان دی. او دا ځکه چې دغه قرآن کریم د هغو توررو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکیب مومي لکه "قٓ" او داسې نور. خو د دې سره-سره هیڅوک او هیڅ ډله ورسره د یو سورت یا څو ایتونو په جوړولو کښې سیالي نه شي کولی. که بالفرض دا د الله ﷻ د پلوه په حقه نه وی نازل شوی نو یو سیال لا څه بلکې ډېر سیالان به یې درلودلي وی.

۲ـ د همدې کبله ستا د نبوت د رد دپاره مشرکان هیڅ دلیل او برهان نه شي درلودلی. بلکې الف: هغوی فقط د دې څخه تعجب کوي چې دوی ته د خپل جنس څخه ډاروونکی ورغلی دی.

نو هغوی د خپل کفر د امله وايي چې دا عجيب شی دی چې مونږ ته پرښته د پیغمبر په حیث راوانستوله شوه او بنیادم په همدې حیث راواستولی شو.

ب. بیا خپل تعجب ته ادامه ورکوي او ستا د ارشاداتو په هکله وايي چې: ایا کله چې مونږ مړه او خاورې شو او هډوکي او غوښې مو په خمکه کښې تیت پرک وګرځي نو مونږ به بیا راژوندي کړی شو؟ دغه بېرته راګرځېدل او راژوندي کېدل د واقعیت څخه ډېر لرې دی او د باور کولو قابلیت نه لري.

۳_ ای پیغمبره! د مشرکانو د تعجب په رد کښې ابلاغ کړه چې:

الف. هغوی دې د بیا راژوندي کېدلو څخه تعجب نه کوي، او دا خکه چې مونږ د هغوی په هغو تولو بخرکو او ذراتو پوهه لرو، کوم چې د هغوی د کالبوتونو څخه خمکه ناقص ګرخوي او یا یې بادونه یو پلو او بل پلو ته الوزوي راالوزوي.

ب. په دې باندې علاوه زمونږ په نزد داسې کتاب شته چې د هر ډول بدلون څخه ساتلی شوی دی چې د لوح محفوظ څخه عبارت دی. په دغه کتاب کښې د هغوی د هرې ذرې او هر بخرکي د تقرر ځای (لا په ازل کښې) لیکل شوی دی، نو په مونږ باندې د مړو بیا راژوندي کول هیڅ مشکل کار نه دی. نو هغوی ته په کار دي چې د بیا راژوندي کېدلو څخه تعجب ونه کړي.

۴_ مشرکان یوازې په تعجب باندې اکتفاء نه کوي چې د حق تکذیب پکښې نغښتی دی بلکې کله چې ورته حق ورشي په عجلې سره (پرته د سوچ او غور څخه) یې په تکذیب سره صراحت کوي. نو کله یې د سحر او جادو په نامه یادوي او کله یې بل نوم ږدي.

لنډه دا چې کفار د حق د رد په هکله په تشویش کښې موقعیت لري که بالفرض د هغوی مفکورې واقعیت درلودی نو په یوه لقب به کلک ولاړ وی او حق ته به یې ډول-ډول لقبونه نه وي ورکړي.

توضیحات.

۱_ په دې مقام کښې خینو مفسرینو کرامو د ﴿ قٓ ﴾ کلمه په ګنو تاویلونو سره معنی کړې ده چې تقریبًا دیارلسو معناوو ته رسېږي[۱]، چې خینو علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د یوه غره څخه کنایې اخستې ده کوم چې د تولې دنیا څخه _د هغوی په ګومان_ راچاپېر دی.

دغه معنی څه واقعیت نه لري او محض خیال دی او د اسرائیلیاتو څخه ده[۲]، نو مونږ ته بهتره برېښي چې د (ق) کلمه دلته د مقطعاتو څخه وګڼله شي او اصلي تفسیر یې الله ﷻ ته وسپارل شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې په ﴿ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ ﴾ کښې د "و" توری د قسم دپاره دی، نو پوښتنه دا ده چې د دغه قسم جواب کومه جمله ده؟

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۵۲۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۲۱

مونږ وایو چې د دغه جواب په ارتباط مفسرینو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱]. خو کوم احتمال چې پکښې مونږ ته غوره برېښي هغه دا دی چې دلته د قسم جواب هغه مقدره جمله ده د کومې څخه چې په « بَلْ عَجِبُوٓا » کښې د "بل" توری په اضراب باندې دلالت کوي. څه لرې نه ده چې په "مَا كَذَّبُوكَ بِبُرْهَانٍ" سره ترې تعبیر وکړی شي[۲]" یعنې په دغه قرآن باندې ـچې د شرف او عظمت څښتن دی ـ سوګند دی چې مشرکان بدون د برهان څخه ستا تکذیب کوي. د دوی تکذیب فقط په تعجب باندې ولاړ دی او بس.

مرج څه معنی؟

۳ـ په « فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ » کښې د « مَرِيجٍ » کلمه د "مَرَجَ" ـلکه "ضَرَبَ" ـ یا "مَرِجَ" ـلکه "شَرِفَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان ۵۳] ایت لاندې لیکلي دي چې "مَرَجَ" د خلط معنی ورکوي. یعنې کفار د نبي کریم ﷺ او د قرآن کریم ﷺ په هکله په ګډوډ حال کښې واقع دي چې کله ورباندې یو نوم کېږدي ـلکه جادو، جادوګر او نور ـ او کله بل: که بل بالفرض د کفارو لفونه په کوم برهان باندې ولاړ وی نو په یوه نامه به کلک درېدلي وی. خو خبره دغسې نه ده.

﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ۝٦ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ۝٧ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ۝٨ وَنَزَّلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً مُّبَٰرَكًا فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ جَنَّٰتٍ وَحَبَّ ٱلْحَصِيدِ ۝٩ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ۝١٠ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ ۖ وَأَحْيَيْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ ٱلْخُرُوجُ ۝١١ ﴾

[۶] ایا نو دوی (د حشر منکران) اسمان ته نه ګوري چې د پاسه ورباندې (د چترۍ غوندې ولاړ) دی چې مونږ په څه کیف سره جوړ کړی دی او (په څه کیف سره) مو ښایسته کړی دی حال دا چې هیڅ چاودونه (درزونه) ورته نشته

[۷] او ځمکه چې ده مونږ غوړولې ده او (د غرونو) میخونه مو پکښې اچولي دي (چې اضطراري حرکت یې ورته درولی دی) او (هسدارنګه) مو پکښې د هرې تازه (ښایسته) نوعې څخه نباتات رازرغون کړي دي

[۸] (دا ټول) د دې دپاره چې (خپل) هر رجوع کوونکی بنده ته (یې) د زړه بصیرت او هم پند (او عبرتي درس) ورکړو

[۹] او مونږ د اسمان څخه برکتناکې اوبه (باران) رانازلوو نو په دغو اوبو سره باغونه او د ریبلو دانې (لکه غنم او جوار) رازرغونوو.

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۹۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۷۲

(۲) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۶۰

[۱۰] او (په همدې سره) د خرما ونې هم په داسې حال (زرغونوو) چې د هسکو قدونو او داسې وږو درلودونکې وي چې د کجورو دانې يې (د ډېروالي د کبله) خينې په خينو نورو باندې سورې وي.

[۱۱] (دا د دې دپاره چې) بندګانو ته (روزي ورکړو) روزي ورکول.

او (په دې باندې علاوه) مونږ په دغو (أوبو) سره مړ (وچ کلک) ښار (ځمکه) را ژوندۍ کوو (او په نباتاتو سره يې ډولي ګرځوو).

(لکه څنګه چې ذکر شوي کارونه زمونږ په قدرت سره صورت نيسي) همدارنګه د قبرونو څخه بېرته راوتل (او بعث بعد الموت هم زمونږ د کامل قدرت لاندې) دي (په کار دي چې انکار ترې ونه کړی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې متصل ايت مضمون دا وه چې کفار بدون د تفکره په عجلې سره حق تکذيبوي، په دې ايتونو کښې د تفکر طريقه ښودله شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! کفار په ډېرې توندۍ سره د حق تکذيب کوي او د بعث بعد الموت څخه منکرېږي که نه نو د الله ﷻ قدرت په ټولو مخلوقاتو کښې پوره ځرګند دی د مثال په توګه:

۱ـ ايا نو دوی اسمان ته نه ګوري حال دا چې کتل يې څه مشقت هم نه غواړي بلکې د دوی د سرونو د پاسه په دوامداره توګه ولاړ دی، ترڅو په لاندې کيفياتو کښې يې تفکر وکړي:

الف: مونږ په څومره ښه توګه پرته د ستنو د خېمې او تجير غوندې درولی دی او ټوله ځمکه مو پکښې نغښتې ده.

ب: په څومره ډېرو ستورو مو ښايسته کړی دی چې د شپې د پلوه پکښې ځرګندېږي، دغه ستوري برسېره پر دې چې شيطانان ورباندې ويشتلي کېږي، د شپې مزل کوونکو او مسافرينو ته دسمې لارې ښوونه هم کوي.

ج: په دغه اسمان کښې هيڅ چاود او درز نشته او نه پکښې لوړې ژورې او سُوری موری موجوديت لري، بلکې ټول ښه ښويه په شين رنګ کښې ځلېږي.

نو ايا بدون د کامل قدرت څخه د ذکر شوي اسمان جوړول امکان لري؟

۲ـ ايا کفار ځمکې ته نه ګوري حال دا چې دوی ورباندې شپه او ورځ استوګنه لري، ترڅو په لاندې کيفياتو کښې يې تدبر وکړي او خپل رب ﷻ وپېژني:

الف: مونږ ځمکه خوره کړې ده او د استوګنې دپاره مو قابله ګرځولې ده، که بالفرض يا ډېره کلکه وی او يا ډېره پسته او نرمه وی نو د سکونت قابله به نه وی.

ب: په همدغې ځمکه باندې مونږ د مېخونو په شکل غرونه نصب کړي دي چې د دې د اضطراري حرکت مخه يې نيولې ده. که نه نو دوامداره به لړزېدلې او هيچا به ورباندې ګوزاره نه وی کړې.

ج: په دې ځمکه کښې مو د هر ډول ښايسته او تازه بوټو څخه زرغون کړي دي او ځمکه مو ورباندې ښايسته کړې ده.

۳_ مونږ د اسمان او ځمکې په پيدا ينت کښې دغه کارونه د دې دپاره وکړه ترڅو د خپل هغه بنده، د زړه سترګې رڼې کړو کوم چې مونږ ته رجوع کوونکی وي، او هم ورته د پند او عبرت درس ورکړو.

۴_ ايا کفار باران ته نه ګوري چې مونږ يې د اسمان څخه نازلوو، داسې باران چې:

الف: اوبه يې برکتناکې دي، او د څاڅکو په شکل يې نازلوو که بالفرض د سېلاب په شکل يې نازلې کړو نو ډېر ضررونه به هم د ځانه سره ولري.

ب: د همدغو باران په برکتناکو اوبو سره مونږ د هر ډول مېوجاتو باغونه رازرغونوو چې ونې يې ولاړې وې او مېوجات يې وخت په وخت راشکلولې کېږي. او هم ورباندې هغه دانې او حبوبات د ځمکې څخه رازرغونوو د کومو پتې چې لو کېږي او حاصلات ترې اخستلې کېږي او د نورو حاصلاتو دپاره بيا کرلو او ريبلو ته اړتيا لري.

ج: په همدغه باران سره د همدغې ځمکې څخه د کجورو لوړې ونې هم رازرغونوو چې د ښو ډېرو وږو درلودونکې وي او په هر يوه وږي کښې د کجورو ځينو دانې په نورو باندې سورې کړې شوې وي، چې ښه تخته وږي يې تشکيل کړي وي.

ذکر شوي کارونه مونږ د دې دپاره کوو چې خپلو بندګانو ته د رنګارنګ خوراکونو څخه روزي ورکړو او هم د دوی څارويو ته وابنه او ګياه ورکړو.

د: په همدغه باران سره مونږ مړ ښار او وچه کلکه ځمکه راژوندۍ کوو او د نباتاتو د زرغونولو دپاره پکښې حرکت پيدا کوو، ترڅو ترې تېغونه رابهر شي او ځمکه تروتازه شي.

۵_ ای پيغمبره! لکه څنګه چې ذکر شوي کارونه هر يو زمونږ په کامل قدرت سره موجودېږي او په ځينو کښې لا د موجوديت سلسله روانه ده، همدارنګه د قبرونو څخه بهرته راوتل او بيا ژوندي کېدل به هم زمونږ په کامل قدرت سره صورت ونيسي، نو کفارو ته په کار دي چې بعث بعد الموت ته د تعجب په نظر ونه ګوري او عقيده ورباندې وکړي.

توضيحات

۱_ په ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾ کښې د ﴿ فُرُوجٍ ﴾ کلمه د "فَرْج" _لکه "ضَرْب"_ جمعه ده چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په چاودونو او درزونو سره تفسيره کړې ده[1]. يعنې او اسمان هيڅ چاودونه او درزونه نه لري. خو د قيامت په ورځ به يې رنګېدل په چاودونو او درزونو سره پيل شي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذَا ٱلسَّمَآءُ فُرِجَتْ ﴾ [المرسلات: ۹] يعنې او هغه وخت چې اسمان چاودونه (درزونه) کړی شي.

بَهْجَة څه معنی؟

۲_ په ﴿ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴾ کښې د ﴿ بَهِيجٍ ﴾ کلمه د "بَهْجَة" _لکه "نَضْرَة"_ څخه اشتقاقه شوې

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۶۴

ده، چې د ښايسته رنګ او تازګۍ معنی ورکوي[۱]. يعنې مونږ د ځمکې برې ځمکې څخه هر ډول ښايسته رنګې او تازه نباتات رازرغون کړي دي

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې په ﴿ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴾ کښې د ﴿ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ ﴾ دواړو کلمو ته څه شي نصب ورکړی دی؟

مونږ وايو چې: د دغو دواړو کلمو په نصب کښې مفسرينو کرامو ډېر احتمالات ليکلي دي[۳]. بهتره دا ده چې دغه هره يوه کلمه د مقدر فعل دپاره مفعول لهٔ واقع شوي ده چې مونږ ترې په "فعلنا ما فعلنا" سره تعبير کولی شو[۳]. يعنې په اسمان او ځمکه کښې مونږ دغه کارونه د دې دپاره وکړه ترڅو وربانديې د خپل راجع کېدونکي بنده د زړه سترګې رڼې کړو او هم ورته د عبرت درس ورکړو.

د دريو لغاتو معناوې

۴ـ په ﴿ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾ کښې د لاندې دريو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ بَاسِقَاتٍ ﴾ کلمه د "بُسُوق" ـ لکه "قُتُول" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اوږدوالي معنی ورکوي[۴].

ب: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الشعراء:۱۴۸] لاندې ليکلي دي چې: د "طَلْع" کلمې څخه د کجورو هغه وږی مراد دی کوم چې د شځولې څخه راوتلي وي.

ج: د ﴿ نَّضِيدٌ ﴾ کلمې د "نَضْد" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه يې اشتقاق موندلی دی، "نَضْد" دېته وايي چې: ځينې شيان د ځينو نورو د پاسه کېښودل شي[۵].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: مونږ په اسماني اوبو سره په داسې حال کښې د خرما ونې رازرغونوو چې دنګ او لوړ قدونه لري او د داسې وږو درلودونکي وي چې د ګټوالي د کبله يې کجورې ځينې په ځينو نورو باندې د پاسه سوَرې او پرتې وي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴾ کښې په "ذلك" سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وايو: ځينو مفسرينو کرامو دغه اشاره هغه "الحَيَاة" ته ګڼلې ده په کوم باندې چې په وړاندېنۍ جمله کښې د "أَحْيَيْنَا" کلمه مشتمله ده، خو بهتره دا ده چې په "ذلك" سره به د "مذكور" په

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۱٦
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۸ ص۱۷
(۳) روح المعاني ج۲٦ ص۱۷٦
(۴) القاموس المحيط ج۱ ص۲۷۴
(۵) لسان العرب ج۳ ص۴۲۳

لحاظ هغو ټولو کارونو ته اشاره وي په کومو باندې چې د ایتونو مجموعه مشتمله ده[۱]. یعنې د اسمان او ځمکې د خلقت او هم د باران د نزول او د نباتاتو د زرغونولو غوندې کښې مې د قبرونو څخه بیا ژوندي راوتل (راپورته کېدل) هم دي، چې د کامل قدرت په نسبت هیڅ تفاوت نه لري.

﴿ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾ ﴾

[۱۲] ستا د زمانې د کفارو څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم هم (خپل پیغمبر ته) د دروغو نسبت کړی وه، او د څا ملګرو (کفارو هم) او ثمودیانو هم.

[۱۳] او عادیانو هم (چې هود ﷺ یې تکذیب کړی وه) او فرعون هم او د لوط ﷺ وروڼو هم.

[۱۴] او د ځنګله ملګرو هم او د تُبع د پاچا قوم هم.

(دغو) ټولو (قومونو) پیغمبرانو ته د دروغو نسبت کړی وه نو (زمونږ د جانبه وړباندې) عذاب ثابت (او متحقق) شو (ټول پوپنا شوه).

[۱۵] ایا نو مونږ (د دوهم ځل پیدا کولو څخه) په لومړي ځل پیدا کولو سره عاجز شوو (قدرت مو وړباندې ختم شو؟ دغسې نه ده)، بلکې کفار د نوي پیدایښت څخه په شک (او اشتباه) کښې واقع دي (او څه دلیل په لاس کښې نه لري).

ارتباط او توضیحات

۱ـ په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې ته غمژن کېږه مه، ستا د قوم د کفارو غوندې پخوانیو قومونو هم د خپلو پیغمبرانو تکذیب کړی وه چې په نتیجه کښې په عذابونو باندې اخته شوه، نو د دې زمانې کفار او معاندین به هم بې تعذیبه پاتې نه شي.

۲ـ د دې ایتونو ځینې اړونده مطالب وړاندې تېر شوي دي ـوالحمد لله ﷻـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو. هغه دا چې:

الف: د ﴿ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ ﴾ بیان د [الفرقان:۳۸] ایت لاندې تېر شوی دی چې دا یو کافر قوم وه او په عذاب اخته کړی شو، نور اضافه معلومات الله ﷻ پورې اختصاص لري چې دوی د کوم پیغمبر څخه بغاوت غوره کړې وه.

ب: په ﴿ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ ﴾ کښې د ﴿الْأَيْكَةِ﴾ کلمه د [الشعراء:۱۷۶] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د ځنګله معنی ورکوي، او کوم قوم چې د همدغه ځنګله خواوشا استوګنه درلوده هغوی د شعیب ﷺ تکذیب کړی وه.

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۶۶

ج: په ﴿ وَقَوْمُ تُبَّعٍ ﴾ کښې د ﴿تُبَّعٍ﴾ کلمه د [الدخان: ۳۷] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې واضحه کړې شوې ده چې دا د یوه مسلمان پاچا نوم وه چې د ده د مرګ څخه وروسته د ده قوم په کفر کلک شو او بیا هلاک شو.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَإِخْوَٰنُ لُوطٍ ﴾ په عوض د ﴿ قَوْمُ نُوحٍ ﴾ غوندې "قَوْمُ لُوط" نازل نه کړې شو؟

مونږ وایو چې ـ والله ﷻ أعلمـ د لوط ﷺ ماندینه د هغه قوم څخه وه کوم ته چې لوط ﷺ د پیغمبر په صفت ورغلی وه[۱]، او هم ورسره هغوی د نصرت وعده کړې وه[۲]، د همدغه زومتوب او عهد د کبله د هغوی څخه په "إِخْوَٰن" سره تعبیر نازل کړې شو، خو په نتیجه کښې هغوی د زومتوب مراعات ونه کړ او د عهد وروولي یې د پښو لاندې کړه چې د عذاب سره مخامخ شوه.

عيّ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ أَفَعَيِينَا بِٱلْخَلْقِ ٱلْأَوَّلِ ﴾ کښې د "عَيِينَا" کلمه د "عَيّ" ـلکه "حَيّ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د عجز معنی ورکوي[۳]، خو په دې مقام کښې په لاندې دوه ډوله تفسیره کېدلی شي:

الف: ایا نو مونږ د لومړي پیدا کولو څخه عاجز شوو او ومو نه شو کړی چې تحقق ورکړو؟ که بالفرض داسې وی نو د دوهم ځل پیدا کولو څخه به هم عاجز شوي وی.

ب: ایا نو مونږ په لومړي ځل پیدا کولو سره د دوهم ځل پیدا کولو څخه عاجز شوو او قدرت مو ختم شو، دوهم ځل پیدا کول نه شو کولی؟ دغسې نه ده بلکې کفار د نوي پیدا کولو څخه په اشتباه کښې لوېدلي دي او غلط ګومان یې خپل کړی دی.

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ ۖ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ۖ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۱۶] او یقیناً مونږ انسان پیدا کړی دی او مونږ په هغه شي باندې هم پوهېږو په کوم سره چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۱۷۷
(۲) نظم الدرر ج۷ ص۲۵۳
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۱۱۱، القاموس المحیط ج۴ ص۳۶۳

حال دا چې موږ انسان ته د ده د
د ده خان وسوسه کوي (او په زړه کښې یې تېرېږي راتېرېږي)، شارګ (د ده د خان) څخه (په علم او قدرت سره) ډېر نژدې یاستو

[۱۷] هغه وخت یاد کړه چې کله دوه پیوسته کېدونکې د ښي طرف څخه (ناسته پرښته) او د چپ طرف څخه ناسته پرښته (دواړه د انسان د هرو کړو وړو سره په دوامداره توګه په حفظ او کتابت سره) منصلې شي

[۱۸] (نو) بنیادم په هیڅ قول سره تلفظ نه کوي مګر د ده په نزد څارونکې (او کتابت ته) چمتو پرښته موجوده ده (او قول یې د مراقبت لاندې نیسي)

[۱۹] او د مرګ بې هوښي په حقه (رښتیا) راغله. (داسې یې وګڼه لکه چې راغلې وي. په دغه وخت کښې به انسان ته وویلی شي چې) دغه مرګ هغه شی دی د کوم څخه چې تا ځنګ (نفرت) کاوه (او تیښتېدلو درته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی)

[۲۰] او په شپېلۍ کښې به (دوهم ځل) پوکې وکړی شي، (او خلک به ټول د قبرونو څخه را اوچت شي او ورته به وویلی شي چې) دغه د وعید (عذاب) ورځ ده (چې څوک یې استحقاق ولري نو په هیڅ وجه به نجات موندلی نه کړي)

[۲۱] او هر نفس به په داسې حال راشي چې (د حساب کتاب مقام ته) سوق کوونکې پرښته او شهادت ورکوونکې به ورسره وي

[۲۲] (په دغه وخت کښې به ورته وویلی شي چې) یقیناً ته (په دنیا کښې) د دې ورځې څخه په غفلت کښې واقع وې، نو موږ ستا د سترګو څخه پرده اوچته کړه نو نن ورځ ستا نظر ښه تېز دی (هر څه ګورې)

ارتباط او د مطلب خلاصه

په آفاقو کښې د کامل قدرت د بیان او نبي کریم ﷺ ته د تسلۍ ورکولو څخه وروسته په دې اینونو کښې د کامل قدرت او کامل علم بیان د انسان په ارتباط نازل شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د کامل علم او کامل قدرت څه مثالونه د انسان په ارتباط په خپل اُمت باندې قرائت کړه. هغه دا چې

۱ـ یقیناً انسان موږ په ډېر ښایسته تقویم سره پیدا کړی دی او موږ یې په ټولو حالاتو باندې کامل علم لرو او ټول کیفیات یې راته معلوم دي. د مثال په توګه

الف: موږ په هغو ټولو کیفیاتو باندې کامل علم لرو کوم چې د انسان په زړه کښې د وسوسې په توګه تېرېږي او راتېرېږي. یا په بل عبارت موږ انسان ته د ده د شارګونو څخه ډېر نژدې یاستو (موږ چې د ده په کومو حالاتو باندې پوهه لرو په هغو باندې پخپله انسان نه پوهېږي)

ب: او هم موږ په هر انسان باندې د هغه د کړو وړو د کنترول دپاره دوه دوه پرښتې ټاکلې دي. نو اول ای پیغمبره! بنیادم ته هغه وخت وریاد کړه چې په دوامداره توګه همدغه تماس نیوونکې

دوه پرښتي د هر چا د ټولو کړو وړو سره د همېشه دپاره په لیکلو تماس نیسي

دوهم په داسې حال کښې چې دغه دوه پرښتې يوه د هر چا په ښي طرف کښې ناسته ده او د نيکيو په ليکلو بې بوخته ده او بله يې په چپ طرف کښې ناسته ده چې د بديو ليکنه يې کوي.

دريم نو په همدې بنياد انسان په هيڅ خبره باندې تلفظ نه کوي مگر د ده په حضور کښې د ليکلو دپاره ځارونکي پرښتې چمتو او حاضره وي چې هيڅکله ترې نه غائبه کېږي

ځ همدغه د ليکلو سلسله د انسان تر ژوندي پورې ادامه لري او په مرگ سره ختمېږي

د د انسان د مرگ شروع په سکراتو او سختيو سره صورت نيسي چې دغه سختۍ په حقه او رښتيا سره راتلونکې دي، لکه چې ستمسي راغلي وي

ه که څه هم انسان د مرگ څخه تېښتي خو هيڅوک ترې نجات نه شي موندلی، نو په همدې اساس به د ځنکدن په حال کښې هر چاته وويلی شي چې دا هغه مرگ دی چې ته د هغه څخه تښتېدونکی او ډډه کوونکی وې

۲ـ کله چې انسان مړ شي او کاڼبوت يې په خاورو کښې تېت پرک شي نو ضرور د لاندې حالاتو سره مخامخ کېږي

الف دوهمه شپېلی به ووهلی شي او ټول مړي به راژوندي شي او د قبرونو څخه به را اوچت کړی شي. نو په همدغه حالت کښې به ورته وويلی شي چې دا د عذاب او ثواب ورځ ده د کومې څخه چې کافر انسان انکار کړی وه او باور يې نه درلود چې بېرته به راژوندی کړی شي. بلکې د همدې ورځې څخه به زيات تعجب کښې واقع وه

ب په دغې ورځ کښې به هر څوک د محاسبې مقام ته د خپلو حسابانو د تصفيه کولو دپاره به داسې شان سره ورشي چې د خپلې دوسيې سره به د يوې پرښتې د پلوه سوق کېږي او هم به ورسره شهادت ورکوونکي پرښته حاضره وي

ج نو په دغه وخت کښې به ورته وويلی شي چې: ای انسانه! ته د دغې ورځې څخه په دنيا کښې غافل وې او زيات ډېر غفلت دې خپل کړی وه. خو ستا غفلت او انکار د دغې ورځې په راتگ باندې هيڅ اثر ونه غورزاوه

د نو د همدې کبله نن ورځ ته هغه ټول حالات په خپلو سترگو گورې د کومو څخه چې په دنيا کښې ته انکاري وې او خپل ځان دې ورڅخه په پرده کښې ساتلی وه دغه دی نن ورځ مونږ ستا څخه د غفلت پرده پورته کړه نو ستا سترگې د نظر د حيثه ښې پوره تېزې دي او ټول حالات درته څرگند دي

توضيحات

۱ـ په ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه وکړئ

الف په ﴿حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ کښې د ﴿الْوَرِيدِ﴾ کلمه د هغه رگ دپاره وضعه شوې ده کوم چې د

مری. څخه تېرېږي او د زړه سره پیوستون لري او ټول بدن ته پکښې وینه خورېږي[١]، چې مونږ ترې په شارګ سره تعبیر کوو.

ب. او د ﴿ حَبْلِ ﴾ کلمه ـچې د رسۍ معنی ورکوي ـ ورته په بیاني اضافت سره مضافه شوې ده. نو د ﴿ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾ کلمات د بنیادم د ځان څخه کنایي دي چې نهایت قرب پکښې منعکس شوی دی[٢].

ج. دا د یو پلوه، او د بله پلوه ځینو مفسرینو کرامو په ذکر شوي عبارت کښې د "نحن" کلمه د پرښتو څخه عبارت اخستې ده[٣]، او حاصل یې داسې اخستی دی چې زمونږ پرښتې بنیادم ته د ده د ځان څخه ډېرې نژدې دي. خو بهتره دا ده چې دلته به الله ﷻ د خپل اقدس ذات څخه د تعظیم دپاره په "نحنُ" سره تعبیر نازل کړی وي[٤]، یعنې مونږ بنیادم ته د ده د ځان څخه ډېر نژدې یاستو.

د. که څوک وایي چې: ایا د الله ﷻ د شان سره أقربیت منافات نه لري چې په مکان باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: دلته د أقربیت څخه مکاني اقربیت مراد نه دی بلکې د علم او قدرت أقربیت مراد دی لکه چې په همدې مطلب باندې په عین ایت کښې د ﴿ خَلَقْنَا ﴾، ﴿ وَنَعْلَمُ ﴾ کلمې دلالت کوي.

هـ. د همدغه ډول دلالت یو نظیر وروسته راروان دی چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ وَلَآ أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا۟ ﴾ [المجادلة: ٧] یعنې نه د دغو څخه ورکې مجلس (شورى) شته او نه غټ، مګر الله ﷻ ورسره د علم په لحاظ شتون لري په هر ځای کښې چې تحقق ومومي.

په دې ایت کښې هم د ﴿ مَعَهُمْ ﴾ څخه مکاني معیت مطلب نه دی بلکې علمي معیت ترې مراد دی، چې ـان شاء الله ﷻ ـ په خپل ځای کښې به تشریح شي.

یو نحوي تحلیل

٢ـ ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾ په نحوي تحلیل کښې متعدد صورتونه لیکلي دي[٥]، که څه هم په ټولو صورتونو کښې په اصل مطلب باندې څه اثر نه پرېوځي مګر کوم صورت چې پکښې مونږ ته لنډ برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په ﴿ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾ کښې د "عَنْ" توری په ﴿ قَعِيد ﴾ پورې تعلق نیسي.

ب: د ﴿ عَنِ ٱلْيَمِينِ ﴾ متعلق مقدر "قعیدٌ" دی چې مذکور ﴿ قَعِيد ﴾ ورباندې دلالت کوي.

---

(١) مفردات الراغب ص٥٥٧
(٢) تفسير الكشاف ج٤ ص٣٨٤؛ روح المعاني ج٢٦ ص١٧٨
(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص٢٢٣
(٤) تفسير القاسمي ج١٥ ص١٥٨
(٥) تفسير الطبري ج٢٦ ص١٥٨؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٤ ص٣٨١؛ نظم الدرر ج٧ ص٢٥٦

ج: مقدر "قعيدٌ" او مذكور ﴿ قَعِيدٌ ﴾ دواړه د ﴿ ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾ څخه بدل واقع كېږي[1].

د: بالآخره د ﴿ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾ دواړو كلمو دپاره مفعول هم مقدر دى چې مونږ ترې په "جميع ما يصدر من الإنسان" سره تعبير كولى شو[2].

نو پورتنيو ټكو ته په پام سره به د معنى حاصل به داسې راځېږي چې:

اى پيغمبره! د الله ﷻ په كامل علم باندې علاوه خپل أمت ته هغه وخت هم وريه ياد كړه چې كله دوه پيوسته كېدونكې پرښتې (يا په بل عبارت ښي طرف ته ناسته پرښته او چپ طرف ته ناسته پرښته دواړه) د انسان د ټولو كړو وړو سره په حفظ او كتابت سره په دوامداره توګه پيوسته كېږي.

څو نكات

۳ـ په ﴿ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ كښې لاندې نكاتو ته توجه په كار ده.

الف په ذكر شوي عبارت كښې د ﴿ مِن قَوْلٍ ﴾ كلمه نكره ده او د نفي "ما" په سياق كښې واقع ده نو عموم افاده كوي[3] او دغو ټولو صورتونو ته شموليت لري: چې ذكر شوى قول د خير وي، يا د شر وي او يا د مباحاتو څخه وي لكه د مريض زويرګي او داسې نور چې څه جزا يا سزا ورباندې نه شي مرتب مونډلى.

ب په ايت كښې د "قَوْل" په ذكر باندې صراحت د حصر دپاره نه دى، نو د بنده افعال هم د ده د اقوالو غوندې ليكل كېږي لكه چې په [الإنفطار: ١٠ـ ١٢] ايتونو كښې ورته اشاره شوې ده.

ج: څينې مفسرين كرام وايي چې ذكره شوې ليكنه لاندې ټولو طائفو ته شامله ده[4]:

اول د ماشوم اقوال، چې لا بلوغ ته نه وي رسېدلى.

دوهم: د كافرانو اقوال هم به ليكلو نه پاتې كېږي.

دريم: د دغو ليكلو څخه د پيريانو اقوال هم نه دي وتلي.

د: په دې باندې علاوه په ذكر شوي ايت كښې د ﴿ عَتِيدٌ ﴾ كلمه د "عَتَاد" ـ لكه "عَذاب" ـ څخه اشتقاق شوې ده، "عَتَاد" دې ته وايي چې كوم شى د حاجت څخه وړاندې ذخيره كړى شي[5]، چې مونږ ترې په تياروالي او چمتو والي سره تعبير كوو. يعنې انسان په هيڅ قول سره تلفظ نه كوي مګر څارونكې پرښته ورته د ليكلو دپاره تياره او چمتو ده چې سمدستي يې ليكي.

مرګ سختي لري

۴ـ په ﴿ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ﴾ كښې د ﴿ سَكْرَةُ ﴾ كلمه د هغې بې هوشۍ څخه عبارت

(١) تفسير المظهري ج٩ ص٦٩
(٢) أضواء البيان ج٧ ص٤٣٨
(٣) أضواء البيان ج٧ ص٤٥١
(٤) روح المعاني ج٢٦ ص١٨٠
(٥) مفردات الراغب ص٣٣٢

ده کومه چې په بنیادم باندې د خنکدن په وخت کښې واقع کېږي همدغو سختیو ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې «اللهم أعني على سكرات الموت»[۱] یعنې ای الله! زما سره د مرګ په سکراتو (سختیو) باندې معونت وکړې چې راباندې اسان شي

حید څه معنی؟

۵_ په ﴿ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴾ کښې د ﴿ تَحِيدُ ﴾ کلمه د "حَيْد" _لکه "بَيْع"_ څخه اشتقاق شوې ده چې د میلان او تښتېدلو معنی ورکوي[۲] یعنې د خنکدن په حال کښې به بنیادم ته وویلی شي چې دا هغه مرګ دی چې تا ترې ډېره کوله او ترې تښتېدلې

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې ﴿ قُلْ إِنَّ ٱلْمَوْتَ ٱلَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُۥ مُلَٰقِيكُمْ ﴾ [الجمعة:۸] یعنې ووایه چې یقیناً هغه مرګ د کوم څخه چې تاسو تښتئ نو بې شکه هغه درسره ملاقي کېدونکی دی

دوه پرښتې (سائق او شهید)

۶_ د ﴿ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴾ جمله عثمان بن عفان ؓ داسې تفسیره کړې ده چې د ﴿ سَآئِقٌ ﴾ څخه یوه پرښته مطلب ده چې بنیادم بې د محاسبې مقام ته روان کړی وي او د "شهید" څخه بله پرښته مطلب ده چې د محاسبې په مقام کښې ورباندې شهادت اداء کوي[۳]

﴿ وَقَالَ قَرِينُهُۥ هَٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ ۝٢٣ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ۝٢٤ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ۝٢٥ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ۝٢٦ قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطْغَيْتُهُۥ وَلَٰكِن كَانَ فِى ضَلَٰلٍۭ بَعِيدٍ ۝٢٧ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا۟ لَدَىَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ ۝٢٨ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝٢٩ يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ۝٣٠ ﴾

[۲۳] او د انسان ملګری (سائق یا شهید) به وایي چې دغه هغه (شی یا کس) دی چې زما په نزد چمتو دی (محاسبې ته تیار دی)

[۲۴] (نو د حساب د تصفیه کولو څخه وروسته به ذکرو شوو دواړو پرښتو ته وویلی شي چې) په جهنم کښې هر یو ناشکره عنادګر ورواچوئ

---

۱. مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۳۳۴

۲. القاموس المحیط ج۱ ص۷۴۷؛ مفردات الراغب ص۱۳۷

۳. التحریر والتنویر ج۱۵ ص۱۷۴

[۲۵] خیر لره هر منعه کوونکی د شرعي حدودو څخه تجاوز کوونکی شک کوونکی هم (وروغورځوئ).

[۲٦] (البته چې ذکر شوی هر یو کس) هغه څوک (دی) کوم چې د الله ﷻ سره یې (په عبادت کښې) بل معبود ګرځولی دی، نو په ډېر سخت عذاب کښې یې ورواچوئ (او هیڅ زړه خوږی ورباندې مه کوئ).

[۲۷] د انسان (بل) اندیوال به (په دغه وخت کښې) ووایي چې: ای زمونږ ربه! ما کافر انسان ما نه دی سرکښه (ګمراه) کړی مګر نوموړی (پخپله په دنیا کښې د حق څخه) په لرې ګمراهۍ کښې واقع وه (نو ځکه یې زما دعوت قبول کړ).

[۲۸] نو الله ﷻ به ووایي چې: تاسو (شیطانان او کفار) زما په نزد جګړې مه کوئ (یو په بل ملامته مه وراچوئ. تاسو ته هیڅ ګټه نه شي رسولی) حال دا چې یقیناً ما تاسو ته (د پیغمبرانو په ژبه په دنیا کښې لا) پخوا د عذاب خبر درلیږلی وه.

[۲۹] (نو) زما په نزد د عذاب خبر نه شي بدلېدلی (تاسو نجات نه شئ موندلی) او زه په خپلو بندګانو باندې ظلم کوونکی نه یم.

[۳۰] (ای پیغمبره!) هغه ورځ یاده کړه چې مونږ جهنم ته ووایو چې: آیا ته (په دوزخیانو) ډک شوې؟ او هغه (په جواب کښې) ووایي چې: آیا نور څه زیات (دوزخیان شته؟) (چې ما ته یې راواچوئ).

د مطلب خلاصه

په دې آیتونو کښې د وړاندېنیو آیتونو مضمون تعقیب شوی دی چې خلاصه یې داسې راځي:

ای پیغمبره! کله چې ذکر شوې دواړه پرښتې بنیادم د حساب کتاب مقام ته وړحاضر کړي نو بیا به دغه کیفیت صورت ونیسي:

۱ـ سوق کوونکې پرښته به وایي چې: دغه بنیادم چې زما په نزد موجودیت لري د محاسبې دپاره چمتو او تیار دی، او شهادت ورکوونکې پرښته به هم خپل فرض اداء کړي، چې د دغه بنیادم هغه تول کړه وړه زما په نزد حاضر دي چې هیڅ زیادت او نقصان پکښې نه دی پېښ شوی او محاسبې ته چمتو دی.

۲ـ په نتیجه کښې به کافر بنیادم په خپل کفر باندې ملزم او ملامته وګرځي او د خلاصون هیڅ وجه به مونده نه کړی شي، نو د الله ﷻ د پلوه به ذکر شوې دواړه پرښتې مخاطبې کړی شي چې: تاسو دواړه! کافر بنیادم او ډېر عنادګر په دوزخ کښې سر په څړې ورګوزار کړئ چې په دائمي توګه هلته وکړېږي یا په بل عبارت: تاسو د لاندې صفاتو درلودونکی هر یو کس دوزخ ته ورټېل وهئ:

الف: هرچا چې د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري کړې وي او نازل کړی شوی دین یې د عناد د کبله نه وي قبول کړی.

ب: هغه څوک چې د خیر منعه کوونکی وه او د اسلام د مخنیوي هڅې یې کولې.

ج: هر څوک چې د شرعي پولو څخه تېری کوونکی او په حق دین کښې شک کوونکی وه.

البته چې دغه هر يو كس هغه څوک دی چې د الله ﷻ سره په عبادت كښې بل څوک يا بل شی شريكوي، او شرک يې غوره كړی دی.
لنډه دا چې: ای دوارو پرښتو! تاسو د ذكرو شوو صفاتو خاوند په سخت او دوامدار عذاب كښې ورختا كړئ.

۳_ په دغه وخت كښې به ذكر شوی كافر د خپل كفر پړه په شيطاني انديوال ورواچوي چې زما د كفر مسئول همدغه دی، چې زه ده په كفري لاره باندې روان كړی وم او زه هيڅ ملامته نه يم.

۴_ دغه كفري شيطان ملګری به د خپل ځان څخه دفاع وكړي او وبه وايي چې: ای زمونږ ربه! تاته هر څه معلوم دي، نوموړی ما نه دی ګمراه كړی او د سركشۍ په لاره باندې مانه دی سوق كړی مګر نوموړی پخپله د حق څخه په لرې ګمراهۍ كښې واقع وه، ما فقط دعوت وركړی وه، د دعوت څخه پرته ما په نوموړي باندې هيڅ تسلط نه درلود، نوموړی پخپله ملامته دی.

۵_ په دغه وخت كښې به الله ﷻ دواړه مخاطب كړي چې: تاسو دواړه زما په حضور كښې نن ورځ جګړې مه كوئ، د دغه وخت جګړې تاسو دواړو ته هيڅ ګټه نه شي رسولی او دا ځكه چې ما وړاندې په دنيا كښې تاسو دواړو ته د كفر د ادامې په صورت كښې په عذاب سره اطلاع دركړې وه، چې دغه د عذاب اطلاع نن په تاسو دواړو باندې تطبيق كېدونكې ده. دغه د عذاب خبره زما په نزد نه بدلېدونكې ده او همدارنګه زه په خپلو بندګانو باندې تېری كوونكی هم نه يم چې بدون د استحقاقه يې تعذيب كړم.

۶_ په ذكرې شوې طريقې سره به ټول كفار په دوزخ كښې ور واچول شي حتی چې بيا به مونږ دوزخ ته پوښتنه راجع كړو چې: ای جهنمه! ايا ته ډک شوې؟ جهنم به په جواب كښې ووايي چې: ايا څه نور كفار هم شته چې ما ورباندې ډک كړې؟ (زه نور هم خايولی شم).

توضيحات

۱_ نبي كريم ﷺ د "قرين" كلمې په ارتباط په يوه حديث كښې فرمايلي دي چې: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وُكِّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجِنِّ وَقَرِينُهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»[۱] يعنې ستاسو يو كس هم نه دی مګر په داسې حال دی چې يقينًا يو قرين (ملګری) يې د پيريانو څخه ټاكلی شوی دی او بل ملګری ورسره د پرښتو څخه (چې په دنياوي ژوند كښې ورسره ملازمت لري).

پاتې شوه دا خبره چې په ﴿وَقَالَ قَرِينُهُۥ هَٰذَا مَا لَدَيَّ﴾ الآية- كښې څوک او كوم قرين مطلب دی، نو په دې كښې د اختلاف سره-سره د مثال په توګه لاندې قولونه ليكو:

الف: ځينې مفسرين كرام وايي چې: دلته د "قرين" د كلمې څخه هغه سائق يا شهيد مطلب دی كومو ته چې وړاندې په [ق: ۲۱] ايت كښې اشاره شوې ده[۲]. يا په بل عبارت: دلته يا سوق

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۹
(۲) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۲۵

کوونکې پرښته مراده ده يعنې دغه بنيادم کوم چې زما په نزد د سوق لاندې دی د حساب کتاب دپاره حاضر او چمتو دی؛ او يا شهادت ورکوونکې پرښته مراده ده يعنې دغه عملنامه د محاسبې دپاره تياره ده کومه چې زما په نزد او زما د نظر لاندې تکميله شوې ده.

ب: ځينې نور وايي چې: دلته د بدليت په لحاظ ذکرې شوې دواړه پرښتې (سائقه او شاهده) مرادې دي[۱]، چې دواړه پرښتې به د محاسبې په ميدان کښې خپل-خپل مسئوليت اداء کړي، او اظهارات به وکړي لکه چې د "الف" په توضيح کښې دستې تېر شوه والحمد لله ﷻ.

اما د "قَرِين" کومه کلمه چې په راتلونکې [ق:۲۷] ايت کښې نازله شوې ده نو د هغې څخه بالاتفاق شيطاني قرين مراد دی[۲]، او د هيچا پکښې اختلاف نشته.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ ﴾ او په ﴿ فَأَلْقِيَاهُ فِي ٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د "أَلْقِيَا، أَلْقِيَا" سره څوک څوک مخاطب ګرځولی شوي دي؟

موږ وايو چې: د دغې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرينو کرامو متعدد جوابونه ليکلي دي[۳]، خو ظاهره دا ده چې په دغو دواړو کلمو سره به همغه دواړه پرښتې مخاطبې وګرځولې شي د کومو ذکر چې وړاندې په [ق:۲۱] ايت کښې نازل شوی دی، چې د سائق او شهيد څخه عبارت دي[۴].

پنځه لمونځونه او پنځوس ثوابونه

۳ـ د معراج په شپه په محمدي ﷺ اُمت باندې په څلوېښتو ساتونو کښې پنځوس لمونځونه فرض وګرځولی شوه، خو د نبي کريم ﷺ په مکررو سوالونو سره يې تعداد پنځو ته راښکته کړی شو، اما د ثواب د حيثه يې تعداد هيڅ تغير ونه خوړ او دا څکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ ﴾ يعنې زما په نزد خبره بدلون نه شي موندلی (نو د پنځو لمونځونو اجر او ثواب د پنځوسو لمونځونو سره يو برابر دی)[۵].

جهنم به څه وايي؟

۴ـ د ﴿ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴾ د جملې په ارتباط زښت ډېر احاديث روايت شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو يې ښه غټه مجموعه راغونده کړې ده[۶]، خو موږ فقط د نبي کريم ﷺ د لاندې دوه حديثونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۶۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۷۷
(۳) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۷۲؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۸۵
(۴) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۲۶
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۵۱
(۶) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۲۷

الف: «يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ»[1] يعنې په جهنم کښې به کفار وراچولی کېږي حال دا چې جهنم به وايي چې: ايا څه نور زيات کړی شوي کفار شته چې ماته راواچولی شي؟، آن تردې چې الله ﷻ به پکښې بلا کیفه قدم کېږدي، نو جهنم به ووايي چې بس‌بس (زه ډک شوم).

ب: «لَا تَزَالُ جَهَنَّمُ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ فِيهَا رَبُّ الْعِزَّةِ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ وَعِزَّتِكَ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ»[2] يعنې جهنم به په دوامداره توګه وايي چې ايا څه زيات دوزخيان شته (چې راته راوغوزول شي)؟ آن تردې چې رب العزت ﷻ به پکښې خپل بلاکیفه قدم کېږدي، نو وبه وايي چې: بس-بس (زه ډک شوم) ستا په عزت مې دې سوګند وي، او ځينې برخې به يې ځينو نورو ته ورغونجې کړی شي.

﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ۖ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۱] او متقیانو ته به جنت ښه ورنژدې کړی شي په داسې حال چې لرې به ترې نه وي.

[۳۲] (ورته به وويلی شي چې) دا هغه شی دی د کوم چې ستاسو سره وعده کړی شوې وه (البته) د هر رجوع کوونکي (او د حدود الله) ساتونکي کس دپاره.

[۳۳] (همدغه کس) هغه څوک دی کوم چې د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غیبو سره ډارېده، او په توبه کوونکي زړه سره ورغلی وي.

[۳۴] (او هم به جنتیانو ته وویلی شي چې) په سلامتۍ سره جنت ته داخل شئ، دغه د خلود (همېشوالي) ورځ ده.

[۳۵] او د جنتیانو دپاره به په جنت کښې هغه شی شتون ولري کوم ته یې چې اراده وشي، او (په دې باندې علاوه ورته) زمونږ په نزد د نعمتونو زیادت هم شته.

د مطلب خلاصه

يعنې ای پیغمبره! د مقایسې په توګه په خپل اُمت باندې اوس د جنتیانو څه حالات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ متقیانو ته به جنت ورنژدې کړی شي او هیڅ لرېوالی به ترې ونه لري، بلکې د سترګو په رپ کښې به هلته وروړسېږي.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۲

۲ـ په دغه وخت کښې به جنتیان مخاطب کړی شي چې دا جنت هغه شی دی د کوم چې ستاسو سره په دنیا کښې وعده کړی شوې وه. دا وعده د هغو کسانو دپاره ده کوم چې د لاندې صفاتو درلودونکي دي:

الف: هرڅوک چې الله ﷻ ته ډېر رجوع کوونکي او د شریعت د حدودو ساتونکي وه چې هر شرعي حکم به یې په ښېل چوکاټ کښې اداء کاوه.

ب: هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غیبو ډارېده، که څه هم آخرت به یې په سترګو نه وه لیدلی خو عقیده به یې وربانديې دومره کلکه وه لکه چې لیدلی به یې وي.

ج: بالآخره، ښېل رب ﷻ ته به تائب زړه باندې ورغلي وي (چې ایمان به یې تېر کړی وي او په اسلامي عقیده مړ شوی وي).

۳ـ جنتیانو ته به د داخلېدلو په وخت کښې وویلی شي چې تاسو جنت ته د سلامتیا په حال ورداخل شئ چې تاسو به پکښې د هر آفت او غم څخه مامون یاست.

۴ـ ای پیغمبره! په جنت کښې به جنتیانو ته هغه شیان شتون ولري کوم چې د دوی زړونه یې غواړي او اشتهاء یې ورته راشي، او په دې باندې علاوه زمونږ په نزد د جنتیانو دپاره څه زیات داسې نعمتونه هم شته چې د هغوی د اشتهاء لاندې نه شي واقع کېدلی، چې نه غوږونو اورېدلي دي او نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي، همدغه به وربانديې خبر شي چې ورته ورکړی شي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ جمله ورانديې د [الشعراء: ۹۰] ایت لاندې ښه شرحه شوې ده خو په دې مقام کښې وربانديې لاندې حدیث وراضافه کوو چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْجَنَّةَ لَتَشْتَاقُ إِلَى ثَلَاثَةٍ عَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَسَلْمَانَ»[۱] یعنې نن ورځ هم جنت درې کسانو ته د ملاقات شوق (مینه) لري چې د علي، عمار، او سلمان ﷺ څخه عبارت دي (د محشر په میدان به ټولو جنتیانو ته شوقمند وي او استقبال ته به یې ورنږدې کړی شي).

د جنتیانو اشتهاء او مزید نعمت

۲ـ په ﴿ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا ﴾ جمله د الله ﷻ په توفیق د [الزخرف: ۷۱] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې ښه پوره تفسیره شوې ده چې بیا تفسیرولو ته یې څه ارتیا نه ګورو.

ب: په ﴿ وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴾ کښې د ﴿ مَزِيدٌ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو دولونو سره تفسیره کړې ده[۲]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۰

(۲) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۷۳؛ الدر المنثور ج۷ ص۶۰۵

اول: ځينې مفسرين كرام وايي چې د دغې كلمې څخه د الله ﷻ ديدار مراد دی[۱]، د كوم څخه چې په [يونس: ۲۶] ايت كښې په "زِيَادَة" سره تعبير نازل شوی دی.

دوهم: ځينې نور وايي چې د ﴿ مَزِيدٌ ﴾ د كلمې اصلي مصداق به په جنت كښې څرګند شي[۲]. او دا ځكه چې په احاديثو كښې هم ورته په اجمالي توګه اشاره شوې ده لكه چې نبي كريم ﷺ په قدسي حديث كښې د الله ﷻ د پلوه ويلي دي: «اَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلٰى قَلْبِ بَشَرٍ»[۳] يعني ما د خپلو صالحو بندګانو دپاره هغه نعمتونه چمتو كړي دي كوم چې نه سترګو ليدلي دي او نه غوږونو اورېدلي دي او نه د كوم كس په زړه باندې تېر شوي دي.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾ ﴾

[۳۶] او د دې زمانې د كفارو څخه وړاندې مونږ څومره ډېرې كفري پېړۍ هلاكې كړې دي چې هغوی د دوی څخه د رانيولو (قوت) د حيثه سخت كلك وه، نو هغوی په ښارونو كښې وګرځېدل راوګرځېدل (مېلې او چرچې بې پكښې وكړې خو په پای كښې د هلاک سره مخامخ شوه) ايا د خلاصون كوم ځای (ورته) وموندلی شو؟.

[۳۷] يقيناً په دغه (بيان) كښې د هغه چا دپاره لوی پند دی كوم ته چې وينې زړه شتون ولري او يا په داسې حال كښې (ناصح ته) غوږ كېږدي چې په زړه سره (ورته) حاضر (او متوجه) وي.

[۳۸] او يقيناً مونږ اسمانونه او ځمكې او هغه شيان كوم چې د دواړو ترمنځ موجود دي، په شپږو ورځو كښې پيدا كړي دي او شان دا وه چې مونږ لره هيڅ ستوماني مسه نه كړه (نو يوازې په بعث بعد الموت به مونږ ته څه ستوماني ورسېږي چې د وسې مو ونه شي؟!).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو كښې د آخرت څه حالات نازل شوي وه او په جنت او دوزخ باندې څه رڼا اچولې شوې وه. او په دې ايتونو كښې د بعث بعد الموت منكرين تهديد شوي دي چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د خپل دعوتي أمت كفار او د بعث بعد الموت منكرين) تهديد كړه او زمونږ دپلوه ورته ووايه چې

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۸۸

(۲) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۸۶

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۴

۱_ د دې زماني د کفارو څخه وړاندي مونږ څومره ډېرې کفري پېړۍ هلاکې کړې دي لکه عاديان، ثموديان او داسې نور. حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت او ثروت د حيثه ډېر کلک او سخت وه خو قوت او ثروت ورته هيڅ ګټه ونه شوه رسولی او د مرګ (هلاک) څخه يې نجات ورنه کړی شو. لنډه دا چې هغوی په ښارونو کښې وګرځېده راوګرځېده او مېلې چرچې يې پکښې وکړې، نو ايا هغوی ته د مرګ او هلاک څخه کوم ځای مونده شو چې نجات ورکړي او خلاصون يې په برخه شي؟

۲_ يقيناً په ذکر شوي بيان او د پخوانيو پېړيو په هلاک کښې د هغه چا دپاره ډېر لوی پند او د عبرت درس دی کوم چې دوه صفته ولري چې پخپله وېښ زړه ولري او پخپله ترې عبرت واخلي، او يا بل ناصح ته په داسې حال کښې غوږ ونيسي چې زړه يې حاضر وي او نصيحت ته ښه پوره متوجه وي. اما څوک چې د دغو دواړو صفتونو څخه بې برخې وي هغه ترې عبرت او ګټه نه شي اخستی.

۳_ ای پيغمبره! د بعث بعد الموت منکران _چې نه وېښ زړونه لري او نه د زړه په غوږونو خبره اوري_ دېته نه ګوري چې مونږ په يقين سره اسمانونه او ځمکې او هغه شيان کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجوديت لري په شپږو ورځو کښې پيدا کړه او مونږ ته هيڅ ډول ستوماني ونه رسېده او نه راته رسېدلې شوه: نو ايا په بعث بعد الموت باندې به مونږ ته څه ستوماني ورسېږي؟

توضيحات

۱_ په ﴿ فَنَقَّبُواْ فِى ٱلْبِلَـٰدِ ﴾ کښې د "نَقَّبُوا" کلمه اصلاً د "نَقْب" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "نقب" په لغت کښې د سوري کولو معنی ورکوي[1]. مګر په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د ګرځېدلو او تللو په معنی سره تفسير کړی دی[2].

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِى ٱلْبِلَـٰدِ ﴾ [آل عمران ۱۹۶] يعنې تا دې په ښارونو کښې د هغو کسانو ګرځېدل راګرځېدل دوکه نه کړي کومو چې کفر غوره کړی دی (دا ځکه چې دغه حال يې ادامه نه لري چې لږ وخت وروسته به د هلاک سره مخامخ شي).

يادونه

۲_ دا مضمون (چې اسمانونه او ځمکې او د ما بين کائنات الله ﷻ په شپږو ورځو کښې پيدا کړي دي) د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف ۵۴] ايت لاندې تېر شوی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

لُغُوب څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴾ کښې د ﴿ لُغُوبٍ ﴾ کلمه د ستوماني دپاره وضعه شوې ده[3].

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۲۴

(۲) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۸۳

(۳) لسان العرب ج۱ ص۷۴۲

یعني کله چې مونږ د ټول عالم پیدا کولو ستومانه نه کړی شوو نو د بنیادم بیا راژوندي کول به مو څنګه ستومانه کړي چې د راژوندي کولو څخه یې تېر شو؟

﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِٱلْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۳۹] (ای پیغمبره!) ته په هغو خبرو صبر کوه کومې چې کفار وایي، او (د خپل اطمنان دپاره) د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیح هم ضمیمه کوه (البته) د لمر خاته څخه وړاندې او هم د لمر پرېواته څخه مخکښې.

[۴۰] او د شپې څخه هم (په څه برخو کښې د حمد سره) خپل رب ﷻ ته تسبیح وایه، او د (ټولو) لمونځونو په شاګانو کښې هم (دغه کار ته ادامه ورکړه).

[۴۱] او (هغه شي ته) غوږ ونیسه (کوم چې په تاباندې لوستلی کېږي هغه دا چې:) په کومه ورځ چې اواز کوونکی (پرښته) د نژدې خای څخه اواز وکړي (نو ټول مړي به د قبرونو څخه ژوندي رابهر شي).

[۴۲] (البته) په دغه ورځ کښې به ټول خلک په حقه سره (د دوهمې شپېلۍ) تېز اواز (کړیکه) اوري (او هیڅ شک شبه به پکښې نه کوي. ای پیغمبره!) دغه (د قبرونو څخه) د بهر راوتلو ورځ ده.

[۴۳] یقینًا همدا مونږ ژوندي کول کوو او هم مړه کول کوو، او خاص مونږ ته (د ټولو خلکو او ټولو چارو) راګرځېدل دي.

[۴۴] په کومه ورځ چې د خلکو څخه ځمکه وچوي (نو ټول به) په داسې حال (رابهر شي) چې (د حشر میدان ته به) تلوار کوونکي وي. (ای پیغمبره!) دغه بیا راژوندي کول په مونږ باندې ډېر اسان دي.

[۴۵] مونږ په هغو خبرو باندې ډېر بنه پوهېږو کومې چې کفار (او مشرکان) وایي. او (ای پیغمبره!) ته په هغوی باندې د زور چلوونکي په حیث نه یې استولی شوی (چې ایمان راوړلو ته یې مجبور کړې، ته فقط پند ورکوونکی یې) نو ته په قرآن کریم سره هغه چا ته پند ورکړه کوم چې زما د وعید (عذاب) څخه ډارېږي (چې همدغه کسان ترې ګټه پورته کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

پس د مرګه د ژوندون څخه د منکرینو دپاره د متعددو دلایلو د اقامه کولو او همدارنګه د عبرتي

تهدیداتو څخه وروسته په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ په تسلی او ډاډینې باندې زور اچولی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! څرنګه چې تا خپله فریضه په ډېره ښه توګه اداء کړه او د کفارو د قناعت دپاره دې ډول-ډول اسالیب په کار واچول خو بیا هم هغوی د توحید عقیده خپله نه کړه، نو د هغوی په دغې کړنلارې باندې ډېر مه غمژن کېږه او د خپل خان د ډاډینې دپاره دغه ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱_ د مشرکانو د چټي خبرو په اورېدلو باندې صبر کوه او خپله حوصله وربانديې د لاسه مه ورکوه، او په دې باندې علاوه په ټولو وختونو کښې عموماً او په لاندې وختونو کښې خصوصاً د خپل رب ﷻ تسبیحات وایه او ستاینه یې کوه:

الف: د لمر خاته څخه وړاندې په سهار کښې په تسبیح او تحمید سره خپل رب ﷻ یادوه.

ب: او د لمر پرېواته مخکښې.

ج: د شپې په څه برخو کښې.

د: او د لمونځونو څخه وروسته.

۲_ ای پیغمبره! دا خبره واوره او خلکو ته یې هم ورواوروه چې:

الف: په کومه ورځ چې اوازکوونکی اواز وکړي او د قیامت د قیام دپاره هر چا ته د ډېر نژدې ځای څخه ورواورولی شي چې پورته شه قیامت قائم شو، نو په دغه وخت کښې به ټول مړي د خپلو-خپلو قبرونو څخه را اوچت شي. البته چې دا به هغه ورځ وي چې ټول خلک به د قیامت د قیام چیغه او اواز په حقه واوري او هیڅ شک او تردد به پکښې نه کوي.

ب: نو همدغه د قبرونو څخه د راوتلو او د بیا راژوندي کېدلو ورځ ده.

۳_ په دې کښې هیڅ شک او شبه نشته چې یوازې مونږ ژوندي کول او مړه کول کوو، او یوازې مونږ ته د ټولو مخلوقاتو بېرته راګرځېدل دي چې بالکل چاته د تېښتېدلو لاره نشته.

۴_ ای پیغمبره! په کومه ورځ چې ځمکه وچوي او د هغو مړو څخه پرده اوچته کړی شي کوم چې د هغې په ګېډه کښې پټ دي، نو په منډه منډه به د حشر میدان ته خغلي او هیڅ سستي به نشي کولی. دغه (د ټولو خلکو) حشر دی چې په مونږ باندې ډېر اسان دي او هیڅ مشکلات راته نه لري.

۵_ ای پیغمبره! یو خل بیا واوره چې مونږ په هغو ټولو خبرو باندې ښه پوهېږو په کومو باندې چې کفار قول کوي او یا یې تاته دراوروي، نو ضرور به یې د تعذیب سره مخامخ کړو او انتقام به ترې واخلو، نو ته مه غمژن کېږه او دا خکه چې: ته خو په کفارو باندې جبر کوونکی نه یې استولی شوی چې په زور به یې په ایمان مشرف ګرځوي که نه نو ته به مسئول یې، بلکې ته فقط د یوه داعي او مبلغ په حیث استولی شوی یې او تا په دغې سپارلې شوې دنده کښې هیڅ قصور نه دی کړی.

٦_ نو ته د کفارو په انکار باندې هیڅ حوصله مه بایله او بیا-بیا په دې قرآن کریم سره هر هغه چا ته پند ورکوه او خبر یې غواړه کوم چې زما د وعید او عذاب څخه ډارېږي، چې همدوی ترې ګټه پورته کوي.

توضیحات

١ـ ځینو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې پنځو لمونځونو ته اشاره ګڼلې ده[١] چې: د ﴿قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ﴾ څخه د سهار لمونځ، د ﴿وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ﴾ څخه د ماسپښین او مازیګر دوه لمونځونه او د ﴿وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن دواړه لمونځونه مطلب دي. مګر بهتره دا ده چې دلته تسبیحات او تحمیدات په اطلاق سره پرېښودل شي ترڅو ټولو فعلي اذکارو (لمونځونو) او قولي اذکارو دواړو ته شمولیت ولري.

٢ـ په ﴿وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ﴾ کښې د "أَدْبَار" کلمه د "دُبُر" ـلکه "قُفْل"ـ جمعه ده چې د شا معنی ورکوي او د "سُجُود" کلمه د لمانځه د یوه رکن نوم دی خو په دې مقام کښې ترې د کنایې په توګه "لمونځ" مراد دی[٢]. یعنې ته د لمونځونو په شاګانو کښې (د فراغت څخه وروسته) تسبیحات او تحمیدات وایه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څه هم ځینې علماء کرام وايي چې دلته د تسبیحاتو څخه دولس رکاته نوافل مطلب دي کوم ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده[٣] چې: «مَنْ ثَابَرَ عَلَى اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ دَخَلَ الْجَنَّةَ أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَهَا وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشَاءِ وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ»[٤] یعنې هرڅوک چې په شپه او ورځ کښې په دولس رکاتونو (نفلي لمونځونو) باندې همېشوالی وکړي نو جنت ته به داخل شي، هغه دا چې: څلور رکاته د ماسپښین د لمانځه څخه وړاندې او دوه رکاته ترې وروسته، او دوه رکاته د ماښام د لمانځه څخه وروسته، او دوه رکاته د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته، او دوه رکاته د سبا د لمانځه څخه مخکښې (دغو دولسو لمونځونو ته سنن رواتب ویل کېږي).

مګر موږ ته د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) تفسیر غوره برېښي چې عمومیت لري، هغه دا چې: «أَمَرَهُ أَنْ يُسَبِّحَ فِي أَدْبَارِ الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا»[٥] یعنې په ذکره شوي جمله کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د ټولو لمونځونو په شاګانو کښې (د فراغت څخه وروسته) تسبیحات او تحمیدات وايي.

یو اعرابي تحلیل

٣ـ په دې مقام کښې لاندې اعرابي تحلیل په نظر کښې ساتل په کار دي[٦].

---

(١) تفسير القرطبي ج١٧ ص٢٤
(٢) روح المعاني ج٢٦ ص١٩٣
(٣) تفسير المظهري ج٩ ص٧٦
(٤) سنن النسائي ج١ ص٢٥٦
(٥) صحيح البخاري ج٢ ص٧١٩
(٦) روح المعاني ج٢٦ ص١٩٣

الف: د ﴿ وَٱسْتَمِعْ ﴾ دپاره مفعول مقدر دی چې مونږ ترې په "مَا يُتْلَى" سره تعبير کولی شو.

ب: په ﴿ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ کلمه د يوې مقدرې جملې پورې تعلق نيسي. څه لرې نه ده چې په "يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ" سره ترې تعبير وشي. په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴾ کلمات دلالت کوي.

ج: په ﴿ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ کلمه د وړاندېنې ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه بدل واقع شوې ده.

د: مقدره جمله د بدل او مبدل منه سره د مقدر مفعول دپاره بيان واقع کېږي.

يعنې ای پيغمبره! په تاباندې د ېر مهم خبر لوستل کېږي نو ښه ورته متوجه اوسه هغه دا چې مرې به په هغې ورځ د قبرونو څخه را اوچت شي چې کله اواز کوونکی هر چا ته اواز وکړي، البته داسې اواز چې د هيچا څخه به لرې نه وي او هرڅوک به گومان وکړي چې دغه چيغه په حقه سره بدون د شکه د ډېر نژدې ځای څخه د ده غوږ ته ورسېده.

لومړی ژوندی کېدونکی څوک دی؟

۴- د ﴿ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ﴾ په ارتباط نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ»[1] يعنې او زه هغه لومړی کس يم د کوم څخه چې د قيامت په روځ ځمکه وچوي (او ژوندي ترې راپورته شي) حال دا چې زما فخر پکښې نشته (چې تکبر ورباندې وکړم، بلکې زه صرف د الله ﷻ د نعمت يادونه کوم).

د جبار معنی

۵- په ﴿ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ﴾ کښې د "جَبَّار" کلمه علماوو کرامو په دې مقام کښې په هغه چا سره معنی کړې ده کوم چې په نورو باندې خپله اراده تحميلوي او يوه کار ته يې مجبوروي[2]. يعنې ای پيغمبره! مونږ ته په خلکو باندې د جبار په حيث نه يې استولی چې په اسلام راوړلو باندې يې مجبور کړې بلکې ته مو د مُذَكِّر او مُنذِر په حيث استولی يې او بس. هو! ستا د تذکير او إنذار څخه بوازې د الله ﷻ څخه ډارېدونکی بنده گټه پورته کوي.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِيْنَ يَخَافُوْنَ مِنْ عَذَابِكَ وَيَرْجُوْنَ رِضَاكَ. آمِيْنَ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفيق د "ق" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو.

۱۴۲۴/۵/۲۵ هـ ق - ۱۳۸۲/۵/۲ هـ ش.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۶

(۲) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۳۵ - لسان العرب ج۴ ص۱۱۳

الذاريات (۵۱)

سریزه

۱ـ د دې سورت اولنۍ کلمه "الذّٰرِيٰت" د همدې سورت دپاره نوم ګرځولی شوی دی چې د نورو سورتونو څخه پرې جدا شوی دی.

۲ـ د دې سورت د ایتونو شمېر په اتفاق سره شپېتو (۶۰) ته رسېږي[1] او په اتفاق سره يې ټول ایتونه مکي دي او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[2].

۳ـ د دې سورت د کلماتو شمېر درې سوه او شپېتو (۳۶۰) ته رسېږي او د تورو شمېر يې يو زر دوه سوه او نهه دېرش (۱۲۳۹) تورو ته پوره شوی دی[3].

۴ـ د دې سورت محتويات هم د نورو مکي سورتونو غوندې په عقيدوي موضوعاتو باندې څرخېږي، لکه د الله ﷻ توحيد، د نبي کريم ﷺ نبوت او د قيامت قيام او داسې نور.

۵ـ دا سورت (الذّٰرِيٰت) د وړاندېنی سورت (قٓ) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري. مثلاً:

الف: هلته د قيامت قيام په آفاقي او أنفسي دلايلو سره په اثبات رسولی شوی وه او دلته همدغه مطلب په سوګندونو سره تائيد شوی دی.

ب: هلته کفري هلاکو کړی شوو قومونو ته په اجمال سره اشاره شوې وه او دلته يې ځينو مثالونو ته لږ څه تفصيل ورکړی شوی دی.

ج: دغه دواړه سورتونه نبي کريم ﷺ ته په تسلي ورکولو باندې اشتمال لري او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَالذَّٰرِيَٰتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَٰمِلَٰتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَٰرِيَٰتِ يُسْرًا ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَٰتِ أَمْرًا ﴿٤﴾
إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَٰقِعٌ ﴿٦﴾ وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ
مُّخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّٰصُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ
﴿١١﴾ يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَٰذَا
الَّذِى كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] په الوروونکو بادونو باندې سوګند دی الوزول.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۹۷
(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۲
(۳) تفسير الخازن ج۶ ص۷۲

[۲] د درنو بارونو په اوچتوونکو وریځو باندې سوګند دی.

[۳] نو (په اوبو کښې) په اسانۍ سره په چلېدونکو بېړیو باندې سوګند دی.

[۴] نو د شیانو وېشونکو پرښتو په ټولګیو باندې سوګند دی، چې

[۵] یقینًا هغه شی (بعث بعد الموت) کوم چې ستاسو سره یې وعده کېږي هرومرو رښتینی دی (دروغجن خبر نه دی)

[۶] او یقینًا (د کړو وړو) جزا یا سزا ضرور واقع کېدونکې ده.

[۷] د لارو (او ښایست) په درلودونکي اسمان باندې سوګند دی چې

[۸] یقینًا تاسو (ای مشرکانو!) په ګډه وډه خبره کښې اخته یاست

[۹] داسې ګډه وډه خبره چې د همدې خبرې د کبله (یوازې) هغه څوک (د حق څخه) اړولی کېږي کوم چې (د الله ﷻ په علم کښې) اړولی شوی وي (او د خیر استعداد یې ختم وي)

[۱۰] اټکل کوونکي (دروغژنان) وژلی شوي (لعنت کړی شوي) دي (چې په اټکل سره یې سنده نبي کریم ﷺ ته دروغجن لقبونه ورکوي)

[۱۱] (البته) هغه (دروغژنان) چې په لوی جهل کښې غفلت درلودونکي (پراته) دي

[۱۲] (د ملنډو په توګه) پوښتنه کوي چې د جزا ورځ به کله (پېښه) شي؟

[۱۳] (ای پیغمبره!) دا به په هغې ورځ (پېښه) شي چې کله همدوی په اور باندې سوزولی کېږي.

[۱۴] (او چې ورته به ویلی کېږي) څیل عذاب (او سوزول) وڅکئ، دغه عذاب همغه دی په کوم سره به چې تاسو (د ملنډو په توګه) تلوار کاوه (چې قیامت به کله قائم شي)

ارتباط او توضیحات

۱ـ وړاندېنی سورت (ق) د اُخروي اُمورو او د بعث بعد الموت په ذکر باندې ختم شوی وه او دا سورت (الذاریات) په همدغو مطالبو باندې د سوګند په یادولو پیل شوی دی.

۲ـ په دې مقام کښې لاندې مطالب په ذهن کښې ساتل په کار دي

الف په ﴿ وَالذّٰرِيٰتِ ذَرْوًا ﴾ کښې د ﴿ذَرْوًا﴾ کلمه د بادونو د صفاتو څخه ده چې یوه خوا بله خوا شیان الوزوي را الوزوي. الله ﷻ فرمایي ﴿ تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ ﴾ [الکهف ۴۵] یعنې نباتات د باران په اوبو سره سمه ترو تازه وګرځي خو بیا وروسته میده میده شي چې بادونه یې اخوا دېخوا الوزوي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې په بادونو باندې سوګند دی چې په دنیا کښې چلېږي او بنیادمان ترې ډول ډول ګټې پورته کوي

ب په ﴿ فَالْحٰمِلٰتِ وِقْرًا ﴾ کښې د ﴿وِقْرًا﴾ کلمه د ډېر درووند بار معنی ورکوي[۱]. وریځې ـ چې د باران په اوبو باندې بار وي ـ د یوه ځای څخه بل ځای ته د بادونو په ذریعه انتقالېږي. الله ﷻ همدا

---

(۱) القاموس المحیط ج۵ ص۶۴۱

مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابًا ثِقَالًا ﴾ [الاعراف ۵۷] یعنې الله ﷻ بادونه چلوي آن تردې چې دغه بادونه په باران سره درنه وريځ پورته کړې (نو مونږ بې مړه ښار ته سوق کړو او هغه وربانديې راژوندي کړو).

نو د معنی حاصل به يې دلته داسې شي: نو سوګند دی په وريځو باندې چې د درنو بارونو پورته کوونکې دي

ج: په ﴿ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرًا ﴾ کښې د "جاريات" کلمه د "جَرَیٰ" ـ لکه "رَمیٰ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. او په بل ایت کښې د بېړیو صفت واقع شوې ده چې: ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱلۡفُلۡكَ تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِنِعۡمَتِ ٱللَّهِ ﴾ [لقمان: ۳۱] یعنې ته نه ګورې چې یقیناً (په درياب کښې) بېړۍ د الله ﷻ په نعمت (فضل) سره چلېږي

په دې مقام کښې به يې حاصل داسې راوځېژي چې: نو په داسې بېړیو باندې سوګند دی چې په درياب کښې د دروندوالي سره‌سره په اسانۍ سره چلېږي او پکښې ډوبېږي نه، ترڅو ترې بنیادمان په خپل ژوند کښې ګټې پورته کړي.

د: په ﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾ کښې د "أمر" کلمه د شي (څیز) په معنی سره ده، او د دې کبله چې اسم جنس ده ټولو شیانو ته شامله ده[1]. دلته د پرښتو هغه متعدد ټولګي مطلب دي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د شیانو په وېشلو باندې مکلفیت لري، چې چاته لږ روزي ورکړي او چاته پراخه، چاته د علم لږ برخه ورکوي او چاته ډېره، چا ته په رحم کښې یو ډول شکل او څېره ورکوي او چاته بل ډول او همداسې نور.

د همدغو پرښتو ټولګیو ته الله ﷻ په بل ایت کښې داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ فَٱلۡمُدَبِّرَٰتِ أَمۡرًا ﴾ [النازعات: ۵] یعنې نو سوګند دی د پرښتو په هغو ټولګیو باندې کوم چې د شیانو تدبیر کوونکې او انتظام کوونکې دي.

نو دلته به يې مضمون داسې راوځېژي چې: نو د پرښتو په ویشونکو او توزیع کوونکو ټولګیو باندې سوګند دی چې د مخلوقاتو ترمنځ مقدر شیان وېشي.

هـ: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو څلورو واړو سوګندونو دپاره متعدد تفسیرونه لیکلي دي[2]، مګر جمهورو علماوو کرامو همغه تفسیرونه خوښ کړي دي کوم چې وړاندې ذکر شوه[3]، په دې باندې علاوه، د: عمر الفاروق ؓ او علي ؓ څخه هم ذکر شوي څلورواړه تفسیرونه روایت شوي دي[4].

و: د دغو سوګندونو جواب دا دی چې: ﴿ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ۝ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ﴾ یعنې یقیناً

(۱) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۹۸
(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۷
(۳) اضواء البیان ج۷ ص۶۵۹
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳۱؛ الدر المنثور ج۷ ص۶۱۴

هغه شی رښتیا دی د کوم چې ستاسو سره یې وعده کړه شوې ده چې د بعث الموت څخه عبارت دی، همدارنګه یقینًا د قیامت په ورځ د ټولو کړو وړو جزا یا سزا هرومرو واقع کېدونکې ده (هیڅ شک پکښې شتون نه لري).

سوال جواب

ز: که څوک وایي چې: دا قانون دی، په کوم شي باندې چې الله ﷻ سوګند یاد کړي همغه شی د سوګند دپاره برهان او دلیل وي[۱]، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه قانون دلته تطبیق دی؟

مونږ وایو چې: هوا دلته هم ذکر شوي سوګندونه د خپل جواب دپاره په حقیقت کښې دلایل او براهین دي او دا خکه چې: که بالفرض بعث بعد الموت دروغ وی او مکافات او مجازات واقعیت نه درلودی نو دنیا به عبث وی او دغه انتظام به یې نه درلودی په کوم باندې چې روانه ده چلېږي، بلکې په دې تقدیر به د ماشومانو د لوبو غوندې بې نظمه او بې ترتیبه وی.

یادونه

۳ــ د شرعیاتو د اثبات په هکله د سوګندونو په ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۵۳] ایت لاندې ښه خوندور بحث لیکلی دی خو په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې: الله ﷻ په قرآن کریم کښې د لاندې درېو احکامو د اثبات دپاره سوګندونه یاد کړي دي:

الف: د قیامت د اثبات دپاره، لکه همدغه ایتونه چې بحث پکښې روان دی.

ب: د نبوت د اثبات دپاره، لکه ﴿ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ۝ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴾ [یس:۲ــ۳] یعنې په قرآن حکیم باندې سوګند دی چې یقینًا ته ـ ای پیغمبره! ـ د پیغمبرانو د جملې څخه یې.

ج: د توحید د اثبات دپاره، لکه ﴿ إِنَّ إِلَٰهَكُمۡ لَوَٰحِدٌ ﴾ [الصافات:۴] یعنې د پرښتو په متعددو ټولګیو سوګند دی چې یقینًا ستاسو (حقاني) معبود فقط واحد لا شریک دی.

حُبُک څه معنی؟

۴ــ په ﴿ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡحُبُكِ ﴾ کښې د "حُبُكْ" کلمه د "حَبِيكَة" جمعه ده، "حَبِيكَة" هغې مورې یا لارې ته ویل کېږي کومه چې په شګه (رېګ) یا ولاړو اوبو کښې د باد په ذریعه صورت ونیسي[۲].

که څه هم په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ورته همدغه د جمعیت معنی خوښه کړې ده او د اسمان په هغو لارو سره یې تفسیره کړې ده کومې چې د ستورو دپاره ټاکلې شوې دي[۳]، خو ځینې نور مفسرین کرام وایي چې ذکره شوې کلمه مفرده ده او په متعددو معناوو سره یې تفسیره کړې ده لکه ښایست، قوت او محکموالی او داسې نور[۴].

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲٦ ص۱۷۵
(۲) لسان العرب ج۸ ص۴۰۸
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۹۱
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۳۱؛ زاد المسیر ج۷ ص۲۰۵

زمونږ په فکر ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري او د بدليت په ملحوظ تولې اراده کېدلی شي

يو نحوي تحليل

٥_ په ﴿ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ۝ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾ کښې لاندې تحليل په لحاظ کښې ساتل په کار دي

الف د ﴿ مُّخْتَلِفٍ ﴾ کلمه د ﴿ قَوْلٍ ﴾ دپاره مفرد صفت دی

ب د ﴿ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾ ورته دوهم صفت دی، چې جمله ده او عائد هم ورته ضرور دی.

ج په ﴿ عَنْهُ ﴾ کښې د "هٗ" ضمير په همدغې صفتي جمله کښې د عائد حيثيت لري او د "عَنْ" توری د سببيت معنی ورکوي[1].

يا په بل عبارت د غه "عَنْ" د هغه "عَنْ" غوندې معنی ورکوي کوم چې په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَن قَوْلِكَ ﴾ [هود ٥٣] يعنې ای هوده! او مونږ ستا د قول (خبرې) د کبله او سببه د خپلو معبودانو پرېښودونکي نه ياستو

نو پورتنيو ملحوظاتو ته په پام سره بې د معنی حاصل داسې راځېږي چې

په هغه اسمان سوګند دی کوم چې د ستورو دپاره د مختلفو او متعددو لارو درلودونکی دی او هيڅکله پکښې تکړ صورت نه ښيي او کوم چې د بر ښايسته او محکم جوړ شوی دی چې بې انتظامي پکښې نه پېښېږي او هم د ماشومانو د لوبو په شان عبث او بې حکمته نه دی جوړ شوی چې

ای مشرکانو! تاسو په ګډو وډو خبرو کښې اخته ياست، کله پيغمبر ته يو دروغجن لقب ورکوئ او کله بل (تاسو په يوه خبره ولاړ او ټينګ نه ياست) که بالفرض المحال تاسو دروغژنان نه وی نو په يوه خبره به درېدلي وی

د دغسې دروغينو خبرو په سبب د حقې لارې څخه يوازې هغه څوک اړول کېږي کوم چې د الله ﷻ په علم کښې اړول شوی وي او د نېکو استعداد يې ختم وي يا په بل عبارت د اقوالو د اختلاف د کبله ستاسو د خط السير بطلان هر چاته څرګند دی مګر هغه څوک چې د زړه بصيرت يې د لاسه ورکړی وي هغه يې په بطلان باندې نه پوهېږي

همدغه مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ۝ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ۝ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴾ [الصافات ١٦١_١٦٣] يعنې ای مشرکانو! نو يقينًا تاسو او هغه معبودان چې تاسو يې (د الله ﷻ څخه په غير) عبادت کوئ، تاسو ټول په الله ﷻ باندې (د هيچا) په فتنه کښې اچوونکي نه ياست (چې عقيده يې فاسده کړئ) مګر هغه څوک کوم چې (د الله ﷻ په علم کښې) دوزخ ته ننوتونکی وي (او د نېکو استعداد يې ختم شوی وي)

(١) اضواء البيان ج٧ ص٦٦٣- تفسير ابي السعود ج٨ ص١٣٧

د څو لغاتو معناوې

٥- په دغو ایتونو کښې د لاندې لغاتو معناوې داوې:

الف: په ﴿قُتِلَ الْخَرّٰصُوْنَ﴾ کښې د ﴿قُتِلَ﴾ کلمه د "قتل" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د وژلو معنی ورکوي، مګر علماوو کرامو دلته د لعنت په معنی سره تفسیره کړې ده[1].

ب: او د "خرّاصون" کلمې د "خرص" ـ لکه "ضرب" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د اټکل او تخمین د پاره وضعه شوې دی، خو په دې مقام کښې د دروغو څخه کنایې ده[2].

ج: په ﴿فِيْ غَمْرَةٍ سَاهُوْنَ﴾ کښې د ﴿غَمْرَةٍ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون ٥٤] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د بېغمه معنوي جهل څخه عبارت ده.

د: او د ﴿سَاهُوْنَ﴾ کلمه د "سهو" څخه مشتقه ده چې په لاندې معناوو کښې استعمالیږي[3]:

اول: د فکر هغه خطایې چې د بنیادم د قصور څخه یې منشاء اخستې نه وي، لکه چې کوم لیونی سړی چا ته پوچ او کنځلې وکړي په دې ډول کښې مواخذه نشته.

دوهم: د فکر هغه خطایې چې د بنیادم د قصور څخه یې منشاء نیولې وي، لکه په شرابو مست سړي چې څوک وکنځي (په همدغې ډول سهوې باندې مواخذه شته او همدغه ډول دلته مراده ده).

هـ: په ﴿عَلَى النَّارِ يُفْتَنُوْنَ﴾ کښې د ﴿يُفْتَنُوْنَ﴾ کلمه د "فتنة" څخه اشتقاقه شوې ده کومه چې په ﴿ذُوْقُوْا فِتْنَتَكُمْ﴾ کښې نازله شوې ده، کومه چې د احراق (سوزولو) او تعذیب معنی ورکوي[4].

د مطلب خلاصه

٦- د ذکرو شوو لغاتو په ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

الف: ای مشرکانو! په اسمان باندې ـ چې په منتظمه توګه پکښې هر یو ستوری په خپل مدار کښې ګرځېږي او د ډېر استحکام او ښایست درلودونکی دی ـ سوګند دی چې یقیناً تاسو په ډېرو ګډو وډو خبرو کښې واقع یاست او پیغمبر ته ګډ وډ لقبونه ورکوئ. همدا ستاسو د اقوالو د بطلان ستره نښه ده. که بالفرض تاسو په حق باندې خولې ښوروّلی نو په یوه لقب ورکولو به کلک ولاړ وی او متناقضې خبرې به مو نه کولې.

ب: په همدې بنیاد ستاسو د متناقضو خبرو د کبله یوازې هغه څوک د حقې لارې څخه اړولی کېږي کوم چې د الله ﷻ په علم کښې ترې اړولی شوی وي او د نېکۍ استعداد یې ختم وي.

ج: ای پیغمبره! ذکر شوي اټکل کوونکي کسان دي د الله ﷻ د رحمت څخه لرې وي لکه چې روزمره ترې لرې کېږي، او دا ځکه چې دوی د لاندې خاصیتونو خاوندان دي:

---

(١) المحرر الوجیز ج١٥ ص٢٠٣
(٢) روح المعاني ج٢٧ ص٦
(٣) مفردات الراغب ص٢٥١
(٤) تفسیر ابي السعود ج٨ ص١٣٧، تفسیر الکشاف ج٤ ص٣٩٧، القاموس المحیط ج٢ ص٤٤٦

اول: دوی په غټ معنوي جهل کښې پرېوتلي دي او لا خپل خانونه ورته په حقه برېښي.

دوهم: دوی د دې کبله د غفلت خاوندان دي چې نه ویښ زړونه لري او نه ناصح ته غوږ ږدي، بلکې د بصیرت ټول دلایل یې د پښو لاندې کړي دي.

درېیم: د استهزاء او مسخرو په توګه پوښتنه کوي چې د جزا ورځ به کله واقع شي؟ څومره وخت ورته پاتې دی؟.

د: ای پیغمبره! د دغو کسانو په جواب کښې ووایه چې: دغه ورځ به په هغه وخت کښې تحقق ومومي په کوم کښې چې دوی او د دوی امثال په اور کښې معذب ګرځولی کېږي او په دوزخ کښې سوزول کېږي.

هـ: په دغې ورځ کښې به ذکر شوي مسخره کوونکي او نور کفار مخاطب کړی شي چې: په خپل لاس ګټلی عذاب او سوزول وڅکئ او مزه یې واخلئ، دا هغه شی دی د کوم په واقع کېدلو باندې به چې تاسو په دنیا کښې د ملنډو په توګه تلوار کاوه چې کله به تحقق ومومي.

﴿ إِنَّ ٱلۡمُتَّقِينَ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡۚ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَبۡلَ ذَٰلِكَ مُحۡسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُواْ قَلِيلٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلۡأَسۡحَارِ هُمۡ يَسۡتَغۡفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ لِّلسَّآئِلِ وَٱلۡمَحۡرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزۡقُكُمۡ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ إِنَّهُۥ لَحَقّٞ مِّثۡلَ مَآ أَنَّكُمۡ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۱۵] یقیناً متقیان به (په اخروي ژوند کښې) په باغونو او (ځلور ډوله) چینو کښې وي.

[۱۶] دوی به (په ډېرې خوښۍ سره) د هغو نعمتونو اخستونکي (قبلوونکي) وي کوم چې ورته خپل رب ﷻ ورکوي. (او دا ځکه چې) بې شکه متقیان د دغه وخت څخه وړاندې (په دنیا کښې) محسنان (نېکان) وه (مثلاً):

[۱۷] دوی چې وه د دوی خوب د شپې د مخې لږ وه (زیات وخت به یې په عبادت کښې تېراوه).

[۱۸] او (د دې سره-سره) د سهار په مهال به دوی (د الله ﷻ څخه د ګناهونو) مغفرت غوښت.

[۱۹] او د دوی په مالونو کښې د سوال کوونکي (فقیر) او د محروم (ناڅرګند فقیر) دپاره حق ثبوت درلود (یو یې هم بې برخې نه پرېښوده).

[۲۰] او (ای خلکو! تاسو پوه شئ چې) په ځمکې کښې د یقین کوونکو دپاره (د الله ﷻ د علم او قدرت) ښکارې ډېرې نښې شته دي.

[۲۱] او (ای خلکو!) ستاسو په ځانونو کښې هم (د همدغو مطالبو دپاره ګڼ دلایل شتون لري)، ایا نو تاسو د زړه په سترګو نه ګورئ؟.

[٢٢] او (اى خلكو!) په اسمان كښې ستاسو روزي (باران) ده او (هم پكښې) هغه ټول شيان مقدر دي د كومو چې تاسو ته وعده دركوله كېږي (او هملته په ازلي كتاب كښې ليكلي شوي دي).

[٢٣] نو (اى خلكو!) د اسمان او ځمكې په رب ﷻ باندې سوګند دى چې وعده دركړى شوې خبره په داسې حال كښې حقه ده (چې په حقيقت او واقعيت كښې دېته ورته ده) لكه چې تاسو خبرې كوئ (هيڅ شک شبه پكښې ځاى نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو كښې د كفارو څه اُخروي حالاتو ته اشاره شوې وه او په دې ايتونو كښې د متقيانو څه اُخروي حالاتو ته اشاره كېږي چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! د مقايسې دپاره د كفارو د حالاتو څخه وروسته په خپل اُمت باندې د مؤمنانو او متقيانو څه حالات هم قرائت كړه هغه دا چې

١ـ په اخروي ژوند كښې به مؤمنان (متقيان) د لاندې صفاتو درلودونكي وي:

الف: دوى به د هر ډول ميوجاتو په باغونو كښې استوګن وي.

ب: او هم به ترې لاندې څلور ډوله چينې او ويالې رواني وي، چې د شودو، شاتو، شرابو او صافو اوبو به بېلې-بېلې ويالې جارې وي.

ج: جنتيان به د هغو نعمتونو په ډېرې خوشالۍ سره رانيوونكي وي كوم چې ورته د خپل رب ﷻ د پلوه وړيا وركولى كېږي.

٢ـ جنتيان به په جنت كښې خكه د ډول-ډول نعمتونو درلودونكي وي چې:

الف: دوى په دنيا كښې نېكو كاران او اخلاصمندان وه. د مثال په توګه:

ب: د دوى خوب به د شپې په لږو برخو كښې صورت نيوه او زياتې برخې به يې ورته په عبادت سره رټولې.

ج: خو د دې سره-سره به يې خپل ځانونه تقصير كوونكي ګڼل او په سهار كښې به يې د خپل رب ﷻ په حضور كښې د مغفرت لاسونه اوچتول چې: اى ربه! مونږ ته د تقصيراتو څخه راتېر شه.

د: په بدني عبادت باندې علاوه، دوى به په دنيا كښې په مالي عبادتونو باندې هم صرفه نه كوله او په خپلو مالونو كښې به هر ډول فقير ته په استحقاق قائل وه، دوى به هغه فقير ته د خپلو مالونو څه برخه وركوله كوم به چې خپله فقيري په سوال كولو سره ښرګندوله او دوى به هغه فقير هم بې برخې نه پرېښود چې د خپلې فقيرۍ څخه به يې په سوال كولو سره پرده نه پورته كوله، بلكې دغو جنتيانو به پلټنه كوله چې پټ فقيران هم وپېژني او په خپلو مالونو كښې څه برخه وركړي.

٣ـ اى خلكو! په ځمكه كښې زښت ډېر دلايل شتون لري، او په دغو افاقي دلايلو باندې علاوه، ستاسو په ځانونو كښې ښه پرېمانه انفسي دلايل هم موجوديت لري چې تاسو ته د اسلامي لارې واقعيت په اثبات رسوي.

۴ـ او همدارنګه ستاسو روزي او هغه شی د کوم چي تاسو ته یې وعده درکوله کیږي. دا ټول په اسمان کښي تاکل کیږي او اختیار یې بوازې د الله ﷻ پورې اختصاص لري او بس. او بلکي همدنه په ازلي کتاب کښي ثبت دي.

۵ـ نو ای خلکو! د اسمان او ځمکې په رب ﷻ باندې سوګند دی چي یقیناً ذکر شوي خبره داسي حقه ده لکه څنګه چي تاسو خبرې کوئ. یا په بل عبارت لکه څنګه چي ستاسو خبرې کول واقعیت لري او څه شک پکښي نشته همدارنګه دا خبره هم واقعیت لري او هیڅ دروغ پکښي شتون نه لري چي ستاسو روزي د اسمان د پلوه نازلېږي او د کوم خیر یا شر چي تاسو ته وعده درکوله کیږي هغه ټول د اسمان د پلوه صورت نیسي او فقط د الله ﷻ په اختیار پورې اختصاص لري او بس.

توضيحات

۱ـ په ﴿ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡ ﴾ کښي ځینو مفسرینو کړامو د "ما" توری د الله ﷻ د هغو ارشاداتو څخه کنایي اخستی دی کوم چي د پیغمبرانو په ذریعه په دنیا کښي بنیادمانو ته ورنازل شوي وه[۱]. یعني په داسي حال کښي به هلته جنتیان سکونت ولري چي دوی به دنیا کښي د الهي ارشاداتو رانیوونکي وه.

خو دغه کنایه د لاندې وجوهو د کبله خوندوره نه برېښي

الف: په جنت کښي د سکونت یوه زمانه ده او په ارشاداتو باندې د عمل کولو بله زمانه ده، حال دا چي نحویان په حالیت کښي د زماني اتحاد ضرور ګڼي

ب: همدغه مضمون په متصله جمله ﴿ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَبۡلَ ذَٰلِكَ مُحۡسِنِينَ ﴾ کښي نازل شوی دی، نو په کار نه ده چي په لوی لاس په ایت کښي د تکرار متحمل وګرځو.

زمونږ په نظر بهتره دا ده چي ذکر شوی د "ما" توری د جنتي نعمتونو څخه کنایي وګڼلی شي. یعني جنتیان به په جنت کښي د هغو نعمتونو په ډېرې خوشالۍ سره اخستونکي (رانیوونکي) وي کوم چي ورته خپل رب ﷻ اعطاء کوي نو د نعمتونو قبول به ورباندې تحمیلي نه وي او نه به موقت وي بلکي تل ترتله به دوام لري.

یو نحوي تحلیل

۲ـ په ﴿ كَانُواْ قَلِيلاً مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ﴾ کښي مفسرینو کړامو متعدد نحوي تحلیلونه کړي دي[۲]. خو کوم تحلیل چي بهتر برېښي هغه په لاندې ټکو کښي خلاصه کیږي[۳]

الف: د ﴿ كَانُواْ ﴾ دپاره خپل مستتر ضمیر اسم دی چي ﴿ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴾ ته راجع دی.

ب: د ﴿ قَلِيلاً مِّنَ ٱلَّيۡلِ ﴾ کلمات د ﴿ كَانُواْ ﴾ دپاره خبر واقع شوي دي

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۵۵۱

(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۷ اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۶۸

(۳) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۹۲

ح په ﴿ مَا يَهْجَعُونَ ﴾ كښې د "ما" توری مصدريه دی چې د ﴿يَهْجَعُونَ﴾ جمله د "هُجُوعَهُمْ" تاويل ته اړوي، "هُجُوعْ" لكه "قُبُولْ" د خوب كولو معنى وركوي[1].

د دغه تاويلي مصدر د ﴿ كَانُوا ﴾ د اسم څخه په بدل اشتمال سره بدل دی، نو څه لري نه ده چې په "كَانَ الْمُتَّقُونَ هُجُوعُهُمْ قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ" سره ترې تعبير وكړی شي. يعني: متقيان جنتيان چې وه د دوی خوب كول د شپې د مخې لږ وه چې اكثره شپه به يې په عبادت تېروله، خو د دې سره-سره به په سهار كښې د خپل قصور مغفرت غوښتونكي هم وه.

محروم څوك دی؟

۳ـ په ﴿ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴾ كښې خو د "سَائِل" كلمه واضحه ده چې د هغه فقير سړي څخه عبارت ده كوم چې خپل احتياج خلكو ته وړاندې كړي او خپل فقر ورته څرګند كړي. د كوم په هكله چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ»[2] يعني سوال كوونكي د وركړې حق لري اګر كه په آس باندې سور راشي (نو په كار دی څه ناڅه وركړی شي).

اما په همدغه ايت شريف كښې د "مَحْرُوم" په هكله علماوو كرامو ګڼ شمېر اقوال كړي دي چې تقريبًا اتو قولونو ته رسېږي[3]. خو بهتر قول پكښې دا برېښي چې: "مَحْرُوم" د هغه فقير نوم دی كوم چې د سوال كولو څخه ډډه كوي او نابلده سړی ورباندې د غني (مالدار) ګومان كوي.

همدغه تفسير ته نبي كريم ﷺ هم په يوه حديث كښې اشاره كړې ده چې: «وَلَكِنِ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ وَلَا يُفْطَنُ بِهِ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ»[4] يعني هغه څوك كامل مسكين نه دی چې په خلكو باندې ګرځي راګرځي او په يوه لمړۍ دوه لمړۍ او په يوه كجوره دوه كجورو باندې يې مخه نيوله كېږي، مګر كامل مسكين هغه څوك دی چې دومره غنا نه لري چې د احتياج څخه يې بې پروا كړي او (په دې باندې علاوه) په احتياج باندې يې چاته معلومات هم نه وي چې صدقه ورباندې وكړی شي، او همدارنګه نوموړی نه اوچتېږي چې خلكو ته سوال وكړي (او په خپل احتياج باندې يې خبر كړي).

هېر مو نه شي

۴ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ ﴾ كښې د "رِزْق" كلمه د باران څخه عبارت ده، لكه چې په بل ايت كښې ورباندې تقريبًا صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾ [الجاثية ۵] يعني په هغه شي كښې هم د توحيد دلايل دي كوم چې

---

(۱) لسان العرب ج۸ ص۳۶۷، القاموس المحيط ج۴ ص۴۸۴

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۲۸، سنن ابي داوٗد ج۱ ص۲۳۵

(۳) زاد المسير ج۷ ص۲۰۷، المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۰۷

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۲۰۰

الله ﷻ د اسمان څخه نازل کړې دي چې د روزي (باران) څخه عبارت دی، نو الله ﷻ په همدغه باران سره مړه ځمکه راژوندۍ کوي البته د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمه د هغو ټولو خوږو او ترخو (خیر او شر) څخه عبارت ده کوم چې بنیادمانو ته په دنیا او آخرت کښې وررسېږي[1].

یعنې ای بنیادمانو! ستاسو د روزۍ سبب په اسمان کښې دی چې د باران په شکل کښې دربانډې راورېږي، او همدارنګه ستاسو ټول کړه وړه او خیر او شر هم په لوح محفوظ کښې مقدر دي کوم چې په اسمان کښې ساتلي شوي دي. همدغه لوح محفوظ ته په [الرعد. ۳۹] ایت کښې د "أم الکتاب" لقب ورکړی شوی دی چې څه تفصیل یې د الله ﷻ په توفیق هملته تېر شوی دی.

دوه نکتې

۵ـ په ﴿ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴾ کښې لانډې دوه وو نکتو ته توجه په کار ده:

الف. د ﴿ إِنَّهُۥ ﴾ په ضمیر کښې څو علماوو کرامو زښت ډېر احتمالات لیکلي دي[2]، مونږ ته پکښې دا بهتره برېښي چې دغه ضمیر به په وړاندېنۍ جمله ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمې ته راجع وي.

ب. په ﴿ مِّثْلَ مَآ ﴾ کښې د ﴿ مِّثْلَ ﴾ کلمه ﴿ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴾ ته مضافه ده او د هغه ضمیر څخه د حالیت په بنیاد منصوبه ده کوم چې په ﴿ لَحَقٌّ ﴾ کښې مستتر دی او په ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمې ته راجع دی[3].

اما د "مَا" توری د مضاف او مضاف إلیه ترمنځ زیات نازل شوی دی. لکه چې په دغې مقوله کښې د "لا" توری زیات دی: "فِي بِئْرٍ لَا حُورٍ سَرَى وَمَا شَعَرْ"، مطلب پکښې "فِي بِئْرِ حُورٍ"[4] دی، یعنې فلانی سړی د هلاکت په ځا کښې لاړ (ولوېد) او پوه نه شو چې دا د هلاکت ځا ده.

نو د ذکرو شوو نکتو په ملحوظ به د ایت شریف مضمون داسې راوخېژي چې:

نو د اسمان او ځمکې په رب ﷻ باندې سوګند دی چې تاسو ته وعده کړی شوې شیان ټول حق دي او د الله ﷻ په علم باندې علاوه په ازلي کتاب (لوح محفوظ) کښې مقدر دي. حال دا چې دغه مقدرات (په حقیقت او واقعیت کښې) دېته ورته دي لکه چې تاسو خبرې کوئ، نو څرنګه چې ستاسو په خبرو کولو کښې څه شک نشته همدارنګه په أم الکتاب (ازلي کتاب) کښې د مقدراتو په ثبوت کښې هم شک او تردد شتون نه لري.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۲۰۶؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۹۳

(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۱۰

(۳) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۳۹

(۴) لسان العرب ج۴ ص۲۲۲

﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَـٰمًا

قَالَ سَلَـٰمٌ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيْهِمْ قَالَ

أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَـٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ

إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۴] ایا تاته د ابراهیم ﷺ د عزتمندو مېلمنو خبره درغلې ده؟ (هغه دا چې)

[۲۵] کله چې هغوی په ابراهیم ﷺ باندې (کور ته) ورداخل شوه نو وېې ویلې چې (په تاباندې دې سلامتیا وي) سلامتیا.

ابراهیم ﷺ (په جواب کښې) وویلې چې (په تاسو باندې دې هم) سلامتیا وي (خو د خپله خاته سره یې په پټه وویلې چې) دوی ناآشنا (نابلده) قوم دی!

[۲۶] نو ابراهیم ﷺ غلی خپل کور ته لاړ نو څورب خوسی یې راووړ (د څاربه خوسي غوښه یې راوړه)

[۲۷] نو غوښه یې مېلمنو ته ورنږدې کړه او (ورته یې) وویلې چې ایا تاسو خوراک نه کوئ؟ (مهرباني وکړئ خوراک وکړئ)

[۲۸] نو (د هغوی د نه خوراک د کبله) ابراهیم ﷺ ترې په خپل زړه کښې وېره واچوله (ورځخه وډار شو) مېلمنو (ورته) وویلې چې مه ډارېږه (مونږ پرښتې یاستو خوراک او څښاک نه کوو)، او هم یې په یوه پوه هلک سره زېرې ورکړ (چې ته به ډېر ژر د دغه ماشوم پلار جوړ شې).

[۲۹] نو د ابراهیم ﷺ مېرمنې (د حیرانتیا) په اواز کښې (مېلمنو ته) مخ کړ او خپل مخ یې (د تعجب د امله ښه کلک) وواهه او وېې ویلې چې زه خو زړه بوډۍ (او) شنډه یم (په دې باندې علاوه مېړه مې هم دغه بوډا دی، دا خو عجیب بشارت دی).

[۳۰] پرښتو (ورته) وویلې چې همدغه ډول ستا رب ﷻ فرمایلي دي، یقینًا ستا رب ﷻ همدی د حکمت خاوند (او) د پوهې څښتن دی

ارتباط او د مطلب خلاصه

تردې ځایه الله ﷻ په سوګندونو او انفسي او افاقي دلایلو سره د بعث بعد الموت واقعیت او هم د نبي کریم ﷺ د نبوت حقانیت څرګند کړ. په دې ایتونو کښې د ځینو کفري هلاکو شوو قومونو لنډو قیصو ته اشاره شوې ده. ترڅو د یو پلوه د کفارو د تهدید معنی ورکړي او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډینه وکړځي. نو خلاصه یې داسې راځېږي

ای پیغمبره! د خپلې دلاسا دپاره او د کفارو عنادیانو د تهدید دپاره په خپل اُمت باندې د پخوانیو خپرو هلاکو شوو قومونو څه حالات قرائت کړه:

۱ ـ ایا تاته د ابراهیم ﷺ د معززو میلمنو خبره رارسېدلې ده؟ هغه دا چې:

الف: کله چې دغه میلمانه (د پرښتو په ډله) د پیغامونو په شکل ابراهیم ﷺ ته راغلل او د هغه خیمه ورننوتل نو هغوی ابراهیم ته سلام واچاوه چې سلام دې وي پر تا، یعنې مونږ تاسو ته سلام وایو.

ب: ابراهیم ﷺ سلام ته ځواب ورکړ چې «وعلیکم السلام» یعنې پر تاسو دې هم سلام وي.

خو په عین حال کې ابراهیم ﷺ د میلمنو په باره کې وویل چې دا خو ناپېژانده قوم دي، چې د دې وخت څخه وړاندې ما چرته نه وو لیدلي چې دوی به څوک او له کومه راغلي وي؟

ج: د سلام د تبادلې څخه وروسته ابراهیم ﷺ خپل کور ته لاړ او په ډېره چټکۍ سره یې د خپلو میلمنو دپاره د خوراک او څښاک بندوبست وکړ.

د: نو په چټکۍ سره یې د یوه غوړ او څربه خوسکي غوښه تیاره کړه او خپلو معززو میلمنو ته یې په مخکې کېښوده چې د دې غوښې څخه استفاده وکړي.

هـ: میلمنو خوراک ته لاسونه وراندې نه کړل، نو ابراهیم ﷺ هغوی مخاطب کړل چې ایا تاسو خوراک نه خورئ؟ څه باعث دی چې د خوراک څخه مو لاسونه نیولي؟

و: په عین حال کې ابراهیم ﷺ د میلمنو د نه خوراک د امله په خپل زړه کې ډار محسوس کړ او ویره ورسره پیدا شوه چې دغه قوم څه مطلب لري؟ ایا دوی په غوسه دي؟

ز: کله چې میلمنو په ابراهیم کې د ډار نښې ولیدلې نو د ډاډینې او اطمینان د ورکولو دپاره یې مخاطب کړ چې ډار مه کوه، مونږ ځکه خوراک ته لاسونه وراندې نه کړل چې مونږ پرښتې یاستو، بیا یې د هغه تسکین دپاره په یوه پوه هلک سره بشارت ورکړ چې د بوډاتوب په حال کې به یې درته الله ﷻ روزي کړي.

۲ ـ د ابراهیم ﷺ مېرمنه (ساره رضي الله عنها) هم په تشویش کې واقع وه خو چې کله یې ذکر شوي بشارت او د خوښۍ خبر واورېده نو:

الف: د حیرانتیا اواز یې وکړ او په تعجب سره یې خپل مخ په څپېړه ووهه او میلمانه یې مخاطب کړه چې زه خو زړه بوډۍ یم چې په ځوانۍ کې هم شنډه وم او دغه بوډا مې مېړه دی!

ب: پرښتو ځواب ورکړ چې واقعیت همدغسې دی لکه څنګه چې مونږ تاسو ته بشارت درکړ او دا ځکه چې همدغه ستا د رب ﷻ فرمان دی. او هیڅ بدلون پکښې صورت نه شي نیولی. بې شکه ستا رب ﷻ په هر شي کې د حکمت درلودونکی او په هر شي باندې ښه پوه دی. ستاسو حالات ورته ښه پوره څرګند دي.

توضیحات

۱ ـ دا قیصه د "هُود" په سورت کې او هم په ځینو نورو سورتونو کې ښه تفصیلواره نازله

شوي ده او موږ په کښې هغه هومره شرحه لیکلې ده کومه چې الله ﷻ راښودلې وه، نو که دلته چا ته په کوم ټکي کښې سودا پیښه شي هیله ده چې هغه مراجعه وکړي، الله ﷻ ته امید دی چې سودا به یې ووځي.

د ځو لغاتو معناوې

۲ـ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف ـ په ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ ﴾ کښې د "زاغ" کلمه د "رَوْغ" ـ لکه "قَوْل" ـ یا "رَوَغَان" ـ لکه "خَفَقَان" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او موږ د الله ﷻ په توفیق د [الصافات ۹۱] ایت لاندې لیکلي دي چې "رَوْغ" یا "رَوَغَان" دې ته وایي چې سړی یوه ځای ته په پټه او حیله سره ورشي او هغه میلان وکړي یعنې نو ابراهیم ﷺ میلمانه خبر نه کړه چې زه تاسو ته خوراک راوړم بلکې پټه خوله کورته ننوت او د غوښې غوښنه یې ورته حاضره کړه.

ب ـ په ﴿ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴾ کښې د "أوجس" کلمه د "إيجاس" ـ لکه "إبعاد" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "إيجاس" دېته وایي چې سړی په خپل زړه کښې څه شی موندة کړي[1]. یعنې نو ابراهیم ﷺ د میلمنو څخه په خپل زړه کښې دار موندة کړ او ترې ودار شو چې په څه وجه دوی د خوراک څخه لاسونه ونیول؟

ج ـ په ﴿ فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ صَرَّةٍ ﴾ کلمه د ډېر تېز اواز دپاره وضعه شوې ده[2] چې موږ ترې په "کریکه" یا په "چیغه" تعبیر کولی شو، خو دلته ترې د حیرانتیا هغه اواز مطلب دی کوم چې عموماً د زنانه وو د خولو څخه د ناآشنا خبر په اورېدلو سره وځي لکه "هی، وی" او داسې نور.

د ـ په ﴿ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا ﴾ کښې د "صَكَّتْ" کلمې د "صك" ـ لکه "مد" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د ډېرو کلکو وهلو معنی ورکوي. یعنې د ابراهیم ﷺ مېرمنې د ذکر شوي بشارت په اورېدلو سره د زنانه وو د عادت په مطابق خپل مخ ته کلکه څپېړه ورکړه او په تعجب سره یې پرښتې مخاطبې کړې چې ایا دا بشارت زما د شنډې بودۍ او زما د بوډا مېړه سره سمون خوري؟

په همدې ځای د شپږ ویشتمې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو. د الله ﷻ څخه نور توفیق او کومک هم غواړو چې په خپل فضل سره دا کتاب پای ته ورسوي او زموږ په لاس یې بیا بیا چاپ او توزیع کړي چې د مسلمانانو دپاره د دنیا او آخرت د ګټو مصدر وګرځي.

۱۴۲۴/۶/۱۵ هـ ق ـ ۱۳۸۲/۵/۲۲ هـ ش.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۵۵۰

(۲) القاموس المحیط ج ۲ ص ۸۱۳

﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾﴾

[۳۱] ابراهیم وویلې چې: تو ستاسو عظیم الشان کار څه شی دی؟ ای استولوشوو پرښتو!

[۳۲] پرښتو وویلې چې: یقیناً مونږ یو مجرم (جنایتکار) قوم ته را استولی شوي یاستو (چې د لوط ﷺ د قوم څخه عبارت دی).

[۳۳] (البته) د دې دپاره چې مونږ ورباندې د خټو څخه جوړې کړی شوې ډبرې (قرتکاڼي) ورخوشې کړو (ترڅو دوی ټول د څرمي هلاک کړی شي).

[۳۴] حال دا چې همدا (قرتکاڼي) ستا د رب ﷻ په نزد د مسرفانو (د حد څخه د تجاوز کوونکو خلکو) دپاره نښه داره کړی شوې دي (عادي کاڼي نه دي).

[۳۵] نو مونږ (د دغه ښار څخه) هغه څوک وویستل کوم چې پکښې استوګن وه (او) د مؤمنانو څخه عبارت وه.

[۳۶] نو مونږ په همدې ښار کښې د مسلمانانو څخه د یوه کور څخه پرته نور څوک (مسلمانان) مونده نه کړه (د لوط ﷺ د کور څخه پرته بل مسلمان کور پکښې موجودیت نه درلود).

[۳۷] (نو د څرمي مو هلاک کړه) او په همدغه ښار کښې مو د هغو کسانو دپاره (د خپل قدرت) لویه نښه (د قیامت تر ورځې پورې) پرېښودله کوم چې د دردناک عذاب څخه ډارېږي (ترڅو ترې عبرت واخلي).

د مطلب خلاصه

کله چې پرښتو خپل خانونه ابراهیم ﷺ ته ورو پېژاندل او د هلک (زوی) زېری یې ورکړ نو:

۱ـ بیا یې ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

ابراهیم ﷺ: ای د الله ﷻ د پلوه رالیږلو شوو پرښتو! ستاسو ډېر مهم کار څه شی دی د کوم د تعمیل دپاره چې تاسو دلته رااستولی شوي یاست؟ ایا همدغه د ماشوم بشارت ستاسو مهم کار وه؟

پرښتې: مونږ د یوه مجرم قوم د پوپنا کولو دپاره رااستولي شوي یاستو چې د څرمي یې هلاک کړو چې هغه د لوط ﷺ د قوم څخه عبارت دی. مونږ د الله ﷻ د پلوه د دې دپاره رااستولي شوي یاستو چې په دغه قوم باندې داسې ډبرې ورخوشې کړو او باران یې پرې وکړو کومې چې اصلاً د خټې څخه جوړې شوې دي او قرتکاڼي دي. دغه ډبرې عادي ډبرې نه دي بلکې ستا د رب ﷻ په نزد د تجاوز کوونکي قوم دپاره په نښه کړی شوې او د همدوی دپاره جوړې کړی شوې دي.

ابراهیم ﷺ په دغه قوم کښي لوط ﷺ هم استوګن دی چي د یوه پیغمبر په حیث هلته د الله ﷻ د ارشاداتو د پلي کولو دپاره دعوت چلوي

پرښتي مونږ هلته د لوط ﷺ په موجودیت باندي پوه یاستو نو هغه ته به د خپلي ټولي کورنۍ سره نجات ورکړو، خو یوازي میرمنه به یې هلاکه کړی شي چي کافره ده او په لوط ﷺ باندي یې ایمان نه دی راوړی

۲ـ ای پیغمبره! په همدي بنیاد مونږ هغو ټولو کسانو ته نجات ورکړ کوم چي د دغو هلاکو شوو قومونو په ښارونو کښي اوسېدل او د مؤمنانو څخه وه. خو مونږ په دغو ښارونو کښي د یوې مسلماني کورنۍ څخه پرته نور څوک مسلمانان موندلي نه کړه.

یا په بل عبارت هلته د لوط ﷺ د کورنۍ څخه په غیر هیڅ مسلمان موجودیت نه درلود، او د ده ﷺ په کورنۍ کښي هم د ده ﷺ ماندینه د مسلماني زنانه په حیث شامله نه وه بلکي کافره وه.

۳ـ نو مونږ هغوی په خارق العاده عذاب سره هلاک کړه او د قیامت تر ورځي پوري مو د هغو کسانو دپاره د خپل کامل قدرت یوه ډېره لویه نښه پرېښودله کوم چي زمونږ د دردناک عذاب څخه وارېږي او د عبرت اخستلو استعداد یې نه وي ضائع شوی

توضیحات

۱ـ په ﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ ﴾ کښي د "خطب" کلمه د هغه لوی عظیم الشان کار دپاره وضعه شوي ده په کوم کښي چي ډېرو خبرو اترو ته ضرورت وي[۱] یعني ابراهیم ﷺ پرښتي مخاطبي کړي چي د بشارت څخه علاوه ستاسو ډېر عظیم الشان کار څه شی دی؟

۲ـ د ذکرو شوو ایتونو څښي مربوط مضامین وړاندي تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چي بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو هغه دا چي

الف مؤمنانو په څه کیفیت سره نجات وموند او کفار په څه کیفیت سره هلاک کړي شوه (د "الحجر" سورت).

ب په کومو کاڼو باندي چي د لوط ﷺ قوم ویشتلی شوی وه او په دې مقام کښي تري په ﴿ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی، هغه د [هود ۸۲] ایت لاندي ښه شرحه شوي دي.

ج همدارنګه د ﴿ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ ﴾ کلمات د [هود ۸۳] ایت لاندي په مناسبه اندازه شرحه شوي دي

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چي: پوره واضحه ده چي په دې مقام کښي د ﴿ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، ﴿ الْمُسْلِمِينَ ﴾ دواړه کلمي د لوط ﷺ د کورنۍ څخه عبارت دی البته د ده ﷺ د مېرمني په استثناء سره؛ څرنګه

---

[۱] مفردات الراغب ص ۱۵۲

[illegible] ذکر شوي دواړه کلمې په ترتیب سره د ایمان او اسلام څخه اشتقاقي شوې دي نو ایا ایمان او
اسلام سره په مصداق کښې اتحاد لري؟

[illegible] وایو چې په دې مقام کښې د "ایمان او اسلام" دواړه کلمې یوه د بلې څخه نه جلا
[illegible] دي او په مصداق کښې دواړه متحدې دي[1]. اما په دې کښې علماء کرام اختلاف لري چې
[illegible] دواړه کلمې د مفهوم په لحاظ څه فرق لري. چې بحث یې د الله ﷻ په توفیق د [الحجرات:۱۴]
[illegible] لاندې تېر شوی دی، نو هېله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي

یادونه

۴_ په ﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً ﴾ کښې د ﴿ فِيهَا ﴾ ضمیر د ذکر شوي قوم ښار (قریې) ته راجع دی، که
[illegible] د "القرية" کلمه دلته په صراحت سره ذکره نه ده مګر مقام وړاندې دلالت کوي، او په بل ایت
کښې وړاندې صراحت هم نازل شوی دی چې ﴿ قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ﴾ [العنكبوت:۳۱]
[illegible] پرښتو وویلي چې یقیناً مونږ د دغه ښار د اوسېدونکو هلاکوونکي یاستو.

﴿ وَفِي مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوْ
مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِي ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَٱلرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ
إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا۟ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا۟ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَهُمْ
يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ
إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۳۸] او مونږ د موسی علیه السلام په قیصه کښې هم [illegible] د اورېدونکو دپاره د خپل قدرت لویه نښه
[illegible] کله وخت چې مونږ فرعون ته په ښکاره برهان سره ورولېږه.

[۳۹] نو فرعون [illegible] د خپل قوم (لښکر) په سبب شا کړه او [illegible] تکبر یې توګه یې) وویلې چې [illegible]
[illegible] جادوګر دی (او) یا لېونی (او پیریانی) دی

[۴۰] نو مونږ فرعون او د ده لښکر ونیوه نو ټول مو په دریاب کښې په داسې حال وروغورځول
[illegible] فرعون (خپل کار ته) د ملامتۍ کړونکی ګرځېدونکی و.

[۴۱] او د عادیانو په قیصه کښې هم مونږ د قدرت نښې پرېښې دي) کله چې وړاندې مونږ
[illegible] بې خیره باد ورخوشې کړ

[1] [illegible]

[۴۲] دغه باد هیڅ شی نه پرېښود چې ورباندې به ورغی (وچلېد) مګر په داسې حال چې هغه شی به یې د ورستو (خاورو خوړلو) هډوکو غوندې ګرځاوه.

[۴۳] او د ثمودیانو په قیصه کښې (مو هم قدرتي نښې پرېښې دي) کله چې ورته (د صالح ﷺ د پلوه) وویلې شو چې تاسو (د خپل ژوند څخه) تر څه وخته پورې استفاده وکړئ او بس (ستاسو د ژوند فقط درې ورځې پاتې دي).

[۴۴] (لنډه دا چې) ثمودیانو د خپل رب ﷻ د أمر څخه سرکشي (او طُغیان) وکړ، نو (په نتیجه کښې) هغوی لره تکې (تندر) په داسې حال کښې ونیول چې دوی ورته کتل (او هیڅ شی یې د لاسه پوره نه وه).

[۴۵] (یا په بل عبارت:) نو ثمودیانو د درېدلو توان ونه شو درلودی (چې وتښتي) او (همدارنګه) دوی (د بل چا په ذریعه، انتقام اخستونکي هم نه وه.

[۴۶] او (د وړاندې قومونو غوندې مونږ) د نوح ﷺ قوم د دوی څخه لا پخوا (هلاک کړی وه) ځکه چې دوی فاسق قوم وه (د الله ﷻ د ارشاداتو څخه وتونکي خلک وه).

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! د لوط ﷺ د هلاک کړی شوي قوم په تعقیب په خپل اُمت باندې د څو نورو کفري هلاکو کړی شوو قومونو څه لنډ حالات هم قرائت کړه چې:

۱ـ د موسی ﷺ په قیصه کښې هم مونږ د هغو کسانو دپاره د خپل قدرت ډېره لویه نښه پرېښې ده کوم چې د قیامت تر ورځې پورې د الله ﷻ د دردناک عذاب څخه ډارېږي چې څه لږ بیان یې دا دی:

الف: ، رنړ موسی ﷺ د وخت کفري مشر فرعون ته د پیغمبر په حیث ورلېږلی وه او ځرګند دلایل او معجزات مو ورته ورکړي وه ترڅو د نوموړي کفري مشر په وړاندې خپل رسالت په اثبات ورسوي.

ب. موسی ﷺ په معجزاتو سره عمومًا او د اژدها په معجزې سره خصوصًا خپل نبوت په اثبات ورساوه، مګر فرعون په خپل قوت او خپل لښکر باندې غره شو او نفس یې قبوله نه کړه چې د پیغمبر په حیث ورته معتقد وګرځي.

ج. نو د همدې کبله یې د خپل خان او د خپل قوم د غولونې او تېرویستنې په غرض موسی ﷺ ته دروغین لقبونه ورکړه، چې دا د الله ﷻ پیغمبر نه دی بلکې نوموړی د دوه وو کیفیتونو څخه په یوه کیفیت مبتلا دی هغه دا چې نوموړی یا ډېر پوخ جادوګر دی او په کار دي چې د بنو غښتو جادوګرانو په ذریعه یې مقابله وکړی شي، یا نوموړی لیونی او پیریانی دی او معالجې ته اړتیا لري. په هر تقدیر باید د پیغمبر په صفت ورته هېڅوک معتقد ونه ګرځي.

د. په نتیجه کښې مونږ فرعون او د ده لښکرې په عذاب سره ونیول او ټول مو د ځرمې په دریاب کښې وروغورزول او ټول مو پوپنا کړه.

هـ: هو! د غرق او هلاک په وخت کښې فرعون د غفلت د خوبه راببدار شو او خپل خان ته یې د ملامتې ګوته ونیوله چې زه هم په موسی ﷺ باندې د بني اسرائیلو غوندې د نبوت عقیده لرم او د پیغمبر په حیث یې پېژنم. مګر دغه اضطراري ایمان راوړلو ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او د عذاب څخه یې نجات ورنه کړی شو.

۲_ همدارنګه مونږ د عادیانو په معجزانه هلاک کښې هم د متقیانو دپاره زښت ډېر عبرتي درسونه پرېښي دي چې کله مو په هغوی د هُود ﷺ د تکذیب په وخت کښې په خارق العاده توګه داسې تېز باد وچلاوه چې:

الف: دغه باد زمونږ د غضب یوه بېلګه وه او د هوسایۍ هیڅ نښې پکښې موجودیت نه درلود بلکې د خیر څخه شنډ او خالي وه.

ب: هغه دا چې دغه تېز باد هیڅ شی نه پرېښود په کوم باندې به چې تېرېده مګر هغه به یې د ایرو غوندې سوزولی شوی ګرځاوه او هم به یې عادیان د خرماګانو د ډډونو په څېر په ځمکه باندې غورزول او څملول.

۳_ د ثمودیانو په هلاک کښې هم مونږ د خپلو ډارېدونکو بندګانو دپاره ښه پرېمانه عبرتي درسونه پرېښودل چې:

الف: کله چې هغوی ته د صالح ﷺ د پلوه وویلی شو چې نور نو ستاسو د کبر کاسه نسکوره ده او د هلاکت وخت مو رانژدې دی نو تاسو تر همدغه ټاکلي وخته پورې د دنیا څخه استفاده وکړئ او بس.

ب: نو ثمودیانو د خپل رب ﷻ د ارشاداتو څخه سرکشي وکړه او خپل طغیان ته یې ادامه ورکړه بلکې د صالح ﷺ نصائح یې په خندنی سره رد کړه.

ج: نو په هغوی باندې د خپل رب ﷻ د پلوه تندر ورنازل کړی شو چې ځمکه یې ورباندې وجرقوله چې ډېر تېز اواز هم ورسره ملګری وه، نو ټول یې د څرمې په داسې حال کښې پوپنا کړه چې ټولو ورته کتل او هیڅا توان او وسه نه درلوده چې خپل خان ته یا بل چا ته نجات ورکړي او همدارنګه دوی نه وه چې د بل چا په ذریعه انتقام واخلي.

۴_ ای پیغمبره! مونږ د ذکرو شوو قومونو څخه لا وړاندې د نوح ﷺ قوم د کفریاتو د کبله هلاک کړی او غرق کړی وه او د خپلو ډارېدونکو بندګانو دپاره مو د هغوی په هلاک کښې ښه عبرتي درسونه پرېښي وه. او دا ځکه چې د نوح ﷺ قوم فاسق او سرکشه قوم وه چې د نوح ﷺ د اوږده دعوت د اثر لاندې واقع نه شوه او ورځ په ورځ یې طغیان او بغاوت ته زور ورکاوه، آن تردې چې د الله ﷻ په غضب اخته شوه.

توضیحات

۱_ په دې مقام پورې اړونده ځینې کلمات د الله ﷻ په توفیق وړاندې شرحه او تحلیل شوي دي. د مثال په توګه:

الف. په ﴿ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ ﴾ کښې د "رُكْن" کلمه د [هود: ۸۰] ایت لاندې واضحه شوې ده چې د جانب (څنګ) معنی ورکوي، د همدې کبله د کوټې څلور وارو دیوالونو ته د کوټې ارکان ویل کېږي.

ذکره شوې کلمه په دې مقام علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیره کړې ده:

اول. دغه کلمه دلته د تکبر او اعراض څخه کنایې ده(۱). یعنې نو فرعون د موسی ﷺ د دعوت څخه خپل څنګ تاو کړ او د تکبر د کبله یې ترې اعراض او ډډه وکړه.

همدې مضمون ته ورته مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ ثَانِيَ عِطْفِهِ ﴾ [الحج: ۹] یعنې ځینې خلک د الله ﷻ په هکله په داسې حال کښې جګړې کوي چې د خپل څنګ تاوونکي او تکبر کوونکي دي.

دوهم. دغه کلمه دلته د قوت او لښکر څخه کنایې ده(۲). یعنې نو فرعون د خپل قوت او خپل لښکر په سبب د موسی ﷺ د دعوت څخه مخ په شا شو

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره منافات نه لري چې په فرعون کښې دواړو شتون درلود، مګر په راتلونکي ایت کښې د ﴿ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ ﴾ کلماتو سره دوهم تفسیر ډېر ښه پیوند اخلي. یعنې نو مونږ فرعون او د ده لښکر دواړه ونیول او په دریاب کښې مو ورواچول چې هیڅ ډول دفاع یې ونه کړی شوه.

ب. په ﴿ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴾ کښې د ﴿مُلِيم﴾ کلمه د یونس ﷺ په ارتباط په [الصافات: ۱۴۲] ایت کښې نازله شوې او هملته تحلیله شوې ده. یعنې نو یوه ماهي یونس ﷺ په داسې حال کښې ښویه تېر کړ چې د خپل ځان ملامته کوونکی وه او دا ځکه چې بدون د الله ﷻ د اجازې څخه له ښاره وتلی وه، نو الله ﷻ یې پښېماني قبوله کړه او نجات یې ورکړ.

اما په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مونږ فرعون او فرعوني لښکر په داسې حال کښې په دریاب کښې وغورزول چې فرعون خپل ځان ته د ملامتی د ګوتې نیوونکی وه چې د موسی ﷺ دعوت یې نه وه قبول کړی، خو الله ﷻ د نوموړي پښېماني او توبه په دغه مرګاني حالت کښې قبوله نه کړه.

په همدغه مضمون باندې د [یونس: ۹۰] ایت لاندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده.

ج. په ﴿ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴾ کښې د "عَقِيم" کلمه د [الحج: ۵۵] ایت لاندې تحلیله شوې ده چې د شنډتوب معنی هم ورکوي مګر په دې مقام کښې ورته راتلونکي متصل ایت تفسیر واقع شوی دی

د. دا د یو پلوه. او د بل پلوه په همدغه تفسیري ایت کښې د "رَمِيم" کلمې د [یس: ۷۸] ایت لاندې ښه پوره شرحه موندلې ده چې د ورستو او خمکې خوړلو هډوکو معنی ورکوي. یعنې مونږ په

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۱۵، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳۷

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۰۲۰۱، مفردات الراغب ص۲۰۸

عادیانو باندې داسې سخت باد ورخوشې کړ چې په هیڅ شي به نه تېرېده مګر هغه به یې (زمونږ په امر) داسې ګرځاوه لکه وراسته شمکۍ، خورلي هډوکي.

د دغه باد ماثور کیفیت

۲ـ د دغه باد د ماثور کیفیت په هکله لاندې احادیث ولولئ:

الف: یوه ورځ د نبي کریم ﷺ په حضور کښې د عادیانو د هلاک اوږده قیصه تېره کړې شوه، نو نبي کریم ﷺ د همدغې قیصې د اوږدولو په تعقیب دا هم یاده کړه چې «أَنَّهُ لَمْ يُرْسَلْ عَلَيْهِمْ مِنَ الرِّيحِ إِلَّا قَدْرُ هَذِهِ الْحَلْقَةِ»[۱] یعنې یقینًا شان دا دی چې په عادیانو باندې د باد څخه نه وه ورخوشې کړې شوی مګر د دغې کړۍ په اندازه (د مهر کړۍ ته یې اشاره وکړه)، بیا یې ذکر شوې دواړه ایتونه قرائت کړه.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[۲] یعنې ماته (د الله ﷻ د پلوه د خندق په غزا کښې) په ښکېنې باد سره نصرت راکړې شو او عادیان په پاسنې (برو) باد سره هلاک کړې شول.

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ فَعَتَوْاْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ ﴾ کښې د "ف" توری په وړاندېنۍ نږدې جملې ﴿ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُواْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴾ باندې مرتب نه دی نرځو اعتراض وارد شي چې د ثمودیانو طغیان او سرکشي خو د هغه د وخت څخه شروع شوې وه په کوم کښې چې ورته صالح ﷺ د پیغمبر په صفت ورغی، نه د ذکر شوې جملې د اورولو څخه.

بلکې ذکر شوی د "ف" توری په ټوله قیصه مرتب دی (چې دلته ورته په اجمالي توګه اشاره شوې ده)، نو حاصل به یې داسې راوځېږي: کله چې ثمودیانو د خپل رب ﷻ امر ته شا کړه نو صالح ﷺ ورته تر درې ورځو پورې مهلت ورکړ چې کله دغه ورکړه شوې نېټه هم پوره شوه نو د الله ﷻ د پلوه وربانديې تندر ورنازل شو او ټول یې د ځرمې پوپنا کړه.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُواْ فِي دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ﴾ [هود: ۶۵] یعنې کله چې ثمودیانو طغیان اوج ته ورسېد او د معجزې اوښه یې زخمي کړ نو صالح ﷺ ورته درې ورځې مهلت ورکړ چې تاسو د خپل ژوند څخه فقط تر درې ورځو پورې استفاده وکړئ (بیا نو ضرور د هلاک سره مخامخ کېدونکي یاست).

یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ ﴾ کښې د "قَوْمَ" کلمه په مقدر "أَهْلَكْنَا" سره منصوبه ده او بیا دغه جمله

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

په هغې جملې باندې عطفه ده کومه چې د وړاندېنيو ايتونو د مضامينو څخه فهمېږي چې مونږ ترې په "اهلکنا" سره تعبير کولی شو

يعنې مونږ پخوانی کفري عنادي قومونه هلاک کړه او د نوح ﷺ کفري عنادي قوم مو لا د هغوی څخه وړاندې هلاک کړی وه.

﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٖ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ۝ وَٱلۡأَرۡضَ فَرَشۡنَٰهَا فَنِعۡمَ ٱلۡمَٰهِدُونَ ۝ وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ۝ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝ وَلَا تَجۡعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝ ﴾

[۴۷] او اسمان (مونږ جوړ کړی دی) په کامل قوت (قدرت) سره مو جوړ کړی دی او يقيناً مونږ د کامل قدرت درلودونکي ياستو

[۴۸] او ځمکه (مونږ غوړلې ده) غوړولې مو ده نو مونږ (د خلکو دپاره) ډېر ښه ارام ځای تياروونکي ياستو

[۴۹] او د هر شي څخه مونږ جوړه (متضاد شيان) پيدا کړي دي شايد چې تاسو ترې پند واخلئ (او خپل رب ﷻ په وحدانيت سره وپېژنئ).

[۵۰] نو (ای پيغمبره! خلکو ته ووايه چې) تاسو (خاص) الله ﷻ ته وروتښتئ (د همده ﷻ اوامر عملي کړئ).

يقيناً زه تاسو ته د همده ﷻ د پلوه ښکاره وېروونکی يم.

[۵۱] او (دا ورته هم ووايه چې) د الله ﷻ سره (په عبادت کښې) بل څوک (يا بل شی) معبود مه ګرځوئ

(او دا ځکه چې) يقيناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه ښکاره وېروونکی يم (نو په همدې صفت مې ومنئ)

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې الله ﷻ د وړاندېنيو ايتونو په تعقيب د خپل کامل قدرت څه نورو مثالونو ته اشاره کړې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! هسې نه چې زمونږ قدرت او توان د پخوانيو کفري قومونو په هلاکولو باندې ختم شوی دی بلکې مونږ ازلاً او ابداً د کامل قدرت درلودونکي ياستو. د مثال په توګه:

۱ـ اسمان په دغه عجيب کيفيت او کميت سره مونږ په خپل کامل قوت سره پيدا کړي او جوړ کړی دی چې نه پکښې سوري او چاودونه شته او نه د زمانو په تېرېدلو سره د زوروالي سره مخامخ کېږي. نو په همدې بنياد هرومرو مونږ د پوره ازلي او ابدي قدرت درلودونکي ياستو.

۲_ ځمکه چې ده مونږ د مخلوقاتو د معیشت دپاره خوره کړې ده او د استوګنې دپاره مو مساعده ګرځولې ده چې ټول پکښې ارام ژوند تېر کړي، نو په همدې اساس مونږ د ځمکې څخه د مخلوقاتو دپاره ډېر ښه ارام ځای جوړوونکي یاستو.

۳_ په دې باندې علاوه، مونږ د متضادو شیانو په پیدا کولو باندې قدرت لرو نو د هر شي څخه مو متضادې جوړې پیدا کړې دي لکه نر او ښځه، شپه او ورځ او داسې نور. دا د دې دپاره چې تاسو زمونږ په مخلوقاتو کښې فکر وکړئ نو شاید چې پند ترې واخلئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

۴_ ای پیغمبره! د قدرتي مثالونو په تعقیب زمونږ د پلوه کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای کفارو! تاسو ته د کفر د ادامې په صورت کښې هیڅ د پنا درکولو ځای نشته چې د الله ﷻ د غضب څخه نجات درکړي، نو تاسو صرف الله ﷻ ته وروځغلئ او په همده ﷻ سره پنا واخلئ، زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه څرګند ډاروونکی یم، زما دعوت قبول کړئ او د الهي غضب څخه نجات ترلاسه کړئ.

ب: تاسو د الله ﷻ په عبادت کښې بل معبود مه شریکوئ او په توحید باندې عقیده وکړئ او هم ورباندې تر مرګه پورې کلک ودرېږئ.

همدارنګه تاسو په یاد ولرئ! چې زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه څرګند ډاروونکی یم، نو ما د الهي پیغمبر په حیث قبول کړئ چې په دنیا او آخرت کښې بریالي جوړ شئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [ص:۱۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "أيد" کلمه مصدر ده او همزه پکښې اصلي ده چې د ډېر قوت معنی ورکوي، د "يَدٌ" جمعه نه ده چې همزه پکښې زائده شي[۱].

ب: د "مُوسِعُونَ" کلمه د اشتقاق په لحاظ لاندې دوه احتماله درلودلی شي:

اول: چې اصلي مصدر یې "وَسْعٌ" _لکه "قفل"_ شي او د قوت او توان معنی ورکړي[۲]. یعنې مونږ هرومرو د کامل قوت او توان درلودونکي یاستو چې د اسمان مثل پیدا کول هم راته کوم مشکل کار نه دی.

دوهم: چې اصل مصدر یې "سِعَةٌ" _لکه "عِدَةٌ"_ وګڼلی شي چې د پراخی معنی ورکوي[۳]. یعنې هرومرو مونږ د پوره پراخۍ درلودونکي یاستو او د هر شي خزانې زمونږ په نزد موجودیت لري.

که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې په دې مقام کښې صحت لري چې الله ﷻ د دواړو

(۱) اضواء البیان ج۷ ص۶۶۹
(۲) القاموس المحیط ج۳ ص۴۱۱؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۴۰۴
(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۹۳؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۵۲

درلودونکی دی مګر د مقام په لحاظ اوله معنی ډېره ښه پیوند اخستونکې ده چې د قدرت په کمال باندې دلالت کوي.

د "زَوجين" د کلمې معنی

۲ـ په ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ ﴾ کښې د ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ کلمه علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیره کړې ده:

الف: دلته د ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ څخه نر او ښځه مراد دی[1]. یعنې او مونږ د هر ژوندي شي څخه نر او ښځه پیدا کړي دي چې د همدغه پیدابښت په سبب یې د نسل بقاء صورت نیسي.

ب: دلته ترې هغه دوه شیان (جوړه) مراده ده کومه چې یو تربله ضدیت لري[2]، لکه شپه او ورځ، اسمان او ځمکه، تور او سپین، شقاوت او سعادت او داسې نور. یعنې مونږ د هر شي (ژوندی وي او که جماد) متضادین فردونه پیدا کړي دي که بالفرض زمونږ قدرت کامل نه وی نو د متضادو په پیدا کولو به مو توان نه درلودی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د دوهم ډول تفسیر په بنیاد ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ په کلمې سره په مثنی (یوه جوړه) باندې صراحت د حصر دپاره نه دی بلکې د مثال دپاره دی، چې په ضدیت کښې ډېره وروکې مجموعه همدغه مثنی (دوه) ده. که نه ټول مخلوقات سره یو تربله بالانواع او هم بالاشخاص اضداد دي چې د بنیادمانو علم ورباندې احاطه نه شي کولی.

څرنګه چې دوهم تفسیر اول تفسیر ته هم شمولیت لري نو د همدغه تفسیر اراده کول بهتر برېښي.

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې د ﴿ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾ جمله څکه دوه خله نازله شوې ده چې لومړی خل په امر ﴿ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ ﴾ پورې ارتباط لري او دوهم خل د نهې ﴿ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ ﴾ پورې مربوطه ده، نو په حقیقت او واقع کښې تکرار نشته.

﴿ كَذَٰلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوْا بِهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ لِلَّذِينَ

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۱۷

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۶۲۳؛ المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۲۲؛ تفسیر الطبري ج۲۷ ص۸

ظَلَمُواْ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَٰبِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن يَوْمِهِمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

[۵۲] (ای پیغمبره! ستا حالت د نورو پیغمبرانو علیهم السلام په نسبت) دغسې دی چې هغو کسانو ته کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي هیڅ پیغمبر نه وه ورغلی مګر (هغوی به خپل-خپل پیغمبر ته اشاره کوله او) ویل به یې چې دا جادوګر دی (او) یا لیونی دی.

[۵۳] ایا دوی یو تربله (په همدغې کړنلارې باندې) وصیت کړی وه؟ بلکې دوی (ټول) سرکشه قوم وه (او همدغه کړنلاره د سرکشۍ خاصیت دی).

[۵۴] نو (ای پیغمبره!) ته د کفارو (د ناندریو) څخه مخ واړوه ځکه چې (د دوی په کافر پاتې کېدلو باندې) ته ملامت کړی شوی نه یې.

[۵۵] او ته پند ورکولو ته ادامه ورکړه ځکه چې یقیناً پند ورکول مؤمنانو ته ګټه رسوي (او کفار ترې محروم پاتې کېږي).

[۵۶] او ما پېریان او انسانان (د بل شي دپاره) نه دي پیدا کړي مګر د دې دپاره چې (په ټولو کړو وړو کښې) خاص زما (بالاختیار) عبادت وکړي.

[۵۷] زه ترې (د دوی خپلو خانونو او یا بل چا ته) د څه رزق (او ګټور شي حاصلولو) اراده نه لرم او نه ترې اراده لرم چې په ما باندې څه خوراک وخوروي.

[۵۸] (او دا ځکه چې) یقیناً الله ﷻ همدې روزي ورکوونکی (د ګټورو شیانو درلودونکی) د کلک قوت څښتن دی (چې خدمت ته څه اړتیا نه لري).

[۵۹] نو یقیناً د هغو کسانو دپاره (د عذاب) برخه ده کومو چې ظلم غوره کړی دی (البته) د دوی د انډیوالانو (د عذاب) د برخې غوندې، نو دوی دې په ما باندې تلوار نه کوي (چې همدا اوس یې را باندې رانازله کړه).

[۶۰] نو هغو کسانو ته ویل (هلاکت) دی کومو چې کفر غوره کړی دی چې (دا ویل) د هغې ورځې (د عذاب) څخه عبارت دی د کومې چې دوی ته وعده ورکوله کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د تهدیدي او اقناعي دلایلو څخه وروسته په دې ایتونو کښې د کفارو د منفي عکس العمل په ارتباط نبي کریم ﷺ ته ډاډینه او تسلي ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپل دعوت په مقابل کښې د کفارو په دغه عکس العمل باندې مه غمژن کېږه چې کله دې په یوه کفري لقب یادوي او کله بل دروغین لقب درکوي او دا ځکه چې:

۱ـ لکه څنګه چې تاته د خپلې زمانې کفار د جادوګر او لیوني لقبونه درکوي همدارنګه پخوانیو کفارو هم خپلو-خپلو پیغمبرانو ته همداسې لقبونه ورکړي وه.

یا په بل عبارت: مونږ د دې زمانې د کفارو څخه مخکښې هیڅ پیغمبر نورو کفارو ته نه دی استولی مگر هغوی به خپل خپل پیغمبر ته اشاره کوله نو خینو به ویل چې دا جادوگر دی، خینو به ویل چې دا لیونی دی او خینو به په دواړو لقبونو باندې باله او خینو به نور دروغین لقبونه ورکول.

۲ـ د ایمان نه راوړلو په هکله د ټولو کفارو بهانې آنې متشابهې دي حتی څه لرې نه ده چې چا ته پوښتنه پیدا شي چې: ایا ټولو کفارو د مړه کېدلو په وخت کښې وروستنیو ته وصیت کړی دی چې تاسو هم د هغو بهانو څخه کار واخلئ د کومو څخه چې مونږ کار اخستی دی؟

دوی یو تربله توصیه نه ده کړې بلکې دوی کېله یې بهانې او دروغین لقبونه ورکول متشابه دي، چې دوی ټول سرکشان دي او د سرکشۍ اثار په هره زمانه کښې په یوه ډول او یوه شکل بروز کوي.

۳ـ نو ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې د کفارو په مقابل کښې دغه عادتونه خپل کړه چې:

الف: ته ورسره ناندرۍ مه وهه او مخ ترې واړوه، ته خو د هغوی په کفر باندې ملامته کړی شوی نه یې (تاته یې مسئولیت راجع نه دی).

ب: اما پند او نصیحت ته ادامه ورکړه او دا ځکه چې ستا پند او نصیحت مؤمنانو ته گټه رسوي او استفاده ترې کوي، او د کفارو دعوت هم د نظره مه غورزوه چې که څه هم دغه دعوت هغوی ته گټه نه رسوي مگر ستا دپاره گټور دی او بس، اجرونه دې وربانډې زیاتېږي.

۴ـ ای پیغمبره! که څوک ستا دعوت قبول کړي نو خپل خان ته یې گټه ورسوله او دا ځکه چې ما پیریان او بنیادمان د بل هیڅ شي دپاره نه دي پیدا کړي مگر فقط د همدې دپاره چې زما عبادت وکړي او خپلو خانونو ته گټه ورسوي. لنډه دا چې:

الف: زه د پیریانو او بنیادمانو څخه نه غواړم چې خپلو خانونو ته او یا بل چا ته څه روزي ورکړي او اړتیاوې یې پوره کړي، او نه دا کار د دوی د توانه پوره دی.

ب: همدارنگه زه د دوی دواړو ډلو څخه نه غواړم او اراده ترې نه لرم چې د بندگانو د غلامانو غونډې ماته څه خوراک او څښاک او څه اذوقه برابره کړي. او دا ځکه چې:

۵ـ یقینًا خاص الله ﷻ یوازې همدی روزي ورکوونکی دی او د ټولو مخلوقاتو د اړتیاوو پوره کوونکی دی او یوازې همدی ﷻ د کلک قوت څښتن دی چې نه خوراک او نه د خوراک تیارولو اونه بل خدمت ته څه اړتیا لري، بلکې همدې ﷻ د ټولو نواقصو او عیوبو څخه پاک او منزه دی.

۶ـ پوره واضحه ده چې د ذکر شوي قانون په بنیاد هغه کسان ظالمان دي کوم چې د غیر الله عبادت کوي او د الله ﷻ په عبادت کښې په اشتراک عقیده لري. نو د دې زمانې ظالمانو او کفارو ته د الله ﷻ په نزد د عذاب خپله برخه ټاکلې شوې ده لکه څنګه چې د دوی پخوانیو اندیولانو کفارو ته د عذاب برخه د الله ﷻ په نزد په ثبوت رسېدلې وه.

نو هرومرو به ټول کفار د ټاکلې شوې عذاب سره ملاقي شي البته چې ټاکلی وخت یې راورسېږي، نو په مونږ باندې دې تلوار او توندي نه کوي چې هله ژر شه همدا اوس یې رانازله کړه.

۷ـ نو ای پیغمبره! هغو کسانو ته ویل او هلاکت دی کوم چې په کفر باندې کلک ولاړ دي او

هیڅ دول دلایلو ته غوږ نه نیسي چې د توحید عقیده خپله کړي. البته چې دغه ویل او هلاکت دوی ته د خپلو هغو ورځو څخه پیل کېږي د کومو چې ورسره وعده کړی شوې ده.

توضیحات

۱ـ په ﴿ كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کلمه د مقدرې مبتدا دپاره خبر ده چې مونږ ترې په "شانُكَ" سره تعبیر کولی شو چې "شانُكَ کذلِكَ"[1].

ب: د "ذلِكَ" مشار إلیه مبهم دی چې متصله جمله ﴿ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ الآیة- یې تفسیر واقع شوې ده[2].

ج: د ﴿ قَالُوا ﴾ ضمیر د کفارو په ملحوظ ﴿ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ ته راجع دی.

د: د ﴿ سَاحِرٌ ﴾ کلمه د مقدر "هُوَ" دپاره خبر ده چې په ﴿ مِّن رَّسُولٍ ﴾ کښې ﴿ رَّسُولٍ ﴾ ته راجع دی، همدارنګه د ﴿ مَجْنُونٌ ﴾ کلمه هم د مقدر "هُوَ" دپاره خبر ده.

هـ: که څوک وایي چې: په پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام کښې خو آدم علیه السلام هم شامل دی حال دا چې نه ورته د جادوګر لقب ورکړی شوی دی او نه د لیوني؟

مونږ وایو چې: نبي کریم ﷺ په خپل یوه حدیث کښې نوح علیه السلام د «أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ» په نامه یاد کړی دی[3]، نو معلومه شوه چې دلته د نوح علیه السلام په شمول هغه پیغمبران علیهم السلام مطلب دی کوم چې د نوح علیه السلام څخه وروسته رالېږلی شوي دي، چې د شرکي عقیدې د محوه کولو دپاره یې دعوت چلولی دی، نه هغه پیغمبران کوم چې د نوح علیه السلام څخه وړاندې تېر شوي دي د کومو په زمانو کښې چې شرکي عقیدې موجودیت نه درلود، او دوی فقط د معلمانو حیثیت درلود او بس.

و: که څوک وایي چې: دغه دول ﴿ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴾ جمله خو یوازې د فرعون د خولې څخه وړاندې په [الذاریات:۳۹] ایت کښې راحکایت شوې ده حال دا چې دلته یې ټولو تېرو شوو کفارو ته نسبت کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: په ذکره شوې جمله کښې د "أَوْ" توری د منع الخلو معنی ورکوي چې د فرعون وینا یې یو مثال جوړېدلی شي.

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: ای پیغمبره! ستا شان د خپل أمت د کفارو په نسبت دغسې دی لکه د پخوانیو پیغمبرانو شان د خپلو-خپلو زمانو د کفارو په نسبت، هغه دا چې هغو کفارو ته کوم چې د دې زمانې د کفارو څخه وړاندې تېر شوي دي هیڅ پیغمبر نه دی ورغلی مګر هغوی به د

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۹۸
(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۱۹
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۵؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

خپل خپل پیغمبر په هکله ویل چې دا جادوګر دی یا لیونی دی، یا جادوګر او لیونی دواړه دي.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په ﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې باید لاندې سوالونه او جوابونه د نظر لاندې وساتل شي

الف: که څوک وایي چې د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې فقط د پیریانو او انسانانو په ذکر باندې اکتفاء وکړی شوه حال دا چې ټول مخلوقات ـ د کیفیتونو په تفاوت سره ـ د الله ﷻ عبادت کوي؟

مونږ وایو چې: په ټولو مخلوقاتو کښې یوازې پیریان او انسانان د نېکیو او بدیو د استعداد درلودونکي دي، چې په همدې نسبت یوازې همدوی ته مکلفیت متوجه دی چې جزا او سزا ورباندې مرتبېږي، او دلته یوازې په همدوی کښې بحث راروان دی.

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې د "ل" د توري څخه معلومېږي چې الله ﷻ د پیریانو او انسانانو په خلق کښې اراده درلوده چې دوی عبادت کوونکي وګرځي[1]، په دې باندې علاوه تقریبًا په همدغه مطلب باندې راتلونکی متصل ایت هم دلالت کوي چې د همدغه ایت دپاره تفسیر واقع شوی دی. نو د دواړو ایتونو مضمون داسې راخېژي چې:

زه د پیریانو او انسانانو څخه د رزق او اطعام اراده نه لرم بلکې د دوی دواړو څخه د خپل عبادت اراده لرم او د همدغه عبادت دپاره مې پیدا کړي دي.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د دوی دواړو ولو کافران د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع کېږي او مخه یې نیسي چې عبادت یې نه کوي او کفر یې ورباندې غوره کړی دی؟

مونږ وایو چې: د همدغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه خوښ کړي دي[2]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: که څه هم په ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې د عبادت نسبت ټولو ته شوی دی مګر مطلب پکښې یوازې مؤمنان دي. یعنې مونږ پیریان او بنیادمان د دې دپاره پیدا کړي دي چې د دوی مؤمنان زما عبادت وکړي، او د کفارو څخه یې د عبادت اراده نه لرم.

خو دا جواب بالکل بې خونده دی، ځکه چې مکلیفیت ټولو (مؤمنانو او کفارو) ته متوجه دی، نه یوازې مؤمنانو ته

دوهم: د ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ څخه مطلب دا دی چې دوی زما عبادت وکړي. برابره خبره ده چې اختیاري عبادت وي او که غیر اختیاري. او پوره واضحه ده چې په غیر اختیاري عبادت باندې د کفارو په شمول هر شی مشغول دی او هېڅوک ترې تخلف نه شي کولی

---

(۱) تفسیر ابی السعود ج۸ ص۱۴۴

(۲) زاد المسیر ج۷ ص۲۱۴، روح المعانی ج۲۷ ص۲۱، تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۹۰

خو دا جواب د سیاق او سباق (وړاندې او ورپسې) سره تړاو نه لري، بحث فقط په اختیاري عبادت کښې روان دی.

دریم دلته د ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ څخه "لیعرفون" مطلب دی، او پته نه ده چې کفار هم الله ﷻ پېژني، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾ [لقمان:۲۵] یعنې او که د مشرکانو (کفارو) څخه ته پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي نو هرومرو او ضرور به دوی ووایي چې الله ﷻ پیدا کړي دي.

خو دا جواب هم ډېر کمزوری دی او دا ځکه چې کفار په هغه شان سره الله ﷻ نه پېژني کوم چې د ده ﷻ سره مناسب دی که نه نو د ده ﷻ پیغمبران به یې قبول کړي وی.

څلورم: د ټولو څخه بهتر جواب دا دی چې دلته د الله ﷻ تکلیفي او تشریعي اراده مطلب ده[۱]، چې تخلف ترې ممکن دی، او تکویني (ایجادي) اراده مطلب نه ده چې تخلف ترې امکان نه لري ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي.

په همدې ارتباط د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۸۵] ایت په نولسمه توضیح کښې څه وضاحت تېر شوی دی چې یو ځل کتل یې په ګټه تمامېږي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: یقیناً مونږ پیریان او انسانان د دې دپاره پیدا کړي دي چې بالاختیار زما عبادت وکړي او د همدغه اختیاري عبادت استعداد مو ورکړی دی.

ج: که څوک وایي چې: په دغه ایت کښې -چې بحث پکښې روان دی- د پیریانو او انسانانو د خلقت مطلب عبادت ښودل شوی دی چې جنت وړاندې مرتب دی، حال دا چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ﴾ [الأعراف:۱۷۹] یعنې او یقیناً مونږ د پیریانو او انسانانو څخه زښت ډېر د دوزخ دپاره پیدا کړي دي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ایتونه سره تضاد نه لري؟

مونږ وایو چې: دغه ایت -چې معترض لیکلی دی- د الله ﷻ په توفیق په خپل ځای کښې ښه پوره توضیح شوی دی او د تضاد ګومان وړاندې نفې کړی شوی دی چې:

پیریان او بنیادمان دواړه د نېکو او بدو دواړو استعداد لري، نو په سلبي صورت کښې وړاندې دوزخ مرتب دی چې د نېکیو استعداد بالکل د پښو لاندې کړي لکه چې هلته ورته اشاره شوې ده، او په ایجابي صورت باندې یې جنت ترتب مو ... چې د خپل استعداد څخه ... نېکیو په تحصیل کښې کار واخلي، لکه چې په همدې ایت کښې ورته اشاره کېږي په کوم کښې چې بحث روان دی

رزق او اطعام څه فرق لري؟

۳- په ﴿ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾ کښې د ﴿ رِّزْقٍ ﴾ کلمه د هغه عین څخه عبارت ده په کوم باندې

(۱) اضواء البیان ج۷ ص۶۷۳

نغمه اخستله کېږي[۱] لکه سره زر، سپین زر او د مالونو نور اجناس.

او په ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴾ کښې د ﴿ يُطْعِمُونِ ﴾ کلمه چې په اصل کښې "يُطْعِمُونِي" وه، "ن" پکښې اعرابي نه دی بلکې د وقایې دپاره دی، د "إِطْعَام" ـ لکه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په بل چا باندې د خوراک خوړلو ته وضعه شوې ده. خو په دې مقام کښې د مثال په توګه د هغه فعل څخه کنايي ده کوم چې يو غلام يې د خپل بادار په وړاندې د خدمت په توګه اجراء کوي[۲] لکه د خوراک تيارول، د لوښو وينځل، د کور شاوخوا جاروکول او داسې نور.

نو حاصل به يې داسې راوخيژي چې: زه د خپلو بندګانو څخه هغه څه نه غواړم کوم چې بنيادمان او پيريان يې د خپلو غلامانو څخه غواړي چې ورته اعيان (مالونه) وګټي او يا ورته د خپلو غړو په استعمال سره بدني خدمت وکړي.

د ايت ارشادات

۴ـ دغه ايت شريف ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴾ مونږ ته لاندې ارشادات هم راکوي:

الف: بايد مونږ د رزق په تحصيل کښې د غيرو مشروعو لارو څخه خپل ځانونه په جدي توګه وژغورو، ځکه چې د رزق ضمانت الله ﷻ راکړی دی او زمونږ تالاش ورباندې کوم اثر نه غورزوي.

ب: بايد مونږ د رزق اکتساب د يوه عبادت په نيت ترسره کړو، عبادت يوازې په بدن پورې اختصاص نه لري لکه لمونځ روژه او نور، بلکې ټولو مالي معاملاتو او تجارتونو ته هم شامل دی.

ج: بنيادم د مال په ډېروالي نه مړېږي بلکې په قناعت مړېږي او قناعت په عبادت پورې تړلی دی چې نيت يې خالص او سوچه وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې دوه کسان صحابه کرام ؓ مخاطب کړه چې: «لَا تَيْئَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزَّزَتْ رُءُوسُكُمَا فَإِنَّ الْإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»[۳] يعنې ترڅو پورې چې ستاسو سرونه ښوربږي (او ژوندي ياست) د رزق څخه مه نااُميده کېږئ، او دا ځکه چې يقيناً انسان چې دی مور يې په داسې حال زېږوي چې سور وي، لباس ورباندې نه وي (بربنډ وي) نو بيا ورته الله ﷻ روزي ورکوي (او ارتياوې يې پوره کوي).

دوهم: نبي کريم ﷺ په قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کوي چې: «يَا ابْنَ آدَمَ! تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِي أَمْلَأْ صَدْرَكَ غِنًى وَأَسُدَّ فَقْرَكَ وَإِلَّا تَفْعَلْ مَلَأْتُ صَدْرَكَ شُغْلًا وَلَمْ أَسُدَّ فَقْرَكَ»[۴] يعنې اې بنيادمه! زما د عبادت دپاره خپل زړه فارغ کړه چې سينه (زړه) به دې د غنا څخه ډک کړم (قناعت به درکړم) او د

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۱۱۵

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۹۹

(۳) سنن ابن ماجه ص۳۰۷

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۲۷۹

فقيرۍ مخه به دې بنده کړم، او که ته دا کار ونه کړې نو سينه (زړه) به دې د مشغولتيا څخه ډک کړم او د فقيرۍ مخنيوی به دې ونه کړم (قناعت به درنه کړم).

د "ذَنُوب" معنی

۵ـ په ﴿ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَٰبِهِمْ ﴾ کښې د "ذَنُوب ـ ذنُوب" هره يوه کلمه د هغې لويې بوقې څخه عبارت ده کومه چې د اُوبو څخه ډکه وي[۱]، دغه کلمه په "اُذنِبَة" ـلکه "اَرْغِفَة" ـ يا "ذَنَائِب" ـلکه "شَعَاير" ـ جمعه کېږي[۲]. خو په دې مقام کښې د مفسرينو کرامو په اتفاق سره د عذاب د هغې برخې څخه کنايي ده کومه چې مستحقينو ته ټاکلې شوې ده.

يعنې د دې زمانې ظالمانو ته هم د عذاب داسې برخه ټاکلې شوې ده لکه څنګه چې د دوی انډيوالانو (پخوانيو ظالمانو) ته ټاکلې شوې وه چې هرومرو ضرور به ورسره مخامخ شي، نو دوی ته په کار دي چې د استهزاء په توګه يې زما څخه په تلوار سره ونه غواړي چې هله ژر شه بې وخته يې راباندې رانازله کړه.

د "الذّارِيَات" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق پای ته ورسېد.
۱۴۲۴/۷/۱ هـ ق - ۱۳۸۲/۶/۵ هـ ش.

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۹
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۲۶۹

الطور (٥٢)

سریزه

۱_ د دې سورت دپاره خپله لومړی کلمه "الطُّور" نوم ګرځولې شوې ده او په همدې نامه سره دا سورت د نورو سورتونو څخه جدا شوی دی.

۲_ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].

۳_ د دې سورت ټول ایتونه نهه څلوېښت (۴۹) دي[۲].

۴_ د کلماتو شمېره یې درې سوه او دولسو (۳۱۲) ته پورته شوې ده[۳].

۵_ د حرفونو شمېره یې یو زرو پنځه سوو (۱۵۰۰) ته رسېږي[۴].

۶_ د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي مطالبو باندې مشتمل دي، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل او داسې نور.

۷_ دا سورت (الطور) د وړاندېني سورت (الذاریات) سره زښت ډېر تناسبونه لري لکه چې دواړه په سوګندونو پیل شوي دي او په دواړو کښې عقیدوي مطالب نازل شوي دي او په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَٱلطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَٰبٖ مَّسۡطُورٖ ﴿٢﴾ فِي رَقّٖ مَّنشُورٖ ﴿٣﴾ وَٱلۡبَيۡتِ ٱلۡمَعۡمُورِ ﴿٤﴾ وَٱلسَّقۡفِ
ٱلۡمَرۡفُوعِ ﴿٥﴾ وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ ﴿٦﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَٰقِعٞ ﴿٧﴾ مَّا لَهُۥ مِن دَافِعٖ ﴿٨﴾ يَوۡمَ
تَمُورُ ٱلسَّمَآءُ مَوۡرٗا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ ٱلۡجِبَالُ سَيۡرٗا ﴿١٠﴾ فَوَيۡلٞ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ ٱلَّذِينَ هُمۡ
فِي خَوۡضٖ يَلۡعَبُونَ ﴿١٢﴾ يَوۡمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هَٰذِهِ ٱلنَّارُ ٱلَّتِي كُنتُم بِهَا
تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ أَفَسِحۡرٌ هَٰذَآ أَمۡ أَنتُمۡ لَا تُبۡصِرُونَ ﴿١٥﴾ ٱصۡلَوۡهَا فَٱصۡبِرُوٓاْ أَوۡ لَا تَصۡبِرُواْ
سَوَآءٌ عَلَيۡكُمۡۖ إِنَّمَا تُجۡزَوۡنَ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] د طور په غره باندې سوګند دی.

[۲] او په داسې کتاب باندې (سوګند دی) چې لیکلی شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۲۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۵۸
(۳) تفسیر الخازن ج۶ ص۸۸
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۱۱۳

[۳] (البته) په داسې باریکه کاغذ کښې چې (په توله نړۍ کښې) خور کړی شوی (او ثبت کړی شوی) دی. (یا په بل عبارت، په قرآن کریم باندې سوګند دی).

[۴] او په اباده کوټې باندې.

[۵] او په اوچت کړی شوي چت (اسمان) باندې.

[۶] او په داسې دریاب باندې چې اور پرې (د قیامت په ورځ) بل کړی شوی دی (او یا په توله ځمکه باندې د ورختلو ځخه منعه کړی شوی دی).

[۷] (په دغو ټولو شیانو باندې سوګند دی چې) یقیناً ستا د رب ﷻ عذاب هرومرو واقع کېدونکی دی.

[۸] چې هیڅ مخه نیوونکی ورته نشته.

[۹] (البته) په هغې ورځ کښې چې اسمان (پکښې د خرابۍ په لور) په تېزۍ سره په غیر منظمه توګه وخوځېږي خوځېدل.

[۱۰] او هم (پکښې) غرونه (د خرابۍ په لور) روان شي روانېدل.

[۱۱] نو په دغې ورځ کښې تکذیب کوونکو ته افسوس (او هلاک) دی.

[۱۲] (البته) هغه تکذیب کوونکی چې دوی په باطلو کښې په داسې حال لګیا دی چې عبثیات (چټي کارونه) کوي.

[۱۳] (او) په هغه ورځ کښې چې همدوی (تکذیب کوونکی) د جهنم اور ته په کلکه تېلوهلی شي په کلکه تېلوهل.

[۱۴] (نو ورته به وویلی شي چې:) دغه اور هغه اور دی په کوم باندې چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې د دغو نسبت به مو ورته کاوه.

[۱۵] ایا نو دغه عذاب جادو دی؟ یا تاسو یاست چې نه یې وینئ؟.

[۱۶] دغه اور ته ورداخل شئ! نو صبر وکړئ یا صبر مه کوئ (دغه دواړه حالته) په تاسو باندې یو برابر دي.

(ځکه چې) یقیناً تاسو ته د هغو کړو وړو جزا درکوله کېږي کوم چې تاسو وئ چې کول به مو.

ارتباط

وړاندېنۍ سورت (الذّٰرِیٰت) د قیامت د موعودې ورځې عذاب ته په اشارې سره ختم شوی وه، او د دې سورت (الطُّور) په اولنیو ایتونو کښې په همدغه عذاب باندې صراحت نازل شوی دی او واقع کېدل یې په سوګندونو سره اثبات شوی دی.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ ـ په دې ایتونو کښې باید د لاندې لغاتو معناوې او لاندې نکات په نظر کښې وساتل شي:

الف. په ﴿ وَٱلطُّورِ ﴾ کښې د "طُور" کلمه د مطلق غره[۱] یا د ونو لرونکي غره دپاره وضعه شوې ده[۲].

ب. په دې مقام کښې د "الطُّور" څخه هغه خاص غر مطلب دی په کوم کښې چې الله ﷻ د خپل خاص بنده (موسی ﷺ) سره مناجات ته صورت ورکړی وه[۳].

ج. د ﴿ مَّسْطُورٍ ﴾ کلمه د کرښې کړې شوې یا لیکلې شوې معنی ورکوي.

د. په ﴿ فِى رَقٍّ ﴾ کښې د "في" توری په ﴿ مَّسْطُورٍ ﴾ پورې تعلق نیسي او ﴿ رَقٍّ ﴾ کلمه د هغې باریکې صحیفې دپاره وضعه شوې ده د کومې څخه چې موږ په کاغذ سره تعبیر کولی شو[۴].

ه. علماء کرامو دغه کتاب کوم چې په باریکه کاغذونو باندې لیکلې شوی او خور کړی شوی دی، په لاندې دولونو سره تفسیر کړی دی[۵].

اول: دا د لوح محفوظ څخه عبارت دی په کوم کښې چې هرڅه په ازل کښې لیکلې شوي دي.

دوهم: د دې کتاب څخه أعمالنامې مطلب دي چې د قیامت په ورځ به چا ته په ښي لاس او چاته په کین لاس ورکولی کیږي.

دریم: دا کتاب جنس دی او ټولو اسماني کتابونو ته شمولیت لري.

څلورم: دا کتاب یوازې د قرآن کریم څخه عبارت دی[۶].

و. موږ ته همدغه څلورم تفسیر په زړه پورې برېښي چې په ﴿ يسٓ ۝ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ کښې وریاندې صراحت نازل شوی دی.

ز. که څه هم قرآن کریم د نزول په وخت کښې په باریکه کاغذونو باندې نه لیکلې شوی وه او نه خور شوی وه، مګر په دغه ایت کښې اشاره نازله شوې ده چې دا کار به په راتلونکي کښې صورت ونیسي لکه چې همدغه اشاره رښتیا شوه او قرآن کریم په باریکه کاغذانو باندې چاپ او په ټوله نړۍ کښې خور شو.

ح. د ﴿ وَٱلْبَيْتِ ٱلْمَعْمُورِ ﴾ کلمه ـ چې د ابادې کوټې معنی ورکوي ـ په دې مقام کښې په لاندې دولونو سره تفسیره شوې ده[۷].

اول: دلته نړې هغه کوټه مطلب ده د کومې په هکله چې نبي کريم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «يُصَلِّي فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ إِذَا خَرَجُوا لَمْ يَعُودُوا إِلَيْهِ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ»[۸] یعنې په اوم اسمان کښې یوه کوټه ده چې بیدو د کعبې شریفې په محاذات کښې موقعیت لري، په دغې

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳۹
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۵۸
(۴) القاموس المحیط ج۲ ص۳۷۶، لسان العرب ج۱۰ ص۱۲۳
(۵) البحر المحیط ج۱۵ ص۲۳
(۶) اضواء البیان ج۷ ص۶۸۳
(۷) زاد المسیر ج۷ ص۲۱۶
(۸) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۶، صحیح مسلم ج۱ ص۹۱

کوته کښې هره ورځ اویا زره (۷۰۰۰۰) ملکې لمونځ کوي. او کله چې ترې (د فراغت څخه وروسته) خارجې شي نو بيا ورته تر اخره پورې بيرته نه ورګرځي (د بل کرت لمونځ کولو نوبت ورته نه رسيږي).

دوهم: دلته پخپله کعبه شريفه مراده ده د کومې د ابادۍ پورې چې د دنيا ابادي تړاو لري، چې څه شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [المائدة ۹۷] ايت لاندې تېره شوې ده.

دريم: په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه دغو دواړو کوټو ته د "ما يطلق عليه البيت المعمور" په لحاظ سره شموليت لري.

ي: د ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾ څخه -چې د پورته کړې شوې چت معنی ورکوي- په دې مقام کښې اسمان مطلب دی چې په بل ايت کښې ورته همدغه لقب ورکړې شوی دی چې: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا﴾ [الأنبياء ۳۲] يعنې او مونږ اسمان داسې يې ستنو چت ګرځولی (جوړ کړی) دی چې د بېکته راغورزېدلو څخه ساتلی شوی دی.

يا: په ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ﴾ کښې د "مَسْجُور" کلمې د "سَجْر" -لکه "ضَرْب"- څخه اشتقاق موندلی دی. چې په دې مقام کښې په متعددو معناوو سره تفسيره شوې ده[1]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: "سَجْر" د اور بلولو معنی ورکوي چې د قيامت په ورځ به په ټولو دريابونو باندې اور بل کړی شي او د خاشاکو غوندې به په سوځېدو اوبو سره بلېږي (المعنی به وځي). لکه چې په بل ايت کښې ورباندې تقريبًا صراحت شوی دی چې: ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾ [التكوير ۶] يعنې او کله چې به درياڼو سره اور بل کړی شي.

دوهم: دغه کلمه (سجر) د منعه کولو دپاره وضعه شوې ده چې الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره درياڼونه منعه کړي دي چې ټوله ځمکه ډوبه کړي او د استوګنې ځای پکښې پرېښودي.

يب: زمونږ په فکر که د "ما يُطلق عليه البحرُ المسجور" په ملحوظ ذکرې شوې دواړه معناوې اراده کړی شي نو ډېر به ښه وي چې دواړه د درياڼونو سره ډېر قوي تناسب لري.

يج: د دغو ټولو سوګندونو دپاره د ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ﴾ جمله جواب واقع شوې ده او دلته چې په کومو شيانو باندې سوګند ياد شوی دی. هغه ټول (پخپله واړه) په حقيقت کښې د همدغه جواب د اثبات دپاره دلايل او براهين دي. چې دنيا عبثه نه ده پيدا کړی شوې چې په پای کښې د تصفيه کولو ورځ به نه لري او قيامت قائم به نه کړی شي. که بالفرض المحال داسې وي نو الله ﷻ به د خپلو بندګانو دپاره ذکر شوې معنوي او مادي انتظامات نه وی نيولي.

يد: نو د پورتنې بيان په نظر کښې نيولو سره به يې حاصل داسې راوځيږي چې:

د طور په غره باندې سوګند دی کوم چې د موسی ؏ د ديز او د تورات د نزول ځېره پکښې

[1] مفردات الراغب ص ۲۳۰- تفسير ابن کثير ج۴ ص ۲۰۴- تفسير القرطبي ج۱۷ ص ۶۰

ایښودلې شوې ده، او په قرآن کریم باندې سوګند دی کوم چې د قیامت تر ورځې پورې د ټولې دنیا دپاره لارښود تاکلی شوی دی، او په بیت المعمور باندې سوګند دی کوم چې د بنیادمانو او پرښتو د عبادت دپاره اباد شوی دی، او په اوچت اسمان باندې سوګند دی کوم چې نه یې څوک مسه کولی شي او نه پکښې د ګوتې ایښودلو ځای شته. او بالآخره په دریابونو باندې سوګند دی کوم چې په ځمکه باندې د ورختلو څخه منعه کړی شوي دي او د قیامت په ورځ به وریاندې اور بل کړی شي او د خاشاکو غونډې به وسوزي. نو په دغو ټولو شیانو باندې سوګند دی چې: یقیناً ستا د رب ﷻ عذاب هرومرو واقع کېدونکی دی او مخه نیوونکی هیڅ نه لري.

"مَور" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ يَوۡمَ تَمُورُ ٱلسَّمَآءُ مَوۡرًا ﴾ کښې د "مَوْر" کلمه ـچې "تمُور" ترې اشتقاق موندلی دیـ په اضطراب او سرعت (توندی) سره د تللو معنی ورکوي[۱].

یعنې ذکر شوی عذاب به په هغې ورځ کښې واقع شي په کومه کښې به چې مضبوط اسمان د خرابۍ په لور په تلوار سره د اضطرابي حرکت درلودونکی وي، په کومه کښې به چې ثابت غرونه د خپلو ځایونو څخه وښورېږي او د وانډس کړی شوو مالوچو غونډې به په هوا کښې خواره واره شي.

د "دع" معنی

۳ـ په ﴿ يَوۡمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴾ کښې د "دَعّ" کلمه ـچې د "یُدعُّون" دپاره مصدر دهـ په توهین آمیزه توګه د سختو ټېلوهلو او دیکه کولو دپاره وضعه شوې ده[۲]. یعنې په دغې ورځ کښې به تکذیب کوونکي او په باطلو کښې غوټه وهونکي د دوزخ اور ته وردیکه کړی شي او په سختو ټېلوهلو سره به ورټېلوهلی شي.

یوه عجیبه قیصه

۴ـ یوه ورځې یوه سړي خوب ولید چې د نورو تعبیر کوونکو په تعقیب یې د ابن سیرین علیه الرحمة سره لاندې سوال جواب وکړ:

خوب لیدونکی: ما خوب ولید چې په ورغوي باندې مې پنځه واوونه لیکلي شوي وه او بس. دا څه معنی؟

ابن سیرین علیه الرحمة: ته د یوې نه خوشالوونکې حادثې پیوستون ته منتظر اوسه.

خوب لیدونکی: دا تعبیر تا په کوم دلیل غوره کړ؟

ابن سیرین علیه الرحمة: دا مې د "الطُّور" د سورت څخه فهم کړ چې الله ﷻ د پنځو واوونو (سوګندونو) څخه وروسته دا جمله ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَٰقِعٞ ﴾ نازله کړې ده.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۸۶؛ القاموس المحیط ج۴ ص۲۹۶

(۲) مفردات الراغب ص۱۷۱

تو دوه یا دري ورځي نه وي تېرې شوې چې تعبیر رښتیا شو او خوب لیدونکی په نه خوشالوونکي حادثه اخته شو.⁽¹⁾

﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَنَعِيمٍ ۝ فَٰكِهِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَىٰهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ۝ كُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ هَنِيٓـًٔۢا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ مُتَّكِـِٔينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ ۖ وَزَوَّجْنَٰهُم بِحُورٍ عِينٍ ۝ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَٰنٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَآ أَلَتْنَٰهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَىْءٍ ۚ كُلُّ ٱمْرِئٍۭ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ۝ وَأَمْدَدْنَٰهُم بِفَٰكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ۝ يَتَنَٰزَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَّا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ۝ ۞ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ۝ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ ۝ قَالُوٓا۟ إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِىٓ أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ۝ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَىٰنَا عَذَابَ ٱلسَّمُومِ ۝ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلُ نَدْعُوهُ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ۝ ﴾

[۱۷] یقیناً متقیان بندګان (د قیامت په ورځ) په باغونو او نعمتونو کښې دي.

[۱۸] (البته) په داسې حال چې دوی به په هغه شي باندې خوشالېدونکي وي کوم چې ورته خپل رب ﷻ ورکړی وي، او هم به دوی لره خپل رب ﷻ د سوزوونکي (دوزخ) د عذابه بچ وساتي.

[۱۹] (هلته به ورته وویلی شي چې:) د هغو کړو وړو په سبب خورئ او څښکئ برکتناک خوراک (او برکتناک څښکل) کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې په عمل کښې به مو پیاده کول.

[۲۰] په داسې حال چې دوی به په داسې تختونو باندې تکیا وهونکي (ناست) وي چې قطارونه کړی شوي (اېښودل شوي) به وي. او (په دې باندې علاوه) مونږ به ورسره تورسترګې غټ سترګې حورې جوړه کړو.

[۲۱] او هغه کسان چې دي کومو چې ایمان راوړی دی (جنتیان دي) او اولادونو یې په ایمان سره پیروي کړې وي. مونږ به یې اولادونه هم ورپورې (په خپل فضل سره په درجاتو کښې) پیوسته کړو (ترڅو خوښ او خوشاله شي).

حال دا چې مونږ به (په دغو اوچتولو سره) د پلرونو (اصولو) د عملونو څخه هیڅ شی ناقص کړو.

(اما په دوزخیانو کښې به) هر سړی (فقط) په هغو کړو وړو سره بندوي کوم یې چې پخپله کسب کړی وي (او بس).

⁽¹⁾ روح المعاني ج۲۷ ص۲۹

(۲۲) او په دوام داره توګه به موږ جنتیانو ته میوجات ورکوو او غوښې هم (البته) د هغو شیانو
چې هغوی اشتها ورته راځي (او زړونه یې غواړي)
(۲۳) جنتیان به په جنت کښې د شرابو ډکې وکې پیالې یو تر بله اخلي او ورکوي حال دا چې
هلته به نه بې ځایه خبرې وي او نه داسې کار چې دوی په دنیا کښې د ګنهګار ګرځېدلو سبب ګرځېد
(۲۴) او په جنتیانو باندې به د دوی دپاره پیدا کړی شوي داسې خادمان تاوېږي راتاوېږي لکه
چې دوی یقیناً د ګردو ګوهرو ډکې پټې ساتلې شوې ملغلرې دي
(۲۵) او ځینې جنتیان به په ځینو نورو باندې په داسې حال مخ ورواړوي چې یو تر بله به سره د
دنیا د حالاتو څخه پوښتنې کوي
(۲۶) جنتیان به په یوه بل کښې سره، وايي چې یقیناً موږ مخکښې په (دنیاوي) اهلونو
(کورونو) کښې د الله ﷻ د عذابه وېرېدونکي وو
(۲۷) نو الله ﷻ په موږ باندې احسان وکړو او د تبې اور د عذابه یې وساتلو
(۲۸) یقیناً موږ وړاندې له دې په دنیا کښې دا چې ابواري د الله ﷻ بلنه (عبادت) به مو کاوه،
یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ ډېر احسان کوونکی او ډېر مهربان دی

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندینیو آیتونو کښې د کفارو د اُخروي حالاتو ته اشاره شوې وه او په دې آیتونو کښې د متقیانو د اُخروي حالاتو ته اشاره کېږي چې خلاصه یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د کفارو د اُخروي حال د بیان څخه وروسته اوس د پرتلې په توګه په خپل اُمت باندې د متقیانو (مومنانو) د اُخروي حال قرائت کړه هغه دا چې:

۱. متقیان (مومنان) به په آخرت کښې په ډېرو باغونو او ډېرو نعمتونو کښې استوګن وي. د مثال په توګه:

الف: هغوی به هلته د یو پلوه د خپل رب ﷻ په ورکړې شوو نعمتونو باندې ډېر خوښ وي او د بل پلوه به په دې باندې هم ډېر خوشاله وي چې خپل رب ﷻ به ورته د سوځوونکي اور د عذابه نجات ورکړی وي.

ب: هغوی ته به هلته وویلی شي چې د خپلو هغو کړو وړو په سبب خوري او څښي کوم به چې په دنیا کښې تاسو کول. دا پاکیزه خوراک او څښاک دی چې په تعقیب یې هغه عوارض به هم موجودیت نه لري کوم به چې په دنیا کښې د خوراک او څښاک په تعقیب صورت نیوه. لکه پړسېدل، ازګی، خوسا کېدل او نور.

ج: هغوی به هلته په پاچاهي تختونو باندې چې قطارونه‌قطارونه به ایښودل شوي وي، صفونه-صفونه ناست وي او یو تر بله به سره خبرې اترې کوي. چې یو به هم بل ته خپله شا نه وراړوي او نه به یو بل ته خپله پنډه تېرووي.

د. په عین حال کښې به مونږ د هغوی سره سترګورې حورې یو ځای کړو او ورته به یې ورښیرېکې کړو.

۲ـ ای پیغمبره! د هغو کسانو د خوشالۍ دپاره به کومو چې ایمان راوړی دی او د ایمان په برکت جنت ته داخل شوي دي، مونږ د هغوی اولادونه هم په درجو کښې وراُوچت کړو. البته هغه اولادونه چې د خپلو جنتیانو پلرونو او مورګانو پیروي یې په ایمان سره کړې وي، خو په درجاتو کښې ترې وروسته پاتې وي.

هوا په دغو اُوچتولو سره به پلرونو ته په درجاتو کښې څه نقصان صورت ونه نیسي بلکې په وړیا توګه به د هغوی د خوښۍ دپاره وراوچت کړی شي.

۳ـ دغه اوچتول صرف د الله ﷻ په فضل په ایماندارانو کښې صورت نیسي، که نه نو په جنایتکارانو کښې به هرڅوک د خپلو-خپلو اعمالو مرهون او بندي وي، نو د پلرونو جنایات په اولادونو باندې هیڅ اثر نه غورزوي چې په عذابونو کښې سره مساوې کړی شي.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ به جنتیانو ته په دوامداره توګه میوجات ورکوو چې د جنت میوجات موسمي نه دي او په هر وخت کښې په تازګۍ سره شتون لري، په دې باندې علاوه مونږ به هغوی ته د هغو غوښو څخه هم په دوامداره توګه ورکړو کومو ته یې اشتهاء پېښېږي او اراده یې ورته وشي.

۵ـ جنتیان به هلته یو بل ته د شرابو ډکې پیالې ورکوي او خوشالۍ به څرګندوي، خو دغه ورکړه به په داسې حال صورت نیسي چې نه به هلته چټې خبرې شتون لري او نه پوچې ویناوې، د کومو شتون چې د دنیاوي شرابو سره تړلی دی او یو مجلس یې هم ترې بچ نه شي پاتې کېدلی.

۶ـ په جنتیانو باندې به هلته خدمتګاران تاوېږي راتاوېږي چې خاص د همدوی د خدمت دپاره به هلته پیدا کړی شوي وي. دغه خدمتګاران به داسې پاکیزه او سوتره وي لکه چې دوی د ګرد او غبار څخه په پرده کښې ساتلي شوي ملغلرې وي.

۷ـ جنتیان به په خپل منځ کښې په جنت کښې دنیاوي حالات یادوي او څینې به څینو نورو ته مخ وراړوي او یو تربله به سره پوښتنې کوي چې فلانی کار څنګه وه او په فلانکۍ ورځ باندې څه پېښ شو؟ او داسې نور.

۸ـ دوی به په خپلو خبرو کښې دا هم وایي چې: یقیناً مونږ وړاندې په دنیا کښې د خپلو کورونو ترمنځ د خپل رب ﷻ څخه ډارېدونکي وو چې د ده ﷻ د قدرت مخنیوی زمونږ څخه هیڅوک نه شي کولی او بدون د همده ﷻ څخه مونږ ته هیڅوک نجات نه شي راکولی. نو زمونږ د همدغې کرنلارې په اثر الله ﷻ په مونږ باندې احسان وکړ او د ډېر ګرم دوزخ د عذابه یې بچ وساتلو. که نه نو مونږ به اوس د نورو دوزخیانو په څېر په دوزخ کښې پراته وو.

۹ـ لنډه دا چې مونږ په دنیا کښې وو چې خاص د الله ﷻ عبادت او بلنه مو کوله او خاص د همده ﷻ په عبادت مشغول وو، نو الله ﷻ زمونږ سره احسان وکړ او د مهربانۍ باران یې رابانده ووراوه. او دا څکه چې: یقیناً الله ﷻ یوازې همدی ﷻ احسان کوونکی او زښت ډېر مهربان دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ فَٰكِهِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡ ﴾ کښې د ﴿ فَٰكِهِينَ ﴾ کلمه د "فَکَاهَة" ـ لکه "شرافة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یس:۵۵] ایت لاندې لیکلي دي چې: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د تفسیر په بنیاد دلته د "فَکَاهَة" (ټوکو ټکالو) څخه لازمه معنی مراده ده چې خوشالي ده.

یعنې جنتیان به د خپل رب ﷻ د پلوه په ورکړې شوو نعمتونو باندې خوشاله وي او د دې غم څخه به بچ وي چې ووایي: ای کاش! چې فلانکی نعمت یې هم راکړی وی.

هَنِيئً څه معنی؟

۲ـ په ﴿ كُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ هَنِيٓـَٔۢا ﴾ کښې د "هَنِيئً" کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم په لاس ته راوړنه کښې چې مشقت موجودیت نه لري او په تعقیب باندې یې کوم وخامة (دروندوالی) صورت نه نیسي[۱]، د جنتي نعمتونو خوراک او څښاک ته ځکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې هلته نه مشقت شته، او نه هغه عواقب شته کوم چې عادةً په دنیا کښې د هر خوراک او د هر څښاک په تعقیب صورت نیسي لکه د ګېډې پرسېدل، ارګي خوسا کېدل او داسې نور.

یادونه

۳ـ په ﴿ بِحُورٍ عِينٖ ﴾ کښې د "حُور" کلمه د [الدخان:۵۴] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د تور سترګو ښځو لقب دی، او د "عِين" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الصافات:۴۸] ایت لاندې څېړله شوې ده چې د غټ سترګو معنی ورکوي، چې بیا شرحه کولو او تحلیلولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

څو نکات

۴ـ په ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱتَّبَعَتۡهُمۡ ذُرِّيَّتُهُم ﴾ الآية- کښې باید لاندې نُکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: که څه هم د ځینو علماوو کرامو په نظر په ﴿ ذُرِّيَّتُهُم ﴾، ﴿ ذُرِّيَّتَهُمۡ ﴾ کښې د "ذُرِّيَّة" کلمه دلته د ماشومانو اولادونو څخه عبارت ده[۲]، مګر د جمهورو علماوو کرامو په نزد د دغې کلمې څخه دلته کبیران اولادونه مراد دي[۳]، همدغه نظر په ﴿ وَٱتَّبَعَتۡهُم ﴾ جملې سره تائید مومي چې په ایمان سره اتباع او پیروي د صغیرانو اولادونو په نسبت د کبیرانو اولادونو سره ښه تناسب لري.

ب: د ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ موصول دلته د پلرونو څخه علاوه مورګانو او نیکونو او نیاګانو ته هم شمولیت لري، کېدی شي چې مونږ ترې په "أُصولو" سره تعبیر وکړو. نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ ځینې جنتیان د مورګانو او نیاګانو او نیکونو په سبب هلته لوړو درجو ته اوچت کړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴۴

(۲) التفسیر الکبیر ج۴ ص۲۴۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۶۷

(۳) روح المعاني ج۲۷ ص۳۲؛ المحرر الوجیز ج۱۵ ص۲۲۹

ج: په ﴿ وَمَآ أَلَتۡنَٰهُم ﴾ کښې د "أَلَتۡنَا" کلمه د "أَلَتَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نقصان ورکولو دپاره وضعه شوې دی[1]. يعني مونږ به د أصولو درجو ته د فروعو په اوچتولو سره د هغوی د نېکو اعمالو څخه هيڅ شی ناقص ونه ګرځوو.

د: په ﴿ كُلُّ ٱمۡرِيِٕۭ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴾ کښې د ﴿ رَهِينٌ ﴾ کلمه د "رَهَنَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په "ګروی" سره ترجمه کېږي، خو په دې مقام کښې د کنايې په توګه د بند (حبس) معنی ورکوي[2]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه دغه جمله د وړاندېنې کلام دپاره د تائيد حيثيت لري.

يعني مونږ به په خپل فضل سره د أصولو په نېکو اعمالو سره د جنت په داخل کښې فروع لوړو درجو ته اوچت کړو حال دا چې د هغوی نېکو اعمالو ته به د آجرونو د حيثه هيڅ نقصان ورنه کړو، خو د عدل په سبب به هيڅوک (نه أصول او نه فروع) د بل په بدو اعمالو سره ونيسو چې په داخل د دوزخ کښې ورته د استحقاق څخه اضافه عذاب ورکړو. او دا ځکه چې هرڅوک په خپلو کسبياتو سره بند او محبوس دی او بس.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ [فاطر:۱۸] يعني او هيڅ بار اوچتوونکی نفس به د بل نفس بار نه اوچتوي (د هر چا بد عمل به د هغه په خپلو اوږو بار وي او بس).

ه: په دې ايت کښې ـ چې بحث کښې روان دی ـ دېته اشاره ده چې الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق د جنت په داخل کښې د أصولو درجاتو ته فروع هم پورته کوي ترڅو هغوی خوښ او خوشاله شي. خو د [الرعد:۲۳] ايت څخه د اشارې په توګه څرګندېږي چې د جنت په داخل کښې د فروعو د خوشالولو دپاره أصول هم عالي درجاتو ته اوچتول کېږي، چې هملته پکښې د الله عزجل په توفيق بنه خوندور بحث تېر شوی دی.

و: په پای کښې ليکو چې د درجاتو د لوړولو دپاره د الله ﷻ په فضل څېنې نور شيان هم سبب جوړېدلی شي. د بنه وضاحت دپاره لاندې أحاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ»[3] يعني د قيامت په ورځ به هر سړی د هغه چا سره وي د کوم سره يې چې په دنيا کښې محبت درلود.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: يو سړی به په جنت کښې لوړې درجې ته اوچت کړی شي نو پوښتنه به وکړي چې دغه درجه ماته د کومه شوه؟ په جواب کښې به ورته وويلی شي چې: «بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ»[4] يعني دغه درجه تاته ستا د اولاد د پلوه په مغفرت غوښتلو سره درکړی شوې ده.

---

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۱۶۷
(۲) مفردات الراغب ص۲۱۰
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۲؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۴۳
(۴) سنن ابن ماجه ص۲۶۰

تنازع څه معنی؟

۵ـ په ﴿ يَتَنَٰزَعُونَ فِيهَا كَأْسًا ﴾ کښې د ﴿ يَتَنَٰزَعُون ﴾ کلمه د "تَنَازُع" ـلکه "تَضَارُب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې لاندې دوه معناوې لري[1].

الف: يو تربله جګړه کول او شخړې جوړول.

ب: يو تر بله په لاس سره د يوه شي رانيول او ورکول.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده[2].

يعنې جنتيان به په جنت کښې د شراب خوري، په وخت کښې د خوشتبې په توګه يو تربله د شرابو ډکې پيالې په لاسونو سره يو تربله ورکوي او هم به يې يو تربله رانيسي. که څه هم دغه کار ته دنياوي شرابيان هم د ټوکو ټکالو په توګه صورت ورکوي خو چټې خبرې او عبثيات ورسره ملګرې کوي، چې د ګناهونو د غټوالي باعث يې ګرځي؛ اما په جنت کښې د جنتيانو ترمنځ نه عبثيات موجوديت لري اونه سپکې سپورې خبرې.

جنتي خادمان او نصوص

۶ـ د جنتي خادمانو په باب لاندې نصوص ولولئ:

الف: په ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ ﴾ کښې جنتي خادمان د "غِلْمَان" په نامه ياد شوي دي، "غِلْمَان" د غلام جمعه ده، چې د مريي يا ماشوم معنی ورکوي، او خدمت کول ورسره لازم يا مناسب دي. يعنې په جنتيانو باندې به د خدمت کولو دپاره داسې خادمان تاوېږي راتاوېږي چې همله به د همدوی د خدمت دپاره خلق کړی شوي وي.

ب: الله ﷻ ذکر شوي خادمان د "وِلْدَان" په نامه هم ياد کړي دي چې: ﴿ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَٰنٌ مُّخَلَّدُونَ ﴾ [الواقعة:۱۷]. "وِلْدَان" د "وَلِيد" جمعه ده چې د ماشوم معنی ورکوي[3]. يعنې په جنتيانو باندې به د خدمت دپاره کم عمره خادمان تاوېږي راتاوېږي چې کم عمري به يې تغير نه کوي او د همېشه دپاره به په يو حال پاتې وي[4].

ج: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى جِنَانِهِ وَنَعِيمِهِ وَخَدَمِهِ وَسُرُرِهِ مِنْ مَسِيرَةِ أَلْفِ سَنَةٍ»[5] يعنې يقيناً د منزلت د حيثه د جنتيانو ادنی جنتي به خپلو باغونو او نعمتونو ته او هم خپلو خادمانو او تختونو ته د يو زر کاله مسافې څخه ګوري. يا په بل عبارت: دغو شيانو به دومره پراخه سيمه اشغاله کړې وي چې د يوې خوا څخه به يې

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۳۵۶؛ لسان العرب ج۸ ص۳۵۱
(۲) نظم الدرر ج۷ ص۲۹۸
(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۶۹
(۴) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۳۶۳
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۴۱

بلې خوا ته يو زر کاله مزل وي. خو په عين حال کښې به د جنتي د نظر لاندې وي ته به وايې چې هيڅ لرېوالی ترې نه لري.

د. مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الصافات ۴۵] ايت لاندې د يوه حديث په رڼا کښې ليکلي دي چې وړوکی (أدنی) جنتي به اتيا زره (۸۰۰۰۰) خادمان ولري.

د "بر" د کلمې معنی

۷ـ په ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ﴾ کښې د "بَرّ" کلمه د "ب" توري په زوَر سره د "بِر" څخه اشتقاق شوې ده، چې د "ب" توري پکښې زېر لري او په احسان کښې د پراخې معنی ورکوي[1].

يعني مونږ د خپل رب ﷻ څخه په دنيا کښې دارېدلو، خو په خپل فضل سره يې د السَّمُوم (ډېر تېز اور چې لوږې پکښې موجوديت نه لري) د عذابه وساتلو. بې شکه چې الله ﷻ ډېر پراخه احسان کوونکی او زښت ډېر مهربان دی.

﴿ فَذَكِّرْ فَمَآ أَنتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ۝٢٩ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِۦ رَيْبَ ٱلْمَنُونِ ۝٣٠ قُلْ تَرَبَّصُوا۟ فَإِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُتَرَبِّصِينَ ۝٣١ أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَٰمُهُم بِهَٰذَآ ۚ أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ۝٣٢ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۥ ۚ بَل لَّا يُؤْمِنُونَ ۝٣٣ فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ إِن كَانُوا۟ صَٰدِقِينَ ۝٣٤ ﴾

[۲۹] نو ته پند ورکولو ته ادامه ورکړه ځکه چې ته د خپل رب ﷻ په نعمت (او فضل) سره نه جوګی يې او نه لېونی (لکه چې کفار همدغه لقبونه درکوي).

[۳۰] ايا عنادي کفار وايي چې: محمد ﷺ شاعر دی (او) مونږ ورته د مرګ د نزول (يا د زماني د حوادثو) انتظار کوو.

[۳۱] (ای پيغمبره! ته ورته) ووايه چې: تاسو خپل انتظار ته ادامه ورکړئ! نو يقيناً زه هم ستاسو سره (ستاسو په هکله) د انتظار ويستونکو د ډلې څخه يم.

[۳۲] ايا کفارو ته په دغې تګلارې سره د دوی عقلونه حکم (او امر) کوي؟ يا دوی سرکشه قوم دی (او د سرکشۍ د کبله يې دغه لاره خپله کړې ده)؟

[۳۳] ايا عنادي کفار وايي چې محمد ﷺ قرآن کريم د خپله خانه جوړ کړی دی؟ (دغسې نه ده) بلکې دوی ايمان نه راوړي (او د دغې خبرې څخه د پلمې په حيث کار اخلي).

[۳۴] (که نه) نو دوی خو دې د دې قرآن کريم په مثل په يوه کلام سره راتګ وکړي که چرته دوی (په خپله ذکره شوې خبره کښې) رښتيا ويونکي وي.

---

[1] القاموس المحيط ج۱ ص۲۴۶

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو د کفارو او د مؤمنانو اُخروي حالات بیان شوي وه چې د نبي کریم ﷺ د رسالت دپاره ډېر پاخه دلایل ګڼل کېده، نو څه لرې نه وه چې همدغه براهین د عوامو دپاره د ایمان راوړلو سبب جوړ شوي وي.

په دې ایتونو کښې د یو پلوه د کفارو غبرګون ته اشاره شوې ده چې په ډول-ډول حیلو سره د عوامو د ایمان راوړلو مخنیوی کوي، او د بله پلوه پکښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ته د کفارو عنادیانو په سپکو سپورو خبرو باندې ډېر مه غمژن کېږه او دغه لاندې ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ کفار غواړي چې په تاباندې د جوګي او لیوني نومونه کېږدي ترڅو ستا د رسالت د براهینو څخه د عوامو پام واړوي او تا د نااُمیدی سره مخامخ کړي چې د پند ورکولو څخه ډډه وکړې. نو ته خپل پند ورکولو ته ادامه ورکړه او د کفارو په عنادي القابو سره د پند ورکولو څخه لاس مه اخله. او دا خکه چې ته د خپل رب ﷻ د فضل او عظیم الشان نعمت په سبب نه جوګی یې او نه لیونی، بلکې په حقه پیغمبر یې، حتی پخپله عنادیان هم په زړه کښې پوهېږي چې ستا کلام نه د جوګي د کلام سره تشابه لري او نه د لیوني د کلام غوندې دی. د همدې کبله دوی د یوه لقب په درکولو باندې اکتفاء نه کوي بلکې کله یو لقب ورکوي او کله بل.

نو که عوام د عقل څخه کار واخلي نو په ذکرو شوو لقب اېښودلو باندې به ونه غولېږي چې د ایمان راوړلو څخه امتناع وکړي.

۲ـ ایا کفار عنادیان تاته د شاعر لقب هم درکوي او د عوامو د تېرویستلو په غرض وایي چې: مونږ د محمد په هکله د زمانې تېرېدلو ته انتظار کوو چې د حوادثو په سبب به د نورو شاعرانو غوندې د منځه لاړ شي او د شاعری دوره به یې ختمه شي (مونږ به ترې بې غمه شو او دعوت به یې نه اورو).

ته ورته په جواب کښې توبیخًا ووایه چې: ای کفارو! تاسو همدغه انتظار ته ادامه ورکړئ او زه هم ستاسو سره ستاسو په هکله د انتظار کوونکو څخه یم، نو په نتیجه کښې به څرګنده شي چې ستاسو انتظار ګټور دی او که زما انتظار؟ ستاسو دین به د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري او که زما دین؟ ستاسو دوره به ختمه شي او که زما؟.

۳ـ ای پیغمبره! تاته د جوګي او لیوني او هم د شاعر لقبونه د کفارو د پلوه د عناد د کبله درکول کېږي که نه نو دغسې متناقض لقبونه ورکول د عقل کار نه دی.

یا په بل عبارت: ایا کفارو ته په دغو لقبونو ورکولو باندې د دوی عقلونه امر کوي او یا دا چې دوی سرکشه قوم دی او ذکره شوې تګلاره د سرکشۍ او طغیان اثر دی؟ پوره واضحه ده چې لومړی شق منفي دی او دوهم شق مثبت دی.

۴_ د عوام غولونې دپاره د کفارو بله پلمه دا ده چې په قرآن کریم باندې د دروغجن کتاب لقب
ږدي چې محمد (ﷺ) د خپله خانه جوړ کړی دی یا په بل عبارت، ایا کفار په رښتیاني توګه د قرآن
کریم په حقانیت کښې په شک او اشتباه کښې واقع دي؟

دغسې نه ده، هغوی پکښې واقعًا شک نه لري بلکې د عناد د کبله خپل خانونه شکمن معرفي
کوي چې نه وربانده‌ې پخپله ایمان راوړي او نه د خپلې وسې پورې نور خوک پرېږدي چې ایمان
وربانده‌ې راوړي. که بالفرض المحال په ذکر شوي لقب کښې دوی رښتیني وي نو د دغه قرآن کریم د
کلامونو څخه دې د یوه کلام غوندې کلام جوړ کړي او د همدغه مطلب د تحصیل دپاره دې خپل
ټول دوستان او مرستیالان وروغواړي؟

نو کله چې هغوی د دومره قوي کوښښ سره-سره په ذکر شوي مطلب کښې کامیابي ترلاسه نه
کړي نو په کار دي چې په حقانیت یې یقین وکړي او د دروغجن کتاب لقب ور ونه تپي. ځکه چې د
بنیادمانو ترمنځ خو دومره فاحش تفاوت موجودیت نه لري چې یو کس ټول کتاب جوړ کړي او نور
ټول بنیادمان حتی د پرښتو او پیریانو په شمول د متشابه یوه کلام په جوړولو هم توان ونه لري.

توضیحات

۱_ په ﴿ نَّتَرَبَّصُ بِهِۦ رَيۡبَ ٱلۡمَنُونِ ﴾ کښې د ﴿ رَيۡبَ ٱلۡمَنُونِ ﴾ په هکله لاندې تحلیل په ذهن
کښې ساتل په کار دي:

الف: د "مَنُون" کلمه د "مَن" _لکه "مَد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکولو معنی ورکوي. الله ﷻ
فرمايي چې: ﴿ فَلَهُمۡ أَجۡرٌ غَيۡرُ مَمۡنُونٍ ﴾ [التین: ۶] یعنې نو مومنانو صالحانو ته د قیامت په ورځ نه
پرېکړی شوی اجر ټاکلی شوی دی.

ب: ذکره شوې کلمه په استعمال کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې اوړېدل شوې ده[۱]:

اول: یوه معنی یې زمان او دَهر دی، چې په دې تقدیر به د ﴿ رَيۡبَ ﴾ کلمه د تغیر او تېرېدلو
معنی ورکړي[۲]. یعنې مونږ دې ته منتظر یاستو چې د زمانې په دوران سره به د محمد (ﷺ) د دعوت
دوره ختمه شي او مونږ به بې غمه شو.

دوهم: بله معنی یې موت (مرګ) دی، چې پرېکول ورسره لازم دی لکه چې نبي کریم ﷺ فرمايلي
دي چې: «أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ»[۳] یعنې ای مومنانو! تاسو د خوندونو د پرېکوونکي ذکر ډېر
کوئ (چې د مرګ څخه عبارت دی).

په دې معنی سره به د ﴿ رَيۡبَ ﴾ کلمه د نزول معنی ورکړي. یعنې مونږ منتظر یاستو چې په
محمد ﷺ باندې مرګ ورنازل شي او د دعوت سلسله یې ورته ختمه کړي.

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۴۱۹؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۱۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۲۱۴
(۳) سنن النسائي ج۱ ص۲۵۸

یادونه

۲_ د الله ﷻ په توفیق د قرآن کریم د اعجاز په هکله د [البقرة: ۲۲] او [یونس: ۳۸] ایتونو لاندې مشرح بحث تېر شوی دی، هیله ده چې لوستونکي هلته یو خل مراجعه وکړي.

﴿أَمْ خُلِقُوا۟ مِنْ غَيْرِ شَىْءٍ أَمْ هُمُ ٱلْخَٰلِقُونَ ۝٣٥ أَمْ خَلَقُوا۟ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ۝٣٦ أَمْ عِندَهُمْ خَزَآئِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ ٱلْمُصَۣيْطِرُونَ ۝٣٧ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ۖ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُم بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ۝٣٨ أَمْ لَهُ ٱلْبَنَٰتُ وَلَكُمُ ٱلْبَنُونَ ۝٣٩ أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ۝٤٠ أَمْ عِندَهُمُ ٱلْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ۝٤١ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ هُمُ ٱلْمَكِيدُونَ ۝٤٢ أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ ۚ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝٤٣ وَإِن يَرَوْا۟ كِسْفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ سَاقِطًا يَقُولُوا۟ سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ۝٤٤﴾

[۳۵] ایا مشرکان بدون د (پیدا کوونکي) شي څخه پیدا کړی شوي دي او یا دوی (پخپله د خپلو خانونو) پیدا کوونکي دي؟

[۳۶] ایا اسمانونه او ځمکې مشرکانو پیدا کړي دي؟ (دغسې نه ده) بلکې دوی (عناداً) باور نه خپلوي (چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی).

[۳۷] ایا د مشرکانو په نزد ستا د رب ﷻ (د رحمت) خزانې شتون لري؟ یا (وربانديې) دوی مسلط دي؟ (او په خپله اراده یې ځرخولی شي).

[۳۸] ایا مشرکانو لره زینه شتون لري چې پرې (اسمان ته خېژي او هلته پرې) اورېدل کوي؟ (که داسې وي) نو د مشرکانو اورېدونکی دې (په خپلو اورېدلو سره) ځرګند دلیل راوړي (او خپل اورېدل دې وربانديې اثبات کړي).

[۳۹] (ای مشرکانو!) ایا الله ﷻ ته لورګانې دي او ستاسو دپاره زامن دي؟ (نو تاسو وربانديې فضیلت لرئ)؟

[۴۰] (ای پیغمبره!) ایا ته د مشرکانو څخه (په خپل دعوت باندې) څه مزدوري غواړې نو دوی د دغه تاوان څخه درانه کړی شوي دي (چې ورکول یې وربانديې سخته تمامېږي)؟.

[۴۱] ایا د مشرکانو په نزد غیبي علم شتون لري نو دوی (د همدغه علم څخه) روزمره لیکنه کوي (او خپلې ارتیاوې پرې پوره کوي)؟.

[۴۲] ایا مشرکان (تاته) د بد تدبیر اراده لري (چې ستا د قتل پلان جوړ کړي)؟ نو کومو کسانو چې کفر غوره کړی دی همدوی (پخپله) بد تدبیر کړی شوي دي (چې په خپل ضرر به یې تمام شي).

[۴۳] ایا مشرکانو لره د الله ﷻ څخه په غیر بل حقیقي معبود موجود دی؟ (د غسې نه ده بلکې) الله ﷻ نه د هغو نولو شرکیاتو څخه پاکې ده کوم چې هغوی یې جوړوي.

[۴۴] او (بالفرض) که کفار د اسمان څخه یوه ټوټه راغورزېدلې وګوري نو (هم باور به پرې ونه کړي او) وبه وایي چې دا منجمده شوې (ګرځنه) وریځ ده (د اسمان ټوټه نه ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې کفارو ته د توبیخ او تخجیل په توګه د نبوت په ارتباط څو پوښتنې متوجه کړی شوې دي، او په دې ایتونو کښې ورته په همدغه منظور د توحید په اړوند څو پوښتنې متوجه کېږي چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! مشرکان د خپل شرک او کفر د توجیه کولو دپاره هیڅ دلیل په لاس کښې نه لري او بې دلیله په کفري عقیده کلک دي. ایا هغوی د دغو پوښتنو دپاره مثبت جوابونه لري:

۱ـ ایا کفار بدون د پیداکوونکي څخه پخپله پیدا شوي دي، نو د هیڅ پیدا کوونکي عبادت وربانديې واجب نه دی؟

۲ـ ایا دوی خپل ځانونه پخپله پیدا کړي دي او په پیدایښت کښې د هیچا د احسان لاندې نه دي؟

۳ـ په دې باندې علاوه ایا دوی اسمانونه او ځمکې پیدا کړي دي، نو مستحق دي چې د همدوی عبادت وکړی شي؟

د ذکرو شوو درېواړو پوښتنو جوابونه د کفارو په نزد هم منفي دي او مثبت نه دي بلکې هغوی په عنادي توګه د خپلې پوهې سره انکار او جحود ملګری کوي او خپلو کفریاتو ته ادامه ورکوي.

۴ـ ایا د کفارو په نزد ستا د رب ﷻ د رحمت خزانې شتون لري، او دوی کولی شي چې خپلې ارتیاوې پخپله پوره کړي او هم کولی شي چې د نبوت تاج هغه چا ته ورپه سر کړي کوم ته یې چې اراده وشي؟

۵ـ ایا ستا د رب ﷻ د رحمت په خزانو باندې کفار مسلط دي او د خپلې خوښې په مطابق یې په زور سره خرخولی شي؟

۶ـ ایا کفار د داسې زینې درلودونکي دي چې اسمان ته پرې خېژي او هلته ورباندې غیبي احکام اوري او د همدغسې غیبي احکامو په اورېدلو سره ستا ارشاداتو ته څه ارتیا نه لري؟ که بالفرض المحال داسې وی نو د دوی اورېدونکي او پورته ختونکي دې پرې څرګند دلیل ستا په حضور کښې وړاندې کړي.

۷ـ ای پیغمبره! کفار مخاطب کړه چې: ایا تاسو په الله ﷻ باندې بهتري لرئ چې د عبادت څخه یې ډډه کوئ او د همدې کبله (په خپل ګومان) الله ﷻ ته لورګانې نسبتوئ او خپلو ځانونو ته زامن خوښوئ؟

۸ـ ایا ته په خپل دعوت سره د کافرانو څخه مزدوري او اُجرت غواړې؟ نو دغه اُجرت د هغوی لپاره درنه کړې دي او غواړي چې د دعوت په عدم قبول سره خپل ځانونه د دغه تاوان څخه بچ کړي؟

۹ـ ایا د کفارو په نزد څه غیبي علم شته چې ستا ارشادات دروغ گڼي او الله ﷻ ته په عبادت کښې شریکان دروي؟ یا په بل عبارت: ایا کفارو د خپلو فاسدو کړو وړو دپاره روزمره د غیبي علم څخه لیکنه کوي او روزمره یې خپله کړنلار گرځوي او هم ورته خلک دعوتوي؟

۱۰ـ ایا کفار پټ تدبیرونه نیسي او غواړي چې په کومې یوې دسیسې سره تا د منځه یوسي او خپل ځانونه د دعوت د قبول څخه بچ وساتي؟ داسې نه ده لکه چې دوی خیال کوي، بلکې همدغه دسیسه جوړوونکي کفار به په خپله دسیسه کښې وغورځولی شي او پټ تدبیر به د همدوی په ضرر باندې تمام شي.

۱۱ـ ای پیغمبره! ایا د کفارو دپاره د الله ﷻ څخه په غیر بل حقیقي معبود شتون لري چې د هغه په عبادت سره یې د خپل حقیقي رب ﷻ عبادت ته شا کړې ده او ستا دعوت یې د پښو لاندې کړې دی؟ داسې نه ده، بلکې حقیقت دا دی چې الله ﷻ لره د هغو ټولو فاسدو خیالاتو څخه پاکي ده د کومو چې مشرکان مرتکب شوي دي او یا یې به آینده کښې مرتکب گرځي.

۱۲ـ بالآخره، د مشرکانو عناد بالکل اوج ته رسیدلی دی حتی چې د محسوساتو څخه انکار ته هم چمتو دي. د مثال په ډول: که په دوی باندې د خپلې غوښتنې سره سم د اسمان څخه یوه ټوټه راولوېږي هم دوی به وریاندې باور ونه کړي او وبه وایي چې دا د اسمان ټوټه نه ده کومه چې مونږ غوښتې وه بلکې دا منجمده وریځ ده چې رالویدلې ده، مونږ ایمان نه راوړو خکه چې زمونږ غوښتنه نه ده پوره کړی شوې.

توضیحات

۱ـ په دغو اینونو کښې توبیخاً یوولس پوښتنې مطرح شوې دي او په مشرکانو باندې پکښې هغه ټولې احتمالي دروازې بندې کړی شوې دي په کومو سره چې هغوی خپله شرکي عقیده توجیه کولی شوه او د بهانو انو په توگه یې ترې کار اخستی شو.

مُصَیطِر څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَمْ هُمُ ٱلْمُصَيْطِرُونَ ﴾ کښې د "مُصَیطِرُونَ" کلمې په هکله لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي[۱]:

الف: دغه کلمه اسم تصغیر نه ده بلکې اسم فاعل ده او مفرد یې "مُصَیطِر" دی.

ب: اصلي مصدر یې "سَطر" ـ لکه "قَتل" ـ دی چې د کرښو ویستلو معنی ورکوي.

---

[۱] روح المعاني ج۲۷ ص۳۸؛ لسان العرب ج۴ ص۴۵۶؛ القاموس المحیط ج۲ ص۸۶۰

ج: د "ي" توری پکښې د دې دپاره زیات شوی دی چې د "دَحْرَجَ" د ملحقاتو څخه وګڼلی شي.

د: د "ص" توری يې د "س" د توري څخه د دې دپاره بدل کړی شوی دی ترڅو د "ط" توري سره په اطباق کښې اندیوال جوړ شي.

هـ: خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ذکره شوې کلمه په "الْغَالِبُونَ وَالْقَاهِرُونَ" سره تفسیره کړې ده[١]. یعنې ایا د الهي رحمت خزانې د مشرکانو په ملکیت کښې نه دي خو دوی وربانديې زورور دي او د خپلې ارادې په مطابق یې په زور سره څرخولی شي؟

د سُلَّم معنی

٣ـ په ﴿ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ﴾ کښې د ﴿ سُلَّمٌ ﴾ کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سړی لوړو ځایونو ته ختلی شي[٢] چې په پښتو کښې ورته زینه وایي. دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ فِيهِ ﴾ کښې د "في" توری د "على" معنی ورکوي[٣].

یعنې ایا د مشرکانو په نزد داسې زینه موجودیت لري چې دوی ورباندې اسمان ته خېژي او مستقیما د پرښتو وحې ترلاسه کوي چې ستا وحې ته څه اړتیا نه لري؟.

"مَغْرَم" څه صیغه ده؟

٤ـ په ﴿ فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴾ کښې د ﴿ مَّغْرَمٍ ﴾ کلمه د میمي مصدر صیغه ده، او هغه تاوان ته وضعه شوې ده کوم چې بدون د جنایته او بدون د خیانته د چا په غاړه پرېوزي[٤].

یعنې ای پیغمبره! ایا ته د مشرکانو څخه په خپل دعوت باندې (د جوګیانو په څېر) څه مزدوري غواړې چې دوی ته دغه بې موجبه تاوان ګران تمامېږي او پورته کولو ته يې چمتو نه دي؟.

د ایت شریف مصداق

٥ـ تقریبًا د بعثت په پنځم کال الله ﷻ خپل پیغمبر ته د ﴿ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ﴾ الآية- په نزول سره خبر ورکړ چې یو وخت به مشرکان ستا د قتل دسیسه جوړه کړي خو په نتیجه کښې به هغوی د خپلې دسیسې ښکار شي[٥]. خو څو کاله وروسته (د بعثت په دیارلسم کال) د ایت شریف مصداق تحقق وموند، البته کله چې مشرکانو په دار الندوه مقام کښې د نبي کریم ﷺ د قتل پلان جوړ کړ او په نتیجه کښې پخپله پلان جوړوونکي د بدر په غزا کښې ووژل شوه او بس.

هـذا قیصه په لږ زیات تفصیل سره د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال: ٣٠] ایت لاندې تېره شوې ده.

(١) تفسير القرطبي ج١٧ ص٧٥
(٢) لسان العرب ج١٢ ص٢٩٩
(٣) المحرر والوجيز ج١٥ ص٢٤٨
(٤) مفردات الرغب ص٣٧٢
(٥) تفسير البغوي ج٤ ص٢٤٩

د ایتونو تاثیر

۶ـ جبیر بن مطعم ـچې په هغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" لایق نه وو گرځیدلی ـ وایي چې یو ځل ما د نبي کریم ﷺ څخه واوریده چې د ماښام په لمانځه کښې یې د "الطُّور" سورت قرائت کاوه، کله چې د ﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ ﴾ څخه تیرولې تر ﴿ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴾ پورې ورسیده نو «کاد قلبي أن يطير»[1] یعنې نژدې وه چې زړه مې والوزي «د دې ایاتو تاثیر لاندې واقع شوم»

د همدغه تاثیر نتیجه وه چې نوموړی ﷺ وروسته په ایمان مشرف شو[1]

د "رکم" معنی

۷ـ په ﴿ سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴾ کښې د ﴿ مَّرْكُومٌ ﴾ کلمه د "رَکم" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاق شوې ده او موږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال ۳۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "رَکم" په یوه شي باندې د بل شي ایښودلو ته وایي. خو په دې مقام کښې ترې منجمد وریځ مطلب دی

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایت کښې د کفارو هغې غوښتنې ته اشاره شوې ده کومه چې الله ﷻ په بل ایت کښې راحکایت کړې ده چې ﴿ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴾ [الشعراء ۱۸۷] یعنې کفار وایي چې په موږ باندې د اسمان څخه ټوټې راغورځوه که نه په خپل دعوت کښې د رښتینو ویونکو د ډلې څخه یې

﴿ فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ۖ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۵] نو (ای پیغمبره!) مشرکان (تر هغه وخته پورې) پریږده ترڅو دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي شي په کومه کښې به چې دوی هلاک کړی شي

[۴۶] (البته) هغه ورځ چې د دوی څخه به (پکښې) د دوی پټ تدبیر (چل) د هیڅ شي مخه ونه نیسي (که بالفرض چل وکړي) او نه به (پکښې) دوی داسې وي چې نصرت ورسره وکړی شي

[۴۷] او یقیناً د هغو کسانو دپاره چې ظلم (او کفر) یې غوره کړی دی د دغه (ذکر شوي عذاب) څخه په غیر بل (دنیاوي) عذاب هم شته مگر اکثریت یې نه پوهیږي

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص ۷۲۰، سنن ابن ماجه ص ۶۰

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۴۴

[۴۸] (ای پیغمبره!) د خپل رب ﷻ حکم (ارشاد) ته صبرناک (ثابت قدم) اوسه ځکه چې یقیناً ته زمونږ د حفاظتونو (حراستونو) سره یې، او د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیح هم ضمیمه کوه (البته) په کوم وخت کښې چې ته پورته کېږې (هر کار او هر شي ته چې وې).

[۴۹] او د شپې د څه برخې څخه هم، نو د خپل رب ﷻ (حمد او) تسبیح وایه او په هغه وخت کښې هم چې کله ستوري رڼا ته شا کړي (او د ډوبېدلو پلو ته مخه کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د مشرکانو د عناد او سرتنبگۍ د بیان څخه وروسته په دې ایتونو کښې د ارشاداتو مخ نبي کریم ﷺ ته وراړولی شوی دی او ډاډینه (تسلي) ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! اوس نو د خپل خان په هکله لاندې ارشادات په نظر کښې ونیسه:
۱ـ تا خپله ابلاغي دنده ترسره کړه، نو کفار پرېږده ترڅو د هغې ورځې سره ملاقي شي په کومه کښې به چې د دوی ارواګانې قبض کړی شي، په دغې ورځ کښې به ورته پخپله ستا حقانیت څرګند شي او په خپله خطا باندې به پخپله پوه شي.
په دغې ورځ کښې به کفارو ته خپل بد تدابیر او چلونه هیڅ ګټه ونه شي رسولی او نه به پکښې ورسره نصرت وکړی شي چې بل څوک ترې د عذاب او مصیبت مخ بلې خوا ته واړوي.
۲ـ په دې باندې علاوه، د هغو کسانو دپاره د ذکر شوي دنیاوي عذاب څخه په غیر بل عذاب هم د الله ﷻ په نزد ټاکلی شوی دی کومو چې کفر غوره کړی دی او په خپلو ځانونو باندې یې د ډېر لوی ظلم او تېری خپل کړی دی. کفر او شرک د ډېر لوی ظلم دی چې دوی ورباندې اخته دي مګر اکثریت یې نه پوهېږي، چې نه ورته کفر او شرک ظلم برېښي او نه ورته د اُخروي عذاب موجب څرګند .ېږي.
۳ـ ای پیغمبره! ته د خپل رب ﷻ حکم او فرمان ته په صبر او ثبات کښې اوسه او د کفارو هیڅ پروا مه کوه، یقیناً ته زمونږ د حفاظتونو لاندې یې، چې مونږ د کفارو او د هرې دسیسې او هر سوء قصد مخه نیسو. او په دې باندې علاوه ته په فارغ زړه سره په دغو وختونو کښې خپل رب ﷻ یادوه:
الف: هر یو کار ته چې ته پورته کېږې او د هر مجلس څخه چې ولاړېږې نو ته د خپل رب ﷻ تسبیحات او حمد ثناء وایه.
ب: د شپې په ځینو برخو کښې هم د خپل رب ﷻ تسبیحات او د تهجد لمونځونه مه هېروه.
ج: همدارنګه په هغو وختونو کښې هم خپل رب ﷻ په تسبیحاتو او لمانځه سره یادوه په کومو کښې چې ستوري د رڼا خوا ته شاګانې تاوې کړي او د پټېدلو په خوا روان شي، چې دا د سهار وختونه دي.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف په ﴿ ٱلَّذِى فِيهِ يُصۡعَقُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُصۡعَقُونَ ﴾ کلمه اصلا د "صَعِقَ" ـ لکه "ضَرِبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الزمر:۶۸] ایت لاندې لیکلي دي چې "صَعِقَ" دوه معناوې درلودلی شي، چې یوه معنی یې بې هوښه کېدل دي او بله معنی یې هلاک (مرګ) دی، خو په دې مقام کښې ترې دوهمه معنی مراده ده[1]، نو په دې تقدیر ذکره شوې ورځ د قیامت د ورځې څخه عبارت ګرځي چې د مرګ څخه پیل کېږي او ابدي دوزخ ته شمولیت لري.

ب که څوک وایي چې: ذکره شوې ورځ خو په ﴿ يَوۡمَ لَا يُغۡنِى عَنۡهُمۡ كَيۡدُهُمۡ شَيۡـًٔا وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ ﴾ سره تفسیره شوې ده، حال دا چې د مرګ څخه وروسته خو کفار بد پلان او بد تدبیر نه شي جوړولی، نو ایا بهتره نه ده چې د ذکرې شوې ورځې څخه دنیاوي بده ورځ مطلب شي چې د ډېر دروندوالي د کبله خلک بې هوښه ګرځوي، لکه چې خینو مفسرینو کرامو اراده کړې ده[2]؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي تفسیر معنی دا نه ده چې کفار به هلته د بد تدبیر (چل) څخه کار اخلي خو کټه به ورته نه شي رسولی، بلکې معنی یې دا ده چې که بالفرض په دغې ورځ کښې کفار کوم بد تدبیر (چل) وکړي هم په درد به یې دوا نه شي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ فَإِن كَانَ لَكُمۡ كَيۡدٞ فَكِيدُونِ ﴾ [المرسلات:۳۹] یعنې د قیامت په ورځ به کفار مخاطب کړی شي چې که بالفرض تاسو کوم بد تدبیر (چل) کولی شئ نو زما سره یې په کار واچوئ (او زما د عذابه خپل ځانونه بچ کړئ).

ج: د ذکر شوي تفسیر په بنیاد په ﴿ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ عَذَابٗا دُونَ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د "عَذَاب" څخه دنیاوي عذاب اراده کېږي، لکه د بدر په غزا کښې د کفارو قتل او نور. یعنې او یقینًا ظالمانو (کفارو) ته د ذکر شوي اُخروي عذاب څخه په غیر د الله ﷻ په نزد بل عذاب هم شتون لري چې د دنیاوي عذاب څخه عبارت دی.

د: په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَدۡنَىٰ دُونَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَكۡبَرِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴾ [السجدة:۲۱] یعنې او هرومرو به مونږ کفارو ته د لوی (اُخروي) عذاب څخه په غیر وړوکی (دنیاوي) عذاب هم وروڅکو شاید چې دوی (حقې لارې ته) رجوع وکړي.

ه: په ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د مشرکانو (کفارو) اقلیت پوهېږي چې دنیاوي عذابونه وربانديې د کفر او شرک د کبله ورنازل شوي دي خو د عناد د کبله خپل کفري نګلارې ته بدلون نه ورکوي.

36 اما د هغوی اکثریت نه پوهېږي چې عذابونه وربانديې په څه منظور نازل کړی شوي دي، همدغې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۲۱۷

(۲) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۵۲

دلې ته نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «وَإِنَّ الْمُنَافِقَ إِذَا مَرِضَ ثُمَّ أُعْفِيَ كَانَ كَالْبَعِيرِ عَقَلَهُ أَهْلُهُ ثُمَّ أَرْسَلُوهُ فَلَمْ يَدْرِ لِمَ عَقَلُوهُ وَلَمْ يَدْرِ لِمَ أَرْسَلُوهُ»[1] يعني يقيناً منافق سړی چې دی، کله چې مريض شي او بيا د مرض څخه پرېښودلی شي د داسې اوښ غوندې ګرځي چې خاوندان يې وتړي او بيا يې خوشې (خلاص) کړي، نو اوښ نه پوهېږي چې خاوندانو د څه دپاره تړلی وه او نه پوهېږي چې د څه دپاره يې خوشې کړ.

عَين څه معنى؟

۲ـ په ﴿ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ کښې د "أَعْيُن" کلمه د "عَيْن" جمعه ده او موږ د الله ﷻ په توفيق د [هود: ۳۷] ايت لاندې ليکلي دي چې د "عَيْن" کلمه په محاوراتو کښې د حفظ او حراست په معنى هم استعمالېږي، په دې مقام کښې ورته علماوو کرامو همدغه معنى خوښه کړې ده[2]. چې جمعيت يې د حفظ او حراست په ډېروالي دلالت کوي.

يعني اى پيغمبره! ته د خپل رب ﷻ په ارشاداتو باندې ثابت او کلک اوسه او د هيچا څخه مه دارېږه او دا خکه چې ته زموږ په حفاظتونو او حراستونو کښې يې، موږ دې د خلکو د هر ډول ناوړه قصدونو څخه بچ ساتو.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ وَٱللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [المائدة: ۶۷] يعني اى پيغمبره! ته خپل دعوت او د احکامو ابلاغ ته ادامه ورکړه او د هيچا څخه مه دارېږه، الله ﷻ دې د خلکو (د أضرارو) څخه ساتي.

متعدد تفسيرونه

۳ـ دغه جمله ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴾ علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسير کړې ده. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته د شپې د خوب څخه پورته کېدل مطلب دی[3]. يعني اى پيغمبره! په هغه وخت کښې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبيحات ضميمه کوه کله چې ته د شپې د پلوه تهجدو ته پورته کېږې.

ب: دلته د غرمې د خوب څخه پاڅېدل مراد دي[4]. يعني کله چې ته د غرمې د خوب څخه اوچتېږې ذکر شوی کار کوه.

ج: دلته لمانځه ته پاڅېدل اراده کړی شوي دي[5]. يعني کله چې ته لمانځه ته پاڅېږې نو تسبيح او تحميد دواړه وايه.

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۸۴

(۲) تفسير القرطبي ج۱۷ ص۷۸

(۳) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۱۸

(۴) تفسير الطبري ج۲۷ ص۳۸

(۵) زاد المسير ج۷ ص۲۲۵

د دلته د هر مجلس ځخه درپدل مقصود دی[۱]. یعني کله چې ته د هر مجلس ځخه درېږې نو د خپل رب ﷻ تسبیح او تحمید وایه.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسي برېښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د علماوو کرامو په حصر مطلب نه وي بلکې یو مثال به یې ښودلی وي او دا خکه چې ذکره شوې جمله په کوم قید سره مقیده نه ده.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! هر کار ته د پورته کېدلو په وخت کښې بلکې په خپلو ټولو وختونو کښې د خپل رب ﷻ د تسبیحاتو سره تحمیدات پیوسته کوه او په هیڅ وخت کښې یې مه هېروه.

همدې مضمون ته د أم المومنین عائشې رضي الله عنها په حدیث کښې اشاره شوې ده چې فرمایلي یې دي: «كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ»[۲] یعني نبي کریم ﷺ وه چې په خپلو ټولو وختونو کښې به یې الله ﷻ یاداوه.

د مجالسو کفاره

۵ـ د مجالسو د کفارې په هکله ځینې احادیث روایت شوي دي چې مونږ یې د لاندې مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ فِيهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ»[۳] یعني هرځوک چې په یوه مجلس کښې کښېني او ګډوډې خبرې یې پکښې دېرې صورت ونیسي نو وراندې د دې ځخه چې د دغه مجلس ځخه اوچت شي (ذکره شوې دعاء) ووایي مګر نوموړی کس ته به (د الله ﷻ د پلوه) هغه نیمګړتیاوې وبښلی شي کوم چې تري په خپل دغه مجلس کښې پېښې شوې وي.

ب: نبي کریم ﷺ به د خپل عمر په آخر کښې ذکره شوې دعاء لوستله البته په کوم وخت کښې به یې چې د مجلس ځخه د پاځېدلو اراده وکړه. صحابه وو کرامو ﷺ پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! ته اوس (د مجلس په پای کښې) داسې کلام (دعاء) لولې کومه به دې چې پخوا نه لوستله (دا څه وجه ده؟).

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «هَذَا كَفَّارَةٌ مَا يَكُونُ فِي الْمَجْلِسِ»[۴] یعني دغه دعاء د هغو تقصیراتو کفاره ده کوم چې په مجلس کښې واقع کېږي او صورت نیسي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص ۴۰

(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۱٦۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۱

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۱۹۱ - سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۱۱

د سبا دوه رکعته سنت

په ﴿وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾ کښې د "إِدْبَارَ" کلمه د مقام په لحاظ د سهار د هغه وخت څخه عبارت ده په کوم کښې چې ستوري د خپلې رڼا په کمېدلو باندې پیل کوي او په نتیجه کښې د لمر د رڼا په اثر د سترګو څخه پټیږي، په دغه وخت کښې د الله ﷻ تسبیحات د سبا د سنتو څخه کنایي دي.

د دې وضاحت دپاره لاندې احادیث وګورئ:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِدْبَارُ النُّجُومِ الرَّكْعَتَانِ قَبْلَ الْفَجْرِ»[1] یعني د ستورو په شاکېدلو په وخت کښې د تسبیحاتو څخه هغه دوه رکعته لمونځ مراد دی کوم چې د سبا د لمانځه څخه مخکښې اداء کیږي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَدَعُوا رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ وَإِنْ طَرَدَتْكُمُ الْخَيْلُ»[2] یعني تاسو د سبا دوه رکعته سنت لمونځ مه پرېږدئ که څه هم تاسو لره په آسونو باندې سواره دښمنان شړي (تعقیبوي).

ج: عائشه رضي الله عنها وایي چې: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مُعَاهَدَةً مِنْهُ عَلَى الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الصُّبْحِ»[3] یعني نبي کریم ﷺ د نوافلو څخه د حفاظت په حیث په هیڅ نفلي لمونځ باندې دومره کلک نه وه څومره چې په هغو دوه رکعتونو باندې کلک وه کوم چې د سبا د لمانځه څخه مخکښې اداء کیږي.

د "الطُّور" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الْمُسَبِّحِينَ عِنْدَ الْقِيَامِ وَمِنَ اللَّيْلِ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

١٤٢٤/٨/١٤ ه ق - ١٣٨٢/٧/١٨ هـ ش

---

[1] جامع الترمذي ج٢ ص١٤٣

[2] مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٤٠٥

[3] سنن ابي داؤد ج١ ص١٩٩

النجم (۵۳)

سریزه

۱ـ دا سورت په خپلې لومړۍ کلمې "النَّجْم" سره نومولی شوی او د نورو سورتونو څخه پرې جدا شوی دی، او دا پکښې مطلب نه دی چې ټول محتویات به یې په همدغې کلمې (النَّجْم) پورې ځانګړي وي.

۲ـ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].

۳ـ د دې سورت د ایتونو تعداد دوه شپېتو (۶۲) ته رسېږي[۲].

۴ـ د دې سورت د کلماتو شمېره درې سوه او شپېتو (۳۶۰) ته پورته شوې ده[۳].

۵ـ د دې سورت د حروفو شمېره څلور سوه او څلورو (۴۰۴) ته اوچتېږي[۴].

۶ـ دا اولنی سورت دی چې نبي کریم ﷺ په علني توګه په حرم شریف کښې په هغې لویه اجتماع باندې قرائت کړ کومه چې په مومنانو او مشرکانو باندې مشتمله وه، چې ټولو ورته غوږ ایښی وه[۵].

۷ـ د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې د عقیدې په محور باندې څرخېږي خو زیات زور پکښې په نبوت، توحید او د قیامت په قیام باندې اچولی شوی دی.

۸ـ دا سورت (النَّجْم) او وړاندېنی سورت (الطُّور) دواړه مکي سورتونه دي او په محتویاتو کښې تشابه لري خو صرف په أسلوب کښې یو د بل څخه جدا دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَٱلنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ۝١ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ۝٢ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝٣ إِنْ
هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ۝٤ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ۝٥ ذُو مِرَّةٍ فَٱسْتَوَىٰ ۝٦ وَهُوَ بِٱلْأُفُقِ
ٱلْأَعْلَىٰ ۝٧ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ۝٨ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝٩ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ
أَوْحَىٰ ۝١٠ مَا كَذَبَ ٱلْفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ۝١١ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ۝١٢ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً
أُخْرَىٰ ۝١٣ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ۝١٤ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰٓ ۝١٥ إِذْ يَغْشَى ٱلسِّدْرَةَ مَا
يَغْشَىٰ ۝١٦ مَا زَاغَ ٱلْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ۝١٧ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ ۝١٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۵۳
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۵۴
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۱۵۲
(۴) تفسیر الخازن ج۶ ص۹۸
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۸۱

[۱] په ستورو باندي سوگند دی (البته) کله چي راوځېږي (او یا ولوېږي).

[۲] چي (ای مشرکانو!) ستاسو ملگری (محمد ﷺ) نه سهواً بې لارې شوی دی او نه يې په قصدي توگه (سمه) لاره غلطه کړې ده (بلکې په حقه او سمه لاره باندي روان دی).

[۳] او (همدارنگه) ستاسو ملگری (په قرآن کریم سره) د خپلې نفسي غوښتنې د کبله نُطق نه کوي (لکه چې تاسو وربوري تهمت تړئ).

[۴] دا (قرآن کریم) نه دی مگر (د الله ﷻ د پلوه) وحې ده چې په دوامداره توگه ورته وحې کېږي.

[۵] ستاسو ملگري ته دا (قرآن کریم د الله ﷻ په امر) د سختو (کلکو) قوتونو درلودونکې پرښتې (جبرائیل ﷺ) ښودلی دی (چې عقل او حواس یې په ډېره لوړه درجه کښې دي).

[۶] (البته همدغه پرښته) د جسماني قوت خاونده هم ده، نو (ای مشرکانو!) ستاسو ملگري نوموړې پرښته (په لومړي ځل په خپله اصلي څېره کښې) ولیده (چې په کرسۍ باندي ناسته وه).

[۷] دغې پرښتې (د کښناستلو په وخت کښې) په اوچت اُفق کښې موجودیت درلود.

[۸] نو بیا (په خپله فرعي څېره کښې نبي کریم ﷺ ته) ورنژدې شوه، نو وربښکته شوه.

[۹] نو (پیغمبر ﷺ ته) د دوه وو لیندو په اندازه (ورنژدې شوه) بلکې لا د دې څخه ډېره نژدې.

[۱۰] نو د الله ﷻ بنده (محمد ﷺ) ته يې (په دغه وخت کښې) هغه شی وحې کړ کوم يې چې ورته وحې کړ.

[۱۱] (نو) د پیغمبر ﷺ زړه هغه شی دروغ ونه گاڼه کوم يې چې لیدلي وه (بلکې په پوره باور سره يې تصدیق کړ چې دا همغه پرښته ده کومه چې ما اول ځل لیدلې وه).

[۱۲] ایا نو (ای مشرکانو!) تاسو د پیغمبر ﷺ سره په هغه شي باندي جگړې کوئ کوم يې چې د سر په سترگو لیدلی دی (چې د جبرائیل ﷺ څخه عبارت دی).

[۱۳] حال دا چې یو ځل بیا يې همدغه پرښته (د سر په سترگو) ولیده.

[۱۴] (البته دا ځل يې په اسمانونو کښې) د سدرة المنتهی په نزد (په خپله اصلي څېره کښې ولیده).

[۱۵] چې د سدرة المنتهی په نزد جنة الماوی هم موقعیت لري.

[۱۶] هغه وخت (يې ولیده) چې سدرة المنتهی هغه (عجیبه مخلوق) پټه کړه کومه يې چې پټه کړه.

[۱۷] چې د پیغمبر ﷺ سترگې (د پرښتې د لیدلو څخه) نه کږې شوې او نه (ترې وراندې) تېرې شوې (بلکې په ډېر دقت سره يې ورته مستقیماً کتل).

[۱۸] یقیناً چې (په دغه وخت کښې) پیغمبر ﷺ د خپل رب ﷻ د لویو قدرتي نښو څخه زښتې ډېرې نښې ولیدې.

ارتباط او شان نزول

۱ ـ د دې سورت د لومړنیو ایتونو او د وراندېنې سورت (الطُّور) د وروستنیو ایتونو لفظي ارتباط

خو پوره څرګند دی، چې هغه د "النُّجُوم" په کلمه باندې ختم شوی وه کومه چې د "النَّجْم" جمعه ده او دا سورت د "النَّجْم" په کلمې سره پیل کېږي کومه چې د "النُّجُوم" دپاره مفرده ده. او معنوي ارتباط یې دا دی چې د هغه سورت په وروستنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته ولاړینه ورکړه شوې وه چې د هیڅا څخه مه ولاړیږه ستا سره زمونږ حفاظتونه او حراستونه ملګري دي، او په دې ایتونو کښې د همدغې ولاړګیرنې یوه مثال ته اشاره شوې ده، کوم چې په شان نزول کښې لږ وړاندې واضحه شوی دی.

۲ـ د دې سورت شان نزول د مشرکانو د هغو دروغجنو لقبونه رد ښودلی شوی دی کوم به چې د هغوی د پلوه په نبي کریم ﷺ باندې ورتپل کېده، چې تومورې جادوګر او ساحر دی او یا شاعر او جوګی دی او داسې نور[1] لکه چې په سریزه کښې ورته اشاره شوې ده، دغه سورت نبي کریم ﷺ په یوه غټه اجتماع باندې قرائت کړ چې د مشرکانو په غېږو باندې مشتمله وه مګر هیچا جرئت ونه کړی شو چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته څه ضرر ورسوي او یا یې د قرائت مخه بنده کړي.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په ﴿ وَٱلنَّجۡمِ ﴾ کښې د "النَّجْم" کلمه ځینو علماوو کرامو په خاص ستورې سره تفسیره کړې ده لکه "ثُرَیَّا" ستوری، یا "زُهْرَة" او یا هغه ستوری په کوم باندې شیطان ویشتلی کېږي، او ځینو نورو علماوو کرامو ترې د قرآن کریم د نزول وختونه مراد کړي دي کومو چې په درویشتو کلونو کښې اختتام موندلی وه[2].

مګر ظاهره دا ده چې ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې د ستورو معنی ورکړي لکه چې وړاندې د ارتباط په وجه کښې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ دا د یو پلوه، او د بل پلوه باید دغه کلمه دلته اسم جنس وګڼلی شي[3]، ترڅو د اسمان ټولو ستورو ته شمولیت ولري.

۲ـ په ﴿ إِذَا هَوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ هَوَىٰ ﴾ کلمه د اشتقاق په لحاظ دوه احتماله درلودلی شي[4]. یو دا چې د "هُوِیا" څخه د "هٰ" په پېښ سره اشتقاقه وګڼله شي چې د پورته کېدلو او طلوع (ختلو) معنی ورکوي بل دا چې مشتق منه یې "هَوِیا" وګڼو چې د "هٰ" توری یې زَوَر لري او د غروب او سقوط دپاره وضعه شوی دی.

خو بهتره دا ده چې دغه کلمه د بدلیت په لحاظ د ذکرو شوو دواړو مصدرونو څخه مشتقه وبلله شي ترڅو د ټولو ستورو غروب او طلوع دواړو ته شامله شي.

۳ـ په ﴿ صَاحِبُكُمۡ ﴾ کښې د "صَاحِب" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف ۱۸۴] ایت لاندې به پوره څېړلې شوې ده چې ای مشرکانو! نبي کریم ﷺ خو تاسو سره د ښار په استوګنه کښې ملګری

---

(۱) البحر المحيط ج ۱۰ ص۹
(۲) زاد المسير ج۷ ص۲۲۶، أضواء البيان ج۷ ص۲۰۰
(۳) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۵۴
(۴) القاموس المحيط ج۴ ص۵۲۸، روح المعاني ج۲۷ ص۴۴

او انډیوال دی چې ټول عادات او خویونه یې درته ښه پوره څرګند دي، ایا تاسو مناسبه ګڼئ چې د ساحر، کاهن او نور دروغجن لقبونه ورباندې وتپئ؟

۴_ په ﴿ مَا ضَلَّ ﴾ الآیة- کښې د ﴿ ضَلَّ ﴾ کلمه د "ضلال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لارې غلطولو معنی ورکوي، برابره خبره ده چې په قصدي توګه صورت ونیسي او که په سهوې توګه[1]. او د ﴿ غَوَىٰ ﴾ کلمې پکښې د "غَوَایَة" _لکه "شرافَة"_ څخه اشتقاق موندلی دی، "غَوَایَة" د لارې هغو غلطولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې د فاسدې عقیدې څخه سرچینه اخستې وي[2].

شاید چې په دې مقام کښې د "ضلال" څخه په سهوې سره لاره غلطول مطلب وي او د "غَوَایَة" څخه په قصدي توګه د سمې لارې پرېښودل مراد وي.

نو د ذکرو شوو توضیحاتو په ملحوظ به د اینونو حاصل داسې راوځېږي چې:

ای مشرکانو! الله ﷻ په ستورو باندې سوګند یادوي البته کله چې ډوبېږي او یا راخېژي، چې ستاسو انډیوال محمد ﷺ نه په سهوه لاره غلطه کړې ده او نه په قصدي توګه، لکه چې تاسو ګومان کوئ، بلکې د سمې لارې پرېښودونکي تاسو یاست چې توحید ته مو شا کړې ده او د بوتانو په عبادت باندې کلک یاست. اما نوموړی د الله ﷻ پیغمبر دی چې په هغې لارې باندې سم روان دی کومه چې ورته د الله ﷻ د پلوه ټاکلې شوې وه.

یا په بل عبارت: لکه چې ستوري په غروب او طلوع کښې خپلې لارې نه پرېږدي همدارنګه ستاسو انډیوال هم د سمې لارې پرېښودونکی نه دی.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴾ کښې د "هُوَ" ضمیر هغه نُطق ته راجع دی په کوم باندې چې په وړاندېنۍ جمله کښې د ﴿ يَنطِقُ ﴾ کلمه دلالت کوي، حال دا چې نبي کریم ﷺ په څینو خایونو کښې په اجتهاد سره هم حکم او نُطق کړی دی، لکه چې د بدر د اسیرانو په هکله یې په فدیو اخستلو باندې اجتهادي حکم کړی وه چې پوره بیان یې د [الأنفال:۶۷] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ؟

مونږ وایو چې د ذکر شوي سوال دپاره لاندې جوابونه صورت نیولی شي:

الف: دغه حصر اضافي دی او د مشرکانو هغه اتهام پکښې رد شوی دی کوم ته چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه اشاره کړې ده[3] چې: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ ﴾ [الطور:۳۳] یعنې ایا مشرکان وایي چې محمد ﷺ قران کریم د خپله خانه جوړ کړی دی او الهي کتاب نه دی؟.

نو په همدې بنیاد په څینې خایونو کښې اجتهادي حکم ورسره څه منافات نه لري.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۰۶

(۲) مفردات الراغب ص۳۸۰

(۳) روح المعاني ج۲۷ ص۴۶

په دې باندې علاوه د نبي کريم ﷺ اجتهادي حکم به تر هغه وخته پورې شرعي حکم وه او د الله ﷻ د پلوه د وحې په مقام کښې به واقع وه ترڅو به چې د همده ﷻ د پلوه نه وه تبديل شوی[۱].

د همدې کبله نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنِّي إِلَّا حَقٌّ»[۲] يعني نو زما دې په هغه اقدس ذات ﷻ باندې سوګند وي د کوم په بلاکيفه لاس کښې چې زما ځان دی، چې زما څخه نه راوځي مګر حق (زه چې څه وايم هغه ټول حق دي).

ب: ذکر شوی د "هُوَ" ضمير قرآن کريم ته راجع دی[۳] په کوم باندې چې مقام دلالت کوي، او نُطق ته راجع نه دی ترڅو اعتراض وارد شي.

په دې تقدير به د ايتونه مضمون داسې راوځيږي چې نبي کريم ﷺ په قرآن کريم سره د خپل خواهش د امله نُطق نه کوي لکه څنګه چې مشرکان خيال کوي او اتهام لګوي، بلکې دا قرآن کريم نه دی مګر وحې ده چې د الله ﷻ د پلوه ورته د استمرار په توګه وحې کيږي.

څو نکات

۶ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ عَلَّمَهُۥ ﴾ مستتر ضمير جبرائيل ؑ ته راجع دی او بارز ضمير يې د نبي کريم ﷺ څخه کنايي دی، او بالآخره مفعول يې مقدر دی چې مونږ ترې په "الْقُرْآن" سره تعبير کولی شو.

ب: او د ﴿ ٱلْقُوَىٰ ﴾ کلمه پکښې د "قُوت" جمعه ده، چې ټولو قوتونو ته شامله ده، لکه عقلي قوت، حسي قوت او داسې نور.

ج: په ﴿ ذُو مِرَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ مِرَّةٍ ﴾ کلمه د جسمي قوت او محکموالي څخه عبارت ده[۴]، لکه د درنو شيانو د اوچتولو توان، په ډېر سرعت سره مطلوب ته رسېدل او داسې نور.

د: لنډه دا چې مونږ څکه د ﴿ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴾ څخه جبرائيل مراد وګڼو چې:

اول: الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّهُۥ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ۝ ذِى قُوَّةٍ ﴾ [التکوير:۱۹، ۲۰] يعني دا قرآن کريم د باکرامته لېږلي شوي او د قوت درلودونکي پرښتې قول دی.

دوهم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:۹۷] يعني نو يقينًا دغې پرښتې (جبرائيل ؑ) ستا په زړه باندې د الله ﷻ په اذن قرآن کريم نازل کړی دی.

هـ: که څه هم د قرآن کريم اصلي ښوونکی الله ﷻ دی لکه چې فرمايي: ﴿ ٱلرَّحْمَـٰنُ ۝ عَلَّمَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۲۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۸
(۳) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۵۶؛ تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۲۲
(۴) لسان العرب ج۵ ص۱۶۸؛ القاموس المحيط ج۴ ص۲۲۶

[الرحمن ۲،۱] یعني ډیر مهربان الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته قرآن کریم ورښودلی دی. مګر څرنګه چې جبرائیل ﷺ په وحې کښې د واسطې حیثیت لري نو د مجاز په توګه ورته په ذکر شوي ایت شریف کښې د تعلیم نسبت شوی دی.

و په ﴿فَٱسْتَوَىٰ﴾ کښې د "استوی" کلمه د "استواء" څخه اشتقاقه شوې ده چې په چوکۍ باندې د کیناستلو معنی ورکوي، په همدې باندې په یوه حدیث کښې صراحت شوی دی چې "فوقفت بصري قبل السّماء فإذا الملك الّذي جاءني بحراء قاعدٌ على كرسيٍّ بين السّماء والأرض"[1] یعنی زه روان وم چې غیبي اواز مې واورېد، متوجه مې د اسمان لور ته پورته کړې چې ناڅاپه مې هغه پرښته په داسې حال کښې ولیده چې د اسمان او ځمکې ترمنځ په هوا کښې په کرسۍ باندې ناسته وه کومه چې ماته د حراء په غار کښې راغلې وه او په اول ځل وحې یې راته راوړې وه.

ز په ﴿بِٱلْأُفُقِ ٱلْأَعْلَىٰ﴾ کښې د "الأفق" کلمه د ځمکې د هغې څنډې څخه عبارت ده د کومې څخه چې لمر اول راخېژي او طلوع کوي او د ﴿ٱلْأَعْلَىٰ﴾ کلمه دلته د هغه أفق معنی ورکوي کوم چې د ځمکې د څنډو او غرونو د سرونو څخه اوچت وي خو د اسمان نیمایي ته نه وي رسېدلی. د همدغه أفق څخه په بل ایت کښې داسې تعبیر نازل شوی دی چې ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ بِٱلْأُفُقِ ٱلْمُبِينِ﴾ [التکویر ۲۳] یعني او نبي کریم ﷺ یې شکه د اسمان په ښکاره أفق کښې جبرائیل ﷺ ولید.

ح په ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ﴾ کښې د "تدلی" کلمه اصلاً د "دلو" څخه اشتقاقه شوې ده[2]. کومه چې کوهي ته ورښکته کولو دباره جوړېږي، خو په دې مقام کښې ترې محض ښکته کېدل مطلب دی، یعنې بیا جبرائیل ﷺ نبي کریم ﷺ ته په فرعي څېره کښې ورنژدې شو نو د أفق څخه ورښکته شو.

ط په ﴿قَابَ قَوْسَيْنِ﴾ کښې د ﴿قَابَ﴾ کلمه د "مقدار" اندازې معنی ورکوي[3] او د ﴿قَوْسَيْنِ﴾ څخه د یوه قوس دوه څنډې مرادې دي. ان شاء الله ﷻ یا په بل عبارت. لکه څنګه چې یوې لیندې ته "قوس" وایي همدارنګه د لیندې هرې یوې څنډې ته هم "قوس" ویل کېږي چې یوه څنډه یې بلې څنډې ته ورنژدې شوې وي.

د دغه اطلاق نظیر د "زوج" کلمه ده چې په دوه وو متشابه فردونو باندې یې هم اطلاق کېږي او په هر یوه متشابه فرد باندې یې هم. لکه چې څه وضاحت د الله ﷻ په توفیق د [الرعد ۱۴۳] ایت لاندې تېر شوی دی.

ي په ﴿إِلَىٰ عَبْدِهِۦ﴾ کښې د "ه" ضمیر الله ﷻ ته راجع دی، که څه هم دلته د ضمائرو انتشار صورت نیسي مګر مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الزمر ۷۵] ایت لاندې لیکلي دي چې د ضمائرو انتشار په هر ځای کښې د فصاحت سره منافات نه لري. او دا مقام د همدې قبیلې څخه دی چې د

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۹، صحیح مسلم ج۱ ص۹۰

(۲) مفردات الراغب ص۱۷۳

(۳) لسان العرب ج۱ ص۶۹۳

غلط مفهوم احتمال پکښې تحقق نه شي موندلی.

یا: که څه هم څینو مفسرینو کړامو[1]، په ﴿ مَآ أَوْحَىٰ ﴾ کښې د "ما" توری د [الضحی: ۶] او د [الشرح: ۴] ایتونو څخه کنایي اخستی دی، مګر موږ ته بهتره برېښي چې په عموم سره پرېښودل شي چې د تخصیص دپاره یې کوم خاص دلیل شتون نه لري.

یب: د ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴾ ایت په احادیثو کښې د ښه شرحه شوې دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: عبد الله بن مسعود ﷺ وايي چې: «أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ»[2] یعنې نبي کریم ﷺ جبرائیل ﷺ په خپله اصلي څېره کښې لیدلی دی چې شپږ سوه وزرې یې درلودې.

دوهم: عائشه رضي الله عنها په یوه حدیث کښې وايي چې: «وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَمْ يَرَهُ فِي صُورَتِهِ إِلَّا مَرَّتَيْنِ مَرَّةً عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَمَرَّةً فِي جِيَادٍ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ»[3] یعنې (نبي کریم ﷺ الله ﷻ نه دی لیدلی) مګر جبرائیل یې لیدلی دی، جبرائیل یې هم په خپله اصلي څېره کښې نه دی لیدلی مګر دوه کرته، یو کرت د سدرة المنتهی په نزد او بل کرت (د مکې مربوط) په جیاد نومې ځای کښې، چې شپږ سوه وزرې یې درلودې حال دا چې ټول أفق یې بند کړی وه.

یج: په ﴿ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴾ کښې د ﴿ سِدْرَةِ ﴾ کلمه د بېرې معنی ورکوي چې په لاندې احادیثو کښې ښه پوره شرحه شوې ده:

اول: عبد الله بن مسعود ﷺ وايي چې: «السِّدْرَةُ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ»[4] یعنې د بېرې ذکره شوې ونه په شپږم اسمان کښې موقعیت لري. شاید چې ښاخونه به یې اوم اسمان ته هم رسېدلي وي لکه چې په یوه روایت کښې ورته اشاره شوې ده

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمايي چې: «ثُمَّ رُفِعَتْ لِي سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى فَإِذَا نَبْقُهَا مِثْلُ قِلَالِ هَجَرٍ وَإِذَا وَرَقُهَا مِثْلُ آذَانِ الْفِيَلَةِ»[5] یعنې بیا زه سدرة المنتهی ته پورته کړی شوم چې ناڅاپه میوجات یې د هَجَر (د یو وطن نوم دی) د منګوټیو غوندې وه او پاڼې یې د پیلانو د غوږونو په څېر وې

دریم: که څه هم ذکرې شوې ونې ته د "سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى" د لقب ورکولو په هکله علماوو کړامو ډېرې وجې لیکلې دي[6]، مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنه په همدې ارتباط ویلي دي چې: «إِلَيْهَا يَنْتَهِي عِلْمُ كُلِّ عَالِمٍ مَا وَرَاءَهَا لَا يَعْلَمُ إِلَّا اللهُ ﷻ»[7] یعنې دغې ونې ته د هر عالم علم منتهي کېږي چې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج ۴ ص ۲۴۹
(۲) صحیح البخاري ج ۲ ص ۴۵۹، ۷۲۰
(۳) جامع الترمذي ج ۲ ص ۱۶۳، صحیح البخاري ج ۲ ص ۷۲۰
(۴) جامع الترمذي ج ۲ ص ۱۶۳
(۵) سنن النسائي ج ۱ ص ۷۷
(۶) روح المعاني ج ۲۷ ص ۵۰
(۷) الدر المنثور ج ۷ ص ۶۴۹

د دې ونې څخه په هغې خوا (حالاتو باندې) نه پوهېږي مګر الله ﷻ او بس.

يد: په ﴿ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو د ﴿ جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ﴾ څخه خاص جنت اراده کړې دی کوم چې د شهيدانو د ارواګانو مقر دی، خو بهتره دا ده چې دلته د ﴿ جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ﴾ متبادره معنی اراده کړی شي کومه چې د ابدي جنت څخه عبارت ده او د مؤمنانو دپاره په قيامت کښې وعده کړی شوی دی.

يه: په ﴿ مَا يَغۡشَىٰ ﴾ کښې د "مَا" توری عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په «فَرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ»[1] سره تفسير کړی دی. يعنې سدرة المنتهی د سرو زرو پتنګانو پټوله.

يو: د ﴿ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ﴾ مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآ ﴾ [الإسراء: ۱] يعنې الله ﷻ د دې دپاره خپل پيغمبر ﷺ د مسجد حرام څخه مسجد أقصی ته بوته ترڅو ورته مونږ خپل قدرتي دلايل په سترګو وروليد کړو (نور نو الله ﷻ پوهېږي چې هلته به يې نبي کريم ﷺ ته په کومو کيفياتو سره د قدرت مثالونه ښودلي دي).

سوال جواب

۷ــ که څوک وايي چې: د ځينو مفسرينو کرامو په قول د ذکرو شوو ايتونو مضمون دا دی چې نبي کريم ﷺ د جبرائيل علیه السلام نه، بلکې د الله ﷻ ديدار کړی دی.

نو پوښتنه دا ده چې تاسو په څه وجه د هغوی د قول مطابق تفسير ونه کړ او ايتونو ته مو يوازې په جبرائيل علیه السلام پورې ارتباط ورکړ او بس؟

مونږ په جواب کښې وايو چې:

اول: د هغوی قول غير متبادر دی چې بدون د تاويله ترې مطلوب نه څرګندېږي، او په کار دي چې حتی الامکان ايتونه په غير متبادري معنی سره تفسير نه کړی شي.

دوهم: د ﴿ وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ۝ عِندَ سِدۡرَةِ ٱلۡمُنتَهَىٰ ﴾ کلمات په واګه دلالت کوي چې نبي کريم په سدرة المنتهی کښې په دوهم ځل هغه څوک ليدلی وه کوم يې چې د مکې معظمې په أفق کښې په لومړي ځل ليدلی وه.

حال دا چې د جبرائيل علیه السلام دوه کرته (په خپله اصلي څېره کښې) ليدل په احاديثو سره په اثبات رسيدلي دي، لکه چې وړاندې په شپږمه توضيح کښې ورته اشاره شوې ده.

اما که څه هم په سدرة المنتهی کښې د الله ﷻ په ليدلو باندې يو حديث دلالت کوي[2] مګر د مکې معظمې په أفق کښې يې په ليدلو باندې هيڅ مستند قول او دليل نشته[3].

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۲؛ سنن النسائي ج۱ ص۷۸

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۰

(۳) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۵۹

د موضوع تحقیق

۸ـ په دې موضوع کښې (چې نبي کريم ﷺ د سر په سترګو خپل رب ﷻ ليدلی وه او که نه؟) علماء کرام په لاندې دوه ډلو ويشلي شوي دي:

الف: يوه ډله ـچې په سر کښې يې أم المؤمنين عائشه رضي الله عنها واقع دهـ وايي چې: ذکر شوي کار په دنيا کښې صورت نه دی نيولی او د "النَّجْم" ايتونه په جبرائيل پورې ارتباط لري او بس.

ب: بله ډله ـچې په سر کښې يې رئيس المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنهما واقع دیـ وايي چې: ذکر شوی کار صورت نيولی دی او نبي کريم ﷺ خپل رب ﷻ د سر په سترګو ليدلی دی.

نو ځينو مفسرينو د "النَّجْم" ايتونه په څه تاويلونو سره د همدغه قول مطابق تفسير کړي دي[۱].

که څوک په نومړې موضوع کښې ښه پوره څېړنه غواړي نو هيله ده چې ځينو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړي چې ښه تحقيق يې پکښې کړی دی او د جانبينو دلايل يې ښه په تفصيل سره ليکلي دي[۲]، خو مونږ فقط د لاندې دوه وو ټکو په ذکر سره اکتفاء کوو:

اول: راجح خبره دا ده چې ايتونه بايد فقط د عائشې رضي الله عنها په قول تفسير کړی شي او بس.

دوهم: د رئيس المفسرين رحمه الله قول هم بايد رد نه کړی شي، څه لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ د الله ﷻ ديدار کړی وي او په قرآن کريم کښې يې ذکر نه وي نازل شوی، بلکې يوازې په أحاديثو کښې ورته اشاره شوې وي.

هو! که د رئيس المفسرين رحمه الله قول په قلبي ليدلو باندې حمل کړی شي، نو بيا خو اختلاف بالکل د منځه ځي او د دواړو قولونو ترمنځ هيڅ منافات صورت نه نيسي.

په همدې ځای باندې د الله ﷻ په مرسته يوولسم توک پای ته ورسېد.

---

(۱) تفسير الخازن ج۶ ص۱۰۱؛ تفسير البغوي ج۴ ص۲۴۶؛ تفسير تبصير الرحمن ج۲ ص۳۰۲

(۲) شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۹۷؛ تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۳۲؛ روح المعاني ج۲۷ ص۵۲؛ الدر المنثور ج۷ ص۶۴۳؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۴۷

د یوولسم ټوک
محتویات

الشوری (۴۲)

الزخرف (۴۳)

ق (۵۰)

الذاریات (۵۱)

الطور (۵۲)

النجم (۵۳)